

K 122 945
3

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნაკვეთები
იკანუდ-ქართული
ენობრივი
უბიკუბიკური

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

გ ა რ ე ა

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის

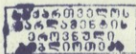
მ. კ. ანდრონიკაშვილი

Mzia Andronikashvili

Очерки
по иранско-грузинским
языковым взаимоотношениям

Studies in Iranian-Georgian
Linguistic Contacts

K 122.945
3

ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
TBILISI UNIVERSITY PRESS

მზია ანდრონიკაშვილი

ნაკვეთები
ირანულ-ქართული
ენობრივი ურთიერთობიდან

I

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი — 1966

ამ წიგნში გამოყენებული და შესწავლილია ირანული წარმო-
მავლობის ლექსიკური ელემენტები, შეთვისებული კართულ ენაში
კართული ხალხის ბრავალსაყენოვანი ისტორიული ურთიერთ-
ობის შედეგად ირანული მოდემის სტრუქტურის წარმოად-
გენლებთან. შრომის მიზანია ამოსავალ ირანულ ფორმებთან შეპი-
რისპირების საფუძველზე დაადგინოს აღნიშნული ელემენტების
შემოსვლის გზები და დრო. ამ ნაშრომში განხილულია ძირი-
თადად ძველი კართული ლიტერატურის ძეგლებში დადასტურე-
ბული ირანული წარმომავლობის სიტყვები და პირის საკუთარი
სახელები. მოცემულია მათი ეტიმოლოგია და კართულ-ირანული
ბგერითი შესატყვისობის დადგენის ცდა განხილული მასალის საფუ-
ძველზე. მთელი მასალა განლაგებულია ირანულ ენათა ისტორიულ-
დიალექტოლოგიური კლასიფიკაციის მიხედვით: ძველი ირანული
სიტყვები, ვ. წ. სკვითურ-ალანურ-ოსურთა დიალექტური წრის სიტყ-
ვები, საშუალ-ირანულ ეპოქაში შეთვისებული სიტყვები (კართული
და საშუალო სპარსული). ცალკეა გამოყოფილი ირანული წარმო-
მავლობის პირის სახელები.

წიგნი განკუთვნილია მეცნიერ-მუშაკთა და ფილოლოგიური,
ისტორიული, აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტების სტუდენტ-
თათვის.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

სიტყვათა სესხება, როგორც ენის ლექსიკური შემადგენლობის შევსებისა და გამდიდრების ერთ-ერთი ძირითადი წყარო, ენის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს. უცხოური ენებიდან შეთვისებული ელემენტების გამოვლინება ყოველი ენის ისტორიული შესწავლის მნიშვნელოვანი და აუცილებელი ეტაპია. ნასესხები მასალის გამოყოფას და გათვალისწინებას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება, აგრეთვე, მონათესავე ენათა შედარებითი კვლევის პროცესში, განსაკუთრებით კი მონათესავე ენათა შორის კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისობის დადგენისას; აღნიშნული შესატყვისობის შეუსაბამო დარღვევანი, ხშირად, შედეგია სესხების შესაძლებლობის გაუთვალისწინებლობისა.

ნასესხები მასალის გამოიჯნვა მკვიდრისაგან ხშირად მრავალ სირთულესთან არის დაკავშირებული, განსაკუთრებით უძველესი ნასესხობებისა, სადაც შეთვისებული სიტყვების მსესხებელ ენასთან შეგუების პროცესი ძალიან შორს არის წასული. მაგრამ შეუძლებელი ეს არ არის: მსესხებელი და გამსესხებელი ენის ისტორიისა და გრამატიკული სტრუქტურის საფუძვლიანი ცოდნა, უმეტეს შემთხვევაში, საშუალებას იძლევა გამოვინახოთ კრიტერიუმი ნასესხები მასალის გამოსავლინებლად. ეს არის, უპირველეს ყოვლისა, სიტყვის ე. წ. „შინა ფორმის“, გავრცელების არისა და ნაწარმოებ ფორმათა შეპირისპირება ორივე ენაში, რა თქმა უნდა, იმ ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობის გათვალისწინებასთან ერთად, რომელიც ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხთა შორის ყოფილა.

ფრიად საინტერესო მასალას იძლევა ამ თვალსაზრისით ქართული ენა, რომელსაც საუკუნეთა განმავლობაში მკვიდრო პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა აქონდა ირანულ ენებთან, რომლებიც წარმოადგენენ ერთ-ერთ ყველაზე უფრო დიდფერენცირებულ მონათესავე ენათა ჯგუფს როგორც ქრონოლოგიური, ისე დია-

ლექტოლოგიური თვალსაზრისით, მაგრამ რომელთა შორის უმნიე-
ტიკური შესატყვისობანი საკმარისი სიზუსტით არის დადგენილი.
აღნიშნულ ფონეტიკურ შესატყვისობათა ვათვალისწინება საშუალე-
ბას გვაძლევს ქართული ენის ლექსიკაში გამოვავლინოთ ირანულიდან
შეთვისებული ისეთი სიტყვები, რომლებიც რამდენჯერმე არიან ნასეს-
ხები სხვადასხვა ეპოქაში ან თავისი ფონეტიკური სახის მიხედვით
წარმოადგენენ ირანულ ენათა განსხვავებულ დიალექტურ წრეებს.

ქართული და ირანული ენების ლექსიკური ურთიერთობის
კვლევას გარკვეული ზოგად-ენათმეცნიერული ინტერესიც ახლავს
სესხების პრობლემის თვალსაზრისით, რამდენადაც ქართული და
ირანული ენები წარმოადგენენ ისეთ სხვადასხვა სისტემის ენებს,
რომელთაც საუკუნეთა განმავლობაში მკიდრო ურთიერთობა მქონ-
დათ ერთმანეთთან. ამავდროს, ეს ენები დადასტურებულია
უძველესი წერილობითი ძეგლებით, რაც საშუალებას იძლევა ვი-
კვლიოთ ნასესხები სიტყვების ისტორია წერილობით ძეგლებში და-
მოწმებული მასალის საფუძველზე.

ირანულიდან შეთვისებული სიტყვები ქართულში სხვადასხვა
დროისა და სხვადასხვა ხასიათისა არიან და მომდინარეობენ
სხვადასხვა დიალექტური წრიდან, აქ შეიძლება შევხვდეთ სესხე-
ბის ყველა სახეს, იქნება ეს ცოცხალი ენობრივი ურთიერთობის
შედეგად შეთვისებული სიტყვები თუ ხელოვნური, წიგნური გზით
შემოსული სიტყვები, ირანული გზით მომდინარე ე. წ. ინტერნა-
ციონალური სიტყვები თუ ირანული წარმოშობის სიტყვები, შემო-
სული სხვა ენათა მეშვეობით (სომხურის, ბერძნულის, თურქელისა
და სხვა), ე. წ. შებრუნებული ნასესხობანი და სხვა. მათი შესწავ-
ლა, ჩვენ ვფიქრობთ, საინტერესო მასალას მოგვცემს ქართული
ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის და მნიშვნელოვან
სამსახურს გაუწევს, აგრეთვე, ქართველური და კავკასიური ენების
შედარებითი შესწავლის საქმესაც, რამდენადაც, როგორც ცნობი-
ლია, ქართული ენა მათ შორის ერთადერთი ენაა, რომელსაც
მრავალსაუკუნოვანი ლიტერატურული ტრადიცია აქვს.

ირანული წარმოშობის ლექსიკური ელემენტების შესწავლა ქარ-
თულში გვარწმუნებს აგრეთვე, რომ მათ ვათვალისწინებას გარ-
კვეული მნიშვნელობა ენიჭება თვით ირანული ენების ისტორიის
შესწავლის საქმეში. ქართულ ენაში ირანული სიტყვები დამოწმე-
ბულია ამ ენათა განვითარების ყველა საფეხურზე (ძველი, საშუა-
ლო და ახალი), დამოწმებულია უმეტეს შემთხვევაში კარგად შენა-
ხული ფონეტიკური სახით. მაგალითად, ქართული ფორმები ირა-
ნულიდან მომდინარე სიტყვებისა, ასეთსავე სიტყვებთან შედარე-

პით სომხურში, ზოგჯერ მეტ არქაულობას ამტკიცებენ, ზოგჯერ უფრო ახალი ფორმით არიან წარმოდგენილი, როგორც წესი კა (განსაკუთრებით ხმოვნების სფეროში) უფრო ახლოს არიან ირანულ ორიგინალებთან. ქართულს თავისი მდიდარი თანხმომავანთა სისტემით, ისე როგორც სომხურს, საშუალება აქვს საკმაოდ ზუსტად გადმოსცეს ირანული თანხმომავნები და დიალექტური დაპირისპირებანი, დამყარებული სისინა და შიშინა თანხმომავანთა განსხვავებაზე. ამ მხრივ ქართულ ენას უპირატესობა აქვს ბერძნულთან და არამეულთან შედარებით, რადგან, როგორც ცნობილია, ბერძნულს არ გააჩნია ირანული ჰ, ზ, ჯ, უ-ს შესაბამისი ბგერები, ხოლო არამეული დამწერლობა ერთი ნიშნით გადმოსცემს ირანულ ჰ, ზ, ჯ, უ ბგერებს.

ზემოაღნიშნულის გამო, ქართულ ენას, რომლის ლიტერატურული ძეგლები უკვე V საუკუნიდან გვაქვს ახალი წელთაღრიცხვით, არ შეიძლება ანგარიში არ გაეწიოს, მაგალითად, სპარსული ენის ისტორიის შესწავლისა და განსაკუთრებით საშუალო სპარსული წარმოთქმის დადგენის საქმეში, რისთვისაც ერთ-ერთ ძირითად წყაროს შეადგენს უცხოურ ენებში სპარსულიდან შესული ლექსიკა. მონაცემები ქართული ენისა, უძველეს ლიტერატურულ ძეგლებში დამოწმებული ირანული ლექსიკური ელემენტების სახით, ძეგლებში, რომლებიც ზოგჯერ ირანული მოდგმის ხალხებსა და ქართველებს შორის არსებული ისტორიული ურთიერთობის ამსახველი საუკეთესო წყაროებიც არიან. უძველესი, მნიშვნელოვანი ადგილს დაიჭირს იმ დამხმარე წყაროებს შორის, რომლებიც ირანისტიკას ესაჭიროება, მეტადრე ზოგიერთი ისეთი ირანული ენების მიმართ, რომელთაც ხანგრძლივი მწერლობის ისტორია არა აქვთ ან მხოლოდ ფრაგმენტული მონაცემები მოეპოვებათ, შესრულებული იდეოგრაფიული დამწერლობით.

წინამდებარე შრომა წარმოადგენს მრავალი წლის მუშაობის შედეგს. მისი მიზანია გამოავლინოს ქართულ ენაში არსებული ირანული ელემენტები მისი განვითარების მთელ გზაზე და შეძლებისდაგვარად განსაზღვროს მათი შემოსვლის გზები. ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში დამოწმებული სიტყვები (V—XV, XVI სს.), რომლებსაც ძირითადად იყენებს, როგორც მასალას, ეს შრომა, რა თქმა უნდა, არ არის საკმარისი ამ საკითხის საბოლოოდ გადასაწყვეტად; ირანული წარმომავლობის ლექსიკა დაწვრილებით უნდა იქნეს შესწავლილი თანამედროვე სალიტერატურო ენაში, ქართული ენის დიალექტებში და აგრეთვე სხვა ქართ-

ველურსა და კავკასიურ ენებში; ამ უკანასკნელთა სისტემატურთ შესწავლა მომავლის საქმეა. შრომაში შეძლებისდაგვარად გამოყენებულია ჩვენთვის ხელშისაწვდომი მასალა დიალექტური თუ მონათესავე ქართველური ენებისა ძველი ქართულის მონაცემებთან შეპირისპირების მიზნით. ჩვენი კვლევის შედეგად გამოიჩინა, რომ ქართულში შემონახულ ირანულ ელემენტებს შორის შეიძლება შევხედეთ სიტყვებს, რომლებიც განეკუთვნებიან ძველ, საშუალო და ახალ ირანულ ეპოქებს, რომლებიც ატარებენ კვალს სხვადასხვა დიალექტური წრეებისა. მეტწილად ესენია ჩრდილო-ირანული (სკვითურ-ალანურ-ოსური), ჩრდილო-დასავლური (ე. წ. პართული) და სამხრეთ-დასავლური (სასანური, ფალაური და ახ. სპარსული), რომ არაფერი ვთქვათ ე. წ. სპარსულ-არაბულ ლექსიკაზე, რომელიც X—XI საუკუნიდან დიდი რაოდენობით გვხვდება ქართულში, ისე როგორც ბევრ თანამედროვე აღმოსავლურსა და კავკასიურ ენაში.

ირანულ-ქართული ლექსიკური ურთიერთობის საკითხს არაერთი მკვლევარი შეხებია თავის შრომებში. მათ შორის არიან ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნეები და ირანისტები: ფ. იუსტი, პ. პოლშმანი, კ. ზალემანი, ა. მეფე, ე. ბენფენისტი, პ. ბეილი, იუსტ. აბულაძე, გ. ახვლედიანი, ვ. აბაფევი, გ. წერეთელი, მ. ხუბუა, დ. კობიძე, ვ. ფუთურიძე; არშენისტები — პ. აქარიანი, ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ილ. აბულაძე; ქართველოლოგები — ნ. მარი, ი. ჯავახიშვილი, ა. შანიძე და სხვ. უნდა აღინიშნოს, რომ მონოგრაფიულად ეს საკითხი არავის შეუსწავლია; ამით შეიძლება აიხსნას ზოგიერთი უზუსტობა და აზრთა სხვაობა, რაც გვხვდება მათ შრომებში როგორც ცალკეული ირანული სიტყვების ახსნისას, ისე ირანული სიტყვების ქართულში შემოსულის გზების გარკვევისას.

ირანული ელემენტების გამოვლინების მიზნით ჩვენ შევისწავლეთ დიდი მასალა ძველი ქართული ლიტერატურის ძირითადი ძეგლების სახით V საუკუნიდან XV—XVI საუკუნემდე. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ელემენტების ყველაზე ძველი ნაწილი არ შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც უბრალო ნასესხობანი, ისინი ქართული ენის ორგანულ ნაწილს შეადგენენ, ისინი შედიან მისი ლექსიკის ძირითად ბირთვში. ბევრ მათგანს შესატყვისებიც აქვს მონათესავე ქართველურსა და კავკასიურ ენებში, რაც მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ ისინი შეთვისებულნი უნდა იყვნენ ჯერ კიდევ საერთო ქართველური ენის მიერ მის დიფერენციაციამდე. ამ ელემენტთა გამოვლენა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ უკანასკნელ ხანებში, შედარებითი ქართველოლოგიის განვითარების შემ-

დგომ, ქართული სიტყვის სტრუქტურული ანალიზისა და ფონეტიკური სტრუქტურის შესწავლის შედეგად ა. შანიძის, ა. ჩიჭო-ბაგას, ვ. თოფურიას, გ. ახვლედიანის, ს. ჭლენტის, თ. გამყრელიძის, გ. მაჭავარიანის, პ. ფოგტის, გ. დეეტერსის, კ. შნიდტის, გ. კლიმოვის და სხვათა შრომებში.

ამ უძველესი ელემენტების გამოვლინებას, მეორე მხრივ, ხელი შეუწყო ირანისტიკის სწრაფმა განვითარებამაც, განსაკუთრებით საშ. ირანული ენებისა და ე. წ. სკვითურ-სარმატული დიალექტური წრის ირანული ენების შესწავლის სფეროში, რომელიც თანამედროვე ირანისტთა კვლევის ერთ-ერთი ძირითადი და აქტუალური საკითხია. ამ მხრივ აღსანიშნავია ე. ბენვენისტის, ვ. ჰენინგის, პ. ბეილის, ვ. აბაფეის, გ. ახვლედიანის, ი. ვერშევიჩის, ო. კლიმას, ლ. ზგუსტას, იონ ჰარმატას და სხვათა შრომები. ზოგიერთ მათგანში (განსაკუთრებით ბენვენისტისა და ბეილის შრომებში) ოსური-სა და სომხურის გვერდით გამოყენებულია ქართულში შემონახული ირანული წარმოშობის სიტყვებიც, თუმცა მათი ინტერპრეტაციით ქართულში არსებული თითქმის ყველა საშუალო ირანული სიტყვა ძირითადად სომხურიდან მომდინარედ ითვლება, ისე როგორც მანამდე ეს პიუბლიკაციისა და მეფის შრომებში იყო მოცემული.

დიდი ხანია რაც შენიშნულია და მკვლევართა ინტერესს იმსახურებს ქართულში არსებული წყება ინდოევროპული სიტყვებისა, რომლებიც თითქოს არ შეიძლება განვიხილოთ, როგორც შეთვისებული იმ ცნობილი ინდოევროპული ენებიდან, რომლებზედაც მოლაპარაკე ხალხებს ქართველებთან ისტორიულად ცნობილი ურთიერთობა ჰქონიათ (მაგ. ირანულიდან, ბერძნულიდან, ლათინურიდან, სომხურიდან და სხვა).

უკანასკნელ ხანებში ეს საკითხი ყურადღების ცენტრშია ჩვენშიაც (გ. მელიქიშვილი, გ. კლიმოვი, გ. წერეთელი, თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი) და საზღვარგარეთაც, სადაც ქართული ენისადმი განსაკუთრებული ინტერესი უმთავრესად გამოწვეულია ქართული და ვიკასიური ენების დაკავშირების შესაძლებლობით, ერთი მხრივ, ბასკურთან და ხმელთაშუა ზღვის აუზის უძველეს ენებთან, ხოლო, მეორე მხრივ, თრაკიულთან, ხეთურ-ლუვიური ჯგუფის ენებთან და სუმერულთან (რ. ლაფონის, კ. ბოუდას, გ. დეეტერსის, პ. ფოგტის, ლ. აიხბერგის და სხვათა შრომები, იხ. ლიტერატურის ნუსხა). დიდ ინტერესს შეიცავს აგრეთვე უკანასკნელ ხანებში დადგენილი ტიპოლოგიური მსგავსება ქართველური და ინდოევროპული ენების სტრუქტურათა შორის. მაგრამ როგორც ლექსიკური შეხვედრების, ისე ტიპოლოგიური მსგავსების

ახსნა მრავალ ხირთულესთან არის დაკავშირებული. ერთ-ერთი სირთულე, ჩვენი ფიქრით, იმაში მდგომარეობს, რომ ქართული ლექსიკის ისტორია სხვადასხვა ინდოევროპულ ენებთან ენობრივი კონტაქტების თვალსაზრისით, ჯერ კიდევ სათანადოდ არ არის შესწავლილი. სხვადასხვა ავტორების მიერ საილუსტრაციოდ მოტანილი მასალის განხილვა გვარწმუნებს, რომ უმრავლესობა „უცნობი“ ინდოევროპული ენებიდან შეთვისებულად მიჩნეული ქართული სიტყვებისა შეიძლება ადვილად გამოვიყვანოთ ქართულთან კონტაქტში მყოფი ცნობილი ინდოევროპული ენებიდან (ირანულის, ბერძნულის, ლათინურის, სომხურის სახით). რაც შეეხება სლავურსა და ჩრდილო-ევროპულ ლექსიკურ პარალელებს (მ. ჯანაშვილის, ა. გლეიესა და სხვათა შრომებში) ზოგი მათგანი ქართულში და სხვა კავკასიურ ენებში შეიძლება მოხვედრილიყო სკვითურ-ალანური ენების მეშვეობით. ჩვენ, რა თქმა უნდა, ამით არ უარყოფთ ქართველურ ენებში უცნობი ინდოევროპული სიტყვების გარკვეული ფენის არსებობის შესაძლებლობას, მაგრამ ამ დებულებას ლინგვისტური დასაბუთება ესაჭიროება. სახელდობრ, თვითველ ცალკე შემთხვევაში ვერ გამოვრიცხავთ სესხებას ჩვენთვის ცნობილი, ქართველურ ენებთან კონტაქტში მყოფი ენებიდან, სანამ თვითველ ამ ენასთან ან ენათა ჯგუფთან, ენობრივი კონტაქტების საკითხი მონოგრაფიულად შესწავლილი არ იქნება. ყოველი ცალკე სიტყვა შემოწმებას მოითხოვს ფონეტიკური შეპირისპირების გზით ამოსავლად მიჩნეულ ფორმასთან შესადარებელ ენათა ისტორიული ფონეტიკის, ლექსიკოლოგიისა და დიალექტოლოგიის გამოყენებით, რომ არაფერი ითქვას ტიპოლოგიური და მოხვედრების შესახებ ონომატოპოეტური, ექსპრესიული და სიმბოლიკური ლექსიკის სფეროში. გათვალისწინებული უნდა იყოს ის ვარაუდებაც, რომ ქართველურ ენებთან კონტაქტში მყოფი ისტორიულად ცნობილი ზოგი უძველესი ენა (მაგ. მიდიური, სკვითური და სხვა) ცნობილია მხოლოდ ფრაგმენტული მონაცემებით, ტოპონიმიკური თუ პირის სახელებით. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათთან ენობრივ კონტაქტში მყოფმა ქართველურმა ენებმა შემოგვიანა მათი დაკარგული (ან დღეისთვის უცნობი) ლექსიკის ნაწილი.

ძველი ირანული ლექსნიჭური ელემენტები ქართულში

ისტორიული ცნობები საშუალებას იძლევა ვიგულისხმოთ ქართველი ტომების ენობრივი ურთიერთობა ე. წ. ძველ ირანულ დიალექტებზე მოლაპარაკე ტომებთან. სახელწოდებაში „ძველი ირანული“ იგულისხმება, — გარდა წერილობითი ძეგლებით დადასტურებული ძველი სპარსულისა და ავესტურისა, — სკვითური, მიდიური, უძველესი საფეხური პართულისა, პაშტოსი და სხვათა, რომლებიც მხოლოდ საშუალო და ახალი ირანული ფორმებით არიან წარმოდგენილი. მეტ-ნაკლები სისრულით ლექსიკური შეხვედრები ქართულისა საგულვებელია ყველა ძირითად ძველ ირანულ ენობრივ იდიომთან. ისტორიულ-არქეოლოგიურ მონაცემებთან ერთად ამაში გვარწმუნებს ქართულში დადასტურებული ზოგიერთი უძველესი ირანული ლექსიკური და ონომასტიკური ელემენტის ფორმა, რომელიც ამა თუ იმ ძველი ირანული დიალექტის კვალს ატარებს. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს მიდიური და სკვითური, რამდენადაც მიდიელებსა და სკვითებს უშუალო ტერიტორიული კონტაქტიც ჰქონდათ ქართველ ტომებთან.

მიდიური ელემენტების შესახებ ქართულში

მიდიელებმა, რომლებიც ირანულ ხალხთაგან პირველნი გამოვიდნენ ისტორიის ასპარეზზე VII საუკუნის ბოლოს ჩვენს ერამდე, პოლიტიკური ჰეგემონია მოიპოვეს საქართველოსა და საერთოდ ამიერკავკასიის მოსაზღვრე ტერიტორიაზე. მიდიის სამეფო ჩამოყალიბდა ირანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ტერიტორიაზე, რომელიც ამიერკავკასიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ეკვროდა (ძირითადად თანამედროვე ირანის აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე). გაძლიერებულმა მიდიელთა სახელმწიფომ ბაბილონელებთან კავშირში VII საუკუნის ბოლოსათვის დაამხო ასირია, ხოლო VI საუკუნის

დასაწყისში ურარტუც (590 წ.). მიდიელებთან ერთად ურარტუს დაშობაში მონაწილეობას იღებდნენ ამიერკავკასიის „სტომენიკ“ სკვითებთან ერთად, როგორც ამას ურარტუს გათხრების დროს მოპოვებული სკვითური ისრის წვერები მოწმობს¹. უმეტესად, ამ დროისათვის ცხოველი პოლიტიკური და ენობრივი ურთიერთობაა საგულკებელი მიდიელებსა და ქართველ ტომებს შორისაც, რომ ქართველები (იბერიელები) მიდიელებთან გარკვეულ კულტურულ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ, ამას მოწმობს თუნდაც სტრაბონის ცნობა იმის შესახებ, რომ იბერიელები მიდიურად იყვნენ გამოწყობილი: იბერიის „ბარში ცხოვრობენ ის იბერები, რომლებიც უფრო მიწათმოქმედებას ეწევიან და მშვიდ ცხოვრებას მისდევენ, შეიარაღებულინი (ალჭურვილნი) სომხურად და მიდიურად, ხოლო მთიანი ნაწილები უქირავს უმეტესად მეომარ (მოსახლეობას), რომელიც თავისი ცხოვრების წესით სკვითებსა და სარმატებს ემსგავსება, რომელთაც ემეზობლება და ენათესავება კიდევ...“ (სტრაბონი, XI, 3,3).

სამწუხაროდ, მიდიელთა ენა არაერთი წერილობითი ძეგლებით არ არის დამოწმებული, მის შესახებ წარმოდგენას გვაძლევს მხოლოდ ბერძნული და ასურული წყაროების მიერ მიდიურად წოდებული საკუთარი სახელები. ჰეროდოტეს მიერ შემონახული მიდიური სატომო სახელები და რამდენიმე სიტყვა, ისე როგორც ასურულ მეფეთა წარწერებში დაცული საკუთარი სახელები (კროძოდ, სარგონის წარწერაში 721 — 705 წწ. ძვ. წ.), გარკვევით იმაზე მოწმობენ, რომ მიდიელები ირანულ დიალექტზე ლაპარაკობდნენ. შდრ. ტომობრივი სახელი Aryazantu 'არიული მოდგმისა', spaka 'ძალი' (ავ. span, ძვ. სპ. saka) და სხვა. ძველი სპარსულისა და ავესტურის მონაცემებთან ამ მწიერი ცნობების შეპირისპირებით, მეცნიერები ახერხებენ იმის გარკვევას, რომ მიდიური ენა ძალიან მკირედ განსხვავდება ძველი სპარსულისაგან და ეს განსხვავებაც დაიყვანება ზოგიერთ ფონეტიკურ თავისებურებამდე, რომელიც სპარსულს სხვა ირანული ენებისაგან განსხვავებით ახასიათებს (ეს არის მიდ. z, ძვ. ირ. z, ძვ. სპ. d-ს ნაცვლად, მიდ. s, ძვ. ირ. s, ძვ. სპარს. θ-ს შესაბამისად და სხვა). ისეთი სიტყვები, რომელთაც ძველ სპარსულში მოსალოდნელი d-ს ნაცვლად z აქვთ, მიწ-

¹ Г. Меликишвили, К истории древней Грузии. Тбилиси, 1959; И. М. Дьяконов, История Мидии, М.-Л., 1956; И. Алиев, Мидия — древнейшее государство на территории Азербайджана (Очерки по истории Азербайджана), Баку, 1956.

ნეულია ნასესხებად მიდიურიდან¹. ძველმა სპარსულმა აქამენიდების ლურსმული წარწერების სახით შემოგვიანა მიდიურიდან ნასესხები სიტყვები, მათ შორის ადმინისტრაციული, სამხედრო, რელიგიური და სხვა ტერმინები, ეთნიკური, გეოგრაფიული და პირის საკუთარი სახელები. ყველა ამ მასალის შესწავლა მეცნიერებს საშუალებას აძლევს მიიჩნიონ მიდიური ძირითად ძველ ირანულ წარმომადგენლად ე. წ. ჩრდილო-დასავლური დიალექტური ჯგუფისა. მასთან უახლოეს ნათესაურ ურთიერთობაში იმყოფებოდა პართული (საშ. ირანული), რომელსაც ვ. ჰენინგი განსაზღვრავს, როგორც მიდიურის დას (Schwestersprache)². ასეთ პირობებში რაიმე პოზიტიურის თქმა მიდიურიდან ნასესხები სიტყვების შესახებ ძნელია, მაგრამ მათი არსებობა სავსებით მოსალოდნელია და განსაკუთრებით საინტერესო როგორც ქართული ენის, ისე თვით ირანული ენების ისტორიის თვალსაზრისით. პ. პიუბშმანი ირანულიდან ნასესხებ ზოგიერთ სიტყვას სომხურში მიდიური წარმოშობისად მიიჩნევს გარკვეული ფონეტიკური თავისებურების საფუძველზე³. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იგივე შეიძლება ითქვას ზოგიერთი ქართული ნასესხების შესახებაც ირანულიდან, და სომხურის მონაცემები ამ მხრივ შესაძლოა გაფართოვდეს კიდევ. მიდიურიდან შეთვისებულად შეიძლება მივიჩნიოთ, მაგალითად, ქართულში დადასტურებული საკუთარი სახელები — **არტავაზ** და **არტავაზ**, ასევე, რა თქმა უნდა, ზოგიერთი სხვა სახელიც. **არტავაზ**-ი გვხვდება „ქართლის ცხოვრებაში“. იგი სახელია ორი პიროვნებისა:

1. **არტავაზ** — სომეხთა მეფის არტაშანის ძე.

„მაშინ წელსა მესამესა მოვიდა სუმბატ ბივრიტიანი და ორნი ძენი მეფისანი **არტავაზ** და ტიგრან, ყოვლითა სპითა სომხითისათა“ (ლ. შრ. 49₁₆).

2. **არტავაზ** — ძე საურმაგ სპასპეტისა, ვახტანგ გორგასალის ძუძუსმტე. კლარჯეთის ერისთავი.

„და ეგოდენსა სიმრავლესა სპათასა იცნობებოდა ემა ვახტანგისი, ვითარცა ემა ლომისა; და თანა ძყვებოდეს მას ორნი შვილდარნი: **არტავაზ** ძუძუსმტე, ძე საურმაგ სპასპეტისა, და ბივრიტიან სეღეწული“ (ჯუანშ. 156₁₆).

¹ A. Meillet, E. Benveniste, Grammaire du vieux-perse, Paris, 1901, გვ. 8 — 9.

² W. Henning, Mitteliranisch, Handbuch der Orientalistik, Iranistik, Leiden—Köln, 1958, გვ. 92 — 93.

³ H. Hübschmann, Armenische Grammatik, I, Leipzig, 1895, გვ. 1; A. Meillet, Vp, გვ. 9—13.

„და მოუწოდა არტავაზს, ძუძუსმტეხსა მისსა, და დაადგინა იგი ერისთავად, და უბრძანა, რათა აავგოს ციხე არტანუჯისა“ (ჯუანშ. 177_ა).

ძველი ირანული ფორმა აღნიშნული სახელისა არის Artavazdah — დადასტურებული აქამენიდების ლურსმულ წარწერებში, ავ. Asavazdah¹, ბერძ. Ἀρταვაζαδης, ლათ. Artasdes (მიდიელ მეფეთა სახელი), საშ. ირან. Artavazd, სომხ. Արտավազ²; სახელი გავრცელებულია მიდიის, ატროპატენის, სომხეთის სამეფო დინასტიებში; წარმოშობით მიდიურია. შედგენილია Arta + vazdah სიტყვებისაგან. H. W. Bailey თავის ერთ-ერთ უკანასკნელ შრომაში „Indagatio Indo-Iranica“ ამ სახელს Artavazdah თარგმნის ასე: nourishing the (potency of) truth ‘სიმართლის მზრდელი’ (მკვებავი)³.

2. ფარნავაზ-ი გვხვდება პირველად „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ის ძეგლში. იგი არის ერთ-ერთი პირველი ქართველი მეფის, ფარნავაზიანთა დინასტიის დამაარსებლის, სახელი.

„და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა: აზოჲ ძუ არან ქართველთა მეფისაჲ: და მოკუდა: და შემდგომად მისა დადგა ფარნავაზ: ამან აღმართა: კერპი დიდი ცხვსა ზა და დასდგა სახელი მისი არმაზი: და მოქმნა ზღუდე წყლით კერძო: და პრქჳან არმაზ“ (მოქც. ქართ. 709_ა).

„ქართლის ცხოვრებაში“ ფარნავაზი (ლეონტი მროველის თხზულებაში) წარმოდგენილია, როგორც ქართლის პირველი მეფე ქართლოსის ნათესავთაგანი, ხოლო სპარსულად მისი სახელი არმაზია, იგი მამით ქართველია, ხოლო დედით ასპანელი სპარსი.

„მას ეამსა იყო ჭაბუკი ერთი მცხეთას ქალაქსა შინა, რომელსა ერქუა სახელი ფარნავაზ. ესე ფარნავაზ იყო მამულად ქართლელი, ნათესავი უფლოსი, მცხეთოსის ძისა და დედულად სპარსი ასპანელი“ (ლ. მრ. 20_ა).

„ამან ფარნავაზ მოზღუდა ქალაქი მცხეთა მტკიცედ, და ყოველნი ქალაქნი და ციხენი ქართლისანი, მოოქრებულნი აღექსანდრესგან, ამან აღაშენნა“ (ლ. მრ. 25_ა).

„და ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვსსა: ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ

¹ F. Justi, Iranisches Namenbuch, 1963 (Reprografischer Nachdruck der Ausgabe, Marburg, 1896), გვ. 38—39.

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 32.

³ Transactions of the Philological Society, 1960, გვ. 66.

ერქუა. ამართა კერპი იგი არმაზი თავსა ზედა ქართლისასა მიერთვან ეწოდა არმაზი კერპისა მისთვის“ (ლ. შრ. 25_ა).

„ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლისსა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული, და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა. და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (ლ. შრ. 26_ა).

სახელი ფარნავაზ არ არის დადასტურებული არც აქამენიდების ძველ სპარსულ წარწერებში, არც ავესტაში. გარდა ქართულისა და სომხურისა, იგი გვხვდება პონტოს სამეფოსა და მცირე აზიის სელევკიდების დროინდელ სადინასტიო სახელებს შორის. ცნობილია უმთავრესად ბერძნული, არამეული, ქართული და სომხური ფორმებით. შდრ. ბერძ. *Φαρναξ*, არამ. *prnbzu*, სომხ. *Փարնաქազ*. პირველი ელემენტი ამ სახელისა ირ. *farnah*, რომელიც ძველ სპარსულში მიდიურიდან შეთვისებულად ითვლება, მრავალი ირანული სახელის შემადგენლობაში შედის; მათ შორის აღსანიშნავია სვეთურ-სარმატული სახელები შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს წარწერებიდან, იგი დადასტურებულია დამოუკიდებელი სახით ოსურშიც. შდრ. ოს. *farn* (ძველი სპარსულის შემდეგ მიდიურთან ყველაზე ახლო მდგომი ფონეტიკური ფორმით). *farna*-ს მნიშვნელობა არის 'ბრწყინვალეობა, ბედნიერება, დიდება, მეფური დიდება, ზეციური მადლი' და სხვა. ავესტაში ეს სიტყვა წარმოდგენილია, როგორც *x'arənah* - 'დიდება, ბრწყინვალეობა, ბედნიერება'. *Hoheit, Majestät*¹, საშ. სპ. *x'arr* 'დიდება, მეფური დიდება' და *farrah* 'ბრწყინვალეობა, დიდებული, ბედნიერი, ღირსეული'², ახ. სპ. *farrah, farr* და სხვა. ვ. აბაევის აზრით, ირანული პირის სახელებისათვის ნიშანდობლივი ისეთი სიტყვები, როგორიც არის *farna, x'arəna* და *arta*, ირანელთა მსოფლმხედველობაში ვაიაზრებოდნენ როგორც უმაღლესი ზეციური ძალა, მადლი, რომელსაც შეუძლია გამსჭვალოს მთელი ბუნება და ადამიანი, მსგავსად პირველყოფილი ხალხებისათვის დამაბასიათებელი ცნებებისა, რომლებიც ცნობილია ორენდას, მანას, ვაკანის და სხვათა სახელწოდებით³. შეადარეთ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ბერძნულ წარწერათა საკუთარი სახელები: *Φαρναξος, Φαρνάχης, Φαρναξισον, Φαρναριος, Φაროης, Φარვიჯაქოის* და სხვა⁴.

¹ Chr. Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin, 1961, გვ. 1870.
² H. Nyberg, *Hilfsbuch des Pehlevi*, II. Upsala, 1931, გვ. 69.
³ В. Абаев, *Осетинский язык и фольклор*, I. М.-Л., 1949, გვ. 196.
⁴ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praha, 1965, გვ. 157 — 161.

სახელი ფარნავაზ რომ სკვითურში იყოს დადასტურებული, შეიძლება გვეფიქრა მის ჩრდილო-ირანულ წარმომავლობაზე ქართულში, მაგრამ ცნობილ მასალაში იგი არსად არ ჩანს.

ფ. იუსტი თავის ირანულ სახელთა ლექსიკონში აღადგენს საგარაუდო ძველ ირანულ ფორმას სახელისა ფარნავაზ, როგორც *ფარავაზი* და მეორე შემადგენელ ელემენტად მიიჩნევს სიტყვას *hāzu* 'ხელი', ე. ი. იუსტის მიხედვით, ეს სახელი ნიშნავს 'ბრწყინვალე ხელის მქონეს, ხელბედნიერს', მაგრამ ეს ეტიმოლოგია გამართლებული იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გამოვალთ ბერძნული ფორმიდან *ფარავაზი*. ქართული და სომხური ფორმები კი გვიკარნახებენ, რომ მეორე ელემენტს კომპოზიტისას თავკიდურად აქვს *v*, და არა *z*, როგორც ეს ბერძნულში ვეაქტ (ცნობილია, რომ ირანული *v*, მათ შორის სკვითურ საკუთარ სახელებში, ხშირად გადმოცემულია ბერძნული *β*-თი)¹; როგორც ჩანს, ქართული და სომხური ფორმები უფრო ახლოს დგანან ამოსავალ მიდიურ ფორმასთან, რომელიც შესაძლებელია, ჩვენი ფიქრით, აღდგენილ იქნეს, როგორც *Farnavazdah* — ანალოგიური ფორმა შემოგანხილული *Artavazdah*-ისა, ქართ. არტავაზ, სომხ.

Արտավազ. ვ. აბავეი შესაძლებლად თელის აგრეთვე ფარნავაზის *vaz*- მივიჩნით მიღებულად ავ. ირანული სიტყვიდან *vačah* 'სიტყვა', რომელიც სომხ. ირანულში (დასავლურ დიალექტებში) მოგვეცემა ფორმას *vaz*; მაშინ მისი მნიშვნელობა იქნებოდა: 'ვისაც ბრწყინვალე, მაღლიანი სიტყვა აქვს, მკვერპრტყელი'.

მიდიური წარმოშობისად შეიძლება ჩავთვალოთ აგრეთვე სიტყვები ბაგინი, მოგვი და, როგორც ამაზე *ქ. პიუბშმანი* მიუთითებს, სომხურთან საერთო სიტყვები: განძი, სპილენძი და — სომხურისაგან ვანსხვაებული ქართული ფორმა — მასპინძელი. განვიხილოთ თითოეული მათგანი:

1. **ბაგინი** — ეს სიტყვა გვხვდება ბიბლიაში, ფესტათე მცხეთელის ცხოვრებაში, „მოქცევა ქართლისაჲ“-ში. საბა მას განმარტავს, როგორც „ტაძარი თავყანისსაცემელი, სამსხვერპლო, ბომონი (წარმართთა ან პურიათა)“. განვიხილოთ რამდენიმე კონტექსტი:

„განარისხეს იგი ბაგინებსა მათსა და კერპებითა მათითა აშურებდეს მათ“ (ფს. 77_{გა}).

„და პურიათაცა თანა ბაგინად შევიდი და მათსაცა მას მსახურებასა ვხედდელი“ (ე. მცხ. 85_კ).

¹ ზღრ. *L. Z gusta, Personennamen...* გვ. 229; *В. А. Г а с в. ОИФ.* გვ. 202.

„და დასცეს ხმ იგი კილამოა: რომელი დგა კარსა ზედა ბაგინისასა: რომელი განაშუენებდა: ადგილსა მას რამეთუ გარდატრობნეს რტონი მისნი: ყოველსა მას სტოვასა ბაგინისასა“ (მოქც. ქართ. 786₁₁).

ამ სიტყვისათვის ამოსავალია ძვ. ირ. ფორმა* *bagaina*, რომელიც ნაწარმოებია სიტყვიდან *bagā* 'ღმერთი'. შდრ. სკრ. *bhaga*, ავ. *bagā*, რომელიც გათაში არ გვხვდება და ახალ ივერტაშიც იშვიათია. ძვ. სპარსული *bagā* მიდიურიდან ნასესხებ სიტყვად ითვლება¹. ფალაურში გვაქვს *bag* * 'ღმერთი', შრ. *bagān*, ფორმა *bagin* მხოლოდ ქართულსა და სომხურში გვხვდება. შდრ. სომხ. *բագին*² *Altar*, *բայուց. ნ. მარი* და *პ. აქარიანი* ქართულ ფორმას სომხურიდან შემოსულად თვლიან; ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ორივე ენაში იგი მიდიურიდან შევიდა. არ არის გამორიცხული სომხური მეშვეობაც, თუმცა რაიმე უძველესი საბუთი ამისათვის არა გვაქვს.

2. *მოგვ* — „იყო ვინმე ღედაკაცი ერთი სპარსი მოგვ, რომელიც განმორბებისა საღმობაჲ აქუნდა“ (მარტ. შუშ. 34₁).

„ხოლო იგი ასწავებდა მას, რაჲთამცა დაუტყვა მოგობაჲ იგი და იქმნა იგი ქრისტიანე“ (მარტ. შუშ. 34₁).

„და უთხრეს ნეტარსა შუშანიკს, ვითარმედ „შვილნი იგი ზენნი მიაქცინა მოგობასა“ (მარტ. შუშ. 35₁).

როგორც ამ კონტექსტებიდან ჩანს, მოგვ აქ ცეცხლთაყვანისმცემლისა და ცეცხლისმსახურების — მაზდეიზმის — მნიშვნელობით არის ნახმარი, ისე როგორც ეგსტათე მცხეთელის მარტვილობაში: „მამაჲ ჩემი მოგვ იყო და მეცა მოგუებასა მასწავებდა და მე მოგუებაჲ არა თავს-ვიდეც...“ (162₁₁).

ამ სიტყვის უფრო ძველი და ამოსავალი მნიშვნელობა აგრეთვე დადასტურებულია უძველეს ქართულ წერილობით ძეგლებში:

„აჲ მოგუნი აღმოსავლით მოვიდეს“ (მათე, 2₁).

„და მოგუნი მოგუეთას მოგობადეს: ცეცხლისა მსახურებასა ზა“ (მოქც. ქართ. 721₁₁).

„და მოვიდეს მოგუნი ძღუნისა შეწირვად, და მათ მოგუთი შესლვასა იერუსალემს მოვიდა ამბავი მცხეთას...“ (ლ. მრ. 25₁₁).

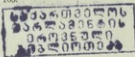
მოგვ 'ქურუმი', საბას განმარტებით „ვარსკვლავთმრიცხველი“. შდრ. ძვ. სპ. *magus*⁴ (მიდიურიდან ნასესხებად ითვლება)

¹ A. Meillet, Vp, 83. 12. 149.

² H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 29.

³ H. Hübschmann, AG, I, 83. 114.

⁴ A. Meillet, Vp, 83. 165.

‘ქურუმი, მოგვი’, ავ. moγu, maγu¹, ფალ. maγūk, mōγ-mart², აბ. სპ. moγ 𐎠 ‘ცეხლთაყვანისმცემელი’, თალმუდ. **מוֹגֵי** ‘მოგვი, ქურუმი’, სომხ. *մոյ, մոյսիք*³ ‘მოგვობა, ზორთასტრელთა რელიგია, მაგია, ვრძნეულება’, ბერძ. Μάγος ‘ქურუმი, ჯადოქარი, სპარსელი ბრძენი, მოგვი’ (პეროდოტე), ებრ. **מָדִי** ‘მოგვი’.

3. **განძი** — ‘საუნჯე, საფასე’.

„და შევიდა ქუაბსა მას და იხილა მუნ შინა განძი მიუწვდომელი“... (ლ. შრ. 15₁₁).

შდრ. ფალ. ganj ‘საუნჯე, საგანძური’, აბ. სპ. ganj — **گنج** ‘განძი, საუნჯე’, სომხ. *գանջ*, სკრ. ნასესხ. ganja, ბერძნ. γανჯα, არამ. ḡinza, gezza, არაბ. kanz. ეს სიტყვა ნიბერგს⁴ უცნობი წარმოშობისად მიაჩნია, ხოლო ჰიუბშმანი⁵ მას მიდიურად თვლის, მასვე უკავშირებს ქ. განძაქის სახელსაც (განჯა). სომხური ფორმა *Գանձաք*, თავისი 2-ს გამო, მას მიაჩნია მიდიურიდან ნასესხებად. ამას უჭერს მხარს ქართული ფორმებიც განძი, განძაკი.

4. **ს-პილენძი** — „...ვიხილე და აჰა დგა კაცი ერთი სპილენძისა და...“ (მოქტ. ქართ. 75₂₁).

„დაეტევა დამზადებელი და ქვათა, ძელთა და სპილენძსა, რგალსა გაჰედლილსა, ღმრთად თაყუანის სცემენ“... (ლ. შრ. 55₁₁).

სომხური ფორმა, რომელიც ყველაზე ახლოს დგას ქართულთან, *սպիլենძ*⁶ ჰიუბშმანს, ისე როგორც განძი, მიდიურად მიაჩნია. შდრ. აბ. სპ. **سپندر**⁷ ‘სპილენძი’, აგრეთვე **سپندر** ‘სპილენძი’, ქურთ. pirinjok, არაბ. **سپندر**, სირ. parnog ‘სპილენძი’, თალმუდ. **סִפְנִי** და სხვა.

5. **მასპინძელი** — „სახლისა და ღვინის უფალი“ (საბა). ძველი ძეგლებიდან გვხვდება „აბოს წამებაში“:

„...ყურნი გულისა და გონებისა თქუენისანი განჰმარტენით სმენად და მასპინძელ ექმნენით სიტყუათა ამით ზემთა“ (57₁₄).

¹ AirWb. 33. 1111.

² H. Nyberg. Hfsb. II, 33. 152.

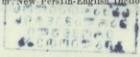
³ H. Hübschmann. AG. I, 33. 195.

⁴ H. Nyberg. Hfsb. II, 33. 38.

⁵ H. Hübschmann, Persische Studien. Strassburg, 1895.

⁶ *Ա ճ ա ղ ան, Արմ. բառ.*, VI, 33. 1076.

⁷ S. Haim. New Persian-English Dictionary, I, Tehran, 1934, 33. 324.

ამ სიტყვასთან არის, როგორც ჩანს, კავშირში გეოგრაფიული სახელი ასპინძა, რომელიც ნიშნავდა 'სადგურს, სასტუმროს, თავშესაფარს'. შდრ. ფალ. *aspan*) 'დასასვენებელი ადგილი, სასტუმრო, თავშესაფარი', ტ. ფალ. *ispinj*, ახ. სპ. *spänj*, სომხ. *ասպնիական* 'მასპინძელი, სახლის პატრონი', თალმულ. *špž* 'ქარვასლა, ღამის გასათევია', სირ. *špza*. ეს სიტყვა უარყოფითად არის ნასესხები სხვადასხვა ენებში. პ. პორნს მოჰყავს აგრეთვე ამ სიტყვის თურქული *ispenje*, სერბ. *spendza*, რუმინ. *spendze*, ბულგ. *ispentz*. მასვე მოყვანილი აქვს თავის წიგნში ლაგარდის ეტიმოლოგია, რომელიც ამ სიტყვას *asp*-ს (ცხენი) უკავშირებს. ლაგარდის ეს მოსაზრება, რომელიც ლენცმაც გაიზიარა, შეუწყნარებლად მიაჩნია ნიბერგს², რადგან არამეული ფორმები ამ სიტყვისა არ გვიჩვენებენ თავიანთად *x*-ს.

რა თქმა უნდა, სრული გარანტია იმისა, რომ ზემოგანხილული სიტყვები შეთვისებულია ქართულში უპიკველად მიდიურიდან და არა საშ. ირანულიდან (პართულიდან), არ შეიძლება გვქონდეს, ზოგი მათგანი შესაძლოა სომხურ მეშვეობასაც გულისხმობდეს. მაგრამ მიდიურიდან უშუალო სესხებაც არ არის გამორიცხული, რამდენადაც ზოგი მათგანი მაინც განსხვავებული ფონეტიკური ფორმით არის წარმოდგენილი (ქართ. ძ მომდინარე ირ. *x*-საგან, სპარსული *x*-ს საპირისპიროდ). ონომასტიკონის, განსაკუთრებით ძველი ტომონიმიკის, საფუძვლიანი შესწავლა, ჩვენი ფიქრით, ბევრ საინტერესოს გამოაქვს მიდიურ-ქართული ლექსიკური ურთიერთობის თვალსაზრისით. საინტერესოა ქართული ფორმები გეოგრაფიული სახელებისა: *აღარბადაგანი*, *განძაკი*, *არშაკეთი* და სხვა. თვით მიდიელთა სახელწოდება (ძვ. სპ. *Mada*) ქართულში, როგორც ჩანს, უშუალოდ ირანულიდან არ არის შემოსული, ძველ ქართულ ძეგლებში დადასტურებული ფორმები *მიდი* და *მარი* შეესაბამებიან სათანადო ბერძნულსა და სომხურ ფორმებს *Μυδι* და *Μαρι*. პირველი მათგანი (მიდი) ბიბლიის ტექსტების გავლენით არის შეტანილი ძველ ქართულ ლიტერატურაში, ხოლო მეორე (მარი) მხოლოდ სომხურიდან ქართულად

¹ P. Horn, Grundriss der neupersischen Etimologie, Strassburg, 1836, გვ. 158.
² H. Nyberg, Hfsb. II, გვ. 23.

ნათარგმნ თხზულებებში გვხვდება¹. საძებარია, თუ რას უწოდებდნენ ქართველები მიდიელებს უძველეს ეპოქაში? ქართული ტრადიცია თითქმის ყველა ირანულ ტომს მხოლოდ სპარსელების სახელით იცნობს.

ძველი სპარსული ლექსიკური ელემენტები ქართულში

ძველი ირანული ლექსიკური ელემენტების შეთვისება ქართულში არ არის გამორიცხული ძველი სპარსულიდანაც, რომელიც აქამენიდთა ლურსმული წარწერებით არის დადასტურებული და საერთო ხაზებში იმავე დიალექტური ტიპის ძველ ფორმას წარმოადგენს, რომელსაც განეკუთვნება² სასანური ფალაური და ახალი ლიტერატურული სპარსული. აქამენიდთა ძლევამოსილი იმპერია, რომელმაც მიდიელთა საკმაოდ არამყარი ბატონობა შესცვალა, ჩამოყალიბდა VI საუკუნეში ჩვენს ერამდე, ირანის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში — ფარსში. სპარსელთა სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა აქამენიდთა წარჩინებული გვარი, რის შედეგადაც სპარსელთა სახელმწიფომ აქამენიდთა სამეფოს სახელი მიიღო. დინასტიის პირველი წარმომადგენლის კიროსის (VI ს. შუა წლებიდან 529 წლამდე) დროს სპარსელების მიერ დაპყრობილ იქნა მცირე აზია, სირია, პალესტინა, ბაბილონი და სხვა. მისი შემკვიდრის კამბიზის დროს სპარსელებმა ეგვიპტეც დაიპყრეს. კამბიზის დაღუპვის შემდეგ სპარსეთში გამეფდა დარიოსი (521 — 486), რომელმაც შეძლო ჩაებზო მრავალრიცხოვანი აჯანყებები დაპყრობილ ქვეყნებში და სპარსეთის სამეფო თავის ძველ საზღვრებში აღედგინა. დაპყრობელ ომებთან ერთად დარიოსმა განახორციელა მთელი რიგი ღონისძიებანი ეთნიკურად დაქსაქსული სამეფოს კონსოლიდაციისათვის, მოწესრიგდა ფულის მოჭრის სისტემა, განვითარდა გზების მშენებლობა, კავშირგაბმულობის სისტემა და სხვა. იმპერიის მთელი ტერიტორია დაყოფილ იქნა სამხედრო ადმინისტრაციულ ოლქებად ე. წ. სატრაპიებად; დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობა აქამენიდებს მძიმე ხარკს უხდიდა, ამ ხარკთან ერთად დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობას სპარსელები მათ ჯარის გამოყვანასაც აკისრებდნენ.

¹ იხ. მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული სატომო და გეოგრაფიული სახელები ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, I (აღმოსავლურ ენათა სერია), 1954 წ.

² A. Meillet, Vp, გვ. 4.

ცნობილია, რომ მე-5 საუკუნის პირველი ნახევრისათვის ძვ. წ. სპარსეთის სამეფოს ჩრდილოეთით ორ ოლქს ამიერკავკასიის სამხრეთით მოსახლე ქართველი ტომები შეადგენდნენ (პეროდოტეს ცნობით, მე-18 ოლქში მატინები, სასპერები და ალაროდები შედიოდნენ, ხოლო მე-19-ში — მესხები, ტიბარენები, მოსინიკები და სხვა)¹. გარდა ამ ორი სატრაპიისა (შავი ზღვისპირეთში და სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე) აქამენიდებმა ვერ შეძლეს უშუალოდ შეეყვანათ აქამენიდების იმპერიაში საქართველოს უფრო ჩრდილოეთი რაიონები (თანამედროვე აღმოსავლეთი და დასავლეთი საქართველო). პლუტარქეს ცნობით, იბერები არ ემორჩილებოდნენ არც მიდიელებს, არც სპარსელებს. ისინი მაკედონელთა ბატონობასაც კი გაეცნენ. დასავლეთ საქართველოს შესახებ მოიპოვება პეროდოტეს ცნობა, რომ კოლხებმა, რომლებიც აქამენიდთა არცერთ სატრაპიაში არ შედიოდნენ, თავს იღვეს, სხვა მათ მეზობლებთან ერთად კავკასიონის ქედამდე, ვადასახადის მაგიერ ყოველ ხუთ წელიწადში მიეტანათ ძღვენი აქამენიდებისათვის ასი ბიჭისა და ასი ვოგოს სახით (პეროდოტე, III, 97). შესაძლებელია გარკვეულ დამოკიდებულებაში იყო აქამენიდების იმპერიასთან აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობაც, თუმცა ისინი უშუალოდ არ ექვემდებარებოდნენ სპარსულ ადმინისტრაციას. გარდა „თავის ნებით მიტანილი ვადასახადისა“, რომელსაც კოლხები აქამენიდებს აწვდიდნენ, მათ, როგორც ჩანს, ევალეზობდათ აგრეთვე საპიროების შემთხვევაში დამხმარე ჯარის გამოყვანა, როგორც ამას მოწმობს პეროდოტეს ცნობები იმის შესახებ, რომ ქსერქსეს ცნობილ ლაშქრობაში ბერძენთა წინააღმდეგ (480 წ. ძვ. წ. ა.) მონაწილეობდნენ თავისებურად აღჭურვილი კოლხებიც².

აღნიშნული დამოკიდებულების დროს არ შეიძლება არ ყოფილიყო გარკვეული ენობრივი ურთიერთობაც ძველ სპარსელებსა და ქართველ ტომებს შორის; მოსალოდნელია, რომ ქართული ენა შეითვისებდა ძველი სპარსულიდან გარკვეულ რაოდენობას საკუ-

¹ პეროდოტეს მიხედვით, სასპერები მატინებთან და ალაროდებთან ერთად შეადგენდნენ მე-18 სატრაპიას, მათ ყოველწლიურად უნდა გადაეხადათ 200 ვერცხლის ტალანტი; სამხრეთ აღმოსავლეთის შავი ზღვის სანაპიროები კმნიდნენ ცალკე მე-19 სატრაპიას. „მოსხებს, ტიბარენებს, მაკრონებს, მოსინიკებს და მარებს ევალეზობდათ ყოველწლიურად 300 ტალანტი ვერცხლისა“ (პეროდოტე, III). იხ. Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 234 და შემდეგ.

² იხ. Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, гл. 2: 96—238.

თარი და გეოგრაფიული სახელებისას, ზოგიერთ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულსა და კულტურულ ტერმინს, როგორც უნაქამენიდეების იმპერიასთან დამოკიდებული მრავალი ქვეყნებისა და ხალხების ენებში მოხდა. ჩვენ შევეცდებით გამოვავლინოთ რამდენიმე მათგანი ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებსა და ისტორიულ წყაროებში.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ეთნიკური და გეოგრაფიული სახელი სპარსელებისა Pārsa, რომელიც ქართულში სპარს-ისა და სპარსეთ-ის სახით არის შეთვისებული, უმეველია აქამენიდეების დროიდან. ამას მოწმობს ის გარემოება, რომ ქართველები სპარსელებს უწოდებენ ირანული მოდგმის თითქმის ყველა ტომს და სპარსეთიც ირანის გეოგრაფიული ცნების გამოსახატავად იხმარება ძველ ქართულ ისტორიულ ტრადიციებში; ზოგჯერ ამ სახელით იხსენიებიან არაბებიცა და თურქებიც. ეს გარემოება შედეგია იმისა, რომ ქართულმა ენამ სპარსელთა სატომო სახელი იმ ეპოქაში შეითვისა, როდესაც სპარსელთა ტომის პოლიტიკური ძეგმონია ვრცელდებოდა მთელს ირანზე და არა მარტო ირანზე,—ძღვეამოსილ აქამენიდეების იმპერიის ეპოქაში.

სატომო სახელი სპარსი მრავალ ქართულ საისტორიო წყაროში გვხვდება, დადასტურებულია აგრეთვე ბიბლიის ტექსტებში; იგი შემონახულია, მაგალითად, უძველეს ძეგლებში: „შუშანიკის მარტვილობა“, „ეგსტათი მცხეთელის წამება“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, „გობრონის მარტვილობა“, ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებებში, „მატიანე ქართლისაჲ“ და დავით აღმაშენებლის მემატინესთან, რომ არაფერი ვთქვათ უფრო მოგვიანრო ხანის ძეგლებზე.

უძველესი ირანული ფორმა სატომო სახელისა სპარსი წარმოდგენილია აქამენიდეების ლურსმულ წარწერებში ძვ. სპ. Pārsa-ს სახით, რომელიც იქ გამოყენებულია საერთო სახელწოდებად როგორც ხალხის, ისე ქვეყნისა და ენისათვის. ასე ეძახდნენ თავის თავს სპარსელები და სხვა ხალხებიც მათ ამ სახელწოდებით იცნობდნენ. საშუალო ირანული ფორმა Pārs-ი მეტწილად ქვეყნის (პროვინციის) აღმნიშვნელ სახელად გვევლინება, ხოლო ხალხისა და ენის აღსანიშნავად (სპარსელი, სპარსული) საჭირო გახდა ადიექტიური სუფიქსის ik-ის დართვა. შეადარეთ საშ. სპ. pārsik 'სპარსელი, სპარსული', ახ. სპ. parsī იმავე მნიშვნელობით. აღსანიშნავია, რომ სომხურში დადასტურებული უფრო ძველი, ქართულის ანალოგიური ფორმის გვერდით պարս-ს სპარსეთი, სპარს-

ნი' (ნათ. *ყაყახე*) მოიპოვება უფრო გვიანდელი ფორმაც, ნაწარმოებები საშ. ირანული *pārsik*-იდან: სომხ. *ყაყახიკ* *ყარსახათთან* 'სპარსეთი', *ყაყახიკიან* 'სპარსელი, სპარსული'¹.

რამდენიმე ირანული წარმოშობის საკუთარი სახელი უძველესია აქამენიდების ეპოქის კუთვნილება და ძველი სპარსულიდან უნდა იყოს შეთვისებული ქართულში, რასაც მათი საშ. ირანულსა და სომხური ფორმებისაგან განსხვავებული ფონეტიკური სახე გვიჩვენებს. ასეთ სახელთა რიგს შესაძლოა მივაკუთვნოთ სახელები არტაბან, ვაშტაშაბ, ლეთაებათა სახელები არმაზი, ზადენი (*yazān*) და სხვა. ზოგადი სახელებიდან აღსანიშნავია ამ თვალსაზრისით ფუძე ართ-სიტყვებში მ-ართ-ალ-ი, მ-ართ, შესაძლოა არჯ-სიტყვებში მ-არჯ-ულ, მ-არჯ-უენ-ე, სიტყვა ვანი, აგრეთვე ზოგიერთი ზმნური ფუძე ძველი ირანული წარმომავლობისაა, რომლის უცხოურობა დღეს უკვე აღარ შეიგრძნობა. გ. მელიქიშვილის აზრით, აქამენიდების დროის სპარსულიდან არის შეთვისებული ქართულში სიტყვა მონა-ც. განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე.

საკუთარი სახელები:

1. **არტაბან** — გვხვდება ლეონტი მროველიან (ვარიანტებში გვხვდება ფორმა არტაშანიც, რომელსაც „ქართლის ცხოვრების“ ს. ყაუხჩიშვილისეულ გამოცემაში უპირატესობა ეძლევა, იხ. გვ. 27²⁸, 30³¹, 31³²). იგი იქ სომეხთა მეფის სახელად გვევლინება. შესატყვისი სომხური ფორმა სახელისა არტაბან არის სომხ.

Արտավան, არაბ. *أرداوان* = *Arđavān*, რომლებიც საშ. სპ. *Arđavān* ფორმიდან მომდინარეობენ. ამოსავალი ძვ. სპარსული ფორმიდან *Artabanu* მომდინარეობს ბერძნული *Ἀρταβανος*, სირ. *'rtbn* და ქართ. არტაბანი, რომლებშიაც შენარჩუნებულია ძვ. სპარსული ხ ხმოვანთა შორის, რომელმაც აღნიშნულ პოზიციისაში საშ. ირანულში მოგვცა სპირანტი w(β). ფ. იუსტი ამ სახელს თარგმნის: „dem Reinen Schutz gewährend“ — „ვინც წმინდა მფარველობის ქვეშ იმყოფება“². აღსანიშნავია, რომ ეს სახელი საშუალო სპარსული ფორმითაც გვაქვს დადასტურებული ქართულში იმავე ლეონტი მროველიან, ჩვენ მას ვხედავთ ფორმაში არდამ (ადარიმა —

¹ დაწვრილებით სპარსეთისა და სპარსის შესაბამ. იხ. მ. ანდრონიკაშვილი. ირანული სიტყვები და გეოგრაფიული სახელები ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათმეცნიერება, I, 1954 წ.

² F. Justi, IN, გვ. 31, 32.

დამახინჯებული ფორმით) — სპარსეთის მეფის აფრიდონამ ^{ერის-}ერის-
თაფი, რომელიც მან წარმოგზავნა ქართლის დასარბევად.

შდრ. „ამან (აფრიდონ) წარმოგზავნა ერისთავი თვისი სპითა
დიდითა, რომელსა სახელი ერქუა არ დამ, შვილი ნებროთის
ნათესაეთა“ (ლ. მრ. 13₆).

„ამან არ დამ ერისთავმან აღაშენა ქალაქი ზღვს-კარს, და
უწოდა სახელი დარუბანდი, რომელი თთარგმანების „დავშა
კარი“. და მანვე მოზღუდა მცხეთა ქალაქი ქვთქირითა“ (ლ. მრ.
13₆) და სხვა.

არ დამ მიღებულია არ დავ(ან) ფორმიდან ბოლომარცხ-
ლის ჩამოცილებისა და ვ-ს მ-დ სუბსტიტუციის გზით სიტყვის ბო-
ლოს. იგი ქართულში შემოსულია ან მოგვიანო ხანის სასანური
ფაღურებიდან, ან ახალი სპარსულიდან.

2. ამაზასპ — ეარიანტებით ამზასპ, ამზასპან, ამასპო,
რომელიც სერაფიონ ზარზმელის ცხოვრებაში გვხვდება უკვე ვულგა-
რული გაქართულებული სახით. „მოქცევაჲ“-ს ტექსტში, მეფეთა ნუს-
ხაში ორი ამაზასპი გვხვდება:

1. „იე (მე-15): და მეფობდა იმიერ ამაზასპ და ამიერ
დერუჯ“.
2. და კოტა ქვემოთ: „კ და (მეფობდა) ამაზასპ“.

ლეონტი მროველთან: ამაზასპი — არმაზის მეფე აზორკის ძე
(50₂₋₃), ამზასპი, ამაზასპი (მე-18 მეფე) ძე ფარსმან III-ისა (54⁺
55, 56).

„და შემდგომად მათსა მეფობდეს შვილნი მათნი: არმაზს —
ამაზასპ და შინა ქართლს — დეროკ“ (ლ. მრ. 50₃).

„ხოლო მეფობდა ესე ფარსმან ყოველსა ქართლსა ზედა, და
ესუა ძე, და უწოდა სახელად ამაზასპ. და შემდგომად ამისსა
მოკუდა ფარსმან. და შემდგომად მისსა მეფობდა ძე მისი ამა-
ზასპ“ (ლ. მრ. 54₁₂).

სახელისათვის ამაზასპ ამოსავალია ძველი ირანული *Hamā-
zāspa. პირველ ნაწილად გვაქვს სიტყვა hamāza (სკრ. samaja)
‘კრებული, სიმრავლე, ჯოგი’ + aspa ‘ცხენი’. მთლიანად სახელის
მნიშვნელობაა ‘ცხენმრავალი’. მსგავსი საკუთარი სახელები ხში-
რად გვხვდება ირანულში. შდრ. Habāspa (haba, სკრ. sabha
‘კრებული’ + aspa ‘ცხენი’), Baivaraspa = ქართ. ბევერასფი ‘ვი-
საი 10000 ცხენი ჰყავს’ და სხვა. სომხურში აღნიშნული სახელი
დადასტურებულია აგრეთვე ფორმით *համազասպ, համազասպահ*

'ჰამაზასპიანი', დინასტ. სახელი¹, ბერძნ. 'Αμαζάσπης, 'Αμαζάσπης, სომხურში დადასტურებულია აგრეთვე ქალის სახელი Hamazaspuhi 'ამაზასპის ასული'. შდრ. ბუსმიროფურიცა — ბუსმიროი (= Burzmihr) + ასული (puhri)².

3. ვაშტაშაბ — დადასტურებულია ქართლის ცხოვრებაში ლეონტი შროველთან:

„შემდგომად ამისსა რაოდენთამე წელიწადთა აღმოვიდა ძე სპარსთა მეფისა ვაშტაშაბისი, სახელით სპანდიატ-რვალი, გოლიათი იგი და სახელოვანი“ (16₁₁).

სახელი ვაშტაშაბის ფონეტიკური ფორმა, უტყველია, ძველი ირანულიდან შეთვისებაზე მიუთითებს, საშუალო სპარსულში ამ სახელმა მოგვცა გუშთასპ, რომელიც აგრეთვე დადასტურებულია „შაჰნამეს“ ქართული ვერსიებით და ლეონტი შროველის ტექსტის აში-აზეა მიწერილი, ალბათ, ვახტანგის „სწავლული კაცების“ მიერ. ქართული ვაშტაშაბ, როგორც ჩანს, წარმოადგენს გადმოცემას ძველი სპარსული Wistāspa-სი (დარიოსის მამის სახელი); ძალიან ხშირად გვხვდებოდა ავესტაშიც: ცნობილი ირანული ეპოსის გმირი Kawā Wistāspa — ძე აურვადასპასი (ლოპრასპასი), მეუღლე პუტაოსასი, ნოტარას გვარიდან, მამა ისთანდიარისა (Spento.data = ქართ. სპანდიატ-რვალი)³.

4. არმაზი — სახელი კერპისა, ძველი ქართველების მთავარი ღვთაება, რომელიც ქართლის მეფემ ფარნავაზმა აღმართა; პირველად „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ის ძეგლში გვხვდება:

„და შემდგომად მისა დაღვა ფარნავაზ: ამან აღმართა: კერპი დიდი ცხვსა ზა: და პრქვან არმაზ“ (70₉₁₁).

ლეონტი შროველთან: „და ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა: ესე არს არმაზი რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა“ (25₁₃).

„მაშინ დღესა ერთსა აღაძრნეს ერნი დიდნი მით ქალაქით, წარმავალნი დიდად ქალაქად სამეუფოდ, მცხეთად, მოვაჭრებად საჭმართა რათამე და ზორვად წინაშე არმაზ ღმრთისა მათისა“ (88₄).

არმაზის სახელი ეწოდება აგრეთვე მთასა და ციხეს მცხეთაში.

¹ იხ. F. Justi, IN, გვ. 14, 124 — 125.

² გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბილისი, 1960, გვ. 20.

³ F. Justi, IN, გვ. 372; Chr. Bartholomae, AirWb, გვ. 1474.

ჩვენ ვფიქრობთ, სიტყვა არმაზი წარმოადგენს ძველ ირანულ უზენაესი ღვთაების A(h)uramazda-ს¹ გადმოცემას, ისტორიკოს სომხური *Արամայე*², სავსებით მართალია ვებენდონკი, როდესაც ქართულსა და სომხურ ფორმებს აქამენიდების დროიდან შესულად თვლის ამ ენებში. ექვს გარეშეა, რომ ისინი ძველ ირანულ ფორმას გულისხმობენ ამოსავლად და არა საშ. ირანულს, რომელიც აგრეთვე წარმოდგენილია ორივე ენაში ფორმით ქართ. ურმიზდ და სომხ. *Օրմիզ* Ormizd, შდრ. ავ. Ahura-mazdah (= ahura 'უფალი' + mazda 'ბრძენი'), საშ. სპ. Ohrmazd და Hörmizd.

ზოგადი სახელები:

1. მართ-, მართ-ალ-ი — ფუძე ართ-, რომელიც მართ-ის ფორმით გვაქვს დადასტურებული ზმნისართებში: მიმართ, მომართ, დამართ და სხვა, ზმნის ფუძედ — მართვა (აღმართა, მიმართა, მომართა, წარმართა და სხვა), სახელის ფუძედ — სიტყვაში მ-ართ-ალი... (შდრ. რუსული право, правый, правда, правильный, правый, управлять, направлять და ვისთანანც). მ-მ-ართ-ში და მ-ალ მართ-ალ-ში აფიქსური ელემენტებია.

„თავსა თვსსა შესწირავდა მეფისა მის მიმართ“ (მარტ. შუშ. 4₂₂).

„და წარმოამართა საღვთისაჲთა ცხენითა მონაჲ თვისი...“ (მარტ. შუშ. 5₂).

„უტყუ იყავნ ენაჲ მზაკუარი მეტყუელი მართლისა-თვს უსჯულოებასა“ (ფს. 30₁₉).

„და თანაზიარ იქმნებოდეს პირველთა მათ. მართალთა და მონაწილე წმიდათა მოწამეთა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ია₅₁).

სიტყვა მართალის საილუსტრაციოდ კონტექსტების მოყვანა შეიძლებოდა თითქმის ყველა ძველი და ახალი ქართული ენის ძეგლიდან, იმდენად საყოველთაო ხმარების სიტყვაა იგი ქართულში. აღსანიშნავია მართალის ხმარება რელიგიური მნიშვნელობით (= რუს. праведный, праведник), ცოდვილის საპირისპიროდ.

ძვ. სპ. arta საერთო ინდოევროპული ფუძეა, შდრ. არიული arta, rta, ძვ. ინდ. rta 'სიმართლე, სიწმინდე' (anrta 'სიცრუე,

¹ A. Meillet, Vp. 83. 68.

² O. Wezendonk, Zu altpersisch Auramazda. ZII. VII. № 2 1929; H. Hübschmann, AG. I. 83. 24. 25.

უსამართლობა')¹. ძველ სპარსულში ეს სიტყვა წარმოდგენილია
 ღვთაების სახელად Arta (Arta brazman — ქსერქსეს ე. წ. ანტიღე-
 ვურ წარწერაში)². იგი შედის აგრეთვე მრავალი საკუთარი სახე-
 ლის შემადგენლობაში. შდრ. არტავარდია, არტაფარნა,
 არტაბზათრა, არტაბან, არტავაზად და სხვა. აფესტაში
 aša (< *arta-დან) ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკულტო ტერმინია,
 განსახიერება 'ზეციური სინათლისა, მადლისა, სიმართლისა' და
 სხვა. ოსურში ეს სიტყვა წარმოდგენილია ard-ის სახით, ძირითადი
 მნიშვნელობით 'ფიცი'. სიტყვის საკულტო წარმოშობა კარგად
 ჩანს ალანურში აქვ 'ღმერთი' (ფეოდოსიის სახელი 'Αρθαζβη 'ზეიდ-
 ღმერთი')³, სოლდ. *art, 'rt'w (ძვ. ირ. artavan 'მართალი', правед-
 ный)⁴. ეს სიტყვა ნახსენებია სომხურშიც. შდრ. არყარ. ard-ar
 'მართალი'. შდრ. აგრეთვე erdumn 'ფიცი'. თითქმის ყველა ზემო-
 აღნიშნულ ენებში ნაწარმოებია ადიექტივები ქართული მ-ართ-
 ალ-ის მსგავსად. შდრ. სკრ. rtavan 'მართალი, წმინდანი', ავ.
 ašavan 'მართლმორწმუნე, აშას მიმდევარი'. შდრ. მანიქველური
 'rdvn⁵ 'სამართლიანს, ტეშმარიტი' (ითქმის მანიქველთა და მათი
 მოძღვრის შესახებ), 'rd'vik 'სამართლიანობა', სომხ. არყ-არ
 'მართალი, კანონიერი, სამართლიანი'.

6. მარი ქართულ მართალ-ს სომხურ არყარ-იდან მიღებუ-
 ლად თვლიდა დისიმილაციის გზით⁶, მაგრამ მართ- ფუძის ქარ-
 თულში დამოუკიდებლად არსებობა ამ მოსაზრების უსაფუძვლო-
 ბას ამტკიცებს, როგორც ამას სამართლიანად შენიშნავს ილია
 აბულაძე⁷.

2. არჯ- წარმოდგენილია სიტყვებში მ-არჯ-უ-ე, მ-არჯ-ულ,
 უ-მ-არჯ-უ, მ-არჯ-უ-ენ-ე და სხვა⁸. ჩვენი ფიქრით, ეს ფუძე შეიძ-

¹ A. Meillet, Vp. 33-170; Chr. Bartholomae, AirWb, 33-223-238.
² В. Абаев, Антидедовская надпись Ксеркса, კრებულში „Иранские языки“. I. 1945, გვ. 138.
³ В. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка.
⁴ 3. ანდრონიკაშვილი, ირანული წარმოშობის ზოგი ქართული სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, იმერულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946.
⁵ C. Salemann, Manichäische Studien. I, „Zan. Vjst. AN по Иср.-фил. отд.“, т. VIII, № 10, СПб, 1908, გვ. 388.
⁶ Н. Марр, Армянский термин arz-ay, ИАН, 1920.
⁷ ილ. აბულაძე, სომხური და ქართული ლიტერატურული ურთიერთობა IX — X სს-ში, თბილისი, 1945, გვ. 099 — 0100.
⁸ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართულურ ენებში, თბილისი, 1942, გვ. 28.

ლება დაუკავშირდეს ძვ. ირ. ფუძეს arg- || arj-, რომელიც წარმოადგენილია სიტყვებში: აგ. arajah, სკრ. argha, arghya, ფარს. arj, arž, აბ. სპ. arj და სხვა.

„მიწისაგანი ესე კაცებამ თანააღიყვანა და მარჯუენით მიმისა მჯდომარე არს“ (აბო, 59₂₁).

„აწ უკუე არს აღგილი, რომელი მარჯუე არს და მომზავებელ ამათ საქმეთა...“ (ს. ზ. 157₈).

„და უმარჯუ იქმნა: საქმე იგი: წარვიდა მეფე და ყიერი გულდებული ურვისაგან“ (მოქც. ქართ. 776₁₄).

„წინააღწარ ვხედვედ უფალსა წინაშე ჩემსა არს მარადის, რამეთუ მარჯულ ჩემსა არს...“ (ფს. 15₈).

„და ყოველსა ზედა საქმესა განმარჯუებითა და კეთილად მორწმუნებითა ქებულ იყო...“ (გრ. ხანძთ. 248₉).

საფიქრებელია, ირანულ arj-ს 'ღირსი, მნიშვნელოვანი, ფასეული' ეყრდნობა აგრეთვე სომხური აჯ-იუ 'მარჯვენა' (r-ს დაკარგვის ტენდენცია ზ, ჰ-სა და ხ-ს წინ სომხურში ძლიერია. შდრ. *ածან||აქძან*¹, საკ. სახელები *Տուշան, Աշուշ* = ქართ. არშუშა, შროშანი და სხვა).

ნ. მარი სიტყვებში მარჯვენა და მარცხენა გამოყოფდა ელემენტს მარ-, რომელიც მას ხელის აღმნიშვნელ სიტყვად მიაჩნდა, ხოლო სომხურ სათანადო ცნების აღმნიშვნელ ტერმინებთან აკავშირებდა მარჯვენაში ჯ-სა და მარცხენაში ცხ- ელემენტებს. შდრ. სომხ. *აჯ* და *აჰარ*². ჩვენი ფიქრით, ამოსავალი მნიშვნელობა ქართული მ-არჯ-ისა უნდა ყოფილიყო 'მნიშვნელოვანი, ღირსეული, მართალი'. მარჯ-უ-ენ-ე (ხელის აღმნიშვნელი) უფრო გვიანდელი წარმოება ჩანს. შდრ. რუსული *правый, правая рука* (ძველად მას ერქვა *десница*), მარჯვე 'მოხერხებული, სწორი', გამარჯვება 'მარჯვედ ყოფნა'.

მ. ვანი, სავანი — 'სამყოფელი, სადგომი, მონასტერი';

„და ვიჯგენ მისგან და წარვედ სწრაფით ვანად ჩემდა“ (მარტ. შუშ. 32₁₆).

„...და მოვიდეს ივინი ვანად თჳსა ქრისტმანობით და სათნოდ“ (ე. მცხ. 83₂₆).

„მას აქუნდეს ზოგნი სოფელნი მახლობელად ვანსა ნეტარისა გრიგოლისასა“ (გრ. ხანძთ. 248₁₁).

¹ Н. Hübschmann, AG, I, 83. 92.

² Н. Марр, Постановка учения о языке в мировом масштабе и абхазский язык, ИР. IV, 83. 66 — 67.

„...შეიწყნარეთ კარავსა გუამისა თქუენისასა და სავანო
განმზადეთ“ (აბო, 179₃₃).

„...და სავანე ყავ ზუნ თანა...“ (ს. ზ. 182₂₆).

ამოსავლად სიტყვისათვის ვანი უნდა ვიგულისხმოთ ძველი სპარსული *vahana, ნაწარმოები ძირიდან vah 'ყოფნა, ცხოვრება'. შდრ. სანსკრ. vas- და მისგან ნაწარმოები vasana 'საცხოვრებელი, სადგომი'. ძველ სპარსულში რეალურად დადასტურებულია ფორმა vāhāna 'ადგილი, სამყოფელი', რომლიდანაც მიღებულად ითვლება სომხ. *ասան* და ქართ. ვანის იდენტური ფორმა *ქან*. აღნიშნულ სომხურ სიტყვებს vah- ძირს უკავშირებენ ლაგარდი, შორდ-ტმანი, მიულერი და სხვები. ლაგარდი და მიულერი შესაძლებლად სთვლიან სომხური *ქან*-ის სანსკრიტულ vana-სთან დაკავშირებასაც 'ტყე', როგორც სავანე ადგილი (განდევითა სამყოფელი). პიუბშმანი *ქან*-ს უახლოებს ახ. სპარსულ bān-სა და გერმანულ ზმნას Wohnen¹. ფალაურში ამ ძველი სპარსული სიტყვის შესაბამისად გვაქვს დადასტურებული ფორმები bān და ēvān, ახ. სპ. bān (შდრ. *بانه* 'აივანი' < ძვ. ირ. adhi+bāna-დან)².

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აქამენიდების ეპოქაში ძველი სპარსულიდან ქართულში შეთვისებულია აგრეთვე სიტყვა მონა. გ. მელიქიშვილს თავის შრომაში „К истории древней Грузии“, ძველ საქართველოში მონობის ინსტიტუტის შესახებ მსჯელობისას, განხილული აქვს ამ სიტყვის წარმომავლობის საკითხიც³. სახელდობრ, იგი აღნიშნავს, რომ ქართულ ტერმინს მონა მკვლევარნი კარგა ხანია რაც უკავშირებენ სპარსულ სიტყვას maniya⁴, რომელიც ნაწარმოებია სიტყვიდან mmana (< *dmana) 'სახლი', ე. ი. მისი მნიშვნელობა ზუსტად შეესატყვისება ქართ. მ-სახ-ურ-ს (< სახლი—მ. ა.). სიტყვა maniya-ს მნიშვნელობა საბოლოოდ დადგინდა მას შემდეგ, რაც გაირკვა, რომ პარალელურ ელამურ ტექსტში ამ სიტყვას შეესაბამება სიტყვა kurtaš 'მუშა', 'მონა', 'მსახური'. ე. წ. „პერსეპოლისის განძის“ ელამური დოკუმენტების გამომცემელი გ. კამერონი⁵ სიტყვა kurtaš-ს თარგმნის, როგორც 'მუშაკს' და აწარმოებს მას ძველი სპარსული ზმნური ფუძიდან kar 'კეთება'. ი. გერშევიჩი, თა-

¹ ზ. მანათიას, *საქსის არქაოლოგიის კითხვები*, VI, გვ. 537, 541.

² P. Horn, GrnPEt, გვ. 40; GrIrPh, II, გვ. 60.

³ იბ. გ. მელიქიშვილი, *დასაბ. ნაშრომი*, გვ. 434 — 438.

⁴ იბ. R. Kent, Old Persian, New Haven, 1953, გვ. 202 — 219.

⁵ G. Cameron, Persepolis Treasury Tablets, Chicago, 1948.

ვის რეცენზიაში კამერონის შრომაზე, ამ მოსაზრებას საფუძვლიანად შესაძლებლად მიიჩნევს და აღნიშნავს, რომ ამოსავლად შესაძლოა ვიგულოთ ფორმა *nomen agentis*-ისა "kartar 'მკეთებელი'". მაგრამ იგი იქვე მიუთითებს ვ. ჰენინგის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებაზე, რომელიც სიტყვა *kurtaš*-ს უკავშირებს აქამენიდების ეპოქის აქადურ წარწერებში დადასტურებულ სიტყვას *Laga-ar-du* (*di, da*) და ამავე პერიოდის არამეული დოკუმენტების *gard*-ს. ჰენინგი აღნიშნულ არამეულ სიტყვას ირანულიდან შეთვისებულად მიიჩნევს. რომლისთვისაც ამოსავალია ძვ. სპარსული "garda (ძვ. ირ. garda-ან grda) შესატყვისი სასსკრიტული *grha*-სი, ავესტური *gərəša* 'სახლი'. შდრ. სკრ. *grhya* 'მსახური'. ამგვარად, ჰენინგის აზრით, ირანულიდან მომდინარე ელამური *kurtaš* წარმოადგენს ზუსტ ეტიმოლოგიას ძველი სპარსული სიტყვისა *maniya*, ბერძნ. *οὐχάρης* 'მსახური' ¹.

გ. მელიქიშვილის აზრით, ძველი სპარსული ტერმინი (*kurtaš*) *maniya* ძველ სპარსულში იხმარებოდა იმ ასი ვოგოსა და ბიჭის აღსანიშნავადაც, რომელსაც კოლხები ყოველ ხუთ წელიწადში უგზავნიდნენ აქამენიდებს გადასახადის სახით და რომლებსაც ისინი, შესაძლოა, იყენებდნენ როგორც „დროებით მონებს“ შრომითი ბეგრის მოსახდელად. მისი სიტყვით, „ძვ. სპარსული *maniya*-დან წარმომდგარი ქართული სიტყვა მონა წარმოადგენს, ალბათ, სწორედ იმ ეპოქის ნასესხებს, როდესაც შრომითი ბეგრის შესასრულებლად სპარსეთის შეფეების მიერ დამპყრობელის უფლებით მიიზიდებოდა ქართველი მოსახლეობაც“ ².

ძველი სპარსული ტერმინი *maniya*-დან, რა თქმა უნდა, თავისუფლად შეიძლება მიგვეღოს ქართული მონა; ამას განსაკუთრებით უწყობს ხელს შინაარსობლივი კავშირი ამ ორი სიტყვისა, მსახური — მონა, მაგრამ ფონეტიკური ხასიათის ზოგიერთი დაბრკოლების გამო აღნიშნული დაკავშირება საფუძვლიანად დამარწმუნებლად არ გვეჩვენება. არის სხვა შესაძლებლობაც, ქართული სიტყვა მონა დაეუკავშიროთ ირანულს, სახელდობრ, იგი შესაძლებელია შემოსული იყოს სკვითურ-სარმატული წრის ენებიდან, და ჩვენს მიერ განხილული იქნება ქვემოთ სკვითურ-ალანურ-ოსურიდან შეთვისებულ სიტყვებში ³.

¹ *ib. I. Gershevitch, Asia Major, New Series, vol. 1, part 1, 1951, გვ. 139 — 142.*

² *კ. ბოუდა ქართულ სიტყვას მონა უკავშირებს ბასკურ ფორმას a-mon-du 'შეკრა, დაკავშირება', იხ. Karl Bouda, Baskisch—kaukasische Etymologien, 1949 (Indogermanische Bibliothek).*

მონასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ შევჩერდეთ მსგავსი მნიშვნელობის კიდევ ერთ სიტყვაზე, რომელიც ჩვენ აგრეთვე მჭიდროდ დაკავშირებულია სპარსულიდან შეთვისებულად გვეჩვენება. ეს არის სიტყვა **კირთი** — **კირთება**, რომელსაც საბა განმარტავს, როგორც „მონება მოუსვენებელი და ბეგარი დაუსადებელი“. ეს სიტყვა უძველეს ქართულ ძეგლებში, კერძოდ ბიბლიის ტექსტში გვხვდება. **კირთი** — 'მსახური, მონა'.

„აწ ვღვე მე მონად შენდა ყრმისა ამის წილ კირთად უფლისა ჩემისა“ (დაბ. 44₂₂).

„მე ვარ უფალი ღმერთი შენი, რომელმან გამოგიყვანე შენ ეგვიპტით სახლისაგან კირთებისა“ (გამოსვლ. 20₉).

„და ერი იგი დაამონა კირთად ფარაოს კიდითგან საზღვრით ეგვიპტისაჲთ ვიდრე კიდემდე მისა“ (დაბ. 47₃₁).

კირთება გვხვდება უფრო გვიანდელ ტექსტებშიც, მაგ. ლეონტი მროველთან, და ქართლის ცხოვრების ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც „შეტყუა მოუსვენებელი“.

„ესე ფროტათასელნი იყვნეს კაცნი ძლიერნი და მკნენი და ეკირთებოდეს ქუეყანასა ქრომისასა“ (ლ. მრ. 18₃₁).

„ხოლო მეფენი ესე ქართლისანი, არზოკ და არმაზელ, სიფიცხლითა გულისა მათისათა არა შეუშინდეს, არამედ განაბაგრნეს ციხენი და ქალაქნი თვისნი, განწირნეს ყოველნი ველნი ქართლისანი და არა დასცხრეს კირთებისაგან სომეხთა ზედა“ (ლ. მრ. 47₁₇).

„და პოვეს მას შინა ჯამი მარჯუე ქართველთა და ოვსთა, იწყეს კირთებად სომეხთა, რამეთუ სპანი სომეხთანი ყოველნი... იყვნეს ბრძოლად სპარსთა“ (ლ. მრ. 48₁₉).

„მას ჯამსა განდიდნა ფადლონ, ამირა განძისა, იწყო კირთებად ერისთავთა პერეთისა და ვახეთისათა, ჯამითი-ჯამად მეკობრობით და პარვით რბევად და ტყუენვად ადგილითი-ადგილად“ (მატ. ქართ. 279₁₄).

უკვე ზემოთ მოყვანილ კონტექსტში **კირთება** ნიშნავს „აქლებას, რბევას, ტყუენვას“ და ნაწარმოებია ამ უკანასკნელის ანალოგიურად **კირთად** წამოყვანისაგან (მდრ. ტყუენვა).

ჩვენი ფიქრით, ქართული **კირთი** შეიძლება დავეუკავშიროთ ძველ სპარსულ სიტყვას **kurtaš**, რომელიც ელამურში არის დადასტურებული 'მსახურის, მუშაკის, მონის' მნიშვნელობით და მისთვის ამოსავლად უნდა ვიგულოთ არა ძვ. სპ. **garda**, რომლისაგანაც ვ. პენინგი მიღებულად თელის ელამურ **kurtaš-ს**, არამედ კამერონისა და ი. გერშევიჩის მიერ აღდგენილი **kar-tar** 'შკეთებელი' ძირიდან **kar-**

'კეთება'¹. ამის გვიკარნახებს ქართული სიტყვის თავიდაური კ. რომელიც არ შეიძლება მოეცა ძველ სპარსულ გ-ს. შდრ. სომხ. *հինა կրթի* 'ღვინა'², *կრթ* 'გამოცდილი, მცოდნე'.

ძველი სპარსული და საერთოდ ძველი ირანული ელემენტური ელემენტები ისეთი სიძველისაა ქართულში, რომ მათი ამოცნობა დიდ სირთულესთან არის დაკავშირებული. უძველესია, ქართული ზმნური ფუძეების სახით ჩვენ არა ერთი ძველი ირანული სიტყვა გვაქვს დაკული, როგორც ამას დავინახავთ საშუალო ირანული სიტყვების განხილვისას, რაც ამ შრომის ირანული სიტყვების ძირითად ნაწილს შეადგენს. გამიჯნვა ძველი და საშუალო ირანული ელემენტებისა ყოველთვის არ ხერხდება, რამდენადაც განსხვავება ძველსა და საშუალო ირანულს შორის უმთავრესად დაბოლოებებსა და სუფიქსებში მდგომარეობს და, როდესაც ისინი ფუძის სახით არიან წარმოდგენილი, მეტწილად მათ შორის განსხვავება არ შეინიშნება.

ავისტური ელემენტების შესახებ ქართულში

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ძველი ირანული ელემენტები, რომლებიც შესაძლოა დაკულია ქართულში, მეტწილ შემთხვევაში ძნელი გასამიჯნავია როგორც დიალექტური თვალსაზრისით (მიდიური, სკვითური, ძველი სპარსული, ავესტური), ისე ქრონოლოგიური თვალსაზრისითაც (ძველი და საშუალო ირანული ეპოქების მიხედვით). მხოლოდ ზოგიერთ მათგანზე, რომლებიც აშკარა დიალექტური ხასიათის ფონეტიკური ნიშნების მატარებელი არიან, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომელ დიალექტურ წრესა და ეპოქას განეკუთვნებიან ისინი; განსაკუთრებით ეს ითქვას ძველი სპარსულისა და ავესტურის შესახებ. ცნობილია, რომ დიალექტური სხვაობა ძველ ირანულ იდიომებს შორის ძალიან მცირე იყო და მათზე მოლაპარაკე ტომები ადვილად აგებინებდნენ ერთმანეთს³. საბედნიეროდ, ქართულში შემონახულია რამდენიმე ისეთი საკუთარი სახელი და სიტყვა, რომელიც თავისი ფორმით უძველეს ხდის მათ წარმომავლობას ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესო ავესტური დიალექტიდან. გარდა ამისა, უნდა ვიფიქ-

¹ იხ. I. Gershevitch, op. cit.

² А. Худабашев, Армяно-русский словарь, I, М., 1838, გვ. 589.

³ ამაზე მიუთითებს როგორც არაბულენოვანი სიახლოვე ამ ენებზე შემონახული ელემენტური მასალისა, ისე ძველი ბერძენი მწერლების ცნობები (ქრონიკონი და სხვა).

რომ, რომ გარკვეული ნაწილი საკულტო, რელიგიური ხასიათის ტერმინებისა, რომლებიც ირანულ წარმომავლობას ამტკიცებენ, ძველ ირანულ ეპოქას ეკუთვნიან და ავესტურ ტრადიციასთან არიან დაკავშირებული. შემთხვევითი არ არის ირანული საკულტო სახელების არაჩვეულებრივი სიმრავლე, რომლებიც შეტწილ შემთხვევებში საკულტო ცნებებს შეიცავენ (arta, xšaθra, farna, yazata და სხვა). სახელის დარქმევა, როგორც ცნობილია, ყოველთვის რელიგიასთან და კულტთან არის დაკავშირებული. ისტორიული წყაროების მიხედვით, ქრისტიანობის შემოსვლამდე ირანელთა რელიგია — ცეხლთაყვანისმცემლობა — საქართველოში გავრცელებული ყოფილა. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, იგი სახელმწიფო რელიგია უნდა ყოფილიყო ქრისტიანობამდე საქართველოში (ნ. მარი¹, ო. ვეზენდონკი, კ. კეკელიძე²). ი. ჯავახიშვილის აზრით, ცეხლის მსახურება გავრცელებული იყო არა მარტო აღმოსავლეთ, არამედ დასავლეთ საქართველოშიც, კოლხეთში (მას მოჰყავს აპოლონიოს როდოსელის ცნობა, რომლის მიხედვით კოლხეთში აკრძალული იყო მიცვალებულის დაწვა და მიწაში დასაფლავება, რაც მაზდეანიზმისათვის არის დამახასიათებელი). მისივე თქმით, „მაზდეანობას იმდენად ღრმა კვალი დაუტოვებია ჩვენი ერის რწმენასა და ზნეჩვეულებებზე, რომ დღესაც შეიძლება მისი ნათლად დანახვა“.

კ. კეკელიძის შეხედულებით, ცნობილი და პოპულარული ყოფილა საქართველოში ირანული რელიგიური მოძღვრება მითრიაიზმიც. კ. კეკელიძე წერს: „ქრისტიანობის ერთერთი მძლავრი და მნიშვნელოვანი წინამორბედი, როგორც რომის იმპერიაში, ისე საქართველოში, იყო ღვთაება მითრა, რომელიც თავდაპირველად სასტიკად ებრძოდა მას, მერე კი, დამარცხების შემდეგ თავისი მსგავსებით მასთან ხელს უწყობდა მის გავრცელებას იმ ტერიტორიაში, სადაც ის წინათ ბატონობდა... მითრიაიზმის ოფიციალურად დამარცხებისა და ქრისტიანობის გაბატონების შემდეგ მითრიაიზმი ქრისტიანობასთან შეგუების გზას დაადგა და წმინდა გიორგის სახით მოგვევლინა.“

მითრიაიზმის წეს-ჩვეულებანი და კულტის მოვლენანი გადანაშთის სახით დღემდის შემონახულან საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

¹ Н. Марр, Боги языческой Грузии, и. ჯავახიშვილი, ქრთველი ერის ისტორია, ტ. I, გვ. 97.

² კ. კეკელიძე, ქრისტიანიზმი და მითრიაიზმი, ვტრუდები, II, 1945, გვ. 351—353.

თვით ქრისტიანობაშიც, რომელიც ამ დროს მაზდეანობის წინააღმდეგ იბრძოდა, პირველ ხანებში სპარსულ-აღმოსავლური ორიენტაციისა იყო. სპარსეთის ხელისუფალი, როდესაც იძულებული გახდნენ უარი ეთქვათ მაზდეანობის გავრცელებაზე, ცდილობდნენ ქრისტიანობაც თავისი გავლენის ქვეშ მოექციათ. ისინი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ სამხრეთ საქართველოს ბიზანტიის კულტურული გავლენისაგან ჩამოსაშორებლად და, რადგან ბიზანტიაში დიოფიზიტობას აღიარებდნენ, ისინი მონოფიზიტური ქრისტიანობის მფარველებად გადაიქცნენ. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, საქართველოში გავრცელებული უნდა ყოფილიყო მანიქეველობაც, რომელიც მესაძე და მეოთხე საუკუნეში საკმაოდ დიდი გავლენით სარგებლობდა აღმოსავლეთში. ი. ჯავახიშვილს მანიქეველად მიაჩნია ჯუანშერის მიერ აღწერილი მობიდან ეპისკოპოსი, რომლის შესახებ ნათქვამია, რომ „იგი იყო ნათესავად სპარსი და აჩვენებდა მართლ-მადიდებლობასა, ხოლო იყო ვინმე მოგვი, უსჯულო და შეშლელი წესთა“¹. ყველა ზემონათქვამის შემდეგ არ არის ვასაკვირი, რომ თვით ქრისტიანობასთან დაკავშირებულ ლექსიკაში ჩვენ ვხვდებით ირანული წარმოშობის სიტყვებს ისეთი ძირითადი რელიგიური ცნებების გამოსახატავად, როგორიც არის მართალი, ცოდვილი, ცრუ, ნეტარი, წმინდა, ჯოჯოხეთი, ეშმა, ეშმაკი, ბარძიმი, ფეშხვენი, ზორვა, ზუარაკი, ტაძარი, კერპი, წარმართი, ბაგინი, ჯვარი და ბევრი სხვა, რომლებიც თავის ადგილას იქნება განხილული დიალექტობრივი მიკუთვნილებისა და ქრონოლოგიური პრინციპის მიხედვით. აქ ჩვენ შევჩერდებით რამდენიმე სიტყვაზე, რომელიც შესაძლებლად მიგვაჩნია ჩაითვალოს უშუალოდ ავესტური ტექსტების გავლენით შეთვისებულად ქართულში. პირველ რიგში ჩვენ უნდა შევჩერდეთ საკუთარ სახელზე ერთი ქართული ზღაპრის გმირისა თრითინოსი, რომელიც თავისი ფორმით მხოლოდ ძველი ირანული, სახელდობრ, ავესტური შეიძლება იყოს. ირანული ეპოსის ამ სახელგანთქმული გმირის სახელი სხვა უფრო ახალი (საშუალო და ახალი სპარსული) ფორმებითაც არის ცნობილი, სახელდობრ, ქართლის ცხოვრებაში ლეონტი

¹ ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქრისტიანულ მოძღვრებათა შორის მხოლოდ მანიქეველობას ჰქონდა შეთვისებული მაზდეანობა და მხოლოდ მასში იყო შერწყმული მოგვობისა და ქრისტიანობის ელემენტები ერთ მთლიან აღსარებად, და ამით აიხსნება, რომ „ყველა უგრძნეს უსჯულოება მობიდანისა“, იხ. „ქართველი ერის ისტორია“, ტ. I, გვ. 282 — 285.

პროველთან ცნობილია აფრიდონის სახით: „და გამოჩნდა ნათესაეთა შორის ნებროთისთა კაცი ერთი გმირი, რომელსა სახელი აფრიდონ (არფიზო), რომელმან შეკრა ჯაჭვითა ბევრასფი, გუელთა უფალი, და დააბა მთასა ზედა, რომელ არს კაცთ შეუვალთა“. ესევეითარი წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“ (ლ. მრ. 13₁)¹. თრითინოს შესახებ ცნობილი ზღაბარი გამოაქვეყნა სოლომონ ყუბანეიშვილმა, ხოლო ამ სახელის იდენტიფიკაცია ავესტურ *θραεταona*-სთან ეკუთვნის გ. ახვლედიანს². ამ სახელის ირანულში არსებული ფორმების შეპირისპირებისას ქართულში შეთვისებულ ფორმასთან, ერთი მხრივ, და სომხურთან და არაბულთან, მეორე მხრივ, ადვილად შევამჩნევთ ქართული თრითინოს ავესტურთან ნათესაობას. გველვეშაპ *azi Dahāka*-ს დამმარცხებელი გმირი ავესტაში წარმოდგენილია ფორმით *θραεταona*. შდრ. *visō. puθrō ʔθvyānōiš θραεταonō* (Yt. 5. 33, 17) „შვილი ათვიანთა გეარისა თრიაიტაუნა“. *Varənm yim ʔathrəgaōšəm yahmāi zayata, θραεταonō janta azōiš dahākay* (V, 1, 17) „ოთხუთხ ვარუნაში ვინც დაიბადა, თრიაეტაონა აფი დაქავას მველელი“. ვედაში მას უდრის *Trita Āptya*. თრიაეტაონა, ბართოლომეს აზრით, ნაწარმოებია *θrita*-საგან 'შესამე', რომელიც აგრეთვე გამოყენებულია საკუთარ სახელად³. საშ. ირანულში ეს სახელი ცნობილია ფორმებით: ფალ. *Frētōn*, ფაზ. *Frēdūn*, აბ. სპარსული *Farēdūn*, *Fēridūn*, *Afrīdūn*; სომხურში დადასტურებულია ფორმა *Հրեդեն*, მომდინარე საშ. ირანულიდან (კომპლექსი *fr*, როგორც ცნობილია, იძლევა *hr*-ს, ხოლო ხმოვნები *e* და *u* გადანაცვლებულია *hruden* < *hredun*-იდან). ქართულში დადასტურებულია აფრიდონ (ქართლის ცხოვრებაში), ფრიდონ (შაჰნამეს ქართულ ვერსიებში, ვეფხისტყაოსანში, რუსუდანიანში და სხვა).

ძალიან ახლოსაა ავესტურ ფორმასთან აგრეთვე სახელი საე-არსამ (შდრ. გვარი საეარსამიძე). შდრ. ავ. *Syāvaršan*⁴ — ირანელი მთავარი ქავიანთა დინასტიიდან, კავატას შვილიშვილი, *Haosravah*-ის (ხოსროს) მამა, აფრასიაბის ძმა. სახელი კომპოზიტს წარ-

¹ ახველი ინგოროვცას ეს აფილი მიაჩნია ნაშთად ელოსისა, რომელიც ლექსის ფორმით არსებობდა ქართულში. იგი, სრულიად სამართლიანად, აქ ზღადას ორტაგიან შაირს „რომელმან შეკრა ჯაჭვითა ბევრასფი“ გველთა უფალი და დააბა მთასა (მას) ზედა, რომელ არს კაცთ შეუვალთა“. პ. ინგოროვცა, *ლეონტი მროველი, „ენიმკის“ მოამბე*, X, 1941, გვ. 95—96.

² იმ. გ. ახვლედიანი, „ავესტა“, ქართული თარგმანი და კომენტარი, „ლიტერატურული ძიებანი“, II, 1944, გვ. 4.

³ Chr. Bartholomae, *AirWb*, გვ. 799—800.

⁴ იქვე, გვ. 1631.

მოადგენს და შედგენილია სიტყვებისაგან syāva. 'შავი'+aršan. 'შამ-
რი, შამატი' (რომელიც იხმარება ცალკე საკუთარ სახელადაც) = სს.
სპ. Sjāwaxš ან Sjāwaxš-, აგრეთვე, Siāvaš. ქართ. სიაუ ში და
შიო ში (ქართ. ცხ. შიო ში ბედნიერი) საშუალო და ახალი
სპარსულიდან არის შეთვისებული. სომხურში დადასტურებულია
ფორმით Šavarš ან Šavaš¹ (შდრ. ქართ. შარვამ < შავარშისაგან,
შარვაშიძე), ავ. Sjāvaršan > ქართ. *Savarsan > სავარსამ (გვარში
სავარსამიძე). სავარსამისძე, აგრეთვე, ამირან დარეჯანიანის
გმირის სახელია.და ზედან ეწერა ვითა—მე, ამირან დარეჯანის
ძე, ყმა ჩემი სავარსამისძე, ბადრი იამანისძე და ყმა მისი
ინდო ქაბუჯი, ნოსარ ნისრელი და ყმა მისი ალი დილამი" (ამირ.
დარეჯ. 4₁₁).

„დავეკაზმენით და წავედით ამირან დარეჯანისძე, აბან
ქამანისძე, ალი შოამადისძე... და სხვა ლაშქარი ათი ათასი კაცი
და მე, სავარსამისძე“ (ამირ. დარეჯ. 52₃₈).

ზოგადი სახელებიდან ავესტურ ტრადიციას შეიძლება დავუკავ-
შიროთ სიტყვები წმინდა (წმიდა), ეშმა, დროშა, ფართო,
ჯოჯოხეთ-ი და ზოგი სხვა.

1. წმიდა — უძველესი ქართული სიტყვაა და ერთნაირად გავრ-
ცელებულია როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში, მოცემ ქართ-
ველურ ენებში შესატყვისი არ მოეპოვება. ფონეტიკურადაც და
სემანტიკურადაც იგი ძალიან ახლოსაა შესაბამის ავესტურ სიტყ-
ვასთან.

„და ვითარცა მკუდარი იდგა წმიდაა შეშანიკ ქუეყანასა ზედა“
(მარტ. შუშ. 20₁₁).

„ხოლო მე დავდეგ მუღღედ მის მიერ ზედა სიონსა მთასა
წმიდასა“ (ფს. 2₆).

„და თავყანის სცეს და ამბორს უყვეს ფერკთა მისთა წმი-
დათა“ (ე. მცხ. 90₃₀).

„ხოლო წმიდამან პაბო პრქუა მათ“ (აბო, 72₁₈).

„ხოლო დღესა მეხუთესა აღდგა, ვითარცა ახალ-განკაბუკებულ
და მიიწია წმიდად საკურთხეველად...“ (ს. ზ. 176₁₈).

„რამეთუ ოდესმე წმიდათა ანგელოზთა გონებაა ზოვის ჩუენ
შორის და ოდესმე ეშმაკთაა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ია₄₄).

ამოსავლად მივიჩნევთ ავესტურ ფორმას spantō (ადიექტივი
ta-ზე), 'წმიდა', heilig, sanctus, ერთ-ერთი ძირითადი საკულტო

¹ Chr. Bartholomae, AirWh, გვ. 1631.

² F. Justi, IN, გვ. 299 — 300.

ტრმინი, ეპითეტი, რომელიც იხმარება ღვთაებათა და სხვა სიტყვებთან ერთად (აპურამაზდა, armaiti, aməšəspənta, haoma, mišra, gau 'ხარი' და სხვა)¹. ნაწარმოები ფორმაა spanah, spanyah (ადიექტივი), spaništa 'უწმინდესი', გავრცელებულია მთელ რიგ ინდოევროპულ ენებში². ძვ. სლავ. СВЯТЪ, რუს. святой,

ლიტ. šventas. შდრ. საშ. სპარსული spand (spandarmat = ავ. spənta, armaiti)³, spannak, ახ. სპ. ასპას, ასას 'წმიდა', სომხ. սպանդ 'მსხვერპლი'⁴. ს-ს გადასვლა წ-დ მკვეთრის წინ არ არის მოულოდნელი წმ > წმ (ი-ს გავლენით). იხ. დაწვრილებით საშუალო სპარსულ სიტყვებში.

2. ეშმა (ეშმაკი) — 'ბოროტი გენია, ავი სული, სატანა'. ქართულში ეს სიტყვა ორი სახით არის წარმოდგენილი: უფრო გავრცელებული ეშმაკი, რომელიც ფორმის მიხედვით საშუალო სპარსულიდან არის შეთვისებული (დაბოლოება ak მიუთითებს საშ. ირანულ ეპოქაზე) და უფრო არქაული ეშმა, რომელიც უმთავრესად დიალექტებსა და საშუალო ქართულის ძველებში გვხვდება, მაგრამ დაბოლოების მიხედვით უფრო ძველ ირანულს უნდა განეკუთვნებოდეს. ეშმაკი განხილული იქნება საშ. სპარსულ სიტყვებში. რა შეიძლება ითქვას ქართული სიტყვის ავესტურთან კავშირის შესახებ?

ავესტაში დადასტურებულია ფორმა ašma⁵ — ზოგადი მნიშვნელობით 'ავი, ბოროტი, ცოფიანი, მრისხანე'. იგი წარმოადგენს აგრეთვე დემონის სახელს (პერსონიფიცირებული შური, ბოროტება, ბრაზი), ე. წ. daeva (ქართ. დევი). ერთ-ერთი სამ უბოროტეს სულთაგან: Aka Manah, Ahramanyu (აპრიმანი) და Aišma (ავ. ašma), რომელიც არსებობს ადამიანთა და ცხოველთა წინააღმდეგ⁶.

სიტყვის ძირად მიჩნეულია ავ. aš- 'მღელვარება, სწრაფი მოძრაობა', ინდ. ევრ. *eisa-დან. შდრ. ძვ. ინდ. iṣate, iṣyati, ბერძნ. ἰστέρας 'ძლიერი სურვილი, ენება, მღელვარება', ლათ. ira⁷. საშ.

¹ Chr. Bartholomae, AirWb. გვ. 1619 — 1621.
² A. Meier, Введение и сравнительное изучение индо-европейских языков, М.-Л. 1937. გვ. 401.
³ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 294.
⁴ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 277.
⁵ Chr. Bartholomae, AirWb. გვ. 35.
⁶ A. Christensen, Essai sur la demonologie Iranienne, Kobenhavn, 1941.
⁷ H. Reichelt, Awestisches Elementarbuch, Heidelberg, 1906, გვ. 414; იხ. აგრეთვე მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული წარმოსმობის ზოგი ქართული სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის.

ირანულში (Bundahišn-ში) aišma წარმოდგენილია Xšm-ის სახით (სახელი ერთ-ერთი არქიდემონისა, რომელსაც ამარცხებს Srōš-ი, აე. Srauša). მანიქეველურ დემონოლოგიაში, რომელშიც, როგორც ცნობილია, გამოყენებულია ზოროასტრული მითოლოგიის ნომენკლატურა, dev-ების და parič-ების გვერდით ვხვდებით xšm-ებსაც. ახალ სპარსულში მას შეესატყვისება xišm, xašm 'სიავე, ბოროტება, ბრძაში, მრისხანება'. სომხურში հայտ 'ვახინჯი, ხეიბარი, განრღვეული' და հայտ 'ანყან', იმავე მნიშვნელობით.

3. ფართო — 'ვრცელი, განიერი, თავისუფალი, მსუბუქი'¹.

„ქირსა ჩემსა ვხადე უფალსა, და ისმინა ჩემი და გამომიყვანა მე ფართოდ“ (ფს. 117₁).

„ფართო ყვენ სლვანი ჩემნი ქუეშე ფერკთა ჩემთა, რადთა არა მოუძღურდენ ალაგნი ჩემნი“ (ფს. 17₃₁ /ა/).

„არა მიშეც მე კელთა მტერთა ჩემთისა, დამიდგენ ფართოსა ფერკნი ჩემნი“ (ფს. 30₆).

„ხოლო მიმოგანიმსტურეს და იბილეს და არა იპოვა ადგილი ველოანი და ფართობით შემწყნარებელი მათი“ (ს. ზ. 153₂₁).

აკაკი შანიძე „სინური მრავალთავისათვის“ დართულ გამოკვლევაში (ლექსიკა) აღნიშნავს: „როგორც ჩანს, მჩატის ანუ მსუბუქის მნიშვნელობით ფართოც იხმარებოდა და აქედან აღფართება — შემსუბუქება. სევერიანე გაბალონელის თხზულებაში („შესხმისაოჯს ყრმათაჲსა“) იკითხება: „აწ იპოვე შენ, კიცო (= კიცუო), ქრისტესა და შეიწურე (= შეიჭურე?) ზედა-მჯდომელი იგი არა თუ დამამძიებელი, არამედ აღმაფართებელი“, და შემდეგ, „ალიღეთ უღელი ჩემი თქუნე ზედა და ისწავეთ ჩემგან, რამეთუ მშვედ ვარ და მდაბალ გულითა, რამეთუ უღელი ჩემი ცხებულ და ტკრთი ჩემი ფართო“² (134, 20 — 26).

სიტყვა ფართო ძალიან ახლოს არის ფორმითაც და მნიშვნელობითაც ავესტურ სიტყვასთან pərəθav (pərəθu) 'ფართო, ვრცელი, განიერი'. ძვ. ინდ. pṛthuh, შდრ. ბერძნ. πλάτος 'განიერი, ფართო'³.

სომხურში ეს სიტყვა წარმოდგენილია հարթ-ის სახით (f > h-ს). კ. ბოუდა ქართულ ფართოს სომხურიდან შეთვისებულად თვლის⁴, ხოლო ჰ. ფოგტი ზოგ სხვა სიტყვასთან ერთად მას

¹ სინური მრავალთავი, გვ. 329.

² იქვე.

³ Chr. Bartholomae, *AirWb*, გვ. 892—893; H. Reichelt, *AE*, 53, 459.

⁴ K. Bouda, *Beiträge zur Etymologischen Erforschung des Georgischen, Lingua*, Vol. II, 3, 1950, გვ. 302.

საერთო უცნობი ინდოევროპული წყაროდან ნასესხებად მიიჩნეეს როგორც სომხურში, ისე ქართულში¹.

4. **დროშა** — „მწყობრთ ნიშანი, ფერად-ფერადი გუნდთა და გუნდთა საცნობელი“ (საბა).

„მე წარვედ: ხილვად: არმაზისა: და ალივსენეს შთანი იგი დროშაითა: და ერითა: ვა ყუაველითა: ხ მე შევესწრვე ციხედ: არმაზდ: და დავედგ: ახლოს კერპისა მის“ (მოქც. ქართ. 751₁). იგივე ადგილი ნინოს ცხოვრებიდან ლეონტი მროველთან:

„მყას უჯუე წარვიდა წმიდა ნინო ხილვად არმაზისსა და ალივსენეს ქვენი იგი დროშებითა და ერითა ვითარცა ველნი ყუაველითა“ (54₃₅).

ეს სიტყვა გვხვდება აგრეთვე ტექსტში „მამათა სწავლანი“:

„მამინ გამოჩნდეს ჯუარი პატოსანი წინაშე მისსა, ვითარცა დროშაჲ წინაშე მეფისა, და იხილონ ყოველთა ძალთა ზეჯისათა...“ (125₁).

ბევლ ქართულ ძეგლებში აგრეთვე გვხვდება საშ. ირანული ფორმა **დრაუეი**, რომელიც სომხურის მეშვეობით არის შემოსული ქართულში (იხ. საშ. საარს. სიტყვებში).

ავესტაში დადასტურებულია ფორმა **drafsa**² 'დროშა, ალაში', ძვ. ინდ. **drapsa** 'დროშა', საშ. სპ. **drafs**³, ახ. სპ. **dirafs**⁴, ავ. **gaoi.drafsō** 'ძროხის სახე დროშა', **hačnays[ca]... drafsam** 'მტრული დროშა', სომხ. **դրաշ** 'დროშა', **դրաշակ**⁵ id., სირ. **ܕܪܘܫܐ** 'დროშა', მანდ. **ܕܪܘܫܐ** 'ჯვარი'.

პ. პორნს ამ სიტყვის ძირითად და თავდაპირველ მნიშვნელობად მიიჩნია 'სინათლე, ბრწყინვა'. ნათელი, თვალსაჩინო > ნიშანი — ალაში, დროშა — ჯვარი. ქართული, როგორც ფორმათა შეპირისპირებიდან ჩანს, ყველაზე ახლოს ამოსავალ ავესტურ ფორმასთან დგას. თუ, რა თქმა უნდა, დაბოლოების ა შეესაბამება ბევლ ირანულ ფუძისეულ **a-s**.

6. **ჯოჯოხეთი** — 'ქუესკენელი, გენია'.

„და მას არ უნდა ნუგეშინის-ცემის და თქუა, ვითარმედ: შთავადე მე ძისა ჩემისა თანა გლოვით **ჯოჯოხეთი**. და სტიროდა მას მწარედ“ (დაბ. 37₂₃).

„...ხოლო ქრისტემან უბრძანა ქუეყანასა და განელო და დანთქა ეშმაკი იგი და შთაჲდა **ჯოჯოხეთი** და ქუესკენელად“ (ე. მცხ. 89₁₁).

¹ H. Vogt, Armenien et caucasique du Sud, NTS, B. IX, 1938, გვ. 331.

² Chr. Bartholomae, AirWb, გვ. 771.

³ P. Horn, GrnpEt, გვ. 123.

⁴ H. Hübschmann, AG, I, 146.

„რამეთუ ვარ მე ცოცხლივ ჯოჯოხეთსა შინა და არა უწყის...“ (ლ. მრ. 67₁₁).

„და მან იხილა ნებროთ ჯოჯოხეთსა შინა და იქსნა...“ (ჯუანშ. 108_{1a})

ქართულ სიტყვაში ჯოჯოხეთი ფუძეა **ჯოჯოხ-**, რომელიც, ჩვენი ფიქრით, უკავშირდება ამავე ცნების გამოშხატველ ძველ ირანულ სიტყვას, სახელდობრ, ამოსავლად უნდა იქნეს მიჩნეული ავესტური *duž.ašhav* (*duž.ašhu*) 'ჯოჯოხეთი', სიტყვასიტყვით 'ავი სამყოფელი' (ფილ. *vat. az² id.*) = *duž+ašhav* ან *daožahva* 'ჯოჯოხეთი', ნაწარმოები ვრდღმის საშუალებით *duž-ašhav*-იდან, საშ. სპარსული *dōžax¹*, ახ. სპარსული *dōzax¹* 'ჯოჯოხეთი'. სომხურში გვაქვს *դժիխ-ք* საშ. სპარსული *dōžax¹*-იდან², ავ. *daožahva* > ფაფ. *dōžax¹* > ქართ. **dojax* > **დოჯოხ* > *ჯოჯოხ*-ეთ (-ეთ ქართული გეოგრაფიული სახელების ნაწარმოებელი სუფიქსია).

ქართულ ფორმაში ირ. *ž* გადავიდა *ჯ*-დ და შემდეგ ასიმილაციით თავიადური *d*-ც *ჯ*-დ.

daožahva ჯოჯოხეთის საპირისპიროდ, რომელიც ეტიმოლოგიურად 'ავ სამყოფელს' ნიშნავს, ავესტაში არსებობს აგრეთვე სიტყვა *hvašhav* 'კარგი სამყოფელი' (*hu* 'კარგი' + *ašhav* 'ყოფნა'), ე. ი. 'სამოთხე, სასუფეველი'.

სკვითურ-სარმატული და ალანურ-ოსური ელემენტები ქართულში

მედარებით უფრო ხელშესახები ფაქტები შესაძლებელია დადგინდეს ქართველი ტომების ისტორიული და ენობრივი ურთიერთობის შესახებ ძველ ირანულ დიალექტზე მოლაპარაკე სკვითებთან და სარმატებთან. ირანული ელემენტის არსებობა სამხრეთ რუსეთის სტეპებში, ჩრდილო კავკასიაში, შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროებზე VIII—VII საუკუნიდან ჩვენს ერამდე IV—V-მდე ჩვენი ერთ მეცნიერებაში დღეს უცილობელ ფაქტად ითვლება. ანტიკური მწერლების ცნობებით, ზემოაღნიშნული რაიონები დასახლებული იყო ხალხით, რომელიც ცნობილია სკვითებისა და სარმატების სახელწოდებით (*Σαρმაται* და *Σαρμαται*, ლათ. *Sarmatae*). უკვე მიუღწეოდას, მილერის, ტომაშევის, ფასმერისა და სხვათა შრომებში სავსებით დამტკიცებულია ირანული ენობრივი ელემენ-

¹ Chr. Bartholomae, *AirWb.* 83. 756. 675.

² H. Hübschmann, *AG.* I. 83. 143.

ტების არსებობა მათ ენაში¹. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სკვით-სარმატთა ეთნიკური შემადგენლობისა და ენის შესახებ მრავალი თეორია არსებობდა: მათ სთვლიდნენ ირანელებად, ურალურ-ალთაური მოდგმის ხალხად, თურქულ-თათრული წარმოშობისად, არსებობდა კელტური, სლავური და უკანასკნელად კავკასიური თეორიაც, რომლის წარმომადგენლები არიან ნ. მარი და ივ. ჯავახიშვილი. ნ. მარი თავის შრომებში „Термин скиф“ (1922) და „Скифский язык“ (1926) ამტკიცებს, რომ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროებზე უძველეს ეპოქაში ბერძნული და ირანული ელემენტების გვერდით უნდა ვეძიოთ მესამე ადგილობრივი ელემენტი, — წინარე ბერძნული და წინარე ირანული, — ამის საფუძველს იძლევა მასალა, რომელიც არ იხსნება არც ბერძნულითა და არც ირანულით.

ივ. ჯავახიშვილი სკვითებსა და სარმატებს კავკასიელთა (ადიღურ-ჩაჩნურ-აეარულ ხალხთა) წინაპრებად თვლის და ქართველებთან მათ გენეტურ კავშირს ამტკიცებს; ირანული, მისი აზრით, გარედან შემოსული ელემენტია, ირანელებთან მეზობლური ურთიერთობის შედეგად შეთვისებული². მაგრამ რა ხასიათისაა არ უნდა იყოს ეს ელემენტი, მკვიდრი თუ გარედან შემოტანილი, მისი არსებობა აშკარაა და სამხრეთ რუსეთის სტეპებიდან მიდიაში მიმავალ სკვითებს ქართველურ ენებში მისი შეტანა შეეძლოთ. აკად. მანანდიანი ბერძნული წყაროების ახალი ინტერპრეტაციის საფუძველზე ამტკიცებს, რომ სკვით-კიმერიელთა ტომების შემოსვლა კავკასიაში სამხრეთ რუსეთის სტეპებიდან დაიწყო VIII საუკუნეში ქ. წ. და მათი წინსვლა სამხრეთით მხოლოდ II ან III საუკუნეში შეჩერდა ჩვენს ერამდე; მისი აზრით, ისინი ჩრდილოეთიდან სამხრეთ კავკასიაში მეოტიდო-კოლხეთის გზით შემოიჭრნენ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსა და კოლხეთის გავლით და მათი ნაწილი სომხეთის ჩრდილო-დასავლეთით დამკვიდრდა³.

¹ В. Миллер, Язык осетин, М.-Л. 1962, 83. 16. ეხებ დასაბუღებულია ლიტერატურა: Müllenhoff, Ueber die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen und Sarmaten, 1866; В. Миллер, Осетинские этюды, III, М., 1887, 83-39 — 101; Ю. Кулаковский, Азины по сведениям классических и византийских писателей, Киев, 1899; W. Tomaschek, „Alani“, Pauly-Wissowa. RE d. kl. Alt.

² И. Джавахишвили, Основные историко-этнологические проблемы истории Грузии, Кавказа и Ближнего Востока, ВДИ, № 4, 1939.

³ Я. Мавандян, О некоторых проблемах истории древней Армении и Закавказья, Ереван, 1944, 83. 72.

უკანასკნელ ხანებში ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნული და ხაზგასმულია ის მნიშვნელოვანი როლი, რომელიც „შეასრულეს“ სკვით-კიმერიელთა ტომების შემოჭრამ და დასახლებამ საქართველოში, როგორც ძველი კოლხეთის, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს — ქართლის (იბერიის) ტერიტორიაზე, რომლის კვალი აშკარად ჩანს როგორც ტომონიმიაში და ძველ ქართულ ისტორიულ წყაროებში დაკრულ პირის საკუთარ სახელებში, ისე არქეოლოგიურ მონაცემებში, რომლებიც აღმოჩენილია ამიერკავკასიაში (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი), და ქართულსა და სომხურ ისტორიულ წყაროებში.

ი. ჯავახიშვილი თავის ზემოდასახელებულ ნაშრომში აღნიშნავდა, რომ ქართველთა მონათესავე ჩრდილოკავკასიური ტომები გავრცელებული იყვნენ უფრო დიდ სივრცეზე — ჩრდილო კავკასიისა და ყირიმში, რასაც მოწმობს ამ რაიონების უძველესი ტომონიმია. პირველი ათასწლეულის პირველ ნახევარში ჩვენს ერამდე ჩრდილო კავკასია და სამხრეთ რუსეთის სტეპები დაიკავეს აღმოსავლეთიდან შემოჭრილმა მომთაბარეთა ახალმა ტაღლებმა, რომელთა ძირითად მასას ირანულ-ენოვანი სკვითები შეადგენდნენ. სკვით-კიმერიელთა შემოჭრისა და ქართველ ტომებთან მათი ისტორიული ურთიერთობის შესახებ ყველაზე სრული ცნობები მოცემულია გ. მელიქიშვილის შრომაში „К истории древней Грузии“. ქვემოთ ჩვენ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ვადმოვცეთ გ. მელიქიშვილის მიერ დახატული ისტორიული ვითარება ვრცელი ამონაწერების მოტანით ზემოაღნიშნული ნაშრომის სათანადო აღდგომებიდან. ჩვენ ვფიქრობთ, აღნიშნული ისტორიული ვითარება ვასაგებს ვახდის ქართული ენის ლექსიკაში საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სკვითურ-ალანურ-ოსური ელემენტების არსებობას, რომლებიც ქვემოთ იქნება განხილული. ხოლო, თავის მხრივ, ჩვენს მიერ წარმოდგენილი ლინგვისტური მასალა მკვიდრ საფუძველს შეუქმნის გ. მელიქიშვილის მიერ წარმოდგენილ დებულებებს აღნიშნულ საკითხში. „...VIII საუკუნის მეორე ნახევარში ჩვენს ერამდე ჩრდილოეთიდან, სამხრეთ რუსეთის სტეპებიდან და ჩრდილო კავკასიიდან დაიწყო სკვით-კიმერიელთა შემოჭრა სამხრეთში. განსაკუთრებულ ძალას ამ შემოჭრებს აძლევდა, როგორც ჩანს, ის გარემოება, რომ სკვითებს და კიმერიელებს შეუერთდნენ კავკასიაში და უფრო სამხრეთით მცხოვრები ბევრი ისეთი ტომები, რომლებიც მანამდე ჩაგვრას განიცდიდნენ თავისი ძლიერი მეზობლების, — ძველი აღმოსავლეთის მსხვილი სახელმწიფოების, — მიერ. ჩრდილოეთის მომთაბარეთა შემოჭრა სამხრეთ რაიონებში (ამიერკავკასია და ახლო აღმოსავლეთი) რამდენიმე ნაკადად

მოხდა. VIII საუკუნის 30-იან ან 20-იან წლებში ჩვენს ერამდე წინა აზიაში შემოიჭრნენ მნიშვნელოვანად მასები კიმერიელებისა; ბოლო უფრო მოგვიანებით, სხვა გზით, მოხდა უკვე შემოჭრა სკვითური ტომებისა (ზაზი ჩემია, მ. ა., კიმერიელები შემოიჭრნენ ე. წ. მეოტიდო-კოლხეთის გზით, რომელიც ვაკეში იყო აზოვისა და შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, სკვითები კი მოდიოდნენ კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპიროთი დარუბანდის გადასასვლელით (კარით)¹. აღნიშნულ გარემოებაზე მიგვითითებენ ძველი ბერძენი ავტორების (მაგ., პეროდოტე I, 103—104, IV, 12) ცნობები და არქეოლოგიური მასალა, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ ჩრდილოელი მომთაბარეები კავკასიონის სხვა გადმოსასვლელებითაც სარგებლობდნენ (მაგალითად, დარიალის ხეობით). ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე სარგონ მეორის ეპოქის ასურული წერილები, რომლებიც კიმერიელთა მიერ ურარტელთა ლაშქრის დამარცხების შესახებ მოგვითხრობენ. ურარტულში მიმავალმა კიმერიელებმა და სკვითებმა რომ კულხას სამეფოს ტერიტორიაზე გაიარეს, ამას მოწმობს აგრეთვე რამოდენიმე ტომონიმიც სამხრეთ ამიერკავკასიაში, რომელსაც სპეციალისტები თრაკიული და ჩრდილო-ირანული ენობრივი მასალის საფუძველზე უკეთებენ ინტერპრეტაციას: მაგალითად, სახელწოდება თრიალეთის ქედისა, რომელსაც უკავშირებენ კიმერიელი ტომის ტრერების სატომო სახელს (შდრ. სომხ. თრელ-ქ), და სახელწოდება ქვემო ქართლისა *Гѡყაყუჳ*, სომხური *Գուգար-ք.* აკ. შანიძის² აზრით, ეს უკანასკნელი შეიცავს ფუძეს გოგ-, რომლის დაკავშირება შესაძლებელია ბიბლიური თქმულების გოგ-სა და მაგოგთან, რომელსაც უკვე იოსებ ფლავიუსი სკვითებთან აიგივებდა. ქვემო ქართლის სახელწოდებაში სკვითების სახელის არსებობა, გ. მელიქიშვილის აზრით, „მიუთითებს მომხდარ ფაქტზე სკვითური ტომების აქ დასახლებისა და ვარკვეულ პერიოდში მათი პოლიტიკური ქვეყმონიისა ამ ტერიტორიაზე. ეს მითუმეტეს სააწმუნოა, რომ მსგავსი მდგომარეობა ჩვენ გვაქვს, როგორც ჩანს, მეზობელ (აღმოსავლეთით) ოლქში საკაშენე. სტრაბონის მიხედვით, სომხეთის ერთ-ერთ ჩრდილოეთ რაიონში დასახლდნენ საკები (—სკვითები), რომელთა სახელის მიხედვით ეს რაიონი იწოდებოდა „საკაშენე“ (XI, 29).

¹ Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, гл. 221 და შემდეგ.

² ა. შანიძე, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, „Два чашо-могрельских суффикса в грузинском и армянском языках“, გვ. 23.

მიუხედავად იმისა, რომ წერილობით ძეგლებში ჩვენ არა გვაქვს მონაცემები ამიერკავკასიის ჩრდილოეთი რაიონების შესახებ, კერძოდ საქართველოს შესახებ, უნდა ვიფიქროთ, რომ შემოჭრილი ტომებიდან ზოგიერთი უეჭველია ამ რაიონში დასახლდა. ამას მოწმობს ფაქტი საქართველოსა და ამიერკავკასიის მატერიალურ კულტურაში სკვითური ელემენტების არსებობისა, რაც ამ პერიოდში ამიერკავკასიის მოსახლეობის სკვით-კიმერიელთა ტომებთან ინტენსიურ ურთიერთობაზე მიუთითებს და, შესაძლებელია, სკვით-კიმერიელთა ცალკეული ჯგუფების ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე მოსახლეობაზეც¹.

VII—VI ს. ძვ. წ. ა. ამიერკავკასიის მატერიალურ კულტურაში, ადგილობრივი და ძველი აღმოსავლურის გვერდით, გვხვდება სკვითური ელემენტიც. დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი, როგორც საქართველოში, ისე სომხეთსა და აზერბაიჯანში, ამ ეპოქის არქეოლოგიურ ფენებში სკვითური ისრის პირები და სკვითური შვიარალების სხვა საგნები. ისრის პირები ნაპოვნია, მაგალითად, სამთავროს სამაროვანში; აქვე აღმოჩენილია სკვითური აკინაკები და სხვა ადრე-სკვითური კულტურის ტიპური ნიმუშები². აღსანიშნავია, აგრეთვე დვანის ნეკროპოლის სამარხი ცხენის ძელებით, სკვითური იარაღით, ცხენის აღკაზმულობით და სხვა³. სამარხი სკვითური კულტურის საგნებით აღმოჩენილია წიწამურში, სოფ. ბეშთაშენთან, თრიალეთში და სხვაგან. სკვითური ელემენტები აღმოჩენილია აგრეთვე აფხაზეთშიც, სადაც VII—VI ს. ძვ. წ. ა. სამარხებში ჩვენ ვხვდებით ტიპურ სკვითურ ინვენტარს და სკვითური დამარხვის წესის დამახასიათებელ ნიშნებს.

სკვითური საგნები ნაპოვნია სომხეთში (კარმირ-ბლური, სევანის ტბის რაიონი) და აზერბაიჯანშიც (მინგეჩაურის გათხრების დროს)⁴.

სკვით-კიმერიელთა შემოსევებმა დიდი როლი შეასრულეს ამიერკავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის ცხოვრებაში. შემოჭრილი ტომები თავზარს სცემდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას და

¹ Г. Меликишвили, *op. cit.* გვ. 223—224.

² С. Макацкиа, Дванский некрополь, Советская археология, XI, 1949, გვ. 231.

³ Б. Куптхи, Археологические раскопки в Триалети, I, 35-43 და შემდეგ.

ანადგურებდნენ მთელ ოლქებს. მათ გაიარეს მცირე აზია, მივიწყეს მის დასავლეთ საზღვრებს, შეიჭრნენ სირიაში, პალესტინაში და მივიდნენ ეგვიპტის საზღვრებამდე. მხოლოდ ძალების ძალიან დიდი დაძაბვის შედეგად აღმოსავლეთის მსხვილი სახელმწიფოების მმართველებმა (ეგვიპტე, ასურეთი, ურარტუ) შეძლეს შეეჩერებინათ მათი მოწოლა და გადაეჭრინათ თავისი სახელმწიფოები სრული განადგურებისაგან. სკვითები და კიმერიელები დასხდნენ ამიერკავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის სხვადასხვა ალაგას და ჯერ კიდევ დიდხანს ასრულებდნენ მნიშვნელოვან როლს ამ რაიონების პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თავისი შემოჭრის ადრეულ პერიოდში სკვითები და კიმერიელები ეწეოდნენ შეიარაღებულ ბრძოლას მთელი ახლო აღმოსავლეთისა და ამიერკავკასიის მოსახლეობასთან. უძველესი, მრავალი უმეტესად სუსტი გაერთიანებანი, რომლებიც ჩავერას განიცდიდნენ თავისი ძლიერი მეზობლებისაგან, შეუერთდნენ კიდევ სკვით-კიმერიელებს, ფიქრობდნენ რა, რომ მათი დახმარებით გაიმარჯვებდნენ თავის მეზობლებზე.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სკვით-კიმერიელთა ეფექტური ბრძოლა მსხვილი ძველი აღმოსავლური სახელმწიფოების წინააღმდეგ შეუძლებელი იქნებოდა მათდამი მტრული დამოკიდებულების დროს ამიერკავკასიის მოსახლეობასთან. მაგრამ მალე მათი თავდასხმითი ენერჯია გამოიღია. მართალია ისინი ამის შემდეგაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ახლო აღმოსავლეთში, მაგრამ ძირითადად, როგორც მოკავშირეები ან დაქირავებული ჯარი ძველი აღმოსავლური სახელმწიფოების მმართველებისა... ის, რაც მოუვიდათ სკვითებსა და კიმერიელებს, რომლებიც მოქმედებდნენ ამიერკავკასიის სამხრეთით მოსაზღვრე ტერიტორიაზე, უძველესი მოუვიდოდათ სკვით-კიმერიელთა იმ ტომებსაც, რომლებიც დამკვიდრდნენ თვით ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე. რადგან ისინი არ იყვნენ ძალიან მრავალრიცხოვანი და... განვითარების შედარებით დაბალ საფეხურზე იდგნენ—მალე უნდა მოხვედრილიყვნენ ადგილობრივი პოლიტიკური გაერთიანებების გავლენის ქვეშ და ბოლოს შერწყმოდნენ, ასიმილირებულიყვნენ ადგილობრივ მოსახლეობასთან¹. ყველა ზემოთქმულიდან შეიძლება გამოვიტანოთ დასკვნა, რომ ძველი საქართველოს მოსახლეობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სკვით-სარმატთა ტომებთან, რომლებიც ემეზობლებოდნენ მას როგორც ჩრდილოეთით, ისე სამხრეთით და თვით საქართველოს ტერიტორიაზეც (განსაკუთრებით მთიანეთში). ქართული ისტორიული ტრადიცია დიდ

¹ Г. Меликшвили, op. cit., გვ. 225, 230.

ადგილს უთმობს მთიელებთან ურთიერთობის საკითხს, განსაკუთრებით ქართლის სამეფოს ისტორიის აირველ პერიოდში... ქართლის სამეფო ამ დროს გარემოცული იყო მეომარი მთიელებით და ჩრდილო კავკასიისა და სამხრეთ რუსეთის ველებზე მცხოვრები მრავალრიცხოვანი მომთაბარე ტომებით, რომლებიც სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდნენ მის არსებობას. მაგრამ ძლიერმა ქართლის სამეფომ შეძლო, როგორც ჩანს, თავისი გავლენა გაეგრძელებინა მეზობელ მთიელ ტომებზე, შეეყვანა ისინი თავის შემადგენლობაში და განებორციელებინა კონტროლი დიდი კავკასიონის გადმოსასვლელებზე, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა არა მარტო მისთვის, არამედ მეზობელი მსხვილი სახელმწიფოებისათვის (სომხეთი, ირანი, რომი და სხვა). ამავე დროს, მას ხელთ ჰქონდა მძლავრი იარაღი თავისი სამხრეთელი მტრების წინააღმდეგ, რადგან ყოველთვის შეეძლო შეთანხმებულიყო მთიელებთან და ჩრდილოეთის მომთაბარეებთან, გადმოეშვა ისინი სამხრეთით და მათთან ერთად გაენადგურებინა თავისი მტრეჭები. ამაზე მიგვითითებენ არა მარტო ქართული წყაროები, არამედ ბერძენი და რომაელი მწერლების ცნობები¹. ქართლის ცხოვრებაში ოვსებში ხაზართა შთამომავლებად იწოდებიან, ლეონტი მროველთან ვკითხულობთ: „ხოლო ოდეს პირველ გამოვიდა ხაზართა მეფე და მოტყუენა ქუეყანანი, რომელნი ზემოთ დამიწერიან, და გარდავლო მთა კავკასია. და იყო ძე მისი სახელით უოზოს, და მისცა ძესა თჳსსა ტუჳე სომხითისა და ქართლისა. და მისცა ქუეყანა კავკასის ნაწილი... დასავლეთამდე მთისა და დაეშენა უოზოს: და მათნი ნათესაენი არიან ოვსენი, და იგი არს ოვსეთი“ (ლ. მრ. 12₁₈). რომ ხაზართა შემოსევის ქვეშ ქართლის ცხოვრების ამ ადგილას სკვითთა შემოსევა იგულისხმება, დიდი ხანია აღნიშნული იყო მკვლევართა მიერ (კლაპროტი, პატკანოვი, მილერი და სხვა). ამასვე ადასტურებს კ. მელიქიშვილიც: „ის გარემოება, რომ

¹ ვ. მელიქიშვილის თქმით, „ტერმინი იბერია ანტიკურ ლიტერატურაში თავიდანვე იკავებს გზას, როგორც სახელწოდება მთლიანი პოლიტიკური ერთეულისა, რომელიც მოიცავდა ბარის მოსახლეობის გვერდით მეზობელი მთიელების მნიშვნელოვან ნაწილსაც, რომელიც ბევრ რამეში ენიშნებოდა განსხვავებულად სამეფოს წამყვანი ბარის მოსახლეობისაგან“. სტრაბონით „ბარში ცხოვრობენ იბერები, რომლებიც უფრო მიწათმოქმედებას მისდევენ და მშვიდ ცხოვრებას ეწევიან, შეიარაღებულნი სომხურად და მიდიურად, ხოლო მთიანი ნაწილები უქრიავეთ მეომართა უძრავლესობას, რომელიც თავისი ცხოვრების წესით სკვითებსა და სარმატებს ჰგავს, რომლებსაც იგი ეწოდებოდა და ენათესავდა“; იხ. Г. Меликшвили. op. cit., გვ. 292—293; სტრაბონი (XI, 3, 3).

მოსახლეობა კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით იწოდება „ხაზარებად“, შეიძლება გამოყენებულ იქნეს დამატარებელ ნიშნად. ხაზარები ამ ტერიტორიაზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ VII საუკუნიდან. VII—VIII საუკუნეებში ძალიან ხშირი იყო მათი შემოჭრა ამიერკავკასიაში. რამდენიმე ხანს ამის შემდეგაც ხაზარები რჩებიან მნიშვნელოვან ძალად და „ქართლის ცხოვრების“ მიერ „ხაზართა“ სახელის მიღება ჩრდილოეთის ხალხების ზოგად სახელად ამ ეპოქის შემგვიდრობას წარმოადგენს¹. რომ ქართლის მოქცევასა და ლეონტი მროველის თხზულებაში სწორედ სკვით-სარმატთა ტომებთან ურთიერთობაზეა ლაპარაკი, ამას ცხადყოფს ჩრდილო-ირანული (სკვითურ-სარმატული) საკუთარი სახელები, როგორც ქართლის ცხოვრების მეფეთა ნუსხაში (საურმაგ, აზო, არსუკ, ქარდამ, ბრატმან, ლადამ, ასფაგურ და სხვა), ისე არმაზის ვათხრების დროს აღმოჩენილ ბილინგვაში მოხსენიებული პირთა სახელები, რომლებიც ვ. აბაევის მიერ ახსნილია ალანურ-ოსური ენობრივი მონაცემების საშუალებით (ქსენფარნუგ, იოდმანგან, ზეგაბ და სხვა), რომ არაფერი ითქვას იმის შესახებ, რომ ლეონტი მროველთან წარმოდგენილი სქემა მსოფლიო ისტორიისა, რომელსაც ის ცდილობს დაუკავშიროს მნიშვნელოვანი მოვლენები საქართველოს ისტორიიდან, ხაზარებში უძველესი სკვით-სარმატთა ტომების შემოჭრას გვაფარაულებინებს (ხაზარები — სკვითები, სპარსელები — აქამენიდები, ანტიოქოს — სელევკიდები და ბერძენები — პონტოს სამეფო)².

შეპირისპირება ლინგვისტური მონაცემებისა, რომლებიც მოპოვებულია ჩრდილო კავკასიის, სამხრეთ რუსეთისა და შავი ზღვის

¹ ასეთი შემთხვევები მატანეთა მიერ მათთვის უფრო ნაცნობი გვიანდელი სახელწოდების გაერთელებისა ადრინდელ ისტორიულ მოვლენებზე ცნობილი ფაქტია ყველა ხალხის ისტორიაში და დამახასიათებელია ქართული ისტორიული ტრადიციისათვისაც. სკვითებს გვიანდელი წყაროები უწოდებენ ჰუნებსა და ფიანებსაც (ღ. მროველი), და, პირიქით, სპარსელების სახელი ვრცელდება აჩაბებზე და თურქებზედაც (იხ. Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 35 — 37 და შემდეგ; აგრეთვე, მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული ეთნიკური და გეოგრაფიული სახელები ქართ. ისტორიულ წყაროებში, სახელთან სპარსი, სპარსეთი).

² ქართული და ქართველური ტომების სკვით-სარმატებთან ისტორიული ურთიერთობის საკითხები ჯველაზე სრულად და ვრცლად განიღწეული აქვს ზ. ნელიძის მიერ თეის ზემოაღნიშნულ წიგნში. მას სრულად აქვს გამოყენებული მან. შიგე არსებული სპეციალური ლიტერატურა და ყველა ისტორიული წყარო. ამიტომ ჩვენ ამ წიგნის მიყვებით გარკვეული ეპოქის (III ქ. წ. — III ქ. წ.) ქართულ-სკვითურ-ალანური ისტორიული დამოკიდებულების გადმოცემისას.

ჩრდილო სანაპირო ქალაქების ბერძნულ წარწერებში დადასტურებული ირანული ეთნიკური, ტომონიმიკური და პირის სახელების სახით, ძველი სპარსულისა და ანტიკური ავტორების მონაცემებთან, საგნებით ადასტურებს ისტორიულ ცნობებს (თუნდაც ბერძნული და ქართული წყაროებისა) იმის შესახებ, რომ სკვითებისა და სარმატების სახელწოდების ქვეშ ოსთა წინაპრებიც იგულისხმებიან. ამის საბუთია ოსური ლექსიკისა და ფონეტიკის საბაზოვე სკვითურ სახელებთან. „უძველესი ირანული ლექსიკური ელემენტების შემკველი სკვითური სახელები მათში ისეთი ფორმით არის წარმოდგენილი, რომელიც ყველა ირანული ენებიდან მხოლოდ ოსურს ახასიათებს“. მაგალითად, სკვითური *Asiavao* = ოს. *lymaen | limæn* 'შოყვასი', სკვითური *Naxvao* = ოს. *nomgin* (<*namgin*) 'სახელოვანი', სკვითური *Osmarag* = დიგორ. *osmarag* 'женихъна'; სკვით. *Insag* = ოს. *insag* 'ოცი', *Ardar* = ოს. *ærdar*, *ældar* 'ხელმწიფე, თავადი', *fyrt* | *furt* 'ვაგი' და სხვა; აქამენიდების ლურსმულ წარწერებში დაცული სატომო სახელი სკვითებისა *Saka* = ოს. *sag* 'ირემი' (ტოტემური ცხოველის სახელი); სკვითთა ბელადის სახელი დარიოსის წარწერაში *Skunxa* = ოს. *sk'unxt* 'სახელოვანი, გმირი', დიგორ. *sk'wænxa* 'თავის გამოჩენა', 'გმირობა' და უამრავი სხვა. დაწვრილებითი ანალიზი ირანული წარმოშობის „სკვითური“ სახელებისა მოცემული აქვს ვ. აბაევს ნარკვევში „სკვითური ენა“¹. აღნიშნულ ნაშრომში ავტორმა სავსებით გარკვეულად განსაზღვრა სკვითურის ადგილი ირანულ ენათა შორის და დაასაბუთა მის წინამორბედ სპეციალისტთა² მიერ წამოყენებული დებულება, რომ 2000 წლით ერთმანეთს დაშორებული „სკვითური ენა“, ერთი მხრივ, და თანამედროვე ოსური, მეორე მხრივ, წარმოადგენენ განვითარების ორ საფეხურს ირანული ენების ერთი და იმავე შტოსი, რომელიც ცნობილია ჩრდილო-ირანულ ან სკვითურ-სარმატულ ენათა უკუფუის სახელწოდებით. ოსების წინაპრები, რომლებიც VII საუკუნიდან ძვ. წ. ა. III-მდე ქ. შ. ჩრდილო კავკასიაში და სამხრეთ რუსეთში ბინადრობდნენ, შუა საუკუნეებში ცნობილი არიან უმთავრესად ალანების სახელწოდებით. ქართული, სომხური, ბიზანტიური, ლათინური, არამეული, რუსული ისტორიული წყაროების

¹ იხ. В. Абаев, ОИФ, 147 და შემდეგ.

² შედგელობაში გვაქვს ჰ. ჰიუბშმანის, ვა. შილერის, მ. ფასმერისა და სხვათა შრომები ოსური ენის შესახებ. იხ. ზემოთ.

შეპირისპირება ააშკარავებს, რომ ოსების (ოგების), ასების, ალანების და ალანების სახელწოდების ქვეშ ერთი და იგივე ხალხი იგულისხმება. ვ. აბაევის მიერ გამოვლენილი ლინგვისტური მასალა უძველეს ხდის ამ დებულების სისწორეს. საინტერესოა, რომ დარი-ალის ხეობას, რომელსაც სპარსელები, რომაელები და არაბები ალანთა კარს უწოდებდნენ (მდრ. ფალ. dar-i Alan, Bāb al-Alan, porta Alanorum) და რომელიც ძვ. ქართულშიც დარიალანის სახელით არის ცნობილი, „აბოს წამება“-ში (VIII ს.) ახლავს გლოსა: „რომელ არს ოგთა კარი“¹. ოსებისა და ალანების იგივეობას ამტკიცებს აგრეთვე ალანური (ასური) საკუთარი სახელები, მაგალითად: ალ დე (აუბახთა მეფის (XI ს.) გიორგის მეუღლე) = ოს. ქალის სახელი Aldæ; სახელი Anbal = ოს. æmbal | ænbal 'ამხანაგი', გვარი Æmbaltæ, რომელიც დადასტურებულია სხვადასხვა წყაროებში (რუსულში XII ს. და X ს. საფლავის ქვის წარწერაში, რომელიც ნააოვნი იყო მდინარე ზელენჩუკთან ისტორიული ალანეთის ტერიტორიაზე); Итхуҕ; ალანთა წინამძღოლის სახელი VIII ს. = ოს. idæგ 'ქკრივი', Matarša (ალანი, ასთა წინამძღოლი) = ოს. Matærsæ 'უშიშა' და სხვა².

ოს-ალანებთან კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობა ჩვენი ერის ისტორიის პირველ საუკუნეებშივე იგულისხმება. კასიოს დიონის ცნობით, ქართლის მეფემ ფარსმან მეორემ მოაწყო ალანების მსხვილი შემოსევა პართიისა და სომხეთის სამფლობელოებში. ეს ისტორიული ფაქტი ასახულია ლ. შროველის თხზულებაში ფარსმანის ძეთა (აზოკ და არმაზელ), ქართლის მეფეთა, მიერ სომხეთის წინააღმდეგ ოგთა და ლგთა გადმოყვანის ეპიზოდში (იბ. ლ. შრ. 45₁₋₁₆)³, აგრეთვე მოსე ხორენელთან არტაშესის ალანებთან ბრძოლის შესახებ ცნობილ ამბავში. ალანთა გაქრისტიანების შემდგომ მეგობრული ურთიერთობა კიდევ უფრო განმტკიცდა, ჩვეულებრივი ვახდა ქორწინებანი საქართველოსა და ოსეთის სამეფო სახლებს შორის (რასაც ადგილი ჰქონდა უძველესი დროიდან — ფარნავაზის, საურმაგის, გორგასალის დროს). ასეთ ხანგრძლივსა და მჭიდრო პოლიტიკურ-ისტორიულ ურთიერთობას, ბუნებრივია, უნდა მოჰყოლოდა ენობრივი ურთიერთობა ქართულსა და ალანურ-ოსურს შორის და, მართლაც, ორივე ხალხის ენაში ჩვენ ვხვდებით ამ

¹ იბ. მ. ანდრონიკაშვილი, ძრ. ენული სატომო და გეოგრაფიული სახელები ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში, გვ. 21, 22.

² В. Абаев, ОЯФ, გვ. 86; მისივე, О некоторых осетинских элементах в грузинском. ТИЯ, т. VI, М., 1956, გვ. 438.

³ იბ. Г. Меликишвили. К истории древней Грузии, გვ. 357.

4. მ. ანდრონიკაშვილი

ურთიერთობის კვალს შეთვისებული ლექსიკური ელემენტების სახით. ოსურ ენაში მნიშვნელოვანი რაოდენობით ქართულა ელემენტების არსებობა მრავალჯერ იყო აღნიშნული ოსური ენის მკვლევართა მიერ (ვ. მილერი, პ. ჰიუბშმანი, ვ. ახვლედიანი, ვ. აბაევი, ე. ბენვენისტი და სხვა). შედარებით ნაკლები ყურადღება ექცეოდა ოსური ელემენტების გამოვლენას ქართულში. უკანასკნელ ხანებში ამ მხრივ საყურადღებო შედეგებია მიღებული ვ. ახვლედიანისა და ვ. აბაევის მიერ. ამ უკანასკნელის მიერ ქართულსა და ქართველურში (მეგრული, სვანური) გამოვლენილია რამდენიმე ათეული (30-მდე) ოსური წარმოშობის სიტყვა¹, მათ შორის ისეთი ყოველდღიური ხმარების ჩვეულებრივი სიტყვები, როგორც არის: ქუდი, ხიდი, ორმო, ბევრი, ქადილი, ქადაგი, შავი, ძნელი, მკაპრი, დოლი და სხვა. საკუთარი სახელები: საურმაგი, აღსართანი, ვახტანგი, იალსარი, აღუდა, აფშინა; არმაზსა და მცხეთაში აღმოჩენილი ბერძნული და არა-მკული წარწერების სახელებიდან: ქსეფარნუგი, იოდმანგანი, შარგასი, ზევახი, ბევრაზური. ვ. აბაევის აღნიშნული აქვს ის მიზეზები, რომლებიც ხელს უშლიდნენ და ართულებდნენ ოსურ-ალანური ელემენტების გამოვლენას ქართულში; ეს არის, ერთი მხრივ, ქართული ეტიმოლოგიური ლექსიკონის უქონლობა და ქართული ლექსიკის სისტემატური შეუსწავლელობა სიტყვათა წარმოშობის თვალსაზრისით, ხოლო მეორე მხრივ, ის გარემოება, რომ ქართულის კულტურული უპირატესობის გამო ოსურის გავლენა ქართულზე უფრო ნაკლებია, ვიდრე პირიქით. მას აღნიშნული აქვს აგრეთვე ის სირთულე, რომელიც თან სდევს ქართულში ოსურიდან შემოსული სიტყვების გამოიჯნვას სპარსულიდან შეთვისებული სიტყვებისაგან. საკითხი ალანურ-ოსურ-ქართული ენობრივი ურთიერთობის შესახებ განხილულია ვ. ახვლედიანის წიგნში „Сборник избранных работ по осетинскому языку“, ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სტატია „О некоторых вопросах аланско (осетинско)-грузинских языковых взаимоотношений“. ამ სტატიაში ავტორი, აღნიშნავს რა იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელიც ენიჭება ენობრივ მონაცემებს ქართველი და ოსი ხალხის ისტორიული ურთიერთობის შესწავლისას, სავსებით ეთანხმება ვ. აბაევის მიერ წამოყენებულ დებულებას, რომ „ოსურ-ქართული კულტურული ურთიერთობანი თავისი სიძველის, სიმდიდრის, სირთულისა და ინტერესის მიხედ-

¹ ОИФ, გვ. 86; О некоторых осетинских элементах в грузинском. 33-438 და შემდეგ.

ვით იმსახურებენ იმას, რომ გახდნენ საგნად სპეციალური კლასი-
სა¹. გ. ახვლედიანის აზრით, „ოსურ-ქართული ენობრივი ურ-
თიერთობის სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენ აქ გვაქვს
ხანგრძლივი საურთიერთო გავლენა, რომელიც სცილდება ჩვე-
ულებრივი გავლენის ფარგლებს“². აღნიშნულ ენებს შორის ურ-
თიერთდამოკიდებულებას, მისი აზრით, შეიძლება ვუწოდოთ უფ-
რო ურთიერთგამსჭვალვა (взаимовпроисхождение). მისივე თქმით,
ქართული სიტყვები ოსურში და ოსური ქართულში ვერ მოხე-
დებოდნენ ამ ენებში იზოლირებულად, ცალკეული ნასესხობების
სახით, ისინი უთუოდ შეადგენდნენ უმნიშვნელო ნაწილს მრავალ-
რიცხოვან სიტყვათა სისტემისას, რომელიც ორივე ენისათვის
საერთო იყო, და რომელიც ურთიერთმოჭმელებისას ამ ენათა
სტრუქტურასთან იწვევდა სათანადო ცვლილებებს ორივე ენის
გრამატიკასა და ფონეტიკაში. „უმნიშვნელოვანი სტრუქტურული
შეხვედრები ქართულ და ოსურ ენებს შორის აიძულებს მკვლევარს
გამოარკვიოს ის უმჭველად უფრო ვრცელი საერთო ლექსიკური
ფონდი, რომელმაც განსაზღვრა ეს თანხედენილობანი“ (ფონეტი-
კურ სისტემათა ნეიტრალიზაცია, მსგავსება გრამატიკულ ფორმა-
თა სემანტიკისა და ფრაზეოლოგიზმებისა). აღსანიშნავია, რომ
გ. ახვლედიანი არ თვლის საჭიროდ მკვეთრად გაიმიჯნოს ერთმა-
ნეთისაგან მიმართულება სიტყვების შეთვისებისა — ოსურიდან ქარ-
თულში თუ პირიქით (ვინ ვისგან ისესხა), რამდენადაც, როგორც იგი
აღნიშნავს, მას აინტერესებს ერთიანობა ენობრივი და, მაშასადამე,
საზოგადოებრივ-კულტურული მოვლენებისა ამ ორ ხალხს შორის.

შედგვი ოსურისა და ქართულის ასეთი ურთიერთგავლენისა
თუ ურთიერთგამსჭვალვისა, როგორც გ. ახვლედიანი უწოდებს, თავს
იჩენს, უპირველეს ყოვლისა, ამ ენათა ფონეტიკური სისტემების
მსგავსებაში. თანამედროვე ოსურ თანხმოვანთა სისტემას ქართუ-
ლისაგან განასხვავებს მხოლოდ ერთი თანხმოვანი, ეს არის ოს. *ჩ*,
რომელიც უცხოა ქართული და ქართველური ენებისათვის. ძვ. ოსუ-
რის (აღანურის) ფონეტიკური შედგენილობა იბერიულ-კავკასიურ
ენათა გავლენამდე შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ ძველი ირანული
ენების ფონეტიკური მონაცემების მიხედვით, კერძოდ სკვითურ-სარ-
მატულის მიხედვით. სკვითური კონსონანტიზმი, აღდგენილი აბავეის
პიერ³, არ შეიცავს არც ერთ სპეციფიურ კავკასიურ თანხმოვანს,

¹ ОИФ, 83. 93—94.

² იხ. Г. Ахвледiani, Сборник избранных работ по осетинскому языку, I, Тбилиси, 1960, 83. 173.

³ ОИФ, Скифский язык, 83. 202; Г. Ахвледiani, Сборник избранных работ, 83. 175.

იგი განსხვავდება სხვა ძველი ირანული ენებისაგან მხოლოდ რამდენიმე სპეციფიური ნიშნით, რომელიც არ სცილდება ირანულ ენათა ისტორიული დიალექტოლოგიის ფარგლებს. ვ. აბაევის მიერ ე. წ. სკვითური ფონეტიკური სისტემა შემდეგი სახით არის აღდგენილი: **ხმოვნები:** a, ā, i, u, ai (> e), au (> o); **თანხმოვნები:** k, g, x, č, j (č̣), t, d, θ, p, b, f, m, n, r, y, v, s, ś, z, ž, h. სკვითური ენის ბგერითი შედგენილობის აღდგენა სხვა ირანულ ენათა მონაცემებისა და ოსურთან შეპირისპირების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა, იმდენად არაზუსტად ვადმოსცემს მას ბერძნული და ლათინური დამწერლობა. ამის შესახებ წარმოდგენას მოგვცემს ის სქემა, რომელიც მოყვანილია ვ. აბაევის ნაშრომში სკვითური ენის შესახებ:

ბერძნ.	α — ā, a	λ — l
	αι — ai, e	μ — m
	β — b, v (w)	ν — n
	γ — g, ġ	ξ — xš, xs, kš, ks
	δ — d	ο — o, u, v, (w), va
	ε — e, a, i (y)	ορ — p, b
	ει — i, ai	σ — s, ś, z, ž
	ζ — z, ž, ž (dz), j (dž), c, č	τ — t, d, č
	η — e, (i ?)	υ — u, v (w)
	θ — θ, t	φ — f
	θι — č (c ?)	χ — x, h
	ι — i, y	ψ — fs
	κ — k, x (სიტყვის ბოლოს) g	ω — o, u (?), va, va

ე. ი. ბერ-ნაკლები სიზუსტით ვადმოცემულია მხოლოდ k, x, d (ž), p, f, m, n, r თანხმოვნები. ყველა სხვა თანხმოვნის ვადმოცემისას, ვ. აბაევის თქმით, ყოველთვის რჩება ადგილი ეჭვისა და ბუნდოვანებისათვის. მაგალითად, თანხმოვნები g და ġ ვადმოცემულია ერთი ნიშნით γ-თი. აფრიკატები č და j, უცხო ბერძნული და ლათინური კონსონანტიზმისათვის, ვადმოიცემოდა ხუთი სხვადასხვა საშუალებით č = τ, θ, θι, σ, ζ. ბერძნულ დამწერლობაში არ არის ვადმოცემული განსხვავება სისინა და შიშინა აფრიკატებს შორის č, j და c, ž, ნახევარხმოვანი v ვადმოცემულია οα, ο, β, υ-ს საშუალებით, არ არის გარჩეული s — z, ś — ž-საგან და სხვა. ამ თვალსაზრისით ქართული ენის მონაცემებს უძველეს ქართულ

ძველებში დადასტურებული ოსურ-ალანურიდან შეთვისებული სიტყვების სახით გადამწევეტი მნიშვნელობა ენიჭება სკვითურ-სარმატული და ოსური ისტორიული ფონეტიკის შესწავლის საქმეში, რამდენადაც ქართულს, ისე როგორც სხვა ქართველურსა და კავკასიურ ენებს, თავისი მდიდარი კონსონანტური სისტემით, შესანიშნავი საშუალება აქვს გადმოსცეს ძველი ირანული (სკვითური) კონსონანტიზმი, რომელიც კავკასიურ ენებთან ურთიერთგავლენის საფუძველზე თანდათანობით ქართველური კონსონანტიზმის თითქმის იდენტური ხდება. ოსური ენის მკვლევართა შრომებში, აბაევამდე, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი აღნიშნავდნენ ოსურ ლექსიკაში კავკასიური და, განსაკუთრებით, ქართული ელემენტების არსებობას (პიუბენიანი, ბილერი და სხვა), სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა ქართულ-ქართველური ენების მნიშვნელოვან როლს ოსური ენის ჩამოყალიბებაში, რომელიც ცალკეული ლექსიკური ელემენტების სესხებამდე არ დაიყვანება. ვ. აბაევმა თავის შრომებში ხაზგასმით აღნიშნა და დაასაბუთა, „რომ კავკასიური ელემენტი ოსურში შევიდა არა როგორც გარეგანი გავლენა, თურქულისა და არაბულის მსგავსად, არამედ როგორც დამოუკიდებელი სტრუქტურული ფაქტორი, როგორც მისი მეორე ბუნება“¹. დასკვნით დებულებებში შრომისა „О взаимоотношении иранского и кавказского элемента в осетинском“ ვ. აბაევი ამბობს: „ოსური ენის ფონეტიკასა, მორფოლოგიასა და სინტაქსში კავკასიური სუბსტრატი გვევლინება, როგორც დამოუკიდებელი კონსტრუქციული ელემენტი და არა როგორც „სესხება“. კავკასიური ელემენტი იჭრება ოსური ენის ე. წ. ძირითად ლექსიკურ ფონდში, რაც შეიძლება აიხსნას მხოლოდ ხანგრძლივი ორენოვნების ნიადაგზე“, არა ერთგზის იყო აღნიშნული, როგორც ვ. აბაევის, ისე ოსური ენის სხვა მკვლევართა მიერ, რომ ამ სუბსტრატულ ელემენტებს შორის ყველაზე ძირითადი და მნიშვნელოვანია ქართულ-ქართველური ელემენტი². ეს საკითხი უაღრესად საინტერესოა როგორც ქართული ენისა და კულტურის ისტორიისათვის, ისე ინდოევროპეისტიკისა და ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით, რამდენადაც ცხადყოფს ქართულის გავლენას ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ერთ ერთი ძირითადი შტოს—ირანული ენების—წარმოშად-

¹ В. Абаев, ОИФ, гл. 7б.

² იქვე, გვ. 291, 323; სტატიები: Поездка в Сванетью, Мегрелии и Осетинском да Провхождение и культурное прошлое осетин по данным языка, გვ. 86—87.

გველზე, მაგრამ ამჟამად ჩვენ არ შევუდგებით მის განხილვას. ჩვენი შრომის ძირითად მიზანს შეადგენს ირანული ელემენტების გამოვლენა ქართულში და არა პირიქით. ამიტომ ოსური ენა ჩვენთვის საინტერესოა, როგორც წარმომადგენელი ირანულ ენათა ჯგუფისა, მემკვიდრე სვეთურ-სარმატული ენობრივი ტრადიციისა. ქვემოთ ჩვენ წარმოვადგენთ ჩვენს მიერ მოპოვებულ მასალას ქართულ ენაში სვეთურ-სარმატული და ალანურ-ოსური ლექსიკური და ონომასტიკური ელემენტების სახით, რაც, ჩვენი ფიქრით, მნიშვნელოვნად აფართოებს მასალობრივად იმ მონაცემებს, რომლებიც აქამდე იყო ცნობილი ოსური ენის მკვლევართა შრომების მიხედვით, ვ. აბაევისა და გ. ახვლედიანის მიერ გამოვლენილ სიტყვებს წარმოვადგენთ, აგრეთვე, სათანადო დოკუმენტაციით ქართული წერილობითი ძეგლებიდან და ვამაგრებთ, სადაც ეს შესაძლებელია, სხვა ლინგვისტური საბუთებით. ამასთანავე, ჩვენ განზრახული გვაქვს ცალკე შრომაში ან ამ შრომის შემდგომ ნაწილებში წარმოვადგინოთ ჩვენი დასკვნები ქართულ-ქართველური ელემენტების შესახებ ოსურში, რაც, ჩვენი ფიქრით, ცოტათი მაინც გააფართოებს იმ მასალას, რაც აქამდე იყო ცნობილი.

ჩვენ არ მიგვაჩნია მიზანშეწონილად ამ ნარკვევში გაუმიჯნავად და სადაურობის მიუთითებლად წარმოვადგინოთ ოსურ-ქართული ან კავკასიურ-ოსური „საერთო ფონდის სიტყვები“ და, რა სირთულესაც არ უნდა წავაწყდეთ მათი გამოიჯნვის დროს, ჩვენი თემა მოითხოვს მითითებულ იქნეს განხილულ სიტყვათა წარმომავლობა (გარდა რამოდენიმე გამონაკლისისა).

ვ. აბაევს ქართულ და ქართველურ ენებში ოსურ-ალანურიდან შეთვისებულად მიაჩნია შემდეგი სიტყვები: ოსურიდან ქართულში — შავი, ბევრი, ქუდი, ლუდი, დოლი, ორმო, ხიდი, უსო, ქერჩო, ქადება, ქადაგი, დიალექტური რაჭ. — ნახშობა, რანგი, გუდუნი, ძნელი, მკაცრი, ნუსადია, ბუზვა, აბუზვა, შურა (ძალი), ფერცხალი, ურვათი, სვანურში: სვან. ინლა, ინალა 'შოცხარი' = ოს. ninæg. id. (ჩრდილო-თურქული წარმოშობის სიტყვა), სვან. მანაშ 'ქვაი' = ოს. mænæw 'ხორბალი', სვან. ზად 'солод' = ოს. zad, id, სვან. მგრშქ 'ქიანჭველა' = ოს. mælxug | mulxug, id (< ძვ. ოს. *mur-čuk — ფორმიდან), სვან. დარგ 'თხა' = ოს. dærk, id, სვან. გურნა, გურანა 'ხელსაფქვავის ქვა', 'ქვასანაყი' = ოს. kuroj | kurojnæ 'წისქვილი', სვან. არსან 'მსხვილი თოკი', 'ჯაჭვი' = ოს. rætæn, ræstæn (ძვ. ირ. rasana, სპ. rasan), id, სვან. ცკგ 'წისქვილის ნაწილი' (подшипник) = ოს. cæg 'რკალი, რგოლი, მარყუჭი', სვან.

ჩიოთ 'ქვების გროვა' = ოსური *cyrt|cirt* 'ძეგლი, საფლავის ქვა', სვან. ქვრჯინ 'ნაცარში გამოშცხვარი პური' = ოს. *kærzyu|kærzya* 'ქერის პური', სვან. ვორჰჰ 'არყის მასალა' (ან გამოწანადი) = ოს. *wæræs* 'ნპარა', სვან. რანგ 'თაფლუქი' = ოს. *rong* 'ნართების მითიური სასმელი', 'ნექტარი', სვან. ქერდჰნ 'ნაჭერი, ჩვარი' = ოს. *kærdæn* 'ქსოვილის ნაჭერი, თავშალი', სვან. მაკჰშ-დჰგ 'თეძო' = ოს. *mæk'ustæg* 'შხრის ძვალი' (ოს. *stæg* 'ძვალი'), სვან. დალისე¹ (შულახ. დალჰს) 'ცხვარი ნ თვიდან წლამდე' = ოს. *dalys|dalis, id*, სვან. ბეასტ 'ქვეყანა' = ოს. *hæstæ, id*, სვან. სგლხერ 'სულელი' = ოს. *sælxær, id*, სვან. ბურან 'ნაგავი, ნეხვი' = ოს. *byron|burojnæ* 'ნაგავი'.

გარდა ამისა, სვანურში დადასტურებულია რიგი სახელები „ნართული ეპოსიდან“: ნართ, სოსრუჟვა, ვერძმეგ, ხაბიჯ, სათანჰჰ, ზითანჰჰ და სხვა. ე. აბაევის შესაძლებლად მიაჩნია, აგრეთვე, გამოთქვას, ვარაუდის სახით, მოსაზრება სვანური ზმნების *mand* 'სიყვარული' და *za* (*lizal*) 'შობა' ოსური წარმოშობის შესახებ. შდრ. ოს. *mond, mone* 'ძლიერი სურვილი, ვნება' და *za* 'განება'. რამდენიმე სიტყვა შესულია ოსურიდან მეგრულშიც (ნოსა, ალანი კოჩი, ალანურობა). გაცილებით მეტია, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ქართულ-ქართველურიდან ოსურში შესული ლექსიკური ელემენტები, გამოვლენილი ე. აბაევის მიერ, მაგრამ, ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო, ამჟამად ჩვენ მათ არ ვეხებით. განხილულ სიტყვებში, გარდა ირანული წარმომავლობის სიტყვებისა, გვხვდება თურქული, უნგრულ-ფინური, ჩრდილო ევროპული წარმოშობის სიტყვებიც (ლუდი, დოდი და სხვა), რომლებიც ოსურის მეშვეობით არიან მოხვედრილი ქართველურ ენებში. აღსანიშნავია, რომ ქართულში შეთვისებული ოსურ-ალანური სიტყვების დიდი ნაწილი შეთვისებულია უქველეს ეპოქაში (განსაკუთრებით ე. წ. ძირითადი ფონდის სიტყვები, ზმნის ძირები, რამდენიმე ყოველდღიური ხმარების სიტყვა) — სკვით-სარმატთა თუ ალანთა ძლიერების ეპოქაში, როდესაც მათი ენობრივი გავლენა ვრცელდებოდა თითქმის ყველა კავკასიელ ხალხზე. პირაქით, ქართულიდან ოსურში შესული ლექსიკური ელემენტების უმრავლესობა ეკუთვნის უფრო გვიანდელ ეპოქას, რომელიც ქარ-

¹ ე. აბაევის აზრით, ოს. სიტყვებში *dærk* და *dalis* შესაძლებელია გამოიყოს ელემენტი *dar*, რომელიც აღნიშნავს 'წელიწადს', მაგრამ მისთვის გაურკვეველია, რა უნაბე; ჩვენი ფიქრით, აქ შეიძლება მოვიშველიოთ ძვ. ქართ. ტარცი 'კრახი', რომელიც სომხურიდან მომდინარეობს, სომხურში კი *տարի* — *tari* ნიშნავს 'წელიწადს'.

თულის კულტურული უპირატესობით აღინიშნება (ქრისტიანობასთან დაკავშირებული და საერთოდ სხვა კულტურული ტრადიციები). მეორე მხრივ, ქართულში გამოვლენილი ოსურ-ალანური სიტყვების საკმაოდ დიდი ნაწილი განეკუთვნება დიალექტურსა და აერიფერიულ ლექსიკას. დიალექტებიდან პირველ რიგში აღსანიშნავია რაჭული, მოხევეური და ხევსურული, რომელთაც დღემდის მეზობლური კონტაქტი აქვთ ოსურ მოსახლეობასთან.

შეტად საინტერესო მასალა აქვს წარმოდგენილი გ. ახვლედიანს ზემოდასახელებულ ნარკვევში ოსურ-ქართული ენობრივი შეხვედრების შესახებ, სადაც ავტორი განზრახ გაუდიფერენცირებლად და შეტწილად წარმომავლობის მიუთითებლად განიხილავს ლექსიკური და ფრაზეოლოგიური ხასიათის საყურადღებო შეხვედრებს ქართულ და ოსურ ენებს შორის. ზღვნი დავასახელებთ ჩვენთვის საინტერესო შემთხვევებს ოსურ-ალანურიდან ქართულში მომდინარე ლექსიკური ელემენტებისა (ფრაზეოლოგიური და იდეოსემანტიკური შეხვედრები ამჟამად არ იქნება ჩვენი განხილვის საგანი). მაგალითად: ოსურად შიანია გ. ახვლედიანს ელემენტი ვირ-ქართულ სიტყვებში ვირთხა და ვირთავგვა, შდრ. ოსური ყყყ 'ვირთხა'; ფუძე ხეგ- (გასივება, სივება) = ოს. sijyn: syd 'გაყინვა, გათოშვა', ქართ. ბოძი 'სვეტი' = ოს. ხოვ 'თხა', ოს. ყყ|ჯ 'ენკლიტიკური ფორმა III პირის ნაცვალსახელისა' = ქართ. ძე-ნაწილაკი, ოს. kwyz|kuj 'ძალი' = ქართ. 'ქუცი, ქუცი' (ძალის დასაძახებელი გამოთქმა), ოს. k'ona 'კერა, კოცონი, ოჯახი, სახლი' = ქართ. ჭიაკოკონა, ოს. taeryn 'გარეკვა, გაგდება' = ქართ. თრევა, ოს. wærag 'მუხლი' = ქართ. ვარავი 'მანგლის ყუა' (საბა), ოს. færsag 'უცხო, სხვა მხრისა' (fars 'გვერდი, მხარე') = ქართ. ფარსავი 'საშუალ კეთილისა და ავისა' (საბა), ოს. xæræg 'ვირი' = ქართ. დიალექტ. ხირავა 'ვირის უნაგირი', ოს. æzær [ag] 'უდაბური' = ქართ. ეწერი 'ბუჩქნარი, მცირე ტყე, უნაყოფო მიწა', ოს. mæstæ 'ჩუსტები' = ქართ. მესტები 'უძირო ჩექმა' და სხვა.

ოსურ-ალანურ-ქართული ურთიერთობის კვლევისას ლექსიკასთან ერთად ჩვენთვის უაღრესად მნიშვნელოვანია ფონეტიკური მხარე, რამდენადაც ლექსიკური ელემენტების შემოსვლის გზების გასარკვევად ფონეტიკური შესატყვისობების დადგენას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. ჩვენთვის სახელმძღვანელოა გ. ახვლედიანისა და ვ. აბაევის შრომებში წარმოდგენილი დებულებები და მოსახერხებანი ოსური ენის ფონეტიკური შედგენილობის შესახებ, კერძოდ

მისი დახასიათება, როგორც ქართულ-ქართველურთან ძალიან ახლო მდგომი სისტემისა (ხმოვანთა და თანხმოვანთა სფეროში), სახელდობრ, გ. ახელედნიანის მოსაზრება ქართული და ოსური ენების ფონეტიკურ სისტემათა განსაკუთრებული სიახლოვის შესახებ, რომელიც შედეგია ნეიტრალიზაციისა ორ სხვადასხვა წარმოშობის ენას შორის ხანგრძლივი ურთიერთგავლენის ნიადაგზე. ეს პროცესი გ. ახელედნიანს შემდეგნაირად აქვს წარმოდგენილი: აბრუპტივებისა და ფიზიკური შეჭრა ქართულიდან ოსურში ხდებოდა თანდათანობით აღნიშნულ ზეგრძობა შემცველი ქართული ან გაქართულებული ლექსიკის ოსურში მასიურად შეჭრის შედეგად; მეორე მხრივ, ოსური ლექსიკის ერთდროულად შემოჭრამ ქართულში თანდათანობით შეცვალა არტიკულაციური ბაზისი ქართული ენისა მისი დაახლოების თვალსაზრისით ასეთივე ბაზისთან ოსურისა, რის შედეგადაც ქართული ენა თანდათან შორდებოდა სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებს მათი სპეციფიკური თანხმოვნების არტიკულაციის თვალსაზრისით. არანაკლებ საინტერესო მიჩვენებელია ვოკალიზმის ერთიანობაც. უფრო არქაულ დიგორულ დიალექტში არა გვაქვს ყ, ამიტომ ოსურის ვოკალიზმი განსხვავდება ქართლისაგან მხოლოდ ერთი ხმოვნით ა; გარდა ამისა, სვანურს მოეპოვება ვ და გ, ხოლო ყ წარმოდგენილია აგრეთვე მეგრულში გ-ს სახით.

სამითურა-ალანურ-ოსური ბზარების ბაღმოდგენიანობის
პართულში

ჩვენს მიერ ქვემოთ განხილულ სიტყვებში არ არის დიფერენცირებული მასალა არც ქრონოლოგიური და არც დიალექტური თვალსაზრისით, მასში მოიპოვება გარკვეული ნაწილი ძველ ნახესხობათა, უძველესი სკვითურ-სარმატული დროისა, უმთავრესად საკუთარი სახელებისა და ზოგიერთი ზმნური ფუძის სახით. უმრავლესობა გვუთვნიის ალანურ ეპოქას ძველ ქართულ ძეგლებში დადასტურებული სიტყვების სახით, ხოლო ნაწილი, უმთავრესად დიალექტური ლექსიკა, შეთვისებულია თანამედროვე ოსურიდან.

როგორც ცნობილია, არც სკვითურ-სარმატული და არც ალანური ენის გაბმული მეტყველების ნიმუშები არ მოიპოვება და წარმოდგენას მათზე იძლევა მხოლოდ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ბერძნული წარწერები და ბერძენ და რომაელ მწერალთა ცნობები. ამ ცნობების შეპირისპირება, ერთი მხრივ, ძველ ირანულთან, საშუალო ირანულის აღმოსავლური შტოს წარმომადგენ-

ლებთან და, მეორე მხრივ, თანამედროვე ოსურთან, საშუალებას აძლევს მეცნიერებს გაარკვიონ სკვითურ-ალანურის ადგილი ირანულ ენათა შორის და მიიზნონ ისინი ოსურის წინაპარ ენებად. ჩვენ შევეუბირისპირებთ ერთმანეთს ქართულში, ჩვენი ფიქრით, ამ ენებიდან შეთვისებულ მასალას ძირითადად თანამედროვე ოსურის მონაცემებს (ირონული და დიგორული დიალექტების ლექსიკას) და იმას, რაც ცნობილია სკვითურ-სარმატულისა და ალანურის შესახებ, და შევეცდებით, ოსური ბგერების გადმოცემის მეშვეობით ქართულში, გარკვეული შეუქი მოვფინოთ მათი შემოსვლის დროსა და დიალექტური მიკუთვნების საკითხსაც.

1. ხმოვანთა გადმოცემა

რაოდენობრივი ხასიათის დაპირისპირება \bar{a} და a -სი, რომელიც ირანულ ენათა ისტორიის მთელ მანძილზე შეინიშნება, ოსურში, როგორც ზოგიერთ სხვა ახალ ირანულ ენაში, თვისობრივში გადავიდა, სახელდობრ, მოკლე a -მ მოგვცა უფრო დახურული და წინა რიგის ხმოვანი \bar{a} , ხოლო გრძელმა \bar{a} -მ—ლია \bar{a} , რომელიც ცხვირის-მიერთა წინ თანამედროვე ოსურში \bar{o} -ში გადავიდა.

ა) ძვ. ირ. \bar{a} , ოსური (ირონული და დიგორული) \bar{a} , სკვით. ბერძნ. α = ქართ. α -ს. მაგალითები: ოს. saw = ქართ. შავი — იდენტური მნიშვნელობით. შდრ. ავ. syāva 'შავი', საკუთარი სახელი საურშავ = ოს. sawarmag 'შავებელა' (შეადარეთ სკვითური სატომო სახელი $\Sigma\alpha\rho\iota\mu\alpha\tau\alpha$, იგივე $\Sigma\alpha\rho\mu\alpha\tau\alpha$ = ოს. saw-arm-a-ta 'შავებლანი'). შეადარეთ აგრეთვე:

ოს. amond 'ბედი, ილბალი' = ქართ. ამინდი 'დარი'.

ოს. agwat 'ორმო ლუდის ქვაბის ჩასადგმელად' = ქართ. აკუთა 'ქვაბის სადგური ქვათავან' (საბა).

ოს. gawyn 'ყურება, ხედავ' = ქართ. გავს (იგავი, მ-ს-გავ-სი).

ოს. karz 'სასტიკი, მკაცრი, მაგარი, ცხარე' = ქართ. მ-კაც-რი-ი.

ოს. kad 'დიდება, პატივი' = ქართ. ქად (ქად-ებ-ა, სი-ქად-ულ-ი).

ოს. cal 'რაოდენი, ერთეული' = ქართ. ცალი 'ერთეული'.

ოს. დივ. sexwar 'სადილი' = ქართ. სამხარი.

ოს. zajyn | izajun 'გაჩენა, შობა, გამრავლება, მოგება' = ქართ. ზავ-|| ზე- (ნე-ზე-ი, უ-ზე-ი, ი-ზე-ება-ა, მე-ე-ზე-ი).

ოს. wazæg | iwazæg 'შვავრი, ვამვლელი, სტუმარი' = ქართ. ავა-ზავი.

ოს. awazyn | awazun 'მდინარის დაგუბება, საგუბარი' = ქართ. ავაზანი 'წყალსაცავი'.

ოს. xəbizgyn' ხაჯაბური' = ქართ. ხაბიზგინი, ხაბიძგინი.
 ოს. საკ. სახელი Arsæg = სვეით. Арсәг = ქართ. არსაგ (არსა-
 კიძე).

ოს. badun 'ჯდომა'. Badæg 'მჯდომარე', სვეით. Bəzəg, Bəz-
 əg = ხვესურული საკ. სახ. ბადა. საკუთარი სახელები
 Bazuk, Ambazuk = ოს. əmbazug 'მხარსწორი' = ქართ.
 ბაზუკ და ამბაზუკ (ოვსი შეფუების სახელები) და
 სხვა.

b) ძველმა ირანულმა X-მ ცხვირისმიერთა წინ
 ოსური ენის ორივე დიალექტში მოგვეპოვა. მას ქარ-
 თულში სხვადასხვა შესატყვისები აქვს. უფრო ძველ ნასესობებში
 დაცულია a. შეადარეთ საკუთარი სახელები: ხსართან, აღსარ-
 თან = სვეით. Xəpəxəg, აღან (დარიალანი) = Allan, ოს. allon,
 ხუანხუა = ოს. xuenxag, xoxag 'მთიელი', ზარანდ (ზარან-
 დია) = ოს. zərənd 'მოხუცი', სვეით. Zarəndos, ავ. zarant.

რანგი (სვანურ-მეგრული და ქართ. კუთხ.) 'თაფლის სასმე-
 ლი' = ოს. rəng, იმავე მნიშვნელობით.

არის შემთხვევა ოს. a-ს ე-თი გადმოცემისა n-ს წინ, მაგალითად,
 ქართ. დენა = ოს. don (< dan) 'წყალი, მდინარე'.

c) ოსური æ (ძვ. ირ. ä, სვეით. a) გადმოცემულია
 ქართულში მეტწილად, როგორც ა, ზოგჯერ აგრე-
 თვე, როგორც ე:

1. ოს. æ = ქართ. ა-ს:
 ოს. fætsən 'ფართო, განიერი' = ქართ. ფათენი, id.
 ოს. ærgæw = ქართ. აღრალეზი 'ძვირფასი ქვეები'.
 ოს. ærnæg 'ველური, დაუმუშავებელი' = ქართ. არნი 'ველური'
 (თხა, ცხვარი).
 ოს. byræg 'ნარა' = ქართ. ბურახი 'ქერ-ფეტვთა და სხვათაგან
 სასმელნი რამე' (საბა).
 ოს. færdyg | færdug 'მძივი, ძვირფასი ქვა' = ქართ. ფარღული
 'ყელსაბამი'.
 ოს. færsæg 'გვერდითა, საშუალი' = ქართ. ფარსაგი, 'საშუალ
 კეთილისა და ავისა' (საბა).
 ოს. ærwæz 'ირმის ჯოგი' = ქართ. არვე 'ჯოგი თხათა და ცხო-
 ვართა' (საბა).

ოს. ærwæd 'ჭებინი' (აგ. urvata, ძვ. ინდ. vrata) = ქართ. კუთხურ ვათი 'საქმროს შიერ საცოლის მშობლებსათვის მისაცემი გამოსასყიდი'.

ოს. læppya 'მართვე, ბარტყი' = ქართ. ლაპი 'მართვე'. კოკობთა, კაკობთა, როკოთა, შურთხთა, ჩაბრუხთა, გნოლთა... და მისთანათა (საბა).

ოს. ælutan 'ლუდი' = ქართ. კუთხ. აღუდი, ლუდი.
შდრ. საკუთარი სახელი აღუდა, არსაკ = Arsæg, ბაყათარ ოს. Baqataer (შდრ. ხევსურ. ბადათერა).

2. ოს. æ (ისტ. a) გადმოცემულია ქართულში, როგორც ე:

ოს. tæf (æn-tæf) 'სიცხე' = ქართ. ტეფ- (გან-ტეფ-ა).

ოს. tæryn 'გარგვა, გაგდება' = ქართ. თარ-|თერ- (თრევა).

ოს. cæwyn|cæwun 'სელა' = ქართ. წევა.

ოს. tæŷyn|tæŷun 'დინება' = ქართ. თეძამი 'მდინარის სახელი'.

ოს. færsk 'ნეკნი' = ქართ. ფერცხ-ალ-ი 'გვერდის წიბო'.

ოს. kære 'ქურჭი' = ქართ. ქერცილი, ქეცი, ქერჩო.

ოს. kærdun 'ჭრა' (kærd 'ნაჭერი') = ქართ. კერძო.

ოს. ærwæz 'ირმის ჯოგი' = ქართ. არვე.

ოს. fæstæn 'განიერი' = ქართ. ფათენი და სხვა.

როოდენობრივ განსხვავებას ἰ-სა და ἰ̄-ს შორის გეორეული მნიშვნელობა ჰქონდა უკვე ძველ ირანულში, ოსურში მას კვალი არ დაუტოვებია და, აბაევის აზრით, უნდა გამოირიცხოს სვეითური ისათვისაც, დიგორულ დიალექტში ἰ და ἰ̄ უცვლელად არის შენახული, ირანულში ისინი შეიარწმუნენ ერთ არასრულ ხმოვნად y (e). სვეითური, ისე როგორც სხვა შემთხვევებში, ემთხვევა დიგორულს.

d) დიგორ. ἰ, ირონ. y (ისტ. ἰ̄), სვეით. -ბერძნ. ε, ε̄ = ქართ. ი-ს:

ოს. myzd|mizdæ 'საზღაური, ჯილდო' = ქართ. მიზდი, id.

ოს. cyrg|cirg 'წვეტიანი, მახელი, მკრელი' = ქართ. ცილვი 'დანა'.

ოს. limæn 'შეგობარი' (სვეით. Λίμναρος, Λίμναρις, ძვ. ირ. friman 'მოყვასი'). საკუთარი სახელი ლიმაენავ *limæneau 'ლა-მაზად მოსიარულე'.

ე) ირონ. i (სუსტი ხმოვანი) = დიგორ. i-ს (ი-ს წინ) ქართულში გადმოცემულია ი-თი:

ოს. æfsin|æfsinæ 'დიასახლისი' = ქართ. საკ. სახ. აფშინა.
 ოს. cin (kæryn) 'გახარება' = ქართ. ცინ- (სიცილი).

ფ) ოს. ყ|უ (ისტ. ы), სკვით. ბერძნ. ია, ი, უ = ქართ. უ-ს:

საკუთარი სახელები:

ოს. Arsuk = ქართ. არსუკ.
 სკვით. Asparuk = ქართ. ასფაგურ < ასპარუგ.
 სკვით. Kouzaioz, ოს. Kuzæg, kuz 'ძალი' = ქართ. საკ. სახ. ქუჯი.
 ოს. Bazuk, Bazug = ქართ. ბაზუკ.
 სკვით. Αισιμάχιος, ოს. æluton = ქართ. ლუდი, საკ. სახ. აღუდა.
 სკვით. Θισαχίς, ოს. tusk'a 'გარეული ტახი' = ქართ. ტუსკია (გვარი).

ოს. færdug = ქართ. ფარდული, myzyra = ქართ. მუჯირა.
 ოს. sulagan (cyxt) = ქართ. სულუგუნი და სხვა.

გ) ოს. ყ|უ = ქართ. თ-ს:

ოს. fysym|fusun 'მასპინძელი' = ქართ. ფოს(რ)ონიკ-ი
 -დედათ ღვინთ გამრიგე" (საბა).

ძველი ირანული დიფთონგები ai, au, რომლებიც საშ. ირანულში გადავიდნენ ē და o-დ, შემდგომი განვითარების შედეგად განიცილიან ე. წ. ევენტუალურ დავიწროებას ē > i-ს და o > u-ს; დიგორულ დიალექტში ასახულია მეორე საფეხური (e და o), ხოლო ირონულში — მესამე (i, u). ი-ს წინ კი ორივე დიალექტში ძველი დიფთონგები განიცილიან დავიწროებას i და u-დ, შდრ. ირ. დიგ. zarina (zaranya > zaraina) 'ოქროსი', quyn|ğun 'ზეწვი'. (ძვ. ირ. gauna). სკვითურში წარმოდგენილია როგორც ai და au, ისე e და o-ც (Καιυάζαჰმაჰ, Κηυάζαჰმაჰ, Αιουαჰ და Αλαυοιαჰ). შდრ. თვით ოსურში rævæg და rog 'მსუბუქი', rævæg და nǝg 'ახალი'. რა მდგომარეობა გვაქვს ამ მხრივ ქართულ ნასესხობებში?

ბ) ირონ. i = დიგორ. e (ძვ. ირ. ai), სკვით. აi, η გადმოცემულია ქართულში, როგორც ი და როგორც ე:

ოს. xid|xed = ქართ. ხიდი (ავ. haeta, სკრ. setu).
 ოს. biræ|bevrae (ავ. haevare) = ქართ. ბევრი.

* ОИФ, 83. 204.

ოს. miġ|meġ 'ლრუბელი' (ძვ. ირ. maigha, ძვ. ინდ. megha) — სპ. mēy = ქართ. მეხი.

i) ირან. u = დიგ. o-ს (ისტ. au) თავკიდურში ხშირად u-ს, ქართულში გადმოცემულია, როგორც უ: ოს. us|osæ, uosæ 'ქალი' (ძვ. ინდ. yoṣit 'ქალი') = ქართ. უსო „გლებთ დიაკთ უპატიოსნესი“ (საბა).

ოს. ruxs|roxS (< rauxšna) 'სინათლე', სპარს. ronšan = ქართ. რუსხა 'ნათელი'.

ოს. xud|xodæ 'ქუდი' (ძვ. სპ. xauda) = ქართ. ქუდი.

ოს. qus|ġos 'ყური' (ძვ. ირ. gauša) = ქართ. გუშაგო. შდრ. ġosæg 'მსმენელი', სკვით. Gwaxaxs (qusyn|igōsun).

k) ირან. o (x, k, k'-ს შემდგომ) = დიგ. ua-ს (ისტ. [x]vā) = ქართ. ჟა, თ-ს:

ოს. xor|xuar 'მარცვლეული, პური' = ქართ. ხუარბაღი.

ოს. sixor|sexwar 'სადილი' = ქართ. სამხარი (< *sawxvar).

ოს. xos|xuasæ 'თიფა, წამალი' = ქართ. ხავსი.

ოს. k'ord|k'uar, k'ward 'ჯგუფი, გუნდი, სიმრავლე' = ქართ. კოლტი. შდრ. ყაბარდ. gwarda, სომხ. կողտ.

l) ხშირია შემთხვევა, როდესაც ოსური ხმოვნები ქართულში ჩავარდნილია ან შენაცვლებულია სხვა ტემბრის ხმოვნით, მაგალითად, ჩავარდნილია y|i და y|u:

ოს. zyn|zin 'ძნელი, მძიმე' = ქართ. ძნელი (ძწ-).

ოს. fyr|fur 'მრავალი, ბევრი, ძალიან' = ქართ. ფრ-ი-დ-ი, უ-ფრ-ო.

ოს. k_oynæg|k_ounæg 'მცირე, მწირი' = ქართ. კნ-ინი.

ოს. zuræg (ძვ. ირ. zur) = ქართ. ზრახ. შეადარეთ აგრეთვე ქართული ცრუ (* < ძრუ * < ზურ-უ).

არის შემთხვევები ა ხმოვნის ჩავარდნისაც, მაგ. ოს. zajyn|izajun 'შობა, გაჩენა, გამრავლება' = ქართ. ი-ზე-ებ-ა, ნე-ზე-ი, უ-ზე-ი.

m) ი ხმოვნის ჩავარდნის შემთხვევა გვაქვს შემდეგ მაგალითში:

ოს. k_oymyn: k_o ymd|komun: kund 'დათანხმება, დაკმაყოფილება' (ირ. kam- 'სურვილი'), kom (ირ. kāma 'სურვილი', სპ. kam, სპ. სპ. kāmak, სომხ. kam-k' *ყამ-ჲ* 'სურვილი, ნება' და სხვა) = ქართ. კმა (კმაყოფილი, საქმარისი და სხვა).

მ) შემთხვევები, როდესაც ოსური ხმოვნები შენაცვლებულია ქართულში სხვა ტემბრის ხმოვნით:

1. ქართ. ა = ოს. ი-ს: ოს. amond = ქართ. ამინდი.
2. ოს. y|u = ქართ. ა-ს: ოს. fys|fus = ქართ. ფასი.
3. ოს. æ = ქართ. უ-ს: ოს. ærwæd = ქართ. ურვათი.
4. ოს. æ = ქართ. ი-ს: ოს. dællag = ქართ. დილეგი და სხვა.

II. თანხმოვანთა გადმოცემა

ფონეტიკური სისტემა ოსური ენისა ძალიან ახლოა ქართულთან. ვ. აბაიევის აზრით, „თუ არ ჩავთვლით ე. წ. მეოთხე რიგის თანხმოვნებს (ყრუ ხშულ უფშვინგოებს), რომლებიც ნახევრად ფონემები არიან, მხოლოდ სამი ფონემა განასხვავებს შას ქართულისაგან: ხმოვნები æ და y და თანხმოვანი f⁻¹. მიუხედავად ამისა, ამ ორ ენას განსხვავებული დისტრიბუცია ახასიათებს (ფონემატური სტრუქტურა), რითაც გამოწვეულია ის ცვლილებები, რომლებსაც ადგილი აქვს როგორც ხმოვნების, ისე თანხმოვნების სფეროში.

ჩვენ ერთმანეთს შევუპირისპირებთ ოსურ და ქართულ თანხმოვანთა სისტემის ყველა წევრს ჩვენს მიერ განხილული მასალის მიხედვით.

ხშულთა გადმოცემა

1) ლაბიალები p, b, p'.

ა) ოსურ ყრუ ხშულ p-ს უნდა შეესაბამებოდეს ქართული ფშვინგიერი ფ, მაგრამ p-ზე დაწყებული სიტყვები ოსურში ან ნასესხებია სხვა ენებიდან (რუსულიდან, კავკასიურიდან, არაბულ-სპარსულიდან და სხვა), ან სმაბადებითი და ინტენსიობის გამოშატველი. ოსურ-ქართული საერთო ფუძეები p-ზე უმთავრესად ქართულიდან არის შესული ოსურში (pʏx, pælx-pælx, pær-pær და შისტანანი). რაც შეეხება p'-ს, ამ თანხმოვანზე დაწყებული სიტყვები საერთოდ ძალიან მცირეა და მათზედაც თითქმის იგივე ითქმის (მეტწილად რუსულიდან ნასესხებ სიტყვებს შეიცავს). ამიტომ არ არის მოულოდნელი, რომ ამ ბგერებით დაწყებულ ან თუნდაც ამ ბგერათა შემცველი სიტყვები, ოსურიდან ნასესხებ სიტყვებში, ქართულში თითქმის არ

¹ იმფ. გვ. 112.

გვხვდება, ყოველ შემთხვევაში ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალაში არა გვაქვს.

b) ბაგისმიერი მძღერი ხ ქართულში მეტწილ შემთხვევებში გადმოცემულია ბაგისმიერი მძღერი თვე ბ:

ოს. abuzyn : abuzn | abuzn : abuzt 'გაბერვა, გამობერვა, ვადიდება' (*puz- + პრეფერბი a, ინდ. ვერ. *pu- 'ბერვა' გავრცობილი -z (< -g) სუფიქსით) = ქართ. აბუზვა, აბუზება 'აწვევა, გამობერვა'.

ოს. biræ | bæwrae 'ბერი, შრავალი, ძალიან' (ძვ. ირ. baivar) = ქართ. ბერი 'შრავალი, 10000'.

ოს. byrae 'ბრაგა, სვილისაგან მომზადებული სასმელი' (ძველი ალანური ნასესხები რუსულიდან ან უკრაინულიდან) = ქართ. ბურახი 'ქერ-ფეტვთაგან დამზადებული სასმელი' (საბა).

ოს. ხივ 'თხა' = ქართ. ბოძი 'სვეტი' და ბუწი 'თოხლი'.

ოს. bur | bor 'ყვითელი' (შდრ. სპ. bür, bor, რუს. бурый) = ქართ. ბორი (ვან-ბორებ-ული, ბოროტი), ბურაული 'შავ-წითელი ქორი'.

ოს. xæbyzჟყუ 'ხაბაპური' = ქართ. ხაბიზგინი, ხაბიძგინი, ერთ შემთხვევაში ოს. ხ გადავიდა თავკიდურში ქართულ შ-დ: ოს. bor 'ყვითელი' = ქართ. მურ-ა 'შავ-წითელი ძალი' (საბა).

2) ღენტალები d, t, t'.

a) ოს. მძღერი d გადმოცემულია ქართულში დ-თი:

ოს. don 'წყალი' = ქართ. დენა, მდინარე.

ოს. daellag 'ქვედა, ქვემო' = ქართ. დილეგი 'ხარო, სატუსალო'.

ოს. დიგ. doḡ 'დოლი' = ქართ. დოლი.

ოს. amond 'ბედა' = ქართ. ამინდი.

ოს. kurd 'შვედელი' = ქართ. გრდემლი, ქვრდემლი.

ოს. xud | xodæ 'ქუდი' = ქართ. ქუდი.

ოს. cawd 'ტუდი, მდარე ხარისხისა' = ქართ. ცუდი, ცოდვა.

ოს. xid | xed 'ხიდი' = ქართ. ხიდი.

ოს. kad 'დიდება, პატივი' = ქართ. ქად (ქად-ილ-ი, სიქადული).

ოს. lægærdyn 'გაქრა, გარღვევა' = ქართ. ლაგვარდანი 'შალა-შინის სახე'.

საკუთარი სახელები: ბადა = Badæg, სკვით. Bz̄āz,

მამყაიჯ, ზარანდ (ზარანდია) = სვეთ. Záravňaz, ოს. zæronid, ლადამ = სვეთ. Fázaz და სხვა.

1. არის შემთხვევები, როდესაც ოს. მგლერი ხშული d გადმოცემულია ქართულში ძ-ს სახით:

ოს. kærð 'ნაჭერი, ნაყეთი' = ქართ. კერძი, კერძო.

2. ოს. მგლერი d გადმოცემულია ქართულში აბრუბტავით. ტ. შედარეთ: ოს. cæfxad 'ნალი' = ქართ. ჩაფხატი 'ფეხსაცმლის სახე'.

3. ოს. მგლერი d = ქართ. ფშვინვიერ თ-ს:

ოს. დიგ. ærwæd 'ქებინი' = ქართ. ურვათი, id.

ოს. fyd | fud = ქართ. ფინთი.

ოს. mid- 'შიგნით, შინ' (რთულ სიტყვებში) = ქართ. შითელი „საპირესა და სარჩულს საშუალი“ (საბა).

b) ოს. ყრუ ფშვინვიერი t გადმოცემულია ქართულში ყრუ ფშვინვიერი თ-ს მეშვეობით:

ოს. tæryn 'გარეკვა, გაგდება' = ქართ. თრეკა.

ოს. fætæn 'განიერი, ფართო' = ქართ. ფათენი „ფართოსაფით“ (საბა).

ოს. tæzyn 'დინება, სრბოლა' (ძვ. ირ. tač) = ქართ. თეძამი (მდინარის სახელი).

ოს. tan 'ახალი ბალახი, ჯეჯილი' = ქართ. თივა.

ოს. agwat 'ორმო, რომელშიც ლუდის ქვაბი იდგმება' = ქართ. აკუთა „ქვაბის სადგური ქვათაგან“ (საბა).

საკუთარი სახელები: ხსართან = სვეთ. Záravňaz, ოს. tsart, ბაყათარ = ოს. Baqatær (ხეესურ. ბალათერა) და სხვა.

1. ოს. ყრუ ხშული t გადმოცემულია ქართულში მგლერი ღ-თი.

ოს. ælaton 'ლუდი' = ქართ. ლუდი (კუთხ. ალუდი), საქ. სახ. ალუდა = სვეთ 'Αλιόμπαჯიჯ.

ოს. nostæ 'რძალი' = ქართ. ნუსადია 'ბიკოლა'.

2. ოს. ყრუ ხშული t = ქართ. მკვეთრ ტ-ს:

ოს. tæf (æn-tæf) 'სიციხე' = ქართ. ტეფ (გან-ტეფ, გან-ტეფ-ა).

ოს. ærttevagie 'ელვა' (ზმნიდან ærttivyv : ærttyvd | ærttevyv : ærttyvd 'ბრწყინვა, ელვარება, ნათება') = ქართ. ორტა-ბახი „გრილსა და მხურვალეს საშუალი“ (საბა).

ოს. mas (მრ. რიცხვის ფორმა mæstæ) 'ტყავის სახეობა' = ქართ. მესტები.

ოს. tewa 'აქლემი' = ქართ. სტევი 'აქლემის მატყლი'.

ოს. xætyn 'ხეტიალი', 'მომთაბარეობა' = ქართ. ხეტიალი.

ოს. დიგ. æstæfun : æstæft 'შემწნევა, დაკვირვება, გრძნობა' =

ქართ. მ-ს ტო ვ-არ-ი, სტუანვა (<სტუარ-ვა-დან) 'ზვერავი, დაზვერვა'.

3. ოს. ყრუ ხშული t = ქართ. სისინა მგლერ აფრიკატს t (ახე-
მილაციის შედეგად):

ოს. τυзгын|тузман — стремиться, снелить = ქართ. ძუნძული.

c) ოს. ყელხშული t ვადმოცემულია ქართულში ყელხშულით t:

ოს. t'æpæn 'ბრტყელი', 'დაბალი, ვაკე', 'შოედანი' t'æpæn kænyn
'ტყეპნა, ვაბრტყელება' = ქართ. ტყეპნა, ტყეპნილი
(კვანვეითარებულია ქართულ ფორმებში).

ოსური ე. წ. მეოთხე რიგის ხშულები, რომელთაც არა აქვთ დამოუკიდებელი ფონეტიკური ღირებულება და მხოლოდ შესაბამისი მგლერი ხშულების ვარიანტებს წარმოადგენენ, ქართულში აგრეთვე წარმოდგენილი არიან როგორც მკვეთრები. ისინი გვხვდებიან მხოლოდ გარკვეულ პოზიციებში s, x, f-ს შემდგომ და გარკვეუბისას. შდრ. ოს. postæ 'რძალი' = ქართ. ნოსტე (სოფლის სახელი).

ოს. xæstæ 'ომი' = ქართ. ხისტი.

ოს. æstæfun = ქართ. მსტოვარი და სხვა.

ნახევარხშულების ანუ აფრიკატების ვადმოცემა

a) ოსური სისინა აფრიკატები c, ʒ, c' ვადმოცემულია ქართულში სისინა აფრიკატებითვე — t, d, ʃ.

1. ოსური ყრუ სისინა აფრიკატი c ვადმოცემულია ქართულში ყრუ სისინა აფრიკატივე t:

ოს. cal 'რაოდენი' (<ci+wai) = ქართ. ცალ-ი 'ორის ტოლისაგან ერთი' (საბა) (რაოდენობა > ერთეული > ერთი).

ოს. cin 'სიხარული' = ქართ. ვა-ცინ-ება, სიცილი.

ოს. cawd 'ავი, მდარე' = ქართ. ცოდვა, ცუდი.

ოს. cirǰ 'შპრელი' = ქართ. ციღვი 'დანის სახე'.

ოს. cæm 'ქონი' = ქართ. ცმელი.

ოს. fyeyn : fyxt|ficun : funxt 'ხარშვა, დულილი, ცხობა' = ქართ. ფიცხ-ი, ფიცხელი, გაფიცხება.

ოს. kære 'ქურქი' = ქართ. ქეცი, ქერცილი და სხვა.

2. ოსური ყრუ სისინა აფრიკატი c ზოგ შემთხვევაში ქართულში წარმოდგენილია როგორც აპროპტივი ʃ:

ოს. cæwyn : cyd|cæwan : cud 'წასვლა, ვამგზავრება' = ქართ. წევ (და-წევ-ა, მი-წევ-ა და სხვა).

ოს. *æcær (> æzær) 'უკაცური, უდაბური' = ქართ. ეწერი.

ოს. caeg 'რგოლი' = ქართ. ძეწკვი (*სე-ცეჰ-ვ).

3. ოსური მგლერი სისინა აფრიკატი ζ წარმოდგენილია ქართულში მგლერი აფრიკატითვე d:

ოს. zurd|zurd 'სიტყვა' (ძვ. ირ. zura 'სიტყუე, სიტყვა') = ქართ. ძური (< ძურ-ი) 'ავი, ბოროტი'.

ოს. ხივ 'თხა' = ქართ. ბოძი 'სვეტი'.

ოს. taeyn|taeyn 'დენა' = ქართ. თეძამი (მდინარის სახელი).

ოს. tyngyn 'სწრაფვა' = ქართ. ძუნძული 'სიარულის სახე'.

ოსური მგლერი სისინა აფრიკატი χ გადმოცემულია ქართულში მვეთრი აფრიკატით ψ :

ოს. ხივ 'თხა' = ქართ. ბუჭი, id.

4. ოსური მვეთრი სისინა აფრიკატი ϵ' გადმოცემულია ქართულში მვეთრი სისინა აფრიკატითვე ψ :

ოს. დიგ. e'etun : e'itt 'ნათება, განათება,' e'ita 'სხივი' = ქართ. ψ ით-ს, ψ ით-ელი 'ცეცხლის ფერი' (საბა).

ოს. e'opp 'წვერი, წვერო' = ქართ. ψ ოპი (წოპიანი ქული) 'წვეტი'.

ψ -ს მკონე სიტყვების უმეტესობაზე იგივე ითქმის, რაც საერთოდ აბრუპტივებზე. ასეთი სიტყვები, პირიქით, ქართულიდან არის მეტწილად შესული ოსურში.

ბ) ქართ. შიშინა აფრიკატებით κ , χ -თი ზოგჯერ შენაცვლებულია ოსური სისინა აფრიკატები ϵ ζ (უმთავრესად დიალექტურ ლექსიკაში):

1. ოსური ყრუ სისინა აფრიკატი ϵ ქართულში წარმოდგენილია შიშინა κ -ს სახით:

ოს. cafxad = ქართ. ჩაფხატი 'ფეხსაცმლის სახე'.

ოს. cong 'ხელი' = ქართ. ჩონგა 'ხელზე დახვეული მატყლის ფთილა'.

ოს. cafydyn 'დაჯრა, რეკა, ატეხა' = ქართ. ჩაღება (გაჩაღება).

2. ოსური მგლერი სისინა აფრიკატი ζ წარმოდგენილია ქართულში მგლერი შიშინა χ -ს სახით:

ოს. zykka|zikka 'ფქვილის ფაფა ახალი ყველით' = ქართ. კუთხ, χ იკა 'რძეში მოხედილი ყველიანი პური', χ იგანა 'ავი პური' (საბა).

ოს. kaerzyn|kaerzin 'პური არა ხორბლისა' (ჭერის, სიმინდის, სვილის) = ქართ. ქარჯინა 'ნაცარში მცხვარი პური'.

ოს. myzyra 'შუბი, ხიშტი' = ქართ. მუჯირა 'რკინის წვეტიანი χ ობი'.

a) ოსური მგლერი ხშული უკანაენისმიერი გ გადმოცემულია ქართულში მგლერითვე გ:

ოს. g_oyz (artg_oyz 'ცეცხლის დამთები, ცეცხლდარეში', fynk g_oyz 'უსაქმური, ნაცარქეცია') = ქართ. გზ-ეზა, მუ-გუზ-ი, მუ-გუზ-ალი.

ოს. rong 'თაფლის სასმელი' = ქართ. რანგი.

ოს. lagardyn 'ქრა, ამოჭრა' = ქართ. ლაგვარდანი 'შალა-შინი'.

ოს. sulagan (cixt) = ქართ. სულუგუნის ყველი.

ოს. fierssag 'ვერდითა, საშუალო' = ქართ. ფარსაგი.

ოს. cong 'ხელი' = ქართ. ჩონგა 'ხელზე დასახვევი'.

ოს. xaræg 'ვირი, ჯორი, ჯორა' = ქართ. ხირავა 'ვირის უნაგირი' (კუთხ. ლეჩხ.).

ოს. ginon | gwinon, ginonæ 'კავის, გუთნის ზედა ნაწილი' = ქართ. გვინოლი 'კავის ნაწილი' (კუთხ. რაჭ.).

ოს. daellag 'ქვედა, ქვემო' = ქართ. დილეგი 'სატუსალო'.

b) ოს. მგლერი ხშული გ = ქართ. აბრუპტივ კ-ს:

ოს. agwat 'ლუდის ქვაბის ჩასადგმელი ორმო' = ქართ. აკუთა 'ქვაბის სადგური ქვათაგან' (საბა).

ოს. caeg 'რგოლი' = ქართ. ძეწქვი.

c) ოს. მგლერი გ = ქართ. ყრუ სპირანტ ხ-ს (სიტყვის ბოლოს):

ოს. byræg 'სვილის სასმელი', npara = ქართ. ბურახი 'ჭერ-ფეტვითა და სხვათაგან სასმელნი რამე' (საბა).

ოს. ærttevagæ 'ელვა' = ქართ. ორტაზახი.

ოს. zuræg 'სიტყვა, მესიტყვე' = ქართ. ზრახ, ძრახ. 'თქმა'.

d) ოს. ყრუ ხშული k = ქართ. ფშვინვეიერ კ-ს:

ოს. kad 'დიდება, პატივი' = ქართ. კად-ილ-ი.

ოს. kære 'ქურქი' = ქართ. ქეცი, ქერცილი.

ოს. kærzin 'ჭერის პური' = ქართ. ქარჯინა, id.

ოს. kawæ | kawæ 'წნული ღობე' (უნგრულ-ფინურ-კავკასიური სიტყვა) = ქართ. (კუთხ. ხევსურ.) ქავი.

e) ოსური ყრუ ხშული k გადმოცემულია ქართულში მგლერი ხშულით გ:

ოს. færank 'ლეობარდი' = ქართ. ბრანგვი 'ლეობარდი, დათვი'.

ოს. kurd 'მჭედელი' = ქართ. ვურდემლი 'სამჭედლო იარაღი'.

f) ოს. ყრუ ხშული k = ქართ. ყრუ სპირანტ ხ-ს:

ოს. færsk 'ნეკნი' = ქართ. ფერცხალი 'ნეკნი'.

g) ოს. ყრუ ხშული k = ქართ. ყელხშულ კ-ხ:

ოს. karz 'სასტიკი, მაგარი' = ქართ. მ-კაცრ-ი.

ოს. karz = ქართ. კრძალვა.

ოს. kærðyn 'ჭრა' = ქართ. კერძო, კერძ 'შხარე, ნახევარი'.

ოს. komyn : k̄aym|komun : kund 'დათანხმება, დაყოლა' =
ქართ. კმაყოფილი 'სასურველის მიძღები'.

ოს. k̄ayl|k̄ayr 'ნაკლული, ნაკლი' = ქართ. კელობს, მკელო-
ბელი 'ნაკლულევანი'.

ოს. kunæg 'მცირე' = ქართ. კნ-ინ-ი, id.

ოს. kæræf 'ხარბი, სიხარბე' = ქართ. კერბ, შეკრება, კრება.

ოს. kæf 'თევზი' = ქართ. კაპ-ოეტ-ი (კაფ-ოედი) 'თევზის
სახე'.

ოს. kæxe|k̄æxæ 'დიდი გობი, ჯამი' = ქართ. კეცი.

h) ოს. ყელხშული k' ქართულში გადმოცემულია
ყელხშულით კ:

ოს. k'ært (t) 'ნაჭერი, ჭრილი' = ქართ. კერძი 'ნაჭერი, ნაკვე-
თი', 'წილი'.

ოს. k'ona 'კრა' (სპ. და ქურთ. kuāne, kuone) = ქართ. (ჭია)-
კოკონა.

ოს. k'ord|k'war, k'ward 'ჯგუფი, გუნდი' = ქართ. კოლტი.
შდრ. სომხ. *կայտ* — *koft*.

i) ოს. k k (ფ. წ. კემინირებული) ქართულში გადმო-
ცემულია აბრუპტივით კ:

ოს. zikka 'ფაფა ფქვილისა და ახალი ყველისაგან' = ქართ. კუთხ.
ჯიკა 'რძეში მოზეღალი ყველიანი პური'.

შენიშვნა: ოსურისათვის დამახასიათებელია უკანაენისშიერთა
პალატალიზაცია, შედარებით ახალ მოვლენად არის მიჩნეული.
მას ადგილი აქვს ყ, i და e ხმოვანთა წინ, k, g, k' აღნიშნულ
ხმოვანთა წინ გადაადის e, ɤ, e'-დ. ქართულში გვხვდება ზოგიერთი
მაგალითი აღნიშნული პალატალიზაციისა უმთავრესად დიალექ-
ტურ ლექსიკაში. მაგალითად, ოს. ირ. čyrs|kirsæ 'ორთვილი' =
ქართ. ქირხლი.

სისინა აფრიკატები c, ɕ, c' ქართულში ზოგჯერ წარმოდგენი-
ლი არიან შიშინებით, რაც, ალბათ, აიხსნება ნაწილობრივ თვით
ოსური დიალექტოლოგიის საფუძველზე, ანდა თვით ოსურში
უფრო ძველი მდგომარეობით, როდესაც იქაც შიშინა ვარიანტები
გვქონდა (ირანული თუ არაირანული სიტყვებისა).

შეადარეთ: ა) ოს. c = ქართ. ჩ-ს:

ოს. caefxad 'ნალი' (< caefad-იდან 'ფეხის რგოლი') = ქართ.

კუთხ. ჩაფხატი 'ფეხსაცმლის სახე'.

ოს. caefdyn : caefd | caefdun : caefd 'ცემა, ცრა, ლახვა' = ქართ.

ჩაღება, გაჩაღება.

ოს. cong 'ხელი' = ქართ. ჩონგა 'ხელზე დახვეული' (მატყლი).

ბ) ოს. d = ქართ. ჯ-ს:

ოს. zikka 'ფქვილის ყველიანი ფაფა' = ქართ. ჯიკა.

ოს. kaerzin = ქართ. ქარჯინა.

ოს. myzyra = ქართ. მუჯირა.

ოსური ფრიკატივების გ, x და ველსშული q-ს გადმოცემა ქართულში

ა) ოს. მელერი ფრიკატივი გ = ქართ. მელერ ღ-ს:

ოს. mærgæw 'ძვირფასი ქვა', 'სადაფი' = ქართ. აღრალეზი 'ძვირფასი ქვები'.

ოს. doğ = ქართ. დოღი.

ოს. cirğ 'მახვილი, მჭრელი' = ქართ. ციღვი 'დანის სახე'.

ოს. caefdyn = ქართ. ჩაღება (გაჩაღება).

ბ) ოს. ირონ. q, დიგ. გ ქართულში წარმოდგენილია, როგორც ყ:

ოს. qbyn | gbn 'თმა, ბეწვი' = ქართ. ყუნ-ი, დაყვენა 'მოპარსვა თმისა'.

გ) ოსური ყრუ ფრიკატივი x წარმოდგენილია ქართულში ყრუ ფრიკატივითვე ხ:

ოს. xæbizqyn 'ხაკაპური' = ქართ. ხაბიზგინი.

ოს. xætyŋ 'შოშობარეობა' = ქართ. ხეტიალი.

ოს. xæræg 'ვირი' = ქართ. ხირაგა 'ვირის უნაგირი'.

ოს. xos | xwasæ 'თივა, წამალი' = ქართ. ხავსი.

ოს. xid | xed = ქართ. ხიდი.

ოს. sexwar 'სადილი' = ქართ. სამხარი.

ოს. caefxad 'ნალი' = ქართ. ჩაფხატი 'ფეხსაცმლის სახე'.

ოს. ruhs | rohs 'სინათლე, ნათელი' = ქართ. რუსხა 'ბრწყინვალეობა', 'სინათლე'.

ოს. nyxar 'შოედანი', საუბარი' = ქართ. რაჟ. ნახშობა 'საუბარი'.

დ) ოს. x = ქართ. ქ-ს:

ოს. xud | xodæ = ქართ. ქუდი.

ოს. სონანტების r, l, m, n-ს ვადმოცემა ქართულში

a) ლიტვიდები: ოს. r, l = ქართ. რ, ლ-ს.

1. ოს. r = ქართ. რ-ს:

ოს. rong 'ნართების ლევენდარული სასმელი' = ქართ. რანგი
'თაფლის სასმელი'.

ოს. ruxs | roxs = ქართ. რუსხა 'ნათელი'.

ოს. vœrm = ქართ. ორმო, id.

ოს. ærwæd 'ქებინი' = ქართ. ურვათი, id.

ოს. færssag 'საშუალი' 'გვერდითი, სხვა' = ქართ. ფარსავი, id.

ოს. færsk 'ნეკნი' = ქართ. ფერცხალი, id.

ოს. fyr | fur 'ბევრი, ძალიან' = ქართ. ფრ-იად-ი, id.

ოს. wærs 'შამრი' = ქართ. ვერძი 'შამალი ცხოვარი'.

ოს. kæræf 'ხარბი' 'ანგარება' = ქართ. კრებ- — კრება 'შე-მ-კრე-
ბ-ელი'.

ოს. sexwær 'სადილი' = ქართ. სამხარი.

ოს. ærnæg 'ველური' = ქართ. არნი 'ველური ცხვარი'.

ოს. kærzin 'ქერის პური' = ქართ. ქარჯინა.

ოს. ærttevagæ 'ელვა' = ქართ. ორტაბახი.

ოს. lægærdyn 'კრა' = ქართ. ლაგვარდანი 'შალაშინის სახე'.

ოს. kærð = ქართ. კერძო.

ოს. karz = ქართ. კრძალვა.

ოს. tæræn = ქართ. თრევა.

ოს. wærtæ = ქართ. ვირთხა.

ოს. æzær [æz] = ქართ. ეწერი.

ოს. kurd = ქართ. გრდემლი.

ოს. bur | bor = ქართ. ბურაული, მურა.

ოს. byræg = ქართ. ბურახი.

ოს. færank = ქართ. ბრანგვი.

ოს. biræ | bewræ = ქართ. ბევრი.

ოს. ærgæw = ქართ. აღრალეზი.

ოს. myzra = ქართ. მუჯირა.

ოს. xæræg = ქართ. ხირავა.

ერთ შემთხვევაში მხოლოდ ოს. r-ს შეესატყვისება ქართული ფ:

ოს. cyrg | cirg = ქართ. ცილვი (შესაძლოა დაკარგულია რ 'ცირ-
ლვი').

2. ოს. l = ქართ. ლ-ს.

ოს. dællag 'ქვეშითა' = ქართ. დილეგი 'ხარო'.

ოს. læppyn 'ბარტყი, მართვე' = ქართ. ლაპი 'მართვე'.

ოს. lægærdyn 'ამოკრა' = ქართ. ლაგვარდანი 'შალაშინი'.

- ოს. livzæ 'ლორწო' = ქართ. ლეზვი 'თხელი დორბლი'.
- ოს. ælutan = ქართ. აღუდი, ლუდი.
- ოს. sulugun (cyxt) = ქართ. სულუგუნის ყველი.
- ოს. syvællon 'ზავშვი' = ქართ. სა-სუმლ-ობ-ა 'შვილება'.
- ოს. cal 'ჩაოდენი' = ქართ. ცალი.

ერთ შემთხვევაში ოს. n = ქართ. ლ-ს (სონორთა დისიმილაციის ძალით).

- ოს. ginon, gwion | ginonæ 'გუთნის ნაწილი' = ქართ. რაქ. გვინოლი.

b) ცხვირისმიერები n და m ქართულში უცვლელად არიან გადმოსული ოსურიდან ნასესხებ სიტყვებში:

1. ოს. n = ქართ. ნ-ს:
 - ოს. nostæ 'რძალი' = ქართ. ნუსადია 'ბიცოლა'.
 - ოს. nyxas 'საუბარი' = ქართ. ნახშობა.
 - ოს. amond 'ზედი' = ქართ. ამინდი 'ღარი'.
 - ოს. don (< dan) 'წყალი' = ქართ. დენ-/დინ- 'სრბოლა, დინება'.
 - ოს. færank 'ლეოპარდი' = ქართ. ბრანგვი, id.
 - ოს. kunaeg 'მცირე' = ქართ. კნინა, id.
 - ოს. lægærdun 'ჭრა' = ქართ. ლაგვარდანი 'შალაშინის საბე'.
 - ოს. ginonæ 'გუთნის ნაწილი' = ქართ. გვინოლი, id.
 - ოს. rong = ქართ. რანგი.
 - ოს. sulugun = ქართ. სულუგუნი.
 - ოს. fætæn 'ფართო' = ქართ. ფათენი, id.
 - ოს. cong 'ხელი' = ქართ. ჩონგა 'ხელზე დახვეული' (მატყლი).
 - ოს. zyn | zin = ქართ. ძნელი.
 - ოს. cin 'სიხარული' = ქართ. სი-ცი-ლ-ი, და-ცინ-ვა.
 - ოს. æncojnæ 'მოსვენება' = ქართ. მ-ცონ-არ-ი 'ზარზაცი'.
 - ოს. ærnæg 'ველური' = ქართ. არნი 'ველური ცხვარი'.
 - ოს. kærzin 'ქერის ბური' = ქართ. ქარჯინა, id.
 - ოს. fusun 'მასაინძელი' = ქართ. ფოსრონიკი 'დედათ ლბინთ გამრიგე' (საბა).

2. ოს. m = ქართ. მ-ს:
 - ოს. amond = ქართ. ამინდი.
 - ოს. komyn = ქართ. კმა.
 - ოს. warm = ქართ. ორმო.
 - ოს. cæm = ქართ. ცმელი.
 - ოს. mojnæ 'ქმარი, კაცი' = ქართ. მონა 'მსახური'.
 - ოს. mæs-tæ 'ფეხსამოსი' = ქართ. მესტები.
 - ოს. myzyræ 'შუბი' = ქართ. მუჯირა 'წყვეტიანი ჯობი'.

ა) ოს. ყრუ სპირანტი f = ქართ. ყრუ ფშვინგ ფ-ს და მძღერ ხ-ს.

1. ოს. f = ქართ. ყრუ ფშვინგიერ ფ-ს.
 ოს. fætæn 'ფართო' = ქართ. ფათენი, id.
 ოს. færssag 'საშუალო' = ქართ. ფარსაგი, id.
 ოს. færdag 'შვივი' = ქართ. ფარღული, id.
 ოს. færsk 'ნეკნი' = ქართ. ფერცხალი, id.
 ოს. ficun 'წვა, ხარშვა' = ქართ. ფიცხი 'ცხარე'.
 ოს. fyr|fur 'ზეერი, ძალიან' = ქართ. ფრიად.
 ოს. cæfxad 'ნალი' = ქართ. ჩაფხატი 'ფეხსაცმლის სახე'.
 ოს. [æn]taf 'სიცხე' = ქართ. ტეფ- (ტფობა).
 ოს. fys|fus 'ცხვარი' = ქართ. ფასი 'ღირებულება'.
 ოს. fyd|fud 'ცუდი' = ქართ. ფინთი.
 ოს. fysym|fusun 'მასპინძელი' = ქართ. ფოსრონიკი.

2. ოს. f = ქართ. მძღერ ხ-ს:
 ოს. færank = ქართ. ბრანგვი.
 ოს. kæræf (ირ. karap) = ქართ. კერბ-, კრებ-, კრეფ-.
3. ზოგიერთ შემთხვევაში ჩს კომპლექსი ქართულში გადადის როგორც ვხ (და არა მოსალოდნელი ფხ), შედარებით:

- ოს. æfsis = ქართ. სავსე.
 ოს. fes = ქართ. სვე (<*ესე).

ბ) ოსური მძღერი ბავისმიერი სპირანტი v (w) წარმოდგენილია ქართულში მძღერი ვ, შ და ზ-თი.

1. ოს. v (w) = ქართ. ვ-ს.
 ოს. ærwæz 'ჯოვი' = ქართ. ბრვე.
 ოს. bewræ 'მრავალი' = ქართ. ბევრი.
 ოს. wyrta 'თავეი' = ქართ. ვირთხა.
 ოს. livzæ 'ლორწო' = ქართ. ლეზეი.
 ოს. ærwad 'ქებინი' = ქართ. ურვათი.
 ოს. saw 'შავი' = ქართ. შავი.
 ოს. cæwyn 'სვლა' = ქართ. წევ-ა.
 ოს. wars 'მამრი' = ქართ. ვერძი.
 ოს. law, tawag 'ჯეჯილი' = ქართ. თავი 'თავთავი'.
2. ოსური ბავისმიერი სპირანტი w გადმოცემულია ქართულში ცხვირისმიერი სონანტით შ:
 ოს. suwæll-on 'ბავშვი' = ქართ. სა-სუშლ-ობა 'შვილება'.
 ოს. sexwar 'სადილი' = ქართ. სამხარი.
 ოს. cæwyn 'ცემა' = ქართ. ცემა.

3. ოს. v=ქართ, მეღერ ბავისმიერ ზ-ს.

ოს. ævzak'æ 'ფუტკარი'=ქართ. ბზიკი.

ოს. ærtievagæ 'ელვა'=ქართ. ორტაბახი.

4. ოს. თავკიდური wæ=ქართ. თ-ს:

ოს. værm=ქართ. ორმო.

ოს. *varz (avzæryn)=ქართ. ორძ-ინ.

dg. ოს. vab (> vaf)=ქართ. ობ-ობ-ა, ბაბაქუა (<*ობ-ობაქუა).

ოს. cawd=ქართ. ცოდვა, ცუდი.

5. ოს. ნახევარხმოვანი j=ქართ. ჯ-ს

ოს. zajyn=ქართ. ნეჯვი, უჯვი, იჯეება.

ოს. sijyn=ქართ. სივება.

ოსური ყრუ სიბილანტის s-ს გადმოცემა

a) ოს. s მეტწილ შემთხვევაში გადმოცემულა ქართულში, როგორც ს:

ოს. æfsis 'სავსე'=ქართ. ვსება, სავსე.

ოს. mæx-tæ 'ტყავის ფესაცმელი'=ქართ. შესტები 'უძირო ფესაცმელი'.

ოს. ruix|roxix 'ნათელი'=ქართ. რუსხა.

ოს. sijyn=ქართ. სივება.

ოს. sulgun (cyxt) 'ყველის სახე'=ქართ. სულუგუნი.

ოს. us|osæ 'ქალი'=ქართ. უსო „გლებთ დიაცთ უპატიოსნე-სი“ (საბა).

ოს. ænsuvær 'თანშობილი'=ქართ. უსუარი 'ბავშვი'.

ოს. sywællon 'შვილი'=ქართ. სა-სუმლ-ობა 'შვილება'.

ოს. færsag 'შუა'=ქართ. ფარსაგი.

ოს. fes 'ბედი, წერა'=ქართ. სვე.

ოს. fus=ქართ. ფასი.

ოს. fysym|fusun 'მასპინძელი'=ქართ. ფოს(რ)ინ-იკი.

ოს. xos|xwasæ 'ბალახი'=ქართ. ხავსი.

b) არის შემთხვევები, როდესაც ოს. s ქართულში გადმოცემულა, როგორც შ:

ოს. nyxas=ქართ. ნახშობა.

ოს. saw=ქართ. შავი.

ოს. æfsinæ=ქართ. აფშინა (საკ. საბ.).

c) ზოგიერთ შემთხვევაში ოს. s (r-ს შემდგომ) გვადღევს ქართულში ც-სა და ძ-ს:

ოს. færsk=ქართ. ფერცხალი.

ოს. færssag = ქართ. ფარცაგი.
ოს. wærs = ქართ. ვერძი.

მეღვრი სიბილანტი z (z დიალექტურად) ქართულში მეტწილად
გადმოდის როგორც ზ, მაგრამ არაიშვიათად ხდება მისი
აფრიკატიზაცია ძ-დ (ც-დ)

a) ოს. z = ქართ. ზ-ს.

- ოს. abuzun = ქართ. აბუზუვა, აბზუება.
- ოს. æwzæk'æ = ქართ. ბზიკი.
- ოს. gəyz (artgəz) = ქართ. გზება (მუგუზი) 'დანთება'.
- ოს. zajyn 'შობა' = ქართ. ზა-ზიფ- (ნეზევი, უზევი, იზეება).
- ოს. liwzæ = ქართ. ლეზევი.
- ოს. xabizɣyn = ქართ. ხაბიზგინი.

b) ოსურში z გადმოცემულია ქართულში აფრიკა-
ტებით ძ და ც:

- ოს. karz = ქართ. კრძალვა, მკაცრი.
- ოს. zyn|zin = ქართ. ძნელი.
- ოს. *varz = ქართ. ორძ-ინ (ალ-ორძ-ინ-ება).

ოსურ თანხმოვანთა ჯგუფების ქართულში გადა-
ნაცვლების, მეტათეზისის შემთხვევები:

1. თანხმოვანთა ჯგუფებში სონანტი + ხშული, სპირანტი ან
სიბილანტი, სონანტი ისწრაფვის გადაინაცვლოს II ადგილზე
ხშულის შემდგომ. შეადარეთ:

- ოს. ærɣæw = ქართ. აღრალები (rɣ > ლრ).
- ოს. livzæ = ქართ. ლეზევი (ვზ > ზვ).
- ოს. karz = ქართ. მკაცრი (rz > ძრ > ცრ).
- ოს. cɪrɣ = ქართ. ციღვი (rɣ > გვ).
- ოს. fæz = ქართ. ფსე > სვე (fz > ფს > სფ).
- ოს. sæxwær = ქართ. სამხარი (xw > მხ).

2. ოს. x და q გადადიან მეორე ადგილზე ხშულისა და ხ-ს შემდგომ:

- ოს. ruxs|roxz = ქართ. რუსხა 'ნათელი' (xs > სხ).
- ოს. qed = ქართ. ტყე (<ღყ < *qd-e).

სამეთვრ-ალანერ-ოსური ენებიდან შეთვისებულ სიტყვათა
მეტამოლოგიური ანალიზი

1. აბზუება — 'აიწვეს, გამობერავს ტუჩებს'.

აბზუება 'აიწვევა, აიბერება' (იხ. ქართული განმარტებითი
ლექსიკონი, I, გვ. 62 და 199).

ვ. აბაევის აზრით, ქართული სიტყვები ბუზვა, ბუზვე, ცერდნობა ოსურს abūzyn : abuzt | abuzun : abuzt 'გაბერვა, გამობერვა, ვადიდება' ძირიდან *puz- + პრეფერბი a. ინდ.ევრ. *pu- 'გაბერვა' გავრცობილი -g (> z სუფიქსით), რომელიც წარმოადგენილია მთელ რიგ ინდოევროპულ ენებში: ძვ. ინდ. pūga, puñja 'მასა', რუსული пуго, пузырь, ბერძნ. პაუჟ და სხვა. ინდ. ევრ. უ-ს არგადასვლა b(v)-ში, რომელიც მოსალოდნელი იყო ოსურში, აბაევის აზრით, აიხსნება p, b ბგერათა გამომსახველობითი უნარით გაბერვის, გამობურცვის ცნების გამოსახატავად. ამავე ძირს ვ. მილერი და მ. ფასმერი უკავშირებენ სკვითურ სახელს *Amþasatag¹.

2. აბრაგი — 1. 'მეფის მთავრობასთან შებრძოლი მთიელი აბრტიზანი'.

2. კუთხ. 'ყაჩაღი, შიპარცველი, ავაზაკი' (ქართ. ვან-შიპარტ. ლექსიკ. 1, გვ. 73).

ოსური abyraeg | abæraeg 'ყაჩაღი, აბრეგი' საერთო კავკასიური სიტყვაა, წარმოშობით საშუალო ირანული, ფალაური *āparak. āpartan 'ძარცვა', āpar² 'ძარცვა, ტაცება, ქურდობა', ახ. სპ. āvāra 'ავარა', āvār 'ნაღველი, ნაძარცვი, ალაფი', საიდანაც მომდინარეობს ქართ. ავარი და სომხ. աւար (ძვ. საშ. ირანულ სიტყვებში). ოსურს უკავშირდებიან ქართული დიალექტური აბრაგი, მეგრ. აბრაგი, სვან. ამბრეგი, ხევსურული პირის საკუთარი სახელი აპარეკა (რომელიც ფონეტიკურად უფრო ახლოსაა სპარსულთან დგას). ამ სიტყვის სხვა კავკასიური ფორმებიდან აღსანიშნავია ამხარ. abrag, ყაბარდ. ჩერკებ. abreg, შალვ. abrek, ინგუშ. ābrag, ავარ. aburik და სხვა.

ვ. მილერი და მ. ფასმერი აღნიშნულ ოსურ ფორმას abyraeg უკავშირებდნენ სკვითურ საკუთარ სახელს *Amþasatag. აბაევის აზრით კი, მას საფუძვლად უდევს ირანული abra 'ღრუბელი', ოს. arv 'ცა'³.

3. აკუთა — 'ქვაბის სადგური ქვათავან' (საბა).

ოს. agwat⁴ 'ორმო, რომელშიაც იღვმება ლუდის ქვაბი'. ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ოსურ ნიადაგზე ასეთია: ag 'ქვაბი' + wat 'ადგილი'.

agwat > agot > აკუთ - ა ან agwat > agwta > აკუთ - ა პირველ შემთხვევაში იგულისხმება ქართულისათვის ჩვეულებრივი

¹ ოს. В. Абаев, Историко-этимологический словарь. I, გვ. 25—26.

² Н. Nyberg. Hfsb. II, გვ. 14.

³ ოს. Историко-этимологический словарь, გვ. 25, 26.

⁴ იქვე, გვ. 36.

wa კომპლექსის გადასვლა თ-დ და შემდეგ უ-დ, ხოლო ბოლოს სუფიქსის დართვა, მეორე შემთხვევაში ბგერის ჩაყარა და wat > > ვთა > უთა.

1. ამინდი — 'დარი', 'დროიანი ეამთ დარი' (საბა).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან amond 'ბედი, ბედნიერება', რომელიც, აბაევის აზრით, წარმოადგენს ძველ ლექსიკალიზებულ ნაშყოს მიმღობას ზმნიდან amonyu 'შენება', ე. ი. 'ნაჩვენები, ნაწინასწარმეტყველვევი, წინასწარ განაზღვრული', 'ბედი, ბედნიერება, წერა'¹; წინასწარმეტყველება შეიძლება როგორც ბედისა, ისე დარისა, ე. ი. ამინდისა, ისე რომ ფონეტიკურ თანხდენილობასთან ერთად ოსურსა და ქართულ ფორმას შორის არ არსებობს არც სემანტიკური დაბრკოლება, რომელიც ხელს შეუშლიდა ამ ორი სიტყვის დაახლოებას.

ამინდი — 'ბედნიერი, კარგი დარი'; უ-ამინდ-ობა 'ავდარი, ცუდი ამინდი' (შდრ. დარი და ავდარი).

„კამეჩი წვეს და იცოხნის თავის ამინდი ჰგონია, ლაფში ჩაფლული ურემი შინ მიტანილი ჰგონია“
(ხალხური).

რ. ლაფონის აზრით, სიტყვა ამინდის ფუძეა ამ- (იგივე, რაც სიტყვა ამო-ში და ამება-ში გვაქვს, ე. ი. 'სიამოვნება'), ხოლო დაბოლოება -ინდ წარმოადგენს ხმელთაშუა ზღვის აუზის ენებისათვის დამახასიათებელ სუფიქსალურ ელემენტს -ind, რომელიც მთელ რიგ ქართულ სიტყვებში გვხვდება (სიმინდი, ერევანდი, ქლამინდი და სხვა)².

2. არვე — 'ჯოგი თხათა და ცხოვართა' (საბა).

„არა შევიწირავ მე სახლისა შენისაგან ზუარაკთა, არცა არვი სა შენისაგან ვაცთა“ (ფს. 49).

ამ სიტყვას ჩვენ ვუკავშირებთ ოსურ დიგ. arvæz-ს 'ირმის ჯოგი', რომლისათვისაც ვ. აბაევი აღადგენს ძველ ირანულ ფორმას *vraxa. შდრ. ძვ. ინდ. vrāja 'ჯოგი, ფარა'; ამ სიტყვის მეორე ვარიანტი არვეz|ირვეz 'სახაფხულო სადგომი მწყემსთა'. ფორმა vrāja ისეთ-სავე დამოკიდებულებაშია ოს. arvæz-თან და (i)ræz-თან, როგორც vrata arvæd-სა და iræd-თან³, შეადარეთ ურვათი⁴.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 23, 51.
² René Lafon. Mots „Méditerranéés“ en géorgien, BEA, t. XXXVI, 1936.
³ E. Benveniste, BSL, LII, 33-34.
⁴ იქვე, 83-185.

6. არნი — „გარეული ცხოვარი“ (საბა), მხოლოდ ვისრამიანში გვხვდება:

„ზოგჯერ არნისაებრ მათათა და კლდეთა ზედა იარებოდის ზოგჯერ ლომისაებრ ლერწამთა და ტვერთა შიგან იარებოდის, ზოგჯერ გარე-თხისაებრ მინდორთა შიგან იყვის, ზოგჯერ გუელი-საებრ ქურელთა შიგან იყვის“ (ვისრამ. 124_ა).

„ველმწიფე ნებიერი ვიყავ და აწ არნი ვარ, კლდესა შიგან მავალი“ (ვისრამ. 155_ა).

ძვ. ირ. arana, aruna, ი. ე. *ol(e)no, ავ. auruna 'ველური' (maēša auruna 'ველური ცხვარი'), rōna 'ველური, არაშინაური', 'შოუშინაურებელი', ძვ. ინდ. arana 'შორეული, უცხო'.

ეს სიტყვა შემონახულია ოსურში ფორმით ærnæg 'ველური, გველურებული' (ცხოველი, მცენარე), ærnæg fos 'გაველურებულ საქონელი', ærnæg kartof 'დაუმუშავებელი კარტოფილი', სკვით. Арвэх — საკუთარ სახელში Арвэхуц. ოსურიდანაა შესული, როგორც ჩანს, მალყარულში ærnæk (ærnæk kištik 'გარეული კატა') და აფხაზურში arnæg 'ველური' ¹.

ეს სიტყვა საინტერესოა იმით, რომ ქართულში დაცულია უსუფიქსო ფორმა arn, რაც აგრეთვე ზოგიერთ სხვა შემთხვევაში გვაქვს. შდრ. ქართ. ქად — ოს. kad მნიშვნელობით — ოს. kadæg 'საგმირო სიმღერა' (მო-ქად-ული, ქად-ავ-ი).

არნის შესატყვისად „ვისრამიანის“ ორიგინალში გვაქვს სპარს. آرن, 'შთის თხა' და مرغ 'შთის ცხვარი' ².

7. აღრალეზის ქვა — საბას განმარტებით „აღრალეზის ქვა არის ძოწი, ამარტა ბროლი, ლაქუარდი, ქარვა და მისთანანი ქვები, ხოლო სპეკალი: აღმასი, იაგუნდი, ლალი და მისთანა ქვები“. ე. ი. აღრალეზი ზოგადი სახელია გარკვეული რიგის ძვირფასი ქვებისა.

ჩვენი ფიქრით, ეს იგივე სიტყვაა, რაც ოსური (ფოლკლორში დადასტურებული) სიტყვა ærgæw, რომელსაც ვ. აბავეი კითხვის ნიშნის ქვეშ განმარტავს, როგორც 'სადაფს' — перламутр. გამოთქმები ærgæw ლყუი 'სადაფის (?) კოლოფი', ærgæwon kæsag 'სადაფის (?) თევზი'. შდრ. გამოთქმები: jæ k'ulæ — ærgæw jæ byn — c'æx avg 'ყედლები სადაფისა, იატაკი ლურჯი მინისა'; ვ. აბავეი შესაძლებლად თვლის დაუკავშიროს ეს სიტყვა ærg-ს 'ფასი, ძვირფასი, შესანიშნავი', შესაძარებლად მოჰყავს პართ. 'rg'w, 'gr'w

¹ В. Абаев, ОЯФ. გვ. 155, 315; Историко-этимологический словарь, გვ. 179.

² „ვისრამიანი“, ა. გვახარია და მ. თოდუას გამოცემა, ლექსიკ., გვ. 732.

ზრწყინვალე, დიდებულ¹. ქართული აღრალების ქვა თავისი შინაარსით კარგად უდგება ამ მნიშვნელობას: 'ზრწყინვალე, ძვირფასი (ქვა)' *agrav||argav*, ოსური *argaw* > ქართ. აღრავ > აღრალ-ი. მრავლობით რიცხვში აღრალ-ები 'ძვირფასეულობა, ძვირფასი ქვები, თვლები'. შესაძლებელია, ეს სიტყვა ქართულში პართულიდან იყოს შემოსული და ოსურში — ქართულიდან.

8. ბევრი — 'მრავალი, 10000'.

9. აბავეის აზრით, ძნელია გადაწყვეტით თქმა, საიდან შევიდა ეს უძველი ირანული სიტყვა ქართულში და სომხურში. შეიძლება გვეფიქრა საშ. სპარსულ ფორმაზე *bēvar*, მაგრამ ქართულ ბევრ-თან გაცილებით უფრო ახლოა ფონეტიკურად (*полное и безупречное схождение*)² ოს. დიგორ. *bewræ* (იხ. საშ. სპარსულ სიტყვებში).

9. ბზიკი — საბასთან განმარტება არა გვაქვს. ქართულ განმარტებით ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც 'ფუტკრის მსგავსი ყვითელი მწერი' (სინონ. კრაზანა, იხ. 1, გვ. 1051). იგი ქართულში ძალიან ძველი სიტყვაა, გვხვდება ჯერ კიდევ ბიბლიის ტექსტში:

„და ესე არს მათგანი, რომელი არა შკამოთ: ბუზი და მსგავსი მისი, ბზიკი და მსგავსი მისი, მკალი და მსგავსი მისი...“ (ლევიტ. 11₃₁).

„და წარვავლიხო ბზიკი უწინარის შენსა და განასხნეს ამორველნი იგი და ვველნი, ქანანელნი იგი და ქეტელნი შენგან“ (გამოსვლ. 23₂₃).

ზენი ფიქრით, ეს სიტყვა უკავშირდება ოსურ ფუძეს *ævz-* სიტყვებში *ævzæn* 'челюный рой', *ævzænǵū* 'второе роение', *ævzakæ* 'ფუტკრები, რომლებსაც უმატებენ მცირერიცხოვან სკას გასაძლიერებლად' და სხვ. (*ævzakæ* > ბზიკი > ბზიკი). სახელწოდება ბზიკისა. კრაზანასი საერთოა თითქმის ყველა ინდოევროპულ ენაში. შდრ. ძვ. ირ. **wabza-*, *wapsa-*, ბელუჯ. *gvabz* 'ფუტკარი, კრაზანა', პამირ. იშკაშ. *wofšio*, პამირ. მუნჯ. *wāšiya* 'კრაზანა', ორმური *buzwa* 'ობობა' (< **wabza*), ქურთ. *wo weh-zaleh* 'კრაზანა', ალნობ. *yužvik* (< *vužvik*), სოლდ. **awžik* (*awž'k*), ფალ. *vapž* 'კრაზანა, ფუტკარი' < ავ. *vavižaka* 'რალაც დევური ცხოველი თუ მწერი'. ზემოგერმ. *wefsa*, ანგლოსაქს. *wæfs*, ლიტ. *vapsa*, ლათ. *vespa*, რუს. *оса* (< **ouca*), ინდ. ვერ. **ṽabh-so*, ოს. *wævz* > *ævz*³.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 177.

² მისიციც, О некоторых осетинских элементах в грузинском, 24-47.

³ მისიციც, Историко-этимологический словарь, გვ. 208.

10. ბრანგვი — „დათვ“ (საბა).

„განრყუნა ეშუმან მალნარისაგან და ბრანგუმიან შქუინგარემან მოძოა იგი“ (ფს. 79₁₄).

ჩვენ ვფიქრობთ, იგი კავშირშია ოს. ფორმასთან færank 'ლეოპარდი, ვეფხვი', ავღ. prang, სპარს. palang, სოლდ. pwr̥'ak 'ლეოპარდი', ძვ. ინდ. prdaku. თვით ოსურ ფორმას ვ. აბავეი განიხილავს, როგორც ძველ ნასესხებს სპარსულიდან¹.

ქართული ფორმა ბრანგვი, ჩვენი ფიქრით, მიღებულია ფრანგიდან — ომონიმური სუპერაციის გზით სიტყვა ფრანგთან.

færank > ფრანგ > ბრანგვ.

11. ბურაბი — „ქერფეტვა და სხუათაგან სასმელნი რამე“ (საბა).

ჩვენი ფიქრით, იგი შეიძლება დაუკავშირდეს ოსურ byræგ-ს 'სვილისაგან (шросо) დამზადებული სასმელი'.

ვ. აბავეის აზრით, თვით ოსური byræგ ნასესხებია რუსული ან უკრაინული სიტყვიდან бѣра². დადასტურებულია ხევსურულ დიალექტში³.

12. ბუწი — 'თოხლი', „წლის კრავი და მცირედ ნაკლები“ (საბა).

„ცხვარი ნახევარი წლიდან წლამდე, პირველი გაპარსვიდან მეორე გაპარსვამდე“ (სინონიმი თოხლი, განმარტ. ლექსიკ. 1197).

ოს. boz, bozi, bozil 'თხა', ავ. būza, სპარს. buz 'თხა', სპარს. დიალექტ. biža 'ციკანი, თხა', პამირ. buč 'თხა', სომხ. buc 'კრავი'. ძვ. ზ. გერმანული boe, გერმ. bock 'თხა'.

ვ. ახვლედიანი ოს. boz-ს 'თხა' უკავშირებს ქართულ სიტყვას ბოძი 'მცირე სვეტი', შესაძარებლად მოკყავს რუსული козлы (პოლონ. kozły 'деревянные брусья'), ისე როგორც быки 'ხიდის ბურჯები'⁴.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ბუწი უფრო ახლოს არის სპარსულ და სომხურ ფორმებთან.

შეიძლება ამ სიტყვასთან არის კავშირში აგრეთვე ბოჩიკი 'წლის ირემი' და ბოჩოლა „გამოზამთრებული ძროხა“ (საბა). შდრ. სპ. დიალექტური biža.

13. ბოძი — „მცირე სუცი“ (საბა).

ვ. ახვლედიანის აზრით, ეს სიტყვა შეთვისებულია ქართულში ოსურიდან, როდესაც იგი ოსურში იხმარებოდა არა მეტსახელად

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 450.

² იქვე, გვ. 231.

³ იბ. ა. კინკარაძე, ხევსურულის თავისებურებანი.

⁴ იბ. Г. Ахведиани, Сборник избранных работ по осетинскому языку, I, стр. 205.

(КЛИЧЕА), არამედ თხის ჩვეულებრივ სახელწოდებად, ოს. ხივ 'თხა', ქართულში იგი შემორჩა გადატანითი მნიშვნელობით. შდრ. რუს. КОЗЫ (პოლონ. kozły). შეადარეთ აგრეთვე НЫКИ 'ხიდის ბურჯები' და ქართ. ჯორა, ოს. хæргæг 'მუსიკალურ ინსტრუმენტებში სიმთა დასაყრდენი, პატარა ხის ნაჭერი'.

14. ბოძი¹ (ბოძება, საბოძვარი) — 'ნიჭი, საჭუქარი, მადლი, წყალობა', „უალრესთაგან მისაცემი“ (საბა).

„მიიღებდის ბოძსა კაცად-კაცი მისგან თავისა თუსისა, ხოლო დიდად ვანდიღნა ბოძი ბენიამენისი უფროჲს მათსა“ (დაბ. 43_ა).

„ღია ვასცა საბოძვარი, ყველა დარბაზს შემობადა, მისი მსგავსი სიუხვითა ლმერთმან სხვამცა რა დაჰბადა“ (ვ.ტყ. 119_ა).

„მას საბოძვარი უბოძა, მისი ყველაი დამოსა“ (ვ.ტყ. 682_ა).

„უხვად ვასცეს საბოძვარი, მარგალიტი, ვითა ღრამა“ (ვ.ტყ. 686_ა).

ჩვენ ვფიქრობთ, ბოძ- შეიძლება დაუკავშირდეს ოს. სიტყვას ხიჯ|ხოვ 'მადლიერი, მადლი', აგრეთვე ხიჯი, ხიჯიყ 'ვმადლობთ, მადლობელი'². ქართულს საფუძვლად უდევს, როგორც ჩანს, დიგორულთან ახლოს მდგომი ძვ. აღან. ფორმა ხოვ. ამ სიტყვას ვ. აბაევი უკავშირებს ირ. *bauzna-ს=ავ. baosnah-, სოლდ. *puzn-(pzn-). ფუძე bauz-, რომელიც ზუსტად შეესატყვისება ძვ. ინდ. bhuj-, bhuj-ს—აქტიური მნიშვნელობით 'ასიამოვნო, დაატკბო ვინმე, ემსახურო ვისმე, მადლიერი ჰყო' და სხვ.³.

15. ბუნიაზა — 'დღელამის თანასწორობა' (равноденствие). საბას განმარტებით „ბუნიაზა არს რა დღე და ღამე გასწორდება მარტსა და სექტემბერსა შინა. ხოლო მიტყვევასა დღისასა და მოკლებასა ივნისის თთუესა და დეკენბერსა მოკლებასა ღამისასა ნაბუნიაზა ეწოდების“.

ჩვენი ფიქრით, სიტყვა ბუნ-ი-ობ-ის საფუძვლად უდევს ოსური სიტყვა ხონ 'დღე', ძვ. ირ. *hānu-, ძვ. ინდ. bhānu 'სინათლე, სხივი', ძვ. სპ. hānu- (სახელში Artabānu), სკვით. Bzvaz—საკ. სახელი, ნაწარმოებია ზმნიდან hā-, bhā- 'ნათება, ბრწყინვა' (-an > -on. კანონზომიერია ოსურისათვის). შდრ. ოს. ხონгун|хонгин 'მდიდარი, დღი-

¹ Остиянско-русский словарь, составили Б. Бигулаев, К. Гагаев, Н. Кулаев, О. Туаева, Орджоникидзе, 1962, стр. 160.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 274 — 75.

6. მ. ანდრონიკაშვილი 81

ნი¹, bonivajæn 'გათენება', Bonvagnon 'ვენერა, ცისკარი', საბას განმარტებაში საინტერესოა დაპირისპირება ბუნისობისა: ნაბუნისობასთან (=nabon 'უდღეურობა, დღენაკლებობა'), სადაც ნა- (na) უარყოფით ნაწილს წარმოადგენს.

16. ბურაული — „მწყაზარი ქორი, შავ-წითელ საცილობელი“ (საბა).

ამ სიტყვის ძირი ბურ- ფერის აღმნიშვნელია — 'ყავისფერი, შავწითელი'. თავკიდური მ-თი იგი დადასტურებულია აგრეთვე ქართულ სიტყვაში მურა „შავ-წითელი ძაღლი“ (საბა). ჩვენი ფიქრით, ეს იგივეა, რაც ოსური ხür|hor 'ყვითელი'; ვ. აბაევის მიხედვით ოსური სიტყვა განუყოფელია, ერთი მხრივ, რუსული სიტყვისაგან бурьян, ხოლო მეორე მხრივ სპარსულ ხür, ხür ფორმათაგან — მნიშვნელობით 'რუხი, ყვითელი, წითური' (პამირ. მაზგ. bor, შუგნ. vür, მუნჯ. vür, ალან. vur). ეს სიტყვა, მისი აზრით, მომდინარეობს ძველი ევრაზიული სუბსტრატული სიტყვიდან, რომელიც წარმოდგენილია სხვადასხვა ენობრივ ჯგუფებში: გერმ. brün 'ყავისფერი', *hero 'დათვი' და სხვა, თურქ.-მონგოლ. boro, თურქ. bora, boro 'შიწისფერი, ნაცრისფერი', კავკასიურში: სვან. burğwa 'მუქიწითური' (ბარი), აგულ. buref 'ნაცრისფერი, ყავისფერი' და სხვა. თავკიდური ხ შენაცვლებულია ოსურში m-თი სიტყვაში morā 'ყავისფერი', რომელსაც ემხრობა ქართ. მურა „შავ-წითელი“. იგივე ფუძე წარმოდგენილია სკვითურ სახელებში Bórpa, Bórpaixi². ამავე ფუძესთან, როგორც ჩანს, დაკავშირებულია აგრეთვე ქართულში სომხურიდან მომდინარე სიტყვები ბორ-ი, გან-ბორ-ებული და ბოროტი. შდრ. სომხ. բոր 'მუნი, ქეცი, კეთრი', բորոս 'ობი, ენგი', բորոս 'კეთროვანი, ქეციანი', რომელსაც აქარიანი უკავშირებს საშ. სპარსულ ხür-ს³.

17. გავ-(სიტყვებში: გავ-ს, მ-ს-გავ-ს-ი, ი-გავ-ი).

„მერმე კუალად შესძინა იობ და თქვა იგავით“ (იობ. 29₁).

„მას არა ვგავ ასრე, ვითა მე სხვა კაცი არა მგავსა“ (ვ. ტყ. 317₁).

„შენ მას ჰგავ და იგი შენ გგავს“ (ვ. ტყ. 955₁).

„მსგავსი შვისა და შთარისა“ (ვ. ტყ. 40₂).

„მსგავსი ყველაი მსგავსსა შობს“ (ვ. ტყ. 1323₁).

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 266—267.

² იქვე, стр. 271—272.

³ Исламхан, Урф, рун., I, стр. 1173; ილია აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX — X სს-ში, გვ. 091.

ჩვენი ფიქრით, ფუძე გავ- შესაძლებელია დაუკავშირდეს ოსურ
 ზმნას gawun 'ყურება, ხედვა', i-gaw-un 'смотреть печально',
 რომელიც ვ. აბაევს გამოჰყავს *vi-kāv- ფორმიდან. kāv-, ინდ.
 ვვრ. *kāv- 'ყურება'. შდრ. ძვ. ინდ. kū-, kav- 'ყურება, შენიშვნა,
 დაკვირვება', kavi- 'ბრძენი', ავ. kav- (čaviš-) 'დანიშნვა', ძვ. სლავ.
 чутн, რუს. чутн, чувствовать, ბერძნ. χαια "შემჩნევა", ლათ.
 caveo 'ვზრუნავ, ვიურვი' და სხვა¹. ფონეტიკური იერის იდენტო-
 ბასთან ერთად, უძველია სემანტიკური სიახლოვეც—ხედვა,
 ყურება, (მასავეთ) გამოიყურება > მსგავსია².

18. გვინოლი — (რატული) „სახენელის (გუთნის) ხელნა, რომლის
 ძირი ქუსლში ზის და თავი უღელს ებმის“ (ქართ. დიალექტოლო-
 ვია, ლექსიკონი).

ოს. ginon, gwinon | ginonə 'კავის, გუთნის ზედა ნაწილი', მალყ.
 ginan, რაჭ. გვინოლი 'კავის ნაწილი'³.

19. გუზ/გზ-ება (სიტყვებში გზ-ება, მუგუზი, მუგუზალი, ნაგუზა-
 ლი, გუზგუზი) — „ცეცხლის აღნთება“ (საბა).

„და იყოს რომელი-იგი იელტოდის, ვითარცა-იგი იელტინ
 აღისაგან აღ გზებულისა“ (ესაიასი, 10₁₂).

„და პრქუა მას: გვრძალე დადუმებად და ნუ გეშინინ და ნუცა
 სული შენი მოუძღურდებინ ორთა მათგან შეშათა მუგუზთა
 მქუმოლვარეთა“... (ესაიასი, 7₄).

„და ცეცხლი ეგზებოდის საკურთხეველსა მას ზედა და არა
 დაშრტეს და აგზებდეს მღდელი იგი შეშასა ვანთად-ვან-
 თიად“... (ლევიტ. 6₁₃).

„და დაშრტა სიბრძნე და აღეგზნა უგუნურებაჲ“ (ბალაჰ-
 ვარ. 48₉).

„მან ქალმან ხელ-ყო კვესითა გზება ცეცხლისა ნელისა,
 ეგონა კამა ხორცისა შემწვრისა, შეუქნელისა“
 (ვ.ტყ. 268₁).

„შე ვარ არაბი, არაბეთს არს ჩემი დარბაზებია,
 მიჯნურობითა დამწვარვარ, ცეცხლი უშრეტი მგზებია“
 (ვ.ტყ. 285₁).

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 541.
² ქართულლოლოგიაში ძირს გავ- უკავშირდებენ შვედურულ gawun-ს და სენურ-
 ჯუზს, ძირად მიიჩნევენ ოდენ გ-ს (იბ. ვ. თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვება-
 ნი, ა. ზიქობაძე, შედარ. ლექსიკ.). ზ. კლიბოვი ფორმას გვან- (სუნ. ჯონ-) უკავ-
 შირებს აგრეთვე სიტყვა გვარს (იბ. Этимологический словарь картвельских
 языков, М., 1964, стр. 61), რაც ჩვენ დაუშვებლად მიგვაჩნია იმის გამო, რომ
 გვართი თავისთავად სავ. სპარსულიდან შეთვისებული სიტყვაა.

³ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 519; Г. Ахмедиян, Сборник избранных работ, стр. 138.

სიტყვა გზების მეგრულ-ქართული პარალელებია:¹

ქან. გზ.: ქოდო-გზ-უ 'დანთება ცეცხლისა'

მეგრ. რზ.: ქოდა-რზ-უ " " "

ამივე ძირს უკავშირდება ძვ. ქართ. მუგუზი, მუგუზალი, ნაგუზალი, ნიგუზალი, შესაძლოა „გუზ-გუზი“ და „გიზ-გიზი“ ცეცხლისა.

სიტყვა გზებისათვის ამოსავალი გუზ-/გიზ- ფუძე დადასტურებული უნდა გვექნოდეს ოსურ სიტყვებში arigəyz 'ცეცხლის დამნთები' და faɲykgəyz 'ნაცარქექია, უქნარა'.

ვ. აბაევი ელემენტს gəyz (guz- < kuz-) თელის ზმნურ ფუძედ მნიშვნელობით 'რევა, ქექვა'², თუმცა ოსურ ენაში ასეთი ზმნა არ გვხვდება (gəyz 'ქექია', ალბათ ქართული ნაცარქექიას ანალოგიით).

ვ. ახვლედიანი ფიქრობს, რომ ოს. gəyz ელემენტი სიტყვაში faɲykgəyz შესაძლებელია ირანული ფუძე იყოს, შემონახული ქართულ გუზ-ში (მუ-გუზ-ალ-ი) 'ცეცხლთან და წვასთან' ახლოს მდგომი მნიშვნელობით. მისი აზრით, არ არის გამორიცხული აქ საკმე გვექნოდეს ავ. gəoz-თან 'ფარვა, დაფარვა'³.

ძნელია თქმა გუზ-(გზება) ფუძე ქართულში დაცული ძველი ოსური (ალანური) ფორმაა ოს. gəyz-ისა, თუ ქართულიდან ოსურშია შეთვისებული; ყოველ შემთხვევაში მათ შორის კავშირი აშკარაა⁴.

20. გურდემლი, კვირდემლი, გრდემლი — „ილეკროს გასაქედი ძირს სადები“ (საბა).

კვირდემლი, კვრდემლი — „შყარი, ვინა მაგარი“ (საბა).

„გასტებს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი ტყვისა ლბილისა“

(ვ.ტყ. 5₄).

ჩვენ შესაძლებლად ვთვლით დავუკავშიროთ ეს სიტყვა ოსურ სიტყვის kəyrd|kurd 'შქედელი', განსაკუთრებით საინტერესოა საბასთან დამოწმებული ფორმა კვირდემლი, რომელიც უფრო ახლოა ოსურ kəyrd ფორმასთან და, როგორც ჩანს, უფრო ძველია. ოს. kəyrd|kurd-ს ვ. აბაევი თელის ნაწარმოებად ძირიდან

¹ არნ. ჩიქობავა, ქართულ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 260.

² იბ. Историко-этимологический словарь, I, გვ. 180—181. 449.

³ Г. Ахведяни. Сборник избранных работ, გვ. 209.

⁴ ქართულ გუზ-სა და გიზგიზ-ს უახლოვდება აგრეთვე სომხ. գիզի 'დანთება', იბ. აგრეთვე Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, სადაც ამოსავლად ქართველური ენებისათვის ივარაუდება *gz- იბ. გვ. 62.

kur- მნიშვნელობით 'გახურება, გაცხელება, გავარჯარება',
 *kur-ta, *kur-tar არის nomen agentis (მოქმედის სახელი) აღნიშნულ
 kur- ძირიდან¹. შდრ. ოს. zæring₂ yrd | zæringurd 'ოქრომკვედელი',
 *ærx₂ yrd | ærxugurd 'სპილენძისმკვედელი', fæng₂ yrd | fængurd
 'რკინისმკვედელი'. შდრ. ძვ. ინდ. kūdayati 'სწვავს' (< *kurd-),
 სომხ. կրակ (< kur-ak) 'ცეცხლი', ძვ. სლავ. kypitu (винокур,
 курная изба), ლიტ. kurti 'ნთება', გუთ. haugi 'ნახშირი', ინდ.
 ევრ. *keur- *kur-და არა *ker-, ძვ. სლავ. кръчии, ძვ. რუს. кор-
 чий 'მკვედელი' (ნახევარკუნძული ქერჩის სახელიც Керчь დაკავში-
 რებულია ამ სიტყვასთან).

21. დენ-, დინ- (დენ-ა, დინ-ებ-ა; მ-დინ-არ-ე, დნ-ობ-ა).

ჩვენი ფიქრით, ეს სიტყვა განუყოფელია ოსური სიტყვისაგან
 don 'წყალი' (ძვ. ოს. dān), ძვ. ირ. *dan-, ავ. dānu 'შდინარე',
 ძვ. ინდ. dānu- 'წვეთი, ცვარი'. dhān- 'დენა, სრბოლა'² (დის მიღე-
 ბულია ფორმიდან დინ-ს, შდრ. უდინა 'სული უდინა'³).

ოს. don 'შდინარე', 'წყალი', dānag 'შდინარისა', don kænyn
 'დნობა', править (წყალად ქცევა), ძვ. ინდ. dhanayati 'რბის', dhan-
 vati 'დის, რბის', ძვ. სპ. danuvatiy 'დის', სპ. danidan 'სრბოლა'.
 ძველი ოსური ფორმა dan ძალიან ხშირად გვხვდება კავკასიის შთია-
 ნეთისა და სამხრეთ რუსეთის ტოპონიმებაში: Saw-dan 'შავი
 წყალი', Ġar-dan 'თბილი წყალი', Kurannan (kuran-dan) 'წისქვი-
 ლის წყალი', Xwas-dan (xwasan 'წამალი', 'თივა'). შდრ. აგრეთვე
 Tav-aiz 'დონი', Dav-apr 'დნებრი', Dan-astr 'დნესტრი', სკვი-
 თური სახელი Δαυαραεμαχαιε და სხვა.

22. დილეგი — 'ხარო, ორმო, საბატემრო'.

ყოველსა რომელსა მსუროდის მერმეთა მიმართ (კე)თილ-
 თა, მას ესრეთ შეურაცხიეს ყოფაჲ ჯორცთა შინა, ვითარცა იწრო-
 სა დილეგსა" (ბალაქვარ. 164₆).

ოს. daellag 'ქვედა, ქვეშეთი', ძვ. ირ. *adaryāka.

ოს. dæl = 'ძირს, ქვე' + ag სუფიქსი⁴ (შდრ. ქართ. ქვევრი).
 იბ. სპ. სპარსულ სიტყვებში.

¹ ამ სიტყვის ეტიმოლოგიისადმი მიძღვნილია სპეციალური სტატია, Воп-
 росы этимологии, № 1, 1959, Из истории слов. Древнерусское кръчий
 "кузнец" и топоним Керчь, გვ. 96—99.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 366—367.

³ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა. (ფონეტიკური დაკვირვებანი, II, 300) და ა. ჩიქო-
 ბაძე (მედარებითი ლექსიკონი) სიტყვა დნობას უკავშირებენ შვედ. დენ-
 დინ-ს და ჰან. დინ-ს 'გაქრობა', სვან. (n)dan. გ. კლიშოვი (Этимологичес-
 кий словарь, გვ. 74) ამოსავალ პრაქართველურ ფორმად მიიჩნევს dn-ს.

⁴ Историко-этимологический словарь, I, გვ. 354.

23. დოღი — 'ცხენოსნობაში შეჯიბრება'.

ვ. აბაევი ფიქრობს, რომ ეს სიტყვა ქართულში შეთვისებულა ოსურიდან, შდრ. ოს. dūḡ|doḡ 'დოღი'. იგი უკავშირდება შუაზღვიურ თურქულ მაჯ-ს 'დასაფლავების ცერემონიალი', რომელიც მოყავს ბიზანტიელ მწერალს მენანდრს. ამის მიხედვით აღდგენილი *doḡ წარმოადგენს კანონზომიერ შესატყვისს გავრცელებული თურქ. ქიḡ-ისა 'დასაფლავების ცერემონია' (Marquart). აღ-ბირუნისა და სხვათა მოწმობანი ალანთა შუა აზიაში ყოფნის შესახებ, შესაძლებელს ხდის ვიფიქროთ, რომ სწორედ ალანების მიერ იყო შემოტანილი კავკასიაში ეს სიტყვა და შეთვისებული ქართველების მიერ¹.

საბასთან არ ვხვდებით სიტყვა დოღი.

შდრ. ოს. dūḡ|doḡ 'დოღი, სირბილი', dūḡ kaenyn 'სრბოლა', ოს. dūḡon|doḡon 'скакун, скаковая лошадь', dūḡwat|doḡwat 'სადოღე ადგილი', 'იპოდრომი, ასპარეზი'. შდრ. ქართ. დიალექტ. ყაბალეთი 'ყაბახის ადგილი'.

24. ვერძი — 'მამალი ცხოვარი' (საბა).

და ქრტუა მას ღმერთმან: მომგუარე მე დიაკული სამ წლისაა და თხაჲ სამ წლისაჲ და ვერძი სამ წლისაჲ და გურიტი და ტრედი* (დაბ. 15₉).

ახლო ტარიგები იგი დაარჩია იაკობ და დაადგინა წინაშე ცხოვართა მათ ვერძი მოსაქეტაჲ და ყოვლად ქრელი* (დაბ. 30₁₂).

და თქუა: აღიხილენ თუაღნი შენნი და იხილენ ვაცები და ვერძები, აღმავალი ცხოვართა და თხათა ქრელთა ნაცრის ფერად სხურებულთა, რამეთუ მე ვიხილე, რასა-იგი ლაბან გიყოფს შენ* (დაბ. 31₁₂).

ბგ. ინდ. vṛṣan. ახ. სპ. gusan 'ვედი',² ჩრდილო-ირანულში უნდა ვეკონოდა *vars ან vars. შდრ. ოს. wurs|urs 'ვეცი'. შდრ. სომხ. արձ 'მამალი, მამრი'³. შდრ. აგრეთვე პამირ. vortš 'ცხენი', ლიტ. vėrszis, ლათ. verres 'ტახი'⁴.

25. ეწერა — 'პატარა ტყე, ბუჩქნარი' (ჩუბინაშვილი), 'უნაყოფო მიწა, უდაბური'.

¹ В. Абаев. О некоторых осетинских элементах в грузинском яз. 438 — 39; Историко-этимологический словарь, I, 23, 373.

² AirWb. 23, 1380; ОИФ, 23, 57.

³ А. Худабашев. Армяно-русский словарь, 23, 285.

⁴ ნ. მარშა ვერძს შეუპირისპირა მეგრ. ერჯ-ი და იგი კავკასიურ წარმოშობისად მიიჩნია (იხ. Яфетические элементы в языках Армении, IV, 834). ეს მოსაზრება გაიხიარა ი. ჯავახიშვილსაც (კავკასიურ ენათა ბუნება და ნათესაობა, 23, 199 — 200).

გ. ახვლედიანი აღნიშნულ სიტყვას უკავშირებს ოსურ სიტყვას, æƿær(æg) 'უდაბური, უკაცრიელი' < æ-æægæg 'უსიცოცხლე' cæryn 'სიცოცხლე', æ უარყოფის ნაწილაკი.

ეს სიტყვა საინტერესოა შესატყვისობით: ოს. c=ქართ. წ. შეადარეთ ოს. cæwyn=ქართ. წვევა.

26. ვირთხა — დიდი თავგია სხვა რიგი* (საბა).

გ. ახვლედიანს ეს სიტყვა ოსურიდან ნასესხებად მიაჩნია, სახელდობრ მრავლობითი რიცხვის ფორმიდან wyrtā: — ოსური t (ფშეინ-ვიერი თ) გადმოცემულ იქნა როგორც თხ; ხ-ს განვითარება თ-სთან არ არის მოულოდნელი (ქარმონიული კომპლექსის შექმნა). wyry ოსურად არის ვირთხა. სიტყვა ვირთაგვაშიც, მისი აზრით, პირველი ელემენტი არის არა ქართული ვირი, არამედ ოსური wyry, რომელიც ქართულში შემოვიდა როგორც არასრული სინონიმი თავგისა (крыса). ცნობილია, რომ ვირთხა (крыса) ჩვენში შემოვიდა არა უადრეს XVII საუკუნისა თავის სახელთან ერთად ჩრდილოეთის გზით. ქართულში შეიქმნა სინონიმური კომპოზიტი ომონიმური სუპერაციის შედეგად სიტყვა ვირ-თან¹.

სიტყვა ვირს ვირთაგვა და ვირთხა დაუკავშირდა, როგორც ჩანს, ხალხური ეტიმოლოგიის საფუძველზე (ვირი — ჩვეულებრივ ქართულში, ისე როგორც სპარსულში xar, დიდის დამამკირებელი ვაგები თ იხმარება — ვირისოდენა)². მეგრულში, სადაც ვირს ვირინი ეწოდება, крыса არის ვირი.

ოსურში ვირთხის აღსანიშნავად იხმარება აგრეთვე ტერმინი ƿælxew, რომელსაც აბავეი აიგივებს k'ælxew-თან 'ჩოჩორო' (ინფანტილური ვარიაცია მისი), შესადარებლად მოჰყავს ქართული ვირთაგვა და მალყარული ƿælxew 'ჩოჩორო, ვირთხა'. მიუხედავად ამისა, გ. ახვლედიანი ვირ-თაგვაში ვირს აიგივებს ოსურ wyry-სთან.

27. ვხ- (ვს-ებ-ა, სა-ვს-ე, ვა-ვს-ილ-ი და სხვა). ქანურ-მეგრული ო-ფშ-ა, ე-ფშ-ა 'სავსე, ბევრი'. შეადარეთ, აგრეთვე, კუთხ. აფს-ებ-ა, საფს-ე.

უკავშირდება ოსურ სიტყვას æfsis|æfses 'გაძლომა, გავსება', ზნა fsædyn|æfsædun 'გაძლომა, გავსება'. ვ. აბავეს ვამოჰყავს *sfad < spad (ძვ. ირ. spay- : spatā) ფორმიდან შნიშვნელობით 'გავ-

¹ Г. Ахведиани, Сборник избранных работ, გვ. 206; В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 511.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 107, 204.

სება, გაძლომა', ძვ. ინდ. sphay- : sphata, სლავ. сѣти, რუს. сѣти.
შდრ. საკ. spai- : spata და სხვა¹.

28. ზა- | ზაგ- — 'მოგება, შობა' (პირუტყვის მიერ).

იზეება — 'ხეასტაგნი შობენ' (საბა).

უზვი — ბერწი და მეეზვი — შშობელი.

უფრო გაერკვლებულია ნეზვი, რომელსაც საბა განმარტავს როგორც „თხანი დედალი“, თუმცა სხვა დედალ საქონელზედაც ითქმის; თხის განმარტებისას საბა აღნიშნავს: „მამალსა ვაცი ეწოდების და დედალსა ნეზვი და შვილთა მათთა თიკანი“. „...აგრეთვე შველთა და ქურციკთა, ნიამორთა და არჩუთა ვაცსა, ნეზვსა და წალსა უწოდენ, არამედ თიკანთა მათთა ნუკრსა“ (საბა).

„უკეთუ შესაწირავი ცხორებისაჲ იყოს მსხუერპლი იგი მისი ღმერთისა, ანუ თუ ზროხათაგან შესწირვიდეს იგი, გინა თუ ვერძსა გინა თუ ნეზუსა, უბიწოა მოიბან იგი წინაშე ღმრთისა“ (ლევ. ვიტ. 3₁).

„უკეთუ ცხოვართაგან იყოს მსხუერპლი იგი მისი ღმრთისა საც-ხორებლად მისა, ვერძი გინა თუ ნეზუ, უბიწოა მოიბან იგი“ (ლევ. ვიტ. 3₂).

„და განარჩია მას დღესა შინა ვაცები ჭრელები და სპეტაკი და ყოველი თხაჲ ნეზუ ჭრელი და სპეტაკი“ (დაბ. 30₃₂).

ძირს ზა-, რომელსაც სვანურშიაც ვხვდებით lizal 'გაჩენა',² ჩვენ ვუკავშირებთ ოსურ ზმნას zajyn | izajun 'тепиться, котиться' (შობა, მოგება). zajyn აფონ 'საქონლის მოგების დრო', zajag 'ნაყოფიერი, მეეზვი'.³ მას საფუძვლად უდევს ძვ. ირ. *zan- | zay- 'ჩასახვა, გაჩენა, შობა', zāta, zanta 'შობილი', ძვ. ინდ. jāyate. აბ. სპ. zāyad 'შობს', zāda 'შვილი', საშ. სპ. zātan: zay და სხვა⁴.

29. ზრაზ- | ძრაზ- (ზრაზვა, განზრაზვა) — 'ლაპარაკი, საუბარი'.

ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია ეს სიტყვა დაეუკავშიროთ ოსურ ზმნას zuryn : zurd 'ლაპარაკი, ძახილი, დაძახება', zurag 'მოლაპარაკე, ორატორი', zurd 'სიტყვა, ბრძანება', რომლის წარმომავლობა გაურკვეველად ითვლება⁵.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 480 — 481.

² სვანური za- პირველად აბაევმა დაუკავშირა ოსურს, იხ. ОЯФ, стр. 23.

³ А. Касаев, Осетинско-русский словарь, Москва, 1952, стр. 175.

⁴ Chr. Bartholomae, AirWh, стр. 1657 — 58.

⁵ Историко-этимологический словарь, I.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ოსურ ზმნას *zurun*: *zurd* საფუძვლად უდევს ძირი *zūr-*, რომელიც წარმოდგენილია მთელ რიგ ირანულ ენებში მნიშვნელობით 'სიცრუე, ტყუილი'. შდრ. ავ. *zūrah*, სკრ. *hvaras*, ძვ. სპ. *zūra[kara]* (მიდიურიდან ნასესხებად ითვლება), მანიქ. ფალ. *zūr* 'სიცრუე', *zūrva* 'ცრუ', ახ. სპ. *zūr*, სომხ. *zur* და სხვა. ქართულში ეს სიტყვა წარმოდგენილია ძკრის სახით 'ავი, ბოროტი', საიდანაც ნაწარმოებია ზედსართავი ცრუ, (<ძრუ <ძურ-უ) 'მატყუარა'. შდრ. ყრუ (<ყური)¹. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ირანული *zūr-* ფუძის პირვანდელი მნიშვნელობა იყო 'თქმა', რომელიც შემოინახა ოსურ ზმნაში. ცნებები თქმა და სიცრუე ერთი ძირით არის გადმოცემული შრავალ ენაში, მათ შორის ქართულშიც, სადაც გვაქვს, ერთი მხრივ, იტყუის 'ამბობს' და, მეორე მხრივ, ტყუის 'ცრუობს'. ასევე უპირისპირდებათ ერთმანეთს სიტყვა და ტყუილი. რაც შეეხება ქართულ ფუძეს *zrax-*, იგი წარმოადგენს შეკუმშულ ირანულ ფუძეს *zūrak* > *zūrah*. შდრ. ოს. *zuræg* — ნაზმნარი სახელი, შდრ. ქართ. გლახ 'ვაი' (შორისდებული) საშ. სპ. სიტყვიდან *gilah* 'ტირილი, ვაება'. ამ კონტექსტში ძალიან საინტერესოა განმარტება ჭალის საკუთარი სახელისა *Βεραჯδίσρα* (IV საუკუნის წარწერა მცხეთიდან), როგორც 'შრავალმეტყველი'. *Βεραჯδίσρα* (ოს. *bevrae* + ფუძე *zur* 'ლაპარაკი'), ეს სახელი, აბაევის თქმით, შეიძლება გამოდგეს *terminum ante quem*-ად სიტყვა *zurun*-ის ოსურში არსებობისათვის².

30. თარ-, თერ- (თრევა; დიალექტ. თარვა, სათარი) — 'თივის სათრევი' (კუთხ. მოხვევ.), 'მიწაზე მოაქუნდეს დებით' (საბა).

უკავშირდება ოსურ ზმნას *tæryn|tærun* 'გარეკვა, ვაგდება', ძვ. ირ. **tar-*, ძვ. ინდ. *tar-*, ინდ. ვვრ. **ter-*³.

ქართული ფორმა თარ-, თერ- სემანტიკურადაც და ფონეტიკური იერითაც აშკარად ოსურს უახლოვდება, რაც განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ამ ირანული ფუძის სხვა (სამხ. დასავლურ) ფორმასთან *tar-* შეპირისპირებისას, რომელიც დაცულია ქართულ ზმნაში ტარება (მკვეთრი ტ-თი თავკიდურში). ვ. კლიმოვი საერთო

¹ მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული წარმოშობის ზოგი ქართული სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 391.

² В. Абаев, ОЯФ, გვ. 159.

³ Г. Ахведниана, Сборник избранных работ, გვ. 208.

ქართველურისათვის აღადგენს ფორმას *tr- თრ-|თერ-^{მეგრ.} მეგრ. (6)თერ-, (6)თირ-, ჰან. თირ-, თორ-, თურ-ისა და ძვ. ქართ. "სათრთ-მელის" შეპირისპირების საფუძველზე¹.

31. თეძამი — 'მდინარის სახელი ქართლში' (თემის ხეობა).

ჩვენი ფიქრით, ეს სიტყვა მომდინარეობს სიტყვიდან tæzyu|tæzun² 'დენა, დინება', ძვ. ირ. *tač- 'დენა,' რუს. туча; ქართ. თეძამი მოდის ალბათ ფორმიდან თეძან < ოს. tæzæn 'მდინარე', ძვ. ინდ. takti, ავ. tači-ap 'მიმდინარე წყალი', tačina 'მსრბოლი', ახ. სპ. tāzad 'რბის', ძვ. სლავ. težeti 'დის', საშ. სპ. tačitan³. 'მდინარე, წყალი', მდინარის საკუთარ სახელად ხშირად იხმარება სხვადასხვა ენაში. შეადარეთ დონი, დნეპრი და სხვა.

32. თივა — 'მოთიბული კმელი ბალახი' (საბა).

„ანუ ფურცლისა, ქარისაგან აღძრულისა, გეშინოდის-მე?“ ანუ თივაჲ, რომელი მოაქუნ ნიაეჲქარსა, წინა-აღმიდგები მე? (იობ. 13₂₅).

„და წმიდა იუოს იგი და შეწუას, და შეშჳამდეს იგი ვითარცა თივასა ტყესა“ (ესაიაჲსი, 10₁₇).

ოს. ირ. დივ. тап 'молодая поросль травы, отава', დივორ. тап-уаг⁴, тап 'побег, росток, поросль'⁵.

33. კაპოფი — 'თევზის სახე'.

ჩვენ ვფიქრობთ, ამ სიტყვისათვის ამოსავალია *kap- კაპ-, ოს. kief 'თევზი' (მსხვილი). ვ. აბაევის აზრით, kap წარმოადგენს საერთო აღმოსავლურ-ირანულ სიტყვას და ერთ-ერთი დამახასიათებელი ლექსიკური იზოგლოსაა, რომელიც ამ ჯგუფს უპირისპირებს დასავლეთ ირანულ ენებს, სადაც თევზის სახელწოდება არის masya-შდრ. პამირ. იშკაშ. kap 'თევზი', პამირ. მუნჯ. kār, პამირ. ვაჰან. kūr, ავღ. kab, სოლდ. *kapa, იგი გვხვდება სახელწოდებაში Pantikapa (παντακάπη), რაც ნიშნავს 'თევზის გზას' (panti' გზა' + kapa 'თევზი')⁶. კაპ-ი — კაპო-ედ-ი. შდრ. კაეოფი — კაეოფანი.

34. კელოზს, კელოზა, მ-კელ-ოზ-ელ-ი (შეიძლება კლეზა, ნა-კელ-ი).

„მკუდარნი აღადგინნა, ბრმათა თუაღნი აღუხილნა. მკელოზ-ბელთა და განრღუელთა სიმტკიცს შიჳამდლა...“ (სინ. მრ. 50₁₁).

¹ Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков.

² ОЯФ, гл. 24; А. Касаев, Осетинско-русский словарь, гл. 324.

³ AirWb, гл. 624, 625, 628, 629.

⁴ ОЯФ, гл. 477.

⁵ Осетинско-русский словарь, гл. 323.

⁶ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, гл. 477.

ჩვენი ფიქრით, ქართ. კელ- ფუძე კავშირშია ოსურ *kəy*-
kəy-თან, რომლებიც მთელ რიგ სიტყვებში მიუთითებენ ფიზიკურ
 ნაკლებე, მაგალითად: *kə'ylyx* 'კოჭლი', *kəytm* 'ბრმა', *cənkəyl* 'უხელო'
 (cong 'ხელი + *kəyl*), *kəyɯfcaɣ* 'კისერმოკლე', *k'əyllaw* 'თიაქა-
 რით ავადმყოფი' და სხვა. ვ. აბაევი აღნიშნულ ოსურ ელემენტს
 უკავშირებს რუსულ *kur-, kar-*ს ისეთ გამოთქმებში, როგორიც არის
курносый, корвоухий, карзубый, кургузый და სხვა¹. ეს სიტყ-
 ვა ოსურიდან შემოვიდა ქართულში თუ პირიქით ძნელი სათქ-
 მელია, ქართულში იგი უძველეს ძეგლებში გვაქვს. ოსურის დათა-
 რილება ძნელია, რამდენადაც არ არის წერილობითი ტრადიცია.
 გ. მაკავეარიანი უკავშირებს მეგრულ *kor-*სა და ქანურ *kor-*ს 'საჭი-
 როება, სურვილი'. საერთო ქართველურისათვის ვ. კლიმოვი
 აღადგენს ფორმას **kal-*².

შპ. კრბ- | კრბ- — "შეგროვება, შეყრა".

„მოუწოდა იაკობ ძეთა თჳსთა და პრქუა: შემომიკერბით
 და გითხრა თქუენ... უკუანაძსკუნელთა დღეთა“ (დაბ. 49₁).

„მოკერბით და ისმინეთ ძეთა იაკობისა ისრამლ მამისა თქუ-
 ნისა“ (დაბ. 49₂).

კრება ერთგვარად გავრცელებულია როგორც ძველ, ისე ახალ
 ქართულში, ამიტომ კონტექსტებს აღარ მოვიტანთ. იგი გვხვდება
 აგრეთვე ფორმით კრბა (კრბის, შეკრბა). ამავე ფუძის ფონეტი-
 კური ვარიანტია უფრო მოგვიანო კრეფე-ც („ხილის მოწილვა,
 გინა ყვავილთ მოწყურსდა“ — საბა). ჩვენი ფიქრით, აღნიშნული
 ფუძეები შეიძლება დაუკავშირდეს ოსურ სიტყვას *kəɾɯf* 'ხარბი,
 ანგარი, ე. ი. 'შემკრებელი' (ვარიანტი *xəɾɯf*). ვ. აბაევი ამ ოსურ
 სიტყვას უკავშირებს ავესტურ ფორმებს *kaɾap-an* „ზოროასტ-
 რიზმის მოწინააღმდეგე ქურუმთა სახელი, რომელიც შეიძლება
 უოფილიყო დამამცირებელი ეპითეტი (ხარბი, ანგარების მოყვა-
 რული)“ და *xraɟstra* < **k(a)ɾap-stra-* 'მტაცებელი', 'хищник', 'ზღრ-
 აგრეთვე საშ. ორ. *karaf*, ტაჯიკ. *kaɾapčuk* 'ქურდი', საიდანაც წარ-
 მოსდგა რუსული დიალექტ. *карабчук* 'ქურდბაცაცა, მექრთამე',
карабчить, карабчать 'შექრთამეობა, ქურდობა'. 'ზღრ. პამირ. იშკა-
 შიმ. *кҕрик* 'გლეჯა' (глодать). როგორც ჩანს, იგი ძველი ინდოევ-
 როპული სიტყვაა: ხეთ. *kaɾāp-* 'ჭამა, შთანთქმა', *kaɾp-* 'შეკრება',

¹ В. А баев. Историко-этимологический словарь. I. გვ. 301.
² გ. მაკავეარიანი, ხმოვანთა შესატყვისობის ისტორიიდან ქართველურ
 ენებში, ოსურ შრომები, ტ. 69, 1958, გვ. 265 — 276.

ლათ. *carpo* 'ვგლეჯ', სლავ. *črepati* 'ხვრება', რუს. *чрепать*¹ (იქნებ ქართ. ხვრება მოდის ხრეპვა-დან, მაშინ გვექნებოდა² კრეპ//კრეფ//ხრეპ- პარალელური ფორმები).

ჩვენ ვფიქრობთ, ამავე სიტყვისათვის კავშირშია აგრეთვე მეორე ძვ. ირანული (და ინდოევროპული) ძირი *grab-*, ძვ. სპ. და ავ. *grab-* 'აღება, დაპყრობა, შეპყრობა' (ძვ. სპ. *garbaya*), ძვ. ინდ. *agrabham*, *grbha*, საშ. სპ. *griftan*, აბ. სპ. *giriftan*³. შდრ. რუს. *грабить*.

ფუძეები *karap-* და *garb-|grab-*, როგორც ჩანს, ფონეტიკურ ვარიანტებს წარმოადგენენ.

36. კერძო — 'შხარე, ნახევარი', თანდებული '-კენ', 'წილი, ნაწილი, ხვედრი'.

1) ნახევარი:

„და ქმენ კიდობანი წამებისაჲ ძელთაგან უღბოლველთა ორ წყრთა და კერძო (სივრძს შისი, წყრთა და კერძო) სივრცს შისი და წყრთა და კერძო სიმაღლს შისი“ (გამოსვლ. 25₉).

2) შხარე:

„და უქმნე მას ოთხნი გრკალნი ოქროსანი და განაცუნე იგინი ოთხთავე კიდეთა შისთა: ორნი იგი გრკალნი ერთ კერძო და ორნი იგი გრკალნი ერთ კერძო მეორესა მას კიდესა“ (გამოსვლ. 25₁₁).

3) კენ, მიმართულებით:

„და განუპყრე ორთავე ფრთენი ზედა-კერძო და ჰფარვიდენ ფრთითა სალხინებელსა მას და პირნი მათნი ურთიერთას მიექცინედ სალხინებლად კერძო“ (გამოსვლ. 25₁₉).

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართული სიტყვისათვის კერძო ამოსავალი 'ცნება კრისა, კვეთისა', რომელიც წარმოდგენილია ოსურ ზმნაში: *kærdyn* : *karst|kærdun* : *karst* 'კრა, კვეთა, ხვევა, კუწვა' და სხვა, ძვ. ირ. *kart-*, ი. ე. **k_oert-* (**(s)k_oer-* 'კრა' + *t* დეტერმინანტი), ავ. *karət-* : *kərəsta* 'კრა', ძვ. ინდ. *krt-* (*krntati*), ავღ. *škaštəl* : *skan* (< *uz-krnt* 'შოკრა') და სხვა.

ოსურში ეს ფუძე ვვაქვს სიტყვებში *igærdun* (**vi-kart*) 'გაბობა, გახეთქა', *ævgærdyn|ævgærdun* (**abi-kart-*) 'დაკვლა', *lægærdyn* (**fra-kart-*) 'გარღვევა, გადატრა' (*пробиваться через что-либо*), *kard* 'დანა', *kærdix* 'ნაკერი', *kærdæg* 'ბალახი' და სხვა⁴.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 581 — 582.

² AirWb, გვ. 526 — 529.

³ Историко-этимологический словарь, I, გვ. 584.

ქართული კერძ- ფუძისათვის ამოსავალია ალბათ ფორმა *kaer* 'ნაჭერი, ნაკვეთი', 'ნახევარი, მხარე'. შეადარეთ სემანტიკისათვის სიტყვები, ნაწარმოები კუთ-; კუთ- ფუძიდან: ნაკვეთი, კუთვნილი, საკუთარი და სხვა. ახალ ქართულში სიტყვამ კერძო მიიღო მნიშვნელობები: 'საკუთარის, წილის, ხვედრის'; კერძის — 'საჭმელი' და სხვა.

კერდ- > კერძ- შეიძლება გამოიწვია სიტყვა მკერდ-თან ომონიმურმა სუპერაციამ, თუმცა თვით ოსურში ირ. *karti-ს შეედლო მოეცა ფორმა *kaere*. შდრ. *arsti* > *are* და სხვა.

27. კინი — 'მცირე'.

„უფალი ჩუენი დიდი კინად წინაშე მსაჯულთასა განიკითხოვდა, და მოწამენი ნეტარნი ვითარცა შეკოდებულნი წინაშე ბჭეთა განიკითხოვდეს“ (სინ. მრ. 256₁₈).

ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია ეს სიტყვა დავუკავშიროთ ოსურ სიტყვას *kaynaeg* | *kunaeg* 'მცირე, მცირე რაოდენობით', *скудный, оскудевший*, ძვ. ირ. **kayna-ka*, სოლდ. **kaβn-* (*kβny-* *kaβny* 'ცოტ-ცოტა, თანდათან') **kaβnak*, სოლდ. ქრისტ. *qbnq*, ავღ. *kōnka*¹, სპარს. *kan*, ავ. *kanna* 'მცირე, ცოტა', ძვ. სპ. *kanna* 'მცირე', სუპერლათივი *kambištōm* 'უმცირესი'².

ქართული ფორმა კინი, ჩვენ ვფიქრობთ, მიღებულია **kun-in* ფორმიდან *kunin* > კინი (*kun* — ოსური ფორმა *kanna*-სი + სუფიქსი *-in* < *-ina*).

არის აგრეთვე მეორე სიტყვა ოსურში 'მცირეს, პატარას' აღსანიშნავად: *k'annaeg* 'პატარა, ბავშვი' < ძვ. ირ. **kanya-ka* 'ახალგაზრდა, პატარა', სხვა ირანულ ენებში უმთავრესად 'გოგონას' მნიშვნელობით იხმარება: სპ. *kaniz*, დიალექტ. *kine*, ფალ. *kanitak*, სოლდ. *qñč* 'ბავშვი', *knčyk* 'გოგონა', საქ. *kanaiska* 'ნეკი', პართ. *kanig*, ავ. *kainyā* და სხვა.

28. კმა — 'საყოფი, საკმარისი, სასურველი რაოდენობით', კმაყოფილი 'სასურველის მიზნები'.

„მინდა დუმილი და კმა-ყოფად ქებაჲ ესე წმიდისათჳს ქალწულისა მარიამისა, არამედ რაჲმს მოვიწყენი მე ნაყოფი მუცლისა მისისაჲ, არა შიტყვის მე კმა-ყოფად“ (სინ. მრ. 201₂₈).

„რამეთუ კმა არს მოწოდისა მის, იყოს თუ ვითარცა მოძღუარი თჳსი, და მონა ვითარცა უფალი თჳსი“ (მათე, 10₂₈).

„ერთი აიღო ბეჭედი, მართ აწონილი ღრამითა:
„ესე კმა ნიშნად, სავსე ვარ სხვად ხელის შესაბამითა“
(ვ. ტყ. 385₁).

¹ В. А Баян, Историко-этимологический словарь, I, стр. 606, 607, 618.
² AirWb, 23-440.

„ვაზირმან უთხრა სიცილით: „ქრთამი შენ გქონდეს შენია! შენგან კმა ჩემად წყალობად, რომე გზა ვაგინჩნია“ (ვ. ტყ. 742.)

„თქვენვე განხნე მზიარულნი დიდებით და დავლა-მრავლად; მას რა ვარგო, ესე ჩემთვის დიდებად და კმარის დავლად“ (ვ. ტყ. 796.)

ამ სიტყვას ჩვენ ვუკავშირებთ ოსურ ზმნას *komyn kəymd | komun: kund* 'поддаваться, соглашаться' 'დათანხმება, დაკმაყოფილება'. რომელიც ევრდნობა ძველ ირანულ ძირს **kama-* 'სურვილი', პამირ. ვაბ. *kami* 'დათანხმება', *kəmi* 'სურვილი', ააღნობ. *kam* 'ცოლის შერთვა', სოლდ. *kām* 'სიყვარული', ოს. *kom* გამოთქმაში *kom dæd-dyn* 'დათანხმება', ავ. და ძვ. სპ. *kāma* 'სურვილი', ძვ. ინდ. *kāma*, *id*, სპ. *kām* 'სურვილი', ფალ. *kāmak* 'სურვილი', სომხ. *կամ-ք* 'სურვილი, ნება', *կամակ* 'სასურველი, სასიამოვნო, თანხმობა, კეთილგანწყობილება', *կამակან* 'თავისნებით', სოლდ. *kām* 'სურვილი, სიყვარული'.

კმა < კამა ან კომა — ოს. *kom* 'სასურველი'.

კმა არს 'საყოფი, სასურველი არის', კმა ყოფა 'სასურველის მიღება ან მიცემა', კმაყოფილი 'ვინც სამყოფი, სასურველი მიიღო'.

39. კრძ-აღ-ვა — 'სიფრთხილე, შორიდება, რიდი, შიში, ფარვა, მალვა, მარხვა' და სხვა.

„პრქუა მას აბრაჰამ: ეკრძალე თავსა შენსა, ნუ მიაქცევ ძესა ჩემსა მუნ“ (დაბ. 24.)

„და პრქუა მას: ეკრძალე დადუმებად და ნუ გეშინინ და ნუცა სული შენი მოუძღურდებინ ორთა მათგან შეშათა მუგუზთა მკუმოღვარეთა...“ (ესაიასი, 7.)

„და ვითარცა-იგი ვის სამოსელი რაა ბრწყინვალე მშოსიენ და ეკრძალე ბინ, რაათა ნუუკუე შეგინებაა რაამე, ვინა მწინ-კულევანებაა ვინავე შეეხოს მას...“ (სინ. მრ. 9₁₂).

„შორით ბნედა, შორით კედომა, შორით დავვა, შორით
აღვა,
დათმოს წყრომა მოყვრისაგან, მისი კქონდეს შიში,
კრძალვა“ (ვ. ტყ. 27.)

¹ В. А баев, Историко-этимологический словарь, I, гл. 599 — 601.

² AirWb, гл. 463.

³ А. Худабашев, Архано-русский словарь, I, гл. 555.

„თუცა კმართებს დედაკაცსა მამაციასა დიდი კრძალ მკაცრად
მაგრამ მეტი უარება არა-თქმა და კირთა მალვა“

(ვ.ტყ. 412).

„ვლა უთხრა: „დაო, მიჯნური მტერთაცა შეებრალევის;
ესეცა იცი სიკვდილსა თვით ეძებს, არ ეკრძალები“

(ვ.ტყ. 249).

ჩვენი ფიქრით, სიტყვა კრძალვა-ს ფუძეს წარმოადგენს კარძ-კარძ-, რომელიც შეიძლება დავუკავშიროთ ოსურ სიტყვას karz-: 1. 'მაგარი, ცხარე, ძლიერი' (სასმელი, წამალი). 2. 'მკაცრი, სასტიკი, ვაშმაგებული' და სხვა, რომლის უძველესი ფორმა შემონახულია შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ბერძნული წარწერების სკვითურ სახელებში Καρσις, Καρζις და Καρζαჯიς (=Karsaviz 'სიტყვამკაცრი')¹. აღნიშნულ ოსურ სიტყვას და სკვითური სახელების ფუძეს karz- უკავშირებენ ავესტურ karša-ს: 1. 'აგაზაკი, მაწანწალა', 2. 'გამბდარი, მკლე'². ვ. აბაევს თავისი ოსური ენის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში მოჰყავს ოს. karz-ის სემანტიკური პარალელები: ძვ. ინდ. karu 'მჭრელი, ცხარე', ლიტ. kartus 'შწარე', ძვ. სლავ. кратъкъ, ლათ. curtus 'შოკლე', ირლ. cert 'პატარა'. ამოსავლად შეიძლება, მისი აზრით, ვივსულოთ *kar-s *kar-t გავრცობილი ფორმა ძირისა *kar- (ი. ე. kær-) 'ჭრა'. 'ჭრის' ცნებიდან, ერთი მხრივ გამომდინარეობს ცნებები 'მჭრელი, ცხარე, შწარე, მაგარი, სასტიკი' (ოს. karz, ლიტ. kartus და სხვა), მეორე მხრივ 'შოკლე, შოკლებული, შემციირებული, დაღეული, გამბდარი' (ავ. karša, ლათ. curtus)³. ჭრთ. კრძალვა დავაკავშირებულა მნიშვნელობასთან ოს. karz-ისა 'სასტიკი მკაცრი, მაგარი, ძლიერი', ე. ი. 'საშიშო, მოსარიდებელი, საფრთხილო'. რომ karz-ის შემოაღნიშნული მნიშვნელობებიდან შესაძლებელია განვითარებულიყო მნიშვნელობა 'შიშისა, რიდისა', მოწმობს ოსური ზმნა kærzyu 'содрогаться' 'შიში, კანკალი, გაფრთხლება'. შდრ. მკაცრი.

40. ლაგვარდანი — (კუთხ. იმერ.) 'ღრმად ამომღები შალა-შინი'.

ოს. lægærdyn — 1. 'прорезать, разрезать', 2. 'გარღვევა,'

¹ ОЯФ, გვ. 170 — 172.

² AirWb, გვ. 469.

³ В. А б а е в, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 573.

⁴ Осетинско-русский словарь, გვ. 225.

გაქრა³, 3. 'прорываться' მომდინარეობს *fra.kart-იდან. შდრ. ზენა kærðyn : karst 'კრა', kard 'დანა' და სხვა¹.

41. ლაპი — „კოჭობთა, ყაყაბთა, როჭოთა, შურთბთა, ჩახრუბთა, გნოლთა, ასკატთა და მისთანათა მართეენი“ (საბა).

ოს. læppu 'ზეპი, ყმაწვილი'. ოს. læppu-læg 'კაცი 25 — 35 წლისა', ოს. læppun — 1. 'მართეე, ბარტყი', c'iwu læppunte 'ბარტყები', 2. 'ახალგაზრდა, ნორჩი', læppun fos 'молодой скот', læppunqæd 'ახალგაზრდა ტყე'². შეადარეთ აგრეთვე ქართ. ლ-ლაპი (დამამცირებელი) 'პატარა ბავშვი'.

42. ლეჭვი — „თხელი დორბლი“ (საბა).

ოს. livzæ 'ლორწოვანი, ქუჭვიანი'. შეადარეთ აგრეთვე lix-un | lixst 'ფურთხება', listak 'ფურთხი'³.

43. ლოყა — 'ლაწვი'.

ეს სიტყვა ირანული წარმოშობისა ჩანს, ახლთა როგორც ოსურთან, ისე სპარსულთან, შეადარეთ: ოს. i-rux 'სახე, პირისახე', ირან. *ruka, rauka 'სინათლე, ნათელი'. შდრ. ძვ. ინდ. roka, juka 'სინათლე', 'გაშლილი სივრცე' (შდრ. ავ. xšra 'ნათელი, ღია, სახე'), სპ. rux 'სახე, ლოყა'⁴.

44. ლუღი — „ჭერის თაფლუკი“ (საბა).

დიალექტებში რაჭულსა და თუშურში გვხვდება ეს სიტყვა ალუღის სახით. აბევს იგი მიაჩნია ოსურიდან მომდინარედ. შდრ. ოს. ælūton, ძვ. ოს. aluþ. შდრ. სვეთური საკუთარი სახელი 'Αλοῦθαιος და ხევსურული ალუღა.

ვაფასთან გვხვდება სახელი ალუღაც (ალუღა ქეთელაური) და ლუღიც.

„საფეხნოს ისხდეს ხევსურნი ლუღი ეღულა წიჭასა“
(ვაფა-ფშავ.).

„შავს ლუღსა, წითელს ღვინოსა განა სულ ყველას
სმა უნდა“ (ხალხ.).

ვ. აბევმა სიტყვა ælūton-ის წარმომავლობასა და მნიშვნელობას სპეციალური სტატია მიუძღვნა, სადაც ამ სიტყვას უკავშირებს ჩრდილოევროპულ ფორმებს. ამოსავალია ჩრდილოევრ. *alud. შდრ. ძვ. გერმ. alut, ლიტ. alus, ანგლ. საქს. ealu, ealud, ინგლ. ale.

¹ А. Касаев, Осетинско-русский словарь, 33. 218; В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I. 33. 584.

² Осетинско-русский словарь, 33. 219, 220.

³ В. Абаев, ОИФ, 33. 457.

⁴ შახიძე, Историко-этимологический словарь, I. 33. 549.

ფინ. *olut*, ძვ. სლავ. *olu*, სქვით. **aluθ* (<გუთურიდან), აღან. *alut*,
 ოს. *aluton*. აღანურიდან მოდის ქართული *ალუდი*, *ლუდი* და
საკ. სახ. ალუდი.

„აღანებმა თავისი ისტორიის განთიადზე, გაიცნეს რა *ლუდი*
 გერმანელი, ფინელი და სლავი ტომების მეზობლობაში, გაავრცელეს
 ეს კულტურა კავკასიაშიც (ან ხელი შეუწყეს მის გაავრცელებას)“¹.

45. **მესტები** — 'ტყავის უძირო ფეხსაცმელი დაბალი ყელით'.
 ოს. *mæst* 'ჩუსტები, ტყავის ფეხსამოსი', მრ. რიცხვის ფორმა
mæstæ დაედო საფუძვლად ქართულ *მესტებს* (<*mæstæ*)².

46. **მეხი** — 'ელვა'.
 ჩვენი ფიქრით, ეს სიტყვა მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან
*miğ|meğ*³, ძვ. ირ. *maigha*, ძვ. ინდ. *mēgha* 'ღრუბელი', ავ.
maŋya 'ღრუბელი', ახ. სპ. *mēγ*⁴, ოს. *m e γ* > *მეხ-ი* (*ğ* > *x*
 სიტყვის ბოლოს).

47. **შითელი** — 'საპირესა და სარჩულს საშუალი სხვა კიდევ'
 (საბა); 'შიგნითა პირი (ბალიშისა)'.

სიტყვა *შით-ელ-ში* ელ-ფუძის საწარმოებელი სუფიქსია, ხოლო
 ფუძე *შით-*, ჩვენი ფიქრით, მომდინარეობს აღანურ-ოსურიდან, შდრ.
 ოს. *mid* 'შიგნით, შიდა', რომელიც თანამედროვე ოსურში გვევლინე-
 ბა კომპოზიტის პირველ წევრად, მაგალითად, *mid-zærdæjy* 'გულში,
 სულში'. ოს. *midqæwy* 'სოფელში' (სოფლის შუაგულში), *midbæston*
xæst 'შინა ოში, სამოქალაქო ოში'. შდრ. *midæg* — ზმნისართი 'შიგ-
 ნით, შინა' *midæggag* 'შიგნითა, შინაგანი, შიდა (საცვალი), სარ-
 ჩული' და *სხვა*⁵, 'შინაარსი', ძვ. ირ. *maēθ* 'შიგნით, შინ', *maēθana*
 'საცხოვრებელი სახლი' (შინა)⁶.

48. **შკაცრი** — 'სასტიკი, მომთხოვნი'.
 ქართული სიტყვა *შკაცრი* ვ. აბაევმა დაუკავშირა ოსურ
 ფორმას *karz* 'შავარი, ცხარე, სასტიკი'⁷, ავ. *kərsə* 'ავი, ვამხ-
 დარი'. მისი აზრით, ჯერ მივიღეთ *karz* > *kaɾɯ*, ხოლო შემდეგ
 მეტათეზით *ɾɯ* > *er* 'შკაცრი'. ვ. აბეღედიანს ვ. აბაევის აღნიშნული
 ეტიმოლოგია დამარწმუნებლად არ ეჩვენება; იგი ფიქრობს, რომ

¹ В. Абаев, Значение и происхождение слова *aluton*, ОИФ, 83. 338 — 347.
² Г. Ахведиани, Сборник избранных работ, 83. 207.
³ ОИФ, 83. 19.
⁴ AirWb, 83. 1105.
⁵ Осетинско-русский словарь, 83. 263 — 64.
⁶ AirWb, 83. 1106.
⁷ О некоторых осетинских элементах в грузинском, 83. 439.
 7. 8. ანდრონიკაშვილი

სიტყვა მ-კაც-რი შესაძლებელია ნაწარმოები იყოს ქართული ფორმადან კაც, მ- პრეფიქსითა და რ- სუფიქსალური ელემენტით და მისი პირვანდელი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო 'კაცური, ადამიანური' (წარმოება ანალოგიური სიტყვისა მ-ღედ-რი)¹.

ჩვენი ფიქრით, ოს. karz. რომელიც ქართულში კანონზომიერად მოგვემდგა ფორმას კარძ-, შეკუმშული სახით წარმოდგენილია სიტყვაში კრძ-ალ-ვა, ხოლო მკაცრი მიღებულია ფორმიდან მ-კარძ-რი > მ-კად-რი > მ-კაცრი (რ-ს დისიმილაციური დაკარგვა) > მკაცრი (ძრ-ცრ-სათვის შეადარეთ ცრუ < ტურუ-დან). შდრ. კრძალ.

49. მონა — „ნასყიდი ვაგი“ (საბა).

„და შეიყვანეს სარა სახლსა თარაოასსა და იყო მისი ცხოვარი და ბროხაა და ვირი და მონა და მვევალი და ჯორი და აქლემი“ (ღებ. 12₁₆).

„და წარიბა მონამან მან ათი აქლემი აქლემთაგან უფლისა თვისისათა და ყოველთაგან კეთილთა უფლისა თვისისათა და აღდგა და განვიდა...“ (ღებ. 24₁₆).

„რამეთუ იყო იგი მეფეს ბურიათა და მონა გულის-თქუმათა“ (სინ. მრ. 206₃₄).

„ამიერითგან ქრისტეს მიმართ მონად დასწერს პავლე თავსა თვისსა“ (სინ. მრ. 230₃₄).

„ქმა არს მოწათისა მის, უკვე თუ იყოს, ვითარცა მოძღუარი თვისი, და მონა იგი, ვითარცა უფალი თვისი“ (მათე, 10₂₃).

„უბრძანა: „მონა თორმეტი მოდიოთ, ჩვენთანა ვლიდითა, მშვილდსა ფიცხელსა მოგვემდით, ისარსა მოგვართმიდითა“ (ვ.ტყ. 74₁).

„შემოვიდა მას წინაშე თინათინის მონა ზანგი, მოახსენა: „გიბრძანებსო ტანი ალვა, პირი მანგი“ (ვ.ტყ. 120₃).

„ესე მეფისა ბრძანება ერთხელ კვლა მკადრა მონამან“ (ვ.ტყ. 89₃).

საბას განმარტება მონისა 'ნასყიდი ვაგი' და ძველი ქართულის ფრდილი ან ვეცხლით ფრდილი მრავალ ენაში არის გამოყენებული მონის ცნების გამოსახატავად, რადგან ძირითადი წყარო მონათა შეძენისა იყო ტყვედ წამოყვანა და ყიდვა. ოსურში, შავალითად, მონისათვის იხმარება სიტყვა wacajrag 'მონა, ტყვე'; სიტყვისაიტყვით 'ნავაჭრი, მოვაჭრებული', საშ. სპარსული სიტ

¹ Г. Ахиледжане. Сборник избранных работ, გვ. 139.

ვიდან *vāčār*, რომლისაგან მომდინარეობს აგრეთვე ქართ. ვაჭარ. შრავალ ენაში მონას საფუძვლად უდევს ცნება 'კაცი, ვაჟის, ადამიანის', მაგალითად, ოს. *lağ* 'კაცი', ავარ. *lağhe* 'გლეხი', აფხაზ. *lağaz'v* 'მოხუცი, ბერიკაცი'¹. შეადარეთ ქართ. ბიჭი, ფრანგ. *garçon* 'მსახური'. შდრ. ქართ. ყმა-(წული) და ყმა (უმცროსი) ერთი მხრივ და, მეორე მხრივ, ყმა (გლეხი).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ასეთსავე მოვლენასთან გვაქვს საქმე მონის შემთხვევაშიც. ეს სიტყვა, ჩვენი ფიქრით, წარმომდგარია ფორმიდან **man*, რომელიც ალანურში უნდა გვექონოდა ძვ. ირანული *manu-* შესაბამისად 'კაცი, ადამიანი'. ამას მოწმობს ოსურში — დიგორულში — დაცული ფორმა *mojnae* 'ქმარი'².

უძველესი საბით სკვითურ-ალანურ-ოსურისათვის ეს სიტყვა დაცულია მთელ რივ სკვითურ სახელებში (შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ბერძ. წარწერებიდან) ფორმით *man* (*mann*). შდრ. ავ. *mana*, ძვ. ინდ. *manu* 'კაცი, ადამიანი', გუთ. *manna* 'კაცი', რუს. *чуж* (**mangya-*დან). ოსური დიგ. *mojnae*-ც (ირ. *moj*) მოდის ფორმიდან *man* (*an* > *on* დამახასიათებელი გადასვლაა ოსურისათვის. შდრ. ძვ. ოს. *dān* > ოს. *dōn* 'წყალი', *andān* > *ændon*, *zarant* > *zærond* და სხვა).

აღნიშნული ფონეტიკური თავისებურება სიტყვისა მონა გვაფიქრებინებს, რომ იგი შეთვისებულია ქართულში ჩრდილო-ირანულიდან (სკვითურ ალანურიდან) და არა ძველი სპარსულიდან, როგორც ამას გ. მელიქიშვილი ვარაუდობს. მიუხედავად სემანტიკური სიახლოვისა ძველ სპარსულ სიტყვასთან *maniya* 'მსახური' < *umana* 'სახლი'³, არც ძველ სპარსულში, არც საშ. ირანულში და არც ამ ენებიდან ქართულში შემოსულ სიტყვებში *an* არ გადადის *on*-ად, როგორც ეს ოსურსა და ქართულში გვაქვს. სკვითურ სახელებში ჯერ კიდევ *man*-ი გვაქვს. შდრ. *Μάνηαιος* (*Μάνηαιος* 'Μυθευβίηνα'), *Μανίαιος*, *Μάνηαιος* და სხვა⁴. სომხურში ეს ფუძე დაცულია აგრეთვე საშ. სპარსული ფორმით *manak*, *manak* 'ყმაწვილი, ბიჭი'⁵.

შე. მ-ტოვ-არ-ი (მსტუარი) — ესე არს აეშაგი მომხილაგი ქუეყანისა, გინა მტერთა ლაშქართა და ეგევითართა უცნურად (საბა), 'შეგრაფი, ჯაშუში'.

¹ ОИФ, გვ. 90.
² იქვე, გვ. 172.
³ იხ. Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 438.
⁴ ОИФ, გვ. 172.
⁵ А. Худабашев, Армяно-русский словарь, გვ. 123.

„რამეთუ ესრეთ მრქუა მე უფალმან: წარვედ და დაადგინე თავისა შენისა მსტუარი, და რააცა იხილოთ, მითხარით მე“ (ესაიაჲსი, 21₆).

„და მოუწოდე ურბას სამსტოეროსა“ (ესაიაჲსი, 21₉).

„და ჩუენ ვყავთ ეგრეთ და მსტუარი დადადგინეთ კიდესა ზღვასა, რაათა, ოდეს იხილოს ნაეი მომავალი, გვთხრას ჩუენ“ (ძვ. ქართ. ენ. ქრ. 212₂₉).

განმსტ(უ)რობა — 'დაზვერვა, დათვლიერება'

„და ვითარცა შთამოვიდეს დასასრულსა მას ჳევისასა. რომელ არს უტყვსა მოვიდეს ადვილსა რასმე ძინძედ სახელდებულსა, განიმსტურეს რაჲმე, განიცადეს და იხილეს, რამეთუ უდაბნო იყო...“ (ს. ზ. 222₂₂).

ფუძე აღნიშნული სიტყვებისა არის *stov-* სტოვ-/სტუ-. ჩვენი ფიქრით, იგი შესაძლებელია დაუკავშირდეს ოსურ დიგ. ფორმას *aestæfun: aestaft* 'замечать, принимать, чхать', ძვ. ირ. **-uz. t p¹*, შდრ. *tæf* 'ყნოსვა, სუნი'. *aestaf* > სტო-||სტუ- (მ-სტო-ვ-არ-ი, სტუ-ან-ვა).

51. მუჯირა — (კუთხ. რაქ.) 'რკინის წვერიანი ჯოხი'. ოს. *мужыра* "შუბი, ხიშტი"².

აღსანიშნავია ოს. ირონ. სისინათა ნაცვლად შიშინა აფორიკატები *მუჯირა, ჯიკა, ქარჯინა* და სხვ.

52. მ-ცონ-არ-ი — 'ზარმაცი', 'დაზარებული' (საბა).

მ-ცონარება „არს შიში მომავლისა მოჭმედებისა, რომელ არს დაზარება“ (საბა).

„...და ნუშცა გცონის გამოძიებად“ (ბას. კესარ. 30₆).

ჩვენი ფიქრით, ეს სიტყვა კავშირშია ოსურ სიტყვებთან *aencoj|aencojnæ* 'სიმშვიდე, დასვენება', *aenænoj* 'მოუსვენარი', შდრ. აგრეთვე ზნა *aencajyn: aencad|aencajun: aencad* 'გაჩურება, დადგომა', *aencon* 'ადვილი'.

ქართულს საფუძვლად უდევს უპრევერბო ფორმა *cojnae* (<con) ზნნიდან **cajyn*. შდრ. ოს. *cad-axg* 'შვილი, ნელი'. ამოსავალია ძვ. ირ. ფუძე *čya-* 'დამშვიდება, მოსვენება'³, პრევერბიანი ელორ-მისათვის *aencajyn* კი — **ham-č(y)āna*.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 83. 190; ОИФ. 83. 442.

² Г. Ахведнани, Сборник избранных работ, 83. 138; შ. ძიძი-გურის დიალექტოლოგია, 83. 236.

³ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 83. 151—152 და 235.

შეიძლება ამ ფუძიდან არის ნაწარმოები აგრეთვე ქართ. ცად (იყადა, დაუცადებელი) 'დგომა, გაჩერება, სვენება, ლოდინი' (ე. ი. მოსვენებულ, შვეიდ მდგომარეობაში ყოფნა). შდრ. ოს. cad[æg], ქართ. ცად < ოს. cad.

მ. ნახშობა—'ლაპარაკი', დანახშება, ენახშება, 'მონახშება' 'მოლაპარაკება', სანახშო 'სასაუბრო' (რაჭ. კუთხური)¹.

ნასესხებია ოსურიდან nyxas|nixas² 'საუბარი', 'ადგილი სადაც საუბრობენ და თავს იყრიან სოფლის კაცები'. შდრ. ხევსურული ფესონი, საფეხნო, ფეხნობა, ამოსავალი, ალბათ, სწორედ მეორე მნიშვნელობაა. შეადარეთ უბნობა — ნაწარმოები უბანიდან, საუბარი < საუბნარი, ლაპარაკი < ურაკ-პარაკიდან და სხვა. ოსურიდან ნასესხებია მალყ. нѣдѣ. საინტერესოა, რომ აქაც შიშინა ვარიანტი გვაქვს ქართულში — nyxas > ნახშობა.

მ. ნუსხადია — 'ბიძას ცოლი' (საბა), 'ბიცოლა'. ოს. დიგორ. nostæ 'რძალი', fajnost|fajnostæ 'მზღის ცოლი' < *pati-snuša 'ქმრის რძალი', pati 'ქმარი' + nüst 'რძალი'³, ტე. ინდ. snuša 'რძალი', რუს. 'сноха', ჩებ. snacha 'რძალი'⁴. ეს სიტყვა აშკარად ირანული წარმოშობისაა და გავრცელებულია ქართველურსა და კავკასიურ ენებშიც, აგრეთვე სომხურში, სადაც ის შესულია, როგორც ჩანს, სვეითურ-ალანური წრიდან, შეადარეთ ფარ. nus, არქინ. nustar, ჩან. nuskul, ჩერქებ. нѣсѣ, თუშ. nus 'რძალი', მეგრ. *ნოსა და ნისა, კან. ნუსა, სომხ. nus 'რძალი'.

ა. ჩიქობავა თავის 'კანურ-მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში' ამ სიტყვის შესახებ აღნიშნავს: 'ქართულში ნუსა არ იხმარება, მაგრამ შემონახულია ნაწარმოებ სახელში ნუსადია, რომელიც საბას განმარტებით 'ბიძას ცოლის' სახელია. სიტყვა არაბულია და აქედან არის, უშუალოდ თუ შუალობით, შემოსული ჩვენს ენებში. მევეე სიტყვა დალესტინის ენებშიაც გამოჩნდება ხოლმე (მაგალითად, ხუნძურში), ალბათ, იმავე პირველწყაროდან — არაბულიდან მოდის. ხოფურში არაბულ ნუსას გამოდევნით ემუქრება თურქული გელინი//გაელინი, არქაბულში იხმარება გამოთქმა კუტა ნუსა 'პატარძალი'⁵. აღსანიშნავია აგრეთვე გეოგრაფიული სახელი ნოსტე (გიორგი სააკაძის სამშობლო სოფელი ქართლში).

მევეე სიტყვა დალესტინის ენებშიაც გამოჩნდება ხოლმე (მაგალითად, ხუნძურში), ალბათ, იმავე პირველწყაროდან — არაბულიდან მოდის. ხოფურში არაბულ ნუსას გამოდევნით ემუქრება თურქული გელინი//გაელინი, არქაბულში იხმარება გამოთქმა კუტა ნუსა 'პატარძალი'⁵. აღსანიშნავია აგრეთვე გეოგრაფიული სახელი ნოსტე (გიორგი სააკაძის სამშობლო სოფელი ქართლში).

¹ ОЯФ, №. 90.
 ² შ. ძიძიგური, ქართული დალესტინოლოგიური კრესტომათია, ლექსიკონი.
 ³ ОЯФ, №. 90; Историко-этимологический словарь, I, №. 417.
 ⁴ Oldřich Friš, Sanskrtská čítanka, II, Slovník, Praha, 1956, №. 337.
 ⁵ ა. ჩიქობავა, კანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, №. 39.

რომელიც ფონეტიკურად იდენტურია ოსური სიტყვისა: *nosta* 'რძალი'. შეადარეთ სემანტიკისათვის სოფლებს სახელი გარე კახეთში პატარძეული < პატარძლეული.

რატომ თელის ა. ჩიქობავა ამ სიტყვას არაბულიდან შემოსულად, ძველი გასაგებია; ალბათ, გულისხმობს არაბულ სიტყვას *نس* — *nisa'un* 'ქალები', *نساي* 'ქალური' (سو). მაგრამ სპეციფიკური მნიშვნელობა რძალისა, რომელიც ყველა აღნიშნულ კავკასიურ სიტყვაში გვაქვს, ისე როგორც ოსურსა და ქართველურში, არაბულ ფორმას არა აქვს.

შენიშვნა: საინტერესოა, ოსური ფორმა *nosta* ხომ არ არის კავშირში რუსულ სიტყვასთან *венеца* 'პატარძალი', 'ახალზალი' (ხეც.), რომელსაც განმარტავენ ხან როგორც 'ახალმოყვანილს', ხან როგორც 'უცნობს' (*nava-ved* და *na-vid*, შდრ. 'молодыха', იმ. Преображенский, Шт. словарь, I, გვ. 529).

მპ. ობი. ობ-ობ-ა — „ბაბაკუა“ (საბა).
ეს სიტყვა, ვთქვამთ, მომდინარეობს ძველი ირანული ფორმიდან *vāh* 'ქსეა, ქსელი', *vāh* > ობ-ი 'ქსელი', გაორკეცებული ფორმა ობ-ობ-ა¹. შდრ. სკვით. *wab-* 'ქსოვა', ძვ. ინდ. *vābh-*, გერმ. *weben*, ოს. *wafun*, შეადარეთ *Ababa, Hababa* სახელი ალანელი ქალისა (რომის იმპერატორ მაქსიმინის დედისა, იორდანე). ვ. აბაევის აზრით, სახელი მომდინარეობს *huvāba*-დან 'კარგი მქსოველი, ფეიქარი' (შდრ. "Азаваз—ირან. Hatausa, hu>a)².

მნ. ორმო — 'თხრილი, მთხრებლი, ხარო', „მთხრებლი მიწისა“ (საბა).

ოს. *vurm*, ძვ. ირ. **varman*, ძვ. ინდ. *varman* 'თავმესაფარი, დაფარული ადგილი', უნგრ. *verem*³, ქართ. ორმ-ო (*va* > *o* ჩვეულებრივია ქართველისათვის).

¹ ე. შვიდტის აზრით, ქართული ბაბაკუა-ს პირველი კომპონენტი *baba* წარმოადგენს ოსურულიდან ნასესხებ სიტყვას 'მამა', მსგავსად იმისა, როგორც ქვეყნის სიტყვაში დედაზარდლი, სადაც პირველი ელემენტი-ქართ. „დედა“-ს ხოლო *zard* ნასესხებია სომხურიდან *zard*, აღნიშნული მოსაზრება, ჩვენი ფიქრით, მოკლებულია დამაჯერებლობას, ბაბაკუა მიღებული უნდა იყოს ობობობ კუასაგან. იმ. Studien zur Rekonstruktion der Lautstandes der südkaukasischen Grundsprache, Wiesbaden, 1962, გვ. 94.

შეადარეთ აგრეთვე ძვ. ინდური *urna, vāhi* 'კარგი მქსოველი' (*rosp*) ობობა, იმ. Albert Debrauner, Das altindische Wort für die Spinn-Corolla Linguistika. Festschrift Ferdinand Sommer, 1955, Wiesbaden, გვ. 20-25.

² ОИФ, გვ. 185.
³ В. Абаев, О некоторых осетинских элементах в грузинском, გვ. 438 და შემდეგ: ОИФ, გვ. 86.

57. **ორტაბაზი** — „ვრილსა და მხურვალეს საშუალი“ (საბა). ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა შეიძლება დავესაჯვშიროთ ოსურ სიტყვას *arttevag*: 'ელვა', ზმნიდან *arttivyv*: *artyvd | arttevan*: *arttivid* 'ბრწყინვა, ელვარება, ნათება'.

სოლდური *ardēpāk* ('rt'y'p'k 'ბრწყინვალეობა') **roxšn ardēpāk* = ოს. *roxš arttevag* 'შოელვარე სინათლე'.

ამ სიტყვას, ოსურსა და მასთან ერთად სოლდურს, ვ. აბაევი ასეთ ეტიმოლოგიას უკეთებს: სოლდ. **ardēp* ('rd'y'p 'ბრწყინვა') მომდინარეობს **Ṛtr-dip*-იდან 'ცეცხლები ბრწყინვალეობა' (ცეცხლ-ბრწყინვალე), ავ. *Ṛtr* 'ცეცხლი', სოლდ. **tr*, ოს. *art + dip =* დვ. ინდ. *dip* 'ელვარება, ვარვარი', პამირ. *dif* : *dift* 'ანთება, გზება'. ვ. აბაევი არ ეთანხმება პ. რაიხელტს, რომელიც მეორე ნაწილს ამ სიტყვისას იგივეებს ირ. *tap*-თან 'გაცხელება' (ZII, II, 247), და ი. გერშევიჩს, რომელსაც სოლდური 'r'y'p-ი გამოჰყავს ფორმიდან **drafaya*¹ ჩვენი ფიქრით, ქართული ფორმა იძლევა საშუალებას მეორე ელემენტი დავესაჯვშიროდეს *tap*-ს 'ცხელება'.

58. **ორძ** — 'გაზრდა, ვადიდება, აღმოცენება'. „აღვაორძინო შენ ფრთად და დაგადგინო შენ ნათესავად და მეფენი შენგან გამოვიდენ“ (დაბ. 17₆).

„ხოლო ისმავლისთუჲს აჰა-ესერა ვისმინე შენი, და ვაკურთხო იგი და აღვაორძინო იგი და განვაპრაველო იგი“ (დაბ. 17₂₂).

„აღორძნდეს კაბუკნი ესე. და იყო ესავ კაცი მეცნიერ ნადირობად, ხოლო იაკობ კაცი უმანკო და მყოფ სახლსა შინა“ (დაბ. 25₂₇).

„და წარვიდა მიერ და თხარა ჯურღმული სხუად და არა პლალ-ვიდეს მისთჲს. და დასდვა მას სახელი ფართოება და თქუა: რამეთუ აწ განგუფართა უფალმან და აღგუაორძინა ჩუენ ქუცყანასა ზედა“ (დაბ. 26₂₂).

„ხოლო ღმერთმან ჩემმან ვაკურთხენ შენ და აღვაორძინენ და განვაპრაველენ შენ და იყავ კრებულად ნათესავთა“ (დაბ. 28₂).

„რამეთუ მცირედ იყვნეს. რავდენ იყვნეს ჩემ წინაშე, და აღა-ორძინა სიპრაველედ და ვაკურთხა შენ უფალმან ფერკსა ჩემსა“ (დაბ. 30₂₆).

„პრქუა მას ღმერთმან: მე ვარ ღმერთი შენი, აღორძნდი და განპრაველდი...“ (დაბ. 35₁₁).

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь. I, с. 181.

„და უთხრა ღუნიის მწებან მან ჩუენებაა იგი თვისი ელსებს და
 კრტუა: ძილსა შინა ჩემსა ვხედდევდ და იყო ვენაჯი წინაშე ჩემსა,
 და ვენაქსა მას სამნი ძირნი. და იგი აღმოსცენდა და აღმოორ-
 ძნდა მორჩი და მწუვანე იყვნეს ტევანნი იგი ყურძინისანი“
 (დაბ. 40₉).

„იოსებ, შვილი ჩემი, აღო რძინებ ული, საშურელი ძმ ჩემი
 უმრწემისი, ჩემდა მოიქეც“ (დაბ. 49₂₂).

„ხოლო ძენი ასრამლისანი აღო რძინდეს და განმრავლდეს
 და ამრლუე იქმნნეს და განძლიერდებოდეს დიდად ფრიად...“
 (გამოსვლ. 1₇).

საბას მოყვანილი აქვს ფორმები ო რ ძ ი ლ ი — აღო რძინება და
 ო რ ძ ი ს — აღო რძინდების. აღო რძინება კი მას ასე აქვს გან-
 მარტებული: „აღო რძინება არის უფროსის მიერ ძრვა და მოკ-
 ლება უმცროსისა მიმართ“.

ჩვენ მიერ მოტანილი კონტექსტებიდან სავსებით ნათელია
 მნიშვნელობა ფუძისა ო რ ძ -, ერთი მხრივ, 'გაზრდა, გამრავლება,
 გავრცობა' და, მეორე მხრივ, 'აღმოცენება, გაზრდა' (მცენარისა).

ჩვენ ვფიქრობთ, ძირი ო რ ძ - მომდინარეობს ირანულიდან; ამო-
 სავალია მისთვის varz-. შდრ. ავ. varōd- 'მომატება, გაზრდა'.
 აწმყო varōza, varōdaya, varōdaya, ppfp. varōzda 'გაზრდა, აღმო-
 ცენება, გამრავლება, გავრცობა' და სხვა¹. შეადარეთ ძვ. ინდ.
 vardhati, vardhayati, vrddhāḥ, ახ. სპ. bālidan, საშ. სპ. vālitān —
 varzišn. შდრ. ავ. varōza 'გაზრდა, ნაზარდი'. მცენარის სახელი
 ვ ა რ დ ი, საშ. სპ. vālī 'ყვავილი', სომხ. ნასესხები vard, ქართ.
 ვ ა რ დ ი, ახ. სპ. gul, შესაძლებელია შემოსული იყოს ჩრდილო-ირა-
 ნულიდან — varz- ფორმით v ā r z - > ო რ ზ - > ო რ ძ -. თუმცა, ერ-
 თი შეხედვით, ოსურში ეს ძირი არ ჩანს, მაგრამ, ჩვენი ფიქრით,
 შესაძლებელია ოსური ფორმა ævzærŷn 'აღმოცენება, გამოჩენა,
 გაჩენა, გამრავლება', 'проростать', 'выскать корни', 'გაშლა, დაწ-
 ყება' და სხვ. ნაწარმოებია ფუძიდან, რომელიც შედგება მეტა-
 თეზისა varz > vzar-ისაგან (ავ. varōd- 'მომატება, გაზრდა'), შდრ.
 საშ. სპ. varzišn.

პროფ. ვ. აბაევი და ქ. ბეგლი სხვა აზრის არიან ოს.
 ævzærŷn-ის შესახებ. ვ. აბაევი ფორმებს ævzærŷn : ævzærst-

¹ AirWb, გვ. 1368—1369.

ævzærd | ævzurun : ævzurst 'აღმოცენება, ამოსვლა, წარმოშობა, გამოჩენა, გამოყოფა' და სხვა მიიჩნევენ მედიალურ შესატყვისად ზმნისა ævzæryn 'ამორჩევა' (a > æ-ში კანონზომიერი დასუსტებით). იგი არ ეთანხმება მილერს¹, რომელიც ამ ზმნას განიხილავს, როგორც დამოუკიდებელს და არც პ. ბეალის, რომელიც ævzæryn-ს უკავშირებს მის მიერ აღდგენილ ირანულ ფორმას *zar- | zra- 'შობრაობა'².

ვ აბაევის თქმით, აქტიურიდან მედიალურ მნიშვნელობაში გადასვლა სავსებით ნათელია: 'отделанъ — отделаться, всходить, проходить' და სხვა.

ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დავუშვათ, რომ ოსური ზმნის ფორმაში ævzæryn ერთმანეთს დაემთხვა ორი ზმნა: ერთი მხრივ, მედიალური შესატყვისი ზმნისა ævzæryn 'არჩევა, გამოყოფა' (ævzæryn) და, მეორე მხრივ, æ-vzæryn < *vzæryn პროთეტული æ-თი, რომელიც მომდინარეობს ძვ. ირ. varz- ფუძიდან 'ზრდა, მატება', რომელიც ქართულში თრძ-ის სახით არის დაცული და შეიძლება ოსურის (სკვითურ-ალანურის) უძველეს სახეს წარმოგვიდგენდეს (იქნებ მან იცვალა სახე სიტყვა warz-თან სუპერატივის გამო).

მე. რანგი (კუთხ. რაპ.), მეგრ. რ ა ნ გ ი, სვან. რ ა ნ გ — 'თაფლისაგან დამზადებული სასმელი', 'თაფლუკი'.

მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან rong. ამ სიტყვას ვ. აბაევი მიუძღვნა სპეციალური სტატია „Значение и происхождение слова rong“³, სადაც დაწვრილებით არის მოთხრობილი ამგვარად ოსურში ლეგენდად ქცეული სასმელის ისტორია და რომელიც აღმოჩნდა თაფლისაგან დამზადებული სასმელი: ქართ. 'თაფლუკი', რუს. 'мёд', ძვ. ბერძნ. μέλι, გერმ. Met. საინტერესოა, რომ სპარსული სახელი ლეინისა māj 'ლეინო' მომდინარეობს სიტყვიდან madu 'თაფლი' 'თაფლის სასმელი' (რომელიც, როგორც ჩანს, უფრო ძველია, ვიდრე ყურძნის ლეინო და არიელთა უძველეს სასმელის სახელს წარმოადგენდა).

რაც შეეხება თვით ტერმინს rong, ვ. აბაევი იძლევა მის ეტიმოლოგიას. საინტერესოა ოსური სიტყვა ævrong 'ფხიზელი', სიტყვასიტყვით უ რ ო ნ გ ო (რონგდაულეველი < ararong. ძველი ოს. ფორმა იყო gang (შდრ. რანგი. ran-g-ში g- სუფიქ-

¹ Ив. Миллер. Осетинские этюды, III, 83-154.

² Transactions of the Philological Society, Hertford, 1953, 83-36, 1956, 83-58.

³ ОЯФ. 83. 348 — 353; აგრეთვე, О некоторых осетинских элементах в грузинском.

სია (< ძვ. ირ. -ka. შდრ. avg 'ზინა', marg, fyxh; farsk და სხვა). ფუძე ran- მომდინარეობს ძვ. ირ. *frāna ფორმიდან, ინდ. prāna 'სული', 'აყხ'. შდრ. სოლდ. *frān (β'rn), სემანტიკურად — სული. შდრ. ლათ. spiritus 'სული' 'სპირტი', გერმ. geistig 'სულიერი', სპირტული, *frānaka 'სული' -> rang > rong 'სულიერი, მათრობელი სასმელი' 'хмельной напиток' (ირ. fr > r კანონზომიერია ოსურისათვის)¹.

60. რუსხა — 'სინათლე, ნათელი'.

გვხვდება „თამარიანში“:

„ე გულის ნებო,
მზეო ინებო,
თამარ სჩანს შენდა

რუსხა მკლებულად“ (XII, 7₆).

ნ. მარი „თამარიანის“ თავისი გამოცემის ლექსიკონში ამ სიტყვას უკავშირებს სპარსულ روضان-ს (roušan) 'ნათელი, ბრწყინვალე', მაგრამ სიტყვის ფორმა რუსხ-ა აშკარად ოსურ წარმომავლობაზე მიუთითებს, შდრ. ოს. ruks|roxh² 'ნათელი, სინათლე' — ძვ. ირ. rauksna-, ავ. raokšnā- 'ნათელი, ბრწყინვალე', raok- 'ნათება, ბრწყინვა'³, ძვ. ინდ. rukṣa, ლათ. lux, რუს. а́у́х, ფალ. rōnā, ახ. სპ. roušan. შეადარეთ სვეით. Ρουζίνης 'ნათელა'.

61. სამხარი — საბას განმარტებით „კამადთა ჟამთა სახელი არს, ვინათგან ორთა ჯერთა კამენ, შუადღე კამადი არს სამხარი. ბოლო მიმწუხრი კამადი სერობა“.

უკეთუ სამხარი არა შუადღე მიიღო, და უადრესად კამა, მესამე ანუ მეორე ჟამსა უწოდენ სადილსა და არა სამხარსა.

დილაზე მცირესა საჭმელსა ვწოდების საუხმე და სამხარისა შემდგომად კამადსა ზარმელი, და უკეთუ სერობისა შემდგომად კამადი მიიღო სერის კული ეწოდება“.

„ხოლო მათ მომხადეს ძღუენი მოსლვად იოსებისა სამხარად რამეთუ ესმა, ვითარმედ ისადილებს მუნ“ (დაბ. 43₉).

ჩვენ ვფიქრობთ, სიტყვა სამხარი შესაძლებელია დავუკავშიროთ ოსურ სიტყვას sexwar⁴ 'სადილი'. ირონ. sixor⁵ მომდინარეობს ფორმიდან *səwxwar 'დილის საჭმელი'. შდრ. xxsəvər 'ვახშამი' < *axsəvχwar 'საღამოს საჭმელი' = xxsəv|axsəv⁶

¹ ОИФ, гл. 348 — 353; აგრეთვე, Осетинские элементы в грузинском

² Осетинско-русский словарь, гл. 323; ОИФ, гл. 19.

³ AlrWb. 1488.

⁴ ОИФ, гл. 279. ⁵ *სამხარისა* *საჭმელი* *საღამოს* *საჭმელი* *საღამოს* *საჭმელი*

⁶ Осетинско-русский словарь, гл. 339.

‘ლაშე’ + xwar ‘საქმელი’ მსგავსად saw ‘დილა’ + xwar ‘საქმელი’
 ე. ი. ‘სადილი’. ოს. sexwar < *saxwar > სამხარ-ი.

მალყარულში ოსურიდან შესულია ფორმა ḡxur, m̄xur, ǫḡxur
 ‘ვახშამი’. შეიძლება ქართული ვახშამიც ალანურიდან მოდის.
 xaxsaw (დიალექტ. xaxšaw) ახშაე > ახშამ > ვ-ახშამ. შდრ.
 ქართ. სერი, სერობა.

62. ხახუმლობა — ‘შვილება’, საბა ამ სიტყვისათვის ვერცელ გან-
 მარტებას იძლევა:

„შვილობასავით, რამეთუ კაცი მოკუდეს და ცოლი მისი დაშ-
 თეს უშვლოდ და იგი შეირთოს მოყუარებან მისმან და აგარაკიცა
 მისი შოიგოს, ვითარცა ყო ბოოს რუთისა, რომელსა ესასუმლი
 და არა ისასუმლა სხვამან მისთანა სასასუმლომან, ე. ი.
 არა მის მკვდრისა დედასა ეშვლოს და იგი ეუფლოს ყოველსავე“.

ოშკის ბიბლიაში (იხ. „წიგნი ძველისა აღთქმისანი“, ტ. I,
 ნაკ. II, რუთისი 4_ა) საბას მიერ მოყვანილ ადგილებში სასუმ-
 ლობის შესაბამისად ყველგან შვილება გვაქვს.

სიტყვა სასუმლობა, ჩვენი ფიქრით, ნაწარმოებია ფორმი-
 დან სუმელ ‘შვილი’, რომელიც შეთვისებულია ოსურიდან. მას
 საფუძვლად უდევს ოსური სიტყვა syvǝll(-on)¹ ‘ბავშვი, შვილი’.
 syvǝll > სუმელ, -on სუფიქსური ელემენტი ოსურში. შეადარეთ
 სიტყვა უსუარი.

63. ხახ-/ზახ- (სახ-ელ-ი, ზახ-ილ-ი, ძახ-ილ-ი).
 მოუხედავად იმისა, რომ ძირს ზახ/ძახ- მოგზოვება პარალელე-
 ბი მონათესავე ქართველურ ენებში², ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია
 დაგუკავშიროთ იგი შესაბამის ირანულ ფუძეს sah-, sāh-. შდრ.
 ავ. sǝx’an, sax’ar ‘სიტყვა, მოძღვრება’, ძვ. სპ. ḡah- ‘თქმა’, ძვ.
 ინდ. śas ‘ტება’, სპ. სპ. sax’an ‘სიტყვა’, ახ. სპ. suxun, suxan
 ‘სიტყვა’ და სხვა.

ჩვენი ფიქრით, იგივე ძირი zah- < sah- უდევს საფუძვლად ოს-
 ურ ზშნას zah̄ɣyn ‘თქმა’, დიგორ. zah̄ɣan, ჯაბ̄ɣan, მეორე მხრივ,
 ამავე ფუძეს ჩვენ ვხედავთ ქართულ სიტყვაში ზღაპარი. არ
 არის გამორიცხული, რომ ეს ძირი zah- > sah- ოსურშია ქართულიდან
 შეითვისა, მსგავსად სპარსული წარმოშობის მრავალი სიტყვისა,
 რომლებიც ოსურში ქართულის მეშვეობით შევიდა³.

¹ В. А Баев. Историко-этимологический словарь, I, стр. 205—206, (Осетинско-русский словарь, стр. 356).

² ქანური ჯოხ-, სერ. ჯოხ-, სემ. ვახ-ე; იხ. ა. ჩიქობავა, კანურ-მეგ-
 რულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 437—38.

³ იხ. მ. ანდრონიკაშვილი, ფალაურ-ქართული ლექსიკონი შე-
 ბდრები, თბუ შრომები, ტ. 71, 1958, გვ. 1—8.

64. სვე — 'ბედი, ბედისწერა', სვიანი 'ბედნიერი'. საქართველოს
საქართველოს

საბას განმარტებით: „უმეცარნი და წარმართნი იტყვიან: სვე არსო მიძღულებელი ძალიო, რათა იძულებული მის მიერ აღესრულებოდეს ვარსკვლავთა ზედა შობისა მიერ“.

„გამოუნდეთ ჩვენ მტერად აზონ ერისთავსა და სუემან ჩვენმან გუცეს ჩვენ ძლევა კეთილი“ (ლ. შრ. 22₁).

„არამედ ყოვლადვე და ყოველსა შინა საქმესა მისსა იყო ბედნიერ და სჯან, და მადლითა აღსავსე“ (დავ. აღმშ. 32₂).

„...და შეარტყა წელთა ძლიერთა მათელი, ეპა, რაბამ სჯანად ვმარებული, და შემოსა პორფირი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა“ (დავ. აღმშ. 363₁).

„ზომართენეს ასნი კლიტენი ასთავე საქურჭლეთანი; თაფანის-ვეც და დავლოცენ დავლანი მათთა სვეთანი“ (ვ.ტყ. 487₁).

„წიგნი დავწერე: მეფეო, სვემეცა არს თქვენი სვიანად!“ (ვ.ტყ. 463₁).

„ვინ მდაბალსა გაამაღლებ, მეფობასა მისცემ, სვესა, მე ნუ გამყრი საყვარელსა, ნუ შემიცვლი ღამედ დღესა“ (ვ.ტყ. 957₁).

„ესე ვინათგან ცნა ჯელმწიფემან და სუე-განდიდებულმან. მკლავმან აქილიანმან და გულმან მალნიტონმან, მიეტევა სახელ მჭეცისა...“ (ისტ. აზმ. 11₁).

„მსგავსად სუისა და ეტლისა მათისა“ (ისტ. აზმ. 20₁).

„შევიდა სატანი გულსა სუე-უბედურისა რუსისა, სკვტრამე სახელდებულისა...“ (ისტ. აზმ. 40₁).

„თამარ სუე-სჯანისა ჯელმწიფისა იმატებენ ზარნი, ლაშქრობენ მოყმენი, არს მარჯუება, სიხარული, სიყუარული, შუება და ნადირობა მათთა და ბართა...“ (ისტ. აზმ. 45₁).

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართული სიტყვა სვე/სუე შეიძლება დაუკავშირდეს ოსურ სიტყვას (დიგორულს) fes 'ბედი'. შდრ. fesgus 'სვიანი, ბედნიერი'. ოს. fes კანონზომიერი შესატყვისია ძვ. ორფორმისა *paisa- 'წერა, წერილი' ძირიდან pais- 'წერა' (შდრ. ოს. fyssyn 'წერა', nyxyfyst 'ბედი', სიტყვასიტყვით — 'შუბლზე დაწერილი')¹.

ოს. fes, რომელიც შინაარსით ზუსტი შესატყვისია ქართულ სიტყვისა წერა (ბედისწერა), მატერიალურად იგივეა, რაც ქარ

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 469.

თული სუფ. *fes* > ვს-ე > სუფ (*fs* > ვს-სათვის შეადარეთ ქართ. ვსება < ოს. *aŋsis* 'სავსე'). შეადარეთ ირონ. ფორმები *fyssæn* 'საწერი', *fyssæg* 'მწერილი', *fyst* 'დაწერილი' და სხვა. *fys* აღვილად მოგვემდებარება ქართულ ვს-ს, რომელიც შეტათებით გადავიდა სტ-ში.

65. ხივება (სიმსივნე < სივ-სივ-ნე).

გ. ახვლედიანს მიაჩნია მომდინარედ ოსური ზმნიდან *ra-sijyn*. 'გასიება', *resyd* 'სიმსივნე', *sijyn: syd* 'звннуть, жерзнуть' (დამზ-რალი), ძვ. ინდ. *šv-śyati* 'გასიება, ვადლიერება', ავ. *sra(y)*, ლათ. *inciens* < *en-cuiens* 'ფეხშიძე'¹. შესატყვისობად ქართველურ ენებში ამ სიტყვისათვის მიჩნეულია სვანური *šj-* (*li- šie, na-šj*), მეგრ. *šin apa-*, ქართველური *šj-*².

66. სულუგუნი (დასავლ. კილოები), მეგრ. სულუგუნი — 'ყველის სახეობა'.

ვ. აბავეი უკავშირებს ოს. დიგორ. *sulugun* (*сухт-ს*), რაც ნიშნავს 'сыр с сывороткой, из сыворотки', *suly* 'сыворотка' + *gun*³ — სუფიქსალური ელემენტი.

67. ძუფ- (გან-ტფ, გან-ტფა, გან-ა-ტფ-ო და სხვა. გვიანდელი თბ-ობ-ა, აბ-ილ-ი და სხვა) — 'თბობა'.

ქართული ძირი ტფ- თავისი ფონეტიკური იერით ყველაზედ ახლოს დგას ამ ინდოევროპული ფუძის ოსურ ფორმასთან. შეადარეთ: ძვ. ირ. *tāp-*, ძვ. ინდ. *tāp-*, რუს. 'топить, теплый' და სხვა. ოს. *tavun|tavun* 'თბობა', *tāv* 'თბილი', მაგრამ *tāfsyn* 'გაცხელება' ('нагреваться, лихорадить'). *an-taf* 'სიცხე'⁴ (მდრ. ძვ. ირ. *tāfs, tāfsati* ე. წ. ინქოატვიური ფორმა). ოს. ა ქართულში ჩვეულებრივ გადმოდის როგორც ე, ხოლო სპირანტი f იძლევა კანონზომიერად ფ-ს ირანულიდან ნასესხებ სიტყვებში საერთოდ.

68. ტუე — 'მრავალხენი' (საბა).

„და წმინდა იყოს იგი და შეწუას და შეწკამდეს იგი ვითარცა თივასა ტყესა“ (ესაიაჲსი, 10₁₁).

„ნადირნი ტყესა შეესწრნეს, სადა ვერა რბის ცხენია“ (ვ. ტყ. 78₂).

„სამ ღღემდის მოვლო მრავალი ხევი, შამბნარი, ტყე, ველი“ (ვ. ტყ. 86₄).

¹ I. Ахведиани, Сборник избранных работ, გვ. 202—203.

² K. Schmidt, Rekonstruktion, გვ. 132.

³ В. Абаев, О некоторых осетинских элементах в грузинском, 33. 438 და შემდეგ.

⁴ ქართული სიტყვის 'თბილი'-ს კავშირზე ინდოევროპულ *tep- ძირთან წინააღმდეგობა შეუქმნა (ნ. სარი, ა. შანიძე, ა. ჩაქობავა და სხვები), მაგრამ უცნობი დღე ამ სიტყვის ქართულში შემოსვლის გზა; ჩვენი ფიქრით, იგი ირანულია და, კერძოდ, სვეთურ-აღიანური.

შესაძლოა ქართ. ტყეც კავშირი აქვს ოს. qad|gædæg-საფორ-
მასთან 'ხე, მორი, ტყე' (შეიძლება ქართ. ხეც ამ სიტყვიდან
მოდოდეს): qad > qd-e > დჟ-ე > ტყე. შეადარეთ ოსური გამოთქმე-
ბი qæddag 'ტყეური, ველური', qædbyn 'ტყიანი'. შდრ. შვედ.
ტყა².

69. ურვათი (მოხვე. კუთხ.) — 'საქმროს მიერ საცოლის შშობლებ-
ისათვის მიტანილი სასყიდელი'³.

მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან iræd|ærwæd 'ჭებინი' (არ-
лым, плата за невесту родителям', ძვ. რუს. 'вено'), ძვ. ოს. *ær-
wæd < ავ. urwata- 'დადგენილება, წესი (რელიგიური), ჩვეულება',
urvatī 'შოლაპარაკება'. შდრ. ძვ. ინდ. vrata. ოსურიდან ნასესხე-
ბია ეს სიტყვა აგრეთვე ჩანს რუსი udmu 'ჭებინი'. იმის დასამტკე-
ცებელ საბუთად, რომ ეს სიტყვა ნასესხებია ოსურ-ალანურიდან
სხვა კავკასიურ ენებში და არა პირიქით, ვ. აბაგვი იმ გარემოე-
ბასაც მიიჩნევს, რომ ცოლის ასეთი გამოსასყიდი გავრცელებული
იყო თითქმის ყველა ინდოევროპელ ხალხში: ბერძნებში, გერმან-
ელებში, სლავებში, ირანელებში და სხვა⁴.

70. უხო — 'გლებთ დიაცთ უპატიოსნესი' (საბა), სიტყვა დე-
დოფალთან საბას აგრეთვე მოცემული აქვს ვანმარტება
უსო-სი — 'გლებთა დიაცთა პატივისათუს უწოდენ უსოს'⁵.

ვ. აბაგვი სტატიაში „ოსური ელემენტები ქართულში“ ამ სიტყ-
ვას უკავშირებს ოსურ us|osæ-ს 'ქალი', ძვ. ინდ. yosit 'ქალი'.
ოსურში ეს სიტყვა ქალისა და ცოლის აღმნიშვნელი ძირითადი
ტერმინია და მისგან პრაგმატი წარმოებულია გავრცელებული ოსურ-
ში: us 'ქალი, ცოლი, დედაკაცი', fydy us 'მამის ცოლი, დედ-
ნაცვალი', usy fyd 'სიმამრი' (ცოლის მამა), us ærxæssyn 'ცოლის
შერთვა', us wæsyn 'გაყრა', usag 'საცოლე'. usbiræg 'კუდიანი',
usgur 'საქმრო', usdon 'საქალებო, ქარეში', ussyn 'ცოლიანი',
usrak, yrd 'ცოლის თხოვა' და სხვა⁶. შესაძლებელია აღნიშნულ
ოსურ სიტყვას us|osæ უკავშირდება აგრეთვე ქართ. ასული.
შვედ. ოსური.

¹ В. А. Баев. Историко-этимологический словарь, I, გვ. 534.

² გ. კლიმოვი საერთო ქართველურისათვის აღადგენს ფორმას *ტყენი
'ტყე, ხე' შვედ. ტყა(ლ)-ისა და ჰან. ტყა, სუან. ტყენ ფორმათა დაკავშირებ-
ისაფუძვლებ. იმ. Этимологический словарь картвельских языков, გვ. 184.

³ ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 561.

⁴ Историко-этимологический словарь, I, გვ. 546 — 47.

⁵ მისივე, О некоторых осетинских элементах в грузинском,
გვ. 438 და შემდეგ.

⁶ Осетинско-русский словарь, გვ. 345.

71. უსუარი — 'ბავშვი 5 წლიდან ათ წლამდე'. განმარტება უსუარი სავსა და სავსა მოცემული აქვს სიტყვა კაცთან:

„შელსა მამალსა ძე და დედალსა ასული რომელთა სიბერე-
მდე ძესა ვაჟი და ასულსა ქალი (ეწოდების)... ვიდრე ხუთ წლამდე
ვაჟს ჩნელი და ქალსა ჩნელა ეწოდების, ხუთის წლით ვიდრე ათ-
წლამდე ვაჟსა უსუარი და ქალსა უსუარი...“ (საბა).

ჩვენი ფიქრით, ეს სიტყვა შეიძლება კავშირში იყოს ოსურ ფორ-
მასთან *sywær|suwær* 'საშო' და მასთან დაკავშირებულ სიტყვათა
რიგთან ოსურში. შდრ. *sywærgyn* 'მუცელღებული, ორსული',
awysuær|ansuær 'ძმა', სიტყვისიტყვით 'თანშობილი, ღვიძლი'
(единотробный). შდრ. ძვ. სპ. *hāmata* 'დედითერთი', *sywæll(on)*²
'ბავშვი'. ქართულ უსუარს საფუძვლად უნდა ედოს დიგორული
და, მაშასადამე, უფრო ძველი ფორმა *ansuær* > უსუარი > უსუ-
არი. ამ სიტყვასთან კავშირშია აგრეთვე, ჩვენი ფიქრით, ძველ
ქართულში დადასტურებული სასუშლოება 'შვილება'.

72. ფათენა — 'ფართოსავით' (საბა).

ამკარად ნახესხებია აღანურ-ოსურებიდან. ფორმათა სრული დამ-
თხვევა გვაქვს როგორც სემანტიკურად, ისე ფონეტიკურა თვალ-
საზრისით. შეადარეთ, ოს. *fætan*, ძვ. ორ. **paθana* 'ფართო, განი-
ერი', შდრ. ბელუჯ. *patan*, სპ. *pahn, pahan*, ფალ. *pahan*, ქურთ.
pān, ორმ. *pan*, ავღ. *plan*, სოლდ. **paθan*, საკ. *phatana* 'ფართო',
ავ. *paθana*-, გერმ. *Faden* 'размах обеих рук, сажень', ვუთ.
ἰάπα 'ლობე', ბერძ. *πατάσσει*: 'ვწლი, ვაერცობ' და 'ფართო, ვრცე-
ლი'. შორეული მონათესავე ძვ. ინდ. *prath*-ისა 'გაგანიერება —
გაფრცობა', ძვ. ინდ. *prathas*-, *prathana*- 'სიგანე' (ისე შეესაბამება
ძვ. ორ. *pathana*-ს როგორც ძვ. ინდ. *prati* ძვ. ორ. *pati*-ის). შდრ.
ავ. *fraθah*- 'სიგანე', ლიტ. *platus* 'განიერი', გერმ. *Fladen* 'блин',
ბერძნ. *πάταξ* 'განიერი'.

73. ფარხავი, ფარცავი — 'საშუალ კეთილისა და ავისა' (საბა).

ოსურში ეს სიტყვა წარმოდგენილია ფორმით *færssag*³ 'გვერ-
დითი, გვერდით მდებარე, ფანჯარა', *færssag læg* 'сторонний че-
ловек', 'საშუალო წოდების ადამიანთა სახელწოდება' (*середняк*).

¹ Осетинско-русский словарь.

² იქვე, გვ. 317.

³ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 205—206.

⁴ В. Миллер, Осетинские отходы, II, 47, 76; ОИФ, 120, 46; Истори-
ко-этимологический словарь, I, გვ. 465.

⁵ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 453.

ამოსავალია ამ სიტყვისთვისაც მნიშვნელობა fars-ისა 'გვერდი, მხარე'. მნიშვნელობის გადასვლა ცნებიდან მხარე, გვერდი > შუა, საშუალო საფეხებით მოსალოდნელია და გასაგები, და ეს ხსნის როგორც მნიშვნელობას ოს. færssag læg-ისა 'საშუალო (წოდების) კაცი', ისე ქართული ფარსაგისა 'საშუალო კეთილისა და ავისა'. გ. ახელედიანი აღნიშნავს აგრეთვე ამ სიტყვის ჩვეულებრივ სასაუბრო მნიშვნელობას, როგორც „случай хорошие или плохие, но неожиданно сторонние“¹.

74. ფარღული — „მარგალიტის ყელსაბამი“ (საბა).

განეკუთვნება ამავე სვეთურ-ალანურ-ოსურ-ქართულ ლექსიკურ შეხვედრათა რიგს. შდრ. ოს. færđgutæ 'მცირე, ყელსაბამი', წარმოადგენს მრავლობითი რიცხვის ფორმას სიტყვისა færđyğ | færđug 'ტირფასი ქვა, მცირე'. ირანული სიტყვიდან parduka 'ქრელი'.

*færđgutæ > færđud > ფარღღურ > ფარღული.

75. ფასი — 'სასყიდელი'.

„და სირცხვილისა თანა-მღებ იყვნენ და რომელნი იგი ქალაქებსა და საფასეთა მოსაე არიან“ (იობ. 7₃₀).

„ესე ყოველი მართალთა შეიკრიბონ და ფასი იგი მათი კეშ მარიტთა დაიყრან“ (იობ. 27₁₇).

„ხოლო მან პრქუა მათ: შუნდობა იყავნ თქუნდა, ნუ გეშინინ, ღმერთმან თქუნმან და ღმერთმან მამათა თქუნთამან მოგცა საფასიჲს ქურქერთა თქუნთა“ (დაბ. 43₁₂).

„ჩაეპარენით, ჩაედით, ჩქარად ნუ მიხვალთ მხლტომელნი, მოგყიდონ, ფასი მიეციოთ, რისაცა იყვნენ მნდომელნი“

(ვ. ტყ. 1133).

„შვეე საკურქელს, რომელსა ფასი არ დაედებოდა, თვალ-მარგალიტი ავიღე, რაც ოდენ ამეღებოდა, თვითო და თვითო თვითოსა ქალაქსა ეფასებოდა“

(ვ. ტყ. 1177).

„შესამოსელი შე.შოსეს დრაქნისა ბვერ-ათასისა, შეარტყეს წელთა სარტყელი, დაუდებელი ფასისა“

(ვ. ტყ. 1013).

„დილასა ლარი ყველაი უჭვენა, გაახსნევიან, ტურფანი სეფედ გარდასხნა ფასიცა დაათვლევინა“

(ვ. ტყ. 107₁₃).

ტვ. ირ. pasu-, ი. ევრ. *peku-, ოსურში მოსალოდნელი იუ* fæs, მაგრამ გვაქვს fæs > fys — ბაგისმიერის გავლენით. შდრ.

¹ Г. Ахведяни, Сборник избранных работ, I, гл. 210.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, гл. 452.

ყრ<paru-, myd<madu- და სხვა მრავალი; ქურთ. pez, pes, paz, pas, გურან. pāsī, pas, ზაზა pās, ტალიშ. pas, ბელუჯ. pas, ავღ. pas 'ცხვარი', 'წერილფეხა საქონელი', პამირ. შ. pis, pās 'გასაცვლეელი, სათვალავი ერთეული' (=1 ცხვარს), პამირ. ვ. pas 'ცხვარი', 'საშვალო ზომის ცხვარი—ვაჭრობის ერთეული', პამირ. ს. pes, ფაღ. pah, სოლდ. pas- (ps-), ავ. pasu-, ძვ. ინდ. paśu-, ლიტ. pekus 'საქონელი', გუთ. faihu 'ქონება, ფული', ლათ. pecus 'საქონელი', pecūlium 'ქონება', pecūnia 'ფული'. ქართ. ფასი მოდის ძვ. აღან. *fæs (fas) ფორმიდან.

76. ფერცხალი — „გვერდის წიბო“ (საბა).

უეკველია, მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან færsk 'ნეკნი', პამირ. ვახ. pürsk, პამირ. მუნჯ. pursiga, პამირ. იშვ. pørsyë, სოლდ. parsak (prs'k), საკა pāsua და სხვ. ნაწარმოებია pars-იდან 'გვერდი, მხარე' -k სუფიქსით, ამოსავალი ირანული ფორმაა parsa. შდრ. სკვით. pars 'გვერდი', pars-panak (Παρπανακ) 'გვერდმავარი' = ოს. fæjnæg-fars, ქურთ. pārsū 'ნეკნი', სპ. pahlū (<*parθu < *parsu) 'გვერდი, ფლანგი, თან, გვერდით', პამირ. pērs 'ნეკნი', ავ. parosu-, pərosu 'ნეკნი', ძვ. ინდ. parśu- 'ნეკნი', pārsva- 'მხარე, გვერდი', ძვ. სლავ. пръси, რუს. перся 'გვერდი'.

როგორც ჩანს, ამ სიტყვასთან კავშირშია აგრეთვე ქართული ფირტვი (3. მეფ. 21, 34), ფილტვი, მისთვის ამოსავალი შეიძლება ყოფილიყო სპ. *parθu > ახ. სპ. pahlū, შეიძლება, აგრეთვე, ამავე ძირისაა სიტყვა ფერდიც.

77. ფინთი — „შერყუნელი“ (საბა), 'ცუდი', ფინთ-ფუნთი — „მრავალფინთი“ (საბა).

ჩვენ ვფიქრობთ, იგი მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან fyð | fud 'ავი, ცუდი' (მეტწილად რთულ სიტყვებში), 'ბოროტება, სიამე, უბედურება'. fyðær — 'შედარებითი ხარისხი fyð-ისა, fyðæbon 'ტანჯვა' (ცუდი დღე), fyðaz 'ცუდი წელიწადი', fyðzaman 'ავი დრო', fyðgænæg 'ბოროტმოქმედი', fyðwag, 'ბოროტი', fyðzærdæ 'გვეულა, მტრული' და სხვა მრავალი (ანტონიმი fyð-ისა არის xorz, xærz), ძვ. ირ. *pūta- ნამყოფს მიმლ. pū-დან 'ლპობა', 'დამპალი' (შდრ. ოს. æmbyjyn | æmbujan 'ლპობა'). შდრ. ძვ. ინდ. pūti 'დამპალი, ცუდი', ლათ. pūtidus 'დამპალი, საზიზღარი', ოს. fyð ოხმარება ისეთივე ფუნქციით, როგორც ძვ. ირ. duš-, duš-² და ქართ. ავ-ი.

¹ В. Абаев. Историко-этимологический словарь, I, стр. 500 — 501.

² იქვე, გვ. 423, 433.

³ იქვე, გვ. 489—490.

78. ფიც-ბ-ი — (ფიც-ხელ-ი, გან-ფიც-ხ-ებ-ა). ამოსავალი მნიშვნელობა ამ ფუძისა არის 'გახურება, ვაცხელება', და შემდგომ გადატანით 'გაბრაზება, განრისხება, სისასტიკე, სიმკაცრე, სწრაფი' და სხვა (შდრ. რუს. 'горячий, горячность, вспыльчивость' და სხვა).

საბასთან ჩვენ გვხვდება ფიცხი — 'გამაგრებული', ფიცხელი — 'ძნელი, მაგარი', ფიცხლავ — 'გლუხურად სწრაფად'.

ეს სიტყვები თანაბრად გავრცელებულია როგორც ძველ, ისე თანამედროვე ქართულში.

„მეტყოდა ჩუენ კაცი იგი, უფალი მის ქუეყანისაჲ, ფიცხლად და შემსხნა ჩუენ საპყრობილესა, ვითარცა მსტუარნი ქუეყანისანი“ (დაბ. 42₃₀).

„და აჭირებდეს საღმობით ცხორებასა მას მათსა საქმითა მით ფიცხლითა...“ (გამოსვლ. 1₁₄).

„ხოლო მე განვაფიცხო გული ფარაოჲსი და არა გამოუტევოს ერი ჩემი“ (გამოსვლ. 4₂₁).

„რაჲმს-ფიცი ვანფიცხნა ფარაო არა ვამოვლინებად ჩუენდა, მოწყვდა ყოველი პირმშოჲ ქუეყანასა ეგვიპტისასა“ (გამოსვლ. 13₁₅).

„და ვითარ მისცნა სიტყუანი ფიცხელნი და მას შინა დასცა ზარი მისი, და შეშინდა ნაქორ...“ (ბალაქვარ. 115₃₄). (ბ) ში „მიუგნა სიტყუანი ძლიერნი“.

ფუძეს ფიც-ხ- ჩვენ ვუკავშირებთ ოსურ ზმნას *fycyn|ficiu* 'ხარშვა, დუღილი, წვა, ცხობა' და სხვა. ირან. **pac-*, **pak-*. ი. ე. **pek-* 'წვა, ხარშვა', სპ. *puxtan: paz-*, ქურთ. *patin: piç-*¹ და სხვა. ზ-ს განვითარება ც-ს შემდეგ ფუძეში ფიცხ- ქართულში გავრცელებული წმინდა ფონეტიკური მოვლენაა, შეადარეთ ფერც-ხ-ლი, ვარც-ხ-ნა, ჯვარც-ხ-შა და მისთანანი. გარკვეული როლი შეასრულა აგრეთვე ე. წ. ომონიმურმა სუბერთიამ ფუძესთან ფიც-ი.

79. ფოხრონიკი — „დედათ ლხინთ გამრიგე დიაცი“ (საბა).

ჩვენი ფიქრით, რ განვითარებულაა შემდგომ, ხოლო ამოსავალი ფორმა უნდა იყოს ფოხრონიკ-ი, ხოლო ფუძე ფოხონ- შეიძლება დავეუკავშიროთ ოსურ სიტყვას *fysym|fusun* 'შასპინძელი, სტუმრის მიმღები', *fysym kaenyu* 'სტუმრობა, ღამის ვათევა', რომელიც ე. აბაევს გამოჰყავს ირანული ფორმიდან **pasumant-*

¹ Историко-этимологический словарь, I, стр. 487.

sumant- 'საქონლის პატრონი'. ვ. აბავეის აზრით, ეს სიტყვა ნათია იმ დროისა, როდესაც ყოფაში შესაქონლეობა იყო ძირითადი და სტუმარ-მასპინძლობა დაკავშირებული იყო საქონლის უფლებასთან და არა სახლთან, ვ. ი. საქონლის პატრონი > მამასახლისი, მასპინძელი. შდრ. ავ. fšūmant- 'საქონლის პატრონი', ძვ. ინდ. paśumant- 'საქონლით მდიდარი'. შდრ. ავ. fštar 'მასპინძელი', სიტყვასიტყვით 'სადოვრის პატრონი'. ოს. სიტყვა fysym 'შეთვისებულია შრავალ კავკასიურ ენაში: აფხაზ. f-pšma, აბაზ. pšuma, ადიღ. ხჷჷჷჷჷ, ყაბარდ. ხəxəxə 'სახლის პატრონი', ინგუშ. fusəx, ჩაჩნ. husam 'თავშესაფარი', 'пристанище'¹.

80. ფრ- (ფრ-იად-ი, უ-ფრ-ო, უფროსი) — შრავალი, ბევრი, დიდად, ძალიან.

ქართ. ფუძე ფრ- სიტყვებში ფრ იად ი, უფრო უკავშირდება რუსურში შემონახულ ფუძეს fyr|fur 'ძალიან ბევრი'. შედარებითი სრისხის ფორმა fyr-ისა არის fyldær 'უფრო, მეტად'. მეტწილად ფართულ სიტყვებში გვხვდება: fyrnyrd 'შრავალსიტყვაობა', fyrxærd 'ლორმუცელობა, ბევრის კაშა'. შდრ. ირან. paru-, ავ. pouru-, pauru- ბერი, ძალიან, შრავალრიცხოვანი, უხვი, ხშირი', ძვ. სპ. paru- ბერი', ძვ. ინდ. puru-, ბერძნ. παρῆς 'შრავალი', 'ბევრი', 'ბევრად', ს. par 'ძალიან', ქურთ. pær 'ძალიან', საქ. pharu.

„ფიცებელ იყო სიტყვაჲ ესე ფრ იად წინაშე აბრამამისა ძისა მასისათჳს“ (დაბ. 21₁₁).

„ხოლო ძენი ისრაელისანი აღორძინდეს და განშრავლდეს და მრლოე იქმნეს და განძლიერდებოდეს დიდად ფრ იად...“ (გაბრისელ. 1₂).

„და ესე პატიფი ფრ იად უსუბუქეს და უმოლხინე იყოს საუბრეთა მათ სატანჯველთა განმზადებულთა“ (მამ. სწავლ. 129₃₂).

„უმტროსსა ძმასა მივეცით, უფროსსა დავეზიდენით“ (ვ. ტყ. 280₁).

„მაგრა ავთანდილს ოცითა უფროსი დაუხოცია“ (ვ. ტყ. 81₂).

„მე გარდავსულვარ სიბერე მჭირს ჭირთა უფრო ძნელია“ (ვ. ტყ. 88₁).

81. ქად (ქად-ილ-ი, სი-ქად-ულ-ი, ქად-ეზ-ა, ქად-აგ-ი).
 ქად ეზ ა — „ნათხოვის დაპირება“,
 ქად ილ - ი — „არს სიტყვით თუსსა სიკეთესა იტყოდეს“,
 ქად აგ - ი — „მალლა მძახებელი სწავლისა“,
 ქად აგ ეზ ა — „მალლის ჯმით სწავლება“ (საბა).

¹ Историко-этимологический словарь, I, стр. 502.
² იქვე, გვ. 499.

საბას განმარტებანი სავსებით დასტურდება ძველი ქართული კონტექსტებით.

1) ქად-ებ-ა — 'დაპირება, აღთქმა'.

„ამას უქადებდა, რომელი იგი არა აქუნდა კელთა შუშანი-კისაგან...“ (მარტ. შუშ. 4₁₃).

„...და უქადებდა მათ საფასესა დიდსა და კეთილად პურბასა“ (ე. მცხ. 82₃₇).

„დალათუ დიდითა ქადებითა და ფერად-ფერადითა სატან-ჯგელითა მოვსწყუიდენით, უფროსად განმრავლდენ“ (ლ. მრ. 51₁₃).

2) ქადილი — 'ტრახბი, კვებნა, მუქარა'.

გამომდინარეობს ზემოთ აღნიშნული მნიშვნელობიდან 'აღთქმა დაპირება'. იგი უფრო ახალი ქართულისათვის არის დამახასიათებელი (დაქადნება, დაექადნა).

3) სი-ქად-ულ-ი (სა-სიქად-ულ-ი) — 'დიდება, პატივი'.

„რამეთუ განძლიერებულ იყო იგი ძალითა ქრისტესითა, და აქუნდა მას სიქადულად სანთელი ქალწულებისაჲ, და ზეთი მოწყალებისაჲ“ (გრ. ხანძთ. 12₁₁).

„რამათა შემდგომად სიკუდილისა მათისა ნაცვლად მათა ეკლესიანი აქუნდენ სიმტკიცედ და სიქადულად შენთა სამწყსოთა“ (გრ. ხანძთ., გვ. იე₁₃).

4) მნიშვნელობა ქად-ისა სიტყვებში მო-ქად-ულ-ი და ქად-ავ-ი არის 'შაღლად მკვობელი, მათყვებელი, ლალადისი', ე. ი. ქად-სიმღერა, თქმულება, საგმირო სიმღერა, დიდება, ქება — ოს. kad-axg.

უძველია კავშირი ოსურ სიტყვებთან kad|kadæ 'დიდება, პატივი', kadgyn 'პატივცემული, ღირსეული, სახელოვანი', აგრძ. 'უღირსი, უპატიო', ერთი მხრივ და, მეორე მხრივ. kad+g|kadæ+ax 'გმიკური სიმღერა, თქმულება, საგა, საგმირო სიმღერა', რომელიც სრულდება ფანდურის აკომპანიმენტით. ოს. kad-ისათვის ამოსავლად ვ. აბაგვი თვლის ირ. *kāta-ს, რომელიც წარმოადგენს, მისი აზრით, ლექსიკალიზებულ მიმღეობას ზმნიდან kay-, *čay- რომელიც ოსურში არ არის შემონახული.

ინდ. ეგრ. *k_ṣei-¹ ამოსავალი მნიშვნელობით 'ყურება, ყურადღების მიქცევა', ავ. kāy- 'ღირსეულის მიზღვა', kāṣa 'საზღაური' (სიტყვაში xrata.kāta- 'სიბრძნით ქებული'), ძვ. ინდ. čayati 'ყურადღების მიყრობა, პატივისცემა', čayate 'მიუზღავს შურს იძიებს', ძვ. სლ. каитися, ძვ. რუს. каити 'შურისძიე'

¹ J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, 636.

ბა', სერბ. kajati 'შურისძიება', რუს. каяться, ძვ. სლავ. каяти
 'ლოდინი, იმედის ქონა', ბერძნ. τίσω, τίσω 'ვაფასებ, პატივს ვცემ'
 τίσω 'პატივი, საზღაური'. ვგვევ ძირი გვეხვედბა ოსურ სიტყვებში cyt
 [aita 'აატივი', æv-gid 'порыка' kina(kenæ) 'შურისგება', koj 'мова'
 (kad || koj ისე, როგორც ancad || æncoj, fællad || fælløj და სხვა).

- kad ← *kāta
- koj ← *kan(y)a-
- kina ← *kaina-
- [æv]gid ← [abi] kaita-
- cyt ← *ciθa-

kad-ისაგან ნაწარმოებია kadæg 'ვადმოცემა, გვირული სიმღერა'.
 1. ბეილი უკავშირებს ამ სიტყვას აგრეთვე სომხ. *hkaam*-ს 'ყურად-
 ლება' და ინგუშ. kad-ს 'ჯილდო'¹.

2. აბაევს შიანია, რომ ქართული ქა და გი შეიძლება შემოსულია
 არა ოსურიდან, არამედ საშ. სპარსულიდან kēdig 'ვისანი, მოგვი',² მაგ-
 რამ არც ფონეტიკურად და არც შინაარსით არ შეიძლება დავაშოროთ
 ქართული ქა და გი ოსურ ფორმებს (ეოკალიზმი საშ. სპარსული სიტყ-
 ვისა kēdig სულ განსხვავებულია). შდრ. სომხ. *hkaam* — ირ. "nikata" შე-
 ხედეა, ყურადღება, პატივისცემა', *hkaamk* 'ყურება, ხედეა, ყურადღე-
 ბის მიყრობა, თვალის დადგმა, დათვლიერება, დაკვირვება, განსჯა'³.

ქარჯინა. (რაქ. დიალექტ.) — 'პური' (ნაცარში გამომცხვარი).
 ოს. kærɣyn | kærɣin 'პური არა ხორბლისა' (ქერის, სვილის,
 სიმინდის), kær 'ქერი' + სუფიქსი -ɣyn | -ɣin, რომელიც უკვე აღარ
 არის პროდუქტობული ოსურში⁴. სვან. kærɣin 'ნაცარში გამომ-
 ცხვარი პური' (ოსური პური), რაქ. ქარჯინა 'ნაცარში გამომ-
 ცხვარი პური', ბალყ. kærɣan, ყაბარდ. kærɣin 'пресный хлеб',⁵.

82. ქაშაყი — 'თევზის სახე', сельдь.
 ოს. kæsag | kæsalgæ 'თევზი', kæsagaxsæg, kæsagɣaw 'მეთევ-
 ზე'; წარმომავლობა ცნობილი არ არის. უკავშირებდნენ უნგრ.
 keszeg-ს 'აემ', ხანტი (ოსტიაკ.) kăseu, ვოგულ. kăsen 'აემ'.
 ქართ. ქაშაყი.

პეტერსონმა სცადა ეტიმოლოგია ირანულ ნიადაგზე *kasāka,
 ძვ. ინდ. kaśaku-kaśa- 'წნელი' (ი. ევრ. *k_ook' 'შპრელი'), 3. ბეილი⁶

¹ H. Bailey. BSOAS, XIII, 3, 96.
² იბ. Историко-этимологический словарь, I, 33, 565—66: აგრეთვე. О не-
 которых ос-тинских элементах в грузинском.
³ А. Худабашев, Армяно-русский словарь, II, 33, 236.
⁴ Историко-этимологический словарь, 585.
⁵ 2. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგია, 1954, 33, 252-3.
⁶ H. Bailey. Asika. TPhS (1945), Hertford, 1946, 33, 23.

უკავშირებს ავლან. დიალექტ. *kəʒə* 'თევზი', თუნცა დარწმუნებით ფაქტს არ შეიძლება. ოსურის შეხედვლა უნგრულ-ფინური ენების შონატე მებთან მიუთითებს იმაზე, რომ ოსურში სიტყვა სარმატული ეპოქიდან მოდის¹.

82. **ქაშაგი** — „მოზრდილი ტყვე“ (საბა).

ეს სიტყვა, როგორც ჩანს, მოდის სიტყვიდან *kəʒæg* 'ყაბარდოელი', ძველი სახელწოდება ადიღური ტომებისა, რომელიც დაეწოდა რუსულ, ბიზანტიურ, არაბულ და ქართულ წყაროებში. შდრ. სენ. *kəʒæg* 'ჩრდილო კავკასიის ვაკე', ქართული ქაშაგი ტყვის სახელად იქცა ალბათ იმიტომ, რომ მთელ აღმოსავლეთში კავკასიიდან წამოყვანილი ტყვეები ქაშაგების ან ჩერქეზების სახელით იყვნენ ცნობილი და ქაშაგი 'ადიღე, ყაბარდოელი' იქცა ტყვე-ალმნიშვნელ საერთო სახელად

84. **ქერც-ლი** (ქეცი, ქეცელი) — ქეცი 'თევზის ქიცი' (საბა).

„და ამით კამდით ყოველთაგან, რომელნი არიან წყალთა შინა ყოველსა რომელსა არს მათ თანა ფრთმ და ქეცი წყალთა შინა და ზღუასა შინა და მდინარეთა, მას კამდით“ (ლევიტ. 11, 9).

„და ყოველსა რომელსა არა არს ფრთებ და ქეც წყალთა შინა, სადაველ არს ესე თქუენდა“ (ლევიტ. 11, 11).

ჩვენი ფიქრით, ეს სიტყვა შეიძლება დაუკავშირდეს ოსურ სიტყვას *kære* | *kæreæ* 'ქურქი', *kærexor* | *kærexwar* 'ქურქის მასალა'. *e* შეე-სატყვისება ძვ. ირ. *ti*-ს და ძველი ოსური ფორმა აღდგება, როგორც **karti*, ავ. *kərəti* 'სამოსის საბე'.

მთელ რიგ აღმოსავლურ ირანულ ენებში იგივე ძირი გვაქვს 'ცხოველის ტყავის, ბეწვეულის' აღსანიშნავად. შდრ. პამირ. *karast*, *kərəst*, *krəst* 'ქურქი', ქერქი', პამირ. მუნჯ. *karast* 'ტყავი ქურქი', პამირ. იშვ. *karast*, სანგ. *korost*, ავღ. *krästa* 'ნაბადი', სლავ. *kora*, *skora*, *škura*. შეიძლება ყველა ეს ფორმა არის დერივატი ინდ. ევრ. **k_{er}-* **sk_{er}-* ფუძისა 'კრა'. ოს. *kære* (<**karti*) *kaf* ზმნასთან ისეთივე დამოკიდებულებაშია, როგორც *bære* *baryn*-თან *xæle* *xæryn*-თან და სხვა. ოსურიდან მოდის ჩანს. *kerč* 'тулун с длинными рукавами'. შდრ. *ixgærc* 'შიშველი' < *æ-kære* 'უქურქო'². ვ. აბავეი უკავშირებს ქართ. (კუთხ.) ქერჩო-ს 'ქურქი', რაც უფრო გვიანდელი ნასესხები ჩანს.

85. **ქუდი** — „კაცის თავსახურავი“ (საბა).

„ვეფხის ტყავისა ქუდივე იყო სარქმელი თავისა“

(ვ. ტყ. 85, 1)

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 83, 588

² მისივე, ОЯФ, 83, 86; Историко-этимологический словарь, I, 83, 582

შდრ. ოს. xud|xod 'ქუდი, ჩაქანი', ძვ. ირ. xauda-, ძვ. სპ. tигра-xauda- 'წვეტიანქუდიანი', სპ. xud 'maem'. გადაწყვეტით არ შეიძლება ითქვას იგი სპარსულიდან არის შემოსული თუ ოსურიდან.

საინტერესოა გადასვლა $x > \text{ქ}$, რაც შედარებით იშვიათად გვხვდება ირანულიდან ნასესხებ სიტყვებში. ამ სიტყვის $x\text{შ}$, ახ. სპ. xud, პართული ფორმა ქართულში შემოსულია სომხურის გზით ხოიოის სახით (იხ. საშ. სპარსულ სიტყვებში). იქ $x > \text{ქ}$ -ს ადგილი არა აქვს. ჩვენი ფიქრით, ამ სიტყვისთან დაკავშირებულია აგრეთვე ხურვა, სა-ხურ-ავი ($x\text{შ} > \text{xur}$. შდრ. სომხურის *խար* 'დიაღვმა, ტიარა').

საბას განმარტებით „ხურვა ესე არს სახლის სართულის დაფარება და კაცთ ქუდის დაბურვა და მისთანანი“.

ძველ ქართულში იხმარებოდა დაბურვა, დარქმა (სარქმელი). ახალ ქართულში ხურვამ უფრო ვართო მნიშვნელობა მიიღო: ქარის დახურვა, საბნის დახურვა და სხვა. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ქართული ფორმა ხოიოი, რომელიც სომხურ *խար* ფორმიდან მომდინარეობს, ეს უკანასკნელი კი ამოსავლად გულისხმობს საშ. ირანულ ფორმას $x\text{შ} < \text{ძვ. სპ. xauda-}$ ($\text{შ} > r$ სომხურისათვის დამახასიათებელი გადასვლა).

86. შავი — „ყორნის ფერი“ (საბა).

აბაევის აზრით, მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან saw 'შავი', (შდრ. სპ. siyah, რომელსაც ფონეტიკურად არ შეეძლო მოეცა ქართ. შავი)¹.

ძალიან ხშირად ძველ ნასესხებში ოსურიდან სისინას ნაცვლად შიშინები გვაქვს (რაც თვით ოსურის დიალექტოლოგიით უნდა აიხსნას). შდრ. ავ. syāva- 'შავი', ძვ. ინდ. śyāva- 'მოშავო ყავისფერი'², ახ. სპ. siāh 'შავი', სკვით. *Σαυαχας* = ძვ. ინდ. śyavaka, სკვით. syāva 'შავი' > sāv (ოს. saw). ძალიან გავრცელებულია სკვითურ სახელებში.

Σαυακας

Σαυαχας = syāva + ka

Σαυαχως

Σαυαχως = saw + ag

¹ В. Абаев. О некоторых осетинских элементах в грузинском. № 438 და შემდეგ.

² AirWb, № 1631.

Σαυδαράται: = ὀσ. saw-dar-a-tæ 'შავად მოსილნი' = Μελάγγλατοι — სარმატული ტომის სახელი.

Saurmag, Surmag — ქართველ მეფეთა სახელები ჩვენი ერის I საუკუნეში = saw 'შავი' + arm- 'ხელი' + -ag (სუფიქსი — 'შახელა'. ὀს. საკუთარ სახელებთან).

Σαυρομάται: 'საერომატები' (პეროდოტე). უფრო გვიან Σαρμάται: 'შახელანი' (პლინიუსი, ტაციტუსი) = ὀს. saw-arm-a-tæ.

Βαχβήσασος = baxta-syāva (bağda-saw) 'შახბედი', 'ბედშავი' და სხვა¹.

87. ჩაფხატი — 'ფეხსაცმლის სახე' (კუთხ. მოხვევ. — ს. მაკალათია, „ხევი“, 146).

ὀს. cafxad 'ნალი', რომელსაც აბავეი² შემდეგ ეტიმოლოგიას უკეთებს: caeg + fad 'რკალი, რგოლი ფეხისა', caegfad > cafxad (fx < xf < kf < gf).

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე ქართული ჩაფხუტი, ხომ არ მოდის ისიც ὀსურიდან *cafxud < *caegxud 'ჯაჭვის ქული' caeg + xud = (ჯაჭვის ქული) > *cafxut > ჩაფხუტი, შდრ. ὀს. xud 'ქული' (ბოტანიკ. 'გვირგვინი').

საინტერესოა ὀსური სიტყვები xotyxtæ 'допехи', xotyngyn 'შეიარაღებული', xotyxxæssag 'აბჯრის მტვირთველი' და სხვა.

რა არის ამ სიტყვებში xot ელემენტი, ხომ არ არის იგივე xut (xud) 'საფარველი, ქული'?

88. ჩალ-გაჩაღება — 'გახურება, დაწყება, შედგომა'.

ὀს. cağdın : cağd | cağdın : cağd ძირითადი მნიშვნელობით 'დაკრა, რეკა' (გაბერთყვა, გარეკვა, ჰედვა, განადგურება და სხვა).

აბავეის აზრით, დარტყმის ცნება უდევს საფუძვლად ყველა ამ მნიშვნელობას — ნამყოს მიმღობის ფორმა cağd გვიჩვენებს, რომ ძირი უნდა ყოფილიყო ჯაჭ- (*čak-) და არა ჯაჭd-. იგი უკავშირდება პამირის ზოგიერთ ენაში დადასტურებულ ზმნებს: პამირ. čak-, čok-, čuk- 'დარტყმა, ცემა, კვრა', იდგომანტიკისათვის მოტანილია სპ. zadān 'ცემა, მუს. ინსტრუმენტზე დაკრა'³ (ასევე ქართ. დაკვრა, ცემა, ძნობა და სხვა). შდრ. ქართ. 'ცეცხლის გაჩაღება', 'ცეცხვა-თამაშის გაჩაღება'. იგი შეიძლება კავშირშია ავესტურ čakuš-თან 'საცემელი, საკრაფი, ჩაქუჩი'.⁴

¹ В. Абаев, ОЯФ, гл. 184.

² მისივე, Историко-этимологический словарь, I, гл. 294.

³ იქვე, გვ. 298—99.

⁴ В. Миллер, ОЯ, II, гл. 184.

89. ჩონგა — (კუთხ. მოხეც.) 'დაჩეტილი მატყლი, წრესავით დაბეჭდილი, მკლავზე წამოსაცმელად დართვის დროს'¹.

ეს სიტყვა უნდა მოდიოდეს ოსური სიტყვიდან *cong* 'ხელი' 'ტოტი'². შდრ. სპ. *čang* 'თათი' (ქართ. კანგო), *čangil*, ქურთ. *čong* 'ხელი, ფრთა', ზაზა *čangil* 'შხარი', ავღ. *rang* 'გვერდი', *cāng* 'ფრთა', *čangal* 'ხელი', ტვ. ორ. **čangga*, ავ. *pašw. čingha* 'გაშლილი ბრკყალებით,' ოს. *cong* 'ხელი' ჩონგა = 'ხელზე დასახვევი, მკლავზე წამოსაცმელი'. შეიძლება არსებობდა ოს. ფორმა *conggač* 'სახელო'.

90. ცალ-ი — „ორის ტოლისაგან ერთი“ (საბა). ჩვენ ვფიქრობთ, ამ სიტყვას კავშირი უნდა ჰქონდეს ოსურ სიტყვასთან *cal* 'რამდენი, რაოდენი'. შდრ. *caldær* 'რამდენიმე', *calæm* 'რომელი' (რიცხვით)³.

ოს. *cal* ის ეტიმოლოგია ასეთია: *cy|ci* 'რა' + *wal* 'ოდენი', ე. ი. = ქართ. რა-ოდენ.

ჩვენ ვფიქრობთ, ფონეტიკურად იდენტური ქართული და ოსური სიტყვების დასაკავშირებლად არ არსებობს არც სემანტიკური დაბრკოლება: ცალ-ი = 'ერთეული, რაოდენობა'. ცალი — რუ მას უსწრებს რიცხვითი სახელი: ორი ცალი, ხუთი ცალი და სხვა, ნიშნავს ერთეულს (ე. ი. რაოდენობას, *штука*); ცალიდან არის ნაწარმოები ქართულში ცალკე, ე. ი. ნაარტოდ (*одиноко*), ცალიერი და სხვა⁴.

91. ცინ-|ცი- (გა-ცინ-ებ-ა, ი-ცინ-ის, და-ცინ-ვა, სი-ცი-ლი).

„და დავარდა აბრაამ პირსა ზედა თჳსსა და განიციინა ვლსა თჳსსა და იტყოდა: უკუეთუ ასისა წლისასა ესუას და უკეთუ სარრა ოთხმეოც და ათისა წლისამან შუას“ (დაბ. 17,17).

„აბა-ესერა ვიციინი ყუედრებასა თქუენსა და არა ვიტყოდი, ვლალადებ და არაეინაა არს საშეკელი ჩემი“ (იობ. 19,1).

„და პირნი ჰეშმარიტთანი აღავსნეს სიცილითა და ბაგენი მათნი აღსარებითა“ (იობ. 31,1).

შეველია, კავშირშია ოსურ სიტყვასთან *cin|cinæ* 'სიხარული'. *cin kænyn* 'გახარება', *cinçinæd* 'სიხარული'.

¹ ვ. თ. ფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, მოხვეურობის კონი, გვ. 365.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 313.

³ იქვე, გვ. 231.

⁴ ი. ჯავახიშვილის აზრით, ქართული ცალ- უკავშირდება. ერთი მხრივ, დღესტნურ ენათა უკუფეს სიტყვებს (ცაა, ცეც, წაა=1), ხოლო მეორე მხრივ, მხარურ-ადიდურს (აღბაზ, რაღა; ქართველურ ენებში მას კანონზომიერი წესატვისი არ მოეძებნება (იხ. ქართ. და კავკას. ენათა ბუნება და წარსაობა, გვ. 291, 297). გ. კლიმოვი ვკვამ აღადგენს საერთო ქართველურ ფორმას *ca 'ერთი'. იხ. Этимологический словарь каргопольских языков, გვ. 222.

ვ. აბაევი შესაძლებლად თვლის დაინახოს ოსურ-სიტყვაში *cin* რან ული ძირი *ky-*, ინდ. ევრ. **kye-* მნიშვნელობით 'განიცხდნისა იმოვნებას, განისუფნებდე', ოს. *cin*, მისი აზრით, ნაწარმოებია ორან ფორმიდან **cyaiθna*, ისევე როგორც ოს. *xsin* < ირ. *xšaiθni*-დან¹.

ამ სიტყვას არა აქვს კანონზომიერი შესატყვისები მონათესავე ქართველურ ენებში და ეტიმოლოგია ქართულ ნიადაგზე არ უბერხდება. გ. კლიმოვი საერთო ქართველურისათვის აღადგენს ფორმას **ce-*ს სახით (ქართ. *ც*, მეგრ. *ძეც*, *ძიც*, *ძან*, *ღიც*, *სვან*, *ცე*)².

92. ციღვა — 'დანა მოსაქეცი' (საბა).

ჩვენ ამ სიტყვას ვუკავშირებთ ოს. *cyrg|cirg-*ს 'მკრელი, მახვილი', *cyrg kænyn* 'ლესვა', *cyrgag* 'ყოველგვარი მკრელი იარაღი, მახვილი, ხანჯალი, დანა, ცელი, ნამგალი' და სხვა.

კანონზომიერად გამომდინარეობს ძვ. ირ. **tigra*-დან 'წვეტიანი, მახვილი' (*ti > ci*). შდრ. პამირ. *tarğa*, *tirg* 'მახვილი, მკრელი', სპ. *tir* 'ისარი' (*tēz* 'მკრელი'), საქ. *ttira*, სოლდ. **tirg-* (*try-*), ავ. *tiyra-* 'მახვილი', *tiyri-* 'ისარი', ძვ. სპ. *tigra-* 'წვეტიანი' (*tigraxauda* = ოს. *cirgxoð*), ფუძეა *tig-* 'მახვილი'³.

cirg > ცირლი > ცირღვი > ციღვი.

93. ცმელი — 'ქონი გარდუმდნარი' (საბა).

'და მოიღონ შესაწირავისა მისვან ცხოვრებისაჲსა ნაყოფად ღმრთისა ცმელი იგი ვარდაბურვილი ქუსეტსა და ყოველ ცმელი მუცლისა' (ლევიტ. 3₃).

'და ორნი თირკუმელნი და ცმელი იგი, რომელ მათ ზედა არს, თირკუმელთა თანა მოჰყუეთის' (ლევიტ. 3₄).

'ყოველი ცმელი მუცლისაჲ' (ლევიტ. 3₁₄).

ცმელი < ცემ-ელი შეიძლება იგივე სიტყვაა, რაც ცხიმი (ცემ > ციმ > ცხიმი).

საბა ცმელის განმარტებას იძლევა სიტყვა ცხიმთან:

'ქონი არს ცხოელთა გუამთანი სიმსუქნე გარდადნობილი; ხოლო ცმელი იგივე ქონი გარდუმდნარი' (საბა).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა კავშირშია ოსურ სიტყვასთან *члм*, 'талый снег, сало на реке', რომლის წარმოშობა ცნობილი არ არის⁴. შდრ. მეგრ. ცემუ, ციმუ 'ნადული', ჰან. ციმუ 'ქონი'⁵.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 33. 312.

² Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 33. 226.

³ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 33. 325.

⁴ იქვე, 33. 300.

⁵ გ. კლიმოვი საერთო ქართველურ ფორმად მიიჩნევს *ცმელ-ს, იხ. Этимологический словарь картвельских языков, 33. 225.

94. ცოდ-ვა. ცოდვალო—'ცუდი, ბორბტი', 'ავის შეწველა' (საბა).

„ეტყოდე შენ ძეთა ისრაელისათა და არქუ: კაცმან თუ ცოდოს წინაშე ღმრთისა არა ნუფსით ყოველთა მათგან ბრძანებათა ღმრთისათა, რომელ არა ჯერ-არს ყოფად, და ყოს ერთი რაჲმე მათგანი...“ (ლევიტ. 4₂).

„უკუეთუ მღდელთ მოძღუარმან მან ცხებულმან ცოდოს ესე ერისა ცოდვად და მოიბას ცოდვისა მისთჳს, რომელ ცოდა, ჳნა ზრობათაგან უბიწოა ღმრთისა წინაშე ცოდვისა მისთჳს...“ (ლევიტ. 4₃).

შესაძლოა, ამავე ფუძიდანაა აგრეთვე ცთომა, ცთომილი, ცთუნება (ცოდ->ცდ->ცთ).

„და ვიდრე-იგი ცთომასა მას შინა იყო მეფე იგი, ესუა მას ყრმაა წული, რომელ არა შობილ იყო ყრმაა ეგვიპთარი შეუნიერი მათ ჳამთა შინა“ (ბალაქვარ. 9₁₂).

„რაი არს, ბალაქვარ, ცთომილებაჲ შენი? ხოლო ბალაქვარ ქრტუა: შეფეო, არა ვარ მე ცთომილ, რამეთუ სიყრმით ჩემითგან ვამონებ ჳრისტესა...“ (ბალაქვარ. 15₂₁).

ცუდი — 'ამო გინა ბედიო' (საბა). ცოდვა — 'ავის ქნა' (საბა).

იგი უკავშირდება ოსურ სიტყვას cawd (end cyd) 'ცუდი, მდარე', რომელიც წარმოადგენს ლექსიკალიზებულ ნამყოს მიმღეობას ზმნიდან cawyn 'ვგლა', ე. ი. 'წასული'. შდრ. რუს. 'поманн', ლათ. itus¹. სიტყვები ცუდი, ცოდვა ძალიან ძველი ნასესხებებია ოლანურიდან, ისინი დადასტურებულია ქართული ლიტერატურის უძველეს ძეგლებში. ამავე დროს, მათ კანონზომიერი შესატყვისები ქართველურ ენებში არ მოეპოვებათ.

შენიშვნა: ჩვეულებრივ ppf ოს. cawyn ზმნისა არის cyd-|cad-, მაგრამ ლექსიკალიზებულ ფორმებში ხშირად გვხვდება ძლიერი საღებური სუსტის ნაცვლად. შდრ. zond (zynd) 'ჳკუა', amond, (amynd) 'ზედი' და სხვა. გ. კლიმოვი საერთო ქართველურისათვის აღადგენს ფორმას *kad-|kd-².

95. ძრ-(ძრ-ვა) — 'ზოდრობა'.

„ამო, რა გითბრა, ძრვა ცა არ ძალ-მიც ენისა, ძალი არა მატჳს ხელ-ქმნილსა შენთა სიტყვათა სმენისა“

(ვ. ტყ. 881₁)

„შეატყვეს და ეუბნების საუბართა შვენიერთა.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь. I, стр. 298.

² *kad-|kd- აღდგენილია სვანური კდ-|კად-ის მიხედვით — 'ცთომა', იხ.

Г. Климов, Этимологический словарь каргопольских языков, стр. 195.

მისთვის სძრვიდა სასაუბროდ მათ ბაგეთა ძოწის-ფერადი.
(ვ. ტყ. 893₃.)

ნარგისთათ იძრვის ბორიო, ვარდსა ზრავს, იანვარია“
(ვ. ტყ. 1456₄).

„ღმერთსა შემევედრე, ნუთუ კვლა დამხსნას სოფლისა ზრომასა,
ცოცხლსა, წყალსა და მიწისა, ჰაერთა თანა ძრომასა“
(ვ. ტყ. 1304₃).

„დაიძრა და შეძრწუნდა ქუეყანა, და საფუძველნი მითათინ
შეშფოთნეს და შეიძრნეს“... (ფს. 17₃).

ძრვა = მიწის ძრვა-ს (საბა).
„ძრვისა და ქუხილისა გამოცხადებაჲ“ (ძვ. ქართ. ლიტ.
ქრ. 31₃).

„იანვარსა თუ იქუხნეს, იტქლისა და ღუნისა სავსებაჲ იყოს,
თუ იძრას — სიკუდილი დიად იყოს“ (ძვ. ქართ. ლიტ. ქრ. 31₁₀).

ძარ-/ძერ- სიტყვებში: ძრ-ვ-ა, მო-ძრ-ა-ობ-ა, და-ვ-
ძარ, გან-ძრ-ევ-ა, მო-ძრ-ავ-ი, ი-ძრ-ვ-ის-ი და სხვა,
ჩვენი ფიქრით, უკავშირდება ირანულ ზმნურ ფუძეს zar-|zray-
‘შოდრაობა’, ძვ. ინდ. jar-|jray, რომელსაც პ. ბელი ხედავს
შემდეგ ირანულ სიტყვებში: ავ. zrayah ‘ზღვა, ტბა’, ძვ. სპ. dray-
ah- ‘ზღვა’, ფალ. zrēh, drayap ‘ზღვა’, ახ. სპ. dāryā. ამავე ფუძეს
განაკუთვნებს იგი ოსურ ზმნას ævzærɣn ‘აღმოცენება, გაჩენა’¹.

რა თქმა უნდა, არ არის სავალდებულო ეს ძირი უპიკველად
სკვითურ-ალანური გზით მომდინარედ ჩავთვალოთ; შესაძლებელია,
იგი საშ. ირანული დიალექტებიდან შემოსულიყო. მაგრამ შესაძ-
ლოა ეს სიტყვა ვკუთვნოდეს ისეთ სიტყვათა რიგს (უმთავრესად
ზმნური ფუძეებისას), რომლებიც ქართულმა შეითვისა ჩრდილო-
ირანულიდან, ხოლო ოსურმა აღარ შემოგვინახა ამ მნიშვნელობით.

96. ძეწკვი — „წვრილი ჯაჭვი“ (საბა).

ჩვენი ფიქრით, სიტყვაში ძეწკვი უნდა გამოიყოს ფუძე წკ-
(<ცყ). ეს სიტყვა დადასტურებულია ოსურში ფორმით цаг ‘რგოლი,
რკალი, რკალისებური საგანი’. შდრ. qũscæg ‘საყურე’ (ყურის რგო-
ლი), цағхад < цағхад ‘ნალი’ (ფეხის რგოლი), хъærcæg | æsqærcæg
‘რგოლი, რომლებსგანაც ჯავშანი (ჯაჭვის პერანგი) კეთდება’,
цағгæг ‘წნელი, რომლისგანაც რგოლს აკეთებენ’ და სხვა. ამ
სიტყვის შესატყვისები მოეპოვება კავკასიურსა და უნგრულ-ფინურ
ენებში: ვეინახ. ц’æг ‘რგოლი, საყურე’, ჩერქებ. ц’æк ‘крючок’.

¹ H. Bailey, Indo-Iranian Studies, Transaction of the Philolo-
gical Society, 1953, გვ. 33 — 36.

ბალვ. ზაკ 'კვანძი, კილო, რგოლი', სვან. ძაგ 'подвигник ძვალ-
 უნაშ'. შეროგ მზრივ, კომი ძვუგ 'კრიკ'¹, ძვაგ 'კვანძი, კილო',
 უნგრ. ezegé აბავეის აზრით, ეს ფუძე ირანულ ენებში არ ჩანს.
 ჩვენ ვფიქრობთ, შესაძლოა ეს იყოს სპ. ჰაჟ 'ნახვრეტი, კუპრუ-
 ტანა'. ქართული ფორმა მიღებულია შემდეგნაირად: სე-ცეკ-უ >
 სე-წყ-უ > წე წყ-უ > ძეწყუ².

97 ძნ- (ძნ-ელ-ი, ძნ-იად და სხვა).

„ხოლო ამიერიითგან მიყუარს სიციცხლე და მიძნავს სიკუ-
 დილი“ (ბალაშვარ. 101₂).

„ანუ მე ვერ გულ-პერობილ ხარ მოწყალებათა მიმართ უფლისა-
 თა და გიძნავს მისლუაჲ წოდებასა მისსა...?“ (ბალაშვარ. 152₁₁).

„მოვედით და მიეკლათ მართალი იგი, რამეთუ განმადნე-
 ბელ ჩუენდა არს“ (სინ. მრ. 56₂₁).

„ნუჟუევი ვინმე ძნ იად მსმენელთაგანმან იკადროს და თქუას...“
 (სინ. მრ. 202₂).

„მე გარდავსულვარ, სიბერე მჭირს, ქირთა უფრო ძნელია“
 (ვ. ტყ. 36₁).

„მიჯნურობა არის ტურფა, საცოდნელად ძნელი გვარი“
 (ვ. ტყ. 24₁).

ძნელი — „გარჯით საქნელი“ (საბა). ძნ იად, ძნ იადი, საძნო
 და სხვა. შეუძნ და, ძნ-ავს.

ვ. აბავეი უკავშირებს ოსურ სიტყვას зун|зин იმავე მნიშვნე-
 ლობით³. გ. ახვლედიანის აზრით⁴, ქართული ძნელი შეიძლება
 იყოსნათ ქართულ ნიადაგზე ძინ-ძნ-ძენ- ძირიდან გამოსვლით
 და მაშინ შეიძლება დაისვას საკითხი პირიქით—ქართულიდან ოს-
 ურში სესხების შესახებ, თუ არ ჩავთვლით ოსურ зун|зин-ს ირა-
 ნულიდან მომდინარედ (შდრ. აგ. zinaiti 'ვინებს').

ჩვენი ფიქრით, ქართული ძინ-ძნ-ძენ- ძირის ეტიმოლოგია
 არ არის გარკვეული, რა არის მისი ამოსავალი მნიშვნელობა?

ა. ჩიქობავა ამ ფუძის შესახებ შენიშნავს: „ქანურსა და მეგ-

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, гл. 296.

² ქართველოლოგიურ ლიტერატურაში (ნ. მარიდან მოყოლებული) ჯაბკვი
 მიწვეულია ხანურ ფორმად ქართული ძეწყვისა. გ. კლიმოვი აღადგენს
 საერთო ქართველურის სახით ფორმას *ძეწყუ, ხოლო ჯაბკვი მეგრულიდან
 შეთვისებულად შიანია. ჩვენ ვფიქრობთ, ჯაბკვიცა და ძეწყვიც ქართულია,
 შეთვისებული ირანულიდან სხვადასხვა დროს.

³ В. Абаев, О некоторых осетинских элементах в грузинском азы-
 ке, гл. 440.

⁴ Г. Ахведиани, Сборник избранных работ, гл. 139—140.

რულში ამ ფუძის შესატყვისი არა ჩანს, რომ ფუძის დაშლა გავ-
ვიადვილოს; განუყნებული წარმოებაც სი-გრძ-ე-ს ტრძისა (ელ-
სუფიქსის არ შქონე) ცნობილი არაა. მაინც შეიძლება გადაჭრით
ითქვას, რომ ელ აფიქსია; ნასახელარი ზმნებია ამის საფუძვე-
ლი: შეუძნდა, უძნდა, ძნავს, ძნ-იად¹.

ფუძე ძნ- უძველია შეკუმშულია და ძინ ან ძენ-ისაგან მომდინარე-
ობს, რომელიც ემთხვევა ოსურს და დამოუკიდებლადაც უნდა ზმა-
რებულოვო სახელის მნიშვნელობით.

არის ფორმა ძნ-ივ, რომლისგანაც ა. ჩიქობავა თვლის მიღებუ-
ლად ძნივად > ძნიად-ს. შდრ. ოს. დიგ. zinau-minau,
ირონ. zyna-næ zyna 'ძლივძლივობით'; შეიძლება ძნივ > ძლივ >
ძლივ-ს, ძლივ-ძლივობით. ოს. zyn|zin-ისათვის ამოსავალია ავეს-
ტური zyāna- 'ვნება, ზიანი' ან zyānā 'ზიანი', ინფინიტივი zyānāi
'ვნება'. ზმნის ფუძეა zyā-, ძვ. სპ. diya- 'ვნება, ზიანის მიყენება',
აწმყო zinā, dinā, din, ppfp. dita 'წართმევა, წაღება', 'გამო-
ძალვა'².

ხომ არ არის ამასთან კავშირში მ-ძიმ-ე-ც 'ქვევით დამზიდველი'
(საბა), მიღებული მ-ძინ-ე-საგან? შდრ. ოს. zyn fāndag 'მძიმე
გზა, ძნელი გზა'. შეუძნდა = დაუძიმდა, რუს. тяжелей 'მძიმე,
ძნელი'³.

98. ძუნძული — 'სღვისა და სირბილის საშუალსა ძუნძული
ეწოდების' (საბა).

ოს. tynçyn 'სწრაფვა, აჩქარება', დიგ. tuzmun — id.

tunç > თუნძ > ძუნძ-ული.

99. წევ- (და-წევ-ა, მი-წევ-ა, მ-წევ-არი, მო-სა-წევ-ელ-ი და სხვა).

ჩვენი ფიქრით, შესაძლებელია დაუკავშირდეს ოსურ ზმნას
cæwyn : cyd | cæwan : cud 'სვლა, გამგზავრება' და სხვა. შეადარეთ
caw 'შემთხვევა', cwan 'ნადირობა', cæwæt 'შთამომავლობა' და
სხვა. ავ. šiv- šyav- : šuta-, ძვ. სპ. šiyav-, ძვ. ინდ. śyav-. უნდა აღი-
ნიშნოს, რომ სემანტიკური შეხვედრები გვაქვს ყველა ნაზმნარ
ნაწარმოებ ფორმაში, რომ არაფერი ეთქვათ აშკარა ფონეტიკურ
სიახლოვეზე. გადასვლა c > წ საესებით შესაძლებელია და ბუნებ-
რივი ოსურ ქართულ ბგერით შესატყვისობათა მიხედვით, მაგრამ
გადასვლა ცვ > წევ- შეიძლება აიხსნას აგრეთვე ომონიმიური სუპე-
რაკიით, რამდენადაც ძირი ცვ- უკვე გვექონდა ქართულში მნიშვნ-
ნელობით 'დაცვა, ფარვა'.

¹ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აკებულება ქართულურ ვნებ-
ში, გვ. 37.

² AirWb, გვ. 1700—1701.

³ А. Касаев, Осетинско-русский словарь, гв. 332.

„მივიწიე ოდესმე იოპედ და მუნ ვპოვე წიგნი ესე პინდოთა საწიგნესა, რომელსა შინა სწერიან საქმენი ამის სოფლისანი ღრიალ სარგებელნი სულისანი“ (ბალაქვარ. (ბ) 3_ა).

„მიიწიევის ყრმაჲ ესე დიდებისა მეფობისასა, რომელ არავინ მიწევნულ არს ეგვიფთარსა მეფობასა და სიმაღლესა ქუეყანასა პინდოეთისასა“ (ბალაქვარ. 9_ა).

„წიგნი წიგნსა ეწეოდა; დედოფალი ოდეს შობდა, მოციქული—მოციქულსა, ინდოეთი სრულად სცნობდა“ (ვ. ტყ. 323₁).

„ხმა დამივარდა, შეიქმნა ზახილი მოსაწევარი; წამოვი, წიენა დამიწყეს, დავხოცე ჩემი მღვდარი“ (ვ. ტყ. 539₁₋₂).

100. წით-ელ-ი (წით-ხ) — „ცეცხლის ფერი“ (საბა).

„შე-რაჲ-მწუხრდის, სთქვთ: უფდრო იყოს, რამეთუ წით ს ც ა ა...“ (შოთ, 16₂).

ვანწითნის ც ა ა...

„მოედანს დავდგი ქარვები წითლისა ატლასებისა. მოვიდა სიძე, გარდახდა, დღე, ჰგვანდა, არს აღესებისა“ (ვ. ტყ. 552₁).

„მეფემან ბრძანა: „მოკაზმეთ საწოლი უფლის-წულისა“! დაუდგეს ტახტი ოქროსა; წითლისა მალრიბულისა“ (ვ. ტყ. 1188₂).

„სისხლისა ღვარჲმან შეღება წითლად გიშრისა ტყერები“ (ვ. ტყ. 1336₂).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა კავშირშია ოსურ-დიგორულ ფორმებთან c'etan : c'itt 'ნათება, განათება' და c'ita 'სხივი' (მცირე ზინათლისა) = ირონ. ruxsy c'yr¹. ზანურში გვაქვს კითა². წით-ს — წითლობს (საბა), ე. ი. 'განათებულია'.

101. ყვენ- (ყვ-ნ) ყვინი — 'თმა', საყვინელი, 'სამართებელი'. დაყვენა 'თმის გადაპარსვა'.

ეს სიტყვა შეთვისებულია ოსურ-ალანურიდან. ოს. qwyn|čün 'თმა, ბეწვი', ქართ. ყვნი. ქართულში დაყვენა-ს ანალოგიურად არის ნაწარმოები ზმნები პარსვა და ვარც-ხ-ნა საშ. სპარ-

¹ ОИФ, № 446, 447.

² ამ სიტყვის შესახებ არს. ჩიქობავა შენიშნავს: კით- კინონომიერად შეესაბამება წით-ს, ელ- ქართული ფიტერმინანტი სუფიქსით; კან. მფარულში მის ადგილს იკვრის → (იხ. შდრ. ლექსა, გვ 234 — 35).

სული სიტყვიდან *vars* 'თმა' და 'რისვა'—სიტყვიდან რიხვი 'შატა-
ლო, ბეწვი'¹.

„მას დღესა დაპყნოს უფალმან საყუენველითა მით დამთრვა-
ლითა წილ მდინარესა მეფისა ასურასტანელთაჲსა თავი და თმავ
ფერკთაჲ, და წუერი დაპყნოს“ (ესაიასი, 7₂₀).

„...დაველწო გარგანი ჩემი და დავსცესაყდარი ჩემი და დავე-
ყნოს თავი ჩემი და შევერთო რიცხუსა მონაზონთასა“ (ბალა-
ვარ. 113₃₁).

„ხოლო ნეტარსა ევსტათისა და სხუათა მოყუასთა მისთა ბრძა-
ნა თავისა და წუერისა დაყუენაჲ...“ (ე. მცხ. 164₃₁).

102. ხაბიზგინი — 'ხაბიძგინი', 'ხავიწივით რაიც' (საბა). ხავი-
წი — 'ფქვილი ერბოთი მგბარი' (საბა).

ოს. *xəbizčün* 'ხაპაური' (*широк с сыром*).

პირველი ნაწილი *xəbiz* იგივეა, როგორც ხანს, რაც ქართული
ხავიწი, მეორე ნაწილი *čün-gün* წარმოადგენს ოსურ სუ-
ფიქსს. შეადარეთ *čudčün* 'широк с мясом' 'ზორციანი' (შეადარეთ,
ყველიანი, ლობიანი, ხავიწიანი).

ხაბიზგინი პირველად, აღბათ, ხავიწიან ნამცხვარს ნიშნავდა
და მერე გავრცელდა ხაპაურზეც.

103. ხავხი (ხას-ხასა, ხას ხას-ებ-ს)—მ-ხავსი (საბა).

ჩვენი ფიქრით, მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან *xos|xwas*
'თივა, წამალი'. შდრ. საქ. *hvasa* 'ბალახი'², *xos* 1. თივა, 2. წამა-
ლი³ (ბალახი → წამალი).

104. ხეტიალი (დაცხეტება) — 'უთავბოლო სიარული'.

ოს. *x+tyñ|xəstun* 'სიარული, ხეტიალი', მომთაბარეობა', *xə-
təñ* 'ხეტიალი, მგზავრობა' (*поход*). *xətɨx* 'მოხეტიალე, მომთაბა-
რე' და სხვა, *xətag* 'მოხეტიალე, მომთაბარე', შდრ. ავ. *hād-* 'მო-
მართვა, სწრაფვა'⁴.

105. ხიდი — 'წყალზე გადასასვლელი საშუალება'.

„და ვითარცა მიიწინეს ვიდსა მას ცივისასა, პრქუა პიტიახზ-
მან წმიდასა შუშანიქს...“ (მარტ. შუშ. 28₁₉).

¹ მ. ანდრონიკაშვილი, „პარსეა“, „ვარცხნა“ და „დაყენა“ სიტყვებში
წარმომავლობისათვის, თსუ შრომები, ტ. 93.

² *Осетинско-русский словарь*, გვ. 382.

³ *ОЯФ*, გვ. 58.

⁴ *იქვე*, გვ. 485; *Осетинско-русский словарь*, გვ. 390.

⁵ *AirWb*, გვ. 1802.

„და შთაყარეს დიდსა მას მდინარესა, ქუეშე კი დსა მას ქალაქი
სასა, რომელსა ზედა აღმართებულ იყო მატროსანი ჯუარი კი დსა
საჲ“ (აბო, 75₁₀).

„ხოლო დევნა უყვეს შთაყართა სომხითისათა, მიუსწრეს ვიეთ-
მე კი დსა, და რომელთამე მოუსწრეს ფონსა და იწყუდინეს იწ-
როსა შინა“ (ლ. მრ. 38₁₆).

„და მიიწივნეს ქალაქად მცხეთად წიალ კი დსა ზედა, და დაად-
გეს მუნ“... (ლ. მრ. 54₁₁).

ოს. xid|xed 'ხიდი', უნგრ. hid 'ხიდი', ავ. haetu, სანსკრ.
setu¹, ავ. haetumant — მდინარის სახელი „ჰილმენდი“, სიტყვა-
სიტყვით „reich an Dämmen“.

არის მოსაზრება, რომლის მიხედვით ხიდი ქართული სიტყვაა,
ნაწარმოები ზმნისაგან კდომა — გადაკდომა; კიდი, ე. ი. გადასაკდო-
მი, გადასასვლელი, (გ. შაქავეარიანი, საერთო ქართველური
კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 21).

106. ხირაგა (კუთხ. ლეჩხუმ.) — 'ვირის უნაგირი' (ხისა).
გ. ახვლედიანის აზრით, იგი უნდა მომდინარეობდეს ოსური-
დან xarɨg 'ვირი'.

ტერმინი ხირაგა ლეჩხუმურ ლექსიკონში² მ. ალავეციმ გან-
მარტებული აქვს, როგორც „სამფება ავეჯი, რომელსაც იყენებენ
ჯორების დასაჭედად“. გ. ახვლედიანი ამაზე შენიშნავს, რომ ბავ-
შობაში თვითონ იყო მოწმე, რომ შინაურობაში, როდესაც სპე-
ციალური მოწყობილობა არ მქონდათ ზარების დაკედვის დროს, ხმა-
რობდნენ ხირაგას — ეს არის პრიმიტიული დასაკეცი ხის უნაგირი³.

107. კორცი — 'სხეული', 'плоть', 'мясо'.
„და ჰამონ კორცი იგი შწუარი ცეცხლითა და უცომოა ვე-
ლის ყრდელისა თანა ჰამელ“ (გამოსვლ. 12₉).

„ველთა ღმრთისათა შევპედრებ სულსა ჩემსა და ველთა თქუ-
ენტთა კორცსა ჩემსა“ (გრ. ხანძთ. 30₃₆).

ქართული სიტყვისათვის ამოსავალია, ჩვენი ფიქრით, სკვითურ-
ალანური *xorc 'საკვები', ხორცი, ირან. *x'arəhi, 'საკვები', ძირი-
დან x'ar- 'ჭამა', შდრ. ავ. x'arəša, 'საკვები, საკმელი'. ოსურში
წარმოდგენილია როგორც xələc 'საკვები', xələyn 'ჭამა'. შედა-
რეთ ანალოგიურად ნაწარმოები ავ. pitu⁴ 'საკმელი კორცი', ძი-

¹ В. Абаев. О некоторых осетинских элементах в грузинском, гл. 439 — 40.

² ქართველური ენების ლექსიკა, I, 1938, გვ. 163.

³ Г. Ахведиани. Сборник избранных работ, гл. 200, შენიშვნა 3.

⁴ А. Касаев. Осетинско-русский словарь, гл. 384.

⁵ AirWb, гл. 905.

9. მ. ანდრონიკაშვილი

რიდან *pi-*pai- 'კეება, ჰამა' და ოს. fyd|fid 'ზორცა', ფალ-
 pit. 'ჰორცი', piden 'ზორციელი'. ქართულის იდენტური ფორმით
 ეს სიტყვა გვხვდება მეგრულსა და ჰანურშიც. ამოსავალ არტეტიკს
 ქართულ-ზანური არეალისათვის გ. კლიმოვი აღადგენს *qore-ის
 სახით და იქვე შენიშნავს, რომ დასაზუსტებელია ამ სიტყვის ამო-
 სავალი მნიშვნელობა¹.

108. ჯიკა — (რაქ. დიალექტ.) 'რძეში მოხელილი ყველიანი პური',
 ჯიგანა — „ავი პური“ (საბა).

ოს. ჯყკა|ჯიკა 'ფჭვილისა და ახალი ყველის ფაფა', ნაწარ-
 მობია, აბაევის აზრით, სიტყვიდან cyxt|cičd 'ყველი', რომელსაც
 ბავშვის ენაზე ეწოდება ჯყკი (ე. ო. — ქართ. ფია, ფიფია).
 შდრ. მოხვე. აჯიჯიკა 'ერბოში მოხარშული ახალი ყველი',²
 რაქ. ჯიკა 'რძეში მოხელილი ყველიანი პური'.³

სკვითურ-ალანურ-ოსურ-ოფარმომავლობის
 სტატუსური სახელები

პირის სახელები. სკვითურ-ალანურ-ოსური პირის საკუ-
 თარი სახელები გვხვდება სხვადასხვა ხასიათის ქართულ წყა-
 როებში: ეპიგრაფიკულ ძეგლებში, საისტორიო წყაროებში, დია-
 ლექტურ ლექსიკაში. მეტი წილი სკვითურ-ალანური წარმომავლო-
 ბის სახელებისა, რომლებიც მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიური გათხ-
 რების შედეგად მოპოვებულ ბერძნული და არამეული დამწერ-
 ლობით შესრულებულ წარწერებში დადასტურდა, ისე როგორც
 ქართულ ისტორიულ წყაროებში დამოწმებული სახელებისა, გაანა-
 ლიზებულია გ. აბაევის მიერ. მის მიერ სკვითურ-ალანური წარ-
 მოშობისად მიჩნეულია შემდეგი სახელები: ზევახ, იოდმან-
 ტან, ქსეფარნუგ, შარგას, ასფაგურ, ბევრაზურიი,
 საურმაგ, ვახტანგ, ალდე, ალუდა, აფშინა, იახსა-
 რი და სხვა.

ჩვენ მიერ მოპოვებული მასალიდან აღნიშნულ ნუსხას შეიძლება
 დაემატოს ქართულ საისტორიო წყაროებში, დიალექტურ ლექსი-
 კაში და მეგრული წარმოშობის გვარებში დადასტურებული რამ-

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 83. 488—489.
² Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 83. 266.
³ ს. შაკალათია, „ბევი“, 83. 108.
⁴ Историко-этимологический словарь, 83. 403.

დენიმე სახელი. ქართული ონომასტიკონის უფრო საფუძვლიანი შესწავლა, ჩვენი ფიქრით, კიდევ გამოავლენს რამდენიმე მსგავსი წარმოშობის პირისა და გეოგრაფიულ სახელს. პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს პირის სახელები „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ე. წ. მეფეთა ნუსხიდან: გარდა უკვე აღნიშნული საურმაგისა, ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობენ სახელები: აზო, არსუკ, არიკ, ქარძამ, ღაღამ, ასფავორ და ზოგი სხვა. უზრავლესობა აღნიშნული სახელებისა განხილული იქნება ქვემოთ, საციცალღრთ თავში ირანული საკუთარი სახელების შესახებ. აქ ჩვენ წარმოვადგენთ ზემოხსენებული მეფეთა ნუსხის სახელებიდან მხოლოდ აზოს ანალიზს.

აზო — პირველი ქართველი მეფე მცხეთაში.

„და თანა ჰყვანდა აღექსანდრეს მეფესა: აზოჲ ძმ არან ქართლისა მეფისაჲ: და: მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად...“ (მოქც. ქართ. 709_ა).

„და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა: აზოჲ, ძმ არან ქართველთა მეფისაჲ“ (მოქც. ქართ. 709_ა).

„ესე აზოჲ წარვიდა: არან ქართლად მამისა თჳსისა. და წარმოიყვანა. რგაჲ სახლი და ათნი სახლი მამამძუძეთანი: და დაჯდა ძუელ მცხეთას...“ (მოქც. ქართ. 709_ა).

ჩვენი ფიქრით, სახელი აზო შეიძლება დაეუკავშიროთ მასთან ფონეტიკური თვალსაზრისით ყველაზე ახლოს მდგომ სკვითურ სახელს აჯა; ამის უფლებას გვაძლევს ის გარემოებაც, რომ აღნიშნულ მეფეთა ნუსხაში დადასტურებული სკვითური წარმომავლობის სხვა სახელები ჩამოთვლილი წარმართი მეფეების სახელების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენენ. შეადარეთ, აჯა; Ozaზაკის (TANAIS II, 448, 13 (225⁹) და აჯაჯი; Ozaზაკი (OLBIA, P, 86, 10).

მ. ფასმერის აზრით, აღნიშნული სახელისათვის ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ ძველი ირანული *aza 'თხა', აღდგენილი სანსკრიტული აჯა 'თხა' და საშ. სპ. azak-ის 'თხა' საფუძვლებ¹, რაც სავსებით შესაძლებელია, რამდენადაც სკვითური z (ირ. z) ბერძნულში ჩვეულებრივ z-თია გადმოცემული. აღნიშნულ ეტიმოლოგიას მხარს უჭერს ლადისლავ ზგუსტაც².

ოვსთა სახელებიდან, რომლებიც ქართულ საისტორიო წყაროებშია დადასტურებული, აღსანიშნავია შემდეგი:

¹ იხ. M. Vasmer, Iranier in Südrussland, Leipzig, 1923, გვ. 31. —

² L. Zgusta, Die Personennamen, გვ. 62; იხ. აგრეთვე, F. Justi, IK, გვ. 54.

1. ალდე — აფხაზეთის მეფის გიორგი XI მეუღლე. ბიზანტიელი ისტორიკოსები მას ალანს უწოდებენ, ხოლო ქართული წყაროები ოვსს. იგი წარმოადგენს ოსურ ეპოსში გავრცელებულ ქალის სახელს *Eldæ, Aldæ*¹.

2. ალთუნი — ოვსის ქალი, მეფე დავით VI მეუღლე.

„ამათ ჭამთა შინა მწუხარე იყვნეს წარჩინებულნი მეფისანი, რაშეთუ ჯილდამან არა შვა შვილი. ამისთჳს ინება მეფემან მოყვანა. შეილიერებისა ძლით, ალთუნ, ნათესავით ოვსი, მეუღლედ, აღშთქმელმან, უკეთუ მიეცეს ურმა-წული, არღარა შეიწყნაროს, არამედ ვანუტეოს“ (ქამთ. აღმწ. 236_ა).

„და აქა შინა ვანიშორა საყუარელი თჳსი ალთუნ, ნათესავით ოვსი, რომელი ფრიად ქმულ-კეთილ იყო“ (ქამთ. აღმწ. 237_ა).

როგორც ჩანს, ჩვენ აქ გვაქვს თურქული წარმოშობის სიტყვა *alten* 'ოქრო', პირის საკუთარ სახელად გამოყენებული ოსურში. შეადარეთ ოსური ქალის სახელი *Zarina* 'ოქრო', რუსული *Злата* და მისთანანი.

3. ბორენა (შორენა) — ოვსთ მეფის ასული, ბაგრატ IV მეორე ცოლი.

„და შემდგომად მცირედისა ჭამისა მიიცეაღა ელენე დედოფალი ქუთაისს შინა, და შეირთო ცოლად ბაგრატ მეფემან ბორენა დედოფალი, ოვსთა მეფისა ასული, დაა დორღოლეისა“ (მატ. ქართ. 295_ა).

„და მოვიდა დედა მისი შარიაშ დედოფალი, და ცოლი მისი ბორენა, და ასული მისი შარიაშ“ (მატ. ქართ. 314_ა).

ბორენა ირანულში საკმაოდ გავრცელებული ქალის საკუთარი სახელია. პირველად იგი დადასტურებულია *Bōrān*-ის სახით (ხოსრო მეორის ასული) 631 წლის საშ. სპარსული მონეტის წარწერაში. უფრო გვიან გვხვდება ფორმები *Borbambisu*, *Būrān*, *ბერან*. (თეოფანესთან) *Βορβαν* და სხვა².

ეტიმოლოგია იუსტიანთან მოცემული არ არის. ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სახელი სკვითურ-ალანური წარმოშობისა უნდა იყოს. იგი, ალბათ, ნაწარმოებია ოსური სიტყვიდან *bür|bör* 'ყვითელი', 'წაბლისფერი'. შეადარეთ სკვითური საკუთარი სახელი *Bōrþazias* 'ვისაც წაბლა ცხენი ჰყავს'. *Borinae* ოსურში შეიძლება ნიშნავდა 'წაბლისფერ

¹ ОЭФ, № 42.

² F. Justi. IN, № 70.

ან ყვითელთმიანს'. შეადარეთ ხურ კ'ყზგ 'ქერათმიანი, ოქროს-
ღერთმიანი' გოგონა'. წარმოების თვალსაზრისით შეადარეთ *Zar-
riax* — ქალის სახელი ოსურში, სკვით. *Zarina* — სკვითთა დე-
დოფალი (ქტესიოსი), ნაწარმოები სიტყვიდან *zaranya* 'ოქრო,
ოქროსი'².

4. **ბურდუხან** — გიორგი III მეუღლე, ოვსთა მეფის ხუდდანის
ასული.

„და მოსცა ღმერთმან შეილი გვრგვინს ცოლსა თანა ბურდუ-
ხანს“... ამას თუხსა მეფობასა შინა ზოგჯერა ცოლი მაშამან, ასული
მეფისა ხუდდანისი, სახელითა ბურდუხან, ესე თუთ მზეა მზეთა
შუენებითა და მომფენაობითაცა...“ (ისტ. აზმ. 4₂).

„შემყრელმან შეიდთავე სამეფოთა მისთამან აწუა დედოფალთ
დედოფალი, ბედნიერი და სუანი ცოლი მისი ბურდუხან და
შეილი მათი თამარ, ნათელი და ბრწყინვალემა თუალთა მათთა,
და მინიაკი ყოველთა მეფეთა, და გვრგვინი ყოველთა კელმწიფეთა“.
(ისტ. აზ. 20₁₁).

„დაჯდა ნებითა ღმრთისათა თამარ მეფედ... შეილი მეფეთ-მე-
ფისა გიორგისი... ცოლისაგან ბურდუხან ოვსთა მეფისა ასუ-
ლისა, რომელ კმატდა სიკეთესა დედათასა სხუთა ყოვლითა,
გარნა თამარის დედობითა, სძალი სხუა მისებრი მაშინ არა ეხილ-
ვა ქართლისა თემსა და შემდგომითი შემდგომად აქონ“ (ბას. ეპ.
116₁₁).

პირველ ელემენტად სახელისა ბურდუხან შესაძლებელია
გეჭონდეს ოსური *burdax* 'ქარიშხალი' (метель). *burd*, აბავეის
თქმით, შესაძლებელია იყოს ნამყოს მიმღებობის ფორმა ზმნიდან
bur- (შდრ. *laebur-yn* | *la-bor-un* 'გლეჯა, მივარდნა') — შდრ. რუს.
'буря', ძვ. ინდ. *bhur-* 'შოდრაობა, ძვერა, თრთოლა' და სხვ., ლათ.
furo 'ვშფოთავ, ვდრტვინავ'². მეორე ნაწილად გვაქვს თურქული
xan(*yn*). სახელი *burdax* ან *burdax* შეიძლება ნიშნავდა 'მშფოთვა-
რე, ქარიშხალა' ან მსგავსი რამ. შეადარეთ ქართული სახელი
ბურდუჟკა, გვარი ბურდუღლი.

5. **ლიშაჩავ** — 'დედაკაცი ლტოლვილი', როგორც ჩანს, ოვსი.

„ამათ ჟამთა გარდამოვიდეს ბერქას ყაენისაგან ლტოლვილნი,
დედაკაცი საჯრველი, სახელით ლიშაჩავ, და მან მოიტანნა
შვილნი მცირენი, ნათესავით ახასარფაკაიანნი, პირნშო ფა-
ჩიუჯ(ა)ნ და უმრწამესი ბაყათარ...“ (ჯამთ. აღმწერ. 251₆).

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, гл. 271.

² ОЯФ, гл. 190.

³ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, гл. 273.

ჩვენი ფიქრით, სახელს ლიმაჩავ შეიძლება მოეძებნოს ფტი-
მოლოგია ოსური ენის საფუძველზე, სახელდობრ, აქ გვეყონდეს ოს.
სახელი Liməncaw 'საყვარლად, ლამაზად მოსიარულე' (с приятной
походкой), სადაც პირველ ელემენტს წარმოადგენს ოს. limən
'მოყვასი, მოყვარე' (< ძვ. ირ. friman, ინდ. preman, შეადარეთ
სვეით. φιλμάναςი, ლაქათისი, ლაქათისი და სხვა, ქალის სახელი
ლაქათი¹), ხოლო მეორეს caw (დიალექტ. čaw), ძირი ზმნისა caw-
yn 'სვლა' (შდრ. xos-čaw, bon-čaw და სხვა)².

ოგსი მამაკაცების სახელები

1. ბაყათარ — ოგსი მეფეებისა და ბუმბერაზთა სახელი (ყველაზე
ზნირად გვხვდება ოგსთა სახელად).

ა) ბაყათარ — ოგსი ბუმბერაზი და გოლიათი, მოკლული ვახტანგ
კორკასალის მიერ.

„და მეორესა დღესა სხუა გამოვიდა ბუმბერაზი ოგსთაგან.
რომელსა ერქუა ბაყათარ“ (ჯუანშ. 154₄).

„მოდგა ესე ბაყათარ პირსა მდინარისასა და კმა ყო კმითა
მალლითა და თქუა...“ (ჯუანშ. 154₄).

„და ვერა ჰკრა ისარი, ორისა ისრისაგან მეტი, ბაყათარ
ფარსა ვახტანგისსა, და ვერ ჰკუთ უოვლად. და კუალად ჰკრა
სხუა ისარი ცხენსა ვახტანგისსა, და გაავდო შიგა, და ვიდრე
დაეცემოდა ცხენი ვახტანგისი, მიუტდა ზედა და უხეთქნა კრმალი
მუარსა ბაყათარისსა, და ჩაქუთთა ვიდრე გულამდე“ (ჯუანშ.
155₁₀).

ბ) ბაყათარ — მთავარი ოგსი.

„მოვიდეს გურგენ და ადარნასე, ძე დავითისი; უშუელეს სო-
მეხთა, შეიზნეს მტკუარსა ზედა; იძლიენეს აფხაზნი, მოკლეს ნასრა
და ბაყათარ, მთავარი ოგსი, და ერისთავი აფხაზთა“ (მატ-
ქართ. 261₁₂).

გ) ბაყათარ — ლტოლვილი დედაკაცის ლიმაჩავის უმცროსი
ვაჟი ახსარფაკაიანი.

„...და მან მოიტანნა შეილნი მცირენი, ნათესავით ახსარფაკაი-
ანი, პირშო ფარეჯ და უმრწამესი ბაყათარ...“ (ქამთ. აღმ-
წერ. 251₇).

დ) ბაყათარ — მთავარი ოგსთა.

„...რამეთუ წინარნი თათართანი იყვნეს ქუენიფლეველი შაღუ-
და ოგსთა მთავარი ბაყათარ, და მუხნარს მდგომი თათარი ბან-
თანალთ...“ (ქამთ. აღმწერ. 305₁₁).

¹ ОЯФ, გვ. 165; L. Zgusta, Personennamen, გვ. 163—164.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, გვ. 292 და 307.

ამისთვის იწლებოდა ქუეყანა ქართლისა, და მთავარი ბაყათარ განდიდებულ იყო და აოქრებდა ქართლსა, თრიალეთსა, განასხმიდა მამულისაგან აზნაურთა, და იყო ქირი დიდი მკვდრთა ქართლისათა“ (ეპით. აღმწერ. 316₂).

სახელი ბაყათარ მონღოლურზე წარმოშობისაა. პირის სახელად იგი პირველად გვხვდება ოსური ენის უძველეს ძეგლში ე. წ. „ზელენჩუკის წარწერაში“ ბერძნული ასოებით Παχχამჰაქ (-Баχхатар). ზოგად სახელად გავრცელებულია თანამედროვე ოსურშიც багъатыр|багъатур 'შამაქი, გმირი, გოლიათი', რომელიც საფუძვლად უდევს ხევსურულ სახელს ბაღათურა.

ეს მონღოლურ-თურქული სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული სხვადასხვა ენებში როგორც ზოგადი, ისე საკუთარი სახელის სახით. შდრ. თურქ. და მონღ. багатур, багатур, რუს. богатырь, სპ. bahādur, საიდანაც ქართულში სახელი ბაადური კვაჭვს. შდრ. აგრეთვე შეგარული გვარი ბაღათურა (თურქული გზით).

багатур-ის გვერდით თვით მონღოლურ-თურქულში გვხვდება ფორმები баатур, батур, батыр; უკანასკნელი ფორმა დაცულია ოსურში ნართული ეპოსის გმირის Батраз-ის¹ სახელში, ხოლო ხევსურულში წარმოდგენილია ბათირას სახით.

2. დორღოღელი — ოვსთა მეფე, ბორენა დედოფლის ძმა.

„და შეირთო ცოლად ბაგრატ მეფემან ბორენა დედოფალი, ოვსთ მეფისა ასული, და დორღოღელისა“ (მატ. ქართ. 295₂).

„და გამოიყვანა დორღოღელი, ოვსთა მეფე, ორმოცი ათასითა კაცითა ოვსითა, და წარუძღუნა ძე მისი გიორგი კურაპალატი და მოაოჭრა განძა...“ (მატ. ქართ. 313₂).

ამისა შემდგომად აღისურვილა დიდმან ოვსთა მეფემან დორღოღელმან დისიძისა მათისა ბაგრატისა სევასტოსისათვს, და ითხოვა დარბაზობა ბაგრატისაგან“ (მატ. ქართ. 313₂).

სახელში დორღოღელი შესაძლებელია გამოიყოს ფუძე დორღოღ-, რომელიც აიხსნება ოსურ ნიადაგზე, როგორც darğğ-un 'გრძელთმიანი', შეადარეთ ფორმები darğzykku 'გრძელნაწნავა', darğzak'e 'გრძელწვერა', darğrixi 'გრძელულვაშა'² და სხვა. darğ 'გრძელი', ğun- 'თმა' (დიგორული ფორმა). დაბოლოება ელ, თუ იგი ქართულ სუფიქსად არ მივიჩნიეთ, შესაძლებელია მიღებულია

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, стр. 245—246; ОИФ, стр. 428.

² Осетанско-русский словарь, стр. 182.

დისიმილაციის გზით ოსური სუფიქსიდან -an (on) *darǵqan-an* > დორღოღელი. შდრ. ირ. *darǵqwyn*. არის მეორე შესაძლებლობაც: დორღოღელში დაეინახათ ოსური სიტყვა *dorǵun* 'ჭვასავით მაგარი, ქვისებრი'¹.

3. **კავტია** — ოვსი შთავარი (ლ. პროველთან).

„ხოლო ვიდრელა მირიან ჯერეთ იყო მუნ, გარდამოვლეს ოვსთა ფეროშ და კავტია და განწყუნეს ქართლი“ (ლ. მრ. 68₁).

შეიძლება ჩვენ აქ გვექონდეს სახელი, ნაწარმოები ოსური სიტყვიდან *k'ævdæ* 'წვიმა, ავდარი'², *k'ævdæ* > კავდია > კავტია.

4. **სათხე** — ოვსი მეომრის სახელი (სათხე და უზურაბეგ).

„მაშინ წარვიდეს ქალაქსა ოვსნი ვაქრობად, და ვითარ მოიქცეს, იხილეს გლახაკი, და მისცეს ქველის საქმე ოვსთა, რომელსა უპირველესსა ეწოდა სათხისა და მეორესა უზურაბეგ, და რქუეს: „გლახაკო, ევედრე ლმერთსა, რათა დღეს ჩენნი და სურამელის ბეგას შვილის კრმალი ერთგან შეიყარნენ“, და ვითარ წარვლეს მცირედ, დახუდა ნადირობასა შინა მყოფი რატი მცირითა კაცითა, უსაჭურვლო. მვის ზედა მოეტყვენეს, აღიღო ფარი და დაუდგა სივიწრესა წყლის ვასავალსა და პირველ სათხეს უნეტნა მუზარდსა, განუპო და ჩამოაგდო, და მოკუდა. მერმე უზურაბეგ მოუტა, კერა მასცა მვარსა ჯაჭვანსა, განუყვეთა მვარი, და ჩამოაგდო, და ყრმათა რატისათა მოაკუდინეს“ (ფამთ. აღმწერ. 298₁).

შეიძლება სათხისა თუ სათხეს იყოს გადმოცემა საკუთარ სახელად გამოყენებული ოსური სიტყვისა *sæwæxsid* 'ცისკარა' (утренняя зара, зарево): *sæwæxsid* > სახსით > სათხის || სათხეს (მეტათეზისით).

5. **სოსლანი** (დავით) — ოსი უფლისწული, თამარის მეუღლე (შთამომავალი ოსეთში გათხოვილ დავით აღმაშენებლის ასულისა).

„ამისთჳს მოიწია მწუხარება, რამეთუ მიიცვალა სოსლანი დავით, კაცი აღსავსე ყოვლითა სიკეთითა, საღმრთოთა და საქაცობოთა, შესახედავად განშუენებული, ხოლო წყობათა და ომთა შინა მკნე ვინმე გულოვანთაგანი, უხვ და მდაბალი და სიკეთე აღმატებული“ (ისტ. აზმ. 100₄).

წარმოადგენს ნართული ეპოსის ერთ-ერთი გმირის სახელს. შდრ. ინგუშ. *Sosla*³.

6. **უზურაბეგ** — ოვსი მეომრის სახელი ფამთაღმწერელთან. იხ. სათხესთან.

¹ Осетияско-русский словарь, 33. 182.

² Историко-этимологический словарь, I, 33. 631.

³ ОИФ, 33. 92.

წენი ფიქრით, სახელი უზურაბეგ წარმოადგენს დამახინჯებულ ფორმას სახელისა Wyrzmaeg, დიგორ. Uruzmaeg. ნართურის ეპოსის სახელგანთქმული გმირის ეს სახელი დღესაც ძალიან გავრცელებულია ოსეთში¹. Wyrzmaeg > უზურამეგ > უზურბეგ (ბ-ს შ-ში გადასვლას ხელი შეუწყო ალბათ აღმოსავლური წარმოშობის სახელებში თურქ. beg-ზე დაბოლოებული სახელების სიმრავლემ. შდრ. ოთარბეგ, როსტომბეგ და სხვა).

7. ურდურე — ოვსთა მეფე.

„მას ჭანსა მოკლულ იყო დიდი კახთა მეფე კურიკე ოვისსა ვისმე მონისა მიერ, რამეთუ წყობასა შინა ოვსთა მეფე ურდურე მოიკლა კურიკე მეფესა. და მესისხლეობითა მოიკლა კურიკე მეფე ნადირობასა შინა, ფიდრაზის გორთა, ოვისსა მონისა მიერ“ (მატ. ქართ. 297, 1).

ამ სახელის ეტიმოლოგია მთლად ნათელი არ არის. მეორე ელემენტად შესაძლოა გვექონდეს dūr|dōr 'ჭვა', რას წარმოადგენს პირველი ელემენტი ძნელი გასარკვევია. შეიძლება აქ გვექონდეს urs 'თეთრი' ან wūr 'კენჭი, ხრეში, ჭეიშა, რიყის ჭვა'. შეიძლება აღდგენილ იქნეს სახელი *Wardura|g 'ჭვასავით მაგარი'. შესაძლებელია ფორმა Wyrdur გვექონოდა რეალურად არსებული wiragdar ფორმის გვერდით 'კენჭი², რიყის ჭვა' (შდრ. ქართ. გვარები კენჭია შვილი, კენჭო შვილი).

8. ფარეჯან — ოვსთა მეფის ძე.

„ტახარ თანა-შეეწეოდა დავითს, და ოვსთა მეფის ძე, სახელით ფარეჯან, ივიცა ძლიერად შეეწეოდა დავითს“ (ქამთ. აღმწერ. 294, 3).

„ხოლო მუნ ყოფასა ფარეჯანისა, იწყეს ოვსთა ოქრებად, ჭოყად, და რბევად, და ტყუენად ქართლისა, და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თჳსად დაიპირეს ოვსთა“ (ქამთ. აღმწერ. 296, 12).

„დალათუ ფარეჯან ოვსთა მთავარი მსახურებდა კეთილად მეფესა, არამედ აქუნდათ მტერობა ქართველთა (და ოვსთა)“ (ქამთ. აღმწერ. 297, 2).

„და მეფემან დავით მოსცა შვილი შისი და ყოველი სიმდიდრე, რომელი შეევიდრა ოვსთა მთავრის ფარეჯანისა, რომელი იღვა ციხესა ატენისასა, რამეთუ ესე დაიმაღლა ყანმან ყაზან“ (ქამთ. აღმწერ. 299, 20).

¹ Олѣ, гл. 428 და შემდგომ.
² Осетнаско-русский словарь, гл. 385, 368.

„ამით გამოთა გარდამოვიდეს ბერქას ყენისაგან ლტოლვილნი, დედაკაცი საკრველი, სახელით ლიმაჩე, და მან მოიტანნა შვილი მცირენი, ნათესავით ახასარუაკიანნი, პირწო ფარეჯან და უმრწამესი ბაყათარ, და სხუანი თეადნი მრავალნი, გამოვლეს კარი დარუბანდისა და მოვიდეს მეფის წინაშე“ (გამთ. აღმწერ. 251₄).

ფარაჯანიანი — „მაშინ ეზრახნეს კახაბერის-ძესა რაჟის ერისთავს კახაბერსა, ქუაბულის ძეთა, ფარაჯანიანთ სარგისს, რათა ლაშას ძე დავით ყონ მეფედ, რომელნი ერჩდესცა, და იქმნა განდგომილება ლიხთ-იმერით, და რომელნიმე წარმოუდგეს ლაშას ძესა, და რომელნიმე რუსუდანის ძესა“ (გამთ. აღმწერ. 243₃).

ჩვენი ფიქრით, სახელი ფარეჯან წარმოადგენს ტრანსფორმაციას ოსური სიტყვისა *færnʒyn* | *færnʒua* 'ფარნის შქონე, მადლიანი, მადლმოსილი' (благопристойный), შედგენილი სიტყვისაგან *færn* 'მადლი, სიკეთე, დიდება, ბრწყინვალეობა' + სუფიქსი *-ʒyn* | *-ʒua*. *færnʒyn* > ფარნჯან > ფარეჯან.

აღსანიშნავია, რომ ვინმე ფარაჯანიანთ სარგისი დასახლებულია გამოთაღმწერელთან ქართულ დიდებულებს შორის. რომლებიც დავით ლაშას ძის გამეფების მომხრენი იყვნენ. შედარეთ: „მაშინ ეზრახნეს კახაბერის-ძესა რაჟის ერისთავს კახაბერსა, ქუაბულის-ძეთა, ფარაჯანიანთ სარგისს, რათა ლაშას ძე დავით ყონ მეფედ...“ (გამთ. აღმწერ. 243₃).

შეიძლება ამ სახელთან ფარეჯან (<*Færnʒyn*) დაკავშირებული იყოს სახელი ფარნაჯომიც.

9. ფეროშ — ოესი შთავრის სახელი ლეონტი მროველთან.

„ხოლო ვიდრეღა შირიან ჯერეთ იყო მუნ, გარდამოვლეს ოესთა ფეროშ და კავტია და ვანრყუნეს ქართლი“ (ლ. მრ. 68₁).

თუ სახელი ფეროშ არ წარმოადგენს ირანული წარმოშობის სიტყვას *pērōš* 'გამარჯვებული', გამოყენებულს საკუთარ სახელად საშუალო და ახალ სპარსულში, შეიძლება იგი აიხსნას ოსურ ნიშნადგზე. როგორც *færaz*, დიალექტ. *færaz*, ფუძე ზმნისა *færazyn* 'შეძლება, ატანა'. შდრ. *færazon* 'ამტანი, მომთმენი, დაულაღავი'¹.

10. ქუჯა — ეგრისის ერისთავი, ფარნაეაზის სიძე.

„მაშინ ფარნაეაზ წარგზავნა მონა თუხსი ქუჯის თანა და რქუა: „მე ვარ ნათესავი უელოს მცხეთოსის ძისა... და არს ჩემთანა ხუასტავი დიდძალი“ (ლ. მრ. 22_{1a}).

¹ Историко-этимологический словарь, I, გვ. 421.

² Осетинско-русский словарь, გვ. 402; Историко-этимологический словарь, I, გვ. 450—451.

„მაშინ განიხარა ქუჯი სიხარულითა დიდითა და რქუა“ (ლ. მრ. 22₁₁).

„და მერვე, ქუჯი, იყო ერთითავე ეგრისისა“ (ლ. მრ. 24₂₃).

„და ერთი ასული მისცა ძესა ქუჯისსა, მამის დისწულსა თქსა“ (ლ. მრ. 27₂₀).

„ხოლო ამას ბარტომ მეფესა არა ესუა ძე, არამედ ასული ერთი, და სიცოცხლესავე მისსა მოეყვანა ეგრისით ძისწული ქუჯისი, სახელით ქართამ, რომელსა შესდგმიდა ფარნავეზიანობა, ფარნავეზის დისა ქუჯის ცოლისაგან და დედისა მისისა, საურმაგის ასულისა ქუჯის ძის ცოლისაგან. და ამის ქართამისდა ეგრისით მიეცა ასული თქსი ცოლად ბარტომ მეფესა, და აღელო ესე შვილად“ (ლ. მრ. 32₁₈).

სახელი ქუჯი წარმოადგენს, ჩვენი ფიქრით, თავისი შიშინაჯ-თი ოსურ დიალექტურ ფორმას სკვითური სახელისა *Kuzajic*, ოს. *Kuzaj* და *Kuzajeg* სიტყვიდან *Kuz* 'ძალი', შდრ. ძალიცა (იხ. საკუთარ სახელეებში).

11. ხუანხუა— ოესი ბუმბერაზის სახელი.

„და ვითარ განთენდა, კუალად განვიდა მუნვე ამაზას და აღიხუნა ოროლნი. და გამოვიდა ოესთაგან კაცი ერთი, რომელსა ერქუა სახელი ხუანხუა“ (ლ. მრ. 56₁₉).

ხუანხუა, როგორც ჩანს, წარმოადგენს ოსური სიტყვიდან *xox* (დიგორ. *xuænx*) ნაწარმოებ ფორმას **Xuænxon* 'მთიელი' (შეიძლება მთასავეთ მალალი). მოგვიანო ფორმაა *xæxon* = *xoxæg* 'მთიული'.

12. ხუდდანი— ოესთა მეფე, ბურდუხან დედოფლის (გიორგი III ცოლის) მამა.

„ამას თქსა მეფობასა შინა მოგუარა ცოლი მამამან, ასული მეფისა ხუდდანიისი, სახელით ბურდუხან...“ (ისტ. აზმ. 114₂).

შეიძლება ნაწარმოებია ძირიდან ოს. *xud*, *xudyn* 'სიცილი, დაცინვა', შდრ. *Xudæg* 'მოცინარი, სასაცილო', *xudænyl* 'ლიმილით' (*xudægast* 'მზიარული, მომღივარი, ღიმილი'¹, *xud* + სუფიქსი *an*, *xuddan* > ხუდდანი).

აღსანიშნავია აგრეთვე ფორმა ახასარფაკაიანნი — ოსური გვარსახელი ჭამთაალმწერელთან.

„ამათ ჭამთა გარდამოვიდეს ბერქას ყაენისაგან ლტოლვილნი, დედაკაცი საკრველი, სახელით ღიმიჩაგ, და მოიტანნა შეილნი მცირენი, ნათესავით ახასარფაკაიანნი, პირმზო ფარეჯან და უმრწამესი ბაყათარ“ (ჭამთ. აღმწერ. 251₁).

¹ Осетинско-русский словарь, стр. 440.

ახასარ ფაკაიანი წარმოადგენს, როგორც ჩანს, დამაზინჯებულ ფორმას ოსური გვარსახელისა *Æxsærtægatæ*, სადაც ოსურ ქართული *თ* და *ფ*-ს ორთოგრაფიული აღრევის შედეგად, გადმოცემულია, როგორც *ფ*. ბოლო დაბოლოება ოსური გვარსახელებისა *tæ* შეცვლილია ქართული შესატყვისი -*ან* სუფიქსით. შდრ. ოს. *Axsærtæg* — ნართული ეპოსის გმირი, დამაარსებელი ნართების უძლიერესი გვარისა. შეიღარეთ ქართული სახელები *ხსართან* და *აღსართან*. აგრეთვე სკვითური სახელი *Σαρδαχης* (სკვითთა მეფე სოლდის ჩრდილოეთით, არიანე 4,4 № 8) — ძვ. ირ. *Χθαθρακα*¹.

სკვითურ-ალანურ-ოსური საკუთარი სახელები ქართული დიალექტებიდან განსაკუთრებით გავრცელებულია ხევსურულში: *აღუდა*, *აფშინა*, *ბალათერა*, *ბათირა*, *ბადა*, *აპარეკა* და სხვა. განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი.

1. *აღუდა* — როგორც ჩანს, წარმოადგენს გადმოცემას სკვითური სახელისა **Aღმθაჯი*, რომელსაც საფუძვლად უდევს სიტყვა *aluth* 'ლუდი', ოს. *æluton*, ქართ. *ლუდი*, დიალექტ. *აღუდი* (რაქულსა და თუშურში). -*ag* სუფიქსალური ელემენტია; *alutag* 'ზედაღებნიშნავდა' 'ლუდის მადლუბებულს, მელუდეს, ან ლუდის მსმელს'².

2. *აფშინა* — წარმოადგენს უძველეს ფორმას ოსური სიტყვისა *æfsin|æfsinae* 'დიასახლისი'. ის ვარაუდება, რომ ეს სიტყვა კაცის სახელად არის გამოყენებული მოწმობს იმას, რომ ოს. *æfsin* იხმარებოდა სახლის პატრონის, კაცის აღსანიშნავად. რასაც ადასტურებს სოლდურში დადასტურებული სიტყვა *æfšim* 'შმართველი, მთავარი', რომელსაც აბავეი სკვითური წარმომავლობის სოციალურ ტერმინად თვლის, შეთვისებულად სოლდურში³.

3. *ბალათერა* — წარმოადგენს, ჩვენი ფიქრით, ოსური სიტყვის *bağatyr* 'მამაცი, გოლიათი' გადმოცემას, ისე როგორც *ბათირა* — შდრ. ძველ ქართულ ძეგლებში ოგისის სახელი *ბაყათარი*.

4. *ბადა* — შდრ. სკვით. *Baðaჯი*; 'ჯდომარე', *Baðaჯი*, *badyr* 'ჯდომა', ოს. საკ. სახ. *Badieg*; *bad-* 'ჯდომა' (ძვ. ირ. *apa-had*).

5. *აპარეკა* — ჩვენი ფიქრით, მომდინარეობს აგრეთვე ოსური ფორმიდან სიტყვისა *abyræg|abæreg* 'აბრევი, ყაჩაღი', საშ. სპ. **āparak*. შდრ. ფალ. *āpārtan* 'ძარცვა', *āpar* 'ძარცვა', სპარს. *āvāra* 'бродага', ავარი, თავარი 'ნადავლი', ახ. ქართ. *აბრაგი* (იხ. სიტყვა *აბრაგთან*).

¹ ОЯФ, № 92, 189.

² იქვე, № 153.

³ Историко-этимологический словарь, I, № 110—111.

სკვითურ-ალანური წარმოშობის სახელები საქართველოში გვხვდება, როგორც ჩანს, მეგრულშიც, რასაც მოწმობს მრავალი მეგრული წარმოშობის გვარ-სახელები. ვანვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი.

1. ხართანია — ჩვენი ფიქრით, მომდინარეობს სახელიდან ხსართან, რომელიც დამოწმებულია ჯერ კიდევ „აბოს წამებაში“ თავისი უძველესი სახით, ხოლო უფრო მოგვიანებით სახელში კახეთის და შარვანის მეფეებისა ალსართან (იხ. საკუთარ სახელებში). შდრ. სკვით. *Ξάρθαναξ*(T), ოს. *Æksart(an)*. ალბათ ამოსავალი ფორმა გვარისა სართანია არის ხსართანია ან ქსართანია.

2. ალანია — სახელიდან ალან (ეთნიკური სახელი), რომელიც ოსურში შემონახულია სიტყვაში *allon*, ძვ. ირ. *aryana, airyana*, ძვ. ისტ. ბერძნ. *Αλαναι*, ლათ. *alani*. აბაევის აზრით, მეგრულში ტერმინი ალანი შემონახულია დღემდე; ის გადატანილია მემკვიდრეობით ალანთა ტერიტორიის ახალ მცხოვრებლებზე — ყარაჩაელებზე და, ვარდა ამისა, ნიშნავს 'ყოჩაღს, გმირს'¹.

3. ზარანდია — ჩვენ ვფიქრობთ, ნაწარმოებია სახელისაგან *Zarand*. შეადარეთ სკვით. *Záranþis*(T), ძვ. ოს. *zarand*, ოს. *zærand*. შდრ. ძვ. ინდ. *jarant*, ავ. *zarant* 'ძველი, მოხუცი'².

4. ტუსკია — ნაწარმოებია სიტყვიდან *tusk'a* 'ეშვიანი, ტახი', რომელიც საკუთარ სახელად ვითვლია გამოყენებული სკვითურში. შდრ. სკვით. საკუთარი სახელი (o) *Þusaxj*; 'ეშვიანი, ტახი'. შდრ. ინგლ. *tusk*, სკვით. *tusk* 'ეშვი'³.

5. ლეშანჯავა — ჩვენი ფიქრით, მომდინარეობს შემოგახილული სახელისაგან ლიშანჯავ, რომელიც წარმოადგენს ვადმოცემას ოსური სახელისა *Limancaw*, დიალექტ. *Limančaw*, ოს. ირ. *c*, ჯს ნაცვლად ჯ, ჯ (შ) ჩვეულებრივია ოსური ენის ე. წ. დვალურ ანუ ჯავეურ დიალექტებში. შდრ. *zuryn* 'ლაპარაკი' იალღუზიძესთან ჯ²*zuryn*, თანამედროვე ჯავეური *zuryn*, *caeryn* 'ცხოვრება', ჯავ. *šaryn*.

6. ფალავა — ამოსავალია სახელი ფალა, რომელიც, ჩვენი ფიქრით, იგივე შეიძლება იყოს, რაც სკვითური *Þaxax* (ბანტიკაბ.), ზუსტად აზრით, იგი მომდინარეობს სიტყვიდან *þaxax* 'ძაღლი'. შდრ. ბეროლოტესთან დადასტურებული მიდიური სიტყვა *þaxax* 'ძაღლი'⁴.

¹ Историко-этимологический словарь, 23. 45.

² ОИФ, 83. 190 (О языке южных осетин).

³ ОИФ, 23. 185.

⁴ იხ. L. Zgurta, *Personennamen*, § 178.

თ ა ვ ი II

საშუალო ირანული სიტყვები ქართულში

შესავალი

ყველაზე საინტერესო ხანას ქართულ-ირანული ენობრივი ურთიერთობის ისტორიაში წარმოადგენს ე. წ. საშუალო ირანული ენობრივი ეპოქა. საქართველოსა და ირანს შორის იმ დროისათვის მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა იგულისხმება. გარდა ქართული საისტორიო წყაროებისა, ამაზე მიგვითითებს ბიზანტიელ და სომეხ ავტორთა ცნობები, არქეოლოგიური გათხრების მონაპოვრები, ონომასტიკური მონაცემები და სხვა. საშუალო ირანული ენებიდან ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა დასავლური ტიპის ორი დიალექტი: ე. წ. სასანური ფალაური, რომელზედაც ლაპარაკობდნენ სამხრეთ-დასავლეთ ირანში (ფარსში) და რომელიც სასანიდების დროს სახელმწიფო ენას წარმოადგენდა, და მეორე იდიომი, ცნობილი არშაკიდული ფალაურის სახელწოდებით, — პართელ მეფეთა ოფიციალური ენა. ირანისტიკულ ლიტერატურაში ისინი ცნობილი არიან სამხრეთ-დასავლური და ჩრდილო-დასავლური ირანული დიალექტების სახელით.

უკანასკნელ ხანებში სპეციალურ ლიტერატურაში დამკვიდრდა უფრო მარტივი და მოსახერხებელი ტერმინები ამ ორი ენის აღსანიშნავად: არშაკიდული ფალაურისათვის — პართული, ხოლო სასანურისათვის — საშუალო სპარსული. ჭეშმით ჩვენც ამ ტერმინებით აღვნიშნავთ მათ.

პართული და საშუალო სპარსული სიტყვების გამოვლენა ქართულში გარკვეული ხასიათის სიძნელებს ხვდება. ეს სირთულე ერთი მხრივ, იმაში მდგომარეობს, რომ თვით ამ საშუალო ირანული დიალექტების შესწავლის დონე არ არის თანაბარი, სასანური ეპოქის ძეგლები ჩვენამდე გაცილებით მეტი რაოდენობით არის მოღწეული, ვიდრე არშაკიდული ხანისა; ამიტომ ჩვენი წარ-

ზოდგენა მასზე უფრო სრულია; მეორე მხრივ, სასანიანთა სპარსეთისა და საქართველოს ურთიერთობის შესახებ უფრო მეტი და ხელშესახები საბუთები მოგვეპოვება, ვიდრე არშაკიდული ეპოქისათვის. საქმეს ის გარემოებაც ართულებს, რომ საშუალო სპარსული ენა პართულის დიდ გავლენას განიცდის, რაც არშაკიდული ცივილიზაციის გავლენის შედეგია სასანურზე. გარკვეული რაოდენობა სიტყვებისა, — რელიგიური, პოლიტიკური, სოციალური ტერმინები, იარაღის სახელწოდებანი, სამედიცინო ტერმინოლოგია, ზოგიერთი ყოველდღიური გამოთქმა და რამდენიმე ზმნა, — რომელიც ერთნაირად არის წარმოდგენილი საშუალო სპარსულსა და პართულში, ახალ სპარსულში შემონახულია პართული ფორმით და იქ ჩრდილო დიალექტებიდან შეთვისებულად ითვლება. ყოველივე ეს დიდ დაბრკოლებას ქმნის პართული და საშუალო სპარსული ელემენტების ქართულში შემოსვლის გზების დადგენის საქმეში. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ამ ორი დიალექტის ფონეტიკური თავისებურებების შესწავლა და მათი შეპირისპირება ქართულში დადასტურებულ საშუალო ირანული წარმომავლობის სიტყვებთან, საშუალებას იძლევა ქართულ ნასესხობებში გარკვეული რაოდენობა სიტყვებისა მივიჩნიოთ ან სამხრეთ-დასავლურ, ან ჩრდილო-დასავლურ წარმოშობისად.

ზევნ შევეცადეთ შესაძლებლობის ფარგლებში გავვემიჯნა არშაკიდული და სასანური ხანის ნასესხობები ქართულში და წარმოვადგინეთ ისინი ცალკე თავებში, თუმცა, რა თქმა უნდა, ზოგი პართული სიტყვა შესაძლოა მოხედა საშუალო სპარსულ სიტყვებში და პირიქით, რამდენადაც ისინი ერთგვარად არიან წარმოდგენილი ორივე დიალექტში და მათი შემოსვლის გზის დადგენა თითქმის შეუძლებელია.

დიდი დახმარების გაწევა შეუძლია ამ მხრივ სომხურში დაცულ საშუალო ირანულ სიტყვებთან შეპირისპირებას, რომელშიც, როგორც ცნობილია, დიდი რაოდენობით და კარგად შემონახული ფორმით, შემორჩენილია პართული ლექსიკა და ქართულშიც მეტწილად პართული სიტყვები სომხური გზით შემოდის.

მაგრამ არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ქართულში დადასტურებულია პართული წარმოშობის ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც სომხურში შემონახული არ გვაქვს. მაგალითად, ისეთი სიტყვები, როგორიც არის ქართული შარავეან დი, ეშმაკი და ზოგი სხვა, რაც პართელთა საქართველოსთან უშუალო უნობრივ კონტაქტებზე მიუთითებს. ამას ამტკიცებს აგრეთვე ზოგიერთი ისტორიული ცნობა და არქეოლოგიური მონაცემები.

**ირანსა და საქართველოს შორის
ისტორიულ-კოლონიალური ურთიერთობის შესახებ
არშაქიძეებისა და ხასანიძეების ეპოქაში**

**ზოგიერთი ცნობა პართელაბთან დამოკიდებულების
შეახებ**

რამე ხელშესახები პირდაპირი მითითება ან ისტორიული ცნობა ქართლის დამოკიდებულების შესახებ პართელთა სახელმწიფოსთან შემონახული არ არის. ქართული ისტორიული ტრადიცია არ იცნობს სახელწოდებას პართი, ან მის საშ. სპარსულ ეტიმოლოგიას ფაქლავ, ფაქლავანიკ, სატომო და გეოგრაფიულ სახელად, რომელიც უშუალოდ ირანულიდან მოდიოდეს, იგი ქართულ საისტორიო წყაროებში შემონახული არ ვეაქვს¹. პართელები, ისე როგორც სხვა ირანული ტომები, სპარსელებად იწოდებიან. რაც შეეხება დინასტიურ სახელს არ შაკუნიაანი, რომელიც ლენტი მროველთან გვხვდება, იგი გამოყენებულია მხოლოდ სომხი არშაქიძეებისა და სომხეთის ამ დინასტიის ქართველ ნათესავთა აღსანიშნავად. მიუხედავად ამისა, საესებით მართებულია გ. მელიქიშვილის მოსაზრება, რომელიც თავის შრომაში „საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხები“ 313-ე გვერდზე აღნიშნავს: „...დამწებული, ყოველ შემთხვევაში II საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჩვენი ერამდე, როდესაც პართელთა ძლიერება ალიან გაიზარდა და პართელებმა სელევკიდებს მთელი რიგი გამანადგურებელი დამარცხებანი აგემეს და თავისი პოლიტიკური გავლენა სომხეთზე გავრცელეს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართლისა და პართიის ურთიერთდამოკიდებულება საქმაოდ ისტენსიური გახდა. იმ დროს, პოლიტიკური პირობებიდან გამოსვლით, როგორც ჩანს, ქართლის მფლობელები პართიაში ეძებდნენ მოკავშირეს თავისი მეტოქის, არმენიის წინააღმდეგ.

ამიტომ შესაძლებელია შემთხვევითი არ არის, რომ II ს. ძვ. წ. ა. ამბების გადმოცემისას, ქართული ისტორიული ტრადიცია

¹ დროსა პართი (ბიბლიურ ტექსტებში და სხვაგანაც) ბერძნულიდან არის შეთქმული, ხოლო პართევ-ელ-ი კი — სომხურიდან: რაც შეეხება სიტყვებს ფაქლავი ენა და ფაქლავანი ისინი მოგვიანო ტექსტების კომენტარებს წარმოადგენენ და ახალი სპარსულიდან არიან შემოსული ქართულში. მ. ანდრეანიკაშვილი, ირანული სატომო და გეოგრაფიული სახელები ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, თბილისი, 1954, გვ. 28.

ქართლის მეფეს შიშვერს პრო-ირანულ ორიენტაციას და გვიხატავს მას სპარსელებთან ერთად სომხეთის მეფის წინააღმდეგ*. ავტორს მხედველობაში აქვს ქართლის ცხოვრების შემდეგი ადგილები: მეფობა ფარნაჯომისი (IV მეფე, ლ. მრ.), რომლის შესახებ ნათქვამია, რომ მან ააშენა ციხე ზადენი და შექმნა კერპი სახელითა ზადენ, „ხოლო ამისა შემდგომად შეიყვარა სჯული სპარსთა ცეცხლის მსახურება, მოიყვანა საარსებით ცეცხლის მსახურნი და მოგონი და დასხნა იგინი მცხეთას, ადგილსა მას, რომელსა აწ პქვიან მოგუთა და იწყო ცხადად გმობად კერპთა“, ამისთვის ფარნაჯომს განუდგნენ ერისთავნი და სომეხთა მეფეს სთხოვეს მისი შვილი არშაკი (რომლის ცოლი ფარნაევაზიანი იყო) მეფედ. ფარნაჯომმა მიმართა დახმარებისათვის სპარსელებს (ალბათ პართელებს). სომხებმა და ქართველებმა აჯობეს და მოკვდა ფარნაჯომი ამ ბრძოლაში. ფარნაჯომის მომდევნო V მეფეა არშაკი (რომელსაც მელიქიშვილი თვლის სომეხ მეფეთა დინასტიურ სახელად), VI მეფე არტაგ ძე არშაკისა (არშაკუნიანი) და მისი მეფობის დროს, ლეონტი მროველის თქმით: „მოვიდეს ერისთავნი სპარსთანი, სპათა დიდითა, ძიებად სისხლისა ფარნაჯომისა და სპათა მათ სპარსთა, რომელ აწყუედდელ იყვნეს ფარნაჯომისა თანა“. სპარსელებმა მოაოხრეს ქართლი, მაგრამ ვერც ერთი ციხე-ქალაქი ვერ წაიღეს, ხოლო არტაგის შემდგომ გამეფდა მისი შვილი ბარტომი (VII მეფე). შემდეგ ლეონტი მროველი მოგვითხრობს: „ხოლო აღზარდეს სპარსთა ძე ფარნაჯომისი შირვან“. ამ შირვანმა „შეკრიბნა სპანი ძლიერნი სპარსეთს“. მან დაამარცხა ქართველთა მეფე ბარტომი და მოკლა აგრეთვე მისი შვილობილი ქართამიცი. VIII მეფეა შირვან, შემდეგ მისი შვილი არშაკი. როგორც დავინახეთ, პართელების ნაცვლად ვველა ზემოთ მოყვანილ ადგილას ლეონტი მროველს დასახელებული პყავს სპარსელები და სპარსეთი. ძალიან საინტერესო ცნობას გვაწვდის ლეონტი მროველი სპარსელთა სამეფო დინასტიის არშაკიდების შესახებ, რომელიც ეხმაურება სპარსულ ისტორიულ ტრადიციას არშაკიდთა დინასტიის დაარსების შესახებ. ლეონტი მროველის ტექსტში ვკითხულობთ: „ხოლო ამისვე აღერკის მეფობასა გამოჩნდა ქალად მეფობა სპარსეთისა. რამეთუ რათგან შესრულ იყო აღექსანდრე და განერყუნა სპარსეთი, აქა ესამადმდე არლარა დაჯდომილ იყო მეფე სპარსეთს, რამეთუ ადგილთა და ადგილთა იყვნეს ერისთავნი სპარსეთისა. მაშინ შეკრბეს ერისთავნი სპარსეთისანი და დასუეს მეფედ ატლანდანი ბრძენი. მაშინ სომეხნი და ქართველნი იყვნეს მორჩილ ატლან-

ლანისი სპარსთა მეფისა, და ვიდრე აღდრკის მეფობამდრ ურთი დაჯდის ქართველთა მეფედ, რაზომცა მრავალნი იყვნენ შვილნი მეფეთანი* (ლ. მრ. 43, 6).

სახელი აცლაღან, რომელსაც ზემოთ მოყვანილ კონტექსტში მოიხსენიებს ლეონტი მროველი, ჩვენი ფიქრით, წარმოადგენს საშუალო სპარსულ ფორმას პართელ მეფეთა დინასტიური სახელისა პატრონიმიკული ფორმით Aršak-ān, რომელიც საკუთრივ პართულ და უძველეს ფორმას წარმოადგენს და რომელიც ბერძნულში Ἀρσάκης (Ἀρσάσις) ფორმით არის გადმოცემული. საშ. ირანული ფორმა ამ სახელისა, რომელიც, როგორც ჩანს, მოხსენიებული იყო სასანური ხანის ისტორიულ ქრონიკაში X^aatāy-nāmak-სამწუხაროდ, ჩვენამდის მოღწეული არ არის, რადგან თვით ეს ძველი ცნობილია მხოლოდ არაბული თარგმანებითა და ახალსაარსული ვერსიით, რომელიც ფირდოუსის „შაჰნამე“-ში გვაქვს შემონახული. არაბული და მისგან მომდინარე არაბიზებული ფორმა ამ სახელისა არის Ašak, ხოლო მისგან პატრონიმიკული სახელი არის Aškān. ცნობილია, რომ პართელი მეფეები საკუთარი სახელის წინ ატარებდნენ დინასტიურ სახელს არშაკს (Arsakes) პართულად ეს დინასტიური ან პატრონიმიკული სახელი ელერდა-როგორც Aršak-ān, უფრო გვიან, სასანურ ეპოქაში კი, Aršayān | | Ašayān.

ირანული ენების ისტორიული ფონეტიკიდან ცნობილია, რომ ურთხულები p, t, k ხმოვანთა შორის გამეღვრდნენ და შემდგომში სპარანტიზაცია განიცადეს. ამ კანონის ძალით საშ. სპარსული k ფორმაში Aršakān უძველესი გამოითქმოდა Ašayān | | Ašyān. არაბებმა, რომელთაც არ გააჩნიათ ბგერა ḡ, გადმოსცეს იგი k (ك)-ით და მივიღეთ ფორმები كاش და كاشان; ამასთან, დინასტიური (პატრონიმიკული) სახელი გაგებულ იქნა, როგორც საკუთარი სახელი Ašak-ის მაშისა Aškān. არაბი მწერლების ტაბარისა და ბირუნის მიხედვით, Aškān-ი იყო შამა Ašak-ისა, რომელსაც Afgūršāh-საც უწოდებდნენ. თვით Aškān-ი კი იყო ძე Aš-ისა—გვირისა, ლეგენდარული Siyāvaxš-ის (სიავუშ) ერთ-ერთი შთამომავლისა¹. სხვა ავტორების მიხედვით Aškān-ის წინაპარი ისტანდიარი იყო, რომ-

¹ ეს სახელი Aš, როგორც ჩანს, საფუძვლად უდევს სომხურ ფორმას Արշაკ, რომლითაც გადმოცემულია ლეონტი მროველის აცლაღანი ქართლის ცხოვრების სომხურ თარგმანში. იხ. ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გამოსცა ილია აბულაძემ, თბილისი, 1953, გვ. 47^ა, 48^ა.

ლის შამა Asak-ი Dārās II (კოდომანის) შვილად გვივლინებდა, ზოგჯერ კი ისტანდარის შვილიშვილის დარიოს I შვილადაც (ტაბარი, 704)¹. აქ, როგორც ვხედავთ, თავს იჩენს ტენდენცია ირანული ისტორიული ტრადიციისა—დაუკავშიროს ისტორიული ხანის მეფეთა (ამ შემთხვევაში არშაკიდების) წარმომავლობა ეპიკური თქმულებების ლეგენდარულ მეფეებსა და გმირებს.

ქართული ფორმა აქლალანი და მეფენი აქლალანიანი, ხენი ფიქრით, მიღებულია საშუალო სპარსული ფორმიდან Ašyān | Ašyān 'არშაკის შთამომავალი, არშაკიანი' მრავლობითის ფორმით Ašyānān 'არშაკიანნი, აშქანიდები' (შეადარეთ Dārāp i dārāpān kn, I₂). მართლაც, ქართლის ცხოვრების სომხურ თარგმანში ქართულ აქლალანიანს შესაბამება ფორმა Արշაკიანի-ք (იხ. ქ. ცხ. სომხ. თარგმ., გვ. 63₃₋₄) 'არშაკიდები'.

საშუალო სპარსული ფორმიდან Ašyānān სრულიად ადვილად მივიღებდით ქართულ აქლალან ფორმას, რამდენადაც შ დს წინ, უძველესია, უნდა გამგებრებულიყო ქართულში, ხოლო ერთ სიტყვაში ორი ნ, სონორთა დისიმილაციის ძალით, ადვილად გადავიდოდა ლ-დ, რასაც სისტემატურად ვხედავთ ქართულში².

ის ფაქტი, რომ ლეონტი მროველის წყარო, რომელსაც თვით „სპარსთა ცხოვრებას“ უწოდებს, დაკავშირებულია „შაჰნამესთან“ დიდი ხანია ცნობილია და აღნიშნული სპეციალურ ლიტერატურაში (ქ. პატკანოვი, ქ. კეკელიძე, იუსტ. აბულაძე, მ. ჯანაშვილი, პ. ინგოროვსკი, გ. მელიქიშვილი). მაგრამ საკითხის სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ გაირკვეს, რომელია უშუალო წყარო ლეონტისა: ფირდოუსის „შაჰნამე“, ახალი სპარსული ვერსია X'atāy nāmāk-ისა, არაბული თარგმანი საშუალო სპარსული ტექსტისათვის ირანული ეპიკური თქმულებების ზეპირგადმოცემები, ძველთაგანვე შემონახული ქართულში? ამ საკითხის შესახებ სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვა მოსაზრებასა და ჰიპოთეზას აყენებდა. მაგალითად, ქ. პატკანოვის³ აზრით, მემატიანემ გამოიყენა რაღაც ისტორიული კომპენდიუმი, რომელიც შაჰნამეს შემოკლებულ ვა-

¹ იხ. F. Justi, IN, გვ. 27.

² დასაშვებია აგრეთვე ამოსავლად მივიჩნიოთ საშ. სპარსული ფორმა Ašyānān > Ašyānīyān > Ašyānīyān. შდრ. ახ. სპ. Aškānīyān اشکانیان და Sāsānīyān მიღებული Sāsānīk ān > Sāsānīyān ფორმიდან.

³ К. Патканов, Вавские надписи и значение их для истории Передней Азии, ЖМНП, часть ССXXX, декабрь, 1863.

რიანტს შეიცავდა. კორნელი კეკელიძე¹ ფიქრობდა, რომ უკვე XI საუკუნეში უნდა არსებულყო ქართული პროზაული თარგმანი „შაჰნამე“-სი, რომლითაც ავტორი სარგებლობდა. მ. ჯანაშვილი თვლიდა, რომ შემართიანე იყენებს ამ სპარსულ თქმულებებს, რომლებიც საფუძვლად დაედო შაჰნამეს. მსგავს პიპოთეზას აყენებს პაველე ინგოროვეცა². მისი აზრით, ავტორმა გამოიყენა ძველი ქართული ვერსია ირანული ეპიკური თქმულებებისა X*atāy nāmāk-

აკად. აკაკი შანიძემ თავის მოხსენებაში „ლეონტი მროველის ატლან ბრძენი“ სახელი ატლან მიიღნია პალეოგრაფიულ ნიადაგზე დამახინჯებულ ფორმად საშ. სპ. სიტყვისა Aždahāk, ავ. Ažidahāka, ახ. სპ. საჰა (იგივე ბევრასფი ლეონტი მროველთან, „შაჰნამეს“ ზოაკი, ზააკი)³. ჩვენი ფიქრით, ასეთი მოსაზრება არ არის გამართლებული. თავი რომ დაგანებოთ პალეოგრაფიული ხასიათის სიმნელებს, კონტექსტითაც ბევრასფი, იგივე ატლანაკი, ლეგენდარული (მითიური) პერსონაჟია სპარსული ეპოსისა და ლეონტი მროველსაც იგი თავის ადგილას მყავს მოხსენიებული სპარსული ისტორიული ტრადიციის მხედვით, ატლანაკი, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, არ შაკიდთა დინასტიის დამაარსებლის სახელია, რომელიც ისტორიული პიროვნება იყო. ლეონტი მროველი, როგორც ცნობილია, არ არღვევს თანამიმდევრობას, რომელსაც ადგილი აქვს სპარსულ ისტორიულ ტრადიციაში, და ცდილობს დაუკავშიროს საქართველოში მომხდარი ამბები გარკვეულ მოვლენებს, გადმოცემულს ე.წ. „სპარსთა ცხოვრებაში“.

ჩვენი ფიქრით, ლეონტი მროველი რამდენიმე წყაროთი სარგებლობდა. მას გამოყენებული აქვს როგორც საშ. სპ. X*atāy nāmāk-ის არაბული ან ახალი სპარსული თარგმანი, ისე ირანული

¹ კ. კეკელიძე, ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები, თბილისის უნივერსიტეტის შიკაგო, 1923, III; ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსი და მისი ისტორია, ვტიულები, IV, 1957, გვ. 187-201; ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1958, გვ. 252-262.

² პ. ინგოროვეცა, ლეონტი მროველი, „ენიკის“ შიკაგო, X, 1941; ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა. შიკაგო, 1939 № 4, 10-11. იხ. აგრეთვე, Г. Мозакишвили, К истории древней Грузии: сюда и дафურалებით არის განილული ზემოაღნიშნულ ავტორთა და სხვათა შეხედულებანი ამ საკითხზე და გამოთქმულია გარკვეული, ჩვენი ფიქრით, სრულიად მართებული, მოსაზრებანი ლეონტი მროველის ძველის ისტორიული ლიტერატურის შესახებ. იხ. გვ. 28-41 და სხვ.

³ აკად. ა. შანიძის აღნიშნული მოხსენება წაერთვები იყო 1964წწ. 4 აპრილს ძველი ქართული ენის კათედრის სეკარო სხდომაზე.

ნაციონალური ეპოსის საქართველოში გავრცელებული თქმულებანი ზეპირგადმოცემების სახით. ასეთი მოსაზრებისათვის საფუძველს იძლევა ლეონტი მროველის ძეგლში დადასტურებული ირანული პირის სახელები, განსაკუთრებით ირანული ეპოსის ძირითადი პერსონაჟების სახელები, რომლებიც სხვადასხვა ფორმით არიან წარმოდგენილი. ერთ შემთხვევაში ეს სახელები თავისი ფონეტიკური ფორმით უახლოვდებიან საშუალო სპარსულსა და უძველეს პართულ ფორმებს, ხოლო მეტწილ შემთხვევაში არაბული და ახალი სპარსული ფორმით არიან წარმოდგენილი, თუმცა ამ შემთხვევაშიაც ისინი მთელ რიგ თავისებურებებს ამჟღავნებენ „შამანაშესა“ და მის ქართულ ვერსიებში დადასტურებულ საკუთარ სახელებთან შედარებით. ამ სახელთა დაწვრილებითი ანალიზი მოცემულია პირის საკუთარ სახელებთან (თავი IV). აქ ჩვენ მხოლოდ ის გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ზოგიერთი სახელი, დამოწმებული ლეონტი მროველთან, წარმოდგენილია პართული ფორმით (ვაშტაშაბ, სპანდიატ) და შესაძლებელია გამოდგეს, სხვა პართული წარმოშობის სიტყვებთან ერთად, ქართულ-პართული ისტორიული ურთიერთობის დამამტკიცებელ ერთ-ერთ საბუთად. უნდა ვიფიქროთ, რომ ირანულ ეპიკურ თქმულებათა ზეპირგადმოცემები ქართულში უძველესი დროიდან არსებობდნენ, შესაძლებელია ისინი არაეკიდთა ერის წინააღმდეგელები იყვნენ, ყოველ შემთხვევაში პართელთა ირანში ბატონობის ხანიდან (შეადარეთ ქართული ზღაპარი თრითინო=ავ. Hraetana). პართია-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის საბუთია, ქართულ ისტორიულ ტრადიციებში შემონახული ცნობების გარდა, არქეოლოგიური მონაპოვრები მცხეთა-არმაზის ტერიტორიაზე (მონეტები, წარწერები და სხვა)¹, მართალია, ქართლისა და პართიის პოლიტიკურ-ისტორიული ურთიერთობის ამსახველი ხელშესახები საბუთები ჯერჯერობით ნაკლებად არის აღმოჩენილი, მაგრამ, სხვაც რომ არაფერი გვექნა, მართლოდენ ენობრივი მონაცემებიც იკმარება ამ ურთიერთობის ნათელსაყოფად.

საქართველოს დამოკიდებულებაშია შუახაზბ
სასანიანთა სპარსეთთან

სასანიური ხანის ირანთან საქართველოს დამოკიდებულების შესახებ ცნობები უფრო მეტია და მნიშვნელოვანი. ცნობილია,

¹ ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, მ. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, I, თბილისი, 1955.

რომ უკვე არდაშირ I შეძლო დაეპყრო პართელთა სამეფოში შემავალი კველა ოლქი, ვარდა მიდიისა (ატროპატენა) და არშენიისა, ხოლო მისმა მემკვიდრემ შაბურ I (242—272), რომელიც წარმატებით იბრძოდა რომის წინააღმდეგ, კვლავ შემოუერთა არშენია ირანის სახელმწიფოს. სასანიდებს ემორჩილებოდა აგრეთვე მნიშვნელოვანი ნაწილი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი რაიონებისა (სამეფო მახელონებისა და პენიონებისა). შაბურ პირველი ირანის მოხარკე ქვეყნებსა და ხალხებს შორის ასახელებს კავკასიის ქვეყნებსაც: იბერიას (ფალ. Vyr̄šn და ბერძნ. Ἰβερια), მახელონიას (Sigan) და ალბანეთს (პართ. Ardān, სასან. Arrān) ამ ცნობის მიხედვით, იბერია შაბურ I დროს განიხილებოდა როგორც სასანიდების იმპერიაში შემავალი ქვეყანა¹.

Ka'ba-i Zardust-ის წარწერაში შაბურ პირველი თავისი იმპერიის დიდებულთა ჩამოთვლის დროს ასახელებს იბერიის მეფეს ამაზასს (პართ. xmrsp Vyr̄šn MLK, სტრ. 28, სასან. amčsp vīčan. MLK, სტრ. 30, 31, ბერძნ. Ἀμαζασσος τῆς Ἰβερίας) ამაზასში დასახელებულია იმ პირთა შორის, რომლებმაც ხელისუფლება შაბურ პირველის დროს მიიღეს.

თუმცა არდაშირ პირველის დროს სასანიდებს ჯერ არ ჰქონდათ დაპყრობილი არშენია და ატროპატენა და მითუმეტეს იბერია, მეგობრული კონტაქტები სასანიდებსა და იბერიას შორის იფარაუდება უკვე არდაშირ I დროიდან, როგორც ამას მოწმობს არმაზის ხევის პიტიანშთა ნეკროპოლის ვათხრების დროს აღმოჩენილი ვერცხლის თასი მამაკაცის პროფილით და სასანური პუნქტირული წარწერით, რომელშიაც მოხსენიებული არიან პირველი სასანიდები პაპაკი და არდაშირი და მათი პიტიანში; აქვე მოხსენიება რომელიღაც ქვეყნის სახელი (შესაძლოა იბერიისა)². გ. მელიქიშვილი თავის შრომაში «К истории древней Грузии» ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ პირველი სასანიდების დროს შესაძლებელია ირანსა და იბერიას შორის დამყარდა მეგობრული ურთიერთობა და პირდაპირი საფრთხე ირანის იბერიაზე ბატონობისა ჯერ კიდევ არ არსებობდა. შექმნილი პირობების გამო

¹ André Maricq. Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis. Bruxelles, 1963, გვ. 3, 4; Martin Sprengling. Third century Iran-Sapor and Kartir, Chicago, 1963. ამ შრომებში არის მითითებული ლიტერატურაზე ამ საკითხის გარშემო, მოგვეყვას მელიქიშვილით, გვ. 388.

² Г. В. Церетели. Эпиграфические находки в Мухета — древней столице Грузии, ВДИ, 1948, № 2, გვ. 55—56.

ქართლის შმართველები თავისთვის სასარგებლოდ თვლიდნენ და კავშირებოდნენ სასანიდურ ირანს რომის წინააღმდეგ. ქა'აბა ზარღუშტის წარწერის მიხედვით ამაზასპი გვევლინება არა როგორც ირანის ძალით დაპყრობილი დამარცხებული ქვეყნის მეფე, არამედ როგორც იმპერიის ერთ-ერთი უმაღლესი დიდებულთაგანი, რომელსაც მაღალი ადგილი უჭირავს კარის იერარქიაში¹. ქართული ისტორიული ტრადიციითაც ამაზასპი გვევლინება ირანული ორიენტაციის მეფედ. ლეონტი მროველის მიხედვით „მტერ ექსნა იგი სომეხთა, და შეიყვარა სპარსნი“. იგი ებრძვის სპარსელებთან ერთად ბერძნებს, სომეხებს, ოგსებსა და ეგრისის ერისთავებს. „მაშინ ამაზასპ მოუწოდა სპარსთა, და მოვიდეს სპარსნი ძლიერნი. და შეკრიბნა ქართველნიცა, რომელნი დარჩომოდეს. მაშინ ოგსთა და მეგრთა გარდამოვლეს მთა მცირე, და შეკრბეს იგინი და ერისთავნი ქართლისანი განდგომილნი, და მოვიდეს ესე ყოველნი წინაშე სომეხთა მეფისა“ (ქ. ცხ. 57).

ერნსტ ჰერცფელდი ფიქრობდა, რომ პაიყელის წარწერაში მოხსენიებული პიტიახში ააბაკი (bit(a)ax) სასანიანთა გვარის პრინცია, რომლის იდენტიფიკაცია შესაძლებელია შაბურ პირველის უმცროს შვილთან, რომელიც ბავშვობისას დაქორწინდა აბეშურაზე, ასპარუჟის ასულზე და შემგვიდრეზე, რომელიც არშაკიდების დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო საქართველოში. სომხური წყაროები (მოსე ხორენელი) მას ემახის მიპრანს². ლეონტი მროველთან ჰერცფელდის მიერ მოთხოვნილი ამბავი შემდეგნაირად არის გადმოცემული: „ამას ასფაგურს არა ესუა ძე, არამედ ასული ერთი“, როდესაც ქართლის ერისთავნი შეიკრიბნენ სათათბიროდ მცხეთას მაყთან სპასპეტთან, მან ასეთი წინადადება წამოაყენა: „აწ ესე არს განზრახვა ჩემი, რათა მიფავოთ წინა მეფესა სპარსთასა მორჩილება და ვითხოვოთ მისგან წყალობა და ვითხოვოთ მისგან ძე მისი მეფედ ჩუენდა, და ვევედრნეთ რათა შერთოს ცოლად ძესა მისსა ასული მეფისა ჩუენისა ასფაგურისი...“. „მაშინ დაემოწმნეს ყოველნი ერისთავნი ზრახვასა მაყთან სპასპეტისასა, და წარგზავნეს მოციქულნი წინაშე სპარსთა მეფისა, და მოაქსენეს ესე ყოველი, რომელი განეზრახა. ხოლო გამოიკითხა სპარსთა მეფემან პირველად

¹ Г. Меликшвили. К истории древней Грузии, 33-394.
² E. Herzfeld, Paiculi, Monument and Inscription of the Early History of the Sasanian Empire, Berlin, 1924. ლექსიკონი, გვ. 229—230.

ქალაქისა მცხეთისა, და უთხრეს სივრცე და სიმაგრე მისი და მახლობლობა ხაზართა და ოვსთა და კულად გამოიკითხა გუარნათესაობა ასფაგურის ასულისა, და უთხრეს ნათესაობა ნებროთიანთა და არშაკუნნიანთა და ფარნავეზიანთა, კეთილად სთნდა სპარსთა მეფესა, და შეიწყნარა გედრება ქართველთა. რამეთუ თათთა უკეთესად გამოარჩია მცხეთას დასუმა ძისა მისისა მეფედ, რამეთუ ყოველთა ქალაქთა სომხეთისა და ქართლისათა, რანისა და მის კერძოთა, ყოველისა უფროსად და უმაგრესად გამოარჩია და მახლობელად ჩრდილოთა მტერთა, რათა პარძოდის მათ მუნით და იპყრობდეს ყოველთა კავკასიანთა. აღუსრულა ყოველი იგი სათხოველი ქართველთა და მისცა ყოველსა ზედა ფიცი და აღთქმა და მოვიდა მცხეთას და მიეგება მაიენ სპასბეტი და ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი. მაშინ მოიყვანეს ასული ასფაგურ მეფისა სამშუღლით, რომელსა ერქუა აბეშურა, და შერთო იგი სპარსთა მეფემან ძესა თჯსსა, რომელი მუნ თანა ჰყვა შჯდისა წლისა, ნაშობი მტევლისა, რომელსა ერქუა სპარსულად მიპრან, ხოლო ქართულად მირიან. ესე მირიან იგი არს, რომელმან ეამსა სიბერისა მისისასა იცნა ღმერთი დამბადებელი, და შეიწყნარა სახარება მოციქულთა წმიდისა ნინოს მიერ, და იქმნა აღმსარებელ წმიდისა სამებისა და თაყუანისმცემელ ჯუარისა პატიოსნისა* (ქ. ცხ. 63—64). ეს მირიანია მეოცდამოთხე მეფე მირიან, ძე სპარსთა მეფისა, ხოსროიანი, რომელსაც ლეონტი მროველი უწოდებს აგრეთვე მირიანს, ქასრე არდაშირ ხასიანიანის ძეს (იხ. ქ. ცხ. გვ. 64).

საქართველოსა და სასანიანთა სპარსეთს შორის III საუკუნის დამლევისათვის ქ. შ. უკვე მჭიდრო პოლიტიკური კავშირი ივარაუდება. აქედან მოყოლებული სპარსელები თანდათან ფეხს იკიდებენ საქართველოში; 368 წელს, შაბურის შემოსევის შემდეგ ქართლის მეფე სპარსეთის მეფის ვასალია და მისი პოლიტიკური მეთვალყურეობის ქვეშ განაგებს სახელმწიფოს. მე-5 საუკუნისათვის სპარსელები კიდევ უფრო ძლიერდებიან მთელს ამიერკავკასიაში, ხოლო მე-6 ს-ში (532 წ.) საქართველოში მეფობას აუქმებენ და თავიანთ მმართველობას ამყარებენ. ევსტათი მცხეთელის მარტვილობაში ქართველი მეფე მოხსენიებული არ არის და ქვეყნის უზენაესი განგებობა სპარსელი მოხელეების (მარზპანების) ხელშია¹.

* საქართველოს ისტორია*, გვ. 70; ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 227.

დასავლეთ-ირანული ენები ძველთაგანვე ორ შთავარ¹ ჯგუფად
ყოფა: 1. ე. წ. სამხრეთ-დასავლური (ფარსის პროვინცია);
2. ჩრდილო-დასავლური (ერთმანეთის მონათესავე, სამხრეთ-დასავ-
ლურისაგან განსხვავებული, სხვა პროვინციათა ენები). ძველ
ირანულ ეპოქაში ჩრდილო-დასავლური ჯგუფის ძირითადი წარმო-
მადგენელი მიდიური ენა არ არის საკმაო სისრულით ცნობილი
და წერილობითი ძეგლებით დადასტურებული. საშუალო ირანული
ეპოქისათვის წერილობითი ფიქსაცია გააჩნია მხოლოდ მიდიურ-
თან ახლოს მდგომ პართულ ენას, რომელიც აქამენიდების პრო-
ვინციის Parthava-ს ენას წარმოადგენს².

ცნობილია, რომ 250 წლის მახლობლად ძველი წელთაღრიცხ-
ვით სელევკიდების იმპერიას გამოეყო ორი დიდი პროვინცია —
ბაქტრია და პართია. პართელთა სახელმწიფომ, რომელიც აღმო-
ცნდა შუაზიელი ტომების Dah-ების აჯანყების საფუძველზე,
დიდი როლი შეასრულა ისტორიაში, ამ აჯანყების ერთ-ერთმა
ბელადმა არშაქმა დააარსა პართიაში არშაკიდების დინასტია, რო-
მელიც სათავეში ედგა პართელთა სამეფოს ხუთი საუკუნის გან-
მავლობაში. პართიის მეფეები წარმატებით ებრძოდნენ სელევკი-
დებს და ბერძნულ-ბაქტრიულ სახელმწიფოს, ხოლო I საუკუნისა-
თვის ძვ. წ. ა. თავისი მმართველობა მათ მთელს ირან-
ზე და მესოპოტამიის დიდ ნაწილზე გაავრცელეს. იმ დროს, რო-
დესაც პართელები ასპარეზზე გამოჩნდნენ, ისინი მოსახლეობდნენ
კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, თანამედროვე მა-
ზენდარანსა და ხორასანის პროვინციებში³.

ლინგვისტური თვალსაზრისით, პართული წარმოადგენს ჩრდილო-
დასავლური ჯგუფის დიალექტს და არსებული დოკუმენტების მი-
ხედვით იგი გვევლინება ისეთ ენად, რომელმაც განვითარების
მნიშვნელოვანი გზა გაიარა და საშუალო ირანულ სტადიაზე იმყო-

¹ W. Henning, *Mitteliranisch*, გვ. 92:

² ამ დროისათვის პართია გადაიტაცა მძლავრ სახელმწიფოდ, რომელიც წარ-
მატებით უწევდა კონკურენტობას ახიაში რომს, როგორც გეონომიური, ისე
პოლიტიკური თვალსაზრისით. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა იმ გა-
რემობას, რომ პართია ბატონობდა მსოფლიო ვაჭრობის უმნიშვნელოვანეს
გზებზე, რომელიც მშველთაშუა ზღვის ნაპირებს ინდოეთთან და ჩინეთთან აკე-
შირებდა.

ფება. ძველ ირანულ საფეხურზე პართული წერილობითი ძეგლებით დადასტურებული არ არის. იგი არც თანამედროვე ირანულ დიალექტთა შორის ჩანს. პართულ ენაზე შემონახული ძეგლები მოიცავს პერიოდს I საუკუნიდან III საუკუნემდე ახ. წ. ა. პართული ენის ცნობილი სპეციალისტი ა. გილენი მათ სამ ჯგუფად პყოფს. პირველ ჯგუფში შედიან ე. წ. ოფიციალური დოკუმენტები, რომლებიც განეკუთვნება ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ სამ საუკუნეს (უმთავრესად მას მხედველობაში აქვს სასანიდ მეფეთა წარწერების პართული ვერსიები, მაგრამ დღეს ამას დაემატება აგრეთვე ავრომანის პერგამენტი, ღურა-ვეროპოსა და ნისას ოსტრაკონები და ზოგი სხვა ადრინდელი ძველი პართულია). მეორე სერიის ტექსტები განეკუთვნება III საუკუნის ბოლოს და მოიცავს მთლიანად IV საუკუნეს. ისინი წარმოადგენენ მანიქეველურ ტექსტებს, შექმნილს თანამედროვე ხორასანისა და მაზენდარანის პროვინციებში, სადაც იმ დროს მანიქეველები მოღვაწეობდნენ. ეს იყო ოფიციალური პართულის ქრობის პერიოდი, როდესაც მანიქეველებმა დაიწყეს წერა მათთვის უფრო თანამედროვე ხალხურ პართულზე (*parthe populaire*). მესამე რიგის ტექსტები განეკუთვნება ე. წ. დენავართა სექტას (*Dēnavar*), ე. ი. 600 წელს ახ. წ. ა. არ არის გამორიცხული, რომ ლიტერატურული ნაწარმოებები პართულზე VIII საუკუნეშიც იქმნებოდა და მის შემდეგაც. მაგრამ 600 წლის შემდეგ დადასტურებულ ძეგლებში პართული უკვე მკვდარ ენას წარმოადგენს¹. დათარიღებული მანიქეველურ-პართული ძეგლები არ მოაპოვება; არსებული მასალა გამოავლენს განვითარების ორ განსხვავებულ ფაზას. მანი დაიბადა 215—216 წელს ბაბილონის სამხრეთში. მაშინ ეს პროვინცია პართიის მფლობელობაში შედიოდა, რომელიც ათი წლის შემდეგ სასანიდთა იმპერიით შეიცვალა. აღსანიშნავია, რომ ნაწარმოებები, რომელთაც თვით მანის მიაწერენ, უმთავრესად არამეულად არის დაწერილი (გამონაკლისია ე. წ. *Sābuhrayān*-ი, რომელიც საშ. სპარსულ ენაზეა დაწერილი). პართულად არ არის დაწერილი არც ერთი ნაწარმოები, რომელიც მანის მიეკუთვნებოდა. მიუხედავად თავისი პართული წარმოშობისა, მანი პართულად არ წერდა. ზოგიერთი მანიქეველური ძეგლი მოიხსენიებს ენას *pahlavānīz izvān* 'ფალაური ენა', მაგრამ გილენი გაურბის ამ ტერმი-

¹ A. Ghilain, *Essai sur la langue parth. son sistem verbal d'après les textes manichéens du Turkestan oriental*, Louvain, 1939, იბ. შესავალი.

ნის ხმარებას, რადგან ფალაური მცდარად საშუალო სპარსული სათვისაც იხმარებოდა, იგი უარყოფს აგრეთვე ტერმინს არშა-
 ეიდული, რამდენადაც პართული ენა დადასტურებულა არშა-
 ეიდების შემდეგდროინდელ მანიქველურ ძეგლებშიც. იგი არჩევს
 ტერმინს პართული. ვ. ჰენინგის მიერ უარყოფილია აგრეთვე
 ვ. პერსველდის წინადადება, ეწოდოს მანიქველურ პართულს საშუა-
 ლო მიდიური ენა, რადგან ეს ენა, ჰენინგის აზრით¹, ნამდვილად პარ-
 თულია, რომელსაც აღმოსავლურ-ირანული დიალექტების გავლენის
 საგრძობი კვალი ამჩნევიან, რასაც მოწმობს, გარდა პართულ ლექ-
 სიკაში დადასტურებული აღმოსავლურ-ირანული დიალექტური ფო-
 ნეტიკური ფორმით არსებული სიტყვებისა, ე. წ. ინდურ-ბუდდისტური
 ვლემენტები, რომლებიც მხოლოდ აღმოსავლურ-ირანული დიალექ-
 ტების მეშვეობით შეიძლება შეჭრილიყო პართულში². ვ. ჰენინგის
 სიტყვით დაქელმა ფარნებმა, რომლებიც პართიაში შეიჭრნენ და
 დაიპყრეს იგი, შეითვისეს პართელთა ენა საკუთარი, უმჯველია
 აღმოსავლურ-ირანული დედა ენის ნაცვლად; მომდევნო საუკუ-
 ნებში, როდესაც მათი ქვეყანა მთელ ირანზე გავრცელდა,
 მათ იქ გავრცელეს მათ მიერ ადაპტირებული პართული ენა,
 როგორც სახელმწიფო და ადმინისტრაციული ენა. თავისთავად
 ცხადია, პართული ვერ დარჩებოდა ფარნელის გავლენის გარეშე,
 განსაკუთრებით კი გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა მე-
 რვეულებში. ამის აშკარა მოწმეა პართულიდან სომხურში შესული
 ზოგი სიტყვა, რომელიც თავისი ფორმით მხოლოდ აღმოსავ-
 ლურ-ირანული დიალექტების კუთვნილებას წარმოადგენს³.
 ასეთ სიტყვებად ჰენინგი მიიჩნევს სომხურ სიტყვებს kari
 'დაღან', სოლდ. k'by და margarē 'ჯადოქარი' = სოლდურ mār-
 karē-ს საკუთრივ პართ. mārēgar ფორმის საპირისპიროდ. გარ-
 და ამისა, აღმოსავლურ-ირანული ტიპის სიტყვები მოიპოვება
 მანიქველურ პართულშიც, მაგალითად, band 'ბრმა' საპირისპიროდ
 დასავლური ფორმისა kūr, nixrēs 'გაკიცხვა' — დასავლური დია-
 ლექტებისათვის უცნობი სოლდურისათვის დამახასიათებელი ბგე-
 რათცვლებით (nixrasnaya-დან), izyōl 'სმენა', საპირისპიროდ
 nixrēs-ისა და fraγrēs-ისა (I < ʕ-საგან), širgāmag 'შეგობარი' (ე. ი.

¹ W. Henning, *Mitteliranisch*, გვ. 94.

² ვრ. ბართოლომე ხმარობდა ტერმინს საშუალო პართული, მაგრამ
 ჩამდინადაც პართული მხოლოდ საშუალო ირანულ სტადიაზე დამოწმებული,
 მას აღარ ჰქონდა საშუალოს დამატება.

³ შდრ. R. Gauthiot, *MSL*, XIX, 1915, გვ. 125, 29.

‘კეთილის მსურველი’) დასავლურისათვის უცხო სირ-იოპოლისის მნიშვნელობით და სხვა¹.

მაგრამ, ვარდა ამ პირდაპირი წყაროებისა, არის ცნობები, რომლებიც მანიქეველური პართულისა და ე. წ. არშაკიდული ფალაურის იგივეობაზე მეტყველებენ. სახელდობრ, მანიქეველური მისიის ისტორიიდან ცნობილია, რომ მანის მიერ მისი მოწილე Mār Ammō (რომელიც შემდეგში აღმოსავლური მანიქეიზმის დამაარსებლად გვევლინება) წარგზავნილი იყო Abar-kahr-ში იმის გამო, რომ მან პართული—pahlavāniy—წერა და ენა იცოდა.

ტურფანში (ჩინეთის თურქესტანი) აღმოჩენილმა საშუალო ირანულის ძეგლებმა საშუალება მისცეს მეცნიერებს დაედგინათ მათში ორი განსხვავებული დასავლური დიალექტი. ზოგიერთი მათგანი დაწერილი იყო იმ ენაზე, რომელიც დადასტურებულია სასანიდ. მეფეთა წარწერების ფალაურ (pahlavik) ვერსიებში. პართული ენის ძეგლებიდან აღნიშნული წარწერების ვარდა. ცნობილია პართული მონეტები ვალკაშ I დროიდან 5—77 წ. წ., ტურფანის მანიქეველური ძეგლები, ავრომანში (ირანის ქურთისტანში) ნაპოვნი დოკუმენტებითა და აგრეთვე მრავალრიცხოვანი სომხური ნასესხობებით პართულიდან. პართულად არის მიჩნეული აგრეთვე ე. წ. ოსტრაკონები (თიხის ქურჭლის ნამტვრევები, გამოყენებული საწერ მასალად) დურა-ავრომოსიდან და ნისადან (თურქმენისტანი). პართიზმის კვალს ატარებს და სპეციალურ ლიტერატურაში პართულიდან თარგმნილად ითვლება აგრეთვე საშ. სპარსული ლიტერატურის ზოგი ძეგლი. პართული ენის შესასწავლად ძირითად წყაროდ მათ შორის გვევლინება ტურფანში აღმოჩენილი მანიქეველური ტექსტები, რომელთა შესწავლამ გამოავლინა პართული ენის გრამატიკული წყობის ძირითადი თავისებურებანი საშუალო სპარსულთან შედარებით. მაგრამ მანიქეველური პართული ტექსტების ნაწილი წარმოადგენს თარგმანს საშუალო სპარსული ენიდან, რომლებიც შესრულებულია ხორასანისა და ჩინეთის თურქესტანის მანიქეველურ თემებში. ამ ტექსტების თარგმნილობა ხასიათმა, ისე როგორც მანიქეველური საზოგადოების შერეულმა შედგენილობამ ენობრივი თვალსაზრისით, ამ ტექსტების ლექსიკასა და სინტაქსს, ბუნებრივია, თავისი კვალი დააჩნია². ერთ-ერთი

¹ W. Henning, *Mitteliranisch*, გვ. 93—99.

² იქვე, გვ. 94, 303. Mār Ammō-ს მიწერება პოეტური ძეგლები მანიქეველური მიწვების საბით.

უველესი პართული ტექსტია ე. წ. „აგრომანის პერგამენტი“ რომელიც I საუკუნეს განეკუთვნება ჩვენს ერამდე. სამწუხაროდ, იგი არ არის მდიდარი ენობრივი მასალით. 23 ირანული სიტყვიდან, რომელთაც ეს დოკუმენტი შეიცავს, თხუთმეტი სწავთარი სახელია¹. აგრომანის შრიფტთან ახლოს მდგომი დამწერლობით შესრულებულია აგრეთვე ე. წ. ნისას ოსტრაკონები, რომელთა რიცხვი 3000-მდე აღწევს, ისინი ეკუთვნიან I საუკუნეს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე. მსგავსი ოსტრაკონები აღმოჩენილია აგრეთვე დურა ევროპოსში, რომელთაც აკუთვნებენ III საუკუნეს ჩვენი ერით².

ზოგიერთი ცნობა დიალექტური დამოკიდებულების შესახებ დასავლეთ ირანულ ენებს შორის (პართული და საშუალო სპარსული)

ტურფანის მანიქველურ ძეგლებში ორი დიალექტური სახესხვაობის არსებობა აღნიშნული იყო ჯერ კიდევ კ. ზალემანის მიერ 1908 წელს გამოქვეყნებულ შრომაში Manicheische Studien (ЗБОАН т. VIII, № 10, 1908, გვ. 149). შემდეგ ფ. ანდრეასისა და ო. მანის შრომებში ფორმულირებული იყო ზოგიერთი მნიშვნელოვანი დიფერენცია საშ. სპარსულსა და პართულს შორის. ყველაზე სრული გამოკვლევა სამხრეთ და ჩრდილო-დასავლურ საშუალო ირანულ დიალექტებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ ეკუთვნის პ. ტედესკოს³.

აღნიშნულ გამოკვლევაში დადგენილი ფონეტიკური და გრამატიკულ-ლექსიკური დიფერენციებიდან ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ფონეტიკური ხასიათის სხვაობებს საშუალო სპარსულსა და პართულს შორის ძველი ირანული ფონემების გადმოცემისას. მათზე გარკვეულ წარმოდგენას მოგვცემს შემდეგი სქემა:

¹ აგრომანის სამი პერგამენტიდან, რომელიც ბრიტანეთის მუზეუმმა 1913 წელს შეიძინა, ორი დაწერილია ბერძნულად, ხოლო მესამე — პართულად. ერთ-ერთ ბერძნულ პერგამენტს ახლავს აგრეთვე პართული მანაწერი. ეს დოკუმენტები თავიანთი მნიშვნელობის მიხედვით წარმოადგენენ ხელშეკრულების ტექსტებს საენაობაზე ზღვის ნავეთის ყიდვა-გაყიდვის შესახებ.

² იხ. Н. Дьяконов и В. Лившиц. Документы из Нисы, 1960, აგრეთვე, Johannes Harmatz, Die parthische Ostraka aus Dura Europos.

³ P. Tedesco, Dialektologie der westiranischen Turfantexte, MO, XV, 1921.

ძველი ირანული ავესტა და ძველი სპარსული	საშუალო ირანული	
	პართული	საშუალო სპარსული
ავ. θr ძვ. სპ. sr	hr	s
ავ. puθra 'ვაფი'. ძვ. სპ. passa	puhr	pus
ავ. x ძვ. სპ. d	x	d
ავ. xšna 'ცოდნა'. ძვ. სპ. dāna zardaya 'გული'. *drd	xšn. xšrd	dān, dil
ავ. j ძვ. სპ. j	ž	z
ავ. jiv 'სიცოცხლე' ძვ. სპ. jiv- ძვ. სპ. ž	živandag ž, ž	zindāžān z
ძვ. სპ. št	št	st
ძვ. სპ. dv	b	du (d)
ძვ. სპ. duvar 'ცარი'	bar(a)pān 'ცარის შედევი'	dar 'ცარი' და სხვა

აღნიშნული ფონეტიკური დიფერენციები, ზოგიერთ სხვა სემანტიკურ და მორფოლოგიურ ხასიათის ნიშნებთან ერთად, როგორც ქვემოთ დაეინახავთ, შესაძლებელია გამოგვადგეს პართული სიტყვების გამოსაყენებლად ქართულში და მათ გასამიჯნავად საშუალო სპარსული სიტყვებისაგან. მორფოლოგიური დიფერენციებიდან აღსანიშნავია განსხვავება ჩვენებითი ნაცვალსახელების სისტემაში, ფუძის საწარმოებელ აფიქსებში, გრამატიკულ მიჯნვებებსა და ლექსიკაში. მაგალითად: პართ. im = საშ. სპ. en 'ეს' (ჩვენებითი ნაცვალსახელი), პართ. hō = საშ. სპ. (h)ān-ს 'ის', აბსტრაქტული სახელების საწარმოებელი *ēft* = საშ. სპ. *ih*-ს (ძვ. ირ. *iʃa-ʃʷa-დან). იზატეტის ნაწილაკად პართულში გამოყენებულია ზე საშ. სპ. *i*-ს საპირისპიროდ. აწმყოს ფუძე ზმნისა *karta* 'კეთება' პართულში წარმოდგენილია *kar*-ის სახით ნაცვალად საშ. სპ. *kun*-ისა, ხოლო თქმის, ლაპარაკის აღსანიშნავად ზოგად ფორმად პართულში გამოყენებულია *vāš* (< *vāš*), საშ. სპარსულში დამკვიდრებულ ფუძე ფორმის საპირისპიროდ და სხვა.

ჩვენთვის, ფონეტიკურთან ერთად, მნიშვნელოვანია უმთავრესად განსხვავებანი ფუძის საწარმოებელ აფიქსებსა და ლექსიკურ-სემანტიკურ ელემენტებს შორის¹.

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ ცნება „პართული ფის“ ქვეშ იმალება, როგორც ჩანს, ზრავალი საშ. ირანული დიალექტი, რომლებიც ზოგადად და შუა აზიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში არსებობდნენ. სასანიდების დროიდან ამ რაიონზე

პართული ენის ბგერითი სისტემა შემდეგი სახით
უნდა წარმოვიდგინოთ (გილენის მიხედვით).

ხმოვნები და დიფთონგები: a ā, i i, u ū, e ē, o ō
ai ay, āy au av, āv.

თანხმოვნები: ნახევარხმოვნები: y, v

ლიქვიდები: r, l

ნახალები: m n m

გუტურალები: | ხშულები: k ƣ
| სპირანტები: x ƣ

პალატალი აფრიკატები: č ǰ

დენტალები: | ხშულები: t d
| სპირანტები: ž

ლამბილები: | ხშულები: p b
| სპირანტები: f β

სიბილანტები: s z š ž

ასპირანტები: h.

პართული ხაზრების ბაღმოცემისათვის სოჭრისა
და პართულში

პართული სიტყვების შეპირისპირება ქართულში შეთვისებულ ფორმებთან, ერთი მხრივ, და ამავე სიტყვების სომხურში შემონახულ ფორმებთან, მეორე მხრივ, ჩვენი ფიქრით, ბევრ რამეს გაარკვევს, როგორც პართული ბგერების ქართულში გადმოცემისა, ისე მათი შემოსვლის გზების საკითხში.

ცნობილია, რომ პართული ლექსიკა ყველაზე კარგად შენახული ფორმით და შეიძლება უფრო სრულად (რიცხოობრივი თვალსაზრისით), ვიდრე ჩვენამდის მოღწეულ პართულ ძეგლებში, დაეუღია შრავალიცხოვან სომხურ ნასესხობებში პართულიდან, რამელთა შესწავლის მნიშვნელობა საშუალო ირანული დიალექტების კვლევისათვის, კერძოდ პართულისათვის, ჯერ კიდევ მ. პიუბშმანმა დაასაბუთა თავის შრომებში *Armenische Grammatik, I, 1897*, და *Persische Studien, 1895*. მისი აზრით, სომხური ფორმები საუკეთესოდ წარმოგვიდგენენ

ბის ნოსახლეობა თანდათანობით საშ. სპარსულზე გადავიდა, თუმცა პართულში საგრძობი გაელენა ნოახდინა საშ. სპარსულზე, რასაც მოწმობს შრავალიცხოვანი ნასესხობები სპარსულში ჩადილო-დასავლური დიალექტებიდან. მაგ., სპარსულში და ტაჯიკურში პართული ფორმით არის წარმოდგენილი სიტყვები *šahr* (ფ. ირ. *xšāhra*) 'სახელმწიფო', *šahr* (< *šāhra*) 'სახ. გვარო, მოდგმა', *pulr* (< *pušra*) 'ვაფი', *frazān* 'ბრძენი' და სხვა შრავალი.

სპარსულ წარმოთქმას და ფალაური ლექსიკონი, დაცული ისეთი კარგად შემონახული ფორმით, როგორც ეს სომხურშია, არ არის არც თვით სპარსულში და არც რომელიმე სხვა წყაროში. პიუბშმანის შემდეგ, ტურფანის მანიქველური ტექსტებისა და პართული ენის სხვა ძეგლების შესწავლის შედეგად, პ. პიუბშმანის მოსაზრებანი მთლიანად დადასტურდა და შემდგომი განვითარება მიიღო ა. მეაგეს, ე. ბენვენისტის, ქრ. ბართოლომეს, პ. ბელის, ვ. კენინგის, ი. გერშეინისა და სხვათა შრომებში, რომლებიც განუწყვეტლივ იყენებენ თავის შრომებში სომხურ მონაცემებს როგორც პართულია, ისე სხვა აღმოსავლური საშ. ირანული დიალექტების კვლევისას. მაგალითად, ა. მეაგე, ჯერ კიდევ თავის შრომაში *Sur les mots iraniens empruntés par l'arménien*, MSLP, t. XVII, აღნიშნავდა: „პიუბშმანმა თავის შრომაში განიხილა უმრავლესობა მრავალრიცხოვანი ნასესხობებისა, რომელიც ასე მნიშვნელოვანია სასანურის წინაპროინდელი ეპოქისათვის. ამ ნასესხობების შესწავლამ პ. პიუბშმანის მიერ ბევრი რამ გაარკვია სპარსული ენის ისტორიულ ფონეტიკაში, მაგრამ იმ მომენტში, როდესაც პ. პიუბშმანი აქვეყნებდა თავის *Persische Studien*-ს (1895 წ.), ბევრი რამ უცნობი იყო ირანული ენების ისტორიული დიალექტოლოგიიდან (ჩრდილო და სამხრეთ-დასავლური დიალექტების ურთიერთდამოკიდებულებიდან)“. ა. მეაგეს თქმით, ყოველი დამახასიათებელი ფონეტიკური ნიშანი მანიქველური პართულია შესატყვისს პოულობს სომხურის ძველ ნასესხობებში ირანულიდან. ამასთან ერთად, სომხური ლექსიკის ირანული ნაწილი ხშირად სპარსული (ე. ი. სამხრეთ-დასავლური) ფორმებით არ გვხვდება და საკმარისია თვალი გადავაფლოთ პ. პიუბშმანის *Armenische Grammatik*-ს და მაშინვე დაერწმუნდებით იმაში, რომ ორიგინალები ნასესხობათა მეტი წილისა არ არის დამოწმებული მაზდეანური ფალაურის ტექსტებში, ე. ი. სამხრეთ-დასავლურში. მაგალითად, ისეთი სიტყვები, როგორც არის სომხ. *mišt*, ავ. *mišti* 'მუღმივად', *karmir* 'წითელი', რომელიც პიუბშმანს, ირანული იერის მიუხედავად, საცქვოდ მიაჩნდა, აღმოჩნდა სოლდურში (იხ. A. G., 167) — შდრ. სოლდ. *krm'yr* 'წითელი'. ამის გამო ა. მეაგე სვამს კითხვას, ზოგიერთი სომხური სიტყვა, რომელსაც ირანული იერი აქვს, მაგრამ არ მოელოება შესატყვისი არც ერთ ირანულ დიალექტში, ხომ არ არის ნასესხები ამ ჩრდილო დიალექტებიდან, რომელთა ძველი ფორმები ახლ კვირდ არის ცნობილი? მას ისეთი სომხური სიტყვები, როგორც არის *հրապարակ*, *հրածաբև*, *հրասախ*, *խայր*, *գիսպակ*, *գիսպ*

და სხვა, ისე როგორც ბერძნული წარმოშობის ზოგი სიტყვა, პართულიდან მიაჩნია შესულად სომხურში¹.

ირანულიდან სომხურში შესულ სიტყვებს საეტიმოლოგიური შრომები მიუძღვნა ე. ბენვენისტმა². ერთ-ერთ უკანასკნელ თავის სტატიაში ამ საკითხის გარშემო Mots d'emprunts iranien en armenien (BSLP, 53, 1957—58) ე. ბენვენისტი აღნიშნავს: „ზნორად საქმარისია ირანული ლექსიკა გამდიდრდეს ახალი სიტყვებით ან გაიკრევის შიშვნელობა რომელიმე სიტყვისა, რომ იმავე წუთს რაიმე სიტყვა სომხურშიაც აიხსნას“. ბენვენისტი ზოგიერთ ისეთ სიტყვასაც, რომელიც პ. პიუბშმანს მკვიდრ სომხურად მიაჩნდა, ირანულიდან შეთვისებულად თვლის, მაგალითად, arg 'ფასი' (arš-ის გვერდით), črag 'სწრაფი', meğ 'ლრუბელი', mez „urina“, gan 'დარტყმა' და სხვა. ბენვენისტის აზრით, ამის საბუთია, ერთი მხრივ, წარმოდგენილი ბგერების ინდოევროპული ხასიათი და, მეორე მხრივ, ამ სიტყვების არსებობა საშუალო ირანულ დიალექტებში—პართულში, სოლდურში, ოსურში და სხვა. როგორც დავინახეთ, სომხური ენა თავიდანვე იდგა ირანისტების ყურადღების ცენტრში, მას გვერდს ვერ უვლიდა საშ. ირანული ენების ვერც ერთი მკვლევარი. ზოგჯერ სომხურის გვერდით ქართულიც მოიხსენიებოდა, მაგრამ მხოლოდ იმისათვის, რომ აღნიშნათ: ირანული სიტყვები ქართულში მხოლოდ სომხური გზით არის შემოსული. ეს ტრადიცია მოდის პ. პიუბშმანისა და ა. მეფესაგან, მას აგრძელებს ე. ბენვენისტიც და სხვა ევროპელი ირანისტებიც (გამონაკლისია პ. ბეილის ზოგიერთი შრომები). დაახლოებით ასე ფიქრობდა ნიკო მარიც, რომელიც შესანიშნავად ფლობდა როგორც სომხურ, ისე ქართულ მასალას. მისი აზრით, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, ყველა ფალაური სიტყვა ქართულში სომხურიდან იყო შეთვისებული. კიდევ უფრო შორს მიდიოდა თავის მსჯელობაში პრ. აპარიანი. პირველი, ვინც ყურადღება მიაქცია ქართულში დაცულ ფალაურ სიტყვებს სომხურთან შეპირისპირებით და ხაზგასმით აღნიშნა ქართულში სომხურისაგან დამოუკიდებელი, ფალაურიდან შეთვისებული ლექსიკის არსებობის შესაძლებლობა, იყო ილია აბულაძე³. თავის

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ ბევრი ამ სიტყვებიდან ქართულშიაც არის დადასტურებული: ურაკმარაკი, ფარსაბი, ზორი, ფესანი და სხვა, რომელთა შესახებ შემოთ იტნება მსჯელობა.

² იხ. Revue des études armeniennes, IX; Trans. Phil. Soc., 1945; JA, 1851, გვ. 226.

³ თუქცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ილია აბულაძე მთლიანად პრ. აპარიანის მონაცემებს ეყრდნობა და ახალი ლიტერატურა სომხურში ირანულიდან შესული ლექსიკური ელემენტების შესახებ არ აქვს გამოცხადებული.

შრომაში, „ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერ-
 თობა IX—X სს-ში“, 1944 წ., ილია აბულაძემ წამოაყენა სავსებით
 მართებული დებულება: „სომხურიდან რომ ყოველთვის ვერ გამო-
 ვიყვანთ ქართულში შემოსულ ფალაურ სიტყვებს, ამას ისეთი სიტყვე-
 ბიკ მოწმობენ, როგორცაა, მაგ., ნიში, ნიშანი, პილო, მაპრაკანი,
 გუშმათი... მგონია ესეც საკმაოა იმისათვის, რომ მთლიანად ვერ
 გავიზიაროთ აკად. პრ. აპარიანის მოსაზრება ფალაური სიტყვების
 ქართულში შემოსვლის შესახებ, თითქოს ესენი მარტოოდენ სომ-
 ხურით შემოსულიყვნენ ქართულში. ფალაურს სომხურზე ლექსიკის
 მხრით დიდი გავლენა აქვს მოხდენილი, ისიც უშუალოდ, რადგან
 ამას გეოგრაფიული არეც და სხვა ისტორიული ვითარებაც უწყ-
 ყობდა ხელს, მაგრამ უკანასკნელი გარემოება არც ქართულიისათვის
 არის გამორიცხული. მართალია, ისტორიული ქართლი და მისი
 მოსახლეობა გეოგრაფიულად უშუალო შეხებაში არ იმყოფებოდა
 ფალაური ენის მომხმარებელ სპარსეთთან, მაგრამ პოლიტიკური
 და კულტურულ-ეკონომიური ურთიერთობა ქართლს ირანთან ძვე-
 ლად მჭიდრო კავშირს, რასაც ისტორიულ ვადმოცემებთან ერთად
 ბოლო დროის არქეოლოგიური გათხრები და კერძოდ მცხეთა-
 არმაზის გათხრების დროს მოპოვებული არმაზის საშარხების წარ-
 წერებიც მოწმობენ“¹. ილია აბულაძემ დაწვრილებით განიხილა ე. წ.
 ირანულიდან მომდინარე სომხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყ-
 ვები, ავრეთვე პ. პიუბშმანის, ა. მეგესა და პრ. აპარიანის შეხედუ-
 ლებანი მათ შესახებ, რაც შემდეგში მდგომარეობს: ფალაურიდან
 სომხურში შესულ სიტყვებში შეკუმშულია სიტყვის შიგნითა
 ხმოვნები და დიფთონგები, ხმოვნები *ჩ*, *შ* გადადის *ქ*-ში,
 ხოლო დიფთონგები *ტ>ჩ* და *ჩ-ს*, *სა>ს-ს*, *აქ>ა-ს*, მა-
 შინ როდესაც სხვა ენებიდან სომხურში შესულ სიტყვებში მსგავს
 მოვლენას ადგილი არა აქვს. ქართულში იმავე სიტყვების ხმოვან-
 შეუკუმშავი ფორმების არსებობა პიუბშმანმა ახსნა იმ გარემოებით,
 რომ ქართული ენა, რომელსაც *ქ* არ გააჩნია, ცვლის მას *ო* და *უ*
 ხმოვნებით. პ. პიუბშმანის დაკვირვება უფრო დააზუსტა ა. მეგემ. მისი
 აზრით, *ჩ-სა* და *ა-ს* დაკარგვა და დიფთონგთა შეკუმშვა სომ-
 ხურში უნდა მომხდარიყო ჩვენი წელთაღრიცხვის II საუკუნის
 გასულს, ხოლო ქართული, სადაც ეს სიტყვები ხმოვან-შეუკუმშავად
 არის დაცული, ასახავს სომხურის მდგომარეობას II საუკუნემდე.
 ამასთან, ა. მეგეს აზრით, ფალაურიდან მომდინარე ხმოვან-შეუკუმ-
 შული სიტყვების მხოლოდ ნაწილი წარმოადგენს უძველეს ნასეს-

¹ იხ. ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთი-
 ერთობა IX—X სს-ში, თბილისი, 1944, გვ. 084—085.

ობას და, პირველ ყოვლისა, ის სიტყვები, რომლებიც ქართულში
 შეუკუმშავად არიან დაცული¹. ილია აბულაძე სამართლიანად დაი-
 სვენის, რომ აღნიშნული მოვლენისათვის ასეთი საგანგებო ყურად-
 ღების მიქცევა შემთხვევითი არ არის, რადგან ეს ბევრები (ხმოვ-
 ნები) წარმოადგენენ ძირითად განმასხვავებელ ნიშანს წყაროსა და
 მსესხებელი ენის (ქართულისა და სომხურის) ფორმებს შორის,
 რაც გვაფარაუდებინებს, რომ შეიძლება ასეთი სიტყვები ერთმანე-
 რისაგან კჭონდეს ამ ენებს ნასესხები². ილია აბულაძე აქ ფრთხი-
 ლად გამოთქვამს მოსაზრებას ქართულში საშ. ირანულიდან
 დამოუკიდებელი სესხების შესაძლებლობის შესახებ. ჩვენ ეს დებუ-
 ლება უფრო გარკვევით წამოვაყენეთ ჩვენს საკანდიდატო შრო-
 მაში 1946 წელს³, სადაც აღვნიშნავდით, რომ სომხურისაგან და-
 მოუკიდებლად უმთავრესად სასანური ხანის საშუალო საარსული
 სიტყვები შემოდიან ქართულში, თუმცა არ არის გამორიცხული
 შესება სომხურის გარეშე არშაკიდული ფალაურიდანაც (ქართუ-
 ლი). ილია აბულაძეს ფალაურიდან ნასესხები სიტყვები გაუდიფე-
 რენცირებლად აქვს წარმოდგენილი (უმთავრესად აქარიანის მი-
 ლეფით). ბევრი სიტყვა, რომელიც მას უცნობი წარმოშობის სომ-
 ხურ-ქართული საერთო ხმარების სიტყვად მიაჩნია, დიდი ხანია
 ცეცხლად ლიტერატურაში ირანულად არის აღიარებული. ზოგი-
 რთი მათგანი ჩვენს მიერაც არის ეტიმოლოგიზებული (იხ. ქვემოთ).

ე. წ. სომხურ-ქართული საერთო ხმარების ირანულიდან მომდი-
 რ სიტყვებად ილია აბულაძე შემდეგ სიტყვებს მიიჩნევს: ამბობი,
 აპარანი, ასპარეზი, ავანი, ბაგინი, ბუნი, ბუნება,
 ბუნდი, ბევრი, დაპკაპეტი, მაზდენი (dân i mazdesn),
 დარიონი (= *դարյուն*), ზორვა, ეამი, ზორავარი, აზ-
 რაპეტი, ჰამარკარი, ურაკპარაკი, პროარდავი, მა-
 ტიანე, მეტეკანი, მოგვი, მოგუპეტი, ნავასარდი, ნი-
 ში (ნიშ), შენება, ოსტანი, პათივი, პარეგავტი, სა-
 ლეპურო, სპარაზენი, სპასპეტი (სპარაპეტი), შტახსი
 (*ստախս*), ვანი, ვარდი, ტაძარი, ტანჯვა, პილო—სულ-
 სიტყვა. ამ სიტყვებიდან 8 სიტყვა—აპარანი, ავანი, დაპ-

¹ A. Meillet, Esquisse d'une grammaire comparée de l'Armenien classique, Second édition, Vienna, 1936, გვ. 23.

² ი. აბულაძე, სომხურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობა, გვ. 683.

³ მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული წარმოშობის სიტყვები ძველ ქარ-
 თულ თრეგნალურ ძეგლებში (V—XI სს.), თბილისი, 1946, დაბეჭდილია
 რუსულად.

ქაპუტი, დებრიონი, მეპეკანი, მოგუპეტა, ნაგასარ-
 დი და შაზდენი—წარმოადგენს¹ სომხურ-ქართული გარკვეული
 ტექსტების კუთვნილებას და სხვაგან ქართულში არ იხმარება.
 ჩვენი ფიქრით, მხოლოდ ამ სიტყვების შესახებ ითქმის დაბეჯე-
 თებით, რომ ისინი სომხურიდან არიან შემოსული ქართულში.
 ფორმითაც ისინი სომხური სიტყვების ზედმიწევნით ტრანსკრიფ-
 ციას წარმოადგენენ, როგორც ამას თვით ილია აბულაძე აღნიშ-
 ნავს². დანარჩენი სიტყვებიდან ნაწილი ზუსტად ემთხვევა როგორც
 სომხურს, ისე საშუალო ირანულ ფორმებსაც. ასეთებია: ამბობი,
 ასპარეზი, ბაგინი, გუნდი, ქამი, ქამარკარი, შატია-
 ნე, ოსტანი, პატივი, პარეგავტი, სპარაზენი, ვანი,
 ვარდი, ტანჯ (14 სიტყვა). დანარჩენი სიტყვები გამოავლენენ
 მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ ფორმას ფონეტიკური თვალსაზრ-
 სით. სმოვნების სფეროში ეს გამოიხატება, როგორც ზევით იყო
 აღნიშნული, იმით, რომ ქართულში საშ. ირანული სმოვნები შეუ-
 კუმშავად არის გადმოცემული, მაგალითად, სომხ. *რუჩქ*, ქართ.
 ბუნიკი, ფალ. *būnik*, სომხ. *რუაჩქან*, ქართ. ბუნება, ფალ.
būn, სომხ. *რუაჩ*, ქართ. ბევრი, ფალ. *bēvār*, სომხ. *რუაჩ*, ქართ.
 ნიშანი, ფალ. *nišan*, სომხ. *აყჩაასკ*, ქართ. სპეტაკი, ფალ.
spēt და სხვა.

არა ნაკლებ მანიშნებელია განსხვავებები თანხმოვანთა გადმო-
 ცემისას, სახელდობრ, აღსანიშნავია შემდეგი: 1. ქართულში ხში-
 რად იკარგვის მ ყველა პოზიციაში, მაშინ როდესაც სომხური
 ინარჩუნებს მას: *რუაჩაასკ* — როარტავი < საშ. ს. *fravartak*
 სომხ. *Հաղարասկա* — აზრაპეტი < *hazarapat*, *ახაიან* — ზე-
 პური < *vispuhr* და სხვა; 2. ქართულში წარმოდგენილია სისინა
 აფრიკატი *ც*, *ძ* სომხური შიშინა აფრიკატი *ჩ*-ს საპირისპიროდ.
 სომხ. *ասնաք* — ტაძარი < *ძვ.* ირ. *tačara*, საშ. ს. *tazar*; 3. სომ-
 ხური *რ*-ს ნაცვლად, რომელიც საშუალო სპარსული მ-საგან მომდ-
 ნარეობს, ქართულში გვაქვს *ა*. შდრ. სომხ. *აყაყაასკან* — ქართ.
 სპაპეტი < ქართ. *spāp(a)pat*; 4. კომპლექსი *fr* სომხურში წარმო-
 გენილია *hr*-ს ან ოდენ *h*-ს სახით, ქართულში გვაქვს ფრ. შდრ. *რ-
 მან* — ფარმანი < *framān*; 5. სომხურში ფალაურადან შეთვისებულ
 სიტყვებში ადგილი აქვს მეტათეზისს *xš* > *šx*: *xšahr* > *აყჩაარ-
 ვაჩ* > *აყჩ*, *staxā* — *ასაყჩ*. შდრ. ქართულში ვახში, სტაბ-
 ში, სადაც მეტათეზისს ადგილი არა აქვს. ამ მოვლენებზე დაწერ-

¹ ი. აბულაძე, სომხურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობა, №
 085—87.

ლებით ქვემოთ იქნება საუბარი ირანულ, სომხურ და ქართულ ფორმათა ფინეტიკური შეპირისპირების დროს.

ილია აბულაძე ცალკე განიხილავს აგრეთვე ისეთ ფალაურ სიტყვებს, რომლებიც ქართულში არის, მაგრამ აღნიშნულ ძეგლში შესაბამისი სომხური სიტყვების შესატყვისად არ იხმარება¹. ასეთი სიტყვებია: აზატი—*აჟათ*, ამპარტავეანი—*ამპარათთან*, არძანიგი—*არძან*, ბოროტი—*ბოროთ*, ბერვალი—*ბერვალ*, განძი—*განძ*, კერპი—*კესრე*, ამარი—*ნამარ*, უნარი—*ნაარ*, მანჯი—*მანსე*, სამანი—*სამან*, ტომი—*თინ*, ლაშქარი—*ლახორ*, კაბუჯი—*ნაჟი*, შნო—*ჟნორ*, ხრე—*გბრი*.

უცნობი მომდინარეობისად არის მიჩნეული შემდეგი სიტყვები: ანგარება—*ანგანსე*, ახოვანი—*აჟაქსან*, ავაზაკი—*აჟაჟაკ*, კირთი—*კერქოქინ* (წურთილება), ამბავი—*ნამარ*, ამბორი—*ნამარე*, ჭეშმარიტი—*ჯამარქან*, შფოთი—*ჟიქ*, პატიეი—*ჟათიქ*, სენაკი—*სანსაკ*, ზარი—*ჟარ*, კაპანი—*კაჟან-ე*, კაზმვა—*კაჟმსე*, კარგი—*კარე*, ხაშმი—*ქაჟმ*, ოხჭანი—*ქაქან*, აზნაური—*აჟნე* და სხვა. აღნიშნული სიტყვებიდან გარკვევით ირანულია: ავაზაკი, ანგარება, ახოვანი, ბანაკი, ზვარაკი, კირთი, ამბავი, ამბორი, ჭეშმარიტი, შფოთი, პატიეი, სენაკი, ზარი, ხაშმი, აზნაური. უმრავლესობა მათგან საშუალო ირანული დიალექტების კუთვნილებას შეადგენს და, უნდა ვიფიქროთ, პართული წარმოშობისაა (ახოვანი, ბანაკი, ზვარაკი, ამბავი, ამბორი, ჭეშმარიტი, შფოთი, პატიეი, ზარი, ხაშმი). ზოგი მათგანი ჩრდილო-ირანული (სკვიტურ-ალანურ-ოსური) წარმოშობისა ჩანს (ავაზაკი, სენაკი, აზნაური). იმ სიტყვებიდანაც, რომელთაც ილია აბულაძე ქართულიდან სომხურში შესულად თელის, მთელი რიგი ფორმები ირანულ წარმომავლობას ამჟღავნებს: გოვარი, გვარი, უნჯი, მუშაკი, გზება (გუზ-) და სხვა.

ილია აბულაძეს სომხური და ქართული სიტყვების შეპირისპირების საფუძველზე მოქაყავს ზოგჯერ თი შესატყვისობა ხმოვანთა და თანხმოვანთა სფეროში¹, რომლებიც შესაძლებელია მოკლედ ასე გადმოიყვანოს:

1. ხმოვნები. მისი აზრით, რაიმე საგანგებო ცვლილება სომხურ ხმოვნებს ქართულში არ აღტყვია (თარგმანების მიხედვით).

¹ ი. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა, გვ. 012—019.

1. *h*-სა და *n*-ს გადიფთონგებას სიტყვის თავში (სიტყვის დასაწყისში) ადგილი არა აქვს (*h* > *ქ*, *n* > *ქ*).
2. სიტყვის შიგნით *h* > *ე*-ს, იშვიათად *ი*-ს, ხოლო *h* > *ე*-ს.
3. თანხმოვანთგამყარი *p* მეტწილ შემთხვევებში ქართულში აღადმოიცემა; იშვიათად *p* > *უ*, *ი*, *ო*-ს.
4. *h* გადმოცემულია ყოველთვის *ი*-თი.
5. *nh* (= ბერძნ. *n*-ს) გადმოცემულია ქართულში *ივ*-ით.
6. *nh* ხმოვანი ყოველთვის უ-თია გადმოცემული, ვარდა პარონიმიკული სუფიქსისა *nh*, რომელიც ზოგჯერ -*ინ*-ით არს წარმოდგენილი.

II. დიფთონგები. დიფთონგების გადმოცემისას მეტი სხვადასხვაობა გვაქვს.

1. *ay* (*ay*) სხვადასხვაგვარად არის გადმოცემული ქართულში პარონიმიკის მიხედვით. სიტყვის შიგნით გვაქვს აა (ფაქტობრივად), სიტყვის შიგნითვე *h* აა დიფთონგის წინ კი ე (პუმეცე), ხოლო სიტყვის ბოლოს გადმოიცემა როგორც ა (აბდილა, ბარლაამა, ბარაკადრა).
2. *oi* (თანხმოვის წინ *oi*, ხმოვნის წინ *oy*) ქართულში გადმოიცემა უ-თი, *oi*-თ (სააკანუმ, ვრონი).
3. *ai* (*ai*) გადმოცემულია ქართულში, როგორც ავ ყველა პარონიკაში (სუკავ-, ქარანძავ-, ავან-, ნავასარდ-, არშაქიან-, პარეგებ და სხვა). მაგრამ *ai*-ს წინ ზოგჯერ გადმოიცემა ა-დ (ვარძაორის თანხმოვნის წინ კი ზოგჯერ *ai* > *ai*-ს (ტარონი < *თარაიანი*)).
4. *eu* ქართულში გადმოცემულია, როგორც ევ (პარტეზი, ბაგრევიანი).
5. *iü* (*iü*) ქართულში გადმოცემულია ივ-ის სახით (დიეცაზნი, სივინეთი).
6. *ya* (*ya*) ქართულში გადმოცემულია ია-ს სახით (მატიანე ატიანი), IX—X სს.-ში ე-თი (ამარენი, ელეცი, პუმეცი), იშვიათად როგორც ეა (ვატენანი).
7. *au* და *au* როგორც ვა, ვა (ბაგვანი, დვინი).

III. თანხმოვნები.

ილია აბულაძის აზრით, ცვლილებები თანხმოვანთა სფეროში ძალიან მცირეა¹. ავტორი სულ რამდენიმე მოვლენას აქცევს წარადღებებს, სახელდობრ:

1. სომხური *q* ყოველთვის გადმოცემულია ქართული *ღ*-თი.

¹ ზენი ფიქრით, თანხმოვანთა სფეროში მთავარი ცვლილებები გაცილებით ნაკლებ სრულად არის წარმოდგენილი, ვიდრე ხმოვანთა და დიფთონგთა სფეროში და საფუძვლიან შეესებას საჭიროებს ამ მხრივ.

2. ზოგჯერ სომხური მეღერები ქართულში გადმოცემულია ყრუ თანხმოვნებით და პირიქით. მაგალითად, $q > s$ (არტავესტ),
 $u > z$ (დიდიანოზ),
 $q > t$ (არტავესტ),
 $u > d$ (კავადი, მამშედი),
 $p > d$ (ბარაქადრა),
 $k > g$ (კამსარავანი).

3. სომხური შიშინა თანხმოვანი ქართულში გადმოცემულია სისინათი: $z > s$ (ასტიშატი < Աստիշատ).

4. სომხური $u >$ ქართ. თ (*Տրդատ* > თრდატ), სომხ. $p >$ ქართ. კ. (დიმასენი < դմասենան).

5. სომხური k ქართულში გადმოცემულია ზოგ პოზიციაში მეტწილად თავიედურსა და სიტყვის შიგნით; სიტყვის ბოლოს, როგორც წესი, იკარგვის (დაპჰაპეტი, მეჰკეანი, პრაშავერტი, ბარლასი, ვაჰანი, ჰამარკარი, მაგრამ ნერსე, შაპუ და სხვა).

6. სიტყვის ბოლოს იკარგვის p , აგრეთვე შიშინა z -ს წინ (ვალაშ < Վաղաշ) და სხვა¹.

ქვემოთ ჩვენ გამოვიყენებთ ილია აბულაძის ამ საყურადღებო დაკვირვებას პართული, სომხური და ქართული ფორმების შებიძრისპირებისას და შევავსებთ ზოგიერთი ახალი მონაცემებით, განსაკუთრებით თანხმოვანთა სფეროში, რამდენადაც ჩვენ მიერ პართული წარმოსობისად მიჩნეული ქართული ლექსიკური ელემენტები ამის შესაძლებლობას იძლევა. არსებითი სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ ჩვენ ვახდენთ ამოსავალი საშუალო ირანული ფორმების დიალექტურ კლასიფიკაციას, ე. ი. ვაგვიჩნავთ ე. წ. სამხრეთ-დასავლურ ანუ სამ. სპარსულ სიტყვებს ჩრდილო-დასავლური ანუ პართული სიტყვებისაგან და შევეცდებით გამოვავლინოთ ქართულ და სომხურ ფორმებში საინტერესო განსხვავებანი ირანული ისტორიული დიალექტოლოგიის თვალსაზრისით.

სომხურ-ქართული ბზარითი შესატყვისობანი პართულიდან ავ ენაზე შიშოსული სიტყვების მიხედვით

ქართულში და სომხურში გვხვდება საკმაო რაოდენობით ისეთი საშუალო ირანული სიტყვები, რომლებიც ორივე ენაში საფესებით იღენ-

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგჯერ არასწორი კვლიეფიკაციაა (წარმომავლობის თვალსაზრისით) მოცემული სიტყვებისათვის, მაგალითად, ირანული სიტყვა *բաղաճիք* მიჩნეულია სემიტურად, ხოლო ირანული სიტყვები: *արգար*, *հասակ*, *თասակ*, *խք* და ზოგი სხვა გამოცხადებულია სომხურად.

ტური ფორმით არიან წარმოდგენილი. მაგალითად: ავაზაკი — *აფაყაკ* < ირ. *ā-vaza*, ავაზანი — *აფაყან* < *āvazan*, (ჰ)ამბავი — *ამაჰაჲ* < *hambav*, ამბოხი — *ამაჰოჲ* < *hambōh*, ანაზდო — *ანაზდ(აჲ)* < *anazd*, ბანაკი — *ბანასჲ* < *banak*, ბაგინი — *ბაგინ* < *bagin*, გუნდი — *გუნდ* < *gund*, დესპანი — *დესაყან* < *dēspān*, ვანი — *ვაჲან* < *vahan*, ვარდი — *ვაჲარდ* < *vard*, ვაშტი — *ვაჲაჲ* < *vašt*, ზუარაკი — *ზოჲარაკ* < *zōhrak*, (ჰ)ამარი — *ამაჲარ* < *hamār* || *amar*, ეამი — *ეამ* < *zam*, პასანიკი — *პასანიჲ* < *pasanik*, პატივი — *პაჲათი* < *patiš*, პატიეი — *პაჲათი* < *patišt*, (ჰ)ასაკი — *ჲასასჲ* < *hasāk*, დაშნი — *დაჲაშ* < *dašn*, ასპირეზი — *ასჲაჲარჲეჲ* < *asprēs*, ოსტანი — *ოსჲან* < *ōstan*, სპარაზენი — *სპარაჲაჲენ* < *spārazēn*, ტანჯ — *ტანჲ* < *tanj*, პარეგავტი (პალეგარტი) — *პარეგავთ* < **pari. gaud-* და სხვა.

იმის გამო, რომ ქართულსა და სომხურს თითქმის იდენტური ფონეტიკური სისტემა აქვთ, მსგავსი სიტყვების შესახებ არ შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, ისინი უშუალოდ არიან შემოსული ქართულში თუ სომხურის მეშვეობით. ქართულსა და სომხურს ამ შემთხვევაში ერთგვარი შესაძლებლობები აქვთ საშუალო-ირანულ ზეერთაა გადმოსაცემად. თუ დაეუკვირდებით აღნიშნულ სიტყვებს შევამჩნევთ, რომ პირველ მარცვალში ყველგან *a* ხმოვანი გვაქვს, ორ ან მეტ მარცვლიან სიტყვებში მეორე და მესამე ხმოვანი არის ან *a*, ან *i* (*e*) (გამონაკლისია ამბოხი და ზუარაკი).

ხმოვანი გადმოცემა

ქართული და სომხური ხმოვნების შეპირისპირებიდან ირკვევა, რომ სომხურში *ჩ, ხ, ო* შეეუმუღოა თითქმის ყოველთვის პირველ მარცვალში.

1. ქართ. *ე* = სომხ. *ჩ-ს* < საშ. ირან. *e*.

სპეტიკი — *სპეჲთასჲ* < *spēt(ak)*,

ვეშაპი — *ვეჲაჲაჲ* < *vēšap*,

ბევრი — *ბეჲარ* < *bēvār*,

ვერაგი — *ვეჲარაგ* < **vērag*.

2. ქართ. *ი* = სომხ. *ქ* < საშ. ირ. *i*.

კისაკი — *კისაკ* < *kisak*,

პიტიახში — *პეჲტიჲაჲ* < *patixšh*,

პილენძი — *პეჲტინჲ* < *birinj*.

ნიშანი — *ნიჲან* < *nišān*.

3. ქართ. უ=სომხ. უ<საშ. ირ. u.
 ბუნაკი — რ^ასაკ < bunak,
 დუმაკი — დ^ასაკ < dumak,
 გურაპანი — გ^არ^აყ^ან < *gurapān,
 მუშაკი — მ^ასაკ < *mušak,
 ბუნიკი — ბ^ასაკ < bunik,
 ბუნება — ბ^ას^აქ^ან < būn(ih).

4. ქართ. თ=სომხ. თ-ს < საშ. ირ. ṭ.
 ამბოხი — ა^ამ^აო^ახ < hambōh,
 მოგუი — მ^აო^ა < mōy,
 ზორვა — ზ^არ^ა < zōhr,
 პოხვა — პ^აო^ახ < pih (puh),
 როარტაკი — რ^აო^არ^ატ^აკ < fravartak.

5. ქართ. ე=სომხ. ხ-ს < საშ. ირ. ē (ai).
 ზეპური — სომხ. ვ^ას^აყ^არ > vispuhr.

6. ქართ. ე=სომხ. ჭ-ს, საშ. ირ. ē.
 პატნეზი — სომხ. պատնէշ.

შენიშვნა: ერთმარცვლიან სიტყვებსა და მრავალმარცვლიან სიტყვების მომდევნო მარცვლებში შეკუმშვას ადგილი არა აქვს: ე-ხ-ს, ი-ჩ-ს, უ-თ-ს. შეადარეთ სიტყვები: კერპი — *კ^აჩ^აყ*, დეტი — *დ^ატ^აყ*, მე-ვეპ-ე — *მ^აქ^აყ* და სხვა. აგრეთვე პატნეზი — *պատնէշ*, ასპარეზ — *ասպարեզ*, პალეკარტი — *պարեկատ*, ღალიკი — *ղահլին*, პატიცი, პატიცი, პასანიკი და სხვა.

დიფთონგების გადმოცემა

ქით შედგენილი დამავალი დიფთონგები სომხ. ა^ა და ა^ა ზოგ პოზიციაში ქართულში გადმოცემულია მარტივი ხმოვნებით ა და თ.

1. ა^ა სიტყვის ბოლოს ქართულში გადმოცემულია ა-თი (შდრ. საჭურთარი სახელები აბ დილი, ბარლამა, ბარაკადრა და სხვ. ილია აბულადესთან). სიტყვის თავში, სამწუხაროდ, ა^ა ჩვენს მასალაში არ გვხვდება (საშ. სპარსულში ai დიფთონგი გადავიდა e-დ). სიტყვის შიგნით სომხურში ა > ა^ა-დ (შდრ. *პა^ან* 'ხმა' = ქართ. ძნომა < ძან- || ძალ- < საშ. ირ. zan, zatan 'დაკრა', 'ცემა'). უფრო ხშირად სომხ. ა^ა > ქართ. აე. შდრ. *ყა^ამან* — პაემანი < paymān, *ყა^აყარ* — პაეკრობა < paykār და სხვა. სომხ. ა^ა > ქართ. ე; *ა^აყარ* — სერი (ილ. აბულადესთან ა^ა > აე ფაქტობრივად).

2. სომხური დიფთონგი *oy* (თანხმოვნის წინ *oi*, ხმოვნის წინ *oy*) ქართულში წარმოდგენილია, როგორც *ო* და *ოი*, *ოე*.

ამბორი — *ჰამბორ* < hambōr.

მოგვი — *მოიკ*, *მოიქ* < mōk.

ხოირი — *ჰოიქ* < xōr (შდრ. ი. აბულაძესთან ვნოინ, ვრინ).

კაპოეტი — *ჰაიკოი* < kapōt.

3. *au* (aū) ქართულში გადმოდის, როგორც *ავ*.

ამპარტავან — *ამპარტავან* < *hampartavan.

პალავანდ — *ყარაპალანე* *paḥband.

ნავასარდ — *ნავასარდ* < navasard.

არშაკავანი — *არშაკავან* < Aršakāvān.

გავალაკი — *გავალაკი* < gahvarak.

ავაჯი — *ავაჯ* < avaj (< avāč).

4. დიფთონგი *ix* გადმოცემულია ქართულში, როგორც *ევ*.

პარტეველი — *ყარქხ* < parḥav.

ბაგრევანდი — *ბაგრევანდი* < Bagrēvan.

5. დიფთონგი *iū* (iū) გადმოცემულია ქართულში *ივ*-ით და *ევ*-ით.

დევი — *დეი* < dēv.

პატივი — *პატი* < pativ.

აღმავალი დიფთონგები

1. დიფთონგი *ix* ქართულში იძლევა *ია*-ს და *ეს*.

მატიანე — *მატიანე* < matyan (< matdan).

მანიაკი — *მანიაკი* < maniyak.

ატიანი — *ატიანი* და სხვა.

2. დიფთონგი *ix* = ქართ. *ვა*-ს, ზოგჯერ *ვა* > *ო*-ს.

ბაგავანი — *ბაგავანი* < Bagavān.

ზვარაკი — *ზვარაკი* < zōhrak.

3. დიფთონგი *ix* = ქართ. *ვი*.

დვინი — *დვინი*.

არის შემთხვევა, როდესაც სომხურ *ა*-ს ქართულში უპირისპირდება *ი* ხმოვანი.

ვიგრი — *ვიგრი*, სკრ. vyaghra, აბ. სპ. babr.

ქართული თანხმოვნები ქართულში და სომხურში

საშუალო ირანული, ამ შემთხვევაში ქართული, ყრუ ხმოვი თანხმოვნები *p t k* ქართულში და სომხურში მეტწილად გადმოცემულია აბრუპტივებით *პ ტ კ*, *ყ თ ჭ*, პონიციის მიუხედავად.

1. სიტყვის თავში პართ. p = ქართ. პ, სომხ. պ-ს.
 პალავენ დი — պալաւանդ < pašband,
 პასანიკი — պասանիկ < pasanik,
 პატივი — պատիւ < patiṣ,
 პატიფი — պատիժ < patišt,
 პატნეზი — պատնէշ < patneš,
 პაჰრაკი — պահակ < pahrak.
2. სიტყვის თავში პართ. t = ქართ. ტ-ს, სომხ. տ-ს.
 ტაბასტაკი — տապաստակ < tapastak,
 ტალავარი — տալաւար < tālvar,
 ტანჯვა — տանջ < tanj.
3. პართ. k = ქართ. კ-ს, სომხ. կ-ს სიტყვის თავში.
 კერპი — կերպ < karp,
 კაპოტი — կապոյտ < kapōt,
 კირთი — կիրթնէլ < kirt,
 კუშტაბანი — կշտապանակ < kuštapan.
4. პართ. p = ქართ. პ, სომხ. պ სიტყვის შიგნით და ბოლოს.
 დესპანი — դէսպան < dēspān,
 ფრაჰპარაკი — ֆրապարակ < frāpašak,
 ვეშაპი — վիշապ < vešāp,
 ვეპური — տեսուհ < vispuhr,
 აპკა — ապակ < āpāk.
5. პართ. t = ქართ. ტ-ს, სომხ. տ-ს სიტყვის შიგნით და ბოლოს.
 ამპარტავანი — ամբարտաւան < hampartavan,
 ვაშტი — վաշտ < vašt (vart).
 მატაკარანი — մատակարար < matakšar,
 პატიფი — պատիժ < patišt,
 პატივი — պատիւ < patiṣ,
 პატნეზი — պատնէշ < patneš.
6. პართ. k = ქართ. კ-ს, სომხ. կ-ს სიტყვის შიგნით და ბოლოს.
 მატაკარანი — մատակարար < matakšar,
 დიასკაპანი — դաստակապ < *dastakap(an),
 პაჰრაკი — պահակ < pahrak,
 პასაკი — հասակ < hasāk,
 ტაბასტაკი — տապաստակ < tapastak და სხვა.

განსხვავებას სომხურსა და ქართულ ფორმებს შორის ყრუ ხმულების p t k-ს ვადმოცემისას ქმნის მგლერი ხ m-ს წინ სომხურში ქართული ამრუპტივის საპირისპიროდ და, პირიქით, მგლერში

რი ფქართულში სიტყვის ბოლოს და ხმოვანთა შორის სომხ
 4-ს საპირისპიროდ. შეადარეთ: ქართ. ამპარტავანი — სომხ.
ամբարտավան. პეორე მხრივ, ქართ. ვარშამავი — სომხ. *վար-
 շամակ*, ქართ. როარტავი — სომხ. *հրուարտակ*. ხმოვანთა შორის
 სიტყვის შიგნით: ქართ. ოსტიგანი — სომხ. *օստիկան* <
 ოსტიკან, ქართ. ტაბასტავი — სომხ. *տապաստակ* ¹.

გარდა ზემოაღნიშნული ცვლილებებისა, რომლებიც სომხუ-
 რისა და ქართულის ფონეტიკური ურთიერთობის ფარგლებს არ
 სცილდება, აღსანიშნავია ზოგი ცვლილება, რომელიც ასახავს დია-
 ლექტურ დიფერენციებს პართულსა და საშუალო სპარსულს შო-
 რის და სხვადასხვა ამოსავალ ფორმებს გვაგარაუდებინებს ქართუ-
 ლისა და სომხურისათვის. ამის მაგალითად შესაძლებელია გამო-
 გვადგეს შემდეგი მოვლენები:

1. პართული p, საშ. სპარსული x (სიტყვის შიგნით ჯ-ს წინ)
 ქართულში გადმოცემულია როგორც ზ, ხოლო სომხურში რო-
 გორც ჯ.

ქართ. აბჯარი — სომხ. *աბჯար*, *აბჯან* = პართ. *apčar* (*aβčār*),
 საშ. სპარსული *afčār*, *afzār* (ძვ. ირ. **aβi. čārana*).

2. პართული p = ქართ მ-ს, სომხ. ფ-ს (თავკიდურში). ქართ.
 პილო, სომხ. *փիլ* = პართ. *pill*. ქართ. პოხ-ვა, სომხ. *փոխ* 'სესხი'
 პართ. *puh* (<*piθu*).

3. პართული ჯ = ქართ. ჩ (ღ) და სომხ. ჳ-ს.
 ქართ. სან-, სუჯ- (სნ-, რჩ-, შნ-, სუჯ-, რუჯ-, შუჯ-. რჩული, რუჯუ-
 ლი, სუჯული, სუჯა, რჩა და სხვა) = სომხ. [*ყაათ*] *ჭაბ* 'სწორი, ღირ-
 სეული, გამსი, შესაფერისი' < პართ. *sač*-იდან.

4. პართ. 𐭑(𐭒) = ქართ. ზ, სომხ. 2.
 ქართ. პატნეზი — სომხ. *պատնէշ* = პართ. *patnčz*, საშ. სპარს.
 **patnēz*.

5. თავკიდური ირანული (პართული) p სომხურში წარმოდგენი-
 ლია, როგორც 4, ქართულში, როგორც ფ:

ქართ. ფართო — სომხ. *հարթ* = პართ. *parθ an farθ* (ავ. *parθma*).

6. თავკიდური პართ. fr ქართულში გადმოცემულია როგორც
 ფრ, სომხურში როგორც hr:

ქართ. ფარმანი — სომხ. *հրաման* < პართ. *framān*.

¹ ილია აბულაძეს აღნიშნული აქვს ზოგიერთი თავისებურება სომხური საქ-
 თარი სახელების გადმოცემისას ქართულში. მაგ., სომხ. *ա* = ქართ. *თ*-ს სიტყვის
 თავში. *Մրգաատ* = თრ და ტ, ხოლო სომხ. *ա* = ქართ. *ჟ*-ს სიტყვის ბოლოს სახელ-
 ში *հայաստ* ქართ. კავადი, *չմտახ*-ს *Արամապ* არტავახტ და სხვ.

ქართ. ფრიდონი — სომხ. *Հրեդոն* = პართ. *Frēdōn* (ავ. *θραδα* ფრადა
ფრადა).

ქართ. ფარსახი (<ფრასახი) — სომხ. *հրասախ* = პართ. *fra-*
sax და სხვა.

7. პართული კომპლექსი *hr* (ძვ. ირ. შრ-საგან) სიტყვის შიგნით
და ბოლოს ქართულში გადმოცემულია ან *hr(r)*-ით, ან *rx*-ით.

ქართ. პაპრაკი — სომხ. *պահակ* = პართ. *pahrak* (<*paθra*),

ქართ. მარხეა — სომხ. *պահ-էլ* = პართ. *parh* (* <*paθra*),

ქართ. ზეპური — სომხ. *սեպուհ* = პართ. *vispuhr* (*visō. puθra*),

ქართ. ზორვა — სომხ. *զօհ* = პართ. *zōhr* (*zaoθra*) და სხვა.

8. პართული შიშინა აფრიკატები *յ շ* (*շ*) გადმოცემულია ქარ-
თულში სისინა სპირანტით *ზ* და აფრიკატებით *ძ*, *ც*, სომხურში
კ შიშინა აფრიკატით *ჩ*.

ნაძვი — *նոճ* < პართ. *nōč* (ძვ. სპ. *naučaina*-), პატრუცაგი —

պատրուհակ < პართ. *patrōčak*, ტაძარი — *տաճար* < პართ. *tačar*

(ძვ. სპ. *tačara*-), არძანიგი — *արձանիկ* < პართ. *aržanik*.

9. ირანული (პართული) თავკიდური კომპლექსი *vi* გადმოცემუ-
ლია ქართულში როგორც *უ* — სომხური *վ*-ს საპირისპიროდ.

ქართ. უნახი — სომხ. *վնաս* = პართ. *vinās*.

10. *f* ირანულ თავკიდურ კომპლექსში *fr* (=სომხურ *hr*-ს)

ქართულში გადმოცემულია, როგორც *უ*:

ურაკპარაკი — *հրապարակ*.

აღსანიშნავია ქართულში, სომხურ ფორმებთან შეპირისპირე-
ბისას:

1. სონორთა დისიმილაციური შენაცვლების შემთხვევები:

პართული *r* ქართულში გადმოდის *ნ*, *ლ*-დ:

ქართ. მატაკარანი — სომხ. *մատակարար* < პართ. *mata-*
kdār,

ქართ. პალავანი — *պալաւանդ* < პართ. *pāšband*,

ქართ. ბერვალი — *բարձար* < პართ. **bērvār*,

2. მეტათეზისი *ir > ri*: არტოშანი — *արտուշան* < *ātur-ōšan*.

3. ქართულში და სომხურში განსხვავებული ხმოვნები გვაქვს.

ქართ. *ე* — სომხ. *ու*-ს.

ქართ. ბერვალი (<**bervār*-იდან), სომხ. *բարձար* = პართ.
ხვ 'სული, სუნი'.

ქართულში *bur*-ის *ber*-ით შენაცვლება გამოწვეულია ალბათ
ქართულ სიტყვა ბერვასთან და საბერველთან დაკავში-
რების გამო.

4. ქართულ ფორმებში *ჩ* სისტემატურად იკარგვის სიტყვის
ბოლოს *m*-ს წინ.

- ქართ. ტომი — სომხ. *տոմ* < ქართ. *tōhm*,
- ქართ. სამანი — სომხ. *սաման* < ქართ. *sahman*,
- ქართ. შნო — სომხ. *շնոր* < ქართ. *šnōhr* (ავ. *šnaoθra*),
- ქართ. ნერსე — სომხ. *ნერსე* < ქართ. *Nērseh* (*Nairyosasha*).

5. სიტყვის თავში და რ-ს წინ მ-ს არსებობა ქართულში ფიქტურია. შეადარეთ მირკანი და მიპრაკანი, ამბავი და პამბავი, ამბორი და პამბორი, ასაკი და პასაკი, პამარკარი, მაგრამ ამარი და სხვა. მ-ს შემონახვა უფრო მწიგნობრული გზით შემოსულ სიტყვებშია საგარაუდებელი, უფრო ბუნებრივი კი ქართულისათვის არის მ-ს დაკარგვის ტენდენცია ყველა პოზიციისში. რაც უფრო მოგვიანო ძეგლებში განხორციელებულია კიდევ.

უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ქართულში დადასტურებული, თუნდაც ფონეტიკურად სომხურის საესებით იდენტური ფორმები საშუალო ირანული წარმომავლობის სიტყვებისა, ამ ენებში ყოველთვის იდენტური მნიშვნელობით ერთმანეთის შესაბამისად არ იხმარება. ზოლო მთელი რიგი სიტყვები, რომლებიც ქართულს პართულიდან აქვს შეთვისებული, სომხურში ან სრულიად არ გვხვდება, ან იქ სხვა ფორმით არის წარმოდგენილი ფონეტიკური და ზოგჯერ მორფოლოგიური თვალსაზრისით, მაგალითად, განსხვავებული სუფიქსით: ქართ. შჯული, საჯ- = სომხ. *սյասյան*, ქართ. მემარაგე = სომხ. *մարգարէ*, ქართ. ანაზღად = *անազդ(ակ)*, კუშტაბანი = *կუսთყანას* და სხვა.

ილია აბულაძის ზემომოყვანილი შრომის 90-ე გვერდზე ცალკე აქვს გამოყოფილი ფალაური სიტყვები, რომლებიც ქართულში არის, მაგრამ აღნიშნულ ძეგლებში არ იხმარება სომხურის შესატყვისად. შეადარეთ: სომხური *սყաս* = ქართ. აზნაური, *ամբարասան* = უშჯული, *արძან* = ღირსი, *բարთ* = ქეთროვანი, *բարძარ* = საცეცხური, *ყანა* = საუნჯე, *կერպარასაკე* = ხატი, *համარ* = აღრაცხვა, *ნარ* = ღონისძიება, *խოբანანსიქჩან* = მზაკუვეარება, *սამან* = საზღვარი, *თან* = ნათესავი, *շნორ* = შადლი¹.

¹ ამ უკანასკნელ სიტყვას შნო მ. ფოტი და ავ. შანიძე უკავშირებენ ქართულ სიტყვებს შეენ-იერ-ი, შეენ-ება (იხ. Hans Vogt, *Armenien et caucasique du Sud*, NTS, B. IX, 1938, გვ. 330; ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1, 1949, გვ. 124). მაგრამ, ზენი ფიქრით, ქართული სიტყვა შნო უმეტესად ამოსავლად სომხურ (ან პართულ) *šnōrh* ფორმას გულისხმობს. ამაზე მიუთითებს სიტყვის სემანტიკური სიახლოვის გარდა ფონეტიკური ფორმაც; ქართ. შეენ- ფუძე არასოდეს არ იკუმშება შნ-დ.

ჩვენი ფიქრით, ეს უკანასკნელი გარემოება იმითაც აიხსნება, რომ ფალაური სიტყვების ქართული და სომხური ფონეტიკურად იდენტური ფორმებიც კი, ყველა შემოადინიშნულ შემთხვევაში, შინაარსით ერთმანეთს არ ფარავენ და ამიტომ სომხური ან ქართული ძეგლების მთარგმნელები მათ ერთმანეთის სანაცვლოდ ყოველთვის ვერ გამოიყენებდნენ (ბოროტი — კეთროვანი, კერძი — ხატი, ამპარტავანი — უშჯულო და სხვა).

ზოგადი ცნობები საშუალო სპარსული ენის ანუ ხანური ფალაურის შესახებ

ირანულ ენათა ისტორიული დიალექტოლოგიის მიხედვით საშუალო სპარსული ენა, ან, როგორც მას უწოდებენ, სასანური ფალაური, წარმოადგენს სამხრეთ-დასავლური წრის დიალექტურ ტიპს. ა. მეილეს თქმით, „ძველი სპარსული, სასანური ფალაური და ახალი სპარსული სალიტერატურო ენა წარმოადგენენ რამდენიმე ნიუანსით განსხვავებულ სამ ერთმანეთის მომდევნო მდგომარეობას ერთი და იმავე სამხრეთ-დასავლური სპარსული დიალექტისა, რომლის შედარებით ზუსტი ლოკალიზაცია შეიძლება შირაზის რაიონში, სადაც დღესაც არსებობს პერსეპოლისისა და ასარგადეს ნანგრევები“¹, სპარსული ენა ბელუჯურთან ერთად შეადგენს ირანული ენების სამხრულ შტოს. ვ. ბენინგის მიხედვით, სამხრულ-დასავლური ირანულის სახელით ცნობილია ენა, რომელიც სასანიდებმა წარწერებისათვის გამოიყენეს, როგორც საკუთარი დედა ენა, რომელიც ფარსის პროვინციის დედაქალაქის ისტაბრ-პერსეპოლისის დიალექტს წარმოადგენდა; იგივე ითქმის შერლობაზედაც, რომელიც ფალაურის სახელწოდებით არის ცნობილი (pahlavik) და მანიქეველურ საშუალო სპარსულზეც, რომელიც სამეფო სახლის ენა იყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ ძველი სპარსულიც აქამენიდების რეზიდენციის პერსეპოლისის ენა უნდა ყოფილიყო და ეს სამი ენა — ძველი სპარსული, სასანური ფალაური და მანიქეველური საშუალო სპარსული — დიალექტოლოგიურად პომოგენური იქნებოდნენ², თუმცა შეინიშნება მცირეოდენი სხვაობა, ერთი მხრივ, ძველ სპარსულსა და, მეორე მხრივ, საშ. სპარსულის სხვადასხვა ფორმებს შორის, მაგალითად, ნაცვალსახელთა სისტემაში³.

¹ A. Meillet, Vp, შესავალი, გვ. 4.

² W. Henning, Mitteliranisch, გვ. 97.

³ P. Tedesco, Dialektologie der westiranischen Turfantexte,

პართულთან შედარებით საშუალო სპარსული წარმოდგენილია უფრო მრავალრიცხოვანი ენობრივი ძეგლებით, რომლებიც შეიძლება სამ ჯგუფად დაიყოს:

1. ეპიგრაფიკული ძეგლები; 2. ე. წ. ფილაურ-ზოროასტრული ლიტერატურა (რელიგიური და საერო ზასათის ძეგლები); 3. მანიქეველური საშუალო სპარსული ძეგლები.

სასანური ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან აღსანიშნავია სასანიდ მეფეთა წარწერები, რომელთაგან ზოგიერთის გაშიფრვა შეუძლებელია სათანადო სიზუსტითა და ყველა დეტალის გათვალისწინებით. ყველაზე ვრცელი და მნიშვნელოვანი თავისი შინაარსით აღნიშნული წარწერებიდან არიან პაიკულის წარწერები. ნაპოვნი ქურთისტანში, ყასრ-ე შირინის ჩრდილოეთით, და ნახარუსტაშში, ქაბე-ზარდუშტის სახელით ცნობილი შენობის აღმოსავლეთ კედელზე.

პაიკულის წარწერა შესრულებულია ორ ენაზე — პართულსა და საშუალო სპარსულზე; იგი მოთავსებულია ოთხკუთხე კოშკის ოთხივე გვერდზე ნერსეს რელიეფურ პორტრეტთან ერთად. წარწერის ფრაგმენტები რესტავირებული და გამოკვეყნებულია ე. პერსველდის მიერ 1924 წელს¹ და მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა პართული და საშ. სპარსული დიალექტების შესწავლის საქმეში. ე. წ. ზოროასტრის ქაბას წარწერა აღმოჩენილ იქნა 1936 წელს ჩიკაგოს აღმოსავლეთის ინსტიტუტის ექსპედიციის მიერ მ. ერიხისა და ფ. შმიდტის ხელმძღვანელობით და გამოკვეყნდა მ. შპრენგლინგის ტრანსკრიფციით *American Journal of Semitic Languages and Literatures*-ში, 1937 წ. ავტორი წარწერას ნერსეს აკუთვნებდა.

ორიენტალისტთა XX კონგრესის საზეიმო სხდომაზე ბრიუსელში ა. კრისტენსენს გამოუთქვამს მოსაზრება, რომ წარწერა შაბურ I უნდა ეკუთვნოდეს. შემდგომში ვ. პენინგმა თავის სტატიაში ამ წარწერის შესახებ დაასაბუთა ფაქტი, რომ წარწერა შაბურ პირველს ეკუთვნის². წარწერა შეიცავს შაბურ პირველის რომთან ომების ამბავს და იმპერატორ ვალერიანის დატყვევების აღწერას. ეს ნაწილი, ძალიან დაზიანებული, დაწვრილებით არის გარჩეული ვ. პენინგის მიერ. გარდა ამისა, წარწერაში ჩამოთვლილია ცეცხლის დაგზებანი სამეფო სახლის წევრთა და სახელმწიფოს სხვა აღმ.

¹ E. Herzfeld, Paiculi, Monument and Inscription of the Early History of the Sasanian Empire.

² W. Henning, BSOS IX, pp. 223—49.

ბულთა სულეზისათვის. ამ უკანასკნელთა შორის მოხსენიებულია ფრთვე ქართლის მეფე ამაზასპიცი (იხ. ქვემოთ).

გარდა ზემოაღნიშნულისა, ცნობილია შემდეგი სასაზღვრო წარწერები:

1. სამეოვანი წარწერა არდაშირ პირველისა ნახში-ი რუსტამის რელიეფზე (საშ. სპარსული, პართული და ბერძნული).
2. წარწერა ნახში-ი რაჯაბიდან შაბურ პირველის რელიეფზე.
3. ორენოვანი წარწერა შაბურ პირველისა პაჯიაბადში (ე. წ. შაბურის ბრძანება).
4. საშუალო სპარსული წარწერა შაბურ პირველის მონუმენტზე (შაბურის ქალაქში).
5. საშუალო სპარსული წარწერა Mōbadh kartēr Hōrmizd-ისა ნახში-ი რაჯაბის კლდეზე (95 სტრიქონი), ერთ-ერთი ყველაზედ ვრცელი და საინტერესო წარწერა, რომლის ავტორი გვამცნებს თავისი წმინდა ცხოვრებისა და სასარგებლო სახელმწიფო მოღვაწეობის შესახებ, რომელსაც იგი ასრულებდა მეფეების: შაბურ პირველის, ორმუზდ პირველის, ვაპრამ პირველის და ვაპრამ მეორის დროს (თანამდებობით, როგორც ჩანს, მღვდელთმთავარი).
6. საშუალო სპარსული წარწერა რელიგიური შინაარსისა. მასში ნახსენებია შაბურ I და ვრაპრან I და II, ნახში-ი რუსტამის კლდეზე (77—79 სტრიქონი).
7. ორენოვანი წარწერა ნერსესი პაიკულში: 47 სტრიქონი საშ. სპარსული, 44 — პართული (პერსფელდით, ნერსეს ბრძანება).
8. საშუალო სპარსული წარწერა, გამოკვეთილი ვაპრამ I რელიეფზე შაპურში, ფარსში, წარმოგვიდგენს ნერსეს, მისი მამისა და პაპის სახელებსა და ტიტულებს.
9. საშუალო სპარსული წარწერა შაბურ II-ისა, ორი შაბურის გამოშვებულ რელიეფის მარჯვნივ თავ-ი ბუსტანში, წარმოგვიდგენს შაბურ II, მისი მამისა და პაპის სახელებსა და ტიტულებს.
10. საშუალო სპარსული წარწერა პერსეპოლისისა, დათარიღებული შაბურ II მეფობის მეორე წლით, აქამენიდთა სასახლის პორტალზე, 12 სტრიქონი.
11. პერსეპოლისის მეორე წარწერა, საშ. სპარსული, 11 სტრიქონი.
12. სერია დერბენდის მცირე წარწერებისა, შესრულებული სასანიანთა ბატონობის უკანასკნელი საუკუნის მიწილზე.
13. წარწერები სინაგოგაზე დურა-ევროპოსში.

12. ა. ანდრონიკაშვილი

საკმაო რაოდენობით მოიპოვება წარწერები სასანურ პერიოდში, მონეტებზე და გემებზე, რომლებიც წარმოვადგენენ დიდი რაოდენობით პირის საკუთარ სახელებსა და ტიტულებს რამდენიმე სტერეოტიპულ ფორმულასთან ერთად. სასანური ფალაურის ძეგლებია აგრეთვე სირიულიდან ფალაურად ნათარგმნი ფალაური ფსალმუნის ნაწევრები V საუკუნისა, შემონახული VI საუკუნის ხელნაწერის სახით, მანიქეველური ძეგლები ტურფანისა და ეგვიპტური პაპირუსების ფრაგმენტები ფაჰშიდან (VII—VIII საუკუნისა ჩ.წ.ა.). ამ ძეგლებზე დაკვირვებისას შეინიშნება ფალაური დამწერლობის განვითარება სასანური წარწერებიდან, სადაც ასოები არ გადაეხიან, გვიანდელი ფალაური ხელნაწერების ხელრთულ კურსივამდე, რომელსაც წიგნურ ფალაურს უწოდებენ (Buchpechlevi).

თეოლოგიური ხასიათის ზოროასტრული ლიტერატურა, რომელშიც ჩვენამდე მოაღწია, განეკუთვნება გვიან სასანურ ხანას ან უპირატესად, შეთხზული და რედაქტირებულია სასანიდების შემდგომ პერიოდში. განსაკუთრებით თვალსაჩინო იყო ფარსელ თეოლოგთა ლიტერატურული აქტივობა ჩვენი ერის IX საუკუნეში.

ამგვარი ლიტერატურიდან უნდა აღინიშნოს შემდეგი ნაწარმოებები:

1. სასანური ავესტა და მისი კომენტარი „ზენდი“, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილია ჩვენამდის მოღწეული, მაგრამ შინაარსი პირვანდელი 21 ნასკისა გადმოცემულია Dēnkar-ის VIII და IX წიგნებში.
2. Dēnkar-ი და Bundahišn — კომპილაციური ხასიათის თხზულება, რომლებშიც რეზუმირებულია სასანური ავესტისა და „ზენდის“ ნაწილები და მოცემულია მსჯელობა კოსმოგონიის, ლეგენდარული ისტორიის, კოსმოლოგიისა და ბუნების ისტორიის საკითხებზე.
3. საშ. სპარსული ტრაქტატი სახელწოდებით Dāstān i nōn i xrat, ორიგინალური თხზულება, შექმნილი სასანიდთა უკანასკნელ საუკუნეში, მაგრამ ჩვენამდე მოღწეული სასანიდთა შემდგომ დროინდელი რედაქციით.
4. Ardā Virāf nāmak, რომლის შინაარსი, ყოველ შემთხვევაში, სასანური წარმოშობისაა.
5. Māzīkān i hazār dāstān — ნაწარმოები ვინმე ფარუხმადისა, წარმოადგენს ფრაგმენტებს სასანური სამართლის წიგნიდან. სასანიდთა ეპოქის უკანასკნელ საუკუნეში შეიქმნა მდიდარი ლიტერატურა მორალისტური ხასიათისა (პრაქტიკული და თეო-

რიული მორალი). ამ ტიპის ნაწარმოებებში, რომელთაც Andarz-ებში ან Pandnāmak-ები ეწოდებათ, გადმოცემულია ბრძნული აზრები და ქცევის წესები, რომლებიც ხშირად რომელიმე ისტორიულ ან ლეგენდარულ პიროვნებას მიეწერება. ჩვენს განკარგულებაშია რამდენიმე ნაშთი ამგვარი ნაწარმოებებისა სასანიანთა შემდეგდროინდელი ხანიდან. მათ შორის აღსანიშნავია ანდერძი ბრძენი Ōsnar-ისა (ანტიკური ხანის ლეგენდარული პიროვნება), Andarz Xusrō i kavābān (ანდერძი ხოსრო პირველი ქავადის ძისა), ანდერძი Āturpatī Mahraspandān-ისა (გამოჩენილი ქურუმთმთავრისა, შაბურ II დროს), pandnāmak i zardušt, ანდერძი Vazurgmīhr-ისა (არაბულ-სპარსული წყაროების ბუზურჯმიძრი, ხოსრო I ლეგენდარული ბრძენი ვეზირი IX ს.) და სხვა.

საინტერესო ცნობებს სასანიდთა ეპოქის უმაღლესი კლასის გართობა-თამაშობის შესახებ იძლევა საშუალო სპარსული ტრაქტატი Xusrō i kavābān u rēbāk-e (ხეასრო ძე ქავადისა და მისი ბიჭი, პაეი) და ცნობილი და მეტად პოპულარული პატარა ისტორიული რომანი Kār-nāmak i Artaxšēr i Pāpakān სასანიდთა დინასტიის დამფუძნებლის შესახებ, რომელიც თარიღდება აგრეთვე სასანიდთა ეპოქის უკანასკნელი საუკუნით, მაგრამ შემონახულია სასანიდთა შემდეგდროინდელი რედაქციით.

სასანიური ლიტერატურა, შემონახული არაბულ-სპარსულ ტრადიციისაში. აქამენიდების დროიდან სპარსულ სამეფო კარს პქონდა ოფიციალური ქრონიკები; ფიქრობენ, რომ ეს „სამეფო ანალები“ თავმოყრილი იყო ავტორის ან ავტორების მიერ X'āṭay-nāmak-ში (მეფეთა წიგნი), რომელიც შედგენილ იქნა სასანიდთა ეპოქის ბოლოსათვის, ალბათ, მაზდიგერდ III დროს. თ. ნოლდემკემ დავაანახა, რომ ეს ფალაური ქრონიკა წარმოადგენდა ძირითად წყაროს არსებული უძველესი არაბული და სპარსული ვერსიებისათვის ისლამამდელი ირანის ისტორიისა¹. ხედავანაშაქის არაბულ თარგმანებს შორის ყველაზე ცნობილია თარგმანი იბნ-ულ მუჯაფასი (გარდაიცვალა 760 წ. ზ. ა.), გამუსლიმანებული ზოროასტრელი სპარსელისა, ერუდიტი და აქტიური ავტორისა, რომელმაც ფალაურიდან არაბულად თარგმნა ბევრი სხვა წიგნიც (მათ შორის „ქი-

¹ საშუალო სპარსული სათაური ამ წიგნისა არაბულად გადმოცემულია, როგორც kitab siyar muluk'ul 'adjam (წიგნი ცხოვრებისა სპარსელი მეფეებისა) ან უბრალოდ Siyar'ul mulūk (მეფეთა ცხოვრება), სპარსულად Szīhnamah (მეფეთა წიგნი).

ლილა და დამანა*). სამწუხაროდ, დაკარგულია არა მარტო ფალაურის ხეივანი-ნამაქი, არამედ იბნ-ულ მუსყაფას თარგმანიც. ასევე არ შემონახულა სხვა თარგმანები და რემინისცენციები სასანური ქრონიკისა, რომელთა არსებობის შესახებ გვამცნობენ შემდგომდროინდელი არაბი ავტორები, განსაკუთრებით Hamza Isfāhānī (ანალები შედგენილია 961 წელს).

სამავიეროდ, ჩვენს დრომდე მოაღწია იბნ-მუსყაფას ხელიდან გამოსულმა თარგმანმა მეორე ფალაური წიგნისა, რომელსაც Ayn-nāmāg-ი ეწოდება (ხარისხთა ანუ ვარიეტების წიგნი). იგი მოგვეთხოვს იმ თავისებურების შესახებ, რომელიც ახასიათებდა სახელმწიფო ორგანიზაციასა და საზოგადოებას ირანში სასანიდთა ეპოქაში და იძლევა საინტერესო ცნობებს მაღალი წრეების სხვადასხვა ვარჯიშობა-გართობათა შესახებ.

აღსანიშნავია აგრეთვე ე. წ. „ტანსარის ეპისტოლე“, რომლის ფალაური ორიგინალი აგრეთვე დაკარგულია და შემოკლებული, ახალი სპარსული ვარიანტი იბნ-მუსყაფას არაბულ თარგმანს ეყრდნობა. ეს ძველი წარმოადგენს ისტორიულ-პოლიტიკურსა და მორალისტურ ტრაქტატს, მიწერ-მოწერის ფორმით დიდ ხერათ ტანსარსა და ტაბარისტანის მეფე გუშნასპს შორის. იგი თარიღდება ბოსრო პირველის დროით. ამავე რიგის ძეგლებია Pešnāg-nāmāgh (სიძველეთა წიგნი), Tāgnāmāh (გვირგვინის წიგნი), Max-daknāmāgh (მაზდაკის ისტორია), Vahrām zōben nāmāgh (ბარამ ზუბინის წიგნი) და სხვა მრავალი.

ფალაურ ზოროასტრულ ხელნაწერთა მართლწერა ისტორიულია და საშუალო სპარსული ენის ნამდვილ ფონეტიკურ ვითარებას არ გადმოსცემს; იგი უფრო წინარე-სასანურ ბგერით მდგომარეობას ასახავს. მხოლოდ მწერლების დაუდევრობის წყალობით გაპარული ცალკე სიტყვები-და იძლევიან საშუალებას გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ სასანური დროის წარმოთქმის შესახებ.

მანიქეველური ტექსტები, წარმოშობილი სხვა სარწმუნოებრივ წრეებში, მოწყვეტილი ზოროასტრულ ტრადიციას, ფონეტიკური ანბანით არიან დაწერილი და ამიტომ საშუალო სპარსული ფონეტიკის უფრო გვიანდელ სტადიას ასახავენ, ვიდრე გაცილებით უფრო გვიანდელი ზოროასტრული ხელნაწერები, რომლებიც ძველ ორთოგრაფიულ ტრადიციას იცავენ. ამავე მიზეზის გამო მანიქეველური ძეგლები მორფოლოგიურ ფაქტებსაც უკეთ გადმოსცემენ. გვიან სასანური ხანის საშუალო სპარსული ენის ბგერით მდგომარეობას უკეთ ასახავენ აგრეთვე ე. წ. „ფაზენდითა“ (ე. ი. ზენდური ანბანით) და „ფარსით“ დაწერილი ტექსტები. პირველი მათ

განი წარმოადგენს ხმოვანთა ნიშნების მქონე ავესტური ანბანი და ფალაური ტექსტების ტრანსკრიფციას, ხოლო მეორე — არაბული ანბანით. ამ საშუალებას მიმართავდნენ ტექსტების გაგების ვასა-ფგილებლად.

დაშხადა წმაროში საშუალო ირანული ენების
შახასვაშადა

საშუალო ირანული ენების შესწავლის საქმეს, განსაკუთრებით დასავლური დიალექტებისას, ძალიან ართულებს თავისებური ფორმა დაწერლობის სისტემისა. იმ მიზეზის გამო, რომ მრავალი ნიშანი ფალაური ანბანისა სხვადასხვაგვარად შეიძლება იქნეს გაგებული, ადგილი აქვს მრავალრიცხოვან შეცდომებს ამა თუ იმ სიტყვის წაკითხვაში. მეორე მხრივ, უმრავლესობა ყველაზე უფრო ხშირებული ჩვეულებრივი სიტყვებისა შენიღბულია არამეული იდიოგრაფებით, რომლებიც ზოგჯერ ირანული დეტერმინანტული დახლოებებით არიან აღჭურვილი, რაც, რა თქმა უნდა, დიდად უშლის ხელს საშუალო სპარსული წარმოთქმის ნამდვილი სურათის დადგენას. საიმედო კრიტერიუმებს ამ მხრივ შეადგენენ უცხო ენებში შეთვისებული საშუალო სპარსული სიტყვები. მათი ტრანსკრიფცია სომხური, ბერძნული, სირიული, ებრაული, ქართული და სხვა შრიფტებით, საშუალებას იძლევა უფრო გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ საშუალო ირანული ეპოქის ფონეტიკური ვითარების შესახებ.

სარწმუნო მონაცემების თითქმის არარსებობა ბერათა ევოლუციის შესახებ ორივე დასავლურ საშუალო ირანულ დიალექტში განსაკუთრებით საგრძნობია პართული ეპოქისათვის, რადგან მეტიწილი ფონეტიკური ცვლილებები, რომლებიც საშუალო ირანულს ახასიათებს, სწორედ ამ დროს განხორციელდა (მაგალითად, ისეთ შიშვენლოვან ფონეტიკურ პროცესებს, როგორიც არის ყრუ სულთა p t k და ნაბეერ ხშულ ჯ-ს გამტეერება ხმოვანთა შორის, მ-ს გადასვლა ზ-დ, მ-ს ყ-ად ქცევა და სხვა, ადგილი პქონდა სწორედ ამ ხანაში). ტექსტებში, რომლებიც III საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდებიან (ასანური წარწერები, მანიქველური ფრაგმენტები), ისინი უკვე დასრულებული ჩანან.

პიუბშმანმა თვალსაჩინო ვახადა ის დიდი შნიშენელობა, რომელიც ენიჭება სომხური ენის მონაცემებს ფალაურის, განსაკუთრებით არშაქიდული ფალაურის, შესწავლის საქმეში. მისი თქმით, სომხურში ნაესხები სიტყვები საუკეთესოდ წარმოგვიდგენენ სპარსულ წარმოთქმას და ფალაური ლექსიკონი, დაცული ისეთი კარ-

გად შენახული ფორმით, როგორც ამას ადგილი აქვს სომხურში, არ არის არც თვით სპარსულში და არც რომელიმე სხვა წყაროში.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ მხრივ გარკვეული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს ქართული ენის მონაცემებსაც, სადაც ირანული, კერძოდ საშუალო სპარსული, ლექსიკა ასეთივე კარგად შემონახული ფორმით არის წარმოდგენილი თანხმოდანთა სფეროში, როგორც სომხურში, ხოლო ხმოვანთა გადმოცემის თვალსაზრისით ქართულში სომხურთან შედარებით უკეთესი მდგომარეობა აღინიშნება.

ფონეტიკური შესატყვისობანი საშუალო სპარსულსა და
პართულს შორის

საშუალო სპარსული ხმოვნებსა გადმოცემა ქართულში

საშუალო სპარსული ენის ხმოვანთა სისტემა წარმოგვიდგება შემდეგი სახით: a ī, i ī, u ū, ē (ძვ. სპ. ai-დან), ē (ძვ. სპ. au-დან). გარდა ამისა, ნიბერგი აღნიშნავს არასრულ ხმოვანს ა-ს სახით, რომელიც ენაცვლება ა-ს და წარმოადგენს ნაშთს ძველი ირანის ბრუნვისა, იგი გვხვდება უმთავრესად კომპოზიტთა წევრებს შორის (შდრ. xšaθrəθān, marzəpān და სხვა).

ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი ქართულსა და ირანულ ხმოვნებს შორის არის ის, რომ ქართული ენა ხმოვანთა სივრცე-სიმოკლეს არ არჩევს.

1. საშ. სპარსული a ქართულში გადმოიცემა ა-თი თავკიდურ ბოზიციით:

საშ. სპარს. arzanik 'ღირსი, ღირსეული, მნიშვნელოვანი' = ქართ. ა რ ზ ა ნ ი გ ი 'ღირსი, ღირსეული, ხარისხი'.

საშ. სპარს. aspanj 'თავშესაფარი, სასტუმრო' = ქართ. მ-ა-ს-პ-ი-ნ-ძ-ე-ლი 'საბლისა და ლხინის უფალი' (საბა).

საშ. სპარს. asprēs, aspras 'სარბიელი, შოვდანი' = ქართ. ა-ს-პ-რ-ე-ზ-ი 'შოვდანი, მინდორი'.

საშ. სპარს. ax'an < (ძვ. ირ. ahūvant-) 'სასიცოცხლო ძალის მქონე, ძლიერი, წარმოსადგეი' = ქართ. ა-ხ-ო-ვ-ა-ნი 'მყნე ძლიერი', 'ტანად დიდი და ძლიერი'.

შედარებით აგრეთვე საკუთარი სახელები თავკიდური ა-თი

Aparvēz — ამბარვეზ.

Anik — ანაკ.

Anōšruvān — ანუშარვან.

Artaxšer	—	არდაშირ.
Asparug	—	ასფარუგ.
Arvand	—	არვანდ.
Artag	—	არტაგ.
Artavazd	—	არტავაზ.
Aršak	—	არშაკ და სხვა.

2. საშ. სპარსული a გადმოცემულია ქართული a ხმოვნით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. tazar 'სასახლე' = ქართ. ტაძარი.

საშ. სპარს. āpak[ēnak] 'მინა' = ქართ. აპკაა „თხელი რამ კანი“ (საბა).

საშ. სპარს. takōk 'ლვინის თასი' = ქართ. ტაკუკი „მომცროს ჭურჭელი საღვინე“ (საბა).

საშ. სპარს. patrōk 'სანათი, სანთელი' = ქართ. პატრუკი 'სანთელი, ფილთა'.

საშ. სპარს. x'āstak 'სიმდიდრე, ქონება' = ქართ. ხვასტაგი 'სიმდიდრე, ქონება'.

საშ. სპარს. tanj 'ტანჯვა, წამება, ვაჭირება' = ქართ. ტანჯვა 'წამება'.

საშ. სპარს. tan 'ტანი, სხეული' = ქართ. ტანი 'სხეული' და სხვა.

საკუთარი სახელები:

Bayžāt	—	ბაჯრატ.
Bahrām	—	ბარამ.
Barzabōd	—	ბარზაბოდ.
Bahrtam	—	ბარტამ.
Baxtdāt	—	ბახტაიდ.
Bēvārasp	—	ბევრასფ და სხვა.

3. საშუალო სპარსული ā გადმოცემულია ქართულში ა-თი თავ-კიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. ahōk 'ლაქა, სირცხვილი' = ქართ. აუგი 'სირცხვილი'.

საშ. სპარს. ālak 'შხარე, გვერდი' = ქართ. აღაგი 'აღვილი'.

საშ. სპარს. āpak[ēnak] 'ბროლი, მინა' = ქართ. აპკაა, აპკი 'თხელი კანი'.

საშ. სპარს. āzvar 'ხარბი, შურიანი, მზიარული' = ქართ. აზარ 'აზარვით, მზიარულად'.

საკუთარი სახელები:

Aḥarnarsēh — ადარნარსე, ადარნასე.

Arzök — არ ზუკ და სხვა.

4. საშუალო სპარსული \bar{a} სიტყვის შიგნით და ბოლოს გადმოცემულია ქართულში ა-თი:

საშ. სპარს. hamxānak (ახ. სპ. $\text{ham} \text{ xā} \text{ nak}$ 'თანამოსახლე, მეზობელი') = ქართ. აშხანაგი.

საშ. სპარს. hangārtan 'თვლა, აღრიცხვა' = ქართ. ანგარება, ანგაპრება (ანგაპარი) 'სიხარბე', უსამართლოდ შეშვრებული' (საბა).

საშ. სპარს. arzanik 'ლირსეული, მნიშვნელოვანი' = ქართ. არზან(ი)გი, არზანგი 'ლირსება, ხარისხი'.

საშ. სპარს. nišān 'ნიშანი' = ქართ. ნიშანი და სხვა.

საშ. სპარს. vičār (gužār) 'ახსნა, განმარტება' = ქართ. გუჯარი 'სიგელი, ახსნითი'.

საშ. სპარს. ziyān 'ზიანი, ნაკლი' = ქართ. ზიანი.

საშ. სპარს. ātāk, ādāk 'ფუძე, მიწა' = ქართ. იატაკი 'ძირი, ფსკერი'.

საშ. სპარს. nižāt (ახ. სპ. nižād) 'გვარი, ტომი, მოღვაწე' = ქართ. ნიჯადი 'სხვათა ტომში შემწე' (საბა).

საშ. სპარს. spāh 'ჯარი, ლაშქარი' = ქართ. სპა 'ლაშქარი' და სხვა მრავალი.

საკუთარი სახელები:

Mihrān — მირიან, მიპრან.

Hamazāsp — ამაზასპი.

Anāk — ანაკ.

Baxtdāt — ბახტიად და სხვა.

5. საშუალო სპარსული a, \bar{a} გადმოიცემა ქართულში ე-თი:

ა) თავკიდურ მარცვალში:

საშ. სპარს. karp 'ფორმა, სხელი' = ქართ. კერპი 'წარმართთა ღვთაება'.

საშ. სპარს. pas 'ბოლო' = ქართ. ფეს-რე 'ძირი' (მცენარისა) 'ბოლო' (სამოსლისა).

საშ. სპარს. zašmidit 'თვლით ნახული' = ქართ. კეზ მარტო 'ნამღვილი'.

საშ. სპარს. ramak 'ჯოგი' = ქართ. რემაკი 'ჯოგი, ფარა'.

საშ. სპარს. spand 'წმიდა' = ქართ. წმედ-, წმენდ-ა.

საკუთარი სახელები:

Narsch—ნერსე, Dārūk—დეროკ.

b) საშ. სპარსული a, a გადმოცემა ქართულში e-თი ბოლომარცვალში:

საშ. სპარს. handarz 'რჩევა, დარიგება' = ქართ. ანდერძი „მოკედავთავან დარიგება“ (საბა).

საშ. სპარს. frazān 'ბრძენი, მეცნიერი' = ქართ. ბრძენი „დიდად კევიანი“ (საბა).

საშ. სპარს. spāhpat 'მხედართმთავარი' = ქართ. სპააპეტრი, სპასპეტრი 'სარდალი, მხედართმთავარი'.

საკუთარი სახელი გოდერძი—Gōdarz.

6. საშ. სპარსული i გადმოცემულია ქართულში e-თი სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. nišān 'ნიშანი' = ქართ. ნიშანი-ი.

საშ. სპარს. x'āhišn 'სურვილი, თხოვნა' = ქართ. ხვაიშიან — ხვაიშნობა 'შუამდგომლობა, თხოვნა'.

საშ. სპარს. *nižāt (ახ. სპ. nižād) 'ტომი, გვარი' = ქართ. ნიჯადი 'მეშველი ლაშქარი'.

საშ. სპარს. *nihatak 'დადებული' = ქართ. ნიადავი.

საშ. სპარს. ziyān = ქართ. ზიანი, იმავე მნიშვნელობით.

საშ. სპარს. mizd 'საზღაური, ჯილდო' = ქართ. შიზდი 'საზღაური, გადასახადი'.

საშ. სპარს. *dušcihr 'უშნო, უღამაზო' = ქართ. დუხჭირი.

საკუთარი სახელები:

Mihr—მიორ, მირიან.

Burzmihr—ბურზმირ, ბურზმილ.

*Arčihir—არჩილ და სხვა.

7. საშუალო სპარსული i გადმოცემულია ქართულში e ხმოვნით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. griv 'საზომი ერთეული' = ქართ. გრივი 'შარცელეულის საზომი'.

საშ. სპარს. niš 'ნიშანი, სასწიული' = ქართ. ნიში 'ნიშანი, სასწიული'.

საშ. სპარს. pīl 'სპილო' = ქართ. პილო 'სპილო'.

საშ. სპარს. rōčik 'დღიური' = ქართ. როჭიკი 'დღიური, ჯამაგირი'.

საშ. სპარს. tōzik tōzik 'ზეიმის სახე' = ქართ. ტოჭიკი 'უსჯულოთ დღესასწაული'.

საშ. სპარს. ōstikan 'შორავი, მწე' = ქართ. სა-ოსტიგნი-
'სატრაპეზო'.

საშ. სპარს. ruspik 'ქაჯი, ფურია' = ქართ. როსპიკი 'შე-
დავი'.

საკუთარი სახელები:

Ardašir — არდაშირი.

Afridūn — აფრიდონი.

8. საშუალო სპარსული i, ī ქართულში გადმოცემულია უ ხმოვნით:

საშ. სპარს. pīr 'მოხუცი' = ქართ. ბერი 'მოხუცი'.

საშ. სპარს. *piriaz (ახ. birinj) = ქართ. პილენძი.

საშ. სპარს. patirak 'შემთხვევა' = ქართ. ფათერაკი.

საშ. სპარს. zinhār 'უშიშროება' = ქართ. ზენაარი 'ფიცი,
აღთქმა'.

საკუთარი სახელი: Pēšgin — ბეშქენ და სხვა.

9. საშუალო სპარსული a თავიდან პოზიციაში ვანიცდის ე. წ.
პრეიოტიზაციას და გადმოცემულია ქართულში როგორც ია:

საშ. სპარს. āvār = ქართ. იავარი.

საშ. სპარს. ādāk = ქართ. იატაკი.

საშ. სპარს. Harburz (Alburz) = ქართ. იალბუზი.

საკუთარი სახელები:

Ērēc (Ērēz) — იარედ.

Arvand — იარვანდი.

შეადარეთ აღმავ — იალმავი, აღლუზ — იალლუზი და
სხვა.

ასეთსავე მოვლენასთან გვაქვს საქმე მ-ს გადმოცემისას სიტყვის
შივნით სიტყვაში დიასპანი, დესპანი = საშ. სპარს. dēspān-ს.
შეადარეთ ქართული სიტყვები დეკვეული და დიაკვეული, ხა-
რება და მხიარული, დიალექტური ფორმები აქანებს და
აქიანებს, აქენებს და აქიანებს.

10. აღსანიშნავია აგრეთვე ის გარემოება, რომ ზოგიერთ შე-
თხვევაში საშ. სპარსული a ქართულში წარმოდგენილია ი-ს სა-
ხით, მაგალითად შემდეგ სიტყვებში:

საშ. სპარს. *vagr = ქართ. ვიგრი 'ვეფხვი, ლეოპარდი'.
შდრ. სომხ. vagr, სკრ. vyaghra.

საშ. სპარს. aspanj 'სასტუმრო, თავშესაფარი' = ქართ. შ-ახ-
პინძ-ელ-ი.

საშ. სპარს. patixsāh = ქართ. პიტიახში.

საშ. სპარს. šamšir = ქართ. შიმშერი 'ხმალი' და სხვა.

11. საშ. სპარსული u ქართულში გადმოცემულია უ ხმოვნით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

- საშ. სპარს. *gund* 'ჯარი, ლაშქარი' = ქართ. გუნდი 'გროვა, ჯგუფი'.
- საშ. სპარს. *puz-ak* 'ფეხი, ღერო, ბუნი' = ქართ. ფუძე.
- საშ. სპარს. *karpak* ო *kulpak* 'ქობი, სენაკი' = ქართ. ქულბაგი 'ფარდული', 'სავაჭრო, საფარდული, ღუჭანი'.
- საშ. სპარს. *gumartak* 'ნაცვალი, წარმომადგენელი' = ქართ. გუმბარდი 'წარმომადგენელი'.
- საშ. სპარს. *guvālak* 'ტომარა, ჩანთა' = ქართ. გუალაგი 'შთასადებელი'.
- საშ. სპარს. *kurtak* 'მოკლე ტუნიკა' = ქართ. კურტაკი 'პერანგი' (ჯაჭვისა).
- საშ. სპარს. *kundurak* 'საკმეველი' = ქართ. გუნდრუკი 'საკმეველი'.

საკუთარი სახელები:

- Burz* — ბურზო.
- Burzmīhr* — ბურზმირ.
- Gušnak* — გუშნაკ.
- Gurgēn* — გურგენ და სხვა.

12. საშ. სპარსული u ქართულში გადმოცემულია ქართულში უ- ხმოვნით სიტყვის შიგნითა და ბოლოკიდურ პოზიციაში:

- საშ. სპარს. *būn* 'საფუძველი' = ქართ. ბუნი, ბუნება.
- საშ. სპარს. *sapūk* = ქართ. სუბუქი 'შატე'.
- საშ. სპარს. *šapūk* 'სწრაფი, მოხერხებული' = ქართ. კაბუკი 'ახალგაზრდა, ყმაწვილკაცი'.

13. საშუალო სპარსული u, u ქართულში გადმოცემულია u ხმოვნით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

- საშ. სპარს. *burz* 'სიმაღლე' = ქართ. ბორცვი 'გორაკი'.
- საშ. სპარს. *kusān* 'მემუსიკე, მომღერალი' = ქართ. მ-გოსან-ი.
- საშ. სპარს. *ruspik* 'ქაჯი, ფურია' = ქართ. როსპიკი, როსკიპი 'მედავი'.
- საშ. სპარს. *kušāk*, *kūšk* 'ციხე-სიმაგრე' = ქართ. კოშკი 'ციხე'.

საკუთარი სახელები:

- Gurgsār* — გორგასალი.
- Dārūk* — დეროკ.
- Xusrav* — ხოსრო და სხვა.

14. ზოგიერთ შემთხვევაში საშუალო სპარსული u მ. გადმოცემულია ჯ-თი:

საშ. სპარს. zūr 'სიცრუე, ტყუილი, სიამე' = ქართ. ძკრ-ი 'ბოროტი, ავი'.

საკუთარი სახელი Gurošbandak — გჯრობანდაკ.

15. საშუალო სპარსული ē (ძვ. სპარსული ai, ავ. aē) გადმოცემულია ქართულში ე ხმოვნით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. hēšm (hēšm-ak) 'მრისხანე, ცოფიანი' = ქართ. ეშშაკი 'ბოროტი სული, დემონი'.

საშ. სპარს. spēt, spētak 'თეთრი' = ქართ. სპეტაკი 'წმიდა, თეთრი'.

საშ. სპარს. vešap 'ურჩხულის სახელი' = ქართ. ვეშაპი 'ურჩხული'.

საშ. სპარს. bēvār '10.000' = ქართ. ბევრი '10.000, მრავალი'.

საშ. სპარს. dēspān 'მეფის მოციქული' = ქართ. დესპანი 'ელჩი'.

საკუთარი სახელები:

Pērōz — პეროზ.

Pēšgin — ბეშტენ.

Aparvēz — ამბარვეზ.

Gurgēn — გურგენ.

Vēzan — ვეჯან.

Zarrēn — ზარენ და სხვა.

გვაქვს შემთხვევა, როდესაც საშ. სპარსული ē გადმოცემულია სიტყვის შიგნით ია-თი: dēspān = დიასპანი, იხილეთ ზევით პრეოტიზაციის შემთხვევებთან.

16. საშუალო სპარსული ē (ძვ. სპ. au, ავ. ao) = ქართ. ი-ს სიტყვის შიგნითა და ბოლოს:

საშ. სპარს. bōstān 'ბაღი' = ქართ. ბოსტანი.

საშ. სპარს. mōy 'ქურუმი' = ქართ. მოგვი 'ქურუმი', 'ზორი-ასტრელი'.

საშ. სპარს. tōzik 'პიენიკის სახე' = ქართ. ტოზიკი 'უშჯულოთ დღესასწაული' (საბა).

საშ. სპარს. tōhm 'გვარი, მოდგმა' = ქართ. ტომი 'ნათესავი, მოდგმა'.

საშ. სპარს. āšft 'აღელვებული, მღელვარე' = ქართ. შფოთი 'ღელვა, ბრბო'.

საშ. სპარს. rōšk 'დღიური' = ქართ. როჭიკი 'დღიური ლუკმა'.

საკუთარი სახელები:

- Barzabd — ბარზაბოდ.
- Burzōē — ბურზო.
- Gurōēbandak — გურო-ბანდაკ.
- Gōderz — გოდერძი და სხვა.

17. საშ. სპარსული შ ვადმოცემულია ქართული უ- ხმოვნით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

- საშ. სპარს. patrōčak 'ყოველდღიური საზრდო, ცხვარი, საქონელი' = ქართ. პატრუცაკი 'მოწერილობა, ხელითწერილი'.
- საშ. სპარს. takōk 'საღვინე ჭურჭელი' = ქართ. ტაკუკი 'მცირე საღვინე' (საბა).

საკუთარი სახელები:

- Anōšruvān — ანუშირვანი.
- Arzōk — არზუკ.
- Hōrmizd — ურმიზდი.
- Ōstam — ოსტამი.

18. ხმოვანთა რედუქცია საშ. სპარსულიდან შეთვისებულ სიტყვებში:

a) ხმოვანი a, ā შეკუმშულია თავკიდურ მარცვალში:

- საშ. სპარს. frazān 'ბრძენი, სწავლული' = ქართ. ბრძენი (<*ფრძენი), აგრეთვე ბრძანება.
- საშ. სპარს. *sāxbar 'სიტყვა, თქმულება' = ქართ. ზღაპარი (ზახბარი < სახბარი) 'მოგონილი ამბავი'.
- საშ. სპარს. zār 'გლოვა, ტირილი, ვაება' = ქართ. ზრუნვა.

b) ხმოვანი a შეკუმშულია ბოლოკიდურ მარცვალში:

- საშ. სპარ. āpak 'წყლისებური, გამკვირვალე, მინა' = ქართ. აპაკაჲ, აპკი 'თხელი გარსი'.
- საშ. სპარს. hanjāman 'კრებული' = ქართ. ანჯმნობა 'შეკრება, საჯაროდ გამოცხადება'.
- საშ. სპარს. bēvār '10.000' = ქართ. ბევარი '10000, მრავალი'.
- საშ. სპარს. dāstan 'დასტანობა' და სხვა.
- საშ. სპარს. jamanīdan 'წასვლა' = ქართ. ჯმნა 'წასვლა, განშორება'.

c) ხმოვანი i, ī შეკუმშულია თავკიდურ მარცვალში:

- საშ. სპარს. gilāh 'ტირილი, ჩივილი, ვაება' = ქართ. გლაბ! (შორისდებული), გლახაკი 'საწყალი, უბედური'.

d) ხმოვანი i, i შეეკუმშულია ბოლოკიდურ მარცვალში:

საშ. სპარს. arzanik 'ღირსეული' = ქართ. არზანგი, არძანგი 'ხარისხი'.

e) ხმოვანი u, u შეეკუმშულია თავკიდურ მარცვალში:

საშ. სპარს. zūr 'ტყუილი, სიცრუე' = ქართ. ცრუ (<ძრუ < ძურ-უ).

საშ. სპარს. zūr-ak||-ax 'სიტყვა, თქმული' = ქართ. ზრახვა 'საუბარი, განზრახვა'.

საშ. სპარს. guvalak 'ტომარი' = ქართ. გვალიგი 'შთასადებელი'.

საშ. სპარს. gurusa 'სიმშლი' = ქართ. გუსნ < გრუსნ 'სიმშლი' (შეკვსნეს).

f) ხმოვანი u, u შეეკუმშულია შუა და ბოლოკიდურ მარცვალში:

საშ. სპარს. kundurūk 'საკმეველის სახე' = ქართ. გუნდრუკი 'საკმეველი'.

19. ძალიან ხშირია მონაცვლეობა av (af) > o, რომელიც დამახასიათებელია ქართულისათვის და ირანულიდან შეთვისებულ სიტყვებშიც იჩენს თავს:

საშ. სპარს. drafš 'დროშა, აღამი' = ქართ. დროშა.

საშ. სპარს. x'vārbar 'სავეები, მარცვლეული' = ქართ. ხობალი (<ხვარბალი).

საშ. სპარს. x'āstak 'სიმდიდრე, ქონება' = ქართ. ხოსტაკი (ხვასტავი) და სხვა.

20. ზოგიერთ შემთხვევებში შეინიშნება თავკიდური ხმოვნის დაკარგვა, რაც შედარებით გვიანდელი ამბავია. ამის მაგალითად შეიძლება გამოგვადგეს საშ. სპარსული vinās, რომელიც ქართულში წარმოდგენილია უნასის სახით, ხოლო „ვეფხისტყაოსანში“ ნასის სახით — 'გონჯი, ულამაზო'. აგრეთვე საშ. სპარს. frašāk 'ზოდანი, საკრებულო', სომხ. հրապարակ, რომელსაც ძველ ქართულში ურაკპარაკის სახით ვხვდებით, ახალ ქართულში კი მისგან მივიღეთ ფორმა ლაპარაკი.

საშუალო სპარსული თანხმოვნების გადმოცემა ქართულში

საშუალო სპარსულ თანხმოვანთა სისტემა შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ შემდეგი სახით:

- I. ყრუ ხშულები: p t k
- II. მგლერი ხშულები: b d g
- III. ყრუ სპირანტები: f x
მგლერი სპირანტები: β β γ
- IV. პალატალური აფრიკატები: č ǰ
- V. ნახეიარხმოვნები: y v
- VI. ლიქვიდები: r l
- VII. ნაზალები: n m
- VIII. სიბილანტები: s z š ž
- IX. ასპირატი: h¹

1. საშუალო სპარსული ყრუ ხშული თანხმოვნების გადმოცემა ქართულში.

საშუალო სპარსული ყრუ ხშულები p t k დაცულია ქართულ ნასესხობებში იმავე პოზიციაში, სადაც საშუალო სპარსულში, მეტწილად თავკიდურში და s, r-ს შემდგომ:

1. საშუალო სპარსული ყრუ ხშული p თავკიდურ პოზიციაში გადმოცემულია ქართული აბრუპტივით პ:

საშ. სპარს. pasēnāk 'შემდგომი, თანამდგომელი' = ქართ. პასენაკი 'მეფის წინაშე მდგომი ხელჯობიანი მანდატური' (ჩუბინ.).

შღრ. საშ. სპარს. pasēn 'მომდევნო, მიმყოლი', სომხ. պասენակ 'აბჯრის მტვირთველი'.

საშ. სპარს. passax² 'პასუხი' = ქართ. პასუხი.

საშ. სპარს. patrōk 'სანთელი' = ქართ. პატრუქი 'პატრუქი, ფილა'.

საშ. სპარს. patrōčāk 'დღიური საზრდო, ცხვარი' = ქართ. პატრუცავი 'წყალობის წიგნი, მიწერილობა მეფისაგან მეფესთან' (ჩუბინ.).

საშ. სპარს. pil 'სპილო' = ქართ. პილო 'სპილო'.

საშ. სპარს. pērahān(ak) 'პერანგი, შემოსაცმელი' = ქართ. პერანგი 'კვართი'.

შღრ. აგრეთვე საქუთარი სახელები:

Pānagušnāsp — პანაგუშნასპ.

Pērōz — პეროზ.

2. საშ. სპარსული p s-სა და r-ს შემდეგ ქართულში გადმოცემულია პ თანხმოვნით:

¹ ზენ ვერდნობით პ. ნიბერგის ტრანსკრიფციას, წარმოდგენილს მისი საშუალო სპარსული ენის (ფაღაურის) საბელმძღვანელოში, იბ. H. Nyberg, Hfsb, I—II.

a) საშ. სპარს. spēt, spētak 'თეთრი' = ქართ. სპეტაკი 'თეთრი, წმიდა'.

საშ. სპარს. spāh 'ჯარი, ლაშქარი' = ქართ. სპა 'ლაშქარი'.

საშ. სპარს. spāhpat 'შეღართმთავარი' = ქართ. სპასპეტი, სპაძპეტი, იმავე მნიშვნელობით.

საშ. სპარს. aspanj 'სასტუმრო, თავშესაფარი' = ქართ. მასპინძელი 'სახლისა და ლხინის უფალი' (საბა).

საშ. სპარს. aspras, asprēs 'ცხენთა სარბიელი, მოედანი' = ქართ. ასპარეზი 'მოედანი, სარბიელი'.

საკუთარი სახელები:

Hamazāsp — ამაზასპ.

Pānagušnasp — პანაგუშნასპ.

Spanddīt — სპანდიტ და სხვა.

b) საშ. სპარს. karp 'ფორმა, სხეული' = ქართ. კერპი 'წარმართთა ღვთაება'¹.

c) საშ. სპარსული p ხმოვნის შემდგომ და ხმოვანთა შორის გადმოცემულია ქართული პ-თი:

საშ. სპარს. tāpak 'ტაფა' = ქართ. ტაპაკი 'ტაფა, თაბახი'.

საშ. სპარს. āpak 'მინა, ბროლი' (āp-იდან — 'წყალი') = ქართ. აპკაა, აპკი 'თხელი რამ კანი' (საბა).

3. რიგ შემთხვევებში საშ. სპარსული p გადმოცემულია ქართულში, როგორც ყრუ ფშვინეიერი ფ:

a) საშ. სპარს. p = ქართ. ფ-ს თავკიდურ პოზიციებში:

საშ. სპარს. puzak 'ფეხი ღერო' (ხის) = ქართ. ფუძე 'ძირი, საფუძველი'.

საშ. სპარს. pas-ēn 'შემდგომი, ბოლო' = ქართ. ფესუ 'ძირი, ბოლო'.

საშ. სპარს. pārdak 'ფარდა, რიდე' = ქართ. ფარდაგი 'ფარდა, ხალიჩა'.

ქართ. pahr, საშ. სპარს. pas 'ფარი' = ქართ. ფარი, იმავე მნიშვნელობით. შდრ. სომხ. պահ.

¹ მგერამ საშ. სპარს. kurpak = სომხ. կրպակ — ქართულში წარმოდგენილია როგორც ქულბაგი, რაც იმას მოწმობს, რომ იგი შედარებით გვიან არის წარმოშობილი საშ. სპარსულიდან, ამასთან, დაბოლოება -ak > -ავ გვიჩვენებს, რომ აბაღი სპარსული აკ არ შეიძლება ამოსავლი იყოს მისთვის; როგორც ჩანს, საშ. სპარსულშივე გვეკონდა მოგვიანო ფორმა kurbag, რომელიც საფუძვლიდან დაგვიქართულ ფორმას.

საშ. სპარს. part 'ვალი' გადასახადი', შდრ. სომხ. պարթ (პარტი) — ქართ. ფარდ (ფრდა, მო-ფარდ-ული, სა-ფარდ-ული).

საშ. სპარს. patirak 'შემთხვევა, შეხვედრა' — ქართ. ფათერაკი 'შემთხვევა, ხიფათი, უბედურება'.

შეადარეთ აგრეთვე საკუთარი სახელი Parsamana — ფარსმანი.

b) საშ. სპარსული p გადმოცემულია ქართულში თანხმოვნით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. āpak 'ბროლი, მინა' — ქართ. აფსკა (აპკა) 'აპკი'.

საშ. სპარს. tāpak 'ტაფა' — ქართ. ტაფა, იმავე მნიშვნელობით.

4. საშუალო სპარსული p გადმოცემულია ქართულში სონორი მ თანხმოვნით:

a) თავკიდურ პოზიციაში საშ. სპარს. p — ქართ. მ-ს შემდეგ სიტყვებში:

საშ. სპარს. pahr 'დაცვა, ფარვა' — ქართ. მარხ- 'მარხვა, შენახვა, დაცვა' (სიტყვა შემოსულია, როგორც ჩანს, პართულიდან. შდრ. სომხ. պահ).
საშ. სპარს. part 'ვალი, გადასახადი' — ქართ. მართ-, მართებს 'ვალად აქვს'.

b) საშ. სპარს. p-ს ქართული მ-თი გადმოცემის შემთხვევა გვაქვს აგრეთვე მ-ს შემდგომ:

საშ. სპარს. sp — ქართ. მშ-ს სიტყვებში წმედ-წმინდა || წმენდ-წმინდა.
საშ. სპარს. spand 'წმინდა, ნეტარი' — ქართ. წმედ-||წმენდ- (წმენდს, წმინდა) 'წმინდა, ნეტარი, მართალი', საბას თქმით წმიდა ითქმის „მხოლოსა ლეთისა ზედა და რომელნი ლმერთმან წმიდა ყვნა მსახურნი და სათნო-მყოფელნი მისნი“.

5. საშუალო სპარსული p გადმოცემულია ქართულში, როგორც პლერი ბ:

a) თავკიდურ პოზიციაში p=ბ-ს:

საშ. სპარს. pīr 'მოხუცი' — ქართ. ბერი 'მოხუცი'.
საკუთარი სახელები:
Pāšgēn — ბეშქენ.
Pahlavān — ბაქლავნი.

b) სიტყვის შიგნით:

საშ. სპარს. sapūk 'სუბუქი, ადვილი' — ქართ. სუბუქი 'შბატე'.
საშ. სპარს. tāpak 'ტაფა' — ქართ. ტაბაკი.
საშ. სპარს. kurpak — ქართ. ქულბაკი.
საშ. სპარს. čapūk — ქართ. ქაბუკი.

6. საშუალო სპარსული t გადმოცემულია ქართულში აბრუბრ-
ვით ტ თავიანთ პოზიციასში:

საშ. სპარს. tan 'სხეული' = ქართ. ტანი 'სხეული, ფიგურა'.

საშ. სპარს. tanj 'წამება, შევიწროება' = ქართ. ტანჯვა, იმავე მნიშვნელობით.

საშ. სპარს. tazar 'სასახლე' = ქართ. ტაძარი 'სასახლე', 'საყდარი'.

საშ. სპარს. takāk 'სალეინე თასი' = ქართ. ტაკუკი 'შვირე სალეინე'.

საშ. სპარს. tōhm 'გვარი, მოდგმა' = ქართ. ტომი 'მოდგმა', 'ნათესავე', 'გვარი'.

საშ. სპარს. tōzīk 'პიენიკის სახე' = ქართ. ტოზიკი 'უსჯულოთა დღესასწაული'.

საშ. სპარს. tāčik, tāyčik 'არაბული' = ქართ. ტაიკი, ტაიკიკი 'არაბული', 'არაბული ცხენი'.

საშ. სპარს. tapak 'ტაფა' = ქართ. ტაპაკი 'ტაფა', 'თაბახი'.

7. საშუალო სპარსული t გადმოცემულია ქართული ტ-თი s, r, x-ს შემდგომ სიტყვის შიგნით:

a) საშ. სპარს. st = ქართ. სტ-ს.

საშ. სპარს. bōstan 'ბაღი, ყვავილნარი' = ქართ. ბოსტანი 'ბაღი, მტილი'.

საშ. სპარს. dastavar, dastār 'შრიეველი, უმაღლესი მოხელე მეფის კარზე, ქურუმი' = ქართ. დასტური 'მოხელე, ნღობით აღჭურვილი პირი, ვეზირი'.

საშ. სპარს. ōstikān 'შოურავი' = ქართ. ოსტიგანი, სა-ოსტიგნ-ე 'სატრაპეზო'.

საშ. სპარს. sastik 'ძლიერი მტკიცე, მკაცრი' = ქართ. სასტიკი 'ძლიერი, მკაცრი, შეუბრალებელი'.

საშ. სპარს. x'āstak 'ქონება, სიმდიდრე' = ქართ. ხვასტავი, ხოსტაკი 'ქონება, სიმდიდრე'.

საკუთარი სახელი ოსტამ — უსტამ.

b) საშ. სპარს. rt = ქართ. რტ-ს:

საკუთარი სახელები:

Artak — არტაკ.

Artavazd — არტავაზ.

Bahrtam — ბართამ.

c) საშ. სპარს. xt = ქართ. ხტ-ს.

Baxtyš — ბახტიად.

8. საშუალო სპარსული t გადმოცემულია ქართულში, როგორც
და სიტყვის შიგნით სახმოვანთაშორისო მდგომარეობაში და r, n-ს
შემდგომ:

საშ. სპარს. gumārtak 'ნაცვალი, წარმომადგენელი' = ქართ. გუმართალი 'წარმომადგენელი'.

საშ. სპარს. āyatkār 'ხსოვნა სახსოვარი' = ქართ. იადგარი 'მოსახსენებელი'.

საშ. სპარს. nipart 'შემოვლა' = ქართ. ნივართი.

საშ. სპარს. nihātak 'დადებული, საფურცელი' = ქართ. ნიდაგი 'შიწა', 'ფურცე'.

საშ. სპარს. ništ 'გვარი, მოდგმა' = ქართ. ნიჯადი 'სხვათა თემში შემწე, მეშველი ლაშქარი'.

საშ. სპარს. partak 'ფართა, რიდე, ხალიჩა' = ქართ. ფართაგი 'ფართა, ხალიჩა'.

საშ. სპარს. part 'ვალი' = ქართ. ფრდა, მოფართულნი — (მდრ, პარტახტი 'სახადი') 'გაყიდვა, გამყიდველი'.

საშ. სპარს. kartak 'ნაკვეთი' = ქართ. ქარდაგი 'მიწის ნაკვეთი, სათიბი'.

საშ. სპარს. xurt 'შვირე ნაწილაკი' = ქართ. ხურდი 'ნაგლეჯი, ნამცეცი'.

საშ. სპარს. x'at 'თვით' = ქართ. ხვადი 'მამრი, მამალი'.

9. საშუალო სპარსული k თავიდან ბოლომდე გადმოცემულია ქართულში აბრუპტივით კ:

საშ. სპარს. karp 'სხეული, ფიგურა' = ქართ. კერპი 'წარმართთა კრუღმერთი'.

საშ. სპარს. kubast 'სამოსლის სახე' = ქართ. კუბასტი 'სამოსელი, თავსაბურავი'.

საშ. სპარს. kalanb 'კომპოსტო' = ქართ. კალნაბი 'კომპოსტო'.

საშ. სპარს. kōšāk 'ციხე, კოშკი' = ქართ. კოშკი 'ციხე'.

საშ. სპარს. kurtak 'საომარი სამოსელი' = ქართ. კურტაკი 'ჯაჭვის პერანგი', 'ვარშე', ესე არს სამოსელი ზეომრისა, საჩინო, ჯაჭუთა გარეგან* (საბა).

10. საშ. სპარსული k გადმოცემულია ქართული კ-თი სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. Mihrākān 'მითრას დღესასწაული' = ქართ. მირკანი 'თვის სახელი, მარტი'.

საშ. სპარს. dāhkān 'შეათედი' = ქართ. დრაჰკანი 'ფულად ერთეული'.

სიტყვის ბოლოს k=კ-ს:

საშ. სპარს. takōk 'საღვინე ჭურჭელი' = ქართ. ტაკუკი 'შცი-
რე საღვინე'.

საშ. სპარს. sēnakpān = ქართ. სენაკაპანი.

საშ. სპარს. tōzīk 'პიენიყის სახე' = ქართ. ტოზიკი 'უსჯუ-
ლოთ დღესასწაული'.

საშ. სპარს. x'āstak 'ქონება, სიმდიდრე' = ქართ. ხოსტაკი
'ქონება, სიმდიდრე'.

საშ. სპარს. spetak 'თეთრი' = ქართ. სპეტაკი 'თეთრი'.

საშ. სპარს. sastik 'ძლიერი' = ქართ. სასტიკი 'ძლიერი,
ულმობღელი, შეუბრალებელი'.

საშ. სპარს. kōšak = ქართ. კოშკი.

საშ. სპარს. āpak = ქართ. აპკი და სხვა.

საკუთარი სახელები:

Anak — ანაკ.

Arzōk — არზუკ.

Dārūk — დეროკ.

11. საშ. სპარსული k წარმოდგენილია ქართულში, როგორც
შეღერი g სიტყვის შიგნით და ბოლოს.

a) საშ. სპარს. k=გ-ს n, r-ს შემდგომ:

საშ. სპარს. hangār 'თვლა, აღრიცხვა' (ავ. hankāreša-) = ქართ.
ანგარება, ანგაპრება 'სიხარბე', 'უსამართლოდ შეზ-
კრებლობა' (საბა).

საშ. სპარს. dānk 'ზარცვალი', 'შცირე საზომი ერთეული' =
ქართ. დანგი 'სამის კერატის წონა' (საბა).

საშ. სპარს. rōstikān 'შეურვე' = ქართ. ოსტიგანი.

b) საშ. სპარს. k=ქართ. g-ს სიტყვის ბოლოს:

საშ. სპარს. ālak 'შხარე, ნახევარი' = ქართ. ალაგი 'გზა,
მიმართულება, ადგილი'.

საშ. სპარს. hamxanak 'თანამოსახლე' = ქართ. ამხანაგ⁶
'მგობარი, ახლობელი'.

საშ. სპარს. āhōk 'ლაქა, ნაკლი' = ქართ. აუგი 'სირცხვილი'.

საშ. სპარს. arzānik 'ღირსი, ღირსეული' = ქართ. არზანიგ⁶
'ღირსება, ხარისხი'.

საშ. სპარს. guvālak 'ტომარი, შთასადებელი' = ქართ. გვა⁶
ლაგი 'შთასადებელი'.

საშ. სპარს. hišmak 'შრისხანე, ბრაზიანი, ცოფიანი' = ქართ.
შმაგი 'ზელი'.

საშ. სპარს. nihātak 'დადებული, საფურცელი' = ქართ. ნიჰა-
დაგი 'შიწა, საფურცელი'.

საშ. სპარს. *nāvak 'საარსებო საშუალება' = ქართ. ნოვაგი,
სანოვაგი 'საკვები'.

საშ. სპარს. *perahanak = ქართ. პერანგი, იმავე მნიშვნე-
ლობით.

საშ. სპარს. patrōcak 'დღიური საზრდო, საქონელი' = ქართ.
პატრუცაგი 'ხელნაწერი, გრაგნილი'. შეადარეთ სომხუ-
რიდან ნასესხები ფორმა პატრუჟაკი (საბა).

საშ. სპარს. fravartak 'ხელნაწერი' = ქართ. როარტაგი
'ხელნაწერი, გრაგნილი'.

საშ. სპარს. sādak 'უბრალო, მარტივი' = ქართ. სადაგი,
იმავე მნიშვნელობით.

საშ. სპარს. kurpak 'ფარდული, დუქანი' = ქართ. ქულბაგი
'ფარდული, დუქანი'.

საშ. სპარს. kartak 'ნაკვეთი' = ქართ. ქარდაგი 'მიწის ნაკვე-
თი, სათიბი'.

საშ. სპარს. čarmak 'თეთრზე შავით დაწინწკლული ცხენი' =
ქართ. კარმაგი.

საშ. სპარს. x'āstak 'ქონება, სიმდიდრე' = ქართ. ხვასტაგი
'ქონება, სიმდიდრე' და სხვა.

12. საშ. სპარს. k გადმოცემულია ქართულში ყრუ ფშვინვიერი
ქო:

a) თავკიდურ პოზიციაში k = ქს:

საშ. სპარს. kantak 'გამოკვეთილი' = ქართ. ქანდაკება
'სკულპტურა'.

საშ. სპარს. kārvan 'ქარავანი' = ქართ. ქარავანი.

საშ. სპარს. kurpak = ქართ. ქულბაგი.

b) ზოგიერთ შემთხვევაში დაბოლოების k გა-
დმოცემულია ქართულში, როგორც:

საშ. სპარს. gilak 'ტირილი, ვეება' = ქართ. გლახ! -- შორის-
დებული და მისგან წარმოებული გლახაკი.

საშ. სპარს. zūrak 'თქმული, ტყუილი' = ქართ. ზრახ, ზრახ-
ვა 'საუბარი, ვანზრახვა'.

II. საშუალო სპარსული მგლერი ხშულების გად-
მოცემა ქართულში.

საშუალო სპარსული მგლერი ხშულები b d g (ხმოვანთა შორის
და სონორთა შემდგომ ბ მ ყ სპირანტები) გადმოცემულია ქარ-
თულში მგლერი ხშულებით ბ დ გ.

1. საშ. სპარსული b = ქართ. ბ-ს თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. bešār '10000' = ქართ. ბეგრი '10000, შრავალი'.

საშ. სპარს. burz 'მაღალი' = ქართ. ბორცვი 'გორაკი'...
 საშ. სპარს. būstān 'ბაღი, ყვავილნარი' = ქართ. ბოსტანი
 'მტილი'.

საშ. სპარს. būn 'ბუნება' ფრანგ. = ქართ. ბუნი, ბუნება.

საკუთარი სახელები:

Baydat — ბაგრატი (სომხ. *Բագրատ*).

Baypuhr — ბაკური (სომხ. *Բակուր*).

Barzabūz — ბარზაბოღ.

Bahrtam — ბარტამ.

Baxtdīt, Baxtyīd — ბახტიად.

Bēvārasp — ბევრასფი.

Burzmihr — ბურზმირ და სხვა.

2. საშ. სპარსული ხ სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. kalanb, karānb — ქართ. კალნაბი 'კომპოს-
 ტო'.

საშ. სპარს. x'ārbar 'საკვები მარცვლეული' = ქართ. ხორბა-
 ლი, ხვარბალი.

საშ. სპარს. tablak 'დოლი' = ქართ. ტაბლაკი და სხვა.

3. საშ. სპარსული d გადმოცემულია ქართულში მგლერი დ-თ
 თაყიადურ პოზიციებში:

საშ. სპარს. dastavar 'ვეზირი, მრჩეველი, ქურუმი' = ქართ.
 დასტური 'შოხელე, მრჩეველი'.

საშ. სპარს. dēv 'დემონი, ბოროტი სული' = ქართ. დევ
 'ემშაკი, ბოროტი სული'.

საშ. სპარს. dram 'ფულის ერთეული' = ქართ. დრამა 'ფუ-
 ლის ერთეული'.

საშ. სპარს. dandān 'კბილი' = ქართ. დანდალი 'პირის მახე'.

საშ. სპარს. *dahkān ან darhkān 'ფულის ერთეული' =
 = ქართ. დრაქკანი 'ფლური, ოთხი დრამის წონა
 ოქრო' (საბა).

საშ. სპარს. dānk 'მარცვალი' = ქართ. დანგი 'სამის კრა-
 ტის წონა' (საბა).

საშ. სპარს. drafz 'დროშა, აღაში' = ქართ. დროშა.

საკუთარი სახელი Dārūk — დეროკ.

4. საშ. სპარსული d გადმოცემულია ქართულში მგლერი დ-ს
 სახით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. handarz 'რჩევა, დარიგება' = ქართ. ანდერძი.

საშ. სპარს. kundurūk = ქართ. გუნდრუკი 'საემეველი'.

საშ. სპარს. *mizd* 'საზღაური' = ქართ. მიზდი 'საზღაური, გადასახადი'.

საშ. სპარს. *xrd* 'ქუდი, თავსაბურავი' = ქართ. ქუდი.

საშ. სპარს. *gund* 'ჯარი, არმია' = ქართ. გუნდი 'ჯგუფი, გროვა'.

საკუთარი სახელები:

Barzabōd — ბარზაბოდ.

Gōdarz — გოდერძი.

Guroēbandak — გურობანდაკ.

duxt 'ასული' — დუხტი (*Garanduxt*, *Miranduxt* და სხვა).

Tirdāt — თრდატ.

Mihrdāt — მირდატ.

Ōhrmazd — ურმიზდი და სხვა.

5. საშ. სპარსული *d(δ)* გადმოცემულია ქართულში, როგორც *ძ*:

საშ. სპარს. *čāšmdit* 'თვლით ნახული' = ქართ. ქეშმარიტი 'ნამდვილი' (სომხ. *նշմարիտ*).

საშ. სპარს. *frapāšak* 'შოედანი, საკრებულო' = ქართ. ურაკ-პარაკი 'შოედანი, ვზაჯვარედინი' (სომხ. *հրապարակ*).

საშ. სპარს. *hambōš* 'კოცნა' = ქართ. ამბორი 'კოცნა' (სომხ. *համբոյր*).

საშ. სპარს. *xš* 'ქუდი' = ქართ. ხორი (სომხ. *խոյր*).

საკუთარი სახელი *Bārdāt* — ბაგრატ (სომხ. *Բարձրատ*).

6. საშ. სპარსული *g* გადმოცემულია ქართულში შეღერივს-სახით თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. *ganj* 'განძი, საუნჯე' = ქართ. განძი 'საუნჯე'.

საშ. სპარს. *gilak* 'ვაება, ტირილი' = ქართ. ვლახ! 'ვაჟ'.

საშ. სპარს. *griv* 'მარცვლეულის საზომი' = ქართ. გრივი.

საშ. სპარს. **guvālak* 'ტომარი' = ქართ. გუალავი 'შთასადებელი'.

საშ. სპარს. *gōhr*, *gōhar* 'გვარი, მოდგმა, კეთილშობილი, მარგალიტი' = ქართ. გოვარი, გუარი.

საშ. სპარს. *grōh* 'ჯგუფი, გროვა, მასა' = ქართ. გრო 'გუნდი, ჯგუფი'.

საშ. სპარს. *gumārtak* 'ნაცვალი, წარმომადგენელი' = ქართ. გუმარდი 'წარმომადგენელი'.

საშ. სპარს. *garusa*, *gušn* 'სიმშილი' = ქართ. გუსნ 'შიშხილი' (შეპგუსნეს).

საკუთარი სახელი Gōdarz — გოდერძი.

7. საშ. სპარსული g (γ) გადმოცემულია ქართულში შედგენილ სახით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. yagund — ქართ. იაგუნდი 'ლალი, ძვირფასი ქვა წითელი ფერისა'.

საშ. სპარს. mōy 'ქურუმი' — ქართ. მოგვი 'ქურუმი, ზოროასტრელი'.

საშ. სპარს. mōyān 'თამაშის სახე, პოლო' — ქართ. ჩოგანი 'პოლოს თამაში'.

საშ. სპარს. vagr 'ვეფხვი, ლეოპარდი' — ქართ. ვიგრი.

საშ. სპარს. bagin 'საქურთხეველი' — ქართ. ბაგინი 'საქურთხეველი, ბომონი'.

III. საშუალო სპარსული პალატალური აფრიკატების g-სა და j-ს გადმოცემა ქართულში.

1. საშ. სპარსული g გადმოცემულია ქართულში, როგორც თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. čāpūk 'სწრაფი, მოხერხებული' — ქართ. ჩაუქი 'ცქვიტი და შემძლე'.

საშ. სპარს. čāpūyān 'ცხენბურთი, პოლო' — ქართ. ჩოგანი 'ცხენბურთი, პოლო'.

საშ. სპარს. čaxr 'ჩარხი, ბორბალი' — ქართ. ჩარხი.

საშ. სპარს. č — ქართ. ჩ-ს სიტყვის შიგნით:

საშ. სპარს. vačak 'შვილი' (ცხოველისა) — ქართ. ვაჩე (საკ-სახ.), საშ. სპარს. *Arčihr — ქართ. არჩილ.

2. საშ. სპარსული g გადმოცემულია ქართულში აბრუპტივით თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. čālak 'კუნძული, ხმელეთი' — ქართ. ქალაკი.

საშ. სპარს. čāšmdit 'თვალთ ნახული, თვალსაჩინო' — ქართ. ქეშმარიტი 'ნამდვილი'.

საშ. სპარს. čapūk 'სწრაფი, მოხერხებული' — ქართ. ქაბუქი.

საშ. სპარს. čarmak 'თეთრი ცხენი' — ქართ. ქარმაგი.

3. სიტყვის შიგნით საშ. სპარს. č — ქართ. ჭ-ს:

საშ. სპარს. vāčar 'საქონელი, ბაზარი' — ქართ. ვაჭარი 'გამყიდველი'.

საშ. სპარს. rōčik 'დღიური' — ქართ. როჭიკი 'დღიური საზრდო'.

საშ. სპარს. tāčik — ქართ. ტაიჭიკი, ტაიჭი.

4. საშ. სპარსული ზ გადმოცემულია ქართულში სისინა აფრიკატით ც სიტყვის შიგნით:

საშ. სპარს. patrēčak 'დღიური საზრდო, ცხოველი' = ქართ. პატრუცაგო 'ეტრათი, წერილი მეფისა მეფესთან'.

საშ. სპარს. *gūrčik 'ჭურციკი' = ქართ. ქურციკი — იდენტ. მნიშვნელობით.

5. საშ. სპარს. ზ გამდმოცემულია ქართულში მეღერი სისინა აფრიკატით ძ სიტყვის შიგნით:

საშ. სპარს. nōč 'ნაძვის ხე' (ძვ. სპარს. naučaina-) = ქართ. ნაძვ, შდრ. სომხ. ხინ.

საშ. სპარს. tazar (ძვ. სპ. tačara-) 'სასახლე' = ქართ. ტაძარი 'სასახლე, საყდარი' (სომხ. տաճար).

6. საშ. სპარსული ზ გადმოცემულია ქართულში მეღერი შიშინა აფრიკატით ჯ:

საშ. სპარს. apēčār 'იარალი, ინსტრუმენტი' = ქართ. აბჯარი 'საჭურველი, იარალი'.

საშ. სპარს. vičār 'ახსნა, განმარტება' (ახ. guzār) = ქართ. გუჯარი 'სიგელის სახე'.

7. საშ. სპარსული მეღერი პალატალური აფრიკატი ო გადმოცემულია ქართულში მეღერი აფრიკატითვე ჯ:

a) ო = ჯ-ს თავკიდურ პოზიციიაში: ძალიან იშვიათია ლეით საშუალო სპარსულში (საქ. სახ. Jamasp — ჯამასპი, jeh < jahika) ქართულში მაგალითები არ გვაქვს.

b) საშ. სპარსული ო გადმოცემულია ქართულში მეღერი აფრიკატი ჯს მეშვეობით სიტყვის შიგნით მეტწილად n, r-ს შემდგომ:

საშ. სპარს. hanjāman 'კრებული' = ქართ. ანჯამანი, ანჯამნობა.

საშ. სპარს. tanj 'ტანჯვა, შვეიწროება' = ქართ. ტანჯვა 'გვემა, წამება'.

საშ. სპარს. arj (ავ. < arjah-) 'ღირსეული, მნიშვნელოვანი, ფასეული' = ქართ. არჯ- სიტყვაში მ-არჯ-უ-ე, მ-არჯ-უ-ენ-ა. შდრ. სომხ. աբ მარჯვენა, სადაც დაკარგულია r ო-ს წინ.

8. საშ. სპარსული ო გადმოცემულია ქართულში, როგორც სისინა მეღერი აფრიკატი ძ:

საშ. სპარს. ganj 'საუნჯე' = ქართ. განძი 'საფასე' საუნჯე'.

საშ. სპარს. aspanj 'სასტუმრო, თავშესაფარი' = ქართ. მასპინძელი, ვეოგრაფიული სახელი ასპინძა.

საშ. სპარს. *pirinj 'ბრინჯაო, სპილენძი' = ქართ. პილენძი. ქალაქის სახელი Ganjak = ქართ. განძაკი.

9. საშ. სპარს. z (< ძვ. სპ. j) ვადმოცემულია ქართულში მღერის ფთის სიტყვის შიგნით:

საკუთარი სახელი Vežan — ვეჯან, აგრეთვე შეეჯან.

10. საშ. სპარს. z (< ძვ. სპარს. j) ვადმოცემულია ქართულში მღერის შიშინა აფრიკატით ჯ:

საშ. სპარს. nizāt 'ზოდგმა' = ქართ. ნიჯადი 'სხვათა ტომში შემწე'.

საშ. სპარს. dōzax* 'ჯოჯობეთი' = ქართ. ჯოჯობეთი, იმავე მნიშვნელობით.

საშ. სპარს. zatak 'ზნაცემი, მცირე, დაღეული' = ქართ. ჯადაგი 'ჯღანი'.

IV. საშუალო სპარსული ყრუ სპირანტების f, x ვადმოცემა ქართულში.

1. საშ. სპარსული f ვადმოცემულია ქართულში ბაგისმიერი ფშინეიერი ფ-ს სახით თავკიდურ პოზიციაში:

საკუთარი სახელები:

Farnavaz — ფარნავაზ.

Farrux — ფარუხ.

სიტყვის შიგნით f = ფ-ს თანხმოვანთა კომპლექსებში:

a) საშ. სპარს. fēst 'შღელვარე' = ქართ. შფოთ 'შღელვარება, ბრბო'.

საკუთარი სახელი Frēdūn — ფრიდონ.

b) საშ. სპარსული f ვადმოცემულია ქართულში მღერის ხშული ბ-თი (< ფ-საგან):

საშ. სპარს. frazān 'მეცნიერი, ბრძენი' = ქართ. ბრძენი (< ფრძენ).

საშ. სპარს. frazān = ქართ. ბრძენ (< ფრძენ) 'ბრძანება განკარგულება'.

c) საშ. სპარსული f კომპლექსში fr ვადმოცემულია ქართულში როგორც ჰრ/რ (სომხურის მსგავსად) თავკიდურ პოზიციაში: საშ. სპ. fravartak = ქართ. როარტაკი, სომხ. հրավարտակ და სხვა.

დ) საშ. სპარს. fr=ქართ. ურ-ს:

საშ. სპარსული frapānak 'თავშესაფარი ადგილი, შოედანი' = ქართ. ურაქპარაკი 'შოედანი' (შდრ. სომხ. *հրապարակ*).

ე) საშ. სპარს. af=ქართ. ო-ს:

საშ. სპარს. drāfš 'დროშა, აღამი' = ქართ. დროშა, იმავე მნიშვნელობით.

2. საშ. სპარსული ყრუ სპირანტი x გადმოცემულია ქართულში ყრუ სპირანტითვე ხ.

ა) თავკიდურ პოზიციებში:

საშ. სპარს. x'āhišn 'სურვილი, თხოვნა' = ქართ. ხვაიშანი, ხვაიშნობა 'თხოვნა, შუამდგომლობა'.

საშ. სპარს. x'āstak 'სიმდიდრე, ქონება' = ქართ. ხვასტაკი 'ქონება, სიმდიდრე'.

საშ. სპარს. x'aršak 'შხის მხურვალეობა' = ქართ. ხორშაკი 'მხურვალე ქარი, გვალვა'.

საშ. სპარს. x'arbār 'საყვები მარცვლეული' = ქართ. ხვარბალი 'ერის მარცვალი'.

საკუთარი სახელები:

Xusrav- ხოსრო.

X'arānzan - ხვარამზე, ხვარანძე.

ბ) საშ. სპარსული x=ქართ. ზ-ს სიტყვის შიგნით:

საშ. სპარს. vaxš 'ზრდა, პროცენტი' = ქართ. ვახში 'ვალი'.

საშ. სპარს. patixšah (ან patixšāy) = ქართ. პიტიახში 'ერისთავი'.

საშ. სპარს. duxt 'ასული' = ქართ. დუხტ (საქ. სახელებში გურანდუხტ, მირანდუხტ, საგდუხტ და სხვა).

3. საშ. სპარსული x გადმოცემულია ქართულში ყრუ ფშვინვიერთი კ:

საშ. სპარს. xšw 'ქუდი, თავსაბურავი' = ქართ. ქუდი 'თავსაბურავი'.

4. ძველი სპარსული ზ-ს შესაბამისად (=ორ. გ-ს) საშ. სპარსულში გვაქვს h. მონაცვლეობა ზr>hr დამოწმებულია ჩ.წ.ა. I საუკუნეშივე.

ქართულში საშ. სპარსული h(>ზ-საგან) გადმოცემულია, როგორც h (იშვიათად x), მეტწილ შემთხვევაში კი დაკარგულია:

საშ. სპარს. gāsvārak, პართ. gāhvarak 'აკვანი, საწოლი' = ქართ. გავალაკი 'ბაღდაძინი', «ესე არს მეფეთა თავსწერიტ საფარებელი ნაქსოვთაგან» (საბა). შდრ. ახ. სპარს. gāhvārah და სომხური գահաւորակ.

საშ. სპარს. hr < 𐬎𐬀-საგან ვადმოცემულია ქართულში, როგორც შრ, რ/ღ:

ა) საშ. სპარ. hr = რ, ღ-ს.

საშ. სპარს. zōhr 'მსხვერპლი' = ქართ. ზორ-ვა 'მსხვერპლის შეწირვა წარმართ ღვთაებათა და კერპთა მიმართ' (სომხ. ვინ).

საშ. სპარს. vispuhr 'უფლისწული, სამეფო სახლის შვილი' = ქართ. ზეპური, საზეპურო 'კეთილშობილი, რჩეული'.

საშ. სპარს. pahr (parh) 'ფარი' = ქართ. ფარი.

საშ. სპარს. dušāhr = ქართ. დუხჭიარი.

საკუთარი სახელები:

Burzmīhr — ბუზმირ, ბუზმიღ.

Zarmīhr — ზარმიღ.

*Arčīhr — არჩიღ.

*Dar(aš)čīhr — დარჩიღ.

ბ) საშ. სპარს. hr = ქართ. პრ-ს:

საშ. სპარს. pahrak 'შცველი' = ქართ. პაპრაკი.

საკუთარი სახელები:

Mīhr, Mīhrān — მიჰრ, მიჰრან || მიორ, მიორიან, თვის სახელი. Mīhrakān — მიჰრაკან | მირკან.

გ) საშ. სპარს. hr = ქართ. რხ-ს:

საშ. სპარს. pahr (< parh) 'დაცვა' = ქართ. მარხვა 'შენახვა, დაფლვა'.

V. საშუალო სპარსული ნახევარხმოვნების y და v-ს ვადმოცემა ქართულში.

1. საშ. სპარსული y (ძვ. ირ. y) ქართულში ვადმოცემულია ხმოვნის მეშვეობით თავკიდურ პოზიციაში ხმოვნის წინ:

საშ. სპარს. yātkār 'ხსონა, სახსოვარი' (< āyatkār) = ქართ. იადგარი 'სახსენებელი'.

საშ. სპარს. yagund 'იგუნდი' = ქართ. იაგუნდი 'ძვირფასი ქვის სახელი, იაკინთი'.

2. საშ. სპარსული y, რომელიც საშ. სპარსულში თავკიდურ პოზიციაში გადავიდა y-დ (სასანური ეპოქის პირველ ნახევარში), ქართულში წარმოდგენილია აგრეთვე ჯ-ს სახით:

საშ. სპარს. *yavšān* 'საქურველი' (< ავ. *yaoxšna*-) = ქართ. **ჯავშანი** 'საქურველი'.

3. საშ. სპარსული *v* (u-ს კონსონანტური [სახეობა = აბ. სპ. **ხ-ს**) ქართულში ვადმოცემულია **ვ**-თი თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. *vān* 'სადგური, სამყოფელი' = ქართ. **ვანი** (აბ. სპ. *bān*).

საშ. სპარს. *vāzār* 'საქონელი' = ქართ. **ვაჭარი** (აბ. სპ. *bāzār*).

საშ. სპარს. *vagr* 'ვეფხვი, ლეოპარდი' = ქართ. **ვიგრი** (აბ. სპ. *babr*).

საშ. სპარს. *vaxš* 'ზრდა' = ქართ. **ვახში** 'პროცენტი', 'ვალი'.
საკუთარი სახელები:

Varaz — ვარაზ.

Vačak — ვაჩე.

Vēžan — ვეჯან.

Vardān — ვარდან.

4. საშ. სპარსული *v* = ქართ. **ვ**-ს სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. *axšān* 'სასიცოცხლო ძალა' = ქართ. **ახოვანი** 'შენე'.

საშ. სპარს. *bēvār* '10.000' = ქართ. **ბევრი** '10.000, მრავალი'.

საშ. სპარს. *griv* 'მარცვლეულის საზომი' = ქართ. **გრივი**.

საშ. სპარს. *dēv* 'დემონი' = ქართ. **დევი** 'დემონი'.

საშ. სპარს. *nāvāk* 'საარსებო საშუალება' = ქართ. **ნოვაგი**, **სანოვაგე** 'საკვები'.

საშ. სპარს. *karvān* 'ქარავანი' = ქართ. **ქარავანი**.

საშ. სპარს. *šahrāvand* 'ზრწყინვალე' = ქართ. **შარავანდი** 'ზრწყინვალე, გვირგვინი'.

საკუთარი სახელები:

Aparvēz — ამბარვეზ.

Anōšarvān — ანუშარვან.

Arvand — არვანდი.

Artavazd — არტავაზ.

Rēv — რევ და სხვა.

5. არის შემთხვევები საშ. სპარსულში თავკიდურ პოზიციაში **v > ხ-სი** (გვიან სასანურ ხანაში). ეს მოვლენა არ არის ასახული ქართულში.

6. თავიიდურ პოზიციაში vi (va) საშ. სპარსულში წარმოდგენილია gu-ს სახით, რაც ასახულია აგრეთვე ქართულ ნასესხობებში და საქუთარ სახელებში:

საშ. სპარს. vičar (> gužār) 'ახსნა, გინმარტება' — ქართ. გუჯარი 'სიგელი, ახსნითი'.

საქუთარი სახელები:

Gurgən (სომხ. Վրկեն) — გურგენ.

Guročbandak — გურობანდაკ.

Gušnak — გუშნაკ (ავ. vərəšna).

Vahram — ვუარამ.

Gurgsar — გორგასალი.

Vaspuhrakan — ვუსპურაკანი და სხვა.

7. საშ. სპარსული β (ძვ. სპ. b, p) ქართულში გადმოცემულია, როგორც ვ:

საშ. სპარს. āβar (< a- par) 'წაღება, წაყვანა' — ქართ. ავიარი 'წადავლი'.

საშ. სპარს. naβard (nipart) — ქართ. ნავარი.

საშ. სპარს. staβar 'შტკიცე, მკერივი' — ქართ. სტავრა 'შტკიცე, მკერივი' (ახ. სპ. sitabr).

VI. საშუალო სპარსული ლიქვიდების r, l-ს გადმოცემა ქართულში.

საშ. სპარსული r გადმოცემულია ქართულში რ-თი ყველა პოზიციაში, თუ არ ჩავთვლით შემთხვევებს სონორთა დისიმილაციის საფუძველზე მიღებულ r > l-სი, რაც ქართულის თავისებურებას შეადგენს.

1. საშ. სპარსული r — ქართ. რ-ს თავიიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. razm (ავ. rasman-) 'ჯარის ნაწილი, გუნდი' — ქართ. რაზმი, იმავე მნიშვნელობით.

საშ. სპარს. ramak 'ჯოგი, გუნდი' — ქართ. რემაკი 'ცხენის ჯოგი'.

საშ. სპარს. rōz, rōy 'სპილენძი' — ქართ. რვალი 'სპილენძი'.

საშ. სპარს. ruspik 'ფურია, ქაჯი' — ქართ. როსპიკი, როსკიპი 'შეძავი'.

საშ. სპარს. rōčik 'დლიური' — ქართ. როჭიკი 'დლიური' და სხვა.

2. საშ. სპარსული r სიტყვის შიგნით და ბოლოს გადმოცემულია ქართულში, როგორც რ (ლ):

საშ. სპარს. handarz 'რჩევა, დარიგება' — ქართ. ანდერძი 'შოკედავთავან დარიგება'.

- საშ. სპარს. asprēs 'ცხენთა სარბიელი' = ქართ. ა ს პ ა რ ე ზ ი
'შოედანი'.
- საშ. სპარს. arzanik 'ლირსეული, მნიშვნელოვანი' = ქართ.
ა რ ზ ა ნ ი გ ი 'ლირსება, ხარისხი'.
- საშ. სპარს. pīr 'მოხუცი' = ქართ. ბ ე რ ი 'მოხუცი, მონაზონი'.
- საშ. სპარს. burz 'შალაღი' = ქართ. ბ ო რ ც ვ ი 'გორაკი'.
- საშ. სპარს. frazān 'ბრძენი, მეცნიერი' = ქართ. ბ რ ძ ე ნ ი.
- საშ. სპარს. griv 'მარცვლეულის საზომი' = ქართ. გ რ ი ვ ი,
იმავე მნიშვნელობით.
- საშ. სპარს. gūhar 'კეთილშობილი, მარგალიტი' = ქართ. გ ო
ა რ ი, გ ვ ა რ ი 'გვარი, შთამომავლობა, მოდგმა'.
- საშ. სპარს. grōh 'ჯგუფი, მასა' = ქართ. გ რ ო 'გროვა,
ბრბო'.
- საშ. სპარს. gumīrt(ak) 'ნაცვალი, წარმომადგენელი' = ქართ.
გ უ მ ა რ დ ი 'წარმომადგენელი'.
- საშ. სპარს. vičār 'ახსნა' = ქართ. ვ უ ჯ ა რ ი 'სიგელი'.
- საშ. სპარს. drafs 'დროშა, ალამი' = ქართ. დ რ ო შ ა 'ბაი-
რალი'.
- საშ. სპარს. zahr 'შამი, მკვდინებელი' = ქართ. ზ ა რ ი
'შიში'.
- საშ. სპარს. zinhar 'ფიცი, თავშესაფარი' = ქართ. ზ ე ნ ა ა რ ი
'ფიცი, ალთქმა'.
- საშ. სპარს. zīār 'წილება, წყევანა' = ქართ. ი ა ვ ა რ ი, ა ვ ა რ ი
'ნადავლი'.
- საშ. სპარს. ayatkar 'მოგონება, ხსოვნა' = ქართ. ი ა დ ვ ა რ :
'სახსენებელი'.
- საშ. სპარს. karp 'ფორმა, სხეული' = ქართ. კ ე რ პ ი 'სათა-
ყვანო, წარმართული ღვთაება'.
- საშ. სპარს. marzapan 'საზღვრის მცველი' = ქართ. მ ა რ ზ ა
პ ა ნ ი 'წარმომადგენელი'.
- საშ. სპარს. patrōčak 'დღიური საზრდო, საქონელი' = ქართ.
პ ა ტ რ უ ც ა გ ი 'წერილი'.
- საშ. სპარს. partak 'ფარდა, რიდე' = ქართ. ფ ა რ დ ა გ ი 'ხა-
ლიჩა, ფარდა'.
- საშ. სპარს. kartak 'ნაკვეთი' = ქართ. ქ ა რ დ ა გ ი 'მიწის ნაკ-
ვეთი, სათიბი' და სხვა მრავალი.

3. საშ. სპარსული r = ქართ. რ - ს სონორთა დისიმილაციის
შედეგად:

საკუთარი სახელები:

Zarmihr — ზარმილ (<ზარმირ), Burzmihr — ბურზმილ (ბურზმირ), *Arđihr — არჯილ (არჯირ), *Dārđihr (Darađđihr) — დარჯილ (დარჯირ).

შენიშვნა: ცნობილია, რომ ძველ ირანულს (ძველ სპარსულს და ავესტას) არ ჰქონდა ფონემა l. საშუალო სპარსული l მომდინარეობს, ერთი მხრივ, ინდოევროპული l, r-საგან, მეორე მხრივ, ძველი სპარსული rd[r̥]-საგან.

4. ქართულში ორივე წარმოშობის l გადმოცემულია ლ-ს სახით.

a) თავიკიდურში საშ. სპარს. l = ქართ. ლ-ს:

საშ. სპარს. laškar 'ჯარი, არმია' = ქართ. ლაშქარი 'ჯარი'.
საშ. სპარს. lal 'წითელი' = ქართ. ლალი 'ძვირფასი ქვა წითელი ფერისა'.

b) საშ. სპარს. l = ქართ. ლ-ს სიტყვის შიგნით:

საშ. სპარს. alag 'შარე, ნახევარი' = ქართ. ალაგი 'გზა, ბილიკი, ადგილი' (ძვ. ირ. arda, ავ. arəda).

საშ. სპარს. guvalak 'ტომარი, ვუღა' = ქართ. გვალაგა 'შთასადებელი' (შდრ. ქართულივე გვარდაკი, გვალრაკი და გვადრუცი).

საშ. სპარს. pīl 'სპილო' = ქართ. პილო 'სპილო'.

საშ. სპარს. čalāk 'კუნძული' = ქართ. ქალაკი 'კუნძული'.

საშ. სპარს. gīlak 'ზეილი, ტირილი' = ქართ. გლახ! 'ზორისდებული ავაა' და გლახაკი.

საშ. სპარს. kalanb, karanb 'კომბოსტო' = ქართ. კალნაბა 'კომბოსტო' და სხვა.

VII. საშუალო სპარსული სონორების n, m-ს გადმოცემა ქართულში.

საშ. სპარს. n, m, (გარდა დისიმილაციის შემთხვევებისა) გადმოცემულია ქართულში სონორებითვე ნ, მ.

1. საშ. სპარს. n გადმოცემულია ქართულში, როგორც ნ თავიკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. nāšard (nipart) 'გარშემოვლა' = ქართ. ნავარდა 'ხლდომა, თამაში, ირგვლივ შემოვლა'.

საშ. სპარს. nāz[ik] 'ნაზი, სათუთი' = ქართ. ნაზი, იმავე შემთხვევებით.

საშ. სპარს. nāzu 'ნაძვი' (ძვ. სპ. naučaina-) = ქართ. ნაძვა (შდრ. სომხ. նահ).

საშ. სპარს. *nihātak 'საფუძველი, დადებული' = ქართ. ნიფა დაგი 'საფუძველი, მიწა'.

საშ. სპარს. nišan 'ნიშანი, სასწაული' = ქართ. ნიშანი, იშვენიშენელობით.

საშ. სპარს. nāvāk 'საარსებო საშუალება' = ქართ. ნოვაგი, სანოვაგი 'საქვები' და სხვა.

2. საშ. სპარს. n წარმოდგენილია ქართულში ნ-თი სიტყვის წყნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. (h)angār 'შეკრება, აღრიცხვა' = ქართ. ანგარება 'სიხარბე'.

საშ. სპარს. handarz 'რჩევა, დარიგება' = ქართ. ანდერძი 'მოკვდავთაგან დარიგება' (საბა).

საშ. სპარს. *ašpanj 'სასტუმრო, თავშესაფარი' = ქართ. შაპანიძე-ელ-ი 'სახლისა და ლხინის უფალი' (საბა).

საშ. სპარს. arzanik 'ღირსეული, მნიშვნელოვანი' = ქართ. არზანიგი 'ღირსება, პატივი'.

საშ. სპარს. būn 'ბუნება, ხასიათი' = ქართ. ბუნი, ბუნება.

საშ. სპარს. ganj 'საუნჯე' = ქართ. განძი 'საუნჯე'.

საშ. სპარს. kunduruk 'საკმეველი' = ქართ. გუნდრუკი 'საკმეველი'.

საშ. სპარს. kūsān 'შემუსიკე' = ქართ. მკოსანი 'მომღერალი'.

საშ. სპარს. dānk 'მარცვალი' = ქართ. დანგი 'შვირე საზომი ერთეული'.

საშ. სპარს. ziyān 'ნაკლი, ვნება' = ქართ. ზიანი 'ვნება'.

საშ. სპარს. pērahān(ak) 'პერანგი, კვართი' = ქართ. პერანგი.

საშ. სპარს. kalanb | karānb 'კომბოსტო' = ქართ. კალნაბი 'კომბოსტო'.

საშ. სპარს. marzapan 'საზღვრის მცველი' = ქართ. მარზაპანი 'მეფის ნაცვალი'.

საშ. სპარს. matdān > mātyān 'დედანი, ტექსტი' = ქართ. მატანი.

საშ. სპარს. sēnakpan 'შესაწოლე' = ქართ. სენაკპანი 'შესაწოლე'.

საშ. სპარს. tanj 'წამება' = ქართ. ტანჯვა 'გვემა, წამება'.

საშ. სპარს. šēn (ავ. śayana-) 'საცხოვრებელი' = ქართ. შენი 'სოფელი', შენება 'აგება'.

საშ. სპარს. x'āhišn 'სურვილი, თხოვნა' = ქართ. ხვაიშანი 'თხოვნა, შუამდგომლობა'.

3. საშ. სპარს. n გადმოცემულია ქართულში ნარნარი **ჩ.ს** სახით ერთ შემთხვევაში (დისიმილაციის შედეგად):

საშ. სპარს. zamistān 'ზამთარი' = ქართ. ზამთარი (< *ზამ-თან-იდან). შეადარეთ არაბული majnun და ქართ. მიჯნური, სადაც მსგავსი დისიმილაცია გვაქვს **nn<ნ-ჩ**.

4. საშუალო სპარსული m გადმოცემულია ქართულში მ.ს სახით თავიდანურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. marzapan 'საზღვრის მცველი' = ქართ. მარზაპანი 'შეფის ნაცვალი'.

საშ. სპარს. mūy 'ჭურჭი' = ქართ. მუგვი 'ზოროასტრიელი, ჭურჭი'.

საშ. სპარს. mizd 'საზღაური' = ქართ. მიზდი 'საზღაური, გადასახადი, ქირა'.

საშ. სპარს. matakdan, matdan 'ტექსტი, დედანი' = ქართ. მატრიანი 'წიგნი, ისტორია'.

საშ. სპარს. Mihrākan 'თვის სახელი' = ქართ. მიჰრაქანი, მირქანი.

საკუთარი სახელები:

Mihr — მირ.

Mihran — მირიანი.

Mihrdat — მირდატ და სხვა.

5. საშუალო სპარსული m გადმოცემულია ქართულში მ-თ სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. hamxānak 'თანამოსახლე' = ქართ. ამხანაგო 'შეგობარი'.

საშ. სპარს. hanjaman 'კრებული' = ქართ. ანჯამანი 'კრებული'.

საშ. სპარს. gumārtak 'ნაცვალი, წარმომადგენელი' = ქართ. გუმარდი 'ნაცვალი, წარმომადგენელი'.

საშ. სპარს. dram = ქართ. დრამა.

საშ. სპარს. hēsm(ak) 'ზოროტი სული, დემონი' = ქართ. ეშმაკი.

საშ. სპარს. razm 'ჯარი, არმია' = ქართ. რაზმი 'ჯარის ნაწილი'.

საშ. სპარს. ramak 'ჯოჯი' = ქართ. რემაკი 'ცხენის ჯოჯი'.

საშ. სპარს. tōhm 'გვარი, მოდგმა' = ქართ. ტომი 'მოდგმა, ნათესავი'.

საშ. სპარს. šamšēr 'ზმალი' = ქართ. შიმშერი 'ზმალი'.

VIII. საშუალო სპარსული სიბილანტების s ოგამა x ზ-ს გამოცემა ქართულში.

1. საშ. სპარსული s ვადმოცემულია ქართულში, როგორც ხოჯიდურ პოზიციაში:

- საშ. სპარს. sadāk 'მარტივი, უბრალო' = ქართ. სადაგი 'მარტივი, უბრალო'.
- საშ. სპარს. senak 'დერეფანი, ოთახი, საკანი' = ქართ. სენაკი 'შიორე საკანი'.
- საშ. სპარს. spāh, spāhpat, spāhsalar 'ჯარი, არმია' = ქართ. სპა 'ჯარი, ლაშქარი', სპააპეტი, სპასალარი 'ჯარის უფროსი'.
- საშ. სპარს. spetak. spēt 'თეთრი' = ქართ. სპეტაკი 'თეთრი'.
- საშ. სპარს. stafr 'შტატი, შვერივი' = ქართ. სტავრა 'ქსოვილის სახე'.
- საშ. სპარს. sapūk 'სუბუქი' = ქართ. სუბუქი 'შატე, ადვილი'.

2. საშუალო სპარსული s ვადმოცემულია ქართული ხ-ით სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

- საშ. სპარს. aspanj 'სასტუმრო, თავშესაფარი' = ქართ. მ-ას-პინძ-ე-ლი 'სახლისა და ლხინის უფალი' (საბა).
- საშ. სპარს. bōstān 'ყვავილნარი' = ქართ. ბოსტანი 'ბაღი, მტილი'.
- საშ. სპარს. kūsan 'მემუსიკე' = ქართ. მგოსანი 'მომღერალი'.
- საშ. სპარს. gursn 'სიმშლი' = ქართ. გუსნ (შეგუსნეს) 'სიმშლი'.
- საშ. სპარს. dastewar 'მრჩეველი, მინისტრი' = ქართ. დასტური 'მრჩეველი'.
- საშ. სპარს. pasanik 'თანამდგომი, კარისკაცი' = ქართ. პასენაკი 'თანამდგომელი'.
- საშ. სპარს. kubast 'სამოსის სახე' = ქართ. კუბასტი 'სამოსის ან თავსაბურის სახე'.
- საშ. სპარს. ostikān 'შეურვე, ინტენდანტი' = ქართ. ოსტიგანი, საოსტიგნე 'სატრაპეზო'.
- საშ. სპარს. passax 'პასუხი' = ქართ. პასუხი.
- საშ. სპარს. ruspiq 'ფურია, ქაჯი' = ქართ. როსპიკი, როსკიპი 'შეძავი'.
- საშ. სპარს. pas 'ბოლო, შემდგომი' = ქართ. ფესვი 'ძირი, ბოლო'.

საშ. სპარს. x'āstak 'ქონება, სიმდიდრე' = ქართ. ხვანტაკი
'ქონება, სიმდიდრე'.

3. საშ. სპარსული & გადმოცემულია ქართულში აბრუპტივით წ
თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. spand, ავ. spənta- 'წმინდა' = ქართ. წმედ-
წმენდ-, წმიდა, შდრ. წიგნი = ლათ. signum, წკალა = ლათ. skala.
წრ ფ-ელი = სომხ. սուրբ (ნ. გარის მიხედვით), ქორ წ-ლი =
სომხ. հարս 'სძალი'. შესაძლებელია აგრეთვე საშ. სპარსული
x'āstan არის ამოსავალი ქართული ზმნისათვის ხვეწნა, ისე
როგორც ქართული ზმნა ხვექა მომდინარეობს საშ. სპარსული
სიტყვიდან x'zā 'თავისი', x'zā kartan 'შითვისება, მოხვეჭა'. არ
არის სავალდებულო ფორმებიდან წმედ- || წმენდ-, წმიდა |
წმინდა ამოსავლად მივიჩნიოთ წმედ-, ხოლო & განვითარებულად
შესაძლებელია პირიქითაც იყოს, მიუხედავად იმისა, რომ წერილო-
ბით ძეგლებში დადასტურებულია წმედ, წმიდა. spand >
'სპენდ > *წპენდ > წმენდ — წმედ. p > მ ნ-ს გავლენით, ხოლო
თვით & დაიკარგა სონორთა დისიმილაციის საფუძველზე (შდრ.
განწმი(ნ)დნა > განწმიდნა — განწმენდს > განწმედს და სხვა).

4. საშუალო სპარსული & გადმოცემულია ქართულში შიშინა
შ-თი თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. šamšēr 'შმალი' = ქართ. შიმშერი 'შმალი'.

საშ. სპარს. š-šōft 'შღელვარება, ბორცვა' = ქართ. შფოთი
'შღელვარება, არეულობა, ბრბო'.

საშ. სპარს. šahrāvand 'ბრწყინვალეობა, შეფერი' = ქართ. შა-
რავანდი 'სხივი, გვირგვინი'.

საშ. სპარს. šān 'საცხოვრებელი' (šay-'ცხოვრება', ავ. šay-
na) = ქართ. შენ-ი, შენ-ება 'აგება'.

5. საშ. სპარსული & გადმოცემულია ქართულში შ-თი სიტყვა
შეგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. niš, nišān 'ნიშანი, სასწაული' = ქართ. ნიში
ნიშანი 'სასწაული'.

საშ. სპარს. dāšmdit 'თვალთ ნახული' = ქართ. ქეშმარი-
ტი 'ნამდვილი, მართალი'.

საშ. სპარს. x'āhišn 'სურვილი, თხოვნა' = ქართ. ხვაიშან
ხვაიშნობა 'თხოვნა, შუამდგომლობა'.

საშ. სპარს. javšān 'საქურველი' = ქართ. ჯავშანი 'საქურ-
ველი, საფარი'.

საკუთარი სახელები:

ANŠarvān — ანუშარვან.

Aršak—არშაკ.

Ardašir—არდაშირ.

Pesgin—ბეშქენ.

6. საშ. სპარსული ξ წარმოდგენილია ქართულში სისინა ξ -თი:
საშ. სპარს. vaxš 'სესხი, პროცენტი'=ქართ. ვახსხი 'სესხი'.

7. საშ. სპარს. z (ძვ. ირ. z) გადმოცემულია ქართულში, როგორც ξ თავკიდურ პოზიციაში:

საშ. სპარს. zōhr 'მსხვერპლი'=ქართ. ზორვა 'მსხვერპლის შეწირვა კერპთა მიმართ'.

საშ. სპარს. zahr 'მაკვდინებელი შხამი'=ქართ. ზარი 'შიში'.

საშ. სპარს. zamistiān 'ზამთარი'=ქართ. ზამთარი 'ზამთარი'.

საშ. სპარს. zyān 'ვნება, ნაკლი'=ქართ. ზიანი 'ვნება'.

საშ. სპარს. zumuruxt 'ზურმუხტი'=ქართ. ზურმუხტი.

საკუთარი სახელები:

Zarmihr—ზარმილ.

Zarrēn—ზარენ და სხვა.

8. საშ. სპარს. z (=ძვ. ირ. z) გადმოცემულია ქართული ξ -თი სიტყვის შიგნით და ბოლოს:

საშ. სპარს. marzəpān 'საზღვრის მცველი'=ქართ. მარზაპანი 'შელის ნაცვალი, წარმომადგენელი'.

საშ. სპარს. mizd 'საზღაური'=ქართ. მიზდი 'საზღაური, გადასახადი'.

საშ. სპარს. tōzik 'პიკნიკის სახე'=ქართ. ტოზიკი 'უსჯულთ დღესასწაული'.

საშ. სპარს. āvāzak 'შტაცებელი, მძარცველი'=ქართ. ავაზაკი 'ყაჩაღი'.

საკუთარი სახელები:

Artavazd—არტავაზ.

Armazd—არმაზი.

Barzabōd—ბარზაბოდ.

Burzōe—ბურზო.

Varāz—ვარაზ და სხვა.

9. საშ. სპარსული z გადმოცემულია ქართულში, როგორც ξ , მღერი 'შიშინა აფრიკატი':

საშ. სპარს. handarz 'ჩვევა, დარიგება'=ქართ. ანდერძი 'მოკვდავთაგან დარიგება' (საბა).

საშ. სპარს. frazīn(ak) 'სწავლული, მეცნიერი'=ქართ. ბრძენი 'მეცნიერი, დიდად ჰყვანი'.

საშ. სპარს. *harzin* 'მალალი' = ქართ. ბარძიშ 'მალალე ხიანი სასმისი'.

საშ. სპარს. *zūr* 'სიკრუე' = ქართ. ძვრი 'ავი, ბოროტი'.

საშ. სპარს. *azir, zir* 'ფსკერი, ქვედა ნაწილი' = ქართ. ძირი 'ფუძე, ფსკერი'.

10. საშუალო სპარსული *z* გადმოცემულია ქართულში, როგორც *ც*:

საშ. სპარს. *zūr* 'ტყუილი, სიკრუე' = ქართ. ცრუ 'მატყურა' (* <ძრუ < *ძურ-რ-უ).

საშ. სპარს. *burz* 'მალალი, მალლობი' = ქართ. ბორცვი 'გორაკი'.

ქართ. ც-თია გადმოცემული აგრეთვე საშ. სპარსული *z* (=ფირ. ზ-ს) სიტყვებში: *gūrčik* — ქურციკი, *patrčak* — პატრუცაგი და სხვა.

11. საშ. სპარსული *ž* (< *z*-საგან) გადმოცემულია ქართულში, როგორც *ჟ* თავკიდურ პოზიციებში:

საშ. სპარს. *žam* 'დრო, საათი' = ქართ. ეაში 'დრო, საათი'.

12. საშ. სპარსული *ž* (< *z*-საგან) გადმოცემულია ქართულში *ჯ* სახით:

საშ. სპარს. *nižād* 'მოდგმა, თემი' = ქართ. ნიჯადი 'სხვათა თემში შემწე, მეწველი ლაშქარი' (საბა).

საშ. სპარს. *gužār* 'ახსნა, განმარტება' = ქართ. გუჯარი 'საბუთის სახე, დიდი სიგელი'.

IX. საშუალო სპარსული ასპირატი *h*-ს გადმოცემა ქართულში.

საშუალო სპარსული *h* ქართულში გადმოცემა *ჰ* და *ხ* თანხმონებით, მეტწილ შემთხვევებში კი იკარგვის.

1. საშ. სპარსული *h* გადმოცემულია ქართულში *ჰ*-თი თავკიდურში:

საშ. სპარს. *hambōn* 'კოცნა' = ქართ. ჰამბორი 'ამბორი'.

საშ. სპარს. *hambav* 'ყოფა' = ქართ. ჰამბავი, ამბავი 'ყოფა, ამბავი'.

2. *h* დაკარგულია ქართულში თავკიდურ პოზიციებში:

საშ. სპარს. *hčmak* = ქართ. ეშმაკი.

საშ. სპარს. *handarz* = ქართ. ანდერძი.

საშ. სპარს. *hanjaman* = ქართ. ანჯაშან.

3. საშ. სპარსული *h* დაცულია სიტყვის შიგნით და გადმოცემულია ქართულში *ჰ*-თი ფაქულტატურად:

Mihr. Mihrakān—მიჰრ, მიჰრაქანი || მირ, მირქანი;
 საშ. სპარს. darhkan—ქართ. დრაქკანი 'ფულის ერთეული'
 (ან შეიძლება ქართულში r განვითარებულა, შდრ. dahkān—
 მეთაიდი).

4. მეტწილ შემთხვევებში h დაკარგულია სიტყვის შიგნით და
 ზოლოს ისე, როგორც სიტყვის თავში:

საშ. სპარს. nihātak 'დადებული, საფუძველი'—ქართ. ნი-
 დაგვი 'ფუძე, ფსკერი, მიწა', ნიადაგ 'შუღამ, ყოველ-
 თვის'.

საშ. სპარს. pērahānak 'პერანგი, ქვედა საცვალი'—ქართ. პე-
 რანგი 'კვართი'.

საშ. სპარს. tōhm 'გვარი, მოდგმა'—ქართ. ტომი 'ნათესავი,
 მოდგმა'.

საშ. სპარს. patixšāh 'შმართველი'—ქართ. პატიახში, პი-
 ტიახში (<პატიახშია).

საშ. სპარს. x'āhišn 'სურვილი, თხოვნა'—ქართ. ხეაიშანი.

საშ. სპარს. spāh 'ჯარი, არმია'—ქართ. სპა 'ლაშქარი, ჯარი'.

საშ. სპარს. spāhsāh 'ჯარის უფროსი'—ქართ. სპასალა-
 რი 'მხედართმთავარი'.

5. საშუალო სპარსული h—ქართ. ჰ-ს ან ხ-ს p-ს წინ:

საშ. სპარს. spāhpat 'მხედართმთავარი'—ქართ. სპაჰპეტი
 და სპასპეტი 'მხედართმთავარი'.

6. h იკარგება hr კომპლექსიდან (ძვ. ირ. ორ. ორ. ზემოთ):

საშ. სპარს. pāhr—ქართ. ფარი.

საშ. სპარს. zōhr—ქართ. ზორვა.

საშ. სპარს. šahrāvand—ქართ. შარავანდი.

საშ. სპარს. vispuhr—ქართ. ზეპური და სხვა.

7. საშ. სპარსული hr(rh)—ქართ. რხ-ს.

საშ. სპარს. pāhr > pārḥ—ქართ. მარხვა.

8. საშ. სპარსული x' ყოველთვის გადმოცემულია ქართულში
 როგორც ხუ, ხვ თავკიდურ პოზიციებში:

საშ. სპარს. x'at 'თვით'—ქართ. ხვადი 'მამალი, მამრი'.

საშ. სპარს. x'āhišn 'თხოვნა, სურვილი'—ქართ. ხეაიშანი.

საშ. სპარს. x'āhišn — ქართ. ხეაშიადი (<x'āhiš> *ხე-
 იშ-ად-ი > ხეაშიადი).

საშ. სპარს. x'āstak 'ხვასტაგი, სიმდიდრე'—ქართ. ხვას-
 ტაგი, მაგრამ ზოგჯერ x'ā > ხო-ს, x'āstak—ხოსტაკი.

საშ. სპარს. x'aršak 'შხის მხურვალეობა'—ქართ. ხორშაკი,
 ხვასრო — ხოსრო, ალბათ, თვით ქართულ ნიადაგზე.

1. აბჯარი—'საქურველი, იარალი'.

„არა დაბყრობად ქუყყანისა შოვიდეს არამედ აბჯრისა და საქურველისა წილ“ (მოქც. ქართ. 712₄).

„ნუ იქმნები შენ მგედარ ზუკენ, აბჯრის დამაბნეველ, ნუ იქმნები მუშაჲ მკონარ და მოწყინე“ (მამ. სწავლ. 13₃₃).

„ოდეს ცნის, ვითარმედ მარცხენით კერძონი იგი საბრგენი შეუსწავლიან, მოუტდის მარჯუენით კერძოსა მას აბჯარსა მისსა და მსგავსითა იწყის ბრძოლად მისა, რომელი მას არა შეუსწავლედ“ (ბალაქვარ. 67₂₃).

„...არარაჲ არს უსარგებლესი აბჯარი და უმკუთეთლესი მახული მტერთა მიმართ, ვითარცა აღსრულებაჲ დღესასწაულისა“ (ბალაქვარ. 121₃₄).

„ელვა აბჯრისა მათისა—ვითარცა ელვა ცისა...“ (ლ. მრ. 3₂₂).

„ხელთა იიღეთ აბჯარი“ (ვ.ტყ. 91₃).

„ჩაიცვა ტანსა აბჯარი“ (ვ.ტყ. 225₄).

„მათი აბჯარი შუბია“ (ვ.ტყ. 1607₃).

საბას განმარტებით აბჯარი „ზოგადი სახელი არს ყოველთა საცვამთა ჯაჭვთა და მისთანათა“.

საშ. სპარსული apāzār, apəzār¹ 'იარალი, ინსტრუმენტი, მოწყობილობა'. ნიბერგის მიხედვით საშ. სპ. afzār² მომდინარეობს ძვ. ირ. apīčara-დან (ტ.ფალ. aβzār), ახ. სპ. ازار, اچار, არაბ. abzār, სომხური ნასესხობანი კი aučar და aučan³ 'საშუალება, წამალი', მისი აზრით, მომდინარეობს ძვ. ირ. *aβi. čarana-დან, ხოლო āčar < āčarana-დან.

შენიშვნა: ტელეგდი აღნიშნავს, რომ ძველი სპარსული p-ს ნორმალური ეკვივალენტი ფალაურ დამწერლობაში ხმოვანთა შორის არის (β), რომელიც ნიბერგის წიგნშივე ტრანსკრიბირებულია p-თი, ხოლო ახალი სპარსულის f შედარებით ახალი მოვლენაა (1000 წ. ქ. წ. შემდეგდროინდელი), რასაც, მისი თქმით, მოწმობს მანიქველური ძეგლების aβzār და al-Muwaffak-ის ფარმაკოლოგიაში დატანილი არაბული ფორმები.

¹ S. Telegdi, Essai sur la phonétique des emprunts iraniens en araméen talmudique, JA, t. CCXXVI, № 2, 1935, გვ. 224.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 3.

³ ი. მნათკაძე, I, გვ. 170.

ქართული აბჯარის-ათვის ამოსავალ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ არშაკ. ფალ. apaxar ან მისი შედარებით გვიანდელი ფორმა *apšar, რომელიც თვით ირანულში არ შემონახულა. გადასვლა $\dot{x} > \dot{z}$ ჩვეულებრივია ქართულში ნასესხებ ირანულ სიტყვებში. ეს სიტყვა, თუმცა პირველად „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ და დაახლოებით მის თანამედროვე ძეგლებში გვხვდება, უფრო ადრე უნდა იყოს შემოსული, არშაკიდული ეპოქის ბოლოს.

2. ავაზაკი.

ესრეთ წერილ არს: — სახლსა მამისა ჩემისასა სახლ სალოცველ ეწოდოს, ხოლო თქვენ ვითარცა ქუაბი ავაზაკთაჲ გიყოფიეს...“ (ე. მცხეთ. 89₃₉).

„შენ ჰეშმარიტად მარჯუენითსა მას ავაზაკსა ემსგავსე...“ (აბო, 78₂₁).

„...და ავაზაკისა თანა ყოველთა მორწმუნეთა წმიდაჲ ჯუარი, თვის მიანიჭა წინამძღურად“ (გრ. ხანძო., გვ. ოზ₁₁).

„და ავაზაკი შეიყვანა და დაამკდრა მუნ შინა“ (მამ. სწავლ. 102₁). „არასადა ვინ ვაქართავანმან დაუტევის სავაქროჲ თვის, შე-თუ სადამეგმთხვის განსაცდელი ავაზაკთა მიერ, ვინა ზღუასა შინა, და წარწყმიდის სავაქროჲ და მონაგები თვის...“ (მამ. სწავლ. 107₂₁).

ამოსავალ ფორმად ამ სიტყვისათვის უნდა მივიჩნიოთ, ჩვენი ფიქრით, არშაკიდულ-ფალაური ფორმა *z-vaz-ak*, სიტყვის ძირია *vaz-* 'წყევანა, წაღება', შდრ. ავ. *vazaitē*, სკრ. *vahati*, ფალ. *vazitan*, აბ. სპ. *vazidan*. *z* პრეფერბს წარმოადგენს (შო-, ში- და სხვ). *-ak* სუფიქსია ფუძის საწარმოებელი. *āvāzak* ნიშნავს 'წამლვენი, წამლები, მტაცებელი, ყაჩაღი'. ავესტაში გვხვდება ადიექტივი *vaza-*, რომელიც ნიშნავს 'წამლებს, წამყვანს, მტაცებელს, მძარცველს', *vazō.vəθwya-*¹ 'ჯოგის ქონების მიმტაცებელი, მძარცველი...' ანალოგიურად არის ნაწარმოები ფალ. *āpār-ak*, აბ. სპ. *āvārah > āvārak*²-იდან 'ქურდი, ყაჩაღი, მაწანწალა'. შდრ. ავაარი, იავარი და პარვა (მპარავი).

სიტყვა ავაზაკი ქართულში სომხურიდან შეთვისებულად ითვლებოდა, ხოლო თვით სომხურში უცნობი წარმოშობის სიტყვად არის მიჩნეული.³ ავარიანი აღნიშნულ სომხურ სიტყვას აახლოებს ფალაურ *bačak*, *bazag* ფორმებთან, რაც ფონეტიკურად

¹ AirWb, 83. 1386—89.

² P. Horn. GrnpEt, § 216.

არ არის გამართლებული (აუხსნელია თავკიდური ა- და ირ, ხ-დან სომხ. და ქართ. v-ს მიღება თავკიდურში)¹.

3. ავაზანი — „წყლის სადგური“ (საბა).

„შობ, ავაზანი სასოებისა ჩემისაჲ; იღუმეად წარვიმართო სლვაჲ ჩემი, და მე უცხო თესლნი დამემორჩილნეს“ (ფს. 59₁₆).

ვარიანტშია სი ა ვ ი.

„და მიიყვანეს ყრმანი იგი ავაზანად“ (მიმოდასლვ. მოციქულთა, 34₃₁).

„...და.... ეღვა თორნესა ავაზანი დიდი; და მას ზედა დაქლიან კაცი და შთადინ სისხლი იგი მათი მას ავაზანსა და აღმოიღებედ მას სისხლისაგანსა და სუმედ და მიიხუნედ კაცი იგი მომწყდარნი დასხნეს მას ავაზანსა“ (მიმოდასლვ. მოციქულთა, 33₂₆).

შდრ. სომხური *ավազան* 'ტბა, გუბე', აღნიშნულ სომხურ სიტყვას აპარიანი უკავშირებს ახ. სპარსულ *آواز-ს*, არაბ. *آواز*, *آواز* და ქართულ ავაზანს. მას ამოსავლად მიიჩნია ფალაური **āwāz* (*āw* 'წყალი' + *āna* 'შემცველი'), სპარს. *آواز* და სხვა².

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართული ავაზანი-ი და სომხ. *avazan*, როგორც ამას გვიჩვენებს ფონეტიკა, მომდინარეობენ არა სასანურ-ახალი სპარსულიდან, არამედ ჩრდილო-ირანული დიალექტური წრიდან (ან სოლდურ-პართულიდან ან სკვითურ-ალანურიდან). ისინი შეიცავენ არა *āw*- (წყალი) ფუძისაგან ნაწარმოებ სიტყვას *āwān*, *āwān*, არამედ ფუძეს *vaz*- მნიშვნელობით 'დინება' (შდრ. ძვ. ინდ. *vah-*, ავ. *vaz-*, რუს. *воз*, გერმ. *wagen* და სხვა). შდრ. ძვ. ინდ. *vāhati* 'დის', ავ. *vazaiyāti* 'დის', ოს. *a-vazyn* 'დაავუება'. სოლდ. *āwāz āp* 'გუბის წყალი', სოლდ. *āwāz* ('w'zh), *āwāzi* ('wzj) 'ტბა, გუბე' (Henning, BSOS, II, 471), საშ. ირ. **ā-vāzān* < ძვ. ირ. **ā-vāz-āna* 'საგუბარი, სადინარი, წყალსაცავი'³.

4. აზნაური — 'კეთილშობილი', 'თავისუფალი'.

„შგავსად მისვე სახისა აზნაური დიდ-დიდნი და ზეპური და დანი, აზნაური და უაზონი სოფლისა ქართლისანი მოვდეს“ (მარტ. შუშ. 42₆).

„ხოლო იყო ვინმე აზნაური დიდებული წინაშე აშოტ კურპალატისა. და ერქვა მას სახელი გაბრიელ დაფანული“ (გრაბანდთ., გვ. იბ₂₇).

¹ *Հ. Առաքյան, Արմ. բան.*, I, 83. 789.

² იქვე, 83. 790.

³ *B. A b a e v, Историко-этимологический словарь*, I, 83. 85—86.

„აღდგა და მიეგება წინა გაბრიელ, აზნაური მეფისა...“ (გრ. ხანძთ., გვ. 183)

„სადა უკუე იყვნენ მაშინ მსაჯულნი იგი სიკრუვისანი, რომელნი ბჭობდეს შეპოვნებით და შილუბდეს ქრთამსა და განამრავლებდეს ცრუთა! სადა იყვნენ მონანი გინა აზნაურნი!“ (მამ. სწავლ., 94).

„და პრქუა მათ: კაცი ვინმე აზნაური წარვიდოდა შორსა სოფელსა მოღებად თავისა თვისისა შეუფებისა და მოქცევიად“ (ლუკა, 19₁₁).

„ვითარცა ხიტყს პავლე, ვითარმედ: „არა არს მონება და აზნაურება, რამეთუ ყოველნი... ერთ ხიყვნეთ ქრისტე იესუმს მიერ“ (ხანმეტ. ტექსტ. ძვ. ქართ. ისტ. ქრ. 36₂).

„...რამეთუ ჩუენ შორის არაფინ არს უაღრეს მოყუსისა თვისისა პატვიითა და სიმდიდრითა და სიაზნაურითა, და არცა ვინ უდარეს არს ჩუენ შორის მოყუასსა თვისსა სიგლახაკითა და ნაკლულევანებითა და შეურაცხებითა“ (ბალაქვარ. 98₂).

„...ნუ განვსცემთ აზნაურებასა ჩუენსა ვნებათა მიმართ, მოვითმინნეთ ტკივილნი წუთიერნი, რამეთუ ჟამი ესე ჰირისაა არს, ხოლო საუკუნოა იგი — განსუენებისა“ (ასურ. მოლვაწ. 33₂).

„ხოლო იგი პროზნი ათასნი მკედარნი, რომელნი აზონისაგან მოერთნეს ფარნაევას, რომელი ზემოთ ვაქსენეთ, იგინი განყვნა ქვეთა და ქუეყანათა შინა, იპურნა იგინი კეთილად, რამეთუ ბრძოლასა მას აზონისსა მყნედ იყვნეს. და უწოდა მათ სახელად აზნაურნი“ (ლ. მრ. 25₁₁).

„და იყო კლარჯეთს ერისთავი არზოკ მეფისა აზნაურ ვეთაგანი“ (ლ. მრ. 48₂).

„ესე ვარაზ-ბაქარ მეფე იყო კაცი ურწმუნო და მოძულე სჯულისა, და ვერ იკადრებდა ერისაგან განცხადებად სჯულისა სიძულლისა, რამეთუ მოქცეულ იყო ქართლი და დიდსა სარწმუნოებასა შინა იყვნეს აზნაურნი და ყოველი ერი ქართლისა“ (ლ. მრ. 135₁₁).

„და ვითარ გამოცხადნა საქმე მისი, შედგა იგი უფლისციხეს და შეუდგეს თანა ტბელნი და სხუანი მრავალნი აზნაურნი“ (მატ. ქართ. 267₁).

„ვითარ წარქდეს ამას შინა ჟამნი რაოდენნიმე იწყეს კუაღად მედგრობად ზაქულებით, ვითარცა არს ჩვეულება ქართლისა აზნაურთა“ (მატ. ქართ. 274₁₁).

„ეგრეთვე ნიანია კახაბერის ძეცა და სხუანიცა აზნაურნი მცირედ-მცირედ შემოკრებიან დაითომილნი სადავე და სოფლებიადეცა იწყეს შთამოსლვად და დასხდომად“ (დავ. აღმაშ. 324_ა).

„რამეთუ მიიწია ესე თრიალეთს ციხესა ქუეშე კლდე-კართასა, სადა — იგი იყვნეს მაშინ აზნაურნი ბაგრატიანი...“ (სუმბატ-დავითის-ძე 385_ჟ).

ფუძე სიტყვისა აზნაური არის აზნ- (შდრ. უ-აზნ-ო), რომელიც ფონეტიკურად სომხ. *ազն*-ის იდენტურია. სხვა ქართველურ ენებში ამ სიტყვას შესატყვისი არ მოეპოვება. ამოსავალ ფორმად ჩვენ მივიჩნევთ ძვ. ირ. ფუძეს **ā-znā*-ს, სადაც თავკიდური *ā*-პრეფერბს წარმოადგენს, შდრ. სკრ. *ā-jnā*. ძირი *znā*-, ძვ. ინდ. *jnā*-ს მიხედვით, ჩრდილო-ირანულში უნდა გვექონოდა 'ცოდნის' მნიშვნელობით¹. ძველ სპარსულში *znā*-ს შესატყვისად გვაქვს [x] *znā* (*šn* < *zn*-საგან და წინ განვითარებულია *x*)². ეს იგივე ძირია, რაც ბერძნული *γινωσκω* (ლათ. [*g*] *nosco*, რუსული *знать* და სხვა). შდრ. ფალ. *āznāk* (ძვ. სპ. **[x]znāka*-დან) 'ცნობილი', ახ. სპ. *أناذا* — *أناذا*³ 'ცნობილი, ნაცნობი, მოკეთე'.

**āznā*-ს მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო 'ცნობილი, განთქმული'. აზნაური სიტყვის პირვანდელი მნიშვნელობაც უნდა ყოფილიყო 'ცნობილი, ჩინებული, წარჩინებული', უ-აზნ-ო 'უცნობი, უჩინო'.

შეადარეთ ანალოგიურად ნაწარმოები რუსული *знатный*, *знать* (ძირი *зна*- საერთოა რუსულსა და ირანულში).

ირანული ფუძე *ā-znā*-, ნასესხები ქართულსა და სომხურში, გაფორმებულია ადგილობრივი ადიექტური სუფიქსებით: ქართ. აზნ-(ა)-ურ, სომხ. *ազնախ* 'წარჩინებული', 'კეთილშობილი', 'აზნაური'.

ქართული აზნაურის სომხ. *ազն*-თან კავშირზე და მის ირანულ წარმომავლობაზე წინათაც მიუთითებდნენ (მ. ბროსე, ნ. მარო, ი. ჯავახიშვილი, ა. შანიძე)⁴.

ამ სიტყვის დღემდე ცნობილ ეტიმოლოგიათა შორის (აზნ- ძირს უკავშირებდნენ ბერძნ. *ζῆσις*-ს, ფალ. *azg*-ს, ხეთ. *sin*-ს და სხვა)⁵

¹ როგორც ცნობილია ინდო-ირანული ენების შედარებითი გრამატიკიდან, სანსკრიტის *j*, *h* ბგერებს ავესტური უპასუხებს *z*-თი, ბოლო ძვ. სპ.—*z*-თი (*n*-ს წინ).

² A. Meillet, Vp. გვ. 69.

³ P. Horn, GrapEt. გვ. 8.

⁴ იბ. ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, გვ. 191.

⁵ ა. შანიძე, რეცენზია აკარიანის საკუთარ სახელთა ლექსიკონზე *Словарь армянских личных имен*, ИАН Арм. ССР, V, 1944.

ველაზე საგულისხმოა *īznā*-ს დაკავშირება ირანულ სიტყვასთან *zāna* 'გვარი, ტომი, მოდგმა', რასაც ი. ჯავახიშვილიც მიიჩნევდა დასაშვებად, მაგრამ მას სამართლიანად აფიქრებდა თავკიდური *z*-ს საკითხი (*azana*), რომელიც, აღნიშნული ეტიმოლოგიის მიხედვით, აუხსნელი რჩება.

ასეთი დაკავშირებისათვის საფუძველს ქმნიდა, ალბათ, სომხ. *azn*-ის მნიშვნელობაც — 'გვარი, ტომი, მოდგმა'. მაგრამ სიტყვა **īznā*-ს მსგავსი შინაარსი არ არის გამოჩენილი ჩვენი ეტიმოლოგიითაც — 'ცნობილი', 'ნაცნობი', 'მოკეთე', 'ნათესავი', 'ტომი', 'გვარი', შდრ. სკრ. *jnāti* 'ნათესავი', *jnā* 'ცოდნა' ძირიდან, აგრეთვე ახ. სპ. *āznā* 'მოკეთე, ნათესავი'.

აზნაური თავისუფალის ვაგებით მეორეულია ისე, როგორც სპარსული *īznā* 'კეთილშობილი' შემდეგ ნიშნავს 'თავისუფალს'. პ. ბეილი ამ სიტყვას აწარმოებს *zan-*: *zn-* ძირიდან 'გაჩენა', *ā-zn-ya* 'დაბადებული დიდ სახლში', ე. ი. კეთილშობილი, ავ. *āzna*, მასვე მოჰყავს საშ. სპ. *īznāvar* ('*zn*'wl)¹.

ბ. ჰამზავი, ამზავი — 'ყოფა, მდგომარეობა, ცნობა, ისტორია'.
 „და ჰამზავი მოჰდა ვითარმედ ბაღდადი აგარენთა დაიპყრესო“ (მოქც. ჭართ. 726₁₃).

„ხოლო ჩუენი ყოფიი წმიდასა ამას აღვილსა საბაწმინდას და ჰამზავი ყოველი მანვე მოსე მოგაქსენოს“ (გრ. ხანძთ., გვ. 4დ₄₇).

„არა უწყია, ვითარ რომელნიმე იქადიედ ბირველთა მეფეთა ცხოვრებასა თხრობად, და რომელნიმე ჰამზავთა და ზღაპართა მთავართასა ზედა ზუაობენ და იქადიედ...“ (მამ. სწავლ. 19₁).

„და განჰდა ჰამზავი მისი ყოველსა მას ქუეყანასა“ (მათე, 9₁₄).

„და ჰამზავი განჰდა მისთჳს ყოველსა მას გარემო სოფლებსა“ (ლუკა, 4₁₄).

„რომელთა შორის არა იყო შეთქმულება, რომელნი მე არა მიხილვან და ჰამზავთაგან დაუწყუედელთა და განუქარვებელთა, რომელთა შინა ვერ ეგების შეთქმულება სიშორისაგან აღვილთადას...“ (ბალაქვარ. 150₁₃).

„და ვითარ მიეახლნეს ერთისა დლისა სავალსა მივიდა წინა ამზავი, ვითარმედ მეფე ცოცხალი არის...“ (ლ. მრ. 46₁₄).

¹ ძველი ირანული პროტოტიპია **īznābara* „bearer of nobility“; საშ. სპ. ფორმა დადასტურებულია *Dāstān i dānk*-ში. იხ. H. Bailey, *Arya II*. BSOAS, vol. XXIII, part I, 1900, გვ. 17; Trans. of the Phil. Soc., 1959, გვ. 95.

„ესე ალექსანდრე გამოჩნდა ქუეყანასა, რომელსა ქვეყანა მიკედონი, ძე ნიქტანებისი, მეგუპტელისა, ვითარცა წერილ არს: ამბავი მისი წიგნსა ბერძენთასა“ (ლ. შრ. 17₄).

„და მისაზე ქუეყანა ქართლისა აღწერეს, და წარიღეს საბერძნეთს და ამბავი მოიწია, ვითარმედ ბაღდადი დაიპყრეს ავარის ნათესავთაო“ (სუმბატ. 376₁).

ამბავი — „ვეფხისტყაოსანში“:

„ესე ამბავი სპარსული ქართულად ნათარგმანები“ (2₁).

მზობა (< ამბავობა *ამბავობა):

„მზობა ტარიელისაგან ლომ-ვეფხის დაბოცისა“ (906₄).

„ნუ ელი შავა ამბისა მზობასა“ (234₄).

„ვერ იყენეს ვერას ამბისა მზობელნი“ (642₃).

სიტყვა ამბავის პირვანდელი მნიშვნელობა, როგორც ამას სიტყვის ეტიმოლოგია მოწმობს, უნდა ყოფილიყო 'ყოფა, ყოფილი, მომხდარი'. შდრ. ძვ. ირ. ham. bav-¹ 'გაჩენა, წარმოშობა, მოხდომა', hambava- 'მომხდარი, ყოფილი', სკრ. sqbhav- 'გაჩენა, წარმოქმნა, ყოფნა', sqbhava 'მდგომარეობა, ყოფა, ამბავი'. საშ. ირანული ფორმა ამ სიტყვისა უნდა ყოფილიყო *hambav (შდრ. ზმნა hambavihend)², საიდანაც გვაქვს ქართული ამბავი, კამბავი და სომხური համբავ³ 'ამბავი', რომელიც უცნობი წარმოშობისად ითვლება. შდრ. ქართ. ამბავი და ყოფა — „რა ამბავში ხარ, რა ყოფაში ხარ“. ham. bava- სიტყვისიტყვით 'თან-ყოფილი'⁴.

6. ამბორი — 'კონა, მოხვევა'.

„და თაყვანის სცეს და ამბორს უყუეს ფერჯთა მისთა წმინდათა“ (ე. მცხ. 90₂₈).

„და ვითარცა მოვიდა მთავარი ამბორს უყო ხატსა მას ცხოველსა“ (ს. ზ. 164₃₁).

„და მომცა ამბორებდა საუკუნოდა და წარვიდა წილ იორდანესა“ (მოქც. ქართ. 741₇).

¹ AirWb, გვ. 932.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 99.

³ Հ. Աճառյան, III, გვ. 73.

⁴ ზ. ბენვენიტი თავის შენიშვნაში Emprunts iraniens en arménien (Trans. of the Phil. Soc., 1945, გვ. 69-70) ეჭვს გამოთქვამს სომხ. hambav-ის შინაარსობლივი კავშირის შესახებ ძვ. ირ. ham.bav-თან, თუმცა ფორმის მიხედვით წმინდა ირანული სიტყვა ჩანს.

„...და გამოსლვასა ბერთა ქამბორის-ყოფაჲ მისცა და ვერძთ წარემართა ხანძთად კერძო“ (გრ. ხანძთ., გვ. ობ₁₈).

„და ვითარცა იხილა იგი მეფემან, აღდგა მსწრაფელ და დავარდა წინაშე მისსა, თაყუანის-სცა და ამბორის-ყოფდა ფერქთა მისთა“ (ბალაჰვარ. 119₃₂).

„და აღდგეს შუზღობისა დატეგებად და მოიკითხეს, და ტირილით ამბორს უყოფდეს ურთიერთას“ (ბალაჰვარ. 89₂₇).

„დაუტევა ამბორის ყოფაჲ საუკუნო და წარვიდა წილ იორდანეს...“ (ლ. მრ. 47₂₁).

ამბორი 'ყოცნა, მოხვევა', სომხ. *համբուր*¹ 'ამბორი, ყოცნა', ირ. *hama. buda-*, ავ. *hamabaōbah* (*ham- + bud-*), სკრ. *sambudh-* 'შეგრძნობა, შეცნობა, შეშინება', ფალ. *ham.bōb*² (ხ₂₈ 'სულ, გრძნობა, გონი, სუნი'), ავ. *baōbah-*, *baōbi*, ახ. სპ. *حوب- būi*, *būi*, *būi*, სომხ. *համբուր* < ფალ. არშაკ. *hambōb* = ქართ. ამბორი, შდრ. ახ. სპ. *حوب* 'ყოცნა' და *حوبان*, აგრეთვე ოს. *ambudyn* 'ყნოსვა, შეგრძნება'.

7. ამბოხი — 1. 'ბრბო, ხალხი'. 2. 'შფოთი, მღელვარება'.

„და მივიდოდა წმიდისა მისთანა ამბოხი მრავალი დედებისა და მამებისაჲ...“ (მარტ. შუშ. 28₁₈).

„და ვითარცა იხილა პიტიახშმან ამბოხი იგი და ტირილი მამათაჲ და დედათაჲ, მოხუცებულთა და ყრმათაჲ, მკედრ მიმოდასდევნინ და მეოტ ჰყოფნ მათ ყოველთა“ (მარტ. შუშ. 28₁₇).

„ბირებითა ეშმაკისაჲთა იქმნა უწყესო ამბოხი, რამეთუ მოკლა ლაქლამა დისიძე თჳსი“ (ს. ზ. 173₃₈).

„შე კაცი ვარ უცხოჲ და ჭრისტეს მოსავეი, ხოლო ვიყოფები ქუაბსა ამას შინა მცირესა განშორებულთა მსოფლიოთა ამბოხთა-გან“ (ასურ. მოლღაწ. 99₃₂).

„და გარე მოდგომილნი შფოთებით ამბოხებდეს კმათა უშუერთა განმტყვებელნი, რათამცა შეაშინეს ბერი და განიოტეს მიერ“ (ასურ. მოლღაწ. 43₁₈).

„...და ნაცვლად საყოფლისა მის მყუდროჲსა და დაწყნარებულისა მიიქეც სამკვდრებელთა მათ ამბოხოთა...“ (მამ. სწავლ. 120₂₈).

ფალ. *hambōh* 'სიმრავლე, კრებული, არეულობა', ახ. სპ. *حوب* 'სიმრავლე, კრებული, ხალხი', სომხ. *ամբուր*² 'ხალხი, ბრბო, გან-

¹ *Հ. Ա. Բ. Կ. Կ. Կ.* III, გვ. 73.
² H. Nyberg, *Hfsb*, II, გვ. 37.
³ H. Hübschmann, *AG*, I, გვ. 202.

გაში, არეულობა', თალმუდ. אריוכא¹ 'ამბოხი, არეულობა', რს. ambūryn, ambyxt² 'ყვირილი, ღრიალი, შფოთი'.

8. ამპარტავანი — 'ამაყი, ქედმაღალი, მედიდური, ზუავი'.

„და ვითარ ეშმაკისა ბირებითა ცთუნებული იგი ზუავი და ამპარტავანი ენაჲ განუკურნა“ (ს. ზ. 174₁).

„ხოლო მან სრულიად საღმრთოდ შიში განაგდო ამპარტავნებისაგან ძლეულმან და ფარულად მოუწოდა ერის-კაცსა ანჩელსა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 23₁₂).

„და აღვიდა იგი საყრთხვევლად მძლე ამპარტავანებისა სენთა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ნბ₁₁).

„იყო ვინმე მეფე ერთი ქუეყანასა პინდოეთისასა... ლალ, ამპარტავან და შეენიერ ხილვითა...“ (ბალაჰვარ. 3₁₂).

„ნუშკა არს სახე და ხილვაჲ შენი კინი და შეურაცხი, და ფერი პირისა შენისაჲ ყუთელა და გონებაჲ შენი მზუაობარ და ამპარტავან...“ (მამ. სწავლ. 77₁₂).

„სილაღე ესე ამპარტავნებისაჲ არს საცთური ეშმაკისა“ (ლ. მრ. 34₁₂).

სომხ. *ամբարտաւան* 'ამპარტავანი, ამაყი, თავზედი, მედიდური'. აპარიანი ამ სიტყვას უკავშირებს ირანულ an.bar-ს 'აფსება', საიდანაც, მისი აზრით, ფალაურში უნდა გვეკონოდა *an-bartavān. შდრ. ახ. სპ. *انبارداه* — anbardāh ('სავსე, გაბერილი, ამპარტავანი'³).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვიც არშაკიდული ფალაურიდან უნდა იყოს შემოსული, ამოსავალია ham.pār- *hampirtāvan.

9. ანაზდად — 'უცბად, მოულოდნელად'.

„გარნა ფრთხილმან ამან სულმან ყოვლად არა იუწყა, რათა არა განაკრთეს ანაზდადთისა მის საქმისათჳს...“ (ასურ. მოღვაწე. 74₁₂).

- „ანაზდად მოყმე გამოზნდა“ (ვ. ტყ. 204₁)
- „მართ ანაზდად ვილაღატებს“ (ვ. ტყ. 1081₂).
- „ანაზდად გვიცნობს, გაკრთების“ (ვ. ტყ. 1376₂).
- „ანაზდად ცხენი გაქუსლეს“ (ვ. ტყ. 1414₁).
- „მართალ ხართ, თუმცა რისხვანი ჩემთვის იანაზდონითა“ (ვ. ტყ. 755₁).

¹ S. Telegdi, გვ. 229.
² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, гл. 140.
³ *Հատույն, Արմ. բառ.*, I, გვ. 199.

ანაზდ, ვფიქრობთ, მომდინარეობს ფალაური ფორმიდან *an-azd* 'უცოდინრად, უცრად, უცბად'. შდრ. ძვ. სპარსული *āzda* 'ცნობილი' (*naiy azdā abava...* 'ცნობილი არ იყო ვისთვის, არ იყოლა').

an- უარყოფითი ნაწილაკია = ქართ. უ-ს. ქართ. უცებში, უცეარი ზუსტი შესატყვისია *anazd*-ისა. შდრ. სომხ. *անապყակ* 'გაუგონარი, შეუსმენელი'¹.

10. **არტოშანი** — 'ცეცხლი, ცეცხლის ტაძარი, ცეცხლთაყვანისმცემლობა'.

„საწყალობელ იქნა უზადრუკი ვარსკენ, რამეთუ უფარ ყო ჰემ-პირიტი ღმერთი და აღიარა არტოშანი“ (მარტ. შუშ. 5₁₄).

შდრ. სომხ. *արտոշան* 'ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძარი' (*Feuer-Tempel*)². ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ზუსტად ვარკვეული არ არის.

პიუბშმანის აზრით, *ātrūšān* შედგენილი სიტყვაა. პირველი კომპონენტი დაევას არ იწვევს, ეს არის ფალ. *ātur* 'ცეცხლი', მეორეს შესახებ არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა.

ფრიდრიხ მიულერი ვარაუდობს, რომ აქ საჭმე გვაქვს ირ. *ātursih*-თან. პიუბშმანი ფალაურისათვის აღადგენს ფორმას *ātursān* (*šān* 'ადგილი, სახლი')³.

ჩვენ შესაძლებლად მიგვიჩნია ამ სიტყვისათვის შემდეგი ეტიმოლოგია: ავესტაში 'ცეცხლისათვის' გვაქვს ფორმა *ātars* (Nom. singl)⁴, ფალ. *ātars*, *ātarsān*. *ātars*, *ātarsān* (არშაკ. ფალ. ფორმა) შეიძლება გვექნოდნა ცეცხლისა და შემდეგ ოვით ცეცხლთაყვანისმცემლობის აღმნიშვნელ ტერმინად („შუშანიკის წამებაში“ ეს სიტყვა ამ უკანასკნელი გაგებით იხმარება). *-ān* სახელთა საწარმოებელი სუფიქსია, ძვ. სპ. *-āna*. ერთმანეთის გვერდით იხმარება ფალ. ფორმები *šab*, *šabān* 'ღამე', *niš*, *nišān*, *nūš*, *nūšān*, *žam*, *žamān* და სხვა. ასევე შეიძლება ყოფილიყო *atarš* და *ataršān*, *aturšān*, რომლისაგანაც წარმოიღვა ქართული და სომხური ფორმები.

11. **ზაგინი** — 'ტაძარი, თაყვანისსაცემელი, სამსხვერპლო', „ბო-პონი წარმართთა ან პურითა“ (საბა).

„განარისხეს იგი ბაგინებსა მათსა და კერპებითა მათითა აწურებდეს მათ“ (ფს. 77₁₅).

¹ A. Худабашен, Армяно-русский словарь, 83. 45.
² H. Hübschmann, AG. I, 83. 10.
³ Հ Ա ճ ա ո յ ա ն, Ա Բ, I, 83. 603.
⁴ AirWb, 83. 312.

„და პურიათა თანაცა ბაგინად შევიდი და მათსაცა მას მსა-
ხურებასა ვხედვედი“ (ე. მცხ. 85₇).

„და დასკეს ხმ იგი კელამოა: რომელი დგა კარსა ზედა ბაგინისასა: რომელი განაშუენებდა: აღვილსა მას რამეთუ გარდაერთხნეს რტონი მისნი: ყოველსა მას სტოვასა ბაგინისასა“ (მოქც. ქართ. 786₁₄).

„რომლისათვისცა შეეურვა სულსა ამის წმიდისასა და შევიდა ბაგინსა პურიათასა ენისათს ებრაულისა, და დაყო მუნ თუ ერთი, და განიცდიდა ძალსა ამის ქუყანისასა“ (ლ. მრ. 88₁).

ძვ. ირ. *bagaina*- ნაწარმოებია სიტყვიდან *haga*- 'ღმერთი' (ძვ. სპ. *haga*-, ავ. *haya*-, სკრ. *bhaga*-). ძველ სპარსულში იგი მიდიურადან ნასესხებ სიტყვად ითვლება¹. შეადარეთ ფალ. *bag*, მრ. *bagān*², სომხ. *բագն*—*Altar*, *բայօ*³; 'კერპი'; ნ. მარი და პ. აჭარაინი ქართულ ფორმას სომხურიდან შემოსულად მიიჩნევენ⁴.

12. ბუნაკი (ბუნაკი) — 1. 'სამყოფელი, სადგომი'. 2. „პირუტყვის სადგომი“ (საბა).

„უნ რუნ ჰამოს ცომოვანი მოისპოს იგი კაცი ერისა მისგან ძეთა იმლისათა გარეშე მოსრლთა მათ მწირთა და შიშულთა ბუნაკთა შთ მონათაგან...“ (გამოსლვ. 12₁₃).

„და დაიბუნაკეს ავაზაკთა მთასა გარე, და დაემკვდრა მის თანა სული უწყალოებისა“ (მამ. სწიელ. 292₁).

ამ სიტყვისათვის ამოსავალია ფალ. *bunak* || *bunag*⁵, ახ. სპ. *b* 'სამყოფელი, საცხოვრებელი', ავ. *buna*, სომხ. *բնակ* 'სამყოფელი, სადგომი', ძვ. ინდ. *budhna*- *bun* 'ძირი, ფსკერი'⁶. შდრ. ოს. *byn|bun*.

13. ბანაკი — 'ლაშქრის სადგომი'.

„სადა იგი არს სადგური და საბანაკე ძეთა მიგოვისთაჲ, რომელ არიან ხაზარნი...“ (აბო, 64₃₁).

„და იყო, რაგამს დაიბანაკეს წმიდათა მათ აღვილსა მას ზემო“

¹ A. Meillet, Vp. 33. 12.

² H. Nyberg, Hfsb. II. 33. 29.

³ H. Hübschmann, I. 83. 114.

⁴ ჯ. *საქარაი*, I. 33. 854.

⁵ C. Salemann, Man. St., 33. 63.

⁶ Б. Миллер, Передско-русский словарь, 33. 73.

⁷ А. Худабашев, Армяно-русский словарь, 33. 214.

⁸ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I. 33. 278.

წინებულსა, კმნეს ტალავარი მახლოვლად ბორცუსა მას... (ს. ზ. 154₁₁).

„არა ხარ უცხო ბანაკსა მას წმიდათა ანგელოზთასა...“ (გრ. ხანძთ. 31₆).

„რამეთუ მივალ დღეს ბანაკსა უცხოსა და ღმრთისა საყდარ-თა საშინელთა“ (გრ. ხანძთ. 31₆).

„სძლო თრდატ და კელად შეიბურა და აოტეს ბანაკი გუთ-თა“ (ლ. მრ. 43₁₆).

„ბანაკი ანგელოზთა უფლისათა გარემოადგეს მოშიშთა მისთა და იქსნეს იგინი“ (ფს. 37₇).

შდრ. სომხ. *բանակ*, ახ. სპ. და ფალაური *bān* 'სახლი, სახუ-რავი' (შდრ. ქართ. ბანი), ქურთული და ბელუჯური ნასესხები *ban*¹, ძვ. სპ. *āvahana* (*vahana* 'სამყოფელი')².

14. ბეჭედი — 1. 'საბეჭდავი ნიშანი', 2. 'სათითე'.

„და ჯაჭვი იგი, რომელ ედვა ქედსა მისსა ზედა, ეგრეთვე ედვა და დაბეჭედა ურჩულომან ვარსკენ ბეჭედი თა თჳსითა“ (მარტ. შუშ. 29₁₆).

„ხოლო მე ქრისტეს ბეჭედი მომიღებებს და ქრისტეს ტო-ზიქსა ვტოზიკობ, რამეთუ ქრისტეს ბეჭედი თა აღბეჭედილ ვარ“ (ე. მიც. 80₁₃).

„და რაგამს შიიწია, კადნიერად დასწერა ჯუარი კარსა მას და თუთა დაიბეჭედა ჯუარი“ (აბო, 73₇).

„ხოლო ჩუენ შემდგომად ამისა სხუადცა მოვიქსენოთ და ეგრეთ დავიბეჭედოთ სიტყვაჲ“ (ს. ზ. 180₁₃).

„ხოლო ახლისა შჯულისა დაბეჭედულნი წიგნნი ზემო-რით იცოდნა და მრავალნი წიგნნი ძუელისაცა შჯულისანი: არამედ დაუბეჭედველნი წმიდათა მოძღუართა თქუმულნი აღურაცხელნი წარმოითქუმოდეს უწიგნოდ ენითა მისითა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ლთ₁₃).

„და მისცა ბეჭედი ტელისა მისისაგან, რომელსა იყო თუალი ფრიალ ნათელი“ (ჯუანშ. 111₁₁).

„წარავლინა ერთი ვინმე შინაურთა მსახურთა მისთაგანი და წარსცა მძივი იგი, რომელი აკიდაენ ყელსა მეფისასა, რაათა მის-ცეს მას საფიცი მტკიცე და დაუბეჭდოს მძივითა მით და სახელ-ღებითა ღმრთისაგან, რაათა უშიშად მოვიდეს მისა“ (მამ. სწავლ. 294₄).

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ორივე მნიშვნელობით:

„ფრიდონ ნახნა საჭურჭლენი და ბეჭედნი მისნი დაქსნა“ (619₁).

¹ P. Horn, GrapEt, გვ. 40.

² AirWb, გვ. 333.

- ერთი აილო ბეჭედი, მართ აწონილი დრამითა (385კ.)
- „ესე კმა ნიშნად, საესე ვარ სხედ ხელის შესაბამითა“ (385კ.)
- „ბეჭედი ჩემი აცვია, მას ვვედრებ მოსატანელად“ (1111კ.)
- „ააა თითი და ბეჭედი, და დანა მაქვს სისხლიანი“ (1118კ.)
- „ბეჭდითურთ თითი მოჰკვეთა, კვესკნელთ მიწასა გარია“ (1116კ.)

ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ქართულ ნიადაგზე არ ხერხდება. თუ სიტყვის მეორე ნაწილს დავეყავშირებთ ტედ-ვას, რაც სემანტიკურად არც ისე დამაჯერებელია, აუსხნელი რჩება ელემენტი ბეჭდომლისოდ ეს სიტყვა არც ერთ ქართულ ძეგლში არ ვგვხვდება. გაუმართლებელია ბეჭდის დაკავშირება მეგრულ-ქანურ შაქკინდთანაც, რომლის შესატყვისი ძირია წინდ- (დაწინდვა, საწინდარი). მისი პირვანდელი მნიშვნელობა ნიშანი, დანიშვნა უნდა იყოს, ტედვას მასთან საერთო არაფერი არ უნდა ჰქონდეს¹. უაღრესად საინტერესოა, რომ ქართულ ბეჭედთან ძალიან ახლოს დგას აკუსტიკურადაც და შინაარსითაც (ემთხვევა თითქმის ყველა ნიუანსით ქართული სიტყვის ძირითად მნიშვნელობას) რუს. печатъ 'ბეჭედი', печатать 'დაბეჭდვა', запечатлеть 'აღბეჭდა, გამობეჭდა', вычтление 'შთაბეჭდილება' და სხვა ფიქრობთ, ასეთი დამთხვევა შემთხვევითი არ არის, ორივე ეს ფორმა ქართული და რუსული საერთო წყაროდან უნდა მომდინარეობდეს რომელიც ირანული და კერძოდ ჩრდილო-ირანული (სკვითური) შეიძლება იყოს უპირველესად ფოღლისა. არ არის გამორიცხული აგრეთვე, რომ იგი ქართულიდან შესულიყო რუსულში.

ეს სიტყვა მოიპოვება გერმანიკულ ენებშიც (შღრ. გერმანული Petschaft, შუა-ზემო გერმ. Petschat, ბოჰემ. pečet, ძვ. სლავური pečati), სადაც იგი სლავურიდან შეთვისებულად ითვლება.

თუ ამოსავალ მნიშვნელობად ქართული ბეჭედისათვის მივიღებთ ბეჭედს — სათითეს, მაშინ შესაძლებელია იგი დაუკავშირდეს სპარსულ სიტყვას *بچيد*-ს 'გრებილი, ხვეული, რკალი, სამკაული, სამაჯური' (შღრ. *кольцо, обруч*) ზმნიდან *بچيد* 'ბრუნვა, ტრიალი, ხვევა, გრება' და სხვა, როგორც ამას მაქარ ხუბუცა დიქრობდა². შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამოსავალ

¹ ა. ჩიქობავა. ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 178 კ. შვიდტის ახით, ქართულ-ხანური ფორმა უნდა აღდგეს *baced-ის სახით, ხოლო სქანურ- m. škad ძველი ნაესებებია ხანურიდან. იხ. Rekonstruktion, გვ. 97-99.

² მაქარ ხუბუცა, სპარსული ბავისმიერები ქართულში, საგ. სპრ. მეგრ. ავტ. ნომბე, IV, № 10; I. Vailers, I, გვ. 390.

მაშინ უნდა მივიჩნიოთ არა ახალი სპარსული ფორმა, არამედ სპარსული (რადგან ბექედი ქართული მწერლობის უძველეს ძეგლებში გვხვდება), სახელდობრ, pēčitan ზმნის (მნიშვნელობით 'ბრუნვა, ტრიალი') ნამყოს მიმღეობის ფორმა pēčtan ან pēčitak 'ხვეული, რკალი'.

უფრო საუბიძვრებელია აქ გვექონდეს საშუალო ან ძველი ჩრდილო-აზიური დიალექტური ფორმა, სადაც ამ სიტყვის საბეჭდავის მნიშვნელობაც ჰქონდა.

რკალი > ბექედი > სათითე > საბეჭდავიანი სათითე > თვით საბეჭდავი > ბექედი. ასე უნდა წარმოვიდგინოთ ამ სიტყვის სემანტიკური განვითარების ისტორია¹.

16. გუნდი — „ჯარი ექუსი ათასი“ (საბა).

„და სხვანი ყოველნი სწორად განყენა სამად გუნდად“ (გრ. ხანძთ., გვ. 23₁₁)

„რამეთუ სიფერავით ებრძოდეს საუკრად სიმძაფრითა სასტიკითა ხილვითა ვითარცა გუნდი მჭედართა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 2₁).

„მას: ჟამსა აღიძრა შეფემ გუნდებითა“ (მოქც. ქართ. 710₁₁).

„რომელი დივანსა შეფისასა არა დაწერილ არნ და რიცხუსა მჭედართასა არა შერაცხილ არნ, არაეისგან ბრალისა თანა-მდებ იქმნის, გან-თუ-აშორის თავი თჳსი გუნდისაგან მჭედართასა“ (მამ. სწავლ. 107₂₈).

„ხოლო შენ, შვილო ზემო, ნეფსით თჳსით განუკუნენ თავი შენი მეუფესა მას ზეცისასა და შეერთე მსახურებად მისა გუნდსა ანგელოზთასა...“ (მამ. სწავლ. 120₁₁).

ფაღ. gund 'ჯარი, არმია'². ახ. სპ. gū, არაბ. gū 'ჯარი, რაზმი', სირ. gudda 'ბრძო, გუნდი', მანდ. gunda, სომხ. գուհի³ 'გუნდი, რაზმი, ჯარის ნაწილი'.

ლაგარდი ამ სიტყვას უკავშირებს ავ. vāḥva-ს 'ჯოგი', პიუბშმანი-სკრ. vrnda-ს 'გუნდი, ჯოგი, ჯარი'⁴.

16. გურინვა, მ-გურინ-ავ-ი — 'ტირილი, მოთქმა, მოტირალი'.

„ისმინეთ დედანო, სიტყუა ლუთისა და შეიწყნარენ უურთაოქუნთა სიტყუანი პირისა მისისანი, და ასწავეთ ასულთა თქუენ-

¹ მატ. ფასმერი რუსულ novara-ს აკავშირებს ზნასთან noxy. იხ. M. Vasmer, Russisches Etymologisches Wörterbuch, გვ. 35.
² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 140.
³ H. Hübschmann, AG, II, გვ. 508.
⁴ ლ. Ա ճ ա ղ ՝ Ն, II, გვ. 302.
⁵ H. Hübschmann, P. St., გვ. 398.

თა გურინვა, და დედაკაცმან მოყუასსა თუსსა გოდება (იერუსალიმი, 20).

„დღეს აღუდგინნის მიკებელნი შესხმით და ხვალე აღუდგინნის მიგურინავნი ტყებით“ (ბალაქვარ, 8).

შდრ. ავ. gar- 'ქება, სიმღერა, ტირილი, გოდება'. აწმყოს ფუძე *garān-*, ძვ. ინდური *gar-, grnati*, ავ. *gar-* 'ქება, ქების სიმღერა' (სახელის ფორმა), გამოთქმა *domano. garo* 'ქების, ლოცვის სახლი'¹, საშ. სპარსული *gristan, griy, girinītan* 'ტირილი'², ახ. სპარს. *giristan*,³ ბელუჯ. *greag, girāg*, ოს. *qar[gar]*⁴; ფუძე *giri-gurin* წარმოდგენილია აგრეთვე ქართულ სიტყვაში გურინი, გვრინი, რომელსაც საბა ვანმარტავეს როგორც „საგლოელი წმაჲ“. ხევსურულ დიალექტში გვრინი ეწოდება მთიბლურ სიმღერას, რომელიც ამავე დროს წარმოადგენს ე. წ. „ხმით ნატორალს“ — მიცვალებულის სიმღერით დატირების ლექს⁵. ამავე ფუძის ფონეტიკური ვარიანტია, ზვენი აზრით, წარმოდგენილი სიტყვებში კრინი (კრინტი) 'ხმა', კრინვა — „ძიელ წმის ამოღება“ (საბა), და, შესაძლოა, სიტყვა კრიმანჭულში: კრინ-მაჭულ \leftarrow კრინ-ვაჭ-ულ \leftarrow ფალ. **grin-vāč-* 'ტირილის, ჯვრის ხმა'. შდრ. აგრეთვე კრკინვა და გვრინვა.

17. გუშაგი — „ციხის დარაჯი“ (საბა).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„გუშავნი რა ახლო-ახლო ყივიან“ (1397).

„გუშავთა ხმა ჯარვით გაადიდიან“ (1391).

„გუშავთა ესმას აზჯრისა ზერება“ (1398).

ეს სიტყვა ფორმით საშ. სპარსულია, ოღონდ არც ფალაურ და არც ახალ სპარსულ ტექსტებში დამოწმებული არ არის. იგი გვხვდება ეგვიპტის არამეულ პაპირუსში ფორმით — *gršak* (სადაც ის ირანულ ნასესხებს წარმოადგენს \leftarrow ფალ. **gršak*, ძვ. ირ. *gaušaka-*, შეიძლება იგი ნაწარმოებია ზმნიდან *gršitan* 'ყურის გდება'. შდრ. ავესტური *grōš-*, ოს. *qursyn|grōsun* 'ყურის გდება'.

¹ AirWb, 33. 511—512.

² H. Nyberg, Hfsb, II, 33. 83.

³ P. Horn, GrapEt, 33. 204. 915.

⁴ В. Абаев, ОЯФ, 33. 68.

⁵ თ. თნიაური, ხევსურული მთიბლური სიმღერა „გვრინი“, მიმოხილვ. ლი, II, 1951, 33. 24.

⁶ ი. Л. Мериани, Страсбургский египетский, арамейский пapiro и его значение для иранской филологии.

სმენა', გიჟაგ 'მსმენელი, ყურისმგდებელი', სკვითური საკუთარაზღვრული
 ხაზელი Γῆραჯი¹.

18. დიასპანი — 'მოციქული, ელჩი'.

„და წარმოამართა სა დიასპანო ათა ცხენითა მონაჲ თჳსი“
 (მარტ. შუშ. 5₉).

„ხოლო ხვალისა დღე მოვიდა რეცა დიასპანი და უქადაგა
 მეფესა, ვითარმედ სპანი ბერძენთანი შემოვიდეს კონსტანტინეპო-
 ლდ“ (ჯუანშ. 113₉).

შდრ. ფალ. dēspān² — bagdēspān 'მეფის მოციქული, შიკრიკი,
 სწრაფდამსროლი', არაბ. dūsfān — دافان 'nuntius', სომხ. գև-
 Գան³ 'მოციქული, ელჩი', ძვ. ირ. *dahyu(3)pāna- (შდრ. მარზპანი
 და მსგავსად ნაწარმოებნი).

19. დანაკი — 'ზომიერი დანა' (საბა).

„...და მოილო ცეცხლიცა ჳელითა თჳსითა და დანაკი და წარ-
 ვიდეს ორნივე ზოგად“ (დაბ. 22₉).

შდრ. სომხ. գանակ⁴ 'დანა, ჯაყვა' < საშ. სპ. *dānak, ახ. სპ.
 Գն.

20. დალიკი — 'დერეფანი, კარიბჭე'.

„ტახტი, ვინა სახლზე წამოსაჯდომელი“ (საბა).

„ხოლო ივინი მივიდეს და სცემდეს მახვლითა ქედსა მისსა
 წინაშე დალიკსა მას და ვერარას აგნებდეს მას“ (მარტ. კონსტ.
 კაბ. 78₂₈).

„და რაჲმს მოიწია ეამი იგი, გამოვიდა ბრძანებაჲ ჳელმწიფისა
 მისგან წოდებად ჩინებულთა მათ ტახლასა მის წამებისასა და წარდ-
 ვომიდ დალიკსა მას საშინელსა განჩინებასა სიკუდილისასა...“
 (მარტ. გობრონ. 83₁₄).

შდრ. სომხ. գանկն⁵ 'კაბინეტი, განცალკევებული ოთახი, რო-
 ჳელშიც ინახება განძეულობა და იშვიათობანი', ახ. სპ. Գան-
 Կան⁶ 'კორიდორი, ვესტიბიული, შესასვლელი' (გრძელი გასაგა-
 ლი ტიშკრიდან ეზოში), პართ. dahlīc, ძვ. სპ. duvardim⁷ 'уоп-
 ԻԻԿ', 'კარიბჭე'.

¹ B. A. Գაგ. ՕԻՓ, გვ. 166.

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 140. A. Meillet, Sur les mots iraniens empruntés par l'arménien, MSL, XVII, გვ. 146.

³ A. Xudagames, გვ. 302.

⁴ ԵՂՅԵ, გვ. 301.

⁵ S. Haïm, New Persian-English dictionary, Tehran, 1934—36, vol 1, გვ. 366.

⁶ A. Meillet, Sur les mots iraniens empruntés par l'arménien, MSL, XVII, 243w-250 (1—9).

21. დაშნი — 'მართალი, კეთილი, მშვიდი'.

„განკრძალული, გინა შორჩელი, გინა ზევის მყოფდელი“ (საბა),
„არავის უფროას უკმს სიმაართლით სღვა, ვითარ მეფესა, და
არცა ვინ შემძლებელ არს და შნი თა სიტყუათა თქუმად ერისა მიმართ
ვითარ მეფე, რომელი სიმაართლისა მშჯავრითა ვიდოდის ერსა შორის,
ხოლო არავის ეგმარებთან და შნი სიტყუანი, ვითარ ორთა კაცთა,
უკუეთუ ვინმე იყოს ერსა ზედა უწყალო, მოსისხლე, შემპამელ, ესე
ვითარსა უკმან და შნი სიტყუანი, რაჲთა მღევეანი თა მიო
ჰფარვიდეს ბოროტსა მას“ (ბალავარ. 136₁₁₋₁₃).

ამ კონტექსტიდან და შნის მნიშვნელობა არის 'მართალი, კეთი-
ლი, მშვიდი'.

„მუნენი დაეცნეს თავველებითა და ამპარტავენებითა, და და შნი
ნი მძლედ გამოჩნდეს სიმდაბლითა, ვითარცა გოლიად და დავით
და მეზუერენი“ (მამ. სწავლ. 73₁₉).

„ხოლო შენ, შვილო ჩემო, ნუ შესცვალებ სიყუარულსა ღმრთი-
სასა ცოლისა სიყუარულად, დაღათუ ასული არს აზნაურთაჲ და
და შნი და ნანარი და შოყუარე კეთილისაჲ და ტომთაგან პატიო-
სანთა გამოსრული“ (მამ. სწავლ. 121₂).

„ვისმე არა უყუარდეს მდაბალი და და შნი, არამედ ამპარტა-
ვანსა და ზუავსა, რამეთუ უცხო არს იგი საქმეთაგან მისთა“ (მამ.
სწავლ. 304₁).

ბალავარიანში გვხვდება აგრეთვე უფროობითი ხარისხის ფორმა
უ და შნეს.

„პრჭუა ბალაპვარ: ამისთჳს, რამეთუ იცოდეს ადგილი სიტყჳსა
მათისაჲ, და ოდესმე დააკადიან მხილებაჲ მათდაცა მიმართ, რომელი
უ და შნეს და უფროას ხამართლის და სიტყჳს შემწყენ-
რებელ იყვნინან მამისა შენისასა“ (48₂₆).

შდრ. სავ. სპარს. *dašn*¹ 'მარჯვენა', ავ. *dašina*, სკრ. *dakšina*,
ბერძნ. *δαξινός*, ოს. *däсны/däsnı*², რუს. *дешная*, ინდ. ეგრ. *दक्ष*
daks-იდან. შდრ. აგრეთვე სოლდ. *ბჰny*, ძვ. სლავ. *дещи* 'მარჯვენა',
ლიტ. *dėszinė* 'მარჯვენა ხელი', ლათ. *dexter* 'მარჯვენა'.

ეს სიტყვა სომხურშიც არის ნასესხები და იქ მისი გავრცელების არე
გაცილებით უფრო ფართოა, ვიდრე ქართულში. იგი გამოყენებულია
მრავალი წარმოებულის ფუძედ, შეადარეთ *ყაჳს* 1. 'პირობა, შეთან-
ხმება, კონტაქტი' და სხვ. 2. 'სასიამოვნო' (მოსასმენად), *ყაჳსაყჩქ*
'მომლაპარაკებელი, შემთანხმებელი', *ყაჳსაყკაოპ* 'სასიამოვნო, თა'

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 83 50.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 83, 360.

ნახმა, წმინდა, ნათელი, ტანადი', *ყაჯსასყაიყაიქსან* 'პარმონიე-
 თანზობა, მრავალი ხმის შეწყობა', *ყაჯსასყე* 'მოკავშირე'¹ და სხვა.
 ძნელია თქმა, ეს სიტყვა უშუალოდ არის შემოსული ირანულიდან
 თუ სომხურის მეშვეობით, რადგან ფონეტიკურად სამივე ენაში
 იდენტურ ფორმაში გვაქვს დაცული. ისმის კითხვა, როგორ განვი-
 თარდა მნიშვნელობიდან მარჯვენა, ის მნიშვნელობანი, რომლე-
 ბიც ამ სიტყვას ქართულში და სომხურში აქვს. საქმე ის არის, რომ
 ანდოვერობულ ენებში *daks- ფუძიდან ნაწარმოებ სიტყვებს აქვთ
 ორი ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული მნიშვნელობა: ერთი
 მხრივ, მარჯვენა (მარჯვენა ხელი, მარჯვენა მხარე, სამხრეთი)
 და, მეორე მხრივ, მარჯვე, მოხერხებული, მართალი, კე-
 თილი, სასიამოვნო და სხვა².

ცნობილია, რომ ძველთაგანვე მარჯვენა მხარე დაკავშირებულია
 ბედნიერებასთან, გამარჯვებასთან, მოხერხებასთან, მარცხენა კი—
 უბედურებასთან, მარცხთან. შეადარეთ სოლდ. შ'საყ 'მარჯვე, მო-
 ხერხებული, ხელისშემწყობი', ძვ. ინდ. dakṣina 'მარჯვე, მოხერხე-
 ბული, ხელისშემწყობი, მარჯვენა მხარე', ავ. daśina- 'მარჯვენა
 მარჯვენა მხარე, სამხრეთი, მარჯვე, ხელისშემწყობი, ბედნიერი',
 ბერძნ. δεξιός 'მარჯვე, მოხერხებული, კვიანი, ბედნიერი', δεξιόν
 'ხელოვნება', ოს. dæsnī 'მარჯვე ოსტატი, მცოდნე, ჯადოქარი'.
 ლათ. dexter 'მარჯვენა, ბედნიერი, მოხერხებული' და სხვა (იხ.
 Агаев, op. cit). და შნ - ი ქართულში ქრისტიანობის ეპოქაში ნიშნავს
 'ქრისტეს მარჯვნივ მდგომს, მართალს, ნეტარს'.

შენიშვნა: სომხური *ყაჯს*-ის კავშირზე აღნიშნულ საშ. სპარ-
 სულ სიტყვასთან მიუთითებდნენ მიულერი, ზალემანი, ჰიუბშმანი,
 რასაც აქარიანი აღნიშნავს თავის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში
 სიტყვა dašn-ის ქვეშ (ტ. IV, გვ. 407).

ამიტომ, ჩვენ ვფიქრობთ, გაუგებრობის, შექანიკური შეცდომის
 შედეგია, როდესაც ილ. აბულაძე ბალაფარიანის თავისი გამოცემის
 შესავალში (გვ. 034) აღნიშნავს: „და შნი „მორჩილ-თანაბმასა“
 და „შვიდ-მოზავს“ ნიშნავდა ძველ ქართულში, ამასვე ნიშნავს ის
 ჩვენ ტექსტშიც. ასეთი მნიშვნელობა კი მოაქვს მას ფალაური-
 დან: dašn — „Vertrag, Vereinbarung“, და მიუთითებს „Ny-
 berg, Hilfsbuch, II, გვ. 173, პრ. აქარიანის მიხედვით — VII,
 1935, 119 — 120“. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ 173-ე გვერდზე

¹ А. Худобашев. Армяно-русский словарь. I. გვ. 305.
² შეადარეთ ქართული მარჯვე რუს. правая рука, правая сторона და
 правый, правдивый, праведный და სხვა.

ნებერგის ლექსიკონში ასეთი მნიშვნელობით არის სიტყვა *ḍāṣṇ* და არა *ḍāṣṇ*; აჰარიანის ლექსიკონშიც *ḍāṣṇ* არის IV ტომში, გვ. 407, და არა VII-ში, გვ. 119–120.

22. დუმაკი — 'კული, დუმა'.

„კულური და დუმაკ-კუვითილი ნუ შეიწირვინ“ (დაბ. 23₁).

ზღრ. ძვ. ირ. **duma-ka-*, ავ. *duma-* 'კული', სომხ. *դմակ*¹, ფაღ. *dum, dumb, dumbak, dunb, durbak*, ოს. *dymæŋdumæŋ*² 'კული, დუმა', ქურთ. *duw, dunk*, ბელ. *dummag*, იალნობ. *dum*, სოღღ. **ḍēm* (*ḍwm*), **ḍēm̄bāk*, საკ. *dumaa-*. გავრცელებულია კავკასიურ ენებშიც.

23. ევადაგი — 'ჩამომავლობა, მოდგმა, გვარი'.

„და მეთათობმეტრესა წელსა ივლტოდა დედაკაცი ვინმე მეფეთა ევადაგი: სახელით რიფსიმე...“ (მოქც. ჭართ. 711₁).

ქელიშურ ვარიანტშია:

„და მე. იე სა წელსა ივლტოდა დედაკაცი ვინმე მეფეთაგან ავადგი ორისა სხელი რიფსიმე“ (მოქც. ჭართ. 711₁₇).

ამოსავალი ამ სიტყვისათვის უძველესია საშ. სპარსული ფორმა **apādahak* (უფრო ძველი **apādahak* — ზმნიდან *apa-dātan* 'დატოვება'). მნიშვნელობა *apādahak*-ისა არის 'დანატოვარი, ნაშთი, ნაშთიერი, შთამომავალი'. შეიძლება ახ. სპარსული ზმნა *آبادان* 'დატოვება' და აქედან ნაწარმოები *آباد* 'ძირი, ფესვი, ჩამომავლობა, წყარო', აქ 'ძე' (ვაფი)³.

24. ვანა — 'სამყოფელი, სადგომი, მონასტერი'.

„და ვიჯმენ მისგან და წარვედ სწრაფად ვანად ჩემდა“ (მარტ. შუშ. 32₁₆).

„...და მოვიდეს ივინი ვანად თუხა ქრისტმანობით და სათნოდ“ (ე. მცხ. 83₁₆).

„...შეიწყნარეთ კარავსა გუამისა თქუენისასა და სავანე განუშხადეთ“ (აბო, 57₁₆).

„და სავანე ყვე ჩუენ თანა...“ (ს. ზ. 182₁).

„მას აქუნდეს ზოგნი სოფელნი მახლობლად ვანსა ნეტარისა გრიგოლისსა“ (გრ. ხანძთ., ივ₁).

¹ H. Hübschmann, AG, I, 144.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь, გვ. 381.

³ ოს. *Borhān-e Qāte'*, IV, 2244, ოს. შენიშვნა 11.

„უკუეთუ სცე მშიერსა პური შენი და უცხოა შეიყვანო ვანაღ
შენდა და მოისპო უკეთურებაა შენი შენგან, მაშინ შეგიწყნაროს
შენ და შეიწიროს ლოცვაა შენი“ (მამ. სწავლ. 25₁₉).

შდრ. სომხ. *ჟან* 'სამყოფელი, სადგომი', ფალ. *bān* და *čvān*,
ახ. სპ. *bān* (შდრ. *بان* 'აივანი', ძვ. ირ. *adhi. bāna*¹).

შეადარეთ აგრეთვე ახ. სპ. *باز* 'ვანდგელი', სადაც პირველ
კომპონენტს ქართული 'სავანეს' მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, ხოლო
კომპოზიტის მეორე წევრი *باز* ნიშნავს 'თაყვანისმცემელი, პატი-
ვისმცემელი, მსახური, მონა' და სხვ.²

აქარიანის აზრით, სომხ. *ჟან* ირ. *vahana*-დან მოდის (ავ. *vah-*
ძირიდან) — 'ყოფა, ცხოვრება', სკრ. *vas-*, *vasana-* ისე, როგორც
ძვ. სპ. *āvahana* უდევს საფუძვლად სომხ. *ვაჟან*-ს.

აღნიშნულ სიტყვას *vas-* ძირს უკავშირებენ ლაგარდი, მორდტმა-
ნი, მიულერი და სხვები. იგივე ლაგარდი და მიულერი შესაძლებ-
ლად თვლიან სომხ. *ჟან*-ის სკრ. *vana*-სთან დაკავშირებასაც, ტყე.
როგორც 'სავანე ადგილი'. პიუბშმანი სომხ. *ჟან*-ს უახლოებს ახ.
სპ. *bān*-სა და გერმ. *wohnen*-ს³.

25. ვარდი — 'ყვავილი, ვარდი'.

„და კუალად ტანჯვაა ვარდობისა თთუესა ათცხრაშეტსა“
(მარტ. შუშ. 46₁₉).

„თქუნ ხართ სიწმიდისა ნაყოფნი. მცენარენი სულნენნი.
ვარდნი შეუნიერნი. ფინიქნი კეთილნი და ზეთის-ხილნი ნაყოფ-
საესენი“ (გრ. ხანძთ., გვ. თ.)

...იგი ეკალი: რომელი შენსა გარემოვს არს: ყოველივე იქმნეს
ვარდ: მეწამულ სულნელ შენ მიერ“ (მოქც. ქართ. 747₁₄).

„სიონისა ნიავემან ნინო ვითა ვარდი მოჰფინა და მან სურ-
ნულყო ქუეყანა იგი ქართლისაი“ (მოქც. ქართ. 780₂₄).

„აწ იხილეთ-ლა, ვითარ-იგი ეკალმან გამოიღის ვარდი, რო-
მელმან მეფენი განაკრენის ფერისა და სურნელებისა მისისაგან და
ბრწყინვალედ შეუნიერებისა“ (მამ. სწავლ. 191₁₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ჯერ ვარდი არ დაგჭნობია“ (38₁).

„ცრემლსა ვარდი დაეთრთვილა“ (84₁).

„ია მორგე, ვარდი ყარე“ (131₂).

¹ P. Horn, *GrapEt.* 53. 60.
² *GrirPh.* II, 23. 60.
³ *Աճ ա յ ա ն. Արժ. բար.* VI. 33. 537.

შდრ. ავ. *varəša-* 'მცენარე' ძირიდან *varəš* 'ზრდა' (შდრ. რუს. *pacstenie*), სკრ. *vardh-* 'ზრდა', ძე. სპ. **varda-* 'ფაღ' *vard*.
 შდრ. საკუთარი სახელი *Vardake* და *Varta* სირიულიდან უკან
 ნასესხები ფალაურში, ახ. სპ. 𐎧𐎺𐎠 'ვარდი. ყვავილი', არაბ. ڤردي
 'ვარდი', სირ. ܘܪܕܝ 'ვარდი', თალმულ². 𐎠𐎺𐎠 მანდ. ܘܪܕܝ სომ.
վարդ 'ვარდი'.

26. ვარშამაგი, საბასთან ვარშამაგი — 'თავსახვევი'.

„და დაბურა მათ ვარშამაგები, ვითარცა უბრძანა უფალმან
 მოსეს“ (ლევიტ. 8₁₂).

„და დაბურა ვარშამაგი თავსა მისსა და დასდვა ვარშა-
 მაგსა მას ზედა წინაშე პირისპირ პებელი იგი ოქროსაჲ განწყე-
 დილი იგი წმიდაჲ, ვითარცა უბრძანა ღმერთმან მოსეს“ (ლევიტ. 8₆).

„თავსა თქუენსა არა აღიჯადოთ ვარშამაგი და სამოსელი
 თქუენი არა დაიპოთ...“ (ლევიტ. 10₆).

შდრ. პართ. *varšamak* > სომხ. *վարժամակ* 'ხელსახოცი,
 ცხვირსახოცი, ზეწარი, სახვევი'. ხვარაზმულში დადასტურებული
w's'myk 'თავზე მოსახვევი' (*voile de tête*), სოლდ. *w'smy*⁵, სპარს.
 𐎧𐎺𐎠 *bāšām*, 𐎧𐎺𐎠 *bāšāme* (*vāšāme*) 'რიდე', რომელსაც ქალები თავ
 ზე იხვევენ, 'თავშალი'. იგი გვხვდება სპარსულ 'ვისრამიანში' ფორ-
 მით *vāšāme*⁷. ქართული სიტყვა ვარშამაგი მნიშვნელობით უფრო
 უდგება ხვარაზმულსა და სპარსულს, ვიდრე სომხურს და თავისი გ-ით
 უფრო გვიანდელ ფორმას უნდა წარმოადგენდეს. არ არის საფა-
 დებულო უმჯველად სომხური მეშვეობა დაუშვებით, როგორც პიუბ-
 შმანი და ბენვენისტი ფიქრობენ.

27. ვაშკარანი — 'ესე ზოგადი სახელი არს ყოველთა შთასად-
 ბელთა' (საბა).

¹ H. Reichelt, AE, 33, 489.

² P. Horn, GrapEt, 927.

³ S. Telegdi, 33, 444.

⁴ H. Hübschmann, I, 33, 244.

⁵ A. Худанов, Архано-русский словарь, II, 33, 409.

⁶ E. Benveniste, Mots d'emprunts iraniens en arménien, BSLP, 1
 53, fas. I, 1957-58.

⁷ Borhšane Qāte', I, 221, IV, 224.

„დაპბეკდე უშნულოებათა ჩემთა ვაშკარანსა შინა, დაისწავნა იგინი, რომელნი უნებლებით ვარდაქდეს“ (იობ. 14₁₇).

„და პრქუა მათ: ნურაჲ გაქუნ ვზასა ზედა, ნუ ვაშკარანი, ნუ-ცა ბური, ნუცა ვეცხლი, ნუცა ორი სამოსელი გაქუნ“ (ლუკა, 9₃).

„პრქუა ძმათა თუსთა: „კუალად მომეცა მე ვეცხლი ჩემი და ასა იგი ვაშკარანსა ჩემსა არს“ (დაბ. 42₂₃).

„სადა არს, რომელმან-იგი დაპბეკდა საფასესა თუსსა და შეკრა ვაშკარანი ჳელითა თუსითა“ (მაშ. სწავლ. 222₂₃).

ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ცნობილი არ არის. შესაძლებელია ეს იყოს ძვ. ირ. maškādāna- ან vaškadāna-, რომელმაც მოგვცა სომხურში *վաշկարան* (შ > რ).

საშ. სპარს. *vaškadān > სომხ. Vaškarān, ახ. სპარსულში არის ფორმა *داشک*. რომელიც ნიშნავს საყრავის (ბარბითის) სახეს. ნიშანი განუყვის „ხოსროვ ო შირინში“:

جو بر گشتی نوای مشکدانه
خن گشتی زبوی مشک خا

maškādāne — აქ 'გუდა-სტვირს' უნდა ნიშნავდეს¹, ხოლო ამის მიხედვით საშ. სპარსული maškādān საერთოდ — 'გუდას, ტოპარას' (ტყავის შთასადებელს).

სუფიქსი dān- გადმოსცემს დაახლოებით ქართულ ხა-ე-ს სიტყვებში: საშაქრე, საშარილე, საქალშე და სხვა. შდრ. ჩაი-დანი, ყავადანი, კალამდანი. სომხურში საშ. სპარსული *d* ნმოუანთა შორის გადადის *r*-დ, შეადარეთ მატაკარანი, სომხ. matakarakar < საშ. სპ. mātakdār-იდან.

28. ვაშტი — 'მოლაშქრე', 'მსახურნი გინა ჯარი' (საბა).

„გან-თუ-ხვიდოდი შენ წყობად მტერთა შენთა და იხილო მუნ ვაშტი და მვედრები და გუნდები... ნუ გეშინინ მათგან“ (დაბ. 20₁).

შდრ. სომხ. *վաշտ*² < პართ. *vašt*, ავ. *varət-*, ძვ. ინდ. *vartate*, ფალ. *vaštan*, *vartitan*, ახ. სპ. *gardānidan*, *gaštan*, ახ. სპ. گشتی 'მატრული, დარაჯი' *گشتن*, *گردان* 'ბატალიონი'³ (*گردان*).

ვაშტი, როგორც ჩანს, არაქვიდული ფალაურიდან არის შემოსული სომხურსა და ქართულში, ქართულში შესაძლოა სომ-

¹ Borhān-e Qāte', IV, 83. 2014.
² *Հանրահ. Ա. Բ.*, VI, 83. 551.
³ Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 83. 424.

ბური გზით. მნიშვნელობის განვითარებისათვის შდრ. *ჭრეშა* ^{ჭრეშა} ბრუნვა, საბრუნებელი — რგოლი > ჯგუფი, გუნდი. შდრ. რუს. круг, кружок.

29. ვერაგი — 'ემშაკი, ცბიერი, გაუტანელი'.

„რამეთუ რომელი ესე ვართ ვურესა ამას ქუეყანისასა, სასტკებისაგან და სივერაგისა...“ (აბო, 58₆).

„აგრეთვე მიუფხო უფალო ღმერთო, განკურნე ყრმაჲცა ესე რომელი შესტა სივერაგითა ემშაკისაჲთა“ (ს. ზ. 171₁₆).

„...რომელსა იტყუით, რამეთუ უწყით სიმრავლე სპარსთა, ბერძენთა და ვერაგობა წყობისა მათისა და სიმარჯუე ზღვათა შინა ნავეებითა“ (ჯუანშ. 113₃₁).

ფალ. *vērāg, სომხ. *վերագ* ¹ 'მტერი, მეტოქე, მოწინააღმდეგე'.

იგი უცნობი წარმოშობის სიტყვად ითვლება, სომხურ-ქართულ საერთო ხმარების სიტყვათა რიგს ეკუთვნის.

აქარიანი მას სთვლის მიღებულად სომხ. *վայրագ*-იდან 'ველური', ლაგარდი უკავშირებს სკრ. *virā*-ს, ლათ. *vir*-ს (სომხ. *վիր* 'კაცი').

მაკთუნებელია ამ ქართული და სომხური სიტყვების დაკავშირება რუს. *враг*-თან (ძვ. *врагъ, воровитъ* 'შავიური ქმედება').

ამ სიტყვას უკავშირებენ აგრეთვე სკრ. *uraga*-ს 'გველი', ლათ. *uragus* 'ჯოჯოხეთის ღმერთი'.

30. ვეშაპი — 'თევზია დიდი ზღვისა შინა უკიანესა, რომელმან იონა შთანთქა' (საბა).

„და სიღრმესა მას შინა წყალთასა დამალულისა მის ვეშაპისა თავები ძალითა ღმრთეებისაჲთა შემუსრა“ (აბო, 71₁₁, ფს. 75₁₂).

„ქულად ორნი საშინელნი ვეშაპნი გამოჩნდეს ანჩისა ვნაჯსა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 40₁₀).

„ანუ ოდეს შეიძრის ვეშაპი იგი დიდი რომელ არს ზღუასა შინა“ (მოქც. ქართ. 770₁₁).

შდრ. ავ. *Višāpa* (*aži*-ს 'გველის' ებითეტი), 'შეადარეთ აგრეთვე *aži Dahaka* და *aži Srvara* (გველის სახის ურჩხულთა სახელები), ავ. *Višāpahe* (შხამის მფრქვეველისა) ², ფალ. *višap*, სომხ. *վիշაպ* ³ 'ვეშაპი, ურჩხული, დრაკონი'.

¹ *Անույան, Արմ. բան.*, VI, გვ. 683.

² *GrirPh*, I, გვ. 148; *AirWb*, გვ. 1473.

³ *Անույան, Արմ. բան.*, VI, გვ. 677.

ავ. višāpa-ს სომხური სიტყვა վիշապ პირველად პიუბშმანმა¹ დაუკავშირა, ვფიქრობთ, საესეებით მართებულად; აზი. višāpa-ს სიტყვასიტყვით თარგმანს წარმოადგენს ქართ. გველ-ვეშაპი (აზი 'გველს' ნიშნავს).

საინტერესო ფაქტია, რომ სამი ირანული მითოლოგიური ურჩხულის აღმნიშვნელი სახელწოდებებიდან (Aži. višāpa, Aži. Dahāka, Aži. Svara) ურჩხულის აღმნიშვნელ ზოგად სახელად სპარსულში იქცა Aži. Dahāka, ხოლო ქართულში Aži. Višāpa². შდრ. სპარსული 𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 და 𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 'ურჩხული, გველეშაპი'. თვით სახელში višāpa გამოიყოფა პირველი ნაწილი viša, რომელიც შხამს ნიშნავს, ავ. viša-, სკრ. viša-.

მეორე ნაწილს მველევართა უმრავლესობა უკავშირებს āpa-ს 'წალი, სითხე', ე. ი. ვიშაპა ნიშნავს "შხამის მთხეველს"³. აღნიშნული ეტიმოლოგია ზეენ ყველაზე მართებულად მიგვაჩნია.

ბართოლომეს აზრით, მეორე ელემენტს წარმოადგენს sāpa, sāp 'სუნი, გემო' (višāpa > višāpa). ნ. მარი სიტყვა ვეშაპს უკავშირებდა სირიულ ܘܫܦܐ-ს და ქალღველი ღმერთის Teišba⁴ სახელს.

მ1. ვიგრი — 'ლეოპარდი, ჯიქი'.

ამ სიტყვის შესახებ საბასთან ვკითხულობთ: „ქართლის ცხოვრებაში“ სწერია: ვახტანგს აქუნდა ფარი ვიგრი სიასა — წმიდა ბასილი სწერს: ღომი, ვიგრი და ვეფხიო. აწ ვიგრის ტყავს ზღვის ვეფხის (კორკოდლოს) ტყავს უკვობენ და ვმელთა ცხოელიც არს. მისი ტყავი ვგრევე ძვალთ მოლურსმულია“⁵.

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 148.

² ა. კრისტენსენი თავის ნაშრომში Essai sur le démonologie iranienne, 1941, ცხ. višāpa-ს შესახებ აღნიშნავს: „სიტყვა Višāpa, რომელიც ადგილობრივ მხოლოდ ერთხელ გვხვდება (Nirangistan), არის, როგორც ჩანს, საკუთარი სახელი, რომელიც აღნიშნავს რომელიღაც დემონს გველის სახეს, ისე ჩანს, რომ ამ დრაკონს ირანელთა წარმოდგენაში გვირა უფრო მნიშვნელოვანი ადგილი, ვიდრე ამას ადგილობრივი ტრადიცია წარმოგვიდგენს, რადგან სომხურ ფოლკლორში, სადაც ეს სიტყვა ნახსენებია ჩრდილოდასვლურ ირანული დიალექტებიდან, višāp-ს უკრავს მთავარი ადგილი ვშაპეულ არსებობა შორის...“ (ცხ. აგრეთვე, E. Benveniste, L'origine du višāp arménien, Revue des études arméniennes. VII, 1927, გვ. 7-9).

³ GrirPh, I, გვ. 148.

⁴ Н. Марр, Армяно-сирийские словарные заметки, ЗВО, XIII, 33, 334; მისივე, Надпись Руом II, ЗВО, XXV, გვ. 44-46; მისივე, Выпаша да Из посадки на Афон, ЖМНП, გვ. 1-24.

⁵ საბა, სიტყვის კონა, გვ. 204.

„ქართლის ცხოვრებაში“, სახელდობრ ჯუანშერთან სათანადო აღგილები ასე იკითხება:

„და აღჯდა ტაიჭსა შეკურვილსა ჯავშინთა, და აღილო ფარს მისი ვიგრის ტყავისა, რომელსა ვერ ჰკუთდა მახული...“ (ჯუანშ. 154₁₃).

„და დასცა ლახუარი პალეკარპოს ფარსა ვახტანგისსა, რომელი იყო ვიგრის ტყავისა, და განავლო ფარსა ვითარ წურთა ერთი, რამეთუ იყო სიმსხო ლახურისა ვითარ შკლავი კაცისა“ (ჯუანშ. 175₁₄).

საინტერესოა, რომ ხევსურულში ეს სიტყვა დაცულია ვიგრის² სახით:

„ვადმოდის საძელეზედა თაფუჩინარი ჯარიო, ელია წმიდას დაქუჩდა ქუჩუმიანი ფარიო, დასცნიან გათენებისას კმოსტსა და როშკას ცანიო, როშკის-გორელთა ციხეთა ზაიცვეს ვიგრის ტყავიო“³.

„ქართლის ცხოვრების“⁴ ლექსიკონში ვიგრი განმარტებული როგორც „ზღვის თევზი“, „ქმელთა ცხოველიც არს“ (საბა). ზეენ ფიქრით, ვიგრი პირველ რიგში „ქმელთა ცხოველია“ და ყურადღება უნდა გამახვილდეს საბას უნიშვნაზე: „წმიდა ბასილი სწერს ლომი, ვიგრი და ვეფხიო“.

ვიგრი ფალაურიდან შეთვისებული სიტყვაა, მისი საშ. სპარსული ფორმა იქნება *vagr 'ვეფხვი, ლეოპარდი'. შეადარეთ სომხური վագր⁵ 'ვეფხვი', სკრ. vyaghra- 'ვეფხვი'. ეს სიტყვა ინდურიდან შესულა ფალაურში, ფალაურიდან სომხურში და ქართულში.

ახალ სპარსულში ეს სიტყვა დადასტურებულია بابر⁶-ის სახით, რომელიც ამოსავლად ფალაურ vagr-ს გულისხმობს :vagr> bagr> bagr> babr. პ. პორნს ფალაურისათვის დადასტურებულ აქვს აგრეთვე მოგვიანო ფორმა bapr⁷.

¹ ვ > მ-ათვის შეადარეთ ქართ. მ აზ რ ა კ ი, მ ა რ ზ ა კ ი და ვ ა ზ რ ი — ფ ა ლ ა ვ ა ზ რ -ს.

² ა. შანიძე, ხევსურული პოეზია, I, 1931, გვ. 5. იხ. აგრეთვე სიტყვ. ვიგრის ეტიმოლოგია ა. შანიძის გამოკვლევაში „სინური მრავალთავი 864 წლის და მისი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის“, სინური მრავალთავი 1959, გვ. 325.

³ ქართლის ცხოვრება (ტექსტი დადგენილი: ჯველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუჩიშვილის მიერ), ტ. I, 1955 წ., გვ. 439.

⁴ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 242; *Հնայես*, VI, გვ. 500.

⁵ Б. Миллер, Персидско-русский словарь, гв. 59.

⁶ Н. Ягелло, Полный -персидско-арабско-русский словарь. Ташкент, гв. 212.

ახ. სპარსულში გვაქვს აგრეთვე გამოთქმა *بير بيان* ¹ 'სამხედრო სამოსელი ლეობარდის ტყავისა, შეთვის საომარი სამოსი'.
ეს სიტყვა დადასტურებულია შამნამეს ქართულ ვერსიებში ბაბრის, ბაბრაბისა და ბაბრაბიანის ფორმით.

1. ბაბრი

„ტუსი წარბშეკვრით იბრძოდა, გულოვანი, ვითა ბაბრი“
(3808₂).

2. ბაბრაბი

„ვისი, ფირან, ომან, ბარამ, ჯაქვ-ბაბრაბი ტანთ ჩაიკვეს“
(922₁).
„საამ შეჯდა სამანდზედა, ბაბრაბითა შევეკაზმა“ (1052₂).

3. ბაბრაბიანი

„მოისვენა და ჩაიკვა პაპისა ბაბრაბიანი“ (1974₁).
ამ სიტყვათა სავსებით სწორი განმარტება მოცემულია იუსტ. აბუ-ლადის მიერ დასახელებულ ლექსიკონებში².

რაც შეეხება ფალაური *vagr*-ისა და ქართ. ვიგრის ხმოვანთა შესატყვისობას — ფალ. *a >* ქართ. *o* — ასეთი ზოგი სხვა შემთხვევაც შეინიშნება. შეადარეთ ფალ. *aspanj* = ქართ. მასპინძელი.

32. ზეპური — 'კეთილშობილი'.

„მსგავსად მისვე სახისა აზნაურნი დიდ-დიდნი და ზეპური დედანი, აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი მოვიდეს“
(მარტ. შუშ. 42₆).

საზეპური — 'ღვთის მიერ ამორჩეული'.

„და შემდგომად ამალღებისა უფლისა, რაემს წილ-იგდეს მოციქულთა, მაშინ ყოვლად-წმიდასა ღმრთისმშობელსა წილად ხუდა მოქცეულად ქუეყანა საქართველოსა. და ჩუენებით ეჩუენა მას ძე მისი, უფალი ჩუენი, და რქუა: „ჰ, დედაო ჩემო, არა უგულუებელ ვყო ერი ღვი საზეპურო უფროს ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა ნათეს“ (ლ. მრ. 38₂).

ავ. *vispura* -³ 'გვარის შვილი' (*Sohn des Clan*), *vis* 'საუფლო სახლი, პალატი (*Herrenhaus*), სოფელი, თემი' (სკრ. *vis* - 'მარე, ქვეყანა' ლათ. *vicus*) + *pura* - 'ძე, წული, ვაჟი'⁴.

¹ P. Horn, GrapEt. 33. 42.
² შამნამეს ანუ ზეფთა წიგნის ქართული ვერსიები, I და II ტ., ლექსიკონები, 33. 795, II. 83. 569.
³ Chr. Bartholomae, AirWb, 83. 1455.
⁴ H. Reichelt, AE, 83. 491.

საშ. ირანული *vispuhr* 'გვირის შვილი, სახლის შვილი' (შანაქ. 701) 'ბატონის შვილი, უფლისწული'¹, ფალ *vispuhrak* 'უფლისწული, სამეფო დინასტიის ან წარჩინებული გვირას წარმომადგენელი'.

ნიბერგის² აზრით, ეს უკანასკნელი ფორმა მომდინარეობს **vispuhraka*-დან (*vis* < *vais*), რომელიც წარმოადგენს **vis. puhra*-ს ე. წ. *vrdh*-ის (ნონაცვლეობა *i/ai*). სომხ. *ახაყიან*³ 'დიდებული, წარჩინებული, კეთილშობილი, აზნაური'.

აქარიანი სომხურ ფორმას *ახაყიან*-ს თვლის მიღებულად **visyapuhra*-დან: *ახაყიან* > *ახაყიან* > *ახაყიან*.

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს არაეტიმოლოგიური ფაქტობრივი სიტყვაა, შემოსული ქართულში სომხური გზით. (*v*)*sepuhr*⁴ > ხეპური-ი (ნდრ. სალტე > ზალტე და მისთანანი).

მშ. ზირგა — 'შსხვერპლის შეწირვა' (უპირატესად წარმართულ ღვთაებათა და კერძო მიმართ).

„უზორვიდეს ივინი ეშმაკთა და არა შეწირვიდეს ღმრთისა“ (ფს. 2₁₇).

გარიანტში: „შესწირვიდეს ეშმაკთა მიმართ და არა ღმრთისა“.

„რამეთუ ცმელსა ნაზორვეთა მათასა შკამდით და ასუემდით თქუნენ ღვოსა ნაგებთა მათასა...“ (ჯალობა, 2₂₃).

გარიანტში: „რომელთა-იგი ცმელსა ნაზორვეთა მათასა შკამდით...“

„და დასთხიეს სისხლი უბრალოა სისხლი ძეთა და ასულთა მათთაჲ, რომელთა იგი უზორეს კერპსა მას ქანაანისასა“ (ფს. 105₂₄).

¹ C. Salemann. *Man. Stud.*, გვ. 126.

² H. Nyberg. *Hfsb*, II, გვ. 236.

³ *Ահապիან*, VI, გვ. 186.

⁴ ამ სიტყვის შესახებ A. Meillet რომაში „*Sur les mots iraniens empruntés par arménien*“ (MSLP, T XVII) უწინაშესა, ნ. სარო სამართლიანად თვლიდა სომხურ *sepuhr*-ს „noble“ არსულ ნახესებად. დაბოლოება *puhr* ნამდვირად ჩრდ.-დასავლური ფორმაა, თლინდ პირველი ტერმინი გარკვევითაა, რადგან შეუძლებელია იქ დაეწახოთ *vis* — როგორც ეს უნდა ნ. საროს მიხედვით გარკვევა შეეძლოა სხოლოდ ჩრდ.-დას. დიალექტის შემდგომ შესწავლას“. გვ. 243—250, იხ. H. Марр, *Этимология двух терминов армянского феодалного строя* *ახაყიან* **sepuhr*-k' и *ხაჟიარარ*. ЗВО, IX, 1899, გვ. 165—170.

ი. ჯავახიშვილის აზრით, ეს ტერმინი ქართულს უშეალოდ საბრძოლველად უნდა ჰქონდეს შეთვისებული ისტ. როგორც სომხურს. „ქართული სამართლის ისტორია“, III, გვ. 972.

„მაშინ დღესა ერთსა შეიძრნეს ერნი დიდნი მით ქალაქით წარმავლნი დედაქალაქად სამეფოდ მცხეთად მოვაქრებად საყმატათა რათამე და ზორვად წინაშე არმაზ ღმრთისა მათისა“ (ლ. მრ. 54).

„მიხედვე წმიდათა მათ ღმრთისათა, პავლეს და ბარნაბას, რომელნი არა ბოლო თუ კაცთა დიდებით აღიდნეს, არამედ ღმრთად აღიარნეს იგინი, ნათესავმან უცებთამან, და უნდა ზორვად მათდა მტორედ მეცნიერებითა მათთა“ (მამ. სწავლ. 169).

„ბომონი ნუ რაჲ აღდგაჲ იოვანე? ანუ გუნდრუკი აკურთბაჲ? ანუ საკლველ მე რაჲ და შესაწირაჲ? ანუ ვგრე ნუ არქუაჲ:.. უზორე კერპთა? — არამედ გონიერებითა მის აზნაურებასა ასწავებდა...“ (სინ. მრ. 207).

„და იწყო მოყვანებად კერპთმსახურთა პატივითა დიდითა, და აღიდნა კერპნი მათნი და თაყუანის-სცა წინაშე მათსა; და უზორა და ეზიარებოდა დღესასწაულთა მათთა“ (ბალაღვარ. 4).

ქართული სიტყვისათვის ზორ-ვა ამოსავალია სავ. სპარსული *zōhr* 'შსხვერპლი', ფაზ. *zōr* 'წმიდა წყალი' (სამსხვერპლო სასმელი), რომელიც თავისთავად მომდინარეობს ავესტური სიტყვიდან *zaoθrī-* 'შსხვერპლი, შესაწირავი, ძღვენი, სამსხვერპლო სასმელი, წმინდა წყალი' = სკრ. *hōtra-* 'შსხვერპლი, სამსხვერპლო ძღვენი', *hoθar-* 'ქურუმი' ², სომხ. *դահ* (ფალ. კომპლექსი *hr* ქართულში გვაძლევს რ.ს, სომხურში რ-ს), ქართ. *ფარი* = სომხ. *պահ* < ფალ. *parh-* იდან, *ზეპური* = *ახպահ* და სხვა ².

საინტერესოა, რომ ქართულში ნაზორევის გვერდით დაცულია ფორმა ნაზოპრევი, როგორც ეს ზოგიერთ საკუთარ სახელში გვაქვს—*მიპრ // მიპრ*, *მიპრაკანი // მიპრკანი* და მისთანანი. ცნება *შსხვერპლისა* სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა ფუძიდან არის ნაწარმოები და ზოგჯერ ერთი ენის შიგნიდან, იმის მიხედვით, თუ რა ხასიათისაა შესაწირავი, ძღვენი, სამსხვერპლო სასმელი, ნამცხვარი, საქონელი, სიტყვა, მოქმედება და სხვა.

საბას განმარტებით, ზორვა ნიშნავს კერპთა მიმართ შეწირვას. მართლაც, ზემოთხსენებულმა კონტექსტებმა დაგვანახვა, რომ საბას დაკვირვება სწორია და ზორვა თითქმის მხოლოდ კერპთა და წარმართულ ღვთაებათა მიმართ შესხვერპლის შეწირვის აღსანი-

¹ H. Hübschmann. AG. I. გვ. 151 § 335.
² O. Böthling, R. Roth. Sanskrit-Wörterbuch. გვ. 1665.
³ მ. ანდრონიკაშვილი, ირანულ-ქართული ლექსიკონი ურთიერთობიდან, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, II, 1906, გვ. 194.

შნავედ იხმარება ძველ ქართულში; მაგრამ, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს მდგომარეობა მეორეულია; ძველად ზორვა ზოგადად მსხვერპლის შეწირვას ნიშნავდა და იხმარებოდა ქართული შეწირვის ბარალელურად. მისი მნიშვნელობის ერთგვარი დავიწროება გამოიწვია ქრისტიანობის შემოსვლის შემდეგ სიტყვა მსხვერპლის შემოსვლამ, და, რაც მთავარია, იმან, რომ ზორვა ირანულიდან მომდინარე სიტყვაა და დაკავშირებული იყო ქრისტიანობამდელ ქართულ რელიგიურ სისტემებთან (იხე როგორც წმინდა, მართალი, ეშმაკი): ზოროასტრიზმი, მითრიაიზმი, მანიქეველობა და სხვა. ამიტომ მიიღო მან ზემოაღნიშნული დამამცირებელი ელფერი. სომხურში, მაგალითად, სადაც იგივე სიტყვა გვაქვს *ჟინ*-ის სახით, მას ზოგადად 'მსხვერპლის' მნიშვნელობა აქვს, როგორც სახელის, ისე ზმნის ფორმასაც. შდრ. *ჟინ* 'მსხვერპლი, შესაწირავი, ძღვენი', *ჟინქ* 'მსხვერპლად შეწირვა', *ჟინაჟიუბ* 'ჭურჭში, მღვდელი, მსხვერპლის შემწირავი', *ჟინახიე* 'საკურთხეველი' და სხვა¹.

34. ზუერი — 'ბაგი, გადასახადი'.

ერთი შეხედვით ზორ- ფუძე მხოლოდ ზმნაში გვაქვს (ზორვა, ნაზნარი სახელი — ნაზოპრევი), მაშინ როდესაც სომხურში და თვით საშ. სპარსულში ის უპირატესად სახელის ფორმით არის დადასტურებული, ქართულშიც უნდა გვექნოდა ზორ-ი, რომელიც ხმოვანთა მონაცვლეობის საფუძველზე ზუერი-ს სახით არის წარმოდგენილი. ზუერი ნიშნავს 'ხარკი, ბაგი, გადასახადი, გასაღებელი', რომლის სემანტიკური კავშირი ზორვასთან საგნებით გასაგებია. **ო, უ || უე, უა** ძვ. ქართული სათვის მეტად დამახასიათებელია (შდრ. კურთხ—კურთხი, ყურბ—ყურბი, ღუმელი—ღუმელი, გორი—გუარი, ღუწა—ღუწლი და სხვა). ზუერიდან ნაწარმოებია სა-ზუერ-ე და მე-ზუერ-ე, რომელიც ასე ხშირად გვხვდება ოთხთავში და მასთან დაკავშირებულ ლიტერატურაში; ზუერი 'ხარკი ბაგი, გადასახადი, გასაღებელი'.

„რამეთუ თქუმულ არს: სახარკოსა ხარკი, საზუერესა ზუერი და მოვალესა ფასი მისი“ (ბალაშვარ. 163₁₂).

„ამისა შემდგომად გამოვიდა და იხილა მეზუერე, სახელით ლევი, სამჯდომარს საზუერესა ზედა, და არქუა მას“ (ლუკა. 5₂₇).

„და იყო მუნ კრებული დიდი მეზუერეთაჲ და სხუათაჲ რომელთა ინაჲედგა მათ თანა“ (ლუკა. 5₂₈).

¹ А. Худабашев, Армяно-русский словарь, гл. 393.

„დრტუნვიდეს ფარისეველი და მწიგნობარი მათნი მოწყაფთა მისთა თანა და იტყოდეს: რაჲსათჳს მეზუერეთა და ცოდვილთა თანა მშჳამთ და მსუამთ?“ (ლუკა, 5₃₀).

„მონანი — მისთჳს, რომელმან ხატი მონისაჲ შეიმოსა, რაჲთა მონებასა ზუნესა აზნაურებითა პატივ-სცეს; მესათხველენი — მისთჳს, რომელმან მესათხველენი თევზთანი მონადირე კაცთა ყვნა; მეზუერენი — მისთჳს, რომელმან მეზუერენი მახარებულად გამოაჩინა“ (სინ. მრ. 32₁₃).

„...შთაქდის მეზუერჲ და აღმოქდის მახარებულად; შთაქდის შეძაღვი და აღმოქდის, ნელსაცხებელსა შესწირავენ“ (სინ. მრ. 78₁₁).

„...დაღათუ მეზუერჲ ხარ, გინათუ ვინმე შეძაღვი ხარ, შეინანე და ესევედ ცხოვრებასა, რამეთუ იტყჳს: მეზუერენი და შეძაღვი წინა-გიძღუნ სასუფეველსა ღმრთისასა“ (სინ. მრ. 87₁₂).

„ფარისეველი დაიშაჯებიან და მეზუერენი ინატრებიან“ (სინ. მრ. 92₁₈).

შპ. ზუარაკი — იგივე ფუძე zōhr, zōr- წარმოდგენილია ქართულ 'სიტყვაში ზუარაკი = საშ. სპარსული *zōhrak- 'სამსხვერპლო' (ცხოველი).

საბას ლექსიკონში გვხვდება ზუარაკი და ზუარა (შდრ. ხევსურული ზორა); პირველი საბას განმარტებული აქვს, როგორც 'ნასუქარი', ხოლო მეორე — 'შეწირული ოთხფეხი', ზროხა სიტყვის ქვეშ კი საბა შემდეგს გვეუბნება:

„ზროხა ზოგადი სახელი არს ყოველთა ზროხათა. ხოლო მამალსა ზროხასა ეწოდების კარი და დედალსა ფური, ხოლო შეილთა მათთა ებო, ნასუქარსა ებოსა ზუარაკი, რომელ არს ეო-ეორაკი...წელიწადზე მეტსა საჯარესა მოზუერი და საფურესა დიავეული... შეწირულსა ზუარა“ (საბა).

აღნიშნულ სტატიაში საბასთან ზენ მოცემული გვაქვს 5 სიტყვა, რომელიც ერთსა და იმავე ზორ- ფუძეს შეიცავს სხვადასხვა ვარიაციებით. ეს სიტყვებია: ზუარაკი, ზუარა, მო-ზუერი, ეო-ეორაკი-ი<*ზორ-ზორაკიდან და ზროხა, რომელიც შესაძლებელია აგრეთვე განვიხილოთ, როგორც მომდინარე საშ. სპარსული ფორმიდან zōhrhā. იგივე zōhr + -ihā კრებითობის, კოლექტიურობის მაწარმოებელი სუფიქსი (-ihā, -hā), ე. ი. 'სამსხვერპლო საქონელი'. zōhrhā > ზროხა საესებით მოსალოდნელი ვადასვლია, მითუმეტეს, ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ქართველურ ნიადაგზე, რამდენადაც ვიცით, არ ხერხდება.

„მოიყვანე აბრონ და ძენი მისნი და სამოსელი მათი და იგი იგი ცხებისაჲ და ზუარაკი იგი ცოდვისაჲ და ორნი იგი ვერძნი და ლანკლაჲ იგი უკომოთაჲ“ (ლევიტ. 8₉).

„და მოიბა ზუარაკი იგი, რომელ არნ ცოდვისათჳს, და დაასხნეს აბრონ და ძეთა მისთა ჯელნი თავსა ზედა მის ზუარაკისა ცოდვისასა“ (ლევიტ. 8₁₄).

„ზუარაკი იგი და ტყავი მისი და ყოველი ჯორცი მისი და ფეშნერი მისი დაწუეს ცეცხლითა გარეშე ბანაკსა მის, ვითარცა უბრძანა ღმერთმან მოსეს“ (ლევიტ. 8₁₇).

„და ვითარცა აღესრულნაჲნ დღენი იგი სუმისა წათისანი, მიავლინის იობ და განწმიდნის იგინი და აღდგის განითად და შექრის მათთჳს მსხუერპლი რიცხვსაებრ მათისა და ზუარაკი ერთი ცოდვითათჳს სულთა მათთაჲსა...“ (იობ. 1₉).

„ხოლო მათ ყვეს სიხარული და მხიარულებაჲ, დასწყუედეს ზუარაკებსა და დაქლედიეს ცხოვრსა. რაჲთა კამდენ ჯორცსა და სუმიდენ ღვინოსა და იტყოდეს...“ „ზუარაკნი თქუენნი და ზრთხანი, რომელნი იქმოდინ ქუეყანასა თქუენსა, კამდენ ბზესა აღრეულსა ქრთილსა“ (ესაიასი, 30₃₁).

„გარე-მომადგეს მე ზუარაკებ შრავალ და ქუროთა (პოხილთა) მომიცვეს მე“ (ფს. 21₁₂).

„არა შევიწირავ მე სახლისა შენისაგან ზუარაკთა, არცა არვისა შენისაგან ვაცთა“ (ფს. 49₉).

„არა ვკამ მე ჯორცსა ზუარაკთა შენთასა, არცა სისხლსა ვაცთა შენთასა ვსუამ მე“ (ფს. 49₁₃).

„მაშინ გთნდეს მსხუერპლი სიმართლისაჲ, შესაწირავი და საკურთხი; მაშინ შეიწირენ საკურთხეველსა შენსა ზედა ზუარაკნი“ (ფს. 50₃₁).

„საკურთხი ტუინოანი შევწირო შენდა ვერძებითურთ და საკუმეველით, შევწირო შენდა ზუარაკები და ვაცები“ (ფს. 65₂₆).

„შებრისხენ შენ მკეცთა ლერწმისათა; კრებული ზუარაკთა და დიავეულთაჲ შორის ერისათა, რაჲთა მოდრკენ იგინი, რომელნი გამოცდილ არიან ვეცხლითა“ (ფს. 67₂₁).

„არამედ თავითა დამდაბლებულითა და სულითა გლახაკებისათა შე-მცა-წირულ ვართ ჩუენ ვითარცა საკურთხნი ვერძითანი ზუარაკთანი და ვითარცა ბევრეულნი კრავთა მართებულთანი“ (გალობა, 7₁₄).

„არა სნებაეს მას მრავალი [სა]ნოაგე... არა ითხოვს შენგან ვბოსა ზუარაკად, ვითარცა-იგი აბრაჰამ მდიდარმან წინა უყო“ (მამ. სწავლ. 173₂₇).

სიტყვა ზუარაკი *zuarak*-ის ფორმით სომხურშიაც არის წარმოდგენილი მნიშვნელობით 'junger Stier, бычок', ძველი აღმოსავლეთის წიგნებში იგი შეესატყვისება ბერძნულ *Μοσχάριον, Μόσχον*, სირიულ *ezwarxā*-ს 'taurus magnus'¹. სომხურშიც და სირიულშიც ეს სიტყვა უკნობი წარმოშობისად ითვლება. ჰიუბშმანი ფიქრობდა, რომ სირიულში შესაძლებელია იგი სომხურიდან იყოს ნასესხები ან ორივეში სპარსულიდან, რაც, რა თქმა უნდა, საესებით გასაგებია და მოსალოდნელი. ოღონდ საშ. სპარსულიათვის, სადაც ის ამ ფორმით დადასტურებული არ არის, უნდა აღდგეს ფორმა *zōhrak, რომელმაც ქართულში კანონზომიერად მოგვეცა ზორაკი, რომელსაც ენაცვლება ზუარაკ ფორმა, და, რადგან მონაცვლეობა ზორ-ზუარ-ქართულიათვის არის დამახასიათებელი, შესაძლებელია სომხურში სწორედ ქართულიდან არის შესული, ხოლო სომხურიდან, თავის მხრივ, როგორც ჰიუბშმანი ფიქრობს, სირიულში შეითვისა, მიუხედავად, რომ სომხურში ეს სიტყვა იშვიათად და უფრო კონკრეტული მნიშვნელობით იხმარება, ვიდრე ქართულში, არა გვაქვს მისგან აგრეთვე წარმოებულები. თვით ძირი ამ სიტყვისა zōhr სომხურში *zoh*-ის სახით არის დაცული.

36. კისაკი — 'ქისა, პარკი, საფულე'.

„და უკუეთუ კისაკი ოქროსსაა უც, შიშველ არს სასოებისაგან და მინდობისა ღმრთისა“ (მამ. სწავლ. 192₃).

სომხ. *კისაკ*² k'isak 'ქისა, ჯიბე', აბ. სპარსული *كيس* 'ქისა, პარკი, საფულე', აბ. ქართ. 'ქისა'.

სიტყვა წარმოშობით არაბულად ითვლება და ძალიან გავრცელებულია წინა აზიისა და კავკასიის ენებში. შდრ. არაბ. *kis*, სპარს. *kisā*, თურქ. *kise*, *kese* 'ტომარა, პარკი, ჩანთა', ავარ. *kese* 'ქისა, ჯიბე', დარგ. *kisa*, ჩინ. *kisa*, კაბ. *kisā* 'ჯიბე', რუს. (დიალექტ.) *киса* 'кошель, кошна', აჭვე *кисет*, პოლ. *kisa*, ოსური *kyssæ*, *kyssa* | *kisæ*.

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართულში და სომხურში ფალაური ფორმაა დაცული, რომელიც თავისთავად არამეულიდან მოდის.

37. კუართი — 'ჯუბა, გინა პერანგი' (საბა).

„განიყვეს სამოსელი ჩემი მათ შორის და კუართსა ჩემსა ზედა განიგდეს წილი“ (ფს. 21₁₉ ა).

„დიდითა ძალითა შებმა-უყო სამოსელსა ჩემსა; ვითარცა საყდრე კუართისა ჩემისაა გარე-მომადგეს მე“ (იობ. 30₁₃).

¹ იხ. H. Hübschmann, AG, I, 33, 303.

² А. Худабашев, Армяно-русский словарь, II, 497.

„რომელმან გცეს ყურიმაღსა შენსა, მიუპყარ ერთიცა; და/რო-
მელი მოგიღებდეს სამოსელსა შენსა, კუ არ თსაცა შენსა; ნუავე-
ნებ“ (ლუკა, 6₃₃).

ეს სიტყვა გავრცელებულია მრავალ ენაში, მათ შორის შუა
აზიისა და კავკასიის ენებში. ირანული ენებიდან: სოლდურში —
kwrθ'k, qwrty 'პერანგი', ალან. kūrta, სპარსული kurta 'tunika
interula', kūrdi, kūrđin 'შალის სამოსელის სახე', ქურთული kurtek
'კაბა', ტაჯიკ. kurta, პამირ. შულნ. kurt, kurci, პამ. ვახ. kurti
'პერანგი', ოსური kyræt, kuræt 'ბეშმე'; თურქულ ენებში: körtün
'დალიანდაგებული ხალათი ქალისა', kürtä 'მოკლე კაბა'; კავკასიურ-
ში: ლეზგ. kurt 'მოკლე ქურქი', ლაქური khurtu 'ბეშმე', მეგრ.
k'urta 'ნიფხავი'. ირანულის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ჰენსიონგს
გლოსა აზერყუ 'პართული სამოსელი'¹.

შდრ. ავ. karati-, ძვ. ინდ. kurata- 'პერანგი', ძვ. სპ. *krtta- 'გ-
მოჭრილი'.

მს. მარ-, ამარი — „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება მნიშვნელო-
ბით — 'რიცხვი, რაოდენობა, სათვალავი'.

„შენ დებულთა საქურქლეთა ამარიმცა ვით დათვალეს“
(ვ. ტყ. 1053).

უარყოფითი ფორმით უამარი:

„ჯეროთ ქალსა ქაჯნი არ ახლვან, მაგრა სპა უამარია“
(ვ. ტყ. 1320).

ძველ ქართულში ამარის გვერდით არსებობდა ჰამარიც, რო-
გორც ამას მოწმობს საბას ლექსიკონში დაცული ჰამრ-ობა 'აღ-
რიცხვა' და მე-ჰამრ-ე-ობა, დადასტურებული „იოვანე დამას-
კელის ცხოვრებაში“, სადაც ვკითხულობთ: „და ყოველივე, რომე-
ლი სხუათათჳს უღონო და ძნიად სათარგმანებელ არნ აღუქსნან
და განცხადებულად წარმოუდგინებნ მათ: ვიდრემდის ღრმატიკო-
სობაჲ და რიტორობაჲ, ქუეყნის მზომელობაჲ და მეჰამრეო-
ბაჲ, ვარსკულავთმორიცხველობაჲ და ფილოსოფოსობაჲ“ (იოვან. და-
მასკ. 148₁₈). ნაკლევეში ლექსიკის შესახებ ძეგლის გამომცემელ
ქ. კეკელიძე² მე-ჰამრე-ობა-ს განმარტავს, როგორც 'აღრიცხვა',
'არითმეტიკა'. ფორმა ჰამარ, რომელიც გამოყენებულია ფუძელ
ნაწარმოები ფორმებისათვის ჰამრ-ობა და მე-ჰამრ-ე-ობა,
უძველია მომდინარეობს საშ. სპარსული სიტყვიდან hamār 'რიცხვ'

¹ В. Абаев. Историко-этимологический словарь, გვ. 613.

² Грузинская версия арабского жития св. Иоанна Дамаскина, надл. снабдил исследованием К. Кенелдзэ, XV, III, вып. II, СПб., 1915.

რაოდენობა' (ძვ. ირ. *ham. māra-); შესაძლოა, შეთვისებულია სომხურ-
რის მეშვეობითაც, სადაც აგრეთვე hamar გვაქვს. რაც შეეხება
ამარ-ს, ძნელია გადაწყვეტით ითქვას, რომელი ირანული ფორმა
უნდა ვიგულისხმოთ მისთვის ამოსავლად, საშ. და ახალი სპარსუ-
ლი āmar (ძვ. ირ. ā. māra-¹) თუ იგივე hamār, რამდენადაც თავიად
ჩი ძაე ს დაკარგვა ირანულიდან მომდინარე სიტყვებში ქართლისა-
თვის დამახასიათებელია. შეადარეთ სიტყვები: მარაგა, მარა-
დღე, მრავალი.

საინტერესო ფორმასთან გვაქვს საქმე უ-მარა-ს შემთხვევაში,
რომელიც საბას ლექსიკონშია დაცული მნიშვნელობით 'ურიცხვი'.
იგი წარმოადგენს უარყოფით ფორმას სიტყვიდან მარა, რომე-
ლიც მარადღეში გვაქვს და ძველი ირანული ფორმაა, როგორც
შემოთ იყო აღნიშნული. მაგრამ ეს მხოლოდ იმ შემთხვევა-
ში, თუ ეს სიტყვა უძველეს ქართულ ძეგლებში დადასტურ-
და, რადგან, თუ იგი მოგვიანო ძეგლების კუთვნილებაა მხო-
ლოდ, იგი შეიძლება შეთვისებული იყოს ახალი სპარსულიდან
და მისთვის ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ ახ. სპარსული კა-
მავე კონტექსტში საინტერესოა აგრეთვე გამოთქმა ცისმა-
რე დღე.

შეადარეთ აგრეთვე საშ. სპ. amār 'ურიცხვი, (a-māra-დან), სა-
დაც ა- უარყოფითი ნაწილაკია², ახ. სპ. კა¹ 'აღრიცხვა, აღრა-
ცხვა, подсчет'.

მ. მარაგი — 'რიცხვი, რაოდენობა'. შდრ. ახ. ქართული 'მარაგი'.
და სახარებასა შინა ქართულსა თავსა ხოლო მათსსა წილი
ის რომელ ასო არს და იტყვს ყოვლად ოთხ ათასსა მარაგსა"
(სინ. შრ. 238₁₁).

ამოსავალია საშ. ირ. marag, marak 'რიცხვი'; დაბოლოება
-ag (-ak-იდან) საშ. ირანულის მოგვიანო ხანაზე მიუთითებს. ეს სი-
ტყვა საშ. სპარსულში გვქონდა āmar hāmār ფორმების პარალელუ-
რად მსგავსი მნიშვნელობით (სახელური წარმოება -ak- სუფიქსით).

მარაგი — გამოთქმებში ზრახვაა მარაგითა, მე-მარა-
გი, მარაგება 'სათვალავი, ასტროლოგიური ცხრილი, პოროსკოპი'.

დავისწავენ მუნ... ზრახვაა მარაგითა და მარაგი ზრახვი-
თა* (კპრიანეს ცხოვრ. A 95, 758 a)³.

¹ H. Nyberg, Hfsh, II, გვ. 3; Б. Миллер, გვ. 38.

² იქვე, გვ. 44.

³ მოგვიანო ილია აბულაძის მიხედვით, იხ. ბალაქაიანის ქართული რედაქ-
ციები, თბილისი, 1957, შესავალი, გვ. 035.

შარაგება — 'აღრიცხვა, გამოთვლა (ვარსკვლავებისა, ზრახვით), ვარსკვლავთმრიცხველობა, ასტროლოგია'. *ახალი მართა*

„მაშინ იწყო რაქის შარაგებად წინააღმართ ცნობისათვის, თუ განმარჯუებისა, რასა-იგი ეძიებენ, და პრქუა შეფესა: ამა ესრესათუალავე გუაუწყებს, ვითარმედ არა ვიქცეთ თუნიერ განმარჯუებისა, და პერობილთაჲ ვახედავ, რომელნი მოიწვევიან ჩუნდა და ახლოს არს ესე“ (ბალაქვარ. 94₁).

40. შარაგე — 'ვარსკვლავთ მრიცხველი, ასტროლოგი'.

„და შეკრიბა სიმრავლე ვარსკვლავთმრიცხველთა და ფილოსოფოსთაჲ და შემარაგეთაჲ, რაათა იუწყონ, თუ რაჲ წინაჲუც ძეს მისსა“ (ბალაქვარ. 9₂, (ა)).

(ა) რედაქციაში გვაქვს: „...და შეკრიბა სიმრავლე ვარსკვლავთ მრიცხველთაჲ, რაათა იხილოს საქმე ყრმისაჲ მის“ (ბალაქვარ. 9₂).

როგორც ზემოთ მოყვანილი კონტექსტებიდან დავირახებთ, შარაგ-ი სპეციალური ასტროლოგიური მნიშვნელობითაც იხმარება ძველ ქართულში. შეადარეთ ქართ. „ვარსკვლავთმრიცხველი“ ლსაშ. სპარსული *axtarmār* ასტროლოგი, ახ. სპ. *اخترشمار* — *taršumār*.

აღნიშნულ საშ. სპარსულ სიტყვაში კომპოზიტის მეორე წევრი წარმოადგენს აწმყოს ფუძეს და შეესატყვისება ქართ. 'მრიცხველ' ხოლო სახელური წარმოება *marag*, როგორც ამას ქართული შარაგ-ი გვიჩვენებს, ნიშნავდა 'სათვალავს', 'ასტროლოგიურ ცხრილს' 'პაროსკოპს'.

ილია აბულაძე „ბალაქვარიანის ქართული რედაქციების“ თავის გამოცემის შესავალში ამ სიტყვის შესახებ შემდეგს აღნიშნავს: „სომხურიდან შემოსულად იყო მიზნეული ნარის მიერ მოკლე ბალაქვარიანის შემარაგე, რომლის სომხური შესატყვისი *maragart* სოცლურიდან სესხებულად მიუჩნევიან. ზალემანს (ИАН, 1913, 1119—33) მაგრამ ფალაურის შეამაველობით, ა. მედესა და რ. ვოთიის დაკვირვებით. ამ ფორმით ეს სიტყვა არ იპოვება ვრცელში. იგი ზმნის სახით გვხვდება: შარაგება, ისიც მისი სრული მნიშვნელობით: „მაშინ იწყო რაქის შარაგებად წინააღმართ ცნობისათვის...“ როგორც ამ კონტექსტიდან ჩანს, შარაგება ხდება ამ მიზნით, რა წინააღმართ შეიტყონ, რა შედეგი ექნება გადადგმულ ნაბიჯს, გაუმარჯდება, ე. ი წარმატება ექნება, თუ არა. ამ წინააღმართ ცნობას კი აღნიშნავს მისი თურმე სათვალავის მეოხებით აღწევს. მაშასადამე, მოსავლურ შესატყობად რალაციის გათუილება, ანუ დანახვა-გამოთვლა წარ-

მოებს. მარაგებია ძირად, მარაგს გამოპოვებს, რაც შეუკუმშვე
 ლადაცა და შეუკუმშულადაც არის წარმოდგენილი წარმოქმნილს შე
 მარაგ-ე-ში, რომელსაც მოკლე ბალავარიანის ნუსებში ვხვდებით.
 მარაგ სხვაგანაც იხმარება. „კარაიანის ცხოვრების“ წიგნის ერთ
 ადგილას (ა 95, 578a) გვითხრობთ: „დავისწავენ მუნ...ზრახვად მარაგითა და მარაგი ზრახვითა“¹.

პროფ. ილია აბულაძის შენიშვნები სავსებით სავართლიანია, როგორც ფუძის გამოყოფის თვალსაზრისით, ისე მნიშვნელობის დადგენის მხრივაც. ოღონდ ჩვენ გვინდა დავუმატოთ შემდეგი: „რადიკის გათვალვად, ანუ დანახვა-გამოთვლა“, რომელზედაც ილია აბულაძე მიუთითებს, არის ვარსკვლავებზე დაკვირვება, ვარსკვლავთმრიცხველობა, ასტროლოგია. ამას ამტკიცებდა ის გარემოება, რომ არედაქციის „ვარსკვლავთმრიცხველს“ ბრედაქციაში შეესატყვიებდა სინონიმური წვეილი „მემარაგე და ვარსკვლავთმრიცხველი“.

საინტერესოა აგრეთვე აღინიშნოს, რომ შედარება „ბალავარიანის“ ქართული რედაქციების ტექსტისა არაბული ვერსიების როზენისეული თარგმანის ტექსტის სათანადო ადგილებთან სავსებით ადასტურებს ჩვენს მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ მარაგი ნიშნავს „სათვალავს“, ასტროლოგიური გაგებით „პოროსკოპს“: ქართული ტექსტის მე-მარაგ-ის შესატყვისად იქ გვაქვს „звездочет“, ხოლო გამოთქმა „установить гороскоп“ შეესაბამება, როგორც ჩანს, ქართულ მარაგებს. შეადარეთ:

„და შეკრიბა სიმრავლე ვარსკვლავთ მრიცხველთა და ფილოსოფოსთა და მემარაგეთა, რათა აუწყონ, თუ რაა წინა-სუტესა მისსა“ (ბალავარ. ბ, 9ა).

„Потом царь собрал мудрецов и звездочетов, чтобы установить гороскоп мальчику“.

სამწუხაროდ, არაბულ ვერსიაში არ არის დასაწყისი ფრაზისა, რომელიც შეესაბამება ქართულ კონტექსტს, სადაც ვხვდებთ სიტყვა მარაგება: „მამინ იწყო რაქის მარაგებად...“ და სხვა. რაც შეეხება ფრაზის დასასრულს „... და ჰრქუა მეფესა: ამა ესერა სათვალავი გვაუწყებს...“ და სხვა, — იგი ქართულის ზუსტი შესატყვისია:

„И сказал ему Ракис: Вычисление указывает, что мы не вернемся с этого пути не достигнув. И я вижу успех, и вижу я пленных и вижу их недалеко отсюда“².

¹ ი. აბულაძე, ბალავარიანის ქართული რედაქციები, თბილისი, 1957, 83, 0.35.

² Повесть о Варлааме и Иоасафе, перевод В. Р. Розена, М.- Л., 1947, 83, 102¹¹.

არაბულ ვერსიაში რომ გვექონოდა აღნიშნული დასაწყისი ფრაზისა, იქ უშუალოდ გვექნებოდა მარაგების შესატყვისად უხედავად.

რაც შეეხება ქართული მე-მარ/ა/გ-ე-ს სომხურ *maragaxt*-სთან კავშირს, უნდა აღნიშნოს, რომ ქართული ფორმა სომხურიდან შემოსულად ვერაფერით შემთხვევაში ვერ ჩაითვლება, მიუხედავად შინაარსობლივი მსგავსებისა, რადგან აღნიშნული ქართული და სომხური სიტყვები ამოსავლად სხვადასხვა ირანულ ფორმებს გულისხმობენ: ქართული სიტყვის ფუძე მარაგ-, რომელიც საშ. სპარსული *marag*-იდან მომდინარეობს, ხოლო სომხურისათვის აჭრიახს სავსებით სამართლიანად მიაჩნია ამოსავლად ფალ. **margar*-აღდგენილი სოლდური სიტყვების *markrāy*, *mārkarik*-ის მიხედვით.

სომხურისათვის ამოსავალი საშ. სპარსული *margar* (რომელიც ანტ. მეფეს მიხედვით, მომდინარეობს ძვ. ირანული *maθra-kar*-დან 'სიტყვის მოქმელი, წინასწარმეტყველი') და საშ. სპარსულივე **mar-ag*, რომელსაც ქართული ევრდნობა, განსხვავებულ არიან ფუძის მაწარმოებელი სუფიქსებით -*gar* (-*kar*) და -*ag* (-*ak*)-ქართულმა საშ. სპარსულიდან შეითვისა 'სათვალავის, ასტროლოგიური ცხრილის' აღმნიშვნელი სიტყვა, ხოლო 'ასტროლოგიური ცხრილი' აწარმოა საკუთარი საწარმოებელი აფიქსებით მე-ჭ როგორც ეს ირანულიდან ნასესხებ სიტყვათა მრავალ შემთხვევაში გვაქვს დადასტურებული (შეადარეთ მ-ასპინდ-ელი, მ-ართ-ალი, ს-ნოვაგ-ე და სხვა). სომხურში კი შემონახულია, ჩვენი ფიქრით, იმავე ძირიდან ნაწარმოები საშ. სპარსული **margar*, რომლისათვისაც ამოსავალ ძველ ირანულ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ ძვ. ირ. **ma-rakara*- 'შთვლელი, აღრიცხვის მოქმედი, ასტროლოგი', რომელიც საფუძვლად უდევს აგრეთვე ზემოთ აღნიშნულ სოლდურ ფორმებსაც. ასეთი დაშვება, ჩვენი ფიქრით, არა ნაკლებ შესაძლებელია სემანტიკური თვალსაზრისით, ხოლო ფონეტიკურად უფრო გ-მართლებული, ვიდრე მეფეს მიერ ამოსავლად მიჩნეული *maθra-kara*-². ამრიგად, ქართულში დადასტურებული სიტყვების მარაგი, მე-მარაგ-ე, მარაგ-ებ-ა-ს მეშვეობით შუქი ეფინებს თვით ამოსავალ საშ. ირანული სიტყვების ეტიმოლოგიასაც და სომხურში იქიდან ნასესხებ სიტყვას *maragaxt*-საც, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელიც ქართულ ენაში აქვს საშ. ირანული ლექსიკის შესასწავლად სომხურის გვერდით.

¹ *Աճ ա յ ա ն*, II, Բ., IV, 893—896.

² A. Meillet, BSLP, t. 19, p. 65.

41. მარადლე (მარადლ, მარად, მარადის) — 'ყოველთვის, მუდამ, მარადეა'.

...რამეთუ მარტულნი ერთსა ხოლო შინა ეამსა იწამნეს, ხოლო
 უნენი ყოველსა ეამსა იწამებოდეს სახელისათჳს ქრისტისისა,
 ვითარცა დავით იტყუს: მარადლე ქრისტისათჳს მოგვუდები" (კრ.
 სანძთ. 246₃₆).

...რამეთუ ყოველი ესე ხილული აჩრდილ და წარმავალ არს,
 ხოლო შენ მარადლე ეძიებდ უხილავსა მას" (ბალაქვარ. 154₂₁).

...რამეთუ ვერ დაუთმობდი ხილვად ჭირთა და განსაცდელთა,
 რომელნი შეემთხუევოდეს მარადლ ძმათა ჩემთა ქრისტიანეთა..."
 (ქართ. ენ. ისტ. კრ. 205₃).

ხოლო მან პრქუა მას: შეილო, შენ მარადის ჩემ თანა ხარ,
 და ყოველი ჩემი შენი არს" (ლუკა, 15₂₁).

გვიხაროდენ, მარიამ მიმადლებულიო, ვენატო მარადის შეუნი-
 რო" (სინ. მრ. 6₁₀).

იფავენ მარადის შიში ღმრთისა გონებასა შენსა" (მამ.
 წაყლ. 13₂₂).

ამ სიტყვაში მარადლე პირველ ელემენტად გვაქვს მარა-,
 რომელიც ყველაზე ახლო ძველ ირანულ māra-სთან დგას და ათი-
 ტომ შესაძლოა ყველაზე ძველ ნასესხებს წარმოადგენდეს განხი-
 ლული სიტყვებიდან, რადგან საშ. სპარსულში ეს ფუძეც, სხვა
 ძველ ირანულ ფუძეთა მსგავსად, ბოლომოკვეცილი სახით არის
 წარმოდგენილი. შეიადარეთ: amār, axtarmār, mār-ag, šumār და
 სხვა. შნიშვნელობის განვითარებისათვის: მარა — 'რიცხვი, რაო-
 დენობა' > დიდი რიცხვი, მრავალი > ყველა, ყოველი', აქედან მარ-
 ადლე 'ყოველდღე, მუდამ'.

42. მრავალი — 'დიდი რაოდენობით, ბევრი', საბას განმარტე-
 ლით "ორიღამ ათასამდე".

სძალო და მჭევლო ქრისტისო, ითხოვე ღმრთისაგან, რაძთა
 რომიტვენეს მე მრავალნი შეკოდებანი ჩემნი" (მარტ. შუშ.
 80₁₉).

...და გყო შენ მამად ნათესავთა მრავალთა და ერთა
 ღრიცხუთა" (ე. მცხ. 85₂₉).

რომელსა ეგრევე ყოველი სიმრავლს ქალაქისა მხედვედა..."
 (სბო, 76₉).

...ესევეთარი რაჲ მრავალი ესმა წმიდასა მას, სიტყუსა
 წილ ცრემლთა სიმრავლე ვარდამოადინა და პრქუა..." (ს. ზ.
 152₁₄).

...და შეკრბა ურიცხვი, ვითარცა თივანი ველთანი და ფურ-
ცელნი ხეთანი სიმრავლითა* (ლ. მრ. 43₂₁).

მრავალი, ზენი ფიქრით, მომდინარეობს ფორმიდან *მარავალი, რომელსაც იგივე მარა ირ. māra უდევს საფუძვლად, რომელიც მარადღეში გვაქვს. შესაძლებლად მიგვაჩნია დაფუძვლად არსებობა ფუძისა მარავ- (მარავს-ს 'თვლის, აღრიცხავს'), რომლიდანაც მ- თავსართისა და -ალ ბოლოსართის მეშვეობით ნაწარმოებია ფორმა *მ-მრავ-ალ (მ- თავსართი დაკარგულია ფუძისეულ მ-ს წინ, ხოლო შეკუმშვა ფუძისეული ა-სი გამოწვეულია -ავ სუფიქსის დართვით).

ამ სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის: რიცხვი, რაოდენობა > მრავალი; შეადარეთ სიტყვა ბევრი, რომელიც ძვ. ქართულშიც და ირანულშიც თავდაპირველად 10.000-ს ნიშნავდა: გარკვეული დიდი რიცხვი > ბევრი, მრავალი.

შეადარეთ აგრეთვე ახალი სპარსული *კ*, რომელსაც, გარდა ზოგადი მნიშვნელობისა 'რიცხვი, რაოდენობა, სათვალავი', აქვს კიდევ გარკვეული რიცხვითი მნიშვნელობა, სახელდობრ, იგი აღნიშნავს თვლის დროს ყოველ 50 ხვანს, 5 ათეულს.

მრავალ სიტყვის ეტიმოლოგიის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადასხვა მოსაზრება. მაგალითად, ნ. მარი თავის ფრანგულ ენაზე გამოსულ ქართული ენის გრამატიკაში¹ ამ სიტყვის აიგივებს ბევრთან და თვლის მას რედუცირებულ ძირად მარ-მარ-მარ-მარ, ხოლო მეორე თავის შრომაში არაბულ რიცხვით სახელთა წარმოშობის შესახებ² *mra-val*-ს მიიჩნევს მიღებულად **mar-var*-იდან, დიალექტური ფორმით *bre-vel* (<**her-ber*-იდან) და უკავშირებს არაბულ *va-fr*-ს 'მრავალრიცხოვანი'.

ბევრი და მრავალი სხვადასხვა წარმოშობის სიტყვები და მათი გაიგივება, როგორც ამას ნ. მარი ცდილობდა, საფუძველს მოკლებულია: პირველ მთვანს სრულიად აშკარა ირანული ეტიმოლოგია აქვს, იგი დადასტურებულია თითქმის ყველა ირანულ ენაში და ფართოდ არის სხესებები სხვა ენებშიც; სიტყვა მრავალის ფუძე კი მომდინარეობს ირ. ძირიდან *mar*, რომელსაც ბევრის პროტოტიპთან (ავ. *h₂marə*—1000) გენეტური კავშირი არა აქვს.

¹ N. Marr et M. Brièr, La langue Géorgienne, Paris, 1931.
² H. Marr, К вопросу о происхождении арабских числительных. ЗВЮ V, стр. 620, ИР IV, 237—39.

13. მარხვა — 1. 'მარხულობა' (აქრძალვა, ნოც).

„და იყო იგი ბნელსა მას შინა მარხვით და ლოცვით და ტირილით“ (მარტ. შჯშ. 26).

„მაშინლა დააცადა ფიცხელი იგი მარხვაჲ და გაქსნა ენაჲცა თსი უტყუებისაგან...“ (აბო, 66).

„და ველოვიაჲცა დაღეას ადგილსა მას სამარხოსა მისისასა“ (ს. ზ. 178).

„რამეს იმარხვიდე შენ, ჭკაცო, საზრდელი იგი, რომელი მოგზადოს შენ დღისა მისთვის, მისგან ნაწილი უკავ გლახაკთა და სრული იმარხვედი, რაათა გლახაკი შეიწყალო და გამოზარდოს საზრდელითა შენითა, რომლითა იზარდები“ (მამ. სწავლ. 25).

„რამე სარგებელი არს შენდა, უკუეთუ იმარხვიდე და ზღვიდე გლახაკთა მშვიერთა და არა გამოზარდნე!“ (მამ. სწავლ. 25).

„არა გასმიესა, რადენნი კეთილნი აღთქმულ არიან მმარხველთაჲს“ (მამ. სწავლ. 25).

2. 'შენახვა (შენახვა გულში, დახსოვება), დაცვა'.

„რამეთუ მრავალ ჰყავ შენ წყალობაჲ სიტკბოებისა შენისაჲ, ღვლო, რომელ დაუმარხე მოშიშთა შენთა“ (ფს. 30).

„და ეგრძევე ვამცნებ შედგომითი შედგომად შეილთა ჩემთა. რაათა დაიმარხონ წმიდაჲ ესმ მოძღურებაჲ“ (გრ. ხანძთ., მ. ოგა).

„იწყე, რომელ არს ჰელთა ქუეშე შენსა, საგანძურთაგან განსრვად, რომელი ხოლო შეუძლო: ოქროჲ და თუალები პატიოსანი და ანთრაკი რჩეული და ყოველი ჰურჰელი აპტიოსანი, და წარეცე ჰე ტუეყანასა მას უცხოსა, რომელსა-იგი მიიყვანნიან მეფენი მათნი შემდგომად განძარცუვისა და განძებისა მათისა, რაათა მუნ ჰემარხეოდის ყოველი“ (ბალაქვარ. 41).

„...შე ვარ მეგობარი შენი, რომელმან დავემარხე კეთილი შენი მცირედი და აწ აღნადგინებითურთ მიგაგო შენ“ (ბალაქვარ. 39).

„...რომელნი შემძლებელ არიან თანამოგზაურ ყოფად დაქსნად ღლესა მას განკითხვისასა და მცირედი იგი აღნადგინებითურთ დაუმარხვან“ (ბალაქვარ. 40).

„აწ რამე სწორებაჲ არს დამმარხველისაჲ წარწყმედელისა მანა, გინა აღმაშენებელისაჲ დამარღვეველისა თანა, და მოთმინისაჲ უმინოჲსა თანა“ (ბალაქვარ. 47).

3. 'დაფლვა, დასაფლავება'.

„ხოლო ჯუარნი ამასვე ქალაქსა შინა დამარხულნი არა-
მედ აღგილი მათი არაეინ უწყის“ (ლ. მრ. 48₂₈).

„მსწრაფლ წარიღეთ გუამი ჩემი მცხეთას და მუნ დამარხეთ,
სადა მათელ ვილე“ (ე. მცხ. 94₁).

ქართული მარხ- ჩვენ ვფიქრობთ, შესაძლებელია დაეუკავში-
როთ საშ. სპარსულ ფუძეს pāhr, pāhr(ak) (არშაკიდული ფორმა,
რომელიც ნასესხებია აგრეთვე საშ. სპარსულში).

შეადარეთ ავესტური pāθrāi (ინფინიტივის ფორმა ძირიდან pā[y])
‘დაცვა’, სკრ. pāti-, ბერძნ. πατήρ ‘სახურავი’, გუთ. fodr ‘ქარქაში’,
ავ. pāθra-¹ ‘ფარი’, ძვ. სპ. *pāssa- (ძვ. ირ. <pāθra-); სასანურ
ფალაურსა და ახალ სპარსულში გვაქვს pas² ‘ფარი’; სომხურში
պահ და պահա³. პირველი მოდის არშაკიდული ფალ. ფორმიდან
pahr — მისი მნიშვნელობებია ‘დაცვა, შენახვა, მარხვა, ფხიზლობა’,
ხოლო მეორე — სასანურ აბ. სპარსულ pas-ს ევრდნობა.

ქართული მარხ, ჩვენი ფიქრით, მიღებულია იმავე არშაკიდუ-
ლი ფალაური pāhr-იდან მეტათეზის გზით pārh > parx > მარხ.

მეტათეზისი xr, hr > rx, rh დამახასიათებელია თვით სპარსუ-
ლისთვისაც⁴. შდრ. აბ. სპ. čarx < čahr-იდან ‘ჩარხი’, საშ. სპ.
surx > suxr-იდან ‘წითელი’ და სხვა.

ირანული თავკიდური p-ს მ-თი გადმოცემის თვალსაზრისით
აღსანიშნავია აგრეთვე სომხური պարտ-ք, რომელსაც ჰიუბშმანი
ირანულიდან ნასესხებად მიიჩნევს, და ქართული მართ- ძირის
ურთიერთობა (მ-მართ-ებს-ში), რომელთაც ნ. მარი ერთმანეთს
უკავშირებს⁵. შეადარეთ აგრეთვე წმედ- და ირ. spānd < spānta-.

44. მატაკარანი — „მზარეულთუხუცესი“ (საბა).

„ხოლო ისმაიტელთა მათ ვაქართა მიჰყიდეს იოსებ ეგვიპტეს
პეტეფრეს, საკურისსა მატაკარანსა“ (დაბ. 37₂₆).

საშ. სპარ. mātakdār⁶ ‘ინტენდანტი’, სომხ. մատակարար⁷
‘მთურავი, რწმუნებული, მწე, ეკონომი’.

45. მოგვი — „ჩექმა“ (საბა).

¹ H. Reichelt, AE, 83. 459.

² GrirPh, I, II. 83. 58.

³ H. Hübschmann, AG, I, 83. 217.

⁴ GrirPh, I, II. 83. 53.

⁵ H. Marr, Армянский термин arq-ay, ИАН, 1920, 83. 106; ზვრ
აგრეთვე, სომხ. պարտկապտ-ք და სასან. ფალ. pasarān; Telegdi, 83. 251.

⁶ H. Bailey, Zoroastrian problems, 100, A. I, BSOAS, XI, 83. 797
Iranistik, 83. 42.

⁷ А. Худашов, Армяно-русский словарь, II, 83. 126.

„მაშინ ამოიღო დაშნა მოგვისაგან, ქკრა აწმობილსა ყიასა,
 ზანს თუ მწვავედ ეტკივნა და წამსავე პირიდალზე წამოაგდო...“
 (ამირ. დარეჯ. 92₂₅).

„ეთა შეუტყვი, მოგვსა შიგან დაშნა ეპყრა, ამოიღო და
 გულსა დაიკა და ეგრე მითხრა — შენ ამისგან უფროსსა ვერას მი-
 ზამო“ (ამირ. დარეჯ. 104₁).

„რა მოიწყრომა ცოტა ხანი გამოვდა:— მოგუისაგან კლიტე
 ამოიღო ზარდასა მიუგდო, ეგრე უბრძანა...“ (ვისრამ. 147₂₂).

შდრ. სავ. სპარს. mōk 'ფეხსაცმელი', სომხ. moyk, moyg¹,
 არაბ. mauk, mauzaj, თალმულ. ጸጋህ, ጋህ 'ფეხსაცმელი',
 თურქ. mükim, mükini, büküm 'ქალის ფეხსაცმელი'², შდრ.
 აბ. სპ. *mōčak 'ფეხსაც-
 მელი'. ძირი Vmuk-, mauk- ძველ ირანულში აღნიშნავდა 'ჩაც-
 მის' პრეფერბით pat-. შდრ. ავ. paiti-šmuxta-, ფალ. patmō-
 čān 'სამოსელი', ხოლო პრეფერბით fra- 'გახდა, გაძარცვა', ზორ.
 ფალ. patmōk-, patmōč-, patmōčtan- 'to wear'³ 'ტარება' (სამო-
 სისა), ხოტანური pa-mjś-: pāmōta- pamyā- 'to wear cloths', pa-
 mūha-, 'clothe'.

მნიშვნელობა mauk-: muk-ისა იცვლება პრეფერბების მიხედვით.
 მნიშვნელობა 'ჩაცმისა' გვაქვს ზორ. ფალ. mōk, mōč, mōčak 'ფეხ-
 საცმელი', ბუდაისტური სანსკრიტი moca- maucika- mocika- 'ბარა-
 ზა', სომხ. moyk, moyg, mōčak, ქართ. მოგვი, აბ. სპარსული
 mozah, არაბ. mauq, mauzaj, ბერძნ. μαυζαζ; საწინააღმდეგო ცნება
 გვაქვს ორმურის mōč-: mōk-ში 'გახსნა, მოხსნა', მუნჯანი muč-:
 mauč 'გახსნა, გახდა, გაშვება', ძვ. ინდ. mok-, muk- 'ახსნა' (to
 loosen), ლიტ. mūkū, mūkti.

პრეფერბიანი ფორმები ავ. paiti-šmuxta- 'შემოსვა', ფალ. fra-
 smuxtan 'გახდა' (უმეტესად ფეხსაცმელზე), ოსური ramočun, ირონ.
 rāmūčyn 'გლეჯა, ამოგლეჯა', დიგ. nimōčun, nimučd, ირონ. ny-
 mučun, nymučd 'გაცემა, ლალატი'. ძვ. ინდურში ეს ზმნა იხმარე-
 ბოდა პრეფერბებით prati-, a- და pra-, ხოტან. mušša 'ძარცველი,
 უჩალო', ძვ. *muš-ya ძირიდან mauš-: muš 'გაძარცვა, გაქურდვა'.
 ძველ ინდურში močati, mučnati⁴.

46. მკობა, სამკაული — 'მორთვა, მოსართავი'.

¹ H. Hübschmann, AG, I, 196.
² S. Telegdi, გვ. 247.
³ H. Bailey, Arya, II. BSOAS, vol. XXIII, part I, 1960, გვ. 30.
⁴ იქვე.
 17. მ. ანდრონიკაშვილი 257

ჩვენ ფიქრობთ, ირანული ძირი muk-, muk- საფუძვლად უდევს აგრეთვე ქართულ სიტყვას მ-კ-ობ-ა, სა-^{მ-კ-ობ-ა}შქარ-ი. შდრ. ძვ. ქართ. შეიმკო, აღიმკო, რომელთაც 'ჩაცმის' შნიშნულობაც მქონდათ.

„სიმართლმ შემემოსა და შევიმკვე სამართალი ვითარცა სამოსელი“ (იობ. 29₁₄).

„და შევმოსო მას სამკაული შენი და გვრგვნი შენი მივსო მას სამკაულად“ (ესაიაჲსი, 22₂₁).

„მერმეცა იპოოს ვინმე, რომელმან ესე შეიმკოს“ (მარტ. ზუზ. 152₂₁).

47. მობ-გ-ა, სამოსელი — 'ჩაცმა, ტანსაცმელი'. ამავე მოძ ძირის პალატალიზებული ვარიანტი მოზ- > მოზ- || მოზ-.

ჩვენი ფიქრით, იგი წარმოდგენილია ქართულ მოს-ვა-ში, სამოს-ელ-ში.

„და შექმოსა მათ სამოსელი და შეარტყა სარტყლები და შეასხა მათ წამლები და გარდასდვა მათ ზედა სამკრთ“ (ლევიტ. 15).

„და ესრისთ აღდგა იობ, დაიბო სამოსელი თჳსი და აღიპარსა თმაჲ თავისა თჳსისაჲ“ (იობ. 1₂₀).

„მოაქცია გლოვამ ჩემი სიხარულად ჩემდა, განმძარცუა მე ძაძა და შემემოსა მე სიხარული“ (ფს. 29₁₂).

„სიმართლმ შემემოსა და შევიმკვე სამართალი ვითარცა სამოსელი“ (იობ. 29₁₄).

„აწ რომელმან-ესე მოიყიდა, არა ლიტონი კაცი არს, ვ პურიარამეთუ კაცთა ბუნებაჲ ცოდვასა დამონებულ იყო; არამედ არც ღმერთი წიშველი კაცობისაგან, რამეთუ ჯორცი ესხნეს, ვ მან-ქველყო. უკუეთუმცა არა შემემოსა მე, არცამცა მივსნა მე არამედ მუცელსა ქალწულისასა განაჩინა და დაშვილი იგი შემოსა“ (სინ. მრ. 44₃).

„იხარებდინ სული ჩემი უფლისა მიმართ, რამეთუ შემემოსა მე სამოსელი ცხორებისაჲ, ვითარცა სიძესა დამადგა მე გვრგვნი და ვითარცა სძალი შემემოსა მე სამკაულითა...“ (სინ. მრ. 84₃₋₄).

„განვიძარცუე სამოსელი ჩემი, ვიდრემდე შევიმოსო იგ“ (ქება, 5₂).

48. მუმრაკი — 'დოკუმენტი, ბრძანება' (ბეჭდიანი ბრძანება).

„ამისა შემდგომად შევიდოდა (იონა) ქალაქსა მას ზუენიერსა და დიდსა და უქადაგებდა ბრძანებასა მას პატივისასა, ვითარცა მუმრაკითა სამეფუთჲთა მოსასრველსა მას ბრძანებასა, ...და იტყოდა ვითარმედ: შემდგომად სამისა დლისა ნინევემ დატყვევად არს“ (სინ. მრ. 107₂₈).

ამ სიტყვის მართებული განმარტება და მისი წარმომავლობის
 გარკვევა მოცემულია აკაკი შანიძის ნაშრომში „სინური მრავალ-
 თავი და მისი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის“ (სინ.
 შრ. 227—328).

შდრ. პართული muhrak 'ბექდიანი' (დოკუმენტი), სომხ. *մուհր-
 անկ* 'ხელწერილი, ვექსილი, პირობის წერილი', ახ. სპ. *մը* 'ბე-
 ჰედი', *մը* 'ბექდის დამდები', სკრ. *mudra* > ფალ. *mutrak, mud-
 rak, mēdr* > *muhr*, ბელუჯ. *murdān murdānagh* ² და სხვა, თალ-
 ზედ. *פּוּרְטָט* „*obsignatio, literae obsignatae*“, არაბ. *muhrak*
„charta polita“, ფალ. *muhrak* 'დოკუმენტი' ნაწარმოებია
muhr-იდან „*cachet*“ ¹.

49. *ქამი* — 'დრო, საათი'.

„*ქამსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწუელი იგი მჭურვალეზაჲ*
შისაჲ, ქარნი ხორშაკნი და წყალნი მავნებელნი...“ (მარტ. შუშ. 39₂₁).

„*მიავოს მას უფალმან, ვითარ მან უქამოდ ნაყოფნი ჩემნი*
მოისთულნა...“ (მარტ. შუშ. 41₂₁).

„*მას ქამსა შეკრბეს სპარსნი, რომელნი მცხეთად იყვნეს მეჯა-
 დაგენი და მეჭალშენი...*“ (ე. მცხ. 88₂₈).

„*ვითარცა შემწუებრდა დღე იგი და იყო ქამი პირველი ლა-
 მისაჲ მის, გარდამოავლინა უფალმან ადგილსა მას ზედა ვარსკუ-
 ლავი მოტყინარე, ვითარცა ლამპარი ცეცხლისაჲ, რომელი მყო-
 ვარ-ნამ დგა ადგილსა მას*“ (აბო, 75₂₂).

„*და წარვიდა და მიიწია ცხედრად ქამსა მეექუსესა და მეც-
 ხრესა ქამსა შექვედრა სული თჳსი ჳელთა ღმრთისათა, რომლისა*
სურვიელ იყო მარადის“ (ს. ზ. 176₂₁).

„*გვრსთვე წმინდანი მამანი შემოკრბეს ქამსა მას დროჲსა*
დღისა მისისასა პატივად ნეტარისა მის მოხუცებულისა...“ (გრ.
 ხანძთ., გვ. ოვ₆).

„... და ვაგროძელდა მათ შორის ბრძოლა სამ ქამითგან ვიდ-
 რე მეცარედ ქამადმდე“ (ლ. შრ. 29₁).

„*რამეთუ ვართ ჩვენ ქამიერნი, რაითა მცირედ ველუაწოთ და*
საუკუნოდ განვისუენოთ“ (მამ. სწავლ. 4₁).

¹ H. Hübschmann, AG. I, 83. 167; A. Худабашев, II, 83. 172.

² E. Muxler, 83. 545.

³ Borhān-e Qāte', IV, 83. 2022.

⁴ S. Telegdi, 83. 247. შდრ. Bartholomae, Zum sas. Recht 3, 40, აგრ-
 ელ. Junker, IF, 35. 273 და შემდგომ.

„რამეთუ ღმერთი სახიერ და მოწყალე არს, შეუძღვის შეტ-
დებანი და აცხოვნნეს ჟამსა კირისასა მოსავენი მისნი“ (შამ. სწავლ.
5₁₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ქმუნვაჲ კქონდა, ჟამი იყო“ (318₂).

„ვით ბინდასა ჟამი დილისა“ (321₂).

„ჟამი გვახლავს სიბერისა“ (508₂).

„ჟამი და დრო“ (859₁).

„ჟამი ვერ ვპოვე კითხვისა“ (1147₁).

„წავიდეთ, ჟამია, ვართ მოსწრაფენი“ (1445₁).

„სალამოსა ვავე ჟამსა“ (1125₂).

„ნახეთ სიმუხთლე ჟამისა“ (1665₂).

„სალამო-ჟამ გამოუჩნდეს დიდნი კლდენი“ (219₁).

ფალაური *zamān*, *zamānak*¹ 'დრო', მანიქ. 𐭆𐭎𐭏𐭏𐭏𐭎 *zaman*, 'დრო, ხანა', 𐭆𐭎𐭏𐭏𐭏𐭎² 'დრო, საათი', ახ. სპ. *zaman*, *hazan*³ 'დრო, ხანა, სეზონი, საათი', არამ. *z'man*, *z'mna*, სირ. *zāfna* < *zāmnā*⁴. ებრაული ნასესხები არამეულიდან *z'mān*, არაბ. *zaman*⁵ 'დრო, ეპოქა', სომხ. *ժամանակ* 'დრო, ჟამი, საათი, საუკუნე', *ժամ* 'ჟამი, საათი, დრო' და სხვ.⁶

ამ სიტყვის წარმომავლობა უცნობია. იგი მკვიდრია როგორც სემიტური, ისე ირანული ენებისათვის. პ. პიუბშმანი მის ირანულ წარმომავლობას კითხვის ქვეშ აყენებს. მაგრამ პ. ნიბერგი (მარკვარტთან ერთად)⁷ მას ნამდვილ ირანულ სიტყვად მიიჩნევს და აწარმოებს ძვ. ირ. *jamāna*-დან, რომელიც, მისი აზრით, ფართოდ არის ნასესხები სემიტურ (და არასემიტურ) ენებში.

შენაშენა: საინტერესოა, რომ ეს სიტყვა თავკიდური *z-*-ით დასტურებულია მხოლოდ სომხურსა და ქართულში. აღსანიშნავია ისიც, რომ მხოლოდ სომხურსა და ქართულში გვხვდება *zam-* გაწერცობელი ფორმით *zamān*-ის გვერდით (ქართულში მხოლოდ *ჟამ*-როგორც ჩანს, იგია სწორედ უძველესი დადასტურებული ფორმა ირანული სიტყვისა. თუ მართალია მარკვარტი და ამოსავალი ძვ.

¹ GrirPh, II, 33-6.

² C. Salemann, Man. Stud., 33, 79, 81.

³ S. Halm, I, 33, 1017.

⁴ H. Nyberg, II, 33, 252.

⁵ A. Belot, 33, 295.

⁶ H. Hübschmann, AG, I, 33, 156.

⁷ J. Markwart, U. J. VII, 91.

ორ. სიტყვა არის *jamāna, მის გვერდით უნდა დავეუშვათ აგრეთვე ფორმა jam(a)-ც, რომლიდანაც მივიღეთ პართული ფორმა. jam-სა და jamān-ს შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორც nis-სა და nisān-ს შორის გვაქვს; ქ. ბელის აზრით, jamana- ნიშნავს 'მსვლელობა, მოძრაობა' ძირიდან gam- || jam-.

მშ. პალავანდი — 'ბორკილი', საბას განმარტებით „ღუშაყი“, „ცხენთ ფეხთ სახლათი თასმა“ (ჩუბინ.)¹.

„იხილე უფლისა მოძღვრებაჲ: ნუ ჰფუცავ ყოვლადვე: რაჲსა ჰფუცავ? რაჲთა არა ფიცსა ზედა შეჰპალავანდო თავი თჳსი“ (სინ. მრ. 210₁₃).

პალავანდი გვხვდება აგრეთვე დაბადების ტექსტში: „ხოლო რაჲელ მოიხუნა კერპნი იგი და ჰქუეშე შესხნა პალავანდთა აქლემთასა და დაჯდა მათ ზედა“ (31₂₄).

აქ პალავანდი ნახმარია უფრო უნაგირის ან გადასაფარებლის ნიშნულად (მდრ. პალანი).

საშ. სპარსული pāšand < *pādabanda 'ფეხის შესაკრავი',² სომხური ნასესხები საშ. სპარსულიდან *պարսանդ*³ 'ხელის ან ფეხის ბორკილი'. ახ. სპარსული *پاش* 'აბს. სპ. 'ბორკილი'. ქართული პალავანდი, როგორ ჩანს, სომხური *պարսանդ*-იდან მოდის, *პალავანდი* > *პალავანდ*-ი, და არა უშუალოდ საშ. სპარსულიდან (საშ. სპ. *پ* > სომხ. *р*, ქართ. *ლ*.), თუმცა, არ არის გამორიცხული, რომ იგი შემოსულიყო რომელიმე აღმოსავლურ-ირანული წარმოშობის დიალექტური ფორმიდან, სადაც *پ* > *ლ*-ს გვაძლევს. შრდ. *malax* და *marax* = სომხ. *marax* 'კალია' (შეგრ. მალახია). რაც შეეხება ფარმანდ-ს, ჩვენ ვეთქვამთ, იგი ისევე ადვილად მიიღება ფორმიდან პარავანდი || ფარავანდი > ფარმანდი, როგორც ახ. სპარსული *پاش*-იდან.

მ1. **პახანიკი, პახენაკი** — „წინაშე მდგომელი“ (საბა), „მეფის წინაშე მდგომი ხელჯობიანი მანდატური“ (ჩუბინ.).

„... ოდეს პახანიკმან ჯუარსა ზედა სამშქულას: დასცა კუერი მჭედლისაჲ იმრუსალემს“ (მოქც. ქართ. 76₅).

„...ხოლო ოდეს დამსჭულეს უფალი, პახენაკმან კუერთა დაპრა სამსჭულათა“ (ლ. მრ. 60₂₂).

¹ იბ. ა. შანიძე, სინური მრავალთავი, გვ. 329—30.

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 227.

³ *История*, *Изд. рус.*, V, 1931, გვ. 967.

შდრ. მანიკ. 𐌆𐌆𐌆𐌆¹ 'კარისკაცი' (Gefolgsman) სომ. *պատանակ*² 'აბჯრის მტვირთველი, მსახური', საშ. სპარსული *pasen*³ 'მომდევნი, შემდგომი, მიმყოლი', ახ. სპ. *پسن* 'შემდგ'.

პ2. პაპრაკი — 'მცველი, მსახური, მონა'.

„და მოიყვანეს პაპრაკად თანაწარმავალი სკმონ ვინმე კრონელი, მომავალი ველით...“ (მარკ. 15₁₁).

სომხურში: „*ს იანէին պահակ գՄիտան կիւբնայի որ ընդ այն անցանէլ նկևակ յագարակէ...*“

პრეტუა კაცმან მან: მე არა ვარ პაპრაკი ეშმაქისაჲ, ზოლო უკეთუ მკითხო, თუ რომელთა კაცთაგანი ვარ, ვითხრა შენ* (ბალაშვარ. 99).

შდრ. პართ. *pāhrak*⁴ 'მცველი', ავ. *pāhra-*, სომხ. *պարահապահ-ք* < ფლ. *pāhrakpān* „Wache, Besatzung“, თალმულ⁵. 𐌆𐌆𐌆𐌆 „chef de la police“. შდრ. ახ. სპ. *pāhra*, 'დარაჯი, ღამის დარაჯი', ავღანური *pahra*, *pahradar*, სომხური *պահակ* 'დარაჯი, გუშაგი, ზედამხედველი' და სხვა.

პ3. პალანა — 'აქლემის კურტანი' (საბა).

„ზოლო რაქელ შოიხუნა კერპნი იგი და ქუეშ შესხნა იგ⁶ პალანთა აქლემისათა და დაჯდა მთ ზა“ (დაბ. 31₁₄).

შდრ. ახ. სპარსული *𐎱𐎠𐎼𐎿*⁷ 'უნაგირი, კები' (*pack, saddles, dorsers*), *вьючное седло*, შდრ. ახ. ქართ. 'საპალნე', საშ. სპარსული **pālān*.

პ4. პატნეზ — 'მებრძოლთა ციხისა და მისთანათას საფარად მიწა, ანუ რაჲცა მოუტანონ ასაღებლად' (საბა).

ჩუბინაშვილის ლექსიკონში 'острог, укрепление, вал'.

„... ნუ მოძვეთ შ⁸ნ ხესა ზილისა გამომღებელსა პატნეზად⁹ შესაცველად გამოსაპყრობელად მისა...“ (დაბ. 20₁₄).

¹ C. Salemann, Man. Stud. გვ. 113.

² *Անտոյան, Արմ. բան.* V, გვ. 960.

³ H. Nyberg. Hfsb. გვ. 270.

⁴ H. Hübschmann, AG. I, გვ. 217.

⁵ S. Telegdi, გვ. 251; ტელედი შენიშნავს, რომ არშაკ. ფლ. *pahrak* გადავიდა სასანურ ფალაურშიც, სოლდურშიც, მაგრამ საშ. სპ. დიალექტური ფორმები *pās* და *pāsapān*, ტ. ფ. 𐌆𐌆𐌆𐌆 ახ. სპ. *pāsbān* დაცულა ნაწესები ფორმის გვერდით.

⁶ Jonson, გვ. 214; Б. Миллер. Персидско-русский словарь. გვ. 88.

სომხ. *ყაათსი* ¹ 'ზღუდე, სიმაგრე, სანგარი'.

3. აპარიანს ² მოჰყავს თირიაქიანის მოსაზრება, რომლის მიხედვით სომხური *ყაათსი* მომდინარეობს ავესტური ფორმიდან — *paiti-
zeta. zetar*. 3. ბელი იქ ხელავეს ძვ. ირ. ძირს *paiz* "შეკერა, გამაგ-
რება" ³.

მ. შატავი — 'დიდება, ღირსება, ხარისხი, წოდება'.

„დიდებითა და პატივითა გვრგვინოსან ჰყავ იგი“ (ფს. 8₆).

„რამეთუ რაჟამს წარდგა იგი წინაშე საარსთა მეფისა, არა თუ
პატივისა მოღებისათჳს, არამედ ძლუნად თავსა თჳსსა შესწირვიდა
მეფისა მის მიმართ...“ (მარტ. შუშ. 4₂₁).

„ხოლო მან ფრიად განიხარა და დაჰმარხა იგი დიდითა დიდე-
ბითა და პატივითა...“ (ე. მცხ. 94₁₄).

„მე პატივისა კაცთაგან არა ვეძიებ, რამეთუ მაქუს მე ნიჭი
ქრისტეს-პიერი, გვრგვინი ცხოვრებისა და უხრწნელებისა და პა-
ტივი საუკუნოთა ცათა შინა“ (აბო, 69₃₃).

„და სურვილით მოწოდებ მოიკითხნეს და შემსავსებული პა-
ტივი წინაუყუყუეს“ (ს. ზ. 170₁₃).

„ხოლო შეფემან აფხაზთამან დემეტრე დიდითა პატივითა
პატივსცა და ადგილსა კეთილსა დაამკვიდრა“ (გრ. ხანძთ.,
გვ. 1₄).

„და ეგრევე სახელ პატივ-უყო ძემან მეფისამან, და მო-
ღებთა იგი სიხარულით და უბრძანა მზარდულსა, რაჟთა ადგილ-
სცეს და განვიდეს მათგან“ (ბალაქვარ. 30₆).

„უწყეთუშვი მარადის და ყოველსა ჟამსა ვიქსენებდით ცოდვითა
ჩუენთა გონებათა შინა ჩუენთა, არაჟამანშვი საქმემან ამის სოფლი-
სამან შემოდლო ჩუენ მიდრეკად მისა მიმართ, არცა ამპარტავნება-
მან და არცა სიმდიდრემან, ვერცა ჯელმწიფებამან, და არცა
პატივმან“ (მამ. სწავლ. 77₁₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„პატივი ჰქონდა ინდოთა ქალისა“ (1557₁).

„სდებს პატივისა ინდოთ მეფეს“ (1514₄).

„მაჟოცეს პატივით ვითა შშობელთა“ (337₄).

„მწადიან ვნახო პატივით“ (1428₄).

პატივისცემა:

„პატივს-მცემდეს მზისა დარად“ (338₁).

„აწ მოდი ასრე პატივ-გცე, ვითა ძმამან და შშობელმან“
(315₁).

¹ А. Худабашев, Архано-русский словарь, 83, 324.

² *Հանայան, Արժ. բան.*, V, 83-922.

³ H. Bailey, *Arya II*, BSOAS, vol. XXIII, part 1, 1960, 83, 24.

პატივი — 'ხარისხი, წოდება':

„და იყო დღს შობისა ფარაოასი დღესა მესამესა და სუმაჲ დიდი ყოველთა მონათა მისთაჲ. და მოვეცენა პატივი ღვინის მინისაჲ მის და პატივი მეპურეთ მოძღურისაჲ მის შოვრის მონათა მისთა“ (დაბ. 40₂₉).

„...მე კუალად მოვედ ჩემსავე ამას პატივსა, ხოლო იგი დამოგვიდა ძელსა და მოკუდა“ (დაბ. 41₁₂).

პატივი — 'ღირსება':

„პრქუა მარიამ ანგელოზსა მას: ვითარ-მე იყოს ესე ჩემდა, რამეთუ მე შამაკაცი არა ვიცი? და-ლა-მე-ვადგრეა შერმე ქალწულად, ანუ მიმელოს ქალწულებისა იგი პატივი“ (სინ. შრ. 4₁₁).

პატიოსანი:

„თაყუანის სცა პატიოსანსა ჯუარსა და შოკითხა წმიდა შუშანიკ“ (მარტ. შუშ. 94₂).

„...ვითარცა საკუმეველნი სულნენი და ნელსაცხებელნი პატიოსანნი არაჲინ შთაახხის კურკელსა ღნიოშა...“ (ბალაქვარ. 164₁₈).

„დღეს დაადგის გვრგვინი შემკობილი ქვათაგან პატიოსანთა თავსა მისსა და ხელე დაუცის ლაწკ მისი სამარესა შინა“ (ბალაქვარ. 8₁).

„და არა დავითმინო კიცხევა ოვსთა, არამედ სასოებითა და ბონდობითა ღმრთისათა... და წარძღუენებითა ჯუარისა მის პატიოსანისათა, რომელი არის წინამძღურად... ვიძიოთ შერო ოვსთა ზედა“ (ჯუანშ. 148₁).

პატივი, რომელიც სომხურშიაც იმავე სახით გვაქვს დაცულ *պատիւ*, უცნობი წარმოშობის სიტყვად ითვლება, სოლდური მონაცემების საფუძველზე *ptiv*, *ptvay* (*ptivw*) და სხვა. პრ. აქარიანი აღადგენს ფალაურ ფორმას **pativ*, რომელსაც, მისი აზრით, სომხური ეყრდნობა. აქარიანსვე მოჰყავს სხვადასხვა მკვლევართა მოსაზრებანი ამ სიტყვის დაკავშირებისა ძვ. სპარსულ *pativ-*თან 'დაიფაროს დაიცივას' (რიაბინინი), ძვ. ირანულ *patibā-*სთან, სკრ. *pratibha-* (მიულერი და სხვ.), მაგრამ დამაჯერებელ შთაბეჭდილებას არც ერთი მათგანი არ სტოვებს¹.

უძველია ანგარიში უნდა ვაეწიოს სოლდურ ფორმებს — *ptivw* 'craint, respect' და *pativā* 'faveur'².

¹ *История, Мад. росс., V*, გვ. 908.

² E. Benveniste, *Grammaire sogdienne*, გვ. 280.

ი. გერშევიჩს მოცემული აქვს სოლდ. *ptvay-*ს ეტიმოლოგია < **patibaya* „fear“ ('შიში'). იხ. Gershevitch, *A Grammar of manichean Sogdian*, Oxford, 1954, გვ. 176, 521.

რადგან საშ. სპარსულ ძეგლებში ეს სიტყვა დადასტურებული არ არის, საფიქრებელია, იგი ჩრდილო-ირანული წარმოშობისა იყოს და ქართულში და სომხურშიც ამ ვხით მოდიოდეს (არშაკიდულ ფალაურსა და სოლდურს ბევრი შეხვედრები აქვთ).

მ. პატოცი — 'სასჯელი, წამება', „უპატიოდ, მოჭირვებით პურობა“ (საბა).

„ამის კაცისა პატივი მე არა რაჲ ჯელმეწიფების, არცა აღბნაჲ ძელსა არცა პურობილება...“ (ე. მცხ. 81₂₁).

„...უკუეთუ ვინ-მე ცვალოს წესი პირველი და ყრმაჲ მოიყვანოს უოფად მონასტერსა ამას, პატიყუღ იყოს იგი ფრიად...“ (გრ. ხანძთ., გვ. 13₂₂).

„და ვერ განიყურნო შენ და ვერცა შეილნი იგი შენნი. ვიდრე არა შეინდოთ დედუფლისა მის გან უსამართლოდ გაპატიყუღებისა მგველისა მის ღმრთისა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 60₂₄).

„არამედ მრავალ-მოწყალემან არა შეცოდებათა ჩუენთა ოდენი პატივი მოგუავო, და ამით კინითა პატივითა გუწუართანა“ (ლ. მრ. 96₂₇).

„და ძელსა დამოვკვიდნე გუამნი თქუენნი, ხოლო უკუეთუ შეიცვალოს ძლეკამან, შეიცვალოს პატიყმანცა“ (ბალაქვარ. 113₂₉).

„აწ უკუე თუმცა ენება ღმერთსა ამისთჳს ხოლო პატიყუღ უოფაჲ შენი, კპომცაა სიტყჳსგებაჲ წინაშე მისა?“ (მამ. სწავლ. 28₃₃).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„მით პატივი ეოცების“ (140₄).

„რათგან ვერ შეგცვლის პატივი“ (297₄).

„ნაცვალსა პატიყსა მიგცემსო ზენა“ (523₄).

„ჩემი სიკვდილი შენ ჩემად პატიყად ნურად გვონია“ (242₁).

„პატიყთა და ჳირთა მალეად“ (369₄).

„ნაწერი მის პატიყ-გარდახდილისა“ (1359₂).

და პატიყება — „მოწყვევა, მოწოდება, მოხმობა“.

„ხოლო მათ ფრიად განიხარეს და ერთობით დიდითა და პატიყებითა, მოლვაწებისა მის საქმედ დაადგინეს“ (გრ. ხანძთ. გვ. 18₄).

„ამანვე მეფემან დაჩი და პატიყა მთეულთა კახეთისათა, რათა აღიარონ ქრისტე“ (ჯუანშ. 140₂₄).

დაბატოება მოწყვეცის მნიშვნელობით განვითარდა (დბძკა, ლებიდან (იძულება თხოვნით).

საინტერესოა, რომ საბა პატიე სიტყვას პატიე სიტყვას უპირისპირებს და ერთად განმარტავს მათ: „პატივი — კეთილის მიპყრობა სიტყვით და საქმით (21,22 გამოხვლათა), ხოლო პატივი წინაუქმთ: უპატიუროდ და შეჭირვებით პყრობა“¹, ე. ი. მისთვის ეს ორი სიტყვა ანტონიმებს წარმოადგენს.

ეს სიტყვა პატიე ივენ დავუკავშირეთ საშ. სპარსულ ფორმას *patist, patišt* 'ბრძოლა, წინააღმდეგობა', რომლისთვისაც ნიბერგი აღადგენს ძველ ირანულ ფორმას **patišta*-².

პატიევი, ისე როგორც პატივი, სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვაა და უცნობი წარმოშობისად ითვლება.

მღრ. სომხ. *պատիվ* 'სასჯელი, წამება, ტანჯვა'³. ამ სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის პ. აპარიანს მოჰყავს სხვადასხვა მკვლევართა მოსაზრებანი, რომელნიც ამ სომხურ სიტყვას ამა თუ იმ ირანულ ფორმას უკავშირებენ; მაგალითად, პატკანიანისა და ტერ-აფაქიანის აზრით, იგი ეყრდნობა ფალაურ *paddihisn*-ს (ახ. ს. *pādīs*), ბართოლომე აღადგენს ძველ ირანულ ფორმას **patiža*- და სხვა.

ვ. აბაგვის აზრით, ამ სიტყვასთან შეიძლება კავშირი იყოს ოსური *fædis/fædes* 'განგაში, დევნა'⁴.

მწ. **პატიმარი** — 'ტუსალი, ტყვე'.

„და აღიხუნა ქუეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყვნა ციხესა შიგა თმოგვასასა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 382₁₁).

„...და მათნივე შეილნი კლარჯთა მეფეთანი რომელნი დაშთეს ამათ ქუეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 382₂₂).

„წაგედით და მიგედით მას ციხესა, სადა სხედს პატიმრად ბადრი იამანის ძე და ნოსარ ნისრელი“ (ამირ. დარეჯ., 30₁₈).

„დაიწყეს მათ პატიმართა ყივილი ვითა—კარი გაგვიღო“ (ამირ. დარეჯ., 30₂₂).

„მერმე მოვიდა საპატიმროსა კარსა, ჰკრა ვმალი და გატემა კარი იგი და გამოასხა პატიმარნი იგი“ (ამირ. დარეჯ., 70₁).

„ოდითვან შენდა მოშორებულ ვარ, შენმან მზემან ვითარცა ვეშისა პირსა ყოფილვარ პატიმრად და გული უშენობისა კირითა ამივისია“ (ვისრამ. 246₁₃).

¹ საბა, სიტყვის კონა, 1949, გვ. 510.
² H. Nyberg, Hfsb. II, გვ. 108.
³ *Աճառյալ, Աբ. բառ.*, V, გვ. 902.
⁴ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, гв. 429.

„მე წუხელის შენისა პატიმრობისაგან მიჭირვებული, მტკარალი, გულითა შევეხუეწე ლმერთსა...“ (ვისრამ, 166₂).

„იგი მზე ქაჯთა მეფესა ჰყავს, ქაჯეთს პატიმარია.
მუნ მისელა მიჩანს თამაშად, თუცა გზა საომარია“
(ვ. ტყ. 1320₂).

„აწ შეშინდევ, ვერა გნახე, შორს ამისთვის წაგიარე,
გზა-გზა ყოფნა აღარა მცალს, პატიმრადა იგი მთვარე“
(ვ. ტყ. 1322₂).

როგორც ზემოთ მოყვანილი ძველი ქართული ძეგლების კონტექსტების განხილვიდან აშკარად ჩანს, ძველ ქართულში პატიმარ სიტყვას მხოლოდ ერთი მნიშვნელობა ჰქონდა, სახელდობრ, 'ტყვე, ტუსალი, ციხეში მყოფი', პატიმრობა — 'ტყვეობაში' ყოფნა', საპატიმრო — 'სატუსალო'.

საბას თავის ლექსიკონში ეს სიტყვა განმარტებული აქვს როგორც „შეუკრავად პყრობილი“.

ახალ ქართულშიც ამ სიტყვას მნიშვნელობა არ შეუცვლია. პატიმარ-ის ეტიმოლოგიის ცდა მოცემული აქვს იუსტინე აბულაძეს „ვისრამიანის“ ლექსიკონში¹. სიტყვა პატიმარს იგი ასე ზღის: „ბა- (ირანული -ით) და ტიმარ 'დაცვა, თვალყურის ჰკრა, წვალბა, წუხვა', ე. ი. 'დაცული, დამწყვდეული, შეწუხებული, შევიწროებული'“.

ამ სიტყვას აშკარად ირანული იერი აქვს. ოღონდ ფონეტიკური სახის მიხედვით იგი უნდა მივაკუთნოთ არა ახალ სპარსულს, არამედ საშ. ირანულს და საკმაოდ ძველი ეპოქისას. მასში ადვილად გამოიყოფა ცნობილი ძვ. ირანული ზმნისწინი pati-, შდრ. ავ. paiti-, ძვ. სპ. patiy-, საშ. სპ. pat- და სიტყვის ძირი mar- (და არა ტიმარ-, ახ. სპ. مارت, როგორც ამას იუსტ. აბულაძე ფიქრობს).

ქართული სიტყვისათვის ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ საშ. სპარსული ფორმა patimar (მოგვიანო pašimar), ძვ. ირ. *patimara-, რომელიც გვხვდება ჰაუგის მიერ გამოცემულ ფალაურ-ფაზენდის ლექსიკონში. აღნიშნული ლექსიკონის XIX თავს ეწოდება, ჰაუგის ტრანსკრიფციით, baba è nōzdahōm pašimar, ე. ი. „ქარი XIX, პატიმარი“, უკანასკნელს ჰაუგი თარგმნის, როგორც crime and criminals. თვით ტექსტში შესატყვისი პარაგრაფია: pašimar < patimar².

¹ იხ. „ვისრამიანი“, ლექსიკ. ტფილისი, 1939, გვ. 377.
² M. Haug, Essay on Pahlavi, II, Pahlavi-pasend Glossary, თავი XIX.

აღნიშნული ფალაური ფორმა ფონეტიკურად სავსებით იდენტურია ქართული სიტყვისა და მნიშვნელობითაც უდგება მას: <პაკურება> - <პაკურება> - <დამნაშავე> <დასჯილი> <ტუსალი>¹.

მ.ს. პაკურება, საპაკურებელი — 'სხურება, სასხურებელი', უსუპი.

„და დაკლან კბოა იგი წინაშე უფლისა და შეწირონ ძეთა აპრონისათა მღდელთა სისხლი იგი მისი და მოაპკურონ სისხლი იგი მისი გარემო საკურთხეველსა მას...“ (ლევიტ. 1_ა).

„და დაწოს თითი მღდელმან მან სისხლსა მას და აპკუროს სისხლისა მისგანი შუდ გზის თითითა თუსითა წინაშე ღმრთისა კრეტსაბმელსა მას თანა წმიდასა“ (ლევიტ. 4_ა).

„და აპკუროს სისხლისა მისგან, რომელ არს ცოდვისაჲ, კედელსა საკურთხეველისა“ (ლევიტ. 5_ა).

საპაკურებელი:

„მასხურე მე საპაკურებელითა შენითა და განწმინდებ განმბანე მე და უფროდს თოვლისა განვსპეტაკე“ (ფს. 50_ა).

ბ-ვარიანტი შია — „მასხურო მე უსუპითა...“.

„იხარებდინ ცანი და გალობდინ ქუეყანაჲ მათოჲს, რომელნი იგი სხურებითა მით ბანად არიან და განწმედად არიან საპაკურებელითა მით ცნობისაჲთა და ძალითა მით ვნებისა მისებრ, რომელსა იგი უსუპითა და ლერწმითა ასუეს“ (სინ. მრ. 83_კ).

ფუძე ზმნისა პაკურება და, მაშასადამე, საპაკურებელი საც არის სიტყვა *пак|пак* 'წყლის, სითხის' მნიშვნელობით, რომელიც მომდინარეობს ირანული სიტყვიდან *pa* 'წყალი', შდრ. აპკა.

აპკურებს გაკეთებულია ასხურებს ზმნის ანალოგიით: სხმა — სხურება. ზმნა (ა) პკ-ურ-ება ისევე იწარმოება აპაკურება, როგორც ლაგება — ალაგებს ალაგიდან, მბობა — ამბობს ამბავიდან (ა-მბ|ავობს — ამბობს, თავკიდურა — გაგებულია ქცევის ნიშნად, ხოლო ავ — თემის ნიშნად).

მ.ს. პობ-ვა. პობილი — 'ნოყიერი, მიძლარი, ნაყოფიერი'.

„მაშინ იყოს წყმაჲ თესლსა ქუეყანისა შენისასა, და პური ნაყოფისა ქუეყანისა შენისაჲ იყოს მიძლრივ და პობილ: და ძოვდებ საცხოვარი შენი მას დღესა შინა ადგილსა პობილსა და ფართოსა“ (ესაიასი, 30_ჲ).

¹ ავ. ზმნური ფუძე *mar* - 'შემწვევა, დაკვირვება, თვალთვალი' ზმნისწინით *paiti* - ნიშნავს 'მოგონებას, გახსენებას' (იხ. AirWb, 1143), მაგრამ ნაწარმოებს *paitimara* შესაძლოა ქმონდა მნიშვნელობა 'ის, ვისაც თვალთვალი სჭირდება'.

„გარე-მომადგეს მე ზუარაკებ მრავალ და კუროთა პოხილთა მომიცვეს მე“ (ფს. 21₁₂).

ა- ვარიანტშია კუროთა მართებულთა:

„მთაჲ ღმრთისაჲ, მთაჲ პოხილი, მთაჲ შეყოფილი და მთაჲ პოხილი“ (ფს. 67₁₆).

„და ზროხანი მათნი პოხილ არიან“ (ფს. 143₁₁). ბ-შია „და ზროხანი მათნი ზრქელ არიან“ (ფს. 143₁₄, ბ).

განპოხება — განყოფიერება, გასუქება, გაძლობა, დაკმაყოფილება¹.

„...რამეთუ „სთქუ სოფელი წყალობით აღეშენოს“, „და ველნი შენნი აღივსნენ სიპოხითა. განპოხო შენ შეუნიერებაჲ უდაბნოჲსაჲ და სიხარული ბორკუთა შეიშოსონ...“ (ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 246₂).

„ხოლო მან განიხარა ხილვად ნეტართაჲ მათ და პრქუა მათ: „თქუნენ ხართ სიწმინდისა ნაყოფნი, მცენარენი სულენენი, ვარდნი შეუნიერნი, ფინიქნი კეთილნი და ზეთის ხილნი ნაყოფ-სავესენი, ზეთითა მით სიწმინდისაჲთა პოხილნი, რომელთა ხილვითა დღეს განიპოხა სიბერე ჩემი და ამალდა სიხარული ჩემი ვითარცა რქაჲ მარტორქისაჲ“ (ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 245₂).

„ესრეთ რაჲ შუა წარქდა სიმრავლე წელთაჲ, სიბერითა კეთილითა განპოხნეს და ფუფუნებულ და ჩხვლ იქმნეს საღმრთოთაჲ ცნობითა“ (ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 237₂₅).

„არამედ შემდგომად არამრავალთა წელთა აღესრულა მამადცა ამათ ნეტართაჲ და წინაშე ღმრთისა მიიცვალა სიბერითა კეთილითა განპოხებულნი“ (ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 221₂₂).

ძირი პოხ- დადასტურებული ძველ-ქართულ სიტყვებში: პოხ-ვა, პოხ-ილი, გან-პოხ-ება, პოხ-იერ-ი და სხვ. მომდინარეობს, ჩვენი ფიქრით, საშ. სპარსული სიტყვიდან pih (puh) 'ცხიმი, ქონი, სიმსუქნე', შდრ. ახ. სპარსული pih 'ცხიმი¹, ქონი'. ავ. pitu-, ძვ. ინდ. pitu-, ბერძნ. πῖτος, ინდ. ვერ. *pi-, pay-, ძვ. ირ. piṣu-, ბელუჯ. piṣ, ვახ. piḥ, სომხ. *փխ* 'სესხი', შგორგ შრივ, ავ. pivah- 'ცხიმი', ძვ. ინდ. pivas- 'ქონი, ცხიმი', pivara 'მსუქანი', ლათ. pinguis, გერმ. feist, fett 'მსუქანი, ცხიმიანი', ოსურ. fiwifew 'ცხიმი, ქონი', ქურთ. pîv, ბელუჯ. piṣ, ფალ. pig, pik, საქ. piy².

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართ. პოხ და სომხ. *փխ* ერთი წარმოშობის სიტყვებია. მნიშვნელობა სომხური სიტყვისა 'სესხი' არ არის მოულოდნელი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ 'ქონი, ცხიმი' გავგ-

¹ Borhān-e Qāte, I, გვ. 450.

² Историко-этимологический словарь. გვ. 477.

ბულია, როგორც ზედმეტი, ჭარბი, ზედნადები, პროცენტული... შედარებით სპარსული ჯარბ (>ქართ. ჭარბი), სპარსულში ეს სიტყვა ნიშნავს 'ჭონს, ცხიშს'.

60. ხაჩ-(სჩის > რჩის, შჩის, რჩული, ურჩულო, დარჩილი, მერჩულე, შჩული და სხვა).

„ნეტარ არს კაცი, რომელი არა მივიდა ზრახვასა უღმრთოთასა, ვხასა ცოდვილთასა არა დადგა, საჯდომელსა ურჩულოთასა არა დაჯდა“ (ფს. 1₁).

„არამედ რჩულსა უფლისასა არს-ნებაჲ მისი, რჩულსა მისსა ზრახვენ იგი დღე და ღამე“ (ფს. 1₁). ბ-შია შჩული და უშჩულო.

„რამეთუ შენ, ღმერთი, არა ეგრე ხარ, ვითარმცა გინდა ურჩულოებაჲ; არა დაიმჯიდრონ შენ თანა უკეთურთა“ (ფს. 5₁).

„არცა დადგენ ურჩულონი წინაშე თუალთა შენთა: მოიძულენ შენ ყოველნი მოქმედნი ურჩულოებისანი“ (ფს. 5₁).

„უკუეთუ თქუენ იკითხავთ შჩულსა და ესე არა გულისხმა-გოყოფიეს, აწ ამის გამო ვბრძანო თქუენი პურობილებაჲ...“ (სინ. მრ. 239₁₂).

„უკუეთუ არა, ნანდკვე დაიჭნეს მამათა ჩუენთა მოცემულ იგი შჩული...“ (სინ. მრ. 239₂₂).

„... მეფს ჯორცი მისნი დაირღუეს და ცხორების მოყუარნი იგი დაეცა და უშჩულო იქმნა ცუდად“ (სინ. მრ. 121₁₂).

საჯ. (საჯა, მსაჯული, სჯული, განსჯა, დასჯა).

„მისაჯე მე, ღმერთო, და საჯე შჯაჲ ჩემი თესლისაგან არაწმიდისა, კაცისა ცრუსა და მზაკუვარისაგან მიჰსენ მე“ (ფს. 42₁).

„ამისათჳს არა დადგენ უღმრთონი სასჯელსა, არცა ცოფვილნი ზრახვასა მართალთასა“ (ფს. 1₁).

„ამისათჳს არა აღდგენ უღმრთონი სასჯელსა, არცა ცოფვილნი ზრახვასა მართალთასა“ (ფს. 1₁, ბ.).

„აწ, მეფენო, ესე გულისხმა-ჰყავთ და განისწავლენით ყოველნი მსაჯულნი ქუეყანისანი“ (ფს. 2₁₂).

„დასაჯენ იგინი, ღმერთო; დაეცნენ იგინი ზრახვათა მათაგან“ (ფს. 5₁₁).

„საჯენ იგინი, ღმერთო; დაეცნედ იგინი ზრახვათა მათთაგან“ (ფს. 5₁₁, ბ.).

„და აწ შენ ესრეთ ხარ ჩემ თანა, ვითარცა სხუანი ერის ჩემისანი, რამეთუ, უკუეთუ ვინმე ბოროტი რაჲმე გიყოს, თანა-მაც“

რამთა გისაჯო მისგან; და ვერეთვე შენ, უკუეთუ სხუასა ვისმე
 უყო, თანა-მაც, რამთა გისაჯო თავისა შენისაგან და უსაჯო
 თავსა ჩემსა შენგან და მერმე სახლსა შენსა და შეილთა შენთა,
 რამეთუ წარსწყმიდენ* (ბალაქვარ. 5₂₃).

შჯა:

„... და არავენ მიილოს სიტყუაჲ საშჯელისაჲ თჳნიერ გან-
 მართლებისა ცხადად, და არა აქუს ძღვეაჲ საშჯელსა შინა
 თჳნიერ მსაჯულისა* (ბალაქვარ. 5₂₃).

შჯულიერი — 'კანონიერი, კანონის შემსრულებელი':

„ხოლო სხუათა ქუეყანათა არიან კაცნი მართალნი, რომელნი
 შჯულიერად იტყჳან თავთა თჳსთა ენითა მათითა და ქადაგე-
 ბენ წესიერებასა, და მრავალნი საქმენი წარწყმდებიან მათ შორის“
 (ბალაქვარ. 47₉).

მოსაჯული — 'მომჩივანი':

„არცა მსაჯული მოვიმადლე და ვერცა მოსაჯული და-
 ვაჯერე“ (ბალაქვარ. 152₂₃).

„რამეთუ მე ფრიად განვარისხე ღმერთი შემოქმედი ჩემი და,
 მრავალნი მოსაჯულინი წარვაველინენ წინა ჩემსა, რომელნი შე-
 რის-გებასა ითხოვენ ღმერთისაგან ჩემ ზედა“ (ბალაქვარ. 152₂₄).

მშჯავრი — 'განსჯილი, განაჩენი, გადაწყვეტილება, ბჭობა':

„და მერმე იცი სამართალი მშჯავრისა ჩემისაჲ და შჯაჲ
 ქურივთაჲ და ნუგეშინის-ცემაჲ ობოლთაჲ და წყალობაჲ გლახაკთაჲ
 და ხაშშთაჲ...“ (ბალაქვარ. 108₂₁).

„მიუგეს და პრქუეს კერპთ მსახურთა მათ: ძეო მეფისაო, ვითარ
 იყოს მშჯავრი შენი ჩუენ ზედა საქმეთათჳს პირველთა, რომელნი
 ვქმნენით ბრძანებითა მამისა შენისაჲთა...“ (ბალაქვარ. 145₁₃).

ჩვენ ვფიქრობთ, აღნიშნული სიტყვებისათვის (შჩული, სჯული,
 რჯული და მისთანანი) ამოსავალია საშ. საარსული ფუძე საბ-
 'იყო შესაფერისი, ჯამსი, წესიერი, ღირსი, საჭირო' და სხვა. შეადა-
 რეთ საშ. საარსული საძნე 'ჯამს, ეგების, აუცილებელია, ღირსია, სა-
 ჭიროა' და სხვა, საძაკვარ 'ღირსეული, შესაფერისი, ხამსი, წესიერი',
 და სხვა¹. ქართულში საბ-პირველად გადმოვიდა, როგორც ხაჩ- და
 ხაჯ-. ხოლო ხმოვნის შეკუმშვის შემდეგ მივიღეთ, ერთი მხრივ,
 შჩის—შჩული და რჩის—რჩული, ხოლო მეორე მხრივ, შჯის—
 შჯული და რჯის—რჯული და სხვა. ზემოთ მოყვანილია ძველ

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 198—199.

ქართულში დადასტურებული ფორმები. მნიშვნელობისათვის სჯის 'შესაფერისს, ღირსეულს მიუზღავს', სჯული, გან-სჯადი 'რაც ღირსეულია, აუცილებელი, ჯამს' და სხვა მნიშვნელობათა შემდგომი დიფერენციაცია ქართულ ნიდაგზეა მომხდარი. ახალ სპარსულში სამ. სპარსული saz- ილებს saz-ის სახეს. შეადარებთ ساز — ساز 'ჯამს, ეგების, ღირსია, საჭიროა' და სხვა. ساز-sazi: 1. საზღაური, სასჯელი, მისაგებელი, ჯილდო', 2. 'ღირსი, ღირსეული', ساز 'როგორც საჭიროა, შესაფერისია' და სხვა¹. შტრ. სომხ. պատաս 'ღირსი, ხამსი, სწორი'. პრევერბიანი პართულიდან შეთვისებული ფორმა, სადაც s>z-ის ჯ-სთან ასიმილაციის შედეგად-

61. ტაბასტაკი — 'ხალიჩა, საფენი'.

„და ტაბასტაკ-დაგებულთა მათ და სამეფუფოასა ტაბლისა ზედა მსხდომარეთა დაადგრა ზე...“ (სინ. მრ. 208₆).

სამ. სპარს. tapastak > tapastak 'ხალიჩა', სომხური պատաս 'ხალიჩა, ჭილოფი, საფენი, სუფრა' და სხვა, ახ. სპ. تپاست 'ფორებიანი ხალიჩა'².

62. ტალავარი — 'საჩრდილობელი' (ლუკა, 9₃₃)

ტალავრობა — „ესე არს პასექიდან მეერგასისე დღე“ (საბა). „და იყო განშორებასა მას მათსა ზისგან პრქუა პეტრე იესუს მოძღუარ, კეთილ არს ჩუენდა აქა ყოფიდა, და ვქმნეთ სამ ტალავარ: ერთი შენდა, ერთი მოხესა და ერთი ელიადასა, რამეთუ არა იცოდა, რასა იტყოდა“ (ლუკა, 9₃₃).

„ბრწყინვალე არს ჩუენდა კრებაჲ ესე დღისაჲ ამის, საყუარელნი: ბრწყინვალე არს დღესასწაული ქეშმარიტისაჲ ამის ტალავრობისაჲ უფროჲს ძველისაჲ მის; ბრწყინვალე არს კარაფი ესე ჩუენ უფროჲს პირველისა მის; არა ფურცელთაგან ხეთადასა შექმნულ არს რომელთა წარმაგალი საქმელი გამოაქუს, არამედ საღმრთოთაგან წესთა შემკულ არს, რომელსა სულიერი და წარუვალი საზრდელ აქუს; არა საწუთროჲ ტალავარი არს, არამედ საუკუნოჲ კარაფი არს...“ (სინ. მრ. 191₆).

„ხოლო ეგრეთცა კელ-ყვეს და იწყეს შინებად მცირს ტალავარი და ადგილი რაჲმე მონასტრისაჲ და დაყვნეს მუნ არამორენი დღენი“ (ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 222₃₇).

წარმოშობით სიტყვა ტალავარი პართულია. გვხვდება მანიჭეველურ პართულ დოკუმენტებში ფორმით tlw'r, t'lw'r

¹ Borhāne Qāte', II, გვ. 1137.
² იბ. ა. მანიჭე, სომხური მრავალთავი, გვ. 331.

tālvār¹ აღნიშნავს 'დარბაზს, სასახლეს'. ე. ბენვენისტის აზრით, აქედან მომდინარეობს სომხ. *տաղավար* 'ქარავი, სარდლილობელი, ქობი' და სხვა. შესატყვისი ბერძ. *σχυρή*-სი, ებრ. *suknāh-isa* ('ქარავი ფურცელთაგან ხეთასა შექმნილი'), დღესასწაული ტალავრობისა — სომხურშია *tawn talavaraharac* -ის *տաղավարահարաց* сенопочитание, скиношигия². ასეთივე უნდა ყოფილიყო მნიშვნელობა საშ. ირ. *tālvār*-ისა, აგრეთვე სპარსული *tālār*-ისაც — 'une constructions léger en bois, destinée à recevoir et héberger des hots de passage'. ბენვენისტის აზრით, ფორმით სომხური *talavar* ჰგავს სიტყვას *salavart* 'ჩაჩქანი' (**sal-vart*-იდან, შდრ. ირ. **sāra. vrti*, ავ. *sāra. vara-*), მაგრამ პართული ფორმის მიხედვით აქ საქმე გვაქვს უფრო ძველ l-სთან, ვიდრე დისიმილირებულ r-სთან. *tāl*, როგორც ჩანს, ხის სახელია, როგორც მაგალითად სკრ. *tāla* 'პალმა ხე', ოს. *talm* 'ხის სახელი', მაგრამ ირანულში მას უნდა ჰქონოდა მნიშვნელობა 'ტოტებისა' (*branchage*), რომელიც აქამდე არ არის დადასტურებული³. ეს სიტყვა ახალ სპარსულშიც არის წარმოდგენილი, შეადარეთ, ახ. სპარსული *tālār* * 'დარბაზი, მისაღები დარბაზი' და სხვა, უბრალოდ 'სალონი'. სპარსელი ლექსიკოგრაფები განსაზღვრავენ *tālār*-ს როგორც 'ხის სახლს, დაფუძნებულს სვეტებზე'. გურანი *tālār*, ვილაკი *tālār*, შეადარეთ ახ. ქართ. თალარი.

ხევისურულში ტალავარი — ზოგადი სახელია ტანისამოსისა: საფარველი > ტანის საფარველი > სამოსელი.

63. ურაკპარაკი — „საჩინო წარსავალი ადგილი, გინა უბანი, გინა თეატროთა ზედა წარჩინებულთა სადგომი“ (საბა).

„განვედ ურაკპარაკად, მებოძირთა გზისათა და იკითხე მისთვის და იძიე იგი უბანთა ქალაქისა გინა დაბისათა...“ (მამ. სწავლ. 173₄₁).

...რამეთუ უყუარ მათ შორის შესაკრებელთა და ურაკპარაკთა თაყუანის-ცემამა, რამათმცა აჟუნეს ქაცთა“ (მათე, 6).
 ძე-შია „შესაკრებელთა შორის და უბანთა“.

¹ W. Henning, *Mir. Man.*, III, Gloss. BSOAS, XI, 1943, გვ. 73.
² ასე ეწოდება დღესასწაულს, რომლის დროს ისრაიტელები, ივრებენ რა ქარავი თავის ყოფნას ეგვიპტეში წასვლისას, აწენებენ კარავს ტოტებისაგან და ეხოვრობენ შიგ 7 დღის განმავლობაში (ლევიტ. 23₄₃); A. Худабашев, *Армянно-русский словарь*, II, გვ. 451.
³ E. Benveniste, *Mots d'emprunts*, გვ. 67, 68.
⁴ Borhān-e Qāte', 33, 462.
 18. მ. ანდრონიკაშვილი

სომხურში: «*դի սիբևն ի ժողովուրդս և յանկիւնս հրապարակաց կալ յազիթս որպէս զի երևեսցին Մարգկանս*»

«ხოლო ეკრძალებოდეთ კაცთაგან, რამეთუ შიგცნენ თქუენ ცრუბულებსა და შორის ურაკპარაკთა შითთა გგუემდენ თქუენ» (მათე, 10₁₇). ძვ.-ში: შესაკრებელითა.

შდრ. სომხ: «*Ազոյշ լինիչիք ի մարգկանէ զի մասնեսցես գնդ յաստանս. և ի ժողովուրդս իւրեանց տանջեսցես գնդ*».

სომხურ სიტყვას *հրապարակ*¹ აპარიანი აწარმოებს ფალაური **frapānak*-იდან (*fra-*+**pānak-* ავ. *pānaka-*, *pāna-* 'ფეხი'). შეიღარეთ საშ. სპ. *pāyak* 'გზა, სავალი' (სიტყვასიტყვით 'საფეხო').

დე-ლაგარდის აზრით, აქ საქმე გვაქვს ახ. სპარსულ სიტყვასთან *فاروار*-*farvāra* 'ზაზინა, საუნჯე, ქართ. სავანძური'. შდრ. ქართ. შესაკრებელი.

ჩვენი ფიქრით, აპარიანის მოსაზრება უფრო ახლოა სიმართლესთან ფორმითაც და შინაარსითაც. იგი ეყრდნობა, როგორც ჩანს, ა. მედეს შრომას «*Sur les mots iranniens empruntés par l' arménien*» (MSL, Paris, t. XVII).

64. უნახი — 'ცოდვა, ბოროტება, ავი, ბოროტი, ცოდვილი'.
«ამას ჯერსა შელამიწყენარეთ მე ამას უნახსა ზედა» (გვ. მოსვლ. 10₁₇).

«ხოლო რომელნი შეწყრობილ იყვნეს უნახსთათჳს და ჳ-ცის-კლვისათჳს, ბრძანა შათთჳს, რაჟთა მიეცეს საქმარი საფასეთგან მისთა, რომელი კმა, ეყოს ფართოებით საჳყრობილესა შინა...» (ბალაქეარ. 135₂₃).

«იძიო შობადის შიშისაგან ფიცხლა დაიმალა, შით რომელ ყოვლისა ფათერაკისა და უნახისა-მოქმედი იგი იყო» (ცისრამ. 149₂₈).

შდრ. პართული *vinās*² 'ცოდვა, ბოროტება, სიაცე', ძვ. ირანული **vināsa-*, სკრ. *vināṣa-* 'დაღუპვა, წარწყმედა', საშ. სპ. *wn'k'*, ახ. სპარს. *gunāh* گناه 'ცოდვა, დანაშაული'³, არაბ. *إثم* - სომ. *ჭნათ* 'ცოდვა, დანაშაული'⁴.

¹ *Անասյան, Արժ. բան.*, IV, 83. 431.

² H. Nyberg, *Hfsb*, II, 83. 243.

³ A. Meillet, *Sur les mots iraniens empruntés par l'arménien*, MSL, t. XVII, 83. 1-2.

⁴ Б. Мазер, *Персидско-русский словарь*, I, 83. 427.

⁵ H. Hübischmann, *AG*, I, 83. 249.

65. ფართო 'განიერი, თავისუფალი', ფართობა — 'შუება, ლხინება'.

„ჭირსა ზემსა ვხადე უფალსა, და ისმინა ჩემი და გამომიყვანა მე ფართოდ“ (ფს. 117₃).

„ხოლო მიმოგანიმსტურეს და იხილეს და არა იპოვა ადგილი გულსანი და ფართობით შემწყნარებელი მათი“ (ს. ზ. 153₃₁).

„...რამეთუ მრავალ გზის მწყუხარებაჲ ფრთადი მოაწიის კაცსა ზედა, რაჲთა მით დასცეს. და მრავალ გზის—სიხარული და ფართობაჲ“ (მამ. სწავლ. 18₆).

„და უკუეთუ ამით ვერ შეუძლის ვნებად მისა, მაშინ მისცის მას სიმდიდრე და ფართობაჲ, და აღამაღლის და მისცის მას საკუთრად მონაგებნი მრავალნი, რომელი არს უძლიერეს ყოველთა ვნებათა“ (მამ. სწავლ. 18₃₁).

„არა ვასმიესა, ძმაო, რაჲდენ გზის მოიწყვეცს მტერი შენ ზედა სმისგან. რამეთუ გპოის შენ მრავალ გზის შუებასა და ფართობასა და მრავალ გზის იწროებითა და მწყუხარებითა და განსაკდელითა“ (მამ. სწავლ. 18₂₆).

„გზაჲ იგი ცხორებად მიმყვანებელი იწრო და საკირველ არს, ხოლო გზაჲ იგი, რომელსა მიჰყავს წარსაწყვედელად, ვრცელ და ფართო არს იგი“ (მამ. სწავლ. 48₂₂).

„და ამით და ესევითარითა მახულითა განსწონნ გულსა მისსა და ამით დააბრკოლებნ ძიებისაგან სწავლისა, და ფართობასა შეახედებნ“ (ბალაპვარ. 67₂₂).

„და მი-მცა-უშუეს შუებათა და გულის-თქუმათა მიმართ და ფართობით ცხორებად, და ესევითარითა მცა მოიმძველნეს გულნი კაცთანი, არამცა ლოცვითა და მარხვითა...“ (ბალაპვარ. 73₂₁).

„და ესრე სახედ იწროება უნნს სულსა მართალსა აქაჲ ესე ცხორებაჲ მერმისა მის თანა დიადებისა, ვითარცა ყრმამან რაჲ დაუტევს სიიწრე საშოახაჲ და იხილის ფართობაჲ და ნათელი სოფლისაჲ“ (ბალაპვარ. 153₃₁).

„ხოლო გონებამან შეაყვნა იწროებასა და კირით ასწავა ცხორებაჲ და მიუხუნა გულის-თქუმანი და ამხილა ვნებაჲ და ტანჯვაჲ მომავალი სიფართოით და შუებით ცხორებათა ზედა“ (ბალაპვარ. 68₂₃₋₂₄).

სკრ. prthub 'განიერი, ფართო, ვრცელი', prthab 'სიფართოე', ფ. paraθu.fraθn 'სივანე', paraθu.fraika 'შორს გაერთელებული'; paraθu.ainika 'ფართოფრონტიანი', ბერძ. πλάτης, ი. ევრ. *pith-

¹ AirWh, №. 893—899; H. Reichelt, AE, №. 459.

ჰანს ფოგტი ფიქრობდა, რომ ქართული ფორმა ფართო და სომხური *hart-*, რომელთა სიახლოვეს პუბშვანი ეპეის ქვემოთ იყენებდა აზრობრივი სხვაობის გამო, განეკუთვნებიან იმავე ინდოევროპულ ფუძეს, რომელსაც ბერძნ. *καρτα*; 'განიერი' და უნდა მოდიოდნენ საერთო წყაროდან. ეს წყარო კი ისეთი უცნობი ინდოევროპული ენაა, სადაც ადგილი ჰქონდა ი. ე. რ-სა და l-ს აღრევას, მაგრამ პ. ფოგტი რატომღაც უგულვებელყოფს ინდურ-ირანულს, სადაც გარდა იმისა, რომ ადგილი აქვს ინდ. ევრ. r-სა და l-ს აღრევას, ინდ. ევრ. *plth-*ის ეკვივალენტებად გვევლინება ძვ. ინდ. *prthuh*, ავესტ. *parθu-*, რომელიც ფონეტიკურად ყველაზე ახლოა ქართ. ფართოსთან¹. სომხური, ირანულიდან ნასესხები, ფორმა არის *հարթ* (*hart*), როგორც ქართულში, ისე სომხურში ეს სიტყვა შეთვისებული უნდა იყოს ჩრდილო-ირანული დიალექტებიდან. რადგან ძველი ირანული (მარცვლოვანი) r მხოლოდ ამ დიალექტებში იძლევა ar ჯგუფს, სპარსულში იგი გვაძლევს ur-ს ან ir-ს, შდრ. *vrka-* 'გელი', ახ. სპ. *gurg*, ახ. სპ. *buzurg* 'დიდი' ძვ. ირ. *vazrka-*დან და სხვა².

66. *ჰასაკი* — 1. 'ხანი'. 2. 'შეხედულება, გარეგნობა, სახე'.

1. *ჰასაკი* — 'წლოვანება':

„რამეთუ ყოველივე წინასწარმეტყველი რაემს *ჰასაკსა* თქსა მოიწიოს, მაშინლა მადლსა მას წინასწარმეტყუელობნ, და რომელსამე უკუანაგსენელ გამთა მოეცის, ხოლო ესე იოვანე ექუსის თქსა რაემს იღვალა მუცელსა შინა, წესსა მას შჯულისასა იზარდებოდა იგი...“ (სინ. მრ. 207₆).

„ვთქუ, ვითარმედ: *ჰასაკი* ჩემი დაბერდეს, ვითარცა ხმ და ნაკისკუდისაჲ შრავალ ეამ ვცხონდე“ (იობ. 29₁₈).

„და ვითარ მოხუცებულ იყო, იქმნა ნეტარი იგი ოთხმეოცდო ხუთისა წლისა, გამთა ოდენ *ჰასაკისა* მისისათა აღდგა დევნა ლებაჲ დიდი ქრისტიანეთა ზედა ყოველსა ქუყანასა ქართლისასა“ (ძვ. ქართ. ლიტ. ქრ. 74₄₁).

„ხოლო ამას ნეტარსა დალაკათუ აქუნდა სიყუარული მღვდლობისაჲ, შეზრუნდა სიტყუასა მათსა ზედა და შიში დაეცა სიახლსათსა *ჰასაკისა* მისისა...“ (ძვ. ქართ. ლიტ. ქრ. 101₁₉).

„და იყო *ჰასაკი* თა ვითარ ათოთხმეტისა წლისა...“ (ძვ. ქართ. ლიტ. ქრ. 171₃).

¹ A. Meje, Введение в сравнительное изучение индо-европейских языков, гл. 181.

² Hans Vogt, Arménien et caucasique du sud. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab, Bind IX, 1938, гл. 331.

„და ვიხილე კაცი ერთი პასაკოვანი და მოხუცებული...“
(ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 298₁₄).

2. პასაკი — “შესახედაობა, გარეგნობა, სახე, ტანი” (poet):

„ვინ თქუნენგანი ზრუნვიდეს და შეუძლოს შეძინებად პასაკისა თესსა წყრთა ერთ?“ (მათე, 6₁₁, ლუკა, 12₂₈).

„და უნდა ხილვად იესუჲსი, ვინ-ნი არს, და ვერ უძლო ხილვად ერისა მისგან, რამეთუ პასაკით იყო იგი მცირე“ (ლუკა, 19₉).

„ხოლო იყო ხილვითა დიდ, ჭორციითა თხელ, პასაკითა სრულ, ყოვლად კეთილ, სრულიად გუამითა შრთელ და სულითა უბიწო“
(ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 241₁₂).

„ესე აზნაური შემეკლ იყო ყოვლითა სისრულითა და სიმდიდრითა, სიბრძნითა, პასაკითა და ახოვნებითა, და ყოველსა ზედა საქმესა განმარჯუებითა და კეთილად მორწმუნებითა ქებულ იყო“
(გრ. ხანძთ. 248₉).

ზოგჯერ ძნელია კონტექსტის მიხედვით გავიგოთ — ლაპარაკია სიმაღლეზე (poet) თუ წლოვანებაზე (nospect), მაგალითად, „დვ. ქართული ლიტერატურის ქრესტომათიის“ ლექსიკონში გამოთქმა „გრძელნი პასაკითა“ განმარტებულია, როგორც ‘შალაღი ტანისა’, რაც, ზეენი ფიქრით, შეეძლოა, რადგან აქ ლაპარაკია ბნოვანებაზე (აღამიანის ტანზე გრძელი ქართულში არ ითქმის, თუ არ დაცინვით).

„და ვითარცა იხილა მედემან მცოვანებაჲ იგი მათი შუენიერი, რამეთუ იყვნეს გრძელნი პასაკითა, შუენიერი სიტყვა და მდაბალი გონებითა, ითხოვდა მათგან ლოცვისა ყოფასა მისთვის“ (ქართ. ლიტ. ქრ. 175₁₁). კონტექსტში ზემოთაც და ქვემოთაც ლაპარაკია მოხუცებზე, მათ მშვენიერ ქალარაზე, „რამეთუ იყვნენ გრძელნი პასაკითა“ ნიშნავს დიდი ხნისა, მრავალი წლისა და არა მაღალი ტანისა.

პასაკი, ასაკი სომხურთან საერთო სიტყვაა და უცნობი წარმოშობისად ითვლება, შდრ. სომხური *հասակ* ‘ასაკი, წლოვანება, სიმაღლე, ტანი’.

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა სპ. ირანული წარმოშობისაა და შესულია სომხურში პართულიდან. მისი ახალი სპარსული ექვივალენტია *سـاـكـ* ‘სსგავსი’ (სახისა, შეხედულებისა) გამოთქმებში *سـاـكـ* *پـلـیـ* *پـلـیـ* *پـلـیـ* ‘სპილოსებური’ (სპილოს სახისა), *سـاـكـ* *سـاـكـ* *سـاـكـ* ‘ლომის მსგავსი’ (ლომის სახისა)¹.

¹ Borhān-e Qāte, I, გვ. 39–40. შენიშვნა I. *سـاـكـ* *سـاـكـ* *سـاـكـ* *سـاـكـ* *سـاـكـ*

Is სუფიქსის ფორმით სიტყვის ბოლოს ერთვას სახეულს და მსგავსებაზე მიუთითებს: მსგავსი > სახე, შესახედაობა, ოდენი. ამოსავალი მნიშვნელობა ასაკისა უნდა იყოს სწორედ სახე, შესახედაობა, ტანადობა და შემდეგ — წლოვანება. ხანი (შდრ. *post — возраст*). საინტერესოა, რომ ოსურში არის სიტყვა *as- წლოვანების (возраст) აღსანიშნავად, რომელსაც ვ. მილერი უკავშირებდა აღნიშნულ აბ. სპარსულ სიტყვა-სუფიქსს Isā.*

სემანტიკა ოსური *as|asæ*-სი არის 'величина, рост, возраст', იმპრება აგრეთვე თანდებულის ფუნქციით მნიშვნელობით 'равный по величине, возрасту': *xoxu jas* 'მთისოდენა', *ijjas* 'იმოდენა, იმისოდენა'. 'მისი სწორი, ამდენი, ოდენი', *cas* (< *cæjas*-იდან) 'რამდენი', 'რა ოდენობით', *asæ:j-læg, zondæ:j-syvællon-* (*ростом — мужчина, ухон — младенец*), *as læg* 'მოზრდილი მამაკაცი', 'взрослый мужчина'. *mystu jas* 'თავეს ოდენა'¹. ვ. აბაევს ვ. მილერის დაკავშირება ოს *as* ისა სპარსულ *Is, Isā*-სთან დამაჯერებლად არ ეჩვენება, იმის გამო, რომ *Isā* სპარსულში სუფიქსია და სუფიქსისაგან დამოუკიდებელ სიტყვის მიღება უფრო ძნელი დასაშვებია, ვიდრე პირიქითო. სემანტიკა, მსგავსი > სიდიდე, რა ოდენობა, წლოვანება, არ არის დამაჯერებელი მისთვის. საქმე იმაშია, რომ სპარსული სუფიქსი და აღნიშნული ოსური თანდებული ერთი და იგივეა წარმოშობით; ოღონდ ოსური აბ. სპარსულიდან არ მომდინარეობს სპარსული *Isā* კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისისა ფალაური *hāsāk, Isāk*-ისა (შდრ. *āsnā* < *āsnāk, burnā* < *burnāk* და მისთანანი) მნიშვნელობით 'მსგავსის' მიღება ადვილია ცნებიდან 'სიდიდე-ოდენობა' ოდენი- (სიდიდით, ტანით, სახით) — 'მსგავსი, ტოლი, შესაფერისი'. რაც შეეხება ქართული, სომხური და ოსური ფორმების ურთიერთობას, აქ მნიშვნელობათა სრული იდენტობა გვაქვს. *ჰასაკი* — ისე, როგორც *as* ოსურში, ნიშნავს, ერთი მხრივ, სიდიდეს, სიმაღლეს და, მეორე მხრივ, წლოვანებას, ხანს. შდრ. ქართ. *ასაკოვანი* და ოს. *as læg* 'мужчина в зрелом возрасте'. ამის გამო ოსური *as* უნდა შევუბიროსპიროთ არა ახალ სპარსულ სუფიქსებს *-Is Isā*, არამედ ამ სუფიქსებისათვის ამოსავალ საშ. ირანულ სიტყვას *hāsāk*, რომელიც შემონახულია სომხურსა და ქართულში.

¹ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 33.

1. ალაგი — 'შარე, კუთხე, ადგილი'; ძვ. ქართულში — 'გზა, ბილი-კა'. 'ფართო ყვენ სლვანი ჩემნი ქვეშე ფერკთა ჩემთა, რაჲთა არა მოუძღურდენ ალაგნი ჩემნი' (ფს. 17₂₇).

'შეილნი უსხოთანი განკფდეს და კელობდეს ალაგთა მათთაგან' (ფს. 17₄₆).

'სიტყუაჲ მისი სანთელი არს აღნთებული, ბრწყინვალე, განმანათლებელი ყოველთა განყენებულთაჲ და მისგან გამოვალს ნათელი განმანათლებელი ალაგთა მათ მორწმუნეთასა' (მამ. სწავლ. 188).

'მისგან ბრწყინავს სული და ვალს იგი დაუბრკოლებლად ალაგთა მათ, საესეთა მშუდობითა, და მიიწივს იგი ქუეყანასა მის მამულსა' (მამ. სწავლ. 193₃₆).

უალაგო:

'ბამსა, კაცმან პატრონისა საწყინარსა არ დახედნეს, ოდენ სიტყვა უმეცრული უალაგოდ დაიუბედნეს?!' (ც. ტყ. 758).

'განმზადენით გზანი უფლისანი და წირფელ ყვენით ალაგნი მისნი' (მათე, 3, ლუკა, 3₆).

ქართული სიტყვა ალაგი მომდინარეობს საშუალო სპარსული სიტყვიდან ālak || ālak¹ 'შარე, გვერდი, მიმართულება', ტურფ-ფალ- aray, ავ. arāhah² 'შარე, ნახევარი, ნაწილი, ხვედრი'. შდრ. სერ. ardha- 'ნაწილი', ოს. ardæg³ 'შარე, ნახევარი', ardægæj 'აქედან', cirdægæj 'საიდან', მანიქ. საშ. სპ. 𐭠𐭎𐭎𐭎 'შარე'.

ფონეტიკურად ქართული ფორმა ფალაურის იდენტურია: ალაგ — ālak (k > g — გვიანდელი გამოთქმის შედეგია).

ჩვენ ვფიქრობთ, არ არსებობს სემანტიკური ხასიათის დაბრკოლება ამ ორი სიტყვის ერთმანეთთან დასაკავშირებლად.

ამ სიტყვის ახალი ქართული მნიშვნელობა 'ადგილი' ადვილად შეიძლება გამოვიყვანოთ ფალაური მნიშვნელობიდან 'შარე', 'გვერდი'. ხოლო ძველი ქართული მნიშვნელობა გზისა აგრეთვე დაუბრკოლებლივ დაუკავშირდება ცნებას 'შარე, მიმართულება' > გზა.

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 30.

² Chr. Bartholomae, AirWb, გვ. 193—194.

³ В. Миллер, Осетинско-русско-немецкий словарь; В. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, I, გვ. 172—173.

⁴ C. Salemann, Man. Stud., გვ. 40.

შესაძლებელია ორივე მნიშვნელობა: 1. ადგილისა, 2. გზისა, ამ სიტყვას ქართულში ძველთაგანვე ჰქონდა¹.

2. ამხანაგი — "მეგობარი, ტოლი, სწორი, თანამგზავრი".

"ამხანაგი მისი შეჭირვება იყო და ნაღიმი" — მგზავრობა* (ვის-რამ. 125₁₀).

"მესამე ლექსი კარგია სანადიმოდ, სამღერელად, სააწიკოდ, სალალობოდ, ამხანაგთა სათრეველად" (გ. ტყ. 17₁).

"აგრე უთხრა: „ამხანაგო იყავ მანდა, მომიცდიდე, წავალ თოკთა მოსახმელად, მწადსო, თუმცა ამოგზიდე" (გ. ტყ. 256₁).

"მას ლამესა ერთგან იყვნეს შეწინიერი ამხანაგნი" (გ. ტყ. 668₁).

"ამოა, კარგსა მოყმესა რა ომი გაჰმარჯვებოდეს, ამხანაგთათვის ეჯობნოს, ვინც ამას თანა-მხლებოდეს" (გ. ტყ. 1052₁).

ამხანაგობა:

"ქრთამსა სთხოვს და ამხანაგობს, თუცა ცრემლსა ვერ იწურვებს" (გ. ტყ. 764₁).

"ფრიდონ ლალი ამხანაგობს საუბართა ესოდენთა" (გ. ტყ. 1407₁).

"ერთმანერთსა, თუ: „მე გჯობო", სიცილით ეუბნებოდეს, ამხანაგობდეს, ლალობდეს, იქით და აქათ დკებოდეს" (გ. ტყ. 79₁).

სიტყვა ამხანაგი ახ. სპარსულში შემონახულია *am-xānah* 'თანამოსახლე' (сожитель).

ქართული სიტყვა ფორმის მიხედვით საშ. სპარსულიდან უნდა მოდიოდეს, მიუხედავად იმისა, რომ გვიანდელ ძეგლებში გვხვდება.

¹ 1. ფოტო (იხ. Arm. et. cauc. du sud, გვ. 337) სიტყვა ალაგ-ში გავიხილეს ძირს ლაგ-, ისე როგორც ზნაში v-a-lag-eb. და უკავშირებს მას ინდოევროპულ ფუძეს *legh-. მაგრამ ზნა ლაგება ნაწარმოებია, ზენი ფიქრით, სიტყვა ალაგო დან და აჩა პირიქით, ისე როგორც ამბობს, მბობა ნაწარმოებია სიტყვიდან ამბავი (ამბავობს-ამბუობს-ამბობს, ალაგებს-ალაგებს, ე. ი. 'აბინაგებს', შეადარეთ რუსული повесть—повествовать, место—помещать და სხვა). მითუმეტეს, ზნა 'ლაგება, ალაგებს' ძველ ქართულში არ არის დადასტურებული, იგი ქართულიდან ახალი წარმოებაა. ინდოევროპული *legh- ფუძე, ბერძნ. λέγω, ლათ. lectus, სლავ. legę და სხვა შეიძლება მართლაც გვაქვს ქართულ ლოკინ-ში, მაგრამ ალაგ-თან მას კავშირი არა აქვს.

² Б. Миллер, Переднеко-русский словарь, გვ. 595.

მისთვის ამოსაგალია საშ. სპ. *ham-xānak, რაც სიტყვისიტყვი
ნიშნავს 'თანამოსახლეს': ham 'თანა' + xānak 'სახლი'.

ეს სიტყვა ხევსურულ დიალექტში დაცულია ამხანიგის
სახით და ნიშნავს 'თანამგზავრს, თანამყოფს, ახლობელს'.

მ. ანგარება, ანგაპრება — 'სიხარბე', ანგაპარი 'ხარბი'.
„რამეთუ შინაგან გულისაგან კაცთადას გამოვლენ... ანგაპრე-
ბანი, უკეთურებანი, ზაქუვანი...“ (მარკ. 7₃₁ 22 მ₃ და ე).

„ეკრძალენით და დაიცვენით თავნი თქუენნი ყოვლისაგან ან-
გაპრებისა“ (ლუკა, 12₁₁ მ₃ და ე).

სომხურ ოთხთავში შესაფერის აღვილას გვაქვს *ազարուք իք*.
„და რომელსა ენებოს სლვად გზასა წარსაწყმედელისასა, რომელ
არს ძურის-ქსენებად და მანკიერებად, შური, სიძვად და ანგა-
პრებად, რომელ არს კერპთ-მსახურებად, და რისხვად, და სმენად
მოყუსისადა და ზაქუვად“ (მამ. სწავლ. 45₃₁).

„მ უბადრუკებასა ბოროტსა, რამეთუ მრავალ გზის არცა თუ
ერთი დანგი ვინმე წარაგის მისთჳს და ესრეთ შიცირედ ანგაპრე-
ბად და ყოველთა უძურესი კერპთ მსახურებად, ვითარ არა უწყინ,
ვერეთ აღასრულის“ (ასურ. მოღვაწე, 134₃₀₋₃₁).

„პრჭუა მას ბალაპვარი: მეგობარი იგი პირველი ანგაპრება
არს, რომელსა შეიკრებს კაცი...“ (ბალაპვარ. 39₃₈).

ბ-ში გვაქვს „ვეცხლის მოყუარება“.

ანგაპარი:
„არა არნ იგი გულ-მწყურალ, არცა ანგაპარი, არცა ამპარტა-
ვან, არცალა ყოვლითურთ საეჭუელ არნ უჯეროდასა გზასა“ (ბა-
ლაპვარ. 74₃₁)

„...ანგაპარისა მავისთჳს გონებისა შენისა არლარა მივიხუ-
ნე ორნი იგი აგარაკნი ჩემნი...“ (ასურ. მოღვაწე, 204₃₈).

ამავე ძირიდან არის ანგარიში. შდრ. „ვეფხისტყაოსანში“:

„მოვიდა ჯოგი ნადირთა ანგარიში-მიო უწოთომელი“ (75₁).

„მინდაურთა მეომართა ანგარიში წვრილად გვინა:
ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თავადი მათი ვინ ა!“ (1273₂).

„ზედ წაადგა, შეექცევის, დროთა, დღეთა ანგარიშობს;
თენი ესხნეს ორანილა, ამაღ სულთქვამს, ამაღ იშობს“ (185₁).

ქართული ფორმა ანგაპრება მომდინარეობს საშ. სპარსული
სიტყვიდან (h)angārtan 'თვლა, აღრიცხვა', ძვ. ირანული, ავ.
hankārayami; hankāra¹ 'დათვლილი, შეგროვილი'. ზნა ham-

¹ H. Hübschmann, AG, I, 83-97.

kārayati ძირიდან kar-, სკრ. kal- 'თელა', ფაზ. angīrdan, angird 'შეჯამება, შეგროვება'.

ახ. სპარსული angāstan, angāriān¹. სომხურში გვაქვს ორი ფორმა: *ազան* (ძველი) და *անգարსკ*.

რაც შეეხება ქართ. ანგარიშს, იგი მომდინარეობს სპ. სპარსული ფორმიდან *(h)angārišn (შდრ. ვარჯიში და varzišn) ახ. სპ. *انگاری* 'გამოანგარიშება, გამოთვლა'.

ქართულ ფორმებში ანგაპარება, ანგაპარი — ზედმეტა სიტყვის შიგნითაა შრ.-ს წინ, რომელმაც, როგორც ჩანს, თავი-დური მდგომარეობიდან ვადმოინაცვლა სიტყვის შიგნით. თავი-დური შ, ჩვეულებრივ, ქართულში ვერ ძლებს გარდა მწიფნობრულა გზით შემოსული სიტყვებისა (ჰამბორი, ჰამბავი, ჰასაკი, ჰამო და სხვა).

ანგაპარი, ჩვენი ფიქრით, მიღებულია პანგარი-იდან. ზედმეტი ა აქაც გაჩნდა არ-ზე დაბოლოებული სიტყვების ანალოგიით.

აღბათ, ასეთივე წარმოშობისაა სომხ. 4 სიტყვაში *ազան*, რომელიც, ჩვენი ფიქრით, **անգარ-ის* ანგან უნდა მომდინარეობდეს; *խ* და *rh* კომპლექსებში სომხურში ხშირად იკარგვის *r*. შდრ. *անհսկան* და სხვა.

4. ანდერძი — „მოკვდავთაგან ღარიგება“ (საბა).

„ვერმე მოილო ანდერძი დიდისა მის მთავრისა გიორგისა და წარიკითხა აღსავესემან ცრემლითა...“ (ს. ზ. 173₁₂).

„ხოლო ესევეთარი რაჲ ტბილი ანდერძი წარმოთქუა ღე ყოველი ყოფადი წინაჲსწარმოუსწავა...“ (ს. ზ. 170₆).

„...რომლისა თესცა ვარდაცვალებისა გამსა ანდერძ ეჲ გურგენ კურაპალატსა ვითარმედ...“ (გრ. ხანძთ., გვ. 131₁).

„და მოგსმენია ანდერძი მამისა ჩემისა...“ (ლ. მრ. 42₁₁).

„და ნუთუცა გონებასა აქუნდეს მას გამსა მის მონაგებთა თესა ანდერძისა განგებისათჳს, რომელი-იგი ქუეყანასა დაეღლა მისისა უწყებისათჳს“ (მამ. სწავლ. 98₁₁).

„რამეთუ მრავალნი მყის წარიტაცნის სიკუდილმან და არა აუფლის სიტყვსაცა ერთისა აღმოთქუმად, არცა ტირილად და არცაღა ანდერძისა ყოფად“ (მამ. სწავლ. 296₁₁).

ამავე ძეგლში გვხვდება ფორმით ანდერზი:

„და ნუმცა ხართ პასუხობასა უსაზომო და სულეერებისა სიტყუასა მოწყინე და ნუმცა სიტყუათა ზედა ლაღობისა და განცხრო“

¹ GrirPh, II, გვ. 257.

შესათა მხიარულ არიან პირნი თქუენნი და წიგნთაგან სწავლისა და მამათა ან დერ ზისა მწუხარე და უსმ* (მამ. სწავლ. 271₁₁).

შენიშვნა: ხევსურულში დაცულია ფორმა ან დრეზი 'გადმოცემა'.

„ვეფხისტყაოსანში“:

„გასრულდა ჩემი ან დერძი, ჩემგან ნაწერი ხელითა“ (807₁).

„მისცა ან დერძი შერმადინს, რა გაათავა წერიითა“ (808₁).

„ან დერძი აკადრა, ატირდა, სიცოცხლე უჩნდა ზიანად“ (827₁).

„დაჯდა წერად ან დერძისად, საბრალოსა საუბრისად!“ (788₁).

ქართულში ეს სიტყვა შემოსულია საშუალო სპარსულიდან; ამოსავლად უნდა ვიგულისხმოთ ფალ. handarz¹ 'ჩრევა, დარიგება, მოწერილობა, ბრძანება', ძვ. ირანული *ham. daraza-, ავ. ham. daraz², ფაზ. andarz, აბ. სპ. andarz 𐭠𐭥𐭥𐭥, ტურფ. ფალ. *ndrz, სომხ. *անդերք* - „testament“.

ქართულშიც და სომხურშიც, ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა შემოსულია სასანური ფალაურიდან.

ბ. აპკაჟ — 'აფკა, აფსკა', 'თხელი რამ კანი' (საბა).

„დღენი ჩემნი წარქდეს მურალობისა შინა და განსთქდა აპკაჟ გულისა ჩემისაჟ“ (იოზ. 17₁₁).

შდრ. სომხ. *ապակ* 'შინა, ბროლი' (*ապակի*, ლ. *Անაკյան, Ա. ք.*, გვ. 419), ძვ. ირანული *āpaka, āp 'წყალი', სპარს. ābhina³ 'შინა, ბროლი', ფალ. āpakēnak⁴, სოლდ. *āpakēn, āp⁵kēnak-, āp⁶kēč ('pky⁷k') 'ბროლი'; ამოსავალი მნიშვნელობაა 'წყლისებური, წყალსავეთ გამჟვირვალე'. შდრ. სპარს. āh-i xušk 'შინა, ბროლი' (შშრალი წყალი), ოსური avglavgæ 'შინა, ბროლი', avčyn|avgin 'შინისა'⁸.

6. ახპარეზა — 1. 'სტადია, უტევიანი', 2. 'შოედანი, იპოდრომი'.

„და შესლულ იყვნეს ვითარ ოც და ხუთოდენ ახპარეზ ანუ ოც და ათ, ხედვიდეს იესუს, რამეთუ ვიდოდა ზღუასა მას და მოეახლა ნავსა მას“ (იოვანე, 6₁₉, 40-ში უტევიანი გვაქვს).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 100.

² AirWb, გვ. 698.

³ Borhän-e Qāte, I, გვ. 11.

⁴ H. Hübschmann, AG, გვ. 203.

⁵ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, გვ. 84.

სომხ. *և վարեալ իբրև ասպարէզ քսան և հինգ վամ ներսուս տեսանէին զ՛յո.*

„და იყო ბეთანია მახლობელ იერუსალიმსა ვითარ ათხუთმეტ ასპარეზ ოდენ“ (იოვანე, 11₁₈, ed — უტევეანი).

և էր ჩხქმანჩა ძხტბ ქს՛մ իբրև ասպարսօք հնգեսասան. ասպարէզ.

„ვითარცა-იგი რომელნი ასპარეზსა ცხენთასა ერთი-ერთსა უსწრობენ და განსცხრებოდ, და სარგებელი ვერაჲ პოიან მათ მოსწრაფედ მორბედებითა მათითა...“ (მამ. სწავლ. 26₁₈)¹.

გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“ მეორე მნიშვნელობით.

„ესე თქვა და შემობრუნდა, დაღრეჯილი წამოვიდა, არცა ლაჰკრა ასპარეზსა, ვამი ვამსა მოურთვიდა“

(ვ. ტყ. 100).

„სროლასა და ასპარეზსა აქებდიან“ (ვ. ტყ. 337).

„მოასპარეზედ ვინ მგავსო? — ცუდნილა უკუთქმანია. გარდამწყვეტელი მისიცა ბურთი და მოედანია!“

(ვ. ტყ. 67).

ეს სიტყვა სომხურშიც იმავე მნიშვნელობით იხმარება *ასպარე* 1. 'stadium' (stadion — როგორც საზომი). 2. 'არენა, მოედანი' (ბერძნული *ἵππῳδromeia*), 'ბრძოლის ველი' და სხვა.

როგორც სომხური, ისე ქართული სიტყვისათვის ამოსავალია საშ. სპარსული *asprēs, aspras*².

ეს სიტყვა გვხვდება აგრეთვე სირიულში **ܐܦܪܝܢܐ** 'იპოდრომი'.

საშ. სპარსული სიტყვა კომპოზიტს წარმოადგენს, რომლის პირველი წევრია *asp* 'ცხენი', ხოლო მეორე კომპონენტად გვევლინება ებრაული და არამეული *ris*, თალმუდ **רִיס** 'სტადია, სიგ-რძის საზომი' (*aspa + ris || ras* 'ცხენთა სარბიელი', 'მოედანი')³.

7. **აუგი** — 'ნაკლი, სირცხელი'.

„და აუგი თვისი გულისხმა ყო“ (გრ. ხანძთ., გვ. 50₆₂).

„... და ამის სიტყუასა შინა აუგისა სიტყვანი განამრავლან და ელოდა პასუხსა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 26₆₇).

„...არამედ მამამან მისმან აუგიან ყო უფამოდ შესწრაფებითა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 26₆₈).

¹ გვხვდება აგრეთვე 'სარბიელის' მნიშვნელობით „ასურელ მამათა ცხოვრების წიგნებში“ „უფალად მყენთა მათ თანა მოწამეთა ღუაწლსა მისწრაფად და ასპარეზი იგი მსწრაფელ წარიტაცა და გარჯანთა პატივცემულთა შორის იპოვა...“ (ასურ. მოლვაწ. 188₃₄₋₃₅).

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 104.

³ S. Telegdi, გვ. 255.

„და ჰუმბარტად მიჩუენენ აუგნი ამის სოფლისანი“ (ბა-
ლაპეარ. 43₃).

„და დავინახე აუგი საქმეთა ჩემთაჲ, რომელთა განვეშორე“
(ბალაპეარ. 45₁).

„...და გიჩუენენ აუგნი მისნი, რამეთუ მეძავ არს და სიყუა-
რულსა ერთისა თანა არა დაადგრების“ (ბალაპეარ. 85₃).

„რომელმან ჯუარს-აცუა თავი თუხი შრომითა და სიწმიდითა,
და სნეულ არს იგი შურითა, ნარჩევ და აუგნი არს იგი წინაშე
ღმრთისა“ (მამ. სწავლ. 72₃).

„მოდღუარმან თუ უღებ-ყოს მოწაფე თუხი, ვერ ისწაოს წესი
მისი, რომელსა ეშინის დაფარულთაგან, ნუ მოიგებნ აუგთა და-
ფარულთა“ (მამ. სწავლ. 72₃).

„აწ უკუეთუ სიკუდილი მათი ზუნ თანა საქებელ არს, აუგნი
მათნი მოიპოვენ, და უკუეთუ საგმობელ არს, განეშორე და სიმდაბლე
მოიპოვე...“ (მამ. სწავლ. 73₁).

„აუგი გვხვდება „ვეფხისტყაოსანშიც“:

„თქვა: „ღიაცსა ვინცა უყვარს, გაექსვის და მისცემს
გულსა,
აუგი და მოყივნება არად შესწონს ყოლა კრულსა“;
(1093₂).

„თუ დავმალავთ, დავმელავნდებით, მეფე ჩენი ამაყია,
პირველ—მათი შეცოდება, მერმე დიდი აუგია“ (1233₁).
„გულთ მივეც თმობა-ქმნათა აუგისა საქრძაღველად“
(371₁).

„თავს უთხრა: „მოკვე, ვიჯობსო სიციცხლეს აუგნიანსა“,
(191₁).

„არ-დავიწყება მოყვრისა აროდეს გვიზამს ზიანსა;
ვსკმობ კაცსა აუგნიანსა, ცრუსა და ლალატინსა“
(798₂).

ნ. მარი „გრ. ხანძთელის ცხოვრებაში“, გვ. XIII, ამოსავლად სიტყ-
ვისათვის აუგი უჩვენებდა აბ. სპარსულ ფორმას *ihū* — *هو*. ამის
მიხედვით ახალ სპარსულად მიიჩნევენ ამ სიტყვას ილია აბულაძე¹.

ფორმით სიტყვა აუგი საშუალო სპარსულია. მისი გვიანდელ
ძეგლებში დაცვა მის ახალ სპარსულ წარმოშობაზე არ მიუთი-
თებს, როგორც ეს ბევრ სხვა შემთხვევაშიც გვაქვს. აბ. სპარ-

¹ „მამათა სწავლანი“, X და XI სს.-თა ხელნაწერების მიხედვით „გამოსცა
ილია აბულაძე, თბილისი, 1955 წ., შესავალი, გვ. XVI.

სული ფორმიდან *ih̄m*- ჩვენ გვაქვს ქართული სიტყვა ავე *ih̄m* > აუ-ი > ავ-ი (მ ზავარდნილია ხმოვნებს შორის).

საშუალო სპარსული ფორმისათვის აუგი ამოსავალი არის ფალ. *ih̄sk* 'აუგი, სირცხვილი, ლაქა'. *Ih̄skēnitān* 'აუგთან ყოფი, შერცხვენა', მანიქ. *𐭠𐭣𐭥𐭥*¹, სომხ. *ահակ*², აბ. სპ. *اھآ* 'ნაელი, მანიქი, შეცდომა'.

ყველაზე ახლოს ქართულ აუგთან არის მანიქველური ფორმა *ih̄nig*, რომელიც, როგორც ცნობილია, უკეთესად გადმოსცემს სპ. სპარსულ წარმოთქმას და სასანური ხანისა უნდა იყოს.

სომხ. *ահակ* უფრო ადრინდელია და შესაძლოა არშაკიდული ფალაურიდან მომდინარეობდეს.

8. აზარ (< აზვარ), აზარვით — 'მზიარულად, შურისძიებით, ენ მოკვლით'.

„...და იხილნა ყოველნი მზიარულად და აზარვით, რამეთუ საესე იყუნეს შურითა ოვსთათა“ (ჯუანშ. 98₁₇).

ჩვენ ვფიქრობთ, ამოსავალი სიტყვისათვის აზარ < აზვარ არის ფალაური *āzvar*³ 'ზარბი, შურიანი, მზიარული', *āz*- 'შური, სურვილი, სიხარული, კმაყოფილება', ავ. *azi-*, აბ. სპარსული *āz*⁴ 'სურვილი, შური, სიხარბე, ვნება' და სხვა. მეორე ელემენტია — სუფიქსი *-var*, ძვ. ირ. *bara-* 'შკონე, -ოსან-, -ოვან-ი'.

9. ანჯამან (ანჯმანობა) — 'ბჭობა, თათბირი'. საანჯმანო ყოფა — 'სახალხოდ ვამოცხადება, ვახმარება'.

„და მართოდ ანჯმანობდეს წესისა წინამძღუარნი იგი არსენი კათალიკოზისათჳს და ვერაჲ დაამტკიცეს სიტყვაჲ მათი“ (გრ. ხანძთ., გვ. მმ₂₁).

„... და ვერა შემძლებელი იყო თჳსა მას სენსა საანჯმანო ყოფად“ (გრ. ხანძთ., გვ. ნე₂).

ამოსავალია სპ. სპარსული *hanjāman* 'კრებული, კრება', ავ. *hanjāmana* 'კრებული'⁵, აბ. სპ. *انجمن*⁶ — *anjuman* 'კრებული, საზოგადოება, კრება, ყრილობა, ბრბო' და სხვა. სირ. *ܐܢܝܡܢܐ*. ირანული *hinzaman*, სომხ. *անխյան*⁷ 'კრება'.

¹ C. Salemann, *Man. St.*, 33. 40.

² H. Hübschmann, *AG*, I, 33. 94; *Ահապան*, *Արմ. բան.*, I, 33. 266.

³ H. Nyberg, *Hfsb*, II, 33. 28.

⁴ Б. Мухлер, *Персидско-русский словарь*, 33. 17.

⁵ *AirWb*, 33. 1770.

⁶ P. Horn, *GrupEt*, 33. 26.

⁷ *Ահապան*, *Արմ. բան.*, 33. 374.

10. მასპინძელი — „სახლისა და ლხინის უფალი“ (საბა).

„...ურნი გულისა და გონებისა თქუენისანი განამარტენით სძენად და მასპინძელ ექმნენით სიტყუათა ამათ ზემთა“ (აბო, 57₁₃).

ხშირია ამ სიტყვის ხმარება „ვეფხისტყაოსანში“:

„ხამს სტუმარი სასურველი, მასპინძელი მზიარული“ (729₁).

„პურად კარგი მასპინძელი, მზიარული, არ თუ შქისი“ (1071₃).

„უმა გარდასვა მასპინძელმან, არ ლაფალმან, ავმან, უქმან“ (730₁).

„ფრიდონის პურად კარვისა, არ მასპინძლისა წბილისა“ (1464₃).

„უთხრა, თუ: „ესე სიტყუა ავისა მასპინძელისა“ (1386₁).

მასპინძლობა, მასპინძელობა:

„არაბთა მეფე მასპინძლობს, იქმს ოდენ არიფობასა“ (1556₁).

„ჭვავს შევიდეს მზიარულნი, ასმათ რასმე მასპინძლობდა“ (1363₁).

„უ მასპინძლებდეს ავთანდილს, ვითა მზახალი მზახლასა“ (101₂₂).

„ვაჟრის ცოლთა ვუ მასპინძლე მზიარულად, ამოდ, ღურად“ (1127₁).

„ასმათს უც ხორცი ირმისა, იქმს მასპინძლობა-კვეთასა“ (1497₃).

ფალაური aspanj 'დასასვენებელი ადგილი, სასტუმრო, თავშესაფარი', ტურფ. ფალ. ispinj, ახ. სპ. *spān* — sipanj, სომხ. *սփան* 'მასპინძელი, სახლის პატრონი', თალმულ. *ИПШУИ* 'ჰყვასლა, ლამის გასათევი', სირ. *ИПШУИ* 'ჰპ' და სხვი.

პორნს¹ მოჰყავს აგრეთვე ამ სიტყვის ნასესხები ფორმები: თურქ.

ispenje, სერბ. spenja, ბულგ. ispenč. მასვე მოჰყავს ლაგარდის ეტიმოლოგია, რომელიც ამ სიტყვის უკავშირებს სპარსულ asp-ს 'ცხენი'. ლაგარდის ეს მოსაზრება, რომელიც ლენემა გაიზიარა, შეუწყნარებლად მიიჩნია ნიბერგს², რადგან არამეული ფორმები ამ სიტყვისა გულისხმობენ ამოსავლად, მისი აზრით, ირანულ *uspinj-ს ან ispinj ფორმებს.

¹ P. Horn, GrapEt, გვ. 156.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 23.

ნიბერგი ფიქრობს, რომ აქ საკმე გვაქვს ირანულ *uspanā*-თან (შდრ. სვრ. *svanā*), შესადარებლად მოჰყავს აგრეთვე ფალაური *spanjanakih* 'თავის შეფარება, დაბანაკება'.

ჩვენი ფიქრით, გეოგრაფიული სახელი ასპინძა შესაძლოა დაუკავშირდეს სიტყვას შასპინძელ-ი, მაშინ მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო 'სადგური, თავშესაფარი'.

შენიშვნა: აქარიანის აზრით, სომხ. ფორმა *ասպյական*¹ მიღებულია საშ. სპ. *aspinjakan*-იდან, ისე როგორც სირიული *aspizkana*. პ. ნიბერგსაც ამოსავლად სომხური ფორმისათვის მიიჩნია **aspinj*.

11. არზანიგი, არძანიგი, არძანგი — 'ღირსება, ხარისხი'. საბას განმარტებით — არძანგი, არძანიგი და არზანიგი „სამივე საკლამელსა პატივისა ეწოდების კაცთათჳს ღირსებისაებრ მათისა“. საინტერესოა აგრეთვე შედარებითი ხარისხის ფორმა უარზანიგე.

„იგი ვინმე უცალო არს წიგნის კითხვასა, იგი ჩემსა ვიდრემდე უარზანიგე არსა?“ (მამ. სწავლ. 265₁₉).

„იგი ვინმე განისუენებს, იგი ჩემსა უარზანიგე არსა?“ (მამ. სწავლ. 265₂₂).

„და მას ვისმე ზეწარი ასხენ, იგი ჩემსა რაფთა ურზანიგე არს სამოსელსა?“ (მამ. სწავლ. 265₂₄).

„და მას ვისმე პა/ტი/ვ-სცემენ, იგი ჩემსა არა უარზანიგე არს პატივისა“ (მამ. სწავლ. 265₂₅).

„ხოლო შეიდთა ამათ მისცა ხუედრი მათი არძანგებისაებრ მათისა“ (ლ. შრ. 2₃).

ამოსავლია ფალ. *arzanik*² 'ღირსი, ღირსეული', ფაზ. *arzan* აბ. სპ. *arzaní* 'ღირსება, ხარისხი'.

სომხ. *արժան, արժանի*³ 'ღირსი, ღირსეული'.

შენიშვნა: სომხური ფორმა თავისი ჰ-თი მიგვივითითებს არშაველი ფალაურიდან სესხებაზე, ქართულის საპირისპიროდ, რომელიც ამოსავლად სასანურ ფორმას გულისხმობს.

12. ახოვანი — 1. 'გმირი, მებრძოლი, მოწამე' 2. 'წარმოსაღვი', 'ტანად დიდი და ძლიერადი' (საბა).

„ეგრეთვე, რომელნი იგი გულს-მოდგინებით მონაწილე ყოფილ

¹ ჯ. მკაჩავა, *სტრ. რან.*, I, გვ. 561.

² H. Nyberg, *Hfsb*, II, გვ. 168.

³ H. Hübschmann, *AG*, I, გვ. 93.

ფუნეს შრომათა მათ მისთა სანატრელობით, ვითარცა ახოვანსა მუნესა მიჰვედრიდეს ქრისტესა" (მარტ. შუშ. 42₆).

„ესე ვითარსა ჟამსა შინა გამოჩნდა ახოვნად წმიდად ესე მოწამე“ (აბო, 58₂₄).

„...და მივიდა სოფელსა მას ცხოველთასა. ვითარცა მცნე ახოვანი მოღვაწე ქრისტესი“ (გრ. ხანძთ., გვ. 26₂₁).

„სადა არს ძლიერი იგი და ახოანი, რომელი ძლიულ არს და დაცემულ და მიწასა შერეულ?“ (მამ. სწავლ. 221₂).

„/ჯერ არს/ კსენებად წმიდისა მღდელ-მოდღურისა და უბიწოასა/ და ახოვანისა მოწამისა...“ (ასურ. მოღვაწე. 188₂).

„რამეთუ მეფე ხარ თუთიმპურობელი და ახოვანი, ნუხითა შენითა მიგიცემია თავი შენი მონად მტერთა შენთა“ (ჯუანშ. 130₁₈).

„შღრ. სომხ. *აქახან* 'მცნე, მებრძოლი, მეტოქე, მოწინააღმდეგე'. ეს სიტყვა აჭარიანს უცნობი წარმოშობისად შიანია¹.

ჩვენ ვფიქრობთ, ამოსავალია მისთვის ფალ. *ax*an*²; ძვ. ირ. *ahv-ant* 'ძლიერი, ცოცხალი, სიცოცხლისუნარიანი', ავ. *ahū*, *ahva*, *axhva*³ 'ძალი', ფალ. *ax* 'სასიცოცხლო ძალი', ე. ი. ქართ. მხნე.

18. ბევრი — 1. '10,000', 2. 'მრავალი'.

„ეტლნი ღმრთისანი ბევრ-წილ არიან და ათასეულნი წარუშართებენ მას“ (ფს. 67₁₈).

„არა სადა უფარ ვყო მე სახელი მისი; დაღათუ ბევრეული ოქროასა და ვეცხლისა მომცენ მე“ (აბო, 67₁₂).

„და შეწიგნაჲცა მათი უხილავად საჭურველ იყო თქუენდა უფროჲს ხილულთა საჭურველთა და უმრაველს ბევრთა მკედართა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ლბ₂₁).

„სიტყუსაებრ მოციქულისა. „დაღაცათუ გესხნენ ბევრ მზარდულ. არამედ არა მრავალ მამა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ობ₂₁).

„ხოლო კაცნი კმატან მასშინა ურთიერთას, ვითარცა რაჲ მარგალიტი, რომელიმე ღირნ ასის ბევრის და რომელიმე ორის ღანგის“ (ბალაქვარ. 46₂₄).

„ვითარცა-ლა შორის ასისა დრაქნისა და ბევრეულისა ტლანტისა ფრიად არს, ეგრეთვე თანა-ნადებთა კაცთასა ჩუენდა მიმართ და თანა-ნადებთა ჩუენთა ღმრთისა მიმართ ფრიად არს“ (მამ. სწავლ. 34₂).

„რამეთუ სატანჯველნი იგი საუკუნენი ვერ ესწორებიან ბევ-

¹ *Աճառայն, Արմ. բան., I, გვ. 64.*

² *H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 7.*

³ *AirWb, გვ. 283.*

19. მ. ანდრონიკაშვილი

რეულსა ტალანტსა, რომელსა ასითა დრაპკნითა მოგვედღიო*
(მაშ. სწავლ. 34₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ველა სხვაგან გითქს სამი ბევრი, ასრე ფიცხლად შიი
გობზობენ,

აწვე თავსა არ ეწვევი, ფათერაკსა შეგასწრობენ“ (434₁).

„მე ვინ ვაქებ? ათენს ბრძენთა, ხაშს, აქებდეს ენა ბევრი“
(694₁).

„სულთქმა ბევრი აათასეს, აღარა თუ აერთხელეს“ (731₁).

„ნუთუ სრულად ამოგვწყვიდნეს უთვალავმან, ბევრმან
სამან“ (449₁).

„რაგვარა თუ მანდა გებმე, ვინც ვჰპატრონობ ბევრსა
ერსა“ (401₁).

„მოვიდაო იგი მოყმე, რომე ერთი ბევრსა სრვიდა“
(1618₁).

„გვარად უცხონი ყვაეილნი, ფერითა მეტად ბევრითა“
(1061₁).

„ბრძენი ხაშს მისად მაქებრად და ენა ბევრად ასულო“
(33₁).

„ჭირი ბევრჯელ ვაათასი, ლხინი ჩემი ვაერთხელი“ (547₁).

ბევრის ბევრი:

„ქალსა ცრემლი ვადმოსცივიდა ას-ნაკეცი, ბევრის-
ბევრად“ (272₁).

ბევრ-ათასი:

„ავთანდილ პირ-მზე, სპასპეტი ლაშქრისა ბევრ-ათა-
სისა“ (44₁).

„შესამოსელი შესმოსეს დრაპკნისა ბევრ-ათასისა“
(1013₁).

„როშაქ მონაა, თავადი მონისა ბევრ-ათასისა“
(1222₁).

უძველესი ფორმა სიტყვისა ბევრი დატულია ავესტაში. ავ-
baevara '10,000', ფალ. bēvar '10,000', ახ. ს. bivar- ¹ '10,000'.
სიმრავლის აღსანიშნავად იხმარება ოსურშიც, დივ. bewræ², ქურთ.
birā 'ბევრი, ძალიან, მეტი', სომხურში բիւր³ '10,000', 'ბევრი,
ურიტხვი'.

¹ P. Horn, GrnpEt, გვ. 60.

² В. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка
გვ. 262.

³ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 121.

შენიშვნა: ახ. ქართული დიალექტური ფორმა ბრეული შეიძლება ძვ. ქართ. სიტყვისაგან ბევრეული ქაპლოლოგიის გზით და არა ბევრისაგან: ბევრეული > ბრეული.

ნ. მარის აზრით, ბევრი იაფეტური სიტყვაა, რომლის თავდაპირველი სახე უნდა ყოფილიყო *mewr-a | → bewr-a || mevri, რომელიც აღნიშნავდა ძირითადად 'ბევრს, მრავალს', ხოლო სპეციალურად '10.000-ს'.

ამ უკანასკნელი (გეორგიული) მნიშვნელობით გადავიდა იგი აღმოსავლელ და დასავლელ არიოევროპელებთან უშუალოდ ირანულში haevara-ს სახით, იონიელთა მეშვეობით კი — დასავლეთში (Μύραα, Μύραια და სხვა)¹. უფრო გვიან ნ. მარი აღნიშნავს, რომ სიტყვა ბევრი შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც კომპოზიტი be (=10) + var (=1000). მაშასადამე, სიტყვის ძირითად მნიშვნელობად მიჩნეულია '10.000'.

მრავალი და ბევრი ნ. მარს ერთ და იმავე სიტყვად მოაჩნია და ახალი ქართული დიალექტური ფორმები ბრეული და ბრეული გამოაყავს მრავალიდან².

როგორც ვხედავთ, მარი ორ ერთმანეთის საწინააღმდეგო მოსაზრებას გამოთქვამს თავის ორ სხვადასხვა შრომაში.

ჩვენ ვფიქრობთ, ძვ. ქართულის, ირანული ენებისა და სომხურის მონაცემების მიხედვით, შეიძლება ამოსავალ მნიშვნელობად მივიჩნიოთ ავესტაში დადასტურებული '10.000', ხოლო ახალ ირანულ ენებში და ახალ ქართულში მისგან განვითარდა მნიშვნელობა 'ზოგადად მრავლისა'.

14. ბერი — 1. 'მოხუცი', 2. 'მონაზონი'.

1. „აღმალღდეს, ვითარცა მარტორქისა, რქაჲ სიბერე ჩემი ზეთითა და პოხიერებითა“ (ფს. 91₁₁).

„არამედ შემდგომად არამრავალთა წელთა აღესრულა მამაჲცა ამათ ნეტართაჲ და წინაშე ღმრთისა მიიცივალა სიბერითა კეთილითა განპოხებული“ (ს. ზ. 150₄).

„რამეთუ სიბერი სჲ პატოსნებაჲ არა მრავალი ჯამი არს. და არცა რიცხვ დღეთაჲ აღრაცხილ. ხოლო მკოცვანებაჲ არს გონიერებაჲ ვაცისაჲ და მასჲ სიბერის ცხორებაჲ უბიწოჲ“ (გრ. ხანძთ., გვ. 21).

„და ამცნო შეფემან, რომელნი განპყვებოდეს ყრმასა მას, რაჲთა წინმავალთა წარავლენდენ და, უკუეთუ ჰპოვებდნენ კაცთა ბერთა,“

¹ N. Marr et M. Brier, La langue géorgienne, Paris, 1931.

² H. Marr, Надпись Сарпура II, 1916, гл. 33.

გინა სნეულებითა შებურობილთა, გზისაგან კიდე-განიყვანებულენ...
(ბალაქეარ. 22_{1/2}/ბ/).

„ხოლო მე ასული ვარ ბერისა ერთისა გლახკისაჲ“ (ბალაქეარ. 54_{1/2}/ბ/).

„და კმა-უყო კაბუკმან მან ბერსა მის“ (ბალაქეარ. 54_{1/2}/ა/).

„მაშინ კმა-უყო კაბუკმან დედაბერსა“ (ბალაქეარ. 54_{1/2}/ბ/).

2. „კეთხა ძმამან ბერსა: ვითარ შემღებელ ვიქმნე წინა-
აღმდგომად მრავალ-შეტყულებასა და შეკრძალვად ენისა ჩემისა“
(მამ. სწავლ. 316_{1/2}).

„მას ღამსა იყო ვინმე ბერი ხანძთას მარტო-მყოფი“ (გრ. ხანძთ., გვ. ზ.).

შენიშვნა: მონაზონის მნიშვნელობით ხმარება სიტყვა ბერისა შედარებით გვიანდელია და მეორეული.

„მატიანე ქართლისაჲ“-ში ბერნი ნახმარია „ქალაქის უხუცესთა“ მნიშვნელობით:

„იყო ღამი გაზაფხულისა და ბაგრატ აფხაზეთს იყო; მოადგა ანაკოფიას და მისწურა წასაღებულად, და მოვიდეს ტფილელნი ბერნი, რამეთუ მის ღამისა პირველ მომკუდარ იყო ტფილელი ამირა ჯაფარ“ (299_{1/2}).

„და ამოიარა მეფემან და მოვიდა ქართლს, და მოვიდეს სხუანი მგმობელნი ბერნი ტფილელნი“ (მატ. ქართ. 299_{1/2}).

„წარემართა ტფილისად და მიეგებნეს ქალაქის ბერნი, დარბაზის ყმანი, ცხენოსანნი დიღმისა ველსა...“ (299_{1/2}).

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება 'მოხუცის' მნიშვნელობით.

„ვაზირი ბერი სოგრატი თვით მასთანავე მჯდომია“ (57_{1/2}).

„იგი მარტო გაპარულა, ყმა არ ახლავს, არცა ბერი“ (828_{1/2}).

„მე ბერსა შენსა განზრდელსა, სიციოცხლე შაარმებინე“ (562_{1/2}).

„აქა მოსვლითა გაყმდების, კაციმცა იყოს ბერები“ (1066_{1/2}).

ბერება:

„გაპრა ხელია მიჯნურთა, რად სცალს თავისა ბერებად“ (784_{1/2}).

„ვაზირთა ჰქადრეს: „მეფეო, რად კბრძანეთ თქვენი ბერობა?“ (37_{1/2}).

ქართული სიტყვისათვის ბერი ამოსავალია საშ. სპარსული pir 'მოხუცი', pīrīh 'სიბერე', pīrak 'მოხუცი ქალი, დედაბერი'.

ახ. სპარსული پير — pir : 1. 'შობუცი, ხნიერი, ბებერი'. 2. 'რელიგიური სექტის დამაარსებელი ან მეთაური, წმიდანი, მოძღვარი, მღვდელი, ქურუმი' და სხვა.

ქართული და ავღანური ნასესხები pir , ბალუჯ. piruk , შაჰი¹.

ამოსავალი მნიშვნელობაა ირანულისათვის — 'უპირველესი, უწინარესი, ძველი, უბუცესი'. შდრ. ფალ. pirār 'ვასული წელი' < ძვ. სპარსული p(a)ruviya-yāra ² (ძვ. სპ. * piry , * pirvy < $\text{pr}^* \text{viya}$, არიული * prvya).

ნ. მარი თავის შრომაში «Древнегрузинские одонисмы» ამ სიტყვას სპარსულიდან შეთვისებულად თვლიდა: «ბერი, მისი აშკარა სპარსული ეტიმოლოგიით پير , მე მივაკუთვნე ნასესხებობა რიგს»³.

15. ბორცვი — 'მაღლობი, გორაკი'.

«განარისხეს იგი ბორცუებსა ზედა მათსა და კერპებითა მათითა აშურებდეს მას» (ფს. 77_{5a}).

«ქმნეს ტალავარი მახლობელად ბორცუსა მას» (ს. ზ. 154₁₉).

«ნამსა (თუსსა) ბორცუსა ამას ზედა აღეშენოს ეკლესიაჲ ჳრიაღ შეენიერი» (ს. ზ. 178₁).

«გამობრწყინდა მზე სიმართლისაჲ და დაადენნა მთანი და ბორცუნი მალაღნი...» (მამ. სწავლ. 69₁₁).

ამოსავალ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ ფალ. burz , burzak 'სიმაღლე, მწვერვალი'. შდრ. burzišn , burzitan 'ამაღლება', ახ. სპარსული burz 'სიმაღლე', Elbur < Hara.barəza 'იალბუზი' (ელბურზი-დან), ავესტური barəz , barəz 'მაღალი', სკრ. brhant , სომხ. barz 'მაღალი'⁴.

ეს სიტყვა მოიპოვება აგრეთვე სხვა კავკასიურ ენებში, კერძოდ ჩანურში (შდრ. ინგუშ. ბოარზ, ჩან. ბორც || ბარც = ბარც, ბარზ 'გორაკი, ბორცვი', წოვ. ბორც⁵, რაც მხოლოდ საერთო ირანული

¹ GrirPh. II, 33. 28.

² P. Horn, GrapEt, 33. 78.

³ Н. Марр, Древнегрузинские одонисмы, 33. 106.

⁴ P. Horn, GrapEt, 3. 198, 33. 46.

⁵ ლ. გონიაშვილი, ლექსიკური შეხვედრები ჩანურისა ქართულურ ნაშთან, გვ. 378; «ენიშყოს» მოამბე, V—VI, 1940.

წყაროდან მომდინარეობაზე მიუთითებს, საფიქრებელია, ჩრდილო-აღმოსავლეთზე.

16. **ბოსტანი**—'ბაღი, მტელი'.

„ვითარცა-იგი რაა ორბი სპეტაკი იპოების ყოვლადვე ადგილთა სულმყრალთა მწინკულევიანთა და ერიდების იგი ბოსტანთა და სამოთხეთა და ადგილთა სურნელთა...“ (მამ. სწიელ. 151₂₈).

გეოგრაფიულ სახელად:

„და შემდგომად ამისსა ცოლმან მისმან აღაშენა დედა-ციხე. და მანვე აღაშენა ბოსტან-ქალაქი, რომელსა აწ ჰქვან რუსთაივი...“ (ლ. შრ. 8₂₀).

„ხოლო კუხოსს მისცა ბოსტან-ქალაქი, რომელსა აწ ჰქვან რუსთაივი...“ (ლ. შრ. 9₁).

ფალ. სასან. *bū-tān* 'ბაღი, ბაღნარი', ტურფ. ფალ. *bū-tān*¹ (ბართული ფორმა), სოლდ. *βωστάνη* 'ბაღი, პარკი', აბსპარსული *būstān*- *باستان* 'ყვავილების ბაღი', თალმუდ. *ביתן*, სირ. *ביתן*, სომხ. *բուստան*.²

ქართული ბოსტანი შესაძლოა შემოსულია ან სასანური ფორმებიდან, ისე როგორც სირიული და თალმუდის არამეული ფორმები, ან ახალი სპარსულიდან, ხოლო სომხური უმეტესად ამოსავლად ბართულ ფორმას გულისხმობს.

ეტიმოლოგია ამ სიტყვისა ასეთია: ფალ. *bū* || *bū*, ავ. *baō* 'სურნელები' + სუფიქსი *-tān*, ერთად — 'სურნელოვანი ადგილი'. შდრ. ავ. *baōtibara-*, *barō-baō* 'სურნელოვანი', სომხ. *բուստան* 'სურნელების ფრქვევა'.

17. **ბრძანება** — 'თქმა უაღრესისა მიერ' (საბა).

„მაშინ განიხარა მეფემან და ბრძანა ცოლად მისა ასული მეფისაჲ“ (მარტ. შუშ. 4₂₈).

„მე გითხრა შენ კეთილად. ხოლო გამორჩევაჲ არა შენი არს არამედ ვითარცა უფალმან გიბრძანოს“ (ე. მცხ. 85₁₂).

„და არს ქალაქები იგი და ადგილები საბრძანებელად ქრისტეს-მსახურისა იონთა მეფისა“ (აბო, 6₆).

„და უბრძანა, რათა აზიარონ კორცსა და სისხლსა ქრისტესსა“ (ს. ზ. 176₂₁).

„ხოლო მე თანაჲც დედაო ბრძანებვისა შენისა სმენაჲ და ზრუნეაჲ ყოველთა ამით შენთა საურავთაჲ“ (ვრ. ხანძო., 1₁₁).

¹ S. Telegdi, *გვ.* 234.

² H. Hübschmann, *AG*, I, *გვ.* 122.

„ვეფხისტყაოსანში“:

- „ავთანდილ ბრძანებს ლაშქართა ყოვლგნით მის თანა
წვევასა“ (156₆).
- „ერთსა ბრძანებს დედოფალი, მართ სიტყვასა ვითამ
ათსა“ (163₂).
- „მაგას ნუ ბრძანებთ, მეფეო, ჯეროთ ვარდი არ დაგკნო-
ბია“ (38₁).
- „როსანს შეგპროთოთო, — დულარდუბტს მეფესა უბრძა-
ნებია...“ (124₀).
- „გებრძანა „შეყრა მწადიან საყვარელისა შენისა“
(1477₁).
- „არაბეთს გასცა ბრძანება დიდმან არაბთა მფლობელ-
მან“ (43₁).
- „მისალამეს, „ფატმან, — მითხრეს, — ბრძანებაა ღმრთისა
სწორთა“ (117₂).

ბრძან., ჩვენი ფიქრით, მომდინარეობს ირანული ძირიდან fra-
zān 'შეცნობა, გაგება'. კაუზატიური მნიშვნელობით — 'ცნობება,
გაგებინება, ბრძანება' (შდრ. სანსკრიტული pra-jñā ან i-jñā 'შეც-
ნობა, გაგება', კაუზატივში — 'ბრძანება'): ირ. fra-zān >
*ფრძან > ბრძან.

სიტყვა შეთვისებული უნდა იყოს არა სპარსული (სამხრეთ-და-
სავლური) ჯგუფის ენებიდან, სადაც ბრძანება ნაწარმოებია,
თუმცა ანალოგიურად, მაგრამ სხვა ძირიდან (ირ. fra-mā, ფალ.
framān, framūtan, აბ. სპ. farmādan, farmān, ქართ. ფარმანი,
ფირმანი, სომ. *հրաման*), არამედ რომელიღაც ძველი ან საშუალო
ირანული დიალექტიდან, სადაც სანსკრიტის მსგავსად ბრძანება
zān 'ცოდნა' ძირიდან იყო ნაწარმოები.

18. ბრძენი — „დიდად ჰკვიანი“ (საბა).

- „კაცნო ბრძენნო, თქვენ კეთილად იტყვთ, გარნა ნუ დაგი-
ჯერებთ, თუმცა მე მისა ცოლადღა ვიყავ“ (მარტ. შუშ. 14₁).
- „მაშინ დაუტყვე მე პირველი იგი, კაცთა ჯელოვნებითა შეთხზუ-
ლი შჯული და ზღაპრობისა სიბრძნითა ღონისძიებული რწმუნე-
ბაჲ“ (აბო, 69₂).
- „წეს არს თქვენ მიერ ღირსი პასუხი, რაჲთა ბრძენთა მო-
წაფეთა ბრძნისა მოძღურისა მიმართ ღირსითა სიტყუთა ძღუენი
ბუნღსმოღვინებისაჲ შესწიროთ...“ (გრ. ხანძთ., გვ. ო.₁₇).

ბრძენი — „ვეფხისტყაოსანში“:

„ბრძენი ხამს მისად მაჭებრად და ენა ბეგრად ^{სასული}“ (33კ).

„რაღა ვითხრა, მომისმინე, ბრძენი გეტყვი, არა ხელი“ (663კ).

„უსამ იყო ქარაენისა უხუცესი, კაცი ბრძენი“ (1030კ).

„ინდოთ მეფე თაყვანსა სცემს ლალი, ბრძენი, არ მახმუ-
ლი“ (1559კ).

„ხარმეა ბრძნად მქმნელი საქმისა, იყავ წყნარი და
ცნობილი“ (48კ).

„ბრძენთა მიმცეს სასწივლელად ხელმწიფეთა ქცევა-
ქმნათად“ (319კ).

ბრძნობა:

„ბრძენი! ვინ ბრძენი, რა ბრძენი! ხელი ვითა იქმ
ბრძნობასა!“ (886კ).

„არა ვიქმ, ცოდნა რას მარგებს ფილოსოფოსთა ბრძნო-
ბისა“ (790კ).

ჩვენ ვფიქრობთ, სიტყვა ბრძენი მომდინარეობს საშ. სპარსულ
ლი სიტყვიდან frazānak 'ბრძენი, მეცნიერი', frazānakih 'ცოდნა,
მეცნიერება'¹, ახ. სპ. فِرَازَان — اِهْرَازَان; საშ. სპ. frazān > ფრ-
ძან > ფრძან > ბრძენ-ი.

აღნიშნულ ახალ სპარსულ ფორმებს ქართულ ბრძენს მაკარ
ხუბუკ უკავშირებდა. მაგრამ, ამ სიტყვისათვის რომ ამოსავალია
საშ. სპარსული frazān და არა ახ. სპარსული ფორმები, ამას ამტკა-
ცებს, გარდა ფონეტიკური სიახლოვისა საშ. სპარსულთან, ის გარდ
მოებაც, რომ იგი უძველეს ქართულ ძეგლებში გვხვდება (V ს-დან)-

შენიშვნა: ბრძან და ბრძენ სიტყვებს შორის ისეთივე სუ-
მანტიკური კავშირი არსებობს, როგორც არაბ. كَرْم-სა 'განკარგუ-
ლება, ბრძანება' და كَرْم-ს 'ბრძენი, ფილოსოფოსი, ექიმი' შო-
რის. ეს ორივე სიტყვა ნაწარმოებია كَرْم ზმნიდან².

შეადარეთ აგრეთვე სკრ. jnā 'ცოდნა' და ājnā 'ბრძანება'.

19. ბუნება — 1. 'თვისება, ხასიათი'. 2. ფაძე, Natura. 3. 'ნამ-
დვილი, ძირითადი'.

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 74.

² A. Belot, Vocabulaire arabe-française, გვ. 130. იხ. აგრეთვე, მ. ან-
დრონიკაშვილი, ირანული წარმოშობის ზოგი ქართული სიტყვის ეტიმო-
ლოგიისათვის, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 390.

„რომელი იგი ბუნებითი ცოლი არს და შეილნი“, იგინიც
 ესრევე მოვაქციინე შენსა სჯულსა, ვითარცა ესე მე“ (მარტ. შუშ.
 4₂₁).

„ნუ რას ფიცხელსა სიტყუასა ეტყუ მას, რამეთუ დედათა ბუ-
 ნებაჲ იწრო არს...“ (მარტ. შუშ. 13₁₀).

„...რომელ არიან ხაზარნი, კაც ველურ, საშინელ პიროთა, მჭე-
 ცის ბუნება, სისხლის მკამელ...“ (აბო, 34₂₁).

„რამეთუ უხეშთაჲს კაცთა ბუნებისა არს ბრწყინვალეებით-
 წარმატებაჲ ცხორებისა შენისაჲ“ (ს. ზ. 182₂).

„სიტყვათა შენთა პატივი ზუენთჳს ზეშთა ბუნებათა არს...“
 (გრ. ხანძთ., გვ. თ₂₂).

„სიმრუდე კირჩხიბისა ბუნებით არს, ხოლო სიმრუდე შენი-
 ნებითა შენითა არს“ (მამ. სწავლ. 148₁₀).

„და ბუნებაჲ ქუეყნისა კულად იქცეს აგებულებასაჲვე თჳსსა პირ-
 ველსა“ (მამ. სწავლ. 124₁₁).

„ხოლო ბუნება ჩუენი ესე არს, რათა კეთილის-მყოფელისა
 ზუენისათჳს დაედვათ სული ჩუენი“ (ჯუანშ. 131₂₄).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ველა ზოგთა ქვე უც ბუნება კეკლუცთა ზელა
 ფრფენითა“ (22₁).

„რა ესე ესმა აეთანდის ლალსა, ბუნება-ზიარსა,
 ადგა და ლაბტი აილო, რა ტურფა რამე მზნე არსა!“
 (1109₁).

შდრ. ავესტური *buna*, სანსკრ. *budhna*- 'საფუძველი, ნიადაგი',
 ფალაური *bun*¹ 'საფუძველი, ძირითადი პრინციპი, საბაზი, ფეს-
 ვი', ახ. სპარსული *بُن*—*bun*² 'ძირი, ფუძე, საძირკველი, ნია-
 დაგი', სომხური *բուն*, *բունի*³ 'ბუნება' (ფრთხ, natura).

ქართული ეყრდნობა საშ. სპარსულ ფორმას, სახელდობრ რო-
 მელ დილაექტს ძნელი სათქმელია, ვველგან ეს სიტყვა ერთი ფორ-
 მით არის დაცული ძველიდან ახალ სპარსულამდე.

შეადარეთ აგრეთვე ქართული სიტყვები ბუნი (ბუნ-თურქნი-
 მოქც. ქართ.) და ბუნაგი, რომლებშიაც იგივე ძირი *bun-*
 გვაქვს შემონახული.

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 38.

² Б. Михлер, Персидско-русский словарь, 83. 73.

³ H. Hubschmann, AG, 83. 123.

შენიშვნა: ნ. მარი ქართულ ფორმას ბუნება თელის უმულო ნასესხებად და ამ სიტყვის დაკავშირება შესაძლებლად მიაჩნთ სანსკრიტულ budhna-სთან, მაგრამ იგი რატომღაც გვერდს უვლის ირანულ ფორმებს და სკრ. dhn-დან n-ს მიღება დამაბრკოლებლად ეჩვენება¹.

20. ბარძიში — 'ეკლესიის სამსახურებელი ქურბელი ზიარებისათვის', 'ფერჯიანი მალალი სასმისი' (საბა).

„...რომლისა თანაცა იპოს ბარძიში იგი მოკუედინ“ (დაბ. 44₁).

„რაისასა მიმპარეთ ბარძიში ზემი ვეცხლისაჲ?“ (დაბ. 44₁).

„და ბარძიში იგი ვეცხლისა შთაუდგოთ ძაძასა მას უმრწემსისასა და სასუიდელიცა იფქლისა ამისაჲ...“ (დაბ. 44₂).

„... და მისცა ევაგრის ოცდაათი ლიტრა ოქროჲ ეკლესიათა მათთჳს საჭმრად, ბარძიში ოქროჲსა და ფეშუევი და სხუაჲ ყოველი სამსახურებელი ვეცხლისა...“ (ასურ. მოლვაწ. 111₂₂).

„მერმე შოილო მამასახლისმან მტუერი წმიდისა მის საფლავისა და შთაყარა ბარძიშსა შინა და ასუა თჳთ სტეფანოზს და ცოლსა და შვილთა მისთა და მუის მოეგნეს გონებასა ცოჴნი იგი...“ (ასურ. მოლვაწ. 205₁₂).

შესაძლებელია აქ გვექონდეს საშ. სპარსული *barz-in 'მალალი' (ქურბელი).

შდრ. ახ. სპ. بز barz² 'სიმაღლე', სომხ. բարձր³ 'მალალი', բարձ 'ბალიში'. სპარსული bāliš < barzišn-იდან.

21. განძი — 'უნჯი, საუნჯე'.

„და განძსა წერილ არს ყოველი ჰეშმარიტებით“ (გრ. ხანძთ. გვ. 10₂₁).

„და შევიდა ქუაბსა მას და იხილა მუნ შინა განძი მიუწლი მელი...“ (ლ. მრ. 15₁₉₋₂₁).

„განძი ოქროჲსა არა არს ჩუენ თანა, და ქურბელსა მსოფლიოსა მოსწრაფედ შევიკრებთ“ (მამ. სწავლ. 164₄).

ს ა ვ ა ნ ძ უ რ ი — 'ზიზინა, საქურბლე'.

„მაშინ კრტუა მას კაცმან მან: მე ვაუწყო, რაჲ-იგი ჯერ არს შენდა ყოფად: იწყე, რომელ არს ჳელთა ქუეშე შენსა, ს ა ვ ა ნ ძ უ რ თ ა ვ ა ნ განპარვად, რომელი ხოლო შეუძლო: ოქროჲ და თუალები პატიოსანი და ანთრაკი რჩეული...“ (ბალაქვარ. 41₂₁).

¹ Н. Марр, Из парийской Гурьи, ИР, IV, стр. 17—19.

² Б. Мизлер, Переднео-русский словарь, стр. 66.

³ А. Худабашев, Армяно-русский словарь, стр. 227.

„და მრავალ გზის დავაცარიელენ საგანძურნი ჩემნი ტაძართათჳს კერბთაჲსა და მსახურთა მისთა...“ (ბალაქვარ, 108₂).

ილია აბულაძე ამ სიტყვას ახ. სპარსულდან შემოსულად თვლის (ან ყოველ შემთხვევაში სომხურიდან) იმ მიზეზის გამო, რომ იგი IX საუკუნემდე ქართულ მწერლობაში არ გვხვდება¹.

შდრ. ფალ ganj² 'საუნჯე, საფასე, განძი', სოლდ. ҃bzǃr, ახ. სპ. ჯან — ganj³ 'განძი, საუნჯე', სომხ. գանձ 'განძი, საუნჯე', სკრ. ნასესხები ganja-, ბერძნ. γανჯ, არამ. ginza, gezza, არაბ. kanz, არამ. gzb⁴, სირ. gz', ელევანტ. ganza⁵.

3. ნიბერგს ეს სიტყვა უცნობი წარმოშობისად მიიჩნია. იგი ერთნაირად გაგვრცელებულია სემიტურ და ირანულ ენებში.

ამავე სიტყვიდან არის ნაწარმოები სხვადასხვა წყაროდან მომდინარე და სხვადასხვა დროის ქართულში არსებული სიტყვები:

განზანაკი (ფალ. *ganzanak), განჯინა (ახ. სპ. ganjina).

შესაძლებელია ამ სიტყვას დაუკავშირდეს ქართული უნჯ-იც (უნჯ-ება, სა-უნჯ-ე—თავკიდურში არამეულში შეიძლება გვექნოდან h, რომელიც ქართულში დაიკარგა: *hunj > unj), რომელიც უფრო გაგვრცელებულია უძველეს ქართულ ძეგლებში.

ფალაურში გვაქვს სიტყვა, რომელსაც ბართოლომე გადმოგვცემს ტრანსკრიფციით, როგორც khanjinak ან khazinak. ასევე შეიძლება თავკიდური ფალ. ք გადმოგვეცა, როგორც han(hanjinak)⁶. არ არის გამორიცხული, რა თქმა უნდა, კავშირი სომხ. հանձ-თან 'მოსავლის აღება', հանձ 'ქალო'.

საფიქრებელია, არშაკიდულ ფალაურში გვექნოდან ფორმა hunj- ან hinj, რომელმაც მოგვცა ქართული უნჯი.

22. გლახაკი—1. 'ჩაგრული, ცოდვილი, საწყალი'. 2. 'ნათხოვარი'.

„გლახაკი ვინმე იყო, სახელით ლაზარე“ (ლუკა, 16₂₁).

„ქურიგმან ამან გლახაკმან უფროჲს ყოველთა შემოწირა ფასის საცავსა ამას“ (მარკ. 14₁₃).

„ნეტარ იყვნენ გლახაკნი სულითა“ (მათე, 5₄).

¹ „მამათა სწავლანი“, შესავალი, გვ. XVII.
² H. Nyberg, Hfsb, II, 83-77.
³ H. Hübschmann, AG, I, 83-126.
⁴ A Meillet, Vp, 83-74.
⁵ Chr. Bartholomae, Zur Kenntniss der mittelliranischen Mundarten, Heidelberg, 1916, I, 83-30.

„გლახაკნი, უცხონი და ბრმანი და მკვლობელნი“ შემოკლება
ნენ აქა“ (ლუკა, 14₃₁).

„რამათუკს წელსაცხებელი ესე არა განიყიდა სამასის დრამკნის
და მიეცა გლახაკთა“ (იოან, 12₃).

„ამან გლახაკმან ვმა-ყო უფლისა მიმართ...“ (ფს. 33₉).

„შემვედრა მე, კაცი ცოდვილი და გლახაკი ესე“ (მარტ.
შეშ. 43₁₁).

„... ნაკლულევაწებთა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარ-
ცა რკინითა... შიშითა განილევინ...“ (აბო, 58₁₂).

„უძღურთა მკურნალო, კირვეულთა შემწეო, ლელვა-გუმულთა
ნავთსაყუდლო, გლახაკთა სიმდიდრეო...“ (ს. ზ. 182₃).

„რამათა ლირს ვიქმნე გლახაკი შენი სრულიად აღშენებად
ამისა სახელსა ზედა...“ (გრ. ხანძო., გვ. იე₁₁).

„...და ნუ ჰმიზეზობ და იტყუ, ვითარმედ: არამ მაქუს მიცემად
გლახაკთა“ (მამ. სწავლ. 78₃₃).

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება, როგორც ძველი გლახაკი, ისე
მოგვიანო ხანის გლახა.

1. გლახაკი:

„ობოლ-ქვირენი დაამდიდრნეს და გლახკნი არ
ითხოვდეს“ (1664₄).

„გლახაკთა მიეც საჭურჭლე, ოქრო, ვერცხლი და
რვალი“ (158₁).

„გლახაკთათვის საბოძვარსა საჭურჭლესა ერთგან
პურიდეს“ (1640₁).

2. გლახა:

„გლახა თვე ერთ გამდიდრების, სავაჭროთა
ყოველგნით ჰკრებენ“ (1067₃).

„დედოფალსა ძღვენსა ვუძღვნით, მდიდარი თუ
გლახა ვინა“ (1123₃).

ამავე ფუძისაა შორისდებული გლახ- და ვა-გლახ:

„ტიროდეს და იპირვოდეს, ცოტა ედგა მას, გლახ,
სული“ (197₁).

„შენი ოქრო შენვე დაგრჩეს, მე, გლახ, მიწა
მესამაროს“ (743₁).

„გულმან, გლახ, რა კმნას უგულოდ, თუ გული
გულსა ელია?“ (942₁).

„მე, გლახ, რა მომიღებნია“ (1055₃).

„მე, გლახ, მათ ზემთა პატიეთა სხვადა დამერთო
ზედაო“ (1285₁).

„ვაგლახ მეო, რა გიამზე ფათერაკად, მცთარმან, შმაგად!“ (631₄).

„ძაი ჩემთვის, ვაგლახ მე, ვა!“ (1145₄).

„ვაგლახ თქვენსა ვერა-მკვრეტსა“ (1444₄),

„ტირს, იძახის ვაგლახ-ვასა“ (255₄).

„ვითა სიცილი ტირილსა, ვაგლახი მიჯობს მღერასა“ (235₄).

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება აგრეთვე ვაგლახიდან ნაწარმოები ფორმა მევაგლახაკი (ხელოვნური ფორმა):

„მე დავრჩე... თავისა მევაგლახაკად“ (1565₄).

ჩვენი ფიქრით, ქართულ სიტყვებს გლახაკი, გლახა, გლახ- (ვა-გლახ)-ს საფუძვლად უდევს საშუალო სპარსული ფორმა *gilak* || *gilah* 'ტირილი, ჩივილი, ვაება'¹.

ფაზ. *gilah* < **girzak* < *grzaka*, ავესტური *garaz-*, *garazaiti-* 'ჩივილი', სკრ. *garh-* *garhate* 'ჩივილი', სპარსული *گه* — *gilah* 'ჩივილი, ტირილი, მოთქმა, ოხვრა, ყვედრება, მღურვა, კიცხვა'. გლახ-აკი — ე. ი. 'შოთივანი, მტირალი, საბრალო, საცოდავი, ღარიბი, მათხოვარი'.

საშ. სპ. *gilah* > *glax* > ქართ. გლახ-აკ-ი, სუფიქსი -აკ შესაძლოა ქართულში დაერთო. შდრ. სახლ-აკი, წიგნ-აკი და სხვა.

საფიქრებელია, რომ სოციალური ტერმინი გლეხიც წარმოდგება სიტყვისაგან გლახ-ი, გლახა, რომელიც თავდაპირველად ფონეტიკურ კორელატს (ვარიანტს) წარმოადგენდა გლახ-ისა, ხოლო შემდეგ დამოუკიდებელი მნიშვნელობა მიიღო.

ამ თვალსაზრისით ძალიან საინტერესოა კონტექსტი ლეონტი მროველთან, სადაც გლახი წარჩინებულის საპირისპიროდ არის ნახმარი. ფარსმან ქველის სიკვდილის გამო აქ ნათქვამია: „მაშინ იქმნა გლოვა და ტირილი, და ტყება ყოველთა ზედა ქართველთა წარჩინებულთგან ვიდრე გლახადმდე“ (ლ. მრ. 53₄).

შშ. გრავი — 'მარცვლეულის საზომი'.
„ანუ არა სამისა გრივისა ფეტქსათუს და ხუთთა თხათათუს მოსრულ ხარა მოკლვად ჩემდა მ უგუნურო“ (გრ. ხანძთ., გვ. 28₁₁).
„და აღუთქვა მიცემად სამი გრივი ფეტქ და ხუთნი თხანი და წარავლინა ხანძთად...“ (გრ. ხანძთ., გვ. 29₁₄).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 81.

² P. Horn, GrnpEt, გვ. 208.

ფალ. griv (grib)¹ 'მარცვლეულის საზომი', აბ. სპარსული
گرىب — garīb, ² არაბ. جرب ³ მიწის საზომი = 144 მარდს. აგრეთვე
მარცვლეულის საზომი. სირიული **ጸገ**, სომხ. գրիւ ⁴ 'მარც-
ვლეულის საზომი'.

24. გუალაგი — 'ტომარა', 'შთასადებელი' (საბა).

„მაშინ გამოვიდეს და აღიღეს ქუეყნით პატოსანი გუამი მისა
და შთადვეს იგი გუალაგსა მას აღსაკიდებელსა სამოსლით მისი-
თურთ“ (აბო, 74₂).

შდრ. ფალაური *guvālak, აბ. სპ. گوال ⁵ — guvāl 'ტომარა, პარკი
ბოხხა'. არაბიზირებული ფორმა جوال = ქართ. ჯვალო, სირიუ-
ლი **ጸገ** 'ტომარა', 'პარკი', თალმუდური **ጸገ** 'ტომარა',
(sacus, mantica, sarcina). შდრ. აგრეთვე ოს. gollag 'ტომარა',
ბელუჯ. gwāla(გ) ⁶, gaval.

შენიშვნა: ფალაურ ფორმას *guvalak ტელეგდი⁷ აღადგენს
თალმუდის არამეულში დაცული **ጸገ**-ს და ახალ სპარსული
guvāl-ის მიხედვით. უძველესი საშ. ირანული ფორმის აღსადგენად
უაღრესად საინტერესოა ქართული სიტყვები გვარდაკი || გვად-
რაკი და გვადრუცი, სადაც საშ. სპარსული rd კომპლექსი
ჯერ არ გადასულა I-დ.

25. გოვარი, გუარი — 'შთამომავლობა'; 'წარმომავლობა, ბუნე-
ბა'; 'ზასიათი', 'ზარისხი' და სხვა.

„...რამეთუ მრავალი კაცთაგანნი ამპარტავეან და ზუაგ არიან
განლაღებული ძმათა თჳსთა ზედა და იქაღიან გოვარსა და
ტომობასა ქუეყანისა ნათესავეთასა და იტყვიან: მე იგი ვინმე ვარ
და მისი შვილი ვარ...“ (მამ. სწავლ. 106₄).

„ვინ უკუე შემძლებელ არს მიწდომად გოვარსა უპატოს-
ნესსა უფროას ქრისტეანობისა, ანუ ვინ შემძლებელ არს სახელის-
დებად თავისა თჳსისა მამად უფროასა ქრისტესა? არა ყოველნი“

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 131.

² В. Михлер, გვ. 422.

³ X. Баранов, Арабско-русский словарь, I.

⁴ *Հատույն, Առ. քառ.*, II, გვ. 356.

⁵ Borhān-e Qāte', გვ. 1121.

⁶ ეს სიტყვა გავრცელებულია სხვა კავკასიურ ენებშიც: დარგ. gavalag, ან-
გვალა, ჩაჩხ. galaj 'ტომარა' და სხვა. იბ. В. Абаев, Историко-этноло-
гический словарь, გვ. 522.

⁷ S. Telegdi, გვ. 236.

ურთობით ვიტყვით: „მამაო ჩუენო, რომელი ხარ ცათა შინა“ (მამ. სწავლ. 106₁₁):

„აწ უკუთ, რომელი იქადის ძმასა თუსსა ზედა გოვრიოთა ქუეყანისაჲთა და იკადრებს მისა სიტყუად, ვითარმედ: შენ ვინ ხარ? და არს იგი ქრისტეანე მისებრვე და ძმაჲ მისი მადლითა, და იგი უფარ-ჰყოფს მას და იქადის მამასა ქუეყანისასა დაღვეადსა“ (მამ. სწავლ. 106₁₁).

„თუით გუარად აღამისითგან სახელოვანი ხელმწიფე იყო, სახედ მიწასა ზედა სულიერი მზე, ყოვლითა ფერიითა საჰაბუკოითა-ცა სრული“ (ვისრამ. 53₂).

„აწ რათგან გული დამიბნელე და უიმედო მყავ, ბარე შენისა გუარისაგან ნუ კიდევან-მიქმ; ასული შენი შემრთე, რომელ წაყოფი თესლისაებრ იქმნას, და ასული შენი შენებრვე არს“ (ვისრამ. 7₆).

„შაპროს ქმარი ყარან იყო, შაგრამ შაპრო უფრო გუარიანი იყო ყარანისაგან. ჯიშვიდ მეფე, რომელ აღამს აქათ ვებუთე კელ-მწიფე ყოფილა, შაპრო მისი ნატამალი იყო“ (ვისრამ. 6₂₁).

„ზე ყოვლისა სიხარულისა დასაბამო! ღმერთსა ყოვლითურთ უკლებობა შენდა უბოძებია, გუარად ყოველთა დედოფალთა უფროსი ხარ და საყუარლობისა საქმითა ყოველთა გრძნელთა ოსტატი“ (ვისრამ. 83₁₈).

„ათასითა კურთხევეითა ღმრთისაგან კურთხეულმცაა გუარი შენი და მშობელი შენნი, რომლისაგან შენებრი გამოვა“ (ვისრამ. 84₁₁).

ილია აბულაძეს ეს სიტყვა მკვიდრ ქართულად შიანია და სომხურ *gawar*-ს ქართულიდან ნასესხებად თვლის¹, რაც, რა თქმა უნდა, არ არის სწორი. სიტყვა გოვარი-გუარი-გვარი — ნასესხებია სომხურ სპარსულიდან ქართულშიაღ და სომხურშიც, რასაც ამტკიცებს სრული იდენტობა, როგორც ფონეტიკური, ისე სემანტიკური საშუალო და ახალ სპარსულ სიტყვასთან *gōhār*² — *gōhār*, რომელმაც ქართულში კანონზომიერად მოგვეცა გოარი > გოვარი > გუარი > გვარი³.

ძველი ირანული ფორმა უნდა ყოფილიყო *Gauθra-, შდრ. სკრ.

¹ ილია აბულაძე, ძველი ქართულის ლექსიკიდან. 1. გვარი — გუარი. „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. IV, 1952 წ., გვ. 313—369.

² H. Bailey, *Arya I*, BSOAS, vol. XXI, part 3, 1958.

³ H. Nyberg, *Hfsb*, II, გვ. 81.

gōtra- 'family'. ქ. ბელი ამ სიტყვას აწარმოებს ძირიდან *gav-* 'აღმოცენება, წარმოშობა'.

ახ. სპარსული *گوهر* (*gōhar*) და *گه* 1. 'არსი, ბუნება, მატერია, წარმომავლობა, ელემენტი', *گوهري* 'კეთილშობილი, გვარიანი',¹ ფაღ. *gōharik*, სომხ. *գաւար* 'პროვინცია, ოლქი, ქვეყანა, მამული, სამშობლო' (საგვარეულო || ფუძე > სამშობლო), საშ. სპარსული *gōhar* 'ბუნება, მატერია, არსი, წარმოშობა, რასა, გვარეულობა, შთამომავლობა' და სხვა. 2. 'ძვირფასი ქვა, მარჯალატი, თვალი პატიოსანი (თვალი პატიოსანი — კეთილშობილი)'.²

26. გრო — 'გროვა, გუნდი'.

„და იხილნა გრონი მძოვართანი მიმავალნი“ (ბალაქარ. 94₂₅).

„...და იყო შორის მათსა კაცი ერთი, რომელსა ეკიდა ძუღლები მკუდართაჲ საბლითა რაჲთამე ძუელითა, და წინა-უძლოდა გროთა მათ“ (ბალაქარ. 94₂₂).

შდრ. საშ. სპარსული *grōh*³ 'გუნდი, ჯგუფი, სიმრავლე' (*Kn 3₁₁*); სომხური ნასესხები *grōh*⁴ 'ხალხი, ერი', აგრეთვე 'თავდასხმა, შემოსევა', ახ. სპ. *gurōh*⁵, ბელუჯ. *grōf*, ძვ. ირანული **gravaθva-* შდრ. ოსური *gəyriğur* 'ბრბო, მასა' (*baz*)⁶, ქურთ. *kurah*, შესაძლოა აგრეთვე რუსული *группа*. ახალ ქართულში გვაქვს გროვა (ზმნა და გროვება). შესაძლებელია ახალი ქართული დიალექტური ფორმა *ჯგრო* დაუკავშირდეს *გრო-ს*. იგი ალბათ მიღებულია კონტამინაციის შედეგად სიტყვა *ჯოვთან*.

შენიშვნა: საბას განმარტებით *გრო* არის 'მარტო ფრინველთაგანი ერთი', რაც პირდაპირ საწინააღმდეგო აზრს შეიცავს სიტყვა *გრო-ს* (გროვისას); ალბათ, აქ რაღაც შეცდომაა, *გრო- ფრინველთა* გუნდს უნდა ნიშნავდეს და არა ცალკე, ერთ ფრინველს.

27. გუმარდი — 'ნაცვალი, წარმომადგენელი'.

„და იგი მთიორნი, გომარ და დ დადგინნეს, და სხვა ვინმე კცი დაიდგინნეს... მთვრად. წანარეთისა ჴევსა და მორჩლებსა დასდევს მისი“ (მოქც. ქართ. 723₁₅).

¹ *Borhān-e Qāte*, III, გვ. 1812—13.

² *Pahlavi-Pāzend-Engl. gloss*.

³ *H. Nyberg, Hfsb*, II, გვ. 84.

⁴ *А. Худабашев, Армяно-русский словарь*, I, გვ. 2.

⁵ *L. Vullers, II*, გვ. 987.

⁶ *В. Абаев, Историко-этимологический словарь*, I, გვ. 531.

შეადარეთ სამ. სპარსული gumārtak¹ 'სანდო, სანაცვლო, შემცველი, დანიშნული, წარმომადგენელი' (Beauftrager, Statthalter, Kn. 13). როგორც ჩანს, არსებობდა მიმღებობის უსუფიქსო ფორმაც gumārt ზმნიდან gumārtan gumār- 'ზინდობა, დავალება'.
 შდრ. აბ. სპ. gumāstan, gumār 'დანიშვნა, დადგენა, დავალება',
 ასაკ "მოურავი, ნდობით აღჭურვილი პირი, აგენტი, წარმომადგენელი, ზედამხედველი, ნაცვალი, მსახური" და სხვა².

28 გუნდარუკი — „საკმეველი სუნნელი“ (საბა).
 „აქუნდა ოქროს ეკთელი: მური მსწრაფლ მკურნალი: წყლულისაჲ: და გუნდარუკი: სულამოჲ“ (მოქც. ქართ. 762₆)
 იბ. აგრეთვე ლ. შროველთან (ქართ. ცხოვრ. 98₆).

შდრ. სამ. სპარსული *kundurūk, აბ. სპ. كندر, كندر, كندر³ 'საკმეველი', كندر 'საიციებლური', სანსკრ. kunduru, kunduruka, სომხ. կնդրուկ 'საკმეველი, გუნდარუკი'⁴.

29. გუჯარი — „საბუთის ერთ-ერთი სახეობის აღმნიშვნელი ტერმინია, გარკვეულ ეპოქაში იგი სიგელს უდრის და მასთან ერთად მუფთა მიერ ნაბოძებ საბუთების საზოგადო სახელადაც გვევლინება“⁵.

„და რა გუჯარი დაწერეს, აღწერეს ნათესავი თვისი, რათა ოდეს მოვიდენ ბერძენნი, მით გუჯარი თა მოიძიენენ ნათესავნი მათნი“ (ჯუანშ. 231₆₋₇).

„და მათ დაუტევეს ქუჯყანა“ ესე. და დაფლნეს განძნი მათნი; რომელნიმე წარჰყვეს და რომელნიმე დადგეს, და შეიტანნეს ყოვლისა საგანძურისა გუჯარნი“ (ჯუანშ. 231₆).

„ხოლო მან წარმოსცა ორი გვრგვნი და გუჯარი მირსა და არჩილს, და მოსწერა მათ თანა, ვითარმედ: „თქუენი იყო შეფობა, სამკნე და სიბრძნე ქართლსა შინა“ (ჯუანშ. 239₁₁).

„...ვითარცა ესე მოგვთხრობს ჩუენ აღწერილი გუჯარი, რომელსა შინა აღწერილ არიან მეფენი, წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით“ (ჯუანშ. 240₆).

„ხოლო მე გვრგვნნი იგი ჩემნი და გუჯარნი ტყვისანი მართოდ დავსხენ“ (ჯუანშ. 236₁₁).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 33-86.
² Borhān-e Qāte', III, 33 1814.
³ Б. Мухар, Персидско-русский словарь, 33. 409.
⁴ H. Hübschmann, AG. I, 33. 172.
⁵ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთაშროშა ანუ დიალოგთა, 33. 26-28.

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართულ სიტყვას გუჯარი საფუძვლად უდგეს სპარსული *gužār. შდრ. ფალაური vičār-¹ 'ახსნა, განმარტება-გადაწყვეტა', vičārišn 'ახსნა-განმარტება'.

შეადარეთ სანსკრ. vičārayati 'მოსაზრება, მოფიქრება, გამოცდა, ვასინჯვა', vičāra- 'მოფიქრება, გამოძიება, გამოკვლევა', ავ. kar- (kārya) 'განზრახვა', ახ. სპარსული گراگر, گراش 'ახსნა, განმარტება, აღწერილობა, ცნობა, მოხსენება' და სხვა, گر گراش 'ამხსნელი, განმმარტებელი, აღმწერელი'.

სემასიოლოგიურად ფალ. vičār (გამოთქმაში gužār) და ახ. სპარსული gužār უახლოვდება ქართულ ტერმინებს გახსნიითი (შდრ. საგახსნითე ბეჭედი) და ახსნიითი, რომლებიც აგრეთვე იურიდიულ საბუთთა აღმნიშვნელ ტერმინებს წარმოადგენენ (მათ შესახებ დი-წვრილებით იხ. ი. ჯავახიშვილის „სიგელთამცოდნეობაში“²).

30. გოვზაკი — 'საწყაული'.

„და ქმნა სასანოვად იგი ქურჭელი ტაბლისაჲ მის: პინაკები იგი და ფიალები და ფეშხუნები და გოვზაკები“ (გამოსვლ. 38₁).

ჩვენი ფიქრით, ქართ. გოვზაკი წარმოადგენს საშ. სპარსულ ფორმას ახ. სპარსულ *kuz-სი³ 'თიხის დოქი', 'ქოთანი', საშუალო სპარსულში უნდა გვეკონოდა *kovz-ak.

ახ. ქართული კოვზი იმავე სიტყვიდან უნდა მომდინარეობდეს. შდრ. აგრეთვე გოზა, გოზაური 'სალვინე ქურჭელი', სვანური ყოშ, ხევსურული კოშო, სომხ. kuz, რუსული ковз, кувшия, ოს. k'ūs k'os⁴ 'ჯამი, თასი'. ზოგადი მნიშვნელობაა 'თიხის ამოსაღები ქურჭელი'—'დოქი, სასმისი' (აზარფეშა), 'კოვზი' და სხვა.

საინტერესოა, რომ სვანურში და ხევსურულში შემონახული გვაქვს როგორც ჩანს, დიალექტური ფორმა (შესაძლოა, ჩრდილო-ორანული), რომელიც ახლოა რუსულთან და საერთო წყაროზე მიუთითებს (სკეითური).

31. შგოხანი — '(ხასაბერავ) საკრავზე დამკვრელი, მემუსიკე მესლამურე, მომღერალი'.

საბას განმარტებით:

¹ H. Nyberg. Hfsb. II. გვ. 241-42; Chr. Bartholomae. Mit. ir. Mund.

² ი. ჯავახიშვილი, ქართული საბუთების აღმნიშვნელი ტერმინები, მიმოხილველი, I, 1926, გვ. 70-73. მისივე, „ქართული სიგელთამცოდნეობა ან დიპლომატიკა“, თბილისი, 1926, გვ. 26-28.

³ Б. Миллер. Персидско-русский словарь, გვ. 423.

⁴ В. Абаев. Историко-этимологический словарь, გვ. 641; აგრეთვე გვ. 638 და 591-592 სიტყვასთან kaxo|kaxese.

1. „ვეფნი და ქალნი კეთილად მომღერალნი კმითა სამუსიკოსთა და ბარბითთა ზედა“.

2. „მეგოდებენიცა გლოის მგოსნად ითქვიან“.
„და მოვიდა იესუ სახლსა მის მთავრისასა და იხილა მგოსნები და ერი კრებული და შფოთი“ (მათე, 9₃₃, მკ, და ე).

„ხოლო მეფესა ჰყვა ქალი ქმნულ-კეთილი, ასული მეფისაჲ ტყუელ წარმოღებული, და სხუანიცა ქალნი მგმგოსნენი და მესანგენი“ (ბალაქვარ. 124, ბ).

მგოსანნი გლოვისანი:
„ხოლო მოციქულმან გამოასხა ყოველი იგი ერი და მგოსნები, და არაიენ უტყვა მუნ, გარნა ქურივი იგი და მციორენი საკუთარნი მისნი, და მიიქუა კელთა ხატი ყოვლად-წმიდისა ღვთის-შობლისა, და დაასვენა ცხედარსა მას ზედა, სადა იდგა ყრმა იგი“ (ლ. მრ. 40₃₃).

„მაშინ იქმნა გლოვა და ტირილი, და ტყება ყოველთა ზედა ქართველთა წარჩინებულთგან ვიდრე გლახადმდე, და იტყუებდეს ყოველნი თავთა თუსთა ყოველთა შინა ქალაქთა და დაბნებთა, რამეთუ დასხდიან მგოსანნი გლოვისანი, და შეკრბიან ყოველნი და აჰსენებდიან სიმკნესა და სიჭუელესა, და სიშუენიერესა და სახიფრებასა ფარსმან ქუელისასა, და იტყოდინ ესრეთ: „ვაჲ ჩუენდა, რამეთუ მოგვძინა სუემან ბოროტმან, და მეფე ჩუენი, რომლისაგან ქსნილ ვიყვენით მონებისაგან მტერთასა, მოიკლა იგი კაცთა მგრძნებელთაგან, და აწ მივეცენით ჩუენ წარტყუნებად ნათესავთა უცხოთა“ (ლ. მრ. 53₁₀).

შენიშვნა: სიგრძე ზემოთ მოყვანილი ციტატისა გამოწვეულია იმით, რომ კონტექსტი შესანიშნავად განმარტავს მნიშვნელობას გამოთქმისა მგოსანნი გლოვისანი.

სიტყვა მგოსანი გვხვდება „ვეფხისტყაოსანშიც“:

„მგოსანი და მოშაითი უხმეს, პოვეს რაცა სადა“ (119₃).

„უით იადონი მგოსანი...“ (1355₃)

„მგოსანნი მოდგეს...“ (1464₃).

სიტყვა მგოსანი სომხურში დაცულია *գուսան*-ის¹ სახით „მემუსიკე, მომღერალი“. საფიქრებელია, ეს სიტყვა ქართულშიც და სომხურშიც შემოვიდა საშუალო სპარსულიდან, თუმცა თვით საშ. სპარსულში იგი დადასტურებული არა გვაქვს. აქარიანი ამ სიტყვას უკავშირებს ახ. სპარსულ საკუთარ სახელს Kūsān ან Kōsān (სახელი ერთი მომღერლისა ვისრამიანში Kūsān i navāgar)², სპ.

¹ *Աւստ, 1, 11*, გვ. 328.
² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 131.

„და წარაელინნა დასტურნი თჳსნი მრავალთა გზათა და წარემართა გზასა ერთსა, რომელ უფროჲს საგონებელ იყო წიგნად ბალაჲარისა“ (ბალაჲარ. 94₂).

დასტურობა — 'ნდობა, რწმუნება'.

„...შენ უწყვი სადგური ჩემი წინაშე შეფისა და ადგილი ჩემი მის თანა, და არა დამადგინა მსახურებასა შენსა ზედა, გარნა დასტურობისა და ერთგულობისა ჩემისათჳს წინაშე მისა...“ (ბალაჲარ. 75₁₈).

„არავინ არს უდასტურეს კაცისა მთხოვნელისა, რამეთუ არავინ აქუს, გარნა ღმერთი, ამისათჳს მოიყიდე ეგი წყალობითა“ (ბალაჲარ. 162₃).

დასტურად — 'ნამდვილად, კეშმარიტად'.

„რამეთუ ცოდვანი, დასტურად ვიცი, მჭონან, ხოლო წყალობასა ღმერთისასა და შენდობასა ვერღა გულ-პურობილ ვარ, ვიდრე არა შევემთხვო ღმერთსა დღესა მას განკითხვისასა“ (მამ. სწავლ. 284₁₂).

„მითხრეს რომელ სიკუდილად ჩემდა გამოსრულ იყავ, გარნა იწ ვსკან დასტური, რომელ უბრალო ხარ“ (მატ. ქართ. 277₁₁).

„უბრძანა და გაგზავნა მოციქული, და მისგან აღუწყა ზავი დასტური“ (მატ. ქართ. 280₁₇).

დასტური — 'ნდობით აღჭურვილი პირი, მოხელე'.

„... მიავლინენ დასტურნი და მიითუაღენ ქალაქნი შენნი, რომელნი მიგცვენ შენ და კვისარსა“ (ჯუანშ. 184₂).

„ვეფხისტყაოსანში“ სიტყვა დასტური იხმარება მხოლოდ 'ნამდვილის, კეშმარიტის' მნიშვნელობით, მეტწილად ქორის ანტონიშად:

„პირველ. ყმა ხარ, ხორციელი არვინა გვეყავს შენად სწორად, მერმე ჩემი მიჯნური ხარ, დასტურია, არ ნაქორად“ (130₂).

„ვერა მეცნა ეგზომ გრძელად ვერ ქორი და ვერ დასტური, ველთა ცრემლი ასოვლებდა, თვალთა ჩემთა მონაწერი“ (592₂).

„ვერას ვინ მარგებს, დასტურად ვიცი, არ რამე ქორითა, არ დაგმორჩილდეს, დამქოლუ 'შავისა ქვისა ყორითა“ (1290₂).

„ჩემი ამბავი დასტური ამაღ გაცნობე გვიანად; მეფე შევიპყარ, მოგივალ შე ალაფიან-ტყვიანად“ (463₂).

დასტურობა:

„შე ვერღა გავძელ მისისა ამბისა ვერ-დასტურობა, გამოვიპარე საძებრად: მწვიდა ცეცხლისა შურობა“ (996₂).

ამოსავალია საშ. სპარსული *dastavar* 'შსაჯული, მთავარობა', უმაღლესი ხარისხის მოხელე სასანიანთა სამეფო კარზე' (დბტ ვეხირის მსგავსი თანამდებობა¹). გამოთქმაში შესაძლოა უფილიყო *dastūr*-იც, მანიჭველურ ფალაურში სწორედ ასე ვგაქვს (ბ. ქვემოთ).

ბ. სპარსული *داستور* — *dastūr*²: 1. 'პირველი მინისტრი, მრჩეველი, სენატორი'. 2. 'ნიმუში, მოდელი, წესი, საფუძველი, ადათი, დაშვებული, საშვი'. 3. 'ცეცხლ-თაყვანისმცემელთა მთავარი ქურუმი'. სოლდური *داستور*³, 'მოხელე', მანიჭ. *dastūr* 'ქურუმი', თალმუდის არამეულში *דאסטר*, *דאסטר*⁴ და სხვა.

ამოსავალ ძველ ირანულ ფორმად მიჩნეულია **dastabara*, რომლის პირველი კომპონენტია *dasta-*. რიგს მკვლევრებისას (ჯ. დარმსტრეტი, თ. ნოლდჰეკე, პ. პორნი და პ. ნიბერგი) იგი გამოჰყავს აფესტროს სიტყვიდან *داسْتَوَا* 'ამბავი, ისტორია' (ძირიდან *dans*, შდრ. ბ. სპ. *dāstan*, *dastān*), სხვები კი (მაგალითად, ფ. ზიულერი, რიუჯერტი) მას უკავშირებენ ძველ ირანულ სიტყვას *dasta* 'ხელი'.

ჩვენ ვფიქრობთ, მეორე შეხედულება უფრო გამართლებულია. ამას ვეიკარნახებს ანალოგიურად ნაწარმოები ქართული ტერმინები *მო-ხელე*, *ხელმწიფე*, *ხელოსანი* (რომელიც ხევსურულში ხატის მსახურს აღნიშნავს ისე, როგორც *დასტური*, შდრ. *დასტურ-ხელოსნები*. *დასტური* და *ხელოსანი* იქ სინონიმურ პარალელებს წარმოადგენენ).

34. *დევი* — 1. 'ავი სული, ეშმაკი', 2. 'მ-დევი' (ზღაპრების პერსონაჟი *ჯინი*).

„მამამან შენმან წმიდანი შემოიხუნა სახიდ თჳსა, ხოლო შენ დევნი შემოიხუნე“ (მარტ. შუშ. 13₃₃).

„...და დასხნა წუნდას შინა კაცნი მკეცი, ნათესავნი დემ თანი, და უწოდა სახელად ქაჯატუნი, რომელი ითარგმანების დევთა სახლად...“ (ლ. მრ. 27₁₅).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„აგრე კვალ-წმიდად წარბღომა კაცისა, ვითა დევისა“ (98₁),
„ესე ქვაბნი უკაცური ეპოვენ, დევთა შეეკაფნეს“ (654₁).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 33-50.

² В. Мухомор, Персидско-русский словарь, 33, 219.

³ C. Salemann, Man. Stud., 33, 68.

⁴ S. Telegdi, 33, 240.

„დევთა ყვირილი, ზახილი ზეცამდის აიწეოდა“... (655₁)
„ქვაბნი წაუხმან დევთათვის, სახლად აქვთ დევთა
სახლები“ (690₁).

სიტყვა დევი — 'ეშმაკის, ბოროტი სულის' მნიშვნელობით (ქრისტიანული გაგებით) — შედარებით იშვიათად გვხვდება უძველეს ქართულ ძეგლებში. იგი უფრო მოგვიანებით ვრცელდება, როგორც ზნს, ახალი სპარსულიდან შემოსული უკვე სპეციფიური ზღაპრული ვიჯანტის, ქვაბთა მცხოვრების მნიშვნელობით, და ძალიან გავრცელებულია საერო ლიტერატურასა და ფოლკლორში.

სომხურში, პირიქით, იგი იხმარება ქართ. 'ეშმაკის' (ქრისტიანული გაგებით) მნიშვნელობით (*հեսչասկ* — 'ანგელოზის' საპირისპიროდ).

დევის ირანული ეტიმოლოგია ასეთია: ძვ. ირ. *daiva*, ავ. *dae-ra*: 'დემონი, ეშმაკი, ბოროტი სული', სკრ. *dēva* — 'დემონი', ლათ. *deus, divus*, ლიტ. *dēvas*, საშ. სპ. *dēv*: 'ბოროტი სული, დემონი', ახალი სპარსული *دا* — *div*: 1. 'ეშმაკი, მდევი, დემონი, ბოროტი სული' 2. 'ვიჯანტი, გოლიათი', სომხ. *դիւ*: 'ავი სული, დემონი', სირ. *daiva* 'დემონი'.

მწ. დილეგი — 'სატუსაღო, საპურობილე'.

„...ვიდრემდის დაწუნეს ჯორცი იგი წმინდისა მოწამისანი ადგილსა მას, რომელ არს აღმოსავლით ციხესა მას ქალაქისასა, რომელსა ჰრქვან სადილეგო“ (აბო, 75₁).

ყოველსა რომელსა მსუროდის შერშეთა მიმართ კეთილთა, მას ესრეთ შეურაცხიეს ყოფაჲ ჯორცთა შინა, ვითარცა იწროსა დილეგსა“ (ბალაქეარ. 168₁).

ი. ჯავახიშვილი ამ სიტყვის შესახებ „აბოს წამებაში“ შენიშნავს: „ამ სიტყვის აგებულება ცხადყოფს, რომ სწორედ იმ დაწესებულების მნიშვნელობა უნდა მქონოდა, რომელიც დილეგისათვის განკუთვნილი იქნებოდა, ამიტომ დილეგი საპურობის აღმნიშვნელი კი არ უნდა ყოფილიყო, როგორც ეს საბას აქვს, არამედ პურობილის, ანუ პატიმრისა“⁵. იგი თელის ამ სიტყვის

¹ H. Reichelt, AE, 83. 448.

² H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 53.

³ Б. Михлер, Персидско-русский словарь, 83. 234.

⁴ H. Hübschmann, AG, I, 83. 140.

⁵ ი. ჯავახიშვილი, ქართული საპატრიარქოს ისტორია, I, 83. 508.

არაბ. *سكن*-ის 'საკანის' მსგავსად არაბთა ბატონობის ხანაში იწოდებოდა.

„ბალავარიანი“-დან ჩვენ მიერ მოყვანილი კონტექსტი აშკარად გვიჩვენებს, რომ დილეგი საპურობილეა და არა პურობილე, როგორც ი. ჯავახიშვილი ფიქრობდა „აბოს წამებაში“ და დასტურებულ სადილეგოს მიხედვით. სიტყვა დილეგი ილია აბულაძემ¹ დაუკავშირა სომხურ *դիლակ*-ს 'სიმაღლე, ამაღლებული ადგილი, ციხე', აღნიშნულ სომხურ სიტყვას კი აქარიანი² უკავშირებს სპარს. *دژ*-ს 'აღმართი, ხევი, რგოლი'. ჩვენ ვფიქრობთ, ასეთი დაუკავშირებისათვის არსებობს ფონეტიკური და სემანტიკური ხასიათის დაბრკოლება.

ქართული ფორმის მიხედვით ფალაურში უნდა გვექნოდა, თუ ეს სიტყვა იქიდან არის შემოსული, **dilak*. საგულისხმოა ამ მზრის ოსური სიტყვა *dællag*³ 'ქვედა'.

არ არის გამორიცხული, რომ ეს სიტყვა ჩრდილო-ირანული (აღმართი) გზით შემოსულიყო ქართულში: ქვედა, ქვეშითა, მიწის ქვეშა > ორმო, საპურობილე (მდრ. რუს. *подвал*, ქართ. ქვევარი).

36. *დრამა* — 'ფულის ერთეული'.

„მოდღარმან არა გამოსცის ხარკი დრამისაჲ“ (მათე. 17₂₄). „...და მიანიჭა მამისა გრიგოლს და მოყუასთა მისთა დრამათი ათასი და ყოველითა კეთილითა აღაესნა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 33ა). „და აყრიდეს თავსა დრამასა და დრაქანსა და აღწევნულთა კმითა შეასხმიდეს ქებასა...“ (ჯუანშ. 104₁).

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სიტყვა შემოსულია ქართულში ფალაური გზით, რადგან ფონეტიკურად იგი ყველაზე ახლო ფალაურთან დგას.

შეადარეთ ფალ. *dram*⁴ < *drahm*-იდან, ახ. სპარსული — *درهم* *diram*: 1. 'ვერცხლის მონეტა, ფული, დრამა', 2. 'წონის ერთეული = 16 კარატსა და 3,12 გრამს'.

არაბული *dirham* < **draxm* = ბერძნ. *δραχμή*-ს, სომხურში, ისე როგორც ქართულში, გვაქვს *დრამა*⁵.

¹ *Р. М. Восточные рукописи*, „შეხმად“ *რუბრითი იკონოგრაფიები*, ИАН Ари. ССР. № 1-2, 1944.

² *Անասյան. Արմ. բառ.*, II.

³ В. Абаев. Историко-этимологический словарь, გვ. 354.

⁴ Н. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 58.

⁵ Б. Миллер, Персидско-русский словарь, გვ. 215, 216.

⁶ Н. Hübschmann. AG, გვ. 145.

დ რ ა მ ა გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“:

„უხეად გასცეს საბოცნარი, მარგალიტი, ვითა დ რ ა მ ა“ (686₂).

„წონა ძლიე ჩანთქის დ რ ა მ ის ა...“ (923₄).

„ღამიზდებულნი დ რ ა მ ი თ ა“ (1062₄).

„ქალაქს ნასყიდი დ რ ა მ ი თ ა“ (1217₃).

27. დანდალი — „ლაგამი თუ პირის შახე“ (საბა).

„შეიპყრა ვეშაბი იგი სამჭდეურითა და განულო დანდალი უბასა მისსა“ (აბო, 62₄—ეზეკ. 29₁₄).

ფალ. dandān 'ჭბილები', ავ. dantān (Vimito . dantānō), სკრ. dantā-, ახ. სპარსული dāndān داندا 'ჭბილი, პირი'.

სომხურში გვაქვს *ყანყან* 'ჭბილები, ღრძილები' და სიტყვა *ყანყანსაღანყ* 'ლაგამი'.

ქართულ დანდალს ნ. მარი სომხურიდან შეთვისებულად მიიჩნევს ბიბლიის თარგმანის შეშვეობით. მისი აზრით, ქართული დანდალი წარმოადგენს სომხ. *ყანყანსაღანყ*-ის პირველი ნაწილის გადმოცემას².

28. დ რ ა მ კ ა ნ ი — 'ფლური', „ესე არს ოთხი გრამის წონა ოქრო“ (საბა). გვხვდება ოთხთავში: მათე, 18₂₄, 20_{9,10}, მარკ. 12₁₄; ლუკა, 7₁₁, იოვ. 125 და სხვა.

„ხოლო რიცხვით იყო ბეჭედსა ამას შინა დ რ ა მ კ ა ნ ი სამასი ბუთითურთ“ (ს. ხ. 180₃).

„...უკუეთუშცა თუხი გესუა შენ და ზედა-ეღვა შენი ასი დ რ ა მ კ ა ნ ი, და თუხისა მის შენისა შოვალისაჲ სხუასა ზედ-ეღვა შვირედი რაჲმე ვალი...“ (მამ. სწავლ. 33₁₁).

„...და მომცა-უწოდე თუხსა მას შენსა, რომელსა ზედა-ეღვა ასი დ რ ა მ კ ა ნ ი და არჭუმცა მას ვედრებით...“ (მამ. სწავლ. 33₂₁).

„და აყრიდეს თავსა დ რ ა მ ა ს ა და დ რ ა მ კ ა ნ ს ა, და აღწევნულითა ჯმითა შეასხმიდეს ქებასა...“ (ჯუანშ. 104₁).

„უძღურთა მისცა საჯდრებნი და ჭაბუკთა სამ-სამი დ რ ა მ კ ა ნ ი, და განუტევნა“ (ლ. მრ. 109₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„დ რ ა მ კ ა ნ ი ასჯერ ასია“ (471₁).

„დ რ ა მ კ ა ნ ის ა ბევრათასისა...“ (1013₃).

¹ P. Horn. GrnpEt. გვ. 128.

² H. Hübschmann. AG. I. გვ. 134.

³ Н. Марр, Агиографические материалы по грузинским рукописям, I. გვ. 19.

ახ. სპ. **داهگان** 'ათეული, დეკადა', **داهگانى** - **dahgāni** 'ოქროს მონეტა', 'ათეული', სომხ. **դահնկան** 'დრამა, დინარი'.

3. **პიუბზანი** ¹ ამ სომხურ ფორმას უკავშირებს ახ. სპარსულ **dah-gān** ²-ს 'ათეული' და აწარმოებს **dah**-იდან 'ათი', **dahyak** 'შეთედი'. შესაძარებლად მოჰყავს ლათინური **denarius** (< **den**-იდან). ქართულ ფორმაში **რ** განვითარებულია ალბათ **დრამა**-სთან ანალოგიით (ისინი მეტწილად ერთად იხმარებიან).

39. **დანგი** — 'სამის კერატის წონა' (საბა); 'წვრილი სპილენძის ფული' (ბალაქვარ. **ლექს.**).

'ანუ არა ორი სირი ერთის დანგის განისყიდების' (მათე. 10₂₉, **ds** და **e**).

'ამენ გეტყვ შენ: ვერ გამოხვდე მიერ, ვიდრე არა მისცე დანგისა კოტორი' (მათე. 5₂₈, **ds**).

ე — 'ვიდრე არა მისცე შეურაცხი იგი დანგიცა'.

'ხოლო კაცნი ჰმატან მას შინა ურთიერთას, ვითარცა რაჲ მარგალიტი, რომელმე ღირს ასის ბევრის და რომელმე ორის დანგის' (ბალაქვარ. 46₂₂).

'ჲ უბადრუკებასა ბოროტსა, რამეთუ მრავალ გზის არცა თუ ერთი დანგი ვინმე წარავის მისთჳს და ესრეთ მცირედ ანგარებაჲ და ყოველთა უძრესი კრპთ მსახურებაჲ, ვითარ არა უწყინ, ეგრეთ აღასრულის' (ასურ. **მოლვაწ.** 134₂₁).

ფალაური **dānk** ³ (< ძვ. ირ. ***dānaka**- 'მარცვალი') 'წონის ერთეული', ახ. სპარსული **dāng** ⁴ 'ღირებვის მიეჭესედი', **dān** 'პურის მარცვალი', თალმულ. არამ. **𐤃𐤍𐤊** ⁵ 'დინარის მიეჭესედი', მანდ. **𐫂𐫅𐫀** 'obolus', სირ. **𐫂𐫅𐫀** 'ღირებვის მიეჭესედი', სომხური **դահնգ** ⁶ 'წვრილი ფული'.

40. **დაშტნობა** — 'შდინარობა'.

'და დედაკაცი ვინმე იყო და შტნობასა ზედა ათორმეტ წელ' (მარკ. 5₂₅, **e**).

'და იყო ვინმე მუნ დედაკაცი, რომელი იყო წყაროჲთა სისხლისაჲთა გუემულ ათორმეტ წელ' (**ds**).

¹ H. Hübschmann, AG, I, 83, 1674.
² Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 83, 232.
³ The Frahang i Pahlavik ed. H. F. I. Junker, Heidelberg, 1912, 83, 114.
⁴ I. Vullers, I, 83, 80.
⁵ S. Telegdi, 83, 239.
⁶ H. Hübschmann, AG, I, 83, 91.

სომხურში გვაქვს იგივე სიტყვა ფორმით: *ყაჯათან, ყაჯათანի* ახალ, სპარსულში *daštan* — 'menstrua, patiens muher', ავესტურში სიტყვიდან *daxštavaiti* 'menstruirend'².

41. **დროშა** — 'ალამი', 'მწყობრთ ნიშანი, ფერად-ფერადი გუნდ-თა საცნობელი' (საბა).

'და აღივსნეს მთანი იგი დროშათა: და ერითა: ვა ყუავილითა' (მოქც. ქართ. 751₁₁).

იგივე ადგილი ლეონტი მროველთან: 'მაშინ მყის უკვე წარვიდა წმიდა ნინო ხილვად არმაზისა. და აღივსნეს მთანი იგი დროშებითა და ერითა, ვითარცა ველნი ყუავილითა' (89₄).

საშ. სპარსული *drafs* 'დროშა', ახ. სპარსული *درافش* 'დროშა, ალამი, სინათლე, ბრწყინვალეობა'², ავესტ. *drafsa-* 'დროშა, ალამი', სკრ. *drapsa-* 'წვეთი', სომხური *դրաշ* 'დროშა', სირ. **דרש** 'დროშა', მანდ. **דרש** 'ჯვარი'.

პ. პორნს ამ სიტყვის ძირითად და თავდაპირველ მნიშვნელობად მიაჩნია 'სინათლე, ბრწყინვა'.

ძველ ქართულში გვხვდება აგრეთვე ფორმები *დრაუჯი*, *დრაუჯი*, რომლებიც უძველესი სომხურ მემკვიდრის გულისხმობენ.

დროშა 'ვეფხისტყაოსანში':

'ამართე დროშა მეფისა' (404₁)

'ინდოთა დროშა' (1607₁).

'დროშა არაბთა მეფისა' (1607₂).

'ნაფი მკობრე დროშითა' (1037₂).

42. **ეშმაკი, ეშმა** — 'ბოროტი გენია, ავი სული, სატანა'.

'ეშმაკი თხრიდა გულსა მისსა' (მარტ. შუშ. 26₄).

'ხოლო ქრისტმან უბრძანა ქუეყანასა და განელო და დანთქა ეშმაკი იგი' (ე. მცხ. 89₁₇).

'...და შორის ქალაქსა, ვითარცა უდაბნოსა ზედა ეწვეებოდა მტერსა მას ეშმაკსა' (აბო, 66₁₂).

'... და ბჳე სასუფევლისაჲ, შემაერთებელი ანგელოზთა და დამცემელი ეშმაკთაჲ' (ს. ზ. 175₂₂).

'რამეთუ მავნებელი იგი ეშმაკი ზარგანდელი ივლტოდა ლოცვათაჲან ნეტარისა გრიგოლისათა' (გრ. ხანძთ., გვ. ნეჲ).

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 135.

² Chr. Bartholomae, AirWb, გვ. 677.

³ P. Horn, GrapEt, გვ. 123.

⁴ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 147; AirWb, 771.

„და კუალად ვევეტოდით კაცთ-მოთნებასა და მარტენებლობასა, რამეთუ მარტენებლობაჲ ფიცხელი ვნებაჲ არს და მარტენებარს პირველი საქმე ეშმაკისაჲ, რამეთუ მით დასცა ადამი“ (მამ. სწავლ. 9₁₁).

„განიშორე შენგან ტყუილი და ვერ მიგვახლოს შენ მარტენებლობაჲ, რამეთუ ტყუილი საქმე არს ეშმაკისაჲ“ (მამ. სწავლ. 9₁₁).

„...და მოუტდა უჩინო იგი მტერი ეშმაკი, და შთაუგდო გულსა სიყუარული კერპთა და ცეცხლისა“ (ლ. მრ. 66₂₅).

შენიშვნა: ქართულში ეს სიტყვა ორი სახით არის წარმოდგენილი: ძველ ტექსტებში, როგორც ზევით დავინახეთ, ეშმაკის სახით, ხოლო შედარებით მოგვიანო (საშ. ქართულ) ძეგლებსა და შთისკილოებში ეშმას სახით (მაგ. ხევსურული „ვახუშტი ეშმა“, ბ. ვახუშტის ტექსტები).

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ეშმაკიც და ეშმაც.

ეშმაკი:

„მეფე ბრძანებს: „მართალ იყო ასული და ზემი ძეო, ვნახე რამე ეშმაკისა სიცრუე და სიბილწეო“ (118₁).

„აწ, თავმან ზემან, მას მოვქვლავ, ზემად დად ვინცა მადესა! მე ღმრთისა ვუთხარ, დაუბამს მას ეშმაკისა ბადესა“ (574₁).

„ნახე, თუ ოქრო რასა იქმს, კუერთხი ეშმაკთა ძირისა! (1196₁).

ეშმა:

„ვითა ეშმა დამგვარგა, არ კაცურად გარდამოცნა, ჯერთცა ესე არა ვიცი, ცხადი იყო, თუ შეოცნა“ (110₁).

„შენგან ზემი სიყვარული ამით უფრო ვაამყარე, რომე დამხსნა შეჭირვება, ეშმა ბილწი ასაბყარე“ (131₁).

„აწ გულსა ეტყვის: „ვითამცა გდის ცრემლი, არ ვაგხმობია, რას ვარგებს მოკვლა თავისა? ეშმა ძმად თურე ვამობია“ (965₁).

ისმის კითხვა, რომელია უფრო ძველი ფორმა — ეშმაკი თუ ეშმა. თუ გამოვალთ იმ თვალსაზრისიდან, რომ ეშმაკი ქართულ

ლი მწერლობის უფრო ადრინდელ ძეგლებში გვხვდება, ვიდრე ეშმა, უნდა დავეუშვათ, რომ ეშმაკი საშუალო სპარსული ფორმის ხოლო ეშმა — ახალი სპარსული (დაბოლოება ak > ah > ħ — ახ. სპ.ში). მაგრამ ის გარემოება, რომ ეშმაკი და ეშმა — 'დემონის', 'ავი სულის' მნიშვნელობით მხოლოდ ავესტურში გვაქვს, ხოლო საშ. და ახ. სპარსულში იგი მხოლოდ 'რისხვის, ცოფის, ბრაზის' მნიშვნელობით იხმარება, შესაძლებელს ხდის ვივარაუდოთ, რომ ეშმა ძველი ირანული ფორმაა და არა საშ. სპარსული, სახელდობრ, ავესტური *ašma* = *dašva* — 'ავი სული, დემონი'. შეადარეთ, ავესტური *ašma* 'ავი, ბოროტი, ცოფიანი, მრისხანე', აგრეთვე *dašva*-ს (საშ. სპ. ძეხ) 'დემონი, ავი სული'.

სიტყვის ძირად მიჩნეულია აშ 'მღელვარება, სწრაფი მოძრაობა' (ინდ. ვერ. **eisa*-, ძვ. ინდ. *īśate iśyate*, ბერძნ. *ἰσχυρῶς* 'ძლიერი სურვილი, ვნება, მღელვარება', ლათ. *ira*).

ფალაურში გვაქვს *hšm*, *hišm* 'რისხვა, ცოფი, ბრაზი', ახ. სპარსული *خش* = *xišm* 'ცოფიანი, მრისხანე'.

აღსანიშნავია, რომ სომხურში, სპარსულის მსგავსად, 'ავი სულის' აღსანიშნავად ყოველთვის *դիւ* გვაქვს.

48. ხაშმა — 'სენია ჯორკთ დამარღუშველი' (საბა).

6. მარის აზრით, ეშმაკთან დაკავშირებულია სიტყვა ხაშმი 'ციების სენი'. გურიაში და ხაშმა ნიშნავსო 'გააცხელა' (ან 'გაა-ცხა'). ე. ი. 'ეშმაკი შეუხდა', 'ეშმაკი ჩასახლდა მასში'. ამასთანავე დვას, მისი აზრით, სომხ. *հաշմ անդան* 'მაბინჯი'.

სიტყვა ხაშმი, რა თქმა უნდა, იმავე ძირისაა, რაც ეშმაკი, ოღონდ ფორმის მიხედვით მისი დაახლოება უფრო გამართლებულია ახ. სპარსულ *خش*-თან (*xəšm* მნიშვნელობით 'ავი', 'ბოროტი'). შდრ. ავი და ავადობა, ავადმყოფობა.

ძველ ქართულ ძეგლებშიაც გვხვდება სი-ხაშმ-ე 'სნეულე-ბის' მნიშვნელობით. მაგალითად, ეფრემ ასურის თხზულებაში 'მონაზონთა მიმართ და მარტოდ მყოფთა' გვხვდება ასეთი ადგილი:

„მკურნალმან რაჲ დააყენის სნეული წყურიელი წყლისა გრილისა სუმაღ, არა თუ სძულნ მას იგი სნეული და მით არა უფლის მას სუმაღ გრილი წყალი, არამედ გულს-მოდგინედ მოსწრაფე არს განკურნებასა მისსა და მისთჳს დააყენის სუმაღ, რაჲთა არა

¹ H. Reichelt, AE, I, 83-414.
² H. Nyberg, Hfsb, II, 83-107.
³ H. Mapp, ИАН, 1919, 33-404-405.

გრძელად სიხაშმედ გარდაეკცეს მას საღმობაჲ მისი და იქმნეს იგი უძრეს პირველია* (მამ. სწავლ. 192₃).

ხაშმი — 'ასო-დაზიანებული', 'ასონაკლული'¹.

„და მერმე იცი სამართალი მშჯავრისა ჩენისაჲ და შჯაჲ ქუროცთაჲ და ნუგეშინის-ცემაჲ ობოლთაჲ დ/ა/ წყალობაჲ გლახაკთაჲ და ხაშმითაჲ და ტურთვაჲ უძღურებისა მათისაჲ...“ (ბალაქვარ. 108₄).

თუმცა უნდა ითქვას, კონტექსტის მიხედვით აქ აუცილებელი არ არის ასონაკლული ვიგულისხმოთ უძველესად, შესაძლოა აქ იყოს სწვეული, უძღურიც.

ასეთი განმარტება ქართული სიტყვისა ხაშმი — გამოსწვეული, აღბათ, სომხური გამოთქმის *հաշմ անդամ* 'შაბინჯი, ასონაკლული' გავლენით. ნ. მარიც და ი. აბულაძეც, როგორც ჩანს, ფიქრობენ, რომ ეს სიტყვა ქართულში სომხური გზით შემოვიდა.

44. შმაგი — 'ხელი, გადარეული, გაცოფებული'.

შედარებით გვიანდელი ნასესხებია, რაზედაც მიგვითითებს როგორც ამ სიტყვის ფორმა, ისე მნიშვნელობა. შესაძლოა იგი ახალი სპარსულიც იყოს *شما* 'განრისხებული, გაცოფებული' — ყოველ შემთხვევაში საშ. სპარსული ეპოქის უკანასკნელი წლებისა. შდრ. საშ. სპ. **hšmag* (*hšmak-ih*), შმაგი ძალიან ხშირად იხმარება „ვეფხისტყაოსანსა“ და მისი ეპოქის სხვა ძეგლებშიაც.

1. „ვეფხისტყაოსანში“:

„შმაგი უფრო გააშმაგოს“ (215₃).

„თუ არ შმაგი ხარ, დამეხსენ; შმაგი ხარ, მოდი ცნობასა“ (234₃).

„ვითა შმაგი, შევკრთი დია...“ (350₃).

„შმაგი უფრო გავე-შმაგდი“ (587₃).

„წა, უკუდგე! ავი, შმაგი“ (759₃).

„მიჯნური შმაგსა გვიჭვიან არაბულითა ენითა“ (22₁).

„უკუოსა, შმაგსა, რეტსა“ (1106₃).

„ზოგჯერ შმაგად წამოვიჭრი“ (352₃).

„შმაგო, ენა ვით იხმარე“ (757₃) და სხვა.

45. ვახხი — 'სესხი, ვაბში'.

„ივასხის ცოდვილმან და არა შიავის, ზოლო მართალსა ეწყალინ და მისცის“ (ფს. 36₂₁).

¹ ილია აბულაძე, ბალაქვარიანის ქართული რედაქციების ლექსიკონი, გვ. 215.

„მარადღე ეწყალინ მართილსა და ავასხის და ნათესავი მისი ჳურთხელ იყოს“ (ფს. 36₂₆).

„არასადა ვინ ვაჳართავანმან დაუტვეის -სავაჳროა თჳსი, შე-თუ საღამე-ემთხვის განსაცდელი ავაჳაკთა მიერ, ვინა ჳლუასა შინა, და წარწყმიდის სავაჳროა და მონაგები თჳსი, არამედ კუალადცა ივასხის და შეჯდის ნავსა... რადთამცა უკუ-მოილო აღნადგინები თჳსი“ (მამ. სწავლ. 107₂₆).

„მდიდართა — უვახშოდ ვასხებაჲ და გლახაკთა მოწყალეებაჲ, ჳეელის საქმე...“ (მამ. სწავლ. 126₁₆).

ამ სიტყვის მნიშვნელობა გაარკვია ივ. ჯავახიშვილმა თავის „ქართული სამართლის ისტორიაში“. ქართული ნათარგმნი თხზულებების სათანადო ბერძნულ, სომხურ და ლათინურ თხზულებათა შეწამება-შეპირისპირების მეოხებით მან დაადგინა, რომ სესხი და ვასხი ძველს ქართულში ერთსადაიმავეს ნიშნავდა. მანვე აღნიშნა, რომ ქართული ვახში და ვაქში ერთმანეთის ფონეტიკურ სახესხვაობას წარმოადგენს და სპარსული vaxš-იდან უნდა იყვნენ ნასესხები¹.

ჩვენი ფიქრით, ერთსა და იმავე სიტყვის ვარიანტებს წარმოადგენენ აგრეთვე ვასხი და ვახშიც. ორივე ამოსავლად გულისხმობს ირანულ ფუძეს, ოღონდ სხვადასხვა დროის ნასესხობებია, სხვადასხვა ირანული დიალექტური წრიდან. საინტერესოა, რომ ვასხი მეტწილად ზმნის ფუძედ არის გამოყენებული. შესაძლებელია დავუშვათ, რომ ვასხი ქართულში შემოსული იყო თავდაპირველად ჩრდილო-ირანულიდან, სადაც მას ეკნებოდა, უძველია, სახე ვახს-ისა — vaxš (შდრ. ოს. xsar, xaxsar ირ. xāštra-დან), ხოლო მეტათეზი ვახს > ვახ — მოხდა ქართული სესხის ანალოგიით, ორი სხვადასხვა წარმოშობის სიტყვის დასხვავებით (ომონიმის პრინციპის მიხედვით). ამას ხელს უწყობდა ფონეტიკურთან ერთად შინაარსობლივი მსგავსებაც (ქართული სე-სხ-ი იმავე ძირისაა, ალბათ, რაც სხვილი, უსხი, ისე როგორც ირანულში, ქართულშიც ვაჳრ და — გამსხვილებია არის შინაარსობლივად ამოსავალი ცნებისათვის სესხი, ვახში). რაც შეეხება ვახშს, იგი წარმოადგენს ზუსტ ვადმოცემას ფალ. vaxš-ისა² „ზრდა, სარგებელი, მოგება, ვახში“, vaxšitan „ვაჳრდა, აღმოცენება“, vaxšišn „ზრდა“.

ივესტაში vaxša-³ ნიშნავს „ზრდას, მატებას“, სანსკრ. ukšate.

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, გვ. 456.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 332.

³ H. Reichelt, AE, გვ. 484.

გუთ. wahsjan 'ზრდა', სომხური *վաչա* 'ანგარება, სარგებელი, მოგება, პროცენტი' და სხვა. ირ. xš სომხურში *հայտնի* 'განიცდის შეტათეზისს და იქცევა xš-დ. შდრ. xšahr > სომხ. *աշխարհ*¹.

46. ვახში — 'სარგებელი, პროცენტი'.

„...და ნაცვლად ლოცვისა და ღმრთის მსახურებისა იწყის ხოლო ვონებად უკეთურებისა და განზრახვად უსამართლოებისა, და შოღებისა და მიცემისა უნდოდ, კაცთა მონაგებთა მიტაცებად და სულისა სარგებელსა დაჭირებებად და რიცხუად ვახშისა აღნადგონებთასა“ (მამ. სწავლ. 121₁₈).

„მდიდართა — უვახშიოდ ვასხებაჲ და ვლახაკთა მოწყალეობაჲ“ (მამ. სწავლ. 126₉).

ფალაური სიტყვიდან vaxš 'მოგება, სარგებელი, პროცენტი'. შეადარე ვახში.

47. ვაჭარი, ხავაჭრო, ვაჭრობა, მოვაჭრება.

„და იხილა მუნ შინა სავაჭროჲ დაგებული და ჰყიდდეს...“ (ე. მცხ. 89₂₄).

„შვილო, ნუ განიწირავ თავსა შენსა, ნუცა სიკაბუკესა შენსა განჰვაჭრი ქრისტიანეთ...“ (აბო, 70₁₈).

„თქუნ, ბრძენთავან ნეტარნო და უფიცთავან უცნურნო... კეთილთაებრ ვაჭართა საწუთროჲთა მომსყიდველნო...“ (გრ. ხანძო., გვ. 24₂).

„იასადა ვინ ვაჭართა განმან დაუტევის სავაჭროჲ თჳსი შე-თუ სადამე-ემთხვის განსაცდელი ავახაკთა მიერ...“ (მამ. სწავლ. 107₂₄).

„და უკუეთუ იხილოს, ვითარმედ შესძინა სავაჭროსა თჳსს მარხეთა მით სარგებელი მრავალი...“ (მამ. სწავლ. 27₁).

„მაშინ დღესა ერთსა შეიძრნეს ერნი დიდნი მით ქალაქით, წარ-მავალნი დედა-ქალაქად სამეფოდ, მცხეთად, ვაჭრობად წინაშე არმავ ღმრთისა მათისა; მოვაჭრებად სავმართო რათამე“ (ლ. მრ. 54₉).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„არცა ვინ ვაჭრობს ვაჭარი“ (1121₂).

„გკონივარ ვინშე ვაჭარი“ (1262₁).

„მობაღდადენი ვაჭარნი“ (1031₁).

„შუკათა მოდგეს ვაჭარნი“ (1461₁).

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 243.

დიდ-ვაჭარი:

„რა შემოვლენ დიდ-ვაჭარნი“ (1069₁),

„ქმარი ჩემი დიდ-ვაჭართა წაუძღვების“ (1123₁).

ვაჭრობა:

„იგი ყმა ვაჭრობს“ (1062₁).

„არცა ვინ ვაჭრობს ვაჭარი“ (1121₁).

„ივაჭრონ რა, ან გაყიდონ“ (988₁).

ვაჭრული:

„სამოსისა ვაჭრულისა ცმა აქამდის დაეწესა“ (1256₂).

„მე მარტო შევალ ვაჭრულად“ (1400₂).

საშ. სპარსული *vāčār* 'ზაზარი', *vāčārakān* 'ვაჭარი', *vāčāraka-*

ში¹ 'აღებ-მიცემობა', ძვ. სპარსული *abāčāriš*, *abičāriš*² 'საძოვარი',

ახ. სპარსული *بازار* — *bāzār*³ 'ზაზარი, ვაჭრობა', *bāzārgān* 'ვა-

ჭარი', სომხური *Վաճար* 'საქონელი', *վաճարակաճ*⁴ 'ვაჭარი'.

48. **ზამთარი** — „ზამთარი სამი თთუშ არიან: ტირისდენი, აპანი და სურწყუნისა“ (საბა).

„და განთიად სთქუთ: ზამთარი იყოს...“ (მათე, 16₂).

„არა იყოს სიელტოლაჲ თქუენი ზამთარსა შინა“ (მათე,

24₂₁, იოვან. 10₂₂, მარკ. 24₂₀ და სხვა).

„მე საყუარელნო, განვიღძოთ ძილისაგან უღებებისა, რამეთუ ზამთარსა ბოროტსა მოუცავთ და მტერი ჩუენი უხილავი მარადის კართა ჩუენთა ზედა დგას, რაჲთამცა ცხოველნივე შთაშნტა ჩუენ“ (მამ. სწავლ. 271₂₃).

„და დასხდეს წუნდას ქალაქსა ზაფხულის, და ზამთრის იუნიან ოძრქეს“ (ჯუანშ. 205₁).

„რამეთუ არესა თანა გაზაფხულისასა მოვიდიან თურქნი და მათეე პირველთა საქმეთებრ იქმოდნიან, და ზამთრის წარვიდიან“ (დავ. აღმშ. 320₁).

„რამეთუ ვიდრე მოაქამომდე სთუელთა ჩამოიარნიან თურქთა სომხითი, ყოვლითა ფლანგითა მათითა, ჩამოდგიან გაჩიანთა, პირსა მტკუარისასა, ტყილისითგან ვიდრე ბარდავადმდე, და იორის პირთა, და ყოველთა ამით შუენიერთა ადგილთა საზამთროთა, რომელთა შინა ზამთრის, ვითარცა არესა გაზაფხულისასა, ითიბების თივა...“ (დავ. აღმშ. 332₁).

¹ H. Hübschmann, AG. I. 83. 242.

² GrirPh. II, 83. 11; A. Meillet, Vp, 83. 162, 227.

³ P. Horn, GrnpEt, 5. 168.

⁴ ԲՎԱԿԱՅ, II. Բ. VI, 83. 523.

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ზამთარ და ზაფხულ სწორად გვაქვს“ (1066).

„ჩვენ ზამთარი ვერ დაგვზრდილა“ (1020).

„ზამთარი ვარდთა გაასმობს“ (1347).

„მზისა ზამთრის გაგვამციენებს“ (956).

საშ. სპარსული zamistān 'ზამთარი' ¹ (Mx. 44¹⁷, 19, 87¹¹), პერსონიფიციკრებული დემონის მნიშვნელობით (Mx. 44, 52¹¹, 53).

საშუალო სპარსულში გვხვდება აგრეთვე zam 'ზამთრის' მნიშვნელობით, ახალ სპარსულში zam — چ 'სიცივე' (zamistān სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს 'ზამთრის, სიცივის დრო').

შდრ. ახ. სპარსული زمستان — zamistān * 'ზამთარი'.

ავესტაში გვაქვს zyam-, zam-², ძვ. ინდ. him-, 'ზამთარი'. შედარებით აგრეთვე რუსული зима.

საშ. სპ. zamistān > ქართ. ზამთან > ზამთარი-ი.

შესაძლებელია აგრეთვე დაეუშვათ საშ. სპარსულისათვის ფორმა zamtar. შედარებითი ხარისხის ფორმა zam-იდან 'სიცივე, ზამთარი'. ჩვენ საეტიკოდ მიგვაჩნია ეტიმოლოგია, რომელიც სიტყვა ზამთარს შლის za-(სვ-ზა 'წელი') + mtar ელემენტებად, სადაც მეორე ელემენტის მნიშვნელობა გაურკვეველია ³.

49. ზარი ¹ — 'შიში, საშიშარი'.

„და იყო იგი წარმართი ფრიად და დიდი სამეფოა/თა და აურაცხელ სიმრავლითა ერისაჲთა, ზარი და საშინელ-ყოველთა ზედა კაცთა, მძლე მტერთა მიმართ“ (ბალაქვარ. 3²³).

„...და აწ ასე ჯერ-არს შენდა, რაჲთა მაცადო ამას საქმეს ზედა, რომელსა ვდვა, ვიდრე ზარი და სირცხული არს-ლა ქელს ჩენსა ზედა...“ (ბალაქვარ. 102²³).

„და ვითარცა ბერი იგი იხილა, კუალად შეჰზარდა ხილვა მისი და იწყო კითხვად მოყუასთა თუსთა მისთს“ (ბალაქვარ. 24¹).

ზარი-განქდილი — 'შეშინებული, შიშდაცემული'.

„...რომელი — ესე იხილა რაჲ ლუკიანე, ზარი-განქდილი და შეშინებული დაეცა პირსა ზედა თუსსა და მდებარე იყო ვითარცა მკუდარი“ (ასურ. მოლვაწ. 160²).

¹ H. Nyberg, Hfsb, გვ. 251.

² В. Миллер, Персидско-русский словарь, გვ. 261.

³ AirWb, გვ. 1699.

⁴ ა. ჩიქობავა, საბელის ფენის უძველესი აგებულება ქართველთა ენაში. გვ. 43—44; П. Чарая, Об отношении абхазского языка к иберическому. МЯ, IV, 1912, გვ. 35—37; აგრეთვე, K. Schmidt, Rekonstruktion, 15 110; Г. Клямов, Этимологический словарь картвельских языков, 83—84.

„აღდგა კაცი ესე განცუფრებული და ზარ-ტეხილი და მივიდა მრავლითა სირცხულითა და ცრემლითა და ჭუველითა გულისათა და დასხნა დედაკაცსა მას ტელნი“ (ასურ. მოღვაწე. 208₁₂).

„ხოლო მან მრქუა: „მოიდრიკე თავი ქუყენად“, და ტირილად იყო ზარისა მისგან“ (ლ. მრ. 114₁₀).

„და ხედვიდა საკვირველებასა მიუწოდოშელსა და ენითა გამოუთქმელსა, ვითარღა იყო ზარის აღსაქდელი იგი შიში მეფეთა, მთავართა და ყოელისა ერისა წინაშე კერპთა მათ წარმოდგომილთა“ (ლ. მრ. 87₇).

„და შეიქმნა კმა ზარის-საქდელი, ზრზინვა, და ყვიელი, და კლვა“ (ლ. მრ. 113₇).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ზარ-მაც თქმად ენით“ (557₂).

„ზარი მლევს შე ამისისა თბრობისა“ (125₁).

„ვის ზარი დაღვედის მისგან შიშისა“ (334₂).

„შეტმან ზარმან გამაშმაგა“ (585₁).

„მით აეხენეს სპანი ზარსა“ (318₂).

„თვალთა ახმადცა ზარ-ედვა“ (870₁).

„ზარ-აღებული“ (1356₂).

ჩვენ ვფიქრობთ, შესაძლებელია ქართული სიტყვა ზარი 'შიშის', 'საშიშის' მნიშვნელობით დაფუკავშიროთ სავ. სპარსულ სიტყვას zahr¹. შეადრეთ სართ. zahr 'შამი', ტურფ. ფალ. zahr, აბ. სპარსული زهر-zahr² 'შამი, საწამლავი', 'დარდი, ნაღველი, რისხვა, აღშფოთება'. შეადარეთ აბ. სპ. زهر 'ნაღველი'. ძველ ირანულ ფორმას აღადგენენ, როგორც jaura³ ძირიდან jan- 'ცემა, ჯლა', ე. ი. 'მომაკვდინებელი, სასიკვდილო', თალმუდ. ארור 'poison, venin', სირ. ארור, მანდ. ארור 'საშიში, საზარელი-მომაკვდინებელი'.

მშ. ზარი⁴ — 'ხმა, ძაბილი, სიმღერა, გოდება, ზარის რეკა, ცემა'.

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ზეიმი და ზარი იყო“ (73₂).

„ზარი მის ყმისა გაურისა ვახდა“ (1021₁).

„პკრეს ტაბლაქსა, ვახდა ზარი“ (1178₂).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 257.

² В. Миллер, Персидско-русский словарь, гв. 263.

³ P. Horn, GrapEt. § 663.

⁴ H. Hübschmann, P. St., გვ. 71.

ახ. სპარსული زار 'ტირილი, გოდება, ჩივილი', ხევწნა 'ჭურჭელი', زار 'ტირილი, გოდება, კენესა, ხევწნა, ჩივილი', 'შტირალი, მოკვითინე, მგოდებელი, მოზარე'.

შდრ. სერ. jar, jarate 'ხმაური, ძახილი', ავღ. zaral 'ჩივილი', ოსური დიგ. zarun, ირ. zaryn 'სიმღერა' (ზმნა), zar, zariag 'სიმღერა', zarag² 'მომღერალი'.

ტირილისა და სიმღერის სემანტიკური კავშირისათვის შეადარეთ მგოსანი 'მომღერალი' და მგოსანი გლოვისანი 'მოტირალნი'.

ამავე სიტყვასთან არის, ჩვენი ფიქრით, კავშირში ქართული ზრუნ-ვა (ზრუნე) 'გოდების ბანი' (საბა). ზრუნ- > ზარუნ-.

„მომხედენ და შევესემინ ჩემი, რამეთუ შევეწუხენ ზრუნვასა ჩემსა და შევძრწუნდი“ (ფს. 54₃).

„ამისათვის შეშმან და ზრუნვამან შემიპყრა მე და შეშფოთნა გონებაჲ ჩემი...“ (აბო, 59₆).

„ხოლო მე თანამად დედაო, ბრძანებისა შენისა სმენაჲ და ზრუნვაჲ ყოველთა ამათ შენთა საურაუთაჲ“ (გრ. ხანძთ., გვ. ლმ₁₁).

„ესე ანასტო და ქმარი მისი იყუნეს უშვილო და ზრუნვიდეს ფრიად“ (ლ. მრ. 57₁₉).

ზრუნ-ის ამოსავალი მნიშვნელობაა—'მოთქმა, წუხილი', შენდგე გადატანით — ზრუნ-ვ-ა (შდრ. რუს. печья, печаль).

ზრუნავს, ე. ი. 'სწუხს რისთვისმე, ან ვისთვისმე'.

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება გამოთქმა მოზრუნვება (მისამძიმრების მნიშვნელობით):

„მოუზრუნვეს მათ ცოლ-ქმართა“ (1625₁).

51. ზახილი, ზახ-ება — 'ძახილი, ყვირილი, ყვილი'.

„ვითარცა მკეცი მძუნარს ყიოდა და იზახდა ვითარცა ცოფი“ (მარტ. შუშ. 151₇).

„რამეთუ იტყუელგედ კელთა მათთა და კმითა მალლითა ლაღდებენ და იზახებედ, და ოხრისა მათისაგან ივლტიედ ყოველნი...“ (მამ. სწავლ. 13₆).

„მაშინ შირვან გარდაჲდა ცხენისაგან, მივიდა ქუეითთა თანათჳსთა, და წარუძღუა წინა ქუეითთა, ზურგით შემოადგინნა მკედარნი, და მოვიდა კართა მათ შინა, ვითარცა უიქი სითციხითა, ვითარცა ვეფხი სიმჴნითა, ვითარცა ლომი ზახილითა“ (ლ. მრ. 28₁₆).

„ვხედავ, შეილო ჩემო, ძალსა შენსა ვითარცა ძალსა ლომისა ძუნსასა, რომელი იზახებენ ყოველთა ზედა ოთხფერჯთა...“ (ლ. მრ. 77₆).

¹ В. Михлер, Осетинско-русский словарь, გვ. 143.

² В. Абаев, ОЯФ, 68.

„ვეფხისტყაოსანში“:

- „დამიძაბუნეს, სიმრავლე მე მათი ბრ ვამვიდოდა,
ენადირობდი და ვი ზახ დი, ხმა ჩემი არ უდიდოდა“ (603).
- „ი ზახ დი ან, მოთქმიდიან, მოსცემდიან კლდენი ხმასა.
ათთანდილ სვერეტს გაკვირვებით მათსა ეგრე ქცევა-ზმასა“
(223).
- „ხმა-მალლად ხმობდეს, ი ზახ დეს: მოგვეშორდეს
სალმობანია,
აქამდის რისხვა-მალამან აწ მოგვეცნა წყალობანია“ (1621).
- „ყმა გაემართა საძებრად მტირალი, ცრემლთა მფრქვეველი,
ეძებს, ე ზახ ის, უყვივის, დღებზე ღამეთა მთვეელი“ (864).
- „ხმა დამივარდა, შეიქნა ზახილი, მოსაწვეარი;
წამოვე, წენა დამიწყეს, დავხოცე ჩემი მღვეარი“, (559).
- „დღეთა ყვირილი, ზახილი ზეცამდის აიწყოდა“ (655).

ზახილს უმთავრესად 'ყვირილის, ყვილის, ხმა-მალლა ხმობის' მნიშვნელობა აქვს ძველ ქართულში. მხოლოდ სასხვისო ქცევაში — უზახის, ეზახის — ნიშნავს 'დაძახებას', 'შობხობას'.

ამოსავლად ქართული სახ- || ზახ- ფუძისათვის ჩვენ მივიჩნევთ ძველ ირანულ ძირს sah-ს (ისე როგორც სახ-ელ-ისათვის), მნიშვნელობით 'წოდება, დარქმევა'. შდრ. სკრ. ჯგა- 'ქება', ძვ. სპარსული šah 'თქმა, წოდება' (დაწვრილებით იხილეთ სახ-ელთან), ოს. хәуһ 'თქმა', хәуһәм 'ვთქვათ' (ნაშუო хәуһә).¹

ზახ-ის მოგვიანო ფორმას ძახ-ს პარალელები მოეპოვება სხვა ქართველურ ენებშიაც. ა. ჩიქობავას თავის „ქანურ-მეგრულ-ქართულ შედარებით ლექსიკონში“² მოჰყავს ასეთი სქემა:

- ქან. ჯოხ//ოხ
- მეგრ. ძახ//ჯოხ
- ქართ. ძახ.

შესაძლოა ეს ძირი ნასესხებია ჩრდილო-ირანულიდან.

მ2. ზენაარი, ზენარი, შორისდებულად ზენაარ.

„ვეფხისტყაოსანში“:

- „ზენაარ, სულთა ნუ გამყრი“ (398).
- „ზენაარ, დამხსენ სიციოცხლე“ (583).
- „ქმა ზენაარი ზენარად“ (926).

¹ В Абаев, Русско-осетинский словарь, гл. 444.

² ა. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 437—438. კ. შიშელის აზრით, ქართ. sah-el-ი მომდინარეობს *zah-el-ისაგან sah-სთან ანალოგიის შედეგად, რაც ჩვენ დამაჯერებლად არ გვეჩვენება: ძველი ქართულის მ-ზედებით გვაქვს უკარ სახ- || ზახ- და შემდგომ ძახ-. იხ. K. Schmidt, Rekonstruktion, გვ. 131.

- „ზოგთა კადრეს ზენაარი: „ნუ დაგებოცო“ (1045₁),
- „ქრულია ზენაარი ყოელისავე მამაციისა“ (1216₁),
- „ყოელთა მისცეს ზენაარი“ (1612₁),
- „ვერ გავუტებ ზენაარსა“ (736₂),
- „მას ზენაარსა არ გავსტებ“ (852₁),
- „მან ვატება ზენარისა რად შემართო“ (846₂),
- „დიდითა ზენარითა და ფიცითა“ (413₂).

ზენარობა — „ველაცა კებითა ზენარობით“ (238₁).

ეს სიტყვა ერთნაირი ფორმით გვხვდება საშუალო და ახალ სპარსულში, ამიტომ ძნელია განსაზღვრა, საიდან შემოვიდა ქართულში. მართალია, შედარებით გვიანდელ ძეგლებში გვხვდება, მაგრამ ისიც უნდა იქნეს გათვალისწინებული, რომ „ვეფხისტყაოსანსა“ და მისი ეპოქის სხვა ძეგლებში გვხვდება არა ერთი ფართი სიტყვა, რომელიც ქართული ლიტერატურის ადრინდელ ძეგლებში დადასტურებული არა გვაქვს.

შედარეთ საშ. სპარსული zinhār¹, რომელსაც ნიბერგი თარგმნის როგორც Sicherheit. Kärnāmak-ში არის ასეთი ადგილი: Sāsān hač Pāpak pašt u zinhār x'āst (Kn. 1₁₁) „სასანმა პაპაკისაგან ფიც და ზენაარი ითხოვა“.

ბ. ნიბერგის აზრით, დღ. zinhār² ამოსავლად გულისხმობს ფორმის *zivān-hār < ძვ. ირ. *jivanahāra- „Schutz für das Leben“.

ახ. სპარსულში ვეაქვს ფორმით زینهار და زینهار zinhār, zinhār³. რომელთაც შემდეგი მნიშვნელობები აქვს: 1. 'ფრთხილად! უფრო ხილად! უყურე!'. 2. 'უშიშროება, მფარველობა, თავშესაფარი, შეზრალემა, შეწყალება'.

მშ. ზიანი — 'ვნება, დანიკლისი, წაგება'.

„ვეფხისტყაოსანში“:

- „დაბრუნებითა გვეცემის ზიანი“ (1034₁),
- „ეგონა სამისო რამე ზიანი“ (1278₂),
- „აროდეს გვიზამს ზიანსა“ (798₁),
- „სიციოცხლე უნდა ზიანად“ (827₁).

ზიანიც ეკუთვნის ისეთ სიტყვათა რიგს, რომლებიც საშ. და ახ. სპარსულში ერთნაირი სახით არიან წარმოდგენილი და ძნელია გარკვევა, საიდან შეითვისა ქართულმა.

¹ H. Nyberg, Hfsb. II, გვ. 256.
² Б. Миллер, Персидско-русский словарь, гв. 256.

საშ. სპარსული ziyān¹ 'ენება, დანაკლისი, წაგება, ნაკლი, და-
ნაკარგი', ახ. სპარსული زیان ziyān² იმავე მნიშვნელობით. აფს-
ტაში zyāni- zyānā- „Schädigung“³, თალმტდ. זיאן⁴, 'დანაკლი-
სი', სომხ. *զիան*.

54. ზრახვა — 1. 'ლაპარაკი, საუბარი'

„ზრახვისა მას მათსა... თავადი იესუ მიეახლა მათ...“ (ლუკა, 24₁₃).

„და ესენი ზრახვიდეს ურთიერთს“ (ლუკა, 24₁₄).

„გვრძთვე ნეტარი ესე პაპო არცა და ერთსა რას სიტყუასა იტყო-
და კაცთა შორის, გარნა ღმერთსა ხოლო ზრახვენ წმიდსა შინა
ლოცვასა თვისა“ (აბო, 189₁₄).

„პრჭეა მას: ნუ გამოითი-თამიდ, არამედ დაუცხრომელად დღე
და ღამე იყავნ ზრახვაჲ შენი“ (ბალაქვარ, 523₆).

„და სხუასაცა შრავალსა ზრახვიდეს ამას და ესევეთარსა
სიტყუასა“ (ბალაქვარ, 77₉).

„იხილა რაჲ ნეტარმან შიო, გამოვიდა და, ვითარ კაცთა, ეს-
რეთ ღმობიერად ზრახვიდა“ (ასურ, მოღეაწ, 114₁₀).

2. 'ფიქრი, თათბირი, მოლაპარაკება, განზრახვა'.

„რასა-ეგვე ზრახავთ გულთა თქუენთა“ (ლუკა, 5₁₂).

„რასათჳს თქუენ ზოროტსა ზრახავთ გულთა შინა თქუენთა“
(მათე, 9₄).

„... მტერისა მის მანქანაჲსა მზაკუვარებანი, რომელ იზრახნა
ტემთჳს, განგებასრნე...“ (აბო, 195₁₄).

ზრახვა — „ვეფხისტყაოსანში“ იხმარება მხოლოდ 'დაბრალების,
საყვედურის, მხილების' მნიშვნელობით (შდრ. ახ. ქართ. დამძრახ-
ვა, სამძრახისი):

„ლომმან მივჴმართე ხატეთს, ვერვინ მიზრახავს
ხრდლობსა“ (420₂).

„რად მიმეცო ამა ქირსა?“, ბედსა ამას უზრახვიდა“
(860₄).

„ზემი ზრახვა სიძუნწისა, ტყუის, ვინცა დაიყუბენდა“
(61₄).

ამ მნიშვნელობისთვისაც ამოსავალია ზრახვა 'ლაპარაკი,
საუბარი'. შდრ. ახალი ქართული გამოთქმა უმძრახად ყოფნა

¹ H. Nyberg, Hfsb, ss. 256.

² Б. Михлер. Персидско-русский словарь, ss. 1700—1701.

³ AirWb, ss. 1700—1701.

⁴ S. Telegdi, ss. 242.

‘უმძრახად ვარ’, ე. ი. არ ველაპარაკები. შდრ. ხევსურული აძრახდომა ‘გამოლაპარაკება’.

ამოსავლად ქართული სიტყვისათვის ზრახ-ვა ჩვენ მივიჩნევთ საშ. ირანულ (საფიქრებელია, ჩრდილო-ირანულ) ფუძეს zūr-, zūrak > *zūrah > zrax (ზრახ). შეადარეთ ოსური зурх ‘ლაპარაკი’ (ნამყო — зурдта)¹.

ა. ჩიქობავა ფიქრობს, რომ ზრახ- ფუძე წარმოადგენს პირვანდელ სახეს ფუძისა ხახ-//ზახ- (ზახელი, სახელი). მისი სიტყვით: „ჩანს ზმნაში რ უფრო გვიან დაიკარგა: ზრახ > ზახ, სახელში იგი უფრო ადრე უნდა იყოს დაკარგული“².

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ, ერთი მხრივ, ხახ-//ზახ- და, მეორე მხრივ, ზრახ-, თუმცა ორივე ერთი ირანული წყაროდან მომდინარეობენ ისინი ამოსავლად ორ სხვადასხვა ფუძეს გულისხმობენ და ერთ-მეორისაგან მომდინარედ მათი აღიარება მართებული არ უნდა იყოს; აი რატომ: ჯერ ერთი, ხახ-ელი და ზახილი უძველეს ქართულ ძეგლებში წარმოდგენილია ზრახ- ფუძის გვერდით და არა მისი სახით და, მეორეც, ასახსნელია რ-ს დაკარგვა ზრახ-ში. გარდა ამისა, ამ ორი ფუძის სიტყვებს შორის არის ისეთი ნიშანდობლივი სემანტიკური ხასიათის განსხვავება, რომელიც უფრო მათ სხვადასხვა წარმოშობაზე მიუთითებს, ვიდრე ერთიანობაზე.

თითქმის ყველა ენა ასხვავებს ერთმანეთისაგან ძახილსა და ლაპარაკს, საუბარს. შდრ. რუს. звать, звание, название ‘სახელი’ და говорить, გერმანული Sagen და Sprechen და სხვა. ჩვენთვის კი განსაკუთრებით საყურადღებოა ოსური зæгъу, დიგ. ჯæгъу ‘თქმა’ და зурх ‘ლაპარაკი’, სადაც იგივე ორი სხვადასხვა ირანული ფუძეა გამოყენებული ამ ორი ცნების გამოსახატავად, რომლებიც ქართულსაც უღვევს საფუძვლად.

ბნ. ზლაპარი — შოგონილი, შეთხზული ამბავი, ჩმახი, სიკრუე³. იხმარება ხშირად კეშმარიტის ანტონიმად.

„რამეთუ არა მეცნიერებისა ზლაპართ შეუღებით და გაუწყეოთქუენ უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტისი ძალი და მოსლვა, არამედ თუთ ვხედდვდით მისსა მას სიმდიდრესა“ (პეტრ. სამოციქ. კათ. ეპისტ. 1.).

„მაშინ დაუტყვე მე პირველი იგი კაცთა ხელოვნებით შეთხზუ

¹ В. Абаев, ОЯФ, გვ. 383.

² ა. ჩიქობავა, „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“, გვ. 33.

ლი სჯული და ზღაპრობისა სიბრძნითა ღონისძიებული რწმუნე-
ბაა....“ (აბო, 19₁₄).

„და ჭეშმარიტებისაგან სასმენელნი გარე-მიიტკუნენ და ზღაპრებ-
სა მიეკცენ“ (აბო, 180₂₃).

„უკუეთუ გუნებაეს, ძმანო ჩემნო საყუარელნო, თავთა ჩუნთა
განჩინებაა და აღდგინებაა დაცემათაგან, უკუე მოსწრაფე ვიუ-
ნეთ წიგნთა კითხვად სულიერთა, რამეთუ იგი უმჯობეს და უსარ-
გებლეს არს ჩუნდა ჭამასა მავნებელთა საჭმელთასა, რომელ არს
ცუდის მეტყუელებაა და უბანთა ზედა ზღაპრობად შეკრებასა,
რომელსა შინა სარგებელი არაა არს“ (მამ. სწავლ. 76₂₈).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„მითხრა: „შენ ჩემთვის, დედაო, ხარ უმჯობესი დედისა,
რას აქმნევ ჩემსა ამბავსა, ზღაპარი არის ყბედისა!“
(114₁).

„არცა ლხინი ლხინად უჩანს, არცა კიბი ზედა-ზედი;
ვით ზღაპარი, ასრე ესმის უბედობა, თუნდა ბედი“
(1184₃).

„დღეს გული ცეცხლსა უშრეტსა დაბნით დამიბა, მახია.
აწყა ვცან, საქმე სოფლისა ზღაპარი და ჩმახია!“
(715₄).

„ანდიბან მოგვმან, გრძნებითა მბოგვმან,
მისნობით ტელ ჰყო ზაკვით ზღაპრობა!“
(აბდულმესიანი, 79₂).

„თვით მეზღაპრესა, ცუდ ფელამბერსა
ღმრთისა არ მართლად მქადაგებელსა“...
(აბდულმესიანი, 82₃).

შეადარეთ აგრეთვე მუცლით მეზღაპრე 'ვანტროლოგი'.
ამოსავლად ზღაპარისათვის ჩვენ მივიზნევთ საშ. ირანულ
სავარაუდებელ ფორმას *zaxbar 'თქმულება'. zax- || sax- იგივე ფუძეა,
რაც სახ-ელსა და ზახილში გვაქვს, მნიშვნელობით 'თქმა, ძახე-
ბა' + სუფიქსი -bar, ძვ. ირ. bara. შეადარეთ რუსული сказ-ка.
zaxbar > ხახბარ > ზღაპარ-ი.

zax- || zax- მივივითითებს ამ სიტყვის ჩრდილო-ირანულ წარ-
მოშელობაზე. შდრ. ოსურ. zaxɣɯn [zaxta] 'თქმა'.

თქმა და სიტყუე რომ ერთი და იმავე ძირიდან შეიძ-
ლება იყოს ნაწარმოები, ამის შესანიშნავი მაგალითია ქართული
სიტყუა და ტყუილი (აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ცნება
ნამდვილად არსებულისა და მოგონილის, თქმულისა მხო-

ლოდ). მნიშვნელობის ასეთსავე დიფერენციაციას აქვს ადგილი ირანულ ძირში zūr-. ჩრდილთ ირანულში ეს ძირი გამოყენებულია 'ლაპარაკის' მნიშვნელობით, შდრ. ოს. zuryñ 'ლაპარაკი', საკ. სახელი ბევრაზორო 'შრავალსიტყვიანი', ხოლო სპარსული ჯგუფის ენებში zūra ნიშნავს 'სიცრუეს', ძვ. სპარსული zūrakara-¹ 'მატყუარა', საშ. სპ. zūr 'სიცრუე', 'ტყუილი', რომლისაგანაც მიღებულად ვთვლით ჩვენ სიტყვა ცრუს: zūr > ქართ. ძურ (ძვრ), ძურ-უ > ძრუ > ცრუ. შეადარეთ ყური და ყრუ.

56. ზურმუხტი — „მწვანე თვალთა პატიოსანი“ (საბა).

„გარემოს მისსა მოიქმოდა აგურითა და კირითა, ხოლო ქუდნი კართანი და სარკმელთანი იაქინთისა და ზურმუხტისანი შექმნა“ (ჯუანშ. 107).

„ვეფხისტყაოსანში“ — „ზურმუხტისა ბუდეებითა“ (1319).

„და იხილა წმიდამან ნინო, რამეთუ დგა კაცი ერთი სპილენძისა, და ტანსა მისსა ეცუა ჯაჭვ ოქროსი... და თუალნი ესხნეს ზურმუხტი და ბივრილი...“ (ლ. 2რ. 89₁₉).

სიტყვა ზურმუხტი თავისი ფორმის მიხედვით აშკარად საშ. ირანულია.

შდრ. ფალ. *zmuruxt > სომხ. *զմուխտ* 'ზურმუხტი', სანსკრ. marakata, პრაკრ. maragada > ბერძნ. *μαραγματις*, *μαραγματις*; სემიტურ ენებში: ბაბილონ. barraktu, ებრ. *בַּרְאָק*, ფინიკ. baragt, სირ. bārka.

ეს ძირი, როგორც ჩანს, სემიტური წარმოშობისაა, სადაც ძირი brq- ნიშნავს 'ბრწყინვას'.

სემიტურიდან ნასესხებია პრაკრიტში *zma maragada*-ს სახით ('ბრწყინვალე ქვა'), საიდანაც იგი შეითვისა ბერძნულმა².

ბერძნული ფორმა საფუძვლად უდევს ირანულ (ფალ. *zmuruxt, ახ. სპარს. *زمرود*) და არაბულ *زمرود* ფორმებს.

შენიშვნა: ბერძნულ *μαραγματις*-ში *σ* შეიძლება განვითარებულია *μ*-ს წინ ისე, როგორც ეს ძველი სპარსული საკუთარი სახელის Bardiya-ს გადმოცემის შემთხვევაში გვაქვს. პეროდოტესთან ეს ძველი სპარსული სახელი გადმოცემულია *Μαραγματις*-ის სახით (ესქილესთან *Μαραγματις*)³. ასევე, ინდურ maragada-ს ან სემიტურ barraktu-ს შეეძლო მოეცა ბერძნული *σ*-*μαραγματις*. ე. ბუაზაკი ბერძნულ

¹ A. Meillet, Vp, 83. 68.

² E. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Paris, 1934, 83. 609.

³ A. Meillet, Vp, 83. 29 და 53.

ფორმას შემდეგნიარად აწარმოებს: პრაქრ. asma. maragda >
اسما ماراڭدا > ასაჰარაჯიძე > ასაჰარაჯიძე.

57. იაგუნდი, იაკინთი — 'ძვირფასი თვალი წითელი ფერისა'.
„და წარმოიღეს ხარკი ჰინდოთა მეფისაგან; მუშევი ლიტრა
ათასი, ამბარი ეგზომივე, ალვა ნავი ათი, თუალები იაკინთი და
ზურმუხტი ნავი ერთი, და მის თანა საფირონი თუთოსახე...“
(ჯუანშ. 188₁₀).

„ვეფხისტყაოსანში“:

- „იაგუნდი ეგრეცა სჯობს“ (298₂).
- „სამოცი თვალი ლალ-იაგუნდი“ (771₂).
- „იაგუნდისა მრთელისა“ (1438₂).
- „იაგუნდითა წითლითა“ (1439₂).
- „ქარვად შექმნეს იაგუნდნი“ (282₄).

ახ. სპარსული ანგა და انوار 'იაგუნდი, ლალი'. يانگازرق
'ბიერილი, აკვამირინი', ارزازرق 'ტოპაზი', انوار 'ლალი' (წი-
თელი იაგუნდი), انوار 'საფირონი'.

შეადარეთ აგრეთვე روان ანგა 'წითელი ლვინო', პართული
r'kwnd², ბერძნ. ἄσπερος > იაკინთი, რუს. ихонг.

58. იავარი, ავარი — 'ნადავლი, ალაფი'.

„...და იავარ იქმნენ სახლნი თქუენნი, და ტყუედ მიეცნენ
შვილნი თქუენნი“ (ბალაქვარ. 113₂₂).

„აჲ ტყუე გუეზინის, ნუჯუე ჯელთ ივდოს და გუეუფლოს შჯული
მისი და მას /მინა/ მოგუედგმის სამართლით თავს-დებამ სისხლთამ,
რომელ დავსთბიენით ბრძანებითა შენითა, და მონაგებნი, რომელნი
იავარ-გუეენით მშჯავრითა, თანა-გუაც ვარდაქდაა მათი“
(ბალაქვარ 143₂).

„მოვლო ყოველი სომხითი და ქართლი, მოტყუენა ყოველივე,
იავარ-ყვენა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი...“ (ლ. მრ. 15₁).

„ხოლო საპურტლენი დიდნი და სამსახურებელნი სამეუფოთა
ტაბლათანი, ოქროსა და ვეცხლისანი, ბაგრატიუნნი სასმურნი და
სამწდონი პატიოსანნი, კარაენი სამეფონი და ყოველთა დიდე-
ბულთანი აიხუნეს იავარიად და წარვიდეს“ (დავ. აღმავ. 319₄).

¹ Б. Миллер. Персидско-русский словарь. стр. 601—602.

² W. Henning, BSOS. IX, 89.

„ამათ თანა დასხნა მუნვე დიდთა და ხოსროანთა შედგენა ტახტნი და საყდარნი, სასანთლენი და კიდელნი ფერად-ფერადნი იავარად მოხმულნი თჳსნი“ (დავ. აღმაშ. 330₇).

„თუესა ნოემბერსა წარვიდა მეფე აშორნას, დაესხა თურქმანთა, მოსრნა და იავარ-ყვანა, და წარმოიღო ნატყუნავი მათი ურიცხჳ“ (დავ. აღმაშ. 339₇).

„მეოტად წარიტყვიანა არაბნი, იავარად ისმაიტელნი, მტყუარად დასხნა სპარსნი, ზოლო გლეხად მთავარნი მათნი“ (დავ. აღმაშ. 351₃₀).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„იავარ-ყვავ საქონელი“ (1103₃).

„იავარ-მყო, ამფხვრა სრულად“ (1174₃).

ავარა:

„შეკრბეს იმიერ და ამიერ, იქმნა ბრძოლა დიდი, და მოისრნეს ბერძენნი ფრიად, და წარმოიღეს ავარი“ (მატ. ქართ. 285₃).

„და წარიღეს ავარი დიდძალი და განძი სამეფო, რომელი აქონდა თანა“ (მატ. ქართ. 288₃).

„გააქციეს ფადლონ და აუწყდეს ლაშქარი, აიღეს ავარი და განძი ურიცხჳ“ (მატ. ქართ. 296₃₃).

„და წარმოიღეს გიორგისთა ავარი, და ეზომ განდიდნა ბრძოლა იგი, რომელ სივლტოლა ეგულებოდა ბასილი მეფესა“ (სუმბატ. დავითის ძე, 383₃₃).

„წარიღეს ბერძენთა ავარი დიდძალი და განძი სამეფო უოველი სრულიად, რომელი აქუნდა“ (სუმბატ. დავითის ძე, 384₃₃).

ფალაური āvār¹ 'ძარცვა, ყაჩაღობა', ფაზენდ. āpār, āpāradan 'პარვა', ბელუჭ. āvār, ავღ. āvār, მანდ. āvār, სომხ. *ավար* 'ნადავლი', ახ. სპარსული *اوار* 'უსამართლობა, ჩაგვრა, ტირანია'; 'ნანგრევები, ნამსხვრევები, ნაოხარი, დანგრეული'².

პ. ნიბერგს ფალაურისათვის მოჰყავს ფორმა āpār 'ძარცვა, აოხრება' (ფაზ. āpar, ნერ. āpāhāra). მისი აზრით, āpār მიღებულია *āppar-ისაგან, რომელსაც იგი აწარმოებს ირ. *āpa-pāra-საგან³.

ჩვენ უფრო დამაჯერებლად მიგვაჩნია პ. ჰორნის ეტიმოლოგია, რომელიც ამ სიტყვას hār- ძირიდან აწარმოებს (ā + √ hār), ფალაური ĩpār, ĩpariša 'ძარცვა'⁴, āpartan, āpartan. 'აოხრება, გავერბნება'. შდრ. ქართ. ავაზაკი (ā + √ vaz 'მოტაცება, ძარცვა').

¹ H. Hübschmann. AG. I, 83. 162.

² H. Nyberg. Hfsb. II, 83. 14.

³ P. Horn. GrapEt. 83. 13.

⁴ В. Михлер. Персидско-русский словарь, 83. 4.

59. იადგარი — 'მოსახსენებელი, სახსოვარი', 'საქსენებელი' (საბა).

„რამეთუ აწ არს ხანძთას ჯელითა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა საწელიწდომ იადგარი“ (გრ. ხანძთ., გვ. ლთ₁₃).

ავესტური yāta- 'ხსოვნა', ფალ. yāt² 'ხსოვნა, მოგონება', აბ. სპ. ად 'ხსოვნა', არგად — ارگاد 'ხსოვნა, სახსოვარი, ძველი'², მანიქ. 𐭎𐭏𐭐𐭑𐭒 'ხსოვნა, სახსოვარი, მოსახსენებელი, მოსაკონებელი'².

შენიშვნა: კ. ზალემანს მოჰყავს ნ. მარის საინტერესო შენიშვნა ამ სიტყვის შესახებ ქართულში, რომელიც მას დახმარება მანიქეველური ფორმის თარგმნისას: „სპარსულიდან ქართულში ნასესხები იადგარი, გარდა მისი ჩვეულებრივი მნიშვნელობისა 'ხსოვნა, მოგონება', ძველ საეკლესიო ტერმინოლოგიაში აღნიშნავს სპეციალურ პაინთა კრებულს წმინდანთა სადიდებლად, ასეთივე მნიშვნელობით იხმარება ეს სიტყვა მანიქეველურ ძეგლებშიც“ (Man. Stud. 52).

60. კალნაბი — 'კომპოსტო'.

„ხოლო ნეტარმან მამამან გრიგოლ თავადნი დიდნი მარხვანი გარდაელნის მცირედითა კალნაბითა უმბგვრითა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ქა₁₄).

შდრ. აბ. სპარსული کرب karnab⁴ 'კომპოსტო', کر, کم 'კომპოსტო', ბერძნ. κάρβακη, სირ. kārabbē, სომხ. կարավեր⁵, არაბული کرب⁶ 'კომპოსტო'.

ქართულში და სომხურში შემოსულია საშ. სპარსულიდან *karnab ან kalanb⁷.

61. კოშკი — 'წერილი და მაღალი ციხე' (საბა).

„ოდეს ვიხილმ ასულმან: აბიათარისმან: სიდონია წმინდაა ნინოა: თავსა ციხისასა: პირველ: მცხეთისასა კოშკსა მას მაღალსა

¹ P. Horn, GrnpEt, გვ. 250.
² М. Гаффаров, Персидско-русский словарь, გვ. 911.
³ C. Salemann, Man. Stud., გვ. 52.
⁴ Gri:Ph, II, გვ. 59; Б. Миллер, გვ. 404.
⁵ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 162.
⁶ A. Belot, გვ. 692.
⁷ ი. ჯავახიშვილის აზრით, ქართული კალნაბისათვის ამოსავალი არა ბერძნულიდან სპარსულში შესული ზემოთ მოყვანილი ფორმები, არამედ kal-nab, სადაც kal (იგივე ქართული კელა) = ლათინურ caulis-ს, ხოლო მორავ ელემენტი nab = ლათ. napus-ს. იხ. „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, II, გვ. 178—185.

ბრინჯთა მათ ქუეშ მრატმან მეფისა საგრილთა და სასუნენებელთა
ჯდა" (მოქც. ქართ. 767).

"და დადგა უძრავად, ვითარცა კოშკი მტკიცედ" (ლ. მრ. 20₆).

"...სადა იყუნეს კოშკნი მტკიცენი საბრძოლნი, რომელნი მას
აღეშენეს" (ლ. მრ. 90₁₁).

საშ. სპარსული kōšak 'სასახლე', აბ. სპ. کوش¹ 'სასახლე,
ციხე, პავილიონი, კიოსკი', არაბ. gausak 'სასახლე', თალმულ.
כּוּשׁ 'ციხე', 'სიმაგრე', სირ. כּוּשׁ 'pinna'². პ. პორნის აზ-
რით, ამოსავალია საშ. ირ. gōšak, სპარს. goša 'კუთხე, ყურე'³.

შენიშვნა: ს. ტელეგდის ამოსავლად შიანია თაეკიდური k, და-
მონშებული ფალაურში, ახალ სპარსულსა და თალმულურში, ბო-
ლო სირიულში წარმოდგენილი მღერვი გ მეორეული უნდა იყოს,
არაბული ფორმა კი გ-თი, მისი აზრით, სირიულიდანაა შეთვისებუ-
ლი. ეს სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული მრავალ ენაში.

შდრ. ქურთ. kōšk, ოს. k'ūsk⁴, თურქ. köşk, ევროპ. kiosk,
უბიხ. k'wask.

62. კერპი — "...წარმართთა ცრუ ღმერთი, ვინა ჯელით ქმნილი"
(საბა).

"განარისხეს იგი ბავინებსა მათსა და კერპებითა მათითა
აშურეს მას" (ფს. 77₂₆).

"...და მსახურებდეს კერპთა ურთთა ჯელით ქმნულთა..."
(ე. მცხ. 87₁₁).

"...და სიმყრალე იგი კერპთ-მსახურებისაა განგუაშორა..."
(აბო, 61₁₁).

"და თანა ჰყუანდეს კერპნი ღმერთად ვაცი და ვაიმ" (მოქც.
ქართ. 709₉).

"...და არა ზედავ მას, არამედ გარე მიიქცევ პირსა შენსა მის-
გან, ვითარცა ვინ გარე მიიქციის პირი თუხი ქვისა კერპისა-
გან" (მამ. სწავლ. 11₁₁).

მეკერპე:

"ანუ არა გასმიან სასწაულნი, რომელნი ქმნეს კონსტანტეს-ზე
მეფისა წარძლუანებითა ჯუარისათა, ანუ რომელნი ქუეყანასა ბერ-
ძენტოსა იქმნეს სასწაულნი ივლიანეს-ზე მეკერპისა მეფისა"
(ჯუანშ. 160₂₀).

"...და შეკრპეს სპანი ბერძენთანი და იეზიმიანოს აჩინეს მეფედ-
ბოლო მან არა თავს-იდვა ვიღრემდის არა დამუსრნეს კერპნი
და აღმართნეს ჯუარნი..." (ჯუანშ. 160₂₁).

¹ В. Михлер, Персидско-русский словарь, 83-412.

² S. Telogdi, 83-254.

³ P. Horn, GrnpEt, § 221.

⁴ В. Абаев, Историко-этимологический словарь, 83-643.

„და ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა
თვსსა. ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ
ერქუა“ (ლ. მრ. 25₁).

„და მოკუდა ფარნავაზ, და დაფლეს წინაშე არმაზისა კერ-
პისა“ (ლ. მრ. 26₁).

„და მან (საურმაგ) შექმნა ორნი კერპნი, აინინა და დანანა,
და ამართნა გზასა ზედა მცხეთისასა“ (ლ. მრ. 27₁).

„ამან ფარნაჯომ მეფემან უმატა ყოველთა ციხე-ქალაქთა შენე-
ბა, და ამან აღაშენა ციხე ზადენი, და შექმნა კერპი სახელითა
ზადენ, და ამართა ზადენს“ (ლ. მრ. 29₂).

ფალაური -karp¹ 'ფორმა, ფიგურა, გარეგნობა', ავესტურ-
რი kəhrp- (Nom. sg. kərəfš)² 'სხეული, ფორმა', სომხ. կարպ³
'ფორმა, სახე, შეხედულება', შდრ. ახ. ქართული კერპი, ჯიუტი,
შეუსმენელი.

63. კუბასტი — საბას განმარტებით 'ღენაქი'.

ეს სიტყვა გვხვდება

1. „საქმე მოციქულთაში“:

„და გარემოადგეს მას ქურივები იგი ყოველი, ტიროდეს და
უწუნებდეს კუბასტებსა და სამოსლებსა ყოველსა, რომელსა
იქმოდა, მათ თანა რაჲ იყო ტაბითა“ (9₁).

2. „შუშანიკის მარტვილობაში“:

„მაშინ შუელად აღდგა ჯოჯიკ, ძმაჲ მისი, და იბრძოდეს, ვიდ-
რემდის გუემა იგიცა, და კუბასტიცა თავსა მისსა მრხეთქა...“
(20₁).

„და კუბასტნი შუშანიკისნი და ჯორცნი წულელ-წულილად
დაეზარნეს ძეძუსა მას...“ (27₁).

3. „ამირან დარეჯანიანში“ (კუპასტის სახით):

„დედოფალმანცა მის დიაციისა ძღვნობილი კუპასტი ჩაიციო
და ორნივე ერთგან დასხდეს“ (121₁).

მოყვანილი კონტექსტებიდან ირკვევა, რომ კუბასტი არა მარ-
ტო 'თავსაბურავის' მნიშვნელობით იხმარებოდა, არამედ გარკვეული
ტიპის სამოსელის აღსანიშნავადაც. საშუალო და ახალ სპარსულში
ეს სიტყვა არ გვხვდება. ჩვენ ვფიქრობთ, შესაძლებელია ეს
ქართული სიტყვა დავუკავშიროთ ავესტურ გამოთქმას *aka-
bastam.

¹ H. Nyberg, Hfsh, II, გვ. 121—122.

² AirWb, გვ. 454.

³ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 168.

aka ნიშნავს "შესაკრავს, საკინძს", ხოლო basta ნამყოფს მიმ-
 ლობის ფორმაა ზმნიდან band "შეკერა, შეხვევა" და სხვა. მთლიან-
 ნად გამოთქმა ნიშნავს 'საკინძით შეკრული ან შესაკრავი'. მისი საშუ-
 ალო ირანული ფორმა უნდა ყოფილიყო *akbast ან kubast, რომ-
 ლის გადმოცემას წარმოადგენს ქართული კუბასტი. *kubast > აკ-
 aka-basta¹, ალბათ, სამოსლის გარკვეული ტიპის აღსანიშნავად
 იყო გამოყენებული, შესაძლებელია აგრეთვე აქ გვქონდეს ახ. სპ.
 kálahband-ის² ანალოგიური *kállahbast 'თავსაკრავი'.

64. კურტაკი, ხაკურტაკე ჯაჭვი — ესე არს სამოსელი შემორისა,
 საჩინო ჯაჭუთა ვარევან* (საბა).

„ჯაჭვი მეცვა საკურტაკე“; (ვ. ტყ. 558).

ფალ. *kurtak, სოლდ. kwr̄b'k, qwrty 'პერანგი', ქურთ. kur-
 tek, ახ. სპარსული كرتك, كرتك 'მოკლე ტუნიკა ტანზე შემოჭე-
 რილი კიარასის მსგავსად, მოკლე სახელოებით' (იდაყვებამდე), იგივე
 ძირია, რაც ქართული კუართი; იხ. კუართთან.

65. ლალი — 'წითელი იაგუნდი', 'წითელი'.

„ქულად მიიხილა წმინდამან და იხილა აღმოსავლით-კერძო
 ქელსა ზედა მას ტბაჲ, აღრეული ლალითა“ (ს. ზ. 160₂).

„ფეფხისტყაოსანში“:

„ბროლი და ლალი გასრულვარ“ (139₂).

„ლალი ქარვად გადიქია“ (659₂).

„ნაკეთად სარო, ფერად ლალი“ (973₂).

„მართ ვითა ლალსა მზისავან, მას ფერი ეზარდებოდა“
 (1352₂).

„ბროლ-ლალსა ლვარი ნარგისთათ მოსდის“ (1140₂).

„თვალნი ლალისა ქვისანი“ (1560₂).

არაბ. სპარსული لال 'ჭვირფასი ქვა, ლალი, წითელი ვარდი',
 لال 'წითელი, ლალი' და სხვა.

ა. სილდიკი³ არაბულ لال-ს სპარსულიდან შეთვისებულად მიიჩ-
 ნევს და შენიშნავს, რომ ალბათ თვით სპარსელები ამ სიტყვას ع-ით
 წერდნენ, რომ -ლალი—lal⁴ (lal > არბ. la'), რომელიც არა-
 ბულში იყო გადასული, لال lāl 'წითელი'-საგან გაერჩიათ ისე.

¹ AirWb. გვ. 46.

² Borhān-e Qāte', III.

³ A. Siddiqi. Studien über die persischen Fremdwörter im klassi-
 schen Arabisch. Göttingen, 1919, გვ. 1333, 1345.

⁴ Borhān-e Qāte', III, გვ. 1379.

როგორც მკვიდრი სპარსული სიტყვა *šm* 'ასი' იწერება *س*-ით არაბული *س*-ისაგან გასარჩევად, ისე როგორც *ساعت* 'სამოცი', არაბ. *ساعت*-ისაგან — Strick და სხვა.

66. ლაშქარი — 'ჯარი, არმია, ბანაკი'.

„შვილო საყუარელო, მკედარი ვიდრე წყობასა არა შესრულ არნ, ძლევაჲ მისი სიმრავლესა შინა ლაშქართასა არა საცნაურ არნ...“ (გრ. ხანძთ., გვ. მა₁).

„და ესმ უწოდეთ, რამეთუ სულიერად განწყობილნი ლაშქარნი თქუენნი ესმ. წმიდანი უდაბნოთა მამანი. არიან ჯორციელად განწყებულთა ლაშქართა თქუენთა სიმტკიცენი და საქურველნი უველთა შორწმუნეთა მეფეთანი მწყობრთა შინა წყობისათა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ლბ₄).

„და ალიგსო ქალაქი სპარსთა ლაშქართა“ (მოქც. ქართ. 777₂₇).

„შოდრკა მეფს და ყოველი იგი ლაშქარი: მოვიდა და გარდა-მოყარდა საჯედრისაგან“ (მოქც. ქართ. 774₁₀).

„...და შემოყრიბნა ლაშქარნი ფარულად, და წარემართა ვარსქენს ზედა“ (ჯუანშ. 216₁₃).

„ვეფხისტყაოსანში“:

- „მან დამიხოცა ლაშქარი“ (111₂).
- „მოსულა ხატად ლაშქარი“ (1594₂).
- „იბრძვის ინდოთა ლაშქარი“ (1595₂);
- „ლაშქარიცა დაერაზმა“ (170₂).
- „სპასპეტო ლაშქრისა ბევრ-ათასისა“ (44₂).
- „ლარსა ჰხვეტდიან ლაშქარნი“ (54₂).
- „ლაშქარნი მკვდართა სტიროდეს“ (98₂).
- „დღეს ავეყარენით ლაშქარნი (202₂).
- „ლაშქარნი რბოდეს ში და შო“ (1508₂).
- „ნახა ლაშქართა ჯარია“ (92₂).
- „საა ლაშქართა“ (977₂).
- „შეუშინდა ქარავენი მათ ლაშქართა სიდიდესა“ (1038₂).

ახ. სპარს. لشکر¹ 'არმია, ჯარი, ლაშქარი, ბანაკი' და სხვა, არაბული عسكر² 'ჯარი, ლაშქარი', სომხ. լաշկար 'არმია, ლაშქარი'³.

¹ В. Миллер. Перевдско-русский словарь, გვ. 437.
² И. Баранов. გვ. 658.
³ Н. Нибсхманн, AG. გვ. 157.

თვით სპარსულში ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ვარაუდობენ არის. ს. ფრენკელი¹ მას არაბულიდან ნასესხებად თვლის, მაგრამ თვით არაბული ფორმა სპარსულიდან შეთვისებულად ითვლება, რაც უფრო დამაჯერებელია².

ა. სიდდიკის მოჰყავს რიზა-კულიხანის ეტიმოლოგია, რომელიც **كش**-ს აწარმოებს აბ. სპარსული სიტყვიდან **كش** ('ცალი, ნაწილი'—ჯარის ნაწილი, გუნდი, რაზმი). მაგრამ გარდა სემასიოლოგიური დაბრკოლებისა, რომელიც ამ ეტიმოლოგიას სდევს, აუხსნელი რჩება დაბოლოებაც³.

ახალმა სპარსულმა **كش** არაბული **عسكر** მოგვცა შემდეგი გზის გავლით: **laškar** > ირან. **al-laskar** > ***al-askar** > ***al-'askar** > **al-'askar**.

ჩვენი აზრით, შესაძლებელია ამ სიტყვისათვის დავუშვათ შემდეგი ეტიმოლოგია. ახალი სპარსული **كش** წარმოდგება ძვ. ირან. კომპოზიტისაგან ***rāša-kara**, რომლის პირველი კომპონენტია ***rāša**, მომდინარე **rāš**-იდან. შდრ. ავ. **rāš** 'გნება, ზიანის მიყენება', გუთ. **rāšo** 'წამება, ტანჯვა', სკრ. **rāksas**, ბერძნ. **ῥαξίζω**, ინდ. ეგრ. ***reṣ**⁴. ახალ სპარსულში გვაქვს შესატყვისად **کش** 'ნგრევა, განადგურება, თავდასხმა, ნადავლი' და სხვა.

მეორე ეტიმოლოგიის ასახსნელად ორი შესაძლებლობა არსებობს: 1. **kara** 'შეიძლება იყოს სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსი **-kara** > **kar**, **gar** | **kāra** > **kār** -**gār** 'მოქმედი, მკეთებელი'. შდრ. აბ. სპარსული **bazāgar**, ფალ. **bačakkār** 'ბოროტმოქმედი', **perozgar** 'გამარჯვებული', ფალ. **pērōčkār**, **ziyānkār** 'შავნებელი', ფალ. **ziyānkār**, აგრეთვე **kirdgār sitamgār**; **rōzgar** 'დრო', ფალ. **rōz-kār** და სხვა მრავალი. მაშინ **كش**—სიტყვის წინაარსი იქნებოდა: 'შნგრეველი, თავდასხმელი, გამანადგურებელი'⁵. 2. **-kār** მომდინარეობს ძველი სპარსული სიტყვიდან **kāra**, რომელიც ერთსა და იმავე დროს აღნიშნავს ჯარსა და ხალხს ქართული ერის შესაგესად. შდრ. აბ. სპარსული **kār** სიტყვაში **kārzār**—**کارزار**

¹ S. Fraenkel, Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen. Leiden, 1896.

² GrirPh. I, 33-57. შენიშვნა 6, § 22.

³ A. Siddiqi, Studien über die persischen Fremdwörter im klassischen Arabisch, 33. 80. შენიშვნა 1.

⁴ GrirPh. I, 33-17; H. Reichelt, 33. 494.

⁵ M. Mo'in-ის მიერ გამოცემული Borhān-e Qāte'-ში მოყვანილია მონახობა, რომელიც **laškar**-ს უკავშირებს ფალ. **artištar**-ს, ავ. **raθaeštar** > **raθtar** > **laštar** > **laškar**-. იბ. Brh. Qat., III, 33. 1894.

'ომი, ბრძოლა, შეტაკება'¹. მაშინ laškar-ის მნიშვნელობა იქნებოდა 'გამანადგურებელი, თავდამსხმელი ჯარი, ხალხი'. ძვ. ირ. raša-kāra > საშ. სპარს. *raškār > ახ. სპარს. laškar.

67. მარზაკი, მაზრა, მაზრაჯა — "შუბის სახე, ლახვარი, გურზი".
 "და იწყლა მირ მაზრაჯითა ფერდსა, ხოლო ქრისტიანეთა-
 ვან მას დღესა შინა მოკლეს კაცი სამოცი..." (ჯუანშ. 237₂₈).

"მშვილდთა მაზრაჯა
 უქმნა მტერთ რაჯა
 გულის უწყალოდ ანაგებითა" (აბდულმესიანი, 19₃).

მარზაკი ანუ მაზრაჯი ჩუბინაშვილს განმარტებული აქვს როგორც 'მოკლე შუბი', 'მუწმოკლე ლახვარი, სათხელი'².

ნ. მარი ამ სიტყვას განმარტავს, როგორც 'стрела' (луконоса) და შენიშნავს, რომ 'მაზრაჯის' ფორმით იგი გვხვდება სომხური *ჭყაყაჯან-ისა* (იერ. 6₃₃-ში) და *ახყალორჯის* შესატყვისად ნახმარი³.

მარზაკი წარმოადგენს ახ. სპარსულ-არაბულ ფორმას مراز⁴ საშ. სპარსული სიტყვისა vazr⁵ 'გურზი'.

როგორც ჩანს, საშ. სპარსულში არსებობდა ფორმა *vazrak, რომელიც არაბულში გადავიდა mizrāk-ის სახით. შდრ. არაბული مراز, მრ. مرازق "შუბი, პიკი".

თვით საშ. სპარსულისათვის ამოსავალია ავ. vazra⁶ (სერ. vajra), ახალ სპარსულში gurz⁷. შეადარეთ ქართ. გურზი.

მშეკალა შანიძემ ქართულ ბიბლიაში დაადასტურა აგრეთვე საშ. სპარსული წარმოშობის ვაზრიც⁸.

68. მაზრა — 'საზღვარი, ქუეყანა, ოლქი'.
 "ხარგა დავდგი, არ მაზრებო" (ვ. ტყ. 431₃).

მომაზრება:
 "ძოწსა მარგალიტი გარე ტურფად მოემაზრა" (ვ. ტყ. 536₃).

"ვეფხისტყაოსნის" ლექსიკონში მაზრა განმარტებულია, როგორც 'ფაცხა, ალაზუბი', რაც, ჩვენ ვფიქრობთ, არ არის სწორი.

¹ M. Meillet, Vp, გვ. 148 და გაფართოვის ლექსიკონი, გვ. 640.
² დ. ჩუბინაშვილი, ლექსიკონი, გვ. 659.
³ Н. Марр. Олошани, I, ლექსიკონი.
⁴ И. Баранов, გვ. 274; Н. Ягелло, Персидско-русский словарь, გვ. 1467.
⁵ Н. Nyberg, Hfsb, გვ. 237.
⁶ AirWb, გვ. 13⁰².
⁷ P. Horn, GrapEt, გვ. 506.
⁸ შ. შანიძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონიდან (წაერთვლია მოხსენებად თბილისის უნივერსიტეტის ფილ. ფაკ. III სემესტ. სესიებზე 1938 წ.).

არმაზრები შეიძლება ნიშნავდეს 'უსაზღვრო, თავალწყვდუნელი', რასაც ადასტურებს ამ სიტყვის სხვა ადგილას ხმარება ფორმით: მოემაზრა, სადაც კონტექსტიდან სავსებით აშკარაა მისი მნიშვნელობა 'საზღვრისა' (მოემაზრა — მოესაზღვრა — მოეფარგლა). „ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონია-ლექსიკონშიც ეს ორი სიტყვა ერთმანეთთან კავშირშია წარმოდგენილი.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცნებიდან საზღვარი შესაძლებელია მიგვეღოს მნიშვნელობა 'საფარველისა' და შემდეგ 'ქარვისა' მაზარა-სა.

ახალი ქართული მაზრა — 'გუბერნიის' გაგებით, აგრეთვე დაკავშირებულია marz-თან 'საზღვარი, კიდე, ქვეყანა'. შდრ. მარზპანი. შეიძლება სიტყვა მაზრა სირიული გზით მოდიოდეს.

ამ სიტყვის ირანული ეტიმოლოგია ასეთია:

საშ. სპარსული marz: 'საზღვარი, ქვეყანა, კიდე', ახ. სპარ. مرز¹, ავ. maraz, სირიული מרז².

ქართულში მეტათეზისი გვაქვს: მარზა > მაზრა (შდრ. მაზრავი და მარზავი).

69. მარზაპანი — 'საზღვრის მცველი', 'გუბერნატორი', 'შაზრის უფროსი'.

„...ამათ რვათაჲვე შეკრვაჲ ბრძანა და წარცემაჲ ტფილისს არკანდ გუშნასჲ მარზაპანსა ქართლისასა“ (ე. შცხ. 82₂).

„და ვითარ წარემართებოდა მარზაპანი იგი შეფისა მის, შეკრბეს ქართლისა შთაფარნი, მარზაპანისა მის ჯმნად მოვიდეს“ (მოქც. ქართ. 720₁₈).

„და შემდგომად მისა დადგა ვარაზ ბაკურ მეფედ: და მისაზევე სპარსთა შეფისა მარზაპარნი შემოვიდეს სივნიეთა“ (მოქც. ქართ. 720₁₈).

„...უკანასკნელ მასვე სანატრელსა საეკურთხეველსა თავი თუხი შესწირა, მრგულიად დასაწუელად მისსა მიმართ შესწირვიდობელითა უსჯულოესა მის მარზაპანისაჲთა, რომელმანცა შეწირა“ (ასურ. მოღვაწე. 89₁₃).

„...და ვითარცა იხილეს მოხუცებულთა და მარზაპანთა სპარსეთისათა, ვითარმედ მახული დაეცემის ურთიერთას, აღდგეს მათ შორის მოციქულად და ბჭედ, და დასჯერდეს ორნივე მეფენი პკობასა მათსა“ (ლ. შრ. 67₄).

¹ P. Horn, GrnpEt, § 974; Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 23-482.

² S. Tedegdi, 23-247.

„აწ ოდეს მოხუდე ჩემ თანა, და ესრეთ რქუა მოხუცებულთა და მარზაპანთა ჩემთა...“ (ჯუანშ. 184₁₁).

„ხელისა დღე მოუვლინა ვახტანგს ბარზაბანი საკუთარი და მობიდანის, და რქუა ესრეთ გორგასალს“ (ჯუანშ. 124₂₂).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„გავგზავნე მარზაპანი“ (402₁).

საშ. სპარსული marzpañ¹ სიტყვისიტყვიტ 'საზღვრის მცველი' (Markgraf, Statthalter), ახ. სპარსული مرزبان — marzbān²: 1. 'შესაზღვრე', 2. 'სასაზღვრო' ოლქის მმართველი, 3. 'შემამულე'. marz-pan 'მცველი' (ახ. სპ. -bān || -vān), სომხ. *marzqyan*³, თაღბულ. *marzban*⁴.

70. მობიდანის — 'მოგვთა მთავარი'.

„ხელისა დღე მოუვლინა ვახტანგს ბარზაბანი საკუთარი და მობიდანის...“ (ჯუანშ. 124₂₂).

„და ვერ უგრძნა არილ მეფემან და ძემან მისმან უხუჯულოება მობიდანისა, არამედ ჰგონებდეს შორწმუნედ“ (ჯუანშ. 91₂₂).

ძვ. სპარსული *magupati, ფალ. magupat 'მოგვთა მთავარი' გამოითქმის mōrpat > mōrpat (სასანურ ეპოქაში), სომხ. *magupat*. ახ. სპარსული *magup* 'მოგვთა მთავარი, ბრძენი, ვეზირი, მრჩეველი', მრ. რ. *magupān*⁵, სომხ. *magupyan* 'ზოროასტრელთა მთავარი ქურუმი'⁶, სირ. *magup* 'მოგვი', ბერძნ. *magupatēs* — იკითხება *magupatēs*.

ქართული მობიდანის წარმოადგენს ახ. სპარს. გამოითქმის *mōbedān mōbed*-ის პირველი ნაწილის გადმოცემას, ამიტომ არის იგი წარმოდგენილი მრავლობითი რიცხვის ფორმით, შეედარეთ ბანოვანი.

საინტერესოა აგრეთვე სახელი მოაბად („ვისრამიანში“). იგი უნდა იყოს ფალ *mōrpat*-ის გადმოცემა.

71. მოგვ — 1. 'ზოროასტრელი', 2. 'ქურუმი', 'ვარსკვლავთ მრიცხველი' (საბა).

¹ H. Nyberg, Hfsb, 85-147.

² P. Horn, GrnpEt, § 974; Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 83-482.

³ H. Hübschmann, AG, 83-193.

⁴ S. Telegdi, 83-247.

⁵ S. Haim, II, 83-1014.

⁶ H. Hübschmann, AG, 83-195.

„იყო ვინმე დედაკაცი ერთი სპარსი მოგვ, რომელსაც ვინმე ბისა საღმობაჲ აქუნდა“ (მარტ. შუშ. 34₁).

„ხოლო იგი ასწავებდა მას, რადთამცა დაუტყუა მოგობაჲ იგი და იქმნა იგი ქრისტიანე“ (მარტ. შუშ. 34₁).

„და უთხრეს ნეტარსა შუშანიკს, ვითარმედ „შვილნი იგი შენნი მიაქციონა მოგობასა“ (მარტ. შუშ. 35₂).

„მამად ჩემი მოგვ იყო და შეცა მოგუეებასა მასწავებდა და ნე მოგუეებაჲ არა თავს ვიდევ...“ (ე. შცხ. 81₁₂).

„და მოგუენი მოგუეთას მოგობდეს: ციციბლისა მსახურებესა ზედა“ (მოქტ. ქართ. 721₄).

„და მოვიდეს მოგუენი ძღუნისა შეწირვად, და მათ მოგუთა შესლვასა იერუსალემს მოვიდა ამბავი მცხეთას...“ (ლ. მრ. 25₁₁).

დვ. სპარსული magus¹ 'მოგვი, ქურუმი', ავ. moya- mayu², ფალ. mayūk, mōy.mart³. 'მოგვი', ახ. სპარსული: mōy, 𐬨𐬀𐬎𐬎𐬀. თალმულ. 𐬨𐬀𐬎𐬎𐬀 'მოგვი', 'ქურუმი', სირ. 𐬨𐬀𐬎𐬎𐬀 მანდ. 𐬨𐬀𐬎𐬎𐬀⁴. უიგურ. moγoɨ, სომხ. մոգ 'მოგვი, ქურუმი'. მოგობა. მაგია, ვრძნეულება, ბერძნული μάγος 'ქურუმი, ჯადოქარი მოგვი', ებრ. 𐤌𐤃 'მოგვი'.

72. მიზდი — „ასაღები რამ სარგო, ქირა“ (საბა).

მიზდური — „მიზდის ამღები“.

„ნ უკათუ მიზდური იყოს ცყოს შს ნაკულად მიზდისა მისისაჲ“ (გამოსლვ. 22₁₃).

„ხოლო შენ, ძმაო, მუშაკი ხარ კეთილისა საქმისაჲ, და გომიზდი ქრისტემან საქმედ ვენაჯისა თვისისა“ (მაგ. სწავლ. 12₂).

„კაცნი მზიდაენი, დამიზდებულნი დრამითა“ (ვ.ტყ. 1062₂).

ფალ. mizd⁵ 'საზღუარი, გასამრჯელო, საჩუქარი', ავ. mizda⁶, ახ. სპარსული 𐬨𐬀𐬎𐬎𐬀 (mizd ან muzd⁷), შდრ. რუს. мзда.

73. მატიანე — „საღვთო წერილთა ძველთა და ახალთა ორთავე სახელია. მატიაანედ ითქმის შეფეთ ცხოვრებანიცა. მატიაანე“

¹ A. Meillet, Vp. 83-165.
² AirWb. 83. 1111.
³ H. Nyberg, Hfsb. II, 83. 152.
⁴ Borhān-e Qāte'. IV 83. 2054; 2020.
⁵ S. Telegdi, 83. 229.
⁶ H. Hübschmann, AG, I, 83. 195.
⁷ H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 152.
⁸ AirWb, 83. 1187.
⁹ Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 83. 486.

არს აღწერილინი მოსაქსენებელნი საქვეყნოთა განსაგებელთა და წეს-
თანა" (საბა).

"ყო რე"ს დაასრულნა მოსე შთაწერად სიტყნი ასე ამის სჯუ-
ლისანი წიგნთა მატრიანთასა" (დაბ. 29₂₄).

"და იგი ჯდა და განიკითხვიდა, წიგნნი მატრიანისანი გა-
ნებუნეს წინაშე მისსა" (მამ. სწავლ. 93₁₂).

"წიგნნი იგი მატრიანთანი განესუმოდიან და საქმენი კაცთა-
ნი დაფარულნი და ცხადნი აღმოიკითხებოდნან..." (მამ. სწავლ.
123₆).

"...რამეთუ ტირილითა და მოწყალებითა შემძლებელ ვართ ავო-
ცად შეკოდებთა ჩუნთა, რომელნი წიგნსა მას მატრიანისასა
აღწერილ არიან" (მამ. სწავლ. 213₆).

"დიდი შიში არს, ძმანო ჩემნო, გამსა მას, ოდეს-იგი წიგნი მატ-
რიანისაჲ გარელოს, რომელსა შინა წერილ არიან ყოველნი საქ-
მენი ჩუნნი და სიტყუანი..." (მამ. სწავლ. 213₆).

"რამეთუ, რატამს განდიდნენ, განსუქნენ და დიდება პოონ
და განსუენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვ-
ახრობს ძველი მატრიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი"
(დავ. აღმაშ. 359₆).

ფალ. matikan 'წიგნი მატრიანე', სომხ. *matikan* 'წიგნი, ხვეული,
ნუსხა, წერილი' (სალმართო) და სხვ.

შენიშვნა. საშ. სპარსულ ამოსავალ ფორმად უახლეს სპეცია-
ლურ ლიტერატურაში მიჩნეულია mātakdān, წიგნ. ფალ. m't'n'
წარწ. m'tg'd'n = mātag-dān < mātak-dān [ე. ო. 'ტექსტის, დედნის
შემცველი' (Text-enthaltend)]².

74. მირკანი, მირაკანი, მიჰრაკანი — 'თვის სახელი' (მარტი).

"ერთსა დღსა თჳსსა მის მირკანისსა თჳს თავსა აღმართო
კრავი იგი საწამებლისაჲ" (გამოსვლ. 40₁).

"და განიყვანეს (არჩილი) გარე და მოქვეთეს თავი მისი თუესა
მირკანისსა, რომელ არს მარტი, ოცსა მას თჳსასა" (ლ. მრ.
247₂₂).

საშ. სპარსული mihrakān² || mihragān (< mihrakāna-) 'ვითრას
დღესასწაული', აბ. სპარს. mihrgān 'შემოდგომის დღელამის თა-

¹ *U. Z. = J. = N. U. P.*, III, 33. 668.

² აბ. I. Gershevitch, *Gr. Manich. Sogd.*, 33. 250, § 1117; *Iranistik*, 33. 70.

³ H. Hübschmann, *AG*, 33. 194.

⁴ Б. Михлер, *Персидско-русский словарь*, 33. 445.

ნაბრობა, შემოდგომა', სომხ. *մահակամ*-ისათვის (სომხური კალენ-
დარის მე-7 თვე), რომელიც ჰიუბშმანს საშ. სპ. *mihrakān*-იდან
გამოჰყავს, ნიბერგი ამოსავლად მიიჩნევს საშ. სპარს. ფორმას
**mehriyakān*, სირ. *myhr*¹.

ძვ. სპარსული **Miθrakāna*, ბერძნ. *Μιθραχχνα*-ს მიხედვით
(სტრაბონთან — *Μιθραχχνα*).

75. ნავარდი — „ხლტომა, ფრენით სლვა, ასპარეზზე თამაშობა,
ცხენთა ქენება, სეირნობა“ (ჩუბ.).

„მაშინ იწყებს რბევად მრგულივ ნავარდსა, და ლონესა ეძიებ-
დეს ორნივე...“ (ლ. შრ. 132₁).

ფალ. *nipart*² 'ბრძოლა', ფაზ. *navard*, ძვ. ირან* *ni + parot*³
(შდრ. სკრ. *prtana* 'ბრძოლა'), ავ. *pašana* და *paretante*
'იბრძვიან', ახ. სპ. *درو* და *درو* 'ბრძოლა, ომი, შეტაკება'⁴.

76. ნავი — „საკუთრად ყოველი ხის ნაგები წყალში მოსაირუ-
ლე“ (საბა).

„ჭართთა სასტიკითა შეკმუსრნეს ნავნი თარშისანი“ (ფს. 47₆).

„...რამეთუ უწყით სიმრავლე სპათა ბერძენთა და ვერაგობა
წყობისა მათისა და სიმარჯუე ზღუათა შინა ნავებითა“ (ლ. შრ.
113₃₂).

„და წარმოიღეს ხარკი პინდოთა მეფისაგან; მუშვი ლიტრა
ათასი, ამბარი ევზომივე, ალვა ნავი ათი, თუალები იაკინთი და
ზურმუხტი ნავი ერთი...“ (ჯუანშ. 188₉).

ნავთსაყუდელი:

„უძღურთა მკურნალო, კირვეულთა შემწეო, ლელვა-გუემულთა
ნავთსაყუდელი...“ (ს. ზ. 182₆).

„... და მრავალთა სულთა ნავთსაყუდელ ჰყვენ იგინი...“
(გრ. ხანძთ., გვ. ობ₆).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ზღვის პირს მივე, ნავი დამხედა“ (586₆).

„ნავი ვსთხოვე შენავეთა“ (605₁).

„დავკაზმეთ ნავი, კატარლა“ (613₁).

„გამოწნდა ნავი მეკობრე“ (1037₉).

„მეფემან ნავი-ხომალდი მოკაზმა“ (1447₁).

„ნავსა ჩიეჯე, ზღვისა შევე“ (587₁).

¹ H. Nyberg, *Hfsh*, გვ. 151.

² იქვე, II, გვ. 159.

³ *AirWh*, გვ. 868.

⁴ Б. Михлер. Персидско-русский словарь, გვ. 559 და 573.

სანსკრ. nau- 'ნავი, გემი', navāja 'მენავე, მებლავური', ავ. na-
vāza-, ძვ. სპ. nāvīyā¹ 'ფლოტი' (ensemble des navires, flotte),
ავ. nāvaya² 'სანაოსნო' (schiffbar), ფალაური navtak³ 'სანაოსნო',
nāvīčak 'არხი', ახ. სპარსული و⁴ 'ნავი, გემი', აჟ-و⁵ 'პატარა
ნავი', و⁶ 'არხი, მილი', სომხ. նավ.

ძნელია თქმა, სიტყვა ნავი ირანულიდან შემოვიდა ქარ-
თულში თუ ბერძნულიდან. ეს საერთო ინდოევროპული ძირი თი-
თქმის უცვლელად არის დაცული ინდურ-ირანულსა და ბერძნულ-
ლათინურში.

77. ნაფთი — 'ნავთი'.

„და მოიღეს შეშაჲ და თივაჲ და ნაფთი და დაასხეს გუამსა
მას ზედა წმიდასა და დააგზნეს ცეცხლი...“ (აბო, 74₂₇).

ახ. სპარსული نفت და نفت 'ნავთი'⁷, საშ. სპარსული *naft—
„Naphta, petroleum, oil“, სირ. نفت, ბერძნ. νάφθα, ლათინ.
naphta, სომხ. նավթ⁸.

სიტყვის წარმომავლობა უცნობია. სომხურ ფორმას ქ. კიუბზმანი
სპარსულ ნასესხებად თვლის.

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართ. ნაფთი-ი (აბოს წამებაში) საშ. სპარ-
სულიდან მოდის, რომელიც ახ. სპარსულის იდენტური უნდა ყოფი-
ლიყო. ყოველ შემთხვევაში ქართულს არა აქვს დაბოლოება ა, სი-
რიული, ბერძნული და ლათინური ფორმების მსგავსად. ირ. f
ქართულმა გადმოსცა ფ-თი, ხოლო სომხურმა ე-თი, ახალ ქარ-
თულში ძველისაგან განსხვავებით ვეაქვს ნავთი.

78. ნაზი — 'ნაზი, მოხდენილი, სათუთი'.

„უმა წავიდა ლალი, ნაზი“ (ვ. ტყ. 720₂).

„წყლიანმან და სიტყვა-ნაზმა“ (ვ. ტყ. 170₁).

„ვის თაეი გინაზებია“ (ვ. ტყ. 285₂).

„რა სიტურფე, რა ნაზობა“ (ვ. ტყ. 1136₁).

სიტყვა ნაზი ნასესხებია ახალი სპარსულიდან. შეადარეთ ახ.
სპ. زن⁹ 'ალერსი, ფერება, სინაზე, სინატიფე', زن 'წმიდა, სპე-

¹ A. Meillet, Ap. 23. 153

² H. Reichelt, AE. 23. 470.

³ H. Hübschmann, AE. 23. 201.

⁴ S. Halm, 23. 1066.

⁵ იქვე.

⁶ H. Hübschmann, AG, I, 23. 202.

⁷ Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 23. 552, 553.

ტაქი', نازك — 'ველუცობა, ნაზობა, პრანკვა', nāzuk, საშ. სპარსული nāzik¹ 'საამო, ნაზი' (lieblich, anmutig), ქურთული nāzik (საშ. სპარსული უნდა ყოფილიყო nāzūk — ფორმა, nāzik დიალექტურია), პ. ნიბერგის აზრით, ფალ. დაწერილობა n'čyk გულისხმობს ფორმას nw'čyk — nivāzik 'სიმღერა', რომელიც წარმოდგენილია სომხ. ნასესხებში nuag 'მელოდია, მუსიკა' და მოდის *nivāz-იდან.

79. ნახი — 'უნო, ულაზათო, ულაზაზო'.

„ვეფხისტყაოსანში“ რამდენიმე ადგილას გვხვდება:

„მით არ ჯერ ვარ ქმარსა ჩემსა, მკლე არის და თვალად
ნასი“ (1205₁).

„გვირაბის კარსა ნიადაგ მოყმე სცავს არ პირ-ნასები,
ათი ათასი კაბუკი, დგას, ყველაკაი ხასები“ (1243₁).

„ახალმან ფიფქმან დათოვა, ვარდი დათრთვილა, დანასა;
მოუნდის გულსა დაცემა, ზოგჯერ მიამართის დანასა“
(179₁).

„ტარიელ ეტყვის ავთანდილს: „ისმინე სიტყვა ასები,
ვიამბობ რასმე ამბავსა, შოამბედ ნუ გენასები“
(1364₁).

„ცხელი სდის წყარო ცრემლისა, მართ ვითა კვაბი
ცხელდების
ტარიელ არის დაღრეჯით, ფიფქი ნასდების,
თხელდების“ (1574₁).

„ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონებში ეს სიტყვა განმარტებულია როგორც 'ულაზაზო, უნო'. მართლაც, პირველ ორ შემთხვევაში მოყვანილი მაგალითებიდან „თვალად-ნასი“ და „პირ-ნასი“ ასე გამოდის, მაგრამ ზმნაში ნასება მას ზოგადად 'ცუდის, ავის' მნიშვნელობა აქვს. საბას ნასი განმარტებული აქვს, როგორც „ვერ კეთილი“. ჩუბინაშვილს — „მდარე, ვერ კეთილი“.

ამოსავალი სწორედ ეს ზოგადი მნიშვნელობაა — 'ავი, ცუდი, ბოროტი'. ჩვენ ვფიქრობთ, ეს იგივე სიტყვაა, რაც ძველი ქართული უნასი. შდრ. „ამას ჯერსა შელამიწყნარეთ მე ამას უნასსა ზედა“ (გამოსვლ. 10₁₇). ეს სიტყვა უნასი გვხვდება აგრეთვე „ვისრამიანში“: „ძიდა შობადის შიშისაგან ფიცხლა დაიმალა, მით რომელ ყოვლისა ფათერაკისა და უნასისა მოქმედი იგი იყო“ (ვისრამ. 149₂₈).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 155.

ახალ ქართულში სიტყვა უნასი იხმარება გველის ეფემინიზმად (ბოროტი).

უნასი მიღებულია უნას-ისაგან უ-ს დაკარგვით (შდრ. ურაკმა-რაკი და ლაპარაკი).

სიტყვა უნასი, ისე როგორც სომხური *vinās*, მომდინარეობს ფილური სიტყვიდან *vinās*¹ 'ცოდვა, ბოროტება, სიამე', ძვ. ირანული **vināsa-*, სკრ. *vināsa* 'დაღუპვა, წარწყმედა', ახ. სპარსული *vanāh* 'ცოდვა', არაბ. *junāh*².

80 ნაძუ — 'ხის სახელი'.

„რამეთუ მახლობელ არს ადგილი იგი ნაძუსა მას ლიბანით მოსრულსა...“ (მოქც. ქართ. 766₉).

„მოკუტეთა ნაძუი იგი, და ნაძუისა მისგან შემზადნა შეიღნი, სუეტნი ეკლესიისანი“ (ლ. მრ. 69₁₆).

„...არამედ ვრიდო სამოთხესა მას სამეფუფოსა, და ნაძუთა იმით სიმაღლესა, და ბაბლოთა იმით ნაყოფიერებასა, და ყუავილთა სურნელებასა“ (ლ. მრ. 69₂).

ნაძვის აღმნიშვნელი სიტყვა უკრ კიდევ აქამენიდთა ძველ სპარსულ წარწერებში გვხვდება. დარიოსის წარწერაში სუზის სასახლის აგების შესახებ მოხსენიებულია სახელგანთქმული ლიბანის ნაძვი. იქ გვხვდება ასეთი ფრაზა: *θarmis hya naučaina hauv Labnāna nīma kaufa hačā avanā abariy...*, რაც ასე ითარგმნება: „ხე ნაძვისა იგი — ლიბანი სახელად მთა — იქიდან მოტანილია...“³ (ლაპარაკია სასახლის აგებისათვის მოტანილ ხის მასალაზე), ე. ი. ძველი ირანული ფორმა ნაძვისა არის ძვ. სპ. *nauča(ina)*⁴, პართულში (არშაკიდ.) უნდა გვექონოდა *nōč*, რომელიც დადასტურებულია სომხურში ზაჩ-ის სახით და ახალი სპარსული ფორმებით *نۆ*, *نؤ* და *نؤ*.⁵ მეორე მხრივ, როგორც ჩანს, არსებობდა საშუალო სპარსულში (სასანურში) სუფიქსით გაერკობილი ფორმა *nāz-ūk*, *nāzūk*, რომელთაც ახალ სპარსულში მოგვეცეს *ناز* და *nāzū* *نازو*. ამ უკანასკნელ ახალ სპარსულ ფორმას *nāzū* *نازو* ვერძნობა ქართული ნაძუ-ი.

ქართულ ნაძვსა და სომხ. ზაჩ-ს შორის განსხვავება ისეთი რივისაა, როგორც ქართულ ტაძარსა და სომხურ *տաძար*-ს შო-

¹ H. Nyberg. Hfsb. II. 83-243.
² H. Hübischmann. I. 83-249.
³ В. Абаев, Надпись Дария I о сооружении дворца в Сузе, *Археологический журнал*, 1, 1945, 83-129.
⁴ *Uzawa*, *Urd. Forsch.*, 83-161.
⁵ Borhān-e Qāte', 83-2194, 2195.

რის, სახელდობრ, ქართული ევრდნობა სასანურ ფალაურასა და ახალ სპარსულ ფორმებს, ხოლო სომხური — არშაკიდულ ფალაურს (ი.რ. z > ქართ. -ძ, ი.რ. ǰ > სომხ. ჯ).

შეადარეთ აგრეთვე მეგრული ფორმა ნუზუ, რომელიც ან ქართულიდან არის ნასესხები, ან რომელიმე ირანული დიალექტიდან.

მანს ფოგტის აზრით, ქართული ნაძვი, მეგრ. ნუზუ ქართულურ-კავკასიურ სიტყვად უნდა მივიჩნიოთ, როგორც კავკასიის მთებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი ხის სახელი, ხოლო სომხური იძ, რომელიც ირანულიდან შეთვისებულად ითვლება, ამოსავლად გულისხმობს მეგრულ პიპოთეტურ ფორმას *nuj-i. მაგრამ არ შეიძლება ანგარიში არ გაეწიოს იმ გარემოებას, რომ ძველი ირანული სიტყვის *nauča-ს აირველი წერილობითი ფიქსაცია ჯერ კიდევ აქამენიდების წარწერებში გვხვდება (იხ. ზემოთ) და მისი საშ. ირანული (პართული ეპოქისათვის) შესატყვისი უნდა ყოფილიყო იძ, რომლის ზუსტ ვადმოცემას წარმოადგენს სომხური ზინცნობილია, რომ სომხური ა სისტემებზე ვადმოსცემს საშ. ირანულ ა-ს, ხოლო სომხური ლექსიკა მრავლად შეიცავს საშუალო ირანულ სიტყვებს, რომლებიც არსებულ საშ. ირანულ ძეგლებში არ არის დადასტურებული¹.

81. იატაკი — 'ძირი, ფუძე, ფსკერი'.

„ჰყო იგი ოქროჯთა წითა იატაკი მისი...“ (დაბ. 30₃).

„...და არა მოვამინოთ იატაკსა საყოფელთა ჩუენთასა ვარდი და შროშანი და ყუაილნი სურნელნი, ვითარცა-იგი პურიათა და წარმართთა...“ (მამ. სწავლ. 210₃₃).

„ამათი მეტყუელი დაალტობდა იატაკსა ცრემლთა მიერ მჭურვალეთა, მყოვარ ვამ მდებარე პირსა ზედა თუსსა“ (ასურ. მოღვაწე. 178₃₃).

„ვითარცა მზისა შარავანდნი ცისგან იშუტებდეს მიწიერთა საჭურტილად ეგრეთვე ქუყანისაგან თამარის ჰელმწიფობისა შარავანდთა ნათელთა ბრწყინვალებანი ეფინებოდნი იატაკსა მას ზედა ცისასა“ (ისტ. აზმ. 86₂₋₄).

სომხურში დადასტურებულია ფორმა *յատակ*², რომელიც ამოსავლად საშუალო სპარსულ *atāk-ს || adāk-ს გულისხმობს, ფაზენდ-*adāk*, აბ. სპ. *dāk³, tāk = tāg || adāk. შდრ. ოს. *adag|adagæ* 'овраг, балка'.

ახალ სპარსულ სიტყვას *كیا Borhān-e Qāte*⁴ განმარტავს.

¹ Hans Vogt, *Arm. et caucas. du sud*, გვ. 335.

² H. Hübschmann, *AG*, I.

³ *Borhān-e Qāte*, I, გვ. 91.

⁴ В. Абаев, *Историко-этимологический словарь*, I, гв. 30.

როგორც **جزیره خشکی و میان دریا را گویند** ზმელეთი და კუნძუ-
ლი ზღვაზე, კალაქი'.

რაც შეეხება თავიანთი ია-ს ქართულში სპარსული ა-ს ნაცვლად,
შედარეთ სიტყვები: იალბუზი, იაგარი, იალმაგი, იარვან-
დი, იალღუზი და სხვა. არ არის გამორიცხული, რა თქმა უნდა,
სომხური მეშვეობაც, სადაც ქ ფორმანტს წარმოადგენს.

შინაარსობლივი კავშირი ასეთია: atāk || adāk — ხმელეთი —
მიწა — საფუძველი — იატაკი.

82. ნიადაგი — „მარადის მყოფი“, ნიადაგ — „მარადის“ (საბა).
-ვეფხისტყაოსანში*:

- „ნიადაგ ლხინსა ჩვეულმან“ (333₃).
- „უბემან, ნიადაგ მიუმცდარომან“ (771₃).
- „სიციხე გულსა ნიადაგ მწვავს“ (1026₃).
- „გვირაბის პირსა ნიადაგ მოყმე სცავს“ (124₃).
- „სადარბაზობლად ნიადაგ მათწინა მოვიდოდინ“ (1647₃).

ნიადაგული — „სახმილსა დავეწვავ ნიადაგულსა“ (ვ. ტყ.).
ხვესურულ დიალექტში იხმარება ფორმები ნიადაგ, ნიადე —
ამავე მნიშვნელობით ან დადასტურების ნაწილაკად.

აღსანიშნავია ახალი ქართული სიტყვა **ლიანდაგი**, რომელიც
ნიადაგიდან არის მიღებული (ნიადაგი > ლიადაგი > ლიანდაგი.
შდრ. ნემსი და დიალექტ. ლემსი // ლემსი).

ახ. სპარსულში გვაქვს ზნა **نیاک** 'დადება, დადგმა, მოთავსე-
ბა', აკ 'ბუნება, ნატურა', საშ. სპარსული **nihātan**², ძვ. ირ. ni-
dā; **nihātak**³ წარმოადგენს ნამყოს მიმღებობის ფორმას **nihāt**,
გაერკობილს სუფიქსით -ak, შდრ. **nišastak**.

მარს ნიადაგი იაფეტურ სიტყვად მიაჩნია და უკავშირებს
იატაკს.

83. ნიში, ნიშანი — 'სასწაული'.

„მოვედით და იხილენით საკმენი ღმრთისანი, რომელ კმნა ნი-
შები ქუეყანასა ზედა“ (ფს. 45₃).

„და მყოფდეს ნიშებსა და სასწაულებსა და კურნებათა...“
(ვ. მცხ. 91₃).

„და მოწაფენი ვართ ნიშთა და სასწაულთა მიერ გამო-
ბრწყინებულის. მიქელ პარებელისანი...“ (ს. ზ. 155₃).

...და ავაზაკისა თანა ყოველთა მორწმუნეთა წმიდაა ჯუარი

* Б. Михлер, Персидско-русский словарь, гл. 575.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 159.

³ მნიშვნელობა საშ. სპ. **nihātak**-ისა არის 'დადებული, საფუძველი' (შდრ.
ახ. ქათ. ნიადაგი 'შეარი', მუღმივი 'ნიადაგ, მარად, მუღამ').

თქმი მიანიჭა წინამძღურად და ანგელოზთა თანა წმიდათა ნიშნად
 ქრისტიანობისა ბეჭედი იგი სამეფოა* (გრ. ხანძთ., გვ. ოზ₁₂).

„...მივიდა ხესა მას ქუეშე და გამონიშნა ნიში ქრისტეს ჯუ-
 რისა* (ლ. შრ. 56₃).

„რამათა აუწყოს მას ადვილთა მათ წმიდათა ნიშანი ყოვე-
 ლი“ (გრ. ხანძთ., გვ. კლ₂).

„და აჩნდა ღრუბელი მოწრაფე ნიშან — საშინელი“ (მოქც.
 ქართ. 755₁₃).

„და ვმადლობ ღმერთსა, რომელ ესე ნიშანი წარწყმედისა მ-
 თისა არს“ (ლ. შრ. 70₂).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ნიშანი რა წამატანე“ (709₄).

„ყოელი ნიშანი ვიცან ჩემისა ღონისა“ (1236₄).

„ნიშანი რამ გაუგზავნე“ (1274₂).

„ვარდის ფურცლობის ნიშანი“ (1328₂).

„მისთა ნიშანთა სიციცხლე მართ მისი მიიბარესა“ (1341₄).

ნიში: ფალ. niš || nišak¹ 'sichtbar' (*niš < niyaš), შდრ.
 კომპოზიტი marvniš 'Vogelschauer', სომხური ზუან² 'ნიშანი,
 ლაქა, ხატი', სირიული 'ნიშანი, მაგალითი' (signum, vexillum,
 significatio, exemplum), ახალი სპარსული نیش — niš³ 'ნესტარი,
 საჩხელეტი-ნიშანი, სივანლი, დროშა, ალაში'.

ნიშ-ან-ი: ფალ. nišan, ახ. სპ. نشان, სირ. נִשָּׁן, სომხ. ზუან.
 ნიში და ნიშანი ერთი და იგივე საშ. სპარსული სიტყვაა: niš — უფრო
 ადრინდელი, nišan — მოგვიანო, გავრცობილი -ni სუფიქსით.

ასეთი სუფიქსიანი და უსუფიქსო ფორმების პარალელური ხმა-
 რება (ხანდათან მცირეოდენი განსხვავებით მნიშვნელობაში) ძალიან
 ხშირია საშ. სპარსულში, ქართულშიც ნიში შედარებით უფრო
 ადრე შემოსული ჩანს, შესაძლოა არშაკიდული ფალაურიდანაც.

84. ნიჯადი — "მეწველი ლაშქარი"; „სხვათა თემში მეწვე“ (საბა).

„მაშინ ოვსთა რომელ ჰყვეს ნიჯადნი ზაზართანი, მათ თანა
 ერთო კაცი ერთი გოლიათი, სახელით თარქან...“ (ჯუანშ. 151₁₄).

„ხოლო ვახტანგ მეფესა რომელ ყვეს სპანი სპარსთა ნიჯადნი,
 მათ თანა ერთო კაცი ერთი, რომელსა ერქუა ფარსმან-ფარუბ“
 (ჯუანშ. 152₁).

„მაშინ მეფემან განუტყენა ნიჯადნი იგი სპარსთანი და მე-
 ფენი კავკასიანთანი ნიჭითა დიდითა...“ (ჯუანშ. 157₁₄).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 160 და 147.

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 204.

³ S. Haim, II, გვ. 1073; Borhān-e Qāte, IV, გვ. 2228.

ვფიქრობთ, ნიჯადი იგივე სიტყვა უნდა იყოს, რაც აბ. სპარსული აქ nižād 'ტომი, მრდგმა, ნათესავი, შთამომავლობა, ოჯახი'¹, ძვ. ირ. *ni. žāta- (ni-+zay 'გაჩენა, შთამომავლობა'). შდრ. ფალ. zātan || žātan² 'გაჩენა დაბადება, შობა' (ni- პრევერბია).

ტომის, ნათესავის, მოდგმის, ჯარის ცნებასთან დაკავშირებისათვის სემანტიკური დაბრკოლება არ არსებობს, მითუმეტეს ნიჯად სიტყვას ყოველთვის თან ახლავს განმარტება: „ნიჯადნი ოვსთანი“, „ნიჯადნი სპარსთანი“ და სხვა, რაც თავდაპირველად ნიშნავდა 'ოვსთა ტომები, სპარსთა ტომები', რომელთაც მიმართავენ დასახმარებლად ქართველი მეფეები, ხოლო შემდეგ სიტყვის მნიშვნელობა გაფართოვდა და მეშველი ჯარის აღმნიშვნელ ზოგად სახელად იქცა.

ნა. ნოვაგ, ხანოვაგე — 'საყვები, სასმელ-საქმელი'.

საბას განმარტებით „სალხინო საქმელები“, ხოლო სიტყვა ნოვაგობასთან საბა შენიშნავს: „კლემენტსა შინა ნოვაგობა არა საქმელთა სახელი არს, არამედ გემოიანი საქმელი უფროსად სიამოვნება მისცემს ნოვაგობათა შინა“³.

როგორც ჩანს, საბა სიტყვა სა-ნოვაგ-ეს და ნოვაგობას აიგივებს სიტყვასთან ნოვაგა ან ნოვაგი — მნიშვნელობით 'პანგი', 'მელოდია', 'ხმა' და სხვა, რომელიც აგრეთვე გვხვდება ძველ ქართულსა და სომხურში და მომდინარეობს ფალაური nāvak-იდან 'ხმა, მელოდია'. სინამდვილეში ჩვენ აქ საქმე გვაქვს ორ სხვადასხვა სიტყვასთან, რომელთა ფორმები შემთხვევით დაემთხვა ერთმანეთს თვით საშუალო სპარსულში, ამგვამდ ჩვენთვის საინტერესოა ნოვაგი — სანოვაგე — 'საყვების' მნიშვნელობით. ძველ ქართულში უფრო გავრცელებულია სა-ნოვაგ-ე, ალბათ, სწორედ ნოვაგ — მელოდია-საგან განსასხვავებლად.

„ხოლო ლანკლასა მას ზედა კერძოსა იყო ყოვლისაგან სანოვაგისა, რომელსა ქან მემფე ფარაო...“ (დაბ. 17).

„ხოლო ჩვენ ღმერთმან (ცეცხლი) სამსახურებელად მოგუცა ყინელისა განსატფობელად და ყოვლისა სანოვაგისა საქმარად...“ (ე. მცხ. 92₁₀).

„ილუწიდა კაცი ივი ყოველთა მუშაკთა, თვნიერ... სანოვაგეთა ესა“ (ს. წ. 180₁₁).

„ბე ძმარ, მოიგე ესე, რომელი უტკბოას თაფლისა არს, რამეთუ პური ხოლო და მარილი, დაყუდებით და განსუენებით, უფროას

¹ S. Haïm, II, გვ. 1079 და GrirPh, II, გვ. 92.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 254.

³ საბა, სიტყვის კონა, გვ. 667, 489 (261).

და უზემთაეს არს მრავალთა სანოვაგეთა და საშუალებათა გემოვანთა...“ (მამ. სწავლ. 23₁₁).

„შენ შვამ ჯოგბისასა და კაკბისასა და დ(ე)რღედისასა და მრავალთა სანოვაგეთა, და გლახავი არა ჰპოვებს პურსაცა ემელსა, რომლითამცა განიძლო მუცელი თუნი“ (მამ. სწავლ. 85₂₄).

„...რამეთუ მუის შეურაცხ-ჰყვენ გემონი სანოვაგეთანი და დასტკებნენ ყოველნი ზუაობანი...“ (მამ. სწავლ. 109₉).

ბალავარიანის ქართულ რედაქციებში ეს სიტყვა გვხვდება ფორმით ნოვაგი კომპოზიტში „ნოვაგთ-მოყვარე“.

„ღღეს განუშადის ჭამადი ნოვაგთ-მოყუარესა და ხვალე შესაქმელად მატლთა მისციის იგი“ (ბალაპვარ. 7₃₆).

ნოვაგი (სა-ნოვაგე) ფორმის მიხედვით, უმკველია, საშ. სპარსული წარმოშობისად უნდა მივიჩნიოთ, თუმცა თვით საშ. სპარსულში სიტყვა *nāvāk მნიშვნელობით 'საკვები, სანოვაგე' თითქოს დადასტურებული არ არის. ჩვენ განკარგულებაშია მხოლოდ აბ. სპარსული ფორმა |نو| მნიშვნელობით: 1. 'საარსებო საშუალება', 2. 'სიუხვე, სიმდიდრე'¹, რომლის საშ. სპარსული ფორმა უნდა ყოფილიყო *nāvāk². ამას მოწმობს აბ. სპარსული ფონეტიკურად იდენტური ფორმა *|نو| 'ჰანგი', 'მელოდია', რომლის საშ. სპარსული ფორმა nāvāk-ია, ხოლო ქართულში აგრეთვე ნოვაგის სახით არის დაცული (იხ. ქვემოთ).

86. ნოვაგი — 'ჰანგი, მელოდია'.

„...მენავენი რომელნი აღგილთა შათ ნავითა თანა-წარპკლენან, ვითარცა ისმინ ნოვაგი იგი სახიობისაჲ, ევოდენ ესმინებინ და სთნავენ, ვიდრემდის შესულბიან და განსკითიან და შთაცვიან ზლუასა...“ (ძვ. ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 286₂₂).

საშ. სპარსული nivāk 'ხმა, ჰანგი, მელოდია', hu-nivāk=|فخو|³ 'კარგი ჰანგი', აბ. სპარსული |نو| 'ჰანგი', 'მელოდია', სომხ. *ნავაკ* 'ხმა, ჰანგი', მელოდია', nuagem 'ვმღერი, ხმას ვიღებ', ძვ. ირანული ni+vāk- (vač-) 'ხმა', საშ. ირანული, კერძოდ პართული ni.vāč- 'დამღერება, წყნარი, მეგობრული ბაასი'⁴.

¹ Б. Михлер, Персидско-русский словарь, 83. 572; I. Zenker, Dictionnaire turk-arabe-persane, 83. 920; Borhān-e Qāte, IV, 83. 2174.

² საარსებო საშუალება > საკვები, ლეკვა პური, სანოვაგე. სიუხვე > უზემთაეს საკვებო.

³ Borhān-e Qāte, IV, 83. 2174.

⁴ H. Hübschmann, AG. I, 83. 245.

⁵ A. Ghilain, Essai sur la langue parthe, 83. 68.

87. ნუკევა — 'ნებივრობა, ფუფუნება, თხოვნა', ნუკ(ვ)ეულ^რ,
 სანუკ-ვ-არი — 'ნებიერი' სანატრელი'.

„და რ'ლ იგი ფუფუნეულ იყოს და ნუკეულ ვ'ნ ვ'ს, რ'ნ
 რაითურთით არა იყოღის გამოკდილება სიფიცხლისა და არც
 დედგას ფერტი ქვ'სა ზ'და სიჩხოით ფუფუნეულებისა მისისაჲ...“
 (დაბ. 28₆₆).

„რ'ლი იგი ნუკეული და ფ'დ ფუფუნეულ იყონ ვ'ნ ვ'ს
 თუალ ძვ'რ იქმნეს იგი ძმისა თ'სისათ'ს და კოლისა თ'სისა, რ'ო-
 ზელ იგი იყოს უბეთა მისთა...“ (დაბ. 28₆₄).

„მაშინ მიწერა მეფემან ძისა თუხისა ესრეთ: მზდობა შენდა,
 შეილო ჩემო! შენ უწყვი ბირველად ნუკევეით და სიჩხოებით
 აღზრდაჲ შენი ჩემ მიერ და მერმე მიშუებაჲ ნებისა შენისაჲ...“ (ბა-
 ლაპეარ. 143₁₁).

„მეცა თანა-მაც, რაჲთა გეზიარო კირთა შინა ამის სოფლისათა,
 და ვითარცა ვინუკვე შენ მიერ, აწ ვიტანჯო შენ თანა, რაჲთა
 შენ თანაცა ღირს ვიქმნე სასურველსა...“ (ბალაპეარ. 15₂).

„უკუეთუ შენ, მეფე, არა გიყუარს მეფობაჲ ესე შენი და მიიცი-
 ვალები მონებად და ბრწყინვალეებისაგან სიგლაბაკედ და შუებისა-
 გან იწროებად, და არა სწყალობ გუამსა ამას შენსა შუებულსა
 და ნუკევეულსა, და ამას ყოველსა დაუტეობ და თავს-იდებ
 ჰქრსა...“ (ბალაპეარ. 122₃).

„ამისა მეტსა დათმობასა ნუ მენუკევე“ (ვისრამ. 195₆₆).

„გიმასპინძლებთ, სანუკვარსა ჰამოსა, მოგართუამთ, ფრინ-
 ველთა და ნადირთა სიმრავლითა განგისუენებ...“ (ვისრამ. 184₆₆).

„გამოგუცა კარავი და დაგვიდგეს. გამოგზავნა სანუკვარი
 და განვისვენეთ მას ღამესა“ (ამირ. დარეჯ. 17₂).

„მას ღამესა მრავალი უცხო სანუკვარი მიაღებინა ვეზირ-
 მან, ღხინი აჩვენა, ამოდ გამოუსვენეს“ (რუსულ. 48₁₆).

„მოიღეს მრავალნი ძვირფასისა ჭურჭელნი და სანუკვართა
 დათვლა არ ეგებოდა და დაიდგეს ნადიმი...“ (რუსულ. 81₂).

„მერე მოიღეს მრავალი მწვარი, ხარშული და უცხო სანუკვა-
 რი, დაიდგეს ნადიმი და მოზიდეს ჩანგისა ძალსა“ (რუსულ. 105₁₂).

„რამდენი ფერი სანუკვარი მოიღიან, იმდენი სუფრის იარა-
 ლი სცვალაიან და უკეთესი მოიღიან...“ (რუსულ. 496₁₄).

„აწი ამას ვენუკევი მეფობასა თქვენსა, რომელ დასტური დამ-
 ცუთ და მიზოძოთ...“ (რუსულ. 382₁₂).

„ვეუხისტყაოსანში“:
 „ვართ უმოყვრესნი მე და შენ ყოველთა პატრონ-ყმათასა,
 ამისთვის გნუკევე სმენასა შენ ამა ჩემთა ხმათასა...“ (155₂).

„ამის მეტსა არას გნუკევ: წელიწადსა ერთსა: მსკეფსა,
აქა ჭვამსაჲ მომნახვიდღე მე, ამბავთა ყოვლგნით მკრეფსა“
(936₁).

„აწ მეტად ძნელსა საქმესა მნუკევ ადვილად თბრობასა;
ცულად ნუ სტოებდი, ნუ ელი მაგა ამბისა მზობასა!“ (234₁).

„მოიცადა, პკითხა: „ეინ ხართ, თქვენ ამასა გნუკევ
თქმასა,
ეს სამეფო ვისი არის, ან პმორჩილობს ვისსა ხმასა“
(969₂).

„არ გამიშვებებს, გავიპარვი, წავალ მათგან შეუგებლად:
ვითა მნუკევს, ვგრე დავპართო გული ცეცხლთა
მოსადებლად“ (750₂).

„ასრე გასრულსა რად მნუკევს მისთა მებრძოლთა
ბრძოლასა?
სჯობს უყოლობა კაკისა მომდურავისა ყოლასა“ (768₂).

„კვლა იტყვის: „ყმაო, რა გინდა, ანუ მენუკვი მე რასა?
მაგა საქმესა ვერა იქმს ვერცა კალამი წერასა“ (235₂).

„ყმამან უთხრა: „რას მენუკვი, არა ვიცი, გამიცხადე-
კაცი ჩემად სამსახურად უღმრთოდ მემცა ვით დავბადე“
(277₄).

საბას განმარტებით ნუკვა — 'თხოვნა', ნუკეული — 'სანუკ-
ვარი', ხოლო სანუკვარი — 'ესე არს, რომელსაც სპარსნი მბაბს
უქმობენ, გინა სათხოელი რამ' ¹. იუსტ. აბულაძეს ² „ვისრამიანის“
ლექსიკონში განმარტებული აქვს 'სატკბილო საქმელი, ტკბილი და
გულის საამებელი'. ს. კაკაბაძეს, „ამირან-დარეჯანიანის“ გამოცე-
მის ლექსიკონში, როგორც 'ტკბილეულობა'. ილია აბულაძეს
„ბალაქვარიანის“ ლექსიკონში განმარტებული აქვს: 'ნუკვა — ფუ-
ფუნება'.

ნუკ-ფუძე ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დავუკავშიროთ საშ.
'სპარსულ nēvak-ს' || nēk, nēkōk-ს 'კარგი, კეთილი', ძვ. სპ. nai-

¹ საბა, სიტყვის კონა, გვ. 264.
² „ვისრამიანი“, ლექსიკონი, გვ. 380.
³ Н. Nyberg, Hfsh. II, გვ. 157 — 158; Б. Миллер, Персидско-
-русский словарь, гв. 376.

ha-დან. ახ. სპარსული *nik* და *nikū* نیکو، نیک. ქართ. ნუკა¹, ნიკი, ნიკი, შდრ. აგრეთვე *ნიკი* და *ნიკი*.

88. ნეტარი — 'ნეტარება, სანეტარო, სანატრელი, ნატრა' და სხვ. (ახ. ქართ. ნეტარ > ნეტავ > ნეტავი).

ნეტარიდან არის ნაწარმოები ნატრა — ე. ი. უკეთესის სურვილი, შენატრის — ე. ი. ამბობს: ნეტარ მას. საინტერესოა საბას განმარტებანი ნეტარიდან ნაწარმოები სიტყვებისა:

1. ნეტარ — 'ნეტარება ქმნილი'.
 2. ნეტარება — 'ესე არს ყოველთა კეთილთა შესაკრებელი, რომლისა არც ერთი მოკლებული იყოს, ხოლო უბადრ უკება წინაუკმო: ყოველთა შესაწუხებელთა და ვნებათ განსაცდელი'.
- ნეტარძი — 'ნატრა რასამკა'.
 ნეტა — 'ნეტარების ნაკუთი'.
 ნეტავი — 'ნატვრის მსგავსი'.
 ნეტამკი — 'საწადლის მოთხოვა'.
 ნატრული — 'საწადლის ვერ მპოვნელი'.

შენიშვნა: ნეტარიდან ნატრის მიღება ჩვენ შემდეგნაირად გვაქვს წარმოდგენილი: ნეტარ > ნტარ > ნატრ, სანეტარელი < სანატრელი (სანეტარო). მეგრ. ტარუა აღბათ, მიღებულია ნტარუა-სავან, რომელიც თავისთავად ნეტარუა-სავან მოდის.

1. ნეტარ:
 - „ნეტარ არს კაცისა მის, რომელმან დაუთმოს განსაცდელსა, რამეთუ გამოცდილ იქმნის და მიიღოს გზრგვნი იგი ცხოვრებისაჲ, რომელ-იგი აღუთქუა მოუწარეთა მისთა“ (კათ. ეპისტ. იაკობ. 1₁₂).
 - „და-ლა-თუ გევნებოდის სამართლისათჳს, ნეტარ ხართ...“ (კათ. ეპისტ. პეტრესი. 3₁₄).
 - „ვითარკა ესმა ნეტარსა შუშანიკს, დაეარდა იგი ქუეყანასა ზედა და თავსა დამართ სცემდა და ცრემლითა მწარითა იტყოდა...“ (მარტ. შუშ. 147₂₃).
 - „ხოლო მე ვიჯმენ აღრე და მივიწიე დაბასა მის, რომელსაცო იყო ნეტარი შუშანიკ...“ (მარტ. შუშ. 148₁₂).
 - „ხოლო სიტყვს მიმგებელ იყო მათ შორის მსაჯულისა მიმართ ნეტარი ევსტათი“ (ე. მცხ. 164₁).

¹ *Borhān-e Qāte*: გვ. 2230. შნიშვნელობის გადანაცვლება ქართულში ასეთია: სპ. *nikū* — 'სიკეთე' (ქართ. ნუკა) — ნუკევა — 'კეთილის ყოფა' > ფუ-შუნება. სპ-ნუკეარი — 'სასიკეთო, კეთილი, კარგი, სასურველი', გვ-ნუკე — 'ზომოვ სიკეთეს' (სიკეთე მიღო).

² საბა, სიტყვის კონა, სათანადო სიტყვები.

„და ვითარ ესმენს ესევეთარნი სიტყუანი, მათგან, გულნი განსწავნა და უბრძანა მსახურთა თუსთა პირსა ცემამ ნეტართამ მათ...“ (ე. მცხ. 164₂).

„ხოლო ნეტარისა ვესტათისი და სხუათა მოყუასთა მისთამ ბრძანა თავისა და წუერისა დაყუენამ...“ (ე. მცხ. 164₃).

„ხოლო ნეტარი პაბო განძლიერდა ქრისტის მიმართ და აღიესო სულითა სარწმუნოებისამთა და არქუა მსაჯულსა მას ამირასა...“ (აბო, 192₂).

„ამას რამ შეასმენდეს, ესმა ვიეთმე ქრისტიანეთა კაცთა და მივიდეს მწრაფლ და უთბრეს ნეტარსა პაბოს...“ (აბო, 192₃).

„ესე ნეტარი და ყოვლად ქებული სერაპიონ აღმოსცენდა ქუეყანასა კლარჯეთისასა შობებელთაგან ღირსთა და პატიოსნებით და ლიტონად ცხორებულთა“ (ს. ზ. 220₃).

„ხოლო ნეტარსა მამასა ჩუენსა გრიგოლს გულმან უთქუა განსვლა ჯორკთაგან და ღმრთისა მისვლა...“ (გრ. ხანძთ. 269₃).

„ხოლო შეურვებულმან კურაპალატმან გულისა შეპირვებისაგან თქუა: „ნეტარ მას კაცსა, ვინ არღარა ცოცხალ არსო“ (გრ. ხანძთ. 268₁₀).

„მიუგო ნეტარმან ნინო მეფესა და არქუა...“ (მოქც. ქართ. 279₁).

ნეტარ — „ვეფხისტყაოსანში“:

„მეფემან თავი დაჰკიდა და ჰქონდა დაღრეჯილობა.
„ნეტარ, რა უმძიმს, რა სჭირსო?“, შექმნეს ამისა
ცილობა“ (56₁).

„ხანი გამოხდა, ივითხა: „ნეტარ, რასა იქმს ჭალო, ჩემი ღბინი და ჯაგარი, ჩემი სოფლისა წყალიო?“ (104₁).

„მამაცისა სიცრუესა „ნეტარ, სხვანი რამცა ჰგვანდეს!“ (526₁).

„ესე თქვა, თუ: „ნეტარ, ღმერთო, ცხადსა ვხედავ. ანუ
ბნელსა?“

მე ვით ღირს ვარ ამას, რომე თვალნი ჩემნი გვერეტდენ
მთელსა“ (674₃).

„თქვა: „ცოდვათა ჩემთა მსგავსი ღმერთმან მეტი რა
მიწვენოს?“

რად მოვლორდი, რად დაეზნულდი, ნეტარ, ვინლა
გამითენოს!“ (762₁).

„შენთა მვერეტელთა: ნიშატო, ვერ-მვერეტთა სავაგლახეო.

ცხადად ნახვასა არ ღირს ვარ, ნეტარმცა სიზმრად
გნახეთ" (725).

"ახ, ნეტარძი მოახლეო! ვაგლახ თქვენსა ვერა-
მკურეტსა" (1444).

"სიკოცხლე, ანუ სიკვდილი გარდმიწედეს, ნეტარძი,
ოდეს!" (1088).

სანატრელი:

"და ვარქუ მე სანატრელსა მას ხუაშიადად-რე..." (მარტ.
შუშ. 148₂₂).

"ხოლო ამის უბადრუკისა და სამ გზის საწყალობელისა ვარს-
კენისი ვითარ-მე ვინ თქუას ყოვლად განწირულისაჲ, ვითარ-იგი
განაგდო სანატრელი სასოებაჲ კრისტსისი!" (მარტ. შუშ.
146₃₇).

"და აწ დამტყიცებულად გითხრა თქუენ აღსასრული წმიდისა
და სანატრელისა შუშანიკისი" (მარტ. შუშ. 146₁₂).

"შენ თუთ უწყი სანატრელისა ამის ახლისა მოწამისა
პბოჲსი, რომელი დღეთა ამით ჩუენთა იმარტულა..." (აბო, 177₁₂).

"მომბიყრნით საჩინონი ვეც სასმენელნი თქუენნი... და მას-
პინძელ ეკმნენით სიტყუათა ამით ჩემთა, რამეთუ კრისტსსთუხ
არიან და სანატრელთა მისთა მოწამეთათუხ..." (აბო, 179₂₈).

"სანატრელ მან წმიდაძან ნინო დაყო ექუსი წელი, ვითარ-
იგი თუთ იტყუხ ყოფასა შინა მისსა" (შოქც. ქართ. 278₁).

"რადმცა რა ვჰკადრე მეფესა თხოობა რასაცა კრელისა!
ოდენ ნახვისა მათისა ნატრა მაქვს სანატრელისა"
(ვ.ტყ. 1489₁).

"მე უცხოს უცხომ მანატრა მოსმენა სანატრელისა,
მითხრა ამბავი მისი და მისისა სასურველისა" (ვ.ტყ. 1000₁).

ნეტარება:

"ყოვლმან პირმან ვაგლახ მიყოს, ველარავენ
მინეტარნეს,
სადამდისცა დღენი მესხნენ, ველარამან გამახარნეს!"
(ვ.ტყ. 112₂).

ნატრა:

"აჲ ესერა ვჰნატროთ მოთმინეთა მათ..." (კათ. ეპისტ. იაკ-
ობ, 5₁₁).

"და ჩუენ ვადიდებდით ღმერთსა და ვჰნატრობდით წმი-
დასა და სანატრელსა ნინოს" (შოქც. ქართ. 281₂).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ვინცაღა ჩემი მძებნელი მოსრულა, ცუდ-მაშვრალისა,
იჭირვის, იწვის, ენთების ჩემი სწვავეს ცეცხლებრ აღია,
მაგრა მას ვანატრი, უნახავს მზე, ამაღ არ-დამზრალია,
უმისოდ ჩემი სიცოცხლე, ვამე, რა დიდი ბრალია!“

(1288).

„ზამთარ და ზაფხულ სწორად გვაქვს ყვაილი
ფერად-ფერები:
ვინცა ვვიცნობენ, გენატრიან, იგიცა, ვინ ა მტერები“
(1066).

„აჲ ამას იქით ვნატრიდე ჩემსა ეტლსა და წერასა,
აღარ ვიშიშვი სიკვდილსა, ჰაი, ჩავიპერ შე რასა!“ (1210).
„ებრძანა: „მოგვებდა ღმრთისაგან, ჩვენ რომე
ვინატრიდითა!“ (515).

„მას კაცსა ამოდ ვეუბენ და მადლსა გარდვიხდიდი:
„რომე არ მოგვედე, შემოგზლო, შენ ამას ინატრიდი“
(436).

„ოდეს ნახვისა მათისა ნატრა მაქვს სანატრელისა“
(1489).

„მე უცხოს უცხომ მანატრა მოსმენა სანატრელისა“
(1000).

სიტყვა ნეტარს, რომელიც უძველეს ქართულ ძეგლებში გვხვდება და ძალიან გავრცელებულია ახალ ქართულშიაც, ჩვენ აგრეთვე ირანულიდან მომდინარედ ვთვლით.

ამოსავალ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ ფალაური ანუ საშ. სპარსული *nēttar* < *nēktar*-იდან, რომელიც წარმოადგენს შედარებით ხარისხის ფორმას საშ. სპარსული სიტყვისა *nēk* (< *nēvāk*-იდან), რომელიც საფუძვლად უდევს აგრეთვე სიტყვა ნუქევის. *nēk* 'კეთილი, კარგი', **nēktar* > *nēttar* 'უკეთესი, საუკეთესო'¹. 'სანეტარო'. შდრ. რუსული *добро*, *благой* და *блаженный*, *блаженнейший* 'ნეტარი'. შდრ. აგრეთვე საშ. სპ. *vahišt* 'სამოთხე' (სიტყვისიტყვიტ 'საუკეთესო')², ახ. სპ. *بش*.

89. **ახტიგანი** — „სასმელთ-საქმელთ მნე“ (საბა); **სასაოსტი** — გნე — „სატრაპეზო, საკუქნაო“ (საბა).

¹ H. Hübschmann, P.St.

² ქართული სიტყვა ნექტარი შესაძლოა მოდის ბერძნულიდან (შდრ. *νεκταρ* — 'ამბროზია'), მაგრამ სიტყვა ნეტართან, ჩვენი ფიქრით, მას კავშირი არა აქვს.

„ხოლო ნეტარმან მიმამან გრიგოლ აღაშენა ძელისა ეკლესიამ და შემდგომად საყუდელი თჳსა და ერთი სენაკი საოსტიგნედ დიდი...“ (გრ. ხანძთ., გვ. ია₆).

„შვილო გაბრიელ, საოსტიგნით ცხელი საკმელი კორკოსასა მომართუ“ (გრ. ხანძთ., გვ. პბ₆).

ფაღ. 'wstyk'n = ostikān = სომხ. ostikan-ს 'სანდო, საიმედო, ერთგული', პიუბშმანს ამ სიტყვისათვის მოჰყავს ფაღ. ostikan (ostigān), ფაზ. ostiyān — ფორმები, სომხ. *ოსտիკან* "ზედამხედველი, პრეფექტი, წინამძღვარი, მოურავი, მწე, გამგე" და სხვ.

90. პასუხი — 'სიტყვის მიგება'.

ყველაზე ადრე ეს სიტყვა ძვ. ქართული ძეგლებიდან „აბოს წამებაში“ გვხვდება:

„პასუხი წიგნისა იოვანეს მიერ“ (აბო, 55₁).

„და ამას სიტყვასა შინა აუგისა სიტყუანი განამრავლნა და ღლოდა პასუხსა“ (გრ. ხანძთ., გვ. მვ₁).

„ხოლო იგი ზედვიდეს მათ და ესმოდის საზრახავი მათი, და პასუხისა მოცემად ვერ შემძლებელ იყოს“ (მამ. სწავლ. 98₁₂).

„და მონაგებნი მისნი საჩინონი მუნთქუესვე თჳსთა მისთა მრავალითა პასუხოებითა და ბრძოლითა განიყვენენ“ (მამ. სწავლ. 98₁₁).

„ხოლო ბარაქია იგრძნო, რაჲ-იგი ეგულეზოდა იოდასაფს ყოფად, ოდეს-იგი არღარა მისცა პასუხი სიტყჳსა მისისაჲ, განვიდა და შეიკრიბნა მთავარნი და შერაცხილნი და უთხრა, რაჲ-იგი პრქუა იოდასაფ“ (ბალაქვარ. 158₁₉).

„და ჰქონდამცა პასუხი შენსა სიმართლესა წინაშე ღმრთისა“ (ჯუანშ. 110₁).

პასუხნი — „მოლაპარაკების წარმოება მოციქულებთან“ (ქ. ცხ. ლექსიკონი).

„და ვითარ ვინ აღრაცხნეს რაოდენნი საქმენი ეთხოვებიან შეულობასა... საჯელოთა და საბჭოთა სჯანი, საჭურჭლეთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხუვეანი და პასუხნი...“ (დავ. აღმაშ. 351₁₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„რა პასუხი არა გასცა“ (90₁).

„სხვა პასუხი რამცა გკადრე“ (134₂).

„შესთვალა პასუხი არ-ნაგრძელევი“ (816₂).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 166.
² H. Hübschmann, AG. I, 83. 215; A. Худабашев, Армяно-Русский словарь, 83. 281.

„მე ვირე ამა წიგნისა პასუხი მომივიდოდეს“ (1088).
 „მე პასუხსა ამის მეტსა ვერ მივპხედები“ (282).
 საშ. სპარსული *passax*¹ 'პასუხი', *passax* *kartan* 'სიტყვის მიგება' მოდის ძველი ირანული **pati.sax**² ან-იდან. **patsax**³
 საშ. სპ. *passax*⁴, ახ. სპ. *pāsux* — پاسخ⁵ 'პასუხი'.

სომხურში შემონახულია ჩრაქიდ. ფალაური ფორმა *պատասխանի*⁶, მომდინარე *patsax**⁷ ან-იდან (მეტათეზის გზით). *patsax*⁸ და *patsax**⁹ ან, როგორც ჩანს, ერთმანეთის გვერდით არსებობდა, შეადარეთ *niš* და *nišān* და მისთანანი.

91. პერანგი — 'კვართი'.

„ავთანდილ ჯდა მარტო საწოლს, ეცვა ოდენ მართ
 პერანგი,
 იმღერდა და იხარებდა, წინა ედგა ერთი ჩანგი“
 (ვ.ტყ. 120).

„ღიაკმან უძღენა მრავალი კაბა, ყაბაჩა, რიღები,
 მრავალი ფერი სურნელი, ტურფა პერანგი, წმიღები“
 (ვ.ტყ. 1255).

ორნივე ტურფად იმღერდეს, ვით იადონი მგოსანი, —
 მაშინვე იცნა, ავარდა მოშლილი, პერანგოსანი“
 (ვ.ტყ. 1355).

„მეველ და შევდეგ კარსა და ოდეს ვნახე, პერანგი თა კიცი
 წვა ტახტსა ზედა და გვერდით ქალი უჯდა...“ (ამირ. დარეჯ. 103₁₀).

„რაცალა მოციქულობა ჰქონდა, მოაქსენა, ვისის მაგიერი სალა-
 მი და სურვილი, მერმე წიგნი, ვისის პერანგი და თავსაბურავი
 მოართვა“ (ვისრამ. 243₂₀).

„ამა ვისისა პერანგისა და თავისა-საბურავისაგან ვისის
 სულისა ცემაჲსან ესრე ცნობათა მიჰჳადა მისითა სურვილითა, რო-
 მელ გონება აღიარასი ჰქონდა“ (ვისრამ. 244).

ეს სიტყვა, ისე როგორც ზოგი სხვა ირანული წარმოშობის სიტყ-
 ვები „ვეფხისტყაოსანში“, ამოსავლად გულისხმობს არა ახ. სპარსულ
 ფორმას پیراهن — *pirāhan*¹ 'პერანგი', არამედ საშ. სპარსულ *pērāhan*

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 83, 172.

² S. Haim, I, 83, 331.

³ H. Hübschmann, AG, I, 83, 272.

⁴ В. Миллер, Персидско-русский словарь, 83, 100. *Borhān-e Qāte*, I, 83, 832.

(*< patrāhan*) ფორმას, რომელიც გავრცობილი ყოფილა -ak სუფიქსით: **pērāhan* [ak] -ს, *pērāhan* [ag] > *pērānag* > *perang* > პერანგ.

92. პატრუკი — 'პატრუკი', 'სანთელი'; 'ფილთა შეგვრებილი ბამბა სანთელთა შორის ჩატანებული ასანთებად' (ჩუბინ.); 'სანთლისა და ბამბის ჩლა' (საბა).

...სხუაჲ გულის-თქუმაჲ არს, რომელი ეახლოს, რამეთუ ახლოს ყოფიჲ სავენებელსა და ხედჲა მარადის განალღებეს საცთურთა და აწუეეს გულის-თქუმათა და განალღებეს ვნებათა, ვითარცა ზეთი აატრუქსა, ვიდრემდის აღგან-ლა, სირაჯსა აწოვებნ, და ცეცხლი იგი ძლიერად ინათებინ' (მამ. სწავლ. 182₁₁).

...ვითარცა იტყვს სახარება, ვითარმედ: 'არა დაშრიტო პატრუკი მგზებარე, არცა განსტებო ლერწამი დაჩეჩქული' (ჯუანშ. 197₂).

საშ. სპარსული **patrūk*, ავ. **paitiraoka*- (სკრ. *roka* 'ნათელი, სინათლე'). შდრ. ავ. *paitiraocāya*- 'წუა, გზება'¹, სომხ. *պատրուკ* ან *պատრუկ*² 'პატრუკი, ფილთა', ახ. სპარსულ და არაბ. *جوارك* — *šāmrūj*, საიდანაც მოდის სომხური *պատրուკ*.

93. პატრუცაგი — 'წვალბის წიგნი'; 'მოწერილობა მეფისგან მეფესთან' (ჩუბინ.).

ახლო სპარსთა მეფემან მოსცა ასული მისი ცოლად, რომელსა ერქუა ბალენდუხტ. და მოსცა სომხითი, და ყოველნი მეფენი კავასიანნი ზითვად და მისწერა მის თანა წიგნი, რომელსა პატრუცაგსა წერილ იყო ესრეთ... (ჯუანშ. 158₁₂).

ფალაური **patrūčak* (ძვ. ირ. *pati + rauča-*) *patirauča-*, სომხ. *պատրուჩակ*³ 'დღიური საზრდო, საკვები, ცხვარი', ახ. სპარსული *جوارك*⁴ 'მუღმივი, ყოველდღიური' ('საზრდო, სამოსი' და სხვ. შდრ. როქიკი), თალმულ. *𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥*⁵ *agnus parvus et macer*.

სემასიოლოგიისათვის: ცხოველი (ბზო, ცხვარი) > ტყავი, საწერი მასალა > წიგნი, წერილი.

94. ს-პილენძი — 'რვალი'.

...ვიხილუ და აბა დგა კაცი ერთი სპილენძისაჲ... (მოქც. ქართ. 752₁).

¹ H. Hübschmann, AG, I, 83-274.
² *Անույան, Ա. Բ.*, V, 83-248.
³ *Borhān-e Qāte'*, I, 83-20.
⁴ H. Hübschmann, AG, I, 83-514; *Անույան, Ը. V*, 83-925.
⁵ H. Ягелло, *Персидско-русский словарь*, 83-191.
⁶ S. Telegdi, 83-250.

„და იხილა წმიდამან ნინო, რამეთუ დგა კაცი ერთი სპი-
ლენძისა; და ტანსა მისსა ეცუა ჯაჭუი ოქროსი...“ (ლ. მრ. 54₂);
„დეტევა დამბადებელი, და ქუათა და ძელთა და სპილენძ-
სა, რუალსა გაქედისა, ღმრთად თაყუანის სცემენ...“ (ლ. მრ. 55₁₃).

ქართ. სპილენძი, სომხ. պղինձ¹, თალმუდ נִיֶּזֶם² 'კორინ-
თის სპილენძი' სირ. נִיֶּזֶם ქართული, სომხური, სირიული და
თალმუდის არამეულის ფორმები ყველაზე ახლოს დგანან ერთმა-
ნეთთან ფონეტიკურად (აღნიშნულ ფორმებში გვაქვს 1 სხვა ირა-
ნული ენების r-ს საპირისპიროდ).

მდრ. ახ. სპარსული پير 'სპილენძი', აგრეთვე پير 'სპილენ-
ძი', ქურთ. pirinjok, საფიჭრებელია, საშ. სპარსულში გვქონდა
*pirinz, რომელიც საფუძვლად დაედო ყველა დანარჩენ ფორმებს,
სახელდობრ, ქართულ ბრინჯაოს, არაბულ پير-ს³.

ევროპული ენების bronze-ს და რუსულ бронза-ს⁴.

95. პილო — 'სპილო'.

„...ტადართავან პილოჲს ძუაღედთა, რომელთა განგაბარეს
შენ...“ (ფს. 44₆).

„მსგავს არს საწუთროჲ ესე და ყოველნი მოყუარენი მისნი
კაცსა, რომელსა სდევდა პილოჲ ამრიგებული მიაწყუდია ჯურღ-
მულსა საშინელსა...“ (ბალაქვარ. 36₃₁).

„...და აღჯდა შეფე პილოსა თეთრსა და ეწყვენეს...“ (ჯუანშ.
116₁₄).

ფალ. pil 'სპილო', ახ. სპ. پيل, არაბ. پيل, სირიული נִיֶּזֶם,
სომხ. փիլ⁵ 'სპილო' (փիլասյան, փილასյան).

შეადარეთ აგრეთვე სანსკრიტ. ნასესხები pilu, ასურ. piru, ფე-
სპ. piru⁶.

ეს სატყუა ნასესხებია როგორც სემიტურ, ისე ინდურსა და ირა-
ნულში და უცხო წარმოშობისად ითვლება.

96. პიტიახში (პატიახში) — 'მმართველი, ერისთავი'.

„...კარად სამეფოდ წარემართა ვარსკენ პიტიახში ძემ არ-
შუშაჲსი“ (მარტ. შუშ. 3₆).

¹ Անույան, III, გვ. 1076.

² S. Telegdi, გვ. 250.

³ S. Haïm, I, გვ. 104.

⁴ Hans Vogt, Arm. et caucase. du sud, გვ. 334.

⁵ H. Hübschmann, AG. I, გვ. 225; H. Nyberg, Hfsb. II, 33, 186.

⁶ GrirPh. II, გვ. 6.

„კანეისაჯენით მე და ვარსკენ პიტიახში მუნ, სადა იგი არა არს თუალღებამ, წინაშე მსაჯულისა მის მსაჯულთაჲსა, და მეუფისა მის მეუფეთაჲსა“ (მარტ. შუშ. 41₃₈). (იხ. აგრეთვე გვერდები 8, 12, 13, 14, 25, 28, 29, 32 და სხვ.).

„აღდგეს მთავარნი ქართლისანი და სამოელ ქართლისა კათალიკოზი და გრიგოლ ქართლისა მამასახლისი და არშუშა ქართლისა პიტიახში და სხუანი სეფეწულნი და მარზაპანსა მრჭუეს...“ (ტ. მცხ. 83₁₁).

„და მაშინ მოვიდა ქრამ ხუარ ბორ ზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში...“ (მოქც. ქართ. 720₁₉).

„და ყოველნი მთავარნი და პიტიახშნი ნათესაენი ერისთავთა და წარჩინებულთანი, შევიდოდეს კავკასიად, და დაიშალნეს ტყეთა და ღრეთა“ (ლ. მრ. 149₁₈).

„მაშინ მეფემან სპარსთამან, სავსემან მწუხარებითა, მოუწოდა მთავართა სოფლებიასათა პიტიახშთა და ერისთავთა...“ (ლ. მრ. 60₈).

„ანუ თქუნენ, მკდრთა მავათ სომხითისათა არშაკუნიანთა, პატიახშთა ბევრიტიანთა, არა გავსოვნა საქმენი გრიგოლი პართველისანი და წინააღმდეგომთა მისთა...“ (ჯუანშ. 161₉).

„ხუარანდე ამისთჲს არა მისცა, რამეთუ დაწინდებულ იყო სომეხთა პატიახშისა“ (ჯუანშ. 185₉).

„და დაჲ მისი ხუარანდე მისცა ბაკურს ცოლად, პატიახშსა სომხითისასა“ (ჯუანშ. 199₁₈).

„და განყო ვახტანგ ლაშქარი მისი სამად: და კლდით კერძო მოავლინა ქუეითი; და ერთ-კერძო მოავლინა პატიახშნი და სპასმეტი...“ (ჯუანშ. 202₉).

„და ყოველნი მთავარნი და პატიახშნი, ნათესაენი ერისთავთა და წარჩინებულთანი შეიმეოტნეს კავკასიად, და დაიშალნეს ტყეთა და ღრეთა“ (ჯუანშ. 234₉).

„და იყო მათ თანა სიმრავლე მცირედ ტაძრეულისა მათისა და ნათესავი ერისთავთა და პიტიახშთა, ათასი ოდენ, ხოლო სამათევან აღებაზთა მბრძოლი ორი ათასი“ (ჯუანშ. 237₉).

„მეორე მისცა პატიახშსა, ნათესავსა ფეროზისსა, რომელი მოაფრობდა თრიალეთს, ტაშირს და აბოცს“ (ჯუანშ. 241₉).

„მასვე ეამსა პატიახშნი ვინმე არა შეეშუნეს კლარჯეთს, სხუად წარვიდეს ნახევარნი მათგანნი, და შეიპყრეს კლდე ერთი ტაოს...“ (ჯუანშ. 244₁₁).

სომხ. *պղხաչխ* — *պղხչխ* 'პიტიახში, ერისთავი, ქალაქის თავი კონსული', სირ. *aptaxša*, ბერძნ. *πυλαχης*, *πυλαχης*, ლათ. *vitaxa*.

პიუბშმანის აზრით, სომხური ფორმა *bdeax* მიღებულია უფრო ძველი **bidiax*-იდან, რომელიც სირიული *aptaxš*-ს ბერძნული *πατάξ* და ქართული 'პიტიახშ'-ფორმების მიხედვით უნდა ევრდნობოდეს ირანულ **pitiaxš*-ს¹ (< *patixšah*).

ანდრეასის მიხედვით სომხურ ფორმაში ადგილი აქვს მეტათეზს. უნდა გვეკონოდა **bdeaxš*, რომელიც მომდინარეობს ირ. **patyaxštar*-იდან, რაც ნიშნავს ზედამხედველს (*inspecteur*) ძვ. ირ. *pati* + *axš*².

ტერმინი პიტიახში გვხვდება არმაზის წარწერებში და მათ საფუძველზე გაშიფრულ ბორის წარწერაშიც: ბილინგვაში *ՄԻԸԻ* — *bḫš*-ის ფორმით; წარწერა № 1-ში *ՄԻԸԻ*-ისა, ხოლო ბორის წარწერაში *ՄԻԸԻ*-ის ფორმით, სადაც დაცულია ყველა ხმოვანი ქართ. პიტიახშის მსგავსად³.

ფალაურში შემონახულია *ՄԻԸԻ*, *ՄԻԸ*. არაბულში *بيش*.

გ. წერეთელი იძლევა პიტიახშ სიტყვის ახალ ეტიმოლოგიას. მისი აზრით, პიტიახში წარმოადგენს „არმენიზებულ“ ფორმას სპარსული ტერმინისა, რომელიც შედგება სიტყვებისაგან *pat* (შდრ. სომხ. *պատ*) 'თავი' და *xšahr* (> სომხ. *ašxarh*, ფალ. *xšatr*, აბ. სპ. *šahr*, ძვ. სპ. *xšassa*, ძვ. ირ. *xšātra*) იზაფეტის ნაწილაკით მათ შორის და ქართულ „ერისთავს“ შეესაბამება. ამ ეტიმოლოგიას მხარს უჭერს ვ. აბაევიც⁴, ოღონდ მისი შეხედულებით პიტიახში არის არა არმენიზებული ფორმა სპარსული ტერმინისა, არამედ უფრო სომხურ ნიადაგზე სპარსული ელემენტებისაგან შექმნილი წარმოება, რომელიც ძველი ადგილობრივი ქართული და სომხური სიტყვების თარგმანს წარმოადგენს (სომხ. *կոյմանակալ*, ქართ. ერისთავი).

97. რაზმი — 'ლაშქარი'.

„ვეფხისტყაოსანი“:

„რაზმი დავაწყევ, მივამართე“ (441₂).

„შექმნეს რაზმი შრავალ-ვეცი“ (444).

„შეიძრა რაზმი ინდოთა ტომისა“ (1346₂).

„რაზმი ველთა დაჟთარვიდა“ (1379₂).

„მოადგა გარე სიმრავლე რაზმისა“ (1519₁).

„ომად მძლე, რაზმთა მწყობელი“ (311₁).

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 119.

² A. Christensen, L'empire des Sassanides, 1930; L'Iran sous les Sassanides, Kobenhavn, 1944.

³ გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა, გვ. 20 — 21.

⁴ ვ. აბაევი, არმაზის ბილინგვის ვარშემო.

ახ. სპ. رزم¹ 'ზრძოლა, შეტაკება', رزمي 'შეზრძოლი' (60608);
 ტვ. სპ. razma-, ავ. rasman-, ძირიდან raz-, ინდ. ევრ. reg-, სკრ.
 raj- შდრ. სომხ. paterazm 'ზრძოლა, ომი'².

98. რემაკი, რემა — 'ჯოგი' (ცხენისა).

„ამილახორო, მოასხი რემა, ჯოგი და ცხენია“

(ვ.ტყ. 54₂).

„ვინ გიშერი დაჯოგა და წამწმისა არემა-რე“

(ვ.ტყ. 1532₂).

„ფიზიოლოგ“-ში გვხვდება სიტყვა მე-რემაკ-ე „სახის მეტყუ-
 ელმან თქუა კანჯრისათუს; კატაბანი მერე რემაკჳ არს“ (სახისა სი-
 ტყუაჲ, ისტ. ქრ. 285₂₃). საშ. სპ. ram-ak-იდან. შდრ. ახ. სპ.
 რ³ 'ჯოგი, ფარა'.

99. რვალი — 'სპილენძი'.

„ესე არს სპილენძთა და კალათა შერევენ და მას შთამო-
 ასხამენ სარეველ ზარად, ღინად და ეწუნად ოხრისა და ჳმა ეღე-
 რისათუს“ (საბა).

„რვალსა გატედილსა ღმრთად თაყუანის-სცემენ...“ (ლ. მრ.
 55₁₄).

„მე შევეუთვალე: „მეფეო, ვარ უმაგრესი რვალისა,
 თვარა რად მიშლის სიკვდილსა ცეცხლი სირცხვილთა

აღისა?“ (ვ.ტყ. 563₁).

„მაშინლა ჰკადრე მეფესა არ საქმე სასურვალთა,
 აცნობე ჩემი სიკვდილი, — იყავ მართ ვითა მთრვალთა,
 შიახვდა-თქო საქმე, რომელი ყოველთათვის გარდუვალთა
 გლახაკთა მიეც საჭურჭლე, ოქრო, ვერცხლი და რვალთა“.

(ვ.ტყ. 158₂).

„ასეთსა ციხესა, რომელ კარი და ზღუდე ყველა რვალისა
 არის, რამინ ვითა ვაგიტეხდა?“ (ვისრამ. 147₁₁).

„გველსა და მისსა ცხენსა რვალისა ჯაჭვი ეცვა, რომ არა
 იარალი არ მოეკიდებოდა...“ (ვისრამ. 176₂).

ქართ. რვალი — შოდის საშ. სპარსული სიტყვიდან rōm || rōy⁴
 'სპილენძი', ახ. სპ. روم⁵, ბელუჯ. rōm, ავესტური raōm-⁶; შდრ.
 ფინური ნასესხები rauta და რუს. pyra, სომხ. արույժ.

¹ Borhān-e Qāte', II, 83-220.

² H. Hübschmann, AG, I, 83-214.

³ Borhān-e Qāte', II, 83-226.

⁴ GrirPh, II.

⁵ Borhān-e Qāte', 83-270.

⁶ Chr. Bartholomae, AirWb, 83-1496.

ქართულ სიტყვა რვალს ჩვეულებრივ უკავშირებენ სომხურ *արայ*-ს, მაგრამ ქართული და სომხური ფორმების შეპირისპირება ირანულ შესაბამის ფორმებთან გვიჩვენებს, რომ ქართულში ეს სიტყვა უშუალოდ არის შემოსული სასან. ფალაურიდან სომხურის მეშვეობის გარეშე. საშ. სპ. *rōw*, *rōy* = ქართ. რუ-აღ *o* > რვალ *o*. არ არის გამორიცხული ახალი სპარსულიდან შესხებაც¹.

რაც შეეხება სომხურ ფორმას, იგი ამოსავლად გულისხმობს არშაქიდ. ფალაურ ფორმას *rōw*-ს (შდრ. ხმ *>* *araj*, *xōw* > *araj*).

ცნობილია, რომ ფალ. *ṛ* ხმოვანთა შორის სომხურში იძლევა *r*-ს, შდრ. *xōw*, სომხ. *araj* 'ქუდი', 'ზოირი', ძვ. სპ. *xauda*, ფალ. ხმ *>* 'სურნელი, არომატი' > სომხ. *araj* და სხვა, ხოლო გრძელი *ō* > სომხ. *ay*-ს, რაც შეეხება თავკიდურ *a*-ს სომხურში, იგი განვითარებულია, აგრეთვე, სომხურ ნიადაგზე (შდრ. *xšhar* და *axarh*). ქართული რომ სომხურიდან ყოფილიყო შეთვისებული, მისი ფორმა იქნებოდა არუელი, აროელი < *აროერი-დან (შდრ. კაპოეტი).

a-ს დაკარგვა სიტყვის თავში არ არის დამახასიათებელი ქართლისათვის.

100. როსპიკ (როსკიპ-ი) — „ურიდად მედავი“ (საბა).

„ასულთავანი იშლისთა ნუ იქნებინ როსპიკ და ნუცა იპოვებინ მამაკაცი მედაჲ ძეთავან იშლისთა...“ (დაბ. 23, 17).

„როსკიპო, ბოზო დიაცო, საქმრო რად მოაკვლევინე? ანუ სისხლითა მისითა ზემი რად მოაზღვევინე“

(ვ.ტყ. 578).

ამ სიტყვისათვის ამოსავალია არა ახ. სპარსული *روسبی* (*rusbi*), რომელსაც მიუთითებს მის მიერ გამოცემულ ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონში იუსტ. აბულაძე², არამედ საშ. სპარსული *ruspik*, რომლის ზუსტ ვადმოცემას წარმოადგენს დაბადების ტექსტში დადასტურებული ფორმისა როსპიკ, შდრ. საშ. სპ. *ruspik* — „Hare“ (*Kn 3*)³.

¹ იუსტ. აბულაძეს მიუთითებული აქვს „ვისრამიანის“ ლექსიკონში (იბ. 26-378), ამოსავლად ახ. სპ. *روبی* 'ბრინჯაო, მაგარი სპილენძი, ყვითელი სპილენძი', აბალი და საშუალო სპარსული ფორმები ამ შემთხვევაში იდენტურნი არიან.

² იუსტ. აბულაძე, ვეფხისტყაოსნის 22-ე და 26-ე გამოცემის ლექსიკონები.

³ H. Nyberg, *Hfsb*, II, გვ. 198.

101. როარტავი, პროარტავი — 'ხელნაწერი, წიგნი, გრაგნილი'

„და დაამტკიცა უკუე კელით წერილი იგი კელითა თჳსითა, და მასვე ეამსა დაწერა პროარტავი და დაამტკიცა კელითა თჳსითა და წარსცა ყოველსა შინა ქუეყანასა ქართლისასა, რაჲთა ყოველნი ეკლესიანი განათავისუფლნენ მძლავრებისაგან და ხარკის მივდისა“ (ასურ. მოღვაწ. 205_{2a}).

საშ. სპარსული (წარწ.) fravartak, ტურფ. ფალ. 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 სოლდ. prw'rt 'გრაგნილი, წიგნი'. სირ. 𐤏𐤓𐤕𐤍, 𐤏𐤓𐤕𐤍, თალმულ. 𐤏𐤓𐤕𐤍 'ედიქტი'¹, სომხ. Հրավարտակ — hrovartak 'წერილი, ხელნაწერი წიგნი'. ქართული სიტყვა უმკველია სომხურ მეშვეობას გულისხმობს.

102. როჭიკი — 'ხელფასი, დღიური, უღუფა, საზღაური, გადასახადი'.

„...ვითარცა მჭედარი, რომელმან დაიწერის თავი თჳსი დივანსა შინა მეფისასა და მიერთგან წარმოიღებნ იგი განწესებულსა როჭიკსა ერის კაცისასა, ვერლა შემძლებელ არნ იგი თავით თჳსით განათავისუფლებად მსახურებისა მისგან...“ (გამ. სწავლ. 120₉).

„ხოლო დღითი-დღე პალატით მოცემულსა როჭიკსა გლახაკთა განუყოფდა, ემოსა ფლასი ფიცხელი და მქისე. ქუეშე-კერძო სამეფოთა სამოსელთა“ (ლ. მრ. 133_{2a}).

„არამედ დიდითა შრომითა როჭიკისა მისლვად აქუს კარაულისა ზურგითა“ (გრ. ხანძთ., გვ. კღ₂₅).

„ესსვე ნეტარი ებიფანე ოდეს-მე მივიდა წინაშე დიდისა აბუ ასადისა ეამსა მისასა როჭიკისა თხოვად ხანძთისათჳს“ (გრ. ხანძთ., გვ. ნა₂₃).

პართ. rōčik (mizd u rōčik)², საშ. სპ. rōzik, აბ. სპ. روزی—rōzi 'დღიური საზრდო'³, საარსებო საშუალება, საზრდელი, წილი, 'ხედრი, პროვიზია, ქონება'.

სიტყვა rōčik ნაწარმოებია სიტყვისაგან rōč⁴ 'დღე' (ძვ. სპ. raučah-, ავ. raočah-), აბ. სპ. rōz 'დღე'; სიტყვისიტყვით rōčik ნიშნავს 'დღიურს'.

¹ S. Telegdi, გვ. 251.
² Chr. Bartholomae, Mit. Mund, I, გვ. 14.
³ S. Haim, I, გვ. 971.
⁴ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 196.

შდრ. სომხ. *սահակ*¹, სირ. *ܣܘܚܐܢܐ* 'commatus' *ܩܘܨܝܢܐܢܝܢܝܘܣ*², არაბ. *قزق*³ 'საარსებო საშუალება, ცხოვრების მოთხოვნილება'.

103. სადაგი — 'უბრალო, მარტივი, სადა'.

„მეც ჯორცთა ზენთა საზრდელი სადაგი და გუამსა ზენსა სამოსელი ადვილისა ფასისაჲ...“ (მამ. სწავლ. 153₂₂).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„მოყვარენი გულ-სადაგნი“ (668₁).

„ბროლ-ბადახში შებეგული და გიშერი ასადაგეს“ (137₃).

საშ. სპ. *sadak* 'სწორი, უბრალო, სადა', აბ. სპ. *ساد*⁴: 1. 'სწორი, სადა', 2. 'უბრალო გულწრფელი, გულუბრყვილო', 3. 'სუფთა შეურეველი', *ساده* 'უბრალობა, გულუბრყვილობა, სისადავე'.

104. ხასტიკი — 'შეკარი, შეუბრალებელი'; 'დიდად ძლიერი' (საბა).

„და იწყო განებად და გმობად ღმრთისა სასტიკად“ (მარტ. შუშ. 26₁₀).

„რამეთუ სასტიკად ჰბრძოდეს მას სარკინოზთა ერი“ (აბო. გვ. 64₂₀).

„და ამა ესერა მოიწია კაცი ვინმე ყოვლად განუმელი, რომელი ფრიად რაჲმე სასტიკებით გინიჭრებოდა ტყვილისა სიმძაფრითა...“ (ს. ზ. 177₁₁).

„რამეთუ სივერაგით ებრძოდეს სიმძაფრითა სასტიკითა ხილვითა ვითარცა გუნდი მჭედართაი...“ (გრ. ხანძთ., გვ. 4₂).

„და დაარღვნა ზღუდენი იგი ჭარმან სასტიკმან და შთაურა იგი კლდესა...“ (მოქტ. ქართ. 755₃).

„იქმნა მათ შორის ბრძოლა სასტიკი, რომელი ემსგავსა სასტიკებასა ჰაერისასა...“ (ლ. მრ. 1₃).

„ხილე-ლა ოდეს-იგი იყუნეს ძენი ისრაჲლისნი უდაბნოსა მას სინაჲსასა, რამეთუ ვერ შემძლებელ იქმნეს დათმენად სასტიკებასა ჭარისასა...“ (მამ. სწავლ. 14₁₃).

საშ. სპ. **sāstik*⁵, ავ. *sāsta* 'სასტიკი, შეკარი, მტანჯავი, მწვალებელი', *sāstar* 'მძლავრი, ძლევამოსილი, ტირანი'.

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 234.

² A. Siddiqi, გვ. 56. არაბებმა სამი თანზოვანი (*قزق*) ძირფულად მიიღეს და აწარმოეს სიტყვა *قزق* -ის ტიპის მიხედვით.

³ Borhāne Qāte' II, გვ. 1037; Miller, გვ. 267.

⁴ H. Reichelt, AE, გვ. 498.

შდრ. სანსკრ. śasti-, śiṣṭi, ლათ. castigo, ინდ. ევრ. *k'as-, k'as-
 იდან, სომხ. *աստիկ* 'სასჯელი, მუქარა, შეუბრალებლობა, ძალადობა' და სხვ., *աստել* 'სისასტიკე, სიმკაცრე, შეუბრალებლობა, ზრისხანება', *աստ* (ადვერბად) ნიშნავს: 'სასტიკად, მკაცრად, უზომოდ ფრიად'. სიტყვა მკვიდრ სომხურად ითვლება.

105. **სენაკი** — „მცირე სახლაკი“ (საბა). შდრ. ხევსურ. სენა, სენე¹.

„და ვითარ ფრიად ვევედრებოდა, ბრძანა განტევებაჲ მისი და სენაკსა ერთსა შეყვანებაჲ...“ (მარტ. შუშ. 20₃).

„და იყო სენაკსა მას მცირე სარკუმელი და დაყო იგი...“ (მარტ. შუშ. 26₃).

„რამეთუ სენაკსა მათთა შინა იყო მცირე სარცელი და შურაძხი საგებელი და თითოჲ სარწყული წყლისათჳს“ (გრ. ხანძთ., გვ. 30₁₆).

„ხოლო ნეტარმან მამამან გრიგოლ პირველად აღაშენა ძელისა გლეხთაჲ და შემდგომად საყუდელი თჳისი და თითო სენაკები მათთა მათთჳს მცირე და სენაკი ერთი საოსტიგნედ დიდი...“ (გრ. ხანძთ., გვ. 10₁₆).

„შორს ყავ ოქროჲ სენაკისაგან შენისა, რაჲთა დიმი-
 გდროს მას შინა სულმან ღმრთისამან“ (მამ. სწავლ. 290₁₆).

საშ. სპარსული *sēnak, ახ. სპ. سین 'მკერდი (წინა ნაწილი), ცხვირი, მწვერვალი'². შდრ. საშ. სპ. *sēnakrān 'მესაწოლე', ქურთ. sin 'მკერდი', ოს. დიგ. sinæg 'შხარი' (შდრ. რუსული сени და крыльцо) 'შენობის წინა ნაწილი ან ფრთა', სომხ. *սենակ* 'საწოლი, გალია, სავანე, ოთახი, შინა, სენაკი, საკანი', აჭარაიანი უცნობი წარმოშობის სიტყვად მიიჩნევს.

106. **სენაკაპანი** — „მესაწოლე“ (საბა).

„და უბრძანა სენაკაპანსა ერთსა, რაჲთა წარიყვანონ წმიდაჲ შუშანიჲ ცხედ...“ (მარტ. შუშ. 27₁₆).

საშ. სპ. *sēnakrān (sēnak + rān, შდრ. მარზაპანი, დიასპანი, ღარპანი და მისთანანი), სომხ. *սենակապան* 'ოთახის მკველი'. შდრ. აგრეთვე *սենակապან* (ორივე ეს სომხური სიტყვა senekaran

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 489.
² გ. ჩიტაია, ხევსურული სენა, სენე (წაკითხულია მომხსენებელ საქ. სპ. გენ. აკადემიის სამეცნიერო სესიაზე 1944 წლის დეკემბერში).
³ S. Naïm, II, გვ. 153.
⁴ А. Худабашев. Армяно-русский словарь, გვ. 362.
⁵ მარტვილობა შუშანიკის, ი. აბულაძის გამოცემა, გვ. 98.

და *senekarpet* ხუდაბაშიანს განმარტებული აქვს, როგორც *taxkerger, монастырский эконох*)¹.

არც სენაკი, არც სენაკაპანი არ არის დადასტურებული საშ. სპარსულ ძეგლებში, თუმცა ფორმით წმინდა ფალაური სიტყვებია, შეიძლება ქართულში სომხური გზით მოდიოდნენ.

107. სპა — 'ჯარი, არშია, მხედრობა, ლაშქარი'.

„ხოლო მეფე ერჩდა მას და წარავლინა იგი მცირითა სპითა“ (ბალაქვარ. 94₂).

„და მერმელა განაგო სპათათჳს საქმარი მათი ყოველი დაუკლებლად და დაადგინნა მათ ზედა სპაჲმეტნი და ერისთავნი...“ (ბალაქვარ. 138₂).

„...და მრავალ-გზის მრავალი აღჭურვილი მჯედართაჲ და სპათა სიმრავლე განვიდის ძიებად მისა და ვერ შემძლებელ იქმნეს შეპყრობად მისა...“ (მამ. სწიველ. 293₂₂).

„ხოლო ჰაოს სპითა უძლიერესითა დაუდგა უკანით ზურგი“ (ლ. მრ. 3₁₁).

„მაშინ, ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა, გადმოვიდეს ოგნის სპანი ურიცხუნი და მოტყუენეს ქართლი...“ (ჯუანშ. 94₁₁).

„არა გამოვალ მე მდინარესა, რამეთუ მეფე ვარ, არა მივეახლები მე სპასა ოგსეთისასა, რამეთუ წარწყმედიტა ჩემითა წარწყმდების სპა ჩემი ყოველი“ (ჯუანშ. 101₁₂).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„სპა ლაშქართა“ (977₂).

„სპა უამარია“ (1320₂).

„თავადი სპისა დიდისა“ (1262₂).

„ღია სპითა და ბარგითა“ (1577₁).

„სპანი ველთა დაჲფარვიდეს“ (73₂).

„მით აეხვენეს სპანი ზარსა“ (318₁).

„მეფე ანუ მისნი სპანი“ (748₁).

„გვენ სპანი ხრმალ-მახულები“ (1652₁).

„მისთა სპათა ცა ნუ დაჲხოც“ (543₂).

საშ. სპარსული *spāh* ² 'ჯარი ლაშქარი, სპა', ძვ. ირ. *spāhā* (მდრ. მიდიური საკ. სახელი *Taxmaspāda* ³ 'ძლიერი ლაშქრის

¹ H. Nyberg, Hfsb, IV, გვ. 568.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 204

³ A. Meillet, Vp, გვ. 62.

პატრონი'), სომხ. *սպար*:¹ 'ჯარი, ლაშქარი', ახ. სპ. *स्पार*:² 'ჯარი, არმია'.

ქართული სპა უმკველია მოდის ფალაურებიდან.

108. სპაჰპეტი || სპასპეტი — 'შეღართმოთავარი'.

1. სპაჰპეტი:

„და ცოლად მისა იყო ასული ვარდანისი სომეხთა სპაჰპეტი-ისაჲ, რომლისათჳს ესე მიეწერე თქუნდა...“ (მარტ. შუშ. 3₆).

„და მერმელა განავო სპათათჳს საცმარი მათი ყოველი დაუკლებლად და დაადგინა მათ ზედა სპაჰპეტნი და ერისთავნი...“ (მალაქარ. 138₄).

2. სპასპეტი:

„... რამეთუ ესე იყო შემდგომად მეფისა განმგებელ სამეფოასა ქართველთაჲსა და ფრიად მუნე და განმარჯუებელ სპასპეტი“ (ასურ. მოლვაწ. 108₂₂).

„მაშინ შეკრბეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი მცხეთას ჭალქსა სპასპეტისა თანა, რომელსა ერქუა მამეიან“ (ლ. მრ. 38₁₁).

„და სკა მას ლახუარი ჯონბერ (ჯუანშერ) სპასპეტმან, და ლეცა მძორი მისი“ (ჯუანშ. 117₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ავთანდილ იყო სპასპეტი, ძე ამირ-სპასალარისა“ (40₁).

„სპასპეტი ლაშქრისა ბეგრ-ათასისა“ (44₂).

„სპათა სპასპეტი, ჩაუჭი“ (57₂).

„სპასპეტი როსტენ მეფისა“ (1272₂).

ამ სიტყვის ორივე ვარიანტი სპასპეტი და სპაჰპეტი მოდის საშ. სპარსული ფორმიდან *spāhpat*:³ 'შეღართმოთავარი, ჯარის უფროსი'. ირ. h-მ p-ს წინ ერთ შემთხვევაში (შედარებით ტელი ფორმა) მოგვცა e-, ხოლო მეორეში—s. შედარეთ. ძვ. ირ. *spāh-pati* (*spāh*- 'ჯარი' + *pati* 'თავი'), ახ. სპ. *ispāh-bāh*, *spāh-bāh* 'შეღართმოთავარი', სომხური *սպարապետ*, *ասպարապետ*:⁴ 'სარდალი, ჯარის უფროსი' (მოდის არშაყ. ფალ. *spāhpat*-იდან)

¹ H. Hübschmann, AG, I, 83. 239.
² S. Haïm, II, 83. 25.
³ H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 204.
⁴ H. Hübschmann, AG, I, 83. 240.

და შედარებით გვიანდელი *საყაყაყსა*¹ (იმ დროს, როდესაც უკვე საშ. სპარსულში *š* იძლევა *y*-ს *h*-ს გვერდით).

109. სპასალარი — 'შეღართმთავარი, ჯარის უფროსი'.

„ხოლო ამით ერისთავთა ქუეშე, ადგილთა და ადგილთა, განაჩინნა სპასალარნი და ათასისთავნი, და მათ ყოველთაგან მოვიდოდა ხარკი სამეუფეო და საერისთაო“ (ლ. მრ. 18₃).

„მაშინ მსწრაფლ ვაგზავნა ბრძანება მირიან მეფემან ყოველთა თანა ერისთავთა, სპასალართა და ყოველთა პირთა სამეფოსათა, მოწოდებად წინაშე მისსა“ (ლ. მრ. 72₃₃).

„და მოითხოვა იგი სპასალარმან კასპისამან და მისცა იგი მეფემან, და წარიყვანა იგი ქალაქად კასპისა“ (ლ. მრ. 92₃₄).

„და წარვიდა უჯარმას, და უბრძანა სპასალართა ქართლისათა, რათა ადგილსავე დგენ“ (ჯუანშ. 138₃₈).

„ეთანდილ იყო სპასპეტი ძე ამირ-სპასალარისა“ (ვ. ტყ. 40₁).

ახ. სპარსული *سپاه سالار* — *sepāh-sālār*², ფაზ. *spāhsālār*, საშ. სპ. *spāhsarōār* (*spāh* + *sarōār*³), *sarōār* თავისთავად შედგენილი სიტყვაა: *sar* 'თავი' + *dār* 'მქონე, ოსანი' (*dāstan dār* 'ქონება') 'შეთაური, უფროსი', სიტყვესიტყვეთ 'თაოსანი', სომხ. *საყაყაყარ*, *საყაყაყარ*, *საყაყაყარ*⁴ 'მთავარსარდალი, ჯარის უფროსი'. შდრ. ფალ. *āx'arsalār* < *āx'arsarōār* და სხვ.

110. სპეტაკი, სპეტი — 'თეთრი'.

„აპა ცანი განებუნეს და სული წმიდაა ვითარცა ტრედი გარდა მოვდა სპეტაკი და დაადგრა მას ზედა...“ (ე. მცხ. 87₃₅).

„მოიქსენე, შეილო ჩემო, რამი იგი, რაგამს-იგი ცოდვილნი იყვნენ შორის კრებულსა მართალთასა აღრეულნი პირველ განრჩევისა, ვითარცა თიკანნი შავნი შორის კრავთა საჩინოდ სპეტაკთა“ (მამ. სწავლ. 125₃₂).

„...სიკუდილი სიტყუთა შენთა არა შეიწყნარებს... და არცა სიკბუკისა შენიერსა ხატსა შენსა ზედა ადგრების არცა სიყრმესა შენსა ურიდების და არცა სპეტაკთა მავათ მკეტთა შენთა პატრესკემს...“ (მამ. სწავლ. 254₃₈).

„და შემდგომად ამისა განვიდა კულად და იხილა ბერი ვინმე ერთი ფრიად მოხუცებული, დაღონებული ქუეყანად, რომლისა ფერი პირისა მისისაა დაშავებულ იყო და თმაა თავისაა მისისაა სპეტაკ...“ (ბალაქვარ, 23₃₄).

¹ მარტილობა შუშანიკისი, ი. აბულაძის გამოცემა, გვ. 36 (ლექსიკონი).

² S. Halm, II, გვ. 25.

³ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 202.

⁴ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 239.

„...და მეორეთა საყდართა იხილა მოხუცებული, მჯდომარე ზეწითა სპეტაკითა...“ (ჯუანშ. 111₁₃).

„...რეცა მოვიდიან მფრინველნი ცისანი და შთავიდიან შავნი მდინარესა მას შინა განიბანნიან და განსპეტაკნიან“ (ლ. მრ. 64₁₈).

„ვეფხისტყაოსანში“ ეს სიტყვა გვხვდება ფორმით სპეტი — უსუფიქსოდ.

„ვარდი სრულად შექმნილიყო ზაფრანად და ვითა სპეტად...“ (ვ. ტყ. 500₂).

ავ. spačta-¹, სკრ. šveta-, ფალ. spēt², spētak 'თეთრი', ახ. სპ. nípid سبيد³ 'თეთრი', სომხ. սպիտակ 'თეთრი'.

111. სტავრა — 'ქსოვილის სახე'.

„ვეფხისტყაოსანში“:

„სხვა სტავრა, სხვა ატლასია“ (471₂).

„მრავალ-კეცი სტავრა შიშიმე“ (1143₂).

„გორი ლარისა, სტავრისა და ატლასისა“ (1438₁).

„აივსო სახლი სტავრითა“ (1467₂).

„ცულად უჩნს სტავრა-ნახლები“ (690₂).

საშ. სპ. stavr⁴ 'მტკიცე, ძლიერი', ახ. სპ. stavr⁵, ავ. stawra-⁶ 'შავარი' <არ. stabhra- ძირიდან stabh-, ახ. სპ. ستر 'სქელი, მტკიცე, მასიური', ستر 'სისქე, სიმტკიცე'.

მაგარი, მტკიცე, სქელი > მტკიცე, სქელი ქსოვილი > სტავრა.

112. სუბუქი — 'შატე, მცირე წონისა, ადვილი'.

„დაუუდება უღელი არს სულმცირე და ტრთი სუბუქი რომელი განუსუენებს მტკრთველთა მისთა“ (მამ. სწავლ. 23₂).

„და შფოთი მათი და კუეთება მცირე და სუბუქ იოს...“ (მამ. სწავლ. 152₂₃).

„და შეჯდა მეფე ნავსა, სამასითა დრომონითა, სუბუქად გამოვიდა ზღუის კიდესა, და მოუწოდა ვახტანგს...“ (ჯუანშ. 119₁₁).

¹ AirWh, გვ. 1609.
² H. Nyberg, Hfsb, გვ. 206.
³ S. NaIm, გვ. 458.
⁴ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 206.
⁵ В. Миллер, Пережидко-русский словарь, გვ. 273.
⁶ AirWh, გვ. 1592; P. Horn, GrunEt, § 713; H. Hübschmann, P.St., გვ. 74.

„ვეფხისტყაოსანში“:

„სტავრა მძიმე, არ სუბუქი“ (1143₂).

„ფრიდონს კირი უსუბუქდა“ (986₂).

საშ. სპარსული sapūk¹ 'ადვილი, მსუბუქი', ფაზენდ. sabuktar (შედარ. ხარისხის ფორმა), ახ. სპ. سب 'შატე, ადვილი, მსუბუქი ტყუისა, მოხერხებული, სწრაფი; ადვილად, სწრაფად, მოხერხებულად'. შდრ. ავღ. spuk.

ნიბერგი აღადგენს ძველ სპარსულ ფორმას *ssapuka-, ძვ. ირანული *štapu-, სკრ. tpra-, აღმატ. ხარისხი trapišta-ს მიხედვით.

113. ტაკუკი — „მომცრო ჭურჭელი, საღვინე“ (საბა).

„...და შევიდა იესუ საქორწინესა მას და ღვინოა არა იყო მუნ, რამეთუ მოღვეულ იყო და ტაკუკნი ცარიელნი დგეს მუნ მაშინ უბრძანა იესუ მოწაფეთა მათ წყალი მოღებად და ტაკუკნი აღავსნეს წყლითა...“ (ე. მცხ. 88₂₄).

„ეთიარკა მდინარისა დიდისაჲ ტაკუკითა ერთითა იხილდების, თუ რაჲ გემოა აქუს, აგრეთვე ნეტარისა იოვანესი, რომელთა ცა გნებოს...“ (ასურ. მოღვაწე. 61₂₁).

ფალ. takūk² 'ღვინის თასი', ახ. სპ. تگوك takūk 'სასმისი, თასი, ჭიქა', სომხ. *թակուկ* 'ლოჭი, ჭიქა, სასმისი, ჭურჭელი'³.

114. ტაბაკი, ტაბაკი — 'ტაფა, თაბახი'.

„ტაბაკსა ზედა ზეთითა შესუარული შექმნეს იგი...“ (ლევიტ. 6₂₁).

„უკეთ შესაწირავი იგი ტაბაკისაგან იყო ძღუენი იგი მუნ სამინდოჲ შესუარული ზეთითა უკომოჲ იყოს...“ (ლევიტ. 2₂).

„და ყივე შესწირვი რი იქმნეს თორნესა და ყივე რი იქმნეს ლანძუსა გინა ტაბაკსა მღდელისა მის შემწირველისა იყოს იგი...“ (ლევიტ. 6₂₂).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ვლა მოაჭეს ერთი ტაბაკი“ (1466₂).

„იგი ტაბაკი სავსეა“ (1467₂).

„ცხრა ტაბაკი მარგალიტი“ (1559₂).

¹ М. Гаффаров. Персидско-русский словарь, 83. 441.

² GrīrPh, II, 83. 185.

³ Borhān-e Qāte', I, 83. 152.

⁴ А. Худабашев. Армяно-русский словарь, 83. 424.

საშ. სპარსული tāpāk¹ tapāhak 'ტაფა', აბ. სპ. tābhā, ბელუჯ.
tāfay, აბ. სპ. ḥāṣ, ḥaw 'ტაფა', სერ. taptaka 'Bratpfane', სომხ.
տապակ², სირ. tābaqā, არაბ. طباق و طبايق. შდრ. ქართ. თაბახი.

115. ტაბლაკი — 'დოლი'.

- „ტაბლაკსა ჰერეს და გაისმა“ (ვ. ტყ. 1508₁).
- „გამოწნდეს, სცემდეს ტაბლაკსა“ (ვ. ტყ. 450₄).
- „ჰერეს ტაბლაკსა, გახდა ზარი“ (ვ. ტყ. 1178₃).
- „სცემდეს ბუკსა და ტაბლაკსა“ (ვ. ტყ. 1189₁).

აბ. სპ. არაბ. طبلة 'დოლი, დოლის ცემა', tablak, როგორც
ხანს, საშ. სპარსული ფორმაა.

116. ტაიჭი, ტაიჭიკი — 'არაბული, ცხენი'.

„ვეფხისტყაოსანში“:

- „ტაიჭი მიუქს მერანსა“ (96₃).
- „ტაიჭი მისი მით აქო“ (206₃).
- „ოღენ ჩნდა შავი ტაიჭი“ (210₄).
- „ქვაბს შეიყვანა ტაიჭი“ (224₄).
- „ერთი ტაიჭი უებრო“ (1019₁).
- „ათასი ცხენი ტაიჭი“ (1558₄).
- „მას ტაიჭსა არაბულსა“ (55₁).
- „მინდორს აცორვებს ტაიჭსა“ (193₂).
- „ზედა ჯდა შავსა ტაიჭსა“ (204₂).
- „მოდგა თეთრ-ტაიჭოსანი“ (72₄).

„მოიქცა ვახტანგ და აღჯდა ტაიჭსა თქსსა, და რქუა სპათა
თქსთა: „ვეფდრებოდეთ ლმერთსა და ნუ შეძრწუნდებით“ (ჯუანშ.
153₄).

„და ვანაწესნა ვახტანგ სპანი და დაადგინნა განწმადებულად;
და აღჯდა ტაიჭსა შეჭურვილსა ჯაეშნითა, და აღილო ფარი
მისი ვიგრის ტყავისა, რომელსა ვერ ჰკუეოდა მახვლი...“ (ჯუ-
ანშ. 154₁₈).

„მაშინ ვახტანგ სიფიცხლითა თუალთათა, და სიმახვლითა
გონებისათა, და სიკისკასითა ტაიჭისა მისისათა ირიდებდა
ისარსა“ (ჯუანშ. 155₄).

საშ. სპარსული tačik 'არაბი', აბ. სპარს. تری 'არაბი', სომხ.
տաჩիკ³ 'არაბი', საშ. სპარსულში -čik nomen ethnika-ს მაწირ-
მოვებული სუფიქსია. შდრ. sagčik, račik და სხვა. შდრ. ეთნიკური

¹ S. Telegdi, გვ. 244.

² H. Hübschmann, AG. I, გვ. 252.

³ Б. Мизлер, Персидско-русский словарь, გვ. 333.

⁴ H. Hübschmann, AG. გვ. 86; J. Marquart, Ergänz. hr. გვ. 162.

სახელი ტაიტიკი, რომელიც ამოსავალს წარმოადგენს ქართული ტაიტიკისათვის — 'არაბული ცხენი' > 'კარგი ცხენი', 'დაკადილი ცხენი' (საბა)¹.

საინტერესოა, რომ ქართული ფორმა ტაიტიკი და ტაიტი განსხვავდება საშ. სპარსული და სომხური ფორმებისაგან თავისი ი-ნით, თვით არაბული სატომო სახელი კი, რომელიც დაცულია საშ. სპარსულ *taik*-ში, არის *ta-* ცხ (ბოლოში აქვს ი-ნი). შესაძლოა ქართული ფორმა უფრო ძველია შედარებით საშ. სპარსულ და სომხურ ფორმებთან.

117. ტანი — 'სხეული'.

„და იყო კაცი ასაკით შეუნიერი, ტანი თ დიდი და გოლიათი...“ (ლ. შრ. 24₁₃).

„...და ტანსა მისსა იცუა ჯაქუა თქროსი და ჩაბალახი მუარო და თუალნი ესხნეს ზურგით“ (ლ. შრ. 54₂₂).

„ხოლო სიმეჩითა და სიციქასითა ტანისა მისითა მიუღრკა ოროლსა და წარიქადნა...“ (ჯუანშ. 132₁).

-ვეფხისტყაოსანში“:

„ტანი აღეა, პირი მანგი“ (120₄).

„ტანი შვეერი, პირი ვარდი“ (433₂).

„ვბოვე ხე, ტანი აღვისა“ (696₂).

„ვისი ჰგავს ტანი საროსა“ (975₁).

„ტანი ლერწამობს რხვეითა“ (979₁).

„შავითა რად ტანი შევიგლესია“ (1580₂).

„მას ტანსა კაბა ემოსა (85₁).

„შეგვატყვეს მათ ტანსა აბჯარცმულობა“ (442₂).

„ტანსა ჯუბანი ჩაიცივნა“ (1062₁).

„სახე ყოვლისა ტანისა (2₁).

„ორთა კაცთა, ტანად შავთა“ (1129₁).

ტანი — 'ხელი' (აბჯარი, სამოსელი).

„მუნ აბჯარი სამი ტანი“ (ვ. ტყ. 1369₁).

ავ. *tan-*² 'სხეული, ფიგურა, ტანი', სკრ. *tanu-*, ფალ. *tan*³ 'სხეული' (სულის საბირისპიროდ: *tan u gyan* 'სული და ხორცი'); ახ. სპ. *tan*⁴ 'ტანი, სხეული', 'კაცი'.

¹ ტაიტიკის ეტიმოლოგია მოცემული აქვს ჯ. წერეთელს. იხ. მისი „სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიისათვის“, თბილისი, 1947 წ. (უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიათა კრებული).

² H. Reichelt, AE, 33. 446.

³ H. Nyberg, Hfsh, II, 33. 222.

⁴ Б. Михер, Персидско-русский словарь, 33. 133.

118. ტანჯვა — 'წვალება'.

„...და თუ მრავალი ტანჯვაა მოაწიო ჩემ ზედა, მე არა ვეზინ-
რო საქმეთა შენთა“ (მარტ. შუშ. 13₂₇).

„მე ამას მზიარულ ვარ, რადთა აქა ვი ტანჯო და მუნ გან-
ვისვენო“ (მარტ. შუშ. 29₂₄).

„და თუ მშვიდობით არა განუტეო სიციოფე ვეგე, შენი, ტან-
ჯვაა დიდი მოიწიოს შენ ზედა“ (ე. მცხ. 81₂₉).

„მე არა ხოლო ტანჯვად განმზადებული ვარ ქრისტეს-თეს,
არამედ სიკუდილცა“ (აბო. 69₂).

„დალათუ დიდითა ქადებითა და ფერად-ფერადითა სატანჯ-
ველითა მოვსწყვიდნეთ, უფროსად გამრავლდენ“ (ლ. მრ. 51₁₂).

„რამეთუ სატანჯველნი იგი საუკუნენი ვერ ესწორებიან
ბევრულსა ტალანტსა, რომელსა ასითა დრაქნითა მოვიყიდით“
(მაშ. სწავლ. 34₂₂).

„ამას იტყვს აბენეს მეფე: უკუეთუ ვინ იპოოთ ქრისტიანეთაგანი
შემდგომად სამისა დლისა, ძურ-ძურითა ტანჯვითა მოვსრნე
უოველნი...“ (ბალაქვარ. 11₉, ბ).

„ხოლო მამამან შენმან რომელნიმე ტანჯნა და სხუანი ცუცხ-
ლითა დაწუნა, და რომელნიმე განასხნა საბრძანებელისაგან მისისა“
(ბალაქვარ. 21₂₉).

„რამეთუ თითო სახეთაგან სენთა შეპყრობილნი კურნებასა
მრჩობლ კერძოდა მიემთხუეოდეს ამის მიერ, ვინათგან შრომა-
თა ნათელი მიემატებოდა და სნეულთა სიმრთელე, ეშმაკისა მიერ
ტანჯულთა თავისუფალ ქმნა მძღავერებისაგან მისისა“ (ბა-
ლაქვარ. 17₁₃).

სერ. тапц- 'შევიწროება, შემჭიდროება, დაჭიმვა', სან. სპ.
"tanj და tank 'ვიწრო', ახ. სპ. тан , تاجيد ¹ 'შოკერა, შევიწ-
როება, შეწუხება', ლან 'ვიწრო, ჩაგრული, ტანჯული', تاجيد 'შე-
ვიწროებული, წამებული', სომხ. տանջ ² 'შევიწროება, ტანჯვა-
წამება' და სხვ.

119. ტაძარი — 'სასახლე, სავანე'.

„და აღდგა და დაუტევა ტაძარი თვისი და ღმრთის მოშიშე-
ბით ეკლესიად შევიდა...“ (მარტ. შუშ. 6₁).

„და შემდგომად ორისა დლისა მოვიდა მგელი იგი ტაძ-
რად...“ (მარტ. შუშ. 18₁).

¹ P. Horn, GrapEt, 33. 88.

² H. Hübschmann, AG. I. 89. 251.

„და შევიდა ტაძარსა ღმრთისასა და იხილა მუნ შინა სავაჭ-
როა დაგებული...“ (ე. მცხ. 89₂₂).

„ტაძარნი ხართ ღმრთისანი და სული წმიდაჲ დამკვდრე-
ბულ არს თქუენ შორის“ (აბო, 57₁₃).

„...ესევეთარი ესე კაცი იყოფოდა და მრავალთა ტაძართა
და კარავთა იქცეოდა, რომელსა სახელი ეწოდა გიორგი, მეორედ
ჩორჩანელი, რომლისა ტაძარნი შენ-იყვნეს სანახებსა ჩორჩანისა
და ზანაიისასა“ (ს. ზ. 154₁₉).

„და ვითარცა მივიდა კარსა ტაძრისა მათისასა, მაშინ კუ-
რაპალატი ზე აღდგა და წინა მოეგება ნეტარსა მამასა გრიგოლს“
(გრ. ხანძთ., გვ. 96₁₇).

„და შეიყვანნეს ტაძარსა ღმრთისასა წმიდასა ეკლესიასა“
(მოქც. ქართ. 737₁₆).

„და ქმნა მას შინა ტაძრები და კოშკები, რომელ ვერ შესა-
ძლებულ არს გაგონებად თქუენდა“ (ჯუანშ. 107₆).

„ამისა შემდგომად მოვიდა არჩილ კახეთად და ყოველთა ტაძ-
რეულთა მისთა მიუბოძა კახეთი და აზნაურ ყენა ივინი“
(ლ. მრ. 155₉).

„და მეოხ ვიყოფდეთ წმიდათა მოწამეთა ტაძართა შინა
მათთა სრულითა სარწმუნოებითა...“ (მამ. სწავლ. 47₂₃).

„შენ გიდგან ტაძარნი მარმარილოთა მოღესულნი, და გლა-
ხაკსა არა აქვს საართულიცა, რომელსა ქუეშე შევიდეს“ (მამ.
სწავლ. 85₂₄).

„ხოლო მათ ვერ გულისკმა-ყვეს და პრეტეს მეფესა: ერთნი ისა
კიდობანნი არა ღირს არიან შემოხუზად ტაძარსა შინა შენსა,
ხოლო მეორეთა იმათ არა დაედების ფასი“ (ბალაქვარ. 33₂₂ (ბ)).

„...რომელნი მხედვენ მერმეთა მათ ველით-უქმნელთა ტაძარ-
თა და თვალთ-შეუდგამსა სამოსელსა...“ (ბალაქვარ. 51₂₃).

ტვ. სპარსული *tadžara* ¹ 'სასახლე', ახ. სპარსული *تاجر* *tadžar* ²
'სახამთრო ნაგებობა, მაღაზია, საკუჭნაო, ამბარი' და *تازر* *tazar*
'აგარაკი, საზაფხულო სახლი, მამული', არაბ. *تازر* *tazar*, სომხ.
տաძար ³ 'ტაძარი, სასახლე'.

¹ A. Meillet, Vp. 83-73; AirWb.

² GrirPh. II. 83-73, 172; A. Ягелло, Переважно-русский словарь. 83. 372, 391.

³ H. Habschmann, AG, I. 83. 251; *Հնագիտ. Ի. ք.*, VI. 83. 756.

შენიშვნა: ქართული და სომხური ფორმები, როგორც ჩანს, სხვადასხვა ფალაური დიალექტებიდან მომდინარეობენ: ქართ. ტაძარი ამოსავლად გულისხმობს სამხრეთ-დასავლურ *tazar-ს (ახ. სპ. تر, არაბ. تر), ხოლო სომხური տաճար ჩრდილო-დასავლურ *tačar-ს, ისე როგორც ახ. სპარსული ფორმა tajar, რომელიც განსხვავებული მნიშვნელობით იხმარება სპარსულში.

120. ტომი—'ნათესავი, თესლი, მოდგმა, გვარი, ჯიში'.

„და ავინებდა ვარსკენ თესლ-ტომისა მისსა და სახლისა მამოკრებელად სახელ-სდებდა მას“ (მარტ. შუშ. 20₂₁).

„რამა არს, რომელი ესე მესმის შენ-თუს, რამეთუ ხარ შენ ნათესავით და ტომით სარკინოზ და დაგიტყვებიეს მამული-შჯული და ქრისტეანეთა თანა შეცთომილ ხარ?“ (აბო, 69₁₂).

„მაშინ ეტყებდენ ყოველნი ტომნი ქუყენისანი, ამისთვის რამეთუ მიეცემოდთან ყოველნი ბრალეულნი გუემათა და საარებათა“ (გრ. ხანძთ., გვ. 19).

„შვილნი დიდებულთა აზნაურთანი, ტომნი დიდისა ეფრემ მამყუერელ ეპისკოპოსისანი...“ (გრ. ხანძთ., გვ. 4).

„და ესუა მას დედაჲ ტომისაგან ელია მღვდელისა...“ (მოქც. ქართ. 764₁₆).

„და რამე უკუე ვთქუათ ეამისა მისთვის, რომელსა შინა არღარა არს ზრუნვაჲ მონაგებთაჲ და არკალა ტომთაჲ, გინა მეგობართაჲ“ (მამ. სწავლ. 98₂₂).

„ხოლო კაცი ვინმე ერთი წარჩინებულთაგანი, რომელი ფარულად მონებდა უფალსა ჩუენსა იესუ ქრისტესა და იცოდა ჭეშმარიტი, და სახელი მისი ბარაქია. და იყო ტომი ძისა მეფისაჲ“ (ბალაჰვარ. 100₄).

„ანუ ოქროჲ ეგჲ და ვეცხლი და ანთრაკი და მარგალიტი არს მე რაჲა, გარნა ტომი მათვე ქვათაჲ, რომელნი უდაბნოსა ჩუენსა სხენან!“ (ბალაჰვარ. 83₁₂).

„რომლისა შინა აღწერილ არიან მეფენი და წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით...“ (ჯუანშ. 102₃₀).

„ტომი გვართა ზენათ“ (ვ. ტყ. 20₄).

„არა უნდა კაცთა ტომი“ (ვ. ტყ. 999₄).

„რაზმი ინდოთა ტომისა“ (ვ. ტყ. 1346₂).

„ადამის ტომთა წესითა“ (ვ. ტყ. 195₂).

ივ. სპარსული tau(h)ma-¹ 'გვარი, ტომი, ნათესავი', ავ. taoxman-² 'თესლი, ტომი', სკრ. tokman-, ფალ. tšhm² და tšm 'თესლი, ტომი'.

¹ A. Meillet, Vp. 83-156.

² H. Nyberg, Hfsb. II, 83-226.

მი', აგრეთვე tōhmak, სომხ. տահմակ: 'ტომი, ნათესავი' აბ. სპ. tōxm — تخم 'თესლი'.

შენიშვნა: ნიბერგის აზრით, ფალაური ფორმა tōhm ჩრდილო-დასავლურია და ეყრდნობა ძვ. ირ. *tauxman-ს < ავ. taoxman-იდან, tōm წარმოადგენს შესატყვის საზმრეთ-დასავლურ ფორმას და მომდინარეობს ძვ. სპ. tauma-დან (< *tauhma < *taxman), ხოლო აბ. სპ. toxm და სომხური ნათესავები tohm ჩრდილო-დასავლურ ფორმას გულისხმობენ ამოსავლად.

ქართული ტომი შესაძლებელია მოეცა ორივე დიალექტურ ფორმას tōhm და tōm, რადგან ქართულში h ჩვეულებრივ იკარგვის.

121. ტოზიკი — 'უსჯულოთ დღესასწაული'.

„მას ეამსა შეკრბეს სპარსნი, რომელნი მცხეთად იყვნეს მეჯადაგენი და მეკამლენი, ტოზიკობდეს და მიავლინეს ნეტარისა ევსტათისა და ჰქუეს: „მოვედ და გუეთე შეუბასა ამას ჩუნესა“ (ე. მცხ. 80₁₈).

„თქუენი ტოზიკიცა ბნელ არს და თქუენ მეტოზიკენიცა ბნელ ხართ: ხოლო მე ქრისტის ბეჭედი მომიღებთ და ქრისტის ტოზიკსა ვტოზიკობ“ (ე. მცხ. 80₂₁).

„და ვითარ ტოზიკი იგი გარდაიქადეს, შეკრბეს ივინივე მეჯადაგენი და მეკამლენი და ზრახვა ყვეს წინაშე უსტამისსა მცხეთელ ციხის თავისასა და თქუეს: „აქა კაცი ერთი არს ჩუნისა რჩულისაგანი და ჩუნეთანა ტოზიკსა არა მოვიდის და ცეცხლი არა გამოცის“... (ე. მცხ. 80₂₈).

საბას განმარტებით, ტოზიკი ნიშნავს „უსჯულოთ დღესასწაული, და მეტოზიკე მისი მოქმედი“². მართლაც, ზემოთ მოყვანილი კონტექსტების მიხედვით ტოზიკი ხელოსანთა რაღაც ზემის უნდა აღნიშნავდეს, რომელიც მაზდეანურ დღესასწაულთან არის დაკავშირებული³.

ეს სიტყვა აშკარად სპარსული წარმოშობისაა. ქართულ ტოზიკთან ფონეტიკურად ყველაზედ ახლო ფორმით ეს სიტყვა დაცულია თალმუდის არამეულში, სადაც იგი 𐤏𐤕𐤌-ის სახით არის წარმოდგენილი და ამოსავლად ფალაურ tōzik-ს გულისხმობს⁴.

¹ H. Hübschmann, AG. I, გვ. 334.

² ქართ. ლექსიკ., გვ. 334.

³ საბინინის გამოცემაში სიტყვა ტოზიკი, რატომღაც, ყველგან ზატოკით არის შეცვლილი; როგორც ჩანს, მნიშვნელობა ამ სიტყვისა გაუგებარი იყო. ს. კაკაბაძესთან ტოზიკი გვაქვს.

⁴ S. Telegdi, გვ. 244.

მნიშვნელობა თალმუდური სიტყვისა არის: 'პიკნიკის ერთობა' (eine Art Piknique). შეადარეთ ახ. სპარსული ფორმები *تویز* — *توی* 'საბავშვო დღესასწაული, არიფანა, პიკნიკი'¹. თვით ფალაურში დამოუკიდებლად ეს სიტყვა დადასტურებული არ არის, მაგრამ გვხვდება კომპოზიტში *ham-tōžik*², რაც ნიბერგის მიხედვით 'თანაგადამხდელს' ნიშნავს, საილუსტრაციოდ მას მოჰყავს ფრაზა „*apāk dušākās mart hamkār u hamtōžik mā bāš*“, რაც სიტყვისიტყვით ნიშნავს 'სულელი კაცის ამქარი (თანამოსაქმე) და მეტრონიკე (თანამონაწილე, თანაგადამხდელი) ნუ იქნები'.

ham- პრეფერბია, რომელიც 'თანას' ნიშნავს. *tōžik* ნაწარმოებია ზმნიდან *tōxtan* 'გადახდა', *tōžīšn* 'გადასახადი, ჯარიმა, ვასამრჯელო, საჩუქარი'. შეადარეთ ახ. სპ. *تخت* და *تر* 'გადახდა, შეტანა, გაღება, შეკრება' და სხვა, *tutxan*: *tuz* 'განაწილება'³.

ამასთანავე დგას სომხ. *տալ* 'ფულადი ჯარიმა, სასჯელი, გადასახადი', *տալի* 'დაჯარიმება, დასჯა, გადახდევინება და სხვ.'⁴. ე. ი. ტოზიკი ნიშნავს: 'გადასახდელს ან გადახდილს', უფრო ზუსტად ისეთ დღესასწაულს, რომლის მოსაწყობად მონაწილენი ფულს ან რაიმეს იხდიან და აგროვებენ წინასწარ გადასახადის წესით. მართლაც, ხელოსნობის ისტორიიდან ცნობილია საამქრო დღესასწაულები, ე. წ. ჰამქრობანი, რომელსაც ხელოსნები მართავდნენ ყოველწლიურად (ან რამდენიმე წელიწადში ერთხელ) თავიანთი "ფირის"—ხელობის დამაარსებლის—პატვისაცემად და რომლისთვის საჭირო ფული ან სურსათი გადასახადის წესით ვროვდებოდა.

122. ფუძე—'სა-ფუძე-ველი'.

საბა იძლევა აგრეთვე ფორმას ფუ ზე 'სამკვიდრებელი', სა-ფუძეველი 'საძირკველი'.

„დაიძრა და შეძრწუნდა ქუეყანა და საფუძველნი მათათანი შემოფოთნეს და შეიძრნეს...“ (ფს. 17₇).

„და ესრეთ წარემართა შენებაჲ იგი ეკლესიისაჲ, ვინაჲცა სა-ფუძველით და ხარისხთაჲთაჲგან ილუწიდა კაცი იგი ყოველთა მუშეთა...“ (ს. ზ. 180₁₆).

¹ Borhān-e Qāte, I.
² H. Nyberg, Hfsb, II, 83-97.
³ М. Гаффаров, Персидско-русский словарь, 83. 453.
⁴ А. Худяшев, Армяно-русский словарь, 33. 452—53.

„და აკურთხეს ადგილი წმიდათა ეკლესიათანი და დასწინეს სპა-
ფუძველნი“ (გრ. ხანძთ., გვ. ლზ₆).

„რათა სენა და გულის ხმა პუო სიმართლმ ცისაჲ და სინათლმ
მზისაჲ სიღრმემ ზღვისაჲ: და საძირკუელნი მისნი: სიერცმ ქუყენი-
საჲ და საფუძველნი მისნი“ (მოქც. ქართ. 770₆).

სიტყვა ფუძ-ე, საფუძ-ველი უკავშირდება სამ. სპარსულ
სიტყვას puz-ak, puč-ak 'თათი, ფეხი', რომელიც პორსს მიანიხ
ნაწარმოებად სიტყვიდან pāi (pač < pada-) 'ფეხი'¹.

ახალ სპარსულში ეს სიტყვა წარმოდგენილია, როგორც *پا
پا*, *پا پا*. 'ფეხი, თათი, ხის ლერო, ბუნი'².

მნიშვნელობის განვითარებისათვის შეადარეთ ქართული სა-
ძირ-კუ-ელი, რუს. *подножие, входима горы*, გერმ. *Fussboden*
და სხვა.

123. **ფესუი**—ამ სიტყვის კანონზომიერი შესატყვისი სხვა ქართ-
ველურ ენებში არა აქვს. გვხვდება ქართული ენის უძველეს ძეგლებ-
ში. სიტყვის ძირია **ფეხ**, დაბოლოების უ- დეტერმინანტი სუფიქ-
სის როლში გამოდის. შეადარეთ ყრუ, ცრუ, დრკუ და მისთანანი³.

საბას განმარტებით: 1. ფესვი—'ძირის ჩინლი'. 2. ფესუი-
დი — „ჭურიათა მწიგნობარნი ფესვთა გამოიბემდენ სამოსელთა
ქვეშე მოსაქსენებლად მცნებათა უფლისათა“⁴.

ჩუბინაშვილის მიხედვით ფესუი არის: 1. ა) „ნერგთა და
მცენარეთა—კუდი, ბოლო“; ბ) „ძირი კბილისა დაფარული ღრძი-
ლითა“; გ) „გრძელი და ფართო კალთა სამოსლისა“ (შლეიფი);
2. ფესუედი—გრძელი (შლეიფიანი) სამოსელი.

უძველეს ქართულ ძეგლებში ფესვი და ფესუედი მხოლოდ
ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით იხმარება.

ფესუი:

„ყოველთა საქმეთა მათთა იქმედ სახილველად კაცთა: ფარ-
თო ყენიან სამოსელნი მათნი და ვანიგრძვიან ფესუები მათი“
(მათე, 23₉).

„მოუჭდა ზურგით კერძო და შეახო ფესუსა სამოსლისა
მისისასა“ (ლუკა, 8₁₄).

„და მოვიდა იღუმელ ზურგით კერძო იესუსსა და უპყრა ფესუ-
სა სამოსლისა მისისასა...“ (ე.მცხ. 88₂₁).

¹ P. Horn. *GrapEt.* გვ. 75.

² I. Vullers, *Lexicon persico-latinum*, 1855.

³ იხ. ა. ჩიქობავა, საბელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ
ენებში, გვ. 6, 19, 95—96, 98, 317.

⁴ საბა, სიტყვის კონა, გვ. 357 (684).

ფესუედი:

„რომელ-იგი თქუა დავითმან: დადგეს დედოფალი მარჯუენით შენსა, სამოსლითა ფესუედითა შემკულ არს პირად-პირადად. (ტ. ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 287₂₁).

„და საკურთხეველისა მსახურებასა ფესუედითა სამოსლითა და ტყავითა არა იკადრებოდა მსახურება“ (გრ. ხანძთ., კა₂₂).

ამოსავლად სიტყვისათვის ფესუ-ი ჩვენ მივიჩნევთ საშ. სპარსულ სიტყვას pas 'შემდგომ, ბოლოს'. ძველ სპარსულში დადასტურებულია pasā (ავ. pasāta, სანსკრ. pasāta)¹.

ზემოთ იყო უკვე აღნიშნული, რომ ქართული სიტყვის ფუძეა ფეხ- საშ. ირ. p ქართულში ხშირად გადმოდის, როგორც ფ.

შეადარეთ ფართო, ფუძე; საკუთარი სახელები: ფარსმან, ფეროზ, ბევრასფი, ასფავორ და სხვა. ჩვეულებრივია მოკლე ა-ს ფ-დ გადმოსვლაც. შდრ. კერპი, ქეშმარიტი, ანდერძი და სხვა, საკუთარი სახელები: ნერსე, დეროკ, გოდერძი და სხვა.

შეადარეთ აგრეთვე ფალური pasin 'შომდეგნო, შემდგომი, უკანა, ბოლო', ახ სპ. سے 'უკან, შემდგომ, ბოლოს, ბოლო, უკანა ნაწილი', سے 'უკანა ადგილი' (задворки).

pas 'შომდეგნო' > ქართ. ფეხ-უ 'ბოლო, კუდი' > სამოსლის ბოლო, კალთა, შლეიფი.

ფესუ-ედი—'ფესუიანი', 'შლეიფიანი სამოსელი'. მნიშვნელობა მცენარეთა და ნერგთა ძირისა, შესაძლოა, მეორეული იყოს, ქართულ ნიადაგზე განვითარებული.

არის კიდევ შესაძლებლობა, სიტყვა ფესვი დავუკავშიროთ ავესტურ paesa²-ს მნიშვნელობით 'სამკაული, შორთულობა', რომელიც წარმოდგენილია სომხურ სიტყვაში *պես* 'გვარი, სახე, ფერი', თვით საშ. და ახალ სპარსულში კი შემონახული არა გვაქვს. დიეტერსი თავის 'რომაში „Armenisch und Südkaukasisch“³ სწორედ ასე ფიქრობს და ფესვს თარგმნის, როგორც „Saum“ 'არშია, ქობა, კალთა'.

¹ A. Meillet, Vp, გვ. 50; AirWb, გვ. 882.

ამ ფუძიდან არის ნაწარმოები აგრეთვე ტ. ქართ. პასენაკი, pasen-ak 'შომდეგნო, უკანასკნელი, კარისკაცი' და სხვ.

² P. Horn, GrapEt, გვ. 70, 315.

³ Б. Михлер, Персидско-русский словарь, გვ. 94, 95.

⁴ AirWb, გვ. 818.

⁵ Caucasia, 2—4, 1925, გვ. 75.

ძველი ქართულიდან ზემოთ მოყვანილი კონტექსტებში თითქმის ამ მოსაზრებასაც უპირის მხარს, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში სომხურ სიტყვას *պէս*¹ სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს და ქართულისას არ ემთხვევა.

მაშინ ამ სიტყვის სემანტიკური განვითარების ხაზი ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: სამკაული, მორთულობა სამოსლის ბოლოზე (არშია) — თვით სამოსლის ბოლო (კალთა, ქობა) — საზოგადოდ ბოლო, კუდი — ძირი (მცენარისა ან სხვა რამის). არ არის გამორიცხული, რომ აქ საჭმე ვეჭონდეს ორივე ირანული ფორმის ქართულში კონტამინაციასთან.

124. ფათერაკი — 'შემთხვევა, ხიფათი, უბედურება, უბედური შემთხვევა'.

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ფათერაკი სწორად მოჰკლავს“ (164₁).

„სდევს მიჯნურსა ფათერაკი“ (915₁).

„ფათერაკსა შეგასწრობენ“ (434₁).

„ფათერაკსა ეზომ ძნელსა“ (1049₁).

„რა ვიამბე ფათერაკად“ (631₁).

საშ. სპარსული *patirak* 'პირდაპირ, პირისპირ, საწინააღმდეგოდ' (5 *patirak āmātan*, 5 *patirak šutan*). *patyārak* 'შეხვედრა, შემთხვევა' (*begegnen*), შდრ. ახ. სპარსული *pađirah* 'შეხვედრა, თანხმობა', ძვ. ირ. **pati-ara*, ავ. *paiti ar*, 'feindlich auftreten gegen'.

შეადარეთ აგრეთვე საშ. სპარსული ფორმები: *patyārak* || *pityārak*²: 1. 'მტერი, მოწინააღმდეგე' გამოთქმაში: *api-šān pityārak zamistān* 'მათი მტერია ზამთარი', ზამთრის დემონი (Mx 44₁₁); 2. 'მტრული, საწინააღმდეგო, მტრობა, წინააღმდეგობა, ხიფათი' (ნერიოსანგში ითარგმნება, როგორც *pratighātaḥ*), ავესტური *paityāra*³ (*AirWb*, 840), ახ. სპ. *پتیا*⁴: 1. 'საძაგელი, საზიზღარი', 2. 'უბედურება, ვაჰირება'.

125. ფარდაგი — 'ფარდა, ხალიჩა'.

„ვეფხისტყაოსანში“:

„შევლო ფარდაგი კარისა“ (343₁).

„ამიგდო ქალმან ფარდაგი“ (394₁).

¹ H. Hübschmann, AG, I, 33. 230.

² H. Nyberg, Hfsb, II, 33. 180; *AirWb*, 33. 183.

³ იქვე, 33. 184.

⁴ Б. Мизлер, Персидско-русский словарь, 33. 89; *Borkhāne Qāte*, I.

„ფარდაგი გამოვთარე“ (396₁).

„ასმით ფარდაგსა აზიდნა, გარე ვლევ
მოფარდაგულსა“ (344₁).

„ფარდაგსა შიგან მჯდომარე“ (408₂).

„ფარდაგსა ცა ამიზიდნა“ (520₂).

„ფარდაგები ოქსინოსა“ (341₁).

„სრა ედგა მოფარდაგული ოქსინოთა და შარდითა“
(331₁).

საშ. სპარსული *pardak, აბ. სპ. پاره¹—pardah 'ფარდა, ტიხარი, აპკი', 'პორტიერი'.

126. ფარი, ფარვა—'დაცვა, კრძალვა, მალვა'.

„და აღუდა ტაიქსა შექურვილსა ჯაგშნითა, და აღილო ფარი მისი ვიგრის ტყავისა, რომელსა ვერ ჰქუეთდა მახული...“ (ჯუანშ. 154₁₈).

„და დასცა ლახუარი პალეკარპოს ფარსა ვახტანგისსა, რომელი იყო ვიგრის ტყავისა, და ვანგლო ფარსა ვითარ წყრთა ერთი...“ (ჯუანშ. 175₁₄).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ღმერთი გფარავს, სწორად გაძვეეს“ (1046₁).

„ჭფარვენ ნათლისა სვეტითა“ (1409₁).

„მათნი ელვანი ჭფარვენ“ (1560₄).

„ჩემგან პირსა იფარვიდა“ (409₄).

„მზესა ღრუბელი ეფარვის“ (1590₄).

„შევინახე ფარვით, კრძალვით“ (1144₂).

პართ. pahr, აბ. სპ. pās, საშ. სპ. pas, ავ. pātra- 'ფარი'. შეადარეთ პაპრაკი და მარხვა, სომხ. պահ 'ფარი' < pahr-იდან, ფ. სპ. passa-².

127. ფარდ (მოფარდული, ფრდილი, განფრდა)—
'ვიღვა'.

„და შევიდა იესუ ტაძრად და გამოასხა ყოველი მოფარდული და მომსყიდელები ტაძრსა მას შინა და ტაბლები იგი თესლის მოფარდულთა და ამჭუა და საუდომელები, რომელი უდღეს ტრედებსა“ (მათე. 21₁₂, C), და „განმსყიდელი“.

„მიუგეს ბრძენთა მათ და პრჭეს: ნუჯუთ ვერ გუყოს ჩვენ და თქვენ; მივედით მოფარდულთა და იყიდეთ თქვენდა“ (მათე. 25₉, C), და „წარვედით სავაქროდ და იყიდეთ თავისა თქვენისა ზეთი.“

¹ В. Миллер, Порсидско-русский словарь, стр. 91; Вертман-Оате, I.

² Н. Nyberg, Hfsb. II, стр. 172; Н. Hübschmann, AG, I.

ფ რ ი ლ ი

„და მოიყვანა აბრაჰამ ისმაელ, ძმ სთი და ყნი სახლის წულნი და ყოველნი ვეცხლით ფ რ დ ი ლ ნ ი თ ს ნ ი...“ (დაბ. 17₂₃).

„...და სახლის ნაცვთა და ვეცხლით ფ რ დ ი ლ თ ა უ ც ხ ბ თ ე ს ლ თ ა ვ ა ნ ნ ა თ ე ს ა ვ თ ა წ ი ნ ა დ ა ს ც უ თ ა შ ი თ“ (დაბ. 17₂₄).

„თქნმან ყნ წულმან ნათესავს შს თქნსა სახლისწულმან და ვეცხლით ფ რ დ ი ლ მ ა ნ ყ ი ს გ ნ უ ც ხ ბ ა ს ა რ ი ა რ ს თ ე ს ლ ი ს გ ნ შ ნ ი ს წ ი ნ ა დ ა ც ვ ე თ ი თ წ ი ნ ა დ ა ი ც ვ ი თ ო ს“ (დაბ. 17₂₅).

შეადარეთ აგრეთვე „დაბადებაში“ გამოთქმები: განმფრდელი, განფრდა, განფრდილი, გამოფრდიდეთ, მოფარდული, საფარდული.

„ეპა სახიერებაჲ ღმრთისაჲ, რომელმან მოიყიდნა სისხლითა თჳსითა კუალად დაბადებულნი თჳსნი, განფრდილნი მტერისაგან...“ (მამ. სწავლ. 69₂₆).

„და პირველ წირსლვისა კაცად-კაცი ვანად თჳსა, და პირველ კარისა დაწვადმდე საფარდულსა, რამეთუ რაემს კარი დაეჭმას, ვერღარაეინ შემძლებელ არს ვაქრობად“ (მამ. სწავლ. 95₂₈).

ჩვენ ვფიქრობთ, ამავე ძირიდან არის ნაწარმოები ახ. ქართულ სიტყვები ფარდი, ფარდობა, შეფარდება და სხვ.

სიტყვა ფარდ-, რომელიც ძველ ქართულში ძირითადად 'ყიდვას' ნიშნავდა, ჩვენი ფიქრით, შესაძლოა დაუკავშირდეს სან. სპარსულ სიტყვას parbāc (Pras. Imp. P. sing.) გამოთქმაში nēvak parbāc u pat kar dār 'eigne es gut an und setze es in Taten um'.

ახ. სპარსული پارسا — پارس 'გადახდა, შესრულება', پارسا 'გათავება, გადასახადი, გადახდა' (შდრ. პარტახტი — სახადი). ამოსავლად აღნიშნული საშუალო და ახალი სპარსული სიტყვებისათვის ითვლება ძვ. ირ. pari-tak. შდრ. ავ. pairi-tak 'umlaufen, laufend umkreisen'¹.

ასეთივე აზრის არიან პ. ჰორნი² და პ. ჰიუბშმანი.³ ჩვენი ფიქრით, შესაძლებელია სხვაგვარი ეტიმოლოგიაც, სახელდობრ, სან. ირანულში არსებობდა ფუძე *part- || part-ak ძვ. ირ. *parta-დან მნიშვნელობით 'გადახდა, ასრულება', რომელიც საერთო ინდო-ევროპული ძირისაა. შდრ. ავ. pərəmθ⁴ (pərəmθ-, ინდ. ვვრ. *pṛth)

¹ AirWb, გვ. 625.
² P. Horn, GrupEt, § 297.
³ H. Hübschmann, P.St., გვ. 38.
⁴ AirWb, გვ. 892.

'გადასახადი, ვალი, საზღაური' და სხვა. შდრ. სომხ. *պարտ-ք* ვალი, გადასახადი' (რომელსაც ნ. მართ უკავშირებს ქართულ სიტყვას მამართ-ებს). შდრ. რუს. *плата, платни*.¹

ფორმიდან *partak* ნაწარმოებია ზმნა "*partāxtan, parbāxtan*. შდრ. *virēxtan, vireč, სპ. gurēxtan*, სამ. ირანული ფორმით ეს უძვე წარმოდგენილია ქართულ სიტყვაში პარტახტი, სამ. სპ. *partaxt*, რომელსაც ორი მნიშვნელობა აქვს ქართულში:

1. 'სახადი, სენი', საბას განმარტებით „მკურვალის სენის მსხმო“. შდრ. სემანტიკური გადასვლა გადასახადი > მოსახდელი > სახადი, სენი.

2. 'დასრულებული, დამთავრებული, უკანასკნელი, ოხერი, დაუმუშავებელი ადგილი', ნ. მართი² „*выморо́чный участок*“. საბას განმარტებით „უნამუშევრო ოკრივით“.

128. ქად (ქადება, სიქადული, ქადაგი).

ქადება — 'აღთქმა, დაპირება, შექარა' (კვეცხნა):

„ხოლო მე შრავლითა ვედრებითა ვარქუ მკველსა მას და უქადე ჭურჭერი ერთი სამისოა“ (მარტ. შუშ. 31₁).

„მას უქადებდა, რომელ იგი არა აქუნდა ჯელთა შეშანი-ვისაგან...“ (მარტ. შუშ. 4₂₈).

„...და უქადებდა მით სთვასესა დიდსა და კეთილად პყრობასა“ (ე. მცხ. 82₁₀).

„და იწყო მისა მიმართ განმრავლებამა სიყუარულისამა და პატივისცემისამა, და წინა-უყოფდა ყოველთა კეთილთა და შემდგომთაცა უქადებდა“ (ბალაქვარ. 20₄).

„ანუ ვითარ მაქადებ სატანჯველთა, და ძირი რისხვისა შენისამა ესე არს ჩემ ზედა“ (ბალაქვარ. 105₁₁).

„...კმა-გეც სურვილისათჳს სასუფეველისა ცითამსა, რომელ მახარე და... კუალად შიშისათჳს დაუსრულებელთა სატანჯველთამსა, რომელ მაქადე“ (ბალაქვარ. 114₁₄).

„არა უწყია, ვითარ რომელნიმე იქადიედ პირველთა მეფეთა ცხოვრებასა თხრობად, და რომელნიმე ქაშმავეთა და ზლაპართა მთავართასა ზედა ზუაობენ და იქადიედ, ხოლო შენ იქადოდე წინამე ღმრთისა, და სულსა წმიდასა ეუბნებოდე სა“

¹ Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, B. II, Heidelberg, 1955.

² Н. Марр, *Грузинская поэма „Ватаз в барсовой шкуре“ Шоты и Рустана и новая культурно-историческая проблема*. ИАН, 1917, серия IV, I, кз. 478, შენიშვნა I.

ღმრთოთა მიერ წიგნთა, რამეთუ სული წმიდაა ზრასავს წიგნთა შინა საღმრთოთა" (მაშ. სწავლ. 19₄).

"დალათუ დიდითა ქადებითა და ფერად-ფერადითა სატანგ-ველითა მოვსწყუიდენით უფროსად გამრავლდენ" (ლ. მრ. 51₁₅).

მოქადული — მოქადაგი:

"რათა ღირს ვიქმნე გლახაკი შენი სრულიად აღშინებად ამისა სახელსა ზედა და უძლეველსა სარწმუნოება სადიდისა მოწამისა შენისა გიორგი ჯუარითა-მოქადულისა" (გრ. ხანძთ., გვ. იყ₂₅).

სიქადული — დიდება, სახელი:

"რამეთუ განძლიერებულ იყო იგი ძალითა ქრისტესითა და აქუნდა მას სიქადულად სანთელი ქალწულებისა და ზეთი მოწყალებისა... (გრ. ხანძთ., გვ. 0₇).

"რათა შემდგომად სიკუდილისა მათისა ნაცვლად მათა ეკლესიანი აქუნდენ სიმტკიცედ და სიქადულად შენთა სამწყსოთა" (გრ. ხანძთ., გვ. იყ₁₅).

სიქადული — შექარა:

"ხოლო შეფესა რაჟამს ესმნეს სიტყუანი ძისა მისისანი, აგინა და იწყო გნობად და სიქადულად მისა" (ბალაქვარ. 102₂₆).

"ხოლო სიქადული შენი, უკუეთუ საქმით აღასრულო ჩემდამო, ვესაე ღმერთსა, რათა შევერთო რიცხუსა მას წმიდათა მოწამეთასა, რომელნიცა აცხოვენ ბოროტის ყოფითა შენითა" (ბალაქვარ. 104₁₇).

ქადაგი — (ქადაგება).

"და აღივსო ყოველი სოფელი ქრისტეანებითა და ყოველსა ქუეყანასა იქადაგა ქრისტე" (ე. მცხ. 91₁₅).

"ხოლო შემდგომად მცირედისა განელდა და რტოგარდაფენით ქადაგებდა დიდებულსა მას სასწაულსა" (ს. ზ. 169₂₂).

"და შიშით მსახურეს მეუფებასა შენსა წინააღწარ მეტყუილთა წინააღწარ უწყებითა, მოციქულთა ქადაგებითა" (გრ. ხანძთ., გვ. იყ₆).

"განავლინნა ქადაგნი რათა ყოველნი ქრისტეანენი ქალაქთა შინა ეკლესიათა შინა შემოკრბენ..." (მოქტ. ქართ. 72₂₃).

"და არცა ქუეყანა და საქმენი მისნი დაიწყებოდეს, და არცა ობრიდა ეშა საყურისა, ვითარცა ქადაგი მკუდართა განმადგებელი, რომელნი საუკუნითგან დაძინებულ არიან" (მაშ. სწავლ. 14₁).

ქადება, ქადილი — ვეფხისტყაოსანში:

"ასმით ღბინსა მიქადებდა" (397₁).

"ვერ იქმოდა, რად მიქადა? თუ მიქადა, რად მიტყუა" (845₄).

„ვინ არ მისცემს ქადებულსა“ (764₃).

„არ გავსტებ მის ქადებულსა“ (851₁).

„კაცო, ძალსა ნუ იქადი“ (1046₁).

„მითთა გამყრელთა ყოველთა სიცოცხლე არ იქადიან“
(1570₄).

„გამელაენებასა მექადდა“ (1206₃).

„რას მექადდა ისი კაცი“ (1204₂).

„ძალი შემწევდეს ქადილსა“ (608₂).

ქად- ძირის ამოსავალი მნიშვნელობა იყო 'თქმა, გამოცხადება, უწყება' (ქადავი—'შთქმელი, მაუწყებელი'), შემდეგ 'აღთქმა, დაპირება, მუქარა' (ქადება, ქადილი, სიქადული).

სიქადული—'დიდება, სახელი, პატივი'.

ოსურში ძირი kad- მსგავსი მნიშვნელობით გვხვდება. შეადარეთ ოს. kad||kade 'პატივი, პატიოსნება, დიდება' (ქართ. სიქადული), kadgyn 'ღირსეული, სახელოვანი, პატიოსანი', xgad 'უსახელო, უპატიო'. მეორე მხრივ, ოს. kadæg|kadiæg ნიშნავს 'საგმირო სიმღერა, მუსიკით თქმულება', kadægkenæg 'შოქმელი, მომღერალი' (ქართ. ქადავი, მოქადაგე) და სხვ.¹

ეჭვს გარეშეა, რომ ქართულში და ოსურში ერთი და იმავე სიტყვებთან გვაქვს საქმე, ამასთან შეთვისებული ქართულში ჩანს. ოსურისათვის იგი მკვიდრი სიტყვაა და ირანული ეტიმოლოგიაც მოეპოვება. სახელდობრ, იგი ნომდინარეობს ძველი ირანული სიტყვიდან kaita (part. perf. pass os ლექსიკალიზებული ფორმა ძირიდან *kay 'თქმა, უწყება, ქება'). შდრ. ავ. kāy² 'საზღაურის მიცემა', kaita 'საზღაური', kaik 'სწავლება, მოძღვრება', kaena 'საზღაური, ჯარიმა', ბერძნ. παινη, რუს. пеня, ძვ. რუს. каити, ინდ. ვერ. *k₂ei 'ყურება, ხედვა, ყურადღების მიქცევა'³.

129. ქანდაკი — 'ამოყვანილი, გინა ამოჭრილი' (საბა), 'ქანდაკებული' (გამოყვანილი).

„ხოლო წმიდამან მან აღილო ჳელითა თჳსითა ორთოხი რკინისა და გამოქანდაკნა ჳუარნი ლოდთა რათმე ჳედა დიდდოდთა“ (ს. ზ. 160₂₈).

„...სად იგი გამოქანდაკებით ქადაგებს, ვითარმედ: „აქა დილია საფასე, ჩემი, სადა ესერა მდგომარე ვარ და შიტჯრთავს ჳუარი ქრისტესი...“ (ს. ზ. 108₁₇).

¹ В. Миллер, Осетинско-русско-немецкий словарь, II, 33, 662.

² H. Reichelt, АЕ, 33, 434.

³ ოს. kad-ს ქართ. ქად-სა და ქადავს უკავშირებს პროფ. ვ. აბავეცი, იხ. Историко-этимологический словарь, I, 33, 565.

„და სახლები ესე ოქრო-ქანდაკებულნი, რომელნიცა მწიწნი
ნენით. და სიშენიერე ხატისაჲ და ბრწყინვალეებაჲ სამოსელთა
ჩუნთაჲ ესრევე სახელ შერაცხილ არს წინაშე მათსა...“ (ბალა-
ვარ. 51₃).

„სადა იყვნენ მაშინ საფასენი იგი დამალულნი! სადა იყვნენ
ცხედარნი ოქრო-ქანდაკებულნი!“ (მამ. სწავლ. 94₃₃).

ფალ. kandak. სომხ. *քանդակ* 'გამოქანდაკება, ქრა, თლა',
ძვ. სპარს. kan-² 'თხრა', ივ. kan- 'თხრა, ნგრევა', kata 'სახ-
ლი' (წდრ. სკრ. khan, khanati), საშ. სპ. kantan, kandan²
'თხრა', katak 'სახლი', ახ. სპ. کاند — kandan 'თხრა' kad, kadā
'სახლი', *კან* 'თხრილი', *კან* 'გრაფიოროი, სკულპტოროი, მოქან-
დაკე', *კან* 'ქანდაკება, სკულპტურა, გრაფიურა'.

130. ქარავანი, მოქარავნე—„მოგზაური“ (საბა).

„მოქარავნენი ზღვის პირსა დაყრიოთ ღვეს“ (ვ. ტყ. 1028₃).
საშ. სპარს. *kārvān*³ 'ქარავანი' ან *karavān*, ახ. სპ. *کاروان* 'ქარავე-
ნი, წყება', *kār(e)van*, სომხ. *karavan*-ის მიხედვით (*kār* 'ჯარი'+*vān*)⁴

131. ქულბაგი—„საეპრო, საფარდული, დუქანი“.

„...რამეთუ ზუარბლის ვაჭართა დაპყვნეს კარნი ქულბაგთა
მათთანი და განაძნელეს იფქლი გლახაკთათჳს, და მსყიდვლი შეი-
წრდეს“ (მამ. სწავლ. 64₁₃).

„ხოლო მათ მიიყვანეს იგი და ასწავეს ყოველი ფერი უკეთ-
რებაჲ და ბოროტისა საქმე და ღამით პარვაჲ. და კუალად მი-
ყვანეს იგი მეძავთა ქულბაგსა და მეღვნეთასა და ასწავლნეს
ყოველნი უკეთურებანი მათნი“ (მამ. სწავლ. 291₃₄).

„მიმართეს მათ მათსა საქულბაგესა“ (ვ. ტყ. 615₃).

ახ. სპარსულში გვაქვს *كپك* 'ქობი, სენაქი', < *ك*, საშ. სპარს.
kurpak. სომხ. *krpak*. არაბ. *كپك*.

132. ქარდაგი—„სოფელი, მამული, ავარაკი, სახნავ-სათესი მიწ-
დორი“.

„და მისა ზე აღაშენეს აზნაურთა წ² იგი ეკლესიაჲ მცხეთას-
და დათმობათულეს: დიდსა მის ეკლესიასა სოფლებითა და ქარდა-
გებითა ქართლს შინა“ (მოქტ. ქართ. 720₁₄).

¹ A. Hübschmann, AG, გვ. 256.

² A. Meillet, Vp, გვ. 100.

³ GrirPh, II, გვ. 66.

⁴ S. Haim, II, გვ. 119.

⁵ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 124.

⁶ Б. Махлер, Персидско-русский словарь, гв. 391.

⁷ Borhāne Qāte', III, გვ. 104.

საშ. სპარსული kartak, kart¹ 'ნაკვეთი, ნაჭერი' (სახნავ-სათესი ნაკვეთი), შდრ. რუსული дялнка, შდრ. ახ. სპარსული کَر. تَر
 და کَر, وَاکَر: 1) 'კვალი', 2) 'დათესილი მიწის ნაკვეთი',².

ამოსავალი მნიშვნელობა ამ სიტყვისათვის არის ნაკვეთი, ნაჭერი, ძვ. ირ. ძირიდან krt 'ჭრა'. შდრ. ახ. სპარსული کَر سَازِي 'მიწის განაწილება ნაკვეთებად', дялнка. გ. მედი-ქიმიკი ამ სიტყვა ქართლ-ს უკავშირებს „სომხურ-სირიულ პართული წარმოშობის“ სიტყვას dastkart და ფიქრობს, რომ შესაძლებელია ჩვენ აქ საქმე გვექონდეს დეფექტურ დაწერილობასთან სიტყვისა სომხ. dastkert, პართ. dastkart³. მე მგონი ასეთი დამახინჯება შეუძლებელი იქნებოდა. როგორც ფონეტიკური, ისე ორთოგრაფიული თვალსაზრისით ქართული ქართლ-ს ზუსტი შესატყვისია საშ. სპარსული შოგვიანო ხანის ფორმისა kardag, რომლის კანონზომიერი ექვივალენტი წარმოდგენილია ახ. სპარსული کَر-س- kardāh-ის ფორმით (იხ. ზემოთ). თუმცა შესაძლოა dastkart-ის მეორე ელემენტი kart აგრეთვე იგივე kart 'ნაკვეთი' იყოს⁴.

128. ქურციკი — „გარე თხა“ (საბა).

„ქურციკი ივლტინ ვეფხისაგან, და შენ თავი შენი შეგიკრავს შვეცისა თანა“ (მამ. სწავლ. 151₉).

„და ყრმასა მას განეზარდა ნუკრი ქურციკისაჲ, და ფრიად შეკუთებულ იყო ყრმაჲ იგი ნუკრსა მას, ვითარმედ ვერ სთმობდა თნიერ მისა ნამ ერთცა“ (ბალაჰვარ. 79₂₁).

„და ვითარ განვიდა დღესა ერთსა, იხილა კოლტი ქურციკთაჲ და შივიდა მათ თანა“ (ბალაჰვარ. 79₂₂).

„მოვიდა ჯოგი ნადირთა ანგარიშ-მიუწომელი: არემი, თხა და კანჯარი, ქურციკი მალა მელტომელი“ (ვ.ტყ. 75₃).

ერთი ქურციკი ნახეს, რქანი ესხნეს ოქროსფერნი, თვალნი

¹ H. Nyberg, Hfsb. 83. 122.

² Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 83. 404; Borhān-e Qite, 33. 14, IV. იხ. აგრეთვე: H. Hübschmann, AG, I. 83. 427; Siddi-qi, Fremd-wörter, 83. 73.

³ Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, 83. 415.

⁴ Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 83. 398. შეადარეთ აგრეთვე იხ. kardæg — 'ბალაბი', სიტყვისიტყვით 'შინაჭრელი, შინაცელი' ძირიდან kard- 'ჭრა'. იხ. В. Абаев, Историко-этимологический словарь, I, 83. 582.

და ქლიკნი შავნი და მუცელი თეთრი და ზურგი წითელი ვითარცა
ძოწეული" (ამირ. დარეჯ. 316).

„ამასობაში ერთმა ქურციკმა გამოიბინა“ (რუსულ. 586).

ჩვენ ვფიქრობთ, ქურციკში საქმე გვაქვს საშ. სპარსულ
ფორმასთან *gürčik. შეადარეთ საშ. სპარს. gür¹ 'ჯეირანი',
ახ. სპ. گور² 'ჯეირანი', -čik სუფიქსს წარმოადგენს საშ. სპარ-
სულში=ახ. სპ.-zi.-čik || -zik > ქართ. -ციკ. შდრ. ბორცი < burz.
პატრუცავი < patrōčak და სხვა. შდრ. აგრეთვე სოლდური sarčik
(ნაწარმოები sar-იდან 'თავი') 'მეთაური, ბელადი'².

134. შამშერი — 'ხმალი, მახვილი'.

„ვის კშვენის, — ლომსა, — ხმარება შუბისა, ფარ-შიმშერისა.
— შეფისა შხის თამარისა, ლაწვ-ბადახშ, თმა-გიშერისა“
(ვ.ტყ. 3).

საშ. სპარს. šamšēr³ 'ხმალი, მახვილი', ახ. სპ. شمشیر⁴ — šamšir
'ხმალი, მახვილი'.

135. შარავანდი (შარავანდედი, შარავანდედობა).

ამ სიტყვას ორი მნიშვნელობა აქვს ქართულში, რომელთაც
საბა შემდეგნაირად გადმოსცემს:

1. შარავანდი — „სამეფო გვირგვინი მსგავსი სხივთა“;

2. შარავანდედი — „შხის სხივის ძლიერება, ვინა მეფე მე-
ფობა“ (2. სჯული 28₂₂).

შარავანდედი — 'გვირგვინოსანი, მეფე':

„და უბრძანა მათ ლმერთმან მეფე და განავო ლმერთმან წესი
შარავანდედობისაჲ...“ (ე. მცხ. 87₂).

„ვიწყო ლომისათჳს, რამეთუ შარავანდედ არს ყოველთა
მკეცთა ზედა და ყოველთა პირუტყვთა“ (სახისა სიტყვაჲ, 218₁₁).

„ქალწულმან მან განატყის მკეცი იგი და განზადებულად მოიყვ-
ნის შესაკრებელსა შარავანდედისასა“ (სახისა სიტყვაჲ, 289₁₂).

„სადა არს მეფე იგი და შარავანდედი, რომელი ჯელმწი-
ფელ სამეუფოთა განაგებდა და წყობითა ნათესავთა დაიშორბი-
ლებდა და მრისხანედ სასტიკებასა ბრძანებდა?“ (მამ.სწავლ. 221₁₃).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 83.

² Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 83. 29; Borhān-e
Qāte', III, 83. 1201.

³ W. Henning, Sogdian Loan-words in New Persian, BSOS,
vol. X, part I, 1939, 89-100.

⁴ H. Nyberg, Hfsb, 83. 213.

⁵ Б. Миллер, Персидско-русский словарь, 317.

„მიხედნა უკვე მეფემან და იხილა რამ ხატი მისი, ზარი გან-
 ჯდა, რამეთუ მადლი რამე ღმრთისაჲ იხილა მის ზედა საშინელ-
 და დაადგო ქუეყანად შარავანდი მეფობისაჲ და განიქსნა სარტ-
 ული და მიისწრაფა და დაეარდა ფერჭთა თანა ბერისათა“ (ასურ.
 პოლვაწ. 109₃₈).

„ანუ არა უმეტესი შარავანდედობაჲ მისცეს მამასა შენსა,
 ჰებნას მეფესა, და უმაღლეს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა დაად-
 გინეს იგი...“ (ბალაქვარ. 148₃₈).

„თევდოსი შარავანდედ ჰყავ
 მართლ-განმგებელო უფალო!“ (იოან. შინჩხ. 382₃₈).

განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ეს სიტყვა „ისტორიანი და
 ახმანი შარავანდედთან“-ში:

„რომელმან წყლისა მთაბადნი რიტორთა მძლედ გამოაჩინე ყო-
 ველთა, ენა-უტყუი მეტყველ ჰყავ ანგელოზთა მთავრისა მიერ,
 აწყა განმარტე ენაჲ ბრგუნილი ისტორიითა და ახმათა მეტყუე-
 ლებასა შინა შარავანდედთასა“ (1₁).

„ამან (მეფე გიორგიმ) რამ იპყრა შარავანდედი მეფობისაჲ,
 მდ სამეფოდ განწესებული აღმკულმან ზენაჲთა პორფირითა და
 გვრგვინითა, აღჭურნა მკლავნიცა მუსგრად და მოწყუედად წინააღმ-
 დგობათა ქრისტეს სჯულისათა...“ (56₁).

„თუმცა პირველ იგი მზე მზეთა და შარავანდი კელმწიფო-
 ბისაჲ, ახალი ნებროთ... ქუეყანით ცად მიმართ აღწეულ იყო...“
 (71₃₈).

„რამეთუ ოდეს დახატული ბუნებისაგან იშვა და წარმოეჩინა,
 მოაქუნდა თჳს შორის ხატნი და სახენი თჳსთა დამსახთა შმობელ-
 თანი, და მნათობადი სცვიდეს მას, და ენთებოდა სული ზენისა
 სფეროჲსაჲ, და მეტ-ბედი ბედსა ზედა. და სუიანობაჲ სუესა ზედა,
 მარჯუებანი უმეტესნი წარემატებოდეს შარავანდედთავან
 ბრძობლებითა“ (97₃₈).

„ძლიერო კელმწიფეო და შარავანდედთა შორის უმეტეს
 აღზობრწყინებულო“! (132₁₃).

„ხოლო არა მომშვეებელმან დედოფალმან (რუსუდან) და სპათა
 აიძულეს კმნად და, ვითარ იყო ზუედრი და რიგი ულუმპიანობისა
 და შარავანდედობისა მათისაჲ, ეგრეთ იქმნა ქორწილი“
 (63₃₈).

„შეუეთუმცა არა იყო ზენაჲ განგებაჲ მისსა მოქმედებასა შინა,
 ჰხედავს შარავანდედობაჲ თქუენი, თუ რაოდენნი რაოდენ

გზის მოყმენი, შეიღწეულნი ჯელმწიფეთანი — ბერძენთა და სულტანთა და სკვთთანი, სპარსთა და ოვსთანი, მცდელნი, სამართალთაებრ უკან არღვივნა არშემძლეობამან თუნიერ ბრძანებისა ხაუფლომისა“ (89₂₋₃).

...და დასხდეს ტახტსა ზედა ოქრო-ვედლისა, თუთ თამარ, დავით და ძე მათი გიორგი, მადიდებელნი და მასახელბებელნი ყოვლისა ულუმპიანობისა და შარავანდთ-მპყრობელობისა გუარფესუობისა მათისანი და მრავლისა მოქალაქობისა მოქმედნი“ (103₆).

შარავანდი, შარავანდედი — შხის შუქი, სხივი, ბრწყინვალეობა:

„ვინაჲცა სიჭშოისა მისგან მყოფარტამ ვერლარა ვიხილეთ ცა ანუ შხისა შარავანდედი“ (ს.ზ. 159₁₁).

„ხოლო კსენებისა მათისა მიერ ცისკროვან იქმნების ხილული ესე და გრძნობადი ქუეყანაჲ, ვინაჲთგან მსგავსად მნათობთა დიდთა განმტყვებელნი ბრწყინვალეთა შარავანდედთანი ელვარეჲ ჰყოფენ ყოველთა კსენებისა მათისა მედლესასწაულეთა...“ (ასურ. მოღვაწე. 3₇).

„და კუალად დადვა წმიდაჲ იგი მარჯუენე თუსსავე ადგილსა და თქუა სიტყუაჲ დასასრულისაჲ, რომელი-იგი, ვითარცა შარავანდედი შხისაჲ, წარიძლუნა უფლისა მიმართ...“ (ცხოვრ. გ. ათონ. 201₁₁).

„ვითარცა შხისა შარავანდნი ცისგან იშუქებდეს მიწიერთა საჭურტლად, ეგრეთვე ქუეყანისაგან თამარის ჯელმწიფეობისა შარავანდთა ნათელთა ბრწყინვალეებანი ვეფინებოდინ იატაკსა მას ზედა ცისასა“ (ისტ. აზმ. 86₂₋₄).

შარავანდედობა, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „სპარსული სიტყვიდან არის ნაწარმოები და სპარსეთის ბატონობის უფლებების აღმნიშვნელად უნდა ჩაითვალოს“¹.

ნ. მარიც ამ სიტყვას სპარსულიდან უშუალოდ შეთვისებულად თვლის და აღნიშნავს: „ფორმით სიტყვა საშუალო სპარსულია, ოღონდ მე ვერ შევძელი არსებულ საშუალო სპარსულ ძეგლებში მისი მონახვა“. მარის მიხედვით, სიტყვისიტყვით შარავანდნიშნავს — Царская повязка (სამეფო მოსახვევი თუ თავსაქრავი) ხოლო თვით სიტყვის ირანული ეტიმოლოგია მასთან შემდეგ სახითაა წარმოდგენილი: šahr = „სა“ + vand = band, v > ხ-საგან

¹ „ქართული სამართლის ისტორია“, II, გვ. 121.

მას ხმოვანთა შორის. შესაძარებლად მოჰყავს სომხ. *պարսպանք* 'პარკალი' სიტყვასიტყვით 'ფეხსაქრავი'¹, ერთი შეხედვით აღნიშნული ეტიმოლოგია შეიძლება დამაჯერებლად მოეჩვენოს კაცს, მაგრამ ირანულის თვალსაზრისით მას წინ ეღობება როგორც ფონეტიკური, ისე სემანტიკური ხასიათის დაბრკოლებანი.

ფონეტიკური ხასიათის დაბრკოლებანი შემდეგია: როგორც ნ. მარის მიერ წარმოდგენილი სტემიდან ჩანს, იგი აიგივებს ფალურ *šarh*-სა და აბ. სპ. *š*-ს. სინამდვილეში აქ ორ სხვადასხვა სიტყვასთან გვაქვს საქმე, თუმცა ერთი ძირიდან ნაწარმოებ და მნიშვნელობით ახლო მდგომ სიტყვებთან; პირველი მათგანი *šahr*, აბ. სპ. *š* მომდინარეობს ძვ. ირანული სიტყვიდან *xšāθra* 'სამეფო ხელისუფლება, სახელმწიფო', ხოლო მეორე ფალ. (x)šāh, აბ. სპ. *š*, ძველი სპარსული სიტყვიდან *xšāyaθiya*² 'შეფე'. გარდა ამისა, ძირი *band-*, რომელსაც მარი კომპოზიტის მეორე წევრად გულისხმობს, არც საშ. და არც აბ. სპარსულში *vand-*-ის სახით წარმოდგენილი არა გვაქვს. აუხსნელია აგრეთვე *a-*ც კომპოზიტის კომპონენტებს შორის, რადგან შემაერთებელი ხმოვანი კომპოზიტის წევრებს შორის ირანულში არ იგულისხმება (თვით მარი კი, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ამ სიტყვას უშუალოდ ფალურიდან შემოსულად თვლის).

რაც შეეხება სემანტიკურ შეუსაბამობას, საქმე ის არის, რომ ირანული კომპოზიტები, სადაც მეორე წევრად გვაქვს *-band* მნიშვნელობით 'ფეხსაქრავი, სახვევი', ჩვეულებრივ, პირველ კომპონენტად გულისხმობენ სხეულის რომელიმე ნაწილს, რომელთა შესაქრავად არის გამოყენებული *band*. შდრ. იგივე მარის მიერ მოყვანილი სომხ. *պարսպանք*, რომელიც ამოსავლად ფალ. *pāšband*-ს გულისხმობს 'ფეხსაქრავი' შდრ. აბ. სპ. *دند* 'ხილაბანდი', *سر بند* 'თავსაქრავი', ფალ. *danāband*, რომელიც ამოსავალია სომხ. *դանդանայանք*-ისათვის³ 'ლაგამი'. შდრ. ქართ. დანდალი 'პირისმახე' და სხვა.

მეორეც, კომპოზიტი *دند* (*šahrband*) დადასტურებული გვაქვს აბ. სპარსულში, ოღონდ იქ ის აღნიშნავს 'ქალაქის კედლებს, სიმაგრეს' — *городской вал, городские стены*⁴ (გადატ. 'ციხე, საბა-

¹ Н. Марр. Изолат. толкование Песни Песней. ТР., III, 1501 83-XX.

² Н. Nyberg. Hfsb. II, 83. 213, 214; AirWb. 553.

³ იხ. Н. Hübschmann. AG, I, 83. 134.

⁴ Б. Миллер. Перенско-русский словарь, 83. 309.

ტიმორო', 'პატიმარი') და არა 'სამეფო შესაკრავს'. შეადარეთ დი-
რუბანდი² — უკანასკნელ შემთხვევებში ან ნიშნავს³ რულს,
დახშულს, გამავრებულს, სიმაგრეს'. ყველა შემოაღნიშნულის
საფუძველზე მარის წარმოდგენილი ეტიმოლოგია ჩვენ გაუმართ-
ლებლად მიგვაჩნია.

ჩვენი ფიქრით, შარავანდ სიტყვის ირანული ეტიმოლოგია
შემდეგი სახით უნდა იყოს წარმოდგენილი: ამოსავლად უნდა მი-
ვიჩნიოთ ძველი ირანული *xšaθravant. საშ. ირანული ფორმა
იქნებოდა *šahrāvand, საიდანაც ნასესხებია ქართული შა-
რავანდი.

მართალია, ასეთი ფორმები არსებულ ძველ ირანულსა და საშ.
სპარსულ ძველებში ჯერჯერობით დადასტურებული არა გვაქვს.
მაგრამ უამრავი ანალოგიურად ნაწარმოები სიტყვები საშუალე-
ბას იძლევა ქართული მონაცემის მიხედვით აღვადგინოთ საშ.
ირანული სიტყვა, რომელიც არსებულმა ძველებმა არ შემოგვი-
ნახეს.

პირველი ნაწილი ჩვენს მიერ აღდგენილი ძვ. ირ. ფორმისა xša-
θra დადასტურებულია ავესტაში² — მნიშვნელობით: 'შეფობა, ველ-
მწიფება, სამეფო, სახელმწიფო' და კონკრეტული აზრით, რო-
გორც 'ღვთაება' (xšaθra-vairyā amaša spənta). ძველ სპარსულში
წარმოდგენილია xšassa-ს სახით 'იმპერია, სამეფო, შეფობა, ხელ-
მწიფობა', ძვ. ინდ. kšatra 'იმპერია', საშ. სპ. šaθr 'სახელმწიფო'.
Frānšaθr 'არიელთა სახელმწიფო' აგრეთვე ნიშნავს 'რეზიდენციას',
'სატახტო ქალაქს, ქალაქს'. ნიბერგი შენიშნავს, რომ საშ. ირანუ-
ლი გამოთქმა ამ სიტყვისა იყო უკვე šahr. შდრ. სომხ. ašxarh-k-
'ქვეყანა', რომელიც საშ. ირ. *xšahr-იდან მომდინარეობს. ახ.
სპარსული šahr 'ქალაქი'. ძვ. ირ. xšaθra ნაწარმოებია ძირიდან
xšā(y) 'შეძლება, მფლობელობა, ხელმწიფება' და სხვ. ამავე ძირს
ინდურ-ირანულში კქონდა მნიშვნელობა 'ბრწყინვისა, ნათებისა'. შე-
დარეთ ადიექტივი ავ. xšaēta, შდედრ. სქ. xšāθni 'ნათელი, სხი-
ვოსანი, ბრწყინვალე, ბედნიერი', xšaēta raoθš 'ბრწყინვალე, ნა-
თელი დღე', hāmya xšaētāi 'ნათელ განთიადზე'. xšaēta იხმარება
ეპითეტად ღმერთებისა და ადამიანების მიმართაც: bərozantəm

¹ შ. ანდრონიკაშვილი, ირანული სატომო და გეოგრაფიული სახე-
ლები ძველ საისტორიო წყაროებში, იბ. დარუბანდი.

² H. Nyberg. Hfsb, II. გვ. 214; AirWh. გვ. 542.

ahurēm xšaētēm apām napātēm (V. 25) 'შალალ აპურას, ბრწყინ-
ვალეს, წყალთა შეილიშვილს', arəvim xšojθnim 'ბრწყინვალე სრ-
ვის' (არდვი სურა ანაპიტა), aməšanəm spəntanəm xšaētānəm 'ამ-
შასპანტის ბრწყინვალის', nars kəhrpa — xšaētahe 'ვაეის სხეულს
ბრწყინვალეს', kainino kəhrpa xšojθnyš 'ქალის სხეულს ბრწყინ-
ვალეს' ('ზედნიერს, მნათობელს') და ა. შ.

ვანსაკუთრებით ხშირია yimē xšaētē 'ბრწყინვალე აამა' (ჯამში-
ლი) და hvarē. xšaēta 'შე მანათობელი'.

საშ. სპ. x'aršēt 'შე', ახ. სპ. ارسهت 'შე', ავ. axšaena, საშ. სპ.
axšēn 'ზნელი, მუქი' (a-xšāy-na)¹.

რაც შეეხება მეორე ნაწილს სიტყვისა შარავანდი, მასში
წარმოდგენილია ძვ. ირ. სუფიქსი -vant, საშ. სპ. -āvand. შეა-
დარეთ ავესტური amavant 'ძლიერი' ama-საგან 'ძალა', puθravant
'ვაეიანი' puθra-დან 'ვაეი', haomavant 'პაომიანი' haoma-სა-
გან (სომა — სარიტუალო სასმელი), marždikavant 'შემბრალებ,
მოწყალე' ზედსართავისაგან marždika 'მოწყალე'. i — ფუძეებთან:
frazainti'vant 'შვილიანი' frazainti-საგან 'შვილი, ბავშვი, მემკვიდ-
რე', ძვ. ინდ. prājati, nāirivant 'ცოლიანი' — nāiri 'ქალი', rāevant
'სხივოსანი, ბრწყინვალე, დიდებული, მდიდარი'², საშ. სპ. rē-
vand, წ.არ. *ra(i)l-yant.

თანხმოვანფუძიანებში: aəjahvant 'ძღვევამოსილი' ავ. aəjah-ისა-
გან 'თიზიკური ძალა', ძვ. ინდ. ojas, ojasvant, təmahvant 'ზნელი',
təmah 'სიბნელე', paēmavant 'რძიანი' paēma-დან 'დედის რძე'.

ძველ სპარსულში ამ სუფიქსის მქონე სახელები გვხვდება მხო-
ლოდ წარმოებულ ფორმებში: aruvant > aruvasta-ში 'მოქმედება,
მოძრაობა, მოღვაწეობა' (arvant+ta) sikaya hvati — ციხის სახე-
ლი მიდიაში. მდგდრ. სქ. ზედსართავი sikayahuvant-იდან 'ზრე-
შით ნაგები ციხე'³, harahuvant — harahuvati-ში პროვინციის სახე-
ლი, ბერძნ. Αραχωσία, ძვ. ინდ. sarasvati 'წყლებით მდიდარი'. ძი-
რიდან sar 'დინება', saras 'ტბა', 'გუბე'.

საშ. სპარსული სუფიქსი -āvand აწარმოებს კუთვნილების გა-
მომხატველ ზედსართავ სახელებს. თავკილური a- აღნიშნული სუ-
ფიქსისა გადმოყოლილია ანალოგიის ძალით a-ფუძიანი სახელებ-

¹ AirWb, გვ. 541.

² იქვე, გვ. 1005, 1065, 1154, 1484—1485.

³ R. Kent, Old Persian, გვ. 209.

ბიდან, რადგან მეტწილად საშ. ირანულში ეს სუფიქსი უფრო
 ძიან სახელებთან იხმარებოდა, ხოლო მისი სიგრძე მახვილის გვე-
 ლენით უნდა აიხსნას¹. შდრ. საშ. სპ. amāvand 'ძლიერი', druvand
 'ცრუ, ურწმუნო, უღვთო', ayvand < *ayavant-იდან 'ცუდი, ბო-
 როტი', frasāvand 'წარმავალი დროებითი, ამოთ', აბსტრაქტულ
 სახელში frasāvandih; zānavand 'ცოცხალი, მკვირცხლი'. ავ. zā-
 navant 'ცოცხალი, ფხიზელი', zānah 'სიმკვირცხლე, ენერგიულობა'
 და სხვა.

სავსებით ანალოგიური წარმოებისა უნდა ყოფილიყო საშ. ირა-
 ნული ფორმა šahrāvand, რომელსაც ჩვენ ამოსავლად მივიჩნევთ
 ქართული სიტყვისათვის შარავანდი.

რაც შეეხება ამ სიტყვის მნიშვნელობას, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ
 თვით ირანულშიც ამ სიტყვას ორი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა:
 1. ბრწყინვალეობა, რომელთანაც კავშირშია ცნება გვირგვინისა,
 როგორც მისი მატერიალური გამოსახულება (Слание, ореол);
 ირანულ ლვთაებათა და შემდეგ მეფეთა აუცილებელი ატრიბუტი;
 2. გვირგვინოსნისა, მეფისა.

შარავანდედ-ში-ჟე- ქართულ სუფიქსს წარმოადგენს.

136. შფოთი—'არეულობა, მღელვარება, ბრძოლი'.

ძველი ქართული ენის ძეგლებში სიტყვა შფოთი ორი მნიშვნე-
 ნელობით იხმარება. პირველი უფრო გავრცელებულ მნიშვნელობას
 წარმოადგენს: მღელვარება, არეულობა, მოუსვენრო-
 ბა— ასეთი მნიშვნელობით იგი ძვ. ქართული ძეგლების უმრავლეს-
 სობაში გვხვდება სახელის ფორმით:

„ოდეს გესმოდაიან ბრძოლანი და შფოთნი, ნუ შემსდრწუნდებ-
 ბით, რამეთუ ჯერ-არს ესე პირველად ყოფად, და არღარა მეცხეუ-
 ლად იყოს აღსასრული“ (ლუკა, 21₉).

„რომელი შფოთისა ყოფასა ქალაქსა შინა და ქაღის-კლეისათჳს
 შეგდებულ იყო საპყრობილესა“ (ლუკა, 23₁₃).

„მოუგო იესუ და პრჭუა მას: მართა, მართა! პზრუნავ და
 შფოთ ხარ მრავლისათჳს, აქა მციერედი არს საკმარ“ (ლუკა,
 10₄₁).

„შფოთნი და განსაცთელნი შემთხუვეად არიან ადგილსა მას
 ნამუშავეესა შენსა...“ (ს. ზ. 173₂₁).

„რამეთუ მოკლედ დააწყნარა შფოთი გრძლად მოსაცალებუ-
 ლი“ (გრ. ხანძთ., გვ. შთ₁₆₂).

¹ იხ. C. Salemann. Mittelpersisch. GrizPh. I. 33-280.

„მაშინ იყო შფოთი დიდი მცხეთას შინა მეფეთა და მთავართა...“ (მოქც. ქართ. 766₁).

„თუ ვაჭკითხო, არა მითხრას კეშმარიტი, და შფოთსაცა შევადლო გონებად მისი გამოძიებითა ზემითა...“ (ბალაქვარ. 19₂).

„მწუხანგილი ქუეყანისა და აღმოცენებული ცუარიითა, რომელსა ზედა არავის ემხედავთ მაცილობელსა და არცა ვისგან მოველით შფოთსა“ (ბალაქვარ. 81₂).

„და ვინაჲთგან ევლტოდა იგი პატივთა და უფროსსა პატივისა მიერთა შფოთთა სოფლისათა, განიზრახა უცხოთა ქუეყანათა მიმართ წარსლვაჲ...“ (ასურ. მოლვაწ. 19₂).

ზნურთი ფორმით — აღ შფოთება, ა შფოთება, შე შფოთება:

„და იძრა და შეძრწუნდა ქუეყანად და საფუძველნი მათანი შე შფოთნეს და შეიძრნეს“ (ფს. 17₂).

„მაშინლა განრიხბნეს პურიანი და აღტებეს და აღაშფოთეს ვრი იგი პურიათაჲ...“ (ე.მცხ. 90₂).

„ამისთჳს შეშმან და ზრუნეამან შემბაყრა მე და შე შფოთნა გონებაჲ ზემი...“ (აბო, 56₂).

„...ა შფოთებდეს და ეტყოდეს: ვინ ხარ, ანუ ვინაჲ, რომეთუ ზენი არს ადგილი ესე...“ (ასურ. მოლვაწ. 42₂₀).

საინტერესოა აგრეთვე გამოთქმა: „და გარე მიდგომილნი შფოთებთ ამბოხებდეს ჳმათა უშუერთა გამტევებელნი, რათამცა შეაშინეს ბერი და ვანიოტეს მიერ“ (ასურ. მოლვაწ. 43₂).

მეორე მნიშვნელობა სიტყვისა შფოთი არის 'ბრბო, სიმრავლე, მასა'. ამ მნიშვნელობით გვხვდება იგი „ბალაქვარიანში“: „ბრძანა მეფემან... დადგინებად... დედანი ქმნულ-ყთილნი და შუენიერნი მსახურებასა მისსა ზედა და აღიესო ალატი მისი შფოთითა მათითა“ (124₇).

ორივე ამ მნიშვნელობით სიტყვა შფოთი ამბოხ-ის სინონიმს წარმოადგენს. ერთმანეთის ნაცვლად იხმარება ეს ორი სიტყვა აგრეთვე სომხური და ქართული სახარების (კერძოდ, აღიშის ძეგლში) შესაბამის ადგილებში.

შფოთი — საბას განმარტებით „ჩხუბი გინა აღტება...“.

ეს სიტყვა სომხურში და ქართულში ერთი ფორმითა და მსგავსი მნიშვნელობით იხმარება. აქარიანი¹ მას უცნობი წარმოშობისად მიიჩნევს და ქართულში სომხურიდან შემოსულად თვლის. აქარი-

¹ Ա Վ Վ Մ Մ Մ, V, 88. 456.

ნის მიხედვით ილია აბულაძე¹ და ელ. დოჩანაშვილიც² ამ სიტყვას უცნობი წარმოშობისად მიიჩნევენ.

ჩვენი ფიქრით, სიტყვა შფოთი აშკარად ირანული წარმოშობისაა: ქვემოთ მოყვანილი საშ. და ახალი სპარსული სიტყვების შეპირისპირება ქართულ და სომხურ ფორმებთან, როგორც ფონეტიკური, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით, მათ უძველეს მსგავსებას გვიჩვენებს და ამოსავლად ირანულ, საკუთრივ საშ. სპარსულ ფორმებს გვაგვარადებინებს; სახელდობრ: საშ. სპარსულში ჩვენ გვაქვს ზნა 𐭠𐭥𐭥𐭥 (აწმყოს ფუძე აšp, აšp) 'მოძრაობა მღელვარება, შფოთვა' და vi-šftan — იმავე მნიშვნელობით³, ašft-karih 'აღშფოთების, არეულობის, მღელვარების მოხდენა'. ზემოთ ჩამოთვლილ ფორმებში ფუძეს წარმოადგენს šft-, რომელიც ნამყოს მიმღეობის ფორმაა და ამავე დროს ნამყოს ფუძეს წარმოადგენს საშ. სპარს. დრო-კილოთა სისტემაში (š- და vi პრეფერბებია ინფინიტივის ფორმებში š-šftan, višftan); კომპოზიტში 𐭠𐭥𐭥𐭥.karih (D.K.) დაცულია პირველ წევრად სწორედ ეს აღნიშნული მიმღეობის ფორმა š- პრეფერბით. უძველია საშ. სპარსულში იხმარებოდა აგრეთვე უპრეფერბო ფორმაც šft, რომელიც ამოსავლად მიგვაჩნია ქართული შფოთისა და სომხური շփոխ-ისათვის მნიშვნელობით 'არეულობა, მღელვარება, შფოთი, უწესობა, ხმაური, განგაში' და სხვ.

ძველი ინდურ-ირანული ენებიდან ეს ფუძე შემონახული აქვს ავესტურსა და ძველ ინდურს. შეადარეთ: ავ. xšafsa — აწმყოს ფორმა xšufsa. in Aufregung geraten, ფრაზაში yat aspanam srifa xšufsan [YT. 10. 113] მიმღეობა xšapta, ძვ. ინდ. kśóbhate 'agitatur'⁴.

მსგავსი მნიშვნელობით ამავე ფუძიდან ნაწარმოები ფორმები დაცულია ახალ სპარსულშიც: آشوب (آشوب) 'ღელვა, შფოთვა', آشفت 'აღელვებული, აღშფოთებული', آشفتگی 'მღელვარება, აღშფოთება, მოუსვენრობა, უსიამოვნება' და სხვა⁵.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ქართული შფოთისათვის ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ საშ. სპარსული šft, რომელიც მოგვეცემდა ქართულში ჯერ შოფთ-სა და მერე მეტათეზის ვზით

¹ ილ. აბულაძე, ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში, გვ. 0108.

² ელ. დოჩანაშვილი, მასალები ადიშის ოთბთავის წარმომავლობის საკითხისათვის (მას. საქ. კავ. ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, 1955, გვ. 201).

³ GrirPh, II, გვ. 136; აგრეთვე, P. Horn, GrnpEt, გვ. 8.

⁴ AirWb, გვ. 542.

⁵ J. Zenker, Dictionnaire turk-arabe-persane, I, გვ. 14; Б. М и А-пер. Персидско-русский словарь, гв. 186—188.

შფოთს, ე. ი. *šift* > შოფთ > შფოთ-ი; რაც შეეხება ქართული და სომხური სიტყვების ურთიერთობას, უნდა ითქვას შემდეგი: არასებობს არავითარი საბუთი იმისა, რომ აღნიშნული სიტყვა უცვლელად სომხურის მეშვეობით შემოსულად მივიჩნიოთ. ფონეტიკური თვალსაზრისით რაიმე სპეციფიკურ ნიშანს სომხური ენის ბგერითი სისტემისათვის ეს სიტყვა არ ატარებს. მეტიც შეიძლება ითქვას, ჰ. ჰიუბშმანის დაკვირვებით საშ. სპ. f-ს სომხური ენა კომპლექსში fr გადმოსცემს hr-ით, ხოლო კომპლექსებში ft, fs, fš-ს ut, us, შ-ით. ისე, რომ ამ წესის მიხედვით, საშ. სპ. *šift*-ს სომხურში უნდა მიეღო სახე *šut*-ისა და არა *šp'ut*-ისა, როგორც ეს სინამდვილეში გვაქვს¹.

137. შენ—(შენი, შენება) — 'აგება'.

„უფალო, ვინ დაე შენოს კარავსა შენსა, ანუ ვინ დაემკდროს შიასა წმიდასა შენსა“ (ფს. 14₁).

„გამსა (თესსა) ბორკუსა ამას ზედა აღე შენოს ეკლესიაჲ ფრიად შეუნიერი...“ (ს.ზ. 178₁).

„და შთავიდეს ორნივე ზოგად ვენაჲსა მას შინებულსა მისსა კეთილად-ნაყოფიერსა“ (გრ. ხანძთ., გვ. ოღ₁₆).

„და მაშინ მივიდა და დაე შენა მუნ ადგილსა მას“ (ბალაქვარ. 136₃₁).

„...და შოვიდოდეს მისა ყოველთაგან ადგილთა კაცნი მორწმუნენი, რომელნი იფარვიდეს წესსა და სარწმუნოებასა შიშისაგან შეფისა, უშიშად, და სიხარულითა დიდითა დაე შენებოდეს საბრძანებულთა მისთა...“ (ბალაქვარ. 139₂₉).

„სადა-იგი მონასტერი შეუნიერი შინ არს, რომლისა-იგი იღუნეს პირველნი აღმაშინებელნი ამასჲო და ქურდია“ (ს.ზ. 235₂₆).

„რამეთუ ხედვიდა ადგილსა მას წმიდასა, სადა აწ ხანკთას წმიდაჲ ეკლესიაჲ შენ არს...“ (გრ. ხანძთ. 244₁₂).

„ბალი ბაღად უ შენოსა“ (ვ.ტყ. 49₁₂).

ივ. *šayana* 'სადგომი, ბინა' < *šay* 'ცხოვრება', *šiti* 'საცხოვრებელი', *šaciti* 'ცხოვრობს', *šišra* 'ქვეყანა', სკრ. *kšaya*-, *kšiti* 'სადგომი, ბინა',² აბ. სპარსული *šan* گشن 'ყვავილნარი, ყვავილების ბაღი', სომხ. *չէն* 'სოფელი შენი',³ სოლდ. *šēn* 'შვიდი, მყუდრო ადგილი,

¹ უფრო საფიქრებელია, შფოთი ქართულიდან შესულიყო სომხურში, იხ. H. Hübschmann, AG, გვ. 14: P.St., გვ. 186—188.

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 204: AirWb, გვ. 1106—1109.

³ GrirPh, II, გვ. 88; S. Haim, II, გვ. 725.

⁴ *შენ* = *ენ*, V, გვ. 338.

სავენე¹, ქრ. აპორიანი ალაღვენს საშ. სპარსულ ფორმას. ზეცხ-ლო-
მელსაც ეყრდნობა სომხური და ქართული ფორმები¹.

138. ჩოგანი — „საბურთალი კავი“ (საბა).

„ხელმარჯვედ სცემდეს ჩოგანსა“ (ვ.ტყ. 14_ა).

საშ. სპარსული **ჩეჰეჟანი* (*čehyǰ'n Kn I, 28, 30, 39.*), das
Polospiel 'ჩოგანბურთი'², ახ. სპარსული *ჩეგანი* *چگانی* 'ჩოგანი'³.

139. ცრუ, 'მატყუარა', სიცრუე — 'ტყუილი, არამართალი, ვაღბი,
მოგონილი'.

„ძენო კაცთანო, ვიდრემდის გულფიცხელ ხართ, რად გიუარს
ამოვება და ეძიებთ სიცრუევსა“ (ფს. 4_ა).

„ხოლო ცრუმოდღვარნი იგი და შემასმენელნი შევიდინ
მისა და ეტყუენ რომელნიმე რეცა სიტყუთა ლეჴნისადათა...“
(აბო, 70_ა).

„რადთა იყვნეთ თქუენ შეილ მამისა თქუენისა ზეკათადასა, რამეთუ
მშე მისი აღმოავლინოს ბოროტთა ზედა და კეთილთა და წყმა მისი
მართალთა ზედა და ცოდვილთა“ (მათე, 5_ა).

„მაშინ ავიხილენ ზეცად და ვთქუ: უფალო, უფალო, მრავლითა
ძალითა შენითა გეცრუვნეს შენ მტერნი ესე“ (მოქც. ქართ.
776_ა).

„ვად არს კაცისა მის საწყალობელისა ცრუდასა და მზაკუვარისა
და მტყუვარისა, რომელი მსგავს არს ეშმაკისა, რამეთუ ეშმაკი
დასაბამითგან მტყუვარი არს, და ყოველი ტყუილი და სიმწარე
თესლისა მისისაგან აღმოცენებულ არს“ (მამ. სწავლ. 241_ა).

„ნეტარ არს კაცისა მის, რომელმან მოიგო მარადის კუშმარი-
ტება და არა ეუფლოს მას სული სიცრუვისადა“ (მამ. სწავლ.
241_ა).

„შეგონა შენ, ვითარმედ სიბრძნით გამონახულად იზრახე. არა-
მედ ცრუ არიან სიტყუანი ეგე შენნი“ (ჯუანშ. 130_ა).

„იტყოდეს მონა შენი კადნიერად წინაშე შენსა, ანუ მიგცემდ
ტებასა სიცრუვისასა...“ (ჯუანშ. 109_ა).

ცრუ — „გეფხისტყაოსანში“:

„კაცი ცრუ და მოღალატე“ (162_ა).

„ცრუ და მუხთალი სოფელი“ (339_ა).

„ყოვლი ცრუ და მოღალატე“ (776_ა).

¹ შესაძლოა ამ გუნ-გის ძირს უახლოვდებოდა ქართული *შინა-ც. შინ* 'ხან-
ში', შტრ. ავ. *šyana* 'ხანი, სადგური'.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 45.

³ B. Mikler, *Perendeko-ruesskij slovarj*, გვ. 167.

„ცრუ კაცი კარგად ვერა იქმს“ (1344₂),
„ვკვამობ კაცსა აუგვიანსა, ცრუსა და ლალატანსა“
(798₂).

ცრუობა:

- „ღმერთსა კვამობს და აგრე ცრუობს“ (776₂).
- „ვერ ვეცრუვები, ვერ ვუხამ“ (797₂).
- „არ ვეცრუვე, ვით მეცრუა“ (845₂).

ფალ. zūr 'სიცრუე', ძვ. სპ. zūrah 'სიცრუე', zūrakara 'მატყუარა, ცრუ', ავ. zūrah-, სკრ. hvaras-¹ 'სიმრუდე, სიყალბე, ინტრიგა', მანიქ. 𐭀𐭃𐭅² 'ტყუილი, სიცრუე', 𐭀𐭃𐭅𐭃𐭅 (zūr-vāj) 'ცრუ, ტყუილის მოქმელი', 𐭀𐭃𐭅𐭃𐭅𐭀𐭃𐭅 'ცრუ-სიტყვაობა', ახ. სპ. արჯ³ 'სიცრუე, ტყუილი', სომხ. գուգ⁴ 'ამაო, ფუჭი, ცუდი, უსარგებლო, უსამართლო' ფალ. zūr-იდან 'სიცრუე, სიყალბე', (zūr-gukasih).

ქართული ცრუ მიღებულია შემდეგნაირად: ფალ. zūr=ქართ ძურ->ძკრ- ძურ-უ >ძრუ>ცრუ (შეადარეთ ყრუ<ყურ-უ-დან; z>d>ც-სათვის შეადარეთ სიტყვები ბორცვი, პატრუ-ცავი, ქურციკი და სხვ.).

140. ძკრი—'ავი, ბორცვი'.

„ალესრულნენ ძკრნი ცოდვილთა ზედა და შენ წარუშართე მართალთა უფალო“ (ფს. 7₁₃).

„არა თუ იყოს ძმაჲ ჩუენი უმრწემისი ჩუენ თანა, ვერცა მე აღვიდე მამისა და რაათა არა ვიხილო ძკრი, რომელი პოოს მამამან ჩემმან“ (დაბ. 44₂₁).

„მოაყვანდეს სხუანიცა ორნი ძკრის-მოკმედნი მოკლვად მისთანა“ (ლუკა, 23₃₁).

„ვითარცა იხილა ბილატე ბჭემან, კრჭუა მათ: რაჲ უქმნიეს კაცსა ამას, მღდელსა შუენიერსა, რამეთუ წარმოადგინეთ ჩემ წინაშე ვითარცა ძკრის მოკმედი“ (პირველ. მოწამ. სტეფ. 294₂₇).

„... რაათა არა შეამთხოვ ძკრი თავსა შენსა“ (აბო, 70).

„რამეთუ ენაჲ მათი მეტყველებისგან ცუდისა უტყვ არნ და ძკრის სიტყვსა უქმ“ (გრ. ხანძთ., გვ. 11).

¹ A. Meillet, Vp. 83. 68.
² GrirPh, II, 83. 90.
³ C. Salemann, M. St., 83. 80.
⁴ S. Haim, I, 83. 1029.
⁵ H. Hübschmann, AG, I, 83. 151.

„...და შემდგომად მოწყალეობა და ქველის საქმე უდიდესი ნიჭით არს სინანულისა შინა, და ამისა შემდგომად—*ძკრ-უკსკენებულთა* ბაა და უშფოთველობაა...“ (მამ. სწავლ. 77₂₃).

„მაშინ აღიძრა იგი გულის წყრომითა ყოველთა ზედა ქრისტეანეთა და იწყო ძკრის ჩუენებად კაცთა მათ ღმრთისათა და ყოველთა მიმართ, რომელნი ერჩდეს სიტყუათა მათთა“ (ბალაპვარ. 41₂₃).

„ქრქუა იოდასაფ: რადსათუხ უკუე ყოველი ერი მტერ გექმნა და ძკრის მეტყუელ მოყუასთა შენთა?“ (ბალაპვარ. 43₂₃).

„...უკუეთუ ვინ იპოოთ ქრისტეანეთაგანი შემდგომად სამისა დლისა, ძკრ-ძკრითა ტანჯვითა მოვსრნე ყოველნი“ (ბალაპვარ. 11₂₃, ბ.).

ქართ. ძკრ- || ძურ- < საშ. სპ. ჯმრ-იდან (დაწერილობა „ძურ“-იც გვხვდება ხელნაწერებში. ა. შანიძის აზრით, უ-სა და ჯ-ს მონაცვლეობა კილოური მოვლენაა, შდრ. წკმა და წუმა და სხვა მისთანანი)¹.

ჯმრ 'სიცრუე, ბოროტება, სიმრუდე'. იხ. ცრუსთან.

შენაშენა: ილ. აბულაძეს ქართული გამოთქმა ძკრ—ძკრად მიაჩნია სომხ. ჯაყ-ა-ჯაყ-ის იდენტურად². ნამდვილად ამ ორ სიტყვას საერთო მხოლოდ მნიშვნელობა და სტრუქტურა აქვთ—სიტყვები ძკრი და სომხ. ჯაყ სხვადასხვა წარმოშობისა არიან.

141. ძირი—'ქვედანაწილი'. საბა ამ სიტყვას ვანმარტავს ფსკერთან. მისი ვანმარტებით—„ძირი ეწოდების ხეთა და ბალახთა ქვედა კერძოსა“; „ფსკერი არს კილომანთა და ქურჭელთა ნავთა და მისთანათა შინაგანი ძირის კერძი“; „ნერჩი გარეგანი ქუდა მიწის კერძო, რამეთუ ფსკერი გამოითარგმნების სიღრმედ“ (იატაკი—ფსკერი სახლისაჲ).

„ძირ-მტკიცედ უხაროდენ ყოველსა ქუეყანასა“ (ფს. 47₂).

„ამისათუხ დაამქუას იგი ღმერთმან სრულიად, აღფხ(უ)რას და განჯადოს იგი საყოფელთაგან თჳსა და ძირნი მისნი ქუეყანით ცხოველთაჲთ“ (ფს. 51₇).

„ზღუამან დაშფარნა იგინი, დაჯდეს და დაიძირნეს სიღრმესა მას უფსკრულთასა ვითარცა ლოდნი“ (გალობ. 1₂).

უძიროდ 'უძეოდ', 'უშემკვიდროდ'. ძირი 'შემკვიდრე, შთამომავალი'. ძირი—'გვარი'.

¹ იხ. „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია“, გვ. 049.

² ი. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა

„და მაკდურ არს ვანშორებაჲ სოფლისაჲ და ნებსით მოკუდნი
ნებაჲ თავისა თვისისაჲ და უძიროდ აწყყუდაჲ კაცისაჲ...“ (ბა-
ლაშვარ. 93₃₃).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ძირი მთისა და გორისა“ (477₁).
„სად წაიყვან სადაურსა, სად აღუფხვრი სადით ძირსა“
(951₂).

„ვეერთხი ეშმაკთა ძირისა“ (1196₄).
„ბროლი ძოწისა ძირითა“ (953₄).

ძირს, ძირსა:

„მის მთისა ძირსა წყალი დის“ (184₃).
„ძირსა დააბა ცხენია“ (220₃).
„ერთგან მიწვეს ხეთა ძირსა“ (948₂).
„ასმათ ვნახე ძირსა დგომით“ (518₃).
„გარდახდეს ძირსა ხეთასა“ (83₁).

საშ. სპარსულში ამ სიტყვას აქვს სახე azir, azēr, hačačār¹ —
ავესტა hača. ačairi 'ძირი, ძირს, დაბლა', ახ. სპარს. چیر, ქურთ. žir,
ბელუჯ. čera, šera, šher, გილჯ. jir და სხვა².

142. წმიდა (წმედ-) — წმე და „წარჯოცა“ (საბა). „წმიდა
ითქმის მხოლოსა ღვთისა ზედა და რომელნი ღმერთმან წმი-
და ყვნა“ (საბა).

„და ვითარცა მკუდარი იღვა წმიდაჲ მუშანიკ ქუეყანასა ზე-
და“ (მარტ. შუშ. 20₃₃).

„ხოლო მე დავედგ მეუფედ მის მიერ ზედა სიონსა მთასა წმი-
დასა მისასა თბრობად ბრძანებასა უფლისასა“ (ფს. 2₇).

„და თავყანის სკეს და ამბორს უყვეს ფერკთა მისთა წმიდათა“
(ე.მცბ. 90₃₃).

„რამეთუ იყოს დიდ წინაშე უფლისა და ღჯნოჲ და თაფლუჭი
არა სუას და სულითა წმიდითა ალიესოს მიერგე დედის მუც-
ლით მისითგან“ (ლუკა, 1₁₁).

„სული წმიდაჲ მოვიდეს შენ ზედა და ძალი მალლისაჲ გფარ-
ვიდეს შენ, რამეთუ რომელი-იგი შობად არს, წმიდა არს და ძე
ღმრთისა ეწოდოს მას“ (ლუკა, 1₃₅).

„ხოლო წმიდამან კაბო პრქუა მათ...“ (აბო, 72₃₃).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 83-91.

² Borhäns Qäte, II, 83-1.

„ხოლო დღესა მეხუთესა აღდგა, ვითარცა ახალგანჯამებული და მიიწია წმიდად საკურთხეველად...“ (ს.ზ. 176₁₈).

„რამეთუ ოდესმე წმიდათა ანგელოზთა ვონებაჲ პოვის ჩუნენ შორის და ოდესმე ეშმაკთაჲ“ (ვრ. ხანძთ., გვ. 104₄).

წმედა, წმიდა — „ვეფხისტყაოსანში“:

„სწმედდა რიდისა წვერითა“ (225₂).

„ერთმანერთსა სისხლი სწმიდეს“ (222₄).

„წმიდისა წყალი ვერ ნახოს“ (581₂).

„ხელნი წმიდად დაეკვეთნეს“ (617₂).

„წყალსა წმიდად დააშრობენ“ (1248₂).

„ტურფა პერანგი, წმიდები“ (1255₂).

ფალ. spand 'წმიდა' სპეტაკი¹ → წმედ- (ზმნის ფუძედ — ნამყო წმიდა), ავ. spanta², 'წმიდა' საერთო ძირია ირანულისა სლავურთან.

შდრ. ძვ. სლავ. свѣтъ, რუს. 'святѣ', ლიტ. šventas (ივ როგორც бага—бор და ავ. sravo—сриво)³.

საშ. სპარსულში spand⁴ (Spandarmat = ავ. Spantā īrmaiti) — spannāk 'წმიდა' < *spandīk < spantīk-იდან, ახ. სპარსული اسفند — ასფანდ⁵ 'წმიდა', სომხ. սպանդ⁶ 'მსხვერპლი'.

წმინდა ეკუთვნის იმ რელიგიურ ტერმინთა რიცხვს, რომლებიც ქართულში შემოსული არიან ირანული რელიგიების — ჯერ ზოროასტრიზმისა და შემდგომ მანიქეიზმის ან მითრაიზმის — გავრცელების შედეგად და გადანაშთის სახით შემონახული არიან ქრისტიანობაშიც (შდრ. ეშმაკი, მართალი, თადგარი, მოგვ და სხვა).

148. ქალაკი — 'კუნძული, მდინარის ან ზღვის პირი ველოვანი, კალა'; „წყლის პირი ნაყოფიერი“ (საბა).

„მეფეთა თარშისათა და ქალაკთა ძლუენი შეწირონ მისა“ (ფს. 71₁₈)

...არს მკვეცი ზღუასა შინა, რომელი იწოდების ვაჰანკრამ, კვე⁷ ზღუასა; ვეშამ-თეფზის მსგავს არს და ფერიოთა მქვშასა ქალაკი⁸ სასა⁹ (სახისა სიტყუაჲ, 287₃₈).

¹ AirWh, გვ. 1619.

² A. Meise, Введение в сравнительное изучение индо-европейских языков, გვ. 406.

³ H. Nyberg, Hfsb, I, გვ. 204.

⁴ H. HaIm, I, გვ. 75.

⁵ H. Häbschmann, AG, I, გვ. 277 და GrirPh, II, გვ. 39.

...მივდიან ნაენი ვითარცა ქალაქსა ზედა, დააბნიან, მანანი დაასენიან და აღისნი შთაუტევიან და რაგამს ცეცხლი აღიგზნიან მას ზედა, რაგამსცა განტყეს, ადგილი იგი ქუე დაქდის ქუეს-ქნელად და შთაინთქნიან ნაენი იგი... (სახისა სიტყუაჲ, 287₁).

„და ვითარ-იგი ჩუენ ესრეთ ვიყოფოდეთ, მოგკედეს ჩუენ ორნი კაცნი ქალაქისა ერთისაგან, რომელი არს ზღუასა შინა პაპაშთა ყრძო...“ (ცხოვ. წმიდ. მამ. სინ. 212₁).

„და სანატრელი ეზღერიოს სამთავისისა ქალაქსა დაემკდრა“ (ასურ. მოღვაწ. 39₁).

„...ეწვენეს იგინი ზღვის კიდესა მას, რომელ არს ქალაქი“ (ჯუანშ. 173₁).

„რამეთუ მდინარისა მის პირსა ორგნითვე ქარათნ იყუნეს კლდისანი, ქალაქნი, ველოვანნი...“ (ჯუანშ. 99₁).

საშ. სპარს. *šālak, აბ. სპ. شلج, شلج, شلج 'ორმო, თბრილი, ქა, დაბლობი, ჩაღრმავებული ადგილი'. შდრ. აგრეთვე სკრ. jala-წყალი', სვანური ქალა 'დიდი მდინარე. წყალი > წყლის პირი, ჩავარდნილი ადგილი კუნძული', შდრ. აბ. ქართ. ქალა.

144. **ქეშმარიტი** — 'ნამდვილი, მართალი'.

„რამეთუ არა არს პირსა მათსა ქეშმარიტებდაჲ“ (ფს. 5₁₂).

„რამეთუ ესე არს ღმერთი ქეშმარიტი, და აწ ქრისტეანე ვარ თუნებრ ყოვლისა ცილობისა“ (აბო, 69₂₂).

„ხოლო მას, ესა რა, ვითარმედ მოწაფენი მიქელისანი არიან, ირწმუნა ქეშმარიტებდაჲ სიტყუათა მათთაჲ და განიბარა და წარვიდა...“ (ს.ზ. 156₁).

„და ამან დაიბარსა ქეშმარიტი ქალწულებდაჲ არა ხოლო ჯორცითა ოდენ, არამედ სულითა და სიტყუთა“ (გრ. ხანძთ., გვ. მბ₂₂).

„აწ უკუე ევლტოდმ შურსა ბოროტსა და მონებდმ უფალსა მონებთა ქეშმარიტითა...“ (მამ. სწიფლ. 8₂₁).

„და უქადაგეს შთ სჯული ქრისტეანეთა ქეშმარიტი, მიმ-ჯვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ“ (ლ. შრ. 80₁₆).

საშ. სპარსული čāšmadit, ძვ. ირანული *čāšmadita-² 'თვალთ ნახული, თვალსაჩინო', სომხ. ճշմարիտ ³ 'ქეშმარიტი, ნამდვილი, არსებული'.

¹ В. Миллер, Персидско-русский словарь, 33, 161. Востан-е Qāte. II, 33, 615.

² Н. Марр, „О предполагаемом коренном родстве трех армянских слов“. ЗВО, т. XI, 1899, 33, 298—300. იბ. აგრეთვე. ЗВО, т. V, 1891, 33, 318.

³ Ա ճ ա ղ ա Ն, Արմ. բռն., IV, 33, 674.

ამ სიტყვას კ. ჰიუბშმანი აწარმოებდა ფორმიდან **cismdit* (რომ-
ხურში *ჩ*-ს თვლიდა შეკუმშულად პირველ მარცვალში) და მალე
ქართულის მიხედვით ალაღვინა ლამ და სრულიად 'მართებული'
ეტიმოლოგია მოგვეცა.

145. **კიქნაუხტი**—'აბრეშუმით ან ოქრომკედით ხელსაქმე'.

„ხოლო წმიდამან შუშანიკ ნაცვალად კიქნაუხტისა საქმისა
დიდითა გულს მოდგინებითა კელთა აღიხუნა დავითნი და მცი-
რდთა დღეთა შემდგომად ასერგასისნი იგი ფსალმუნნი დისწავლ-
ნა“ (მარტ. შუშ. 35₁₇).

სომხ. *հանահայտիստ-հանահայտիստ*¹ 'კრელად ნაქსოვი, მო-
ქარგული კაბა, აბრეშუმით ხელსაქმარი'. კომპოზიტის პირველი
წევრია *հանահայ*² 'სხივოსნობა, ბრწყინვალეობა' + *տիստ* 'ქსოვილი',
საშ. ირ. *vāft* < **ufta* = აბ. სპ. *hāft* 'ქსოვილი' (შდრ. ქართ.
ბაფთი). შდრ. სომხ. *գաբնատիստ, zārvavuxt* 'ოქროქსოვილი.
ოქრომკედლით ნაკერი, ზარბაფთი', სპ. *تاراج* 'ფარჯა, ოქროქსოვი-
ლი'. შეადარეთ აგრეთვე ქართული **კიქნაური** 'აბრეშუმი' (საბა);
კიქნ > **ქინქი**. ძირი **კაქან**. სომხ. *հանահայ*-ის იდენტურია.

146. **კაბუკი**—'ახალგაზრდა, ვაჟი, ყრმა'.

„შევიდე მე წინაშე საკურთხეველსა ღმრთისასა, ღმრთისა, რო-
მელმან ახარა სიკაბუკესა ჩემსა“ (ფს. 42).

„კაბუკნი მათნი შექაჟნა ცეცხლმან, და ქალწულთა მათთათჳს
არავინ იგლოვდა“ (ფს. 77₄₃).

„და ესე იყო ყრმა, კაბუკ ვითარ ათრვამეტის წლის, გინა
უქნინს“ (აბო, 63₂₃).

„ხოლო კაბუკმან მან იცნა იგი და ყოველივე საქმე ჩუენი
ზედამიწეენით მიუთხრა“ (ს.ზ. 160₉).

„რამეთუ არა იყო ვითარცა კაბუკი მზუაობარ და კამადთა
გულის სათქმელთა მოყუარე“ (გრ. ხანძთ., გვ. 93₂).

„ვარ მე კაბუკ სახელოვან და რომელსა ვსდგვ ფრად შეუ-
რაცხ არს“ (გრ. ხანძთ., გვ. 101₁₇).

„ხოლო ესე კაბუკი კაბადუკიელი: მიიწია წინაშე მეფისა ქრო-
მედ“ (მოქც. ქართ. 736₁₆).

„სადა იუვენენ მონანი გინა აზნაურნი! სადა იყოს შუენიერება
იგი კაბუკთაჲ!“ (მამ.სწავლ. 94₂).

¹ H. Häbschmann, AG, I, გვ. 143; *Հանահայ, Աբ. բառ.* IV, გვ. 55; ი. აბულაძე, მარტ. შუშ., ლექსიკ., გვ. 98.

² А. Худабашев, Армяно-русский словарь, II, гв. 102.

„ანუ ჰგონებ-მეა, თუ ახალი სიკაბუჯე და ცხორებაა მო-
მავალი მოგვეცეს კულად გარეშე ამისსა, რომელსა თანა წარსულ
ხარა“ (ბალაქვარ. 152₁₂).

„შემემთხუია მე ხილვა ნათესავისა შათისაგან კაბუჯი ერთი
ქალი, და განვიზრახე მოყვანება მისი ცოლად“ (ლ.მრ. 51₁₇).

კაბუჯი — „ვეფხისტყაოსანში“ (ვეფქაცის, მოყმის' შნიშენე-
ლობით):

„არ შეუდრკების კაბუჯი“ (597₂).

„თქვეს: ყმა ვინმეა კაბუჯი“ (1036₂).

„ათი ათასი კაბუჯი დგას“ (1243₂).

„გვირაბის კარსა კაბუჯი“ (1392₂).

„ფრიდონს, კაბუჯად ქებულსა“ (1383₁).

„იგი კაბუჯნი შუქითა“ (1409₁).

„ნუ მიხმობთ კაბუჯობასა“ (1058₁).

საშ. სპარსული čāpūk¹ 'ცოცხალი, მარდი, მოხერხებული, მწე, სწრაფი', ძვ. ირ. *čāpūka-დან. ახ. სპარსული چابک² — čābuk 'ცოცხალი სწრაფი, მოხერხებული, გამჭრიახი, გონებაშახელი, ლა-
მაზი', სომხ. *ապուկ* 'სწრაფი მოხერხებული'³. ამავე სიტყვიდანაა
მოგვიანო ჩაუქი, სიჩაუქე, რომელიც ამოსავლად გულისხმობს
საშ. სპარსულ čāpūk-ს (გვიანდელი ფორმა. p > β ხმოვანთა
შორის).

147. **ქარშავი** (ქარშავოსანი) — 'თეთრი ცხენი' (ქალარა შერ-
თული), „ყმა ქარშავოსანი“ (ვ.ტყ. 1355₂).

საშ. სპ. *čarmak, ახ. სპ. چرمه⁴ 'თეთრი ცხენი' (конь белой
масти), 'თეთრონი'.

148. **ხურდი** — 'ნაგლეჯი, ნამტვრევი, წვრილმანი რამ'.

„და იწყეს ცემად და კიცხევად მისსა და რომელიმე სცემდეს
ხურდითა თავსა მისსა და რომელიმე ლერწმითა სცემდა...“
(ე.შეხ. 90₁₁).

ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათიაში დაბეჭდილია
ქართითა და ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც მჯილი.

საშ. სპარს. xurtak 'შეირე, პატარა' < ავ. x'arsta⁵, ფაზ. xur-
dak, ახ. სპ. - خرد — xurd⁶ 'შეირე, წვრილი, უმნიშვნელო, პატარა',

¹ H. Nyberg, Hfsh, II, 83-42.

² Б. Михлер, Персидско-русский словарь, 83-159.

³ H. Hübschmann, AG, I, 83-188.

⁴ Borhān-e Qāte', II, 83-634.

⁵ GrirPh, I, 83-208.

⁶ Б. Михлер, Персидско-русский словарь, 83-190.

არ შერე, წვრილი, ნაგლეჯი, ნარჩენი, ნამცეცი, ნამტვრევი¹
და სხვა. შდრ. ხურდა, სომხ. *խորակ-խորակեմ*² 'დამტვრევა,
დამსხვრევა, დანაწილება' (schlage in Stüke). შდრ. ხურდა-
ფრუში 'მეწვრიშაღე'.

149. ხანაგა — 'ობლების საკრებულო სახლებია' (საბა); 'ღარიბთა
თავშესაფარი'.

„მივე ზოგი ხანაგათა“ (ვ.ტყ. 804₂).

„ქარი მიჩნდა ხანაგისა“ (ვ.ტყ. 1216₂).

სამ. სპ. *xānak*³ 'სახლი', ევ. ირ. **āhāna* 'ადგილი, სამყოფელი'
(*an, *han — მეორადი ასპირაციით), ახ. სპ. *خان*,⁴ *خا* 'სახ-
ლი', *خا* 'თავშესაფარი' + **ān* 'ადგილი' (დერვიშთა და შეიხთა
დასახინავებლად).

150. ხვადი — 'ძალლი და მჭეცი მამალი' (საბა).

„შუქთა მისთაებრ საქმეცა მისი შებერ განაცხადია.

ღეფი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადია“

(ვ.ტყ. 39₁).

„ხვადი ლომი და ნიანგი მას ჯვერცა ვერ მიუდგების,
და ვინც მისსა ომსა გაპირავს, დედას უკრავად უკუღების“
(შპმ. I, 2072₂).

„გაგულიებული ხვადს ლომსა ჭგავს, ხმალსა ოშშიაც არ იხ-
არებს...“ (რუსულ. 258₂₂).

„და ჯერ თქვენგან მისის ომის ატარება არ უნდა, ამოდ რომ
ხვადსა ლომსა უფიცხე...“ (რუსულ. 270₂).

ხვადი უმთავრესად ლომზე ითქმის, შედარებით მოგვიანო
ძეგლებში გვხვდება და ქართველურ ენებში შესატყვისი არ ჩანს.
ჩვენ ვფიქრობთ, აქ საქმე გვაქვს ნასესხებთან სამ. ირანულიდან
ფალ. *x'at*⁵ 'თვით', ავ. *x'ata*, ახ. სპ. *x'at* (*x'at*) *خا* 'თვით'.
შედარეთ რუსული сам და самец, самца.

161. ხვაიშან (ხვაიშნობა, მგხვეიშნე), ხვაიშანი — 'სამ-
ველად მოხმარება' (საბა).

„მაშინ შივიდა წინაშე დედისა ფებრონიასხი საწყალობელი იგი
და შეფერდა მას ცრემლითა და აღუარებდა ყოველთა ბრალთა

¹ H. Häbschmann, AG, I, 83. XX, § 37; B. Миллер, Пер-
сидско-русский словарь, 83. 163.

² H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 133.

³ Borhāne Qāte, II, 83. 708.

⁴ H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 139.

⁵ B. Миллер, Персидско-русский словарь, 83. 200.

და ვედრებოდა გოდებით რაითა უხუაიშნოს მამისა გრიგოლისაჲნი“ (გრ. ხანძთ., გვ. 288).

„რამეთუ მუნ სინანული არღარა შეიწირვის და არცა ვედრებაჲ მითუალვის და არცა მეხუეიშნე შეიწყნარების, რამეთუ სიტყუაჲ შეუფისაჲ არა განცრუვნების, ნუ იყოფინ!“ (მამ. სწავლ. 281₃).

ხუაიშნობა — 'შუამდგომლობა, შუაქაცობა' (ходатайствовать). მეხვეიშნე — 'შუაქაცი, შუამდგომელი'.

ნ. მარის შენიშვნით, ნასესხებია ფალაურიდან და არა ახალი სპარსულიდან, როგორც ამას მოწმობს დაბოლოების „ნ“.

საშ. სპ. x²āhišn¹ 'სურვილი, თხოვნა'; ჰინიდან x²āstan 'თხოვნა, სურვილი' (შდრ. სკრ. Vsvad), აგრეთვე ფალ. x²āsišn, X²āšišn, ფაზ. X²āhišn², خواش² 'სურვილი, თხოვნა', ახ. სპ. خواش² 'შთხოვნელი, შუაქაცი', خواشاند 'შსურველი, შთხოვნელი'.

152. ხუასტაგი, ხოსტაგი — 'ქონება, სიმდიდრე'; 'საქონელი და საყოლელი' (საბა).

„...რამეთუ ოდეს მივიწინეთ ჟამსა განყენებისასა, ამოიქმნებთან განსუენებანი, და დასცხრებთან ცუდად დიდებანი და ნუკვეანი, და არცა დაშთებთან მდიდარნი და არცა ხუასტაგის მოყუარენი“ (მამ. სწავლ. 230₃₄).

„რამეთუ ნებაჲ მონაგებთაჲ და სიხარული ხუასტაგისაჲ გუაკთუნებს და არა ვიურვით საგზალსა გზისა მისთჳს“ (მამ. სწავლ. 253₂).

„აღდგე და მოვედ ზუნ თანა, და ნუ შერობ ხუასტაგსა შენსა, და ხუასტაგითა შენითა განვიმრავლე სპანი შენნი...“ (ლ. მრ. 22₁₆).

„მე ვარ ნათესავი უფლოს მცხეთოსის ძისა, და ძმისწული სამარა მამასახლისისა, და არს ზემთანა ხუასტაგი დიდძალი“ (ლ. მრ. 22₁₇).

„აჲ ინებო, რათა მით ხუასტაგითა მოვიდგე შენ თანა, და ვიყვნეთ ზუნ ძმა და ვივმაროთ ზუნ ხუასტაგი იგი ორთავე“ (ლ. მრ. 22₂₃).

„და აღივსნეს ყოვლითავე ხუასტაგითა...“ (ლ. მრ. 45₁₆).

„და გამოიღეს ხუასტაგი დიდძალი, ოქრო და ვეცხლი, და განუყვეს გლაბაკთა...“ (ჯუანშ. 143₉).

¹ GrirPh, I, გვ. 138.

² H. Nyberg, Hfsh, II, გვ. 135, 138.

³ Б. Мизлер. Перевадко-русский словарь. გვ. 199—200.

„და განუყო ყოველი (სტეფანოზმა) ხუასტავი სამეფოსა-ვისისა, საგანძური ოქროსა და ვეცხლისა და თუალთა პატროსანთა...“ (ჯუანშ. 232₂₄).

„გამოიღო თავისი ხუასტავი და ჩაიკუნა ჩოვანი ლიპარიტ, და შეპყვდრა ძე თჳსი ივანე მეფესა“ (მატ. ქართ. 305₁₄).

საშ. სა. x¹astak¹ 'ქონება, სიმდიდრე', x¹astan-იდან 'ძებნა, მისწრაფება, სურვილი' (ძვ. ირ. *hvāz, არ. *svāz), ახ. სპ. استاخت² 'სიკეთე, ქონება, სიმდიდრე', სომხური *խոստակ-ք*³ 'ქონება, სიმდიდრე', *խոստակգար* 'შემგვიდრე' < ფალ. x¹astakdār-იდან.

153. ხორშაკი — 'ქარი შემწული, ხორშაკი საღმრთოს წერილში ძეს და ხორშაკი გარე წერილსა შინა' (საბა).

„ეგმსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწული იგი მჭურვალეზა მზისა, ქარნი ხორშაკნი და წყალნი მვენებელნი“ (მარტ. შუშ. 39₁₁).

„და ამას მიწასა ზედა ვერ ეგების მარხეა სულსაგან ხორშაკისა მაკუდინებელისა:...“ (გრ. ხანძთ., გვ. კბ15).

„განცხრომამან განრყუნის ნაყოფი მონაზონისა, ვითარცა განრყუნის ხორშაკმან ნაყოფი ქუეყანისა“ (მამ. სწავლ. 228₁₂).

„და აჲა კულად მერმე შჳდნი თავნი აღმოსცენდეს მათ თანა, წულილნი და ხორშაკეულნი, და შეკამნეს შჳდთა მათ თავთა წულილთა და ხორშაკეულთა, შჳდნი იგი თავნი რჩეულნი, საესენი და კეთილნი“ (დაბ. 41₄).

„და ვიდრე განთენებამდე შოაელინა უფალმან სარკინოზთა ზედა ხორშაკი ბლუარისა, და გუეზნა იგი სატლითა სისხლისითა“ (ჯუანშ. 237₁₁).

საშ. სპ. x¹ar 'შზე', x¹aršēt 'შზე' < ავ. hvar- 'შზე' (სკრ. svar- ლათ. sol- და სხვა), ავ. hvarə-xšaeta- 'შზე' (სიტყვისიტყვი 'შზე-მანათობელი, ბრწყინვალე'), ახ. სპ. خورشید 'შზე'.

როგორც ჩანს, აქედან არის ნაწარმოები ფალ. x¹aršak, რომელიც საფუძვლად უდევს ქართულ ხორშაკსა და სომხურ *խորշակ-ს*⁶ 'სიკეთე, გვალვა, მზის მხურვალეობა, ცხელი, მაკვდინებელი ქარი'. შდრ. „ხორშაკი ბლუარისა“. ახ სპარსულში არის

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 138.

² S. Haïm, I, გვ. 7, 27.

³ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 161.

⁴ H. Reichelt, AE, გვ. 512.

⁵ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 136—137.

⁶ A. Худобашев, Армяно-русский словарь, გვ. 521.

ფორმა خراش, რომელიც აგრეთვე მზეს აღნიშნავს, შეიძლება მისი
საშ. სპარსული ექვივალენტი იყო x'aršak¹.

154. ხვაშიადი — 'საიდუმლო', „საქმე დაფარული საგორცი-
ვლო“ (საბა).

„და ვარქუ მე სანატრელსა მას ხუაშიადად-რე“ (მარტ.
შუშ. 9₃₆).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„ხვაშიადი შემინახე“ (157₂).

„ვისმცა ვუთხარ ხვაშიადი?“ (163₁).

„ხამს, თავისსა ხვაშიადსა არვისთანა ამგლავნებდეს“ (28₄).

„ხვაშიადსა უთხრობს სრულსა“ (1093₂).

„ხვაშიადის ვერ-მმაღავსა“ (1106₂).

პირველი ელემენტი ამ სიტყვისა შესაძლოა იყოს საშ. სპ.
x'āš² 'თავისი', 'საკუთარი', X'āš 'ქარგი' ან X'āhiš 'სურვილი'.
რაც შეეხება მეორე ელემენტს -იად იგი შეიძლება დაუკავშირ-
დეს საშ. სპარსულ yāt-ს, ავ. yāta-³ 'ხსოვნა, მოგონება', ანდა
ზიჩნულ იქნეს ქართულ მაწარმოებელ ელემენტად -იად x'āšyād
'ქარგად დასახსომებელი, დასაფარავი, საიდუმლო'.

155. ხიდი. კიდი.

„და ვითარცა მიიწინეს კი დსა მას ციხისასა, პრქუა პიტიახშმან
წმიდასა შუშანიკს...“ (მარტ. შუშ. 28₁₂).

„და შთაყარეს დიდსა მდინარესა, ქუეშე კი დსა მას ქალაქისასა,
რომელსა ზედა აღშართებულ იყო პატროსანი ჯუარი კიდისაჲ“ (აბო,
75₁₀).

„ხოლო დევნა უყვეს შთავართა სომხითისათა, მოუსწრეს ვი-
ვთმე კი დსა, და რომელთამე მოუსწრეს ფონსა და იწყუდინეს იწ-
როსა შინა“ (ლ. მრ. 38₁₂).

„...და მიიწიენეს ქალაქად მცხეთად წიალ კი დსა ზედა, და
დადგეს მუნ...“ (ლ. მრ. 54₁₁).

„ვეფხისტყაოსანში“:

„პერპერასა დაფანტულსა ზედა სცვეთდეს ვითა ხი დსა“
(1437₁).

„მის მთისა ძირსა წყალი დის, არად სანდომი ხი დისა“
(184₁).

„სიყვარული გზად და ხიდად“ (703₂).

¹ Borhāne Qāte', II, 83-734.

² H. Nyberg, Hfab, II, 83-140.

³ P. Horn, GrapEt, 83-250.

„ხიღნი ზღვისა ჩაგვიცვიდეს“ (222₁).

„ზოგი ხიღთა ასაგებლად“ (804₂).

ავ. haēt- 'Damm', სერ. setu- 'ხიდი', შერ. haētumant 'მდი-
ნარის სახელი', საშ. სპ. hētōmand, ავღან. hēlmand 'პილმენდი'
(სიტყუასიტყვით დამზებით ან ხიდებით მდიდარი)¹. ოს. xid|xed
'ხიდი'. დაწერილებით იხილეთ პირველ თავში. სკვითურ-ალანურ-
-ოსურ სიტყვებში.

156. ხუარბალი—'მარცვლელი, ხორბალი'.

„ღუნოჲ, თაფლი, ნაყოფი კეთილ, თივაჲ და ნაშრომი, ხუარ-
ბალი და ყოველი თაფლი და ხილი მათთა ბართა კეთილ“ (ფ.
ქართ. ლიტ. ქრ. ასტროლოგ. 28₁₁).

„თაფლი და ხუარბალი და ღუნოჲ ზომად“ (ფ. ქართ. ლიტ.
30₁₁).

„თივა, ხუარბალი, ღუნო, თაფლი იფად“ (ფ. ქართ. ლიტ.
30₂₁₋₂₂).

„...რამეთუ ხუარბლის ვაქართა დაქმნეს კარნი ქუღბაგ-
თა მათთანი და განაძეულეს იფქლი გლახაკთათჳს, და მსყიდელნი
შეიწრდეს“ (მამ. სწავლ. 64₁₂).

საშ. სპარსული x'ārbār x'ār² 'საკვები, საქმელი,' + bār³ 'ნაყოფი
მოსავალი', ახ. სპარს. باربار⁴ 'საკვები, საწოვავე. შერ. ავ. x'ār-
amš. bairya- 'საკვები ნაყოფის მომცემი'.

157. ჯოჯოხეთი—'ქუესკნელი, გენია'.

„...ხოლო ქრისტჳსმან უბრძანა ქუყანასა და განელო და დანთჳ
ეშმაკი იგი და შთაჲდა ჯოჯოხეთად ქუესკნელად“ (ე.მცხ. 89₁₁).

„რამეთუ ცოცხლივ შთაენთჳ ეშმაკსა ვითა მკუდარნი ჯოჯო-
ხეთსა“ (მოქტ. ქართ. 753₂₁).

„დალათუ ქუესკნელთა ჯოჯოხეთისათა შთაწევნულ ბარ
ცოდეთა, იგი შემძლებელ არს შენდა მიერ აღმოყვანებად“ (მამ.
სწავლ. 612).

„მაშინ უკუეთუ პოის კაცი არა მღვდარედ, შთანთქის იგი
ვითარცა ჯოჯოხეთმან“ (მამ. სწავლ. 18₁₆).

„და მას არა უნდა ნუგეშინის-ცემის და თჳჲა, ვითარმედ:
შთავიდგ მე ძისა ჩემისა თანა გლოვით ჯოჯოხეთა“ (დაბ. 37₂₂).

„რამეთუ ვარ მე ცოცხლივ ჯოჯოხეთსა შინა და არა
უწვი...“ (ლ. მრ. 67₂₂).

¹ AirWb, გვ. 1727, 1728.
² H. Nyberg, Hfsh. II, გვ. 33.
³ იქვე, გვ. 58.
⁴ Borhān-e Qāte', II, გვ. 896.

„და მან იხილა ნებროთ ჯოჯოხეთსა შინა და იყენა“ (ჯუანშ. 108₁₀)

„ქრთამი ჯოჯოხეთსკა დაიურვებს“ (ვ.ტყ. 764₁).

ძვ. ირ. *dužahu-, ავ. daožahva-, ფალ. dōžax* 'ჯოჯოხეთი', ფაზ. dōžax, dužax 'ჯოჯოხეთი', ახ. სპ. خوزاو 'ჯოჯოხეთი', სომხ. դժխ-ք 'ჯოჯოხეთი'. ქართული ფორმა მოდის ფალაუროდან: dōžāx > dōžox > dojox > jojox > ჯოჯოხ-ეთი და არა სომხური դժխ-ք-იდან.

158. **ჯადაგი** — 'ძველი ფეხსაცმელი, ჯლანი'.

„...მას ეამსა შეკრბეს სპარსნი, რომელნი მცხეთად იყვნეს მეჯადაგენი დ მეკამლენი...“ (ე. მცხ. 80₁₈).

„და ვითარ ტოზიკი იგი გარდაიკადეს, შეკრბეს იგინივე მეჯადაგენი და მეკამლენი...“ (ე. მცხ. 80₂₆).

საშ. სპ. *zatak, zatak = ახალ სპ. აჯ¹ 'ძველი, ნაცვეთი, ნატარები' ძვ. ირ. *jataka-ზმნიდან jan- 'ცემა', საშ. სპ. zatan, zan², ახ. სპ. تاج — تاج³ 'ცემა, დარტყმა, რახუნი' და სხვა (აღბათ ძირების დაკვრა. შდრ. რუს. „подбивать подметки“). საბას განმარტებით ჯადაგი 'ჯლანი და მისთანა შეურაცხი რამე ცული'.

მეჯადაგი — 'მეჯლანე':

მეჯადაგი და მეკამლე — სინონიმებია, აღბათ მცირეოდენი ნიუანსით განსხვავებული (მეჯადაგი — ძველი, გაცვეთილი ფეხსაცმელის შემკეთებელი 'მეჯლანე').

159. **ჯავშანი**.

„ვანაწყესა სპანი და დაადგინნა განწყესებულად და განშადებულად და აღჯდა ტაიქსა შეჭურვილსა ჯავშნითა...“ (ჯუანშ. 101₁₇).

„ვატულდის სიმაგრე ჯავშან-ქათისა“ (ვ.ტყ. 1416₂).

„ჯაჭვე-ჯავშანითა, ქათითა“ (ვ.ტყ. 441₂).

საშ. ახ. სპარსული جوشن⁴ 'ჯაჭვის პერანგი, ჯავშანი' < ავესტური ფორმიდან yaōxšna 'მომზადება, აღჭურვა, საჭურველი', სომხ. հայան და հայ⁵ 'ჯავშანი', არაბ. جوشن⁶ 'ჯავშანი'.

¹ Borhāne Qāte', II, 83. 1008.

² H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 538.

³ В. Михлер, Перевадско-русский словарь, 83. 258.

⁴ იქვე 83. 157.

⁵ H. H. H. H., Hfsb, IV, 83. 703, 704; H. Hübschmann, AG, II, 83. 27.

⁶ Borhāne Qāte', II, 83. 09.

160. **ჯმნა** — 'წასვლა, განშორება, გაცლა, გამომშვიდობება'...
„და იჯმნა მეფისაგან სპარსთაჲსა პიტიახშმან“ (მარტ.
შეშ. 5₂).

„ხოლო მე ვიჯმენ ადრე და მივიწიე დაბასა მას, რომელსაცა
იყო ნეტარი შუშანიკ“ (მარტ. შეშ. 8₃).

„... და ვითარ წარემართებოდა მარზაპანი იგი მეფისა მის, შე-
კრბეს ქართლისა მთავარნი, მარზაპანისა მის ჯმნად მოვიდეს“
(ე.მ.ც.ხ. 83₁₂).

„და იჯმნა ყოველთა მათგან პურობილთა ქრისტეანთა და
ქრქუა მათ“ (აბო, 72₂).

„...იჯმნეს წმიდათა მათ უღაბროჲსა მისგან, მოიკითხეს წმი-
დანი იგი მამანი და წარვიდეს“ (ს.ზ. 172₂₁).

„ხოლო შემდგომად სოფლით ჯმნისა უმეტეს ცნობათა ჩუენ-
თა აღიდა ცათა შინა ანგელოზთა თანა“ (გრ. ხანძთ., გვ. მა₂₁).

„მამინ გამოწულილვით გამოიძიოს ნიში იგი ქრისტეანობისაჲ,
რომელი მიილო თითოეულმან ჩუენმან დღესა ნათლის-ღებვისასა და
ითხოოს ჩუენგან უბიწოჲ სარწმუნოებაჲ აღნათქუემი იგი, რომელი
აღლუქუთ და ვთქუთ: ვიჯმნით შენგან, ეშმაკო, და ყოველთა
საქმეთა შენთაგან“ (მამ. სწავლ. 213₁₉).

„...ვიჯმნი მე ყოველთაგან საქმეთა ეშმაკისათა, რომელ არიან
ესე: სიძვად და მრუშებად, კაცის-კლვად და პარვად...“ (მამ. სწავლ.
213₂₁).

„ხოლო ბალაპვარს უნდა წარსლვის საყოფლად თჳსა და იჯმ-
ნი და ძისგან მეფისა...“ (ბალაპვარ. 79₄. ა).

„...და უჯმნა დედისაგან და მისცა ჯუარი და კურთხევა“
(ლ. შრ. 49₁₈).

ფუძეა სიტყვისა **ჯმნა jaman**, რომელიც დაცული გვატვს აგრეთვე
სიტყვაში ანჯმნობა. ირ. hanjaman-. ორივე ამ სიტყვის ძირია ირ.
gam || jam 'სვლა' (შდრ. სკრ. gam — 'სვლა'. ბერძნული $\beta\acute{\alpha}\nu\alpha\sigma$, $\beta\acute{\alpha}:v\sigma$,
ლათ. venio). ავესტური jim- || jom-¹ jimat, jimaiti, jasa და სხვა.
ძვ. სპ. $\bar{a}jamiya$ ($\bar{a} + jamyat$)², მანიქევ. — 𐭪𐭫𐭬𐭭 ³ 'წაყვანა, წა-
ძლოლა', ფაზ. jamanidan. საშ. სპ. jaman < ძვ. ირ. jamana მიმღე-
ობის ფორმაა და ნიშნავს 'წასულს', საიდანაც ქართ. ჯმნა
'წასვლა'.

¹ H. Reichelt, AE, 83. 437.

² A. Meillet, Vp. 83. 110.

³ C. Salemann, Man. Stud., 83. 37, 38.

თავი III

ირანული წარმომავლობის პირის
საქმთარი სახელები

1. ადარნესე (ადარნერსე, ადარნასე).

1) ადარნესე კურაპალატი და ერისმთავარი, ნერსე ერისთავის შამა:

„რამეთუ იყო ეამი, ოდეს ერისმთავარი იგი ქართლისაჲ, სახელით ნერსე, ძმ ადარნესე კურაპალატისა და ერისმთავრისაჲ, მიწოდებულ იქმნა ქუეყანად ბაბილოვნისა მფლობელისა მისგან ეამსა სარკინოზთასა ამირა მუშნისა აბდილასგან, რომელი იყო ქალაქსა მას დიდსა ბაღდადს, რომელიცა-იგი მან ალაშენა“ (აბო, 185₂).

2) ადარნერსე აშოტ კურაპალატის ძე:

„მაშინ სამთა მათ დიდებულთა ძეთა კურაპალატისათა—ადარნერსე (ადარნერსე), და ბავრატ და გუარამ—შეწირეს თითოეულად, რაჲცა საკმარი მონასტერსა მისსა უკმდა, ყოველი უხუებით“ (გრ. ხანძთ. 252₁₁).

3) ადარნესე ერისთავი:

„და შემდგომად ერისთავობდა ადარნესე; და მისაზმ სამნი კათალიკოზნი იცვალნეს“ (მოქც. ქართ. 726₂).

4) ადარნასე ბაკურის ძე, ქართლის მთავარი სტეფანოზ I შემდგომ:

„შემდგომად სიკუდილისა ადარნასესისა განადიდა უფალმან მეფობა აშოტ კურაპალატისა...“ (მატ. ქართ. 252₂).

„მაშინ კეისარმან მოუწოდა ძესა ბაკურისსა, ქართველთა მეფისასა, ნათესავსა დაჩისასა, ვახტანგის ძისასა, რომელი ერისთავობდა კახეთს, რომელსა ერქუა ადარნასე, და მისცა მას ტფილისი და მთავრობა ქართლისა“ (ჯუანშ. 225₂).

5) ადარნასე—ერისთავი სამშვილდისა ვახტანგ გორგასალის დროს:

27. მ. ანდრონიკაშვილი

„და წარსკა იგი ყოველი წინაშე კეისრისა, კელითა ნასრესითა და აღარნასესითა, ერისთავთა მისთათა“ (ჯუანშ. 176₁₁).

„და აღარნასე, ერისთავი სამშულდისა“ (ჯუანშ. 185₁₁).

6) აღარნასე — ძმისწული აღარნასე ბრმისა:

„მაშინ მოვიდა მისი მთავარი ერთი, რომელი იყო ნათესავისაგან დავით წინასწარმეტყუელისა, სახელით აღარნასე, ძმისწული აღარნასე ბრმისა, რომლისა მამა მისი მზახებულ იყო ბაგრატონიანთადგე, და ბერძენთა მიერ დადგინებულ იყო ერისთავად არუთა სომხითისათა, და ტყვეობასა მას ყრუისასა შთასრულ იყო იგი შეილთა თანა გუარამ კურაპალატისთა კლარჯეთს, და მუნ დარჩომილ იყო“ (ჯუანშ. 243₁₀).

7) აღარნასე იოვანე შავლიანის ძე, აფხაზთა მეფე:

„და მოჰკუარა მეფემან იოვანე ძესა თჳსსა აღარნასეს ცოლი, ასული გუარამ აშოტის ძისა“ (მატ. ქართ. 258₁₁).

„და მოკუდა იოვანე, მეფე აფხაზთა, და მეფობდა მის წილ ძე მისი აღარნასე“ (მატ. ქართ. 261₇).

8) აღარნასე — ძამელი მთავარი:

„წარვიდა ქართლს და მიმართა აღარნასეს, ძამელსა მთავარსა“ (მატ. ქართ. 270₂₂).

9) აღარნასე — სომეხთა მეფის კვირიკეს ძმა:

„სთხოვა სამშულდე და არა მოსცეს, რამეთუ ერთი ძმა მათი აღარნასე შესრულ იყო სამშულდეს“ (მატ. ქართ. 307₁₀).

10) აღარნასე აღარნასიანი, ქართლის ერისთავი:

„გეოთხე მისცა აღარნასეს აღარნასიანსა (არჩილმა), და ორთავე მათ განუყო ზენა სოფელი, რომელ არს ქართლი“ (ჯუანშ. 242₁).

11) აღარნასე ბაგრატონიანი, ძე ნერსესი:

„ხოლო ამან ჯუანშერ შეირთო ცოლი ნათესავი ბაგრატონიანთა, ასული აღარნასესი, სახელით ლატავრი...“ (მატ. ქართ. 251₁).

„არამედ სიცოცხლესავე ჯუანშერისსა იცვალა აღარნასე ბაგრატონიანმან ნასამალი კლარჯეთისა, შეფეთისა, აქარისა, ნიგაღისა, ასისფორისა, არტანისა, და ქუმოსა ტაოსა, და ციხეთაგანცა რომელნი აქონდეს შეილისშვილთა ვახტანგ მეფისათა, და წარვიდა აღარნასე კლარჯეთად და მუნ მოკუდა“ (მატ. ქართ. 251₁₁).

„და ამის სტეფანოზისა შემდგომად ერისთავობდა ძე მისი გუარამ კურაპალატი, და შემდგომად მისსა ვარაზ-ბაკურ, ძე მისი, ანთიპატოსი, რომელმან გარდაბანელნი მოაქცივნა. და მერმე ნერსე და ძენი მისნი, ფილიპე და სტეფანოზ და აღარნასე, და ძენი

ვისნი გურგენ ერისთავი, აშოტ კურაპალატი" (სუმბატ დავითის ძე 376₁).

12) აღარნასე ბრმა:

„ხოლო ძმისწულნი აღარნასე ბრმისანი, რომელთა დასწუნეს შამის ძმისა თუაღნი, წარმოვიდეს ტარონით შაკიხად, სამნი ძმანი, და დაემკვდრეს მუნ, ბრძანებითა არჩილისითა, რამეთუ უოველი პირი კავკასიისა, რანით კერძი, უმკვდრო ქმნილ იყო“ (ჯუანშ. 244₂).

13) აღარნასე პატრიკი:

„და ვითარ მისწურეს წაღებად, მაშინ აღარნასე პატრიკი მოვიდა, პარასკევის ჯუარსა მიუპყრა ზევის პირი, მოსცა აფხაზთა შედესა არიში, გავაზნი, და კრიკეს ორქობი“ (მატ. ქართ. 264₁₃).

14) აღარნასე აშოტ I დიდის ძე:

„ხოლო გუარამ განუყენა ქუეყანანი ძმათა თუსთა აღარნასეს და ბაგრატს, და აბოცი განუყო ცოლის ძმისა თუსსა სომეხთა შედესა“ (მატ. ქართ. 257₁₄).

„და წარემართა (აშოტ), რათა წარვიდეს საბერძნეთად და თანა ჰყვეს შან დედა და ცოლი და ორნი ძენი ასაკითა ჩვლნი, უხუცესი აღარნასე და შედეგი ბაგრატ. ხოლო უმრწემესი ძე გუარამ ჯერეთ არა ესუა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 376₁₄). იხ. აგრეთვე, 377₃₀₁, 378_{11,12,13,17}, 379_{12,16,11,19,20}.

15) აღარნასე ერისთავთ-ერისთავი, ძე გურგენ I კურაპალატისა:

„გარდაიცვალა აღარნასე ერისთავთ-ერისთავი, ძე გურგენ კურაპალატისა, ძმა აშოტ კუხისა, ქორონიკონსა რჩე და დაუტევნა ორნი ძენი: დავით ერისთავთ-ერისთავი და გურგენ ერისთავთ-ერისთავი“ (მატ. ქართ. 260₂).

„და მოკვდა წყლულებითა შისითა გურგენ კურაპალატი, ძე აღარნასესი, ძისა აშოტ დიდისა, ქორონიკონსა რჩე. და დაუტევნა ორნი ძენი: აღარნასე და აშოტ ერისთავთ-ერისთავი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 379₂₃). იხ. აგრეთვე 380_{1,2,13,22}.

16) აღარნასე კლარჯი, ძე ბაგრატ მამფთლარტანუჯელისა — მონაზონობაში ბასილი:

„და გარდაიცვალა ბაგრატ მამფალი არტანუჯელი, ძე სუმბატისი, ქორონიკონსა რკთ, თუესა აპრილსა კ, დღესა აღვსებასა, და დაუტევნა ძენი ოთხნი: აღარნასე, რომელი-იგი მონაზონ იქმნა და ბასილი სახელ-იღვა, გურგენ ერისთავი, აშოტ და დავით“ (სუმბატ დავითის-ძე, 380₂).

„მასვე წელსა ბაგრატ შავისტროსის გარდაცვალებისა ბასილი მონაზონი (აღარნასე) კლარჯი გარდაიცვალა, ძე ბაგრატ მამფლისა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 381₁).

17) ადარნასე ბაგრატი I კურაპალატის ძე:
„და ძენი ბაგრატი კურაპალატისანი სამნი: დავით, რომელი შემდგომად მამისა თვისისა დასუეს კურაპალატად, ადარნასე და აშოტ“ (სუმბატ დავითის-ძე, 378₁₅).

„გარდაიკვალა ადარნასე, ძე ბაგრატი კურაპალატისა, ქრონიკონსა 9^ლ; სიოცხლესავე მამისა თვისისასა, და არა დაუტევა შვილი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 378₂₂).

18) ადარნასე I მეფე (კურაპალატი, ძე დავით კურაპალატისა):

„ქრონიკონსა რ^ა, და დაუტევა ძე სახელით ადარნასე, რომელი მეფე იქმნა შემდგომად მამისა თვისისა“ (მატ. ქართ. ხანართი 2, 259₁₅).

„ადარნასე, ძე დავით კურაპალატისა, დასუეს ქართველთა მეფედ (ნაცვლად) მის მოკლულისა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 379₁₆).

„გარდაიკვალა ადარნასე, ქართველთა მეფე, ძე დავით მოკლულისა, ქრონიკონსა რ^შგ, და დაუტევნა ძენი ოთხნი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 380₁₇). იხ. აგრეთვე, მათიანე ქართლისა: 261₁₁, 266₇₈₋₁₀₇₋₁₅, 381₄₇₉₋₁₂ და სხვა.

19) ადარნასე II კურაპალატი, ძე ბაგრატი მაგისტროსისა:

„გარდაიკვალა ძე ამის ბაგრატისა, ადარნასე კურაპალატი, ქრონიკონსა რ^შპა“ (მატ. ქართ. 266₁₂).

„და დაუტევა ძე თვისი ადარნასე, რომელი შემდგომად მამისა თვისისა მაგისტროსი იქმნა და შემდგომად მამის ძმათა კურაპალატი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 381₆). იხ. აგრეთვე, მატ. ქართ.: 266₁₁₋₁₂₋₁₅, 271₉, 381₅₁₆₋₁₅, 382₅.

20) ადარნასე III კურაპალატი, ძე სუმბატ I კურაპალატისა:

„გარდაიკვალა სუმბატ მეფე-კურაპალატი, ძე ადარნასე მეფისა, და ძმა დავით მეფისა, ქრონიკონსა რ^ომ, და დაუტევნა ძენი ორნი: ბაგრატი რეგუნნი, რომელი შემდგომად მამისა თვისისა მეფე იქმნა, და ადარნასე კურაპალატი“ (მატ. ქართ. 266₁₆₋₁₇).

„გარდაიკვალა ადარნასე, ძე სუმბატ კურაპალატისა, ძმა ბაგრატი რეგუნისა, ქრონიკონსა ს^გ, და დაუტევა ძე დავით მცირე“ (სუმბატ დავითის-ძე, 381₂₂).

ადარნასე ირანული სახელია, რომელიც გავრცელებულია აგრეთვე სომხურშიც, სადაც იგი წარმოდგენილია ფორმით: *Ասր-ხնքսუბ*¹. ქართულიცა და სომხური ფორმაც მომდინარეობს საშ.

¹ ი. მ. ა. ი. ხ., *Հայոց օსմանյանների բառարան*, I, გვ. 261.

სპარსული შედგენილი სახელიდან *Ādārnarsēh*, რომელიც პირველ ნაწილად შეიცავს სიტყვას *Ātur* 'ცეცხლი', ახ. სპ. *ātar*, ხოლო კომპოზიტის მეორე ტერმინს შეადგენს საკუთარი სახელი *Narsēh* (ახ. ნერსესთან)¹. ბერძნულში ეს სახელი წარმოდგენილია *Ἀδαρναρσῆς*, *Ἀδαρναρσῆς* სახით, არაბულში *أدرنارس* — *Ādarnarsah*².

ქართული ფორმების ადარნერსე და ადრნერსე, ადრნერსე (აბო, ვრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება) შეპირისპირება ამ სახელის საშ. სპარსულსა და სომხურ ფორმებთან გვარწმუნებს, რომ ქართული ფორმა შემოსულია უშუალოდ სასანურ ფალაურებიდან, ხოლო სომხური, სადაც დაცულია *t* (*Ātrnerseh*), ამოსავლად არშაკიდულ ან ადრე-სასანურ ფალაურ ფორმას გულისხმობს, ე. ი. ეს სიტყვა სომხურში შესულა იმ დროს, როდესაც საშ. ირ. *t* ჯერ არ იყო გადასული *z*-დ ხმოვანთა შორის.

უფრო მოგვიანო ქართულ ძეგლებში (ჯუანშერი, მატთანე ქართლისაჲ, სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა) ეს სახელი წარმოდგენილია ფორმით ადარნასე, რაც შეიძლება ბერძნულის გავლენით აიხსნას. შდრ. ბერძნ. *Ἀδαρναρსῆς*.

2. ა(შ)ბარვეზი—ქასრე ამბარვეზი ურმიზდის ძე, სპარსეთის მეფე.

„მაშინ მეფემან სპარსთამან ურმიზდ მისცა ძესა თვსსა რანი და მოვაქანი, რომელსა ერქუა ქასრე ამბარვეზი“ (ჯუანშ. 217₆).

„მოვიდა და დაჯდა ბარდავს, და დაუწყო ზრახვად ერისთავთა ქართლისათა: აღუთქუა კეთილი დიდი, და დაუწერა საერისთოთა მათთა მამულობა შეილითი-შვილამდე, და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა. და განდგეს ერისთავნი და თვს-თვსად ხარკსა მისცემდეს ქასრე ამბარვეზსა“ (ჯუანშ. 217₁₂).

„მაშინ ქასრე ამბარვეზმან დაუტევა რანი და ქართლი, და წირვიდა შეელად მამისა თვისისა (ჯუანშ. 217₁₂)-221_{1,2,3,4,5}, 223₃გვ-ზე გვაქვს მხოლოდ ქასრე, ხოლო 227₉-ზე — **ხუასრო მცფე, ხუასრო გვაქვს** აგრეთვე სუმბატ დავითის-ძესთან, გვ. 375₁₂.

ქართული ამბარვეზ წარმოადგენს გადმოცემის საშ. სპარსული სიტყვისა *Aparvēc*, *Aparvēc* 'გამარჯვებული, ძლევა მოსილი'. შდრ. ფაზენდური *awarvēc* 'გამარჯვება, ტრიუმფი, ტრიუმფალური', ახ. სპარსული *Parvēc* 'გამარჯვებული'³. ეს სიტყვა წარმოადგენს

¹ სიტყვა *ცეცხლი* *atar* ძალიან ხშირად გვხვდება საკუთარ სახელებში. შედარებით, მაგალითად, მსგავსად ნაწარმოები სახელები: *Atarapat*; ავ. *Atar-tvarenah*, *Ātarōčiθra*, *Ātarōdīta* და სხვა მრავალი.

² H. Hübschmann, AG, I; F. Justi, IN, 83. 3-4.

³ F. Justi, IN, 83. 19; H. Hübschmann, AG, I, 83. 21.

სპარსეთის მეფის ხვასრო II ზეწოდებას. შდრ. ფირდოუსისთან Xusrau Parvéz, სომხ. Aprvéz Xosrov (apruéz)¹, არაბული Kisrā-abarvīz, ე. ი. al-muzaffar 'გამარჯვებული'. ამ უკანასკნელი არაბული ფორმის გადმოცემას წარმოადგენს ქართული ქასრე ამბარვეზი; საშ. სპარსული ამოსავალი ფორმა დაკულია სომხურში.

3. ამაზასპ (ამზასპ, ამზასპან, ამასპო).

1) ამასპო გვხვდება „სერაფიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“:

„ვინაჲცა პრჭუა იკონომოსსა და ხუცესთა და ძმათა ყოველთა, რაჲთა ხელის-დღე მივიდენ საფლავად მისა აღვილსა მას ზანაი-სასა, საღა-იგი მონასტერი შუენიერი შინ არს, რომლისა-იგი იყვნეს პირველნი აღმაშენებელნი ამასპო და ქურდია, ხოლო იქ კუალად დაჲ გიორგისი, რომელი იყო ცოლი დიდისა შთაერისა შირიანისი, ძისა ბეშქენ ბაძაუნდისაჲ, ძისა იოვანსისი“ (ქართ. ენ. ისტ. ქრ. 235₂₇).

2) ამაზასპ—მეფე:

„ივ: და მეფობდა იმეერ ამაზასპ და ამეერ დერუქ“ (მოქც. ქართ. 710₂).

3) ამასპო — არმაზის მეფე, აზორკის ძე (არშაკუნიანი):

„და აღესრულნეს არზოკ და არმაზელი, ნუგეშინის-ცემულნი დიდად. რამეთუ სიმკნითა მათითა უკუმობუნეს საზღვარნი ქართლისანი. და შემდგომად მათსა მეფობდეს შვილნი მათნი: არმაზს—ამაზასპ და შინა ქართლს—დეროკ“ (ლ. მრ. 50₁₋₄).

4) ამზასპი—ამაზასპი მეთვრამეტე მეფე, ძე ფარსმან III-სა:

„ხოლო მეფობდა ესე ფარსმან ყოველსა ქართლსა ზედა. და ესუა ძე, და უწოდა სახელად ამაზასპ. და შემდგომად ამისსა მოკულა ფარსმან. და შემდგომად მისსა მეფობდა ძე მისი ამაზასპ“ (ლ. მრ. 54₁₅₋₁₈).

„ესე ამაზასპ იყო კაცი ძლიერი და დიდი გოლიათი, მსგავსი ფარსმან ქუელისა. და ამისსა მეფობასა გარდამოვიდეს ოვსნი, სპანი დიდნი, ვზასა დვალეთისასა. ხოლო ვერ იგრძნა ამაზასპ მეფემან გარდამოსლვა ოვსთა ვიდრე გარდამოვლამდე მთისა“ (ლ. მრ. 55₁₋₃). იხ. აგრეთვე, 55_{7,11,14,18}, 56_{1,4,7}.

„და ვითარ განთენდა, კუალად განვიდა შუნვე ამაზასპ და აღიხუნა ოროლნი. და გამოვიდა ოვსთაგან კაცი ერთი, რომელსა ერქვა სახელი ზუანზუა“ (ლ. მრ. 56₉₋₁₀). იხ. აგრეთვე, გვ. 57_{9,11} და სხვა.

5) ამაზასპ ტაროვნელი — სომხითის ერისთავი:

¹ Ա ճ ա ղ յ ա Ն, Ա Ն թ. ք ա ռ., I.

„წარემართა ვახტანგ შესლვად საბერძნეთად, და მიიწიენეს სომხითს, და შიერთნეს პეროკა-კათას, სადა-იგი ციხე აევო პირველ ქუენებულსა ფეროზს, ერისთავნი სომხითისანი: სიენელი არევ, ასფურაგნელი ჯუანშერ, ტაროგნელი ამაზასპ გრიგოლის შენებულისა ქალაქისაგან, თრდატ ნათესავისაგან დიდისა თრდატისა“ (ჯუანშ. 159₁₉).

6) ამზასპანი — ყრმა სეფეწული:

„მეორე სეფე-წული მოვიდა ყრმა, ამზასპანი; იღვა რვისა წლისა. მოილო დედამან შისმან სარწმუნოებით და დაღვა ცხედროთა წინაშე სუეტსა მას ნათლისასა...“ (ლ. შრ. 115₃₋₄).

ბგ. სიარსული *Hamāzāspa* hamāza (სკრ. samāja-) 'სიმრავლე, კრებული, ჯოგი' + aspa- (სკრ. aśva-) 'ცხენი'¹.

მთლიანად კომპოზიტი Hamāzāspa ნიშნავს 'ცხენმრავალს'. მსგავსი საკუთარი სახელები ხშირად გვხვდება ირანულ ენებში; ჰიუბშმანს მოჰყავს, მაგალითად, Hābspa-, hāba—სკრ. sabha 'კრებული, ჯოგი'². შეადარეთ აგრეთვე ფალ. bēvarisp (ზააქის ეპითეტი) '10.000 ცხენიანი', ქართული ბევრასფი.

ეს სახელი სომხურში წარმოდგენილია ჰამაჯასპის სახით. შდრ. აგრეთვე ჰამაჯასპის.

4. ანაკ — წარჩინებული მთავარი, სომეხთა განმანათლებლის გრიგოლის მამა:

„ზოლო კრებულსა მას შორის იყო წარჩინებული ერთი მთავარი, სახელით ანაკ, ნათესავისაგან კოსაროს სომეხთა შეფისა“ (ლ. შრ. 60₉).

„მაშინ ფარულად მოუწოდა მეფემან ანაკს, და რქუა მეფესა ანაკ: „მეფე, ცხოვნიდი უკუნისამდე, მე ვიძიო ღონე შურისგებისა კოსაროს ზედა“ (ლ. შრ. 60₂₀—61₁).

იხ. აგრეთვე, ლ. შრ. 61₂, 61₁₂ და სხვა.

ეს სიტყვა წარმოადგენს ფალაური anak³ სიტყვის გადმოცემას, მნიშვნელობით 'ბოროტი, უწმინდური', შდრ. ახ. სპ. ank—nik, საკუთარი სახელი Anak, სომხ. Անակ 'პართელი მთავარი სურენის გვარიდან, წმინდა გრიგოლის მამა, სომეხთა მეფის ხოსრო არშაკიდის მკვლეელი'⁴.

¹ F. Justi, IN, გვ. 125.

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 47.

³ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 10.

⁴ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 17.

შეადარეთ აგრეთვე ფალაური საკუთარი სახელი ქალისა Anak-
daxt 'ანაკის ასული'.

შენიშვნა: იუსტის აზრით, ეს არის სალანძღავი მეტსახელი,
რომელსაც სომეხნი თავისი მეფის მკვლელს უწოდებდნენ¹.

ნ. ანბაზუკ — ოვსთა გოლიათი || აბაზუკ:

„მაშინ ამით მეფეთა ქართლისათა აზორკ და არმაზელ მოუწო-
დეს ოვსთა და ლეკთა, და გარდამოიყვანნეს ოვსთა მეფენი, ძმანი
ორნი გოლიათნი, სახელით ბაზუკ და აბაზუკ, სპითა ოვსეთი-
სათა“ (ლ. მრ. 45₂).

„მაშინ მიეტევა ანბაზუკ შუელად ძმისა თვსსა, ხოლო მოს-
წუადნა სუმბატ შოროლნი იგი, მიეგება და ვგრეთვე მასცა სენა
და განავლო, აღილო და დასცა ქუეყანასა ზედა“ (ლ. მრ. 46₁).

ძვ. ირ. Hamabāzūka: პირველი ტერმინი კომპოზიტისა არის
პრეფერბი ham-, სკრ. sama-, ფალ. ham-, აბ. სპ. ham-, მეორე—
bāzūka 'ხელი', ფალ. bāzūk 'ხელი', აბ. სპ. bāzū (საშ. სპ.
bāz-āi, baz-ih), ავ. bāzū², ოსური bazūg 'ხელი', სომხ.
Բազուկ. იხ. ბაზუკი. შეადარეთ საკუთარი სახელი Bāzūk³ (იხ. ქვე-
მოთ). სომხ. Բազուկ⁴ 'ოვსთა მეფისა და სომეხი დიდებულის სა-
ხელი'. შეადარეთ აგრეთვე ანალოგიურად ნაწარმოები სკვითური
სახელები.

ვ. მილერის აზრით „Имена царей осов содержат осетинские
слова: Базук — 'плечевая часть руки до локтя', Амбазук — 'равно-
плечий'“⁵.

ნ. ანუშარვან (ქასრე ანუშარვან სასანიანი) — მირი-
ანის მამა, სპარსეთის მეფე:

„და ესე ასფაგურ იყო უკანასკნელი მეფე ფარნავაზიანთა ნათე-
სავისა. და ამის-ზე მეფე იქმნა სპარსეთს ქასრე ანუშარვან
სასანიანი, რომელმან მოსრნა მეფენი ატალანიანი, რომელი
იცნობების არდაშირობით, ვითარცა წერილ არს ცხოვრებასა სპარს-
თასა“ (ლ. მრ. 59₂). ყველგან სხვაგან მოხსენიებულია, როგორც
ქასრე სასანიანი ან სპარსთა მეფე.

¹ F. Justi, IN, 83. 15.

² GrirPh, I, 2, 33. 184.

³ F. Justi, IN, 83. 66.

⁴ Ա Հ ա ղ յ ա ն, Ան. բառ., 33. 361.

⁵ В. Миллер, Осетинские этюды, III, 83. 25. შენიშვნა 3.

შემონახული ძველი ირანული ფორმა ამ სიტყვისა ავესტაში არის anaōšaurvānəm¹ 'უკვდავი სული'.

კომპოზიტის პირველი წევრია anaōša 'უბრწყნელი, უკვდავი', ხოლო მეორე—urvān 'სული', ფალ. anōšak ruvān (anōšak 'უბრწყნელი, უკვდავი') ხოსრო I ზეწოდება. ფაზენდ. anōšruvān, ახსპარსული Anōšarvān, ფირდოუსისთან Noširōvān, საიდანაც გვაქვს ქართული სახელი ნოშრევანი.

არაბული ფორმა ხოსრო ანუშირვანისა არის Anušarvān Kisrī², რომელიც, როგორც ჩანს, ამოსავალია ქართული ქასრე ანუ შარვანისათვის (შდრ. ქასრე ამბარევი).

სომხურში ეს სახელი წარმოდგენილია *Անուշարვან* *Քասրակ*-ის სახით. გვხვდება აგრეთვე ფორმა *Անուշარვან*³.

7. ასფაგურ (ასფაგორ) მირდატის ძე — ქართველთა მეფე:

„მეოცდასამე მეფე, ასფაგურ, ძე მირდატ მეფისა, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 59₃).

„და შემდგომად მირდატისა მეფობდა ძე მისი ასფაგურ“ (ლ. მრ. 59₄).

„ამან ასფაგურ აღაშენა ციხე-ქალაქი უჯარმა“ (ლ. მრ. 59₅).

„და ესე ასფაგურ იყო უკანასკნელი მეფე ფარნავაზიანთა ნათესავისა“ (ლ. მრ. 59₆).

„და ამან კოსარო სომეხთა მეფემან უწყო ბრძოლად ქასრე მეფესა სპარსთასა, და შეეწოდა მას ასფაგურ, მეფე ქართველთა, და ამან ასფაგურ განუბუნის კარნი კავკასიანთანი და გამოიყვანის ოგსნი, ლეკნი და ხაზარნი, და მივიდის კოსარო მეფისა თანა სომეხთასა ბრძოლად სპარსთა“ (ლ. მრ. 59₁₁).

„მაშინ ვითარცა დაიპყრა სომხითი სპარსთა მეფემან და შემოვიდა ქართლად, წარვიდა ასფაგურ ქართველთა მეფე ოგსეთს, რათამცა მოიმატნა სპანი ოგსეთით და განამაგრნა ციხე-ქალაქნი“ (ლ. მრ. 62₇).

„ხოლო რაქამს შევიდა ასფაგურ ოგსეთს, ეწია სიკუდილი და მოკულა მუნ“ (ლ. მრ. 62₁₀). იხ. იქვე, გვ. 62₁₁, 63_{11a}, 64₆.

„...და მიეგება მიეგან სპასპეტნი და ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი. მაშინ მოიყვანეს ასული ასფაგურ მეფისა სამშულდით,

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 20.

² F. Justi, IN, გვ. 17.

³ Ա ճ ա յ ա ն, op. cit., გვ. 82.

„მეფენი აქლალანიანი“:

„და ამის-(ასტაგურის) ზე მეფე იქმნა სპარსეთს ქასრე ანუ-
შარვან სასანიანი, რომელმან მოსრნა მეფენი აქლალანიანი,
რომელი იცნობების არდაშირობით, ვითარცა წერილ არს ცხოვ-
რებასა სპარსთასა“ (ლ. მრ. 59₁₋₁₀).

უძველესი, ჩვენ აქ საქმე გვაქვს არშაკიდების დინასტიის დამაარ-
სებლის არშაკისა და არშაკუნიანების სახელთან, რომელთა არაბულ-
ახალ სპარსული სახელის *انكشاسان*-ის საშუალო სპარსული
ფორმის გადმოცემას წარმოადგენს ქართული აქლალანი და
აქლალანიანი. შეადარეთ ს.შ. სპ. *Ašayān* || *Ašyān* და *Aša-
yānān* > ქართ. აქლანან > აქლალან, რომელიც გვაგებულობს
დინასტიურ სახელად არშაკის ნაცვლად. სომხურში გვაქვს *Աժխան*
— აქიანი ქართული აქლალანის შესაბამისად, ხოლო აქლ-
ალანიანი გადმოცემულია, როგორც *Արշակունիք* — ‘არშაკი-
დები’¹.

დაწვრილებით აქლალანის შესახებ იხილეთ ზემოთ, საშუალო
სპარსულ სიტყვებთან.

3. არდაშირ — სპარსეთის მეფეთა ზეწოდება.

1) ბარამ, რომელი იწოდების არდაშირობით, ძე
სპანდიატისა.

„შემდგომად ამისსა რაოდენთამე წელიწადთა მეფე იქმნა სპარ-
სეთს ძე სპანდიატისი, რომელი არს სახელით ბარამ, რომელი იც-
ნობების არდაშირობით“ (ლ. მრ. 16₁₁).

2) ქასრე არდაშირ სასანიანი:

„და ამის-ზე მეფე იქმნა სპარსეთს ქასრე ანუ შარვან სასანიანი,
რომელმან მოსრნა მეფენი აქლალანიანი, რომელი იცნობების არ-
დაშირობით, ვითარცა წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“
(ლ. მრ. 59₁).

„აწ ვაქსენოთ ცხოვრება შირიანისი, ძისა ქასრე არდაშირისი
სასანიანისა“ (ლ. მრ. 64₁₁).

უძველესი ირანული ფორმა ამ სახელისა არის ძე. სპ. *Artax-
šatra*-ან ძე. სპარს. *Artaxšassa*-² ‘სამართლიანად მშართველი, მეფე’.

არშაკიდულ ფალაურ წარწერებში გვაქვს *Artaxšatr*, სასანურ
წარწერებში *Artaxšer*, *Artašir*, *Ardašir*, ახ. სპარსული *ارتاشیر*
Ardašir, ბერძნულში დადასტურებულია ‘*Αρταξέρξης*, ‘*Αρταξέρης*,
‘*Αρταξέρξ*, *Αρταξίας* და სხვა, ლათინურში *Artaxerxes*, *Artaxias*.

¹ იხ. „ქართლის ცხოვრების“ სომხური თარგმანი, ილია აბულაძის გამოცემა.
A. Moillet, Vp, გვ. 170; F. Justi, IX, გვ. 34.

სირიულში Ardašir, Artasir, Artasahr¹, ებრაულში Artaxšasta; სომხურში Artasēs, Artasir².

10. არვანდ (იარვანდ).

1) არვანდ გუშნასპი — მარზაპანი, ქართლისა:

„წელსა შეათესა ხუასრო მეფისასა და არვანდ გუშნასპისა მარზაპანობასა ქართლისასა მოვიდა კაცი ერთი სპარსეთით, სოფლისა არშაკეთისაჲ, ძმ მოგვსაჲ, და წარმართ იყო იგი“ (ე. მცხ. 161₁).

„...ამის კაცისა პატივი მე არარაჲ ველ-მეწიფეების, არცა აღბმად ძელსა, არცა პურობილებაჲ, არამედ წარუძღუნაო ეგე ტფილისს ქალაქსა არვანდ გუშნასპს, ქართლისა მარზაპანსა და, რაჲ იგი შემგვანდეს, მან უყოს, რამეთუ ყოვლისა კაცისა ქართლისა მას ველ-მეწიფეების სიკუდილი და ცხორებაჲ“ (ე. მცხ. 163₂).

„და უბრძანა უსტამ მოწოდებაჲ მათი, ხოლო განკითხვაჲ მათი არარაჲ ყო, გარნა ამათ რუაჲთაჲვე შეკრევაჲ ბრძანა და წარცვმაჲ ტფილისს არვანდ გუშნასპს, მარზაპანსა ქართლისასა...“ (ე. მცხ. 163₂₁).

„და შემდგომად ექუსისა თვსა მწოდებელი სპარსთა მეფისად მოიწია არვანდ გუშნასპისა“ (ე. მცხ. 164₂₂).

2) იარვანდი — მეფე სომხითისა.

„მაშინ მეფე იქმნა სომხითს დიდი იგი მეფე იარვანდ. და დაივიწყა მან კეთილი ქართველთა, ემძლავრა ფარსმანს არმაზელსა, და მოულო საზღვარსა ქართლისასა ქალაქი წუნდა და არტანი მტკურამდე“ (ლ. მრ. 44₁₄).

„მაშინ მოკლა სუმბატ ბივრიტიანმან იარვანდ, მეფე სომხთა, და დასვა მეფედ ძმა იარვანდისი, რომელსა ეწოდებოდა სახელად არტაშან“ (ლ. მრ. 45₂).

უძველესი ირანული ფორმა ამ სახელისა არის ავესტური ადიქტივი *aurvant-*³ 'სწრაფი, მამაცი', შდრ. სკრ. *aurvant*, *aurvataspa* 'ცხენსწრაფი' (მზის ღმერთის ეპითეტია); ფილანურში დადასტურებულია *Arvand* და *Arvandāsp*⁴ საკუთარ სახელებად; ახ. სპარ-

¹ H. Hübschmann, AG, 83, 78; H. Nyberg, Hfsb, II, 83-21.

² Արտաշես, Անձ. բառ., 83, 305.

სომხური *artasēs* გულისხმობს არშაკელი ფილანურის ფორმებს *Artaxšas*, *Artasas*, ხოლო ქართული *არდაშირ* და სომხური *artasir* სასაწერი ფილანურიდან მოდის.

³ H. Reichelt, AE, 83, 423.

⁴ F. Justi, IN, 83, 41.

სულში Arvand (ლოპრასის მამა „შაჰნამეში“), ბერძნულში Ἀργάνθ
ბრ: Ὀργάνθ, Ὀργάνθ, სომხ. *Արվանդ*¹.

ქართული არვანდი უშუალოდ სასანური ფალაურიდან არის
შემოსული, რაც შეეხება ლეონტი მროველთან დადასტურებულ
ფორმა იარვანდს, რომელიც სომეხთა მეფის სახელს წარმოად-
გენს, იგი, როგორც ჩანს, სომხურ *Արվանդ*-ის გადმოცემას წარ-
მოადგენს.

11. არზუკ (არზოკ, არძუკ, აზორკ).

1) ქართლის მეფე, ფარსმან I არმაზელის ძე:

„და დასხდეს მეფედ შემდგომად მათსა შვილნი მათნი, არმაზს
აზორკ და შიდა ქართლსა არმაზელ“ (ლ. მრ. 45₁).

„ხოლო ესე მეფენი არმაზელ და აზორკ იყვნეს კაცნი მკნენი
და შემმართველნი“ (ლ. მრ. 45₂).

„მეცამეტე მეფენი აზორკ და არმაზელ, ძენი ფარსმანისი და
კაოსისა, არშაყუნიანი“ (ლ. მრ. 45₃, 45₄, 50₁₋₂).

„და უფროჲსად განხოროტნეს და შეკრბეს ყოველნი სპასალარო-
ბისა ქუეშე არზოკ და არმაზელისსა, ქართველთა მეფეთასა, და
ყოველნი მიეტყვნეს სუმბატს და სპათა სომხითისათა“ (ლ. მრ. 46₂₃).
აგრეთვე იხ. 47₁₁.

„და იყო კლარჯეთს ერისთავი არზოკ მეფისა, აზნაურვეთავანი“
(ლ. მრ. 48₄).

საკუთარი სახელი არზოკ წარმოდგება სპ. სპარსული სიტყვი-
საგან *Arzūk* 'სიხარული, სიამოვნება, სურვილი, სასიამოვნო, სა-
სურველი'. შდრ. ტურფანის ფალაურში ფორმები: 'wrzwg, 'wrzwg,
'wrzwk² იმავე მნიშვნელობით, ახ. სპარსული آرزو, آرزوی — *Arzū,*
*arzū*³, საკუთარ სახელად *Arzū, Arzūi*⁴ გვხვდება „შაჰნამეში“
(სალმის ცოლის სახელია), სომხ. საკ. სახელი — *Արզու*⁵.

12. არიკ.

„და მეფობდა არიკ რწ შიდა ციხე ალაშენა არმაზსა“ (მოქც.
ქართ. 709₂₁).

ლეონტი მროველთან არიკის ნაცვლად გვაქვს არტავ. ჩვენი ფიქ-
რით, არ არის სავალდებულო დაფუჯეროთ ლეონტი მროველს და
აღუადგინოთ ფორმა არტავი, რომელიც ლეონტიმ რომელიმე სომ-

¹ H. Hübschmann, AG, I 33. 40.

² H. Nyberg, Hfsh, II, 23. 22.

³ H. Haïm, New-Persian-English Dictionary, 33. 11.

⁴ F. Justi, IN, 33. 42.

⁵ Աւուր, Աւուր, 33. 374.

ხური ან სპარსული წყაროს მიხედვით აღადგინა. არიკ ძალიან ჰგავს ირანულ სახელს. ძვ. ირ. *aryaka-, საშ. სპ. arik- 'არიელი, კეთილშობილი'.

ქრონოლოგიურადაც არ უდგება არტაკის მეფობის ხანა, რომელიც პომპეუსის ლაშქრობასთან არის დაკავშირებული და ცნობილია ბერძენი და რომაელი მწერლებისათვის, არიკის, არსაკის ძის, მეფობის ხანას¹. პ. ინგოროცვას აზრით, არიკ-ი წარმოადგენს დამახინჯებულ ფორმას სახელისა არტოკ, რომელიც თითქოს წარმოსდგა იქიდან, რომ ორიგინალში დაწერილი იყო ქარავნით დასჭ (არტკ, ე. ი. Artok, resp. Artak), რაც დამახინჯდა დასჭად (არიკ)².

18. არმაზ.

1) არმაზი (მთა, ცხვირი, ციხე):

„და ესე ქართლოს მოვიდა პირველად აღვილსა მას, სადა შეერთვს არაგვ მტკუარსა, და განვიდა მთასა მას ზედა, რომელსა ეწოდების არმაზი“ (ლ. მრ. 8₂).

„ამანვე არდამ მოჰქიდა კირი-ზღუდე ციხესა არმაზისასა და აქათ მტკუარამდის, და წარმოზღუდა ცხვრი არმაზისი ვიდრე მტკუარამდე“ (ლ. მრ. 13₁₁).

„ხოლო ამან აზონ მოარღვენა ზღუდენი ქალაქსა მცხეთას საფუძელითურთ, და დაუტევნა ოთხნი იგი ციხენი, რომელნი მოსდგომოდეს პირსა ქართლისასა: თავადი ციხე, რომელ არს არმაზი; და ერთი ციხე დასასრულსა არმაზისა ცხვრისასა“ (ლ. მრ. 19₂).

„ვითარცა შუა ღამე ოდენ იქმნა, წარმოიქცეს ორნივე ესე მთანი, არმაზ და ზადენ, რეცა თუ ჩამოირღუეს და დააყენნეს წყალნი ორთავე“ (ლ. მრ. 112₁₁).

„ხოლო მცხეთოს, რომელი უგმირე იყო ძმათა მისთა, ესე დარჩა საყოფელთა მამისა მათისა ქართლოსისათა, რომელსა აწ მქვან არმაზი“ (ლ. მრ. 9₁₁). იხილეთ აგრეთვე, ლ. მრ.: გვ. 10₂, 43₁₁, 44₁₁, 45₁, 50₁₁.

„ხოლო წმიდამან ნინო შეუსწრაჟ ციხედ არმაზად, და დადგა იგი მახლობელად კერპისა მის ნაპრალსა ზღუდისასა“ (ლ. მრ. 89₂).

„მას ჟამსა იყო ვახტანგ წლისა ოცდაორისა; და იყო იგი უმაღლეს კაცთა მის ჟამისათა, და უშუენიერეს სახითა და ძლიერი ძალითა, რომელ ჭურვილი ჭუეითი ირემსა მიეწიის, უპყრის რქა და

¹ იბ. Г. Меллишвили. К истории древней Грузии, გვ. 51.

² პ. ინგოროცვა, საქ. მეხეუბის მთაბგე, XI, გვ. 204.

დაიჭირის, და ცხენი ჭურვილი აღიღის მჭართა ზედა და მცხეთით
აღვიდის ციხესა არმაზისასა* (ჯუანშ. 159₆). იხ. აგრეთვე,
ჯუანშ. 180₄, არმაზი ქართლი, ჯუანშ. 202₁₀.

„მოკუდა ქართლოს და დაფლეს იგი თავსა ზედა ქართლისასა,
რომელსა აწ ეწოდებინ არმაზი“ (ლ. მრ. 8₁₉).

2) არმაზი-ფარნავეზი (კერპი არმაზი):

„და ამანვე ფარნავეზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა:
ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავეზს სპარსულად არმაზ ერქუა.
ამართა კერპი იგი არმაზი თავსა ზედა ქართლისასა, და მიერთ-
გან ეწოდა არმაზი კერპისა მისთვის“ (ლ. მრ. 25₁₀₋₁₁).

„და მოკუდა ფარნავეზ, და დაფლეს წინაშე არმაზისა კერპი-
სა“ (ლ. მრ. 26₁₁).

„და ხადოდეს ღმერთთა მათთა არმაზს და ზადენს და აღუთ-
ქმიდეს მათ შესაწირავთა: ოდეს მოვიდეთ მშვედობითო“ (ლ. მრ. 85₁₂).

„მაშინ დღესა ერთსა აღიძრნეს ერნი დიდნი მით ქალაქით, წარ-
მავალნი დიდად ქალაქად სამეუფოდ, მცხეთად, მოვაპრებად სა-
წმართა რათამე და ზორვად წინაშე არმაზ ღმრთისა მათისა“ (ლ.
მრ. 88₄).

„და ჰკითხა წმიდამან ნინო დედაკაცსა ვისმე პურიასა, ვითარ-
მედ: „რა არს ესე?“ ხოლო მან რქუა: „ღმერთი ღმერთთა არმაზ
მიუწესს, რომელ არა არს მისსა გარეშე სხუა კერპი“ (ლ. მრ. 89₂).
იხ. იქვე, 29₁₁₃, 92₁, 106₁₀, 101_{11, 20, 21}.

3) არმაზი (ციხე):

„ხოლო ამის სტეფანოზის-ზე მცხეთას მოაკლდებოდა და ტფი-
ლისი განძლიერდებოდა, არმაზი აღოჭრდებოდა და კალა აშენ-
დებოდა“ (ჯუანშ. 223₁₂). იხ. აგრეთვე მოქცევ. ქართ. 750₉.

„მას ეამსა მცხეთას კათალიკოსი იყო სვმონ-პეტრე; და მცხეთა
აღთხელდებოდა და ტფილისი აღშენდებოდა, არმაზი შემციარდ-
ებოდა და კალაა განდიდდებოდა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 373₁₃).

ჩვენ ვფიქრობთ, მართალია ვეზენდონკი¹, როდესაც აღნიშნავს,
რომ ქართული არმაზი, ისე როგორც სომხური *արամაզ*, აქამე-
ნიდების დროიდან არის ნასესხები ამ ენებში და არა საშუალო
სპარსულიდან². მართლაც, ეს სიტყვები ფონეტიკურად ყველაზე ახ-
ლოს ძველ ირანულ ფორმასთან არიან. შეადარეთ ძვ. სპარსული

¹ O. Wezendonk, Zu altpersisch Auramazda, გვ. 191.

² ჩვენ დამაჯერებლად არ მიგვაჩნია ა. ა. ბოლტუნოვას მოსაზრება, რომ-
ლის მიხედვით სახელი არმაზი გაიგვიებულია ზეთურ-მცირე-აზიურ მოვარის
ლუაგების სახელთან Armas და რომელსაც მხარს უჭერს გ. მელიქიშვილი. იხ.
А. Болтунова, К вопросу об Армази, ВДН, 1949, № 2; Г. Мелик-
швили, К истории древней Грузии, გვ. 112, 229, 287.

A(h)uramazda¹ 'ირანელთა უზენაესი ღვთაება', ავესტურა Ahuramazdah, ძვ. ირ. ahura 'უფალი' (სკრ. asura) + mazda; (სკრ. medhas 'ბრძენი'). საშუალო ირანული ფორმებია Ohrmazd, მოგვიანებით Hōrmizd, სომხ. Աբամազդ².

ქართულში დაცულია აგრეთვე საშ. სპარსული ფორმა უ რ მ ი ზ დ.
14. არსუკ (არსოკ).

„ი“ და მეფობდა არსუკ: რ“მ კასპი შეიბყრა: და ო“ლის ციხე: განაგო“ (მოქც. ქართ. 709₂₄).

„ი“დ და მეფობდა იმიერ არსოკ და ამიერ ამაზაერ“ (მოქც. ქართ. 710₂). — X მეფე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში (ლ. შროველთან — არშაკ ნებროთიანი).

არსოკ (არსოკ და ამაზაერ) XIV მეფენი (მოქც. ქართ.). (ლ. შროველთან აზოკ — და არმაზელ).

ჩვენ ვფიქრობთ, აქ საქმე გვაქვს სკვითურ სახელთან Arsuk. რომელიც ნაწარმოებია სიტყვიდან arsa, ოს. ars 'დათვი', ძვ. ირ. arša, ავ. arša-. შეადარეთ 'Arašax; (სკვით. სახ.), ოს. arsæg, გვარი Arsægatæ. დაბოლოება -uk ქართულში დადასტურებულ სხვა სახელებშიც გვაქვს. შდრ. ქსეფარნუგ, ფარნუგ, ნაბარნუგ, ასფარნუგ და სხვა. მეორე მხრივ, გვაქვს ქართულში არსუკ-იც (შდრ. გვარი არსუკიძე).

შენიშვნა: სკვითური arsa (arša) გადმოსცემს ავესტურ arša-საც 'დათვი' და aršan-საც 'კაცი, მამრი', ამიტომ ძნელია გარკვევა, რომელ ფუძესთან გვაქვს საქმე ისეთ სახელებში, როგორიც არის 'Arašax; ან ჩვენი Ars-uk-. პირველ შემთხვევაში ამ სახელთა მნიშვნელობა იქნებოდა 'დათვია', ხოლო მეორეში — 'მამაკი, ვაჟაკი'. არც ერთი ეს სახელი არ არის გამორიცხული (შეადარეთ ხევსურული დათვი ა). აბავეი ხაზს უსვამს იმ ვარაუდებს, რომ ოსურში დადასტურებულია ars მხოლოდ 'დათვის' მნიშვნელობით; ამიტომ მოსალოდნელია, რომ სკვითურშიც მისი მნიშვნელობა ყოფილიყო 'დათვი'³.

ლ. ზეუსტა სკვითურ სახელს 'Arašax; თვლის სპარსული წარმოსმობისად და აიგივებს ცნობილ საშუალო სპარსულ სახელთან Aršak, ძვ. ირ. Aršaka, რომელსაც ირანული ენის მკვლევართა რიგი უკავშირებს ავ. arša-ს 'კაცი, მამრი' და რიგი arša-ს 'დათვი'. იგი აღნიშნავს, რომ ეს სახელი ძალიან გავრცელებულია აგრეთვე ელინისტურ სამყაროში⁴.

¹ H. Hübschmann, AG, 33, 28; *Mon. et. sp.*, I, 33, 303.

² F. Justi, IN, 33, 7—10.

³ B. Aბაევი, ОЯФ, 33, 155.

⁴ L. Zgusta, Die Personennamen..., § 544.

შენიშვნა: „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ის VI მეფე არს-(ოკ)-ის სახელი აღდგენილია დაბოლოება -ოკ. შესაძლოა აქ გვექონოდეს არა -ოკ -ან უკ, როგორც ეს გვაქვს X და XIV მეფეთა სახელებში, არამედ -აკ, მითუმეტეს, რომ ლ. შროველი მას გადმოსცემს როგორც aršak არ შაკს (არშაკ არშაკუნიაანი).

X და XIV არსუკ და არსოკ ერთი და იგივე სახელია (უ და თ ხშირად ენაცვლება ერთმანეთს ძველ ქართულ ძეგლებში). ვფიქრობთ, შევდომია ლ. შროველის მიერ X არსუკ-ის „არშაკ ნეპროთიანად“ გადმოცემა. ხოლო XIV არსოკის — აზორკად გადმოცემა უკვე ორთოგრაფიული ხასიათის აღრვეის შედეგია, და შეიძლება გადამწერებს მიეწეროს.

15. არტაგ — არ შაკის ძე, ქართველთა მეფე.

„მოკუდა არშაკ, და მეფე იქმნა ძე მისი არტაგ“ (ლ. შრ. 30₉).

„და ესე მეფე არტაგ ორ წელ ოდენ მეფობდა“ (ლ. შრ. 30₁₁).

„ვერ წინააღუდგა მათ არტაგ, მეფე ქართველთა, რამეთუ დიდ იყო ძალი სპარსთა, არამედ განამაგრნა ციხენი და ქალაქნი“ (ლ. შრ. 30₁₄).

ფალაური საკუთარი სახელი Artak[i] [Artakë zi Rëv]; სირიული Ardak; სომხური Արտակ¹.

იუსტი ამ სახელს მიიჩნევს ძე. სპარსული საკუთარი სახელის Artaxšassa-ს² კნინობით ფორმად Arta-ka, აქარიანი მას უკავშირებს არტავაზდს, არტაშანს და სხვა მსგავს სახელებს (რომელთაც პირველ კომპონენტად arta აქვთ). ჩვენი ფიქრით, შესაძლებელია ეს სახელი დამოუკიდებელი საშ. ირანული სიტყვიდან წარმოდგება, სახელდობრ, საშ. სპარსულში დადასტურებული სიტყვიდან artāk³, რომელსაც ნიბერგი თარგმნის brausend, schnell 'სწრაფი, მარდი' და რომელიც საკუთარ სახელადაც შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული.

16. არტავაზ.

1) სომეხთა მეფის არტაშანის ძე:

„მაშინ წელსა მესამესა მოვიდა სუმბატ ბივრიტანი და ორნი ძენი მეფისანი არტავაზ და ტივრან, ყოვლითა სპითა სომხითისათა“ (ლ. შრ. 49₁₀).

2) არტავაზი — ძე საურმაგ სპასპეტისა, ვახტანგ გორგასალის ძუძუს შტე:

„და თანა ჰყვებოდეს მას (ვახტანგს) ორნი შვიდარნი: არტა-

¹ H. Hübschmann, AG. I, 33, 28, 30; Ա ճ ա ո յ ա ն, Ա Ն զ. Կ ա ու, I' 33, 303.

² A. Meillet, Vp, 83, 68.

³ H. Nyberg, Hfsh, II, 83, 21.

ვაზ ძუძუსმტე, ძე საურმაგ სპასპეტისა, და ბივრიტიან მეფეწული* (ჯუანწ. 156₁₄).

„და მოუწოდა არტავაზს, ძუძუსმტესა მისსა, და დაადგინა იგი ერისთავად“ (ჯუანწ. 177₁₆).

„ხოლო არტავაზ ალაშენა ციხე არტანუჯისა, და მონასტერი რომელ არს ოპიზა, და სამნი ეკლესიანი: დაბა შერიისა, შინდობისა და ახიზისა (ჯუანწ. 178₁₇). იხ. აგრეთვე 185₂₀, 186₂₁, 189₂₂, 204₂₃.

ძველი სპარსული Artavazdah-, ავ. Ašavazdah-, ფალაური Artavazd, ბერძნული Ἀρτασιόδοτος (Ἀρτάσιος), ლათინური Artavades, Artasdes—მიდიელ და სომეხ მეფეთა სახელი. შდრ. სომხ. Արտասյակ¹.

17. არშაკ.

1) არშაკ—მეფე სომხეთისა:

„ეზრახა შირვან არშაკს, და მისცა ასული თვისი ძესა არშაკისსა, არშაკს“ (ლ. მრ. 28₂₉₋₃₁).

2) არშაკ—ქართლის მეფე ფარნაჯომის შემდეგ, სომეხი მეფის ძე:

„მოგუეც ძე შენი არშაკ, რომელსა უხის ცოლად ნათესავი ფარნავაზიანთა, მეფეთა ჩუნთა“ (ლ. მრ. 29₃₂). იხ. აგრეთვე, 29₃₃, 30₃₄, 30₃₅.

3) მეცხბრე მეფე, მეორე არშაკ, ძე შირვანისი, ნებროთიანი:

„ხოლო ესე არშაკ მეფე იყო დედით არშაკუნიანი და მამით ნებროთიანი და ფარნავაზიანი. ამან არშაკ განაწუნა ნელქარ, ქალაქი კახეთისა, რომელ არს ნეკრესი, და მშატა სიმაგრესა უფლისციხისასა“ (ლ. მრ. 33₃₆).

„და შშვდობით შეკრბეს ერთად სომეხნი და ქართველნი და სპარსნი რანისანი, და მოიღეს ქართველთა გვრგვნი არშაკისი, და დაადგეს ადერკის და წარმოიყვანეს“ (ლ. მრ. 35₃₇).

ძველი სპარსული Arsaka-² (arsa 'დათვი', ავ. arša-, სერ. rkša- ბერძნ. ἀρσας, ლათ. ursus)+სუფიქსი -ka, ე. ი. 'დათვია'. შეიღარეთ ბერძნული Ἀρσაკης, ლათ. Arsaces, არაბული Asak, სირიული Arsakaga 'მეფური', სომხ. Արշակ³.

18. არტაბან (არტაშან)—სომეხთა მეფე:

„მაშინ მოკლა სუმბატ ბივრიტიანმან იარვანდ, მეფე სომეხთა. და დასვა მეფედ ძმა იარვანდისი, რომელსა ეწოდებოდა სახელად არტაშან (არტაბან)“ (ლ. მრ. 45₄₈).

¹ H. Hübschmann, AG. I. 83. 30.
² F. Justi, IN. 33. 27.
³ H. Hübschmann, AG. I. 83. 27; *Uč. o. j. z.*, op. cit. 83. 290.

„მაშინ წარმოემართა ძალითა თვისითა ყოვლითა არტაშანსა მეფე სომეხთა, და სპასმეტის მისი სუმბატ ბივრიტიანი“ (ლ. მრ. 48₉).

„და ესეცა აღუთქუეს ქართველთა, ვითარმედ: „ქალაქსა ამას ზუენსა დრამა არტაშან მეფისა ხატითა დავსკეთო“ (ლ. მრ. 49₁₈);

ძველი სპარსული Artabānu. სავ. სპარსული Artavān¹, ბერძნული Ἀρταβανος, ლათ. Artabānus, არაბული და ახალი სპარსული ارداوان ardavān, სომხური Արտավան².

არტაშან — მიღებულია შ-სა და ზ-ს აღრვეის ნიადაგზე. შდრ. არდაბიორ და არდაშიორ და სხვა.

19. არჩილ.

1) თრდატის ძე, ქართველთა მეფე (ძმისწული მირდატისა):

„მაშინ შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი, მოიყვანეს და დასუეს მეფედ მცხეთას ძე თრდატისი, ძმისწული მირდატისი, მეფისა წარტყუენულისა, სახელით არჩილ“ (ჯუანშ. 139₁₂).

„მოცდათერთმეტე მეფე, არჩილ, ძე მირდატ მეფასა, ხოსროიანი“ (ჯუანშ. 140₁).

„ამან არჩილ მოიყვანა კოლი საბერძნეთით, ნათესავი იუბიმიანოს მეფისა, სახელით მარიაშ, და განაცხადა მტერობა სპარსთა...“ (ჯუანშ. 140₃).

„მაშინ არჩილ მეფემან აღაშენა ეკლესია სტეფან-წმიდისა მცხეთას, კართა ზედა არაგვსათა, სადა იყვნეს კოშკნი მტკიცენი საბრძოლონი, რომელნი მასვე აღეშენნეს“ (ჯუანშ. 140₂₆).

„ამის არჩილის-ზე გარდაიცვალნეს სამნი ეპისკოპოსნი: იონა, გრიგოლი და ბასილი. და ბასილისა შემდგომად ამანვე არჩილ დასუა ეპისკოპოსი, რომელსა ერქუა მოზიდან“ (ჯუანშ. 142₁₅). იხ. აგრეთვე ჯუანშერთან, გვ. 141_{11,21}, 143₁ და სხვა.

2) არჩილ II სტეფანოზის ძე, ქართლის მეფე:

„ხოლო სტეფანოზს ესზნეს ორნი ძენი არჩილ და მიპრ“ (ჯუანშ. 232₂₂).

„და განუყო ყოველი ხუასტაგი სამეფოსა მისისა, საგანძური ოტროსა და ვეცხლისა და თუალთა პატრიოსანთა: და ნახევარი წარიღოს ქუეყანასა ეგრისსა და წარიყვანა ძე თვისი პირშშო მიპრ; და ნახევარი საქონელისა მისისა მისცა არჩილს, უმრწემესსა ძესა თვისსა; ხოლო არჩილ დამფლა საგანძური უფროსი ტევსა კახეთისასა“ (ჯუანშ. 232₂₃).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 21.

² H. Hübschmann, AG, გვ. 30. Ա թ ՝ ւ յ ՝ ւ, Ա Ֆ. ք ու, I, გვ. 316

„და ერუნა მას ღამესა არჩილს ანგელოზი უფლისა, რომელი მან რქუა მას: „წარვედით და ეწყუნით აგარიანთა, რამეთუ მიმივლენია მათ ზედა გუემა სასტიკად მომსრველი, კაციოვან მიპირუტყუთამდე“ (ჯუანშ. 237₁₁).

„მეორმოცდაოთხე მეუე, არჩილ, ძე სტეფანოზ მეფისა და ძმა მეფისა მიჩისა, ხოსროიანი“ (ჯუანშ. 241₁₂₋₁₄).

„ხოლო არჩილ მოეწოდა ერისთავთა ქართლისათა, და მისცნა ძმისწულნი მისნი“ (ჯუანშ. 241₁₆).

„წარმოვიდა არჩილ და დაემკვიდრა ეგრისს ვიდრე შორაპნამდე“ (ჯუანშ. 243₄).

„ამისა შემდგომად მოვიდა არჩილ კახეთად, და ყოველთა ტაძრულთა მისთა მიუბოძა კახეთი, და აზნაურ ყვნა ივინი, აღაშენა ეკლესია საძმორს, შეირთო ცოლი ასული გუარამ კურაპალატისა, რომელი იყო შვილთავან ვახტანგ მეფისათა, ბერძნის ცოლისა ნაშობთა“ (ჯუანშ. 243₁₆).

„და ესხნეს არჩილს ძენი ორნი: ჯუანშერ და იოვანე, და ასულნი ოთხნი: გუარანდუხტ, მარიამ, მირანდუხტ და შუშან“ (ჯუანშ. 244₁₆).

„ხოლო წმიდამან არჩილ განიზრახა გონებასა თვისსა, სიმკნითა გულისა მისისათა, რათა მივიდეს და ნახოს, და ითხოვოს მისგან მშვდობა, ქლეყანისა და დაცვა შეურყეველად ეკლესიათა და არა დაბატოება დატეეებისათვის სჯულისა“ (ლ. მრ. 245₁).

„ხოლო წმიდამან არჩილ ყოველადვე არა თავს-იდვა სიციბილი მისი, და მტკიცითა გონებითა მიუგო და რქუა...“ (ლ. მრ. 246₁).

„მაშინ რქუა ასიმ წმიდასა არჩილს: „რომლისა ღმერთი მოკუდავი არს და სასოება ცხოვრებისა მოკუდავისა მიმართ აქუს, ჯერ არს მისიცა სიკუდილი“ (ლ. მრ. 247₁₆). იხ. აგრეთვე 248₆, 248₁₁ და სხვა.

ფ. იუსტი ქართულ სახელს არჩილ აიგიეებს სპარსულ Artasir-თან¹, რაც, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, მაგრამ არ არის სავალდებულო; რაიმე პირდაპირი მითითება ამაზე ძველ ქართულ ძეგლებში არა გვაქვს (მაგალითად, არსად არ არის ნათქვამი, როგორც ეს სხვა მრავალ შემთხვევებში გვაქვს, რომ „არჩილს სპარსულად არდაშირ ერქუა“ ან სხვა ამის მსგავსი). სპარსული Artasir-იც ქართულში არდაშირის სახით არის დაცული, იხ. ზემოთ.

ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია, აგრეთვე, ქართული არჩილის შემდეგი ეტიმოლოგია: ძველ სპარსულში დადასტურებულია ეპითეტ²

¹ F. Justi, გვ. 64.

ariyačissa¹ 'არიელთა მოდგმისა', ariya 'არიელი' + čissa 'ნათესავი, თესლი, მოდგმა', ავ. čišra-, ფალაური და ახალი სპარსული čihr 'ტომი, თესლი', რომელიც ძალიან ხშირად გვევლინება მეორე ვლემენტად საკუთარ სახელებში. შეადარეთ Manūčihr, აბ. სპ. Minō-čihr, Devčihr 'დევის მოდგმა', ფაზ. Dēvčihr, Gaučihra, აბ. სპ. Gōzihr, ავ. hučihra 'კეთილშობილი, ღამაზსახიანი', ფალაური — hučihr, აბ. სპარსული hujir, hužir 'ღამაზი, მშვენიერი' და სხვა. ძვ. სპარსული Ariyačihra-ს საშ. სპარსული ფორმა იქნებოდა *Arčihr, რომელსაც ქართულში კანონზომიერად უნდა მოეცა არჩირ > არჩილ (h ქართულში ჩვეულებრივ იკარგება, ხოლო r დისიმილაციის შედეგად ვაძლევს l-ს). შეადარეთ საშ. სპ. Burzmihr > ქართული ბუზმილ, Zarmihr > ქართ. ზარმილ და სხვა.

20. აფრიდონ (არფიმო).

1) აფრიდონ — ნათესავი ნებროთისი ლეონტი მროველთან:

„და გამოჩნდა ნათესავთა შორის ნებროთისთა კაცი ერთი გმირი, რომლისა სახელი აფრიდონ, რომელმან შეკრა ჯაჭვითა ბევრასფი, გუელთა უფალი, და დააბა მთასა ზედა, რომელ არს კაცთ შეუვალიო“ (12₂₄).

„ესევეითარი წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა. აფრიდონ ეუფლა ყოველსა ქუეყანასა სპარსთასა: ხოლო რომელთამე ქუეყანათა შეგზავნა ერისთავნი, კელადნი მისნი...“ (13₃).

„ხოლო ოდეს განუყო აფრიდონ ყოველი ქუეყანა სამთა ძეთა მისთა, მაშინ რომელსაცა ძესა მისცა სახლად სპარსეთი, და მასვე ხუდა წილად ქართლი, რომელსა სახელად ერქუა იარედ“ (13₁₇).

„მიერთგან უცალო იქმნეს ძენი აფრიდონისნი, რამეთუ იწყეს ბრძოლად ურთიერთას. და მოკლეს ორთა ძმათა იარედ, ძმა მათი“ (13₁₇).

2) აფრიდონი (ფრიდონი) დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან (339₉).

კონტექსტები ლეონტი მროველიდან გვიჩვენებს, რომ ჩვენ აქ საკმე გვაქვს ძველი ირანელი გმირის სახელთან (ავესტა, შაჰნამე), შდრ. ავესტური θraetaona „გველენა დაჰაქის დამმარცხებელი გმირი“. ფალაური Frētūn², ფაზენდური Frēdūn, აბ. სპარსული Farēdūn, Fēr-

¹ აბ. დარიოსის წარწერა ნახში რესტამიდან და სხვები. დარიოსი თავის თავზე ამბობს: Pārša, Parsahya, pussa, Ariya, Ariyačissa 'სპარსელი, სპარსელის ვაჟი, არიელი, არიელთა მოდგმისა'.

² F. Justi. გვ. 331.

idūn, Afridūn, საიდანაც მოდის ქართული აფრიდონი¹, ფრიდონი. სომხურში ეს სახელი დადასტურებულია *Հրազն-ის*² სახით < ფალ. Frēdūn-იდან. ქართულ ფოლკლორში დაცულია აგრეთვე ავესტურ ფორმასთან ახლო მდგომი თრიითინო³.

21. **ზაჰმან** (შეცდომით ბარამად წოდებული)—სპარსეთის მეფე, ძე სპანდიარტისა:

„შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა მეფე იქმნა სპარსეთს ძე სპანდიარტისი, რომელი არს სახელით ბარამ (ზაჰმან), რომელი იცნობების არდაშირობით...“ (ლ. შრ. 16, შენ. 16, სქ. 3).

ახ. სპარსული და არაბული Bahman — *بَهْمَان* < საშ. სპ. Vō-human, ავ. Vohu-manā⁴ 'ეთილი სული, აზრი', სომხ. Bahman⁵.

22. **ბაზუკ, ბაზოკ** — ოვსთა მეფე:

„მაშინ ამათ მეფეთა ქართლისათა აზოკ და არმაზელ მოუწოდეს ოვსთა და ლეკთა, და გარდამოიყვანნეს ოვსთა მეფენი, ძმანი ორნი გოლიათნი, სახელით ბაზუკ და აბაზუკ, სპითა ოვსეთისათა“ (ლ. შრ. 45).

„და ბაზოკ ოვსთა მეფემან სთხოვა მუქარა, მიუგზავნა მოციქული და ითხოვა თავის-თავ ბრძოლა“ (ლ. შრ. 46).

„ხოლო სუშმატ აღიპურა და აღჯდა ვარსამატსა თვისსა და განვიდა განწყობილთა შორის. და მუნით გამოცდა ბაზოკ“ (ლ. შრ. 46_ა).

ავესტური bāzū-ბ 'ხელი', სკრ. bāhū- 'ხელი', ფალაური bāzāi, bāzāih, ახ. სპარსული bāzū, სომხ. *բազուկ*, ოსური bāzug⁶.

საკუთარ სახელად გვხვდება ირ. Bāzūk⁷, სომხ. *Բազուկ*⁸—სომეხი დიდებულის სახელი.

23. **ზაგრატ**.

1) მამა ზაგრატონიანთა (ერთი შეიღმერთაგანი):

„ესენი წარმოვიდეს ეკლესიათ, რომელნი მონათლნა რაქაელ“

¹ H. Hübschmann, AG. I, 83-32.
² 8. ახვლედიანი, „ვესტა“, ლიტერატურული იუბანი, II, 1944, 83-4.
³ F. Justi, 83, 374-375; AirWh, 83, 113f.
⁴ *Անույան, Ան. բառ.*, I, 83, 372.
⁵ H. Reichelt, AB, II, 83, 184.
⁶ GrirPh, I, 2, 83, 184.
⁷ F. Justi, 83, 66.
⁸ *Անույան, Ան. բառ.*, 83, 355.

დედოფალმან, ძმანი შვედნი ჰურიანი, ტყუეობით მოსრულნი ვუყუანით ფილისტიმით, და ნათელ იღეს ეკლესს ჴელითა რაქაელ დედოფლისათა, რომელმან სამთა მათგანთა უცვალა სახელი: რამეთუ ერთსა სახელ სდვა მუშელ, და ერთსა ბაგრატ, რომელ არს მამა ბაგრატიონიანთა, ერთსა აბგაეარ; ერთი შემოიყვანა სიძედ და ორნი მათგანნი ამზახნა სომხითის მეფეთა" (სუმბატ დავითის-ძე, 374₂).

2) ბაგრატ მამფალი არტანუჯელი, ძე სუმბატ არტანუჯელისა (მას ჰყავდა 4 ძე: ადარნასე, გურგენი, აშოტი და დავითი):

„გარდაიცვალა ბაგრატ მამფალ-არტანუჯელი, ძე სუმბატ მამფალ ანთიპატი არტანუჯელისა, ძისა ადარნასესი, და ძმა დავით მამფალ მონაზონ-ქმნილისა, ქორონიკონსა რ'კთ" (მატ. ქართ. 260₂). იხ. აგრეთვე, 260_{1,11,13,15,17}.

„და მამფალი სუმბატ არტანუჯელი, ძე ადარნასესი, ძისა აშოტი დიდისა, გარდაიცვალა ქორონიკონსა რ'თ, და დაუტევნა ძენი ორნი: ბაგრატ მამფალი არტანუჯელი და დავით მამფალი" (სუმბატ დავითის-ძე, 379_{2a}). იხ. იქვე: გვ. 380_{1,11,13}, 381_{1,11,13}, 380_{2,4}.

3) ბაგრატ არტანუჯელი—ძე სუმბატ ერისთავისა:

„გარდაიცვალა სუმბატ ერისთავთ-ერისთავი, ძე მის დავით მამფალ მონაზონისა, ქორონიკონსა ს'შ, და დაუტევნა ძენი ორნი: დავით და ბაგრატ" (მატ. ქართ. 259_{1,2}).

„გარდაიცვალა ესე ბაგრატ, ძე სუმბატისი და ძმა დავითისი, ქორონიკონსა ს'შ, მასვე წელსა. რომელსა წელსა მოკუდა მამა მისი სუმბატ, და დაუტევნა ძენი ორნი: გურგენ და ბაგრატ" (მატ. ქართ. 259_{1,2}). იხ. აგრეთვე, 383_{1,2}.

„გარდაიცვალა სუმბატ ერისთავთა-ერისთავი, კაცი მართალი, ძე დავით მამფლისა, არტანუჯელი, ქორონიკონსა ს'შ და დაუტევნა ძენი ორნი: დავით და ბაგრატ" (სუმბატ დავითის-ძე, 381_{1,2}).

„და შემდგომად მიცვალეებისა მისისა დღესა მეორმოცესა გარდაიცვალა ძე მისი ბაგრატ, და დაუტევნა ძენი ორნი: სუმბატ და გურგენ" (სუმბატ დავითის-ძე, 381_{1,2}).

„და ამან ბაგრატ კურაპალატმან მოიყვანნა კლარჯნი ჴელმწიფენი სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, თჳსნი მამის დისწულისანი, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრნა იგინი" (სუმბატ დავითის-ძე, 382_{1,2}). იხ. იქვე, 381_{1,2}.

4) ბაგრატი—ძე დავითის ერისთავისა, ძენსა ბაგრატი მამფლისა:

„გარდაიცვალა დავით, ძე ბაგრატი არტანუჯელისა, ქორონიკონსა რ^შზ, და დაუტევა ძე მუცელსა შინა ცოლისა თვისისასა, რომელსა იგი ეწოდა ბაგრატი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 380₁₃).

5) ბაგრატი—ძე სუმბატ არტანუჯელისა:

„და სუმბატ დაუტევა ძე ერთი სახელით ბაგრატი“ (მატ. ქართ. ჩანართი, 258₂₂).

„ამისა შემდგომად ბაგრატი მეფემან მოვლო ყოველი სამეფო თვისი, აფხაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, მოვიდა და დაიზამთრა ჯეფთა ტაოსთა, და შო-რა-იწია ზაფხული, მოვიდა მასვე ციხესა ფანასკერტისასა, წელსა მესამესა და მუნ შინა გარდაიცვალა ესე ბაგრატი მეფე“ (მატ. ქართ. 283₁₄).

6) ბაგრატი I კურაპალატი, აშოტ I დიდი კურაპალატის ძე:

„მეორმოცდაშვიდე კურაპალატი, ბაგრატი, ძე აშოტ კურაპალატისა და ძმა ადარნასესი და გუარამისი, ბაგრატიანი“ (მატ. ქართ. 255₁).

„ხოლო ამან ბაგრატი და ძმათა მისთა დაიპყრეს არტანუჯით გამოღმართ მათი ნაქონები იგი მამულები მაშისა მათისა, და შორჩილობდეს საჩქინოზთა. ხოლო ვითარ მოვიდა მოჰამედ ქართლს და შიერთო მას ბაგრატი კურაპალატი, მაშინ გამოვიდა საპაქ. ამირა ტფილელი, ლაშქრითა და დადგა რეკს, ხოლო მოჰამედ და ბაგრატი წარილეს უფლისციხე“ (მატ. ქართ. 255₁₋₂).

„გარდაიცვალა ბაგრატი კურაპალატი, ძმა ამის ადარნასესი, ქორონიკონსა 43, და დაუტევნა სამნი ძენი: დავით, აშოტ და ადარნასე“ (მატ. ქართ. 258₁). იხ. აგრეთვე, 258_{2, 4, 14, 15}, 255₁₈, 256₂.

„და წარემართა (აშოტ), რათა წარვიდეს საბერძნეთად და თანა ჰყვეს მას დედა და ცოლი და ორნი ძენი ასაკითა ჩჴლნი, უხუცესი ადარნასე და შედეგი ბაგრატი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 376_{1, 2}).

„ხოლო არტანუჯით გამოღმართ დაიპყრეს მათი ნაქონები იგი მამულები მაშისა მათისა, დასუეს ბაგრატი კურაპალატად“ (სუმბატ დავითის-ძე, 378₂). 378_{14, 15}, 379₆.

7) ბაგრატი შავისტროსი—ძე ადარნასე I ქართველთა მეფისა:

„გარდაიცვალა ძმა ამათი და ძე ადარნასე მეფისა, ბაგრატი შავისტროსი კურაპალატი, ქორონიკონსა რ^აე“ (მატ. ქართ. 266₁₃).

„გარდაიცვალა ადარნასე, ქართველთა მეფე, ძე დავით მოკლე-
ლისა, ქრონიკონსა რ^შვ, და დაუტევნა ძენი ოთხნი: დავით, რო-
მელი შემდგომად მამისა თვისისა ქართველთა მეფე იქმნა, ანოტ
კურაპალატი, და ბაგრატ მაგისტროსი, და სუმბატ, რომელი
ძმათა შემდგომად კურაპალატად დასუეს“ (სუმბატ დავითის-ძე,
380₁₉).

„გარდაიცვალა ბაგრატ მაგისტროსი, ძე ადარნასე ქართველ-
თა მეფისა, ქრონიკონსა რ^აე, თუესა მარტსა, და დაუტევნა ძე
თვისი ადარნასე, რომელი შემდგომად მამისა თვისისა მაგისტროსი
იქმნა...“ (სუმბატ დავითის-ძე, 381₄).

8) ბაგრატ II რეგვენი—საქართველოს მეფე, ბაგ-
რატ III პაპა, ძე სუმბატ I კურაპალატისა:

„გარდაიცვალა სუმბატ მეფე-კურაპალატი, ძე ადარნასე მეფისა,
და ძმა დავით მეფისა, ქრონიკონსა რ^ომ, და დაუტევნა ძენი
ორნი: ბაგრატ რეგვენი, რომელი შემდგომად მამისა თვისისა
მეფე იქმნა, და ადარნასე კურაპალატი“ (მატ. ქართ. 266₁₆). იხ. იქვე,
266_{22,23}, 277₄, 278₁₃. აგრეთვე, სუმბატ. 381_{14,21,22}.

9) ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავი—ძე ადარნასე
კურაპალატისა:

„გარდაიცვალა ბაგრატ, ძე ამისა ადარნასე კურაპალატისა,
ქრონიკონსა რ^ბთ“ (მატ. ქართ. ჩანართი, 266₁₃).

„მოკვდა უნებლიეთ (ფიჩხთა, ადარნასე) და დაუტევნა ძენი: ბა-
გრატ და დავით ერისთავთ-ერისთავი. გარდაიცვალა ესე ბაგ-
რატ ერისთავთ-ერისთავი, ძე ადარნასე კურაპალატისა, ქრონი-
კონსა რ^პვ, ხოლო ძმა მისი დავით კურაპალატი იქმნა დიდად“
(სუმბატ დავითის-ძე, 381₁₈).

10) ბაგრატ III საქართველოს მეფე, ძე გურგენისა,
ასულის წული გიორგი აფხაზთა მეფისა:

„ამან (ივანე მარუშის ძემ) წარავლინა მოციქული წინაშე დავით
კურაპალატისა; აწვა, რათა გამოილაშქროს ძალითა მისითა, აღი-
ლოს ქართლი: ანუ დაიშვიროს თვთ ანუ უბოდოს ბაგრატს, ძესა
გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსა
იყოდა დედულად აფხაზეთი და ქართლი“ (მატ. ქართ. 272₁₁). იხ.
აგრეთვე 272_{19,20}.

„და ვითარ შეიქცა მუნით გარე, დაუტევნა უფლისციხე გურ-
გენ და ძე მისი ბაგრატ. მას ჟამსა იყო ბაგრატ ჯერეთ ასა-
კითა თვისითა უსრულ, ამისათვის თანაგანმგებლად დაუტევნა მამა მისი-
გურგენ“ (მატ. ქართ. 274₆). იხ. აგრეთვე, 278₁, 281₁₇, 283₇, 275₉₋₁₀,
283₂₃ და სხვა.

„და მივიღეს მის წინაშე ბაგრატი აფხაზთა მეფე და მამამისი გურგენ. და მოსცა მათ ბასილი მეფემან, პატვი — გურგენს მავსიტროსობა და ბაგრატს კურაპალატობა, რათამცა ვითარ მტერ ყვნა ერთმანერთისა მიმართ მამა-ძენი ესე, და ამით ღონითა იმბეცა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 382₁₋₁₆). იხ. აგრეთვე 381, და სხვა.

11) ბაგრატი IV საქართველოს მეფე, ძე გიორგი I-ისა:

„(გიორგის) ესხნეს შვილნი ოთხნი: ძენი ბაგრატი და დემეტრე. და ასულნი გუარანდუბი და კატა“ (მატ. ქართ. 291₆).

„მეორმოცდაცამეტე მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა, ბაგრატი, ძე გიორგი მეფისა, ბაგრატიანი“ (მატ. ქართ. 291₁₆).

„შემდგომად მიცვალებისა დიდისა მეფისა გიორგისსა, მასვე ესა მუხე იქმნა ბაგრატი ყოველსა მამულსა სამეფოსა მისსა ზედა, ზემოსა და ქუემოსა, წელიწდისა ცხრისასა“ (მატ. ქართ. 291₆).

„და ვითარ დიდად ილულგებოდა ქუეყანა ესე, კუალადცა პატვი-სცა ღმერთმან ბაგრატს, აფხაზთა და ქართველთა მეფესა. ეწია სენი სასიკუდინე კოსტანტინე მეფესა“ (მატ. ქართ. 293₂). იხ. აგრეთვე, 295_{11,12}; 296_{12,13}; 299_{9,11}; 302₁₅; 303₂.

„ხოლო დიდმან ბაგრატი მეფემან გაათხოვა ასული თვისი მართა და შერთო ბერძენთა მეფესა“ (მატ. ქართ. 308₆). იხ. იქვე, 308₉.

12) ბაგრატი — ძე დემეტრესი, აფხაზთა მეფისა:

„...ვითარ გარდაიცვალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარჩა ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატი, რომელი იცნობებინ გქსორობა-ქმნილობით“ (მატ. ქართ. 258₆).

„და ეცრუა იგი (ცოლი გიორგი მეფისა) ივანე მთავარსა შავლიანსა, და შთაავდეს ბაგრატი ზლუასა“ (მატ. ქართ. 258₉).

„ხოლო ბაგრატი, ძე აფხაზთა მეფისა დემეტრესი, შესრულ იყო საბერძენეთად, კონსტანტინეპოლედ, და მოსცა ბერძენთა მეფემან ლაშქარი, და მოგზაენა ზღუთ და ნავითა შემოვიდა აფხაზეთად, და მოკლა ადარნასე, ძე იოვანესი, და დაიპყრა აფხაზეთი“ (მატ. ქართ. 261₅). იხ. იქვე, 261₉.

„და იყო მან აფხაზთა მეფე ბაგრატი, დისიძე ნასრესი, და შესწია მან დიდითა ლაშქრითა, მეფემან აფხაზთამან, და მუნით გარდამოვიდა ნასრ სამცხეს და შეკრიბა სხუაცა ლაშქარი ურაცხ“ (სუმბატ დავითის-ძე, 379₁).

13) ბაგრატი — აფხაზთა მეფის კოსტანტი III ძე.

„რამეთუ ესხნეს ძენი ორნი კოსტანტი მეფესა: ერთი უხუცესი და მეორე, რომელი უშვა მეორემან ცოლმან, უმრწემესი. უხუცესსა ერქუა გიორგი, უმრწემესსა ბაგრატი“ (მატ. ქართ. 264₁₂).

„ხოლო ესე ბაგრატი სიძე იყო გურგენ ერისთავთ-ერისთავისა“
(მატ. ქართ. 265₄).

ბაგრატიონნი, ბაგრატიონიანნი: ჯუანშერთან—161₆,
253₂, 243₁₁; სუმბატ დავითის ძესთან—373₁₂, 369₆; ლაშა გიორგის მე-
მატიანესთან—„ოცსთ მეფენი ტომი ბაგრატიონთა“, შეადარეთ
აგრეთვე ბაგრატიონი, ბაგრატიონნი: ჯუანშერი—218₆,
მატ. ქართ.—271₁₀, 282₂₀, 283₃.

„არამედ გარდაცვალეებითან მისით დაიწერა ცხოვრებაჲ ესე
მისი შემდგომად ოთხმეოც და ათისა წლისა, დასაბამითგან გარდა-
სრულთა წელთა ექუს ათას ხუთას ორმეოც და მეათოთხმეტესა
წელსა, იერუსალმსა პატრიარქობასა აგათონისსა, მცხეთას კათალი-
კოზობასა მიქელისსა..., ქართველთა მეფისასა, აფხაზთა ზედა მეფო-
ბასა გიორგისსა, ძისა კოსტანტი მეფისასა..., მაგისტროსობასა
ადარნერსესსა, ძისა ბაგრატი მაგისტროსისსა, ერისთავობასა
სუმბატისსა, ძისა დავით მამფლისსა“ (გრ. ხანძთ. 270₆).

„მას ეამსა ბაგრატი კურაპალატმან ნებითა ღმრთისაჲთა და
ნებითა ძმათა თვისთაჲთა და ბრძანებითა ბერძენთა მეფისაჲთა მო-
ილო კურაპალატობაჲ ნაცვალად აშოტ კურაპალატისა, მამისა თვის-
სა...“ (გრ. ხანძთ. 260₁₄).

ძველი სპარსული Bagadāta-¹ 'ღვთის მოცემული', 'ღვთის წყა-
ლობა'. ანალოგიურად ნაწარმოები საკუთარი სახელები ძალიან
გავრცელებულია სხვადასხვა ენაში. შეადარეთ, მაგალითად, რუ-
სული Богдан, ბერძნული Βαγαβδάτης, ფალაური Yazdānbaxš, თურ-
ქული Alahwerdi, სომხური Աստուածատուք, ქართული ღვთის
წყალობა — შემოკლებით წყალობა. ავესტაში დადასტურებუ-
ლია ფორმა Baydāta, ბერძნულში Βαγαβδάτης, სირიულში Bakh-
dādāh, არაბულში Baydād > باياد, სომხურში *Baydapat*².

შენიშვნა: პიუბლიკაციის შესაძლებლად მიაჩნია აგრეთვე ძველი სპარ-
სული სათვის ფორმა *Bagarāta (baga 'ღმერთი' + სურ rata 'საჩუ-
ქარი, ნაბოძები'). მაგრამ, წვენ ვფიქრობთ, ასეთი დაშვების საჭი-
როება აუცილებელი არ არის; ძვ. ირ. Bagadāta, რომლის ფალა-
ური ფორმაა Bagbāt, სომხურში უკვე აღადგინდა ფორმას
Bagarat, რადგან საშ. სპ. ბ.ს (ხმოვანთა შორის) სომხურში კანონ-
ზომიერად შეესატყვისება r.

24. ბაკური.

1) ბაკური I ვახეს ძე, ქართლის მეფე:

¹ F. Justi, *gg.* 57; H. Hübschmann, *AG.* *gg.* 31 და 146.
² *ԱՇՁԱԿ Ե. ԱՅԺ. քառ.*, *gg.* 355.

„მეოცდაერთე მეფე, ბაკურ, ძე ვაჩესი, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 58₁₅).

„და შემდგომად ვაჩესსა მეფობდა ძე ვაჩესი ბაკურ“ (ლ. მრ. 58₁₆).

2) ბაკურ II — ძე დანიხსა, ქართლის მეფე:

„მეოცდათხუთმეტე მეფე, ბაკურ, ძე დანი მეფისა, ხოსროიანი“ (ჯუანშ. 206₁).

„და დაჯდა მეფედ ძე მისი ბაკურ. და მოკუდა ბაკურ. და დაჯდა მეფედ ძე მისი ფარსმან“ (ჯუანშ. 206₂₋₃).

3) ბაკურ III — მეფე ქართველთა, ფარსმან VI ძე:

„და ვახტანგისითგან კათალიკოსნი გარდაიცივალნეს რვანი და მოკუდა ფარსმან, და დაჯდა მეფედ ძე მისი ბაკურ“ (ჯუანშ. 215₃₀).

„ესე ბაკურ იყო მორწმუნე და მაშენებელი ცლესითა. ამან განამრავლნა ცლესიანი და მღდელნი სამეფოსა შინა თვისსა“ (ჯუანშ. 215₃₁).

„მაშინ ბაკურ, მეფემან ქართველთამან, მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა მისთა, და შემოკრიბნა ლაშქარნი ფარულად, და წარემართა ვარსკენს ზედა პარვით“ (ჯუანშ. 216₁₂). იხ. აგრეთვე 216₁₈₋₂₁, 217₁₁, 219₁, 226₁₁, 226₆.

4) ბაკური — ერისთავი მარგვსა და თაკუერისა:

„და ბაკურ ერისთავი მარგვსა და თაკუერისა“ [ერთ-ერთი შვიდ წარჩინებულთაგანი, რომელც ვახტანგ გორგასალმა დაუტოვა დანიხს, თავის დისწულს] (ჯუანშ. 185₁₉).

5) ბაკური — პიტიახში სომხითისა:

„და თვთ ვახტანგ დაჯდა უჯარმოს, და აღაშენა იგი ნაშენებითა უზომოთა. და დაა მისი ზუარანძე მისცა ბაკურს ცოლად, პიტიახშსა სომხითისასა“ (ჯუანშ. 199₁₄).

6) ბაკური — ნერსეს ძე, კახეთის ერისთავი:

„ხოლო სამნი ესე ძმანი წარვიდეს კახეთს და საპაე დაუბაზა ბაკურს, ძესა ნერსესსა, ხოლო ასამ და ვარაზვარდ წარვიდეს კაშხეროანს, და გარდაუქციეს ერი ვეზანს, ერისთავსა ბაპარ ჩუბინისსა, და ვეზან მოკლეს, და დაიპყრეს მათ კაშხეროანი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 374₁₂).

7) ბაკურიანის ძე გრიგოლ, ზორავარი აღმოსავლეთისა:

„ხოლო მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორავარი აღმოსავლისა გრიგოლ ბაკურიანის ძე, რომელსა ქკონდეს ოლთისნი, და

კარნუ-ქალაქი, და კარი, და დიდად განიხარეს და განისუენეს* (დავ. აღმ. 318₆).

უძველესი ირანული ფორმა ამ სახელისა არის *Bagapura 'ღვთის შვილი, ძე ღმრთისა'. სკრ. bhagaputra¹; საშ. სპ. *bay. puh, რომლისგანაც მომდინარეობს არაბ. სპარსული Fayfūr—ჩინეთის იმპერატორისა და ბიზანტიის კეისრის ტიტული (შდრ. ქურთ. fagfuri, farfuri და სხვა. ქართ. ფაიფური), სომხურში დაცული ძსხრასი² — ქენბაკური—ჩინეთის იმპერატორი. ბერძნ. παχάριος, παχάριος, ლათ. Pacorus, სირ. Paqūr³, სომხ. სავ. სახელი *ჩასი*⁴.

25. ბალენდუხტ — ვახტანგ გორგასალის მეუღლე, სპარსთა მეფის ასული:

„ესე ყოველი მიუძღუნა სპარსთა მეფესა გელთა ბინქარან ეპისკოპოსისათა, და ითხოვა სპარსთა მეფისაგან ასული ცოლად; ხოლო სპარსთა მეფემან მოსცა ასული მისი ცოლად, რომელსა ერქვა ბალენდუხტ“ (ჯუანშ. 158₁₀).

„ხოლო ვახტანგ მეფესა უშენა ცოლმან ძე და ასული მარჩივად, და მოკუდა შობასა შინა ბალენდუხტ დედოფალი, ასული სპარსთა მეფისა“ (ჯუანშ. 178₁₃).

სახელი ბალენდუხტ ნიშნავს ბალენის ასულს, შეადარეთ საგდუხტ, მირანდუხტ და სხვა.

ხოლო საკუთარი სახელი ბალენ არის ალბათ სპარსული Balan. ახალი სპარსული ფორმა სახელისა Wardan, ფ. იუსტის აზრით, იგივეა, რაც Golanduxt⁵.

26. ბარამ.

1) ბარამი — სპანდიატის ძე (=ბაამან):

„შემდგომად ამისსა რაოდენთამე წელიწადთა მეფე იქმნა სპარსეთს ძე სპანდიატისი, რომელი არს სახელით ბარამ, რომელი იცნობების არდაშირობით“ (ლ. შრ. 16₁₁).

2) ბარამი — ქერთა დიდებული:

„რამეთუ ესე აღსართან, კახთა მეფედ ქსენებული, შეიპყრეს ქერთა დიდებულთა, არიშიანმან და ბარამ“... (დავ. აღმ. 328₁₀).

¹ P. Horn, GrapEt, გვ. 71. უენიშენა 1.

² H. Hübschmann, AG, გვ. 49. უენიშენა 2. ვ. ჰენინგის აზრით, აბ. სპარსული ფორმები fayfūr (baybūr fayfūr ნასესტებია სოლდურტიდან. იხ. W. Henning, Sogdian Loan-Words in New Persian, BSOS. vol. X, part I, 1939, გვ. 94.

³ F. Justi, გვ. 238.

⁴ Ա Վ Յ Մ Ն, ԱԿԷ, ԲԱՌ., გვ. 367.

⁵ F. Justi, გვ. 62.

3) ბარამი — ქავთარის შამა:

„...და დედის ძმამან მითმან ქავთარ ბარამის ძემან“ (დავ. აღმაშ. 328₁₁).

4) ბარამ ჩუბინი — სპარსთა სარდალი, ძე ბარამ-გუშნასპისა შიპრანის გვარიდან, ორმიზდ IV მხედართმთავარი (გამეფდა 590 წელს და დამხოხილ იქმნა ხოსრო მეორის მიერ რომელითა დახმარებით):

„მაშინ გამოჩნდა სპარსეთს კაცი ერთი, რომელსა ერქვა ბარამ ჩუბინი... რამეთუ იგივე ბარამ ჩუბინი ვაადგა სპარსთა მეფესა, და დასწუნეს თულნი ურმიზდ მეფესა ცოლის ძმათა შისტა, და იწვეს ბრძოლად ჩუბინმან და ქასრე“ (ჯუანშ. 220₁₋₁₂).

5) ბარამ-ჯური სპარსელი:

„...ხოლო ბარამ-ჯური სპარსთა შორის (ითქმის) მოქმედად უცხოთა და საკვრეელთა, ვარნა ქეშმარიტად ვერცა ერთი ამითვანი შეესწორებოდა ამას, ვითარცა გვხილავს ჩუენ“ (დავ. აღმაშ. 349₁).

ამ სახელის უძველესი ირანული ფორმა დადასტურებულია ავესტაში *Vərəθraγna*¹ 'ღმერთის სახელი, გამარჯვების გენია'. შედარებით სანსკრიტული *Vrtrahān* 'დემონ ვრტრას მკვლელი' (ღმერთი ინდრას ეპითეტია), ძველი სპარსული *Vrθraγna*. შედარებით: ავესტური *vərəθra* 'თავდახშმა, შეტაკება', სკრ. *vṛtra* 'სულთა მხუთავი, მზავრელი' + ავ. *gan-*, სკრ. *ghan-* 'ვლა, ცემა, დარტყმა'; არშაკი-დული ფალაური ფორმა ამ სახელისა უნდა ყოფილიყო **Varhragn*.

საიდანაც გვაქვს სომხური საკ. სახ. *Վահագն*² (ფალ. უფრო ძველი წერილობითი ფორმა კი *Varθragu*). სასანურ წარწერებში დადასტურებულია ფორმა *Varhrān*, წიგნურ ფალაურში *Vahrām*, სირიულში *Varāθrān*, მანდ. *Bahrān*, ბერძნულში *Οβαραραθρυς*, *Βαραραθρυς*, *Γοβαραθρυς*, აგრეთვე *Βαραραθρυς*, *Βαραραθ*³, ახ. სპ.-არაბ. *Bahrām*. სომხური *Վահագան անբին* — შემოკლებით *Վրամ*⁴. ქართული ბარამი ყველაზედ ახლოს არაბულ-ახალ სპარსულ ფორმებთან დგას.

27. ბარზაბოდ — მირდატის მეუღლის საგდუხტ დედოფლის შამა, ერისთავი რანისა და მოვაკნისა:

„მას ეამსა შინა იყო რანს ერისთავად ბარზაბოდ...“ (ჯუანშ. 141₁).

ხოლო ბარზაბოდს, ერისთავსა რანისასა, ესუა ახელი

¹ H. Reichelt, გვ. 489.
² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 76 — 78.
³ *Անուշაռ, Ան. քար.*: H. Hübschmann, AG, I, გვ. 76, 77, 78.
⁴ F. Justi, გვ. 361.

ქმნულკეთილი. შეუნიერი, რომელსა ერქუა საგდუბტ..." (ჯუანშ. 141¹⁰⁻¹⁴).

„მაშინ არჩილ შეფემან აღუსრულა ნება მისი. წარგზავნა მოციქული ბარზაბოდისსა, და ითხოვა ასული მისი. ცოლად ძისა თვისისა“ (ჯუანშ. 142₁); იხ. იქვე, 142₂, 144₂.

„მაშინ ბარზაბოდ, განწმადებულმან ბოროტის ყოფად ქართველთათვის, შეიწყალა ასული თვისი: არა აიძულა დატყვება სჯულისა, და აღასრულა ყოველი თხოვა მისი“ (ჯუანშ. 144₁₇).

„მაშინ ბარზაბოდ წარმოგზავნა ცეცხლის-შსახურნი მცხეთას და მათ ზედა ეპისკოპოსი ბინჭარან, და დასხდეს მოგუთას“ (ჯუანშ. 145₁). იხ. იქვე, 145₆, იხ. აგრეთვე, მოქც. ქართ. 791₁₇.

ეს სახელი მომდინარეობს ავესტური სიტყვიდან Barəzabaoša¹ 'მაღალი შეგნების ან გრძნობის მქონე, გონიერი, ჭკვიანი'. საშ. სპარსული ფორმაა Barzabōš, ავ. barəz-, ძვ. სპ. *barda-, ფალ. hurz 'მაღალი' + baōšah- 'შეგრძნება, შეგნება' (ფალ. ხრზ-სუნი, სომხ. բար, ახ. სპ. ԿԻ—bñi).

28. ბარტამ.

1) ქართლის მეფის ადერკის უფროსი ვაჟი:

„ხოლო ამას ადერკის ესხნეს ორნი ძენი, რომელთა ერქუა სახელად ერთსა ბარტომ და მეორესა ქართამ“ (ლ. მრ. 43₁₈).

„მეთერთმეტე შეფენი ბარტამ და ქართამ, ძენი ადერკის სომეხთა მეფისა, არშაქუნიანნი“ (ლ. მრ. 44₁).

2) ბარტამი, ბარტომი — ქართლის მეფე, არტაგის ძე:

„მაშინ ბარტომ შეფემან განაწყენა სპანი თვისნი, და მიმართა ყოვლითა სპითა მირვანს, და მუნით მირვან მოეგება სპითა ყოვლითა“ (ლ. მრ. 32₉). იხ. იქვე, 20₁₇₋₁₈, 32₁₈, 35₁₈ და სხვ.

3) ბარტამი — სპარსეთის მეფე (უმცროსი შვილი ქასრე არდაშირ სასანიანისა):

„ხოლო ვითარ იქმნა მირიან წლისა ორმოციისა, მაშინ მოკულა მამა მისი. სპარსთა მეფე, და დაჯდა შემდგომად მისსა მეფედ სპარსეთს ძმა მირიანისი უმრწემესი, რომელსა ერქუა ბარტამ“ (ლ. მრ. 67₁). იხ. აგრეთვე, გვ. 67_{13;15;19}, 69₁₀.

4) ბარტამი — სპარსეთის მეფის ხუასროს ძე (იგი მოკლა ვახტანგ გორგასალმა):

„შევიდა კარავესა შინა მეფისასა და მეფე შეესწრა ცხენსა ზედა, და ძე მისი ბარტამ მოკლა და მოჰკუთა თავი მისი“ (ჯუანშ. 202₁₈). იქვე, 201₁.

¹ F. Justi. 83. 65.

² H. Hübschmann. AG. I, 83. 76—78.

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს სახელიც ირანული წარმოშობისაა, რადგან სპარსეთის მეფესა და უფლისწულსაც ეწოდება, ქართველ მეფეთა გარდა. ბარტამის ირანული ეტიმოლოგია ჩვენ შემდეგნაირად გვაქვს წარმოდგენილი: ძვ. ირანული ფორმა baṛratama- 'უნეტარესი, უბედნიერესი, უმშვენიერესი', ავ. baṛra- 'ბედნიერი', სკრ. bhadra- (შდრ. ავ. huḅaṛra 'ბედნიერი, კეთილი ბედისა', ფალ. huḅahr). bahr 'სიკეთე, სილამაზე'. არამეული bahrag 'შესანიშნავი' ¹ + -tama აღმტებითი ხარისხის მაწარმოებელი სუფიქსი.

საშ. სპარსული ფორმა უნდა ყოფილიყო *bahr̄tam. საკუთარ სახელად Bahrtam, საიდანაც გვაქვს ქართული ბარტამი².

29. ბაქარ — შირიანის ძე, ქართლის მეფე (რომელიც მძევლად ჰყავდა კონსტანტინე კეისარს).

„და მისვე წელიწადსა დასნეულდა შირიან მეფე, რომელიცა აღესრულა. და მოიყვანა ძე მისი ბაქარ და ცოლი მისი ნანა, და რქუა ნანას“ (ლ. შრ. 129₉). იხ. გვ. 70₁, 129₁₉, 128₁₂, 130₁₁. აგრეთვე ჯუანშერთან 159₉.

ფ. იუსტის აზრით, ბაქარ (Bahkar) სახელ ჰჰაჰიჰის (= ქართ. ბაქური) ქართულ ფორმას წარმოადგენს. იხ. ბაქური.

30. ბახტიად.

„ხოლო უსტამ პრქუა მათ; ვინ არიან ივინი? და მათ უთხრეს სახელები მათი და პრქუეს: ერთსა გუშნაკ პრქვან და ერთსა ბახტიად, ერთსა ბორხო, ერთსა პანაგუშნასპ, ერთსა პეროზაკ, ერთსა ზარმილ, ერთსა სტეფანე“ (ე. მცხ. 163₁₂).

„და ვითარ ესმა მარზაპანისა სიტყუაჲ იგი: რომელმან აღიაროს, იგი ვაეხოვნო, და რომელმან არა აღიაროს მამული რჩული, საპყრობილესა შინა მოკუეღინო, მას ჟამსა ეშმაკი შეუტდა გულსა ბახტიადისსა და პანაგუშნასპისსა და უვარ-ყვეს ქრისტე და უღმერთოებაჲ აღიარეს“ (ე. მცხ. 164₁₁).

„ხოლო ბახტიადს და პანაგუშნასპს ნუგეშინისსცა და განუტევნა ივინი, ხოლო საფასესა და კეთილსა რომელსა უკადებდა მათ, არცა ფსირიდი ერთი მისცა მათ“ (ე. მცხ. 164₁₁).

„ხოლო რომელთა-იგი უვარ-ყვეს ქრისტე, ბახტიად ეშმაკულ იქნა და ძნელად მოკუდა, ხოლო უხადრუქმან პანაგუშნასპ გლახაკობითა აგნა დღენი“ (ე. მცხ. 165₁₇).

¹ H. Nyberg. Hfsb, II, გვ. 29.

² პირველი და მეორე ბარტამის (თუ ბარტომის) შესაბამისად მოქცევაჲ ქართლისაჲს ტექსტში წარმოდგენილია სახელი ბრატმან (იხ. მოქც. ქართ. გვ. 70₉, 111). ამ სახელის შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი.

ძველი ირანული *Baxtdāta 'ბედის მოცემული, ბედის წყალობა', ფალაური Baxtdāt > baxtyād (baxta 'ბედი' + dāta 'მოცემული').

შეადარეთ ანალოგიურად ნაწარმოები საკუთარი სახელები: ფალ. Spanddāt, აგ. spāntō, dāta, არაბ. Isfandyād, ახ. სპარსული Isfandyār (r d-ს ნაცვლად ორთოგრაფიული აღრვევის ნიადაგზე მიღებულად ითვლება)¹, ირ. საკუთარი სახელი Baxtiyar < Baxtdār-იდან 'ბედის მქონე, ბედნიერი', სპარსულ-არაბული بختیار — Baxtiyar², სომხ. *Բախտար*³.

შენიშვნა: არ არის გამორიცხული, რომ საკუთარ სახელებში Isfandyar და Baxtiyar მ-ს გადასვლა r-დ ორთოგრაფიული აღრვევის ნიადაგზე კი არ იყოს მიღებული, არამედ r სპირანტული მ-ს დიალექტურ ექვივალენტს წარმოადგენდეს, როგორც ეს სომხურისათვის გვაქვს ხშირად. შეადარეთ ხაყბāt, სომხ. *Բաղարատ* ბ ა ვ რ ა ბ ტ და მისთანანი.

31. ბაჰლაუნდი (ბეშქენ ბაჰლაუნდი).

...სადა-იგი მონასტერი შუენიერი შინ არს, რომლისა-იგი იყენეს პირველნი აღმაშენებელნი ამასპო და ქურდია, ხოლო აწ კუალად დაჲ გიორგისი, რომელი იყო კოლი დიდისა მთავრისა მირიანისი, ძისა ბეშქენ ბაჰლაუნდისაჲ, ძისა იოვანსისი* (ს. ზ. 235₂).

უძველესი ირანული ფორმა ამ გვარ-სახელისა არის ძველი სპარსული Parθava 'პართია, პართელი, პართული', საშ. სპარსული Pahlav, Pahlavān, ახ. სპ. Pahlav, Pahlavān 'გმირი, ფალავანი'⁴, არაბული Pahlavān (šams ad-dīn)⁵, სომხური გვარ-სახელი *Պարլավան*. დაბოლოების მიხედვით ქართული ბაჰლაუნდი თითქოს ყველაზე ახლოს სომხურ ფორმასთან არის. განსხვავებას ქმნის თავკიდური ზ ქართულ ფორმაში და ზედმეტი დ სიტყვის ბოლოს.

თავკიდური ზ შესაძლოა დისიმილაციური გამწვანებით აიხსნას (შეადარეთ ბატარა < პატარა, ბატონი < პატრონიდან და მისთანანი), რაც შეეხება ბოლოკიდურ დ-ს, საინტერესოა, რომ ეს დ განვითარებულია ამ სახელის ახ. სპარსულ ფორმაშიც, რომელიც დაცულია გვარში ფალავანდიშვილი, მაგრამ ფალავანი.

32. ბევრახფი.

ავსუელთა უფალი* — ზოაქის ეპითეტი:

...და გამონდა ნათესავთა შორის ნებროთისთა კაცი ერთი გმი-

¹ GrirPh, I, 2, 83, 192.

² F. Justi, IN, 83, 61.

³ *Աճ ա յ ա ն*, *Անձ. բառ.*, I, 83, 367.

⁴ GrirPh, II, 83, 34.

⁵ F. Justi, IN, 83, 237.

რი, რომლისა საბელი აფრიდონ, „რომელმან შეკრა ჯაჭვითა ბევრას ფი, გუელთა უფალი, და დააბა მთასა ზედა, რომელ არს კაცთა შეუვალიო“ (ლ. შრ. 12₁₁).

ავესტური Baevārīspa¹ 'მრავალტყენიანი, 10.000 ცხენის შულთ-ზელი', გველშაპ Azdahāka-ს ეპითეტი. სპ. სპარსული ფორმებია: bēvarasp, არაბ. Baiwarāsb — Baiwarāsf, სირიული B[ew]aršpaq, სვეითური Βαιράσπαις², სომხური *Բիբարայ Աძգահակ*. ქართული ფორმა, როგორც ჩანს, ნასესხებია ფალაურიდან და არა „შაინ-მედან“.

მმ. ბეშქენ (ბეშქენ ბაპლაუნდი).

1) დიდი მთავრის შირიანის მამა:

„...დაი გიორგისი, რომელი იყო ცოლი დიდისა მთავრისა შირიანისი ძისა ბეშქენ ბაპლაუნდისა, ძისა იოვანსისი“ (ს. ზ. 236₁).

2) ძმები — სულა, ბეშქენ და ლაკლაკი (ს. ზ. 236₁).

3) ბეშქენ ჯაყელი (თუბარისის ერისთავი):

„და აყვეს ლიპარიტს კახნი და ბერძენნი, და ვერ წაიღეს ატენი, რამეთუ ციხეთაუფალი კაცი მტკიცე იყვნეს ერთგულთასა ზედა ბაგრატისსა, თვნიერ ფარსმან თმოგუელისა და ბეშქენ ჯაყელისა...“ (მატ. ქართ. 298₁₁).

სპ. სპ. Pēšgin³ მომდინარეობს ძვ. ირანული სიტყვიდან *pa-isa, აბ. სპ. pēšah 'ხელოვნება, ხელსაქმე', არაბული Biskin (იაკუტისთან), სომხ. Pešgin⁴ (სუმბათის ძე ორბელიანი) და სხვა.

მმ. ბინქარან — ცეცხლის მსახური ეპისკოპოსი:

„მაშინ ბარზაბოდ წარმოგზავნა ცეცხლის-მსახური მცხეთას და მათ ზედა ეპისკოპოსად ბინქარან, და დასხდეს მოგუთას“ (ჯუანშ. 145₁).

„ხოლო ბინქარან, ეპისკოპოსი ცეცხლისმსახურთა, ასწავებდა ქართველთა სჯულსა თვისსა, არამედ არავინ ერჩდა წარჩინებულთაგანი, გარნა წურილი ერთი მიიქცია მრავალი ცეცხლისმსახურთა“ (ჯუანშ. 145₁₋₁₉).

„და ესე მიქეელ ეპისკოპოსი წინააღუდგა ბინქარან მაყთურსა, რამეთუ ასწავებდა ყოველთა ქართველთა სჯულსა ჭეშმარიტსა“ (ჯუანშ. 145₁₁).

ესე ყოველი მიუძღვნა სპარსთა მეფესა ჯელითა ბინქარან ეპისკოპოსისათა, და ითხოვა სპარსთა მეფისაგან ასული ცოლად“ (ჯუანშ. 104₁₁).

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 32; F. Justi, გვ. 61.

² B. A Gaen. OHP, გვ. 159.

³ F. Justi, IN, გვ. 251.

⁴ М а т а т а н, Мат. рач., VI, გვ. 240.

„მაშინ შეაგდო საპყრობილესა შინა ბინქარან მაცულერი, ეპისკოპოსი ცეცხლის მსახურთა...“ (ჯუღანშ. 178₁₂).

ვარიანტებში გვაქვს ფორმები ბინქარ და შინქარან — შეიძლება ჩვენ აქ საქმე გვექონდეს სახელთან დინქარ 'რელიგიის მსახური, მორწმუნე'. საშ. სპ. Dīnkār, ძვ. ირ. *Dainakāra 'მორწმუნე', თუ ვივარაუდებთ დას. ორთოგრაფიულ აღრუვის ბ.სთან. ხოლო თუ ამოსავლად მივიჩნევთ შ-ინიან ფორმას, მაშინ Šinkār < *šainakāra 'მშენებელი'.

35. ბრატმან.

„და მეფობდა ბრატმან რლსა ზე მცხეთას ქლქი დაეწყო“ (მოქც. ქართ. 709₂₂).

ძვ. ირ. *Brātamana-, brāta 'ძმა' + mana 'სული'. შეადარე სახელები ფარსმან, ნარიმან და სხვა.

დამახინჯებული ფორმები ბარტომ, ბარტამ ლეონტი შროველთან არის წარმოდგენილი.

man- ზმნური ფუძეა, რომელიც გამოხატავს სულიერი აქტივობის ხებადასხვა სახეს — 'სურვილს, სწრაფვას, ზრახვას, დარიგებას' და სხვა. სახელი Brātamana — შესაძლებელია ნიშნავდა 'ძმის მოყვარულს', 'ძმის მსგავსს', 'ძმაზე შზრუნველს' და სხვა. man გვხვდება მეორე ელემენტად სკვითურ სახელებშიაც. შდრ. Χορζαμანდ — (პროკოპ. კესარ. მასაგეტის სახელი). აბაევის აზრით, აქ გვაქვს ოს. xorz-amond — ძვ. ოს. hvarz-amānt — 'კარგი ბედისა', ხოლო სახელი მეორე მასაგეტისა Χορζαμანდ = hvarz-amān 'კარგი მრჩეველი' (ოს. amonun 'დარიგება, რჩევა', amond 'ბედნიერება, ბედი'¹). შეადარეთ აგრეთვე სკვითური სახელი Brātaka, ძვ. ირანული Brātaka 'ძმა, ძმობილი, ძამია'², პ. ინგოროყვა აღადგენს ამ სახელს ბ[ა]რტამან-ის სახით³.

36. ბუზშირ (ბუზშირ ევეჟან ბუზშირ) — მარზაპანი ქართლისა.

„და შემდგომად სამისა წლისა შემოვიდა ევეჟან ბუზშირ ქართლისა მარზაპნად“ (ე. მცხ. 165₂₂).

„და წარვიდეს სპარსნი მცხეთით, შემასმენელნი ნეტარისა ევსტათისნი, ტფილისა, და წარდგეს წინაშე ევეჟან ბუზშირ მარზაპანისა და პრქუეს...“ (ე. მცხ. 165₂₂).

„და უბრძანა ევეჟან ბუზშირ ორთა მკედართა წარსლვამ და მოწოდებამ წმიდისა ევსტათისი და სტეფანისი“ (ე. მცხ. 165₂₂).
იხ. აგრეთვე, გვ. 166₁₀₋₁₁, 175₂₅.

¹ B. A. Raen, OIF, გვ. 172.

² M. Vasmer, Iranier, გვ. 26; L. Zgusta, Die Personn., გვ. 86.

³ პ. ინგოროყვა, საქ. მუზეუმის მოამბე, XI, გვ. 264.

ბურზიმირ = საშ. სპარსული Burzmihir¹ (Bürēmitr), burz 'მაღალი' + Mīhr 'მითრა' = 'მაღალი მითრა'.

შეადარეთ სასანურ-ფალაური atur burzēnMīhr² — სახელი მაზდაასნელთა ერთ-ერთი სამ უწმინდეს ცეცხლთაგანისა (KN. I, 11, 13).

37. ბურზო.

1) ბურზო, ბორზო (ვაქრისტეანებული სპარსელი):

„ხოლო უსტამ პრქუა მათ; ვინ არიან ივინი? და მათ უთხრეს სახელები მათი და პრქუეს: ერთსა გუშნაკ პრქვან და ერთსა ბახ-დიად, ერთსა ბორზო, ერთსა პანაგუშნასპ, ერთსა პეროზაკ, ერთსა ზარმილ, ერთსა სტეფანე“ (ე. მცხ. 163₁₇).

„...ხოლო ნეტარი ევსტათი და გუშნაკ და ბორზო და პერო-ზაკ და ზარმილ და სტეფანე გულს-მოდგინედ და მტყიცედ ღვეს სარწმუნოებასა ზედა ქრისტმსსა“ (ე. მცხ. 164₁₇).

2) ბორზო — მოვაკანის მეფე (ვახტანგ გორგასალის დროს):

„ხოლო ბორზო მოვაკენელმან მეფემან თქუა: არა დაუტეობ ნათელსა შემწუელსა, და არა თაყუანისცემ ძელსა მაშმელსა, რომელი განშუენებულ არს ოქროთა და ანთრაკითა“, და სცა მას ლახუარი ჯუანშერ სპასპეტმან, და დაეცა მძორი მისი“ (ჯუანშ. 174₄₋₅).

სა. Burzōc,³ ახ. ვამოთქმით — Barzūi, Barzū⁴; არაბული بزرز — Barzūyeh. იუსტის აზრით, ეს სახელი წარმოადგენს შემოკლებულ ფორმას სახელიდან Burzmihir.

ჩვენ ვფიქრობთ, შესაძლოა ის დამოუკიდებელი სახელიც იყოს, ნაწარმოები ფალ. burz-იდან, ახ. სპ. burz 'მაღალი', ავ. baraz, baraz 'მაღალი'.

38. გოდერძი (გეოგრაფიულ სახელში — გოდერძისა ტევეი):

„აღვსყევით პირსა მის მდინარისასა და მივიწიენით ჯვესა რასმე ღრმასა და უღალსა, რომელსა გოდერძისა ეწოდების...“ (ე. მცხ. 229₁).

1) გოდერძი მგდეური (კახი აზნაური):

„წარვიდა მეფე აფხაზეთად, და შევიდა კვრიკე ბოკორმას; ეკაზ-მოდა და ლამოდა შემდგომად აღვსებისა წარსლევასა. მაშინ შეებ-რაბნეს აზნაურნი ქართველნი და მათ თანა კახნი: გოდერძი მგდეური, მამა ყანჩაელი, დაჩი კორინთელი...“ (მატ. ქართ. 269₁).

¹ F. Justi, IN, 83, 74.

² H. Nyberg, Hfsb, II, 33, 39.

³ F. Justi, IN, 83, 251.

⁴ GrirPh, I, 2, 33, 56.

2) გოდერძი—ერისთავთ-ერისთავი კახთა:

„და ისინი ველსა მოვიდეს კახთა მეფე გავიქ და ერისთავთ-
ერისთავი გოდერძი, და ყოველნი დიდებულნი კახეთისანი დარ-
ბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშულობისა ძებნად“ (მატ.
ქართ. 300₁).

„...გუარამ გოდერძის ძე, ბექის ციხისა პატრონი...“ (მატ.
ქართ. 300₁₀).

„...და ჯედი, დისწული გოდერძისა, შტორის ერისთავი და
მაჭელისა...“ (მატ. ქართ. 298₁).

გოდერძიანნი:

„ხოლო ვითარცა აღესრულა წმიდა მოწამე, მოვიდეს ღამესა
მას გოდერძიანნი ტბელნი და მათ თანა სხუანიცა აზნაურნი
მამეანნი, და მოიპარეს გუამი წმიდისა მოწამისა არჩილისი, წარ-
მოიდეს და შემურეს დიდითა პატივითა, და დამარხეს ნოტკორას,
მის მიერ აღშენებულსა ეკლესიასა“ (ლ. მრ. 248₁).

ეს სახელი შემონახულია ახალი სპარსული ფორმით: گودرز
Gūdarz¹, ქურთულში გვაქვს Gōhdarz. არაბული ფორმებია: غود-
دارز (Gudarz), ბერძნულში Γωδάρης, Γωδάρης, ლათინური Gotar-
zes, სომხ. Գոտարզ².

ეტიმოლოგია ამ სახელისა ასეთია: Gō ‘ხარი’ + darz ‘ძლიერი,
მტკიცე’, სახელის ფორმა საშუალო სპარსულია: Gōdarz ‘პართელთა
მეფე 40—51 წ.?’; ახ. სპ. Gouderz ‘სპარსელი მთავარი ქაიქავოს მე-
ფისა’ (შაჰნამე).

39. გორგასალი (გოლგასარი) ვახტანგ — საქართველოს
მეფის ეპითეტო.

„...და მისა შემდგომად მეფობდა დიდი ვახტანგ: გოლგა-
სარი: და მთავარებისკომოსი იყო: იოველ“ (მოქც. ქართ. 721₂₀).

„მიერთვან ვერლარა შეუძლებდეს სპარსნი წყობად მისა, რამეთუ
დაისწავლეს იგი, რომელსა ეწერა მგელი და ლომი. და ვითარცა
ესილიან ვახტანგ, თქვან: „დურ აზ გორგასალ“, რომელ არს
ესე: „მირიდეთ თავსა მგლისასა“, და მის მიერ სახელ-ედვა ვახტანგ
მეფესა გორგასალ“ (ჯუანშ. 180₁₋₁₁).

„და მოხადა მას დღესა სპარსთა მეფე გორგასალმან ლაშ-
ქრითურთ თვისით ტფილისად, და უძღუნა გორგასალმან მკე-
ვალი ათასი, მონა ხუთასი, სტაფრა სკარამანგი ხუთასი“ (ჯუანშ.
182₁).

¹ F. Justi, IN, 83. 118.
² H. Hübschmann, AG, I, 83. 35.
³ Գ Կ Ե Լ Կ Ե, Ին 2. քառ., I, 83. 489.

„და აზრახა ანთიპატმან გორგასალაჲ, რათა ყოხ-მშვედობა შორის კეისრისა და ხუასროსა, რამეთუ ეშინოდა ბერძენთა — ნუ უყუდ შევიდენ საბერძნეთად სპარსნი და შოაოკრონ იგი“... (ჯუანშ. 182₇).

„და მისცა გორგასალსა ნიქი: ალვა ლიტრა სამი ათასი, ამბარი ლიტრა ხუთასი, მუშკი ლიტრა ხუთასი, ტაიჭი ცხენი სამი ათასი, სამოსელი ხუასროვანი ათასი და ხაზდი სამი ათასი“ (ჯუანშ. 183₁₀).

„ხოლო ვინათგან მოაკლდა მეფობა შეილთა გორგასლისა-თა, მით გამოითგან ეპურა უფლება ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამა-თამდე“ (სუმბატ დავითის-ძე, 373₁₆).

გორგასლის ეტიმოლოგია მოცემულია თვით ჯუანშერის ტექსტში, სადაც მოყვანილია სპარსული ფრაზა ქართული ტრანსკრიფციით „დურ აზ გორგასალ“ და ქართული თარგმანიც „შირიდელთავესა მგლისასა“. სპარსული Gurgsar¹ 'მგლისთავა', საშ. და ახ. სპარსული gurg 'მგელი' (ძვ. ინდ. vrka, ავ. vōhrka 'მგელი') + sar 'თავი'.

გორგსარ > გორგასარ > გორგასალ (დისიმილაცია რ.რ > -რ-ლ).

40. გუარამ.

1) გუარამ კურაპალატი:

„სპარსნი უფლებდეს ქართლს და სომხითს და სიენიეთს და გუასპურაგანს, და კათალიკოზი იყო სამოველ. და ნელად-რე შეკრ-ბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გუარამ და მერამე კურაპალატადცა“ (მოქც. ქართ. 724₁₆).

2) გუარამ—გაბრიელ დაფანჯულის ვაჟი:

„და წარმოუდგინნა წინაშე მისსა ოთხნი იგი ძენი თვისნი, ყოვ-ლად კეთილნი და ყოველითავე მსგავსნი გაბრიელ შამისა შათისანი: პატრიკ, გუარამ, არშუშა, და აბულასათ“ (გრ. ხანძთ. 248₂).

3) გუარამ აშოტ კურაპალატის ძე:

„მაშინ სამთა შათ დიდებულთა ძეთა კურაპალატისათა — ადარ-ნერსე, და ბაგრატ და გუარამ — შეწირეს თითოეულად, რაჲცა საგმარი მონასტერსა მისსა უკმდა, ყოველი უხუებით“ (გრ. ხანძთ. 252₁₃).

„მას გამსა ბაგრატ კურაპალატმან ნებითა ღმრთისაჲთა და ნე-ბითა ძმათა თვისთაჲთა და ბრძანებითა ბერძენთა მეფისაჲთა მიიღო კურაპალატობაჲ ნაცვალად აშოტ კურაპალატისა, შამისა თვისისა.“

¹ F. Justi, IN, გვ. 122.

რამეთუ მიეცა მის ფლობაჲ ჯელმწიფებისაჲ ზეგარდაჲმო. და ძმანი მისნი ყოველნი და დიდებულნი ჯელმწიფენი — აღარნერსე უხუცესნი და გუარამ მრწემი, — მშუვალესა მას ძმასა მორჩილ ექმნეს საღმრთოჲსა ძმობისა სიყუარულითა, რამეთუ ერთ ზრახუა, ერთ სულ და ერთ ნება იყვნეს იგინი...“ (გრ. ხანძთ. 260₁).

4) გუარამ — მთავარი ქართლისა, კურაპალატი: „შეოცდაცხრაშეტე მეფე ქართლისა, კურაპალატი გუარამ ბაგრატიანი“ (ჯუანშ. 218₂).

„ხოლო ესე გუარამ იყო დედით ხოსროიანი და მამით ბაგრატიანი. და ესე ბაგრატიანი შვილისშვილნი და ნათესავნი არიან ამა გუარამისნი“ (ჯუანშ. 218₁).

„მაშინ ერჩდა სპარსთა მეფე კეისარსა, და განთავისუფლდეს ქართველნი და ესე გუარამ კურაპალატი დადგა მორჩილებასა ზედა ბერძენთასა“ (ჯუანშ. 221₁₄).

„ამანვე გუარამ კურაპალატმან განაახლა საფუძველი ტფილისისა სიონისა“ (ჯუანშ. 222₂).

„მას ჟამსა კათალიკოსი იყო მცხეთას სამოელ, და ერთად ზეკრბა ყოველი ქართლი და გამოარჩიეს გუარამ, დავითის ნათესავისაგან, მოწიფნული ძმათა მისთა თანა, ასაშ და ვარაზგარდს, რომელნი იგი ზემო ვაჟსენენით“ (სუმბატ დავითის-ძე, 374₁).

„...და გუარამ განაჩინეს ერისთავად. და მოსცა ამას მეფემან ბერძენთამან აატივად კურაპალატობა და წარმოგზავნა მცხეთას. და ამან დადგა საფუძველი ჯუარისა ეკლესიასა, რომელ არს მცხეთას“ (სუმბატ დავითის-ძე, 374₂).

„და ოთხნი ძმანი მათნი მოვიდეს ქართლს: ხოლო ერთი მათგანი სახელით გუარამ, განაჩინეს ერისთავად, და ესე არს ერისთავი ქართლისა და მამა ბაგრატიონთა. და ესე ქართლისა ბაგრატიონიან(ნი) შვილის შვილნი და ნათესავნი არიან მის გუარამისნი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 375₁₄).

5) გუარამ კურაპალატი, ძე პირველისა სტეფანოზისი, მამა ვარაზ ბაკურისა:

„რამეთუ მამა მისი ნერსე, ძე ვარაზ-ბაკურ ანთიპატრიკისა, და ამის ვარაზ-ბაკურის მამა, სახელით გუარამ კურაპალატი, ძე პირველისა სტეფანოზისი და ძმა დემეტრესი, — ესენი გარდაცვალებულ იყვნეს“ (მატ. ქართ. 252₁).

„და ამის სტეფანოზისა შემდგომად ერისთავობდა ძე მისი გუარამ კურაპალატი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 376₁).

6) გუარამ მამფალი — აშოტ I დიდი კურაპალატის ძე:

„ხოლო აბულაბაზ სომეხთა ერისთავმან და გუარამ ა. შოტის ძემან მიუწერეს მთიულთა, რათა არა შეუშუან“ (მატ. ქართ. 258₁₃). იხ. 256₁₂, 257_{10; 17; 18}, 258_{13; 15} და სხვა.

„ხოლო გუარამ, ძემან აშოტ კურაპალატისამან, შეიპყრა ვაბულოც და წარსცა საბერძნეთად: რამეთუ განდიდებულ იყო ვაბულოც და დაემოწაინეს ვარდაბანელნი“ (მატ. ქართ. 257₁₀).

„ხოლო ნასრა, ძე გუარამისი, და გურგენ იყვნეს აფხაზთა კერძ, ხოლო დავით და ლიპარიტ უშუელდეს სომეხთა, და იბრძოდეს სომეხნი და აფხაზნი ქართლსა ზედა. მას წამსა მონაზონ იქმნა გუარამ“ (მატ. ქართ. 259₁).

„და წარემართა (აშოტ), რათა წარვიდეს საბერძნეთად და თანა ჰყვეს მას დედა და ცოლი და ორნი ძენი ასაკითა ჩკლნი, უხუცესი ადარნასე და შედეგი ბაგრატ, ხოლო უმრწემესი ძე გუარამ ჯერეთ არა ესუა“ (სუმბატ დავითის-ძე 376₁₁).

„და მოიკლა იგი ტელითა მამის ძმისწულისა თვისისა ნასრა გუარამის ძისითა, სიცოცხლესავე შინა გუარამისსა, ქრონიკონსა რა, სუფევასა შინა გუარამისსა, ხოლო გუარამ მამფალი, მამის ძმა მისი, მამა ნასრესი, უბრალო იყო სისხლისაგან დავით კურაპალატისათა“ (სუმბატ დავითის-ძე 378₂₅).

„გარდაიცვალა გუარამ მამფალი, ძე აშოტ დიდისა, მამა ნასრისა, ქრონიკონსა რა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 379₉).

7) გუარამ გოდერძის ძე, ბექის-ციხის პატრონი:
„და გამოიტყუენა (ლიპარიტ) ... გუარამ გოდერძის ძე, ბექის ციხისა პატრონი, — და შეიპყრა იგინი ანისის კარსა“ (მატ. ქართ. 300₁₀).

იუსტის აზრით, ქართული გუარამი წარმოადგენს სპარსული Bahrām-ისა და სომხური Վրամ-ის შესაბამის ფორმას¹, რაც ჩვენ საესებით სარწმუნოდ მიგვაჩნია.

საშუალო სპარსულ v-ს სიტყვის თავში შეგძლო მოეცა ვა-ც როგორც ეს სხვა მრავალი მაგალითებით გვაქვს დამოწმებული: საშ. ს. vahram > *guhram > ქართ. გუარამ. შეადარეთ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ის გუასპურაგანი, რომელიც სომხური Վասպուրական-ის გადმოცემას წარმოადგენს ქართულში (საშ. ს. Vaspuhrakān-იდან).

თვით ირანულში ასეთი მდგომარეობაა: საშ. სპარსული v ახალ სპარსულში გვაცლევს ხ-ს სიტყვის თავში, რაც სასანურ ეპოქაშივე

¹ F. Justi, IN, გვ. 361—365.

დაიწყო, მაგრამ თავკიდური vi -და va- ახალ და საშ. სპარსულში
სასანური ეპოქის ბოლოს გადადის gu-დაც. მაგალითები შეიძლება
ქართულში შემოსული ირანული საკუთარი სახელებიდანაც მოვი-
ტანოთ: შეადარეთ, მაგალითად, გურგენ—სას. ფალ. Gūrgēn და
სომხური (არშაკული ფალაურიდან ნასესხები ფორმა) *Վրգեն*.

ქართ. გვრობან და კ < ფალ. Warōn (ახ. სპ. Gurōi) + bandak,
გუშნაკ < ფალ. gušn, ავ. Warōna, გორგასალი < ფალ. Gur-
gšar (ავ. vāhrka) და სხვა მისთანანი.

სომხურში დადასტურებულია აგრეთვე სახელი *Գրքա*¹. ამ სა-
ხელის ირანული ეტიმოლოგია იხ. ბარამ-თან.

41. გურანდუხტ.

1) არჩილ I ძმისწული, ცოლი ლეონ კეისრის
ერისთავისა:

„მაშინ მისცა ლეონს (არჩილმა) ცოლად ძმისწული მისი გუა-
რანდუხტ და გვრგვნი იგი, რომელი ბერძენთა მეფესა წარმოეცა
მირისთვს“ (ჯუანშ. 242₂₃).

2) გურანდუხტი (A — მირანდუხტი) — ვახტანგ
გორგასალის დაა:

„ხოლო კასპი ქალაქი შემოსრეს და ტყუე ყვეს, და წარიყვანეს დაა
ვახტანგისი გურანდუხტ, საშის წლის ქალი“ (ჯუანშ. 145₂₁).

3) გურანდუხტი — არჩილ II ასული:

„და ესხნეს არჩილს ძენი ორნი: ჯუანშერ და იოვანე, და ასულ-
ნი ოთხნი: გურანდუხტ, მარიაჲ, მირანდუხტ და შუშან“ (ჯუანშ.
244₂₁).

4) გურანდუხტ დედოფალი, ბაგრატ III დედა,
შვილი გიორგი აფხაზთა მეფისა:

„ვითარ წარჲდეს ამას შინა ქამნი რაოდენნიმე, იწყეს კუ-
ალად მედგრობად ზაკულებით, ვითარცა არს ჩუეულემა ქართლისა
აზნაურთა: შეეუბნეს ნაჭურდველთა და საბოტარელთა, და მოი-
ყვანნეს ლაშქარნი კახეთით; და გასცეს უფლისციხე, და შეიპყრეს
გურგენ და ძე მისი ბაგრატ და დედოფალი გურანდუხტ,
წარიყვანეს კახეთად“ (მატ. ქართ. 274₁₉).

„...განუტყვენეს გურგენ და ბაგრატ და დედოფალი გურან-
დუხტ, და შეუტყიეს ქართლი და უფლისციხე, ხოლო წირქუალის
ციხე და გრუი თუთ დაიჭირეს“ (მატ. ქართ. 274₉).

„მას ეამსა ეპყრა უფლისციხე და ქართლი გურანდუხტ
დედოფალსა. ესე გურანდუხტ დედოფალი ასული იყო გიორგი
აფხაზთა მეფისა და დედა ბაგრატისა“ (მატ. ქართ. 275₉).

¹ *Ա ճ ա յ ւ Ն*, *Անձ. բառ.*, გვ. 489.

„ხოლო მას ეამსა აზნაურთა ქართლისათა რომელთამე არა ენება ვარდამოსლვა მისი, რამეთუ თითოეულად განაგებდეს საქმევანა ქართლისათა, დაღაცათუ იყვნეს მოზრნილებასა შინა გურანდუხტი-სასა“ (მატ. ქართ. 276).

5) გურანდუხტი — გიორგი I ასული და გიორგი II აღმზრდელი:

„ესხნეს შვილნი ოთხნი (გიორგის): ძენი ბაგრატ და დემეტრე, და ასულნი გურანდუხტი და კატა“ (მატ. ქართ. 291).

„და მოიყვანეს მზრდელად მისა (გიორგი II) ლიპარიტი და პატრონად დამ ბაგრატისი გურანდუხტი დედოფალი...“ (მატ. ქართ. 304).

„ხოლო გურანდუხტი და გიორგი, ძე ბაგრატისი, დგეს ღრტილას...“ (მატ. ქართ. 304).

6) გურანდუხტი დედოფალი, დავით აღმაშენებლის მეუღლე (ასული ყივჩაყთა უმთავრესისა, ათრაქა შარლანის ძისა):

„და ამით თანა უადვილეს იყვნეს მოსლვად მახლობელობითა და უმოფარებითა, და რამეთუ პირველ (მრავალთა წელთასა მიერ) მოეყვანა სანატრელი და ყოვლად განთქმული სიკეთითა გურანდუხტი დედოფალი, შვილი ყივჩაყთა უმთავრესისა ათრაქა შარლანის ძისა, სჯულიერად მეუღლედ თვსად და დედოფლად ყოვლისა საქართველოსა“ (დავ. აღმშ. 336).

ეს სახელი, როგორც ზემოთ მოყვანილი კონტექსტებიდან ჩანს, საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა საქართველოში.

პირველი ნაწილი სიტყვისა გურან-დუხტი წარმოადგენს მამაკაცის სახელს გურამ (საშ. სპ. Vahrām), ხოლო მეორე დუხტი, ნიშნავს ასულს (საშ. სპ. duxt 'ასული', ავ. duxtar, აბ. სპ. duxtar, დიალექტური ფორმა — duxt), სპარსულში დადასტურებულია Bahrāmduxt 'ბარამის ასული' საკუთარ სახელადაც.

შეადარეთ ანალოგიურად ნაწარმოები სახელები: მირანდუხტი, საგდუხტი, ბაკურდუხტი და სხვა.

42. გურგენ.

1) გურგენ — სტეფანოზ ქართლის ერისმთავრის მამა:

„ხოლო იყო შემდგომად სივლტოლისა მის ნერსსისა ქართლით, წარმოავლინა შაბდი ამირა მუმნმან ბრძანებითა ღმრთისაჲთა სტეფანოზ, ძმ გურგენისი, დისწული ნერსსისი, ნაცვალად დედის ძმისა თვისისა ნერსსისა, ერისმთავრად ქუყყანასა ამას ქართლად“ (აბო, 189₂₈).

¹ F. Justi, IN. 33, 121; H. Nyberg, Hfsh, II, 33, 60.

...ქართლს შინა კათალიკოზობასა სამოვლისსა, ერისმთავრობასა სტეფანოზისსა, ძისა გურგენისსა, ... შევისწავეთ მარტულობაა წმიდისა და ნეტარისა ამის მოწამისა და კეთილად მოღუწისა პაპოისი ქალაქსა ტფილისს* (აბო, 191₂₁).

2) გურგენ I კურაპალატი—ძე ადარნასე I-ისა:

„ხოლო ნასრა, ძე გურამისი, და გურგენ იყვნეს აფხაზთა კერძ, ხოლო დავით და ლიპარიტ უშველდეს სომეხთა, და იბრძოდეს სომეხნი და აფხაზნი ქართლსა ზედა“ (მატ. ქართ. 259₁).

„გარდაიცვალა გურგენ კურაპალატი, ძმა სუმბატ მამფალ არტანუჯელისა და ძე ადარნასე, ძმისა აშოტ დიდისა, ქორონიკონსა რ^აია“ (მატ. ქართ. 259₂₂).

„მოვიდეს გურგენ და ადარნასე, ძე დავითისი; უშველეს სომეხთა, შეიბნეს მტკუარსა ზედა; იძლიენეს აფხაზნი, მოკლეს ნასრა და ბაყათარ, მთავარი ოვსი, და ერისთავი აფხაზთა“ (მატ. ქართ. 261₁₂).

„და იყვნეს ძენი უბუცესისა მის ძმისა მათისა, აშოტის ძისა ადარნასესნი, სამნი: გურგენ, რომელი-იგი დღეთა სიბერისა მისისათა კურაპალატად დასუეს, და ძმანი მისნი აშოტ კეკელაა და სუმბატ არტანუჯელი...“ (სუმბატ დავითის-ძე, 378₁₁).

„და ამისა შემდგომად დასუეს გურგენ ძე ადარნასესი კურაპალატად, დიდისა აშოტ კურაპალატის ძისა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 379₂₁).

3) გურგენი—აშოტ კეკელას ძე:

„ხოლო აშოტ კეკელაა, ძე ადარნასესი, გარდაიცვალა ქორონიკონსა პ^აზ, და დაუტევა გურგენ, რომელი შემდგომად კურაპალატად დასუეს, და სუმბატ არტანუჯელი ანთიპატრიკი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 378₁₂).

„ხოლო ადარნასე, ძე მოკლულისა კურაპალატისა, განვიდა ბრძოლად მისა, და მიჰყვა მის თანა შეწყვნად ადარნასესა გურგენ კურაპალატი და შვილნი მისნი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 379₁₀).

„ხოლო გურგენ კურაპალატი წარვიდა ტაოთ, კალმახით, მამულით თვისით, ცხოვრებად შავშეთს და არტანს“ (სუმბატ დავითის-ძე, 379₂₁).

4) გურგენ ერისთავი, ძე ბაგრატ მამფალ არტანუჯელისა:

„გარდაიცვალა გურგენ ერისთავი, ძმა ამის დავით ერისთავთ-ერისთავისა და ძე ბაგრატ მამფალ-არტანუჯელისა, ქორონიკონსა რ^აზგ“ (მატ. ქართ. 260₁₂).

„და გარდაიცვალა ბაგრატ მამფალი არტანუჯელი, ძე სუმბატისი, ქორონიკონსა რ^აქთ, თუესა აპრილსა ოქ, დღესა აღვსებასა, და დაუ-

ტყენა ძენი ოთხნი: ადარნასე, რომელი-იგი მონაზონ იქმნა და სასიკლო სახელი-იღვა, გურგენ ერისთავი, აშოტ და დავით" (სუმბატ დავითის-ძე, 380₄).

5) გურგენ დიდი—ერისთავთ-ერისთავი, ძე ადარნასე ერისთავთ-ერისთავისა:

„ხოლო ესე ბაგრატ სიძე იყო გურგენ ერისთავთ-ერისთავისა; უშუელდა გურგენ ყოვლითა ძალითა მისითა“ (მატ. ქართ. 265₄).

„ხოლო იშხანიკ დისწული იყო გურგენ ერისთავთ-ერისთავისა, და დედამან მისმან მოაქციენა მართლმადიდებლად, დინარ დედოფალმან“ (მატ. ქართ. 266₂).

6) გურგენ—ძე გურგენ ერისთავისა:

„გარდაიცვალა გურგენ ერისთავი, ძმა ამის დავით ერისთავთ-ერისთავისა და ძე ბაგრატ მამფალ-არტანუჯელისა, ქორონიკონსა რ^ეშგ“ (მატ. ქართ. 260₁₃).

„...და დაუტევა ამან გურგენ ძე მუცელსა შინა ცოლისა თვისისა, რომელსა ეწოდა გურგენვე, სახელი მამისა თვისისა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 380₂₂).

7) გურგენ კლარჯი, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა:

„გარდაიცვალა ესე ბაგრატ, ძე სუმბატისი და ძმა დავითისი, ქორონიკონსა ს^ეშ, მასვე წელსა, რომელსა წელსა მოკუდა მამა მისი სუმბატ, და დაუტევნა ძენი ორნი: გურგენ და სუმბატ“ (მატ. ქართ. 259₁₃).

„ხოლო ესრეთ იყო გარდაცვალემა მათი: რამეთუ მაშინ ოდესმე ამან ბაგრატ შეფემან კურაპალატმან მოიყვანნა ესე ორნი ძმანი, კლარჯთა კელმწიფენი, სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, დარბაზობად მის წინაშე, ციხესა შინა ფანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრნა იგინი და აღიხუნა ციხენი და ქალაქნი მათნი“ (მატ. ქართ. 283₆).

„და არღარა-ვინ იყო ამის ეამში სხუა ბაგრატონი, თვნიერ სუმბატისა და ძმისა მისისა გურგენისა, რომელნი მეფობდეს კლარჯეთს, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი...“ (მატ. ქართ. 283₆).

„და მუნ ციხესა შინა თმოგვასასა გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი ქორონიკონსა ს^ელ^ა. და ეგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენ-ცა გარდაიცვალა, ძმა სუმბატისი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 382₂₆).

8) გურგენ ერისთავი ძმა აშოტ I კურაპალატისა:

„და მერმე (ერისთაობდა) ნერსე და ძენი მისნი, ფილიპე და სტეფანოზ და ადარნასე. და ძენი მისნი გურგენ ერისთავი, აშოტ კურაპალატი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 376₆).

9) გურგენ II—მეფეთა-მეფე (ბაგრატ II რეგვენის ძე და ბაგრატ III მამა):

„მოვიდა დავით კურაპალატი, ჩამოდგა ქუაჭურელთა; მოეგებებინა ქართლის ერისთავი ივანე მარუშის-ძე, აღიღო მისგან უფლისციხე, და მიუბოძა ბაგრატს და მამასა მისსა გურგენს, რამეთუ არა ესუა შვილ დავით კურაპალატსა, და ბაგრატ ძე გურგენისი, გაეზარდა შვილად თვსად“ (მატ. ქართ. 272₁).

„და ვითარ შეიქცა მუნით გარე, დაუტევნა უფლისციხეც გურგენ და ძე მისი ბაგრატ...“ (მატ. ქართ. 274₂).

„და დაუტევა ძე თვისი უზუცესი გურგენ, რომელსა უწოდეს მეფეთა-მეფე“ (სუმბატ დავითის-ძე, 382₁).

„გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ-მეფე, ძე ბაგრატ ქართველთა მეფისა, ქრონიკონსა სკ...“ (სუმბატ დავითის-ძე, 382₁).

„და მივიდეს მის წინაშე ბაგრატ აფხაზთა მეფე და მამა მისი გურგენ. და მოსცა მათ ბასილი მეფემან პატივი — გურგენს მაგისტროსობა და ბაგრატს კურაპალატობა...“ (სუმბატ დავითის-ძე, 382₂).

10) გურგენ ბერი (ხორნაბუჯის ერისთავის ვაჩეხ მამა): „გაილაშქრა აფხაზთა მეფემან კახეთს, შეება და შეუქდა შთასა ზედა მიქელ-გაბრიელთასა. და წყობასა შინა შეიპყრნა; სტეფანოზ ვარჯანის-ძე, პანკისისა ერისთავი; და ვაჩე, ძე გურგენ ბერისა, ხორნაბუჯის ერისთავი...“ (მატ. ქართ. 298₁).

საშ. სპარსული Gurgēn შოდის ძველი სპარსული სახელიდან Wrkaina¹ 'შველა' (Wrka 'შველი' + -aina-სუფიქსი), ავესტური Wehrkaena, ბერძნული Γουργίνης, არაბული Jurjīn, სომხ. Վրկեն² (არშაკიდული ფალაურიდან შეთვისებული ფორმა) და Վարգեն (სასანურიდან ან ახ. სპარსულიდან), ახ. სპარსული Gurgin — گرگین. ქართულში ეს სახელი შემოსულია სასანური ფალაურიდან.

43. გუშნაკ.

„ხოლო უსტამ პრქუა მათ; ვინ არიან ივინი? და მათ უთხრეს სახელები მათი და პრქუეს: ერთსა გუშნაკ პრქვან და ერთსა ბახდიად, ერთსა ბორზო, ერთსა პანაგუშნასპ, ერთსა პეროზაკ, ერთსა ზარმილ, ერთსა სტეფანე“ (ე. მცხ. 163₁₁).

„ხოლო ნეტარი ევსტათი და გუშნაკ და ბორზო და პეროზაკ და ზარმილ და სტეფანე გულს-მოდგინეთ და მტკიცედ დგეს სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესსა“ (ე. მცხ. 163₁₀).

ეს სახელი მომდინარეობს სასანური ფალაურიდან. შეადარეთ ფალ. gušn 'მამრი, მამაცი, ვაჭაკი', ძე. ირ. Waršna³, ძე. სპ.

¹ F. Justi, IN, გვ. 355.
² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 86.
³ F. Justi, IN, გვ. 354.

vr̥ṣna, ავ. varṣni, სკრ. vr̥ṣnay 'შამრი, შამაცი'¹, guṣṇ + სუფიქსი -ak (კნინობითობის მაწარმოებელი) 'შამაცი'. შეადარეთ საკუთარი სახელი Guṣṇasp.

44. გვრობანდაკ (ვესტათი მცხეთელის სპარსული სახელი).

„წელსა ვეათესა ზუასრო მეფისასა და არვანდ გუშნასაისა შარ-
ზანობასა ქართლისასა მოვიდა კაცი ერთი სპარსეთით, სოფლისა
არშაკეთისაჲ, ძმ მოგვსა, და წარმართ იყო იგი და სახელი ერქუა
შას გვრობანდაკ, და დლითა ყრმა იყო იგი ვითარ ოც და ათ
წლის“ (ე. მცხ. 160).

ძველი ირანული *Warō.bandaka² 'გუროს მონა', ახ. სპ. Gu-
rōi ან, არასწორი წაკითხვით, Gerūi, არაბული Barōe (برو) Gu-
rōi + bandak³ (საშ. საარსული ფორმა).

შდრ. ახ. სპ. bandah 'მონა'. შეადარეთ საკუთარი სახელი —
Guṣṇasp.bandah და მისტანანი.

45. დარჩილ.

1) დარჩი—ვახტანგ გორგასალის შვილი პირველი
ცოლისაგან:

„და მოიყვინა ვახტანგ ძე შისი, რომელსა ერქუა სპარსულად
დარჩილ, ხოლო ქართულად დარჩი“ (ჯუანშ. 185₉).

2) დარჩი—ქორეპისკოპოსი (ივანე ქუაბულის ძის შვილი):
„და ვითარ წარვიდა ხალილ, დაუტევა ამირად ალი შუაბის ძე.
შას ეამსა შეითქუნეს ვარდაბანელნი და განაჩინეს ქორეპისკოპო-
სად დარჩი, ძე იოვანე ქუაბულის ძისა...“ (მატ. ქართ. 254₁).

3) დარჩი კორინთელი (აზნაური):

„შამინ შეეზრახნეს აზნაურნი ქართველნი და მათ თანა კახნი:
გოდერძი მგდევრი, მამა ყანჩაელი, დარჩი კორინთელი...“ (მატ.
ქართ. 269₉).

4) დარჩი სხვლოსელი (აზნაური):

„...დარჩი და ივანე სხვლოსელნი, სარა და გრიგოლ ძმანი ფხუ-
ნელნი, და მათ თანა ორმოცდაათი აზნაური სხუა...“ (მატ. ქართ.
269₉).

ჩვენ ვფიქრობთ, დარჩის სპარსული სახელი დარჩილ წარმო-
ადგენს საშუალო სპარსულ ფორმას ძველი ირანული სახელისაჲ
*Dārayadīθra 'ტომის, გვარის მფლობელი, უფროსი'. შეადარეთ
ძე. სპარსული Dārayavahuš⁴ დარაიოსი 'ქონების, სიმდიდრის

¹ H. Reichelt, AE, გვ. 487.

² F. Justi, IN, გვ. 36.

³ H. Nyberg, Hfss, II, გვ. 32.

⁴ A. Meillet, Vp, გვ. 167.

მეფობელი' და Ariyačihra 'არიელთა მოღვმისა', dāraya (ძორო: დან dār 'ფლობა, პერობა') + čihra (ძვ. სპ. čissa, ფალ. čih) 'გვარი, ტომი, ნათესავი, მოღვმა', საშ. სპ. ფორმა იქნებოდა *Dārčihr, რომელიც ქართულში კანონზომიერად მოგვეცემა და არჩილს და დაჩი-ს. შდრ. არჩილი. არის მეორე შესაძლებლობაც *Dārčihr ვაგივოთ, როგორც მიღებული საშ. სპარსული Dārāčihr-იდან 'და-რიოსის მოღვმისა'. შეადარეთ Manučihr ('მანუს მოღვმისა'). შდრ. საშ. სპ. Darām, ახ. სპ. Dārā 'დარიოსი'.

46. დეროკ (არმაზელის ძე).

„და შემდგომად მათსა მეფობდეს ზვილნი მათნი: არმაზს — ამაზასს და შინა ქართლს — დეროკ“ (ლ. მრ. 50).

„მეთოთხმეტე მეფენი, ამაზასს და დეროკ, ძენი აზორკ და არმაზელისნი, არშაკუნიაინნი“ (ლ. მრ. 50).

ამ სახელისათვის, ამოსავალია საშ. სპარსული dārūk¹ 'ხე, მცენარე', ძვ. ირ. dārūka 'წიმალი', საშ. სპ. dārūk < dārav-ak-იდან, ახ. სპ. dārū 'ხე, მცენარე', ტ. ფალ. d'rwg. ფაზ. dārū, აქედან საკუთარი სახელი Dārūk². შდრ. ახ. სპარს. Dārūih.

47. ვარაზ.

1) ვარაზ-ბაკურ ბარზაბოდის ძე (საგდუბტ დედოფლის ძმა, ერისთავი რანისა):

„და მოკუდა ბარზაბოდ, მამა საგდუბტისი, და მის წილ დაადგინა სპარსთა მეფემან ძევე მისი ვარაზ-ბაკურ, ძმა საგდუბტ დედოფლისა“ (ჯუანშ. 145).

2) ვარაზ ბაკურ გამრეკელი:

„მიგზავნა ბაგრატ მოციქულად დიდძალად ერისთავი ვარაზ-ბაკურ გამრეკელი“ (მატ. ქართ. 307).

3) ვარაზ-ბაკური ანთიპატოსი (გუარამ კურაპალატის ძე, ნერსეს მამა):

„რამეთუ მამა მისი ნერსე, ძე ვარაზ-ბაკურ ანთიპატრიკისა, და ამის ვარაზ-ბაკურის მამა, სახელით გუარამ კურაპალატი... — ესენი გარდაცვალებულ იყვნენ“ (მატ. ქართ. 252).

„და ამის სტეფანოზისა შემდგომად ერისთაობდა ძე მისი გუარამ კურაპალატი და შემდგომად მისსა ვარაზ-ბაკურ, ძე მისი ანთიპატოსი...“ (სუმბატ დავითის-ძე, 376).

4) ვარაზ-ბაქარი შირდატის ძე, ქართლის მეფე: „მეოცდაშვიდე მეფე, ვარაზ-ბაქარ, ძე შირდატისი, ხოსროიანი“ (ლ. მრ. 132).

¹ H. Nyberg, Hfsb, II, 83-49.

² F. Justi, IN, 83, 82, 83.

„და დაჯდა მეფედ ძე მისი ვარაზ-ბაქარ, და შეირთნა ორნი ცოლნი...“ (ლ. მრ. 132₉).

5) ვარაზ გაგელთ:

„და მივიდა ვარდაბანს, ვარაზ გაგელისასა, და დაილაშქრა ადგილსა მას, რომელსა ჰქვან ხუზაშენი, და ნათელ-სცა ერეკლე ვარაზ გაგელსა და ყოველსა ერსა მისსა“ (სუმბატ დავითის-ძე, 375₂).

6) ვარაზ-ვარდი (გუარამ ბაგრატიონის ძმა):

„და გამოარჩიეს გუარამ, დავითის ნათესავისაგან, მოწვეწული ძმათა მისთა თანა, ასამს და ვარაზ-ვარდს, რომელნი იგი ზემო ვაქსენენით“ (სუმბატ დავითის-ძე, 374₂).

7) ვარაზ-მიქრი — ვახტანგ კორგასალის მამამძღუძის ძმა:

„და წარვიდა მის თანა მოციქულად ვარაზ-მიქრ, მამამძღუძისა მისისა ძმა, და სამოელ მონაზონი“ (ჯუანშ. 172₄).

8) ვარაზ-შანი (ქართლის ერისთავი):

„მეხუთე მისცა ვარაზ-შანს, და მისცა კოტმანითგან ქურდის-ქვეამდე; იყო ესე ვარაზ-შანი ნათესავი სპარსთა ერისთავისა ბარდაველისა, რომელი იყო დედის მამა ვახტანგ მეფისა“ (ჯუანშ. 242₂).

ივესტური Warāza¹ 'ტახი' (წმინდა ცხოველი varəθragna-სი), საშ. სპ. საქ. სახელი Barīzak, ახ. სპ. gurīz 'გარეული ტახი', არაბ. Barīz, სომხ. *Վարազ*², ისე როგორც ქართული მოდის არშაკიდული ფალაური ფორმიდან Varīz 'გარეული ტახი'. სომხურში გავრცელებულია სახელები: Varīzdat, Varazduxt, Varazman, Varaz-Nerseh, Varaz-šapūh, Varaztrdat და მისთანანი. ასეთივეა ქართული ვარაზ-ვარდი და ვარაზ-მიქრიც.

ვარაზ-შანი = საშ. სპ. Varazman 'ტახის მსგავსი, ტახისებური'.

48. ვარდან.

1) ვარდან — წმინდა შუშანიკის მამა:

„და ცოლად მისა იყო ასული ვარდანისი, სომეხთა სპააბუტისაჲ, რომლისათჳს ესე მიეწერე თქვენდა, მამისაგან სახელით ვარდან და სიყუარულით სახელი მისი შუშანიკ...“ (მარტ. შუშ. 146₂).

2) ვარდან სვანთა ერისთავი:

„ხოლო შემდგომად თაჲადთა ამის სამეფოსათა ნიანია ქუაბულის ძემან, და ივანე ლიპარიტის ძემან, და ვარდან სვანთა ერის-

¹ F. Justi. IN, გვ. 348.

² H. Hübschmann, AG, I. გვ. 81 — 82.

თავიან, რეცა თუ იკლეს რამე საყრმით გიორგი მეფისათ, და უშუალოდ
ლეს ქუეყანა* (მარტ. ქართ. 315_{1a}).

საშ. სპარსული Wardān¹ 'გმირი', ward 'გმირი', ავ. warəta,
ახ. სპ. gurd (-ān სახელთი მაწარმოებელი სუფიქსია).

მდრ. ბერძნული 'Ορδάνης ('Ορδάνης), Οβαρδάνης, ლათ. Vardanes, Bardanes, არაბ. Wardān, სომხ. Վարդան² და-რთულ სახელებში Wardan Wšnasp, Wardanduxt, Wardanoys, Wardanošat და სხვა. ქართულში ნაკლებად გავრცელებულია, შესაძლოა სომხურიდან იყოს შემოსული.

49. ვარსკენ — პიტიახში, არშუშას ძე, წმიდი შუშანიოკის ქმარი:

„იყო მერვესა წელსა (მრ) სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსკენ პიტიახში, ძმ არშუშასი“ (მარტ. შუშ. 146₂).

„ხოლო კაცმან უთხრა მართალი და პრქუა, ვითარმედ: „ვარსკენ უფარ-ყო ჭეშმარიტი ღმერთი“ (მარტ. შუშ. 147_{1a}).

ამ სახელისათვის ორი შესაძლებელი ეტიმოლოგია ხერხდება ირანულ ნიადაგზე: 1) ძირი სიტყვისა ვარსკენ არის ირ. varz — „მოჭმელება, კეთება“ + სუფიქსი -kēn, ძვ. ირ. -kaina-დან. ძვ. ირ. ფორმა იქნებოდა მაშინ *Varzkaina 'მოჭმედი', საშ. ირ. Varzkēn, შეადარეთ საკუთარი სახელები ბაბგენ, გურგენ, ბეშკენ და სხვა, რომლებიც მსგავსად არიან ნაწარმოები. 2) ამოსავლად მივიწინიოთ ძვ. ირ. *Vazrakaina, vazrka-დან³ 'დიდი' + სუფიქსი -aina (ფალ. vazurg, ახ. სპ. buzurg) მნიშვნელობით 'დიდებული, მდიდარი ან მედიდური'. საშ. სპ. *Vazrkēn > varzkēn > ვარსკენ > ვარსკენ. სომხურში ეს სახელი წარმოდგენილია Վարդան-ის სახით (სომხურში დაკარგულია r, რომელიც ჩვეულებრივ იკარგება ხოლმე კომპლექსებში hr, rh, rz, rš და სხვა. შეადარეთ ქართ. არშუშა = სომხ. Արշա, შროშან = სომხ. Տրշան, საშ. სპ. სიტყვა ar-šān = სომხ. աժան და სხვა). Wazrka⁴ — საკუთარ სახელად იხმარება ირანულში, შეადარეთ სომხ. Wzurk⁵ < საშ. სპარსული Vazurg-დან ახ. სპ. Buzurg.

50. ვაშტაბაშ — სპარსთა მეფე, სპანდიატ რვალის მამა:

¹ F. Justi, IN, 83. 351.

² H. Hübschmann, AG, I, 83. 82.

³ GrirPh, I, 83. 267.

⁴ F. Justi, IN, 83. 359.

„შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა აღმოვიდა ძე სპარსთა მეფისა ვაშტაშაბისი, სახელით სპანდიატ-რვალი, გოლიათი იგი და სახელოვანი“ (ლ. მრ. 16₁₀).

ძე. სპარსული Vištāspa — დარიოს I მამა, ავესტური vištāspa — სახელი აღმოსავლეთ-ირანული მთავრისა, რომლის მეფობის დროს მოღვაწეობდა ზარათუშტრა, ძე აურვადასპასი ქავეიანთა გვარიდან. შდრ. ავესტური puθraṃ yaθ aurvat-aspahe... kavaēm Vištāspem „ძე აურვატასპასი... ქავეიანი ვიშტასპა“. აღნიშნული ძე. ირანული სახელის ეტიმოლოგია მოცემული აქვს ბართოლომეს¹ შემდეგი სახით: პირველი ელემენტი višta = ი. ეგრ. *ui-st-to-, p. pf. p. ძორიდან had — ‘ჯდომა’ + aspa — ‘ცხენი’, ე. ი. ‘შხედართა მოწინა-აღმდეგე’, ‘შხედრებთან მებრძოლი’. შდრ. ძე. ინდური visanna, ახალი სპარსული Guštāsp — گشتاسب: შაჰნამეს ქართულ ვერსიებში ეს სახელი გოსტაშაბის სახით არის წარმოდგენილი². ქართული ვაშტაშაბი — თავისი თავკიდური ვ-ით — უეჭველია ამ სახელის ძველი ან საშუალო ირანული ფორმიდან მომდინარეობს, სახელდობრ *Vištāsp(a)-ს ეყრდნობა, რომელიც, როგორც ჩანს, არ-შაკიდულსა ან ადრე სასანურ ხანაში შემოვიდა ქართულში, რადგანაც გვიან სასანურსა და ახალ სპარსულში თავკიდურმა vi-მ მოგვეცა, რაც მრავალრიცხოვანი მაგალითებით არის დადასტურებული. შეადარეთ გურგენ, გუარამ, გორგასალი და სხვა.

ესა და მსგავსი ფორმები ირანული სახელებისა მეტად საყურადღებოა, რამდენადაც მათ დიდი მნიშვნელობა აქვთ ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის სპარსული წყაროების გარკვევის თვალსაზრისით, სახელდობრ, გამოყენებულა მათ ნაწარმოებებში მხოლოდ „შაჰნამე“ (ე. ი. ახ. სპარსული წყარო) თუ „ხედავანამაქის“ რომელიმე საშ. ირ. ვერსია ან ძველი ზეპირგადმოცემები.

51. ვაჩე.

1) ვაჩე რევის ძე, ქართლის მეფე: „მეოცე მეფე, ვაჩე ძე რევისა, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 58₁₂).

„მეოცდაერთე მეფე, ბაკურ, ძე ვაჩესი, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 58₁₃).

„და შემდგომად ვაჩესსა მეფობდა ძე ვაჩესი ბაკურ“ (ლ. მრ. 58₁₄).

2) ვაჩე — კარიკის ძე ტაოელი აზნაური:

„მასვე ეამსა წარვიდეს აზნაურნი ტაოელნი საბერძნეთს: ვაჩე კარიკის-ძე და ბანელი ეპისკოპოსი იოვანე, და მათ თანა სიმრავლმ აზნაურთა ტაოელთა“ (მატ. ქართ. 291₁₁).

¹ Chr. Bartholomae, *AirWb.* 83. 1473 — 74.

² „შაჰნამეს ქართული ვერსიები“, ი. აბულაძის გამოცემა, გვ. 3, შენიშვნა 2.

„ხოლო აზნაურნი ტაოელნი წარვიდეს საბერძნეთს: ვაჩე კარიჭის-
დე, და ბანელი ეპისკოპოსი იოვანე...“ (სუმბატ დავითის-დე, 385_{სა}).

3) ვაჩე — ძე გურგენ ბერისა, ხორნაბუჯის ერის-
თავი:

„ვაილაშქრა აფხაზთა მეფემან კახეთს, შებება და შეუკდა მთასა
ზედა მიტელ გაბრიელთასა. და წყობასა შინა შეიპურნა: სტეფანოს
ვარჯანის-დე, პანკისისა ერისთავი; და ვაჩე, ძე გურგენ ბე-
რისა, ხორნაბუჯის ერისთავი...“ (მატ. ქართ. 298_{სა}).

ფალ. Wačak¹ 'ყმაწვილი, ბავშვი, ბიჭი' < vač(č)ak < vatčak-
იდან (შდრ. სერ. vatsala — 'ხბო', პრაქრ. vaceha, vaccala), ახ. სპ.
bača, bačča² (< ფალ. bač(č)ak, vač(č)ak-იდან) 'ახალგაზრდა ადამიანი ან ცხოველი', შეადარეთ: ბელუჯ. gvač 'ხაჭი', ოს. vaxs,
სპარსულის დიალექტური ფორმები. გაბრ. vači, ქაშ. veča, veče,
კავკ. შთ. ებრ. veče, მახანდ. vača (bača).

მ. ვახტანგ — გორგასალი, შირდატის ძე, ქართლის
მეფე:

„და შემდგომად ოთხისა წლისა საგდუბტ მიუდგა და შვა ძე,
და უწოდა სახელი მისი სპარსულად ვარან-ხუასრო-თანგ,
ხოლო ქართულად ეწოდა ვახტანგ“ (ჯუანშ. 143_{სა}). იხ. 159_{სა},
164_{სა}, 167_{სა}, 170_{სა} და სხვა.

„და უკეთუ ვინმე გამოჩნდის შვილთა შორის ვახტანგისთა,
რომელიმცა ღირს იყოს მეფედ, იქჳნის შემციობული სარკინოზთა-
გან“ (მატ. ქართ. 250_{სა}). იხ. აგრეთვე, 251_{სა}, 318, და სხვ.

ამ სახელს, ჩვეულებრივ, აიგივებენ ირ. Və:əbragna-სთან³,
ფალ. Vahram, სომხ. Վահրամ (შეადარეთ ბარამ და გუარამ). ამ
ვარაუდს თითქოს ადასტურებს ვახტანგის სპარსული სახელი ვა-
რანთანგ (ვარან-ხუასრო-თანგ). იხ. ზემოთ. თუმცა ფონეტიკურად
შველადფერი რიგზე ვერ არის. ავ. Və:əbragna-ს საშ. ირანული
ფორმებია არშაქიდული *Varhragh, რომელიც საფუძვლად უდევს
სომხურ Վահագն-ს და სასანური Varahran, რომელიც ამოსავალია
სომხ. Vahram—Vram-ისა, უფრო მოგვიანო Bahram კი — ქართული
ბარამისა. მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ყოფილა უპველესი
საშ. ირანული ფორმა, სადაც დაცული უნდა იყოს მ, რომელმაც
შოგვეცა ქართ. ვახტანგი, ანდა იგი სხვა რომელიღაც წყაროდან
უნდა მომდინარეობდეს.

ფონეტიკურად უფრო გამართლებული ჩანს ვ. აბაევის მოსა-
ზრება, რომელიც ამ სახელს აკავშირებს ოსურ Warxtanæg-თან (ნარ-

¹ F. Justi, IN, გვ. 342.

² GrirPh, II, გვ. 48, 70, 71, 177.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ი. ორბელი, შ. ამირანაშვილი.

თული ეპოსის ერთ-ერთი გმირის სახელი) სიტყვისიტყვიანა 'მგლის-ტანა, მველა'. გავისხენოთ ამასთანავე ვახტანგის ეპითეტი გორ-გასალ, რომელიც აგრეთვე მგელთან არის დაკავშირებული¹.

Vaxtang < Warxtang < *varkatani 'მგლის-ტანა'. მით-უმეტეს, რომ სვეითურ-ალანური სახელები საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა საქართველოში. შდრ. ასპარუგ, ქსეფარნუგ, ბაზუტხსართან-ალსართან და სხვა.

ნა. ვეფან — ბუზშილ (ბუზშირ), მარზაპანი ქართლისა: „და შემდგომად სამისა წლისა შემოვიდა ვეფან ბუზშირ ქართლისა მარზაპანად“ (ე. შცხ. 165₂₂).

„და წარვიდეს სპარსნი მცხეთით, შემასმენელნი ნატარისა ევსტათისანი, ტფილისა, და წარდგეს წინაშე ვეფან ბუზშირ მარზაპანისა...“ (ე. შცხ. 165₂₃).

„და უბრძანა ვეფან ბუზშირ ორთა მკვდართა წარსლვად და მოწოდებად წმიდისა ევსტათისი და სტეფანსი“ (ე. შცხ. 165₂₇).

„და ვითარცა მივიდეს მკვდარნი იგი, წარუდგინეს ევსტათი და სტეფანე წინაშე ვეფან ბუზშირ მარზაპანისა და თქუეს...“ (ე. შცხ. 166₁₅).

სხვა ადგილებში, ევსტათი მცხეთელის ცხოვრებისა, მოხსენიებულია მხოლოდ ბუზშირ მარზაპანი უვეფანოდ.

ეს სახელი გვხვდება აგრეთვე ვეზანის ფორმით სუმბატ დავითის ძესთან. იხ. ვეზან ერისთავი ბაპარჩუბინისა:

„ხოლო სამნი ძმანი წარვიდეს კახეთს და სააქ დაუზახა ბაკურს, ძესა ნერსესსა, ხოლო ასამ და ვარაზვარდ წარვიდეს კამბეჩოანს, და გარდაუქციეს ერი ვეზანს, ერისთავსა ბაპარჩუბინისა, და ვეზან მოკლეს, და დაიპყრეს მათ კამბეჩოანი“ (374₁₃).

ამვე სახელის ვარიანტია შაეფანიც — მცხეთელი სპასპეტის სახელწოდება ლეონტი მროველთან:

„მაშინ შეკრბეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი მცხეთას ქალქსა სპასპეტისა თანა, რომელსა ერქუა შაეფანი“ (62₁₁).

„მაშინ თქუა შაეფან სპასპეტმან: „უკუეთუმცა იყო ჩუნ თანა ძალი ეზომი, ჩუნმცა მესამედთა სპარსთა შევესწორებოდეთ, დამცავსხენით თაენი ჩუნნი სიკუდილად და წინააღუდეგით მათ“ (62₁₁).

„მაშინ დაემოწმნეს ყოველნი ერისთავნი ზრახვასა შაეფან სპასპეტისასა, და წარგზავნეს მოციქული წინაშე სპარსთა შეფისა...“ (63₁₄).

„და მოვიდა მცხეთას და მიეგება შაეფან სპასპეტი და ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი“ (64₄).

¹ В. Абадж, ОЯФ, № 184 და 187.

ხოლო ამ სახელის უფრო მოგვიანო ახალი სპარსულიდან ნასვლესებ ფორმას წარმოადგენს ბეჯან, დღესაც გავრცელებული ქართული სახელი.

სახელისათვის ვეჯან ამოსავალი არის საშ. ირანული ფორმა Wēžan¹, ახ. სპარსული Bežan, არაბ. Bizan, გვებდება აგრეთვე Wijan და Wājan. ეტიმოლოგია ამ სახელისა შემდეგია: ძვ. ირ. *Waijana, შეადარეთ ავ. Airyānom. vaējē², ფილ. Erān. vāj³ 'არიელთა, ირანელთა სივრცე, ქვეყანა', ძვ. ირ. Vaijana > საშ. ირ. Vējan || Vēžan ნიშნავს 'ვეჯელი' (ე. ი. ერანვეჯიდან). სომხურში დადასტურებულია *Բիժան* < ახ. სპარსულიდან. ფორმა Vēžan, აღბათ, თვით ფალაურში გვქონდა Vēžan-ის პარალელურად, რაც შეეხება მაეჯან ფორმას, ის, შესაძლოა, ქართულ ნიადაგზეა მიღებული ვეჯანიდან. ვ > მ-სათვის შეადარეთ ვაზრი და შაზრაკი და მისთანანი.

მ4. ზარმილ.

„და მათ უთხრეს სახელები მათი და პრქუეს: ერთსა გუშნაკ პრქვან და ერთსა ბახდიად, ერთსა ბორზო, ერთსა პანაგუშნასა, ერთსა პეროზაკ, ერთსა ზარმილ, ერთსა სტეფანე“ (ე. მცხ. 163₁₇).

„...ხოლო ნეტარი ევსტათი და გუშნაკ და ბორზო და პეროზაკ და ზარმილ და სტეფანე გულს-მოდგინედ და მტკიცედ დგეს სარწმუნოებასა ზედა ქრისტოსსა“ (ე. მცხ. 164₁).

ამ სახელისათვის ამოსავალია ზარმილ საშ. სპარსული სახელი Zarmihr⁴ — zar 'ოქრო' + Mihr. საქ. სახ. Mišra გვებდება აგრეთვე სომხურში—*Հարմիր*⁵.

მ5. ზარენ.

ზარენ — სომხეთის მეფის არტაშანის ძე:

„და ვითარ განაზრავლეს ქართველთა და ოვსთა ვნება სომეხთა, მაშინ არტაშან მეფემან შეკრიბნა სპანი, რომელნი შინა დარჩომოდეს, და მისცნა ძესა თვსსა ზარენს, და წარმოგზავნა ქართველთა ზედა“ (ლ. მრ. 48₂₁).

„და ეწყუნეს და სძლიეს ქართველთა და ოვსთა, და აოცეს ზარენ, ძე სომეხთა მეფისა, და მოსრეს სპა მისი ყოველი და სდევნეს საზღვართამდე სომხითისა“ (ლ. მრ. 49₂).

¹ F. Justi, IN, გვ. 367.

² AirWb, გვ. 1313.

³ H. Nyberg, Hfsh, II, გვ. 66.

⁴ F. Justi, IN, გვ. 383.

⁵ H. Hübschmann, AG, გვ. 41.

„მეფიენეს ზარენს, ძესა მეფისასა, და შეიპყრეს აგვრებისა მის პირსა, რომელსა რქვან ცელი, და უკმოიყვანეს“ (ლ. მრ. 49_კ).

„ხოლო ოვსთა პნებვიდა მოკლვა მის ზარენისი სისხლისათჳს შეუეთა მათთასა, არამედ ქართველთა დაიყვეს ცოცხლებით ძიებისათჳს საზღვართა მათთასა, და დასუეს პყრობილად ციხესა დარიალანისსა“ (ლ. მრ. 49_გ).

სახელი ზარენ წარმოადგენს მკდარ გადმოცემას სომხური ფორმისა Zareh (არტაშეს II ძე)¹, რომელიც თავისთავად მოდის პართული Zareh ფორმიდან. შდრ. ბერძნული Ζαράδρη, ავ. Zaiririwairi, საშ. სპ. Zarēr, აბ. სპ. Zāir².

ნ6. თრდატ.

1) თრდატ—სომეხთა მეფე. არშაკუნიანი, კოსარო მეფის ძე:

„ხოლო ერთი ძე კოსარო მეფისა, მცირე ყრმა, შეივლტოდა საზღვართა საბერძნეთისათა, და მუნ იზარდებოდა, რომელსა ერქუა თრდატ“ (ლ. მრ. 62_ა).

„ხოლო მაშინ მუნ იყო სპათა თანა ბერძენთასა ძე კოსაროს სომეხთა მეფისა, სახელით თრდატ, რომელი ვაჟსენეთ ზემო...“ (ლ. მრ. 68_ა).

„გამოვიდა მუნით ვუთთა მეფე და მიუტყვეს ურთიერთას ბრძოლად: სძლო თრდატ და ჯელად შეიპყრა, და იოტეს ბანაკი ვუთთა“ (ლ. მრ. 68_ბ).

„ხოლო კვისარმან მისცნა სპანი თრდატს და გამოგზავნა სომხითს, მამულსა თვისსა“ (ლ. მრ. 68_გ).

„და სხუაცა ძალი მოირთო (შირიანი) სპარსეთით და უწყო ბრძოლად თრდატს. ხოლო ოდეს მოირთის ძალი თრდატ საბერძნეთით და მომართის შირიანს, და მას ვერ ძალ-ედვის წინა აღმდგომად, და გაამაგრნის ციხენი და ქალაქნი, და მოვლის თრდატ ქუეყანა მისი. და ოდეს ვანძლიერდის შირიან სპარსეთით, მაშინ ვერ წინააღმდეგის თრდატ, და მოვლის შირიან სომხითი. და ესრეთ დაუცხრომლად იყვის შფოთი მათ შორის წელთა მრავალთა, და არაეინ იპოვა ოდეს სპარსთა შორის მარტოლ-მბრძოლი თრდატისი. და სახელოვან იქმნა იგი ყოველსა ქუეყანასა, და სძლო ყოვლადვე მბრძოლთა მისთა, ვითარცა წმრილ არს აშბავი მისი ცხოვრებასა სომეხთასა“ (ლ. მრ. 69_{1,2,3,4,5}).

¹ F. Justi. IN. 33. 382.

² Мелаян, Мш. р. II, 33. 171.

„და გარდავლეს სომხითი და ვერ წინააღმდეგა თრდატ, პრინციპალურად“ (ლ. შრ. 69₁₁).

„და აღიყვანა შვილი მირიანისი მძველად, რომელსა ერქუა ბაქარ, და დაამოყურნა თრდატ და მირიან და ამზახნა ურთიერთას“ (ლ. შრ. 70₁₂).

„რამეთუ მოსცა თრდატ ასული თვისი, რომელსა ერქუა სალომე, ძესა მირიანისსა ცოლად, რომელსა ერქუა რევ, და განუწინა საზღვარი მირიანს და თრდატს ესრეთ: რომელთა ქუეყანათა მდინარენი დიან სამხრეთით და მიერთვიან რაქსსა, ესე ქუეყანანი თრდატის კერძად დაყარნა: და რომლისა ქუეყანისა მდინარენი ჩრდილოთ დიან და მიერთვიან შტკუარსა, ესე მირიანის კერძად დაყარნა“ (ლ. შრ. 70_{13-15,16}).

„...და დასუა იგი უჯარმას, რევ და ცოლი მისი სალომე, ასული თრდატისი, და ცხოვრდებოდეს იგინი უჯარმას“ (ლ. შრ. 71₁).

„მაშინ მოიწივნეს მოციქულნი კეისრისანი წინაშე თრდატ სომეხთა მეფისა და მოართუეს წიგნი კეისრისა, რომელსა წერილ იყო ესრეთ: „თვითმპყრობელი კეისარი საყუარელსა ძმასა და მეგობარსა და თანამოსაყდრესა ჩემსა თრდატს ვაკითხავ“ (ლ. შრ. 82₁₂).

„ხოლო რომელნიმე იტყოდეს: „რომლისა ღმრთისა ძალითა თრდატ მეფე ეშუად იქმნა და მისვე ღმრთისა ძალითა კაცად იქმნა, და მან უკუე ღმერთმან მოაწია ესე“ (ლ. შრ. 92₁).

„ესევეთარსა ამან იტყოდეს, რამეთუ ვინათგან თრდატ მეფე ქრისტეს ძალითა ეშუად ქმნილ იყო, და ქრისტეს ძალითვე კუალად კაცად მოქცეულ იყო“ (ლ. შრ. 92₁).

„და მოქცევითგან მირიან მეფისათ მეოცდახუთესა წელსა მოკუდა ძე მისი რევ, სიძე თრდატ სომეხთა მეფისა, რომლისადავე მიეცა მეფობა სიცოცხლეშივე მისსა“ (ლ. შრ. 129₁).

„რამეთუ სომეხნი ბაქარის ძმისწულის, რევის ძისა, თრდატ სომეხთა მეფის ასულის წულის მეფობასა ლამობდეს ჭართლსა“ (ლ. შრ. 130₁₀).

„უკეთუ არღარა შემოვიქცე ცოცხალი, დაა ჩემი ზეარანძე შეირთოს მირიან, რომელი ეყვოდა ვახტანგს მამის ძმისწულად, ნათესავისაგან რევისა, მირიანის ძისა, რომელი სიძე იყო თრდატ სომეხთა მეფისა, მან შეირთოს დაა ჩემი, და მან იპყრას მეფობა“ (ჯუანშ. 151₁). იხ. 159₁₀, 161₈, 169₁₇.

2) თრდატი—ქართლის მეფე, რევის ძე, ვარახ ბაქარის სიმამარი:

„და დაჯდა მეფედ ძე მისი ვარაზ-ბაქარ. და შეირთნა...
 კოლნი: ერთი—ასული თრ და ტისი, რვეის ძისა, მირიანის ძისწული
 ლისა; და ერთი—ძისწული ფეროზისი, მირიანის ასულის წულისა“
 (ლ. მრ. 132₉).

„მაშინ წარჩინებულთა ქართლისათა ზრახვა ყვეს და დასუეს მე-
 ფედ სიმამრი ვარაზ-ბაქარისი, ძე რვეისი, ძისწული მირიანისი,
 კაცი მოხუცებული, სახელით თრ და ტ, და მისცნეს შვილნი ვა-
 რაზ-ბაქარისნი საზრდოდ, ასულის წულნი მისნი“ (ლ. მრ. 137₉).
 იხ. აგრეთვე, 138₉, 137₁₁.

3) თრ და ტი — ვარაზ-ბაქარის ძე, არჩილის მამა:

„და უშენა რვეის ძისწულმან ორნი ძენი, რომელთა სახელები
 ერქუა მირდატ და თრ და ტ“ (ლ. მრ. 135₁₁).

„მაშინ შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი, მოიყვანეს და და-
 სუეს მეფედ მცხეთას ძე თრ და ტისი, ძისწული მირდატისი,
 მეფისა წარტყუნულისა, სახელით არჩილ“ (ლ. მრ. 139₁₁).

4) თრ და ტი — სომხითის ერისთავი (ნათესავისაგან დი-
 დისა თრ და ტისა):

„და მოიწივნეს სომხითს... ერისთავნი სომხითისანი; სიენიელი
 არვე, ასფურგანელი ჯუანშერ... თრ და ტ ნათესავისაგან დიდისა
 თრ და ტისა“ (ჯუანშ. 159₉).

ეს სახელი ქართულში სომხურიდან არის შემოსული, თვით სომ-
 ხური წარმოადგენს საშ. სპარსული ფორმის ვადმოცემას. შდრ.
 ფალ. Tirdāt¹, ძვ. სპ. Tiridāta 'თირის წყალობა, ნიჭი, ნაბოძები'.
 Tir — სპარსულში პლანეტა მერკურის სახელწოდებაა + dāta 'მოცე-
 მული', სომხურში Tir — ღმერთის სახელია, ბერძნულში გვაქვს
 Τυριδάτης, ლათ. Tiridates, სომხ. Տիրիդատ².

მ7. იარედ — სპარსთა მეფის აფრიდონის უმცროსი
 ვაჟი.

„ხოლო ოდეს ვანუყო აფრიდონ ყოველი ქუეყანა სამთა ძეთა
 მისთა, მაშინ, რომელსა ძესა მისცა სახლად სპარსეთი, მასვე ხუდა
 წილად ქართლი, რომელსა სახელი ერქუა იარედ“ (ლ. მრ. 13₁₂).

„მიერთვან უცალო იქმნეს ძენი აფრიდონისნი, რამეთუ იწყეს
 ბრძოლად ურთიერთას, და მოკლეს ორთა ძმათა იარედ, ძმა
 მათი“ (ლ. მრ. 13₁₂).

¹ F. Justi, IN, 326.

² H. Hübschmann, AG, I, 33-89.

„ქართლის ცხოვრების“ სომხურ თარგმანში იარედ-ის ნაცვალად გვაქვს *խարხეხრაխ*: „...ს սպանին სիկու, სეբայբენ ძխարանსայց գխარხեხრაխ“ (ყ. 4. 18₉).

პირველი ელემენტი სომხურ ფორმაში Jarederax იგივეა, რაც ქართული იარედ. მეორე, ვფიქრობთ, წარმოადგენს შედეგს არასწორი წაკითხვისა სპარსული 𐎠𐎡-ისა erax-ად (𐎠) — განსხვავება სპარსული 𐎠 — x-სა და 𐎡 — s-ს შორის მხოლოდ იმაშია, რომ წერტილი ერთსა აქვს ქვევით, მეორეს ზევით. საკითხავია, საიდან აიღო სომეხმა მთარგმნელმა ეს სიტყვა. შესაძლოა თვით ქართულ ტექსტში, რომლიდანაც ის თარგმნიდა, გვქონდა გლოსა (მინაწერი) სპარსულად დაწერილ ერახის სახელისა 𐎠𐎡, რომელიც მან წაკითხა, როგორც erax, ანდა უკვე ქართულში გვქონდა აღრევა სპარსულიდან თარგმნისას. თვით ქართული იარედ მიღებულია, ალბათ, საშ. სპარსული ფორმიდან Erēz || Erēz¹, რომელიც ახ. სპარსულში გადმოცემული იყო erēz — 𐎠𐎡-ის სახით, და ქართველმა წაკითხა, როგორც ered > ერედ > იარედ (𐎠 > 𐎡). ხოლო 𐎡 > 𐎠-სათვის შეადარეთ სახელები: იარვანდი, იალღუზი, იალღუზი და სხვა.

მწ. იზიდბოზიდ — კათალიკოსი.

ხოლო კათალიკოსნი: რლ ევონისითგან მომართ იყენეს: თუფაჩავ: 𐎠: ევლალე: 𐎡: იოფელ: 𐎢: სამოველ: 𐎣: გეორგი: 𐎤: ყრიონ: 𐎥: იზიდბოზიდ 𐎦...“ (მოქც. ქართ. 727₁₆).

საშ. ირ. Yazdbōzēdh² 'ღვთის დახსნილი', yazd [*<*yazat, ავ. yazata. ახ. სპ. izad] + bōzēt bōz, bōzēn 'ხსნა, გათავისუფლება', bōxtan 'ხსნა'³, ბერძნ. Ἰζιδβούζι, სომხ. Izdbūzit, Izdibuzit, Izdibuzd, Istibuzit.

ირანულში ძალიან გავრცელებულია მსგავსად ნაწარმოები საკუთარი სახელები, ე. ი. რომელთაც კომპოზიტის მეორე წევრად აქვთ bōzēt, bozit. შეადარეთ, მაგალითად, Artanobōzēt, Atūrbōzēt, Yazdbōzēt, Mitrbōzēt, Aštanbōzan და სხვა.

ეს სახელი ქართულში ძალიან გავრცელებული არ არის.

მწ. შიჰარ (მირ.) — სტეფანოზ II უფროსი ვაჟი, არჩილ II ძმა.

ხოლო სტეფანოზს ესხნეს ორნი ძენი არჩილ და შიჰარ“ (ჯუანშ. 232₂₂).

¹ A. Christensen, *Études sur le Zoroastrism de Pers antique*, 1928.

² F. Justi, *IN*, 33-47 და 489.

³ H. Nyberg, *Hfsb*, II, 33-37.

„...და ნახევარი წარილო ქუეყანასა ეგრისსა და წარიცვანა, ძე
თვისი პირშო მიძარ“ (ჯუანშ. 232₁₁).

„და მუნ ყოფასა შინა მოკუდა სტეფანოზ, მთავარი ქართლისა,
და მის წილ მეფე იქმნა ძე მისი მიძარ“ (ჯუანშ. 233₇).

„მეორმოცდასამე მეფე, მიძარ, ძე სტეფანოზ მთავრისა, ხოსრო-
იანი“ (ჯუანშ. 233₁₀).

„და იწყლა მიძარ მაზრაჟითა ფერდსა, ხოლო ქრისტიანეთაგან
მას დღესა შინა მოკლეს კაცი სამოცი...“ (ჯუანშ. 237₁₂).

„და წარავლინეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა მიძარ და
არჩილ და ლეონ, ერისთავმან აფხაზეთისამან, და აუწყეს ესე ყო-
ველი, რაცა იქმნა ღმრთისა მიერ ჯელითა მათითა“ (ჯუანშ. 239₁₂).

„ხოლო მან წარმოსცა ორი გვრგვნი და გუჯარი მიძრსა და
არჩილს, და მოსწერა მათ თანა, ვითარმედ: „თქუენი იყო მეფობა,
სიძენე და სიბრძნე ქართლსა შინა“ (ჯუანშ. 239₁₁).

„მუნ შინა იყვნეს მაშინ მეფენი ქართლისანი მიძარ და არჩილ“
(ჯუანშ. 235₁₀).

„ხოლო მიძარ დამძიმდა წყლულებისა მისგან მოსიკუდიდ, და
რქუა ძმასა თვისსა არჩილს...“ (ჯუანშ. 240₁₄).

„და მოკუდა მიძარ, და წარმოსცეს მცხეთას, და დაფლეს ზე
მოსა ეკლესიასა, შესავალსა კარისასა“ (ჯუანშ. 241₁₁).

სახელი მიძარ|მიძარ წარმოადგენს საშ. სპარსული Mihr-ის გად-
მოცემას, ფალაურში დადასტურებულია ფორმები: Miθr და უფრო
მოგვიანო Mihr, ფაზ. Mihr, ახ. სპ. مهر, ძვ. ირ. Miθra-დან¹.
მითრა — 'სინათლის, შვის ღმერთი'. საშ. და ახალ სპარ-
სულში სიტყვამ მიიღო 'სიყვარულის' მნიშვნელობა, ძვ. სპ.
Miθra², ბერძნ. Μιθρα, Μιθρα, ლათ. Miθras, სომხ. Միհր³
'ღმერთი არამაზღვის ძე' (ავათანგელოზი, 790). იგი გვხვდება, აგრე-
თვე, ადამიანის საკუთარ სახელად⁴.

60. მიძარატი.

1) მიძარდატი I — დეროკის ძე, შიდა ქართლის მეფე.
„და შემდგომად მათსა მეფობდეს შვილი მათნი: არმაზს — ფარ-
სმან ქუელი და შიდა ქართლსა — მიძარდატი“ (ლ. შრ. 50₇).

„მეთხოუმეტე მეფენი, ფარსმან ქუელი და მიძარდატი, ძენი ამა-
ზასისა და დეროკისი არშაკუნიანნი“ (ლ. შრ. 50₈).

¹ F. Justi, IN, გვ. 207.

² A. Meillet, Vp, გვ. 51.

³ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 53, 54.

⁴ Ա Շ ա յ ա Ն, Ան. բառ., III, გვ. 231.

„მაშინ ამან მიიღო დატ ქართველმან მოიყვანა ცოლი სპარსი ნათესავი მეფეთა, და წუეითა სპარსთათა მტერ ექმნეს ფარსმან ქუელსა არმაზელსა, და განიზრახა მუხთლად სიკუდილი ფარსმან ქუელისა“ (ლ. მრ. 50₁₀).

„და მოხადა მიიღო დატ ფარსმან ქუელსა სახლსა თვისსა რეცა მიჯლიშად და განცხრომად“ (ლ. მრ. 50₁₁).

„მიერთოვან იქმნეს მტერ ურთიერთას, და მიიღო დატს შეეწოდეს სპარსნი, ხოლო ფარსმანს სომეხნი“ (ლ. მრ. 51₁).

„და ესე მიიღო დატ იყო კაცი ურვილი და მოსისხლე, ხოლო ფარსმან ქუელი იყო კაცი კეთილი და უხუად მომნიჭებელი და შემნდობელი...“ (ლ. მრ. 51₂).

„ესე უყუარდა მიიღო დატის კერძთაცა ქართველთა და სძულდა მიიღო დატ მესისხლეობისა და მდგრობისა მისისათვის. და ვამოერთნეს უმრავლესნი მიიღო დატისაცა კერძნი, ემძლავრა ფარსმან ქუელი და აოტა მიიღო დატ მეფე. და წარვიდა მიიღო დატ, სპარსეთად“ (ლ. მრ. 51₃).

2) მიიღო დატ II — ბაკურის ძე, ქართლის მეფე:

„მეოცდარე მეფე, მიიღო დატ, ძე ბაკურისი, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 59₁).

„და შემდგომად ბაკურისა მეფობდა ძე ბაკურისი, მიიღო დატ“ (ლ. მრ. 59₂).

„მეოცდასამე მეფე, ასფაგურ, ძე მიიღო დატ მეფისა, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 59₃).

„და შემდგომად მიიღო დატისა მეფობდა ძე მისი ასფაგურ“ (ლ. მრ. 59₄).

3) მიიღო დატ III — ბაქარის ძე, ქართლის მეფე:

„მეოცდაექუსე მეფე, მიიღო დატ, ძე ბაქარისი, ხოსროიანი“ (ლ. მრ. 131₁₂).

„და დაჯდა მეფედ ძე მისი მიიღო დატ, და მეფობდა დიდსა სარწმუნოებასა შინა“ (ლ. მრ. 131₁₃).

„და არა აყენებდა მიიღო დატ მეფე ნაწილისა გამოლებად, რამეთუ ებისკოპოსმანცა ქეშმარიტმან იაკობ ეგრეთ ჯერ იჩინა და თქუა“ (ლ. მრ. 131₁₄).

„მაშინ ამან მეფემან მიიღო დატ მისვე სუეტისაგან შექმნა ჯუარი ზომიერი, და რომელი დარჩა სუეტისა მისგან, ცხოველისა, მას გარე მოქმნა ქვითყირითა, და აღამალლა ქვითყირი პირველ სუეტისა ოდნად“ (ლ. მრ. 132₁).

„და მის-ზე მოკუდა იაკობ ებისკოპოსი, და დაჯდა იობ სომეხი, ნერსე კათალიკოსისა დიაკონი, და მოკუდა მიიღო დატ მეფე“ (ლ. მრ. 132₂).

4) შირდატ IV—ვარაზ ბაქარის ძე, ქართლის მეფე:
„და უშენა რევის ძისწულმან ორნი ძენი, რომელთა სახელები
ერქუა შირდატ და თრდატ; ერთი უშვა ფეროზის ძისწულმან,
რომელსა ერქუა ფარსმან“ (ლ. მრ. 135₁₁).

„მაშინ შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი, მოიყვანეს და დასუეს
მეფედ მცხეთას ძე თრდატისი, ძმისწული შირდატისი, მეფისა
წარტყუნულისა, სახელით არჩილ“ (ჯუანშ. 139₁₁).

„უთხრეს შირდატს, ძესა არჩილისსა, სიშუენიერე მისი (საგ-
დუბტისა), და სმენითა სიშუენიერისა მისისათა ტრფიელ იქმნა
შირდატ მის ზედა“ (ჯუანშ. 141₁₁).

„და მისცა მეფემან სამშვლდე ძესა თვისსა საერისთოთა მისითა,
და მუნ დასხდეს შირდატ და საგდუბტ“ (ჯუანშ. 142₆).

„და დაჯდა მეფე მის წილ ძე მისი შირდატ, და მეფობდა იგი,
ვითარცა მამა მისი, დიდსა სარწმუნოებასა შინა“ (ჯუანშ. 143₃).

„კუალად ევედრებოდეს ღმერთსა მეფე შირდატ და დედო-
ფალი საგდუბტ, რათა მოსცეს ძე“ (ჯუანშ. 143₃).

„შემდგომად ამისსა, წელსა მეორესა, მოკუდა მეფე შირდატ;
და დარჩა ვახტანგ შვიდისა წლისა ყრმა“ (ჯუანშ. 143₁₁).

5) შირდატ—ერისთავი ვახტანგ გორგასალის
დროს:

„ხოლო მეფე და ჯუანშერ სპასპეტი დაადგეს მცხეთას. და
ნასრა და შირდატ დაუტყვნა სპათა ზედა სომხითისა და ქარ-
თლისათა, რომელნი დგეს არმაზით კერძო“ (ჯუანშ. 180₁).

6) შირდატ—ვახტანგ გორგასალის ვაჟი მეორე
(ბერძენი) ცოლისაგან:

„და მოუწოდა (ვახტანგმა) ნასარს, ერისთავსა წუნდისასა, და
არტაევს, ერისთავსა კლარჯეთისასა, და ბივრიტიანს, ერისთავსა
ოდრკისასა, და მათ შიათულა ცოლი თვისი ელენე და შვილნი
მისნი, რომელთა ერქუა ლეონ და შირდატ, და შეავედრნა მათ
სამთავე ერისთავთა ცრემლითა და შეხედდებითა ღმრთისათა“ (ჯუანშ.
204₃).

„ხოლო ორთავე მათგან ძეთა ვახტანგისთა, ნაშობთა ბერძნისა
ცოლისაგან, მოკუდა, რომელსა ერქუა ლეონ, და დარჩა შირდატ
ოდენ“ (ჯუანშ. 205₁₁).

„ამას შირდატს დაევაჭრა ძმა მისი დაჩი: მეფემან ვაუცვალა
ქუეყანა, და აღიღო შირდატისაგან ეგრიისწყალსა და კლისურ-
რასა შუა, შირდატის დედული საზღვარი საზერძნეთისა, და მისცა
ნაცვლად ჯავახეთი ფარაენითგან მტკურამდე“ (ჯუანშ. 205₁₁).

„დაიპყრა შირდატ, ძემან ვახტანგისმან, ფარავნითგან და ტა-
სისკარიოთგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა, და ერისთაობდა მუნ“
(ჯუანშ. 205₁₆).

„რამეთუ შვილნი დაჩისნი კმორჩილობდეს სპარსთა, ხოლო
შვილნი შირდატისნი დაადგრეს მორჩილებასა ბერძენთასა“
(ჯუანშ. 207₁).

„და ნათესავნი შირდატისნი, ვახტანგის ძისანი, რომელნი
შთავრობდეს კლარჯეთს და ჯავახეთს, ივინი დარჩეს კლდეთა შინა
კლარჯეთისათა“ (ჯუანშ. 217₁₁).

„მაშინ კვისარმან აღასრულა თხოვა მათი, და მოსცა მეფედ დის-
წული შირდატისი, ვახტანგის ძისა, ბერძნის ცოლისაგან, რომელსა
ერქუა გუარამ, რომელი შთავრობდა კლარჯეთს და ჯავახეთს“
(ჯუანშ. 218₁).

„და დაჯდა მეფედ ძმა მისი შირდატ, ასულის წული თრდა-
ტისი, ძე ვარაზ-ბაქარისი, მამულად ბაქარიანი, დედულად რევიანი,
ორითავე შირიანის ძეთა ნათესავი“ (ლ. შრ. 138₆).

„და იყო ესე შირდატ კაცი ქუელი, მჭედარი შემმართებელი,
ურწმუნო და უშიშო ღმრთისა, ლალი და ამპარტავენი, და შინდო-
ბილი მჭედრობასა თვისსა“ (ლ. შრ. 138₇).

„მაშინ სპარსთა მეფემან გამოგზავნა ერისთავი, რომელსა ერქუა
უფრობ, სპითა ძლიერიითა, შირდატის ზედა“ (ლ. შრ. 138₁₁).

„მაშინ შირდატ, სილალითა თვისითა, არა პრიდა სიმრავლესა
სპარსთასა, მცირედითა სპითა მიეგება გარდაბანს და ეწყო“
(ლ. შრ. 138₁₄).

„ხოლო შირდატ წარიყვანეს ბალდადს და მუნ მოკუდა“ (ლ. შრ.
138₁₇).

„ვითარ-იგი შეიპყრეს ქართველთა მეფე შირდატ სპარსთა
წყობასა შინა, და წარიყვანეს ბალდადს და მუნ მოკუდა“ (ჯუანშ.
139₉).

„მაშინ შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი, მოიყვანეს და დასუეს
მეფედ შცხეთას ძე თრდატისი, ძმისწული შირდატისი, მეფისა
წარტყუნულისა, სახელით არჩილ“ (ჯუანშ. 139₁₃).

7. შირდატ V — არჩილ პირველის ძე, ქართლის
მეფე, ვახტანგ გორგასალის შამა:

„ესუა ძე არჩილს, და უწოდა სახელი მისი შირდატ, აღი-
ზარდა ესე შირდატ, და დადგა ასაკსა მამაკაცობისასა. შირდატ
იყო მორწმუნე და ღმრთის-მსახური, ვითარცა შამა მისი“
(ჯუანშ. 140₁₃).

„წინამძღუარ ექმნის მირდატ საათა მამისა თუხისათა, და მარადის ტყუენვიდის რანსა და მოვაკანსა“ (ჯუანშ. 141₂).

ძველი ირანული Mithradāta¹ 'მითრას მოცემული': შეადარეთ ანალოგიურად ნაწარმოები სახელები: ბაგრატ, თრდატ, სპანდიატ და მისთანანი, საშ. ირანული ფორმებია ფალ. Mitrdāt[ā]n > Mihrdātān, ახ. სპ. Mihrdād < Mihrdād-იდან (rd > l-დ ახალ სპარსულში ცნობილი მოვლენა). შეადარეთ აგრეთვე ბერძნ. Μιθραδάτης, Μιθραδάτης, ლათ. Mithradates, Miθridates, სომხური Միթրատ², სირ. M-hl-d.

61. მიპრან (მირიან).

1) მირიან — დიდი მთავარი, ძე ბეშქენ ბაძლაუნდისა:

„...რომლისა-იგი იყვნეს პირველნი აღმაშენებელნი ამასპო და ქურდია, ხოლო აწ კუალად დაჲ ვიორგისი, რომელი იყო ცოლი დიდისა მთავრისა მირიანისი, ძისა ბეშქენ ბაძლაუნდისაჲ, ძისა იოვანსისი“ (ს. ზ. 235₂₂).

„და ვითარ მოიწინეს სამცხეს ბრძანებითა ღმრთისაჲთა ძმ დიდისა მირიან აზნაურისაჲ დაიმოწაფეს“ (გრ. ხანძთ. 267₂₂).

2) მირიანი — ქართლის მეფე, ძე სპარსთა მეფის ქასრე არდაშირ სასანიანისა:

„შემოსლვა სპარსთა ქართლს და მეფობა მირიანისი, ქასრეს ძისა“ (ლ. მრ. 60₂).

„აწ ვაქსენოთ ცხოვრება მირიანისი, ძისა ქასრე არდაშირისი სასანიანისა“ (ლ. მრ. 64₁₂).

„ვითარცა შეიწყნარა მეფემან ქასრე ვედრება ქართველთა, და შეპრთო ძესა მისსა მირიანს ასული ქართველთა მეფისა და მისცა ქართველთა მეფედ ძე მისი და დასუა მცხეთას“ (ლ. მრ. 64₁₂).

„და იყო მირიან შაშინ წლისა შვიდისა, და თანა ჰყუა ქასრე მეფესა დედა მირიანისი და არა დაუტევა იგი მირიანის თანა, რამეთუ უყუარდა დედა იგი მირიანისი ვითარცა თავი თვისი, არამედ დაუტევა მამამძუძედ და განმგებელად წარჩინებული ერთი, რომელსა ერქუა სახელად მირვანოზ“ (ლ. მრ. 64₁₂).

„და წარვიდა მეფე და წარიხუნა ყოველნი ჰეენი კაცკასიანთანი და დასხნა ყოველთაგან მთავარნი, და უბრძანა მათ ყოველთა, რათა იყვნენ შორილ ძისა მისისა მირიანისსა, და უბრძანა მირიანს, ძესა თვისსა, და მამამძუძესა მისსა მირვანოზს, რათა პბრძოლიან ხაზართა, და წარვიდა მეფე სპარსეთად“ (ლ. მრ. 65₁₂).

¹ *Աճառյան, Անթ. քառ., III, 83, 334.*

² *H. Hübschmann, AG, I, 85, 54; F. Justi, IN, 83, 209, 213.*

და აღიზარდა მირიან მსახურებასა მას შინა შვდთა მათ კერპთა
 თასა და ცეცხლისასა" (ლ. მრ. 65₁₂).

„ხოლო იქმნა რა მირიან თხუთმეტისა წლისა, მოუკუდა
 ცოლი, ასული ქართველთა მეფისა, და ამას ზედა დაესრულა ქართლს
 შინა მეფობა და დედოფლობა ფარნაეზიანთა მეფეთა“ (ლ. მრ.
 66₁).

„მაშინ შეწუხდეს ყოველნი ქართველნი სიკუდილსა ზედა დედო-
 ფლისა მათისასა, არამედ დაადგრეს ერთგულებასა ზედა მირი-
 ანისსა, რამეთუ არღარა ვინ იყო ყოვლადვე ნათესავი ფარნაე-
 ზიანთა, რომელიმცა ღირს იყო მეფობასა ქართველთასა. და ესრეთ
 შეიტყებეს ამის მიზეზისათჳს მეფობა მირიანისი“ (ლ. მრ. 66₂).

„ხოლო მირიან მეფემან კმატა კეთილსა ქართველთასა, და
 მოიყვანა ცოლი საბერძნეთით, პონტოით, ასული ოლილოტოსისი,
 სახელით ნანა“ (ლ. მრ. 66₇).

„ხოლო ოდეს მოვიდიან ხაზარნი დარუბანდს, მაშინ წარვიდის
 მირიან შუელად დარუბანდისა: ოდესმე უომრად მიპრიდიან ხა-
 ზართა მათ მირიანს, და ოდესმე ბრძოლითა აოტნის“ (ლ. მრ.
 66₁₁).

„ხოლო ვითარ იქმნა მირიან წლისა ორმოციისა, მაშინ მო-
 კუდა მამა მისი, სპარსთა მეფე, და დაჯდა შემდგომად მისსა მე-
 ფედ სპარსეთს ძმა მირიანისი უმრწემესი, რომელსა ერქვა
 ბარტამ“ (ლ. მრ. 67₁).

„ხოლო ფეროზს, სიძესა მირიანისსა, აქუნდა ქუეყანა, რო-
 მელი ზემო თავსა ვაჟსენეთ მიცემულად მირიანისაგან, და იყო
 იგი მუნ ერისთავად“ (ლ. მრ. 71₂).

„მაშინ გამოვიდა მირიან მეფე საზარელითა და თჳალ-შეუდ-
 გამითა ხილვითა“ (ლ. მრ. 88₁₂).

„ხოლო დღესა მეორესა გამოვიდა მირიან მეფე და ყოველი
 იგი ერი ეძიებდეს ღმერთთა მათთა და არა კპოვებდეს“ (ლ. მრ.
 91₁₂). იხ. გვ. 95₁₂; 102₂₂; 106₇; 111₁₄; 115_{22,23}; 117_{2,4,5}; 118_{2,10};
 122₁; 128₇.

„მოვიდა ბაქარ, ძე მეფისა მირიანისი, და მოციქული კოს-
 ტანტინე მეფისა მცხეთას“ (ლ. მრ. 129₁).

„მაშინ მირიან მეფემან განასრულა ეკლესია საეპისკოპოსო და
 აღასრულა სატფურება მისი მრავალითა დიდებითა“ (ლ. მრ. 129₄).

„და მოკცვეითგან მირიან მეფისათ მეოცდახუთესა წელსა მო-
 კუდა ძე მისი რვე, სიძე თრდატ სომეხთა მეფისა, რომლისაღვე
 მიეცა მეფობა სიციოცხლესავე მისსა“ (ლ. მრ. 129₆).

„და დაჯდა მეფედ ძე მისი ვარაზ-ბაქარ. და შეირთნა ორნი ცოლნი ერთი— ასული თრდატისი, რევის ძისა, შირიანის ძისწულისა; და ერთი— ძისწული ფეროზისი, შირიანის ასულის წულისა“ (ლ. მრ. 132₉).

„და ნათესავისაგან შირიან მეფისა შორწმუნისა ვახტანგ და დანი შისნი დარჩომილ იყვნეს: იგინი იყვნეს ნათესავნი ბაქარ შირიანის ძისა“ (ჯუანშ. 159₇₋₈).

„შირიან მეფისითგან ვიდრე ვახტანგ მეფისადმე ვარდაცვალებულ იყო ნათესავი რვა და მეფენი ათნი, და წელიწადი ას ორმოცდამეტე, ხოლო ეპისკოპოსნი წესსა ზედა ჭეშმარიტსა ვარდაცვალეზულნი რვანი, ხოლო სხუანი შემწლელნი წესისანი“ (ჯუანშ. 159₁₂).

„და მეფობითგან შირიან მეფისათა ვიდრე მეორისა ფარსმანისა გარდატლეს წელნი ორას ორმოცდაათნი“ (ჯუანშ. 215₁₂).

„მაშინ რქუა არჩილ ძმასა თვისსა შირს: „მიწყუდეულ არს ციხე-ქალაქი ესე შემუსრვად, და უკეთუ შეგვპყრნენ ჩუენ ჰელად, გამოიქითხნეს ყოველნი საგანძურნი ნამალეკნი, რომელნი იგი დაფულენით ქუეყანასა ჩუენსა, მონაგებნი შირიან ღმრთივ-განბრძნობილისანი, და კუალად ვახტანგ ღმრთივ-განბრძნობილისა მეფისანი, და ყოველთა ზვილთა მათთანი, რომელთა გუშვნეს ჩუენ“ (ჯუანშ. 236₆).

„და შენ წარიხუენ ორნი იგი გვრგვინი, ოქროსა და ანთრაქისანი: ერთი შირიან მეფისა და ერთი ვახტანგისი, რომელი მოუძლუნა სპარსთა მეფემან ვახტანგს...“ (ჯუანშ. 236₁₂).

„...ანუ მო-ვინმე-ვიდის სპარსთაგან ნათესავი მეფეთა, ვითარცა ფეროზ, რომელსა შისცა შირიან მეფემან ასული მისი ცოლად“ (ჯუანშ. 240₁₀).

ლ. მრ. **ოველ თან**— 117₂; 65₁₁; 67₂₀; 70₂₀; 72₁; 102₁₉; 105_{11,12}; 108_{14,11}; 109₁₁; 111₈; 110₁₃; 163₄; 111₄; 115₁₁; 116_{7,9}; 128₁₈; 129₆; 130₁₃; 246₁₂; 248₁₄. **ჯუანშერთან**— 228₂, 160₁₀, 242₈.

3) **შირიანი**— ვახტანგ გორგასალის შამის ძმისწული („ნათესავისაგან რევისა, შირიანის ძისა“):

„და დაწერა (ვახტანგმა) ანდერძი ესრეთ: „უკეთუ არღარა შემოვიქცე ცოცხალი, და ჩემი ზუარანძე შეირთოს შირიან, რომელი იყოდა ვახტანგ შამის ძმისწულად, ნათესავისაგან რევისა, შირიანის ძისა“... და იგი შირიან, შამის ძმისწული მისი, დაუტეა მცხეთას“ (ჯუანშ. 151₆).

„ხოლო შირიან და გრიგოლ იყვნეს ნათესავისაგან რევისა. შირიანისავე ძისა, და აქუნდა მათ კუხეთი, და ცხოვნდებოდეს რუსთავს ციხე-ქალაქსა“ (ჯუანშ. 159₁₀).

საშ. და ახ. სპარსული ფორმა ამ სახელისა არის *Mihrān*¹, ძალიან
 დანაც მოდის ქართული მიჰრან, მირიან ფორმები და სომ.
 ხური *Միրյան, Միրքան*². აღნიშნული სახელისათვის ამოსავალია
 ძვ. ირანული *Miθrāna*³ (*Miθra* + *-āna* სუფიქსი), ბერძნული *Μεθ-
 ρηνος, Μεθρηνος*, ლათინ. *Merenes*.

აქარიანი თავის საკუთარ სახელთა ლექსიკონში ანიჭებს ქარ-
 თულ სახელებს მირიან და მირვან — მსგავსად იმისა, როგორც
 ახოვანი გვაქვს სომხ. *ახოյան*-იდან და ბავრაკი თურქული
bayraq-იდანო. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს მოსაზრება სწორი
 არ არის, ქართ. მირვან — მირვანოზ სხვა სახელია და მას
 ამოსავლად აქვს ძვ. სპარსული: *Miθrapāna*⁴.

შესაძლებელია ქართული ფორმა მირიანი მიღებულია სომ-
 ხური *Միրքան* (h — იკარგვის ქართულში, *-ხან* > -იანს-ს).

62. მირიანდუხტ, მიჰრანდუხტ.

1) ვახტანგ გორგასალის და, რომელიც ოსებს
 ჰყავდათ ტყვედ და განთავისუფლების შემდგომ
 მიათხოვეს სპარსთა მეფეს:

„მაშინ ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა, გარდამოვიდეს
 ოცნი სპანი ურიცხუნი და მოტყუენეს ქართლი თავითგან მტკუ-
 რისათ ვიდრე ხუნანამდე, და მოაოჯრეს ველნი არამედ ციხე-ქა-
 ლაქნი დაურჩეს, თუნიერ კასპისა. ხოლო კასპი ქალაქი შემუსრეს
 და ტყუე ვყეს, და წარიყვანეს დაჲ ვახტანგისი მირიანდუხტ, სა-
 მის წლის ქალი“ (ჯუანშ. 145₁₁). იხ. გვ. 150₂, 157_{1,11}.

„მაშინ მეფემან განუტევნა ნიჯადნი იგი სპარსთანი და მეფენი
 კავკასიანთანი ნიჭითა დიდითა, წარმოგზავნა დაჲ მისი მირიან-
 დუხტ და ტყუე იგი ყოველი გზასა დარიალისასა, და თვთ საითა
 დიდითა ქართლისათა წარმოვიდა გზასა აფხაზეთისასა“ (ჯუანშ.
 157₁₄).

„და მისცა სპარსთა მეფესა დაჲ მისი ვახტანგ მეფემან ცოლად,
 რომელსა ერქუა მირიანდუხტ, რომელი წარტყუენულ იყო ოც-
 თაგან და გამოიქსნა ვახტანგს“ (ჯუანშ. 185₆).

2) მირიანდუხტ — არჩილ მეორის ასული:

„და ესხნეს არჩილ ძენი ორნი: ჯუანშერ და იოვანე, და ასულნი
 ოთხნი: გუარიანდუხტ, მარიამ, მირიანდუხტ, და შუშან“ (ჯუანშ.
 244₁₉).

¹ H. Hübschmann, AG, I, გვ. 53, 54.

² *Անույան, Ան. բար.*, გვ. 332.

³ F. Justi, IN, გვ. 214.

⁴ იქვე, IN, გვ. 216.

Mihrān (მირიან)+duxt (ასული), ე. ი. Mihrāduxt—მიმბრანის ასულს. შეადარეთ გურანდუხტ, საგდუხტ და მისთანანი.

სომხ. *Միրանդուխտ*-ს აპარიანი თვლის მიღებულიად ახ. სპ. *میران* (-) mirān-იდან, ე. ი. 'მთავართა ასული', რაც არ გვეკონია, რომ სიმართლეს შეეფერებოდეს, რადგან ქართულში მირანდუხტის გვერდით გვაქვს ფორმა მიპრანდუხტი, რომელიც, უმკველია, სომხ. სპარსულ Mihrān-duxt-ს ეყრდნობა. სომხური ფორმა შესაძლოა, შეთვისებული იყოს ქართულიდან.

63. მირვან.

1) მირვან — საურმაგის სიძე, ქართლის მეფე:

„მაშინ მოიყვანა სპარსეთით შვილი ნებროთისი, ნათესავითაგან ცოლისა მისისა, დედის დისწული, და დაიჭირა იგი შვილად, რომელსა ერქუა სახელი მირვან“ (ლ. მრ. 27₁₈).

„მესამე მეფე, მირვან, ნებროთიანი“ (ლ. მრ. 27₂₃).

„ესე მირვან იყო ტანითა სრული, შეუნიერი, ძლიერი, მკნე და ქუელი“ (ლ. მრ. 27₃₁).

„და მას ეამსა შინა მეფე იქმნა სომხითს რომელსა ერქუა არშაკ. ეზრახა მირვან არშაკს, და მისცა ასული თვისი ძესა არშაკისსა, არშაკს. და მოკუდა მირვან, და მეფე იქმნა მის წილ ძე მისი ფარნაჯომ“ (ლ. მრ. 28₁₉).

„მაშინ მირვან მეფემან მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა, და შემოიკრიბნა ყოველნი სპანი, მკედარი და ქუელითი, და ყოველნი კავკასიანნი იყვნეს სარწმუნოდ შორჩილებასა ზედა მირვანისსა, რომელნი ვარდამოვლინებულ იყვნეს საურმაგ მეფისაგან, თვნიერ ქართალთასა“ (ლ. მრ. 28₃).

„ხოლო მირვანს ვერ ქუეთდა მახვილი ღურბუკთა, ვითარცა კლდესა სიპსა, და დგა უძრავად, ვითარცა კოშკი მტკიცე“ (ლ. მრ. 28₁₁).

„და მევიდა მირვან ღურბუკეთს, და მოაოჭრა ღურბუკეთი და ქართალი. და შეაბნა კარნი ქვტკირითა, და უწოდა სახელად დარუბნალ. და დაჯდა მირვან მცხეთას, მეფობდა ნებიერად და უშიშად“ (ლ. მრ. 28₁₄).

2) მირვან II—ფარნაჯომის ძე, ქართლის მეფე:

„ხოლო აღზარდეს სპარსთა ძე ფარნაჯომისი მირვან, რომელი სიკუდილსა მას ფარნაჯომისსა წარგყვანა მამამძუძესა მისსა, რომელი ვაჟსენეთ პირველ“ (ლ. მრ. 30₃₁).

„ესე მირვან იყო კაცი ქუელი, მკნე, მკედარი, და მრავალგზის გამოიკადა იგი ბრძოლასა თურქთა და არაბთასა“ (ლ. მრ. 30₃₁).

„ამან მირვან შეკრიბნა სპანი ძლიერნი სპარსეთს, წარემართა ქართლს, და მოუგზავნა მოციქული ერისთავთა ქართლისათა, და რქუა მათ: „მოიქსენეთ სიყუარული მამის მამისა, მირვანისი, და კეთილი მისი თქუენდა მომართ“ (ლ. მრ. 31₂).

„ხოლო ერისთავთა ქართლისათა არა შეიწყნარეს ბრძანება მირვანისი, არამედ ყოველნი მივიდეს წინაშე ბარტომ მეფისა. ხოლო მცირედნი ვინმე ქართველნი, არა წარჩინებულნი, წარვიდეს და მიერთნეს მირვანს“ (ლ. მრ. 31₁₄).

„მოვიდა მირვან და დადგა მდინარესა ბერდუჯისასა“ (ლ. მრ. 31₂₀).

„და არავინ გამოჩნდა ქართველთაგანი და სომეხთაგანი მძლე მირვანისი“ (ლ. მრ. 32₂).

„მაშინ ბარტომ მეფემან განაწყენა სპანი თჳსნი, და მიმართა ყოვლითა სპითა მირვანს, და მუნით მირვან მოეგება სპითა ყოვლითა“ (ლ. მრ. 32₉).

„ხოლო ვითარ მოკლა მირვან ბარტომი, და შემოვიდა ქართლად და დაიპყრა ყოველი ქართლი“ (ლ. მრ. 32₂₀).

„მერვე მეფე, მირვან“ (ლ. მრ. 33₁).

„მეცხრე მეფე, მეორე არშაკ, ძე მირვანისი, ნებროთიანი“ (ლ. მრ. 33₆).

ძვ. ირანული Miθrāpāna ‘მითრას მცველი, მფარველი’, ფარს. Meherwān¹, ახ. სპ. Mihr[a]bān, Mihi[ir]bān ‘მოსიყვარულე’, სომხ. *Միհրայան* ‘ალბანთა მეფის სახელი’ და *Մհրայան*², მომდინარე ფალ. Mihrawān-იდან, რომელიც ამოსავალია აგრეთვე ქართული ფორმისათვის მირვან.

სომხურში დადასტურებულია აგრეთვე ამ სახელის ფორმები: *Միհրայան*, *Միხրայան*, *Մհրայան*, *Մէրայան*, *Մէրիყան* და *Մհրայան*, რომლებიც, როგორც ჩანს, ახ. სპარსული ფორმიდან მოდიან³. ამავე სახელთან გვაქვს საქმე ბერძნული დაბოლოებით მირვანოზის შემთხვევაში — მირიანის მამამძღუძე წარჩინებული სპარსელი:

„...არამედ დაუტევა მამამძღუძედ და განმგებელად (ქასრემ მირიანს) წარჩინებული ერთი, რომელსა ერქუა სახელად მირვანოზ“ (ლ. მრ. 64₂₀).

„ხოლო უბრძანა მირვანოზს, რათა სპარსთა მათგანი რჩეული შვიდი ათასი მკვდარი ყოვლადვე ქალაქსა შინა იპყრას მცველად ძისა მისისა“ (ლ. მრ. 65₂).

¹ F. Justi, IN, 208.
² H. Hübschmann, AG, I, 23, 53 — 54.
³ *Ահառյան*, *Ան. բաղ.*, III, 23, 335.

„ხოლო ამან მირვანოზ ჰმატა ყოველთა სიმაგრეთა ქართლისათა და უმეტეს ყოველთასა მოამტიცნა ზღუდენი ნეკრესისა ქალაქისანი“ (ლ. მრ. 65₁₁).

64. მობიდან.

1) მობიდან — ქართლის ეპისკოპოსი, ნათესავით სპარსი მოგვ:

„და ბასილისა შემდგომად ამანვე არჩილ დასუა ეპისკოპოსი, რომელსა ერქუა მობიდან. ესე იყო ნათესავად სპარსთ, და აჩუენებდა იგი მართლ-მადიდებლობასა“ (ჯუანშ. 142₁₄).

„ხოლო იყო ვინმე მოგვ უსჯულო და შემშლელი წესთა, და ვერ უგრძნა არჩილ შეფემან და ძემან მისმან უსჯულოება მობიდანისი, არამედ ჰგონებდეს მორწმუნედ“ (ჯუანშ. 142₁₅). იხ. იქვე 142₁₆.

„მაშინ მოიყვანა მღდელი ჰეშმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ, და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად ზემოსა ეკლესიასა, რამეთუ მობიდან ეპისკოპოსი გარდაცვალებულ იყო“ (ჯუანშ. 145₁₄).

2) მობიდან — სპარსთა მეფის ხუასროს მოციქული ვახტანგ გორგასალთან:

„ხვალისა დღე მოუვლინა შეფემან ვახტანგს ბარზაბან, საკუთარი მობიდანისი, და რქუა ესრეთ გორგასალს“ (ჯუანშ. 183₂₂).

შენიშვნა: ამ უკანასკნელ შემთხვევაში მობიდანისი არის არა საკუთარი სახელი, არამედ წოდება ბარზაბანისა — 'მოგვთა მთავარი'.

ძვ. ირ. Magupati¹ 'მოგვთა მთავარი', ავესტური moγupati 'მოგვთა მთავარი', ფალ. maupat გვხვდება საკუთარ სახელად Maubad, ახ. სპ. mobed (შეადარეთ ქართ. 'ვისრამიანი'-ის 'მოაბადი'), არაბ. al-Maubad, სომხ. *Մագպետ*, ქართული ფორმა მობიდანისი მიღებულია ახ. სპ. ვამოთქმა mobedān mobed-იდან 'მოგვთა მოგვი' — მეორე ნაწილის ჩამოშორებით, შეადარეთ მსგავსად ნაწარმოებ ბანოვანი. რაც შეეხება საკუთარ სახელად მის გამოყენებას, შესაძლოა იგი წარმოადგენს Mōbēd-ის -ān სუფიქსით გავრცობილ ფორმას, ისე როგორც ეს სხვა შემთხვევებში გვაქვს, მაგალითად, Mihr-და Mihrān (მირ და მირიანი). მობიდანის შესახებ იხ. აგრეთვე ზოგად სახელებში.

ფალ. magupat — გამოითქმის moγpat > movpat (სასანურ ეპოქაში), ახ. სპ. *موبد*² 'მოგვთა მთავარი, ბრძენი, ვეზირი, მრჩეველი'

¹ F. Justi, IN, 83. 184.

² S. Haim, New Persian-English Dictionary, II, 83. 1014.

ფილოსოფოსი', სომხ. *Մագլան* 'ზოროასტრელთა მთავარი ქურთ-
 ში' ბერძ. Μαυραντζ იკითხება Μαυραντζ¹.

65. ნერსე.

1) ნერსე—ერისმთავარი ქართლისა (ძე ადარნესე კურაპალატისა და ერის მთავრისა):

„რამეთუ იყო ეამი, ოდეს ერისმთავარი იგი ქართლისაჲ, სახელით ნერსე, ძმ ადარნესე კურაპალატისა და ერისმთავრისაჲ, მიწოდებულ იქმნა ქუეყანად ბაბილოვნისა მფლობელისა მისგან ეამსა სარკინოზთასა ამირა მუმნისა აბდილაჲსგან...“ (აბო, 185₂).

„ხოლო ქველის მოქმედმან ღმერთმან არწმუნა ვულსა მაჲდი ამირა მუმნისასა განტყვებაჲ ნერსესი და გამოიყვანა იგი მწარისა მისგან საპყრობილესა და განუტყვეა იგი კუალად ერისმთავრობით აქა ქუეყანადვე თვისა“ (აბო, 185₂).

„ამან (აბომ) ინება წარმოსვლაჲ თვისი აქა ერისმთავრისა მის ნერსეს თანა და შეეყო იგი მსახურად მისა“ (აბო, 186₂₁).

„...და დაუტყვეა მამაჲ და დედაჲ და ძმანი და დანი და ნათესავნი და მონაგებნი და აგარაკები, ვითარცა-იგი იტყვეს წმიდასა სახარებასა შინა, და წარმოვიდა აქა ნერსეს თანა მგზავრ ქრისტეს სიყუარულისათჲს“ (აბო, 186₂₂).

„და იყო დღეთა მათ შინა კუალად იყო განრისხებაჲ კელმწიფეთა მათ სარკინოზთაჲ ნერსე ერისათჲსა ზედა, და ივლტოდა იგი, რამეთუ სასტიკად კბრძოდეს მას სარკინოზთა ერი“ (აბო, 187₂₁).

„მაშინ, შემდგომად რავდენისამე ეამისა, ევედრა ნერსე მეფესა მას ზრდილოჲსასა, რადთა განუტყოს იგი მიერ ქუეყანად აფხაზეთისა...“ (აბო, 188₁₈).

„ხოლო იყო შემდგომად სივლტოლისა მის ნერსესისა ქართლით, წარმოავლინა მაჲდი ამირა მუმნან ბრძანებითა ღმერთისაჲთა სტეფანოზ, ძმ გურგენისი, დისწული ნერსესი, ნაცვალად დედის მისა თვისისა ნერსესა, ერისმთავრად ქუეყანასა ამას ქართლდ“ (აბო, 189₂₂).

„მაშინ მხიარულ იქმნა ნერსე, რამეთუ უფლებაჲ იგი სახლისა მისისაგან არა განაშორა ღმერთმან“ (აბო, 190₁).

„და გამოვიდა იგი ნერსეს თანა ქუეყანად ქართლდ და შემოვიდა ქალაქსა ტფილისს და იქცეოდა იგი განცხადებულად ქრისტეანედ“ (აბო, 190₂₄).

„ესე იყო შვილი წარჩინებულთა დიდებულთა და მართლ-მორწმუნეთა მამა-დედათაჲ, და სახლსა შინა სამეუფოსა დიდისა ნერსე

¹ H. Hübschmann, AG. I. 83. 196.

ერისთვისასა აღზრდილ იყო კელითა კეთილად მსახურისა. დედოფლისა ნერსეს კოლისასათა, რომელსაცა ეწვილა, რამეთუ იყო ძმისწული მისი“ (გრ. ხანძთ. 240₂).

2) ნერსე — ვახტანგ გორგასალის ერისთავი:

„ხოლო მცხეთას დემეტრე და ნერსე და ბივრიტიანი დაუტყვე. წარავლინა მოციქული და მიუმცნო კეისარსა“ (ჯუანშ. 200₁₉).

3) ნერსე ნერსიანი — წარჩინებული ვახტანგ გორგასალისა (ქართლის ერისთავი არჩილ II დროს):

„ხოლო არჩილ მოუწოდა ერისთავთა ქართლისათა, და მისცნა ძმისწულნი მისნი: ...მესამე მისცა ნერსეს ნერსიანსა, რომელი-იგი იყო წარჩინებული ვახტანგ მეფისა“ (ჯუანშ. 241₁₇₋₂₁).

4) ნერსე — ძე ვარაზ-ბაკურ ანთიპატრიკისა:

„რამეთუ მამა მისი ნერსე, ძე ვარაზ-ბაკურ ანთიპატრიკისა, და ამის ვარაზ-ბაკურის მამა, სახელით გუარამ კურაპალატი, ძე პირველისა სტეფანოზისი და ძმა დემეტრესი — ესენი გარდაცვალებულ იყვნეს“ (მატ. ქართ. 252₁).

5) ნერსე — ერისთავი კახეთისა:

„ხოლო ძმა მისი, სახელით საპაჲ, წარვიდა კახეთს და დაემზახა იგი ნერსეს“ (სუმბატ დავითის-ძე, 373₁₅).

„ხოლო სამნი ესე ძმანი წარვიდეს კახეთს და საპაჲ დაუზახა ბაკურს, ძესა ნერსესსა, ხოლო ასამ და ვარაზვარდ წარვიდეს კამბეჩოანს, და გარდაუქციეს ერი ვეზანს, ერისთავსა ბაპარ ჩუბინისსა, და ვეზან მოკლეს, და დაიპყრეს მათ კამბეჩოანი“ (სუმბატ დავითის-ძე, 374₁₂).

6) ნერსე — სომეხთა კათალიკოსი:

„და მის-ზე მოკუდა იაკობ ეპისკოპოსი, და დაჯდა იობ სომეხი, ნერსე კათალიკოსისა დიაკონი“ (ლ. შრ. 132₂).

ავესტური *nairyōsaša*¹ = *nairya* + *saša* >), ფალ. Narsah. სანსკრიტ. *narśamsa* - 'კაცი ქებული, ცნობილი', 'განთქმული'. ფალური წარწერების *N-rs-hi*, *N[e]rs[e]h[s]h[ā]h*, აბ. სპარსული *Narsē*, სირიული *Narse*, *Narsai*, ბერძნ. *Ναρσῆς*, *Ναρσαῖος*, ლათ. *Narses*, სომხ. *Ներսէս*, *Ներսես*² — 'აურამაზდას ერთ-ერთი წმიდა ცეცხლისა და მოციქულის სახელია'.

66. პანაგეუნასპ.

„ხოლო უსტამ პრქუა მათ: ვინ არიან იგინი? და მათ უთხრეს სახელები მათი და პრქუეს: ერთსა გუშნაკ პრქვან და ერთსა ბახ-

¹ F. Justi, IN, 33- 221; Chr. Bartholomae, AirWb, 1054.

² H. Hübschmann, AG, I, 33, 57.

დიად, ერთსა პანაგუშნასპ, ერთსა პეროზაქ, ერთსა ზარმილ,
ერთსა სტეფანე“ (ე. მცხ. 163₁₉).

„...მას ეამსა ეშმაკი შეუქდა გულსა ბახდიადისსა და პანაგუშ-
ნასპისსა და უვარ-ყვეს ქრისტე და უღმრთოებაა აღიარეს“
(ე. მცხ. 164₁₄).

„ხოლო ბახდიადს და პანაგუშნასპს ნუგეშინისსა და გ-
ნუტევი ივინი, ხოლო საფასესა და კეთილსა რომელსა უქადებდა
მათ, არცა ფსირიდი ერთი მისცა მათ“ (ე. მცხ. 164₁₇).

„...ხოლო უბადრუქმან პანაგუშნასპ გლახაქობითა ავნა
დღენი“ (ე. მცხ. 165₁₉).

საშ. სპ. Panāh-gušnasp (Panāh ‘თავშესაფარი, საფარველი’ +
gušnasp < wršnasp ‘ხედი ცხენი, კვიცი’) ‘მაზდაასნელთა სამ
უწმინდეს ცეცხლთაგან ერთ-ერთის სახელი’¹, იხ. არვანდ გუშ-
ნასპ და გუშნაკ. მთლიანად სახელი ნიშნავს გუშნასპის
(ცეცხლის სახელი) საფარველი, თავშესაფარი. ამგვარად ნაწარ-
მოები სახელები საკმაოდ გავრცელებულია სპარსულში. შეადარეთ
Panāh - burzin, Panāh - Xusrau, Panāh-mōy² და სხვა მრავალი.

67. პეროზ.

1) პეროზ (ბოლნისის წარწერაში, სპარსთა მეფის სახელი):

„[შეწვევითა წმიდისა სამებისათა ოც წლისა პეროზ მეფისა-
ზე ხიჭნა დაწყებაჲ] ამის ეკლესიაჲსაჲ და ათხუთმეტ წლისა შემდ-
გომად განხეშორა“ (ძვ. ქართ. ქრ., 1, წარწ. 3).

2) პეროზაქ (სახელი გავრცობილია აკ სუფიქსით):

„და მათ უთხრეს სახელები მათი და პრჭუეს: ერთსა გუშნაკ
პრჭვან და ერთსა ბახდიად, ერთსა ბორზო, ერთსა პანაგუშნასპ,
ერთსა პეროზაქ, ერთსა ზარმილ, ერთსა სტეფანე“ (ე. მცხ. 163₁₇).

3) ფეროზი — სპარსი უფლისწული, მირიან მეფის
სიძე, რანის ერისთავი:

„მაშინ მირიან შეიქცა წყობისაგან ხაზართასა, და მოიყვანა
სპარსეთით თვისი მისი, ნათესავი მეფეთა, სახელით ფეროზ; და
მან მოიტანა თანა სპა დიდი. და ამას ფეროზს მისცა მირიან
ასული თვისი ცოლად და მისცა ქუეყანა ხუნანითგან ბარდავადმდე,
მტკურისა ორივე კერძი, და დაადგინა იგი ერისთავად მუნ“ (ლ.
მრ. 68₁₄).

„ხოლო ფეროზს, სიძესა მირიანისსა, აქუნდა ქუეყანა, რო-

¹ F. Justi, IN, 23- 354; H. Nyberg, Hfsb. II, 23- 87.

² F. Justi, IN, 23- 240.

მელი ზემო თავსა ვაქსენეთ მიცემულად შირიანისგან, და იყო მუნ ერისთავად“ (ლ. მრ. 71₁).

„არამედ არა ნათელ-ილო ფეროზ, სიძემან შირიან შეფისამან, რომელსა პქონდა რანი ბარდავამდინ მიცემულად შირიან შეფისაგან“ (ლ. მრ. 117₁).

„მაშინ რქუა მეფემან წმიდასა ნინოს და ეპისკოპოსსა: „მნებაეს ესრეთ, რათა იბუღებით მახვლითა მოვაქცივნეთ შთელნი და სიძე ჩემი ფეროზ...“ (ლ. მრ. 125₉).

„ხოლო წმიდა ნინო წარემართა წარსვლად რანს, მოქცევად ფეროზისა“ (ლ. მრ. 126₁).

„ხოლო ესე ბაქარ ეზრახა სპარსთა მეფესა, მამის ძმისწულსა მისსა, დაემოყურა და გაუცვალა ქუეყანა დისიძესა მისსა ფეროზს“ (ლ. მრ. 130₂₂).

„მაშინდა ნათელ-ილო ფეროზ და ერმან მისმან“ (ლ. მრ. 131₁).

„და უშვნა რვეის ძისწულმან ორნი ძენი, რომელთა სახელები ერქუა შირდატ და თრდატ; ერთი უშვა ფეროზის ძისწულმან, რომელსა ერქუა ფარსმან“ (ლ. მრ. 135₂₁).

„მანვე ერისთავმან სპარსთამან წარიყვანნა ტყუელ შვილნი ფეროზისნი, ასულის წულნი შირიანისნი, შორწმუნისა მეფისანი...“ (ლ. მრ. 137₃).

„წარემართა ვახტანგ შესვლად საბერძნეთად. და მიიწიენეს სომხითს, და შოგერთნეს პეროგა-კაფას, სადა-იგი ციხე აგვო პირველ კსენებულსა ფეროზს, ერისთავნი სომხითისანი...“ (ჯუანშ. 159₁₇), იხ. იქვე, 241₁₁₉.

ვფიქრობთ, ამავე სახელის ფონეტიკურ ვარიანტს წარმოადგენს ფეროზ ოგსი სარდლის სახელი ლეონტი მროველთან:

„ხოლო ვიდრელა შირიან ჯერეთ იყო მუნ, გარდამოვლეს ოგსთა ფეროზ და კავტია და ვანრყუნეს ქართლი“ (67₂₁).

ეს სიტყვა მოდის საშ. სპარსული ფორმიდან Pērōz, Pērōz 'გამარჯვებული, ძლევამოსილი', იხ. სპ. Pērōz, არაბ. *فیروز*—Fairūz, სირ. Perōz, ბერძ. Περσός, ლათ. Pirosoz 'bellorūm, victor', სომხ. *Քերոզ*, ავ. *Paiti. raucāh-იდან ² 'ბრწყინვალეებით, დიდებით მოსილი'. შეადარეთ აგრეთვე ფაზ. pērōzgar 'გამარჯვებული', იხ. სპ. perōzgar, ფალ. pērōžkar 'გამარჯვებული'. ნიბერგი ³ ამოსავალ ფორმად საშ. სპ. pērōz-ისათვის მიიჩნევს ძვ. ირ. *Pari.aužah-ს, ავ. aozah 'და-

¹ H. Hübschmann, AG, I, 33-67.

² F. Justi, IN, 83-247.

³ H. Nyberg, Hfsh, II, 35-184 და 167.

ლა', ფალ. მზ 'ძალა', 'სიმტკიცე ძლიერება', რაც შეიძლება სემანტიკურად უფრო გამართლებულად ჩაითვალოს. შდრ. ქართ. მძლეძლევა მოსილი. ამავე Pērōz ფორმიდან ნაწარმოები ქალის სახელი არის ქართ. პეროჯავარ ან პეროჯავრ სივნიელი („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ - ში 734₁₀ და ლეონტი მროველთან), რომელმაც სალომე უჯარმელთან ერთად აღწერა „ნინოს ცხოვრება“ მისი სიტყვების მიხედვით:

„და ეტყოდეს სალომე უჯარმელი და პეროჯავრი სივნიელი და მათ თანა ერისთავნი და მთავარნი პკითხვიდეს, თუ „ვინა ანუ სადათ მოხვედ ამა ქუეყანასა მაცხოვრად ჩუენდა, ანუ სადათმე იყო აღბრდა შენი, დედოფალო“ (ლ. მრ. 126₁₀).

„მაშინ მსწრაფლ მოიხუნეს საწერელნი სალომე უჯარმელმან და პეროჯავრი სივნიელმან: იწყო სიტყუად წმიდამან ნინო, ხოლო ივინი წერდეს“ (ლ. მრ. 127₁₁).

პეროჯავრი მიღებულია საშ. სპ. ფორმიდან pērōzvar = Pērōz + var < ძვ. ირ. * sārā 'შქონე, -ოსანი, მოსილი' ('ძლევით მოსილი', შდრ. ვიქტორია):

68. რევ.

1) რევ მართალი — ქართლის მეფე (ამაზასპის დისწული, სომეხთა მეფის ძე):

„ქა და [მეფობდა] რევ მართალი“ (მოქც. ქართ. 710₆).

„და დაუტევა სომეხთა მეფემან ძე თვისი ქართლისა მეფედ, რომელსა სახელი ერქუა რევ, დისწული ამაზასპისი“ (ლ. მრ. 57₁₁).

„მეცხრამეტე მეფე, რევ, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 58₁).

„ამან რევ მოიყვანა ცოლი საბერძნეთით, ასული ლოლოთეთისა, სახელით სეფელია“ (ლ. მრ. 58₂).

„ესე რევ დაღაცათუ იყო წარმართი, არამედ იყო მოწყალე და შემწე ყოველთა ჰირვეულთა“ (ლ. მრ. 58₃).

„და ვიდრე იგი იყო მეფედ, არლარავინ კვლიდა ყრმათა კერპთათჳს, არამედ ცხურისა და ზროხისა შეწირვა განუწყესა. ამისათჳს ეწოდა მას რევ მართალი. და მეფობდა ესე რევ კეთილად, და მოკუდა რევ“ (ლ. მრ. 58₄).

2) რვეი — მირიანის ძე:

„და მისცა (მირიანმა) ძესა მისსა რვეს საუფლისწულოდ კახეთი და კუხეთი და დასუა იგი უჯარმას, რევ და ცოლი მისი სალომე, ასული თრდატისი, და ცხოვნდებოდეს ივინი უჯარმას“ (ლ. მრ. 70₁₁, 71₁).

¹ იგივე Pērōz შედის გეოგრაფიულ სახელში პეროჯა-ქაფა (ციხე-ქაფა) ურან შერთან, 159₁₁).

„მაშინ წარიყვანეს ცხედრითა მსახურთა მათ (დედოფალი ნანა), და ძე მისი რევი, და სიმრავლე ერისა მის თანა“ (ლ. მრ. 118₁).

„და წარვიდეს რევი, ძე მეფისა, და ეპისკოპოსი, და სიმრავლე ერისა, და მოჰკუეუთეს ხე იგი და წარმოიდეს რტოითურთ თვისით“ (ლ. მრ. 119₁).

„მას ეამსა რევის, ძესა მეფისასა, ესუა ყრმა-წული მკირე, და იყო სნეულ, და მიწვეწულ იყო სიკუდილად“ (ლ. მრ. 123₁).

„და ვითარცა ენა რევი, ძემან მეფისამან, და სალომე, ცოლმან მისმან, რომელნი ცხოვრებდეს უჯარმას, მოვიდეს ნინოსა და აცნობდეს მეფესა და დედოფალსა“ (ლ. მრ. 126₁).

„და მოკცევითვან მირიან მეფისათ მეოცდახუთესა წელსა მოკუდა ძე მისი რევი, სიძე თრდატ სომეხთა მეფისა, რომლისადაცე მიეცა მეფობა სიკოცხლესავე მისსა. და დაფლეს აკლდამასავე, რომელი თვთ მასვე რევს აღეშენა“ (ლ. მრ. 129₁).

„რამეთუ სომეხნი ბაქარის ძმისწულის, რევის ძისა, თრდატ სომეხთა მეფის ასულის წულის მეფობასა ლამობდეს ქართლსა“ (ლ. მრ. 130₁).

„მაშინ შევემან ბაქარ, შუამდგომლობითა ბერძენთა მეფისა და სპარსთა მეფისათა, დაწერა ჯელით-წერილი ძმისწულთა მისთა და დედისა მათისა სალომესგან ესრეთ, ვითარმედ: „ვიდრემდის იყოს ნათესავი ბაქარისი, რომელსა ეძლოს პყრობა მეფობისა. მისი იყოს მეფობა, და არაოდეს ძებნონ მეფობა ნათესავთა რევისთა“ (ლ. მრ. 131₁). იხ. იქვე, 135₁.

„...დაჲ ჩემი ხუარანძე შეირთოს მირიან, რომელი ცუვოდა ვახტანგს მამის ძმისწულად, ნათესავისაგან რევისა, მირიანის ძისა. რომელი სიძე იყო თრდატ სომეხთა მეფისა...“ (ჯუანშ. 151₁).

„ხოლო მირიან და გრიგოლ იყვნეს ნათესავისაგან რევისა, მირიანისვე ძისა, და აქუნდა მათ კუხეთი, და ცხოვნიდებოდეს რუსთავს ციხე-ქალაქსა“ (ჯუანშ. 159₁).

რევიანი (რევის, მირიანის ძის, შთამომავალი) ლეონტი მროველთან: „და დაჯდა მეფედ ძმა მისი ბორდატ, ასულის წული თრდატისი, ძე ვარაზ-ბაქარისი, მამულად ბაქარიანი, დედულად რევიანი...“ (ლ. მრ. 138₁).

საშ. ირანული სახელი Rev¹, რომელიც საფუძვლად უდევს ქართულ რევს, ფ. იუსტის აზრით, წარმოადგენს შემოკლებულ ფორმას სახელიდან Rēwnix 'სიკრუის დამამხობელი', rev², ახ. სპ. 9²

¹ F. Justi, IN, გვ. 260 და 504.

² P. Horn, GrapEt, გვ. 142.

riv 'სიკრუე, სივერაგე' + niz < ავ. nyāncah¹ 'დამამხობელი, დასაზღვრებელი'. ასეთ ინტერპრეტაციას ამართლებს ქართული რვე-მართალი, სადაც მართალი — გლოსა რვენიზისა (მართალი, ე. ი. 'სიკრუის დამამხობელი'). შდრ. სომხ. *ჩხა*².

69. როკ.

1) როკ — XI მეფე (ლ. მროველთან = ადერკი არშაკუნისანი):

„და მეფობდა როკ რაჯთურთით მცხეთაჲ ვაიშორა“ (მოქც. ქართ. 709₂₂).

2) როკ — XVII მეფე (მეფობდა მირდატთან ერთად):

„და მეფობდა ამიერ როკ და იმიერ მირდატ: და ამისაზე მოაქლდა არმაზი სამეფოჲ და მცხეთას ოდენ იყო მეფობაჲ“ (მოქც. ქართ. 710₆).

ლეონტი მროველთან ეს მეორე როკი აღარ გვხვდება, ისე როგორც მისი წინამორბედი ფარსმან ავაზი. ლ. მროველთან გვაქვს შეფთა ორი წყვილის ნაკვად ერთი წყვილი: ფარსმან ქველი და მირდატ.

ჩვენ ვფიქრობთ, როკ დამოუკიდებელი სახელია და არ არის საპირთ ლ. მროველის მიხედვით აღდგენილ იქნეს ფორმა [ade]rok.

სახელში როკ შესაძლებელია წარმოდგენილი იყოს სკვითური სიტყვა rauka-, შდრ. ძვ. ირ. rauca 'სინათლე, ნათელი', ავ. raōcah 'დღე, ნათელი', ბერძნ. *λασκα*, რომელიც დაცული გვაქვს, ვ. აბაგვის აზრით³, სახელებში 'Ραυκαχλα: 'სარმატული ტომი' (მეტათებით 'Ραυκαχλα: = იდან = rauka + alan, პარალელური სკვითური ფორმა 'Ραυκαχλα: -სა 'ნათელი (თეთრი) ალანები' (Ραυ = ირ. rauka); rok, ruk გვხვდება აგრეთვე საკუთარ სახელში Asparuk (ბულგარეთის სახელმწიფოს დამაარსებლის სახელი ბალკანებზე) 'ნათელ-ცხენიანი', ბერძნ. *λασκαπαρα*. მსგავსი შემთხვევები, როდესაც საკუთარ სახელად გვხვდება დამოუკიდებელი სიტყვა, რომელიც ხშირად კომპოზიტის ერთ-ერთი წევრია. საკმაოდ გავრცელებულია ირანულში. შეადარეთ Artak, farnuk, Farrux, Bazūk და მისთანანი. ზოგიერთები თვლიან მათ შემოკლებულ, კნინობით ფორმებად სრული რთული სახელებიდან. ამავე რიგის სახელი შეიძლება იყოს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ როკ-იც, რომელიც ორ მეფეს ეწოდება⁴.

¹ AirWb. 83. 1095.
² *ჩხა* = *კახ*, *ჩხა*. *რთ.* IV, 83. 317.
³ В. Абагв. ОИФ. 83. 177.

ეს ვარაუდი გამოიხატული იქნება, რა თქმა უნდა, იმ შემთხვევაში, თუ აღმოჩნდა შატბერდის ტექსტში ადგილი წინამხალი ნაწილისათვის. ანდა ახალი ვარიანტი ტექსტისა, სადაც ეს სახელი სხვაგვარად იქნება წარმოდგენილი.

3. ინგოროყვა აღადგენს ამ სახელს [ade]rok-ის სახით¹. ხოლო როკ (XII მეფე), ვ. მელიქიშვილის აზრით, შეიძლება იყოს ქსქ ფარნუგ (ფარსმანის ძე არმაზის ბილინგვისა), და როკ უნდა აღდგეს (ფა) რ (ნ) რკ-ის სახით¹.

70. საურმაგ.

- 1) საურმაგ — ქართლის მეფე, ფარნავეზის ძე:
 - „გ: და შემდგომად მისა დადგა მეფედ საურმაგ: ამან აღმართა კერპი ანინა: ვზას ზა: და იწყო არმაზს შწნებად“ (მოქტ. ქართ. 709₁₄).
 - „ესუა ძე (ფარნავეზს) და უწოდა სახელი საურმაგ“ (ლ. მრ. 26₇).
 - „მეორე მეფე საურმაგ“ (ლ. მრ. 26₁₂).
 - „და ამის წილ მეფე იქმნა ძე მისი საურმაგ“ (ლ. მრ. 26₁₂).
 - „მას ეამსა შინა ზრახვა ყვეს ერისთავთა ქართლისათა და თქუეს: არა კეთილ არს ჩუენდა, რათამცა ვსსახურებდეთ ნათესავსა ჩუენსა, არამედ ვიყოთ ერთად, და მოკლათ ჩუენ საურმაგ, და ვიყვნეთ ჩუენ თავისუფალ...“ (ლ. მრ. 26₁₄). იხ. იქვე, 26₁₈.
 - „ხოლო იგრძნა საურმაგ, და წარვიდა ფარულად და ივლტოდა, წარიტანა თანა დედა მისი და მივიდა ქუეყანასა დურბუქთასა დედის ძმათა მისთა თანა“ (ლ. მრ. 26₁₈). იხ. იქვე 26₃₁.
 - „მაშინ საურმაგ ეზრახა ოვსთა მეფესა, მამისა დისწულსა მისსა, და ითხოვა შეწვენა“ (ლ. მრ. 27₁). იხ. იქვე, 27₂.
 - „მაშინ ამან საურმაგ წარმოიყვანნა ივინი ყოველთა კავკასის ნათესავთა ნახევარნი, და რომელნიმე მათგანნი წარჩინებულ ყვნა, და სხუანი დასხნა მთიულეთს. დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სუანეთი...“ (ლ. მრ. 27₂).
 - „და დაჯდა საურმაგ მცხეთას მეფედ“ (ლ. მრ. 27₁₂).
 - „მეფობდა საურმაგ ბედნიერად მრავალთა წელთა. და მოკუდა საურმაგ, და მეფე იქმნა მის წილ შვილებული მისი პირვან“ (ლ. მრ. 27₃₁). იხ. იქვე, 27₃₂; 28₂; 32₁₁.
- 2) საურმაგ სპასპეტრი, ვახტანგ გორგასალის მამამძუძე:
 - „მოითხოვა მეფისაგან საზრდოდ საურმაგ სპასპეტმან ვახტანგ, დიდითა ვედრებითა, ხოლო შიანიჭა მეფემან და მისცა ძე მისი ვახტანგ საურმაგს სპასპეტსა საზრდოდ“ (ჯუანშ. 143₁₂).
 - „და მოკუდა საურმაგ სპასპეტრი, მამამძუძე ვახტანგისი“ (ჯუანშ. 145₄).
 - „და თანა აყვებოდეს მას (ვახტანგს) ორნი მკედარნი: არტა-

¹ Г. Мелкишвили. К истории древней Грузии, гл. 57.

ვახ ძუძუსმტე, ძე საურმაგ სასპეტისა, და ბივრიტიან სეფე
წული" (ჯუანშ. 156₁₉).

3) საურმაგ—ვახტანგ გორგასალის ეჯიბი:

„და წარიტანა თანა ოთხნი წარჩინებულნი მისნი: არტავაზ, ერისთავი კლარჯეთისა და ნასარ, ერისთავი წუნდისა, და ბივრიტიან, ერისთავი ოძრვისა: და საურმაგ, ეჯიბი „მისი დიდი“ (ჯუანშ. 186₁).

„მაშინ საურმაგ, ეჯიბი ვახტანგისი, განვიდა და რქუა: „არა ხარ შენ კანდიერ ბრძოლად მეფისა, არამედ მე გებრძოლო, მონა მონასა, და მიეტივა“ (ჯუანშ. 189₁₉).

„ხოლო სინდელი იგი გაიქცა, და მისდევდა საურმაგ ჩვეულებისაებრ: რამეთუ მრავალგზის ბრძოლილ იყო ველსა მას ზედა“ (ჯუანშ. 189₁₉).

„ხოლო საურმაგ სცნა ძოროლნი წინასა მას და მოკლა, ხოლო ათთა მათ მოკლეს საურმაგ“ (ჯუანშ. 189₁₁).

„მაშინ ვახტანგ სავსე მწუხარებითა შეიქცა, და იგლოვდა გუამსა ზედა საურმაგისსა, ვითარცა ძმისა საყუარელისასა“ (ჯუანშ. 189₁₉).

საურმაგ იხრდილო-ირანულ (სკვითურ) სახელთა რიგს ეკუთვნის. სკვით. Sawarnag¹ 'შავხელა' (Saw—'შავი'+arm-ag-'ხელი').

ნაკლებად დამაჯერებელია იუსტის² მიერ წარმოდგენილი ეტიმოლოგია, რომელიც ამ სახელს Sürmak-ის ფორმით ვადმოსცემს და მას Sauromaces-თან აიგივებს.

71. საგდუხტ—დედოფალი, ბარზაბოდის ასული (მირდატ V ცოლი და ვახტანგ გორგასალის დედა):

„ხოლო ბარზაბოდს, ერისთავსა რანისასა, ესუა ასული ქმნულკეთილი, შუენიერი, რომელსა ერქუა საგდუხტ“ (ჯუანშ. 141₁₁).

„მოახსენა (მირდატმა) მამასა თვსსა: „ვევედრები მეფობასა შენსა მომგუარე ცოლად ჩემდა საგდუხტ, ასული ბარზაბოდისი, და შეგქმნათ ზეენ შორის მშვიდობა“ (ჯუანშ. 151₁₄).

„და მისცა მეფემან სამშვლდე ძესა თვსსა საერისთაოთა მისითა, და მუნ დასხდეს მირდატ და საგდუხტ“ (ჯუანშ. 142₆).

„ხოლო ამან საგდუხტ დედოფალმან გამოიკითხა სჯული ქრისტესი“ (ჯუანშ. 142₆).

„მაშინ საგდუხტ გულისხმა ყო და იცნა სჯული კეშმარიტი, დაუტევა ცეცხლის-მსახურება, ნათელ-ილო და იქნა შორწმუნე“ (ჯუანშ. 142₁₁).

¹ B. Aóes, OИФ, გვ. 154.

² F. Justi, IN, გვ. 292, 318.

„მიუღვა დედოფალი საგდუხტ და შვა ასული, და უწოდა სახელი მისი ხუარანძე“ (ჯუანშ. 143₃).

„და შემდგომად ოთხისა წლისა საგდუხტ მიუღვა და შვა ძე, და უწოდა სახელი მისი სპარსულად ვარან-ხუასრო-თანგ, ხოლო ქართულად ეწოდა ვახტანგ“ (ჯუანშ. 143₄).

„და საგდუხტ დედოფალი განაგებდა მეფობასა ძალითა და შეწყენითა მამისა თვისისათა“ (ჯუანშ. 145₁).

„და მოკუდა ბარზაბოდ, მამა საგდუხტისი, და მის წილ დაადგინა სპარსთა შეფემან ძევე მისი ვარაზ-ბაკურ, ძმა საგდუხტ დედოფლისა“ (ჯუანშ. 145₂) იხ. აგრეთვე, 145₁₁, 144₂.

საგდუხტ მოდის ირანული სახელიდან Sahakduxt¹ 'საჰაკის ასული' (შდრ. გურანდუხტ, მირანდუხტ და მისთანანი). Sahakduxt > სააკდუხტ > საგდუხტ (მ დაიკარგა ხმოვანთა შორის, შდრ. სააკ, სააკიძე, ხოლო კ ვამცლერდა დ-ს წინ). ამ სახელში ირანულია მხოლოდ მეორე ნაწილი duxt 'ასული' (თვით სააკ = ქართ. სააკ.). აპრიანის აზრით, სომხ. *Սահակ*-ს წარმოადგენს ებრ. *Isaiaq*-ის, ბერძნული *Ἰσαακ*-ის ვადმოცემას. სომხ. *Սահակ* = მიღებულია *Քահակ* ფორმიდან. შდრ. ქართ. ისააკ. ფორმა საგდუხტ დადასტურებულია სომხურშიც².

72. სპანდატ (სპანდიატ-რვალი) — სპარსთა მეფის ვაჟტაშაბის ძე.

„შემდგომად ამისსა რაოდენთამე წელიწადთა აღმოვიდა ძე სპარსთა მეფისა ვაჟტაშაბისი, სახელით სპანდიატ-რვალი, ვოლიათი იგი და სახელოვანი“ (ლ. მრ. 16₁₈).

„მაშინ დაუტყვა სპანდიატ ბრძოლა სომეხთა და ქართველთა, შეიქცა თურქთა ზედა ძებნად სისხლსა მამის მამისა მისისასა“ (ლ. მრ. 16₁₃).

„შემდგომად ამისსა რაოდენთამე წელიწადთა მეფე იქმნა სპარსეთს ძე სპანდიატისი, რომელი არს სახელით ბარამ (ამიანზე ბაამან RR'd), რომელი იცნობებთ არდაშირობით“ (ლ. მრ. 16₁₁).

ქართული ფორმები ამ სახელისა სპანდატ, სპანდიატ მომდინარეობს საშუალო სპარსულიდან. შეადარეთ საშ. სპარსული Spanddāt და Spandiāt³ სიტყვასიტყვით 'სული წმინდის (spant-mainyuš-ის) მოცემული'. ახალ სპარსულში ეს სახელი წარმოადგე-

¹ F. Justi, 83, 271; H. Hübschmann, AG, I, 83, 38.
² *Հատույն Անձ. քառ.*, IV, 83, 372.
³ F. Justi, IN, 83, 308 — 309.

ნილია ფორმებით: Isfandiyān, Ispandiyān, Isfandiyar, ბერძნულში გვაქვს Σφαιρανδάρης, არაბულში Isfandiyār, სომხურში *Isfandiyar* და *Isfandiyar*¹; ხოლო სპანდიატის ეპითეტი რვა-ლი მომდინარეობს სპარსული გამოთქმიდან rūntan 'რვალის ტანა' (სპილენძის სხეულის მქონე).

73. ურმიზდ, ურმიხდ — სპარსთა მეფე (პორმიზდ IV, 579—590 წწ.).

„ამასვე ეამსა მეფობდა სპარსეთს, რომელსა ერქუა ურმიზდ“ (ჯუანშ. 215₂₈).

„შაშინ მეფემან სპარსთამან ურმიზდ მისკა ძესა თვსსა რანი და მოვაკანი, რომელსა ერქუა ქასრე ამბარევი“ (ჯუანშ. 210₁₄).

„და კუალადკა წყალობა ყო ღმერთმან ქრისტიანეთა ზედა, და სხუა შულლი დაეარდა სპარსეთს: რამეთუ იგივე ბარამ ჩუბინი გა-ადგა სპარსთა შეფესა, და დასწუნეს თუალნი ურმიზდ შეფესა ცოლის ძმათა მისთა, და იწყეს ბრძოლად ჩუბინმან და ქასრე“ (ჯუანშ. 221₁).

ამ სახელს საფუძვლად უდევს სპ. სპარსული Ōhrmazd², რომელიც გვხვდება უფრო ძველი Ōhrmazd, Hōrmazd ფორმათა გვერდით, ძვ. სპარსული A(h)uramazda 'ირანელთა უზენაესი ღვთაება' (იხ. არმაზი), აბ. სპ. Hozmizd, Hormuzd — ارمز, არაბ. Hurmuz, სირ. Hormizd, Hormazd, ბერძ. Ὀρμιζδης, ლათ. Hormisdas, სომხ. Հորմիզդ³.

74. უსტამ — მცხეთის ციხისთავი.

„და ვითარ ტოზიკი იგი გარდაივადეს, შეკრბეს იგინივე მეჯა-დაგენი და მეგამლენი და ზრახვა-ყვეს წინაშე უსტამისსა, მცხეთელ ციხისთავისა, და თქუეს“ (ე. მცხ. 162₄).

„და უსტამ, ციხისთავმან მცხეთისამან, ისმინა მათი ევსტათის-თვს და შიავლინა ერთი შექდართავანი მოწოდებად ნეტარისა ევსტათისა და მრისხანედ პრქუა: გიწიეს შენ ციხისთავი“ (ე. მცხ. 162₁₁).

„და მოვიდა იგი ნეტარი ევსტათი და წარმოადგა წინაშე უსტამ ციხისთავისა მცხეთელისა, და მწოდებელმან მან პრქუა უსტამს: ესე არს ჩუენისა რჩულისა მომაგინებელი“ (ე. მცხ. 162₃₂).

„ხოლო უსტამ ციხისთავმან პრქუა მას: არავინ ვიტეოს ქრისტის მსახურ ყოფად და, თუ მშვდობით არა განუტეო სიცოფე ეგი, ტანჯვად დიდი მოიწიოს შენ ზედა“ (ე. მცხ. 163₄).

¹ H. Hübschmann. AG. I, 83. 62.
² H. Nyberg, Hfsb, II, 83. 108.
³ Ա ճ ա ս յ ն, Ա Ն 2. ք ա ռ., IV, 83. 195.

„ვითარ იხილა უსტამ გულს-მოდგინედ დამტკიცებდა: ნეტარისა
 ვესტათისი, განიზრახა და თქუა: ამის კაცისა აატყრო¹ მე არაჩადა
 ჯელ-მეწიფეების, არცა აღბმად ტელსა, არცა პურობილებად, არამედ
 წარუძღუნაო ნეტ ტფილისს ქალაქსა არვანდ-გუშნასს, ქართლისა
 მარზაპანსა...“ (ე. მცხ. 163₆).

„და უბრძანა უსტამ, ციხისთავემან მცხეთისამან ორთა მცხე-
 დართა წარყვანებდა ნეტარისა ვესტათისი ტფილისს“ (ე. მცხ. 163₁₂).

საწ. სპ. *Ustām, ūstām*¹, ახ. სპ. *ŭstām* 'დამხმარე, სანდო' (შდრ.
 ძვ. ირ. **ava + stha* - 'დარჩენა, ერთგულება'), სერ. *avasthita* აღბით
 გამოყენებული იყო საკუთარ სახელადაც. შდრ. სომხ. *Վաստ*.

ფ. იუსტის საკუთარ სახელთა ლექსიკონში მოჰყავს სახელი *Aus-
 tanes*². ბერძნული *Αύστανης*, *Ὀστανης*, ლათ. *Ostanes, Haustanes*,
 სომხ. *Ոստան* და სხვა. არ არის გამორიცხული, რა თქმა უნდა, ეს
 ვარაუდიც, მითუმეტეს სპარსულში *Ustām*-ის გვერდით *Ustān-*
 ფორმაც არის დაცული.

ჩვენ ვფიქრობთ, ქართ. უსტამი და სომხ. *Վաստ* მაინც ერთი
 და იგივე სახელია, რომელთაც ამოსავლად აქვთ საწ. სპ. *Ustām*,
 სომხ. *Ոստան*-კი სხვა უნდა იყოს.

75. ფარნავაზ.

1) ქართლის მეფე:

„და შემდგომად მისა დადგა ფარნავაზ: ამან აღმართა: კერ-
 პი დიდი ცხვსა ზა და დასდგა სახელი მისი არმაზი“ (მოქც.
 ქართ. 709₁₃).

„მას ღამსა იყო ჭაბუკი ერთი მცხეთას ქალაქსა შინა, რომელსა
 ერქუა სახელი ფარნავაზ. ესე ფარნავაზ იყო მამულად ქართ-
 ლელი, ნათესავი უფლოსი, მცხეთოსის ძისა, და დედულად სპარსა
 ასპანელი. და იყო ძმისწული სამარისი, რომელი მოსლევასა მას
 აღექსანდერესსა მცხეთელ მამასახლისი ყოფილიყო“ (ლ. მრ. 20₆).

„ესე სამარ და ძმა მისი, მამა ფარნავაზისი, მოკლულ იყო
 აღექსანდრესაგან. ხოლო დედასა ფარნავაზისა წარეყვანა
 ფარნავაზ, სამისა წლისა ყრმა, და შელტოლვილ იყო კავკასიად“
 (ლ. მრ. 20₁₁).

„ხოლო ესე ფარნავაზ იყო კაცი გონიერი, მკედარი შემმართე-
 ბელი და მონადირე ჯელოვანი“ (ლ. მრ. 21₁).

¹ P. Horn, GrnpEt, 83-31; GrirPh, I, 25, 30, 60.

² F. Justi, IN, 83, 52.

„და ვითარ განმრავლდა შიში აზონისი მათ ზედა, რქუა ფარნავაზს დედამან მისმან: „შვილო ჩემო, დაუტყვე საყოფელი მამათა შენთა და წარმიყვანე მამულსა ჩემსა ასპანს, ძმათა ჩემთა თანა, და განერე შენ კოცხალი კელისაგან აზონისა“ (ლ. მრ. 21₁).

„ჭირ უზნდა ფარნავაზს დატყევა საყოფელსა მამათა მისთასა, არამედ შიშისაგან დიდისა დაამტკიცა წარსლვა“ (ლ. მრ. 21₂).

„მაშინ იხილა ფარნავაზ სიზმარი, რეცა იყო იგი სახლსა შინა უკაცურსა, და ეგულეებოდა განსლვა და ვერ განვიდა. მაშინ შემოვიდა სარკუმელსა მისსა შუქი მზისა და მოერტყა წელთა მისთა, და განიზიდა და განიყვანა სარკუმელსა მას. და ვითარ განვიდა ველად, იხილა მზე ქუე-მდაბლად, შიპყო კელი მისი, მოპჯოცა ცუარი პირსა მზისასა და იცხო პირსა მისსა“ (ლ. მრ. 21₃).

„განილვიდა ფარნავაზ და განუკრდა, და „თქუა: სიზმარი იგი, ესე არს, მე წარვილ ასპანს, და მუნ კეთილსა მივეცემი“ (ლ. მრ. 21₄).

„ხოლო მას დღესა შინა განვიდა ფარნავაზ და ნადირობდა პარტო, და დევნა უყო ირემთა ველსა დიდომისასა“ (ლ. მრ. 21₅).

„მაშინ ფარნავაზ წარგზავნა მონა თვისი ქუჯის თანა და რქუა: „მე ვარ ნათესავი უფლოს მცხეთოსის ძისა, და ძმისწული სამარა მამასახლისისა, და არს ჩემთანა ხუასტაგი დიდძალი“ (ლ. მრ. 22₁).

„ხოლო მოვიდა ფარნავაზ მცხეთას და დაიპყრა ოთხნი იგი ციხენი მცხეთისანი. და მასვე წელიწადსა შინა დაიპყრა ყოველი ქართლი თვნიერ კლარჯეთისა“ (ლ. მრ. 23₁).

„მაშინ ფარნავაზ უშიშ იქმნა ყოველთა მტერთა თვისთაგან და მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა“ (ლ. მრ. 24₁).

„ესრეთ განაწესა ესე ყოველი ფარნავაზ მიმსგავსებულად საზეფოსა სპარსთასა“ (ლ. მრ. 25₁).

„ამან ფარნავაზ მოზღუდა ქალაქი მცხეთა მტკიცედ, და ყოველნი ქალაქნი და ციხენი ქართლისანი, მოოკრებულნი აღექსანდრესაგან, ამან აღაშენნა“ (ლ. მრ. 25₂).

„და ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა: ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქუა“ (ლ. მრ. 25₃).

„ხოლო იგი პრომნი ათასნი მვედარნი, რომელნი აზონისგან მოერთნეს ფარნავაზს, რომელი ზემოთ ვაქსენეთ, იგინი განყვნა პევთა და ქუეყანათა შინა, იპყრნა იგინი კეთილად, რამეთუ ბრძოლისა მას აზონისსა მკნედ იყვნეს. და უწოდა მათ სახელად აზნურნი“ (ლ. მრ. 25₄).

„და ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავეთაგანი“ (ლ. მრ. 26₂).

„და მოკუდა ფარნავაზ, და დაფლეს წინაშე არმაზისა კერპისა“ (ლ. მრ. 26₁₁).

2) ფარნავაზ სპასპეტი, ფარსმან ქველის ძუძუს-მტე:

„ხოლო იყო მაშინ სპასპეტი ფარსმან ქველისა, ეგრეთვე ქველი და გოლიათი, სახელით ფარნავაზ, ესე ფარნავაზ ძუძუსმტე იყო ფარსმანისი, სარწმუნო, ერთგული და მისანდობელი“ (ლ. მრ. 51₁₀).

„და ყოვლადვე იყვის ფარნავაზ სპასპეტი ქართლსა შინა, ხოლო მეფე ფარსმან ქველი იარებოდის და განაგებდის სამეფოსა თვისსა“ (ლ. მრ. 51₁₂).

„და მას ბრძოლასა შინა მოკლა ფარსმან მეფემან ჩვედმეტი ბუმბერაზი სპარსთა, ხოლო სპასპეტმან მისმან ფარნავაზ მოკლა ოცდასამი“ (ლ. მრ. 51₁₀).

„და ბრძოლასა მას შინა მოკლა ფარსმან მეფემან თავის-თავთორმეტი ბუმბერაზი, ხოლო სპასპეტმან ფარნავაზ თექუსმეტი ბუმბერაზი“ (ლ. მრ. 52₁₄).

„და შიერთვან განითქუა სახელი ფარსმან ქველისა და სპასპეტისა მისისა ფარნავაზისი“ (ლ. მრ. 52₁₃).

„ხოლო ფარნავაზ სპასპეტმან წარიყვანა ცოლი და ძე ფარსმან ქველისა, და იელტოდა, და მივიდა სომხითს“ (ლ. მრ. 53₁₁).

ფარნავაზი იანნი მეფენი:

„შემოსლვა აღექსანდრესი და შეფენი ფარნავაზი იანნი“ (ლ. მრ. 17₂).

„მოგუეც ძე შენი არშაკ, რომელსა უზის ცოლად ნათესავე ფარნავაზი იანთა, შეფეთა ჩუენთა“ (ლ. მრ. 29₁₁).

„და ესე ქართველთა სათნოებისათუს ექმნა ბარტომს, რამეთუ ქართველთა დიდი სათნოობა აქუნდა ფარნავაზი იანთა მიმართ; და არა უნდა სხვისა ნათესავისა მეფობა, რომელსამცა არა შესდგმიდა ფარნავაზი იანობა“ (ლ. მრ. 32₁₂).

„და ესე ასფაგურ იყო უკანასკნელი მეფე ფარნავაზი იანთა ნათესავისა“ (ლ. მრ. 59₇). იხ. აგრეთვე, 59₁₀; 63_{7,11}; 66_{2,12}.

ძე, სპარსული *Farnabāzu, რომელსაც გულისხმობენ ქართული ფარნავაზისათვის ამოსავალ ირანულ ფორმად, როგორც ზანს, აღდგენილია ბერძნული Φαρναβάζος-ის¹ მიხედვით, რადგან არც ქართულ და არც სომხურ ფორმაში არა ვეაქვს ხ. შდრ. სომხურ

¹ P. Justi, IN, გვ. 92.

ფარნავაზი¹. აღნიშნული ირანული აღდგენილი ფორმის ეტიმოლოგია ასეთია: პირველ ელემენტად გვაქვს *farnah* 'დიდება, ბრწყინვალება, ბედნიერება' (ავ. *x'arənah-*, ფალ. *x'arr*², ახ. სპ. *farrah*, *farr*, *xurrah*) + *hāzu* 'ხელი', ე. ი. სახელი მთლიანად ნიშნავს 'ხელბედნიერი, ბრწყინვალე ხელის მქონე', ან რალაც ამის მსგავსი. არამეულში გვაქვს **𐎧𐎱𐎺𐎠**. ნ. მარი³ არ იზიარებს ფ. იუსტის ზემოაღნიშნულ ეტიმოლოგიას. მისი აზრით, ქართულში ამოსავალი უნდა ყოფილიყო უფრო ძველი ფორმა ფარნავაზი (ისე, როგორც არმაზისათვის არამაზი), რომელიც თავისთავად წარმოადგენს ბოლომარცვალმოკვეცილი ავესტურული აღმატებითი ხარისხის ფორმას *q[u]arenaghastema*; მარი ამ აზრამდე მიიყვანა ფრაზამ ლეონტი მროველთან: „და ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა: ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს საარსულად არმაზ ერქუა“ (25₁₀).

ამ სახელის იუსტისეულ ინტერპრეტაციას არ იზიარებს აგრეთვე აბაევი; მისი აზრით, ამ სახელის მეორე ელემენტად უნდა ყოფილიყო არა *hāzu* 'ხელი', არამედ ფალაური *vāz* || *vaz* 'სიტყვა', რაც ქართული და სომხური ფორმების მიხედვით ფონეტიკურად უფრო გამართლებული ჩანს (ბერძნული β-თი ვადმოცემულია ირ. v). მაშინ ამ სახელის თარგმანი იქნებოდა 'ბრწყინვალე მოსაუბრე', 'ორატორი'.

ჩვენ ვფიქრობთ, მარის ეტიმოლოგია უფრო ახლოა სიმართლესთან. აღმატებითი ხარისხის ფორმა, რომლის ძველი ირანული (მიდიური) სახე უნდა ყოფილიყო (*x'arənah*astəma*) **farnah*astama* 'უბრწყინვალესი', შესაძლოა იხმარებოდა 'აპურამაზდას ეპითეტად, ხოლო მისი საშ. ირ. სახე **farnavazd* (<**farnavast*) დაედო საფუძვლად ქართულ ფარნავაზს (შდრ. სომხ. *Արნავազ* და ქართული არმაზი, *Արნავაզ* და ქართ. არტავაზი).

ამ შეხედულებას ამაგრებს ზემოთ მოყვანილი ადგილი ლეონტი მროველიდან, სადაც ნათქვამია, რომ „ფარნავაზს საარსულად არმაზ ერქვა“. შეადარეთ ვახტანგ და მისი, ჯუანშერის მიერ მითითებული, საარსული ფორმა ვარან-ხოსრო-თანგ < ხოსრო-ვარან-თანგ-ი დან. იბ. არმაზი და ვახტანგი.

76 ფარაბორთ — სპარსთა მეფე, ქვეკაპოსის ძე.
 *შემდგომად ამისსა რაოდენთამე წელიწადთა გამოვზავენა ქვეპოსს, სპარსთა მეფემან, ძე მისი, რომელსა ერქუა ფარაბორთ.

¹ H. Hübschmann, AG, I, 85 89.
² H. Nyberg, Hfsb, II, 83, 137.
³ H. Mapp, *Богъ авачоской Грузии*, ЗВО, XIV, 1902 წ., 83-5.

სპითა დიდიტა სომეხთა და ქართველთა და ყოველთა თარგამოსიანთა ზედა" (ლ. მრ. 14₁₃).

„ხოლო შეკრბეს ესე ყოველნი თარგამოსიანი, მიეგებნეს და დაეწყენეს აღარბადაგანს, და იოტეს ფარაბოროტ, და მოსრეს საა მისი" (ლ. მრ. 14₁₃).

როგორც ეს ვარიანტებიდან ჩანს, აქ იგულისხმება შაჰნამეს გმირი ფარებორზი, „შაჰნამეს ქართული ვერსიებით" ფარემუზ ქუქაოზის ძე, სიაუშის ძმა¹.

შეადარეთ სპარსული فربرز far-i-burz სიტყვისიტყვიტ 'მაღალი ბრწყინვალეობა' (ე. ი. 'ზეციური მაღლი, დიდება').

სპარს. fariburz > ქართ. ფარებორზ > ფარაბოროზ > ფარაბოროდ > ფარაბოროთ > ფარაბოროტ, რაც სპარსული ბ (z)-სა და (d)-ს ორთოგრაფიული აღრევის შედეგია. ამ აღრევის შედეგად ქართ. ჯ სიტყვის ბოლოს ჯერ დაურუვდა და შემდეგ გამკვეთრდა.

77. ფარნაჯობ, ფარნაჯომ — მე-5 მეფე ფარნავაზიანთა გვარიდან:

„და მეფობდა ფარნაჯობ და აღმართა კერპი ზადენ შთასა ზედა და აღაშენა (ციხე)" (მოქც. ქართ. 709₁₈).

„მეოთხე მეფე, ფარნაჯომ, ნებროთიანი" (ლ. მრ. 29₁).

„და მოკუდა შირვან, და მეფე იქმნა მის წილ ძე მისი ფარნაჯომ" (ლ. მრ. 28₁).

„ამან ფარნაჯომ მეფემან უმატა ყოველთა ციხე-ქალაქთა შენება. და ამან აღაშენა ციხე ზადენი, და შექმნა კერპი სახელით ზადენ, და ამართა ზადენს. და იწყო შენებად კახეთს ქალაქსა ნელქარისსა, რომელ არს ნეკრესი" (ლ. მრ. 29₁).

„გუაშუეღე ძალი შენი, და ვაოტოთ ფარნაჯომ, შემომღებელი ახლისა სჯულისა, და იყოს მეფედ ჩუენდა ძე შენი არშაკ და დედოფლად ჩუენდა ცოლი მისი, შეილი მეფეთა ჩუენთა" (ლ. მრ. 29₁₂).

„მაშინ ერისთავთა ქართლისათა უმრავლესთა მისცეს მძევლები და განაცხადეს განდგომა ფარნაჯომისი" (ლ. მრ. 29₂₂).

„ხოლო ფარნაჯომ მეფემან მოუწოდა სპარსთა და მოიყვანნა სპარსნი ძლიერნი და რომელნიმე დარჩომოდეს შემოკრიბნა ქართველნიცა" (ლ. მრ. 29₂₃).

¹ „შაჰნამეს ქართულ ვერსიებში" ორი სპარსული ფაღვანის სახელი فربرز 'ქაიკაოსის ძე' და فرامرز 'როსტომის ძე' გადმოცემულია ერთგვარადა, როგორც ფარემუზი. ამით აიხსნება, რომ ქ. ცხოვრების ლ. მროველის ტექსტის აწიხე ფარაბოროტის სახელს მიწერილი აქვს ფარემუზი.

„იქმნა მათ შორის ბრძოლა ძლიერი, მოსწყდა ორგანიზაცია, ცხვ, რამეთუ იძლია ფარნაჯომ სომეხთა და ქართველთაგან და მოიკლა ფარნაჯომ და მოსრეს სა მისი. ხოლო ძე ფარნაჯომისი მირვან, წლისა ერთისა ყრმა, წარიყვანა მამამძღუდემან მისმან, და ივლტოდა სპარსეთს“ (ლ. მრ. 30₁).

სახელი აშკარად ირანულ იერს ატარებს. პირველ ნაწილად გვაქვს *farna*, რომელიც ძალიან ხშირად გვხვდება ირანულ სახელებში. შდრ. ფარნავაზ, ხსეფარნუგ და სხვა. გასარკვევია, რას წარმოადგენს მეორე ელემენტი: ჯობ (მოქცევაში). ჯომ (ლეონტი პროველთან).

**farnajob*-ში შეიძლება საქმე გვაქვს აწმყოს ფუძის ფორმასთან *جو جوی* (*juv > jub*) 'მებზნელი'. მაშინ ამ სახელის მნიშვნელობა იქნებოდა 'დიდების (ფარნის) მადიებელი, მებზნელი' ზმნიდან *جست*: *جو جوی* 'ძებნა'¹, შდრ. *جست* 'ძებნა, ჩხრეკა, კვლევა' და სხვა.

ნ. მარო თავის შრომაში „*Боги языческой Грузии*“ ამ სახელის შესახებ აღნიშნავს: „ისე როგორც ორმუზდი მიპრიც გვევლინება „ხვარნ“-ის ან წმინდა ბრწყინვალეების უაღრესად მატარებლად (*Spiegel* стр. 79): ამის გამო მასაც მიეკუთვნება ტიტული *q'arēnghastema* (*x'aronah'vastema*). თუ მოვივინებთ, რომ ჯგუფი *st, št* სპარსული სახელებისა ვულგარულ ქართულ წარმოთქმაში წარმოდგენილია *d* (*ძ*) და *č* (*ჯ*)-ს სახით, როგორც მაგალითად *გოჯასპ* (*godasp*) *გოშტასპი* დან (*Goštāsp*), მაშინ ეპითეტი *Mihra q'arēnaghastema* ვულგარულ ქართულ წარმოთქმაში უნდა ყოფილიყო *farnadem, resp. farnadem*, რომლის თანამხედრომ სიდიდეს წარმოადგენს, უეჭველია, მეფე ფარნაჯომის სახელი: ზემოთ უკვე ნათქვამია, რომ სწორედ იგი, ქართული წყაროებით, აღმართავს ზადენ-მიპრის კერპს, რომელიც ამ ტიტულს ატარებს. მე არ მინდა ამით დავამტკიცო, რომ არ არსებობდა ქართველი მეფე ფარნაჯომი, მაგრამ უეჭველია, რომ ის ფარნაჯომი, რომელზედაც ლაპარაკია „ქართლის მოქცევაში“, წარმოადგენს განსახიერებას ღმერთი ზადენ-მიპრის ეპითეტისა“².

¹ იხ. მილერის ლექსიკონი, გვ. 150. ან შესაძლოა ჩვენ აქ გვქონდეს *farnajon*, *ქაი* 'სული' > *jam > jom*; თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იმ ეპოქისათვის, რომელშიც ფარნაჯომი მოღვაწეობს, სამ. სპარსულ ყ-ჯერ არ შეიძლება გადასულიყო *j*-ში, რაც, რა თქმა უნდა, დაბრკოლებას ქმნის აღნიშნული ინტერპრეტაციებისათვის *jom*-ელემენტისა.

² Н. Марр, *Бог. ЗВО, том XIV, вып. II—III, гл. 7.*

ჩვენი ფიქრით, უფრო მოსალოდნელია აქ საქმე გვეჭონდეს სკვითურ-ალანური წარმოშობის სახელთან. შდრ. ფარსმან.

78. ფარსმან.

1) ფარსმან I არმაზელი. ქართამის ძე, ქართლის მეფე (არშაკუნიანი):

„ესუა ძე ბარტომეს, რომელსა ერჭუა კაოს, და ქართამს ესუა ძე სახელით ფარსმან. და მოკუდეს ადერკის ძენი ბარტომ და ქართამ, და შემდომად მათსა მეფე იქმნეს შვილნი მათნი: არმაზს — ფარსმან და შიდა ქართლს კაოს“ (ლ. მრ. 44₁).

„მეთორმეტე მეფენი ფარსმან და კაოს, ძენი ბარტომისი და ქართამისა, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 44₁).

„მაშინ მეფე იქმნა სომხითს დიდი იგი მეფე იარვანდ. და დაივიწყა მან კეთილი ქართველთა, ემძღაერა ფარსმანს არმაზელსა, და მოუღო საზღვარსა ქართლისასა ქალაქი წუნდა და არტანი მტკურამდე“ (ლ. მრ. 44₁).

„და ვერ იძებნეს მეფეთა ქართლისათა საზღვარი, და მოკუდეს მწუხარებასა შინა დიდსა ფარსმან და კაოს“ (ლ. მრ. 44₁).

„მეცამეტე მეფენი აზორკ და არმაზელ, ძენი ფარსმანისი და კაოსისა, არშაკუნიანი“ (ლ. მრ. 45₁).

2) ფარსმან II ქუელი არმაზელი, ამიხასპის (გრიგინტი დეროკის) ძე:

„ივ: და მეფობდა იმიერ ფარსმან ქუელი: და ამიერ ფარსმან ავაზ“ (მოქტ. ქართ. 710₁).

„და შემდგომად მათსა მეფობდეს შვილნი მათნი: არმაზს — ფარსმან ქუელი და შინა ქართლსა — მირდატ“ (ლ. მრ. 50₁).

„მაშინ ამან მირდატ ქართველმან მოიყვანა ცოლი საარსი ნათესავი მეფეთა, და წუევითა საარსთათა მტერ ექმნეს ფარსმან ქუელსა არმაზელსა, და განიზრახა მუხთლად სიკუდილი ფარსმან ქუელისა“ (ლ. მრ. 50₁).

„და მოხადა მირდატ ფარსმან ქუელსა სახლსა თქსსა რეე მიჯლიშად და განცხრომად“ (ლ. მრ. 50₁).

„რომელი ესე უთხრა ვინმე ფარსმანს და განკრძალა. ხოლო იგი არღარა მივიდა“ (ლ. მრ. 50₁).

„მიერითგან იქმნეს მტერ ურთიერთას, და მირდატს შეეწოდეს სპარსნი, ხოლო ფარსმანს სომეხნი“ (ლ. მრ. 51₁).

„და ესე მირდატ იყო კაცი ურვილი და მოსისხლე, ხოლო ფარსმან ქუელი იყო კაცი კეთილი და უხუად მომნიჭებელი და შემნდობელი, ასაკითა შუენიერი, ტანითა დიდი და ძლიერი, მკნე ცუდარი და შემმართველი ბრძოლასა, უშიში ვითარცა უტორცო და ყოველ“

თავე უმჯობესი ყოველთა მეფეთა ქართლისათა, რომელნი გარდაც-
ვალბულ იყვნეს უწინარეს მისსა" (ლ. მრ. 51₂).

"და გამოერთნეს უმრავლესნი მირდატისაჲცა კერინი, ემძლავრა
ფარსმან ქუელი და აოტა მირდატ მეფე" (ლ. მრ. 51₃).

"ხოლო იყო მაშინ სპასპეტი ფარსმან ქუელისა, ეგრეთვე
ქუელი და გოლიათი, სახელით ფარნავაზ, ესე ფარნავაზ ძუძუსმტე
იყო ფარსმანისი, სარწმუნო, ერთგული და მისანდობელი" (ლ. მრ. 51₁).

"ხოლო ფარსმან ქუელმან შემოკრიბნა სპანი თჳსნი, მცედარ-
ნი და ქუეითნი, და დადგა მცხეთას ქალაქსა შინა, რამეთუ არა
ქუენეს სპანი მირდატის საათა ოდენნი" (ლ. მრ. 52₁₀).

"მაშინ ფარსმან მეფემან სიფიცხითა გულისა თჳსისათა არ-
ღარა განაზა სიმრავლე სპარსთა, არამედ განვიდა ჟამსა განთიადი-
სისა სპითა თჳსითა, და დაესხა" (ლ. მრ. 52₁₆).

"და მიერთგან განითქუა სახელი ფარსმან ქუელისა და
სპასპეტისა მისისა ფარნავაზისი" (ლ. მრ. 52₁₉).

"ხოლო წარვიდა მზარეული იგი და ყო ეგრეთ, ვითარცა
უთხრეს სპარსთა მათ. და ესრეთ მოკლა ფარსმან მეფე ქუე-
ლი" (ლ. მრ. 53₆).

"ხოლო ფარნავაზ სპასპეტმან წარიყვანა ცოლი და ძე ფარს-
მან ქუელისა, და ივლტოდა, და მივიდა სომხითს. რამეთუ
სომეხთა მეფისა ასული იყო ცოლი ფარსმანისი" (ლ. მრ.
53₁₇). იხ. ი ქვევ. 53₂₉, 54₇.

"და დასუეს მეფედ ძე ფარსმან ქუელისა, რომელსა ერქუა
ადამი" (ლ. მრ. 54).

3) ფარსმან III ადამის ძე, ქართლის მეფე (ძისწუ-
ლი ფარსმან ქუელისა):

"და ვითარ აღიზარდა ძისწული ფარსმან ქუელისა, სახელით
ფარსმანვე, მეფობდა იგი" (ლ. მრ. 54₁₁).

"ხოლო მეფობდა ესე ფარსმან ყოველსა ქართლსა ზედა, და
ქუა ძე. და უწოდა სახელად ამაზასპ. და შემდგომად ამისსა მოკუ-
და ფარსმან" (ლ. მრ. 54₁₂).

4) ფარსმან IV—ვარაზ ბაქარის ძე, ხოსროიანი, XXIX მეფე:

"და უშენა რევის ძისწულმან ორნი ძენი, რომელთა სახელები
ერქუა მირდატ და თრდატ; ერთი უშვა ფეროზის ძისწულმან,
რომელსა ერქუა ფარსმან" (ლ. მრ. 135₁₁).

"მოკლდაცხრე მეფე, ფარსმან, ძე ვარაზ-ბაქარისი, ხოსროია-
ნი" (ლ. მრ. 137₁₈).

„და დაჯდა მეფედ ძე ვარაზ-ბაქარისი, ძისწულის წული ფერო-
ზისი, სახელით ფარსმან“ (ლ. მრ. 137₂₂).

„ესე ფარსმან იყო კაცი მორწმუნე, მკედარი შემწართებელი“
(ლ. მრ. 137₂₁). იქვე, 137₁₂.

5) ფარსმან V, მეფე ქართველთა, ბაკურ II ძე:

„გეოცდათქუსმეტე მეფე, ფარსმან, ძე ბაკურ მეფისა, ხოს-
როიანი“ (ჯუანშ. 206₂).

„ამის ფარსმანის მეფობასა მოვიდეს სპარსნი, მოაოტრეს
ქართლი და რანი“ (ჯუანშ. 206₃).

„ხოლო ფარსმან, მეფემან ქართველთამან, ითხოვა სპარსთ
მეფისაგან, რათა არა მოაოტრეს ეკლესიანი და იპურას ქართლი
სჯულსა ზედა ქრისტესსა“ (ჯუანშ. 206₄).

6) ფარსმან VI, ქართლის მეფე (ფარსმან V ძმის-
წული):

„მოკუდა ფარსმან და დაჯდა მეფედ ძმისწული მისი, რომელ-
სა ერქუა ფარსმანვე“ (ჯუანშ. 207₁).

„გეოცდაჩვიდმეტე მეფე, ფარსმან, ძმისწული ფარსმან მეფი-
სა, ხოსროიანი“ (ჯუანშ. 207₂).

„და მოკუდა კათალიკოსი ჩერმაგ, და ამანვე ფარსმან
მეფემან დასუა საბა“ (ჯუანშ. 207₁₃).

„და ვახტანგისითგან კათალიკოსნი ვარდაიცვალნეს რვანი და
მოკუდა ფარსმან, და დაჯდა მეფედ ძე მისი ბაკურ“ (ჯუანშ.
215₁₁).

„მისვე ფარსმანის - ზე მოვიდა იოვანე შუამდინარით, რომელ-
სა ეწოდა ზედაზადნელი, გამანათლებელი ქართლისა და განმწმედე-
ლი სჯულისა, მაშენებელი ეკლესიათა, რომელმან კმნა სასწაულები
და ნიშები მრავალი, მან და მოწაფეთა მისთა, რომელთა განაკრ-
ვენეს ყოველნი ქართველნი“ (ჯუანშ. 207₁₇).

7) ფარსმან თმოგველი (დიდებული ბაგრატ IV დროს):

„და ჰყვეს ლიპარიტს კახნი და ბერძენნი, და ვერ წაიღეს ატე-
ნი, რამეთუ ციხეთა-უფალნი კაცი მტკიცე იყვნეს ერთგულობასა
ზედა ბაგრატისსა, თნიერ ფარსმან თმოგუელისა და ბეშქენ
ჯაყელისა, თუხარისისა ერისთავისა“ (მატ. ქართ. 298₁₁).

8) ფარსმან ფარუხი (სპარსელი ვახტანგ გორგასალის ლაშ-
ქარში):

„ხოლო ვახტანგ მეფესა რომელ ყვეს სპანი სპარსთა ნიჯადნი.
მათ თანა ერთო კაცი ერთი, რომელსა ერქუა ფარსმან-ფა-
რუხი: ამისდა ვერვის დაედგნეს ბრძოლასა შინა, რამეთუ მრავალი
ლომი ტელითა შეეპყრა“ (ჯუანშ. 152₄).

ირანულ ამოსავალ ფორმას სახელისას ფ. იუსტი¹ აღადგენს *Parsamana-ს სახით 'სპარსული სულის მქონე', ბერძნულში² და დასტურებულია *Φαρσαμαχης*, *Φαρσαμαχης*, ლათინურში *Parsmanes*, სირიულში *𐩦𐩣𐩪𐩣*, სომხურში ქართულის ფონეტიკურად იდენტური ფორმა *Փարսաման*³.

ეს სახელი გვხვდება არმაზში მოპოვებულ წარწერებშიც (ბილინგვა და წარწერა № 1) *𐌱𐌰𐌳𐌵𐌺* *prsmn*⁴.

79. ფარუხ (ფარუხ) — სპარსელი გოლიათი ვახტანგ გორგასალის ლაშქარში, რომელიც „თარჯან ხაზარმა“ დაამარცხა:

„ხოლო ვახტანგ მეფესა რომელ ყვეს სპანი სპარსთა ნიჯადნი, მათ თანა ერთო ვაცი ერთი, რომელსა ერქუა ფარსმან-ფარუხ“ (ჯუანშ. 152₇).

„და პირველსავე შეკრებასა უხეტქნა ჯრმალი ფარსმან-ფარუხსა ჩაბაღსა ზედა, და განუბო თავი ვიდრე ბექთამდე“ (ჯუანშ. 152₇).

„მაშინ დაქმუნდა ვახტანგ და სპანი მისნი, რამეთუ არავინ დარჩა მათ შორის მსგავსი ფარსმან-ფარუხისი“ (ჯუანშ. 152₉).

ძე. ირანული *Farnuka, Farnuxa (*farna* „დიდება, ბრწყინვალეობა“ + სუფიქსი *-uka -uxa*). შდრ. ოს. *farnug* — 'შადლიანი', 'ფარნის მქონე' და არმაზის წარწერათა *𐌱𐌰𐌳𐌵𐌺* *Φαρσαμαχης*. ბერძნულში დადასტურებულია აგრეთვე ამ სახელის ფორმები *Φαρσამახის* და *Φαρსამახης*; საშ. სპარსულში *Farax* *فراخ*, სომხურში *Փարսამ*, ახ. სპარსული *Farrux* = არაბულ *mubārak*-ს 'დალოცვილი, ბედნიერი'⁵. ქართული ფარუხი ახალი სპარსულიდან მოდის.

80. ქეიხოსრო, ქაიხოსრო — შიოშ ბედნიერის ძე, სპარსთა მეფე:

„შემდგომად ამისსა მცირედთა წელთა კუალად გამოგზავნა ამავე ტეკაპოს ძისწული მისი, ძე შიოშ ბედნიერისა, ქაიხოსრო“ (ლ. შრ. 14₂₂, სქ. 4).

წარმოემართა ესე ძე შიოშისი, სახელით ქაიხოსრო. ვერ წინააღუდგეს მას სომეხნი და ქართველნი, რამეთუ დიდი იყო ძალი მისი. მოვლო ყოველი სომხითი და ქართლი, მოტყუენა ყოველივე, იავარ-ყენა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი, და დაუტევნა

¹ F. Justi, IN, გვ. 91.

² H. Hübschmann, AG, I, გვ. 90.

³ გ. წერეთელი, „არმაზის ბილინგვა“, გვ. 21.

⁴ B. Ačaev, OJF, გვ. 164.

⁵ F. Justi, IN, გვ. 94.

ერისთავნი, და აღაშენა ადარბადაგანს სახლი სალოცავი სჯულითა მათისა, და წარვიდა" (ლ. მრ. 15₁).

„და შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა უცალო იქმნა ქაიხოსრო მეფე, და იწყო ბრძოლად თურქთა...“ (ლ. მრ. 15₂).

„ხოლო მასვე ეამსა მოვიდეს თურქნი, ოტებულნი მისვე ქაიხოსროსგან. გამოვლეს ზღუა გურგანისი, აღმოვეს მტკუარსა და მოვიდეს მცხეთას სახლი ოცდა რვა“ (ლ. მრ. 15₃).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან:

„და საშუალ მათსა თვთ იგი უმსგავსო საასპეტი (დავით აღმაშენებელი) და წინათმბრძოლი, მიმსგავსებული ძუელისა ქაიხოსროსთვს მოთხრობილთა, წინაუილოდა, და იწყო რბევად სპარსეთისა, შარვანისა და სონხითისა დიდისა“ (337₁₁).

აგესტური Kava.Haosrava[h], ფალ. Kai.Husrave¹, ახ. სპ. Kaixusrav; kai (< ძვ. kavya-დან საშ. სპარსულში ნიშნავს სეფე-წულს, თავადს) + Husrav 'ხოსრო', husrava 'სახელოვანი', შდრ. ხოსრო.

81. ქარამ — XII მეფე „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით:

„და მეფობდა ქარამ : არმაზს : და მცხეთას ბრატმან და ამითთა ეამთა : პურიანი მოვიდეს მცხეთას და დასხდეს“ (709₂₈).

ეს სახელი მხოლოდ ერთ მეფეს ჰქვია. ლეონტი მროველი ჩვეულებისამებრ ასწორებს მას ქართამად, ხოლო სომხურში იგი წარმოდგენილია ქარძამის სახით (მოსე ხორენელთან).

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ „მოქც. ქართ.“ შატბერდულ ტექსტში (დაბეკვილში) იკითხება ქარამ. ორი ერთნაირი ბგერის ხმარება უცხოურ სიტყვებშიც კი, სადაც ამას აქვს ადგილი, უცხოა ქართული ენისათვის. შესაძლოა აქ ჩვენ გვქონდა ქარძამ — ისე როგორც სომხურშია შემონახული (ხორენელთან), და ასომთავრული ძ-სა და ძ-ს აღრევის შედეგად მივიღეთ ქარამ. შდრ. $\text{ქ-ს ძ-ს} < \text{ქ-ს ძ-ს} < \text{ქ-ს ძ-ს}$ განსხვავება ძ-სა და ძ-ს შორის მცირეა და თითქმის მხოლოდ მარცხნივ თავის შეკვრაში მდგომარეობს. ქართამ ლეონტი მროველთან, როგორც ჩანს, დამახინჯებულ ფორმას წარმოადგენს. სახელი ქარძამ ან ქარძან, ჩვენი ფიქრით, შესაძლოა დაეუკავშიროთ აგრეთვე ჩრდილო-ირანულ (სკვითურ-ალანურ-ოსურ) სახელებს Karšai , Karšāzai < ირ. *karsa-vač 'ქართამი на слово' ძირიდან ავ. karša- 'სასტიკი, მკაცრი'. შდრ.

¹ H. Nyberg, Hfsb, 83. 118 და 110; F. Justi, IN, 83. 134.

ოსური karz, რომელსაც აბაევი¹ უკავშირებს აგრეთვე ქართულ სიტყვა შკაცრს. მაშინ ქართული სახელის ყელი ირანული ფორმა იქნებოდა *Kars-āna, სკით. karz-ān, რომელმაც მოგვცა ქართული ქარძან > ქარძამ. ნიშნულობა კი ამ სახელისა არის 'შკაცი, სასტიკი, შეუბრალებელი' (-ān ფართოდ გავრცელებული სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსია).

62. ქეკაპოს — სპარსეთის მეფე.

„და შემდგომად ამისსა მრავალთა წელიწადთა კუალად განძლიერდეს საარსნი. და განდიდნა მეფე სპარსთა, რომელსა ერქუა ქეკაპოს“ (ლ. შრ. 14₂).

„ხოლო მას ეამსა იყო ვინმე ლეკეთს, კაცი მგრძნებელი, ნათესავე ბოზანიხიზისი. და მან გრძნებთა თჳსთა დაარზო ქეკაპოს მეფე და სპა მისი, და ვერ შევიდა ლეკეთს, უკუმოიქცა და მაშინლა განუნათლდა თუალები. ამან ქეკაპოს კუალად მოხარეჳნა ქართველნი და წარვიდა“ (ლ. შრ. 14₂).

„შემდგომად ამისსა მცირედთა წელთა კუალად გამოგზავნა ამანვე ქეკაპოს ძისწული მისი, ძე შიოშ ბედნიერისა, რომელი შიოქლა თურქეთს, ვითარცა წერილ არს წიგნსა სპარსთა ცხოვრებისასა“ (ლ. შრ. 14₂).

ამოსავალია საშ. სპარსული Kaikavus², რომლის მეორე ნაწილში გვაქვს ძვ. ირ. სახელი* Kava.Usa- (საშ. სპ. kavus, kayos, ქართ. კაოს, ქაოზ, ახ. სპ. كاو). პირველი ნაწილი kai მომდინარეობს ძვ. ირანული სიტყვიდან kava- (kavi — ტიტული, რომელიც ვეხვდება კავატას მიერ დაარსებული დინასტიის მთავართა — მეფეთა — საკუთარი სახელების წინ). შეადარეთ, მაგალითად, ავესტური: Kava.Vištāspa, Kava.Kavata-, Kava.Usa-, Kava.syāvarān, Kava.Hausravah და სხვა³.

საშ. სპარსულ სახელში kaus, kayos, რომელიც Kava.Usa-სგან მომდინარეობს, როგორც ჩანს, დაიკარგა ვაგება kava სი სიტყვაში მომხდარი ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად და საჭირო გახდა ხელახალი დამატება ტიტულისა kai (ძვ. kavay), რის შედეგადაც მივიღეთ სახელი Kai Kavus ან Kai Kayos.

რაც შეეხება ქართულ ფორმა ქეკაპოსს, იგი უნდა მოდიოდეს ახ. სპარსული ფორმიდან kaikabus, რომელიც kaikavus-ის გვერდით არსებობდა.

¹ B. Aśae, OŠF, გვ. 170.

² H. Nyberg, Hfsb, II, გვ. 125.

³ AirWb, გვ. 442-443.

არაბ. *kaikabus* > ქეკაბუს > ქეკაპოს. „შანაშეს ქართულ ვერსიებში“ გვაქვს ქეკაოს, ქეკაოზ¹.

83. ლადამი.

„ი“: და მეფობდა ლადამი: და დღე: კ“ (მოქც. ქართ. 710_ა).

ლეონტი პროვულთან ლადამის შესატყვისად გვაქვს ადამი, ხოლო ადამის დედას ეწოდება ლადანა, იხ. გვ. 54_{ა-11}.

ჩვენ ვფიქრობთ, ადამი აქ არაფერ შუაშია. არც ერთი ბიბლიური სახელი ჩვენ მეფეთა ამ ნუსხაში ამ დროისათვის არ გვხვდება და არც შეიძლება შეგვხვდეს, რამდენადაც საქმე ეხება ქრისტიანობამდე პერიოდს. ეს სახელიც, ისე როგორც უმრავლესობა სახელებისა ამ ნუსხიდან, ირანული წარმოშობისა უნდა იყოს. შესაძლებელია ის დაუკავშირდეს სკვითურ სახელს *Γαθαξ*, რომელსაც მ. ფასმერი თელის შემოკლებულ ფორმად ავესტური *gavavara*-ს ტიპის სახელებიდან მნიშვნელობით *der die Wurfkeule führt*, ანდა ავესტური *gavā*-დან — *Räuber, Bandit* ნაწარმოებად. ლ. ზგუსტას შესაძლებლად მიაჩნია ეს სახელი დაუკავშიროს ძვ. სპარსულ სახელს *Γαθάρξ* (= *gav- ga- + -dāta* 'ზრობის მოცემული')².

ჩვენ ვფიქრობთ, შეიძლება აქ გვექონდა *gadāna* ('ზრობის მოცემული'), სადაც *-āna* იყოს სუფიქსალური ელემენტი, გავრცელებული ირანულ საკუთარ სახელებში (ნ > მ — ჩვეულებრივია ქართულისათვის).

84. შიოშ ბედნიერი — სპარსთა მეფის ქაიხოსროს მამა.

„შემდგომად ამისსა მცირედთა წელთა კუალად გამოგზავნა ამანვე ქეკაპოს ძისწული მისი, ძე შიოშ ბედნიერისა, რომელი მოიკლა თურქეთს, ვითარცა წერილ არს წიგნსა სპარსთა ცხოვრებისასა“ (ლ. შრ. 14_ა).

„წარმოემართა ესე ძე შიოშისი, სახელით ქაიხოსრო“ (ლ. შრ. 15₁).

ამ სახელის ძველი ირანული ფორმაა *Syāvaršan*-³ 'ირანელი მთავრის სახელი ქაიხანთა დინასტიიდან'⁴, შეილიშვილი *Kavāta*-სი. მამა *Haosravah*-ისა. სახელი კომპოზიტს წარმოადგენს *syāva + aršan* ხ. ბართოლომე მას თარგმნის როგორც *der Rapphengste besitzt*-საშ. სპ. *Siyāvaxš*, ფაზ. *Syāvaxš*, ფარს. *Siyāvuxš*. ახალი სპარსული ფორმებია *Siyāvaxš*, *Siyāvāš*, *Siyāvuxš*, სომხურში გვაქვს *Տուարք* და *Շիօշ*.

¹ „შანაშეს“, I, გვ. 3. შენიშვნა 2.

² L. Zgusta, *Personennamen...*, § 91.

³ Chr. Bartholomae, *AirWb*, გვ. 1631.

⁴ *Iranica*, *Iranica*, IV, გვ. 115.

ქართულში ძველთაგანვე დამკვიდრებულია ეს სახელი სხვადასხვა ფორმით; ძველი ირანული ან საშ. სპარსული ფორმით შემონახული გვაქვს იგი გვარ-სახელებში საეპარსამის-ძე (ავ. *Syāvaršan*) და შარვაშის-ძე (ალბათ არშაკიდული ფალაურიდან **Syāvarš* — შდრ. სომხ. *šavarš*). ქართული შიოში კი, ისე როგორც სომხური *Šioš-*, ეყრდნობა ახალ სპარსულ ფორმას *Siyavuš-*, ანდა სომხურის მეშვეობით არის შემოსული ქართულში.

„შაპნაშეს“ ქართულ ვერსიებში წარმოდგენილია სიოშის სახით:

„მეფემან ბრძანა: „სახელი მისი სიოშ არისო“ (2950₄).

„შივიდეს, როსტომ თანა დგას სიოშ პილოს ტანითა...“ (2957₂).

„ოქროსა ტახტსა სიოშ გვერცა დაისვა ლხინითა, ლალისა თეფში სეცდაოზ მას წინ დაუდგა ხილითა“ (2972₂).

ეპითეტი ბედნიერი ქართულში ალბათ გადმოსცემს სიოშის რომელიმე სპარსულ შერქმეულ სახელს მნიშვნელობით 'ღვთის მოსავეი, ნეტარი, მართალი' და მისთანანი.

85. ხუანხუა — ოვსი ბუმბერაზი.

„და ვითარ განთენდა, კუალად განვიდა მუნვე ამანასპ და აღიხუნა ოროლნი. და გამოვიდა ოვსთაგან კაცი ერთი, რომელსა ერქუა სახელი ხუანხუა; იგი გამორჩეულ იყო სპათა შორის ოვსთასა“ (ლ. მრ. 56₉).

ეს. მილერის აზრით, ეს სახელი მოგვაგონებს ოსურ სახელებს, რომლებიც გადმოსცემენ რაიმე სურვილს (დალოცვის მსგავსი): დიგორულად *Хонхуа* ნიშნავს: 'იყავ მთა', ე. ი. 'მთასავით მაღალი', ანდა შესაძლოა იგი წარმოადგენდეს დამახინჯებულ ფორმას სიტყვიდან *Хуанхат* 'მთიელი, მთიული'. ეს. მილერი და მისი მიხედვით მ. ფასმერიც შესაძლებლად თვლიან ოსური *Хуанхат* დაუკავშირონ სკვითურ სახელს შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროებიდან (*Tanaïs*, 454, 19) *Хавхато(с) Ш[р]α[თавхато]*; ლ. ზგუსტას² აზრით კი ასეთ დაკავშირებას ფონეტიკური ხასიათის დაბრკოლება ელოდება წინ. მაგრამ ზგუსტასთვის უცნობია, რომ ქართულ ისტორიულ წყაროებში ეს ოსური სიტყვა გვხვდება ოსი ბუმბერაზის

¹ „შაპნაშეს ქართული ვერსიები“, II, გვ. 2, 3, 5 და სხვა.
² В. Миллер, Осетинские этюды, III, гв. 28, შენიშვნა I.
³ L. Zgusta, Die Personennamen..., § 339.

საკუთარ სახელად, რაც მეტ დამაჯერებლობას ანიჭებს მილერის შიერ სკვით. **Xaυxako-**თან მის დაკავშირებას.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე ქართული საკუთარი სახელი ხუხა (გვარში ხუხაშვილი), რომელიც შესაძლოა წარმოადგენს გვიანდელ გადმოცემას ძვ. ქართ. ხუანხუასი და კავშირში იყოს სკვით. **Xaυxaxo(-)**-თანაც.

ხუანხუა > *ხუანხა > *ხოხა > ხუხა, შედარეთ სახელი ჯუანშერ > ჯონშერ || ჯონბერ > ჯუმბერ და მისთანანი.

შენიშვნა: დღევანდელ ოსურში მთა არის **xox** (მრ. **xoxta**), ხოლო მთიული, მთიელი, მთისა — **xoxag** — ეს უკანასკნელი ირონული ფორმა, ჩვენ ვფიქრობთ, უფრო ახლოა სკვითური სახელის ფორმასთან **Xaυxaxo-**.

ხახუა არ შის ძე (ქახი დიდებული, ივანე არ შის ძის ძმა, მარანის ციხის პატრონი):

„და ცახე მარანისა კქონდა მაშინ ხახუასა, არ შის ძესავე ძმასა ივანესა“ (მატ. ქართ. 268₁₆).

შეიძლება ეს ხახუაც ხუანხუა-საგან იყოს მიღებული. აღანურ-ოსური სახელები უცხო არ არის კახელ მეფეთა და დიდებულთათვის. შდრ. აღსართანი.

86. ხუარა.

1) ხუარა — „მოგვ მთავარი სპარსი“ მირიან მეფის დროს (ნანა დედოფლის დედის ძმა, რომელიც წმინდა ნინომ განკურნა):

„და შემდგომად მისა მოგვ მთავარი სპარსი ხუარა სნეულ იყო; სულითა უკეთურითა ფიცხლად; იგუემებოდა სიკუდილ მიწვეულ იყო და იყო მთავარი იგი დედის ძმაჲ; ნანაჲსი დედოფლისა“ (მოქც. ქართ. 768₆).

„შემდგომად ამისა მოგვ იგი მთავარი სპარსი, სახელით ხუარა, სნეულ იყო, სულითა უკეთურითა ფიცხლად იგუემებოდა და სიკუდილსა მიახლებულ იყო, და იყო მთავარი იგი ნათესავისაგან მირიან მეფისა“ (ლ. მრ. 106₆).

2) ხუარა — „მეფე სპარსთა“ და ხუარან ხუარა — მეფეთ-მეფე:

„უ მე ვტიროდე მამისათჳს და ნათესავთა ჩემთათჳს: და მწრაფლ მესმა კმობდეს: ძლიერად: ამას ბრძანებს მეფე სპარსთაჲ ხუარა: და მეფეთ მეფე ხუარან ხუარა: ყი პურიაჲ განარინეთ პირისაგან მახულისა“ (მოქც. ქართ. 778₆).

„სადა არიან მეფენი სპარსთანი ხუარა და ხუან ხუარა საბასტანით გუშინ წარმოხუედითა: მალს მოხუედით: დიდად საზო არს ლაშქარი“ (მოქც. ქართ. 779₁)

ქელიშურ ვარიანტში — „ხოვარ, ხორან, ხორან“.

„და მსწრაფლ ისმოდა, ეშობდეს რა ძლიერად: „მეფე სპარსთა, მეფეთ-მეფე ხუარან-ხუარა ბრძანებს: ყოველი პურია განარინეთ პირისაგან მახვლისა“ (ლ. მრ. 113₁₀).

„მიექცა ერსა მის მომავალსა და რქუა: „სადა არიან მეფენი სპარსთანი ხუარა და ხუარან-ხუარა, საბასტანით გუშინ წამოხვედით, მალე სამე მოხვედით და დიდი სამე ლაშქარი ხართ, ძლიერად დაღწეეთ ქალაქი ესე...“ (ლ. მრ. 113₁₁).

3) ქრამ ხუარ-ბორ ზარდ—სპარსთა მეფისა პიტიახში:

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“:

„და მაშინ მოვიდა: ქრამ ხუარ ბორ ზარდ: სპარსთა მეფისა პიტიახში: ტღილისად ქლქლ: ციხედ და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა: და სომხითი და სივნიეთი: და გუასპურაგანი“ (მოქცე, ქართ. 720₁₃).

ქელიშურ ვარიანტშია: „მაშინ მოვიდა ხუარ სპარსთა მეფისა პიტიახში...“

X^har საშ. სპარსულად ნიშნავს 'შზე', ახ. სპარსული *خو* 'შზე', ავ. *h^har* 'შზე', სომხ. *խոր* 'შზე', გამოთქმა *x^harān x^har* ნიშნავს 'შზეთა შზეს'. შდრ. *šahān šāh* 'მეფეთა მეფე'. სომხურში გვხვდება სახელები *Մարշա*¹ — 'შზე მეფე' > საშ. სპ. *x^haršāh*-იდან, *Մարախկին* 'შზე დედოფალი'. შდრ. მზეხათუნი.

ბ7. ზუარანძე, ზუარანზე — ვახტანგ გორგასალის და:

„მიუღგა დედოფალი საგდუხტ და შვა ისული, და უწოდა სახელი მისი ხუარანძე“ (ჯუანშ. 143₃).

„და დაუტყვნა განმგებელად სამეფოსა თჳსისა დედამისი საგდუხტ და დაჲ მისი ზუარანძე, და დაწერა ანდერძი ესრეთ: „უკეთუ არღარა შემოვიქცე ცოცხალი, დაჲ ჩემი ხუარანძე შეირთოს მირიან, რომელი ეყვოდა ვახტანგს მამის ძმისწულად, ნათესავისაგან რევისა, მირიანის ძისა, რომელი სიძე იყო თრდატ სომეხთა მეფისა, მან შეირთოს დაჲ ჩემი, და მან იაყრას შეფობა“ (ჯუანშ. 151₃).

„და მარტო იყო იგი ძე მამისა მისისა, და ერთი დაჲ მისი ხუარანძეცა იყო ძლიერი და შუენიერი. და ნათესავისაგან მირიან მეფისა მორწმუნისა ვახტანგ და დანი მისნი დარჩომილ იყვნენ: იგინი იყვნეს ნათესავი ბაქარ მირიანის ძისა“ (ჯუანშ. 159₃).

¹ *Մ Մ ա յ ա Ն*, *Մ Ն ի*, *բ ա ռ*, II, გვ. 541. ქართულ სახელს ზუარანძეანი, ხორანძეანი აქრანანი მიღებულად თელის სომხ. *Մարշა*-იდან. უფრო სწორი იქნებოდა ამოსავლად მიგვეჩნია საშ. სპ. **x^haranānšāh* დორმა.

„და მისცა სპარსთა მეფესა დაჲ მისი ვახტანგ მეფემან ცოლად, რომელსა ერქუა მირანდუხტ, რომელი წარტყუნულ იყო ოვსთაგან და გამოეკვნა ვახტანგს. ხუარანძე ამისათჳს არა მისცა, რამეთუ დაწინდებულ იყო სომეხთა პიტიახშისა“ (ჯუანშ. 185_ა).

„ხოლო ვახტანგს ევედრნეს დედა და დაჲ მისი ხუარანძე, რათა წარიტანნეს თანა და ილოკონ იერუსალიმს“ (ჯუანშ. 186_ა).

„და თუთ ვახტანგ დაჯდა უჯარმოს, და ალაშენა იგი ნაშენებითა უზომოთა, და დაჲ მისი ხუარანძე მისცა ბაკურს ცოლად, პიტიახშისა სომხითისასა“ (ჯუანშ. 199₁₇).

ფ. იუსტი¹ ქართ. Xwarandze-ს აიგივებს სომხ. Pharan-dzem-თან, მაგრამ მის ირანულ ეტიმოლოგიას არ იძლევა. შესაძლოა ეს იყოს *X'arānzan 'მზე ქალა' (X'ar 'მზე' + zan 'ქალი'). შდრ. ფალ. x'ar 'მზე', ავ. hvar-, სკრ. svar-, ახ. სპ. xur, hur, hor; საინტერესო ფორმა გვაქვს დაცული ამ შემთხვევაში სომხ. P'aranzem-ის სახით. თავიიდური x'ar ირანულში დიალექტურად ენაცვლებიან ერთმანეთს. შეადარეთ ძვ. სპ. farna- და x'arənah- ავესტაში, ფალ. x'arr, ახ. სპ. farrah, farr და xurrah. საინტერესოა ამ თვალსაზრისით აგრეთვე დაპირისპირება ფორმებისა პარომანი — პარომაელებრ და ფრომიინებრ, ე. ი. რომაულად (ოთხთავში). შესაძლოა ხვარანძეში პირველ ელემენტად გვექონდეს იგივე x'arr და farn 'ბრწყინვალეობა, დიდება' (და ეს უფრო მეტად შესაძლებელიც არის, რადგან სწორედ ამ სიტყვაში გვხვდება პარალელური ფორმები x' და f-თი თავიიდურში). ქართ. ხვარამზე მიღებულია ამ სახელის შემდგომში ქართულად გააზრების ანუ ხალხური ეტიმოლოგიის საფუძველზე.

ჩვენ წინათ ვთქვობდით, რომ ფორმისათვის ხვარანძე ამოსავალია ქართ. ხვარამზე და ჩვენ აქ, მაშასადამე, საჭმე გვაქვს სინონიმურ პარალელთან, ხოლო ხვარანძე — ხვარამზის ფონეტიკური ვარიანტია. მაგრამ, როგორც ჩანს, უძველეს ფორმად უნდა ჩავთვალოთ ხვარანძე — ჯუანშერზე უფრო ადრე. სადაც ეს სიტყვა ამ სახითა გვაქვს, იგი არ უნდა გვხვდებოდეს.

88. ხსართან — მღვდელი (რომლის ხელით სამოელ ქართლისა კათალიკოსმა, „აბოს წამებაში“, გაუგზავნა წერილი იოვანე საბანის ძეს):

„ამისთჳსცა მოეველინე წიგნი ესე ჩემი კელითა ხსართან მღვდელისა ჩემისაათა“ (აბო, 177₃₁).

¹ F. Justi, IN, გვ. 181, 91.

„მარადის საწადელი და თაყუანის-საცემელი ბრძანებაა ღმრთივე პატიოსნისა მამფლისა და უფლისა ღმრთისა მოვიღე ჴელითა...“
 მიდის მოყუარისა ხსართან მღდელისადათა, რომლისათვისცა აქუ-
 რობითა ჴელთა ღმრთიდათა მადლი შეწირა უღირსებამან ღმრთიან...“
 (აბო, 178).

ჩრდილო-ირანულ-სკვითური წარმოშობის სახელია. შეადარეთ სკვით. საქ. სახელები ბერძნული ტრანსკრიფციით $\Sigma\alpha\rho\alpha\mu\alpha\varsigma$, $\text{K}\alpha\upsilon\alpha\zeta\alpha\mu\theta\iota\varsigma$, $\Delta\alpha\nu\beta\alpha\zeta\alpha\mu\theta\iota\varsigma$, $\Phi\alpha\rho\upsilon\beta\alpha\mu\theta\iota\varsigma$ და სხვა, ოსურში დადასტურებული სახელები Xsart და Xsartæg (ნართული ეპოსის გმირთა სახელები)¹. ამოსავალი ხსართან-ისათვის არის ძვ. ირ. *Xšaθrāna- (ავ. xšaθra-დან 'შეთობა, სამეფო' + სუფიქსი -āna). შდრ. სკრ. ksatra-, ძვ. სპ. xšassa-, მეტათეზი θr > rt დამახასიათებელია ირანულ ენათა ჩრდილო, ანუ სკვითური დიალექტური წრისათვის.

ფ. იუსტის მოჰყავს ბერძნული ფორმა $\Sigma\alpha\rho\alpha\mu\alpha\varsigma$ ². ამავე სახელთან გვაქვს საქმე ალსართან-ში, სომხ. *Աղսարթան* (სადაც ა პროთეტული ხმოვნისაგან არის მიღებული, რომელიც ხშირია ირანულში და, კერძოდ, დამახასიათებელია ოსურისათვის. შდრ. $\alpha\epsilon\chi\alpha\rho$, $\alpha\chi\alpha\rho\tau$, და სხვა).

აქირიანს ალსართანი გამოჰყავს თურქული სიტყვიდან *قاسان*, *آسان* 'კოკლი', რაც არ არის გამართლებული არც ფონეტიკურად და არც ისტორიულად³.

ალსართანი შირვანშაჰების სახელია, სპარსულში ის დადასტურებული ყოფილა *Aixsatān*-ის ფორმით, მაგრამ ქართულში და სომხურში უფრო ძველი ფორმებია დაცული, განსაკუთრებით კი აბოს წამების ხსართან-ში, რომელიც უეჭველია ამ სახელის უძველეს ფორმას წარმოადგენს. საინტერესოა ამ მხრივ აგრეთვე მგვრული გვარი სართანი, რომელიც ალბათ ხსართანიდან მოდის.

ქართულ საისტორიო წყაროებში სახელი ალსართანი გვხვდება:

- 1) ალსართან I—გაგიკის ძე, კახეთის მეფე:
 „და მას ჟამსა იყო მცირედითა საქონლითა მეფე კახეთისა ალსართან, ძე გაგიკისი“ (მატ. ქართ. 308₈₈).
- „ხოლო ალსართან მიერთო სულტანსა, მიუძღუნა ძღუენი ღიდი, დაუტევა სჯული, დაიკუთა წინა, აღუთქუა ხარაჯა; და მისცნა ჟოველნი ციხენი დაყრილნი სულტანმან მასვე...“ (მატ. ქართ. 309₉).

¹ B. Ačaev, OIF, 83. 188.
² F. Justi, IN, 83. 174.
³ *Աղսարթան*, *Մեծ. բար.* I, 83. 112.

„და რომელნი აფხაზთა მეფისა კაცთა დაეყარნეს, და რომელნი თუთ ალსართანისთა, მისცნა ყოველნი“ (მატ. ქართ. 309₁).

„და შემდგომად სამისა კჯრისა წარმოემართა აფხაზთა მეფესა ზედა, და მიერთნეს სომეხთა მეფე კჯრიკე, და ტფილელი ამირა, და ალსართან“ (მატ. ქართ. 309₂).

„ხოლო ფადლონ თხუთმეტითა ოდენ ცხენოსნითა წარვლო გზა წილკინისა, და მიემთხვა პირსა არაგვსასა, და ვაქდა ნარლუვეთა გზით ერწოდ, და თქუა თავი თუხი მოციქულად, ვითარმედ: „ფადლონის მოციქული ვარ და მახარობლად მივალ ალსართანის თანა“ (მატ. ქართ. 311₁).

„რქუა ამას კაცმან: „ვერ ვიქმ საქმესა მავას, რამეთუ მკადრი ვარ ამის ქუეყანისა. აწ ისმინე ჩემი და მომყუე თანა, და მე მიგიყვანო ალსართანის თანა, და მან გაგვზავნოს ქუეყანასა ზენსა“ (მატ. ქართ. 311₂).

„ხოლო ალსართან მსწრაფლ წარიყვანა ხორნაბუჯს, რამეთუ აფხაზთა მეფისაგან ეშინოდა უკანა ჩამოდგომისა“ (მატ. ქართ. 312₁).

„მიუპყრეს ხორნაბუჯს ფადლონ, და მისცა ხორნაბუჯი. წარიყვანეს არადეთად და მისცა არადეთი ალსართანს ვე“ (მატ. ქართ. 312₂).

„კუალად გადგა ივანე ლიპარიტის ძე, და ცნა გიორგი მეფემან. ქუთათისით, გარდამოვიდა სამცხეს, მოირთნა მესხნი, ვარდამოიარა და მივიდა სამშულდეს კარსა. ზუნ მოიყვანა კახთა მეფე ალსართან“ (მატ. ქართ. 316₁).

„და მას ვერ-წყობილობასა შინა წაიხუნა ლოწობანნი ლიპარიტისაგან ალსართან“ (მატ. ქართ. 316₂).

„შეკრბა გიორგი მეფეთ-მეფე ყოვლითა სპითა მისითა, ზემოთა და ქუემოთა, და მოიყვანა მათ წინაშე ალსართან, კახთა მეფე და დაჰმართეს ერთმანერთსა“ (მატ. ქართ. 317₁).

„მათ ტამთა კახთა მეფე ალსართან წარვიდა მალიქ-მას წინაშე, დაუტევა ქრისტიანობა და შეეძინა საკრინოზთა სჯულსა და ამით ღონითა აიღო სულტანისაგან კახეთი“ (დავ. აღმშ. 322₁).

2) ალსართან II—კვირიკე IV-ის ძმისწული, მეფე ქახეთისა:

„და შემდგომად წელიწდისა ერთისა მიიცვალა მეფე კჯრიკე, და დასუეს კახთა მეფედ ძმისწული კჯრიკესი ალსართან, რომელსა არა რა ჰქონდეს ნიჭნი მეფობისანი, რამეთუ იყო ცუნდრუკი რამე,

უსჯულო და უმეტრად უსამართლო, და ყოვლად წინააღმდეგობაშია მისისა“ (დავ. აღმაშ. 326₁₄).

„რამეთუ ესე აღსართან, კახთა მეფედ ქსენებული, შეიპყრეს ჰერთა დიდებულთა, არიშვიანნი და ბარამ, და დედის ძმამან მათმან ქვეთარ ბარამის ძემან, და მოსცეს მეფესა“ (დავ. აღმაშ. 328₁₆).

89. ხუასრო (ხოსრო).

1) ხუასრო სპარსეთის მეფე:

„წელსა შეათესა ხუასრო მეფისასა და არვანდ გუშნასპისა მარზაშნობასა ქართლისასა მოვიდა კაცი ერთი სპარსეთით, სოფლისა არშაკეთისაჲ, ძმ მოგვსაჲ, და წარმართ იყო იგი“ (ე. მცხ. 161₁₂).

2) ხუასრო I ხუასროთანგი (სპარსთა მეფე ვახტანგ გორგასალის ეპოქისა):

„და კმა იყო ხეკით, რომელი ეტყოდა სპარსთა მეფესა ხუასროთანგსა: „დაეცადნით ბრძოლად ივბიმიანოსისა, რამეთუ ძალითა ჯუარისათა უძლეველ არს“ და შიერითგან იქმნეს მოყუარე მეფე და ხუასრო, ვიდრემდის ორნივე იგი შეიცვალნეს“ (ჯუანშ. 161₂).

„და აზრაბა ანთიპატმან გორგასალსა, რათა ყოს შშვდობა შორის კეისრისა და ხუასროსა, რამეთუ ეშინოდა ბერძენთა— ნუ უკუე შევიდნენ საბერძენეთად სპარსნი და მოაოჭრონ იგი, რამეთუ სპანი საბერძენეთისანი ყოველნი იყვნეს ხაზარეთს“ (ჯუანშ. 182₇).

„და რქუა ხუასრო გორგასალსა: „ითხოვე ჩემგან რაცა გნებავს თავისა შენისათჳს, ანუ სხჳსა ვისთჳსცა გნებავს“ (ჯუანშ. 182₁₀).

„რქუა ხოსრო: „დამძიმდა თხოვა შენი ზემ ზედა: რამეთუ ბერძენთა რაჟამს პოვიან ჟამი ჩუენ ზედა, არა ყვიან წყალობა“ (ჯუანშ. 182₁₂).

„და მართალ არს ხუასრო, უკეთუ არა ქყო მის თანა სათნოება, უჭმრად შერაცხოს იგი ერმან მისმან“ (ჯუანშ. 184₂₂).

„და ვახტანგ მეფემან წარატანა თანა მოციქულად არტავაზ, ერისთავი კლარჯეთისა; და წარსცა ყოველი ნიჭი წინაშე კეისრისა, რომელ მიენიჭა მეფესა ხუასროს“ (ჯუანშ. 186₁).

„წარიტანა, და წარვიდეს ვახტანგ მეფე და ხუასრო გხასა ადარბადაგანისასა; და მუნით წარვიდეს ვახტანგ და დედა და დაჲ მისი იერუსალემს, და ხუასრო ელოდა ანტიოქიას“ (ჯუანშ. 186₉).

„ხოლო ლეონ, ანტიპატოსი კეისრისა, და არტავაზ, ერთსთავი ვახტანგისი, მოვიდეს ოცი ათასითა მკედრითა ჩრქულთა, და მოართუნეს ხუასროს კეისრისაგან ძღუენი მიუწვდომელი და ვახტანგს ნიჭი მიუწდომელი“ (ჯუანშ. 186₁₄).

„და პატივ-სცემდა ვახტანგს ყოველი ერი სპარსეთისა ვითარცა ხუასროს, მეფესა მათსა, და მერმე წარემართნეს მტერთა ზედა“ (ჯუანშ. 187₁₁).

„დაუძიებდა ესე მეფესა ხუასროს, არამედ ვერა რქუა, ხოლო ვახტანგ მშვიდობით პოვნა დედა და დაჲ მისი, და წარმოვიდეს ვიდრე განსაყოფელსა ბერძენთა და სომეხთასა“ (ჯუანშ. 196₆).

3) ხუასრო II — ხუასრო I ძე, სპარსთა მეფე ვახტანგ გორგასალის ეპოქისა:

„...მოკუდა ხუასრო, მეფე სპარსთა, და დაჯდა მის წილ იე მისი ხუასრო“ (ჯუანშ. 199₂₆).

„და ვითარცა უთხრა მოციქულმან შეთულილობა ხუასრო მეფისა, თქუა მეფემან: „ამისთვის თქვან: მკედელი, გამახუე მახული შენი, რათა მსწრაფლ განეწონოს ასოთა შენთა“ (ჯუანშ. 200₆).

„მაშინ ვახტანგ დღეთა მოწვევულ იყო ვითარ სამოციისა წლისა და თქუა ესრეთ: „უთხარო მეფესა ხუასროს: პირველად განემზადე ბრძოლად ჩუენდა, და ეგრე შევედ საბერძენთად, რამეთუ ძალნი რომელნი იქმნეს ყოველნი ძალითა ჯუარისათა იქმნეს“ (ჯუანშ. 200₉).

„და მოვიდა ხუასრო მეფე და შემუსრნა ქალაქი კამბეჩოანი, და ქერმისა ციხე და ველის-ციხე“ (ჯუანშ. 201₂).

„და მივიდა მუნ ხუასრო, და შეიბნეს ხუასრო დი კეისარი კარნიფორას“ (ჯუანშ. 203₂).

4) ხუასრო — კავადის ძე, სპარსეთის მეფე (531 — 579 წწ.):

„და შემდგომად უკანასკნელთა ფაშთა, ხუასრო, სპარსთა მეფე, შოადგა ედესია ქალაქსა, და უწყო თბრა ქუეშე ზღუდესა, და ენება, რათა ეგრეთ შევიდენ, რა ვერ აგრძნან, თუ ბრძავსო“ (ჯუანშ. 213₆).

5) ხუასრო იგივე ქასრე ამბარვეზი (სპარსეთის მეფე ხოსრო II ფარვეზი, 590 — 628 წწ.). იხ. ქასრე.

6) ხუასრო ამირა აგარიანი:

„და ვითარ გარდაქდეს ამას შინა წელიწადნი მრავალნი, მოვიდა ამირა აგარიანი, რომელი მთავრობდა სომხითს, ქართლს და ქრეთს, სახელით ხუასრო; ამან აღაშენა ტფილისი ქალაქი, მოოჭრებული ხაზართაგან“ (მატ. ქართ. 251₆).

ხუასროიანი:

„მეოცდარვე მეფე, თრდატ, სიმამრი ვარაზ-ბაქარისი, ხოსროიანი“ (ლ. მრ. 137₂).

„მეოცდაცხრე მეფე, ძე ვარაზ-ბაქარისი, ხოსროიანი“ (ლ. მრ. 137₁₈).

„გაქუნდეს უკუე ქართლი და ხარკსა მისცემდეთ მეფეთა ხუასროვანთა“ (ლ. მრ. 136₁₈).

შენიშვნა: დაწყებული 24-ე მეფით მირიანით ხოსროიანი სულ 31 მეფეა (მირდატის ჩათვლით).

ხუასრონი:

„მაშინლა ნათელ-ილო ფეროზ და ერმან მისმან. და მოირთეს ძალი ხუასროთავან და ეწყუნეს სომეხთა ჯავახეთს“ (ლ. მრ. 131₁).

ძვ. ირანული *husravah*- 'სახელგანთქმული, კარგი სახელის მქონე', ავესტური *haosravah*-. შდრ. სკრ. *sušravah*- 'სახელოვანი, ცნობილი'; საშ. სპარსულში ამ სიტყვამ მიიღო ფორმა *Xusrav*, *Xusravī*, ფაშ. *Xusravī*, ახ. სპარსული *Xusrav*, ბერძნული *Χοσροῦς*¹, სომხ. *Խոսրով*². ქართული სახელი ხუასრო შემოსულია საშ. სპარსულიდან. აგრეთვე დადასტურებულია ქასრეს ფორმითაც. იხ. ქასრე ამბარვეზი, რომელიც შეთვისებულია, როგორც ჩანს, არაბული ან სირიული ვხით. შდრ. არაბ. *Kisra*, სირ. *Khosran* ან *Kesron*³.

¹ F. Justi, IN, 83-134.

² H. Hübschmann, AG, I, 83, 44.

³ F. Justi, IN, 83-134.

Очерки по иранско-грузинским языковым взаимоотношениям. I

Работа ставит целью выявить в лексическом составе грузинского языка элементы иранского происхождения, проникшие в грузинский язык в результате многовекового политического и культурно-исторического общения Грузии с различными ирано-язычными народами и племенами, и по возможности определить пути и время их проникновения в грузинский язык.

Основным материалом для исследования служат слова иранского происхождения, засвидетельствованные в памятниках древнегрузинской литературы V—XV вв.

В результате изучения иранских лексических элементов выяснилось, что выявленные слова принадлежат как древне-, так и, особенно, средне- и новоиранской языковой эпохе. С точки зрения же исторической диалектологии иранских языков, они представляют, главным образом, североиранские (скифско-аланско-осетинские), северо-западные (парфянские) и юго-западные (средне- и новоперсидские) диалектальные круги. Однако некоторые древнейшие иранские элементы не следует рассматривать как простые заимствования; они составляют органическую часть грузинского языка, входя в основное ядро его лексики. Такие иранские элементы в ряде случаев имеют даже фонетические соответствия в родственных картвельских и кавказских языках. Но это обстоятельство можно объяснить лишь тем, что эти элементы усваивались общекартвельским языком до его дифференциации. Засвидетельствованные в памятниках древнегрузинской литературы иранские лексические элементы имеют важное значение не только для истории грузинского языка. Они представляют большой интерес и для иранистики и могут быть использованы при изучении иранской исторической диалектологии и фонетики иранских языков, особенно среднеиранской языковой эпохи, с одной стороны, и скифско-аланско-осетинского круга языков, с другой.

В первой главе исследования — „О древнеиранских лексических элементах в грузинском“ рассматриваются слова, кото-

рые возможно увязать с мидийскими, древнеперсидскими, авестийскими и скифско-аланско-осетинскими формами.

В первом разделе главы I рассматриваются несколько собственных имен и западноиранских слов, на основе этимологического анализа которых ставится вопрос о возможности их мидийского происхождения. Таковы, например, личные имена Artavaz < ир. Artavazdah; Farnavaz = греч. Φαρναβάζης (ир. Farnavazdah) и такие слова, как bagin-i 'алтарь', < ир. *bagaina; mog-v-i 'маг, зороастриец' < ир. maguš (ав. moγu; magu); ganʒ-i; 'клад' < ир. *ganza; (s)piḷenʒ-i 'медь' < ир. piriŋj (и. перс. birinj); m-aspiŋʒ-el-i 'хозяин дома', Aspīŋʒa 'географический пункт в Южной Грузии' < ир. *aspiŋj (5).

Название мидийского племени засвидетельствовано в грузинском в виде Mid-i и Mag-i, но ни одно из них не является в грузинском непосредственным заимствованием из мидийского; первое название проникло в грузинский язык через посредство греческого языка, вероятно, через переводы библейских текстов, а второе — через армянский язык, о чем свидетельствует форма с г (шаδ > шаg), вместо иранского ʒ, что характерно для армянского языка.

Второй раздел посвящен древнеперсидским лексическим элементам в грузинском, заимствованным в ахеменидскую эпоху. Такими словами признаются этническое название Pars-i 'перс', географическое S-pars-et-i 'Персия', личные имена Artaban < др.-перс. Artabana, Vaštāšab < др.-перс. Vištāspa, имя языческого бога Armaz-i < др.-перс. A(h)uramazda и др. Из древнеперсидского усвоены, по нашему мнению, также груз. основа art- — в слове m-art-al-i 'верный, правильный, праведный' < др.-перс. arta (ав. aša, скр. rta), и основа arj- в словах m-arj-v-e 'ловкий, проворный' m-arj-u-en-e 'правый, правая сторона' < др.-перс. arj-, ав. arəjah 'цена, достоинство', arj. 'ценный, достойный', а также слова van-i, sa-van-e 'место отдыха, дом, усыпальница' < др.-перс. vašana и другие.

Третий раздел касается авестийских элементов в грузинском; в нем рассматриваются, преимущественно, культовые термины и некоторые личные имена, такие как Tritino (ტრიტინო) — имя персонажа одной грузинской сказки — по форме очень близко стоящее

к авестийскому *Θρασταοπα* (ср. перс. *Frētōn*, арм. *Հրազդան*, груз. *Pridon*); имя *Savarsam* (срав. фамильное имя *Savarsamis* в ав. *Syāvaršan* и такие слова, как *šmida* 'святой' < ав. *spēnta*, груз. *ešma* 'демон' < ав. *aēšma* (имя демона), *droša* 'знамя' < ав. *drašša*, *joxo-et-i* 'ад' < ав. *daožahva* (ср. перс. *dōžax*) и др.

В последнем разделе этой главы рассматривается вопрос о скифско-сарматских и аланско-осетинских лексических элементах в грузинском. Путем сопоставления слов усвоенных в грузинском из скифско-аланско-осетинского с исходными скифскими и аланско-осетинскими формами дается опыт установления некоторых звуковых соответствий.

1. Осетинские гласные переднего ряда *æ*, *e*, *i* (исторические *a*, *ai*, *i*) передаются в грузинском через *a*, *e*, *i* (о, ѓ, о): (а). Ос. *æ* = груз. *a* (о): ос. *ærnæg* = груз. *arn-i*, ос. *færssæg* = груз. *raḡsæg-i*, ос. *ærgǣw* = груз. *aḡal-eb-i*. (б). Ос. *e* = груз. *e* (ѓ) преимущественно в односложных основах и в последнем слове многосложных основ: ос. *færsk* = груз. *perex-al-i*, ос. *ærwæz* = груз. *arv-e*, ос. *tæf* (*æntæf*) = груз. *ter-(tr-ob-a)*, ос. *sævyn* *cyd* = груз. *sev-a*, ос. *fætæn* = груз. *paten-i*, ос. *kærc* = груз. *kerc-i-i*. (в). Ос. *i*е (историческое *ai*) = груз. *i*, *e* (о, ѓ); грузинский язык примыкает то к дигорскому — ос. *miǧ*|*meǧ* = груз. *meḡ-i*, то к иронскому — ос. *xiḡ*|*xed* = груз. *xiḡ-i*.

2. Осетинские гласные среднего ряда *a*, *y* (исторические *ā*, *ī*, *ū*) передаются в грузинском языке через *a*, *i*, *u* (о, о, ѓ): (а). Ос. *a* = груз. *a* (о): ос. *amond* = груз. *amind-i*, ос. *karz* = груз. *m-kae-r-i*, ос. *kad* = груз. *kad-il-i*, ос. *awazyn*|*awazun* = груз. *avazan-i*. (б). Ос. *y* (историческое *ī*) = груз. *i* (о): ос. *myzd*|*mizdæ* = груз. *mizd-i*, ос. *cyrg*|*cirǧ* = груз. *ciyv-i*, ос. *æfsin*|*æfsinæ* = груз. *N. pr. Aršina*. (в). Ос. *y* (историческое *ū*) = груз. *u* (ѓ): ос. *æluton* = груз. *alud-i*, *lud-i*, ос. *myžiræ* = груз. *mažira*, ср. скифские имена *Κουζιρος* = груз. *Kuž-i*, *Vazuk* и груз. *Vazuk-i*, *Αλοβθυχος* = груз. *Aluda* и др.

3. Осетинские гласные заднего ряда (лабиализованные) *o*, *u* отражаются в грузинском в виде *a*, *o*, *u*: (а) Ос. *o* (историческое *a* перед носовыми *n*, *m*) = груз. *a*: ос. *gong* = груз. *gang-i*, ос. *zæronḡ* = груз. *Zarand* (*Zarandia* фамильное имя), ос. *allon* = груз. *alan-i* (*Alania* фам. имя); исключением является слово

мона из ос. диг. шojнә (иранское шапу). (b). Ос. u|o (историческое au), в начале слова uo=груз. u: ос. us|osa=груз. us'o, ос. guxs|roxš=груз. guxša, ос. xud|xodә=груз. kud-i. (c). ос. o|ua (после x, k, k' историческое [x]vā) = груз. va, o: ос. xox|xwar = груз. xorbāl-i, xvarbāl-i, ос., sixox|sexwar = груз. samxar-i (*savxvar-i), ос. xox|xwasә=груз. xavs-i (<*xvas-i) и др.

4. Имеются также случаи замены некоторых гласных гласными другого тембра: ос. y|o=груз. i (o): ос. amond, amynd = груз. amind-i; ос. y|u=груз. a: ос. fys|fus=груз. pas-i; ос. æ|y=груз. u (ɤ): ос. ærwæd=груз. urvat-i; ос. æ=груз. i (o): ос. dællag=груз. dileg-i.

5. В грузинских заимствованиях из осетинско-аланского имеет место также редукция гласных, в основном ос. y|i и y|u: ос. zyn|zin=груз. ɤn-el-i, ос. fyr|fur=груз. pr-iad-i, ос. ɤaræg = груз. ɤarəx-v-a (zəx-v-a); редуцируется также о (ист. а): ос. komuɤ: kuɤmd|komɤv: kund=груз. kma и др.

Из приведенных выше соответствий осетинских и грузинских гласных можно заключить следующее:

1. Специфику осетинского вокализма по сравнению с грузинским составляют слабые гласные æ и y, но само деление на сильные и слабые гласные, отражающее старую количественную дифференциацию на краткие и долгие гласные, чуждо грузинскому языку. Принято считать, что осетинские сильные гласные а, е, і о, u должны соответствовать грузинским гласным того же тембра. Но кроме того, что это соответствие определяется позицией гласных, сам факт существования такого противопоставления не может свидетельствовать о тождестве осетинского и грузинского вокализма.

2. Грузинские заимствования отражают, как видно, т. н. старосетинское состояние, когда an, am еще не перешли в ov, om и они вообще ближе стоят к более архаичным дигорским формам, где i, u еще не перешли в y.

3. В ряде случаев грузинский примыкает к иранскому (в передаче u|o us-o, kud-i) и это обстоятельство свидетельствует о том, что иранское u (из др.-ир. au) довольно старое явление.

4. Чередование протетического æ с y, как видно, довольно старое явление: грузинское urvat-i отражает ос. urwæd, а не

ærwæd; также и в случае груз. amind-i нужно считать, что основа грузинской формы лежит ос. amund, а не amond.

5. Что касается случаев fus|fus=груз. ras-i, то, как видно, мы здесь имеем одно из древнейших заимствований, возможно даже скифской эпохи, когда др.-ир. rasu еще не перешло в fus.

В результате сопоставления согласных выяснилось, что осетинско-аланский консонантизм подвергается в грузинском следующим изменениям.

1. Наименьшим образом изменяются звонкие смычные b, d, g, которые передаются в грузинском звонкими же b, d, g (ბ, დ, გ): ос. bæwtæ=груз. bevγ-i, ос. byræg=груз. burax-i, ос. boγ=груз. boγ-i, ос. daellag=груз. dileg-i, ос. kurd=груз. grdeml-i, ос. gong=груз. gang-i, ос. gwinoŋ=груз. gvinoł-i, ос. færssag=груз. parsag-i и т. д. Но в конечной позиции, согласно тенденции грузинского языка оглушать в конце слова звонкие согласные, довольно часто мы имеем ос. d=груз. t, ʔ и ос. g=груз. x (ბ), ос. byræg=груз. burax-i, ос. ɣaræg=груз. ɣrax-v-a, ос. ærwæd=груз. urvat-i, ос. mid. =груз. mit-el-i, ос. sæfxad=груз. ɕarxat-i.

2. Осетинские глухие смычные t, k обыкновенно отражаются в грузинском через вздыхательные t, k, а что касается губиального смычного p, который перешел в осетинском в f, он также отражается в грузинском преимущественно через p (ფ). Но в некоторых позициях есть случаи передачи через абрутивные ʔ, ʔ. (а). Ос. t=груз. t, ʔ (თ, ტ): ос. tæryŋ=груз. tr-ev-a, ос. fætæn=груз. paten-i, ос. tæzæn=груз. Tezam-i (название реки), ос. postæ=груз. Noste, ос. mestæ=груз. mest-eb-i, ос. æstafun=груз. m-sto-v-ar-i, ос. tæf.=груз. ʔep, ос. xætyn=груз. xeʔ-ial-i. (б). Ос. k=груз. k, ʔ, g (перед n, r), x: ос. kad=груз. kad-il-i, ос. kærç=груз. kærç-l-i, kec-i, ос. karz=груз. m-ka-cr-i, ʔrɣ-al-, ос. komyn=груз. kma, ос. kærdun=груз. ʔerɣ-o, ос. kivræg=груз. ʔn-in-i, ос. kurd=груз. grdem-l-i, ос. færænç=груз. brang-v-i, ос. færsk=груз. perex-al-i, ос. ɣaræg=груз. ɣrax-ʔrax.

3. Осетинский абрутив k', как и геминированный kk, отражается в грузинском как абрутив ʔ (კ): ос. k'ært=груз. ʔerɣ-i, ос. k'ona=груз. ʔia)ʔoʔona, ос. k'ord|k'ward=груз. ʔoʔ-i, ос. ɣikka=груз. ʔiʔa; т. н. осетинские смычные четвертого ряда также отражены в грузинском абрутивными p, ʔ, ʔ (პ, ტ, კ).

4. Палатализация заднеязычных смычных ($k' g' k''$) не отражена в грузинских заимствованиях; единственным примером может служить груз. $\check{c}irx-l-i$ из ос. $\check{c}irs|kirsæ$.

5. Свистящие аффрикаты $s\zeta\check{c}$ передаются в грузинском свистящими же аффрикатами $s\zeta\check{c}$ (ζ, \check{c} , \check{c}). (а). Ос. $s =$ груз. s, \check{c} (ζ, \check{c}): ос. $sip =$ груз. $sip-(ga-sip-eb-a)$, ос. $sir\check{c} =$ груз. $siv-i$, ос. $fiscip =$ груз. $pic-x-i$, ос. $sæwyp =$ груз. $\check{c}ev-a$, ос. $*æser =$ груз. $e\check{c}er-i$. (б). Ос. $\zeta =$ груз. ζ (\check{c}), ос. $bo\zeta =$ груз. $bo\check{c}-i$, ос. $tæ\zetaæn =$ груз. $te\check{c}am-i$, ос. $tyn\zetaun =$ груз. $\check{c}un-\check{c}ul-i$. (в). Ос. $\check{c}' =$ груз. \check{c} (\check{c}): ос. $\check{c}'etun, \check{c}'itt, \check{c}'ita =$ груз. $\check{c}it-s, \check{c}it-el-i$, ос. $\check{c}'opp =$ груз. $\check{c}opi$. В некоторых заимствованиях отражается диалектальное осетинское чередование свистящих аффрикат с шипящими. Ос. $s, \zeta =$ груз. \check{c}, j (\check{c}, x): ос. $sæfxad =$ груз. $\check{c}arxat-i$, ос. $song =$ груз. $\check{c}onga$, ос. $\check{c}ykka =$ груз. $\check{c}jka$, $\check{c}jgana$, ос. $kæ\zetaun =$ груз. $kajina$, ос. $mu\zetauga =$ груз. $mu\check{c}jira$.

6. Осетинские фрикативы \check{g}, x и смычно-гортанный q в грузинском представлены в виде спирантов γ, x (\check{c}, b) и смычно-гортанного q (\check{g}). (а). Ос. $\check{g} =$ груз. γ (\check{c}): ос. $\check{a}r\check{g}æv =$ груз. $a\gammaal-eb-i$, ос. $sir\check{g} =$ груз. $siv-i$, ос. $sæ\check{g}dun =$ груз. $(ga)-\check{c}a\gamma-eb-a$. (б). Ос. иронский $q =$ дигорскому \check{g} (историческое g), в грузинском передается в виде q (\check{g}): ос. $quun|\check{g}un =$ груз. $da-qven-a$. (в). Ос. $x =$ груз. x, k (b, \check{c}): ос. $xætun =$ груз. $xet-ial-i$, ос. $xid|xed =$ груз. $xid-i$, ос. $xabiz\check{g}un =$ груз. $xabizgin-i$, ос. $xos|xwæsæ =$ груз. $xavs-i$, ос. $ruxs|roxæ =$ груз. $rusxa$, ос. $puxas =$ груз. $pax\check{s}-ob-a$, но ос. $xud|xodæ =$ груз. $kud-i$.

7. Осетинские лабиальные спиранты $f v$ в грузинском передаются через $p v$ (\check{c}, \check{g}). (а). Ос. $f =$ груз. p, b (в начале слова перед r), $fs = vs$ ($\check{c}b$): ос. $fætæn =$ груз. $paten-i$, ос. $færsag =$ груз. $parsag-i$, ос. $færsk =$ груз. $perex-al-i$, ос. $fyr|fur =$ груз. $pr-ial-i, u-pr-o$, ос. $(æb)tæf =$ груз. $\check{c}ep-(\check{c}p-il-i)$, ос. $færænck =$ груз. $brang-v-i$, ос. $æfsis =$ груз. $sa-vs-e$, ос. $fes =$ груз. $sv-e (<vs-e)$. (б). Ос. $v =$ груз. v, m, b , ос. $wæ, wæ =$ груз. o : ос. $\check{a}rwæz =$ груз. $arve$, ос. $bewræ =$ груз. $bevr-i$, ос. $\check{a}rwæd =$ груз. $urvat-i$, ос. $saw =$ груз. $\check{c}av-i$, ос. $suwællon =$ груз. $sa-suml-ob-a$, ос. $sexvar =$ груз. $samxar-i$, ос. $\check{a}vz-ak'æ =$ груз. $bzi\check{c}-i$, ос. $wærm =$ груз. $ormo$, ос. $waf (<vab) =$ груз. $ob-i, ob-ob-a$.

8. Осетинский полугласный *j* передается в грузинском через *v*: ос. *zajun|izajun* = груз. *ne-zv-i, u-zv-i, i-zv-eb-a, me-ekv-i*, ос. *sijun* = груз. *siv-eb-a*.

9. Осетинские носовые *n, m* и плавные *g, l* передаются в грузинском через *n, m, g, l* во всех позициях: ос. *nuhas* = груз. *naxš-ob-a*, ос. *amond* = груз. *amind-i*, ос. *rong* = груз. *rangi*, ос. *komun|komun* = груз. *kma*, ос. *wærm* = груз. *ormo*, ос. *mojnæ* = груз. *mona*, ос. *guxs|roxS* = груз. *guxha*, ос. *ærwæd* = груз. *urvat-i*, ос. *fyr|fur* = груз. *pr-ia-d-i*, ос. *dællag* = груз. *dileg-i*, ос. *æluton* = груз. *alud-i, lud-i*, ос. *sywællon* = груз. *sa-suml-ob-a*, ос. *sulugun* = груз. *sulugun-i*.

10. Осетинские сibilанты *s (š), z (ž)* отражаются в грузинском как сibilанты *s (š)* и аффрикаты *c, ʃ*. (а). Ос. *s* = груз. *s (b)*: ос. *us|osæ* = груз. *uso*, ос. *æfsis* = груз. *sa-vs-e*, ос. *guxs|roxS* = груз. *guxha*. (б). Ос. *s* = груз. *š (ḡ)*: ос. *nixas* = груз. *naxš-ob-a*, ос. *saw* = груз. *šaw-i*, ос. *æfsin* = груз. *Aršina (N pr.)*. (в). Ос. *s* = груз. *c, ʃ (č, ʃ)*: ос. *færsk* = груз. *perex-al-i*, ос. *færssag* = груз. *paršag-i*, и др. Звонкий сibilант *z (ž)* преимущественно отражается как *z (ž)*, который в некоторых случаях переходит в аффрикаты *ʃ, c, (d, č)*: ос. *zuj|zin* = груз. *ʒn-el-i*, ос. *karz* = груз. *krʒ-al-v-a, m-kaer-i*.

11. В грузинских заимствованиях из осетинско-аланского имеют место некоторые метатезы. (а). В группе сонант. + смывный, спирант или сibilант, сонант перемещается на второе место: ос. *ærgæw* = груз. *aɣral-eb-i*, ос. *ciɣ* = груз. *ciɣ-v-i*, ос. *livzæ* = груз. *lezv-i*, ос. *karz* = груз. *m-kaer-i*, ос. *fes* = груз. *sv-e* (из **vs-e*). (б). Метатезе подвергаются также *x q* в группе согласных: ос. *guxs|roxS* = груз. *guxha*, ос. *qed* = груз. *iq-e* (из *dq-e < qd-e*).

Следующий под-раздел посвящен этимологическому анализу слов, усвоенных грузинским языком из осетинско-аланского. Рассмотрено 108 слов. Для каждого из них приводится иллюстративный материал из древнегрузинских литературных памятников, если они там засвидетельствованы, но значительная часть этих слов принадлежит к диалектной или периферийной лексике. Из приведенных нами слов примерно 30—40% — известные раньше этимологии, в основном В. Н. Абаева и Г. С. Ахведиани; среди них такие, как *xid-i, bevɣ-i, ormo, kud-i, doɣ-i, sulugun-i, perex-al-i, paršag-i, lud-i, mkaer-i, ʒnel-i, rang-i, naxšo-ba, gvi-*

bol-i, miŋira, kaŋina, xiraga, meŋ-eb-i, boŋ-i, siv-eb-a, viŋiŋa, eŋer-i и другие.

Из этимологизированных впервые в этой работе слов можно отметить следующие: груз. amind-i 'погода' = ос. amond 'счастье, судьба', груз. aŋi-i 'дикий баран' = ос. aŋnæg 'дикий, невозделанный', груз. aŋal-eb-is kwa 'драгоценный камень' = ос. æŋgæw 'вид драгоценного камня', груз. buŋax-i 'напиток из ячменя и проса' = ос. буŋæŋ 'брага', груз. boŋ-i, boŋ-eb-a 'дарствовать' = ос. буŋ|boŋ 'благодарить', груз. buŋ-i-ob-a 'ранноденствие' = ос. bon 'день', груз. gurd-emi-i 'наковальня, кузнечный молот' = ос. kurd 'кузнец', груз. dileg-i = 'яма, тюрьма' = ос. daellag 'нижний', груз. Ʒerŋ-o 'половина, часть, сторона' = ос. Ʒærdyn 'резать', груз. Ʒi-in-i 'малый, незначительный' = ос. Ʒivnæg 'малый', груз. Ʒma (sa-Ʒma-o, Ʒma-Ʒoril-i) 'довольство, удовлетворение' = ос. kom dædun, komun 'соглашаться, поддаваться' (из иранского Ʒam = 'хотеть'), груз. Ʒŋal-v-a 'сторониться, бояться, стесняться' = ос. Ʒarŋ 'резкий, крепкий', груз. ŋit-el-i 'внутренняя, не лицевая' (подкладка, наволочка для подушки) = ос. ŋud = 'внутренний', груз. ŋona 'раб' = ос. ŋojne 'муж' (ир. ŋanu), груз. ŋ-ŋto-v-ar-i 'разведчик' = ос. диг. æstæfup: æstæft 'замечать, примечать, чувствовать' (ир. uz-tar), груз. ŋ-ŋon-ar-i 'ленивый', si-ŋon-e 'лень' = ос. (æв)sojne 'покой, отдых', æn-ŋon 'легкий', ænŋajun 'переставать, прекращаться, успокаиваться, затихать', груз. ob-i 'наутина, плесень', ob-ob-a 'наук' = ос. *wab- 'ткать', груз. guŋxa 'светлый' = ос. guŋs|roŋs 'светлый, ясный', груз. samŋar-i 'поддник, обед' = ос. sæwxvar|siŋor 'обед' (из. sewxvar — 'утренняя еда'), груз. sa-ŋum-ob-a 'усмысливать' = ос. sywællon 'дита', груз. paten-i 'широкий' = ос. fætæn id, груз. pas-i 'цена, стоимость' = ос. fys|fus 'овца' (ир. pasu), ср. ос. fæsm — 'шерсть', груз. piŋ-x-i 'горячий' = ос. fysun|fiŋun — 'печь(ся)', груз. pos(r)on-ik-i и *roson-ik-i 'хозяйка женского пиршества' = ос. fysun|fusun, 'хозяйка дома', груз. keŋe-l-i, keŋ-i 'чешуя', 'парша' = ос. Ʒæŋe 'шуба, шкура', груз. sal-i 'единица, штука' = ос. sal 'сколько' (< si + wal), груз. siŋ- 'смех' = ос. siŋ 'радость', груз. siŋ-v-i 'вид ножа' = ос. siŋŋ 'острый', груз. ŋit-s. ŋit-el-i 'красный, огненный' = ос. s'ita — 'луч' (s'etan), груз. ŋev-a 'ходить, двигаться' = ос. sævun|sævun, груз. da-qven-a 'стричь волосы' = ос. quun|ŋun

'волос', груз. ხავს-ი 'мох' = ос. хос|хвасæ 'трава, лекарство'
и др.

У большинства вышеперечисленных осетинских слов имеется иранская этимология, и путь их проникновения из осетинско-аланского в грузинский не вызывает сомнения по своей фонетической специфике. Некоторые из них трудно отличить от персидских заимствований в грузинском (kud-i, bewr-i, šav-i и другие). В ряде случаев же трудно определить пути заимствования из осетинского в грузинский или, наоборот, из грузинского в осетинский.

Среди слов, усвоенных из осетинского, встречаются глагольные основы, которые представляют собой древнейший слой скифско-аланских элементов в грузинском (ter-, sev-, cin-); привлекают внимание также именые основы и другие части речи (pr-iad-i, m-sto-v-ar-i, m-sop-ar-i), засвидетельствованные в древнейших памятниках грузинской литературы. Часто аланско-осетинские лексические элементы, засвидетельствованные в грузинском, имеют параллели в армянском языке, где они считаются в большинстве случаев словами неизвестного происхождения (asak-i, avazak-i, azpa-ur-i, a-vaz-an-i и др.). Новейшие же заимствования из осетинского принадлежат главным образом диалектной и периферийной лексике грузинского языка (šonga, vač-ob-a, mujir-a, jikā, gvivol-i, xiraga и др.).

Далее представлены некоторые скифско-аланско-осетинские личные имена, засвидетельствованные в грузинских исторических источниках, в диалектах грузинского языка и в некоторых мегрельских фамильных именах, напр., Azo — имя первого грузинского царя из древнего списка грузинских царей „Обращение Грузии“ = скифское Azos (др.-ир. *aza 'козел'), Kuj-i = ос. kuz 'собака', Kuzag (N. pr.), Dorgolel-i = ос. darggün 'длинноволосый', Uzarabeg = ос. Wuzuzmag|Uruzmag, Urdure = ос. *Wuzuzmag 'подобный камню', Xudan = ос. xuddæn 'смеющийся', ragerjan = ос. řarggün 'наделенный фарном', Axsagračaiani = ос. Axertagatæ (фамильное имя). Имена упомянутых в грузинских летописях осетинков: Altun = ос. altyn (тюрк. alten 'золото'), Borena = ос. Borine 'руссая, златокудрая', Burduxan = ос. Burdæn 'неистовая, буйная' + тюркск. ханәш, Limačav = ос. *limāncav 'с приятной походкой', хевсурские имена: Bačatera,

Batira, Bađa, Apareka и др., мегрельские фамильные имена: Zarandia = ос. zārond 'старый', Alania = ос. allon (см. ос. allan), Lemanžava, ос. *Limencaw, Sartania < Xsartania (скиф. Σαρτανος), ос. Xsart, Tuskia, = ос. tusk'a 'кабан' и другие.

Во второй главе — «О среднеиранских лексических элементах в грузинском» представлены слова парфянского происхождения, усвоенные грузинским языком в эпоху Аршакидов непосредственно или через армянский язык, и среднеперсидские заимствования, проникшие в грузинский язык во время Сасанидов. Конечно, нельзя отрицать, что определенное количество среднеиранских слов проникло в грузинский язык *via* армениаса, но это можно сказать далеко не о всех словах. Армянский и грузинский языки, как известно, имеют много общих черт, особенно в фонетическом строе, благодаря чему во многих случаях заимствованные слова дают одинаковые эквиваленты в обоих языках. Но есть и значительная разница в фонетической структуре армянского и грузинского языков, которую необходимо учитывать при решении вопроса о *via* армениаса. Армянский путь заимствования подразумевается лишь тогда, когда иранское слово в грузинском носит следы армянской фонетической спецификации.

В работе представлены звуковые соответствия, установленные на основе сопоставления грузинских и армянских форм с исходными иранскими формами.

В области вокализма основное различие между армянскими и грузинскими формами заключается в том, что в армянском имеет место редукция гласных в начальном слоге, грузинский же сохраняет гласные в этой позиции. В силу этого в грузинском языке среднеиранский вокализм сохранился лучше, чем в армянском. Например, среднеиранские а, і, u > арм. о (р), ср. иранское e > арм. і, а в грузинском сохраняется а, і, u, e (а, о, у, э). Сравните ср. ир. nišan — арм. nšan (նշան) — груз. nišan-i (ნიშან-ი), ср. ир. dīmak — арм. dmak (դմակ) — груз. dīmak-i (დიმაკ-ი), ср. ир. spētak — арм. spītak (սպիտակ) — груз. spētak-i (სპეტაკ-ი) и др. Среднеиранские (парфянские) долгие ā, ō в армянском передаются дифтонгами ау, оу, в грузинском же передаются как а, о (а, о): арм. zaŋn 'голос, звук', из ср.-ир. zaŋ — груз. zaŋ, zāl 'играть на инструменте' (zū-ōb-a — զբռնած), арм. šardrapr из ср.-ир. hašrbōd — груз. ambog-i (ამბოგ-ი). Но в более поздних заим-

ствованиях через армянский язык мы имеем груз. oi (օի), օի (օյ): ср. перс. хōb=арм. хоуг=груз. хоир-и, ср. перс. karot арм. քարոտ (քարոտյալ)=груз. քարոտ-и и др. Бывают также случаи, когда в заимствованных из иранского словах в грузинском и армянском мы имеем различную вокализацию: ср. ир. vağt=арм. vağt (վաղր)=груз. viğt-и (ვიგტო) и др.

Относительно передачи парфянских согласных нужно отметить следующее.

Среднеиранские (парфянские и персидские) глухие смычные р, т, к передаются как армянскими, так и грузинскими через смычно-гортанные согласные, т. е. абрутивны: арм. պ ւ կ, груз. პ ო კ. Сравните арм. pağavand, груз. palavand-и < ир. paðband, арм. pasaniğ, груз. pasenağ-и < ср.-ир. pasanik, арм. Թաթաղ, груз. Թაბათაղ-и < ср.-ир. tapastak, арм. քերք, груз. քերք-и < ср.-ир. karğ. Внутри и в конце слова: арм. despan, груз. despan-и < ср.-ир. despān, арм. արաղ, груз. арқа-и, арқ-и < ср.-ир. арақ, арм. սերս, груз. zeğur-и < ср.-ир. vispuhr; арм. Թաթաղար, груз. Թաթաղար-и < ср.-ир. mātakdār; арм. բահաղ, груз. bağrağ-и < ср.-ир. pāhraq и др. Разногласие между армянскими и грузинскими формами имеется лишь в некоторых случаях, например, в армянском р в позиции после ш переходит в b, ср. арм. ambartavan, груз. ampartavan-и < ср.-ир. *hampart(avand) и др.: в грузинских формах, наоборот, р возникает между гласными и к в конце слова: арм. Թաթաղ, груз. Թაბათაղ-и < ср. перс. tapastak, арм. ostiğan < груз. ostiğan-и < ср. ир. östikān; арм. varšamağ = груз. varšamağ-и < ср.-ир. *va(r) šimāk; арм. հրովարտաղ, груз. roartag-и < ср.-ир. frāvartak и другие.

Особо примечательны различия, отражающие диалектальную дифференциацию между парфянским и среднеперсидским языками, что указывает на различные пути заимствования среднеиранских слов в армянском и грузинском. Например:

1. Парфянское р, ср.-перс. f (внутри слова и перед џ) в грузинском представлено в виде b (ბ), в то время как армянский его передает как ւ (ւ ւ); сравните: парф. arəčār (arčār) < ср. перс. afčār, afzār (< др.-ир. *aβi.čāra) > арм. avčar, avčan, = груз. abjar-и.

2. Парфянское р в анлауте = арм. р (ϕ) = груз. *p* (ფ) (арм. *pil* (ϕ/р/γ) = груз. *pil-o* < ср. ир. *pil* (др. перс. *pīru*), арм. *rox* (ϕ/р/ω) = груз. *rox-v-a* < парф. **ruh* (др. ир. *riθu*).

3. Парфянское џ в некоторых случаях в грузинском отражается как џ, j (ბ, ჯ), в армянском же как џ (ճ): ср. армянское *պարսաճ* (*pařsaĉ*), = груз. *saĉ-*, *saj* (*sjul-i*, *rĉ-ul-i*, *sj-a*) < ср. ир. *saĉ*-(*saĉĉt*).

4. Парфянское џ (*ž*) = груз. *z*, арм. *ž* (ջ): арм. *pařnež* < груз. *pařnez-i* < парф. *pařnež*.

5. Начальное парфянское р в армянском представлено как h, а в грузинском в виде р (ჟ): арм. *հարթ* = груз. *part-o* < парф. **part*. Комплексы *fr* = арм. *hr* = груз. *pr* (ჟრ): арм. *hramav*, груз. *pařman-i* = парф. *framāv*, арм. *hrasax*, груз. *pařsax-i* = парф. *frasax*, арм. *Hruden* (N. *pr*), груз. *Pridon* = парф. *Frĉĉn*.

6. Парфянский комплекс *hr* (др. ир. *θr*) в анлауте и ауслауте в грузинском представлен в виде г (hr) или гх, в армянском же в виде h: арм. *rahaĉ*, груз. *pařraĉ-i* = парф. *pařraĉ*, арм. *seruh*, груз. *zerug-i*, парф. *visruhr*, арм. *rahei*, груз. *pařax-v-a* (პარახვა) = парф. *pařr*.

7. Парфянские шивашные аффрикаты џ j (*ž*) = арм. *ĉ* в грузинском отражены как z, ჯ, c: арм. *voĉ*, груз. *pař-v-i* = парф. **voĉ* (др. перс. *paucaina*), арм. *pařraĉaĉ* (*պարսաճաճ*), груз. *pařraĉag-i* < парф. *pařraĉaĉak*, арм. *taĉar*, груз. *tařar-i* = парф. **taĉar* (др. перс. *taĉara*).

8. Парфянский начальный комплекс *vi-* передается в грузинском как и (ჟ), в армянском же *i* редуцируется; арм. *vvas*, груз. *unas-i* < парф. *vinās*.

9. Парфянский комплекс *fr* в анлауте = арм. *hr* в грузинском передается через ир (ჟრ): груз. *uraĉparaĉ-i*, арм. *hraparaĉ* < парф. *frapāĉak*.

10. В грузинских формах систематически выпадает h в конце слова и перед m: арм. *tohm*, груз. *tohm-i* = ср. ир. *tōhm*(ak), арм. *Nerhseh* *նահսեհ* (N. *pr*), груз. *Nerse* = ср. ир. *Narsĉh*, арм. *sahman*, груз. *saman-i*, < парф. *sahman*, арм. *šnorh*, груз. *šno* - парф. *šnohr* (ав. *šnaoθra*). В начале слова и перед г h в грузинском факультативно сохраняется; сравните формы: *Miřkan-i* и *Miřraĉan-i*, *ambav-i* и *hambav-i*, *ambor-i* и *hambor-i*, *asaĉ-i* и *hasaĉ-i*, *amar-i* и *me-hamr-e-ob-a* и др. Сохранение h предполагается

скорее в словах, проникших в грузинский книжным путем (вероятно через армянский). Более естественной тенденцией грузинского языка является выпадение *h* во всех позициях, как это имеет место в более поздних памятниках.

11. Нужно отметить в грузинских формах также случаи диссимилляции плавных и сонорных и некоторые метатезы: парф. *mātakdār* = арм. *matakarar* = груз. *maṭakarap-i*; парф. *paḍ-band* = арм. *paravand* = груз. *palavand-i*; парф. **pari. gaud* = арм. *paregaut* = груз. *palekart-i*, парф. *bōz(var)* = арм. *burvar* = груз. *berval-i*; метатезы *tr > rt* и *xš > sx* в словах парф. *Āturošan* > арм. *Atrušan* = груз. *arṭošan-i*; ср. ир. *vaxš > arм. vašx* = груз. *vašx-i* (зобб-о). Характерная для армянского метатеза *xš > šx* (арм. *ašxarh* < парф. *xšahr*), в грузинских заимствованиях не наблюдается: арм. *bdešx* = груз. *piṭiaxš-i* = парф. **pat(i)xšāh*.

12. Заслуживает внимания и то обстоятельство, что целый ряд слов, усвоенных грузинским языком из среднеиранских диалектов, либо не встречается в армянском, либо он там представлен в другой фонетической, морфологической и семантической форме. Например, арм. *paṭšač* (պատշաճ) и грузинское *sač- | sj- sj-ul-i* (რժ-ու-ի, *sj-a, gan-sj-a*), арм. *margare* = груз. *me-marg-e*, арм. *anazdač* = груз. *anazdad, anazd-eul-i*, арм. *ḵštapanak* (խժտաբանակ), груз. *ḵštapan* и другие.

В этой же главе представлен этимологический анализ 70 среднеиранских слов, заимствованных, по нашему мнению, из парфянского языка непосредственно или *via armeniacs*. Такими словами являются: груз. *abjar-i* (აბჯარი-ო) = парф. *apčār* (ср. перс. *afčār, afzār*), арм. *avčan*; парф. **hambāv* = арм. *hambav* = груз. *ambav-i*; парф. *hambōh* = арм. *hambox* = груз. *ambox-i*; парф. **hampartāvan* = арм. *hambartavan* = груз. *ampartavan-i*; парф. *anazd* = арм. *anazdač* = груз. *anazd-i, anazdad*; парф. *Aturošan* = арм. *Atrušan* = груз. = *arṭošan-i*; парф. *gund* = арм. *gund* = груз. *gund-i*; парф. *gurin* = груз. *gurin-v-a*; парф. *gōsak* = арм. *gušakel* = груз. *gušag-i*; парф. *ḍespan* = арм. *despan* = груз. *despan-i*; парф. *dahlīč* (перс. *dahlīz*) = арм. *dahlič* = груз. *daliči*; парф. *dašn* = арм. *dašn* = груз. *dašn-i*; парф. *vard* = арм. *vard* = груз. *vard-i* и др.

Из этих слов парфянского происхождения некоторые впервые этимологизируются нами, для других дается новая интерпретация, третьи дополняются иллюстративным материалом: напр., груз.

abjar-i < парф. arəšār, груз. avazaq-i < парф. avazaq, груз. azba-ur-i < парф. ā-zna; груз. hambav-i < парф. *hambav; груз. anazd-i < парф. an-azd, груз. marag-eb-a, me-marag-e < парф. marak, груз. mḳ-ob-a < парф. mōk; груз. mos-v-a < ир. mōž(z); груз. gurin-i < ир. gurin, груз. raṭimar-i < парф. rātimār, груз. rḳ-ur-eb-a < парф. arak.

Среднеперсидско-грузинские звуковые соответствия. Среднеперсидские гласные в большинстве случаев передаются в грузинском языке гласными того же тембра, но грузинский язык не различает гласных по признаку долготы и краткости. Поэтому среднеперсидские долгие гласные дают те же эквиваленты, что и краткие. Гласные \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} и \bar{e} , \bar{o} в большинстве случаев передаются грузинскими гласными а, и, у, о (о, о, ъ, ъ, ъ).

1. В некоторых случаях среднеперсидский а отражается в грузинском в виде е (ə) во всех позициях, но чаще в последних слогах: ср.-перс. kafr 'форма, тело' = груз. kəfr-i 'идол, истукан'; ср.-перс. ras 'затем, следующий' = груз. resv-i 'корень растения, подол платья', ср.-ир. šašmdit = груз. šešmariṭ-i 'настоящий, очевидный', ср.-перс. gatah 'стадо' = груз. remaḳ-i 'стадо, табун', ср.-перс. sprand = груз. smed-, smend- 'очищать', ср.-перс. Narsāh (N. pr.) = груз. Nerse, ср.-перс. handarz = груз. anderz-i, ср.-перс. frazān = груз. brzen-i, ср.-перс. spāhpat = груз. spraspeṭ-i, ср.-перс. Gōdarz = груз. Goderz-i и др.

2. Перед среднеперсидским а в начальной позиции появляется т. н. интрузивный (a > ia); такое же явление наблюдается и в случае е, как в анлауте, так и в инлауте: ср.-перс. āvār = груз. iavag-i, ср.-перс. ādāk = груз. iaṭaḳ-i, ср.-перс. Harburz -(Alburz) = груз. ialbuz-i, ср.-перс. Argvand (N. pr.) = груз. iargvand-i. Ср.-перс. ē = груз. ia внутри слова: ср.-перс. dēspān = груз. diaspan-i и др.; но эта последняя тенденция наблюдается в грузинском и в персидских словах (deḳeul-i || diaḳeul-i, xareba || xiarul-i, aḳenebs || aḳianebs и др.).

3. В некоторых случаях имеет место замена среднеперсидских гласных гласными другого тембра, напр., ср.-перс. a = груз. i: ср.-перс. vagr (скр. vyaghra) = груз. vigri, ср.-перс. raṭixāh = груз. piṭiaxš-i, ср.-перс. šamšēr = груз. šimšeri.

4. Среднеперсидское \bar{u} передается через о независимо от позиции: ср.-перс. burz = груз. borev-i, ср.-перс. gasān = груз.

m-gosan-i, ср.-перс. ruspik=груз. rospik-i; roskip-i, ср.-перс. kušk, kōšak=груз. košk-i, ср.-перс. Dārūk (N. pr.)=груз. Derok, ср.-перс. Xusrav=груз. Xosro и др.

5. Среднеперсидское ū отражается в грузинском через u (з): ср.-перс. zūr=груз. zūr-i 'дурной, злой', ср.-перс. N. pr. Gurōbandak=груз. Gurōbandak.

6. Среднеперсидское ō отражается в грузинском в виде u (ц) внутри и в конце слова: ср.-перс. patrōčak=груз. pačrucag-i; ср.-перс. tākōk=груз. tačuk-i; Anōšarvan (N. pr.)=груз. Anašarvan-i, Arzōk=Arzuk, Hörmizd=Urmizd, Ōstam=Uštam.

7. Сравнительно редко встречается редукция гласных; редукции подвергаются гласные ā, ī, ū, в основах среднеиранских слов при суффиксации (присоединения грузинских словообразовательных элементов): ср.-перс. frazān(ak)=груз. brzen-i (из *rzen-i), ср.-перс. *saxbar=груз. zaxar-i, ср.-перс. zar=груз. zr-ин-в-а, ср.-перс. ārak=груз. arka, ark-i, ср.-перс. hanjaman=груз. anjan-ob-а, ср.-перс. daštān=груз. daštoba, ср.-перс. jaman=груз. jmn-а, ср.-перс. gilāh=груз. glax, glax-ač-i, ср.-перс. arzanik=груз. arzang-i, aržang-i, ср.-перс. zūr=груз. sr-и (<zru), ср.-перс. *gurusn=груз. gush (<*grush) и др.

8. Ср.-перс. комплекс av, af часто переходит в грузинский как o (o): ср.-перс. x'ārbār=груз. xorbali-i, ср.-перс. x'aršak=груз. xoršaki, ср.-перс. x'āstak=груз. xostač-i, ср.-перс. drāfs=груз. droša.

9. Иногда наблюдается исчезновение начального гласного, что является более поздним фактом: ср.-пр. vinās=груз. nas-i (<vnas-i), ср.-перс. frarāčak=арм. hrararāč=груз. uračarāč-i > lvarāč-i.

При передаче согласных звуков наблюдаются следующие изменения.

1. Среднеперсидские глухие смычные p, t, k в большинстве случаев в грузинском отражаются как абруитивы p, t, k (д, ц, ж): груз. pīl-o=ср.-перс. pīl, груз. spetač-i=ср.-перс. spēt(ak), груз. spa=ср.-перс. spaḥ, груз. ķerp-i=ср.-перс. karḥ и др. Но довольно часто мы встречаем случаи передачи ср.-персидских p, t, k грузинскими глухими придыхательными p, t, k, (q, o, j) и звонкими b, d, g (б, г, ж): (а) груз. paterač-i=ср.-перс. patyarak, груз. pardag-i=ср.-перс. pardak,

ср. перс. ruз(ak) = груз. ruз-е, ср. перс. kandaк = груз. kandaк-i, ср. перс. kurbak = груз. kulbak-i; (b). ср. перс. N. pr. Pəşgīn = груз. Beşken, ср. перс. sapuk = груз. subuk-i, ср. перс. çapuk = груз. çabuқ-i, ср. перс. taşak = груз. şabaқ-i, ср. перс. gumart(ak) = груз. gumard-i, ср. перс. ayatkār = груз. iadgar-i, ср. перс. kartak = груз. kardag-i, ср. перс. alak = груз. alag-i, ср. перс. ahök = груз. aug-i, ср. перс. nihatak = груз. niadag-i, ср. перс. heşmak = груз. şmag-i и др.; (с). в начале слова иногда ср. перс. р отражается в грузинском в виде носового ш (š): ср. перс. part = груз. mart (mart-eb-s — 'должен'), ср. перс. pāhr = груз. marx-v-a; (d). окончание -ak (-ah) в ряде случаев передается в грузинском в виде -ax (-ab): ср. перс. gilak = груз. glax-glax-aқ-i.

2. Среднеперсидские звонкие b, d, g (в интервокальной позиции β, δ, γ) передаются в грузинском через звонкие смычные b, d, g (β, ϑ, ζ). Спирантизация не отражается в грузинском: сравните ср. перс. burz = груз. bore-v-i, ср. перс. dastavar = груз. daštur-i, ср. перс. dēv = груз. dev-i, ср. перс. gumārt = груз. gumard-i, ср. перс. gund = груз. gund-i и др. Среднеперсидский d (δ) в интервокальной позиции передается в некоторых словах через г, что указывает на армянский путь их заимствования: ср. перс. fgarāzak = груз. ugaқraгақ-i, ср. перс. hambōš = груз. ambor-i, ср. перс. xōš = груз. xoir-i, N. pr. Baγdāt = груз. Baγrať-i; сравните армянские формы этих же слов: hgaragaқ, hamboyr, xoуг, Baγarať. Они главным образом парфянского происхождения.

3. Самую разнообразную картину видим при передаче среднеперсидских палатальных аффрикат č, j и спирантов z, ž, отражающих древнеперсидские аффрикаты č, j. В некоторых позициях в грузинском они представлены в виде шипящих аффрикат č, j, č (č, ж, џ) и свистящих s, š (š, ш): ср. перс. č = груз. č, j, č (č, ж, џ); ср. перс. čaxr = груз. čax-i, ср. перс. čašuk = груз. čauk-i, ср. перс. sač = груз. ščul-i, şjul-i, N. pr. Vačak = груз. Vače, ср. перс. çapuk = груз. çabuқ-i, ср. перс. čalak = груз. čalaқ-i, ср. перс. čarmak = груз. čarmag-i, ср. перс. aččār = груз. abjar-i, ср. перс. vičār (gužār) = груз. gujar-i; ср. перс. ž = груз. s, š (š, ш): ср. перс. patrōčak = груз. paťrucag-i, ср. перс. *gurdčik

= груз. *kurcik-i*, ср.-перс. *tazār* (*tačara*) = груз. *tažar-i*, ср.-перс. *nāzī* (*nauča-*) = груз. *naž-v-i*; ср.-перс. *j* (*z, ž* в некоторых позициях) отражается в грузинском через *j* (*χ*), *ḡ* (*d*): а) в позиции после *n, r* через *j* (*χ*): ср.-перс. *hanjamañ* = груз. *anjñova*, ср.-перс. *tavj* = груз. *tañj-v-a*; б) в определенных словах в той же позиции ср.-перс. *j* переходит в свистящий *ḡ* (*d*): ср.-перс. *ganj* = груз. *ganḡ-i*, ср.-перс. *aspanj* = груз. *m-aspin-ḡel-i*, *aspinḡ-a*, ср.-перс. *birinj* = груз. *pileḡ-i*, *Ganjak* (N. pr. города) = груз. *Ganḡak-i* и др.

4. Среднеперсидские глухие свиранты *f, x* в грузинских заимствованиях передаются через *p* и *χ* (*ϕ, б*): N. pr. **Fargnavaz* = груз. *Fargnavaz*; *Fargax* = *Fargux*; *Frētōn* = *Pridōn*; ср.-перс. *a-šōft* = груз. *špot-i*. В некоторых случаях *f* = груз. *p* (*ϕ*) представлен в виде звонкого *b* (*δ*): ср.-перс. *frazān(ak)* = груз. *brzen-i*, *brzan-eb-a*; ср.-перс. *af* = груз. *o* (*Ϟ*) из *av*: ср.-перс. *drafs* = груз. *droša*. В среднеиранских словах, заимствованных *via armeniaca*, комплекс *fṛ* передается в виде *ur/r*: ср.-перс. *frapāšak* = арм. *hraparaḡ* = груз. *uraḡparaḡi* (*laparaḡ-i*), ср.-перс. *fravartak* = арм. *hrovartak* = груз. *roarḡag-i* и др. Среднеперсидский *x* передается как *χ* во всех позициях, *x'* = *xv* (*бз*): ср.-перс. *x'āhišn* = груз. *xvaišan-i*, ср.-перс. *x'āstak* = груз. *xvastag-i*, ср.-перс. *x'aršak* = груз. *xoršaḡ-i*, ср.-перс. *vaxš* = груз. *vaxš-i*, ср.-перс. *raḡ(i)xšāh* = *piḡiaxš-i*, ср.-перс. *duxḡ* = груз. *duxḡ-i* (в именах *Guranduxḡ*, *Miranduxḡ* и т. п.). Среднеперсидский *h* (= д-р-иранский *ḡ*) в большинстве случаев исчезает во всех позициях, в редких случаях передается через *h* (*д*) (в начале слова и перед *r* и *χ* (*б*): ср.-перс. *gahvarak* = груз. *gavalak-i*, ср.-перс. *Mihṛ* = груз. *Mihṛ*, *Mihran* | *Mir*, *Mirian*, ср.-перс. *pāhrak* = груз. *paḡraḡ-i*, ср.-перс. *pāhr* = груз. *paḡxv-a*.

5. Полуогласные *y, v* отражаются в грузинском через гласный *i* (*и*) и согласный лабиодентальный *v* (*в*): ср.-перс. *yatkār* (*īyatkār*) = груз. *iadgar-i*, ср.-перс. *vīčār* = груз. *vačar-i*, ср.-перс. *vagr* = груз. *viḡr-i*, ср.-перс. *vaxš* = груз. *vaxš-i*, ср.-перс. *grīv* = груз. *griv-i*, ср.-перс. *dēv* = груз. *dev-i*, ср.-перс. *nāvāk* = груз. *novag-i*. N. pr. *Arvand* = груз. *Iarvand-i*, *Arvand-i*, *Rēv* = груз. *Rev-i* и др. Группа *vi-, va-* в аялауте отражается как *gu-* (*გუ-, გუ-*): ср.-перс. *vičār* (*gučār*) = груз. *gajar-i*, N. pr. *Gurgēn* = груз., *Gurgen*, *Gu-ročbandak* = груз. *Gurobandak*, *Gušnak* = *Gušnaḡ* и др.;

6. Среднеперсидские сонанты — плавные г, л и носовые в, ш передаются теми же сонантами г, л, в, ш, не считая случаев диссимиляции плавных и сонорных, характерных для грузинского языка: ср.-перс. *gatak* = груз. *gemaḡ-i*, ср.-перс. *guspiḡ* = груз. *gospik-i*, ср.-перс. *gōčik* = груз. *gočik-i*, ср.-перс. *arzanik* = груз. *arzanig-i*, *Zarmihr* (N. pr.) = груз. *Zarmiḡl*, *Buzmihr* = груз. *Buzmiḡl*, ср.-перс. *ālak* = груз. *alag-i*, ср.-перс. *pil* = груз. *pil-o*, ср.-перс. *gilak* = груз. *glax*, ср.-перс. *pašard* = груз. *paḡard-i*, ср.-перс. *nihatak* = груз. *niadag-i*, ср.-перс. *nišan* = груз. *nišan-i*, ср.-перс. *handarz* = груз. *anderḡ-i*, ср.-перс. *arzanik* = груз. *arḡang-i*, ср.-перс. *hamxānak* = груз. *amxanag-i*, ср.-перс. *hanjaman* = груз. *anḡm-ob-a*, ср.-перс. *tōhm* = груз. *tom-i*, ср.-перс. *gumārtak* = груз. *gumard-i* и др.

7. Среднеперсидские сибиллянты глухие s, š и звонкие z, ž отражаются в грузинском как s, z, ṣ, ç и š, ž, j, ç; ср.-перс. *sadik* = груз. *sadag-i*, ср.-перс. *spāh* = груз. *sḡa*, ср.-перс. *spēt(ak)* = груз. *speṭaḡ-i*, ср.-перс. *staḡr* = груз. *štavra*, ср.-перс. *sapuk* = груз. *subuk-i*, ср.-перс. *aspaḡj* = груз. *m-aspiḡ-el-i*, ср.-перс. *ōstikān* = груз. *ostigan-i*, ср.-перс. *ruspiḡ* = груз. *rospik-i*, ср.-перс. *xvāstak* = груз. *xvaštag-i*, ср.-перс. *šamšēr* = груз. *šimšer-i*, ср.-перс. *šoft* = груз. *špot-i*, ср.-перс. **šahravand* = груз. *šaravand-i*, ср.-перс. *nišan* = груз. *nišan-i*, ср.-перс. *x'āhišn* = груз. *xvašani*. В одном случае ср.-перс. *vaxš* = груз. *vasx-i*. В некоторых случаях мы имеем вместо s и š грузинские абрутивные аффрикаты ç (ṣ) и ç (ž): ср.-перс. *sḡand* = груз. *çmed-* (*çmida*), ср.-перс. *x'āstān* = груз. *xveç-p-a* и ср.-перс. *x'čš kartān* = груз. *xveç-a*. Ср.-перс. *z* (ир. *z*) = груз. *z* (b) внутри и в начале слова: ср.-перс. *zōhr* = груз. *zor-v-a*, ср.-перс. *ziyān* = груз. *zian-i*, ср.-перс. *zamištān* = груз. *zamatar-i*, ср.-перс. *marzspān* = груз. *marzapan-i*, ср.-перс. *tōzīk* = груз. *toziḡ-i* и др. Среднеперсидский *z* довольно часто передается в грузинском (особенно в позиции перед г) звонкой аффрикатой ḡ (d): ср.-перс. *handarz* = груз. *anderḡ-i*, N. pr. *Gōdarz* = груз. *Goderḡ-i*, ср.-перс. *frazānak* = груз. *brḡen-i*, ср.-перс. *zūr* = груз. *ḡvir-i*. Есть также случаи передачи *z* через глухую свистящую аффрикату ç (ç): ср.-перс. *burz* = груз. *borç-v-i*, ср.-перс. *zūr* = груз. *çr-p*.

Основную часть этой главы составляет этимологический анализ усвоенных из среднеперсидского грузинских слов. Для

каждого из рассмотренных слов приводится иллюстративный материал из древнегрузинских литературных памятников, дается иранская этимология и параллели из других языков, заимствовавших то же среднеперсидское слово (все слова, как правило, сопоставляются с армянскими формами, если данное слово имеется в армянском). Всего этимологизировано около 155 слов; среди них:

- Груз. alag-i 'место', = ср.-перс. ārak, alak 'сторона';
Груз. амханак-и 'товарищ' = ср.-перс. hamxānak 'сожитель', 'сосед';
Груз. angar-eb-a 'алчность' = ср.-перс. hangārtan 'считать';
Груз. andeg-i 'завет, завещание' = ср.-перс. handarz, id.;
Груз. asparez-i 'ристаллище, инвадром' = ср.-перс. asprēs, id.;
Груз. aug-i 'позор, срам' = ср.-перс. āhōk 'платно';
Груз. ш-asping-el-i 'хозяин дома или пира' = ср.-перс. aspanj 'гостиница, постоялый двор';
Груз. ахован-и 'богатырь, герой, сводвижник' = ср.-перс. ax'ān 'жизненная сила';
Груз. ber-i 'старик, монах' = стр.-перс. rīg 'старый';
Груз. borg-v-i 'горка, возвышение, насыпь' = ср.-перс. burz 'высокий, возвышенный';
Груз. bɔɣen-i 'мудрый', b-ɣɔan-eb-a 'приказывать' = ср.-перс. frazān[ak] 'ученый, мудрец';
Груз. bun-eb-a 'природа, свойство, характер' = ср.-перс. bun 'основа, основание';
Груз. glax! 'горе мне!' = ср.-перс. gilak (gilah) 'плачь, стон';
Груз. gvalag-i 'сума, мешок' = ср.-перс. *g(u)valak, id.;
Груз. govar-i, gvar-i 'происхождение, фамилия' = ср.-перс. gōbar 'родовитый, благородный', 'основа, характер, род';
Груз. gumard-i 'представитель, наместник' = ср.-перс. gumārtak 'представитель, наместник';
Груз. gto 'толпа, гурьба' = ср.-перс. grōh 'множество, толпа';
Груз. gujar-i 'документ' = ср.-перс. vičār (gužār), id.;
Груз. gusn 'голод' = ср.-перс. *g(u)gusn 'голодный';
Груз. ešmaq-i 'демон, чёрт'; šmaq-i 'буйный, неистовый' = ср.-перс. hēsm(ak) 'алой, гневный, неистовый';
Груз. zamtar-i 'зима' = ср.-перс. zamistān, id.;
Груз. iavar-i 'добыча' = ср.-перс. avār 'грабить';
Груз. keɣr-i 'идол, истукан' = ср.-перс. kaɣr 'форма, тело';
Груз. vazɣ-i, marzaq-i 'вид оружия' = ср.-перс. vazɣ 'булава';

- Груз. iataḳ-i 'дно, пол' = ср.-перс. ādāk, id.;
- Груз. niadag-i 'почва, основа', niadag 'всегда, неизменно' = ср.-перс. nihātak 'положенный' (nihātan 'власть'); сравните и.-перс. nihād 'природа, естество, натура';
- Груз. niš-i, nišan-i 'знак, признак, знамение' = ср.-перс. nišān 'признак, знак';
- Груз. niḳ-ev-a 'баловать, нежить, ублажать, просить' = ср.-перс. nevak, nek-ōk 'добрый, хороший, красивый';
- Груз. reḡanḡ-i 'рубаха' = ср.-перс. *reḡāhanak, id.;
- Груз. ratrusag-i 'рукопись, письмо, послание' = ср.-перс. ratrōšak 'мелкий скот', 'двухдневное прочитание';
- Груз. reḡaḳ-i 'стадо, табун' = ср.-перс. ḡamaḳ, id.;
- Груз. ḡv-al-i 'медь, бронза' = ср.-перс. ḡōb (ḡōy), id.;
- Груз. sra 'войско' = ср.-перс. spāh, id.;
- Груз. štavḡa 'вид драгоценной ткани' = ср.-перс. staḡr 'крепкий', 'плотный';
- Груз. šaičik-i, šaič-i 'арабская лошадь' = ср.-перс. tāučik 'араб', 'мусульманин';
- Груз. šazar-i 'храм, дворец' = ср.-перс. tazar, id.;
- Груз. šom-i 'племя' = ср.-перс. tōhm(ak) 'род';
- Груз. šozik-i 'праздник неверных' = ср.-перс. tōzik 'пикник';
- Груз. ruž-e 'основа, основание, начало' = ср.-перс. ruž(ak) 'нога';
- Груз. rešv-i 'корень, подол платья' = ср.-перс. ras, rasēn 'затем, следующий';
- Груз. ratraḳ-i 'случай, неожиданность, несчастье' = ср.-перс. ratuārak, id.;
- Груз. pardag-i 'ковёр, занавес' = ср.-перс. partak, id.;
- Груз. pard- (в словах sa-pard-ul-i 'лавка' mo-pard-ul-i 'продавец', pard-'продавать') = ср.-перс. *pard-'платить, воздавать';
- Груз. kulbag-i 'лавка, ларёк' = ср.-перс. kurpak (kulbak), id.;
- Груз. kardag-i 'участок, делянка' = ср.-перс. kartak 'часть, участок';
- Груз. šaḡavand-i 'сияние, луч, ореол, корона' = ср.-перс. *šahḡavand 'блестательный, сияющий, царский';
- Груз. špoti 'смятение, смута, толпа' = ср.-перс. ā-šōft-ak 'волнение, смятение';
- Груз. švir-i 'злой, дурной', sv-i 'лжец' = ср.-перс. zūr 'ложь, неправда';

Груз. xvad-i 'самец' = ср.-перс. x'at 'сам';

Груз. xvaišn-ob-a 'просьба, ходатайство' = ср.-перс. x'āišn
'просьба, желание';

Груз. jmva 'удалиться, прощаться' = ср.-перс. jamanīdan 'уходить' и другие.

Остальные этимологии дополнены и снабжены иллюстративным материалом.

Следует отметить, что деление по диалектному признаку среднеиранских слов на парфянские (северо-западные) и среднеперсидские (юго-западные) до некоторой степени является условным. Для многих слов нет никакой возможности установить путь их проникновения в грузинский язык, поскольку, как известно, среднеперсидский сасанидского времени многие слова заимствовал из парфянского. Некоторые же слова имеют очень устойчивую форму и в обоих диалектах представлены одинаково.

Личные имена иранского происхождения, с точки зрения их проникновения в грузинский язык, можно разбить на три основные группы: 1. Личные имена, представленные в форме, указывающей на непосредственный путь заимствования из иранских языков. 2. Имена, представленные в арменизированной форме. 3. Имена, представленные в арабизированной форме.

Иранский ономастикон, засвидетельствованный в грузинских памятниках, представляет определенный интерес также для исторической диалектологии иранских языков. Среди личных имен встречаются как североиранские, так и скифо-аланские и западноиранские (парфянские и персидские) по своему фонетическому облику имена. Носителями скифо-аланских имен являются упомянутые в грузинской исторической литературе овеские (осетинские) цари и богатыри, а также грузинские цари и вельможи. Особый интерес вызывают имена первых грузинских царей из т. н. древнего парского списка, из „Обращения Грузии“ (Мокцвейв Картлисая), который служил источником для Леонтия Мровели, автора сочинения „О первых грузинских царях и вратах“. Некоторые из этих имен были истолкованы специалистами как аланско-осетинские, например, имена осетинских царей Bazuk и Anbazuk, имя богатыря Хуанхиа, имена овеских князей Peroš и Kavtia, имя грузинского царя Saurmag-a и др. Нами рассматриваются следу-

ющие имена скифско-аланского происхождения: *Paṅaṅon*, *Frāt*, *maṅ*, *Azo*, *Ariḳ*, *Roḳ*, *Kaṅṣam* и др.

Определенный интерес представляют также упомянутые в произведении Леонтия Мровели имена персонажей иранского национального эпоса, такие, как:

Agridon (*Agrimo*) = ср.-перс. *Frētōn* (ав. *θραεταونا*).

Jared = ср.-перс. *Ērēš*, перс. *Eraj*.

Keḳaros (н.-перс.-араб. *Kaikabus*, *Kekaus*, ав. *Kava.usa*).

Paraboroḱ (н.-перс. *Fariburz* по Табари *Burz-āfrab*). Грузинская форма возникла из формы *Paraboroḱ* в результате орфографического смещения новоперсидского *j* с *ɔ* и так как грузинский язык избегает стечения согласных в конце слова (ср. *Vaštašab* из *Vištāsp*, *Luarsab* из *Lōhrasp*, *Aṭavaz* из *Aṭavazd*, *Armaz* из *Aramazd* и др.), из формы **Paraborōd* получилось *Paraboroḱ*.

Šioš bednieri (*Šioš* 'блаженный, счастливый') = н. перс. *Šiṷ-vuš*, *Siṷvaxš*; в армянском переводе «Карлис пхovreба» мы имеем *Biwab gelecik* (*š > b* орфографическое смещение, характерное для грузинского). Армянскими формами этого имени являются *Šavarš* и *Šioš*, ав. *Syāvaršān* 'черноликий', ср. грузинское *Savarsam* в фамильном имени *Savarsamiṣe* и *Šarvašige* из *Šavarš*. В грузинском переводе «Шах-наме» мы имеем близкую к новоперсидскому форму *Siaoš*.

Kaixosro = ср.-перс. *Kaihusravē* (арм. *Քախ-խորոզ* — *Khux-Xosrov*), ав. *Kava.Naosgava*; грузинская форма ближе всего к новоперсидской *Kaixusrav*.

Spandaḱ или *Spandiāḱ Rvali*. Это имя интересно тем, что оно представлено не в новоперсидской, а в более древней—среднеиранской—форме (ср.-ир. *Spanddāt*||*Spndyāt*, перс. *Isfandyār*). Интересно также отметить, что грузинское *rval-i* (медь) передает зинтет Исфандиара *gūntan* 'меднотелый'.

Vaštašab 'царь персов', отец *Spandiāḱa rval-i*, из др.-перс. *Vištāspa*, н.-перс. *Guštāsp*, в грузинских версиях «Шах-наме» *Goštaṣp*, в армянском переводе «Карлис пхovreба» — *Vaštabiš* (из груз. формы генетива *vaštašabisa*).

Vašman из новоперсидской формы *Vahman*, ав. *wohmanab*, ср.-перс. *wah(u)man*, которая сохранилась в грузинском в форме *waman-i* 'некий', 'некто', и другие.

Тот факт, что иранский источник Леонтия Мровели, как он сам его называет „Спарета цховреба“ (Житие персов), связан с „Шах-наме“, давно уже известен и отмечен специалистами (К. Патканов, Ю. Абуладзе, К. Кекелидзе, М. Джанашвили, П. Ингороква, Г. Меликишвили, и др.), но разногласие во мнениях специалистов вызывает проблема непосредственного источника: является ли им самое „Шах-наме“ Фирдоуси, одна из новоперсидских версий X'atau pāshak'a, арабский перевод среднеперсидского текста или же грузинские версии иранских эпических сказаний, издревле бытовавших в Грузии. Лингвистический анализ иранских личных имен, представленных в различных фонетических формах, от архаичных пехлевийских вплоть до новоперсидских и арабизированных, но отличающихся от форм, засвидетельствованных в грузинских версиях 'Шах-наме', позволяют предположить, что Леонтий Мровели не пользовался одним каким-нибудь источником: наряду с арабским или новоперсидским переводами X'atau pāshak'a, он черпал свои сведения из грузинских устных преданий о героях иранского эпического цикла.

Studies in Iranian-Georgian Linguistic Contacts. I

The present work is an attempt to identify in the vocabulary of the Georgian language lexical elements of Iranian origin denized in the Georgian language as a result of Georgia's centuries-old political, historical and cultural contacts with various peoples and tribes of Iranian stock, and to determine, as far as possible, the time and the pathways of their denization.

The investigation is mainly concerned with words of Iranian origin recorded in Georgian texts ranging from the 5th to the 15th century. Study of these Iranian lexical elements has shown that they belong to the Old- and, especially, to the Middle-, and the New Iranian languages. From a historico-dialectological point of view, the Iranian languages comprise, in the main: northern Iranian (Scythian-Alan-Ossetic), northwestern Iranian (Parthian), and southwestern Iranian (Middle- and New Persian) dialectal groups. However, some of the earliest Iranian elements recorded in the Georgian language ought not to be regarded as mere borrowings; for they form an integral part of the Georgian language, being comprised in its basic lexical core. In a number of cases such Iranian elements even have phonetic counterparts in kindred Kartvelian and Caucasian languages. But this can, conjecturally, only be accounted for by these elements having been assimilated by the Kartvelian parent language prior to its differentiation.

Iranian lexical elements attested in documents of old Georgian literature have significance not only for the history of the Georgian language. They are of major interest for Iranian studies as well, and may serve as an auxiliary source in studying the historical phonetics and dialectology of a number of Iran-

ian languages, such as, e. g., the Parthian, the Middle Persian, and the Scythian-Alan-Ossetic groups of languages.

Chapter I, on Old Iranian Lexical Elements in Georgian, deals with words that may be affiliated to Median, Old Persian, Avestan, Scythian, and Alan-Ossetic forms.

In the opening section several proper names and western Iranian words are considered, and on the basis of an etymological analysis the question of their possible Median origin is posed. Such, for example, are the proper names *Artavaz* = Iran. *Artavazdah*; *Parnavaz* = Iran. *Φαρνάβαζος* (or **Farnavazdah*), and such words as *bagin-i* 'altar' = Iran. **bagaina*, *mog-v-i* 'magus', 'Zoroastrian' = Iran. *magnš* (Av. *moγu*, *magu*), *ganž-i* 'treasure' = Iran. **ganza*; (s)*pilenž-i*, 'copper' = Iran. **pirinj* (N. Pers. *birinj*); *m-aspinš-el-i* 'host', *Aspinža* (place name in southern Georgia) = Iran. *aspanj*.

The tribal name 'Median' is recorded in Georgian in the two forms *Mid-i* and *Mar-i*, but neither constitutes a direct borrowing from Median; the former found its way into Georgian via the Greek language, probably through translations of Biblical texts, and the former — via Armenian, this being attested by the forms with *r* (*maš* > *mar*) in lieu of the Iranian *d* (š), characteristic of the Armenian language.

The next section deals with Old Persian lexical elements in Georgian, borrowed in the Achaemenid epoch. Such are, in this writer's view, the ethnic name *S-pars-i* 'a Persian', the geographic name *S-pars-et-i* 'Persia', proper names *Artaban* = Old Pers. *Artabanu*, *Vaštāšab* = Old Pers. *Vāštāspa*, the name of the pagan god *Armaz-i* = Old Pers. *A(h)uramazda*, etc. In this writer's opinion, the stem *art-* in the Georgian word *m-art-al-i* 'true', 'correct', 'just', 'righteous', is also a borrowing from Old Persian (= Old Pers. *arta-*, Av. *aša*, Sansk. *ṛta*); and the stem *arj-* in the Georgian words *m-arj-ve* 'adroit', *m-arj-ve-n-a* 'right', 'right side' = Old Pers. *arj-*, Av. *arəjah* 'price', 'value', adj. 'valuable', 'worthy'; as well as the stem *van-* in the Georgian words *sa-van-e-van-i* 'place of rest', 'house', 'tomb' = Old Pers. *vahana*, etc.

The third section deals with Avestan elements in Georgian, mainly represented by cult terms and some proper names, such as *Tritino* (თროსიბონი) — name of a personage in a Georgian fairy-tale — resembling closely the Avestan *Θračtaona* (Middle Pers. *Frētōn*, Armen. *Hruden*, Georgian *Pridon*), *Savarsam* (cp. the surname *Savarsamis* ჯე) = Av. *Syāvaršan*, as well as such words as *čmida* 'saint' = Av. *spənta*, *ešma* 'demon' = Av. *ačšma* (name of a demon), *droša* 'flag' = Av. *drafša*, *jojox-et-i* 'hell' = Av. *daožahva* (Middle Pers. *dōžax*), etc.

The closing section of the chapter is concerned with the problem of Scythian-Sarmatian and Alan-Ossetic lexical elements in Georgian. On the basis of a comparison of words adopted in Georgian from Scythian-Alan-Ossetic with the original Scythian and Alan-Ossetic forms, an attempt is made at establishing certain phonetic correspondences.

The rendering of vowels in Georgian is next dealt with in the Chapter:

1. Ossetic front vowels *a*, *e*, *i* (Old *a*, *ai*, *i*) are rendered in Georgian by *a*, *e*, *i*: (a) Os. *a* = Georg. *a*: Os. *arnag* = Georg. *arn-i*, Os. *færssag* = Georg. *parsag-i*; (b) Os. *e* = Georg. *e* (mainly in monosyllabic stems and in the final syllable of polysyllabic stems): Os. *færsk* = Georg. *percx-al-i*, Os. *arwax* = Georg. *arve*, Os. *taf* = Georg. *tep* (*tep-ob-a*), Os. *caueyn* = Georg. *čeva*, Os. *fatæn* = Georg. *paten-i* (ფათენი), Os. *kerc* = Georg. *kerc-i*, etc.; (c) Os. *i* (Old *ai*) = Georg. *e*, *i*; the Georgian language comes close now to the Digoron (*meğ* = Georg. *mex-i*), now to the Iron (*xid* = Georg. *xid-i*).

2. Ossetic middle vowels *a*, *y* (Old *ā*, *ī*, *ū*) are rendered in Georgian by *a*, *i*, *u* (o, o, u): (a) Os. *a* = Georg. *a*: Os. *amond* = Georg. *amind-i*, Os. *karz* = Georg. *m-ħac-r-i*, Os. *kad* = Georg. *kad-il-i*, Os. *avazyn|avazun* = Georg. *avazan-i*; (b) Os. *y* (Old *ī*) = Georg. *i*: Os. *myzd|miždæ* = Georg. *mizd-i*, Os. *cyrğ|cirğ* = Georg. *cirv-i*, Os. *æfsin|æfsinæ* = Georg. *Apšina* (proper name); (c) Os. *y* (Old *ū*) = Georg. *u*: Os. *aluton* = Georg. *alud-i*, *lud-i*, Os. *myzgra* = Georg. *mujira* (მუჯირა); cp. Scythian names *Αλούθραγος* = Georg. *Aluda*, *Κουζαιος* = Georg. *Kuj-i*, *Basuk* = Georg. *Basuk*, etc.

3. Ossetic labialized back vowels *o*, *u* are rendered in Georgian by *a*, *o*, *u* (o, օ, უ): (a) Os. *o* (Old *a* preceding nasal *n*, *m*)=Georg. *a*(օ): Os. *rong*=Georg. *rang-i*, Os. *zorond*=Georg. *Zarand* (*Zarandia*, Megrelian surname), Os. *allon*=Georg. *alani* (*Alania*, surname), the word *mona* from Os. *mojna* (Old Iranian) constituting an exception; (b) Os. *u|o* (Old *au*), at the beginning of a word=Georg. *u*(უ): Os. *us|ose*=Georg. *uso*(უსო), Os. *rus|roxs*=Georg. *rusza*, Os. *xud|xoda*=Georg. *kud-i*; (c) Os. *o|ua* (after *x*, *k*, *k'* < Old [x]ea)=Georg. *ea*, *o*: Os. *xor|xuar*=Georg. *xar*[bal-i], Os. *sixor|sexuar*=Georg. *saxar-i* (<**saxxar-i*), Os. *xos|xwasa*=Georg. *xavs-i* (**xvas-i*).

4. Cases occur also of some vowels being rendered by those of a different timbre: (a) Os. *y|o*=Georg. *i*(ი): Os. *amynd*, *amond*=Georg. *amind-i*; (b) Os. *y|u*=Georg. *a*: Os. *fys|fus*=Georg. *pas-i*; (c) Os. *æ*=Georg. *u*: Os. *ærucæd*=Georg. *urvat-i*; (d) Os. *æ*=Georg. *i*: Os. *dællag*=Georg. *dileg-i*.

5. In Georgian words borrowed from Ossetic-Alan there also occurs reduction of vowels (the vowels reduced are, in the main, Os. *y|i* and *y|u*): Os. *zyn|xin*=Georg. *zn-cl-i*, Os. *fyr|fur*=Georg. *pr-iad-i*, Os. *zurag*=Georg. *zurax* (ძრახ-გ-ი). This is true also of *o* (Old *a*): Os. *komyn*: *komd* | *komun*: *kund*=Georg. *kma* (ჭმა), etc.

The above-cited correspondences between Ossetic and Georgian vowels seem to lead to the following conclusions:

1. The specificity of Ossetic vocalism by comparison with Georgian is constituted of the weak vowels *æ* and *y*; but the very division into strong and weak vowels, reflecting as it does the old quantitative differentiation into short and long vowels, is alien to the Georgian language. It is conventionally assumed that the Ossetic strong vowels *a*, *e*, *i*, *o*, *u* must correspond to the Georgian vowels of the same timbre. But apart from the fact that this correspondence is determined by the position of the vowels, the existence of such opposition in Ossetic cannot serve as evidence of the identity of Ossetic and Georgian vocalism.

2. Georgian borrowings would seem to reflect the so-called Old Ossetic phase, before the transition of *an*, *am* into *on*, *om* had taken place. In general, they stand closer to the more archaic Digoron forms where *i* and *u* never became *y*.

3. In a number of cases Georgian comes close to Iron (in rendering $u|e : uss, kud-i$), this giving proof that Iron u (from Old Iranian au) is a fairly old phenomenon.

4. The alternation of the prothetic a with y is, apparently, also a fairly old development: Georgian *arvat-i* reflects Ossetic *yricad* and not *ricad*, as also in the case of Georgian *amind-i* it is Ossetic *amynd* and not *amond* that ought to be considered as being at the basis of the Georgian form.

5. As to such cases as Ossetic *fyz|fus*=Georg. *pas-i*, here we apparently have one of the earliest borrowings, dating back perhaps even to the Scythian period, when transition of *pasu* into *fas*>*fus* had not yet taken place.

Comparison of Georgian and Alan-Ossetic consonants shows that Alan-Ossetic consonantism undergoes the following changes in Georgian:

1. The least altered are the voiced stops *b, d, g*, represented in Georgian by sounds which, too, are voiced stops *b, d, g*: Os. *bevræ*=Georg. *bevr-i*, Os. *byræg*=Georg. *burax-i*, Os. *boʒ*=Georg. *boʒ-i*, Os. *dallag*=Georg. *dileg-i*, Os. *rong*=Georg. *rang-i*, Os. *kurd*=Georg. *keirdem-l-i*, Os. *gwinon*=Georg. *gvinol-i*, Os. *færssag*=Georg. *parsag-i*, etc. But in the final position, owing to the tendency in Georgian to devocalize voiced consonants at the end of a word, we often have: Os. *d*=Georg. *t'*, *t*; Os. *g*=Georg. *x*: Os. *æricæd*=Georg. *arcat-i*, Os. *mid*=Georg. *mit-el-i*, Os. *æfxad*=Georg. *çapxat-i*, Os. *byræg*=Georg. *burax-i*, Os. *ʒuræg*=Georg. *ʒrax-t-a*.

2. The Ossetic voiceless occlusive consonants *t, k* are usually represented in Georgian by the aspirates *t, k*, and as to the labial occlusive *p* that had transformed into *f* in Ossetic, this, too, is, in the main, represented in Georgian by *p* (ᄎ). But cases occur in certain positions of its being rendered by the ejective stops *k, t*: (a) Os. *t*=Georg. *t, t'*: Os. *tæryn*=Georg. *tr-ec-a*, Os. *fætan*=Georg. *paten-i*, Os. *tæʒæn*=Georg. *Tæʒam-i*, but following *s* Os. *t*=Georg. ejective stop *t'* (ᄎ): Os. *nosta*=Georg. *Nost'e*, Os. *mestæ*=Georg. *mest'-eb-i*, Os. *æstafun*=Georg. *mstə-v-ar-i*, Os. *æntæf*=Georg. *çep(t p-oba)*, Os. *xætyñ*=Georg. *xet'-ial-i*; (b) Os. *k*=Georg. *k, k, g* (preceding *n, r*), *x*: Os. *kad*=Georg. *kad-il-i*, Os. *kærc*=Georg. *kerc-l-i, kec-i*; Os. *kærʒin*=Georg. *karʒina*, Os. *karz*=Georg. *m-kærc-i*,

$\text{ḳer}^3\text{-al-v-a}$, Os. *komyu* = Georg. *ḳma*, Os. *kærdyn*, *kard* = Georg. *ḳer}^3\text{o}*, Os. *kunæg* = Georg. *ḳn-in-i*, Os. *kurd* = Georg. *græm-w-i*, Os. *færcnk* = Georg. *brang-v-i*, Os. *færsk* = Georg. *percx-al-i*, Os. *zuræg* = Georg. *zrax-|svax-*.

3. The Ossetic ejective stop *k'*, as well as the geminated *kk*, is represented in Georgian as the ejective stop *ḳ* (ʒ): Os. *k'ært* = Georg. *ḳer}^3-i*, Os. *k'ona* = Georg. (čia) *ḳokona*, Os. *k'ord* | *k'ward* = Georg. *ḳolt-i*, Os. *zikka* = Georg. *jiḳa*, etc. The so-called Ossetic occlusives of the fourth row, too, are represented in Georgian by ejective stops, namely by *p*, *t*, *ḳ* (ʒ, ʕ, ʒ).

4. Palatalization of backlingual occlusives (*k'*, *g'*, *k'*, = č, č̣, č̣̣) is not reflected in Georgian borrowings, the only instance being Georg. *čirx-l-i* fr. Os. *čirs* | *kirsæ*.

5. Assibilated sounds *c*, *z*, *c'* are rendered in Georgian by the same assibilated sounds *c*, *z*, *ç* (ʒ, ʒ̣, ʒ̣̣): (a) Os. *c* = Georg. *c*, *ç* (ʒ, ʒ̣): Os. *cin* = Georg. *cin* (*ga-cin-eb-a*), Os. *cirġ* = Georg. *ciŷ-v-i*, Os. *fycyn* | *ficun* = Georg. *pic-x-i*, Os. *cawyn* = Georg. *cev-a*, Os. **accær* = Georg. *eçer-i*; (b) Os. *z* = Georg. *z* (ʒ): Os. *boz* = Georg. *boz-i*, Os. *tæzæn* = Georg. *Tezæn-i*, Os. *tynzyn* = Georg. *zunzul-i*; (c) Os. *c'* = Georg. *ç* (ʒ̣̣): Os. *c'etun*: *c'itt* (Digoron form) = Georg. *çit-s*, *çit-el-i*, Os. *c'opp* = Georg. *çop-i*. Reflected in some borrowings, is the dialectal Ossetic alternation of assibilated and hushing sounds: Os. *c*, *z* = Georg. *č*, *ž*: Os. *cafxad* = Georg. *čapxat-i*, Os. *cong* = Georg. *čonga*, Os. *zykka* = Georg. *jiḳa*, *jiḳana*, Os. *myzyra* = Georg. *mujira*, Os. *karzyn* = Georg. *karjina*.

6. The Ossetic fricatives *ġ*, *x* and the ejective consonant *q* are represented in Georgian as the spirants *ɣ*, *x* (ɣ, b) and the ejective consonant *q* (y): (a) Os. *ġ* = Georg. *ɣ* (ɣ): Os. *ærġæv* = Georg. *aɣal-eb-i*, Os. *cirġ* = Georg. *ciŷ-v-i*, Os. *caġdyn* = Georg. *čaɣ-eb-a*; (b) Os. Iron *q* = Digoron *ġ* (Old Os. *g*) is rendered in Georgian as *q* (y): Os. *quyn* | *ġun* = Georg. *da-ven-a*; (c) Os. *x* = Georg. *x*, *k* (b, ʒ): Os. *xatyn* = Georg. *xet-ial-i*, Os. *xid* | *xed* = Georg. *xid-i*, Os. *xabizyn* = Georg. *xabizgin-i*, Os. *xos* | *xwasæ* = Georg. *xavs-i*, Os. *ruxs* | *roxas* = Georg. *rusxa*, Os. *nyxas* = Georg. *naxš-ob-a*, but Os. *xud* | *xodæ* = Georg. *kud-i*.

7. The Ossetic labial spirants *f*, *v* are rendered in Georgian by *p*, *v* (p, ʒ): (a) Os. *f* = Georg. *p*, *b* (p, ʒ) (at the beginning

of a word and before *r*), *fs=vs* (3b) : Os. *fatæn*=Georg. *pateni*; Os. *færssag*=Georg. *parsag-i*, *parcag-i*, Os. *færsk*=Georg. *perczal-i*, Os. *fyr|fur*=Georg. *pr-iad*, *u-pr-o*, Os. (*æn*) *taf*=Georg. *tep*, Os. *færænk*=Georg. *brang-v-i* (< *prang*), Os. *afsis|afses*=Georg. *vs-eb-a*, Os. *fes*=Georg. *sv-e* (< *vs-e*); (b) Os. *v*=Georg. *v*, *m*, *b*, Os. *wæ*=Georg. *o* : Os. *ærwæz*=Georg. *arwæ*, Os. *bæwæ*=Georg. *beer-i*, Os. *æwæd*=Georg. *urvat-i*, Os. *saw*=Georg. *šav-i*, Os. *suwællon*=Georg. *sa-suml-oba*, Os. *sexwæ|sixor*=Georg. *samxari*, Os. *awzak'æ*=Georg. *bziḱ-i*; Os. *wærm*=Georg. *ormo*, Os. *wæf* (< *vab*)=Georg. *ob-i*, *ob-oba*.

8. The Ossetic semi-vowel *j* is rendered in Georgian by the Georgian *v* (3) : Os. *zaj*=Georg. *ne-zv-i*, *u-zv-i*; Os. *sijyn*=Georg. *siv-eb-a*.

9. The Ossetic nasals *n*, *m* and the liquids *r*, *l* are rendered in Georgian by *n*, *r*, *l*, *m* in all positions : Os. *nyxas*=Georg. *naxš-ob-a*, Os. *amond*=Georg. *amind-i*, Os. *rong*=Georg. *rang-i*, Os. *komyn*=Georg. *ḱma*, Os. *warm*=Georg. *orm-o*, Os. *mojnæ*=Georg. *mona*, Os. *ruzs*=Georg. *rusza*, Os. *æwæd*=Georg. *urvat-i*, Os. *fyr*=Georg. *pr-iad-i*, Os. *dallag*=Georg. *dileg-i*, Os. *aluton*=Georg. *alud-i*, *lud-i*, Os. *syvellon*=Georg. *sa-suml-oba*, Os. *sulugun*=Georg. *suluguni*.

10. The Ossetic sibilants *s*(š), *z*(ž) are rendered in Georgian by the sibilants *s*(š) and the affricates, *c*, *č* : (a) Os. *s*=Georg. *s*(š) : Os. *afsis*=Georg. *vs-eb-a*, Os. *ruzs*=Georg. *rusza*, Os. *us*=Georg. *us-o*; (b) Os. *s*=Georg. *š*(š) : Os. *nixas*=Georg. *naxš-ob-a*, Os. *saw*=Georg. *šav-i*, Os. *afsin*=Georg. *Apšina*; (c) Os. *s*=Georg. *c* \bar{c} (č, č) : Os. *færsk*=Georg. *percz-al-i*, Os. *færssag*=Georg. *parsag-i*, Os. *wærs*=Georg. *verč-i*, etc. The voiced sibilant *z*(ž) is mainly rendered by *z*, which in some cases changes into the affricates *č*, *c* (č, č) : Os. *zyn|zin*=Georg. *zn-eb-i*, Os. *karz*=Georg. *krč-al-v-a*, *m-kaer-i*.

11. In Georgian borrowings from Alan-Ossetic there occur a number of metatheses : (a) In the group sonant+occlusive, spirant or sibilant, the sonant shifts to the second position : Os. *ærgæw*=Georg. *aḱral-eb-i*, Os. *ciry*=Georg. *ciḱv-i*, Os. *lieæ*=Georg. *leze-i*, Os. *karz*=Georg. *m-kaer-i*, Os. *fes*=Georg. *sv-e* (fr. **es-e*); (b) *x*, *q* are also affected by metathesis

in the consonant group: Os. *ruzs* | *rozs* = Georg. *ruza*, Os. *ruzd* = Georg. *ru-e*.

The next subsection is devoted to an etymological analysis of words assimilated in the Georgian language from the Alan-Ossetic. 108 words are considered, every word being supplied with illustrative material from Old Georgian literary documents, if recorded in them, but the bulk of the words belong to dialectal or marginal vocabulary. Of the analyzed words, etymologies of approximately 30 to 40 per cent have previously been dealt with, chiefly by V. Abayev and G. Akhvlediani, e. g.: *xid-i*, *bevr-i*, *ormo*, *kud-i*, *doγ-i*, *salugun-i*, *perczal-i*, *par-sag-i*, *m-κacr-i*, *3u-el-i*, *rang-i*, *naxš-ob-a*, *grinol-i*, *mujira*, *karjina*, *xiraga*, *mest-eb-i*, *boz-i*, *sie-eb-a*, *virtxa*, *eçer-i*, etc.

Of the words which are for the first time etymologized in the present work, the following could be cited: Georg. *amind-i* 'weather' = Os. *amond* 'happiness', 'luck', Georg. *aru-i* 'wild ram (buck)' = Os. *arnog* 'wild', 'not cultivated', Georg. *oγral-eb-is kea* 'precious stone' = Os. *arğew* 'a variety of precious stone', Georg. *burax-i* 'beverage made by fermenting barley or millet' (= Russ. '*braga*') = Os. *byrag* 'home-brewed beer', Georg. *boz-i* 'gift', *boz-eb-a* 'to make a gift of' = Os. *buz* | *boz* 'to thank', Georg. *bun-i-ob-a* 'equinox' = Os. *bon* 'day', Georg. *gurdenl-i* 'anvil', 'forge hammer' = Os. *kurd* 'blacksmith', Georg. *dileg-i* 'pit', 'dungeon' = Os. *dallag* 'lower', Georg. *kerz-o* 'half', 'part', 'side' = Os. *kardyn* 'to cut', Georg. *kn-in-i* 'diminutive', 'insignificant' = Os. *knog* 'small', Georg. *κma* (*sa-κma-o*, *κma-qop-il-i*) 'contentment', 'satisfied' = Os. *kom daddyn*, *komun* 'to agree', 'to yield' (fr. *Iranic kam* 'to wish'), Georg. *krz-al*, 'to shun', 'to fear', 'to be diffident' = Os. *kars* 'sharp', 'strong', Georg. *mit-el-i* 'tick' (of mattress or bolster) = Os. *myd* 'inner', Georg. *mona* 'slave' = Os. *mojne* 'husband' (Iran. *manu*), Georg. *m-stor-ar-i* 'scout' = Digoron *astefun* : *astaf* 'to notice', 'to spy', 'to sense' (Iran. **uz-tap*), Georg. *m-con-ar-i* 'lazy', *si-con-e* 'laziness' = Os. [*en*]*cojne* 'rest', 'relaxation', *encon* 'light', *encon-jun* 'cease', 'grow calm', 'lull', Georg. *ob-i* 'cobweb', 'mould', *ob-ob-a* 'spider' = Os. *vaf* (< *vab*) 'to weave', Georg. *ruzs* 'light', 'luminous', 'shining' = Os. *ruzs* | *rozs* 'light', 'luminous', 'shining', Georg. *samzar-i* 'lunch', 'dinner' = Os. *sizor* | *sexwar*

'dinner' (fr. *sawæwar* 'morning meal'), Georg. *sa-suml-oba* 'adopt' (take as one's child) = Os. *syceillon* 'child', Georg. *päten-i* 'wide' = Os. *fæten*, id., Georg. *pas-i* 'price', 'value' = Os. *fys|fus* 'sheep' (Iran. *pasu*, cp. Ossetic *fæsm* 'wool'), Georg. *pic-x-i* 'hot', 'hot-tempered' = Os. *fycyn|ficun* 'bake', Georg. *post(r)on-ik-i* (ფობ[რ]ონ-იკ-ი) 'Mistress of Ceremonies of an all-female feast' = Os. *fysym|fusun* 'master of house', Georg. *kerc-l-i, kec-i* 'scales' (of fishes, reptiles, etc.) = Os. *kære* 'fur-coat', 'pelt', Georg. *cal-i* 'unit', 'piece' = Os. *cal* 'how many' (fr. *oi+wal*), Georg. *cin* 'laughter' = Os. *cin* 'joy', Georg. *cîye-i* 'folding knife' = Os. *cirġ* 'sharp', Georg. *çit-el-i* 'red', 'blazing-red' = Os. *c'ita* 'ray' (*c'etun*), Georg. *çer-a* 'to walk', 'to move' = Os. *cæryn*, id., Georg. *da-quccn-a* 'to cut one's hair' = Os. *quyn|ġun* 'hair', Georg. *xars-i* 'moss' = Os. *xos|xwase* 'herb', 'medicine', etc.

The etymology of most of the above-cited Ossetic words is Iranian, and their phonetic specificity leaves no doubt as to the route of their passage from Ossetic-Alan into Georgian. Some of them are hardly distinguishable from Persian borrowings in Georgian (*kud-i, bevr-i, sæv-i*, etc.). But in a number of cases it is difficult to determine whether the passage was from Ossetic into Georgian, or vice versa.

Among the words adopted from Ossetic a number of verbal stems are met with which represent the earliest layer of Scythian-Alan elements in Georgian (*tep-, çer-, cin-*); note should also be taken of nominal stems and of other parts of speech (*priad-i, m-stor-ar-i, m-con-ar-i*) recorded in the earliest Georgian texts. Alan-Ossetic elements recorded in Georgian often have parallels in Armenian, where they are, for the most part, considered as words of unknown origin (*avazan-i, asaġ-i, avazak-i, asna-ar-i*, etc.). But more recent borrowings from Ossetic mainly belong to the dialectal and marginal vocabulary of the Georgian language (*çonga, nazšoba, mujira, ĵika, gvinol-i, xiraga*, etc.).

The next subsection is concerned with some Scythian-Alan-Ossetic proper names recorded in Georgian historical sources, in Georgian dialects, and in some Megrelian surnames. Dealt with under this head, are, e. g.: the name of the first Georgian

king from the earliest list of Georgian kings given in the *Mokcevai Kartlisai* (The Conversion of Georgia) — *Azō* = Scythian *Azōs* (Old Iran. *aza*, 'he-goat'); *Kuži* = Os. *kuž*, 'dog', *Kužæg* (N. pr.); *Dorčolel-i* = Os. *dærggün* 'long-haired', *Uzurabeg* = Os. *Wyryzmæg* | *Uruzæg*, *Urdure* = Os. *Wyrduræg* 'stonelike', *Xudan* = Os. *xuddan* 'laughing', *Parcjan* = Os. *farnğyn* 'endowed with farn' (Old Iran. *farna*), *Axsarpakaiani* = Os. *Axsartagata* (surname). The names of Ossetian women referred to in Georgian chronicles: *Altun* = Os. *altyn* (Turkic *alton* 'gold'), *Borena* = Os. *Borina* 'fair', 'golden-haired', *Burdusan* = Os. *Burden* 'frantic', 'violent' (Turkic *xan(ə)m*), *Limačar* = Os. **Limancauc* 'of pleasant gait' (speaking of a woman); the Khevsurian names *Bačatera*, *Batira* = Os. *bačatar*, *Apareka* = Os. *Abyrag*, *Bada* = Os. *Badæg*, etc.; the Megrelian surnames *Zarandia* = Os. *zæronđ* 'old', *Alania* = Os. *Allon* (Old Os. *Allan*), *Lemančava* = Os. *Limancauc*, *Sartania* (fr. *Xsartania*) = Os. *Xsart(an)*, Scythian *Ξαρδανος*; *Tuskia* = Os. *tusk'a* 'boar', etc.

Chapter II, on Middle Iranian Lexical Elements in Georgian, deals with words of Parthian origin adopted by the Georgian language in the Arsacid period, either directly or via Armenian, and with Middle Persian loan-words adopted in Georgian in the Sassanid period. Of course, it cannot be denied that quite a number of Middle Iranian words entered Georgian via *armeniaca*, but this is far from being the rule with most of the words supposedly adopted through Armenian.

Armenian and Georgian, as is well known, have many common features, especially as regards their phonetic pattern, thanks to which these adopted words, in many instances, are of identical form in the two languages. But there is a considerable difference in the phonetic structure of the Armenian and Georgian languages, which should be borne in mind in solving the *via armeniaca* problem. For this route can then only be confidently suggested, when an Iranian loan-word in Georgian bears the specific imprint of Armenian phonetics.

Sound correspondences established on the basis of a comparison of Georgian and Armenian forms with the original Iranian forms are presented in the chapter.

Turning to vocalism, the principal difference between Armenian and Georgian forms is that in Armenian reduction of vowels occurs in the initial syllable, whereas in Georgian vowels are retained when in the same position. Because of this, Middle Iranian vocalism has been better preserved in Georgian than in Armenian. For example, the Middle Iran. *a*, *i*, *u* = Armen. *ə* (*ɛ*), Mid. Iran. *ĕ* = Armen. *i* (*ɪ*), while in Georgian *a*, *i*, *u*, *e* (*o*, *o*, *ʉ*, *ɔ*) are preserved — compare Mid. Iran. *nišān* = Armen. *nšan* (*նշան*) = Georg. *nšan-i* (ნიშანი), Mid. Iran. *spēt(ak)* = Armen. *spitak* (*սպիտակ*) = Georg. *spetak-i*, Mid. Iran. *dumak* = Armen. *dmak* (*դմակ*) = Georg. *dumak-i* (დუმაკი), etc.

The Middle Iranian (Parthian) long *ī*, *ō* are rendered in Armenian by the diphthongs *aj*, *oj*, whereas in Georgian they are rendered as *a*, *o* (*o*, *o*): Armen. *šajn* 'voice', 'sound' (Mid. Iran. *šān*) = Georg. *šan*, *šal* 'to play an instrument' (*šn-ob-a*, *ძბ-ობ-ა*), Armen. *hamboyr* (fr. Mid. Iran. *hambōš*) = Georg. *ambor-i* (ამბორი). But in later-date borrowings from Armenian we have Georgian *oi*, *oe* (*oi*, *oe*): Mid. Pers. *xōš* = Armen. *xoyr* = Georg. *xoir-i*, Mid. Pers. *kapōt* = Armen. *kapoyt* (*կապոյտ*) = Georg. *kapoet-i*, etc. Cases also occur when in Iranian loan-words vocalization diverges in Georgian and in Armenian: Mid. Iranian *vagr* (Old Ind. *vyaghra*) = Armen. *vagr* (*վաղր*) = Georg. *vigr-i* (ვიგრი), etc.

As to the rendering of Parthian consonants, the following is to be noted:

The Middle Iranian (Parthian and Persian) voiceless occlusives *p*, *t*, *k* are rendered, in both Armenian and Georgian, as ejective consonants ('abruptives', as used by Georgian and Caucasian linguists, is an equivalent term) — Armen. *ɸ*, *ɸ*, *ɸ*, Georg. *ɸ*, *ɸ*, *ɸ*, irrespective of their position: at the beginning of a word — Armen. *paravand*, Georg. *palavand-i* = Mid. Iran. *pāš-band*; Armen. *pasanik*, Georg. *pasenak-i* = Mid. Iran. *pasanik*; Armen. *tapastak*, Georg. *tabastaki* = Mid. Iran. *tapastak*; Armen. *kerp*, Georg. *kerp-i* = Mid. Iran. *karp*; in the middle and at the end of a word — Armen. *despan*, Georg. *diaspan-i* = Mid. Iran. *dēspān*; Armen. *apak*, Georg. *apka*, *apk-i* = Mid. Iran. *āpak*; Armen. *sepuh*, Georg. *sepur-i* = Mid. Iran. *vispuhr*; Armen. *pahak*, Georg. *pahrak-i* (პահაკი) = Mid. Iran. *pāhrak*; Armen. *maṭakarar*, Georg. *maṭakaran-i* = Mid. Iran. *mātakdār*, etc. Divergence

between Armenian and Georgian forms occurs only in some cases, for example, in Armenian, *p* before *m* becomes *b*: Armen. *ambartavan*, Georg. *ampartavan-i* = Mid. Iran. **hampart-āwand*, etc.; in Georgian, by contrast, *p* and *k* become voiced between vowels, as well as *g* at the end of a word: Armen. *ṭapastak*, Georg. *ṭabastak-i* = Mid. Iran. *tāpastak*; Armen. *ostikan*, Georg. *ostigan-i* = Mid. Iran. *ōstikān*; Armen. *varšamak*, Georg. *varšamay-i* = Mid. Iran. *vō(r)šāmak*; Armen. *hrocartak*, Georg. *roartag-i* = Mid. Iran. *frācartak*, etc.

Especially striking are divergences reflecting dialectal differences between Parthian and Middle Persian in that they are indicative of the different routes by which Middle Iranian loan words had entered Armenian and Georgian, for example:

1. Parthian *p* = Mid. Pers. *f* (in middle position and before *č*) is represented in Georgian in the form of *b* (*β*), while Armenian renders it as *a* (*⊛*): cp. Parth. *apōčār* (*aβčār*) = Mid. Pers. *afčār*, *afzār* (< Old Iran. **aβi. čarasa*) = Armen. *aučar*, *aučau* = Georg. *abjar-i*.

2. Parthian *p*, in anlaut, = Armen. *p* (*ϕ*) = Georg. *p* (*β*): Armen. *pil*, Georg. *pil-o* = Mid. Iran. *pil* (Old Pers. *piru*), Armen. *pox* (*ϕapx*), Georg. *pox-e-a* = Parth. **Pah* (Old Iran. *piθu*).

3. Parthian *č* in Georgian is, in some cases, represented as *č*, *j* (*h*, *χ*), whereas in Armenian as *č* (*č*): cp. Armen. *pašaç* (*պաշաչ*), Georg. *sač*, *sač*, *sač-a*, *sač-ul-i*, *sač-ul-i* = Mid. Iran. *sač* (*sačēt*).

4. Parthian *č* (*č*) = Georg. *z* (*z*), Armen. *ž* (*ž*): Armen. *pačnč* = Georg. *pačnez-i* = Parth. *patnčž*.

5. Initial Parthian *p* is represented in Armenian as *h*, and in Georgian as *p* (*ϕ*): Armen. *hamp* = Georg. *part-o* = Parth. **part*. The combination *fr* (in anlaut) = Armen. *hr* = Georg. *pr*: Armen. *hraman*, Georg. *parman-i* (*ϕarman-o*) = Parth. *framān*; Armen. *hrasax*, Georg. *parsax-i* = Parth. *frasax*; Armen. *Hraden* (N. pr.), Georg. *Pridon* = Parth. *Frētōn*.

6. Parthian combination *hr* (Old Iran. *θr*), in anlaut and anlaut, is represented in Georgian by *r* (*hr*) or *rx*, and in Armenian by *h*: Armen. *pahač*, Georg. *pahrač-i* = Parth. *pāhrak*;

Armen. *sepuk*, Georg. *zepar-i*=Parth. *vispuhr*; Armen. *paheh*, Georg. *marx-v-a*, Parth. *pāhr*.

7. Parthian hushing affricates ξ , η (ξ)=Armen. ζ (δ) are represented in Georgian by *z*, ζ , *c*: Armen. *noç*, Georg. *naç-v-i*=Parth. **nōç* (Old Pers. *naučaina*); Armen. *paṭruçak*, Georg. *paṭrucag-i*=Parth. *paṭrōçak*; Armen. *taçar*, Georg. *taçar-i*=Parth. **taçar* (Old Pers. *taçara*).

8. Parthian initial combination *vi* is rendered in Georgian as *v* (γ); in Armenian the *i* is reduced: Armen. *vnas*, Georg. *vnas-i*=Parth. *vinās*.

9. Parthian combination *fr* (in anlaut=Armen *hr*) in Georgian is represented by *ur* (γ): Georg. *urakparaç-i*, Armen. *hraparaç*=Parth. *frapāðak*.

10. In Georgian forms *h* is consistently dropped at the end of a word and before *m*: Armen. *tohm*, Georg. *tom-i*=Mid. Iran. *tōhm(ak)*; Armen. *Nersch* (N. pr.), Georg. *Nerse*=Mid. Iran. *Narsch*; Armen. *sahman*, Georg. *saman-i*=Parth. *sakman*; Armen. *šnorh*, Georg. *šno*=Parth. *šnōhr* (Avestan *šnaoðra*). *h* at the beginning of a word and before *r* is facultatively retained in Georgian; cp. the forms: *Mirkan-i* and *Mihrakan-i*, *ambav-i* and *hambav-i*, *ambor-i* and *hambor-i*, *asaç-i* and *hasaç-i*, *amar-i* and *me-hamr-e-ob-a*, etc. Retention of *h* is to be assumed rather in words that had found their way into Georgian via literary texts (presumably via Armenian). A more natural tendency of Georgian is to drop *h* in all positions, as is the case in later-date texts.

11. Note also should be made of cases in which dissimilation of liquids and sonorous consonants occurs in relevant Georgian forms: Parth. *mātakdār*=Armen. *maçakarar*=Georg. *maçakaran-i*; Parth. *paðband*=Armen. *paravand*=Georg. *palaçand-i*; Iran. *pari.gand*=Armen. *paregarç*=Georg. *palekart-i*; Parth. *bōð(avar)*=Armen. *burcar*=Georg. *berçal-i*. Mention should also be made of the metatheses *tr*>*rt* and *xš*>*sx* in some words: Parth. *Aturōšan*>Armen. *Aṭrušan*=Georg. *artošan-i*; Mid. Iran. *vaxš*>Armen. *vašx*=Georg. *vašx-i* (ζ ab-o). The characteristically Armenian metathesis *xš*>*šx* (Armen. *ašzarh*<Parth. *xšahr*) is not found in Georgian borrowings: Armen. *bdešx*=Georg. *pātiāxši*=Parth. **pat(i)xšāh*.

12. It is also deserving of attention that quite a few words adopted by Georgian from Middle Iranian dialects either do not occur in Armenian or are represented in it in a different phonetic or morphological form, and/or diverge semantically. For example, Armen. *pašaç* *պաշաճ* and Georg. *sač-*, *sač*, *šjul-i* (*šc-ul-i*, *rč-ul-i*, *gan-sj-a*), etc., or Armen. *margarō* = Georg. *me-marag-e*, Armen. *anas-dak* = Georg. *anazd-i*, *anazd-ad*, *anazd-eul-i*, Armen. *ḡštapanak*, Georg. *kuštaban-i*, etc.

Comprised in this same chapter, is an etymological analysis of 70 Middle Iranian words regarded by this writer as having been borrowed from Parthian either directly or via Armenian. Such are: Parth. *apōčār* (Mid. Pers. *afčār*, *afzār*) = Armen. *avčan*, *avčar*, Georg. *abjari* (*აბჯარი*); Parth. *hambāe* = Armen. *hambae*, Georg. *ambar-i*; Parth. *hambōh* = Armen. *hambox*, Georg. *ambox-i*; Parth. **hampartāvan* = Armen. *hambartavan*, Georg. *ampartavan-i*; Parth. *anazd* = Armen. *anazdak*, Georg. *anazd-i*, *anazdad*; Parth. *Aturōšan* = Armen. *Atrūšan*, Georg. *Artošan-i*; Parth. *gund* = Armen. *gund*, Georg. *gund-i*; Parth. *gurin*, Georg. *gurin-v-a*, *gurin-i*; Parth. *gōšak* = Armen. *gušakel*, Georg. *gušag-i*; Parth. *dēspān* = Armen. *despan*, Georg. *despan-i*, *diaspan-i*; Parth. *dahlīc* = Armen. *dahlīč*, Georg. *dalič-i* (Pers. *dahlīs*); Parth. *dašn* = Armen. *dašn*, Georg. *dašn-i*; Parth. *vard* = Armen. *vard*, Georg. *vard-i*; Parth. *bunak* = Armen. *bnak*, Georg. *bunag-i*, etc.

Of the words of Parthian origin under discussion, some have been either etymologized for the first time or reinterpreted by the present writer, or supplemented by illustrative material. Among cases so dealt with are such words as: Georg. *abjar-i* 'armament', 'arms' = Parth. *apōčār*; Georg. *marag-i* 'number', 'horoscope', *me-marag-e* 'astrologer' = Parth. *marak*; Georg. *mḡ-ob-a* 'to adorn oneself' = Parth. *mōk-* 'to dress'; Georg. *pašimar-i* 'prisoner', 'convict' = Parth. *pašimar* 'guilty'; Georg. *poč-v-a* 'to smear with fat (grease)', 'fertilize' = Parth. *puh-* (< *piθu*); Georg. *sač-*, *sač* 'to try for offence', *šjul-i* 'faith', 'law' = Parth. *sač-* 'to be worthy', 'seemly'; Georg. *asač-i* 'age', 'appearance' = Parth. **hasak*; Georg. *avazač-i* 'bandit', 'brigand' = Parth. *īrazač*; Georg. *asna-ur-i* 'noble' = Parth. *ī-znā*; Georg. *gurin-i* 'wail' = Iran. *gurin*, etc.

Middle Persian-Georgian sound correspondences. Middle Iranian vowels are, for the most part, represented in Georgian by vowels of the same timbre, but Georgian does not differentiate vowels according to length and brevity. Therefore Middle Persian long vowels have the same equivalents in Georgian as the short ones. The vowels \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} and \bar{o} , \bar{e} are, in most cases, rendered by the Georgian vowels a , i , u , o , e (ა, ი, უ, ო, ე).

1. In some cases Middle Persian a is rendered in Georgian as e (ე), in all positions, but more often in the final syllable: Mid. Pers. *karp* 'shape', 'body'=Georg. *kerp-i* 'idol', 'stone image'; Mid. Pers. *pas* 'then', 'next'=Georg. *pes-v-i* 'root of a plant', 'train of a garment'; Mid. Pers. *šasmdit*=Georg. *ššma riṭ-i*; Mid. Pers. *ramak*=Georg. *remaḵ-i*; Mid. Pers. *spand* (< *spanta*)=Georg. *čmed-*, *čmend-*; Mid. Pers. *Narzeh* (N. pr.)=Georg. *Nerse*; Mid. Pers. *handarz*=Georg. *anderz-i*; Mid. Pers. *frazān*, *frazān(ak)*=Georg. *bržen-i*; Mid. Pers. *spāhpat*=Georg. *spaspeṭ-i*; Mid. Pers. *Gōdarz*=Georg. *Goderz-i*, etc.

2. In Georgian, Middle Persian a , when in the initial position, is preceded by an intrusive i ($a > ia$); the same is observed in the case of e , both in anlaut and inlaut: Mid. Pers. *ārār*=Georg. *iavar-i*, Mid. Pers. *ādāk*=Georg. *iataḵ-i*, Mid. Pers. *Harburz* (*Alburz*)=Georg. *Ialbuḵ-i*, Mid. Pers. *Arvand* (N. pr.)=Georg. *Iarvand-i*. Mid. Pers. \bar{e} =Georg. ia in the middle of a word: Mid. Pers. *dēspān*=Georg. *diaspaṇ-i*, etc.; this latter tendency is observable in Georgian in non-Iranian words as well (*deḵeul-i* || *diakeul-i*, *zar-eba* || *m-xiar-ul-i*, *a-žen-eb-s* || *a-žian-eb-s*, *a-kan-eb-s* || *a-kian-eb-s*, etc.).

3. In Georgian, Middle Persian vowels are in some cases replaced by vowels of a different timbre, e. g., Mid. Pers. a =Georg. i : Mid. Pers. *vagr* (Sansk. *vyaghra*)=Georg. *vigr-i*, Mid. Pers. **patīzšah*=Georg. *piṭiaš-i*, Mid. Pers. *šamšcr*=Georg. *šimšer-i*.

4. Middle Persian \bar{u} is rendered by o irrespective of position: Mid. Pers. *burz*=Georg. *borc-v-i*, Mid. Pers. *gusān*=Georg. *m-gosan-i*, Mid. Pers. *ruspik*=Georg. *rospik-i*, *roskip-i*, Mid. Pers. *kušk*, *kōšak*=Georg. *košk-i*, Mid. Pers. *Daruk* (N. pr.)=Georg. *Derok*, Mid. Pers. *Xusrav*=Georg. *Xosro*.

5. Mid. Pers. \bar{u} is rendered in Georgian by \bar{u} (ჴ): Mid. Pers. *zūr* 'lie', 'falsehood'—Georg. *zūr-i* 'evil', 'wicked'; Mid. Pers. *Gūrocbandak* (N. pr.)—Georg. *Guīrobandak* (გურობანდაკ).

6. Middle Persian \bar{o} is rendered in Georgian by u (უ) in the middle and at the end of a word: Mid. Pers. *patrōčak*—Georg. *patrucag-i*, Mid. Pers. *takōk*—Georg. *taḳak-i*, Mid. Pers. *Anōšarvan*—Georg. *Anušīrcan*, Mid. Pers. *Arzōk*—Georg. *Arzuk* (*Arsuk*), Mid. Pers. *Hōrmisd*—Georg. *Urmisd*, Mid. Pers. *Ōstam*—Georg. *Uštam*.

7. Reduction of vowels is comparatively rare in Georgian; it affects the vowels \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} in the stems of Middle Iranian loan-words when suffixed by Georgian stem-suffixes: Mid. Pers. *frāšn(ak)*—Georg. *bržen-i* (**pržen-i*), Mid. Pers. **saxbar*—Georg. *ṣṣapar-i*, Mid. Pers. *zar*—Georg. *sr-un-v-a*, Mid. Pers. *āpak*—Georg. *apka*, *apk-i*, Mid. Pers. *hanjaman*—Georg. *anjmn-ob-a*, Mid. Pers. *daštan*—Georg. *dašt noba*, Mid. Pers. *jaman*—Georg. *jmn-a*,¹ Mid. Pers. *gilah*—Georg. *glax* (int.), *glax-ak-i*, Mid. Pers. *arzanik*—Georg. *arzanig-i*, *aržang-i*, Mid. Pers. *zūr*—Georg. *cr-u* (< *zuru*), Mid. Pers. **gurusn*—Georg. *grusn* (< *grusn*), etc.

8. Mid. Pers. *af*, *av* often becomes *o* (ო) in Georgian: Mid. Pers. *x'arbār*—Georg. *xorbal-i*, Mid. Pers. *x'aršak*—Georg. *xoršak-i*, Mid. Pers. *x'āstak*—Georg. *xostaḳ-i*, Mid. Pers. *drašš*—Georg. *droš-a*.

9. Disappearance of the initial vowel is sometimes observable, this being a later development: Mid. Iran. *vinās*—Georg. *nas-i* (< *unas-i*), Mid. Pers. *fra pādak*—Armen. *hraparak*—Georg. *laparak-i* (< *urakparak-i*).

The following changes are observable in the rendering of consonants:

1. Middle Persian voiceless occlusives *p*, *t*, *k* in the majority of cases are rendered in Georgian as ejective stops *p*, *t*, *k* (პ, ტ, კ): Mid. Pers. *pāl*—Georg. *pāl-o*, *s-pāl-o*, Mid. Pers. *spēt(ak)*—Georg. *spetaḳ-i*, Mid. Pers. *spāh*—Georg. *spa*,² Mid. Pers. *karp*—Georg. *kerp-i*, etc. But cases occur not infrequently when Mid. Pers. *p*, *t*, *k* are rendered by the Georgian voiceless aspirates *p*, *t*, *k* (ფ, თ, ჯ) and by voiced *b*, *d*, *g* (ბ, დ, გ): (a) Mid. Pers. *patyarak*—Georg. *paterak-i*, Mid. Pers. *puz(ak)*—

Georg. *puš-e*. Mid. Pers. *kandak* = Georg. *kandaḡ-i*, Mid. Pers. *kurbak* = Georg. *kuḡbak-i*; (b) Mid. Pers. *Pešgin* (N. pr.) = Georg. *Bešken*, Mid. Pers. *sapuk* = Georg. *subuk-i*, Mid. Pers. *šapuk* = Georg. *šabuḡ-i*, Mid. Pers. *tāpak* (*tāḡak*) = Georg. *tabaḡ-i*, Mid. Pers. *gumārt(ak)* = Georg. *gumard-i*, Mid. Pers. *āyatkār* = Georg. *iadgar-i*, Mid. Pers. *kartak* = Georg. *kardag-i*, Mid. Pers. *alak* = Georg. *alag-i*, Mid. Pers. *ahōk* = Georg. *aug-i*, Mid. Pers. *nihatak* = Georg. *niadag-i*, Mid. Pers. *hēsm(ak)* = Georg. *šmag-i*, etc.; (c) in Georgian, at the beginning of a word, Mid. Pers. *p* is sometimes rendered as nasal *m* (ð): Mid. Pers. *part* = Georg. *mart* (*mart-eb-s* 'owes'), Parth. *pahr* = Georg. *marx-e-a* (d) The ending *-ak* (*-ah*) in a number of cases is rendered in Georgian as *-ax* (*-ab*): Mid. Pers. *gūlak* = Georg. *glax* (გლახ [int.]), *glax-ak i*

2. Middle Persian voiced *b, d, g* (in intervocalic position, β, δ, γ) are rendered in Georgian by occlusive sonants *b, d, g* (ბ, დ, გ). Spirantization is not reflected in Georgian: Mid. Pers. *burz* = Georg. *borc-e-i*, Mid. Pers. *dast²var* = Georg. *dastur-i*, Mid. Pers. *dēv* = Georg. *dev-i*, Mid. Pers. *gumārt* = Georg. *gumard-i*, Mid. Pers. *gund* = Georg. *gund-i*, etc. Mid. Pers. *d* (ð) in intervocalic position is rendered in some words by *v*, this pointing to their having been borrowed via Armenian: Mid. Pers. *šasmdit* = Georg. *ššmarit-i*, Mid. Pers. *hrapāḡak* = Georg. *urak-parak-i*, Mid. Pers. *hambōḡ* = Georg. *ambori*, Mid. Pers. *xōḡ* = Georg. *xoir-i*, Mid. Pers. *Boḡdāt* (N. pr.) = Georg. *Bagrat-i* (N. pr.). Cp. corresponding Armenian forms: *ššmarit*, *hraparak*, *hamboyr*, *xoyr*, *Bagarat* (the words are mainly of Parthian origin).

3. The rendering in Georgian of Middle Persian palatal affricates *č, j* and spirants *s, ž* (reflecting the Old Persian affricates *č, j* in some positions) presents a most diversified picture. In Georgian they are represented as hushing affricates *č, j*, *č* (ჩ, ჯ, ჭ) and assibilated *c, ž* (ც, ძ). Mid. Pers. *č* = Georg. *č, č, j*: Mid. Pers. *šaxr* = Georg. *šaxr-i*, Mid. Pers. *šāḡuk* = Georg. *šauk-i*, Mid. Pers. *sač-* = Georg. *šč-ul-i*, *rč-ul-i*. Mid. Pers. *Vačak* = Georg. *Vače* (N. pr.), but Mid. Pers. *šāḡuk* = Georg. *šabuḡ-i*, Mid. Pers. *šālak* = Georg. *šalax-i*, Mid. Pers. *šarmak*, *šarmag* = Georg. *šar-*

mag-i, Mid. Pers. *afčār* = Georg. *abjar-i*, Mid. Pers. *vičār* = Georg. *gugar-i*, Mid. Pers. *vačār* (Old Pers. *abičārīš*) = Georg. *vačar-i*, Mid. Pers., *rōčīk* = Georg. *ročīk-i*. Mid. Pers. *č* = Georg. *č*, *č* (č, č): Mid. Pers. *patrōčak* = Georg. *patrucag-i*, Mid. Pers. **gurčīk* = Georg. *kurčīk-i*, Mid. Pers. *tazar* (*tačara*) = Georg. *tažari*, Mid. Pers. *wāzū* (*nawča-*) = Georg. *waž-v-i*. Mid. Pers. *j* (*z*, *ž* in some positions) is rendered in Georgian by *j* (ჯ), *z* (ძ): (a) after *n*, *r*, by *j* (ჯ): Mid. Pers. *hanjaman* = Georg. *anjmnob-a*, Mid. Pers. *tanj* = Georg. *tanj-v-a*; (b) in a number of words, Mid. Pers. *j* = Georg. assibilated *z* (ძ): Mid. Pers. *ganj* = Georg. *ganž-i*, Mid. Pers. *aspanj* = Georg. *m-aspinž-el-i*, *Aspinža* (place name), Mid. Pers. *birinj* = Georg. *pīlenž-i*, Mid. Pers. *Ganjak* (name of town) = Georg. *Ganžak-i*, etc.

4. In Middle Persian loan-words voiceless spirants *f*, *x* are rendered by Georgian *p* and *x* (ფ, ხ): Mid. Pers. *Farnavaz* (N. pr.) = Georg. *Parnavaz-i*, Mid. Pers. *Farrax* = Georg. *Parux-i*. Mid. Pers. *Frētōn* = Georg. *Pridon-i*, Mid. Pers. *zšōft(ak)* = Georg. *špot-i*. In some cases Mid. Pers. *f* (= Georg. ფ) is rendered as voiced *b* (ბ): Mid. Pers. *fražān(ak)* = Georg. *bržan*, *bržen-i*; Mid. Pers. *-af* = Georg. *o* (ო, from *-av*): Mid. Pers. *drafš* = Georg. *droša*. In Middle Iranian words borrowed via armenia ca, the combination *fr* is rendered as *ur/r'*: Mid. Pers. *frapāšak* = Armen. *hraparak* = Georg. *urakparak-i* (*laparak-i*), Mid. Pers. *fravartak* = Armen. *hrovartak* = Georg. *roartag-i*, etc. Middle Persian *x* is rendered by *x* (ხ) in all positions, while *x'* = *xv* (ხვ): Mid. Pers. *x'āhišn* = Georg. *xvaišan-i* (ხვოთხოხო), Mid. Pers. *x'āstak* = Georg. *xvastag-i*, Mid. Pers. *x'aršak* = Georg. *xoršak-i*, Mid. Pers. *vaxš* = Georg. *vaxš-i*, Mid. Pers. *pat(i)xšāh* = Georg. *pītaxš-i*, Mid. Pers. *duxt* = Georg. *duxt* (in the proper names *Garanduxt*, *Miranduxt*, etc.). Middle Persian *h* (= Old Iranian *h*) for the most part, disappears in all positions, and in rare cases is rendered by *h* (ჰ) (at the beginning of a word and before *r*) and by *x* (ხ): Mid. Pers. *gāhvārak* = Georg. *gavalak-i*, Mid. Pers. *Mīhr*, *Mīhrān* (N. pr.) = Georg. *Mir*, *Mirian*; Mid. Pers. *pāhrak* = Georg. *pahrak-i*, Mid. Pers. *pāhr* = Georg. *marx-v-a*.

5. The semivowels *y*, *v* are rendered in Georgian by *y* (ჲ) and by the labiodental consonant *v* (ვ): Mid. Pers. *yatkar* (ġyatkar) = Georg. *iadgar-i*, Mid. Pers. *vačār* = Georg. *vačar-i*, Mid. Pers. *vagr* (< *vyaghra*) = Georg. *vigr-i*, Mid. Pers. *griv* = Georg. *griv-i*, Mid. Pers. *dēv* = Georg. *dev-i*, Mid. Pers. *nārāk* = Georg. *novag-i*, Mid. Pers. *Arcand* (N. pr.) = Georg. *Arcand*, Mid. Pers. *Rēv* (N. pr.) = Georg. *Rev-i*, etc. The group *vi*-, *va*-, in anlaut, is rendered as *gu*- (გუ-, ვუ-): Mid. Pers. *vičār* (*gučār*) = Georg. *gučar-i*, Mid. Pers. *Gurgēn* (N. pr.) = Georg. *Gurgen*, Mid. Pers. *Guročbandak* = Georg. *Gurobandak* (N. pr.), Mid. Pers. *Gušnak* (N. pr.) = Georg. *Gušnak*, etc.

6. The Mid. Pers. liquid sonants *r*, *l* and the nasal sonants *n*, *m* are rendered by the same sonants *r*, *l*, *m*, *n* except in cases of dissimilation of liquid and sonorous sounds (which is characteristic of the Georgian language): Mid. Pers. *ramak* = Georg. *remak-i*, Mid. Pers. *ruspik* = Georg. *rospik-i*, Mid. Pers. *rōčik* = Georg. *ročik-i*, Mid. Pers. *arzanik* = Georg. *arzanig-i*, Mid. Pers. *pīr* = Georg. *bēr-i*, Mid. Pers. *Zarmihr* (N. pr.) = Georg. *Zarmil*, Mid. Pers. *Burzmihr* (N. pr.) = Georg. *Buzmil*, Mid. Pers. *ālak* = Georg. *alag-i*, Mid. Pers. *pīl* = Georg. *pīl-o*, Mid. Pers. *gīlak* = Georg. *glax* (int.), Mid. Pers. *našard* = Georg. *navard-i*, Mid. Pers. *nikātak* = Georg. *niadag-i*, Mid. Pers. *nišān* = Georg. *nišan-i*, Mid. Pers. *handarz* = Georg. *anderz-i*, Mid. Pers. *marz pān* = Georg. *marzapan-i*, Mid. Pers. *hamzīnak* = Georg. *amzanag-i*, Mid. Pers. *hanjāman* = Georg. *anjaman-i* (ხჯან-ობა), Mid. Pers. *tōhma(k)* = Georg. *tom-i*, Mid. Pers. *gumārtak* = Georg. *gumard-i*, etc.

7. The Middle Persian voiceless sibilants *s*, *š* and the voiced *z*, *ž* are rendered in Georgian by *s*, *z*, *š*, *č* and *š*, *ž*, *j*, *č*: Mid. Pers. *sadāk* = Georg. *saday-i*, Mid. Pers. *spāh* = Georg. *spa*, Mid. Pers. *spēt(ak)* = Georg. *spetak-i*, Mid. Pers. *stašr* = Georg. *stavra*, Mid. Pers. *sapak* = Georg. *subuk-i*, Mid. Pers. *aspavj* = Georg. *aspinčel-i*, Mid. Pers. *ōstikān* = Georg. *sa-osṭign-e*, Mid. Pers. *ruspik* = Georg. *rospik-i*, Mid. Pers. *xāstak* = Georg. *xvastag-i*, Mid. Pers. *šamšer* = Georg. *šimšer-i*, Mid. Pers. *ašōft(ak)* = Georg. *špot-i*, Mid. Pers. *nišān* = Georg. *nišan-i*, Mid. Pers. *xāhišn* = Georg. *xvaišn-oba*, etc.

In one instance, Mid. Pers. *zš* = Georg. *sz*: Mid. Pers. *zāzš* = Georg. *vaxz-i*. In some cases the Mid. Pers. *s* and *š* are rendered by the Georgian ejective affricates *ç*, *č* (წ, ჭ): Mid. Pers. *spand* = Georg. *čmed-*, *čmend-* (წმედ-, წმენდ-), Mid. Pers. *x'āstan* = Georg. *xveç-n-a* (ხვეწნა), and Mid. Pers. *x'ēš kartan* = Georg. *xveča-*. Mid. Pers. *z* (= Iran. *z*) = Georg. *z* (ზ) in and at the beginning of a word: Mid. Pers. *zōhr* = Georg. *zor-v-a*, Mid. Pers. *ziyān* = Georg. *zian-i*, Mid. Pers. *zamistan* = Georg. *zamtar-i*, Mid. Pers. *marz-pān* = Georg. *marzapan-i*, Mid. Pers. *tōzīk* = Georg. *tozīk-i*, etc. The Mid. Pers. *z* is fairly often rendered in Georgian (especially in the position before *r*) by the voiced affricate *z̄* (ძ): Mid. Pers. *handarz* = Georg. *anderz̄-i* (ანდერძ-ი), Mid. Pers. *Gōdarz* (N. pr.) = Georg. *Goderz̄-i*, Mid. Pers. *frazān(ak)* = Georg. *brzan-*, *brzen-i*, Mid. Pers. *zūr* = Georg. *z̄eir-i*; cases occur also of *z* being rendered by the voiceless assibilated sound *c* (ც): Mid. Pers. *burz* = Georg. *borc-v-i*, Mid. Pers. *zūr* = Georg. *cr-u*.

The remaining sections of the chapter—and they constitute its essential core—are devoted to an etymological analysis of Georgian words adopted from Middle Persian. For every word dealt with are given: (a) illustrative material from Old Georgian literary texts; (b) the word's Iranian etymology; (c) parallels from other languages in which the word in question is represented as a Middle Persian borrowing. (Whenever represented in Armenian, the words are, as a rule, compared with Armenian forms.) In all, 155 words have been etymologized, among them:

- Georg. *alag-i* 'place', 'side' = Mid. Pers. *arak*, *ilak*;
- Georg. *amxanag-i* 'comrade', 'friend', 'companion' = Mid. Pers. *hamxānak* 'neighbour';
- Georg. *angar-eb-a* 'avarice' = Mid. Pers. *hangārtan* 'to count';
- Georg. *anderz̄-i* 'behest', 'will' = Mid. Pers. *handarz*, id.;
- Georg. *asparez-i* 'arena', 'racecourse' = Mid. Pers. *asprēs*, id.;
- Georg. *aug-i* 'disgrace', 'shame' = Mid. Pers. *āhōk* 'stain';
- Georg. *m-aspinz̄-cl-i* 'master of house or feast' = Mid. Pers. *aspanj* (**aspanjākan*) 'hostelry', 'inn';
- Georg. *axovan-i* 'athlete', 'hero', 'comrade-in-arms' = Mid. Pers. *ax'ān* 'vital energy';
- Georg. *ber-i* 'old man', 'monk' = Mid. Pers. *pir* 'old';

- Georg. *borc-e-i* 'hillock', 'mound' = Mid. Pers. *burz* 'high', 'elevated';
- Georg. *br̄zen-i* 'wise', *br̄zan-eba* 'to order', 'to command' = Mid. Pers. *frazānak* 'learned', 'sage';
- Georg. *bun-eb-a* 'nature', 'property', 'character' = Mid. Pers. *būn* 'basis', 'foundation';
- Georg. *glax* (int.) 'woe is me!', 'alas!' = Mid. Pers. *gilak, gilah* 'weeping', 'moan';
- Georg. *gvalag-i* 'bag', 'sack' = Mid. Pers. **g(u)valak*, id.;
- Georg. *gotar-i, gvar-i* 'descent', 'surname' = Mid. Pers. *gōhar* 'noble', 'foundation', 'character', 'lineage';
- Georg. *gumard-i* 'representative', 'vicegerent' = Mid. Pers. *gumār-tak*, id.;
- Georg. *gro* 'crowd', 'throng' = Mid. Pers. *grōh* 'multitude', 'crowd';
- Georg. *gujar-i* 'document' = Mid. Pers. *vičār (gužār)*, id.;
- Georg. *gusn-* 'hunger' = Mid. Pers. *g(u)rusn-*, id.;
- Georg. *šmak-i* 'demon', 'devil'; *šmag-i* 'frantic', 'violent' = Mid. Pers. *hēšm(ak)* 'cross', 'angry', 'raging';
- Georg. *samtar-i* 'winter' = Mid. Pers. *zamistan*, id.;
- Georg. *iavar-i* 'booty' = Mid. Pers. *āvar*, id.;
- Georg. *kerp-i* 'idol', 'stone image' = Mid. Pers. *karp* 'form', 'body';
- Georg. *marzak-i, vazr-i* 'javelin' = Mid. Pers. *vazr* 'mace';
- Georg. *iataḳ-i* 'bottom', 'floor' = Mid. Pers. *ādāk*, id.;
- Georg. *niadag-i* 'soil', 'foundation'; *niadag* (adv.) 'always', 'invariably' = Mid. Pers. *nihātak* 'laid down' (*nihātan* 'to put'); New Pers. *nihād* 'nature', 'substance';
- Georg. *niš-i, nišan-i* 'sign', 'indication', 'omen' = Mid. Pers. *nišān*, id.;
- Georg. *nuḳ-er-a* 'to spoil', 'to pamper', 'to indulge', 'to beg' = Mid. Pers. *nēvak, nēkōk* 'kind', 'good', 'handsome';
- Georg. *perang-i* 'shirt' = Mid. Pers. *pērahān(ak)*, id.;
- Georg. *patrucag* 'manuscript', 'epistle', 'message' = Mid. Pers. *patrōčak (patrōsok)* 'sheep and goats', 'daily food';
- Georg. *remak-i* 'herd' = Mid. Pers. *ramak*, id.;
- Georg. *re-al-i* 'copper', 'bronze' = Mid. Pers. *rōd (rōy)*, id.;
- Georg. *spa* 'troops' = Mid. Pers. *spāk*, id.;
- Georg. *staera* 'variety of costly fabric' = Mid. Pers. *staβr* 'strong', 'compact';

- Georg. *taič-i* (*taičik-i*) 'Arab horse' = Mid. Pers. *tāyčik* 'Arab',
'Mussulman';
- Georg. *tazar-i* 'temple', 'palace' = Mid. Pers. *tazar*, id.;
- Georg. *tom-i* 'tribe', 'clan' = Mid. Pers. *tōkm* 'clan';
- Georg. *tozīk-i* 'festival of the unbelievers' = Mid. Pers. *tōzīk*
'outdoor carousal';
- Georg. *puṣe* 'basis', 'foundation', 'origin' = Mid. Pers. *puz(ak)*
'foot';
- Georg. *pese-i* 'root', 'hem' (of a garment) = Mid. Pers. *pas*
pasēn 'then', 'next';
- Georg. *paterak-i* 'accident', 'untoward happening', 'misfortune' =
Mid. Pers. *patyārak*, id.;
- Georg. *pardag-i* 'carpet', 'curtain' = Mid. Pers. *partak*, id.;
- Georg. *pard-* (in the words *sa-pard-ul-i* 'shop', *mo-pard-ul-i*
'salesman', *prda*, *gan-prda* 'to sell') = Mid. Pers. *pard* 'to
pay', 'to requite';
- Georg. *kulbag-i* 'shop', 'stall' = Mid. Pers. *kurpak* (*kulpak*), id.;
- Georg. *kardag-i* 'plot', 'allotment' = Mid. Pers. *kartak* 'part',
'plot';
- Georg. *šaravand-i* 'radiance', 'ray', 'halo', 'crown' = Mid. Pers.
**šahrāvand* 'splendid', 'shining', 'royal';
- Georg. *špot-i* 'anxiety', 'commotion', 'mob' = Mid. Pers. *šōft*
'unrest', 'confusion';
- Georg. *zur-i* 'wicked', 'evil'; *er-u* 'liar' = Mid. Pers. *zūr* 'lie',
'untruth';
- Georg. *xvad-i* 'male quadruped' = Mid. Pers. *x'at* 'his self';
- Georg. *xvašān-i* 'request', 'petition' = Mid. Pers. *x'vāšān* 'request',
'desire';
- Georg. *jma-a* 'to depart', 'take leave' = Mid. Pers. *jaman(idan)*
'to go away', etc.

The rest of the 150 odd words—which, like the foregoing 51, comprise etymologies proposed both by and prior to this writer—are likewise supplied with illustrative and corroborative material.

It should be noted that classification, according to their dialectal characteristics, of Middle Iranian words into Parthian (north-western) and Middle Persian (south-western) is, to a degree,

arbitrary. It is absolutely impossible to ascertain the route by which many of the words had made their way into Georgian, for, as is well known, the Middle Persian language of the Sasanian period had borrowed many words from Parthian. Moreover, some words have very stable forms, and are identically represented in the two dialects.

Proper names of Iranian origin may, from the standpoint of their denization in Georgian, be subdivided into three main groups: 1. Proper names represented in a form indicative of their having been borrowed directly from Iranic languages. 2. Names represented in Armenized form. 3. Names represented in Arabicized form.

The Iranian onomasticon attested in Georgian documents is of considerable interest for the historical dialectology of Iranian languages. Represented in it, are—to judge from their phonetic aspect—both Northern Iranian (Scythian-Alan) and Western Iranian (Parthian and Persian) proper names. Bearers of Scythian-Alan names are "Ovssian" (Ossetian) kings and epic heroes mentioned in Georgian historical literature, as well as Georgian kings and nobles. Special interest attaches to the names of the first Georgian kings from the earliest "List of Kings"—as it is conventionally called—in the Conversion of Georgia (*Moktsevai Kartlisaï*), which was one of the sources of Leonti Mroveli's *On the First Georgian Kings and Forebears*. Some of these names have been interpreted by scholars as Alan-Ossetian, e. g., those of the Ossetian kings *Bazuk* and *Anbazuk*, that of the hero *Xuanxua*, the names of the "Ovssian" Kings *Peroš* and *Kavtio*, the name of the Georgian King *Saurmag*, etc. In addition to these, the following names of Scythian-Alan descent are considered by the present writer: *Parnajom*, *Bratman*, *Arik*, *Rok*, *Karjam*, *Azo*, etc.

Of no small interest are also the names of Iranian epic personages referred to by Leonti Mroveli, such as:

Apridon (*Arpimo*) = Mid. Pers. *Frētōn*, Avestan *Θρακταona*.

Iared = Mid. Pers. *Erēč*, New Pers. *Eraj*.

Kekapoz (New Pers. and Arab. *Kaikabus*, *Kekaus*).

Paraborot (New Pers. *Fariburz*, *Burz-āfrāh* in *Tsbāri*): The Georgian form was derived from the form *Paraborod* as a result of orthographic confusion in Georgian of New Pers. *j* with *ɔ* (the Georgian language avoids congestion of consonants at the end of a word—*Vaštašab* fr. *Vštāsp*, *Luarsab* fr. *Lōhrasp*, *Artavaz* fr. *Artavazd*, *Armaz* fr. *Aramazd*, etc.; it is in this way that the form *Paraborot* was obtained from **Parabord*).

Šioš bednier-i (*Šioš*, the 'blessed', 'happy') = New Pers. *Sīāeš*, *Sīāeazš*. The Armenian translation of the *Kartlis Tskhovreba* has *Bicab gelecik* (*š > b*, an orthographic confusion characteristic of Georgian). The Armenian forms of these names are *Šioš* and *Šavarš* = Avestan *Syāvaršan* 'black-visaged'; cp. Georg. surname *Savarsamisze* and *Šarvašize* (fr. *Šavarš*). In the Georgian translation of the *Shāhnāma* the form *Siaoš* occurs which is close to New Persian *Sīāeš*.

Kaixosro (= Arm. *Քալ Խոսրո*, Avestan *Kava-Haosrava*, Mid. Pers. *Kai Husrav*). The Georgian form is closest to New Persian.

Spandač or *Spandiač rvali*. This proper name is of interest because it is represented not in New Persian, but in an older—Middle Iranian—form (Mid. Iran. *Spanddāt* || *Spandyāt*, New Pers. *Isfandyār*). It is also of interest to note that Georgian *rvali* (copper) renders *ruintan* 'copper-bodied', the epithet of *Isfandyār*.

Vaštašab, name of the King of the Persians, father of *Spandiač rval-i* (Old Pers. *Vštāspa*, New Persian *Guštāsp*) is rendered in the Georgian versions of the *Shāhnāma* as *Goštasp-i*, and in the Armenian translation of the *Kartlis Tskhovreba* as *Vaštabiš* (fr. the Georgian genitive form *Vaštašabisa*).

Baaman fr. the New Persian form *Bahman* (Avestan *Wohu.manah*, Mid. Pers. *Wah(u)man*), preserved in Old Georgian in the form *vaman-i* 'some', 'someone', etc.

The fact that Leonti Mroveli's Iranian source—*Sparsta Tskhovreba* (Lives of the Persians), as he himself styles it—is connected with the *Shāhnāma* has long been known and taken note of by scholars (K. Patkanov, J. Abuladze, K. Kekelidze, M. Janashvili, P. Ingoroqva, G. Melikishvili, and

others). Divergence of opinion among specialists revolves round the problem of which of the following four was Mroveli's source: Firdawsi's *Shāhnāmā* itself, one of the New Persian versions of the *X'atāy nāmak*, an Arabic translation of this latter, or one or more Georgian versions of Iranian epic legends which must have been current in Georgia from earliest times. Linguistic analysis of Iranian proper names occurring in various phonetic forms — ranging from archaic Pahlavi to New Persian and Arabicized forms, but differing from those attested in the Georgian versions of the *Shāhnāmā* — would seem to justify the present writer in the assumption that it was not to a single source that Leonti Mroveli had recourse, but that along with an Arabic or New Persian translation of the *X'atāy nāmak* he drew upon Georgian oral traditions about the heroes of the Iranian epic cycle.

შეშოკლებანი

- აბო — იოანე საბანის ძე, მარტვილობა აბო ტფილელისა, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოცევით, 1935.
- აბდულ მესიანი — შავთელი, აბდულ-მესიანი, ს. კავაძის გამოცემა, 1937.
- აბოტ. დარეჯ. — მოსე ზონელი, ამირან-დარეჯანიანი, სარგის კავაძის რედაქციით, 1939.
- ახურ. შოღვაწ. — ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტები გამოცველითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1955.
- ბალავარ. — ბალავარიანის ქართული რედაქციები, გამოსცა, გამოცველია და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ, ა. შანიძის რედაქციით, 1957.
- ბას. ეზ. — ბასილი ეზოს მოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959.
- ბას. კესარ. — ბასილი კესარიელი, „ექესთა დღეთაჲსა“, X—XIII სს-ის ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოცველია და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ, 1964.
- გალობა — გალობანი, ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, X—XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა შუქალა შანიძემ, 1960.
- გამოსვლ. — გამოსვლათა, წიგნი ძველისა აღთქმისანი, 978 წ. ხელნაწერის მიხედვით, ტ. I, ნაგ. 1, დაბადებისა, გამოსვლათა, გამოსცა ა. შანიძემ, 1947.
- გრ. ხანძთ. — 1. გიორგი მერჩულე, ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, ნ. შარის გამოცემა, სანკტ-პეტერბურგი, 1911. 2. ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა და მოუყვასთა და მოწაფეთა მისთა, დედანი აღადგინა და გამოსცა პაველ ინგოროვეამ, 1. აღდგენილი დედანი, 1949.
- დაბ. — დაბადებისა, წიგნი ძველისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაგ. 1, გამოსცა ა. შანიძემ, 1947.
- დავ. აღმაშ. — დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ვეველი ძარითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 1955.
- ე. შოხ. — მარტვილობა და მოთხინება წმიდისა ევსტათი მცხეთელისა, ს. კავაძის გამოცემა, საისტორიო კრებული, წიგნი III, 1928.
- ესთაჲსი — წიგნი ძველისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაკვეთი 2, გამოსცა ა. შანიძემ, 1948.
- ე. ტ. — ვეფხის ტყაოსანი, ილ. შარაძისი, კ. კეკელიძისა ა. შანიძის რედაქციით, სახელგამი, 1957.

- ე ის რ ა მ. — 1. ეისრაშინი, ა. ბარაშინის, პ. ინგოროვეს, კ. კველიძის რედაქციით, 1938. 2. ეისრაშინი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოცემულია და ლექსიკონი დაურთეს აღუქსანდრე გვახარიაშ და შავალი თოდუაშ, თბილისი, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1962.
- თ ა შ ა რ ი ა ნ ი — ჩახტუხაძე, თამარიათი, ს. კეკელიძის რედაქციით, 1937.
- ი ო ბ. — იობისი, წიგნი ძველისა აღთქემისანი, ტ. 1, ნაგ. 2, გამოსცა ა. შანიძეშ, 1948.
- ი ო ვ ა ნ. — საბარბაჲ იოვანშისი, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, სამი შატბერდელი ხელნაწერის მიხედვით (897, 98 და 973 წწ.). გამოსცა ა. შანიძეშ, 1945.
- ი ო ა ნ. მ ი ნ ჩ ზ. — თანე მინჩხი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. უებანეიშვილის მიერ, 1946.
- ი ს ტ. ა ზ მ. — ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959.
- ქ ა თ. ე პ ის ტ. ი ა ე ო ბ. — კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები, X—XIV საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ქ. ლორთქიფანიძეშ, 1956.
- ქ ვ შ რ ი ა ნ ე ს ც ხ ო ე რ. — კვპრიანეს ცხოვრება (AGS, 758a), იბ. ბალაყარიათის ქართული რედაქციები, გვ. 035. ილ. აბულაძის გამოცემა, 1957.
- ლ. შ რ. — ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
- ლ ე ვ ი ტ. — ლევიტლთა, წიგნი ძველისა აღთქემისანი, ტ. 1, ნაგვ. 2, ა. შანიძის გამოცემა, 1948.
- ლ უ ე ა — საბარბაჲ, ლუკასი, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გამოსცა ა. შანიძეშ, 1945.
- მ ა თ ე — საბარბაჲ მათჳსი, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გამოსცა ა. შანიძეშ, 1945.
- მ ა მ. ს წ ა ე ლ. — მამათა სწავლანი X და XI სს. ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა ილია აბულაძეშ ა. შანიძის რედაქციით. თბილისი, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1955.
- მ ა რ ე. — საბარბაჲ მარკოზისი, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გამოსცა ა. შანიძეშ, 1945.
- მ ა რ ტ. ვ ო ბ რ ო ნ. — წამებაჲ წმიდისა მოწამისა ვობრონისა, რომელი განიუყანეს ყველის ციხით, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. უებანეიშვილის მიერ, 1945.
- მ ა რ ტ. ე ო ნ ს ტ. ე ა ზ. — ცხოვრებაჲ და წამებაჲ წმიდისა მოწამისა კოსტანტინის ქართველისაჲ, რომელი იწამა ბაბილოვნელთა მეფისა ყაფარის მიერ, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. უებანეიშვილის მიერ, 1946.
- მ ა რ ტ. შ უ შ. — იაკობ სერტაველი, მარტელობაჲ შუშანიკისი, გამოსცა ილია აბულაძეშ, 1938.
- მ ა ტ. ქ ა რ თ. — შატბანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
- მ ი მ ი დ ა ს ლ ე. მ ო ც ი ქ ე ლ თ ი ა — მიმოდასლანი მოციქულთა. ც. ქერციკიძე, ქართული ვერსიები ამოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ (IX—XI სს ხელნაწერთა მიხედვით), თბილისი, 1959.

- მოკტ. ქართ. — მოკტევა ქართლისა, Е. Такашвили, Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузинского населения, т. II, вып. 1—4, Тифлис, 1906—1912.
- ვაშთ. აღმწ. — ვაშთაღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, II, 1959.
- რუსულ. — რუსულენაინი, ილია აბულაძისა და ივანე გიგიხვიშვილის რედაქციით, 1957.
- საქმე — საქმე მოკტელთა, ძველი ზღანაწერებს მიხედვით გამოსცა ი. აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით. 1950.
- სახისა სიტყუა — მკეტათუზს სახისა სიტყუა, წიგნთაგან თქმული წიგნისა ბასილი ეპისკოპოსისა კესარიელისა, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I (V—X საუკუნეების ძეგლები), გამოსცა ი. იმნაიშვილმა, 1949.
- ს. ზ. — ბასილ ზარზმელი, ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, კ. კვეციანის რედაქციით, ნაკვ. I, 1935.
- სინ. მრ. — სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, 1959.
- სუშბატ დავითისძე — სუშბატ დავითის ძე, ცხოვრება და უწყვება ბაგრატიონთა, ქართლის ცხოვრება, I, 1955.
- ფს — ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X—XIII საუკუნეთა ზღანაწერების მიხედვით, გამოსცა მზექალა შანიძემ, I, თბილისი, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1960.
- ქ. ცხ. — ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი აველა ძირითადი ზღანაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, (1955), ტ. II (1959).
- ანას. ქართ. ცხ. — ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, 1942.
- ქ. ცხ. სომხ. თარგმ. — ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გამოსცა ილია აბულაძემ, 1953.
- ქართ. ენ. ისტ. ქრ. — ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I. (V—X საუკუნეების ძეგლები), გამოსცა ი. იმნაიშვილმა ა. შანიძის რედაქციით, 1949.
- ქება — იოანე ზოსიმე, ქება და დიდება ქართულსა ენისა, სინური მრავალთავი 864 წლისა, 1959.
- ცხოვრ. გ. თ. ი. ნ. — ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა გიორგი შთაწმიდელისა, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, 1946.
- ცხოვრ. წმიდ. მამ. სინ. — ცხოვრება წმიდათა და ნეტართა მამათა, რომელნი მოიხრნეს შთასა სინასა და რაითს ბარბაროსთაგან. სინური მრავალთავი 864 წლისა, 1959.
- ძვ. ქართ. ლიტ. ქრ. — ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, 1946.
- ხანმეტ ტექსტ — ხანმეტო ტექსტები (მრგლოვანად), ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, 1949.
- ყვანშ. — ყვანშერი, ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასალისა: 1. ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1942; 2. ქართლის ცხოვრება, I, 1955.

ბიბლიოგრაფია

- **აბულაძე იუსტ.** შაჰნამე, I, ლექსიკონი — შაჰნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, ტექსტი გამოსცა და წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო იუსტინე აბულაძემ, 1916.
- **აბულაძე იუსტ.** შაჰნამე, II, ლექსიკონი — აბულაძის დიდი შრომა, შაჰნამე, ქართული ვერსიები, ტ. II, იუსტ. აბულაძის, ალ. ბარამიძის, პ. ინგოროვეას, კ. კვეციანის, ა. შანიძის კომენტარებითა და რედაქციით და ი. აბულაძის ლექსიკონით, 1934.
- **აბულაძე იუსტ.** ვისრამიანის ლექსიკონი — ვისრამიანი, ალ. ბარამიძის, პ. ინგოროვეას და კ. კვეციანის რედაქციით, ლექსიკონი იუსტ. აბულაძისა, 1938.
- **აბულაძე იუსტ.** „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონები — „ვეფხისტყაოსნის“ იუსტინე აბულაძისეული გამოცემების (1914, 1922 და 1926 წლებისა) ლექსიკონები.
- **აბულაძე ილ.** ქართ.-სომხ. ლიტ. ურთ. — ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სსსში, თბილისი, 1944.
- **აბულაძე ილ.** ქართლის ცხოვრების* სომხ. თარგმანი — ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. ქართული ტექსტი და ძველი სომხური თარგმანი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, 1953.
- **აბულაძე ილ.** გოვარი-გუარი — ილ. აბულაძე, ძველი ქართლის ლექსიკონი, I. გოვარი-გუარი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. IV, 1952.
- **აბაგიძე მ.** ლეჩხუმური ლექსიკონი — მ. აბაგიძე, ქართველური ენების ლექსიკონი, I. გურული, ზემო იმერული და ლეჩხუმური ლექსიკონები, 1938.
- **ანდრონიკაშვილი მ.** პარსეა, ვარცხნა, დაყუენა — მ. ანდრონიკაშვილი, პარსეა, ვარცხნა და დაყუენა სიტყვების წარმოშობისათვის, ისტ. შრომები, ტ. 99, 1962.
- **ანდრონიკაშვილი მ.** ირან. წარმოშობის ზოგი ქართ. სიტყვის ეტიმოლოგია — მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული წარმოშობის ზოგი ქართული სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946.
- **ანდრონიკაშვილი მ.** სიკანდ. დისერტაცია — მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული წარმოშობის სიტყვები ძველ ქართულ ორიგინალურ ძეგლებში (V—XI სს), თბილისი, 1946, დაბეჭდილია თეზისები.
- **ანდრონიკაშვილი მ.** პარს. სიტყვა — მ. ანდრონიკაშვილი, პარსული სიტყვების სპარსული გზით შემოსვლის შესახებ ქართულში, ისტ. შრომები, ტ. 105, 1965.

- ანდრონიკაშვილი მ., მარაგი — მ. ანდრონიკაშვილი, ეტიმოლოგია სიტყვების მარაგი, მარადღე, მარაღე. საქ. მეცნ. განვ. შრომები, ტ. XXV, № 2, 1960.
- ანდრონიკაშვილი მ., ირანული გეოგრაფიული სახელები — მ. ანდრონიკაშვილი, ირანული სატომო და გეოგრაფიული სახელები ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, I, აღმოსავლურ ენათა სტრია, 1954.
- ანდრონიკაშვილი მ., ირანულ-ქართ. ლექსიკ. ურთიერთობები — მ. ანდრონიკაშვილი, ირანულ-ქართული ლექსიკური ურთიერთობები. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, II, 1956.
- ანდრონიკაშვილი მ., ფალ-ქართ. ლექსიკ. შეხვედრები — მ. ანდრონიკაშვილი, ფალურ-ქართული ლექსიკური შეხვედრები, ისე შრომები, ტ. 71, 1958.
- ანდრონიკაშვილი მ., ეტიმ. შენიშვნ. — მ. ანდრონიკაშვილი, ეტიმოლოგიური შენიშვნები. ისე შრომები, ტ. 91, 1960.
- მცხეთა — ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, მ. კალანდაძე, გ. ლომთაიძე, მცხეთა არქეოლოგიური ელევაციების შედეგები, I, თბილისი, 1955.
- ახელედიანი გ. ავესტა — გ. ახელედიანი, ავესტა, ქართული თარგმანი და კომენტარი. ლიტერატურული ძიებანი, II, 1944.
- ახელედიანი გ. ფონეტიკის შესავ. — გ. ახელედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი. 1956.
- ახელედიანი გ. ფონეტიკის საფ. — გ. ახელედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები. 1949.
- განმ. ლექს. — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, I—VIII, 1950—1965.
- გამყრელიძე თ. — თ. გამყრელიძე, სიბილანტო შესატყვისობანი და ქართულურ ენათა ექველესო სტრუქტურის ზოგი საკითხი. 1959.
- გონიანაშვილი თ. ჩაჩნურ-ქართ. — თ. გონიანაშვილი, ლექსიკური შეხვედრები ჩაჩნურსა ქართულურ ენებთან. „ენიშის“ მოამბე, V—VI, 1940.
- გამყრელიძე, მაკვაეარიანი — თ. გამყრელიძე და გ. მაკვაეარიანი, სილანტო სისტემა და აბლატი ქართულურ ენებში, 1965.
- გიგინეიშვილი თ. თფურია, ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია — თ. გიგინეიშვილი, ვ. თფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, 1961.
- დონანაშვილი ე., მასალეზი — ელ დონანაშვილი, მასალეზი აღმოსოთხეთის წარმომავლობის საკითხისათვის, მას. საქ. და კავ. ისტორიისათვის, ნაკ. 32, 1955.
- თფურია ვ., ფონეტიკური დაკვირვებანი — ვ. თფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართულურ ენებში, II, ბგერით მოვლენათა თანამომდევრობა ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, X, 1930.
- ინგოროვეა პ., მნათობი — პ. ინგოროვეა, ქართული ლიტერატურის მოკლე შიშობილეა, მნათობი, 1939, №№ 4, 10—11.
- ინგოროვეა პ., ლ. შროველი — პ. ინგოროვეა, ლონტი შროველი „ენიშის“ მოამბე, X, 1941.
- ინგოროვეა პ., შერჩულე — პ. ინგოროვეა, ვიორგი შერჩულე. 1954.

ინგოროვეა პ., ს.ა.კ. შუბ. შოაშვე—ძველ-ქართული მატთან „მოწყვე-
ვაა ქართლისა“ და ანტიკური ხანის იბერიის შეფეთა სია, საქართვე-
ლოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, IX—B, 1941.

კეკელიძე კ. ლეონტი მროველის წყაროები — კ. კეკელიძე,
ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები, თსუ მოამბე, III, 1923.

კეკელიძე კ. ქრისტიანობაში და შიიტობაში — კ. კეკელიძე,
ქრისტიანობაში და შიიტობაში. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატუ-
რის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1954.

კეკელიძე კ. ვახტანგ გორგასალი — კ. კეკელიძე, ვახტანგ გორგასა-
ლის ისტორიკოსი და მისი ისტორია, ეტიუდები, IV, 1957.

კეკელიძე კ. ქართ. ლიტ. ისტ. — კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერა-
ტურის ისტორია, I (1951), II (1958).

კობიძე დ. — დ. კობიძე, შაჰ-ნაშვს ქართული ვერსიების სპარსული წყაროები,
1959.

კობიძე დ., ვისრამ. შ.ა.კ. — დ. კობიძე, ვისრამიანის საკითხები, თსუ
შრომები, 1965.

მაკალათია ს., ხევი — ს. მაკალათია, ხევი, თბილისი, 1934.

მაკავერიძე ი. გ. ზმოვან. შესატყვისი. ისტორიიდან — გ. მა-
კავერიანი, ზმოვანთა შესატყვისობის ისტორიიდან ქართველურ ენებში,
თსუ შრომები, ტ. 69, 1958.

მაკავერიანი გ., კონსტანტინე სისტემა — გ. მაკავერიანი, სა-
ერთო-ქართველური კონსტანტინური სისტემა, თსუ, 1963.

მელიქიშვილი გ. — გ. მელიქიშვილი, საქართველოს, ავჯასისა და მახლო-
ბელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის. თბილისი,
გამომც. „მეცნიერება“, 1965.

ოჩიაურა თ. გვრიანი — თ. ოჩიაურა, ზვესურელი შიბილური სიმღერა
„ვერინი“, მიმოიხილველი, II, 1951.

ელენტი ს., ქართ. ენათა ფონეტიკა — ს. ელენტი, ქართველურ
ენათა შედარებითი ფონეტიკა, I, შარცილის აგებულების პრობლემა,
1960.

როგავა გ. ისტ. ფონ. — გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფო-
ნეტიკის საკითხები, I, 1962.

საბა — საბა-სულხან ორბელიანი, ზიტყვის კონა, ს. ორბელიანის რედაქციით,
1949.

სტრაბონი — თ. ყუბნიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართვე-
ლოს შესახებ, 1957.

ფოგტი პ., ქართული ენის ფონემატიკური სტრუქტურა —
პანს ფოგტი, ქართული ენის ფონემატიკური სტრუქტურა, თბილისი, თბი-
ლისის სახ. ენივერსიტეტი, 1961.

ფრეიდიძე ვ. — სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსა-
ცავებში, წიგნი I, ნაკვეთი I, გამოსცა ელ. ფრეიდიძემ, 1961.

ჭავჭავაძე ივ., ქართ. ენ. ისტ. — ივ. ჭავჭავაძე, ქართული ენის ისტო-
რიისათვის XII—XVIII სს., I, 1964.

შანიძე ა., ქართ. სტრუქტ. და ისტ. — ა. შანიძე, ქართული ენის
სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, 1957.

შანიძე ა., ხევს. პოეზია — ა. შანიძე, ხევსურული პოეზია, I, 1931.

შანიძე ა., სიმფონია — ა. შანიძე, ვეფხის ტყაოსნის სიმფონია, 1956.

- შანიძე ა., ქართ. გრამატიკა — ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის/საფუძვლები, I, 1949.
- შანიძე ა., სინური მრავალთავის ლექსიკა — ა. შანიძე, სინური მრავალთავი 864 წლისა და მისი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის, სინური მრავალთავი, 1959.
- შანიძე ა., ხანშები ლექსიკა — ა. შანიძე, ხანშები ლექსიკონარი, 1944.
- შანიძე ა., ძვ. ქართ. ქრ. — ა. შანიძე, ძველი ქართული ქრესტომათია, 1935.
- შანიძე მ., ძველი ქართ. ლექსიკონიდან — მ. შანიძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონიდან. წყობილია მოხსენებად თბილისის უნივერსიტეტის ფილ. ფაკ. III სამეცნ. სესიაზე 1958 წ., თეზისები.
- ხიტიაი გ., ხევსურული სენა — გ. ჩიტიაი, ხევსურული სენა, სენა, წყობილია მოხსენებად საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სამეცნიერო სესიაზე 1944 წლის დეკემბერში.
- ჩიქობავა არნ., შედარ. ლექსიკა — ა. ჩიქობავა, ტანერ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, 1939.
- ჩიქობავა არნ., საბ. ფუძ. — ა. ჩიქობავა, საბელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.
- ძიძიგური შ., დიალექტ. ლექსიკონი — შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, 1956.
- წერეთელი გ., ბილინგვა — გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა, „ენიკის“ მოამბე, ტ. XIII, 1942.
- წერეთელი გ., სემიოტიკური ენები — გ. წერეთელი, სემიოტიკური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენობრივის ისტორიისათვის, უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიათა მოხსენებების კრებული, თბილისი, 1947.
- წერეთელი გ., პალესტინის წარწერები — გ. წერეთელი, ებრაული ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბილისი, 1960.
- კინჭარაული ა., ხევსურული — ა. კინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, 1960.
- ხუბუა შ., მაგონებებები — შ. ხუბუა, სპარსული მაგონებებები ქართულში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, IV, № 10, 1943.
- ყავახიშვილი ა., ქართ. ეტ. ისტ. — ივ. ყავახიშვილი, ქართული ენის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1928.
- ყავახიშვილი ა., საბუთები — ივ. ყავახიშვილი, ქართული საბუთების აღმნიშვნელი ტერმინები, მიმოიხილველი, I, 1926.
- ყავახიშვილი ა., სიგელთამცოდნეობა — ი. ყავახიშვილი, ქართული სიგელთამცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, თბილისი, 1926.
- ყავახიშვილი ა., სამართლის ისტორია — ი. ყავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, II, III, თბილისი, 1928—1929.
- ყავახიშვილი, საქ. ეკონომ. ისტ. — ა. ყავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I (1907), II (1934).
- ყავახიშვილი ი., ეკვას. ენათა ბუნება და ნათესაობა — ივ. ყავახიშვილი, ქართული და ეკვასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, 1937.
- ყავახიშვილი ა., მატ. კვლ. — ივ. ყავახიშვილი, მასალები ქართულ

ჯავახიშვილი ი., ისტ-ეთნ. პრობლ.—ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიის და შავლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები. 1950.

ჯავახიშვილი ი., ენისა და მწერ. ისტ.—ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები. 1956.

Абаев, Антидевовская надпись Ксеркса — В. И. Абаев, Антидевовская надпись Ксеркса. Иранские языки, I, М.-Л., 1945.

Абаев, Надпись Дария I — В. И. Абаев, Надпись Дария I о сооружении дворца в Сузе. Иранские языки, I, М.-Л., 1945.

Абаев, ОЯФ — В. И. Абаев, Осетинский язык и фольклор, т. I, М.-Л., Изд-во АН СССР, 1949.

Абаев, Русско-осетинский словарь — В. И. Абаев, Русско-осетинский словарь, М., 1950.

Абаев, О некоторых осетинских элементах — В. И. Абаев, О некоторых осетинских элементах в грузинском. Труды Института языкознания, т. VI, М., 1956.

Абаев, Историко-этимологический словарь — В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. I, М.-Л., 1958.

Абаев, Из истории слов — В. И. Абаев, Из истории слов. Древнерусское крыльцо «кузнец» и топоним керчь. Вопросы языкознания, № 1, 1959.

Алиев, Мидия — И. Алиев, Мидия, древнейшее государство на территории Азербайджана. Очерки по истории Азербайджана. Баку, 1966.

Андроникашвили — М. К. Андроникашвили, Иранские лексические элементы в грузинском. Труды ТГУ, т. 108, 1964.

Ахведнани, Сборник избранных работ — Г. С. Ахведнани, Сборник избранных работ по осетинскому языку, I. Тбилиси, 1960.

Баранов, Арабско-русский словарь — Х. К. Баранов, Арабско-русский словарь I, II, М.-Л., 1940—41.

Болтунова, К вопросу Армази — А. Болтунова, К вопросу об Армази. ВДИ, № 2, 1949.

Глейе — А. Глейе, Арио-европейские, а в частности иллирийские элементы в грузинском языке. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 31. Тифлис, 1902.

Джавахишвили, Термины искусства—И. А. Джавахишвили, Термины искусств и главнейшие сведения о памятниках искусства и материальной культуры в древнегрузинской литературе. ХВ, т. III, в. 1, 1914.

Джавахишвили, Основные проблемы — И. А. Джавахишвили, Основные историко-этнологические проблемы истории

Грузии, Кавказа и Ближнего Востока древнейшей эпохе. ВДИ, № 4, 1939.

- Джанашивили — М. Джанашивили, Картвельский язык и славяно-русский. Точки соприкосновения между этими языками. «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», вып. 31, Тифлис, 1902.
- Дьяконов, История Мидии — И. М. Дьяконов, История Мидии. М.-Л., 1956.
- Дьяконов и Лившиц, Документы из Нисы — И. Дьяконов и В. Лившиц, Документы из Нисы, I в. до н. э. Предварительные итоги работы. Москва, 1960.
- Гаффаров, Персидско-русский словарь — М. А. Гаффаров, Полный персидско-русский словарь, т. I, II, М., 1914.
- Касаев, Осетинско-русский словарь — А. М. Касаев, Осетинско-русский словарь. М., 1952.
- Кекелидзе, Дамаскин — К. С. Кекелидзе, Грузинская версия арабского жития св. Иоанна Дамаскина. Издал и снабдил исследованием К. Кекелидзе. ХВ., III, вып. II, СПб., 1915.
- Климов, Этимологический словарь — Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964.
- Кулаковский, Аланы — Ю. Кулаковский, Аланы по сведениям классических и византийских писателей. Киев, 1899.
- Куртин, Археологические раскопки — Б. А. Куртин, Археологические раскопки в Триалети, I, Тбилиси, 1941.
- Макалатиа, Дванский некрополь — С. Макалатиа, Дванский некрополь. Советская археология, XI, 1949.
- Манандян, О некоторых проблемах — Я. А. Манандян, О некоторых проблемах истории древней Армении и Закавказья. Ереван, 1944.
- Марр, ЗВО, V — Н. Я. Марр, Рецензия на книгу: Историческая грамматика современного армянского языка города Тифлиса. Исследование О. Томсона, магистра сравнительного языковедения. ЗВО, т. V, СПб., 1890.
- Марр, Из поездки на Афон — Н. Я. Марр, Из поездки на Афон. О грузинских рукописях Ивера. — О св. Варлааме. — О древнегрузинских переводах с армянского. ЖМНП, март, 1899.
- Марр, Этимология двух терминов — Н. Я. Марр, Этимология двух терминов армянского феодального строя. ЗВО, т. XI, 1899.
- Марр, О предполагаемом коренном родстве — Н. Я. Марр, О предполагаемом коренном родстве трех армянских слов. ЗВО, т. V, 1891; т. XI, 1899.
- Марр, Армяно-сирийские словарные заметки — Н. Я. Марр, Армяно-сирийские словарные заметки, I, ЗВО, т. XIII, 1900.
- Марр, Агиографические материалы — Н. Я. Марр, Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивера. ЗВО, т. XIII, 1901.

Марр, Ипполит—Н. Я. Марр, Ипполит, Толкование песни песней. Тексты и разыскания по армянско-грузинской филологии, кн. III, 1901.

Марр, Боги — Н. Я. Марр, Боги языческой Грузии по древне-грузинским источникам. ЗВО, т. XIV, 1902.

Марр, Одописцы — Н. Я. Марр, Древне-грузинские одописцы, Тексты и разыскания по арм.-груз. фол., кн. IV, 1902.

Марр, Яфетические элементы — Н. Я. Марр, Яфетические элементы в языках Армении. ИАН, 1911.

Марр, Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре» — Н. Я. Марр, Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре» Шоты из Рустава и новая культурно-историческая проблема. ИАН, серия IV, I, 1917.

Марр, ИАН — Н. Я. Марр, Яфетические элементы в языках Армении. ИАН, XI, 1919.

Марр, Армянский термин *arq-au* — Н. Я. Марр, Армянский термин *arq-au*. ИАН, 1920.

Марр, Постановка изучения языка — Н. Я. Марр, Постановка изучения языка в мировом масштабе и абхазский язык. Избранные работы, IV. Ленинград, 1928.

Марр, Надпись Русы II — Н. Я. Марр, Надпись Русы II из Маку. ЗВО, т. XXV, 1921.

Марр, Надпись Сардура II — Н. Я. Марр, Надпись Сардура II в Даш-Керни на Чаддырском озере. «Записки кавказского музея», Серия V, I. СПб., 1919.

Марр, Из Пиринейской Гурни — Н. Я. Марр, Из Пиринейской Гурни. Изв. КИАИ, т. V, 1928; ИР, IV.

Марр, К вопросу о происхождении арабских числительных — Н. Я. Марр, К вопросу о происхождении арабских числительных. ЗКВ, т. V, 1931; Избранные работы, IV.

Марр, Вишаны — Н. Я. Марр, Доклад в Русском Археологическом Обществе «Вишаны». Труды ГАИМК, т. I, 1931.

Мейе, Введение — А. Мейе, Введение в сравнительное изучение индо-европейских языков. М.-Л., 1938.

Меликишвили, К истории древней Грузии — Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии. Тбилиси, 1959.

Миллер, ОЭ — В. Ф. Миллер, Осетинские этюды, т. III. М., 1887.

Миллер, Осетинско-русско-немецкий словарь—В. Ф. Миллер, Осетинско-русско-немецкий словарь, I, II, III. Л., 1929-34.

Миллер, Персидско-русский словарь — Б. В. Миллер, Персидско-русский словарь. М., 1953.

Миллер, Язык осетин — В. Ф. Миллер, Язык осетин. М.-Л., 1962.

Мсерианиц, Страсбургский папирус — Л. Мсерианиц, Страсбургский египетский арамейский папирус и его значение для иранской филологии.

Оранский, Введение — И. М. Оранский, Введение в иранскую филологию. М., 1960.

- Орбели — Тревер, Металл — И. А. Орбели и К. В. Тревер, Сасанидский металл. М.-Л., 1935.
- Осетинско-русский словарь — Осетинско-русский словарь, составили Б. Б. Бигулаев, К. Е. Гагкаев, Н. Х. Кулаев, О. Н. Туаева. Орджоникидзе, 1962.
- Патканов, Ванские надписи — К. Патканов, Ванские надписи и значение их для истории Передней Азии. ЖМНП, часть ССXXX, декабрь, 1863.
- Преображенский, Этимологический словарь — А. Г. Преображенский, Этимологический словарь русского языка, I-II. Москва, 1959.
- Розен — Повесть о Варлааме и Иоасафе, перевод В. Р. Розена. М.-Л., 1947.
- Худабашев, Армяно-русский словарь, I-II — А. Худабашев. Армяно-русский словарь, I-II. Москва, 1838.
- Церетели, Эпиграфические находки — Г. В. Церетели, Эпиграфические находки в Мхета — древней столице Грузии. ВДИ, № 2, 1948.
- Чарая, Об отношении абхазского языка к яфетическим — П. Чарая, Об отношении абхазского языка к яфетическим. МЯЯ, IV, 1912.
- Чубинов, Словарь — Д. Чубинов, Грузино-русский словарь. СПб., 1887.
- Шанидзе, Два суффикса — А. Г. Шанидзе, Два чано-мегоельских суффикса в грузинском и армянском языках. ЗВО, т. XXIII, 1916, стр. 365—372; Вопросы структуры и истории грузинского языка, I, Тбилиси, 1957.
- Шанидзе, ИАН — А. Г. Шанидзе, Հայկական անձնանունների բացահայտում: Словарь армянских личных имен. ИАН Арм. ССР, т. V, 1944.
- Ягелло, Персидско-арабско-русский словарь — Н. Ягелло, Полный персидско-арабско-русский словарь. Ташкент, 1909.
- BSL — Bulletin de la Société de Linguistique de Paris.
- BSOAS — Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London.
- GIPh — Grundriss der Iranischen Philologie.
- IF — Indogermanische Forschungen.
- JA — Journal Asiatique.
- Iranistik — Handbuch der Orientalistik, Abt. I. Bd. IV: Iranistik. Erster Abschnitt: Linguistik. Leiden-Köln, 1968.
- MO — Le Monde Oriental.
- MSL — Mémoires de la Société de Linguistique de Paris.
- NTS — Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap.
- SPAW — Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin.
- Trans. Phil. Soc. — Transactions of the Philological Society.
- UJ — Ungarische Jahrbücher.

- AirWb—Christian Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg, 1904.
- Bailey, *Zoroastrian Problems*—H. W. Bailey, *Zoroastrian problems in the nineteenth-century books*. Oxford, 1943.
- Bailey, *Asica*—H. W. Bailey, *Asica*. Trans. Phil. Soc., 1945.
- Bailey, *Indo-Iranian Studies*—H. W. Bailey, *Indo-Iranian Studies*. Trans. Phil. Soc., 1953.
- Bailey, *Armeno-Indo-iranica*—H. W. Bailey, *Armeno-Indo-iranica*. Trans. Phil. Soc., 1956.
- Bailey, L S—H. W. Bailey, *Languages of the Saka*. *Iranistik*, 33, 131—154.
- Bailey, *Arya I*—H. W. Bailey, *Arya I*. BSOAS, v. XXI, p. 3, 1958.
- Bailey, *Arya II*—H. W. Bailey, *Arya II*. BSOAS, v. XXIII, p. 1, 1960.
- Bailey, *Arya and Dahi*—H. W. Bailey, *Iranian Arya- and Dahi*. Trans. Phil. Soc., 1959.
- Bailey, *Indo-Iranica*—H. W. Bailey, *Indagatio Indo-Iranica*. Trans. Phil. Soc., 1960.
- Bartholomae, *MitirMund*—Chr. Bartholomae, *Zur Kenntniss der mitteliranischen Mundarten*, I—VI. Heidelberg, 1916—1925.
- Bartholomae, *Zum sas. Recht*—Chr. Bartholomae, *Zum sassanidischen Recht*. Stzb. d. Heidelberger AW, I—V, 1918—1923.
- Belot—J. B. Belot, *Vocabulaire arabe-français*. Beyrouth, 1899.
- Benveniste, *L'origine du višap arménien*—E. Benveniste, *L'origine du višap arménien*. *Revue des études arméniennes*, t. VII, 1927.
- Benveniste, *Grammaire sogdienne*—E. Benveniste, *Essai de grammaire sogdienne*, II. Paris, 1929.
- Benveniste, *Rev. Ét. Arm.*—E. Benveniste, *Titres iraniens en arménien*. *Revue des études arméniennes*, IX, 3, Paris, 1929.
- Benveniste, *EI*—E. Benveniste, *Études Iraniens*, III: *Emprunts iraniens en arménien*. Trans. Phil. Soc., 1945.
- Benveniste, *NS, I*—E. Benveniste, *Notes Sogdiennes*, I. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1933.
- Benveniste, *NS, II-III*—E. Benveniste, *Notes sogdiennes*, II, III. JA, 1933, 1936.
- Benveniste, *NS, IV*—E. Benveniste, *Notes sogdiennes*, IV. BSOAS, IX, 3, 1938.
- Benveniste, *NS*—E. Benveniste, *Notes sogdiennes*. JA, v. CCXXXIX fasc. 2, 1951.
- Benveniste, *Mots d'emprunts*—E. Benveniste, *Mots d'emprunts iraniens en arménien*. BSL, t. 53, fasc. 1, 1957—1958.
- Boissacq—Émile Boissacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris, 1938.
- Bouda, *BKE*—Karl Bouda, *Baskisch-Kaukasische Etymologien*. Indo-germanische Bibliothek, 1949.

- Bouda, Etym. Georg.—Karl Bouda, Beiträge zur etymologischen Erforschung des Georgischen. *Lingua*, v. II, 3, Haarlem, 1960.
- Cameron, Tablets—G. G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets*. Chicago, 1948.
- Christensen, L'empire des Sassanides—Arthur Christensen, *L'empire des Sassanides. Le peuple, l'état, la cour*. Kopenhagen, 1907.
- Christensen, Zoroastrisme—Arthur Christensen, *Études sur le Zoroastrisme de la Perse antique*. Kopenhagen, 1928.
- Christensen, Démonologie—Arthur Christensen, *Essai sur la démonologie iranienne*. Kopenhagen, 1941.
- Christensen, L'Iran—Arthur Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*. Kopenhagen, 1944.
- Deeters, Armenisch und Südkaukasisch—Gerhard Deeters, *Armenisch und Südkaukasisch. Ein Beitrag zur Frage der Sprachmischung. Caucasia*, II—IV, Leipzig, 1926—1927.
- Deeters—Gerhard Deeters, *Bemerkungen zu K. Bouda's „Südkaukasisch-nordkaukasischen Etymologien“*. *Die Welt des Orients* Göttingen, 1957.
- Debrunner—Albert Debrunner, *Das altindische Wort für die Spinne*. *Corolla Linguistica*, Festschrift Ferdinand Sommer, Wiesbaden, 1955.
- Eichberg—L. W. Eichberg, *Etymologien vorindogermanischer Wörter aus orientalischen Sprachen*. Freiburg, 1959.
- Fraenkel—S. Fraenkel, *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen*. Leiden, 1896.
- Friš, Sč—Oldřich Friš, *Sanskrtská čítanka*, II, Slovník, Praha, 1956.
- Gershevitch, Gr. Manich. Sogd.—Ilya Gershevitch, *A Grammar of Manichean Sogdian*. Publications of the Philological Society, XVI, Oxford, 1954.
- Gershevitch, Asia Major—Ilya Gershevitch, *Persepolis Treasury Tablets. Asia Major*, vol. I, part I, 1951.
- Ghilain, Essai sur la langue parth—A. Ghilain, *Essai sur la langue parth, son système verbal, d'après les textes manichéens du Turkestan oriental*. Louvain, 1939.
- Gauthiot, Gram. sogd.—R. Gauthiot, *Essai de grammaire sogdienne*. I, Paris, 1914—1923.
- Gauthiot—R. Gauthiot, *Iranica*. *MSL*, XIX.
- GrirPh, I—II—Grundriss der iranischen Philologie. Hrsg. von W. Geiger und E. Kuhn. I. Band. I. Abteilung, Strassburg, 1895—1901.
- GrnpEt—Paul Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*. Strassburg, 1893.

Haim, I-II — S. Haim, *New Persian-English Dictionary*, v. I, II, Tehran, 1934—1936.

Harmatta — Johannes Harmatta, *Die parthische Ostraka aus Dura Europos*. *Acta Antiqua*, t. VI, fasc. 1—2, 1958.

Haug, *Essay on Pahlavi—An Old Pahlavi—Pazend Glossary*, edited by Destur Hoshangji Jamaspji Asa, with an introductory Essay on the Pahlavi Language by Martin Haug. Bombay-London, 1870.

Henning, *Loan-words* — W. B. Henning, *Sogdian Loan-words in New Persian*. BSOAS, v. X, part 1, 1939.

Henning, *Šapur* — W. B. Henning, *The Great Inscription of Šapur I*. BSOAS, v. IX, p. 4, 1939.

Henning, *Sogdian Tales* — W. B. Henning, *Sogdian Tales*. BSOAS, XI: 3, 1945.

Henning, *Mitteliranisch* — W. B. Henning, *Mitteliranisch*. *Iranistik*, 23, 20—130.

Herzfeld, *Paiculi* — E. Herzfeld, *Paiculi. Monument and Inscription of the Early History of the Sassanian Empire*, vol. 1—II, Berlin, 1924.

Hoffmann, *Altiranisch* — Karl Hoffmann, *Altiranisch*. *Iranistik*, 38, 1—19.

Hübschmann, *Pst* — H. Hübschmann, *Persische Studien*. Strassburg, 1895.

Hübschmann, *AG* — H. Hübschmann, *Armenische Grammatik*, I. Theil: *Armenische Etymologie*. Leipzig, 1897.

Johnson — Francis Johnson, *A Dictionary Persian, Arabic and English*. London, 1852.

Junker — *The Frahang i Pahlavik*, ed. H. F. I. Junker. Heidelberg, 1912.

Junker, *IF*, 15 — Junker H. F. I., *Zu skr. mudra*, *IF*, XXXV, 1915.

Justi, *IN* — Ferdinand Justi, *Iranisches Namenbuch*. Hildesheim, 1963. (Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Marburg, 1895).

Kent, *Old Persian* — R. G. Kent, *Old Persian. Grammar, texts, lexicon*. *Amer. Oriental Series*, v. 33. New Haven, 1950.

Kluge, *Wörterbuch* — Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Strassburg, 1894.

Lafon — René Lafon, *Mots „Méditerranéens“ en géorgien et dans quelques autres langues caucasiennes*. *Revue des études anciennes*, t. XXXVI, 1934.

Marieq — André Marieq, *Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis*. Bruxelles, 1953.

Marquart, *Éranšahr* — J. Marquart, *Éranšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*. Berlin, 1901.

Marr et Brière — N. Marr et M. Brière, *La langue géorgienne*. Paris, 1931.

Meillet, *Sur les mots iraniens* — A. Meillet, *Sur les mots iraniens empruntés par l'arménien*. *MSL*, t. XVII, 1911.

Meillet, Vp. — A. Meillet, Grammaire du vieux perse. 2e édition, entièrement corrigée et augmentée par E. Benveniste. Paris, 1939.

Meillet, Esq. arm. — A. Meillet, Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique. Vienne, 1936.

Mir Man — F. C. Andreas — W. B. Henning, *Mitteliranischen Manichäika aus Chinesisch-Turkestan*, I—III: SPAW, Phil.-hist. Kl., 1932—1934.

Morgenstierne, Pashto — Georg Morgenstierne, *An Etymological Vocabulary of Pashto*. Oslo, 1927.

Müllenhoff — K. Müllenhoff, *Ueber die Herkunft und Sprache der pontischen Skythen und Sarmaten*. Monatsberichte der Preuss. Akad. d. Wiss., VIII, 1866.

Nyberg, Hfsb, I-II — H. S. Nyberg, *Hilfsbuch des Pehlevi*, I—II. Uppsala, 1923—1931.

Pahlavi-Pazend-English Gloss. — Bharucha Ervad Sheriarji Dadabhai, *Pahlavi-Pazend-English Glossary and English-Pahlavi-Pazend Glossary*, Bombay, 1912.

Pokorny, IEW — J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern, 1949.

Reichelt, AE — H. Reichelt, *Awestisches Elementarbuch*. Heidelberg, 1909.

Salemann, *Mittelpersisch* — C. Salemann, *Mittelpersisch*. GiPh., Bd. I. Abt. I. Strassburg, 1895—1901.

Salemann, *Man. St.* — Carl Salemann, *Manichäische Studien*. Mémoires de l'Académie impériale de Sciences de St. Pétersbourg, v. VII, N. 10, St. Pétersbourg, 1908.

Sanskrit-Wörterbuch — Otto Böhtlingk und Rudolph Roth, *Sanskrit-Wörterbuch*, I—VII. St. Petersburg, 1855—1875.

Schmidt, *Rekonstruktion* — Karl Horst Schmidt, *Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaukasischen Grundsprache*. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, XXXIV, 3. Wiesbaden, 1962.

Siddiqi — A. Siddiqi, *Studien über die persischen Fremdwörter im klassischen Arabisch*. Göttingen, 1919.

Sprengling — Martin Sprengling, *Third Century Iran. Šapor and Karter*. Chicago, 1953.

Tedesko, *Dialektologie* — P. Tedesko, *Dialektologie des Westiranischen Turfantexte*. MO, vol. XV, fasc. 1—3. Uppsala, 1921.

Telegdi — S. Telegdi, *Essai sur la phonétique des emprunts iraniens en araméen talmudique*. JA, t. CCXXVI, N. 2, Avril-Juin, 1935.

Tomaschek, *Alani* — W. Tomaschek, *Alani*: Pauly-Wissowa, *Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart-

Vasmer, Iranier in Südrussland — Max Vasmer, Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Die Iranier in Südrussland. Leipzig, 1923.

Vasmer, Iranisches aus Südrussland — Max Vasmer, Iranisches aus Südrussland. Streitberg Festgabe, 1924.

Vasmer, R E W — M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, I—III. Heidelberg, 1956—1957.

Vogt, Arm. et cauc. du sud — Hans Vogt, Arménien et caucasique du sud. NTS, Bind IX. Oslo, 1938.

Vogt, Basque et cauc. — Hans Vogt, Le Basque et les langues caucasiennes. BSL, t. 61, fasc. 1, 1955.

Vullers, I-II — I. Vullers, Lexicon Persico-Latinum etymologicum, I-II. Bonnæ ad Rhenum, 1855—1864.

Wezendonk, Zu altpersisch Auramazda — O. Wezendonk, Zu altpersisch Auramazda. Zeitschrift für Indologie und Iranistik, Band 7, Heft II. Leipzig, 1929.

Zenker, Dictionnaire ture-arabe-persan, I-II — J. Th. Zenker, Dictionnaire ture-arabe-persan, I-II. Leipzig, 1866—1876.

Zgusta, Die Personennamen — Ladislav Zgusta, Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste. Die ethnische Verhältnisse, namentlich das Verhältniss der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namensforschung. Československa Akademie Ved, Monografie Orientálního ústavu, 16. Praha, 1965.

Աւստրալիական Ա. Բ. — Հ. Աւստրալիական, Հայկերեն արժանատիական բառարան, I—VII, Երեւան, 1926—1935.

Աւստրալիական Ա. Բ. Բ. — Հ. Աւստրալիական, Հայոց անձնանունների բառարան, I—IV, Երեւան, 1946.

Ի. Ա. Բ. Բ. — Ի. Արարիկ, «Քրեակ» բառի ստուգաբանությունը: Տեղեկագիր Հայկական ՍՍՏ գիտաթյունների ակադեմիայի, Երեւան, № 1—2, 1944.

Pharhang-e Amouzegar — فرهنگ آموزگار تأليف حبيب الله
آموزگار چاپ سوم تهران ۱۳۳۳.

Borhān-e Qāte' — برهان محمد حسين، فرهنگ برهان قاطع، جلد ۱—۲،
چاپ دوم، تهران ۱۳۳۵ — ۱۳۳۰.

ՉԵՏԻՆ ԶԵՅՄԱՆԵՆՆԵՐ

ձն. — ձնորի	զար. — զարուլի	անգլ. — անգլոսալստրի
զնլ. — զնլորի	զլան. — զլանորի	ահ. — ահուլի
զլիլ. — զլիլորի	զլան. — զլանորի	ահմ. — ահմեւլի
զյ. — զյեստրի	զլման. — զլմանորի	ահմ. — ահմեւլի

არკ — არქიული
 ასურ. — ასურული
 აფხაზ. — აფხაზური
 აქად. — აქადური
 აბ. სპ. — ახალი სპარსული
 ბელეჯ. — ბელეჯური
 ბერძნ. — ბერძნული
 ბულგ. — ბულგარული
 გერმ. — გერმანული
 ვილან. — ვილანური
 ვეო. — ვეოური
 ღარჯ. — ღარჯული
 დიგ. — დიგორული
 დიდ. — დიდური
 ესტ. — ესტონური
 ჰელ. — ჰელური
 ვეინახ. — ვეინახური
 ზახ. — ზახა
 ზან. — ზანური
 თალმულ. — თალმულური
 თურქ. — თურქული
 თუმ. — თუმური
 იაკუბტ. — იაკუბტური
 ჯან. — ჯანობური
 ინგლ. — ინგლისური
 ინგუმ. — ინგუმური
 ინდ. — ინდური
 ინდ-ევრ. — ინდო-ევროპული
 ინდ-ირან. — ინდო-ირანული
 ირლ. — ირლანდიური
 ირან. — ირანული
 იტალ. — იტალიური
 კელტ. — კელტური
 კუმბ. — კუმბური
 ლათ. — ლათინური
 ლაქ. — ლაქური
 ლუზგ. — ლუზგური
 ლუზუმ. — ლუზუმური
 ლურ. — ლურის დიალექტი
 ლაქტ.

მანანდ. — მანანდური
 ნელი
 მალყარ. — მალყარული
 მანდ. — მანდური
 მევრ. — მევრული
 მიდ. — მიდიური
 მონგ. — მონგოლური
 მოხევ. — მოხევური
 ორმ. — ორმური
 ოს. — ოსური
 პამირ. — პამირული
 პამირ. ბართ. — ბართ-პამირული
 პამირ. ვახ. — ვახანური
 პამირ. მუნჯ. — მუნჯანური
 პამირ. ორმ. — ორმური
 პამირ. რუმ. — რუმანული
 პამირ. შუგნ. — შუგნანური
 პართ. — პართული
 პოლ. — პოლონური
 რაკ. — რაკელი
 რუმ. — რუმინული
 რუს. — რუსული
 სავ. — სავა
 სანგლ. — სანგლანი
 სამ. ირან. — სამედიო-ირანული
 სამ. სპარს. — სამედიო-სპარსული
 სერბ. — სერბული
 სვან. — სვანური
 სირ. — სირიული
 სკიფ. — სკიფიური
 სლავ. — სლავური
 სლივ. — სლივური
 სომხ. — სომხური
 სოღდ. — სოღდური
 სპარს. — სპარსული
 სუმერ. — სუმერული
 ტამასარ. — ტამასარული
 ტაჩიკ. — ტაჩიკური
 უიგურ. — უიგურული
 უარ. — უარსული

უნჯარ. — უნჯარული
 უნჯარ. ფინ. — უნჯარული
 ფინური
 ფახ. — ფახანი
 ფალ. — ფალური
 ფარს. — ფარსი
 ფინ. — ფინური
 ფრანკ. — ფრანკული
 ფშ. — ფშური
 ქართ. — ქართული
 ქართვ. — ქართველური
 ქერათ. — ქერათული
 ყაზარდ. — ყაზარდული
 ყარახ. — ყარახაული
 ყირგიზ. — ყირგიზული
 შუა ხ. გერმ. — შუა ხეობის გერმანული
 ჩან. — ჩანური
 ჩერქ. — ჩერქეზული
 ჩეხ. — ჩეხური
 ჩუვ. — ჩუვაური
 ძვ. ზ. გერმ. — ძველი ხეობის გერმანული
 ძვ. ინდ. — ძველი ინდური
 ძვ. ირან. — ძველი ირანული
 ძვ. სლავ. — ძველი სლავური
 ძვ. ოს. — ძველი ოსური
 ძვ. პრუს. — ძველი პრუსიული
 ძვ. რუს. — ძველი რუსული
 ძვ. სპარს. — ძველი სპარსული
 ძვ. ებრ. — ძველი ებრაული
 მან. — მანური
 ზევს. — ზევსური
 ხეო. — ხეთური
 ხვარაზმ. — ხვარაზმული

სიყვანთა სემივები

ქართულური ენები

ქართული

ბაზანა 218	ამხანაგი 184, 196, 210, 280	ალიშკო 174
აბხევა 75	ანაზღად 174, 224	აღმორძნა 104
აბრაგი 76, 140	ანაზღი 168, 225	აღორძინება 104
აბუჯა 54, 75	ანგარება 165, 184, 196, 209, 281, 282	აღორძინებული 104
აბჯარი 172, 201, 216, 217, 230	ანგაპარ 281, 282	აღორძნდეს 104
აგზებდეს 83	ანგარიში 281, 282	აღრღელების ქვა 59, 70, 71, 75, 78
აეაჯი 58, 165, 168, 213, 217, 333	ანდერზი 282, 283	აღშფოთება 399
აეაანი 58, 168, 218	ანდერძი 185, 198, 206, 209, 213, 214, 282, 283, 383	აშფოთება 399
აეანი 163, 166	ანჟამანი 201, 210, 214, 286	აბოვანი 165, 182, 205, 288, 289, 481
აეარი 140, 206, 217, 331, 332	ანჟანობა 189, 201, 286, 416	აბრაბი 241
აეაი 170	ამარანი 163	აბრაბიანი 241
აეი 286, 317	ამეა 171, 183, 189, 192, 196, 268, 283	აბრი 241
აზარვით 183, 286	არეე 60, 73, 77	აბენი 16, 17, 34, 163, 164, 168, 200, 226
აზატი 165	არზანიეი 182, 184, 190, 196, 207, 209, 288	აბერაი 481
აზნური 165, 174, 218, 219, 220, 221	არნი 59, 71, 72, 77	აბაეი 165, 168, 226, 227
აბბუჯა 75	არტოშანი 173, 225	აბანი 227
აეუთა 58, 68, 76	არძანიეი 165, 288	აბანოვანი 341
აღაეებს 268	არძანეი 288	აბაძიმი 34, 214, 298
აღაეი 183, 196, 208, 268, 279, 280	არჯ- 27, 206	აბაფი 408
აღუღი 72, 96, 97	ასაეი 174, 277, 278	ბეერ-ათასი 290
ამარი 165, 168, 174, 248, 249	ასარეზი 163, 164, 168, 169, 182, 192, 207, 283, 284	ბეერუელი 289, 290, 291
ამბეი 165, 168, 174, 221, 222, 268	ასელი 110	ბეერი 50, 54, 71, 73, 79, 163, 164, 168, 188, 189, 197, 205, 254, 289, 290, 291
ამბორი 165, 170, 174, 199, 222, 223	ათიანი 166, 170	ბეერის-ბეერი 290
ამბობი 163, 164, 168, 169, 223	აუეი 183, 196, 284, 285, 286	ბერება 292
ამინდი 58, 72, 77	აფსკი 193	ბერვა 173
ამპარტეანი 165, 170, 171, 172, 175, 224		ბერვალი 165, 173
		ბერი 186, 193, 207, 291, 292
		ბერობა 292

- ბგველი 227, 228, 229
 ბზიკი 74, 75, 79
 ბორო 82
 ბოროტი 82, 165, 175
 ბორცვი 187, 198, 207, 214, 293, 392, 403
 ბოსტანი 188, 194, 198, 211, 294
 ბოზიკი 80
 ბოზილა 80
 ბოძი 56, 67, 80, 81
 ბრანჯვი 68, 71, 73, 74, 79, 80
 ბრევილი 291
 ბრეული 291
 ბრინჯაო 362
 ბრძან- 202, 294, 295, 296
 ბრძანება 294, 295
 ბრძენ 296
 ბრძენი 185, 189, 202, 295, 207, 213, 296
 ბრძობა 296
 ბუჯა 54, 76
 ბუნაგი 297
 ბუნაი 169, 226
 ბუნება 163, 164, 169, 296, 297, 298
 ბუნება-ზიარი 297
 ბუნი 163, 187, 198, 209, 297
 ბუნ-ოტრქნი 297
 ბუნიკი 164, 169
 ბუნიობა 81
 ბურაული 71, 82
 ბუხარი 59, 67, 68, 71, 80
 ბუწი 67, 80

 ბუაღაი 170, 204
 ბუეს 58, 82, 83
 გამოფრდილეთ 386
 გამოქანდაკება 389
 განაზება 345
 განზანაკი 299
 განზრახვა 327

 განმსტერეს 100
 განმართლება 271
 განმარტება 28
 განმსტერობა 100
 განმფრდელი 386
 განმარტებელი 265
 განმოტება 269
 განსპეტაკება 173
 განსყა 270
 განსკილი 271, 272
 განფრდა 385, 386
 განფრდილი 386
 განძაკი 18, 202
 განძი 16, 18, 165, 199, 202, 209, 298
 განწმი(ნ)დნა 212
 განწინა 299
 განქეცრი 320
 გაწიგება 318
 გაციუნება 66
 გაქმარხვიდის 255
 გადრეცი 207, 302
 გადრაკი 208
 გაღაგი 190, 196, 208
 გაარდაი 208, 302
 გაარი 165, 303
 გველ-გეშაი 239
 გვინოლი 68, 72, 83
 გვრინვა 230
 გუება 68, 75, 84, 165
 გლახ! 189, 197, 199, 208
 გლახა 300, 301
 გლახაკი 189, 197, 208, 299, 300, 301
 გლახი 301
 გლეხი 301
 გოარი 207, 303
 გოვარი 165, 199, 302, 303
 გოვზაკი 306
 გოზა 305
 გოზაური 306
 გომარდი 304
 გრდემლი 71
 გრივი 185, 199, 205, 207, 300, 301

 გრი 199, 207, 304
 გროვა 304
 გუღაგი 187, 199, 302
 გუარი 302, 303
 გუმარდი 187, 195, 199, 207, 210, 304
 გუნდი 163, 164, 168, 187, 199, 229
 გუნდრეცი 187, 190, 198, 209, 305
 გურამანი 169
 გურდემლი 68, 84
 გურზი 339
 გურინი 230
 გვრინი 230
 გუნ- 190, 199, 211, 308
 გუშაგი 230
 გუჭარი 184, 201, 205, 207, 214, 305, 306

 დაგროვება 304
 დამარბონ 255
 დალკი 169, 231
 დამარბება 255, 256
 დამარბული 256
 დამიზღება 342
 დამიზღებელი 342
 დამმარტველი 255
 დანაკი 231
 დანგი 196, 198, 209, 314
 დანდალი 198, 313, 395
 დამატყება 265, 266
 დარპანი 369
 დასტურად 309
 დასტური 194, 198, 211, 308, 309, 340
 დასტერობა 308, 309
 დასვა 270
 დაუმარტე 255
 დაწნი 168, 232, 233
 დაწმობა 189, 314
 დამირვა 404
 დამარბვა 327
 დაბაშა 317

დაქაპეტი 163, 164, 167
 დედაბერი 292
 დევი 170, 198, 205, 310, 311
 დენა 59, 72
 დესანი 168, 171, 185, 186, 188
 დეტი 169
 დიაველი 186
 დიასკანი 171
 დიასანი 186, 188, 231, 369
 დიდვაჭარი 321
 დიკაონი 166
 დილევი 68, 71, 85, 311, 312
 დინება 85
 დოლი 50, 54, 70, 86
 დრამა 198, 210, 312, 313, 314
 დრადეი 39, 315
 დრაქანი 195, 198, 215, 313
 დროშა 36, 38, 138, 190, 203, 207, 315
 დუმაი 169, 203, 234
 დუჭირი 185, 204
 მებადავი 234
 ეშმა 34, 36, 37, 315, 316, 317
 ეშმაი 34, 143, 188, 210, 214, 315, 316, 317, 406
 ეშმატრობა 316
 ეწერი 56, 66, 71, 86
 შავლაბი 300, 301
 ვაზრი 469
 ვანი 23, 28, 29, 163, 164, 168, 205, 234, 235
 ვარავი 56
 ვარდი 104, 163, 164, 168, 235, 250
 ვარშამავი 172, 236
 ვარცხნა 127
 ვარციში 282

ვასტება 318, 319
 ვასხი 213, 320
 ვაშკარანი 236, 237
 ვაშტი 168, 171, 237
 ვაჭარი 99, 200, 205, 320
 ვაჭრობა 320, 321
 ვაჭში 107
 ვაჭში 164, 203, 205, 319, 320
 ვაჟანი 167
 ვერავი 168, 238
 ვერტი 71, 73, 75, 86
 ვეშაბი 166, 168, 171, 188, 238, 239
 ვიფრი 170, 186, 200, 240, 241
 ვირთავა 56, 87
 ვირთხა 56, 71, 73, 87
 ვსება 74, 87
 ზავ- ზე- 58, 75
 ზამთარი 210, 213, 321, 322
 ზარ-ალეხელი 323
 ზარ-განჭდილი 322, 323
 ზარი 165, 207, 213, 322, 323
 ზახ- 75, 324, 325, 328
 ზახილი 323, 324, 325, 328, 329
 ზენაარ! 325
 ზენაარი 186, 207, 325, 326
 ზენარობა 326
 ზეპური 164, 169, 171, 173, 204, 215, 241, 242, 243
 ზეარავი 165, 170, 247
 ზიანი 184, 185, 209, 213, 326
 ზორავარი 163, 169, 204
 ზორვა 34, 163, 173, 213, 225, 242, 244, 247
 ზრახ- 68, 88, 190, 197, 327, 328

ზროხა 245, 246
 ზრუნ- 324
 ზრუნვა 189
 ზურავი 34, 168, 245, 246, 247
 ზეერი 244
 ზურმუხტი 213, 330, 331
 ზღაპარი 107, 189, 328, 329, 387
 ზღაპრობა 329
 თბაბი 375
 თალარი 273
 თემაბი 60, 67, 90
 თეალაღ-ნაბი 346
 თივა 73, 90
 თრევა 56, 71, 89
 იავუნდი 200, 204, 331
 იადგარი 195, 204, 207, 333, 406
 იავარი 186, 207, 331, 332, 348
 იაკინთი 331
 იალბუზი 186, 348
 იალმაგი 186, 348
 იატავი 184, 186, 348, 349
 იზეება 88
 იმარტედი 255
 ძალნაბი 195, 198, 208, 209, 333
 ეჟანი 165
 ეპი 90
 ეპოეტი 63, 90, 171, 366
 *ეპარ- 95
 ექლოზს 69, 90, 91
 ეგრბ- 69, 73, 91
 ეგრპი 34, 165, 169, 171, 175, 184, 192, 195, 207, 334, 335, 383
 ეგრპ- 93
 ეგრძი 69
 ეგრძობ 60, 69, 71, 92

- კიბობა 31
- კითხი 31, 165, 171
- კისაკი 168, 247
- კოეზი 306
- კოლტი 69
- კოშკი 187, 195, 196, 333, 334
- კოში 306
- კვა 72, 93, 94
- კვაყოფა 94
- კვაყოფილი 69, 94
- კნინი 69, 72, 93
- კრება 71
- კრიშანკველი 230
- კრინი 230
- კრინვა 230
- კრძალვა 69, 71, 75, 94, 95, 98
- კურობი 247, 248, 336
- კუხასტი 195, 211, 335, 336
- კუხასტი 335
- კურტაყი 187, 195, 336
- კუშტბანი 171, 174

- ღ**
- ღაგება 268
- ღაგვარდანი 68, 71, 72, 95, 96
- ღალი 208, 336
- ღამარაკი 190
- ღამი 60, 71, 96
- ღაშქარი 165, 208, 337
- ღეზვი 72, 73, 75, 96
- ღიანდაგი 349
- ღოვა 96
- ღული 54, 61, 96, 140

- შ**
- შაზღენი 163, 164
- შაზრა 339, 340
- შაზრაყი 339
- შაზრაყი 339, 340
- შანიაკი 170
- შანკი 165
- შარა 249, 253, 254
- შარავება 249, 250, 251, 252
- შარავი 249, 250, 251, 252
- შარადის 253
- შარადლ 253
- შარადლე 249, 253, 254
- შარაბანი 341
- შარაყი 339, 340
- შარაზანი 207, 209, 210, 213, 340, 341, 369
- შარაზანი 231, 340
- შართ- 26, 193, 256
- შართალი 23, 34, 233, 252, 406
- შართლისა-თეს 26
- შარბ- 193, 256
- შარხვა 173, 193, 204, 215, 255, 385
- შარყვე 233
- შარყვენი 233
- შარყვენი 28
- შარყვე 28
- შარყვენი 23
- შარყელ 23, 28
- შასპინძელი 16, 18, 182, 186, 192, 202, 209, 211, 241, 252, 287, 288
- შასპინძელობა 287
- შასპინძლობა 287
- შატაკარანი 171, 173, 237, 256
- შატიანე 163, 164, 166, 170, 209, 210, 342, 343
- შბობა 268
- შვოსანი 187, 209, 211, 306, 307, 324
- შვეზვი 88
- შვზუერე 244, 245
- შვზლამზე 329
- შვეგლახაკი 301
- შვეეპე 169
- შვეერპე 334
- შემარავე 174, 249, 250, 251, 252
- შემგოსნე 307
- შენავე 344
- შერემავე 365
- შერბულე 270
- შესტები 56, 65, 192, 194, 97
- შეტობივე 380
- შეჭადავე 415
- შეზი 97
- შეზევიშე 410, 411
- შეჰმარეობა 248
- შეაყუარება 174
- შიგრი 240
- შილი 60, 185, 199, 210, 213, 342
- შილდერი 342
- შიღელი 97
- შიკერი 50, 54, 58, 69, 75, 97, 98, 507
- შიკობა 257, 258
- შიართებს 387
- შიარხველი 255
- შიოსპარეზე 284
- შიობდანი 341
- შიოვე 16, 163, 170, 188, 200, 210, 256, 257
- შიოვობა 17, 342
- შიოვე 17, 341, 342, 406
- შიოვეპეტი 163, 164
- შიოვეტრება 320
- შიორუნევა 324
- შიორუერი 245
- შიმაზრება 339, 340
- შიონა 23, 29, 30, 59, 72, 98, 99
- შიოსაყელი 271
- შიოსვა 258
- შიოფარდაველი 385
- შიოფარდული 385, 386
- შიოქადული 116, 388
- შიოქარავე 390
- შიოხელე 310
- შიოხერხეული 233
- შირავალი 249, 253, 254, 291
- შისაყელი 270, 271
- შისტოვარი 66, 99
- შიტეზალი 84

მუგუნი 84	ნიში 163, 185, 212, 349, 350	პატიშრობა 266, 267
მურა 54, 71, 82		პატიოსანი 264
მუშაკი 163, 169	ნიწალი 184, 185, 195, 202, 214, 350, 351	პატივეულ 265
მუცლით მებლაბრე 325	ნოაგი 351	პატივი 165, 168, 169, 171, 265, 266
მუქარა 61, 67, 70, 71, 72, 100	ნოაგობა 351	პატნეზი 169, 171, 172, 262
მუხრაკი 258	ნოვაგი-მოყვარე 352	პატრუკი 183, 361
მუწავრი 271	ნოვაგი 197, 205, 209, 351, 352	პატრუქი 191
მკონარი 72, 100	ნოვაგობა 351	პატრუცაგი 173, 189, 191, 197, 201, 207, 217, 361, 392, 403
მძიმე 126	ნუკეა 353, 354, 358	პაპრაკი 171, 173, 204, 262, 385
ნავარდი 195, 206, 208, 344	ნუკეული 353, 354	პერანვი 191, 197, 209, 215, 360, 361
ნავთი 345	ნუკეა 354	პერანგოსანი 360
ნავისაყუდელი 344	ნუსალი 54, 72, 101	პილენძი 168, 186, 202
ნავი 344, 345	ნუბი 102	პილო 172, 185, 191, 208, 362
ნახი 208, 345	ნუბობა 74, 102	პირანსი 346
ნახობა 345	ნორმო 50, 54, 71, 72, 74, 102, 177	პიტაბში 168, 186, 203, 362, 363, 364
ნახორცი 243	ნორტაბაზი 68, 71, 74, 103	პეურება 268
ნახორციე 243	ნორძ- 103, 105	პობ 269
ნასდება 346	ნორძილი 104	პობვა 169, 172, 268, 269
ნასება 346	ნორძინ- 74, 75	პობ-იერ-ი 269
ნასი 190, 346, 347	ნოსტანი 163, 164, 168	პობილი 268, 269
ნატრა 355, 357, 358	ნოსტიგანი 172, 194, 196, 211, 358	შამი 163, 164, 168, 214, 259, 260
ნატრული 355	პაემანი 169	ყოფორაკი 245
ნაფთი 345	პაექრობა 169	რანში 206, 210, 364
ნაძუ- 201, 347	პალაგანდი 170, 171, 173, 261	რანვი 59, 68, 71, 72, 105
ნაძვი 173, 208, 347, 348	პალანი 262	რემა 365
ნაძუ 347	პალეკარტი 169	რემაკი 184, 206, 210, 365
ნახშობა 70, 72, 74, 101	პასანიკი 168, 169, 171, 261	რეალი 206, 365, 366
ნეზვი 74, 88	პასენაკი 191, 211, 261	როატრავი 164, 169, 172, 197, 202, 367
ნეტა 355	პასუხი 191, 211, 359, 360	როსკიბი, როსპიკი 186, 187, 206, 211, 366, 367
ნეტავი 355	პასუხობა 359	როჭიკი 185, 188, 200, 206, 367
ნეტამკ 355	პარევეტი 163, 164, 168	რუელი 365, 366
ნეტარ 355, 356, 358	პარტახტი 195, 386, 387	რუსა 70, 71, 74, 75, 106
ნეტარება 355, 357	პატიბში 215, 362	
ნეტარი 34, 355, 356, 357	პატივი 163, 164, 168, 169, 170, 171, 263, 264, 266	
ნეტარძი 355, 357	პატივის ცემა 263	
ნიადაგ 349	პატიშარი 266, 267, 268	
ნიადაგი 185, 195, 197, 208, 215, 349		
ნიადაგული 349		
ნიაღვ 349		
ნიშან 350		
ნიშანი 164, 168, 184, 185, 209, 228, 349, 350		

- არის 270, 271
- არული 270, 271
- არის 271
- არული 271
- ხანძარი 286
- ხანძარზე 294
- ხანძარი 298, 299
- ხაღა 197
- ხაღაგა 368
- ხაღა 211, 368
- ხაღაგა 311, 312
- ხაღა 29, 234
- ხაღაგა 320
- ხაღა 73
- ხაღაგა 163, 241
- ხაღაგა 244
- ხაღაგა 336
- ხაღა 165, 174
- ხაღაგა 255
- ხაღაგა 257, 258, 384
- ხაღაგა 258
- ხაღაგა 100
- ხაღაგა 58, 70, 71, 73, 106
- ხაღაგა 355, 357, 358
- ხაღაგა 355, 358
- ხაღაგა 352
- ხაღაგა 252, 351, 352
- ხაღაგა 353, 354
- ხაღაგა 186, 358, 359
- ხაღაგა 262
- ხაღაგა 266, 267
- ხაღაგა 268
- ხაღაგა 270
- ხაღაგა 194, 196, 368
- ხაღაგა 72, 73, 74, 107, 111
- ხაღაგა 270
- ხაღაგა 377
- ხაღაგა 174, 299
- ხაღაგა 386
- ხაღაგა 381, 382
- ხაღაგა 390
- ხაღაგა 128
- ხაღაგა 271
- ხაღაგა 172, 270, 271
- ხაღაგა 174
- ხაღაგა 382
- ხაღაგა 327
- ხაღაგა 107, 325, 328
- ხაღაგა 325, 328, 329
- ხაღაგა 172, 270, 271
- ხაღაგა 270
- ხაღაგა 369
- ხაღაგა 196, 209, 369, 370
- ხაღაგა 165, 211, 369, 370
- ხაღაგა 369
- ხაღაგა 169
- ხაღაგა 172, 319
- ხაღაგა 73, 74, 75, 108
- ხაღაგა 219
- ხაღაგა 291
- ხაღაგა 295
- ხაღაგა 300
- ხაღაგა 74, 109
- ხაღაგა 253, 254
- ხაღაგა 269
- ხაღაგა 275
- ხაღაგა 116, 387, 388, 389
- ხაღაგა 409
- ხაღაგა 72
- ხაღაგა 329, 402
- ხაღაგა 408, 409
- ხაღაგა 317, 318
- ხაღაგა 184, 192, 215, 370, 371
- ხაღაგა 164, 185, 211, 215, 371
- ხაღაგა 163, 164, 168
- ხაღაგა 215, 372
- ხაღაგა 163, 192, 371
- ხაღაგა 164, 168, 188, 192, 196, 211, 372, 373
- ხაღაგა 372, 373
- ხაღაგა 16, 18, 262, 361, 365
- ხაღაგა 206, 211, 373
- ხაღაგა 65
- ხაღაგა 187, 193, 211, 373, 374
- ხაღაგა 109
- ხაღაგა 61, 72, 74, 109
- ხაღაგა 124
- ხაღაგა 271
- ხაღაგა 272
- ხაღაგა 270, 271, 272
- ხაღაგა 193, 374
- ხაღაგა 171, 172, 272
- ხაღაგა 198, 375
- ხაღაგა 194, 200, 375, 376
- ხაღაგა 194, 200, 375, 376
- ხაღაგა 375
- ხაღაგა 183, 189, 194, 196, 374
- ხაღაგა 171, 272
- ხაღაგა 272, 273
- ხაღაგა 277
- ხაღაგა 183, 194, 376
- ხაღაგა 164, 168
- ხაღაგა 163, 171, 183, 194, 201, 209, 377
- ხაღაგა 377
- ხაღაგა 377
- ხაღაგა 192, 194, 374
- ხაღაგა 89
- ხაღაგა 193
- ხაღაგა 34, 163, 164, 173, 183, 194, 201, 348, 377, 378, 379
- ხაღაგა 60, 73, 109
- ხაღაგა 65
- ხაღაგა 185, 188, 194, 196, 213, 380, 381, 415
- ხაღაგა 380
- ხაღაგა 165, 174, 188, 194, 210, 215, 351, 379, 380
- ხაღაგა 75, 109, 110

შაზნი 218, 220	ფარშანი 164, 172, 295	ქერბო 54, 118
უალავო 279	ფარსაგი 56, 59, 68, 71, 73, 74, 111	ქერცლო 68, 118
უამარი 248	ფარსახი 173	ქაცელი 118
უარზანიგე 288	ფარღული 59, 61, 73, 112	ქეცი 68, 118
უდასტურეს 309	ფარ-შიშვერი 392	ქოსი 308
უხეი 88	ფარცაგი 75	ქუდი 50, 54, 70, 118, 199, 203
უზორვიდეს 242	ფახი 73, 74, 112, 113	ქუღბაგი 187, 193, 197, 390
უპარა 249	ფერცხალი 54, 60, 69, 71, 73, 74, 113	ქურციკი 201, 214, 391, 392, 403
უპარყუ 28	ფესვ 184, 211, 382, 383, 192	
უპპრახი 327, 328	ფესუჭლი 382, 383	ღლაბი 96
უნარი 165	ფეშხენი 34, 73, 113, 295	შაბღუაიი 86
უნასი 173, 190, 274, 346, 347	ფიხელი 66, 114	უხინ- 127
უნჯება 299	ფიღები 66, 73, 114	
უნჯი 165, 299	ფოს(რ)ონიკი 61, 72, 73, 74, 114	უვი 50, 54, 58, 73, 74, 119
უფაშო 259	ფრ 115	შარაენღელი 392, 393, 394, 398
ურაკპარაი 171, 173, 190, 199, 203, 273, 274	ფრდა 195	შარაენღელობა 393, 394
ურგაიი 71, 73, 77, 110	ფრღილი 385, 386	შარაენღი 143, 205 212, 215, 392, 394, 396, 397, 398
ურჩულო 270	ფრღად 73	შემკობა 258
ურჩულოება 270	ფრღადი 71	შემოსვა 258
უსი 54, 62, 74, 110	ფუჟე 187, 192, 381, 382, 383	შენება 163, 209, 212, 401
უსუარი 74, 111		შენებელი 401
უსუბუქდა 374	ჭად 58, 115	შენი 401
უსუქელი 174, 175, 270, 225	ჭადაგი 50, 54, 116, 117, 387, 388, 389	შეუძნლა 126
უტირო 404, 405	ჭაღება 54, 116, 387, 388, 389	შეფარღება 386
უბუაიშვი 411	ჭაღებული 389	შეშფოთება 399
	ჭაღილი 50, 68, 116, 388, 389	შეჟგუნეს 308
უათენი 59, 60, 72, 73, 111	ჭაგი 68	შეჟარდა 322
უათურაი 186, 193, 384	ჭანდაკება 197	შეჟალავანღო 261
უაფფური 445	ჭანდაკებული 390	
უარღ- 193, 385	ჭანდაკი 389	შიშვერი 186, 196, 210, 212, 318, 392, 402
უარღავი 192, 195, 267, 384, 385	ჭარაენი 197, 205, 390	შეო 165, 174
უარღი 386	ჭარღავი 195, 207, 390, 391	შტახში 163
უარღობა 386	ჭარჩინა 67, 68, 69, 70, 71, 72, 117	შუენაბა 174
უარჯვა 385	ჭაშავი 118	შუენიერი 174
უარჯოება 275	ჭაშავი 117	შფოთება 399
უარჯოო 36, 38, 172, 275, 383		
უარი 76, 192, 204, 215, 243, 385		
უარშანღი 261		

- შფოთი 165, 188, 202, 212, 398, 399, 400, 401
 შის 270, 271
 შხელი 270, 271
 შყა 270, 271
 შყელი 174, 270, 271
 შარბი 200, 256
 ზაუკი 200, 409
 ზაფხატი 67, 70, 73, 120
 ზაფხუტი 120
 ზალ- 120
 ზაღება 67, 70
 ზოგანი 200, 402
 ზონგა 67, 68, 70, 72, 121
 ძალი 58, 66, 72
 ცალიერი 121
 ცალე 121
 ცინ 61, 121
 ცისმარე დღე 249
 ცოლე 61, 66, 70, 71, 75, 122
 ცმელი 66, 122
 ცოდვა 74, 123
 ცოდვილი 34
 ცრუ 34, 62, 190, 214, 330, 382, 402, 403, 404
 ცრუმოდვარნი 402
 ცრუობა 403
 ცუდი 123
 ძარ- 75
 ძახ- 325
 ძეწყვი 67, 68, 124
 ძვრალ 404
 ძირი 214, 404, 405
 ძირს 405
 ძნ- 25
 ძნელი 50, 54, 72, 75
 ძნე 126
 ძნობა 169
 ძრვა 123
 ძვრი 67, 89, 188, 214, 403, 404
 ძუნძული 66, 67, 126
 წარმართი 34
 წევა- 66, 126
 წევა 60, 73
 წითს 67
 წითელი 127
 წმედ- 184, 193, 212, 256, 405, 406
 წოზი 67
 წმიდა 36, 405, 406
 შახუკი 165, 187, 193, 200, 408, 409
 კაბუეობა 409
 კალა 407
 კალაი 200, 208, 406, 407
 კანგი 121
 კარბი 270
 კარმაგი 197, 200, 409
 კარმავოსანი 409
 კეშმარტეზა 407
 კეშმარტი 165, 184, 199, 200, 212, 383, 407
 კიაკოკონა 56, 69
 კინჭი 408
 კირხლი 69
 კიჭნაური 408
 კიჭნახუტი 408
 ხაზიხვინი 59, 70, 75, 128
 ხაეიწი 128
 ხაესი 70, 74, 128
 ხას-ხასა 128
 ხანავა 410
 ხაში 165, 317, 318
 ხეტალი 65, 70, 128, 195
 ხეაღი 195, 215, 410
 ხეიშანი 203, 209, 215, 410
 ხეიშნობა 185, 203, 212, 410, 411
 ხეარბალი 203
 ხეასტავი 183, 194, 197, 203, 212, 215
 ხეაშიაღი 215, 413
 ხეეწნა 212
 ხეეჭა 212
 ხიდი 50, 54, 203, 123, 413, 414
 ხირავა 56, 68, 70, 71, 129
 ხისტე 66
 ხოიხი 170, 199
 ხორბალი 190, 198
 ხორშა 412
 ხორშაეული 412
 ხორშავი 203, 215, 412
 ხოსტავი 190, 196, 411
 ხეარბალი 414
 ხეასტავი 411, 412, 435
 ხეაშიაღადრე 413
 ხერდა-ფრეში 410
 ხერდა 410
 ხერდი 195, 409
 ხერვა 119
 ქიდი 129, 413
 ქვითი 409
 ჯაეშანი 205, 212, 415
 ჯარი 351
 ჯვრო 304
 ჯვალო 302
 ჯვანა 130
 ჯიკა 67, 69, 70, 130
 ჯნა 189, 416
 ჯოჯოხეთი 34, 36, 39, 202, 414, 415
 ჯამარი 248
 ჯამარკარი 163, 164, 167, 174
 ჯამბავი 214, 221, 222, 282, 387
 ჯამბორი 174, 214, 282
 ჯამბორის-ყოფა 223
 ჯამრობა 248
 ჯასაკი 168, 171, 174, 276, 277, 278, 282
 ჯასაკოვანი 276
 ჯროარდავი 163
 ჯროარტავი 367

პბაზუე 424	არღაბირ 435	ასპინძა 19, 202, 288
ადარბადავანი 19	არღავან 24	ასფავორ 131, 383, 425
ადარბა 23	არღამ 23, 24	ასფავერ 130, 151, 152, 425, 427
ადარბასე 184, 417, 418, 419, 420, 421, 439, 440, 441, 442, 456, 459, 460	არღაშირ 183, 186, 213, 427, 435, 436, 445, 447, 494	ასფარტე 183, 426, 432
ადარბასიანი 418	არღანდ 183, 428, 429, 462, 487	ასფრიდონ 35, 186, 437, 438, 450
ადარბერსე 417, 421, 443, 454, 455	არზოე 429	აფშინა 50, 61, 74, 130, 140
ადარბესე 417, 485	არზუე 184, 189, 196, 429	აღსართან 50, 59, 140, 141, 445, 510, 513, 514, 515
ადერკი 491	არიე 131, 429, 430	ახასარფაქიანი 133
ადრბერსე 417, 421	არმაზ 14, 15, 23, 24, 25, 213, 430, 431, 499	ახასარფაქიანი 134
აზო 131	არმაზდ 430	
აზონი 497	არსაე 59, 60, 430	
აზორე 422, 429, 433, 438, 463	არსოე 432, 433	ბადურ 135
აზრაქტი 163, 164	არსუე 131, 432, 433	ბაამან 426, 438, 445
აღან 141	არსუეიძე 432	ბაბჯენ 465
აღანია 141	არტაბან 23, 434	ბაგეანი 166, 170
აღღე 130, 132	არტაგ 183, 194, 429, 430, 433	ბაგრატ 183, 198, 199, 417, 419, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 449, 450, 453, 454, 456, 457, 458, 460
აღღენი 132	არტავაზ 13, 16, 183, 194, 205, 433, 434, 499	ბაგრატიონი 443, 464
აღღლა 50, 60, 61, 65, 96, 130, 140	არტავაზდი 433	ბაგრატიონი 443, 460
ამაზაერ 432	არტავასტ 167	ბაგრატიონიანი 438, 439, 442, 443
ამაზასა 24, 139, 192, 422, 423, 463	არტანუფი 434	ბაგრევანდი 166, 170
ამაზასი 150, 151, 177, 184, 502	არტაშან 13, 23, 428, 433, 434, 435	ბაღა 140
ამასო 24, 422, 449	არტაშეს 470	ბაზოე 438
ამაზუე 59	არტოე 430	ბაზუე 59, 61, 424, 426, 438, 468
ამაზრეზ 182, 188, 205, 421	არფიშო 437	ბათორა 135, 140
ამზასა 24, 422	არშაე 183, 213, 427, 433, 434	ბაქურ 198, 443, 444, 448, 458, 463, 465
ამზასპან 24, 422, 423	არშაკეანი 166, 170	ბაქურიანი 444
ანაე 182, 196, 423	არშაკუთი 19, 428	ბალენდუბტ 445
ანაზუე 424, 426	არშაკუნიაიანი 427, 434, 447, 470	ბარამ 183, 427, 445, 446, 457, 467
ანუშარვან 182, 205, 212, 424	არში 510	ბარზაბოდ 183, 189, 198, 199, 213, 446, 447, 450, 463
აპარეკა, 76, 140	არშუშა 465	
აუღააკი 148	არჩილ 185, 200, 208, 418, 435, 436, 453, 457, 463, 473	
აუღალან 145, 146, 147, 148, 426, 427	არბუე 429	
აუღალანიაიანი 427	ასპარტე 468	

ბარტამ 194, 198, 447, 448, 451	გოდერძისა ქვეი 452	ვაგე 200, 205, 499, 492, 11
ბარტომ 447, 451, 483	გორგასალი 206, 453, 454, 457, 466, 468	ვახტანგ 50, 120, 417, 444, 447, 452, 453, 462, 464, 467, 468, 476, 477, 480, 481, 499, 504, 505, 511, 512, 515
ბაქარ 448, 476	გოსტაშაბი 466	ვახრამ 177
ბაქარაიანი 490	გომტასპი 501	ვეზან 468
ბაღათურა 60, 65, 135, 140	გოჭასპ 501	ვეფან 188, 202, 205, 451, 468, 469
ბაღათურია 135	გუარამ 206, 417, 418, 419, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 463, 464, 466, 467	ვაიქი 148, 423
ბაეათარ 65, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 459	გუარანდუხტ 436, 457, 458	ზაღუნ 23, 335, 430, 431
ბახტაიდ 183, 184, 194, 198, 448, 452, 461, 469	გუასტურაგანი 206, 456	ზაფენ შაბრი 501
ბაშაღუნდი 193, 449	გურანდუხტ 203, 457, 458, 481, 482, 494	ზარანდ 59
ბევრაზორი 330	გურგენ 187, 188, 206, 442, 443, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 465, 466, 467	ზარანდია 141
ბევრაზურია 50, 130	გუშაყ 187, 206, 452, 457, 461, 469, 487	ზარენ 188, 213, 469, 471
ბევრასფი 148, 183, 198, 383, 423, 437, 449, 450	ზარილანი 49	ზარშილ 204, 208, 213, 437, 469
ბეფან 469	ღარუბანდი 24, 396	ზოაქი 148, 449
ბეშქენ 186, 188, 193, 213, 450, 478	ღარჩილ 204, 208, 270, 462, 463	შრდატ 167, 199, 435, 470, 471, 478, 517
ბივიტიანი 13, 493	ღამი 462, 463	თრითინო 34, 35, 438
ბინჭარ 451	ღეროყ 187, 196, 198, 383, 463	იაღბუხი 473
ბინჭარან 445, 447, 450, 451	ღინჭარ 451	იაღლეხი 186, 348, 473
ბორენა 132, 135	ღორღოღული 135, 136	იარედ 186, 437, 472, 473
ბორზო 452, 461, 469	შარაზ 205, 213, 455, 463, 464, 471, 472, 480, 504	იარვანდ 186, 205, 348, 428, 434, 473
ბოსტან-ქალაქი 294	ვარაშაშანი 464	იახსარი 50, 130
ბრატმან 451, 506	ვარან 499	იხიდმოხიდ 473
ბუზშილ 208, 437, 468	ვარანთანგ 467	იოდმანგან 50, 130
ბუზშირ 185, 187, 198, 204, 451, 452	ვარაპრან 177	ქავეტი 507, 508
ბურდუხან 133, 139	ვარდან 205, 464	კავტია 136, 138
ბურზო 187, 189, 213, 452	ვარსკენ 465	კახს 507
ბანაყი 19	ვაშტაშაბ 23, 25, 149, 466, 494	წემანყევი 141
გურობანდაყ 188, 189, 199, 206, 457, 462		ლიშაყი 133, 134, 138, 139, 141
გოდერძი 185, 189, 199, 200, 383, 452, 453, 456, 462		
გოდერძიანი 453		

ლოპრასპი 429	პეროზ 188, 191, 487	ფარევეზ 500
შავეან 202, 468, 469	პეროზაყ 452, 461, 469, 487	ფარეჯან 133, 137, 138, 139
შიდი 19	პეროთე-კაფა 489	ფარსავაზ 14, 15, 16, 138, 202, 335, 492, 496, 497, 498, 499, 501
შითრა 474	პეროთეჯარ 489	ფარსავაზიანი 479, 498, 500 -
შითრიდატ 210	რეე 205, 472, 489, 490, 491	ფარსაფობ 500
შირ 185, 474, 484	რევიანი 490	ფარსაფომ 500, 501
შირანდუბტ 203, 445, 457, 458, 481, 482, 494	როე 491, 492	ფარსუბ 432
შირდატ 199, 210, 426, 463, 467, 474, 475, 476, 477, 478	შაგდუბტ 203, 445, 446, 447, 458, 463, 467, 482, 493, 494	ფარუბ 202, 505
შირვან 434, 447, 481, 482, 483, 501	სეარასამ 35, 36	ფარუბშარდი 178
შირვანოზ 481, 483, 484	სეარასამის-ძე 509	ფარსმან 193, 383, 428, 429, 444, 451, 474, 475, 492, 502, 503, 504, 505
შირვან 152, 184, 210, 424, 426, 427, 448, 450, 471, 478, 479, 480, 481, 484, 488	სათხე 136	ფაღა 141
შირა 204, 215, 243, 473, 474	საღმი 429	ფეროზ 383, 487, 488
შირაქან 204	სართანია 513	ფეროზ 136, 138, 488
შირან 152, 426, 478, 481, 482	საურმაგ 13, 50, 130, 131, 434, 482, 492, 493	ფრიდონ 35, 173, 202, 437, 438
შირანდუბტ 481, 482	სიაოში 509	ჭავჭავი 179
შიაბად 341, 484	სიაუში 36	ქაიქავოს 453
შიბუდანი 484	სოსლანი 136	ქაიხოსრო 505, 506, 508
წარიმან 451	სპანდატ 494	ქაოზ 507
ნასრე 442	სპანდიატ 149, 192, 465, 466, 478, 494, 495	ქართამ 447, 502, 506
ნებროთი 437	სპარსი 22	ქარამ 506
ნებროთიანი 500	ტესკია 141	ქარამ 131
ნერსე 167, 174, 177, 185, 383, 421, 455, 458, 460, 463, 485, 486	შურამეგ 136, 137	ქასრე 152, 421, 422, 425, 427, 446, 447, 478, 516, 517
ნოსტე 66, 102	უობოს 46	ქეიხოსრო 505
ნოშრევიანი 425	ურდურე 137	ქეკაოს 499, 507, 508
ოესეთი 46	ურპიტლ 26, 189, 199, 432, 495	ქეკაოზ 500, 508
ოესნი 46	ურპიტლ 495	ქრამ ზეარ-ბორი-ზარდ 511
ორმუზლი 501	უსტამ 189, 194, 448, 452, 461, 495, 496	ქსეფარნუგ 50, 130, 426, 432, 468, 492, 501
პანაგეუშენაპ 191, 192, 448, 452, 461, 469, 486, 487	შალავანი 449	ქუჩი 138, 139
	ფალავანდიშვილი 449	ჯადამ 131, 508
	ფარაბოროტ 499, 500	ლადანა 508
	ფარავანიანი 138	
	ფარეპორზი 500	

შაბურ 177	ხვარანძე 512	ხუარ 511
შარვაში 50	ხვარეშანი 511	ხუარა 510, 511
შარვაში 36	ხვარო 215, 422	ხვარამზე 511
შარვაშის ძე 509	ხორეშანი 511	ხვარან 510, 511
შინქარან 451	ხოსრო 179, 180, 187, 203, 423, 425, 515	ხვარანძე 444, 494, 511
შოთა 36, 508, 509	ხოსროიანი 152, 435, 436, 444, 463, 517	ხვარო 421, 428, 447, 454, 462, 484, 515, 516, 517
ჯუანშერი 418, 452, 476, 510	ხსართან 59, 65, 140, 141, 468, 512, 513	ხვაროიანი 517
ბახუა 510	ხუანზე 139, 509, 510	ხვაროიანი 454
ხვარამზე 512		ხუდღანი 139
		ხუბა 510

სოხრულ-პანდო

მეც 122	რანგი 105	მეგე 122
მირა 90	ხელუგენი 109	ციმე 122
შალაბია 261	ბარეა 355	ჭახ 325
შაშქინდი 228	ბუა 110	ძუ 122
ნოსა 101	ჭოდოგზე 84	შოთა 127
ნუზე 348	ქოდორზე 84	ქუტანესა 102
ნუსა 101	ქურთი 248	
მსურია 110	შინაბა 109	ჯობ 325
ოფში 87		

სპანდო

ხვანტ 55	ინლა 54	ჭანგ 118
ხურან 55	ინლა 54	ქერდ 55
ხურღვა 82		ქერჩინ 55, 117
ხურანა 54	ლიზალ 88	
ხურანა 54	შინაპე 54	ქოშ 306
დალისე 55	მანდ 55	ში- (ლი-ში) 109
დალეს 55	მაკეშდუპე 55	
დარე 54	მერეშქ 54	ნორთ 54
პორაპე 55	რანგ 55, 105	მე- 122
ში- (ლიზალ) 55	სგე 125	მგ 54
ზად 54	სელხერ 55	შალა 407

საქართველოში მცხოვრები ენები

სახელი	მცხოვრები	საბუბრო
Pšuma 115	Äbrag 76	Abreg 76
აფონი	Boarz 293	Bäsom 115
Bäsom 115	Fussem 115	Keržin 117
ბახო	Kad 117	ბახო
Nustur 101	Sosla 136	Borc 793
ბახო	ლახო	Husam 115
A-pšma 115	Khurtu 248	Kerc 118
arnög 78	ლახო	ბახო
Legaž'v 99	Kurt 248	Abreg 76
ბახო	ბახო	Kisa 247
Kisa 247	Abrek 76	Nuskul 101
ბახო	oronak 78	Urdu 110
Čug 124	Ček 126	Č'ük 124
Nus 101	Ginan 83	Noso 101
	golow 87	ბახო
	Koržon 117	Aburik 76
	Nөгөs 101	Kese 247
	Šxur 107	Laghe 99
	ბახო	Nus 101
	K'wašk' 334	

იხილეთ

სახელი

*Adaryāka 85	*Aršaka 432	*Uz. tap- 100
*adhi.bāna 235	*aspabāra 430	*Kava Usa 507
*ađi.čarana 172, 216	*aza 131	*Kavna-ka 93
*abra 76	*ahūvant 182, 259	*kart- 93
*api-čāra	*āčarāna 216	*kars-ana 507
ava.stā- 496	*āpaka 283	*karsa. vač- 506
*arana, aruna 78	*āpa. pāra- 332	*kasāka 117
-arg- *arj- 27	*ā.māra- 249	*kāta- 116, 386
ბოგ. arta 15, 33	*ā.vāz-āna 218	*kām- 62
*arda 208	*āznā 220, 221	*kāy- 389
*aryaka- 430	*āhāna 410	*krt- 391
*Aryana 141		*Gauθra 303
ბოგ. Aryazantu 12		

- *gauna 61
- *garda, grda 30
- *grab- 92
- *gravaθva 304
- Xauda- 119
- θog. xsaθra 15
- *xsaθraka 140
- *xsaθrāna- 513
- *xsaθravant 396
- *xšāy- 396
- *Čanga 121
- *čašmadita 407
- *čāpūka 409
- *čyaliθna-
- *čyā-122
- *Jaθra- 323
- *Jamana 260, 261
- *Taxman 380
- θog. Taxmaspāda 370
- tač- 90
- *tap- 103
- *tar- 89
- *tigra 122
- *Dainakāra 451
- *daiva 311
- *dan- 85
- *dastabara 310
- *dahyu(θ)pāna 231
- *dānska 314
- *Dārayačīθra 462
- *dārūka 463
- *dumaka 234
- *θrapu 374
- *Paisa- 108, 450
- *pač-, pak- 114
- *pati 111
- *pati.ara 384
- *pati.bā-244
- *patimara 267
- *patirauča 361
- *patixšāy- 364
- *pati.sax*ān 360
- *pati.šta-266
- *patīža 206
- *paθana 111
- *pāθra- 256
- *parī- aužah 485
- *parī.tač- 386
- *paru- 115
- *parta- 386
- *parduka- 112
- *Parsamana 503
- *paru 113
- *pasu- 112
- *pasumant- (fšumant-)
114, 115
- *pitu 269
- *pū- 113
- *Baivar 64
- Baivaraspa 24
- bauzma 81
- *bagaina 17, 2:6
- *Bagapuθra 445
- *Baxtađāta 449
- *baθratama 448
- *bānu 81
- *Brutaka 451
- *Waijana 469
- *wabza. vapsa 79
- Farna 15, 33
- θog. *Farnavazdah 15
- *Farnuka 505
- *frimana 61
- *Naiš- 263
- *ni. dā- 349
- *nikāta 117
- *ni. žāta 351
- *Maigha 62, 97
- mauk-, muk- 257, 258
- *Magupati 484
- *manu- 99
- *mārakara 252
- *māθra. kara 252
- Miθra 474
- *Miθrāna 481
- *Miθradāta 478
- *Miθrapāna 483
- *Yazata 33
- *Vaispuθraka 242
- *vab- 102
- *vart- 105
- *varman- 102
- *Varzkaina 465
- *vaškadāna 237
- *vazrka 276
- *vispuθra 242
- visyapuθra 252
- vraza 77
- *vrka 276
- *vināsa 347
- *Rauka. ruka- 96
- *rauča 491
- *raurāna 106
- *rasana 54
- *rāšakara 338
- *Sāra.vrti 273
- Sq̄h-, sah- 107
- θog. *spaka 12
- *spādupati 471
- *spāda 370
- *spay- : spata 87
- *Syāvarān 508
- *Habāspa 24
- *hanjamana 514
- *Hamabāzuka 424
- *hama. buda 223

*ham . daroza 283	*ham mūra 249	*hvāz- 412
*ham . par-	*Hutausa 102	*Šainakāra 451
*ham . bav- 222	*husravah 617	*Zan- zay- 88
*hambava 267	*hvarānzana 512	zar- zray- 125

᠘᠐᠐᠐᠐ ᠪᠰ᠔᠘᠐᠐᠐᠐

*A(x)šnāka 220	Tauma 380	Bardiya 390
ājamiya 416	tau(h)ma 379	Farna 412
abāčārjīš 321	tačara 173, 201, 378	*Farnabāzu 498
āvahana 29, 227, 235	tugra 122	Naiba- 354
Ariyačīθra 437, 463	tigra xauda 119	naučaina 178, 201, 208
arta 26, 27	Tiridāta 472	nāviyā 345
Artaka 433	Danuvatiy 85	Magupati 341
Artaxšaθra 427, 433	*Dārayčīθra 463	maguš 17, 342
Artabānu 23, 435	Dārayavahuš 462	Mada 19
Artavazdah 16	diyā 126	maniya 29, 33
Aršaka 434	duvar ^o im 231	*Miθrakāna 344
asabāra 426	drayah 124	Miθrapāna 481
andā 225	θaḥ-107, 325	*Varda- 296
A(h)uramszdāh 432, 495	*θrapuka 374	*vahana 29
Kan- 1890	Patiy 267	Vištāspa 25, 466
kamna 93	pātuv 264	Vrkaina 461
*kurtaš 31	*pāθra- 256, 385	Vrθagna 446
*krtta 248	pasā 383	vršna 462
Gavdāta 508	paru- 115	*Raučah- 367
garbāya 92	p(a)ruviya - yāra 293	razma 364
*garda 30, 31	Parθava 449	Saka 12
grab- 92	parsa 22	Šiyav- 89, 126
Xauda 62, 366	piru 362	Zurakara- 89, 390, 403
xšaθra 396, 543	Baga 226	zurah 403
xšāynāθiya 395	Bagadāta 443	Hīmata 111
(x)šnā- 220	*Bagadāta 443	*Hamāzāspa 423
Čīθra 463	bānu- 81	
	*barda- 447	

᠑3᠐᠖᠙᠐᠖0

Ačš-37, 317	auruna 78	axšačna 397
ačšma 37, 317	survant 428	ītarš 225
aojah 488	aka.basta 335, 336	ātr 103
Airyānam.vaejo 406	Aka.Manah 37	aθhva 179

anaōōo.urvānom 425
 amośasponenta 37
 arojah 28, 201
 arooah 279
 ĩri 286
 armaiti 37
 āsna 221
 aśa 27
 aśavan 27
 Aśavazdah 437
 aži 238, 239
 Azi Dahāka 15, 148,
 238, 239, 450
 Azi Viśāpa 239
 Azi. Srvara 238, 239
 ahū 239
 ahva 289
 Ahuramazdah 26, 432
 Ahramanyu 37
 Urvati 110
 Kačna 389
 kaēś 389
 kata 390
 kāōa 116, 389
 kainyā 03
 kawā-Wiśtāspa 25, 507
 kan- 390
 kamna 06
 kāy 116, 389
 kava. Usa 507
 kava. Kavata 507
 kav- (čoviš) 83
 kava.Syāvarśān 507
 kava. Hausrava 506, 507
 kar- 306
 Karapan 91
 karosa 506
 koroti- 118, 248
 korosa 95, 97
 kohrp 335

Gaoś 230
 gaoś. drafśo 39
 gaoz- 94
 gada 508
 gadavara 508
 gan- 37
 gar- 230
 garoz- 301
 gorođa 30
 goron- 230
 gorozaiti 301
 Xśačta 896
 xśaob- 400
 xśaōrāna 513
 xśaōra. vairya 396
 xśupta 400
 xśufsa 400
 Čakuš 120
 čiōra 96
 Jasa 416
 jim- jom- 416
 jimat 416
 Taoxman 369, 380
 tači ap 90
 tačina 90
 tanū 376
 tityra, tityri 122
 Dačva 311, 317
 daožahva 40, 415
 dānu 85
 dantān 313
 dāśōwa 310
 daśina 232, 233
 daštavaiti 315
 duγdar 458
 duma 234
 duza#hav 40
 demonogaro 230
 drafśa 39, 315

ōračtaona 35, 173
 ōrita 35
 Pačsa 383
 paiti 267
 paiti.ar- 384
 paityāra 384
 paitiniša.zotar 263
 pāōa 274
 pāōaka 274
 patiraoka 361
 paiti.raočaah 488
 paiti.raočaya 361
 paiti śmuxta 257
 pairi.tak 386
 pairi.vāra 273
 paōana 111
 paōra 256
 pāōra. 261, 385
 pāōrāi 256
 pasča 388
 pasu 113
 paura-, paura- 115
 pitu- 269
 pīvah 269
 poroōa 386
 poroōu 38, 172
 pośō.čingha 121
 Baōra 447
 bacvaro 254, 290
 bacvarāspa 450
 baoidi.bara 294
 baōōah 223
 baōōay 223, 294
 baōōnah 81
 baya 226
 bāyōōāta 443
 baōra 448
 bava 17
 barō.baōōa 294
 bāz ū 16, 438
 buna 226, 297

būza 80	vohumanā 438	Šnaoθra 174
baroz, baroz 293, 447, 452	vqθva 228	Šyana 402
Baroza. baoða 447	visō. puθra 241	Šyav- 126
Warāza 464	višāpa 238, 239	Zaoθrā 243
warota 465	Vištāspa 466	zarant 141
warošna 457	Voroθrayna 446, 464, 447	zairi.wairi 470
wahrkaena 461	vohrka 454, 457	zinaiti 125
Fraθah- 111	Baok- 106	zūrah 79, 403
fraθō. poroaa- 275	raoxšnā 106	zyā 126
fšumant 115	raoçah 367, 491	zyāna 126
Nairyō. saθha 486	raoða 366	zyāni 327
nāvaya 345	rasman 206, 365	zyam, zom 322
nāvāza 345	rās- 338	zrayah 124
nyānçah 491	Saxʹan, saxʹar 107	Haētū 129, 414
Maçya 97	sāra.vara 273	haçtumant 129, 414
manu 99	sāsta 368	haçnaya 39
māθra 37	sāstar 368	haoma 37
moyu, magu 18, 342	stawra 373	Haosravah 35, 509, 517
moyu, paiti 484	spaeta 373	haça.sōairi 405
mizda 342	span 12	hād- 128
moroza 340	spanah 37	hanjamana 286
Yaoxšna 205, 415	spaništa 37	hankārayami 281
yāta 333, 413	spanyah 37	hankāroða 281
Vaxša 319	sponta 212, 406	hamabaōðah 213
varot- 237	Spontā.ārmaiti 37, 406	ham.daroz- 283
varod- 104	spontō 36	huçiθra 437
varoða 104, 236	spontō. dāta 449	hubaðra 448
varšni 462	syāva 36, 58, 119	hvaθhav- 40
vāstar 115	Syāvarðan 36, 36, 509	hvaro.xšaōta 412
vaz- 218	Srauša 38	Xvatō 410
vazaitē 217	sravo 406	xvarota 409
vazaiðyāti 218	Šaciti 401	xvaronah 15, 512
vazō. vqθwya 217	šayana 209, 212, 401	xvarbairya 414
vazra 339	šav- 126	
vah- 235	šoiθra 401	
	šiti 401	
	šuta 126	

*Αβραγος 76	Δαναοζυμακος 85	Γαζάνης 108
Αζιατος Ουακαζαϊκβου 131	Δανδάρθος 513	Σαρμάται 40, 120
Αζος Οκαδοτακου 131	Ζάρανθος 59, 65, 141	Σαβραγος 119
Αλανορασι 61	Θουαής 61, 141	Σαυαράται 120
*alıuθ- 97	*Huvāba 102	Sawarmag 493
Αλουθαγος 61, 65	*hvarz-īmānt 451	Σαυρομάται 120
Ambazuk 59	*hwarz-īmān 451	Σαυραγος 119
Αορασι 61	Ιουαζγος 48	Skunxa 49
Αρδαβδα 27	Ιταζης 49	Σκόθαι 40
Αρδαρος 48	Καιταζαρθος 61, 513	Syāna 119
Αρσακης 59	Karzān 507	Syānaka 119
Arsuk 432	Κηνίζαρθος 61	Σιαόακος 119
Asraruk 61, 426	Κουζασι 61	Σιάσοος 119
Ασπαροικας 426	Λεόκος 491	Surmak 493
Ασφαροηγος 426	Λεόκιπλος 426	Sauromaces 493
Ατσοσα 102	Λεϊμανος 48, 61, 134	Φάρσαγος 15
Ατσιάνης 496	Λεϊμεση 134	*Farnajób 501
Βάδαγος 59, 65	Λεϊμακος 61, 134	Φαρσακίον 15
Βαδάκης 59	Μάμμαρος 99	Φαρσάρτος 15
Badaγ 64	Μάνδοσος 99	Φαρσαζαρθος 513
Βαγδόσασος 120	Μανιαγος 99	Φαρσαμάνης, φαρισμα- νης 506
Bazuk 59, 438	Οσμαρακος 48	Φλιμάνακος 134
Βαϊόρασιπος 450	Pars 99	Φουρτας 48
Βανης 81	rauka 491	Χαυαζακος 509, 510
Βενραζαόρα 89	*Ρεκαλιανοι 491	Χορσαμαντας 451
Βοράνη 132		Ξάρταμος 513
Βραδακος 451		Ξηφαροτόγος 503
Γάδας 65		Wāb-102
Γάδακος 62, 231		
Γαδατας 508		

საშუალო ირანული

დახველები ქართვ

*Abadahak, 234	axtarmār 250, 253	მანბ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 286
āpār 206, 207	ax*ān 182, 205	
*apār 216, 217	afčār 172, 216	āhōkēnītan 286
adāk 184, 196, 318	afzār 172	მანბ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 286
Adarnarsēh 184, 421	āhōk 183, 196, 286	ax* 289
axšēn 397		*ax*ān 206, 289

- օտարսալօր 372
 Հոհո. օտարսարօր 372
 Յոհոյ. **אֵרְסָרֵא** 333
 օլագ 208
 օլակ 183, 196
 օլմօր 249, 253
 օրօր. amēsp 150
 անօկ 182, 184, 423
 Անօկ 196
 Անօկduxտ 424
 անան 168, 225
 *անpartavānd 224
 օրօր. օր. 'ndrz 283
 անօօակ 425
 Անօօրuvān 182, 189
 Անօօօarvān 212
 օր 268
 Հոհո. օրակ 171, 189,
 192, 193, 268, 296
 օրակ[օնակ] 183, 283
 օրօր 332
 *օրօրակ 76, 140, 217
 օրօրիօն 332
 օրօրտան. օրօրտան 76,
 140, 332
 Արօրvēz, 182, 188, 205,
 421
 Արօրvēč 421
 Հոհո. օրօրօր 172, 201,
 216, 217
 Հոհո. օրօրօր 216
 *օրօրօր 218
 օրօր. օր. օրօր 279
 Յոհոյ. օրօր 279
 *Արօրիօր 185, 200, 208,
 437
 Արօրօր 186, 213, 427
 Արօրօրvān 23, 435
 Յոհոյ. 'rd'vik 27
 Յոհոյ. 'rdvvn 27
 v
 ար. արօ 28, 201
 Արօրօր 183, 213, 432, 433
 Արօրօրkān 146
 Արօրօրkāvān 170
 Արօրօրyān 147
 Արտօր 194, 431, 433
 Արտօր 183
 Արտօրօրօր 427
 Արտօրօրօր 183, 427
 Արտօրօր 427
 Արտօրօր 183, 194,
 205
 Արտօրօր 183, 186, 205,
 428, 429
 Արտօրօրօր 428
 Արտօրօր 14, 434
 արտօրօր 182, 184, 190,
 196, 207, 209
 Արտօրօր 184, 189, 196,
 429
 արտօր 465
 արտօրօր 173
 արտօր 19, 182, 186, 192,
 202, 209, 211, 241,
 257
 Արտօրօր 183, 491
 արտօր 182, 192, 284
 արտօր 168, 182, 192,
 207, 284
 Ար 146
 Արօրyān, Արօրyān 147, 427
 Արօրyānān 427
 Արօր 147
 արօր 220, 278
 արօրօր 188, 202, 212
 արօրօրօր 400
 արօր, 184, 348
 արտ 225
 *արտօրօր 173, 225
 արտ burzča-Miօր 452
 արտօր 195, 207
 արօր 186
 արօր 332
 արօր 168, 218
 արօր-ak 213, 217
 Հոհո. արօր 170
 օրօր. օր. 'wrzwg.
 'wz'wg. 'wz'wk 429
 արօր 131
 արօր 214
 արօրօր 221
 արօր 183, 286
 Արօրօր 148
 արօր 405
 Արօր 218
 արօր(օր)օր, արօր(օր)օր 467
 արօրօրօր 338
 արօր 17, 226, 406
 Արօրyān 170
 *արօր 168, 200
 Արօրօր 183, 198, 199, 443-
 *արօրօր 198, 445
 Արօր 183
 Արօրօրօրduxտ 458
 Արօրօր 183, 194, 198,
 448
 Արօրօրօր 183, 184, 198,
 449
 Արօրօրօր 194, 198
 Ար 29, 227, 235
 արօր 168
 արօր 395
 արօր 240
 Արօրօր 464
 Արօրօրօր 183, 198, 199,
 213, 447
 արօր 214, 298
 արօր 438
 արօր 218
 արօր 438
 Արօր 424, 491
 արօր 79, 164, 168, 188,
 189, 197, 205, 290

Bēvārasp 183, 198, 423, 450	*Dārčīhr 463	fravartak 164, 169, 197, 202, 367
bīrinj 168	Dar i Allan 49	frazān 185, 189, 202, 207, 213, 296
𐬀𐬀𐬀. bōd 173, 366, 447	dahkān 215	frazānak 213
bōdīstān 294	𐬀𐬀𐬀. 𐬀𐬀. d'rwg 463	frazānakih 296
*bōdvar 173	Dārūk 185, 187, 196, 198, 463	𐬀𐬀. Frēdūn 35, 202, 438
bōr 82	*dastakp(ān) 171	Frētōn 35, 173, 437
Bōrān 132	dastkart 391	Gāhvarak 170, 204
bōstan 188, 194, 198, 211	dastovar 194, 198, 211, 310	ganj 18, 199, 220, 209, 299
būistān 294	dastūr 194	Ganjak 202
bun 164, 187, 198, 200, 297	𐬀𐬀𐬀. dastur 310	ganzanak 299
bunak 169, 226	dašn 168, 232, 233, 234	gāsvārak 204
bunīk 164, 169	daštan 189	gīlak 197, 199, 208, 301
burnāk 278	dēspān 168, 171, 186, 188, 231	girin 230
burz 187, 198, 207, 214, 392, 452	dēv 170, 198, 205, 311, 317	giriāntan 230
Barz 187	*Dīnkār 451	Gōdarz 185, 189, 199, 200, 453
burzak 293	dōžax* 40, 202, 415	gōhar 199, 207, 303, 304
burzišn 293	dram 198, 210, 312	gōhr 199, 303
Burzmihr 185, 187, 198, 204, 208	drafs 39, 190, 198, 203, 207, 315	gōhrīk 304
Burzōē 189, 213	drayāp 124	gōr 392
Čāpūk 200, 409	dux 203, 458	*gōrčik 201, 214, 392
čaxr 200	duxtar 458	*gōšak 230, 334
čīlak 200, 208, 407	dumak 169, 434	𐬀𐬀𐬀. 𐬀𐬀. 𐬀𐬀𐬀.
čāpūk 187, 193, 200, 409	dumb 434	gōšakyān 230
čarmak 197, 200, 409	duščihr 185, 205	griftan 92
časmdit 184, 199, 200, 212, 407	Ērānšaθr 396	*grin-vač 230
čōpēyān 200, 402	Ērān-vē j 469	gristan 230
čīhr 463	Ērēč 186	grīv 185, 199, 205, 207, 302
Dahkān 195, 198	ēvān 29, 235	grōh 199, 207, 304
dahlīč 231	Farnavazd 202, 499	gumārtak 187, 195, 199, 207, 210, 305
*dānak 231	Farnūk 491	gumārt 305
dandān 198, 313	Farrax* 15, 505	gumārtan 305
dandānband 395	Farrux 202, 491	gund 168, 187, 199, 229
dānk 195, 198, 209, 314	framān 164, 172, 295	
Dārgā 463	framuxtān 257	
*Dārgāščihr 204, 208, 463	framūtan 295	
	frapāšak 171, 190, 199, 203, 274	
	frasax 173	

Guranduxt 199	hēšm 188, 317	kirt 171
guraṗān 169	*hēšmag 318	kisak 168
gurg 454	hēšmak 196, 210, 214	kōšak 195, 196, 334
Gurgēn 187, 188, 206, 457, 461	hēšmakīh 318	*kōvzak 306
Gurgsar 187, 457	hetōmand 414	*kubast 195, 211, 336
gurin 290	Hōrmazd 495	kulpak 187
Gurōčbandak 188, 189, 190, 206	Hōrmizd 189, 432	kundurūk 187, 190, 198, 209, 305
gurusa 190, 199, 211	hubahr 448	kurpak 187, 193, 197, 390
gušn 457, 461	hūčīhr 437	*kurtak 336
Gušnak 187, 206, 462	ᲒᲗᲗᲗ* ^v hunj 299	*kus-ān 307
Gušnasp, 462		ᲒᲗᲗᲗ. kuštāpān 171
guvālak 187, 190, 196, 199, 208, 302	Jaman 416	Xānak 410
*gužār. 184, 206, 214, 306	^v jamanidan 189	ᲒᲗᲗᲗ. xōd 199, 203, 366
Haḡaōār 405	ᲒᲗᲗᲗ 416	(x)šāh 395
hamār 168, 248, 249	Jamasp 201	xšahr 164, 396
Hamazāsp 184, 192	^v javšān 205, 212	xurt 195
hambav 168, 214, 222	jēh 201	xurtak 409
hambōd 170, 199, 214, 223	Kal. Husrave 506	Xusrav 187, 203, 517
hambōh 168, 169, 223	Kaikavus 507	Xʾēšīšn 411
hamxānak 184, 196, 210, 290	Kaikayos 507	xʾāhišn 185, 203, 209, 212, 215, 411, 413
ham. pār 224	kalanb 195, 198, 208, 209, 333	xʾār 512
*hampartavand 170, 171, 224	kamāk 63, 94	Xʾarān-Xʾar 511
ham. tōšik 381	kanīčak 93	*Xʾarānšāhān 511
handarz 185, 193, 206, 209, 213, 214, 283	ᲒᲗᲗᲗ. kanīg 93	xʾarbar 190, 198, 203
hangār 196, 209	kantak 197, 390	xʾarr 15, 499, 512
hangārišn 282	kantan 390	xʾaršāh 511
hangārtan 184, 281	kapōt 171	*xʾaršak 412
hanjāman 189, 201, 210, 214, 286	karanb 195, 198, 208, 209, 333	xʾaršēt 397, 412
hanjīnak 209	kardag 391	xʾāstak 183, 190, 194, 196, 197, 203, 212, 215, 412, 413
Harburz 186	karp 171, 184, 192, 195, 207, 335	xʾāstakdār 412
hazarapat 164	kart 391	xʾāstan 212
hāsāk, šsāk 168, 171, 278	kartak 195, 207, 391	xʾāš 413
	kārvān 197, 205, 390	xʾāšyād 413
	katak 390	xʾat 195, 215, 412
	Kavus 507	xʾēš 212
	Kayos 507	xʾēš kartan 212
	kēdig 117	

- Lal 208
 Malax, maḏax 261
 maniyak 170
 Manuščihr 463
 marag 249, 250, 252, 253
 marak 249
 *margar 252
 marz 340
 marzopān 207, 209, 210, 213, 341
 maškādān 237
 mātakdān 210, 343
 mātakdār 171, 173, 256, 257
 mātdān 210
 mātikān 343
 mātyān 209, 343
 Maubad 484
 Meherwān 483
 *mehriyakān 344
 Mihr 185, 204, 210, 474
 Mihrdatān 478
 Mihragān 343
 Mihrān 184, 704, 210, 481
 Mihrakān 195, 204, 210, 215, 343, 344
 Mihrānduxt 199
 Mihravān 483
 Mihrdāt 199
 mizd 185, 199, 210, 213, 342
 *mōčak 257
 mōy 169, 188, 200, 210
 mōy-mart 18, 342
 mōk, mōč 170, 257, 258
 mōōr 259
 mōvpat 341, 484
 mudrak 259
 muhr 486
 muhrak 259
 murtak 249
 Nāpard 206, 208
 *naft 345
 Narsēh 185, 421
 nāvak 197, 205, 209, 351, 352
 nāvīčak 345
 nāvtak 345
 nāz 208
 nāzik 208, 346
 nāzūk 346, 347
 յօհօ. nāzūk 347
 nēk 354, 358
 *nēttar 358
 Nērsēh 174
 nēvak 354
 nihātak 185, 195, 197, 208, 215
 nihātan 349
 nipart 195, 208, 344
 niš 185, 212, 350, 360
 nišān 164, 168, 184, 185, 209, 212, 349, 350
 nivāk 352
 nižāt 184, 185, 195, 202, 214
 յօհօ. ni.vāž 352
 յօհօ. nivažik 346
 յօհօ. nōč 173, 201, 347
 Ōhrmazd 199, 432, 495
 Ōstām 189, 194, 496
 Ōstan 168
 ōstikān 172, 176, 194, 196, 211, 359
 Paḏband 171, 173, 261, 395
 paddāhišn 266
 pah 113
 pahan 111
 Pahlav 170, 449
 Pahlavān 193, 449
 pāhr 192, 193, 204, 215, 256, 385
 pāhrak 171, 173, 202, 204, 256
 pāhrakpān 262
 *pālān 262
 Pāna(h)gušnāsp 191, 192, 487
 Pānah-xusrau 487
 Pānah-mōy 487
 parōč 386
 *pardak 385
 pārđak 192
 *Parō 172
 parh 123, 243
 Pārs 22
 Pārsik 22
 *part 193, 195, 386
 partak 195, 207, 386, 387
 partāxt 387
 *partāxtan 387
 parōāxtan 387
 pas 184, 192, 211, 383
 pās 256, 385
 յօհօ. ʾʾINDE 262
 pasanik 168, 171, 211
 pasčn 191, 192, 262, 383
 pasčnāk 191
 passax* 191, 211, 360
 passax* kartan 211
 patixsāh 186, 203, 215
 patixsāy 203
 patimar 267
 pađimar 267
 patirak 186, 193, 384

- patist, 266
- patiš 168, 171, 264
- Հատ. *pat(i)xšāh 444
- Գտն. ԳՁԸ. כִּתְּוֹב, כִּתְּוֹב 364
- patišt 168, 171
- patmōk-, patmōč 257
- patmōčān 257
- patmōxtan 257
- patnēš 171
- *patnēz 172
- patnēž 171, 172
- *patrōčak 173, 189, 191, 197, 201, 207, 214, 361, 392
- patrōk 183, 191, 361
- patyārak 384
- Հատ. patsax* 300
- Հատ. patsax*ān 360
- pāyak 274
- paykār 169
- paymān 169
- pēčit 229
- pēčítak 229
- pēčítan 229
- pērāhan 191, 209, 361
- *pērāhānak 191, 197, 209, 215
- Pērōč 488
- pērōčkar 338
- Pērōz 188, 191, 488
- Pērōž 489
- pērōžvar 489
- Pēsġēn 186, 188, 193, 450
- pīg, pīk 269
- pīh 169, 269
- pīl 172, 185, 191, 208, 362
- ԳՁ. pīy 269
- pīr 186, 193, 207, 269, 292
- pīrak 292
- pīrār 293
- pīrī 292
- *pīrīnx 186, 362
- pīrinj 202
- pītyārak 384
- pučak 382
- *puh (<piθu) 172
- puzak 187, 192, 382
- Ramak 184, 206, 210, 365
- *rāškār 339
- ražīk 375
- razm 206, 210
- Rēv 205, 490
- Rēwniz 490
- rōō, rōy 206, 365, 395
- rōč 367
- rōčīk 185, 188, 200, 206, 367
- rōčkār 338
- rōšn 106
- rōžīk 367
- ruspīk 186, 187, 206, 211, 396, 367
- Հատ. Sač- 172
- sač- 271, 272
- sačakvar 271
- sačēt 271
- sādak 211, 368
- Sagčīk 375
- Հատ. saħman 174
- sax*an 107
- *saxbar 189
- sapūk 187, 193, 211, 374
- sastīk 194, 196, 368
- *sēnak 211, 369
- *sēnakpān 196, 209, 369
- Siyāvāxš 146, 508
- Գտն. Siyāvāuš 508
- *Siyāvārš 509
- spāōapat 164, 371
- spāh 184, 192, 211, 215, 370
- spāhpat 185, 192, 211, 215, 371
- spāhsālār 211, 214
- Հատ. spāhsarōār 372
- spand 37, 184, 193, 212, 406
- spandarmat 37, 406
- Spanddāt 192, 494
- Spandyāt 494
- spannak 37
- spēt 164, 188, 192, 196, 211
- spētak 188, 188, 192, 196, 211, 373
- staθr 206, 211, 373
- surx, suxr 256
- Šahān sāh 511
- šahr 396
- šahrāvand 205, 212, 215, 396, 398
- šamšēr 186, 210, 212, 392
- šaθr 396
- šēn 209, 212, 402
- *šnōhr 174
- šōft 400, 401
- šumar 253
- Tašastak 272
- tablak 198, 375
- tačar 173
- tāčīk 194, 200, 375, 376
- tačítan 90
- tākōk 183, 189, 194, 196, 374

tālvār 171, 273	vagr 188, 200, 205, 240,	vičār 184, 201, 206,
جولوار, t'lvw, tālvār 272,	241	207, 306
273	vahist 358	vičārišn 306
tan 183, 194, 376	Vahrām 206, 446, 456,	vinās 173, 190, 274, 347
tanj 168, 171, 183, 194,	458, 462	vināh 274
201, 209, 377	vaxš 164, 203, 205, 213,	virēxtan 387
tank 377	319, 320	vispuhr 164, 171, 173,
tāpak 192, 193, 194,	vaxšītan 319	204, 215, 242
375	vaxšīšn 319	višōftan 400
tapāhak 375	جولوار, *Vahragh 446, 467	فولج, vlvčan 150
tapastak 171, 272	vahan 168	Vōhuman 438
tāyčik 194	vāla 104	Zahr 207, 213, 323
tazar 164, 183, 194, 203,	vālitān 104	*zaxbar 329
379	vān 205	zam 322
Tīrdāt 199, 472	فولج, Var(a)hrān 446,	zamān 260
tōhm 174, 188, 194, 210	467	ژامان, zamān 260
215, 379, 380	Varāz 205, 213, 464	zamānak 260
tōhmak 379, 380	Varāzman 463	zamistān 210, 213, 322
tōxtan 381	vard 168, 236, 465	zār 189
tōm 379	Vardakē 236	Zarmihr 204, 208, 213,
tōzik 185, 188, 194,	Vardān 205, 465	437, 469
196, 213, 380	Varōragh 446, 467	Zarrān 188, 213
tōzik 185	Varōčbandak 457	Zarēr 470
tōžīšn 381	vars 128	zatak 415
Yagund 200, 204	varšamak 236	zatan, zan 169
جولوار, y'kwnd 331	varzišn 104	zātan 88
yāt 333, 413	ژامان, [ژامان] 242	جولوار, *Zarēhr 470
yātkār 204	Vāspuhrak[ān] 242, 456	zīnhār 186, 207, 326
yazd 473	*vaškādān 237	zīr 214
Yazdānbaxš 443	جولوار, vašt 168, 171, 237	ziyān 184, 185, 209,
Yazdbōzēdh 473	vaštan, varitān 237	213, 327
Ustām 496	vat 40	ziyānkar 338
Ustān 496	vazītan 217	*zīvan-hār 326
Vaḡē 79	vazr 389	*zmuruxt 213, 330
Vač-, vaz 499	*Vazrak 339	*zōhrak 168, 170, 245
vačak 200, 205, 467	*Vazrkēn, Vazrkēn 465	*zōhrīhā 245
vičār 99, 200, 205, 321	vazurg 465	*zōhrbā 245
vičārakān 321	*včrag 168, 238	ژامان, zōr 243
vičārakānīh 321	včšp 168, 171, 188,	zrēh 124
vāft 408	238	
	Vēzān 469	
	Vēzān 188, 202, 205,	
	469	

zür 188, 190, 214, 328, 330, 403, 404	זור 403	ზამ 168, 214, 261	žam 168, 214, 261
	ზანტ. zür 80	žamān 261	
זור 403	zürak 190, 197, 328	žatak 202, 415	
זורא 403	zür-gukasih 403	žatan 351, 415	
	ზანტ. zürva ^v 89		

აღმოსავლური ჯგუფი

სომხური

Afšin 140	βwōstnyh 294	Parsak (prs'k) 113
*āpakēn 253	Γnzβr 299	pas- (pa-) 113
āp*kēnak ('pkyn'k) 183	Δstβ' r 310	*paθan- 111
āp*kēč 283	δ'sny 232, 233	prw'rt 367
'tr 103	*ōūm (ōwm) 234	patyβ 264
*ardēp (rō'y p) 103	*drafaya 103	ptvay 264
*ārdīp 103	*Kaθn- (kθny-, kaθny-) 93	pwrō'nk 70
*art 27	*kaθnak 93	Qačk 93
'rt'w 28	kām 94	Sarčik 392
āwāz ('w'zh) 218	*kapa 90	šēn 401
āwāz āp 218	kučyk, 93	*Tirg (try) 122
āwazī ('wzyy) 218	kwrō'k, qwrty 248, 396	W'smy 236
*āwzāk 79	Mārkarāk 252	
*Banz 81	mārkrāy 252	
*βuzn (βzu) 81		

სომხურული

W's'myk 296		
	სსს	
Dumna 234	Pālsua 113	pharu 115
Kanaiska 93	pamya 257	phatana 111
*Mauš-: muš- 57	pa-mja-: pāmōta- 257	Spai-: spata 88
mušša 257	pamūha 257	Tūra 122
*muš-ya 257		

სომხური

Ababa, Hababa 102	Anbal 49	*Man 99
Aldæ 49	coθ 27	Matarša 49
alut 97	Boz 81	mid 97
sembaltæ 49		

დახველური ჯგუფი

სხალი სპარსული

آبدان 218	اشكان 427	بازگر (bazāgar) 388
آبخشك (ābxušk) 283	اشكانان 427	بازو (bāzū) 438
آبزار 216	آشنا 220, 221	باشامه, باشام 236
آبزن 218	آفردون (Afridūn) 35, 438	بافت (bāft) 408
آبگینه (abginā) 283	آمار (āmār) 249	بالیدن (bālidan) 104
آختر شمار 250	آناك (Anāk) 423	بز (buz) 80
آخستان (Axsatān) 518	آناباره 224	بلیش (balis) 298
آداك 348	آنبوه 223	بن (ban) 29, 205, 227, 235, 237
آرج (arj) 473	آنجنم 296	بندہ (bandah) 462
آدرنسه 421	آندرز (andarz) 283	بوستان (böstān) 294, 473
آردشیر (Ardašīr) 427, 436	آنگاشتن 'انگاریدن 292	بنه 226
آردوان 435	آنکارین 282	بور (būr) 64, 82
آرزانی (arzānī) 288	آنوشروان (Anōšarvān) 425	برز (burz) 293, 452
آرزوی, آرزو 429	آوار (āvār) 332	برزوی (Burzoē) 452
آزد (izad) 413	آواره (avārā) 76, 218	بزرگ (buzurg) 276, 465
آزدها 148, 239	آهو (āhū) 286	بوی 223, 447
آسا, سا 277, 278	بادروج 361	بوسیدن 223
آسپ (asp) 287	بادروز 361	بهشت 272
آسفند 406	بان پرست 235	به سز 272
آسفندیاد (Ispandiyāb) 495	ببر (babr) 170, 205, 240	بیژن (Bižan) 469
آسفندیار (Isfandiyār) 449, 495	بیریان 241	بیور (bivar) 290
آسپید (ispahbād) 371	بختیار 449	پاداش (pādāš) 286
آستام (Ostām) 496	برز 298	پاس (pās) 385
آسفتگی 400	برزوی 'برزو (Barzū, Barzū) 452	پاسخ (pāsux) 360
آسفتن (آشوب) 400	برنج 18, 186, 362	بالان 262
آسفته 400	بازار (bāzār) 205, 321	بتیاره 384

بذیره (pađirah) 384	تسته 272	خرشا 413
پرداز برداختن 386	تجر (tajar) 379	خرشید 412
پرده 385	تختن 381	خشم 38, 317
پرسی (parsī) 22	تخم (toxm) 380	خواریار 414
پرنگ 18, 362	تازد (tāzad) 90	خواستہ 412
پروز (Perōz) 488	تزر 378	خواهش 411
پروزگر (perōzgar) 488	تری 375	خواهشگ 411
پرویز (parvīz) 421	تریدن 381	خواهشمند 411
پس (pas) 256	تکوک 374	خود (xud) 410
پسی 383	تن 376	خور 511, 512
پسین 262, 383	تنجیدن * تنجیده * تنج 377	خورده 410
پلنگ (palang) 79	تنگ 377	خورشید 397
پناه برزین (Panāh-bur-zīn) 487	توزی 381	خسرو (Xusrau) 422
پهلوی (Pahlav) 449	توشی 381	دانه 231
پهلوی (pahlū) 113	تیر (tīr) 122	در بند 396
پهلوان (Pahlavān) 449	تیمار 267	درفش 315
پهن (pahn, pahan) 111	چابک 121, 409	درم 312
پوز (puz) 115, 382	چاک 125	دستور 310
پوزه 382	چرب (čarb) 280	دارا (Dārā) 463
پیچیده 228	چرخ (čarx) 256	دارو (dārū) 463
پیر 293	جرمه 409	دریا (dāryā) 124
پیراهن 301	چال 407	داستان * داستان (dāstān, dāstān) 310
پیشه (piša) 450	چالو 407	داستن (dāstan) 315
پیل 362	چاله 407	دانه (dānā) 314
پیل آسا 277	چنگ 121	دانگ (dāng) 314
پختن : پز (puxtān : paz) 114	چنگال 121	دندان (dāndān) 313
پهرا (pahrā) 262	جوگان 402	دیدن (danīdan) 85
پیه (pih) 269	جوال 302	دم (dah) 314
تابه 373	جوشن 415	دهگان (dahgān) 314
تالر (tālar) 273	خانگاہ 410	دهیاک (dahyak) 314
تلوہ 373	خانه 410	دوزخ 415
	خرد 409	دوله 312

- دهکان 314
 دهلیز 231
 دیو 311
 دیوچهر (Divčih) 437
 درفش (dirafš) 39
 دیوار (dīvār) 273
 رخ (rux) 96
 رزمی 'رزم 365
 رسن (rasan) 54
 رسی 366
 رمه 465
 روان 331
 روز 367
 روزی 367
 روشن 106
 روی 365
 رویتن (rūlntan) 465
 رو 490
 زار زاریدن 'زاری' 323
 زارین (Zārin) 470
 زدن زن 120, 415
 زده 415
 زربافت 408
 زمانه 'زمان 290
 زم (zam) 322
 زمستان (zamistān) 322
 زمرد 330
 زور 403
 زهره 'زهر 323
 زیان 327
 زیر 405
 زینهار 325
 سبک 374
 ستبر 'ستبر 373
 سپاه 371
 سپاهبد (sipāhbad) 371
 سپاه سالار 372
 سبنج 19, 297
 سپید (sipīd) 373
 ستبر (sitabr) 206, 373
 سدگی 'سده 368
 سربند 395
 سز (saz) 272
 سزا 272
 سزیدن 272
 سینه 369
 سخن (suxan) 107
 سوار (suvār) 426
 سیاه (siāh) 119
 سیاوش (Siāvaxš) 36, 508
 سیاوش (Siyāvaxš) 36, 508
 سیاوش (Siyāvaxš) 508
 شاه 395
 شمشیر 392
 شن (šan) 411
 شهر 395
 شهربند 395
 شیراسا 277
 طبیل 375
 فرامرز 500
 فرزانه 296
 فرزین 296
 فرمان (fermān) 295
 فرمودن (fārmudān) 295
 فروازه 274
 فروخ (Farrūx) 505
 فرّه (farrāh) 498, 512
 فریدون (Farīdūn) 35, 437, 438
 فریرز 500
 کارزار (kārzār) 338
 کام (kām) 62, 94
 کاروان 390
 کده 'کده (kad, kada) 390
 کربه 390
 کرته (Kurta) 248
 کرتک 336
 کرد 391
 کردسازی 391
 کردو 'کرده 391
 کرم 333
 کرب 333
 کلبه 390
 کلم 333
 کله بند 336, 395
 کم (Kam) 93
 کندر 'کندور' کندرک 395
 کندگار 'کندگاری 390
 کندن 390
 کنده 390

کنیز (Kaniz) 93	گه 301	مهر (muhr) 259
کور 392	گنج 18, 299	مهرزن 259
کوزه 306	گنجینه (ganjīna) 299	مهران (Mihrān) 481, 484
کوس 308, 507	گند 229	مهریان (Mihr[a]bān) 483
کوسان 307	گوال 302	مهریان (Mihr[ir]bān) 483
کوشک 334	گودرز 453	میهر داد (Mihrdād) 478
کیخسرو (Kaixusrav) 506	گراز (gurāz) 464	مهرگان (Mihrgān) 348
کیسه 247	گریختن (gurixtan) 387	ناز 345
کیکابوس (Kaikābus) 507	گرگ (gurg) 276, 454	نازک (nāzūk) 346
کینه (kinā) 93	گرگسار (Guzgsār) 454	نازو، نازو 347
گاهواره gāhvārah) 204	گرگین (Gurgīn) 461	نازه 345
گرفتن (giriftan) 92	گوزهر (Cōzihr) 437	نازیدن 345, 346
گرستن (girstan) 230	گل (gul) 104	ناک 423
گرسن، گسن، گشن (gursn gusn, gušn) 309	گماشتن (gumāstan) 305	ناو 345
گرب 302	گناه (gunāh) 274, 347	ناوجه 345
گردان 237	گوهر، گوهار 303, 304	ناودان 345
گردانیدن (gardānidan) 237	لشکر 337, 338	نبرد 344
گرز (garz) 339	لعل 336	نرسه (Narsē) 486
گرسنگی 808	مار 249	نژاد 184, 185, 350
گزار (guzār) 201	مرز (marz) 340	نشان 350
گزاردن 306	مرزبان 341	نفت 345
گسن (gusn) 86	مزد 342	325
گسه 308	مزراق 339	نک 78
گشناسپ بنده (Gušnāsp bandah) 462	مشک دانه 237	نوا 352
گشتاسپ (Guštāsp) 466	موبد 341, 484	نوج 347
گشتی 237	موزه 257	نورد 344
گشتن (gaštan) 237	موغ (mōγ) 18, 342	نوز 347
گل 236	منوچهر (Manūcihr) 437	نوشیروان (Nošīrvān) 349
	میران 482	
	میغ (mīγ) 62, 97	
	میلاد (Milād) 478	

نيكو 355	وزيدن (vazidan) 217	باد گاري 333
نيكي 355	هرمزد (Hormizd) 495	ياگندازرق 331
وادادن 234	هزير (hužir) 437	ياگند 331
واده 'واد 234	هشمگي 318	ياگند كبود 331
واخش (vaxš) 319	همخانه 280	ياگند سرخ 331
ورزش (varziš) 282	ياد 333	ياقوت 331

საქართველო ეროვნული ბიბლიოთეკა

جولاء	جولاء	چاچانچورانچولاء
Jir 405	Pāsi 113	Vača 467
Tālār 273	Tālār 273	

ბალშუხუბო

Avār 332	gvač 467	piŷ 269
Bān 227	gwāla(g), gaval 302	Rōd 365
Dummag 234	Murdān 250	Tāfar 375
Greag 230	murdānagh 259	Čera 405
girüg 230	Pas 113	Šera 405
grōb 304	patan 111	Sher 405
gvabz 79	pīruk, pīrūk 293	

ბალნიშუბო

Pas 113
Karapčuk
kurta

ბაჰნიშუბო

ბობოშუბო

Bān 227	Ghōdarz 453	pez 113
birā 290	Košk 334	per 115
Čāngil 121	kuone 69	pīr 293
čeng 121	kurah 304	pīrinjok 18, 362
Dunk 234	kurtek 248, 336	pīv 289
daw 234	Nāzik 346	Sing 369
Fagfuri 445	Pān 111	Wo-wehzaleh 79
farfuri 445	pārsū 113	
	patin: piŷ 114	Zir 405

აღმოსავლური ჯგუფი

აპლანური

Avār 332	kāma 94	plan 111
Cang 121	karət 92	prāng 79
cāng 121	kaža 118	psə 113
cangal 121	kōnkai 93	Spa(y)- 109
cwab 129	krāsta 118	spuk 374
Hēlmand 414	Pahra 262	škaštəl : skan 92
Kab 90	pīr 203	Žaral 324

აღმოსავლური

Dum 234	Purta 248	Vur 82
Kam 94	Gužvik 79	

აპლანური და აღმოსავლური

უბანური

Kamī 94	kurtī 248	pūrsk 113
kūp 90	Pix 269	pus 113

აპლანური

kap 90	karast 118	Wofšlo 79
Krpuk 91	Paroseyē 113	

მუნჯანური

Kāp 90	Pursiga 118	Wafšiya 79
Muž- : muḍ 257		

ობსური

Buzva 79	Mož- : mok- 257	Pan 111
----------	-----------------	---------

პამირული

Buč 80	Dif : dift- 63	Torjēd, tīrj 122
Čak-, čok-, 129	Karast. 118	Vortš 86

სანკლური

Pis, pūs 113	Korost 118	
--------------	------------	--

მუნჯანური

Kurt, kurčī 248	Pis, pūs 113	Vüz 82
-----------------	--------------	--------

- Abuzyn|abuzun 64, 75, 76
 abyrag|aberag 76, 140
 adag|adaga 348
 agwat 58, 65, 78, 76
 Alda 49
 allon 59, 141
 *aluθ 96
 amond 58, 63, 64, 72, 77, 451
 amonun 451
 arl 27
 Arsag 59, 60, 432
 Arsagata 432
 Aruk 61
 artdip 103
 artg_oyz 84
 as|asa 277, 278
 avg|avga 283
 avgyn|avgin 283
 awazyn|awazun 218
 Axsartag 140
 *Ecaer (>ægar) 66
 ægar [æg] 56, 71, 87
 æsin|æsinæ 61, 74, 140
 æfsis 73, 74, 87
 ældar 48
 ælton 60, 61, 65, 72, 96, 97, 140
 æmbal|æmbal 49
 æmbazug 59
 æmbudyn 223
 æmbyxyn 224
 æmbūxyn 224
 æncō|æncōjnæ 72, 100
 ænsuær 111
 æn-tæf 60, 73
 ærdag 279
 ærgæw 59, 70, 71, 75
 ærnæg 59, 71, 72, 78
 ærttevagæ 65, 68, 71, 74, 103
 ærwæd 60, 63, 65, 71, 73
 ærwæz 60, 63, 67
 æstæfun 65, 66, 100
 ævzak'æ 74
 ævrong 106
 ævzaryn 106
 ævzæf 79
 ævzæryn 104, 105, 124
 æxsar 513
 Axsart(an) 141, 513
 Axsartagata 140
 Badag 59, 64, 140
 badun 59
 Bægatær 60, 65
 bægatyr|bægatær 60, 65, 155, 640
 Batraz 135
 bazug 61, 438
 Bazuk 61
 bæste 55
 biræ|bæwræ 62, 64, 71, 73, 79, 290
 boz 56, 64, 67, 80
 bon 71
 borinæ 132
 būr|bor 64, 71, 82, 132
 byn|bun 226
 byron|burojnæ 55
 byræg 59, 64, 68, 71, 80
 būz|boz 81
 būznyg 81
 Cal 58, 66, 72, 121
 caldær 121
 cas 278
 cawd 64, 66, 74, 123
 cæfxad 65, 67, 70, 73, 120
 *cæfxud 120
 cæg 54, 67, 68, 124
 cægdyn 67, 70, 120
 cæm 66, 62, 122
 cæwyn|cæwun 60, 73, 125
 cin|cinæ 61, 66, 72
 cyrg|cirg 61, 66, 70, 71, 75, 122
 cyrt|cirt 54
 cōng 67, 68, 70, 72, 121
 cyxt|ciğd 130
 c'etun:c'itt 67, 127
 c'ita 67, 127
 c'ūp|c'opp 67
 Ćyrs 69
 Dalys|dalis 55
 darğ 135
 darğğun 135
 daellag 63, 64, 68, 71, 85, 312
 dæsnj|dæsnj 232, 233
 dærk|dærk'æ 61
 don 59, 64, 72, 85
 dūğ|doğ 64, 70, 86
 dymæg|dumæg 234
 dūğwat|doğwat 86
 Ćykkā|ĭkka 69, 70, 180
 zureg 62, 68, 88, 89
 zaryn|zurun 88, 89, 328, 330
 zyg|zi 56
 zyrd|zurd 67, 88, 89
 Farn 15
 fars 56, 112
 fædis|fædes 126
 fæjnæg|fars 113
 fænykg_oyz 84
 færank 68, 71, 73, 79, 80
 færaz 138
 færdgata 112
 færdyg|færdag 59, 61, 73, 112
 færnğyn|færnğun 138
 færnyg|færnag 505

AMERICAN
SOCIETY
OF
LINGUISTICS

- aerssag 56, 59, 78, 71, 73, 75, 111
- færsk 60, 69, 71, 73, 74, 113
- faetæn 59, 60, 65, 72, 73, 111
- fes 73, 74, 75, 108, 109
- fesgun 108
- fiw/fev 269
- fycyn|fioun 66, 114
- fyd|fad 60, 73, 113
- fyldær|fyldær 15
- fyr|fur 62, 71, 73, 115
- fyr|furf 48
- fyrxærd 115
- fyrzyrd 115
- fys|fus 73
- fysym|fusun 61, 73, 114, 115
- fyssyn 108
- Gælæw 87
- ginon, gwion|ginona 68, 72, 83
- gollag 302
- gædæ 110
- ḡḡ. ḡḡsæg 62, 231
- ḡḡ. ḡḡs 62
- ḡun 61, 70
- ḡo_oyz (artg_oyr) 68, 75, 84
- ḡo_oyr|gur 304
- Idæg 49
- insæg 48
- iræd|ærwæd 110
- irax 96
- iwazæg 58
- izajun 58, 62
- Kad 58, 64, 68, 116, 117, 389
- kadæ 116, 389
- kadæg 116, 117, 389
- kadaengæ 116, 389
- kadaegkænæg 389
- kadḡyn 116, 389
- karz 58, 71, 75, 95, 97, 98, 507
- kaw|kawæ 68
- kæf 69, 90
- kæyn 61
- kæræf 69, 71, 73, 91
- kæræ|kæræw 66, 68, 118
- kærdæg 65, 71, 93
- kærdæn 55
- kærdyn|kærdun 60, 69,
- kærzyn|kærzin 55, 67, 68, 70, 71, 117
- kæsag|kæsagwæ 117
- kæsæg 118
- k'æxc|kæxcæ 69
- k'yrz|kirsæ 69
- k'annæg 93
- k'ært 69
- k'ævda 136
- k'oona 56, 69
- k'ord|k'ward 69
- k'ūs|k'os 306
- k'ūs|k'oskæ 334
- kom 62, 94
- komy|komun 62, 69, 72, 94
- k_ounnæg|kunæg 62, 93
- k_oyl|k_oyr 69, 91
- k_oyrd|kurd 84
- k_oyræ, kuræt 248
- k_oyg|kuj 56
- kurojnæ 54
- Kuḡa 139
- Kuḡæg 61, 139
- kyssæ|kissæ 247
- Læg 99
- læḡærdyn 64, 68, 61, 72, 95
- læppy 96
- læppyn 60, 71, 93
- limæn 48, 61, 134
- Limæncaw 61, 134, 141
- listak 96
- livzæ 72, 75, 96
- lixstun 96
- Matærsæ 49
- mæk'ustæg 55
- mælgug 54
- mænæw 54
- mæs 65, 97
- mæstæ 56, 62, 74
- myd|mid 65
- miḡ|meḡ 62, 97
- myzd|miḡzæ 60
- moj|mojne 59, 72
- mond 52
- myzyra 61, 67, 70, 71, 100
- Nomgin 48
- nævæg 61
- ninæg 54
- nog 61
- nostæ 65, 66, 72, 102
- nymugyn, 257
- nyxas 70, 72, 74, 101
- Ose 62
- ḡḡ. osmarag 48
- Rang 106
- ramogun 257
- ræmūsyn 257
- ræsiyn 109
- rævæg 61
- rog 61
- rong 55, 59, 68, 71, 72, 105
- ruxs|roxas 62, 70, 71, 74, 75, 105
- Sag 48
- saw 58, 73, 74, 119
- Sawarmag 58
- *saw-arm-a-tæ 58
- Sæwæxsid 136
- *sewæxvar 62
- sexwar 58, 70, 71, 73, 75, 116
- sijyn 59, 74
- sinæg 369
- sixor 62

k'wænxun 48
 stæg 55
 sulugun 61, 68, 72, 74, 209
 syd 56
 syvæll(on) 107
 syvær/suvær 111
 suwærgyn 111

ḡoḡ. Tajwag 90
 tål 273
 talm 273
 tau 65, 90
 tawag 73
 tævyn|tavun 109
 tæfsyn 109
 tævd 109
 tæf 60, 65
 tægæn 90
 tærgyn|tægæn 60, 65, 67, 71, 89, 90
 tewa 65
 tusk'a 61, 141
 tyngyn|tuzmun 66, 67, 126
 t'æpen 66

ūjas 278
 us|uosæ 62, 64, 110

Uruzmaeg 137
 *urwæd 110

Vab- (> vaf) 74
 *varz 74, 65
 værm 71, 102

Wacajrag 89
 wafun 102
 wazæg 53
 wærag 56
 wæries 55
 wærm 72
 wærs 71, 73, 75
 Wærxtanæg 467
 wævz 79
 *Wyrduæ[g] 137
 wyrtae 71, 73, 87
 wurs 86
 wury 56
 Wyrzymæg 137

Xabizgyn 59, 64, 70, 75, 128
 xæræg 56, 68, 70, 71, 129
 xæstæ 66
 xæty 65, 76, 128
 xid|xed 62, 64, 129, 414

ḡoḡ. Xonxua 569
 xorz-amond 451
 xos|xwæsæ 62, 70, 74, 128
 Xox 510
 xoxag 59, 510
 xsar, æxsar 319
 Xsart 513
 Xuñxag 509
 xuar 62
 *Xuænxon 139
 xud 62, 64, 70, 119, 139
 Xuænxag 509

Za- 55
 zad 04
 zajyn 58, 62, 75, 88
 zayyn 325, 329
 *zar 75
 zarand 141
 Zærinæ 61, 132, 133
 zærgyn 75, 107, 328
 zæronð 59
 zyn|zin 62, 72, 75, 125, 126

ᠨᠢᠶᠢᠨᠠᠨ ᠨᠢᠶᠢᠨᠠᠨ

ᠨᠢᠶᠢᠨᠠᠨ ᠨᠢᠶᠢᠨᠠᠨ

Agrabham 92
 aja 131
 arana 78
 ardha 279
 argha 28
 arghya 28
 aurvant 428
 aurvataspā 428
 avasthita 496
 ājnā 220
 āpahāra 332
 āptya 35

Iṣate 37
 iṣyati 37
 Ukṣate 319
 uraga 238

Katu 95
 kal- 282
 kāma 94
 kaśaku 117
 kū- 83
 kūbhanyu 129
 kūdayati 85
 kundura 305

kuratu 248
 kopa 129
 krt 92
 kṣātra 396, 513
 kṣaya 401
 kṣiti 401
 kṣobhate 400
 khan- 390
 khanati 390
 Gam- 416
 ganja 18, 290
 gar- 230

- garh- 301
 garhate 301
 gōtra 304
 gauśaka 230
 gr̥ha 30
 gr̥nati 230
 gr̥hya 30
 Cāyati 116
 cayate 116
 cyav 126
 Īala 407
 jamana 416
 jan- 415
 jar- 124, 324
 jarate 324
 jataka 415
 jarant 141
 jāyate 88
 jnā 220, 296
 jñāti 221
 jray- 124
 Takti 90
 tāla 273
 tañc- 377
 tanu 376
 tar- 89
 tāp- 109
 taptaka 375
 tr̥pra 374
 tokman 379
 trita 85
 Dakṣina 232, 233
 dantā 313
 dānu 85
 dēva 311
 dip 103
 drapsa 39, 315
 Dhanayati 85
 dhanvati 85
 Nau 345
 narāśpa 486
 nāvaja 345
 Pāti 256
 parśu 113
 pārśva 113
 pasu 113
 pasumant 115
 pasca 383
 pilu 392
 pitu 260
 pīvara 269
 pīvas 269
 puru 115
 pūti 113
 pṛdaku 80
 pṛthivi 276
 pṛthuḥ 38, 275
 pra-jan- 295
 prath- 111
 prathaḥ 275
 prathas 111
 prathīman 275
 prati 111
 pratibha 264
 preman 134
 prtana 344
 Bāhū 428
 budhna 226, 297, 298
 br̥hant 296
 *br̥ātamana 451
 Bhadra 448
 bhaga 226
 bhagaputra 445
 bhānu 81
 bhuj- 81
 bhuj- 81
 Manu 99
 marakata 330
 megha 62, 97
 mudra 259
 moca 257
 mok- 257
 mośati 257
 Yośit 62, 110
 Raj 365
 rāśas 348
 rakṣa 106
 roka 96, 361
 rta 26
 rtavan 27
 Vajra 339
 vatsala 467
 vana 29, 295
 vābh- 102
 vardh- 296
 vardhati 104
 vardhavati 104
 varman 102
 vartate 237
 vas- 235
 vasana 29, 235
 vah- 218
 vahati 217, 218
 vicara 306
 vicārayati 306
 vināśa 274, 347
 vira 238
 visanna 466
 viś-241
 viśa 239
 vr̥ddhaḥ 104
 vr̥ka 454
 vr̥nda 229
 vr̥śan 86
 vr̥śnay 462
 vr̥trahan 446
 vraja 77
 vrata 60, 110
 vyaghra 170, 186, 240
 Śasti 369

šišti 369
 švayati 109
 šveta 373
 Śābhav- 222
 samāja 423
 sambudh- 223
 śas- 107
 sarasvati 97
 suśravah 517
 setu 62, 129, 414

snuša 101
 sphata 88
 sphay- 88
 svad 411
 svañc- 288
 svar- 412, 512
 syāva 119
 śyāvaka 119
 Hamkāraysiti 259
 hima 322

hotar 243
 hōtra 243
 hvaras 89, 403
 hvasa 128

3636050

Aśmamaragada 330, 331
 Maragada 330
 Vaccha 467
 vacchala 467

ივლო-ივლო-ივლო

*Deks- 232
 *Eisa- 317
 *K'as-, k'as- 369
 *keur-, kur- 85
 *kēv- 83
 *k_oei- 116, 389

*k_oer-, sk_oer- 118
 *k_oort- 97
 *k_oye- 122
 *Pek_o- 114
 *plth- 276, 386

*Reg- 365
 *rexš- 338
 *Ter- 89
 *Ui-st-to- 466
 *yabh-so- 79

ბითბი

Armas 431

Karap 91

Sin 221

სხვა ივლო-ივლო-ივლო ივლო

ბიბიბი

Ἀδαρνάς, Ἀδαρνά-
 σης 421
 Ἀμαζδαστής 25
 Ἀμαρδαστος 25
 Ἀραχουσία 397
 ἀρατοζ 434
 Ἀραδῆς 146, 434
 Ἀραβῆσος 23, 435
 Ἀρασιανάθης (Ἀραβ-
 ασιος) 14, 434
 Ἀραζέρθης 427
 Ἀραζέρθης 427
 Ἀραζήθ, 427
 Ἀραζίας 427
 Ἀρασιάνθης 429
 Ἀρασιάνθης 421

Βαγαδάτης 443
 Βαραρῆς 446
 βδάκα, βδαια 416
 βασις 257
 Γαζα 18, 269
 Γουρῆσθης 461
 Γουραδῆς—446
 Γουρῆζης, Γουρῆζης 453
 Δραχμῆ 313
 δεξίος 232
 Ἐραχθῆν 338
 Ζαριάθης 470
 Ἰσαάκ 494
 Ἰσοζήθης 473

Ἰππόδρομος 294
 Κόρτην 248
 κράμνη 333
 Μανιτῆς, Μανιτῆς
 341, 485
 Μίθω 105
 Μιθράκανα 344
 Μιθράκίνα 344
 Μιθράθης, μιθραθῆς 481
 Μίθρας, Μίθρας 474
 Μιθραδῆς, Μιθραδῆ-
 τής 473
 Μοσχάριον 247
 Μόσχος 247

Μάρσι 19	Παντελής 90	σπαρ 141
Ναρσίς, Ναρσίος 480	Πηρόζης 488	Σφενδαδάτης 495
νάφθα 345	Πιτάζης 363, 394	Τίω 117
νέκταρ 358	Πιτιάζης 363, 394	Τηριδάτης 472
οικίτης 30	πιον 269	τιμή 117
οιστρος 37	πλιότης 38, 111, 275	τίω 117.
Ὄσάτης 486	ποινή 389	Φαρνθβαζος 16, 498
Οσαρράνης 446	πολύς 112	Φαρνης 15
Ὄρόντης, Ὄρόντας 429	πόμα 256	Χοσρόης 517
Πακόρος, Πακόρης 445, 448	Σκηγή 273	
	σμάραγδος, μάραγδος 330, 331	

სოკანისძეობის სიტყვები

სახლურსიტყვები

Wefs 79	eslu 96	
		სოკანისძეობის
Alut 96	fett 299	Sagen 328
ძვ. წ. გერმ. Boe 80	Fladen 111	sprechen 328
bock 80	Fussboden 382	Weben 102
brün 82	შუა წ. გერმ. Petschat 228	wagen 218
Faden 111	Petschaft 228	wohnen 29, 235
feist 269		

საქონლის

Faihu 113	Hauri 85	Räso 338
fa pa 111	Mauna 99	Wahsjan 320
fodr 256		

სახლურსიტყვები

Ale 96	Tusk 141
--------	----------

სახლურსიტყვები

Cert

საქონლის

Alani 141	Bardanes 465	deus, divus 311
Altar 226	Carpo 92	dexter 232, 233
Arsakes 434	castigo 369	[G]nosco 220
Artabanus 435	caveo 83	Gotarzes 453
Artaxerxes 427	curtus 95	
Artaosdes 14, 434	cupio 129	
Artavasdes 434	Denarius 314	Haustanes 496
Artaxius 427		Hormisdes 495

ՀԱՅԿԵՐԱՆ
ԳՐԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

Inciens 109
ira 37, 317
itus 123
Litavia 276
lux 106
Merenes 481
Mithras 474
Mithridates 478
Mithradates 478
Narses 486
naphta 345

Ostanes 496
Pacorus 445
Paresmanes 505
pecus 113
pecūlium 113
pekūnia 113
pinguis 269
Piroses 488
pūtīdus 113
Porta Alanorum
Signum 212

skala 212
sol 412
Tiridates 472
Uragus 238
Vardanes 465
verres 86
venio 416
vespa 79
vir 238
vitaxa 363
vicus 241

ԱՌՅԱՅԱԿ

Alós 96
Dēszine 232
dēvas 311
Kurti 85

kartus 96
Múkti 257
munku 257
Pekus 113

platós 111, 276
Šveñtas 406
Vapsa 79
vérszis 86

ԿՅՅՈՅՄԱՆ

Spendže

ԿՅՅՆՆԸ

Благо 358
блаженный 358
бог 406
богатырь 135
богдан 443
блага 80
бурий 64, 82
быки 81
Воз 218
впечатление 228
враг 238
Говорить 328
горы 382
грабить 92
гурыба 304
Делянка 391
лесница 232

Запечатлеть 228
звание 328
звать 328
аима 322
знатный 220
звать 220
Истукан 335
Кар-, кур- 91
карабуж 91
караубый 91
каяти 116, 389
каяться 117
киса 247
кисет 247
ковш 306
козлы 81
кольцо 228
корноухий 91
корчий 85

круг 238
кружок 238
кувшин 306
курносый 91
куртка 336
Лучь 106
Мзда 342
муж 99
Невеста 102
Обруч 228
оса 79
Перси 113
печаль 324
печать 228
печься 324
подбивать 415
подвал 312
подмётки 415
подножие 382
полошва 382

Растение 236	сказка 329	თონი 109
руда 366	скудный 93	Цена 389
Сам 410	слово 406	Черпать 92
самец 410	эпоха 101	чувствовать 83
самка 410	спеть 88	чуять 83
святой 37, 406	Теплый 109	Яхонт 331
сени 369	течь 90	

ძველი რუსული და ძველი სლავური

Ворог 238	Олу ^о 97	Течети 90
ворожить 238	Печати 228	Чаяти 117
Десн 232	приси 113	ჩრენათი 92
Каятися 116	Святъ 37	ჭუტი 83
кора 118	скора 118	Шкура 118
кратъкъ 95	снѣти 88	
кръчнй 85		
курити 85		

სხვა სლავური სიტყვები

Isrenč 19, 287	ბელგარული
	კოლონებაი
Kisa 247	
kozly 81	
	სობბული
Spendža 19, 287	Kajati 117
	სობბაი
Snacha 101	

სომხური

Ազար 282	Ամբ 427	Անակ 423
ազარե 165	ამბი 165, 289, 481	ანაკი 168, 174, 225
ազარե-ქ. 281	անი 286	ანაკი 282
აყარ 165, 174	ამარ 168	ანაკი 38
აყ 220, 221	ამარი 168, 223	ანაკი 283
აყნი 220	ამარაგან 165, 169,	ანაკი 286
ამან 485	170, 171, 172, 174	Անაკი 425

- Անուշաբույան 425
 աշխարհ 164, 320, 364
 Աշուշա 28, 465
 Աշտիշատ 167
 այսպիսի 171, 283
 Ապրուկ 422
 աջ 28, 201
 սաստիսայր 372
 սաստրապետ 371
 սաստրիկ 168, 169, 284
 սաստիճական 19, 287, 288
 Աստուածատուր 443
 ավագանի 165, 168
 ավագան 168, 218
 ատեան 170
 Ատրնեքսի 420, 421
 ատրուշան 173, 225
 Արամազդ 26, 431, 432, 499
 արգար 27
 Արզու 429
 արժան 165, 174
 արժանիքի 173, 288
 Արշակ 433, 434
 Արշակունի 170
 Արշակունի-ք 147, 427
 Արտաշատ 14, 16, 434 435
 Արտաշես 428
 Արտաշէր 428
 Արտաւան 435
 ասաջ 170
 ասան 29
 ասար 76, 232, 335
 ասեան 172, 216
 ասեար 172, 216

 Բագարատ 198, 199, 443, 449
 բագրի 17, 168, 236

 Բագուան 170
 Բագրեւանդ 170
 Բախտիար 449
 Բակուր 198, 245, 424, 438

 Բանդա 467
 Բանթան 438
 բանակ 168, 227
 բարձ 298
 բարձր 263, 298
 բզեշի 168, 364
 բիւր 164, 168, 290, 366
 Բիւրատայ 450
 Բիժան 469
 Բնակ 169, 226
 Բնիկ 164, 169
 Բնութիւն 164, 169, 297
 բարքու 82
 բարտ 165, 174
 բայր 447
 բարտատան 297
 բուրի 294
 բուրժար 165, 173, 174
 բուժ 80

 Դանուարակ 170, 204
 գանջ 18, 165, 174, 299
 Դանձակ 18
 գուար 303, 304
 Դարձ 457
 Դասարդ 453
 Դուշար-ք 43
 գանդ 168, 229
 գուան 307
 Դուրգեն 461
 գրադան 161
 գրի 302
 գրու 304

 Դանեկան 314
 գանչի 163, 231
 գանակ 231
 գանդ 311
 գանդան 313
 գանդանուանդ 313, 395
 գաշ 168, 232, 233
 գաշնագիր 232
 գաշնակուար 232
 գաշնակից 233
 գաշնակուարութիւն 233
 գաշտան 315
 գաշտանիկ 315

 գաստաներա 171, 391
 գեադան 168, 171, 231
 գէա 169
 գիւ 170, 311, 317
 գմոր-ք 40, 415
 գղանկ 312
 գմակ 169, 234
 գպրիւման 163
 Գուին 170
 գրու 39, 312, 315
 գրուշակ 39

 Երուանդ 429

 Քակիչի 374

 Զարի 470
 Զարմիր 469
 զար 165
 զարնուախա 409
 զեան 328
 զմրուխա 330
 զու 169, 173, 204, 243, 244, 247
 զանարտ 244
 զանանդ 244
 զանի 244
 զուր 89, 403
 զուարակ 168, 170, 247

 Ժամ 168, 290
 Ժամանակ 260

 Ժարեղերախ 473
 իբր 132
 Իզգրուզիա 473
 Իսանակ 494

 Լախ 276
 Լաշար 165, 337

 Խար 511
 Խարձանեկութիւն 174
 Խարշակ 412
 Խարշու 511
 Խարձ 513, 517
 Խոտան-ք 412
 Խոտանգար 412

խորանի 410	հրուարտակ 169, 172,	նաւ 345
Քարտիկին 511	173, 190, 202, 367	Նաւասարդ 170
խոյր 119, 165, 170, 190,	Հրուզնի 35, 173, 438	Նաւթ 345
368		Ներսէ 174, 486
Գազմել 165	Ժնի 29, 83	Նո՛ւ 173, 208, 215, 201,
Կազամբ 333	Զայն 169	347
Կազան-ք 165	Մանանշ 408	Նկատ 117, 171
Կապոյա 170, 171	Ճաղակ 165, 409	Նկատել 117
Կամակ 94	Ճննքակուք 445	Նշան 163, 164, 168, 330
Կամական 94	Հշմարխա 165, 199, 407,	Նոսոյ 346, 352
Կամ-ք 63, 94	408	Շաւարշ 36, 508, 509
Կարաւան 390	Հօշ 415	Ճն 401
Կարգ 165	Հօշան 415	Շիթոշ 508, 509
Կերպ 165, 169, 171, 335		Ճնար 165, 171
Կերպարանակից 174	Մանեակ 170	Շուշան 28, 465
Կիւրթ 32	Ճանկ 165	Ճիւթ 165, 171, 400
Կիւրթիւ 171	Ճանուակ 99	
Կոպո 69	Ճար 19	Որշ 86
Կնոքրուկ 305	Ճարտի 261	Որժիկոյ 26
Կշտապանակ 171, 174	Ճարդար 174, 250, 252	Ռտան 168, 499
Կոզմանակալ 364	Ճարդական 341	Ռտիկան 169, 359
Կոպո 62	Ճատակարար 171, 179,	Ռխա 480
Կշակ 85	256	Չար-աշար 404
Կրթութիւն 165	Ճատեան 170, 343	Պաւ 192, 243, 256, 385
Կրպակ 390	Ճեհեկան 282, 344, 483	պանակ 171, 173, 209
Կուճ 306	Մենքարան 483	պանել 173, 193
	Մենքիպան 483	Պանչաւանի 449
Հապարապետ 164	Մենքուրան 483	պաշման 169
Համապատոյ 24, 423	Մէլլարուրան 483	պաշքար 169
Համապատպեան 25, 423	Միխրարան 483	պարաւանոյ 170, 171, 173,
Համապատպուհի 25	Միւր 474	261, 306
Համար 160, 174, 249	Միւրան 481	Պարթեւ 170
Համբաւ 165, 168, 222	Միւրեան 481	Պարթ-ք 193
Համբոյր 165, 170, 190,	Միւրդաւ 478	պարեգաւու 168, 169
223	Միւրիբան 483	պարեակապան-ք 262
Հանձ 38, 317, 318	Միւրեպիտ 482	Պարս-ք 22
Հարթ 38, 172, 276	Միւրովան 483	պարտիկ 23
Հարս 212	Մշակ 169	պարտից 23
Հասակ 163, 171, 277	Մարիպան 341	պարեկեկան 23
Հնար 165, 174	Մոյ 169, 341, 342	Պարեկաւան 21
Հորժիկոյ 495	Մոյպետ 341, 484, 485	պա 356
Հուճ 299	Մոյց, մոյք 170, 257	պաւանիկ 168, 171, 191
Հրաման 164, 172, 295	Մո. քնակ 25	պաւաթիտ 390
Հրապարակ 165, 199, 203		պաւիճ 165, 168, 171
Հրատար 173	Յատակ 348	պաւեքազմ 365
Հրեշտակ 311		պաւիտ 167, 170, 171

պատել: 169, 171, 172,
174, 263, 272
պատրոյց 351
պատրոյի 361
պատրուհ 361
պատրուհակ 361, 178
Պեղիկ 450
Պերոյ 488
պեւ 383, 384
պեւ 464
պղինձ 18, 168, 362

Թեւ 491
տանիկ 368

Սահակ 494
տանձան 165, 174
տասակ 369
տաստիկ 369
սենեակ 165
սենեկապան 369
սենեկապեւ 369
սեպուհ 164, 169, 171
սուրբ 212
սպան 371
սպանոյ 37, 406
Սպանդարտ 495
սպաշապեւ 37, 372
սպաշառայար 372
սպարազեն 168
սպարապեւ 164

Սպասար 372
սպիտակ 164, 168, 373
տաշի 163, 164

Վարդ 170, 186, 240
Վազգեն 465
Վախեն 155
Վահագն 467
Վահրամ 446, 467
Վախրոյ 238
Վան 29, 168, 235
Վաշի 164, 168, 171, 231,
320
Վաշիարան 237
Վաշա 168, 171, 231
Վարոյ 464
Վարազդատ 464
Վարազդուխտ 464
Վարազման 464
Վարազներսն 464
Վարազուպուհ 464
Վարազարդատ 464
Վարդ 104, 168, 236, 465
Վարդան 465
Վարդանայ 465
Վարդանաշատ 465
Վարդանդուխտ 465
Վարչաման 172, 236
Վասպուրական 456
Վեյ 169
Վուրբ 465

Վիշապ 168, 171, 238, 239
Վիրոյ 168, 238
Վրաս 173, 274, 347
Վրամ 446, 456
Վրկեն 106, 457, 461
Վրամ 496

Տաղար 171, 273
տանար 164, 173, 201,
347, 378, 379
Տանիկ 375
տանջ 168, 171, 377
տապակ 375
տապաստակ 171, 172, 272
տիգրատրբ 339
տուն 165, 174, 380
տայ 381
տուհի 381
Տրդատ 167

Փարսնձեւ 512
Փարսուայ 15, 498
Փաստի 505
Փարսման 505
ժիգ 172, 362
ժղապան 362
ժղապեւ 362
ժոխ 169, 172, 269
ջանդակ 390
Շարձեւ 506
ջուակ 168, 247

ԱՅԻՆԱԿԱՆ ԱՅԻՆՈՒՄ

ԱԿՍՏՈՍ

آبرار 216
آبرن 218
آبران 218
انوشروان كسرا (Anu-
šarvān Kīsrā) 425
آردوان (Ardavān) 23,
435
أسفر (asfar) 426
اسفندیاد (Isfandiyād)
449
630

اسفندیار (Isfandiyār)
495
اشغان 146
اشاک (Ašk) 146, 434
اشکان (Aškān) 146
اشکانات 527
بادروج (bādrūj) 361
بختیار (Baxtiyār) 449

براز (Barāz) 464
برزویه (Barzuyeh) 459
بروا (Barōe) 469
بیوراسف (Baivarasf)
450
بهمن (Bahman) 438
بهرام (Bahrām) 446

بغداد (Baydād) 443	زمان 250	کسرا ابرویز (Kisra abarvīz) 429
بیثقیس 364	سکن 312	لعل (laʿl) 396
بیشکین (Biškīn) 450	طا باقی (tābāq) 375	مبارک (mubārak) 550
بیزن (Bizan) 469	طایبق (tābiq) 375	مجنون (maǧnūn) :
تازر (tazar) 378, 379	طای 376	محر (mahr) 259
جناء 274, 347	طبل 375	محر دار (muhrdār) 259
جریب 302	فهلوان (Fahlavān) 449	محر ق (muhrāq) 259
جر جین (Gurgīn) 461	عسکر 337, 338	مزراق (mizrāq) 339
جند 229	فغفور (Fayfūr) 445	موزج (mauzaj) 257
جودرز (Gudarz) 453	فیل 362	موق (mauq) 257
جوشق 434	فیروز (Fairūz) 488	آل مظفر (al-muẓaf-far) 422
جوشن 415	کلبک 390	هنزمان (hinzaman) 286
حکم 296	کرب 333	هرموز (Hurmuz) 495
حکیم 296	کنز (kanz) 18, 299	واجن (Vājan) 469
درهم (dirham) 312	کیکبوس (Kaikabus) 508	ورد (Vard) 236
دسغان (dusfan) 231	کیس (Kis) 247	وردان (Vardān) 465
رزق (rizq) 368	کیا (kisā) 247	ویجن (Viġan) 469
زبرجد (zabarġad) 380	کسرا (Kisra) 517	
Bahrag 448	گینزا، گززا 18, 299	Z'man, zimna 260
Ganza 299	*Hunj 299	Prnbzu 15
	گینزا، گززا	
גזזא 364	פיטחא № 1 364	פרסמן 1 № 505
ביטיאחא 364		
	גזזא	
barraktu 11	pilu 12	
	גזזא	
Artaxšasta 428	Z'man 260	גזזא 18, 342
ברקת 330	Isxāq 493	Suknāh 273

אושפיוא 287	ריסתורא 810	מוק, מוק 257
אטכוחא 224	רסטורן 810	טרובנא 341
אמנושא 18, 342	ורר 236	פתנבנא 262
בוסתנא 294	זיחרא 323	פטרזא 361
גוולקא 302	זיינא 327	פליזא 362
גריכא 302	טוויג 380	פרורחקא 367
רנקה 314	טוהרקא 250	קושקא 334

אשכנז

Avār 332	רראפשא 39, 315	ואררא 236
Bahran 446	זירורא 323	מאנושא"י 342
Gunda 229		
רנקה 314		

אשכנז

Aptaxša 363, 364	Hormazd 495	Paqūr 445
Ardak 433	Hormizd 495	Perōz 488
'rtbn 23	Kesron 517	pinna 334
Artašahr 428	Khosrou 517	
Artašīr 425	korabbe 333	רוזיקא 368
Aršamaga 434	Mhd 48	
'Spza 19, 287	mhyr 344	Tābaqā 375
ašpizkanā 288	מנושא 342	Teišba 239
Bakhdādāh 443	מרא 340	וררא 236
bārka 330	Narsal 486	
B(ew)arspag 450	Narse 486	Varaθrān 446
Daiva 311	Parnog 18	Zāfna 360
ררפשא 39, 315	פליזא 372	זיחרא 323
Gz' 290	פרנבוז 15, 499	zāma 290
gudda 229	פרוזן 505	נישא 350
קושקא 334	פרורדיקא 367	Yušpā 230
Ezwarxā 247	פרורחקא 367	

უზბეკულ-ზინური ენები

უზბეკული

Czege 125	Keszeg 117	Verem 102
Hid 129		

ზინური

Buref 82	Käsen 117	Olut 97
კობი Dzug 125	ესტიაკ. kaseu 117	Rauta 366

თურქულ-მონღოლური ენები

თურქული

Alahwerdi 443	bora, boro 82	kise 247
alten 132	büküm 257	körtö 248
aqsatın 513	Doxia 86	kürtä 248
Bagatur 135	Ispenje 18, 287	kök 334
bayraq 481	Kese 247	Müküm 257

მონღოლური

Baatur 135	Bagatur 135	boro 82
Batur, Batyr 135		

ზინური

Magoč 342

ქართული

Kurtas

შობაბარსი

შესავალი	83
თავი I. ძველი ირანული ლექსიკური ელემენტები ქართულში	5
მიდიური ელემენტების შესახებ ქართულში	11
ძველი სპარსული ლექსიკური ელემენტები ქართულში	20
ავესტური ელემენტების შესახებ ქართულში	32
სკვითურ-სპარსული და ალანურ-ოსური ელემენტები ქართულში	40
სკვითურ-ალანურ-ოსური ბგერების გადმოცემისათვის ქართულში	57
სკვითურ-ალანურ-ოსური ენებიდან შეთვისებულ სიტყვათა ეტიმოლოგიური ანალიზი	75
სკვითურ-ალანურ-ოსური წარმომავლობის საკუთარი სახელები	130
თავი II. საშუალო ირანული სიტყვები ქართულში	142
შესავალი	142
ირანისა და საქართველოს შორის ისტორიულ-პოლიტიკური ურთიერთობის შესახებ არქაიკებისა და სასანიდების ფაქტში	144
ზოგიერთი ცნობა პართელებთან დამოკიდებულების შესახებ	144
საქართველოს დამოკიდებულების შესახებ სასანიანთა სპარსეთთან	149
ზოგადი ცნობები პართელებისა და პართული ენის შესახებ	153
ზოგიერთი ცნობა დიალექტური დამოკიდებულების შესახებ დასავლეთ ირანულ ენებს შორის	157
პართული ბგერების გადმოცემისათვის სომხურსა და ქართულში	159
სომხურ-ქართული ბგერითი შესატყვისობანი პართულიდან ამ ენებში შემოსული სიტყვების მიხედვით	167
ზოგადი ცნობები საშუალო სპარსული ენის ანუ სასანური ფალაურის შესახებ	175
დამზარებ წყაროები საშუალო ირანული ენების შესასწავლად	181
ფონეტიკური შესატყვისობანი საშუალო სპარსულსა და ქართულს შორის	182
პართული წარმომავლობის სიტყვები ქართულში	216
საშუალო სპარსული სიტყვები ქართულში	279
თავი III. ირანული წარმომავლობის პირის საკუთარი სახელები	417
Очерки по иранско-грузинским языковым взаимоотношениям. I.	519
Studies in Iranian-Georgian Linguistic Contacts. I.	545
შემოკლებანი	572
სიტყვათა სიძებელი	589

ზეჩენოვი უცხოენოვანი სიტყვების

სიტყვა	სტრუქტურა	სიტყვიდან	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
29		5 (სტ. 1)	Հայրեն	Հայրեն
57		(სტ. 2)	1937	1938
61		11	zarina	zærin
67	9		չ	
69	12		(კაფ-ოვდი)	(კაპ-ოვდი)
69		17	koft	kojt
79	3		arğæw	ærğæw
79		8	„wz'k	“wz'k
79		6	wæfs	wæfs
85		17	ձաճաթնափայտ	ձաճաթնափայտ
110	10		ürwata	urwata
134	19		ჭყვეთ	ჭყვეთა
155		7	(nixrasnaya)	(nixrausaya)
167	11		գրքագրական	գրքագրական
236	5		ᲒᲗᲗ	ᲒᲗᲗ
254	6		მარაგ-	მარაგ-
279		14	ᲒᲗᲗᲗ	ᲒᲗᲗᲗ
312		7 (სტ. 1)	ათონიკ რანთიქიან	ათონიკარანთიქიან
326		15	زینهار	زینهار
366	2		თუქუ	თუქუ
381	13		tutxan	tuxtan
382	9		بوز	بوز
386	2		თსი	თსი
395	1		მას ხმოვანთა შორის	ხმოვანთა შორის, მას
406	12		spand	spand
408	17		հանանդ	հანანդ
413	14		Xʷaš xʷāhš	xʷaš xʷhš
423	15		Hābspa	Hābšpa
427	8		اشکمان	اشکمان
433		4 (სტ. 1)	შსყ	შსა

Համար	Երևույթ	Մեջբերում	Գրական անվանում	Ընթացիկ անվանում
484		10	ձրտոս	ձրտոս
485		1 (և՛ 2)	Անտառյան, Անդ.	Անտառյան, Անդ.
443		13	Բաղաճեղ	Թեթորոս
443		7	Bagdāt	Bagdāt
453	18		(ğucarz)	(ğaudarz)
483		19	Mih(i)r(b)ān	Mihr(i)bān
491		16	Քոջալանու	Քոջալանու
496	10		Պատմ	Պատմ
496	13, 18		Պատմ	Պատմ
498		3	Փարսեթոս	Փարսեթոս
499	6		פרנסון	פרנסון
505	4		פרוסן	פרוסן
505	7		פרסון	פרסון
505		17, 18	փարսեթոս և փարսեթոս	Փարսեթոս, Փարսեթոս
554		14	kardyn	kardyn
606		և՛ II, 9	Իսաչոս	Իսաչոս
622		և՛ I, 1	ʿwānīan	Sk'wānīan

რედაქტორი პროფ. გ. ახვლედიანი

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. გამციმლიძე
კონტროლიორ-კორექტორი დ. ლელუცვა

